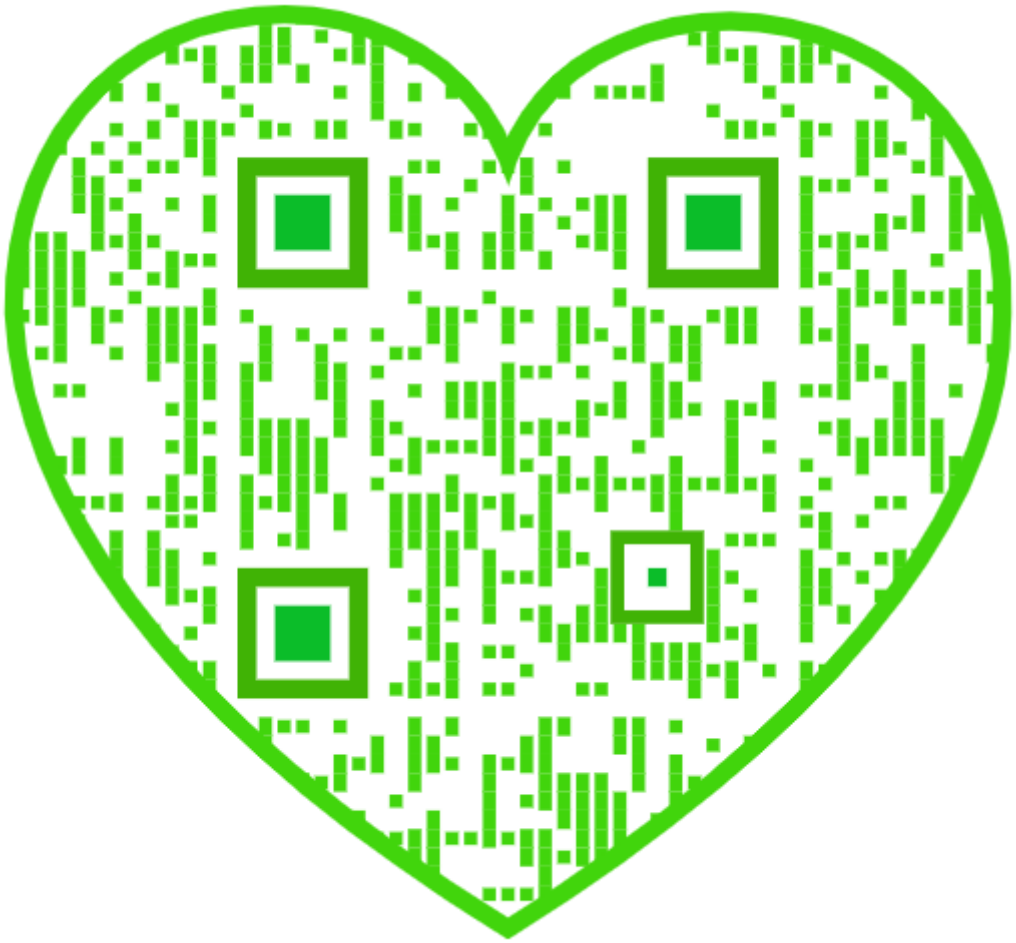

De Katholiek,

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-DERDE DEEL.

1893.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. 1 Mach. XV, 34.
(*De Katholiek.*)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1893.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-DERDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Eene dichteres van het Allerheiligste Sacrament.
H. ERMANN, S. J. 1

Een modern „criticus" over den Molochdienst
I 24
II 161
D. A. W. H. SLOET, Pr.

De mensch. Eene psycho-physiologische studie (Vervolg van Dl. CII, blz. 201 vv.)
III De zinnen en de hersenen. . 46
IV Verstandelijke aanleg en erfelijkheid 205
V Physiologie der driften . . . 218
J. M. L. KEULLER.

Op het gouden bisschopsfeest van Z. H. Paus Leo XIII.
J. A. DE RIJK, Pr. 93

Het gouden bisschopsfeest van onzen Heiligen Vader Paus Leo XIII.
A. M. C. VAN COOTH 96

Eene nieuwe geschiedenis der kunst.
F. J. POELHEKKE 110

De Fransche letterkunde in de zestiende eeuw (Vervolg van Dl. CII, blz. 214 vv.)
II. Eenige Fransche prozaschrijvers uit de zestiende eeuw. A. Jan Calvijn en de Heilige Franciscus van Sales. 189
FR. MADOU.

De Heilige Alphonsus de' Liguori en de nieuwe uitgave zijner brieven
I. 226
II. 409
J. JANSEN, Congr. SS. Redempt.

Bladz.

Amstelodamensia
De plundering van de kloosters der Minderbroeders en der Karthuizers, 26 en 27 September 1566 . . 251
Een klaagbrief over de Katholieken, 27 Maart 1644. 397
B. H. KLÖNNE.

Paschen.
Dr. L. J. SICKING 297

De Pentateuchstudie van Bolland.
P. L. DESSENS 312

De H. Paulus als dertiende Apostel
M. A. THOMPSON 381

BOEKBEOORDEELING.

Een boekje voor dames. (Louise de Croisilles, Conseils d'une tante à ses nièces)
J. A DE RIJK, Pr. 75

Van het ziekbed naar den hemel, door H. J. H. Ruscheblatt.
J. N. 81

Dominicanerklooster en statie te Nijmegen, door P. fr. G. A. Meijer.
M. A. THOMPSON 137

Mater dolorosa of de nieuwe maand Februari, toegewijd aan O. L. Vrouw der Zeven Smarten, door M. P. A Ooms.
H. F. J. R. 143

La morale dans ses rapports avec la médecine et l'hygiène, par le Dr. Georges Surbled.
J. M. L. KEULLER 146

Onze brochures.
J. BOGAERTS, Congr. SS. Redempt. 288

Felice en andere gedichten, door Eduard Brom.
M. A. P. C. POELHEKKE 339

Bladz.

Het jaarboekje van Alberdingk Thijm.
J. J. GRAAF 348

St. Vincentius en zijn tijd, vertaald door M. W. van der Aa.
A. M. C. VAN COOTH 356

Leo XIII, korte levensschets, door Charles Raaymakers.
J. ZWART 365

Recollectiones precatoriae desumptae ex XIV libris de perfectionibus moribusque divinis R. P. Leonardi Lessii S J.
M. P. A. OOMS, Pr 367

De studie en de lectuur, naar het Hoogduitsch bewerkt door F. A. W. Ahout.
M. 369

Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden (1572—1620), verzameld en uitgegeven door Dr. J. Reitsma en S. D. van Veen
Dr. G. BROM 373

Rectificatie.
J. BOGAERTS, Congr. SS. Redempt. 380

LETTERLOOVER.

In memoriam. Henri Edward Manning († 14 Jan. 1892).
H. ERMANN, S. J. 83

De „Culturkampf" en Windthorst.
A. N. MUTSAERS 84

De H. Agnes.
P. ZWART. 149

Aan onzen nieuwen dichter.
G. VAN DEN ELZEN 380

Geschilderde en gebeeldhouwde portretten onzer Geestelijken. Een verzoek en eene aanbeveling. (Afgedrukt uit de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*) 438

EENE DICHTERES VAN HET ALLERHEILIGSTE SACRAMENT.

„Selig Alle, die nicht seh'n,
Und doch fest im Glauben steh'n."
C. Wöhler.

Eene vriendelijke hand bood mij onlangs een boekje ter lezing, dat tusschen de jaren 1874 en 1892 zesmaal herdrukt werd. Onder het lezen speet het mij heel spoedig, dat de zevende uitgaaf voor mij de eerste was. Ik zegende in mijn hart de persoon, die mij zulk een keurig werkje in bruikleen had afgestaan. De titel luidt: *Was das ewige Licht erzählt. Gedichte über das allerheiligste Altarssakrament* von Cordula Peregrina [Cordula Wöhler] [1]).

De herhaalde drukken bevreemden mij niet. Door stoute beelden, hooge dichterlijke vlucht, eigenaardige vers- en klankmaat munt deze poëzie wel is waar niet uit, doch al schrijft de nederige dichteres het gunstig onthaal harer liederen alleen toe aan het onderwerp, dat zij bezingen, — voor geen gering gedeelte mag zij het hieraan danken, dat zij, des onbewust, in vele verzen de vermaning van Beets ter harte heeft genomen:

„Wat schoon is, moet eenvoudig zijn,
Maar eenvoud mag geen ruwheid wezen;
Eenvoudig zij 't gevoel, maar fijn,
Eenvoudig 't woord, maar uitgelezen".

[1]) Siebente verbesserte und vermehrte Auflage. Mit Fürstbischöflicher Approbation. Innsbruck, Druck und Verlag von Fel. Rauch, 1892.

Er is echter nog iets anders, wat de waarde van deze gezangen, „mehr gebetet als geschrieben", althans in mijne oogen verhoogt. Uit de inleiding en vele gedichten van dezen bescheiden bundel blijkt, dat de zangster eene bekeerlinge is. Dit drong mij over haar iets meer te vernemen dan wat de voorrede gaf. Ik sloeg Rosenthal en Mgr. Räsz open, maar vond helaas in al die *Convertiten-Bilder* zelfs haar naam niet. Toen zag ik naar andere bronnen om. Met het betrekkelijk weinige, wat ik opgaarde, werd ik in staat gesteld het volgende over haar mee te deelen [1]). Vele lezers van *De Katholiek* zal het hoop ik welkom zijn.

Cordula Wöhler aanschouwde het levenslicht den 17 Juni 1845 te Malchin in Mecklenburg-Schwerin. Zij was de oudste dochter van Dr. Wilhelm Wöhler, die, na vele jaren predikant te zijn geweest te Lichtenhagen, zijn ambt nederlegde en zich terugtrok naar Ludwigslust, waar hij den 18 Januari 1884 stierf De ijverige „bedienaar van het goddelijk woord" besteedde de uiterste zorg aan de opvoeding van zijn begaafd kind, dat wel is waar niet langer dan vijftien maanden het pensionaat te Rostach bezocht, door hem zelven evenwel degelijk onderricht werd in de schoone letteren en vreemde talen, vooral in de moedertaal.

Het schijnt, dat Cordula vóór heur zestiende levensjaar geen ernstigen twijfel omtrent de waarheid van den godsdienst harer ouders heeft gekend. Toch smaakte zij de zielsrust niet. Hoewel zij leefde in een kring, zoo aangenaam als men dien op aarde zich voorstellen en wenschen kan, bleef er „trotz des reichsten irdischen Glückes" volgens haar eigen bekentenis in het jonge hart een leemte, die door niets aangevuld kon worden, dorstte en smachtte het hart naar iets, wat het zelf niet begreep en waarvan het zich geen rekenschap vermocht te geven. Vruchte-

---

[1]) Mijn oprechten dank breng ik aan R. P. Kreiten en R. P. Hattler voor de inlichtingen mij verstrekt.

loos beproefde zij alles om dat vaag verlangen te bevredigen, dien heimelijken honger en dorst te stillen:

„Wohl hab' ich viel gesonnen,
Wie ich es stillen mocht',
Doch was ich auch begonnen,
Ich bracht' es nicht zurecht!"

Zij zocht het in de liefde tot het schepsel; weer vergeefs:

„Ich wollt' in Lieb' mich senken,
So stillen allen Schmerz,
Und eilte mich zu schenken
Ganz an ein Menschenherz;
Doch ach, — nach kurzer Wonne,
Wie ward es mir so weh'!
Nach and'rer Liebessonne
Fortan ich suchen geh'."

De beschouwing der natuur, — lachende dreven, bloemrijke velden, zuivere zonneglans op de bergen, alles zoo aantrekkelijk voor haren schoonheidszin, lenigden de stille smarte niet:

„Das Schönste sollt' erquicken
Den schonheitsdurst'gen Sinn,
Und um es zu erblicken,
Zog durch die Welt ich hin,
Zog über Thal und Auen,
Weit uber Land und Meer;
Doch was ich mochte schauen, —
Nichts stillte mein Begehr!"

Kunstliefde en beoefening der wetenschappen baatten evenmin:

„Da sucht' ich mich zu laben
An Kunst und Wissenschaft,
So groszes Gut zu haben,
Verwandt' ich alle Kraft,
Und was nach Jahr' und Stunden,
Verbracht in ernstem Fleisz,
Ich schieszlich nur gefunden,
Ist, — dasz ich gar nichts weisz!"

Op de kleinere en grootere tochten, die zij in gezelschap harer ouders en beide zusters jaarlijks naar de schoonste streken van Duitschland deed, kwam het jeugdig meisje meermalen in Tirol en voelde zich sterk aangetrokken door het warme katholieke leven, waarvan dit land zoovele blijken geeft, en dat zij later in hare geschriften zoo levendig wist af te schilderen.

Het scheen de eerste stem der genade te zijn. Toch kwam bij Cordula de gedachte niet op katholiek te worden.

Wie soms een lichten of ernstigen twijfel koestert aangaande de leiding der Voorzienigheid kan, afgezien van de wereldgeschiedenis, door geen treffender bewijzen van het bestaan dier leiding overtuigd worden, dunkt mij, dan door de schijnbare raadselen, waarmede het leven van bekeerlingen doorweven is. Ik weet niet, of het iedereen gaat als mij, maar wanneer ik in de *Convertiten-Bilder* van Rosenthal of van Mgr. Räsz lees, dan vaart er door mijne ziel een heilige tocht, die een aandoening van vreugde wekt, welker teerheid en reinheid ik niet beschrijven kan. Het is zoo zielverheffend een schipbreukeling gered te zien.

Bovendien wordt door zulk een boek het geloof versterkt, het vertrouwen op God bevestigd. Onmerkbaar worden wij naar den bergtop gevoerd en zien van daar het gekrioel en gewoel beneden ons, terwijl onze oogen wellicht nog schreien om het kristallen gebouw van ons aardsch geluk, tot gruis geslagen door een menschenhand; doch op dien bergtop straalt de volle zon in ons hart, en meenen wij een duidelijke stem te hooren, die ons toeroept: alles, alles komt eens terecht en

„Elk heilig zielsbegeeren
Wordt zeker eens vervuld,
Maar — op den tijd des Heeren!"

Cordula haakte naar geluk, zocht het overal, vond het niet, moest zelfs klagen:

„Ja, all' mein glühend' Streben,
Nur elend macht'es mich,
Weil aller Halt im Leben
Mir wankte und entwich!"

Maar zie:

„Doch, als ich so zerbrochen
Bis auf den letzten Grund,
Da ward ein Wort gesprochen,
Das machte mich gesund!"

Dat woord vernam zij den 14 April 1861.

In het leven van den mensch zijn oogenblikken, waarin hij duidelijk de roepstem Gods verneemt. Bij wijlen moet elke ziel een keuze doen, welke misschien over haar eeuwig geluk beslist. Voor eenigen ligt die keuze tusschen geloof en ongeloof, voor velen tusschen den waren en valschen godsdienst, voor allen tusschen goed en kwaad. Daar is een oogenblik, waarop aan het heiligdom van ons hart hoorbaar geklopt wordt, en eene stem het duidelijk doorklinkt: kies mij. Het is duister in en om ons; daar breekt een lichtstraal door de duisternis en alle nevelen zijn heen; het floers is weggeschoven... voor één oogenblik misschien, maar het licht was er. IJskoud is de borst, — een onzichtbare hand glijdt er streelend langs en de warmte wordt gevoeld. Dat alles geschiedt in eenige seconden wellicht, doch wij hebben gezien, begrepen, gevoeld. Wij kunnen de oogen sluiten voor den zonnestraal, doch wij hebben hem gezien; wij kunnen de borst pantseren, maar de streeling, de warmte is gevoeld. Wie een blik werpt op zijn levensloop en den moed heeft in stilte na te peinzen, zal zich dergelijke oogenblikken herinneren. Velen missen dien moed en weten daarom niet meer, wat de roepstem Gods of de stem der genade beteekent. Helaas, eens zullen zij het weten en belijden in het „ergo erravimus: dus hebben wij gedwaald"; want dat vree-

selijk woord der H. Schrift is niet de uitdrukking der verwondering en verbazing, het is eene schuldbekentenis, de kreet der wroeging. Men heeft de genade versmaad, de straf is gevolgd. God roept allen, langs verschillende wegen wel is waar, doch Hij roept allen.

Cordula was zoo gelukkig op eene bijzondere wijze geroepen te worden.

Zij bevindt zich den 14 April 1861 te Ludwigslust. Daar luiden de klokken, ook die van de kleine katholieke kerk:

„Horch, wie die Glocken läuten
Im morgenfrischen Wald;
Was mag es nur bedeuten
Dasz gar so hold es schallt?"

Zij treedt het kerkje binnen; het was de eerste maal in haar leven, dat zij een heiligdom der katholieken bezocht. Wat geschiedt? Zij zelve moge het verhalen:

„Als ich — mit noch nicht 16 Jahren — zum ersten Mal eine katholische Kirche betrat, zum ersten Mal dem Schimmer des ewigen Lichtes mich nahte und das geheimniszvolle Wehen vom Altare verspürte, da wurde es mir — ohne jedes Zuthun von menschlicher Seite durch Wort oder Schrift — plötzlich klar, nach was denn eigentlich die Seele mit so brennender Sehnsucht hungerte und dürstete, wie der Hirsch nach frischem Wasser (Psalm XLI, 2), was bisher ihr — trotz des reichsten irdischen Glückes — so schmerzlich gefehlt hatte: die persönliche Nähe, die leibhaftige Gegenwart eines lebendigen Gottes, von der, ach! die armen Protestanten nichts wissen und nichts wissen wollen! —

Von jener einzigen Stunde in katholischer Kirche an blieb mein Herz wie an den Altar gekettet, und ohne weitere Gelegenheit, Eingehendes über das allerheiligste Altarssakrament zu hören oder zu lesen, war doch — durch Gottes wunderbare und geheimniszvolle Gnadenwirkung in der Seele — mein Glaube an dasselbe so klar und fest, meine Liebe zu demselben so heisz und grosz, wie wenn ich schon damals ein Kind der Kirche, ja, eine geborne Katholikin gewesen wäre!"

De heuglijke gebeurtenis herdenkt zij in de volgende verzen,

die zij kort daarop en lange jaren vóór haren openlijken overgang tot de Katholieke Kerk gedicht heeft, en waarvan ik eene vertaling waag:

MISERICORDIA DOMINI.

„*Ik ben de Goede Herder*" (Joh. X, 14).

Het dwaalpad gaan! — O, welk een treurig woord!
Het zwervend kind gaat angstig, angstig voort
En zoekt en tast en voelt zich nergens thuis
En weet den weg niet naar het vaderhuis!
Het dwaalpad gaan! — Ach, welk een treurig lot!
De vrede en vreugd zijn heen, de kracht geknot.
Gij zwerft, o ziel, al zijt gij doodlijk moe,
Steeds dwaalt gij voort niet wetend waar noch hoe.

Daar klinkt een stem! — Zij is zoo godlijk schoon,
Doortrilt geheel de ziel met wondren toon.
Daar blinkt een ster! — De lucht, van neevlen zwart,
Klaart eensklaps op in 't arme menschenhart.
Daar wenkt een hand! — wien hief zij van den grond,
Die dan de zoetste kalmte en rust niet vond!
Aan 't hart des Herders rust het moede lam,
Aan 't hart des Herders, die het zoeken kwam.

Wie telt het aantal door de liefdekracht
Des Goeden Herders reeds naar huis gebracht!
Die liefde, mateloos en onbeperkt,
Blijft onverflauwd, als had zij nooit gewerkt.
Toont kribbe en kruis al 's Herders zoekend hart,
Dat door de wreede speer geopend werd,
De Herder ving voorgoed te zoeken aan,
Toen in het outer Hij was schuilgegaan.

Vraagt gij, wat Jesus nacht en dag daar doet?
Zijn blikken zochten u met liefdegloed.
Hij bleef het waakzaam oog trouw naar u slaan
En zag in droefheid u het dwaalpad gaan;
Gij gingt den breeden weg, Hij waakte en zocht,
Of Hij 't verloren schaapje redden mocht,

En toen gij geenszins aan zijn liefde dacht,
Heeft Hij om u geweend, gewaakt, gewacht.

Sla nu een blik op heel uw levensloop!
Ziet gij geen stralend licht, het licht der hoop?
Daagt voor uw heugenis geen dag van ver?
Is niet de ontferming Gods de blanke ster?
Hebt gij niet 's Herders stem, zijn hartlijk woord
Voor de eerste maal aan de ontertree gehoord?
Hief niet zijn hand u zachtjes van den grond
Aan 's altaars voet, waar Hij zijn schaapje vond?

Gij weent? — O ja, mijn ziel, ween voort!
Loof God met tranenvloed, waar stokt elk woord!
Gij hebt geen tranen, ook geen bloed genoeg
Ten offer Hem, die 't schaapje huiswaarts droeg.
Bied heel u zelf aan Hem ten offerlam!
Verteere uw ik in reinste liefdevlam!
Zoo werkt gij mee met Gods barmhartigheid,
Herleeft dan in zijn Hart, voor u bereid.

Zoo vaak gij nu in 's Heeren tempel treedt,
De ster van 't eeuwig licht u welkom heet,
Gedenk dan dankbaar den genadedag,
Toen aan 't altaar uw hart te smachten lag.
Wat kunt gij doen, als gij dien dag herdenkt,
Dan dat gij telkens heel u zelven schenkt
Met heel uw hartegloed en heel uw liefdekracht
Hem, die uit duisternis u heeft in 't licht gebracht.

In het licht van de ster, waarvan zij later op „Epiphanias-Tag" dankbaar zong:

„Ich habe Seinen Stern gesehen,
Und dieser Stern, er zog mich fort,
Hiesz mich von Haus und Heimath gehen
An einen fernen, fremden Ort:
„In jenes Land, das Ich dir zeigen,
Selbst zeigen will mit Meiner Hand!" —
Und siehe da — Er gab zu Eigen
Die Kirche mir als Heimathsland!"

Zij was nu katholiek in haar hart. Toch verliepen meer dan negen jaren, alvorens zij openlijk van godsdienst veranderde. Volgens de wetten des lands kon en moest iemand, die den leeftijd van 25 jaar niet bereikt had, op alle mogelijke wijzen verhinderd worden zulk een stap te doen. Maar niettegenstaande hare uitsluitend protestantsche omgeving was heur hart zoo katholiek, dat zij ter eere van het tabernakel een twaalftal liederen dichtte, die van 't standvastigst geloof en de innigste liefde blijk geven. God werkte wonderlijk in dat jeugdig gemoed. Zonder gelegenheid te hebben noch behoefte te gevoelen elk afzonderlijk leerstuk der Kerk te bestudeeren, te toetsen, met het verstand te wikken en te wegen en ze vergelijkenderwijze tegenover de leerstellingen van het Protestantisme te stellen, — zonder te mijmeren, te twijfelen, te vragen en te vorschen, stond het, verhaalt zij zelve, in mijn gemoed met onwrikbare zekerheid vast, dat de Kerk, welke den levenden Godmensch in het tabernakel bezat, ook in al hare overige leerstukken gelijk moest hebben, en reeds daarom de eenige ware Kerk was, wijl zij alleen aan het menschelijk hart het ware geluk voor tijd en eeuwigheid schenken kon in de persoonlijke, wezenlijke vereeniging met den God der Eucharistie.

Op hare reizen in katholieke streken was het voortaan haar lust roomsche kerken te bezoeken en den verborgen Zaligmaker te aanbidden. Zij wist nu waar het geluk schuilde. Wij hooren haar daarom nog vóór haren overgang zingen:

„Ich weisz, an Wen ich glaube
Mit Seele, Sinn und Muth, —
Er ist's — im Sakramente
Mein Gott und höchstes Gut,
Der in die Welt gekommen
Aus heiszer Lieb' zu mir,
Und Wohnung hat genommen
Im Tabernakel hier!

Ich weisz, auf Wen ich hoffe
Mit fester Zuversicht,
Der ist's, vor dem die Lampe
Brennt mit dem ew'gen Licht,
Er Selbst mein Licht im Leben,
Mein Licht in Todesnacht,
Wird hier und dort mir geben,
Was ewig reich mich macht!"

Want, juichte zij later:

„Ich sah schon viel Schönes im Leben,
Jetzt weisz ich den schönsten Ort....
Das Kirchlein hier, wo Jesus wacht,
Birgt mehr als Erdenpracht".

Nog vóór hare bekeering bezong zij „Het ware licht" als volgt:

Het ware licht.

Zoo menig licht op aarde
Glanst met verscheiden schijn
En elk kan ons tot voordeel,
Ten troost en vreugde zijn,
Want licht en 's menschen ziele
Zijn met elkaar verwant
En allernauwst vereenigd
Door een geheimen band.

Dringt in het menschenharte
Een straaltje zonnelicht,
Hoe blinkt van lust en vreugde
Dan 's menschen aangezicht!
En wekken flonkerstarren
Aan 't blauwe firmament
Geen droomen en verlangens
Te voren ongekend?

Is iets, wat bij den glinster,
Het lief geflonker haalt,
Dat uit de onschuldige oogen
Van 't kind ons tegenstraalt?

Het is als viel een weerschijn
  En afstraal van omhoog
Van 't eeuwig, godlijk zonlicht
  In 't reine kinderoog.

Er blinken vele lichten
  Met ongelijke pracht,
Maar zijn bij de ééne lichtbron
  Als 't donker van den nacht;
Bij 't ééne licht, dat aarde
  En hemel overschijnt
Zóó glansrijk, dat het duister
  Van 't somber graf verdwijnt.

Een noorderlicht, dat droeven
  Verkwikking mededeelt,
De nevelwolken wegdrijft
  En alle wonden heelt;
Een licht, dat lieflijk flonkert
  Langs het gevaarlijk strand,
Opdat wij veilig reizen
  Naar 't hemelsch Vaderland.

Een licht, een vurig sprankje,
  Dat elke Christen kent:
De nooit gedoofde godslamp
  Voor 't heilig Sacrament;
Een licht, dat elke stonde
  Naar 't Tabernakel wijst,
En met zijn vlammend tongske
  Den God des levens prijst.

Een ziele, die op Christus
  Als op haar Bruigom staart,
O, neen, zij kent geen reiner,
  Geen schooner licht op aard!
Voor 't klatergoud der wereld
  Sluit zij hare oogen dicht,
Doch ziet naar 't Tabernakel,
  Naar 't onverganklijk licht.

Ach, drukt het kruis des levens
Ons vaak niet al te zeer?
De ziele zou bezwijken,
Vond zij niet keer op keer
Den God des Tabernakels,
Die minzaam op haar ziet
En elken zielsbedroefde
De zoetste laafnis biedt.

O, zonder Tabernakel
Noem ik den rijkdom — nood,
En ieder licht maar schaduw,
En al het leven — dood;
Doch met het Tabernakel
Vervangt de vreugd de smart,
Wordt elke traan een parel,
Een Hemel ieder hart.

Men mag mij alles schenken,
Mij is het waardloos goed,
En alles mij ontnemen,
Het is mij lief en zoet;
Ik ga naar 't Tabernakel,
Wanneer mijn harte zwicht,
En vlied met warme liefde
Alleen naar 't ware licht!

Daar zonk zij dan met de onzichtbare hemelgeesten op de knieën en jubelde het „heilig, heilig, heilig" mee:

„*Sanctus*" (Isaïas VI, 8).

Er knielen englenscharen
Aanbiddend om 't altaar
En prijzen hoog heur Koning
Met zang en citersnaar;
En zingen, 't hoofd omsluierd,
En juichen zonder end:
O heilig, heilig, heilig,
Is God in 't Sacrament.

De blanke kaarsen flonkren
Voor 't eerbiedwaardig schrijn
Als lieve kleene sterren
Met wonderbaren schijn ;
Haar vlammetjes verkonden
Zoo vurig zonder end :
O heilig, heilig, heilig
Is God in 't Sacrament.

Hier geuren lentebloemen
Bontkleurig frisch en klaar,
Schoon de eeuwge lentezonne
Zich schuilhoudt in 't altaar ;
Zij neigen hare kelkjes
En fluistren zonder end :
O heilig, heilig, heilig
Is God in 't Sacrament.

Er stijgen wierookgeuren
In dwarrelende vlucht
Door 't rein en needrig kerkje
En balsemen de lucht ;
Dat feestlijk wierookoffer
Verkondigt zonder end :
O heilig, heilig, heilig
Is God in 't Sacrament.

En gij mijn arme ziele,
Voor wie de Godmensch leeft
In 't kleene Tabernakel,
Ik vraag, wat gij Hem geeft?
Zink needrig op de knieën
En bid hier zonder end :
Ja, heilig, heilig, heilig
Mijn God in 't Sacrament!

Wat de Zaligmaker bij dat eerste bezoek in het kleine kerkje in Cordula's hart heeft uitgewerkt, wekt onze verbazing. Het meisje was niet alleen aanstonds zóó diep overtuigd van de waarheid

des Katholicisme, dat de adem des twijfels haar spiegelglad gemoed nooit heeft aangeademd, maar de zestienjarige scheen zelfs van dat gewichtig oogenblik als omgeschapen tot eene christelijke heldin. Zij streefde er ernstig naar volgens dat geloof zoo volmaakt mogelijk te leven. Wij kunnen dat opmaken uit de godsdienstige liederen haar hart ontvloeid, niet minder dan uit de weinige regelen, die Alban Stolz, met wien zij briefwisseling hield, over haar in zijn dagboek heeft opgeteekend. Dat dagboek, later onder den titel Dürre Kräuter in het licht verschenen, geeft ons bij het opschrift November 1868 te lezen: „Strebe darnach, einfach, einsam und innerlich zu sein, — so fiel es mir in der Kapelle ein, solle ich die K. [Kordula] mahnen". Die raad en steun van den populairen asceet kwamen het meisje zeer te stade. In December 1868 teekende hij aan:

„Dasz K. [Kordula] den Entschlusz gefaszt hat, sich ein Fasten in der Correspondenz mit mir aufzulegen bis zu Neujahr, kommt in Betracht aller Umstände von einer Tauschung des bösen Geistes. Dieser benutzt die Geneigtheit zur Askese, welche sehr christliche Personen haben, um sie zu irgend einem schädlichen Excesz hierhin zu verführen. Die liebe Seele K. braucht doch in ihrer protestantischen Eisgrube den Zuflusz katholisch wärmendes Lichtes, — und diesen sperrt sie von sich ab, um Selbstverläugnung zu üben".

Van denzelfden genialen priester vernemen wij, dat ook Cordula een dagboek had aangelegd. Het spijt ons er niet meer van te weten dan wat Stolz in April 1869 opschreef:

„Gestern bekam ich die zwei letzten Hefte des Tagebuches von K.; was darin erzahlt wird, ist ganz eigentlich ein Roman Gottes. Die schneidenste Marter und die seligste Wonne wechseln in ihrem Herzen ab, um es zu Stahl zu verhärten. Ich sehe es für eine dankwürdigste Leitung Gottes an, dasz Er mir eine solche auserwählte Seele zugefuhrt hat, und auch ich dieses Geisterschauspiel in nächster Nähe ansehen und dabei thätig sein darf in Unterordnung der mächtigen Gnade Gottes".

Intusschen was het uur gekomen, waarnaar zij zoo vurig verlangde.

Ik heb een diepen eerbied voor iemand, die van het Protestantisme tot het Katholicisme overgaat met geen andere bedoelingen dan om de stem van 't geweten, Gods roepstem, te volgen. De meeste bekeerlingen moeten breken met vooroordeelen, die zij met de moedermelk hebben ingezogen, moeten zich onderwerpen aan voorschriften, welke den ingeschapen hoogmoed geweld aandoen. De bloedverwanten zien hen scheef aan, stooten hen meestal af en vervolgen hen met hun haat. Bekeerlingen, vooral zij die een schitterende toekomst opofferen, een ambt prijsgeven om te kunnen doen wat hun geweten voorschrijft, verdienen onze hoogachting, wijl de edelmoedigheid bij uitnemendheid de deugd der Heiligen is, en de daad der bekeering gewoonlijk den keurstempel der edelmoedigheid draagt.

Om haar zielsverlangen te bevredigen moest ook Cordula zware offers brengen. Het waren vooral hare naaste bloedverwanten, die ze oplegden. De zwaarte en waarde dier offers kunnen wij eenigszins schatten naar hetgeen wij uit het dagboek van Alban Stolz hebben meegedeeld. Ook de volgende zielroerende strophe, geeft er een denkbeeld van:

„Was Du mir nahmst, mein Herr und Gott,
Ich hab's beweint mit tausend Zahren,
Und doch — wie war es mir so noth,
Mein Herz von Erdenlieb' zu leeren!
Jetzt seh' ich's immer klarer ein:
Ich muszt' mich von so Vielem trennen,
Um ungetheilt mich Dir zu weih'n,
Um ganz mich Deine Braut zu nennen!"

De vijf-en-twintigjarige zeide huis en maagschap vaarwel en ging naar Freiburg in Baden. Daar legde zij den 10 Juli 1870 de katholieke geloofsbelijdenis af in handen van den bisschop Lotharius von Kübel.

Nu was en gold zij katholiek. De vreugde over die gebeurtenis doorstroomde heur hart en ontlokte aan haar lier het zielver-

heffend lied, den eigen zang van elk oprecht kind der aloude Moederkerk:

Ich bin katholisch.

Ich bin katholisch! — Weiszt du all' den Segen,
Den dieses eine kleine Wort umspannt?
Und hast du nicht vielmehr im Traum gelegen,
Ohn' dasz das volle Licht du klar erkannt?
Ich bin katholisch! — damit sagst du aus:
Bin Kind der Kirche, — Kind in Gottes Haus!

Ich bin katholisch! — Sieben Gnadenbronnen,
Die quellen fort und fort das Heil der Welt,
Und du hast Theil, an allen Theil gewonnen,
Bist gleichsam nur zum Schöpfen hingestellt!
Der Sakramente heil'ge Siebenzahl,
Zum Himmel macht sie dir dies Thränenthal.

Ich bin katholisch! — In den ersten Stunden
Nahm dich die Kirche an ihr Mutterherz!
Schlägt nach der Taufe neu die Sünd' dir Wunden,
Sie ruft dich zu der Busze heil'gem Schmerz,
Stärkt durch die Firmung, — reicht das Engelbrot
Dir, und das Oel, das heil'ge, noch in Tod!

Ich bin katholisch! — Um dich so zu pflegen,
So rüstet stets sie ihre Priester aus, —
Sie ist's, die dir gebaut mit allem Segen
Dein irdisch' Paradies, das Elternhaus,
Ja, von der Wiege bis dereinst zum Grab
Reicht ihre Muttertreu' hinauf, hinab!

Ich bin katholisch! — Wenn in Ehrfurchtsschauern
Der Wonne du vor 'm Tabernakel weilst,
Und mit der Welt ihr Freuen, Lieben, Trauern,
Ihr Glück und Gut auch nicht von fern' mehr theilst,
Weil ganz dein Herz schon wie im Himmel ist, —
So kommt's, weil du ein Kind der Kirche bist!

Ich bin katholisch! — Heilig hier zu werden
Und selig dort, — gibt sie dir Kraft und Gnad',
Und in dem tausendfachen Leid' auf Erden
Ist sie es, die dich stärkt auf rauhem Pfad'.
Und wiederum, — jedwede Freude hier,
Ist Freude nur, weil du sie hast in ihr!

Ich bin katholisch! Mögen And're ringen
Nach titeln, wie man in der Welt sie trägt,
Der höchste Furst kann's doch nicht höher bringen,
Der armste Bettler Himmelswürde hegt, —
Ich bin katholisch! — Wer so lebt und spricht,
Kann — selig sterben, und — mehr braucht es nicht!

Gelukkig voor de bekeerlinge, dat zij zulk een troost vond in haren godsdienst. Zij stond als het ware alleen op de wereld, en van alle middelen van bestaan beroofd, was zij genoodzaakt als gouvernante haren intrek te nemen bij eene deftige familie van Freiburg. Heur hart leefde echter in Tirol, en daarom ging zij na korten tijd naar Eben, waar de H. Nothburga vereerd werd, wier leven zij bezongen heeft. Den 6 Augustus 1871 kwam zij te Schwaz op eenige uren afstand van Eben en bleef eenige jaren bij een eenvoudige en brave familie op het oude kasteeltje Freundsberg wonen. Zij voorzag in haar levensonderhoud door handenarbeid en lesgeven in vreemde talen. Op den Freundsberg schreef zij Krippe und Altar, — Weg nach Golgotha, — Weihnachten in der Eucharistie, alsmede het verhaal Auf dem Sillberg, *ein Stück Volksleben aus den Tirolerbergen*, en dichtte ter eere van het H. Sacrament de verzen, waarin ik aanleiding vond iets over de zangster zelve te openbaren. Hoe dat keurig boekje ontkiemde en in het licht verscheen, vertelt Cordula zelf in hare eigenaardige, eenvoudige, oprechte taal. Wijl die regelen ons een blik gunnen in het edele hart der bekeerlinge, acht ik het der moeite waard, ze onder de oogen te brengen van de lezers van

dit maandschrift. De vreeze echter door eene vertaling den ongekunstelden vorm en de liefelijke schoonheid van dat proza eenigszins te ontglanzen, deed mij besluiten den Duitschen tekst hier te laten afdrukken.

„An's Tageslicht, an die Auszenwelt, ware kein einziges dieser Lieder wohl jemals getreten, noch weniger zu einem Ganzen gesammelt und geflochten worden, denn was in Liebesdrang ich fühlte, schrieb und sang, das hätte ich ausschlieszlich für Gott und mich allein behalten mögen nach meinem Lieblingswort: „s e c r e t u m m e u m m i h i!" — wenn nicht der Gehorsam es ganz anders bestimmt hätte.

Und das kam so: Nächst der Gnade des katholischen Glaubens, die Gott mir — mitten in einem erzprotestantischen Ländchen — in so unbegreiflicher Weise zu Theil werden liesz, musz ich zeitlebens als zweitgröszte Gottesgnade voll Dank und Demuth es preisen, dasz ich kaum ein Jahr nach meinem Uebertritt in's liebe Land Tirol zuerst nach Eben, dann nach Schwaz kam, und in letzterem Ort unter die Seelenleitung eines der seltensten, gediegensten Ordensmänner uns'rer Zeit, des damals in Schwaz lebenden Franciskaners Pater A r s e n i u s N i e d r i s t, dessen Name ebenso sehr durch seine enormen Geistesgaben und Talente, als auch durch seine gründliche Tüchtigkeit in jeder Hinsicht nicht nur in unserm lieben Land Tirol, sondern weit uber seine Grenzen hinaus ruhmlich bekannt war, und von Alt und Jung, Reich und Arm voll Ehrfurcht und Bewundering genannt wurde, wie er heut mit namenlos tiefer Wehmuth, wenn auch stets gleich dankbarer, liebender Erinnerung genannt wird, denn ach! seit dem 29 Juni 1886 gehört dieser Allen so theure Name nicht mehr der Erde an, und auf dem Friedhof uns'rer Landeshauptstadt hat sich die stille Gruft der Franciskaner über den irdischen Ueberresten eines Mannes geschlossen, dessen Gedächtnisz unter Allen, die ihn gekannt, fortlebt und fortleben wird in Segen und Verehrung!

Dieser nun wurde mein Beichtvater, fast am ersten Tage schon wo ich nach Schaz kam, und was ich ihm von jenem Tage an zu danken hatte, das weisz Gott allein, — Worte reichen nicht hin, es zu sagen, auch wenn ich davon sagen wollte!

Ein kurzes Jahr lang nur war mir das Glück seiner persönlichen

Seelenleitung beschieden, da wurde er zum Provinzial gewählt, und muszte als solcher das Franciskanerkloster in Schwaz mit dem in Innsbruck vertauschen.

Aber was ich in diesem einen Jahr aus seinen Worten — im Beichtstuhl wie von der Kanzel — erworben und gewonnen, das war reich und tief und grosz genug, um lebenslang davon zu zehren!

Nie noch ist mir ein gröszerer Verehrer des allerheiligsten Sakramentes begegnet, als er es war; davon zeugten nicht nur seine gottbegeisterten Worte, davon sprach noch lauter und ergreifender sein ganzes Wesen, seine unvergleichliche, an die Legenden der Heiligen erinnernde Andacht, Sammlung und Würde bei Darbringung des heiligen Opfers, kurz, jede Gelegenheit, wo er es mit dem hochwurdigsten Gute zu thun hatte! Was Wunder, wenn er so auch bei all' seinen Beichtkindern die Andacht zu diesem hochheiligen Sakrament mehr und mehr zu entflammen, zu befestigen und zu verklären verstand!

Ehe er im Sommer 1872 von Schwaz schied, war es sein letzter Gehorsamsbefehl an mich, Etwas über das allerheiligste Sakrament zu schreiben, ob in Prosa oder in Poesie, das bleibe mir uberlassen, aber in jedem Falle erwarte er recht bald eine Arbeit über diesen Gegenstand aus meiner Feder.

Diese Arbeit konnte mir nicht schwer fallen; schon waren Sakramentslieder vorhanden, und neue flüsterte in stiller Morgen- oder später Abendstunde das liebe ewige Licht im Freundsberger Nothhelferkirchlein mir zu; — ich durfte nur im lauschenden Herzen sie nachklingen und nachsingen lassen, und dann zu Papier sie bringen. So reihten sich denn, — auf des geschiedenen Beichtvaters Befehl — die Laute und Lieder zu einem Ganzen, und was anders konnte ihr Titel sein, als: „Was das ewige Licht erzählt". Zum Lichtmesztage 1873 — meinem Lieblingsfest damals schon, wie heut' noch — konnte ich dem hochwürdigen Provinzial das Buchlein nach Innsbruck schicken, und seine Freude über dasselbe erfüllte mich mit tiefem Dank gegen Gott, dasz es mir vergönnt gewesen, ihm, dem meine Seele so viel verdankte, einen Wunsch erfullt, eine Genugthuung bereitet zu haben!

Mehr denn ein Jahr verging darüber, und mir fiel es natürlich niemals ein, den hochwürdigen Pater auch nur einmal zu fragen, wozu er denn das Buchlein gewunscht, oder was er mit demselben gethan.

Da überraschte er mich im Jahre 1874 plötzlich mit einem gedruckten Exemplar desselben, und so war das „Ewige Licht" zum ersten Mal in die Auszenwelt getreten, sich gleich nach diesem ersten Erscheinen verschiedener sehr freundlicher und liebevoller Rezensionen erfreuend".

Een eerzame burger van Bregenz, Jozef Antoon Schmid geheeten, voelde zich door hare werkjes aangetrokken nadere kennis aan te knoopen met de dichteres. Na eene korte briefwisseling en persoonlijke kennismaking gaf deze hem den 7 April 1876 het jawoord en trad den 17 Augustus van hetzelfde jaar in den echt. Gedurende haar vijfjarig verblijf te Bregenz schreef zij Das Gebhardsbüchlein, Das kirchliche Jahr in Liedern en Anna of Gottes Reich baut Hauses Glück, *eine erzählung für die christliche Frauen- und Mütterwelt.*

Ondanks de schoone natuur van Bregenz am Badensee en het Bregenzerwoud haakte het hart der dichterlijke gade naar de bergen van Tirol. Op haar dringend verzoek werd Schwaz tot woonplaats uitgekozen. Daar woont zij sinds den 27 September 1881 in een eigen huis met aangrenzenden tuin. Van den eersten dag haars huwelijks heeft zij met hechte trouw en teere nauwgezetheid zich met huishoudelijken arbeid onledig gehouden en eerder roem dáárop gedragen in stille afzondering een vlijtige huisvrouw dan eene gezochte dichteres te zijn. Zij wilde alleen zonder eenige hulp al het huiswerk verrichten. De „Marthasorgen" waren haar liever dan de „Marienruhe". Eerst dan wanneer pollepel, veger en stoffer, naald en draad lang genoeg gehanteerd waren, greep zij naar de pen om gedichtjes te dichten op veelsoortige onderwerpen, vooral op de „Hl. Bilder-Collection", te München verschenen. Die arbeid was hare rust, welke zij zich nochtans maar bij wijlen gunde. De vrouw, zegt zij, is niet geboren om als schrijfster naam te maken, doch om op het huishouden te letten en op de kleintjes te passen. In dien

geest ook voedt zij twee weesjes op, Maria en Anna, die zij achtereenvolgens in 1883 en 1887 tot zich nam.

Zij is tevreden en daarom gelukkig. De H. Communie geeft haar kracht en moed en lust op de levensreize naar den berg Gods. Zij ondervindt, dat haar lied vóór hare bekeering gezongen, geen dichterlijke overdrijving is.

Tot aan den berg Gods (I Kon. XIX, 7, 8).

„Sta op en eet!" — zoo klonk het woord
Den afgezant des Heeren tegen,
„Sta op en eet!", want gij moet voort
En 't doel der reis is afgelegen;
En toen hij 't woord vernomen had,
Stond 's Heeren dienaar op en at,
En als door 's Hemels kracht gedragen
Toog naar Gods berg hij veertig dagen.

Gods berg, dat is het eenig doel
Der levensreis van alle zielen,
De weg is steil, de dag zoo zwoel,
Dat velen krachtloos nedervielen;
Zwikt niet de wandlensmoede voet?
Stolt niet in de aâren 't kruipend bloed?
Zal niet het hart van zwakheid beven?
Wie zal mij moed en kracht dan geven?

„Sta op en eet!" — zoo klinkt het woord
Des Heeren op mijn bange vragen;
„Sta op en eet!" want gij moet voort,
En ver nog zal de voet u dragen;
Sta ijlings op, gij wordt genood
Aan 's Heeren tafel, eet het brood,
Het levensbrood, dat wondren werken
En 't moede harte zal versterken!

Dat levensbrood — o zalig lot —
Buigt diep in 't stof mij dankbaar neder;
Dat brood — het is mijn Heer en God,
Dat brood geeft mij het leven weder;

Dat brood daalt van den Hemel af;
Dat brood maakt zoet mijn dood en graf;
Dat brood, het Manna ons gegeven,
Is 't voedsel voor het zieleleven.

O, levenwekkend wonderbrood!
Mijn Heer en God, hoe zou ik klagen?
Hoe zou, gesterkt tot in den dood,
Ik naar Gods berg de reis niet wagen!
Zij dure lang nog, veertig jaar,
De lucht zij zwoel, bewolkt en zwaar,
'k Heb hoogen moed en frissche krachten,
Dat brood zal sterken, pijn verzachten!

O, teerspijs, liefde's hoogst gewrocht,
Wat kan de ziele hier begeeren
Dan teerspijs voor haar pelgrimstocht
Tot aan den heilgen berg des Heeren!
„Sta op en eet!", want gij moet voort!
'k Sta op en eet, geloof Gods woord!
'k Zal nimmer op de reis versagen,
Hoever de voet mij nog zal dragen.

Zij versaagt niet op de reis, noch wordt haar geluk verstoord, al bidt zij bij haar bezoek aan het Allerheiligste, voordat zij huiswaarts keert, met weenend harte Christus' zegen af over hare protestantsche familie:

„Ich musz erst Deinen Segen haben,
Doch ist es nicht allein für mich,
Dasz diese Gabe aller Gaben
Mit heiszem Wunsch begehre ich;
Ich hab' — Du weiszt's! — so viele Herzen,
Die, ach! nicht selber zu Dir geh'n;
D'rum mocht' ich stets — in Lieb' und Schmerzen —
Für sie den Segen auch erfleh'n!"

Ach, mochten de haren vinden wat zij vond:

„Ja, wie Du mich aus fernen Landen
So wunderbar beriefst zu Dir,

Bis frei ich von des Irrthums Banden
Dich fand im Sakramente hier, —
So ruf' auch sie, die theuren Meinen,
Die, ach! noch nie Dein Licht erkannt,
Lasz sie der Kirche bald sich einen,
Lasz finden sie, was ich, Herr, fand!"

En die genade smeekt zij af voor alle andersdenkenden:

„Und nicht nur sie, — auch all' die Andern,
Die noch nicht rief der Gnade Stern,
Lasz, guter Hirt, nicht länger wandern
Verirrt und Deiner Hürde fern!
Trag' sie, — wie einst Du mich getragen! —
Auf grüne Au', zu frischer Fluth,
Bis Alle dann frohlockend sagen:
„Herr, unser Hirt, wie bist Du gut!"

O, wisten allen, welk een troost, ja welk een hemelsch geluk de ziel op aarde smaken kan, wie door God de weg gewezen is naar den biechtstoel en de H. Tafel:

„Zwei Wege hat geführt dich meine Hand,
Zwei Gange, liebe Seele, zeigt' ich dir, —
Zum Beichtstuhl, — wo der Sunde Makel schwand, —
Zum Speisetisch, wo ew'ge Fülle hier!
O, geh' ihn oft, den Abendgang zur Beicht',
Geh' oft den Morgengang zur Kommunion!
Und bis das Glück des Himmels dort erreicht,
Ist Himmelsglück schon hier dein Theil und Lohn!"

Na al het voorgaande zal iedereen de treffende bede, die Cordula tot de wereld en hare protestantsche bloedverwanten richt, billijken:

„O störet meine Liebe nicht,
Laszt bis zum Tod mich thun,
Was meines Herzens Gluck und Pflicht, —
Laszt am Altar mich ruh'n!
Nichts halte von dem Treuen
Und Herzgeliebten je mich fern,
Bis einst ich mich darf freuen
In Ewigkeit als Braut des Herrn!"

Gymnasium Katwijk a/R. H. Ermann S. J.

EEN MODERN „CRITICUS" OVER DEN MOLOCHDIENST.

Onder den titel: *Melekdienst en vereering van hemellichamen in Israël's Assyrische periode* heeft Dr. Eerdmans vóór eenigen tijd een werkje uitgegeven, waarin een onderzoek wordt ingesteld naar den oorsprong der twee hier genoemde vormen van afgodendienst, die vooral in de 7e eeuw vóór Christus onder de Israëlieten in zwang waren.

De schrijver staat geheel op het standpunt der moderne „critiek". „De uitkomsten dier critiek — zegt hij — vormen natuurlijk [!] de basis van dit onderzoek en worden als bekend ondersteld." In aanmerking genomen de bekende methode dier „critiek", is het niet moeielijk te gissen, tot hoe vreemde „uitkomsten" op zulk een standpunt het „onderzoek" leiden zal.

In een paar woorden zijn in hoofdzaak die „uitkomsten" te resumeeren. De vereering van hemellichamen is volgens Dr. Eerdmans door de Israëlieten van de Assyriërs overgenomen, den Molochdienst laat hij uit Israël zelf stammen. Ofschoon wij de beschouwingen, die de schrijver betreffende de vereering der hemellichamen bij de Israëlieten ten beste geeft, geenszins ten volle beamen, kunnen wij deze onbesproken laten: zij behooren tot de gewone producten der moderne „critiek". In hooge mate ergerniswekkend zijn daarentegen de „uitkomsten" van zijn „onderzoek" naar den aard en den oorsprong van den Molochdienst; zij bevatten te ernstige en te zware beschuldigingen tegen Jehova (Jahwe), den God van Israël, die ook onze God is, om ze onbesproken en onweersproken te laten liggen. De lezer moge het mij vergeven, zoo ik mij hier en daar genoodzaakt zie ter wille der duidelijkheid uitdrukkingen en redeneeringen uit het boek van dezen „criticus" onder zijne oogen te brengen, waar-

door het christelijk godsdienstig gevoel niet weinig geschokt wordt.

Dr. E. beweert niet meer of minder dan dat Jahwe en de Moloch („*Melek*") in het godsdienstig begrip der oude Hebreeuwen oorspronkelijk één waren. Het zuivere godsbegrip der profeten is volgens hem slechts eene ontwikkeling (à la Darwin) uit den vroegeren naturalistischen godsdienst, dien (volgens Dr. E.) de Israëlieten met de andere volkeren van den Hebreeuwschen stam gemeen hadden en die zich voornamelijk uitte in den wreeden Molochdienst. De schandelijke afgoderij, waaraan zich de Israëlieten vooral in de „Assyrische periode" schuldig maakten door de vereering van den onmenschelijken Moloch, aan wien zij zich niet ontzagen zelfs hunne kinderen op gruwzame wijze te offeren, noemt Dr. E. een „réveil der orthodoxie"! De Molochdienaars onder de Israëlieten waren volgens Dr. E. de orthodoxen; de „Jahwisten" waren de meer verlichte modernen. Voor zulke enormiteiten nu worden door den schrijver bewijzen gezocht en, naar hij meent, gevonden in de H. Schrift zelve. Een eenigszins nadere inzage in deze „bewijzen" wekte bij mij opnieuw het vermoeden, dat de moderne „critiek" een vrijbrief denkt te hebben om den spot te drijven met de eischen eener gezonde logica, met de eischen eener redelijke critiek zelve. Om den lezer zelf te laten oordeelen zullen wij de hoofdargumenten van Dr. E. stuk voor stuk op hunne geldigheid onderzoeken.

Vooreerst tracht hij door vergelijking van twee plaatsen uit de *Wet*, in verband met Ezech. XX, 8 en 9, te bewijzen, „*dat Melek-dienst en Jahwe-dienst nauw samenhangen*".

De eerste plaats (Deut. XII, 31) luidt aldus (vertaling van Dr. E.):

„Wanneer Jahwe, uw God, de volken, die gij hier in bezit komt nemen, van voor u zal hebben uitgeroeid en gij hen bezit en in hun land woont, hoedt

u dan, dat gij niet verstrikt wordt achter hen, nadat zij voor u zijn vernietigd; dat gij niet vraagt naar hunne goden, zeggende: hoe plachten deze volken hunne goden te dienen, dat ik ook alzoo doe. Zoo zult gij niet doen voor Jahwe, uw' God, want allerlei zaken, die voor Jahwe een gruwel zijn en die hij haat, deden zij voor hunne goden, zelfs hunne zonen en dochters verbranddden zij voor hen".

Dr. E. teekent hierbij aan: „De schrijver doet hier Mozes vrees koesteren, dat de Israelieten, wanneer zij eenmaal Kanaän zijn binnengetrokken, Jahwe zullen gaan dienen op de wijze, waarop de Kanaänieten hunne goden vereerden — door het brengen van kinderoffers". Daar volgens de „critiek" Deuteronomium in de 7e eeuw, onder Josias, geschreven is, en men Moses volgens Dr. E., als inkleeding, moet wegdenken, besluit hij, dat de „Deuteronomist" hier niet waarschuwt tegen een misbruik, dat niet bestaat, maar ijvert tegen menschen in zijnen tijd, die Jahwe door kinderoffers dienden (blz. 10).

Dit argument staat met beide voeten op de „basis" der uiterste moderne „critiek"; het valt terstond, wanneer Moses niet „inkleeding" is, maar historie. Hoe zwak die basis is, kan men o. a. zien in de artikelen door Prof. J. Schets in dit tijdschrift daaromtrent geschreven, en afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Prof. Kuenen's Pentateuch-critiek historisch-critisch onderzocht*, waar de goed bewezen slotsom luidt: „Zoo komt het, dat zijn „historisch-critisch" onderzoek naar het ontstaan van den Pentateuch noch historisch, noch critisch is" [1]).

De andere plaats uit de Wet is Lev. XVIII, 21 en luidt (naar Dr. E.):

---

[1]) Een beknopte doch degelijke weerlegging van de moderne Pentateuch-critiek kan men ook vinden in het tweede deel van Dr. Kauten's standaardwerk *Einleitung in die Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments* (3e uitgave 1892, blz. 188 vv.). De religieushistorische gronden tegen deze „critiek" zijn op zeer zakelijke wijze behandeld door Paul Schanz in zijne *Apologie des Christenthums*, Dl. II, blz. 104—148.

„Van uwe kinderen zult gij geen aan den Melek doen overleveren en aldus den naam van uwen God ontheiligen. Ik ben Jahwe!"

Hierbij noemt de schrijver ook nog Lev. XX, welke plaats met Lev. XVIII parallel is, doch waar de Molochdienst, behalve eene verontreiniging van Jahwe's naam, ook eene ontheiliging van zijn heiligdom wordt genoemd (vs. 3).

Nu redeneert Dr. E. aldus:

„Wij treffen die formules meer aan in dit gedeelte van *Leviticus*, doch steeds bij zaken, die binnen den kring van den Jahwe-cultus behooren. Zweert iemand valschelijk bij Jahwe's naam; stelt de Hoogepriester zich aan verontreiniging bloot door het heiligdom te verlaten; nadert een mismaakte den altaar; vergrijpt een priester zich aan de wijgeschenken der Israëlieten, dan is dit alles ontheiliging van Jahwe's naam". En de conclusie luidt: „Op grond van dergelijke teksten kunnen wij dus niet anders, dan ook den Melekdienst voor een verschijnsel houden, dat ten nauwste met de vereering van Jahwe samenhing, ja, dat daar een bestanddeel van uitmaakte" (blz. 12).

De grond, waarop deze conclusie gebouwd wordt, is dus het feit, dat Lev. XVIII en XX in den Molochdienst eene schennis van Jahwe's heiligheid en eene verontreiniging van zijn heiligdom zien. Omdat deze formules in dit gedeelte van Leviticus worden aangetroffen bij zaken, die binnen den kring van den Jahwecultus behooren, daarom moet volgens Dr. E. ook de Molochdienst binnen den kring van den Jahwe-cultus behooren, alsof Jahwe's naam en heiligdom alleen door verkeerde handelingen *binnen* den kring van zijn cultus konden geschonden worden!

Doch welke grootere oneer kon Jahwe's naam en heiligdom wel worden aangedaan door het volk van Jahwe, dat *Zijnen* naam in *Zijn* heiligdom diende, dan dat het daarenboven den naam van den gruwelijken Moloch aanriep en dezen de eigen kinderen wijdde door het vuur, eerstgeborenen zelfs, die Jahwe's „heiligdom" waren. Bij zaken, ja, die meer speciëel

met den Jahwe-*cultus* in *strijd* zijn, worden genoemde formules bij voorkeur gebezigd; maar wat kan met den Jahwe-cultus méér in strijd zijn dan de Moloch-cultus? Daarom worden die formules ook hier gebruikt, maar niet omdat de Molochdienst *binnen* den kring van den Jahwe-cultus zou behooren.

Doch Dr. E. voorkomt deze opmerking en zegt: „Men zegge niet: de Israëlieten moesten Jahwe alleen dienen en alle dienst van andere goden was op zich zelf eene ontheiliging van zijnen naam. Voor deze bewering bestaan geen gronden". Dat voor deze bewering geen gronden bestaan, is een *pure* bewering [1]).

„Voor deze bewering bestaan geen gronden en — zoo gaat Dr. E. voort — de profeet *Ezechiël*, die toch in menig opzicht met ons gedeelte van *Leviticus* verwant is, leert juist het tegendeel".

Wij zullen zien. Laten we eerst de plaats, waarnaar de schrijver verwijst, doch waarvan hij den tekst niet geeft, woordelijk aanhalen:

Ezech. XX, 8 en 9: „Zij waren wederspannig tegen

---

[1]) Quod gratis asseritur gratis negatur. Doch wij willen nog een grond aanhalen uit „dit gedeelte van Leviticus", die op logische analogie berust. Lev. XXI, 9 lezen wij: „De dochter van een priester, die zich door ontucht ontheiligt, — *haren vader ontheiligt zij*, zij zal in het vuur verbrand worden". De vertaling der LXX en Vulg. hebben: *den naam haars vaders ontheiligt zij*, wat zeker de zin, misschien de ware lezing is. Gelijk de dochter eens priesters den naam haars vaders ontheiligt door hoererij, zoo ontheiligt Israël den naam van zijnen God door afgoderij. Het woord „hoererij" wordt in het O. T. schier ontelbare malen gebezigd voor „afgoderij". Nu staat in Lev. XX, 5: „Hem en allen, die hem aanhangen om te hoerecren met den Moloch, zal Ik verdelgen uit het volk". Bestaat er geen grond voor de bewering, dat een onderdaan van Jahwe, die met een vreemden god (hier den Moloch) „hoereert", Jahwe's naam ontheiligt, gelijk de dochter eens priesters, die op ontucht betrapt wordt, den naam haars vaders ontheiligt?

Mij en wilden van Mij niet hooren; niemand wierp den gruwel zijner oogen weg noch verliet de afgoden van Egypte. En Ik zeide, mijne gramschap over hen te zullen uitstorten, mijnen toorn in hen te zullen vervullen in het land Egypte. En Ik handelde om mijnen naam, opdat hij niet ontheiligd wierd in de oogen der heidenen, onder welke zij zich bevonden en onder welke Ik aan hen geopenbaard werd voor hunne oogen, om hen uit te voeren uit het land Egypte". En vs. 10, dat er nog bij hoort, maar door Dr. E. niet wordt geciteerd: „En Ik voerde hen uit het land Egypte en geleidde hen naar de woestijn".

Ziehier nu de redeneering van Dr. Eerdmans: „Ezech. XX: 8 en 9 (vgl. 39) klaagt over de afgoderij der Israëlieten, over het vereeren der גִּלּוּלִים [*gilluliṁ* = afgoden], die Jahwe tot toorn verwekten. Die toorn moest zich uiten, het volk moest gestraft worden, omdat anders Jahwe's naam voor de oogen der heidenen ontheiligd zoude worden. Niet het dienen der afgoden is hier dus ontheiliging, maar het uitblijven van den toorn. Liet Jahwe zich straffeloos verwaarloozen, dan zou zijn naam ontheiligd worden. Straft hij evenwel de afdwalingen van zijn volk, dan blijft hij heilig. Niettegenstaande die afdwalingen was zijn naam dus nog niet ontheiligd en het dienen van vreemde goden mogen wij niet als eene schennis van zijn naam bestempelen, tenzij wij wijzer willen zijn dan *Ezechiel*".

De „critici" zien er anders zooveel bezwaar niet in wijzer te willen zijn dan Moses en de Profeten. *Wij* willen niet wijzer zijn dan Ezechiël, maar meenen Ezechiël recht te moeten laten wedervaren.

Ik begrijp niet hoe Dr. E. de woorden: „Ik handelde om mijnen naam, opdat hij niet ontheiligd wierd" kan laten slaan op de voorafgaande strafbedreiging, waarvan de uitvoering niet wordt vermeld, en ze niet laat slaan op de verlossing uit Egypte. In vs. 6 had Jahwe gezegd: „Te dien dage verhief Ik mijne hand voor hen om hen uit te voeren uit het

land Egypte". In vs. 7: „Een ieder werpe den gruwel zijner oogen weg". In vs. 8 wordt de ongehoorzaamheid aan dit bevel beschreven en de strafbedreiging uitgesproken. In vs. 9 en 10 wordt gezegd dat Jahwe (nochtans) gehandeld heeft in 't belang van zijnen naam en de Israëlieten uit Egypte heeft gevoerd. In hetzelfde hoofdstuk van Ezechiël komen analoge passages voor. Zoo vs. 13—17, waarvan de korte inhoud is: zij hebben Mij verbitterd in de woestijn; Ik zeide, hen te zullen verdelgen; doch *Ik heb gehandeld om mijnen naam* en (hen niet verdelgd, maar) gezworen om hen niet (aanstonds) in het beloofde land te voeren; mijn oog heeft hen gespaard, zoodat Ik hen niet heb verdelgd in de woestijn. Zoo vs. 21—22: hunne kinderen hebben Mij verbitterd en Ik heb hen bedreigd met mijnen toorn in de woestijn; „*doch Ik heb mijne hand teruggehouden en gehandeld om mijnen naam*, opdat hij niet zoude ontheiligd worden voor de oogen der heidenen". Eindelijk is vs. 44 nogal duidelijk: „Gij zult ondervinden, dat Ik Jahwe ben, *wanneer Ik u goed zal gedaan hebben ter wille van mijnen naam* en niet volgens uwe booze wegen".

Slaan wij nu in de Wet het verhaal van de feiten na, waarop Ezechiël doelt, dan vinden wij, dat Jahwe de Israëlieten spaarde op het gebed van Moses. Dat gebed luidt Exod. XXXII, 12: „O laat de Egyptenaren toch niet zeggen: listig heeft hij hen uitgevoerd, om hen te dooden op het gebergte en hen te verdelgen van de aarde". En Num. XIV, 13—16: „De Egyptenaren zullen het hooren.... en zeggen: hij kon het volk niet voeren in het land, dat hij hun onder eede beloofd had, daarom doodde hij hen in de woestijn". — Ten overvloede halen we nog Ps. CVI (Vulg. CV), 7 en 8 aan: „Onze vaderen.... waren niet indachtig de grootte uwer barmhartigheid en verbitterden U, toen zij optrokken naar de Roode Zee — en *Hij redde hen ter wille van zijnen naam*, om zijne macht kond te doen".

Om den naam van Jahwe te verdedigen, die liever zijne barm-

hartigheid toont dan zijne rechtvaardigheid, meende ik de misvatting van Dr. E. in 't licht te moeten stellen — ofschoon de tekst van Ezechiël ook bij deze misvatting voor des schrijvers meening niets bewijst. Ezechiël zegt nergens, dat Jahwe's naam *niet* ontheiligd wordt door de vereering der vreemde goden. Al zeide hij ook, dat Gods naam wèl ontheiligd werd door „het uitblijven van den toorn", dan volgde daaruit nog geenszins, dat hij door het dienen der afgoden niet ontheiligd werd. In den tekst is geen spraak van die ontheiliging van Jahwe's naam, waarvan de menschen oorzaak en bewerkers zijn, maar slechts van die, waarvan Jahwe zelf als de oorzaak zou gelden „in de oogen der heidenen". Dit wil Jahwe bij Ezechiël uitdrukkelijk betuigen, om de Israëlieten te leeren, dat Hij hen niet spaart om hen-zelven, maar ter wille van zijn naam (vs. 44). Daarom behoefde bij de vermelding van den afgodendienst der Israëlieten de ontheiliging van Jahwe's naam niet genoemd te worden, al bestond zij ook.

Op blz. 40 komt de schrijver bij de bespreking van Ezech. XXIII nog even op de hier behandelde plaatsen van Leviticus terug. De profeet beschuldigt daar de Molochdienaars van ontheiliging van Jahwe's heiligdom, omdat zij zich niet ontzagen, zelfs op den dag, waarop zij hunne kinderen voor de afgoden geslacht hadden, den tempel van Jahwe binnen te treden, terwijl hunne handen als 't ware nog met bloed bevlekt waren. In deze woorden van Ezechiël vindt Dr. E op die plaats van zijn boek de oplossing van Levit. XVIII en XX, en ook wij vinden daarin een zeer goede oplossing. Maar nu is het toch moeielijk te begrijpen, hoe Dr. E. nog kan staande houden, dat de Molochdienst volgens Levit XVIII en XX binnen den kring van den Jahwe-cultus zou behooren. Wie een moord bedreven had was toch — dat zal Dr. E. wel willen toegeven — zeker onrein en ontheiligde Jahwe's heiligdom, als hij daar aanstonds binnentrad, niet omdat de moord iets betrof, wat binnen den kring van den Jahwe-cultus behoorde, maar omdat een moordenaar den tempel betrad. Buitendien viel

elke afgodendienaar bij de Israëlieten onder den *cherem* (ban), zelfs werd men *cherem* door iets, wat van een afgodsbeeld afkomstig was, in zijn huis te hebben (Deut. VII, 26; XIII, 17; XVII, 5; Exod. XXII, 20); de straf van den *cherem* was volkomen afscheiding van Israël en zijn heiligdom en de „uitroeiing". Door de binnentreding van een, die volgens de Wet onder den *cherem* lag, werd dus het heiligdom verontreinigd.

Tegenover de woorden van Dr. E. stellen wij nog een paar woorden uit hetzelfde Hoofdstuk XX van Ezechiël, dat Dr. E. citeert, en uit hetzelfde vers 39, waarnaar hij tusschen haakjes verwijst. Dr. E zegt: „Het dienen van vreemde goden [*gillulim*] mogen wij niet als eene schennis van zijn naam bestempelen, tenzij wij wijzer willen zijn dan *Ezechiël*". En in genoemd vers 39 staat in den Hebreeuwschen tekst: „Zoo zult gij mijnen heiligen naam niet meer ontheiligen door uwe offergaven en door uwe afgoden" (*gillulim*). Wil men aan deze plaats ook eene andere zinwending geven, in elk geval wordt er gesproken van de schennis van Jahwe's naam door (het dienen der) *gillulim*. Ook in dezen tekst wordt de ontheiliging bedoeld, die de Israëlieten Jahwe's naan aandeden door nevens Jahwe ook de *gillulim* te dienen, of omgekeerd. Doch al is nu ook de afgodendienst „op zich zelf", d. w. z. die der heidenen en die van totaal van Jahwe afgevallen Israëlieten, niet gemeend, welk recht zou men kunnen hebben om te beweren, dat de dienst der *gillulim* volgens Ezechiël een „verschijnsel" was, dat „ten nauwste met de vereering van Jahwe samenhing, ja, dat daar een bestanddeel van uitmaakte"? Dus *a pari*: ook van den Molochdienst kan men dit niet beweren.

Dr. E. wil verder de vraag onderzoeken, „of er in de laatste helft der 7de eeuw twee goden op gelijke wijze werden vereerd, òf dat wij soms recht hebben, Melek en Jahwe als twee namen voor één godheid te beschouwen". Eenige waarschijnlijkheid voor

de laatste meening meent hij reeds te vinden in de tot hiertoe behandelde teksten der Wet.

„De vorm — zegt hij — waarin zij [de schrijvers] hunne wetten laten voordragen is ongerijmd. Aan de eene zijde Mozes, die aanspoort den eenigen God met het gansche hart lief te hebben, wiens God een beschermer is van weduwen en weezen, die medelijdend is jegens armen en slaven, en aan de andere zijde een volk, dat hij nog in staat acht, den god, die hun zulke wetten schonk, met kinderoffers te eeren. Het is echter mogelijk, dat er waarheid schuilt in hunne opvatting omtrent den oorsprong hunner ergernis. Waar wij Mozes in de velden van Moab als inkleeding leeren kennen, is het al waarschijnlijk, dat wij die gruwelen der oudste Kanaanieten als daaruit [1]) voortgevloeid moeten beschouwen" (blz. 13—14).

Hierbij behoeven wij alleen op te merken, dat Dr. E. al zeer weinig kennis schijnt te hebben van 's menschen aard en vooral van den aard der Israëlieten, die onder afgodendienaars waren opgevoed en tusschen Molochdienaars leefden en door hen telkens van het denkbeeld van een onzichtbaren God werden afgetrokken, en dat hij dit gebrek aan menschenkennis ook aan den Israëlietischen wetgever wil opdringen. —

In den aanvang van zijn verder onderzoek zegt Dr. E. in eene noot (blz. 21) iets, wat wij niet onbesproken kunnen laten. Hij behandelt daar het feit, dat Mesa, koning van Moab, door de verbonden koningen van Israël en Juda in Kir-Hareset ingesloten, zijnen zoon offert (IV Kon. III, 27). De tekst luidt: „Hij nam zijn eerstgeborenen zoon, die na hem zoude regeeren, en offerde hem op den muur. En er kwam een groote toorn over Israël, en zij braken op en keerden naar hun land" (vertaling van Dr. E.). Dr. E. teekent hierbij aan: „De god, wien het offer geldt, wordt hier niet vermeld. Het wordt in 2 [4] Koningen als een zeldzaam feit medegedeeld en de verhaler slaat blijkbaar geloof aan het succes van zulk een offer".

Dat de verhaler blijkbaar geloof slaat aan het succes van dit

[1]) Waaruit? Uit die inkleeding?

offer, is weer een van die onbewezen beweringen, die men in de „critiek" zoo vaak als „basis" aantreft. De verhaler geeft nergens te kennen, dat hij zulk een geloof koestert, en ik zie werkelijk niets, waaruit dit zijn geloof zou *blijken*. Het schijnt, dat alleen de moderne „critici" oogen hebben om dergelijke klaarblijkelijkheden waar te nemen. Wanneer „Israël" in den tekst niet als object, maar als subject wordt opgevat, dan moet deze zinsnede luiden: *er kwam een groote toorn* (verontwaardiging) *onder Israël*, en dan is de beteekenis heel duidelijk en natuurlijk. Israël werd met ontzetting en verontwaardiging vervuld over dergelijk wreed schouwspel en trok terug. Daar de schrijvers van het O. T. nergens blijk geven aan het „succes van zulk een offer" te gelooven, kan men dien zin redelijkerwijze ook hier niet in den tekst leggen, te minder daar er niet het minste onheil wordt aangeduid, dat, als uitwerksel van den toorn der godheid, over Israël zou zijn gekomen. Op plaatsen (Num. I, 53; XVIII, 5), waar dergelijke uitdrukking voorkomt als *bedreiging*, verwacht men geen verdere opgave van de straf; doch waar zij voorkomt als *feit* (Num. XVI, 46 en I Par. XIII, 10), wordt het gekomen onheil beschreven. Het voorzetsel עַל (ál), dat Dr. E. hier met *over* vertaalt, beteekent ook *aan*, *bij* en *in*, het laatste vooral ook om het *inwendige* van den mensch aan te duiden [1]). Het woord *wajjehí*, dat met „en er kwam" vertaald is, beteekent eigenlijk: *en er werd* of *ontstond*. De vertaling der *Vulgata*, die dezen zin aan den tekst geeft, heeft dus volle recht van bestaan. Doch al neemt men ook „Israël" als object, zoodat de zin is: *en er kwam een groote toorn* (van Jahwe) *over Israël*, dan kan men den zin zeer goed zoo opvatten, dat deze toorn over de Israëlieten kwam, omdat zij Mesa tot dit uiterste hadden gebracht, nadat zij zijn leger reeds volkomen hadden verslagen, zijne steden

---

[1]) III Kon. XVII, 21; Ps. XLII(XLI), 5 (vgl. Job, XXX, 16; Os. XI, 8).

verwoest, zijne akkers onbruikbaar gemaakt, zijne waterbronnen verstopt, zijne vruchtboomen omgehouwen. In geen geval kan men dus deze plaats aanhalen als een „blijkbaar" bewijs voor het geloof des Israëlietischen schrijvers aan het „succes" van menschenoffers.

Dr. E. zoekt nu meer rechtstreeks zijn „recht" te staven „om Melek en Jahwe als twee namen voor één godheid te beschouwen". Bijzonder veel kracht daartoe meent hij te vinden in den Israëlietischen stier- of kalverdienst.

Het is, ook volgens katholieke exegeten [1]), waarschijnlijk, dat niet alleen het gouden kalf in de woestijn, maar ook de door Jeroboam opgestelde kalveren van Dan en Bethel in de oogen der bedrogen menigte voorstellingen van Jahwe waren. Beide feiten laten zich verklaren door den Egyptischen stierdienst. De Israëlieten waren in Egypte aan dien cultus zoozeer gewoon geraakt, dat zij den god, dien zij in het gouden kalf vereerden, ook voor hunnen bevrijder uit de slavernij aanzagen, en daar zij hunnen bevrijder kenden onder den naam Jahwe, kwamen zij er gemakkelijk toe om dien naam ook aan den afgod te geven. Jeroboam was onder Salomon naar Egypte gevlucht en bleef daar, tot Salomons dood, bij den pharao Sesak — geen wonder, dat hij bij zijn terugkeer den Egyptischen stierdienst medebracht en, om Israël van Juda en Jerusalem af te trekken, het tot afval geneigde volk verleidde door de leuze: „Dit zijn de goden, die u uit Egypte hebben gevoerd". De blijkbaar Egyptische oorsprong van den Israëlietischen stierdienst pleit *tegen* Dr. E., die eensdeels de kalveren van Bethel en Dan vereenzelvigt met den Moloch, anderendeels beweert dat de Molochdienst in Israël zelf zijn oorsprong heeft.

Zal het argument van Dr. E. niet van alle kracht ontbloot zijn, dan moet hij bewijzen, dat de kalveren van Samaria Molochs

---

[1]) Zie *Revue biblique trimestrielle*, Avril 1892, p. 214 (en de noot aldaar).

waren. En dat bewijs levert hij niet. De kalveren van Jeroboam worden nergens „Melek" genoemd. Op eene enkele plaats (Os. X, 7), waar van den „melek van Samaria" wordt gesproken, is de beteekenis onzeker; het woord kan daar evengoed den *koning* van Samaria beteekenen (en dit is de eerste en voor de hand liggende beteekenis) als eene godheid, hoezeer ook Dr. E. (blz. 24-25) het laatste waarschijnlijker schijnt te achten.

Een wezenlijk bestanddeel van den Molochdienst was het kinderoffer, en dit schijnt aan den Israëlietischen kalverdienst zelfs geheel te ontbreken. In III Kon. XII, 28 vv., waar de instelling van dezen cultus door Jeroboam wordt verhaald, vindt men geene aanduiding van het menschenoffer, hoewel men die, zoo het bij dien cultus behoorde, met zekerheid zou moeten verwachten. Daarenboven maakt de bekende bedoeling van Jeroboam, om den Jerusalemschen tempeldienst, wat offers en plechtigheden betreft, door dezen cultus te vervangen en na te bootsen, de instelling van het kinderoffer daarbij onwaarschijnlijk. De eenige plaats (Os. XIII, 2), waarop men zich wil beroepen, is zeer twijfelachtig. Dr. E. vertaalt met Dr. Kuenen en anderen: „menschen offerende kussen zij kalveren"; doch Wellhausen, Nowack, Stade (allen behoorende tot de corypheeën der „critiek") vertalen: „de menschen die offeren" enz. Dr. E. beweert wel (blz. 23), dat de laatsten den tekst geweld aandoen, doch het blijft bij de *bewering*, en het gezag der laatstgenoemde mannen op dit gebied is groot genoeg om tegenover deze onbewezen beschuldiging gehandhaafd te blijven. De tekst duidt niet aan, of „menschen" (*adam*) als nominatief („offerende menschen") dan wel als accusatief („menschen offerende") moet opgevat worden.

Ook bij den dienst van het gouden kalf in de woestijn (Exod. XXXII, 6) is van een menschenoffer geen spraak.

In den kalverdienst van Israël vindt derhalve de stelling van Dr. Eerdmans niet den minsten steun. —

Dr. E. wil nu bewijzen, dat Jahwe door kinderoffers werd

gediend. Hij beroept zich daartoe op Michaeas VI en zegt:

„Niet met bloedige offeranden wil Jahwe gediend worden, lezen wij in v. 6—8.... Onder die offers vinden wij ook het kinderoffer vermeld, als de auteur vraagt: Zal ik mijn eerstgeborene voor mijne overtreding geven, de vrucht mijns schoots voor de ontzondiging mijner ziel? Deze vraag mist allen grond, zoo er niet werkelijk waren, die meenden Jahwe hiermede te kunnen dienen. De schrijver polemiseert hier en bestrijdt natuurlijk geen hersenschimmen, zooals sommigen ons willen doen gelooven" (blz. 31—32).

Dr. E. geeft slechts een gedeelte van vs. 7. Wij geven liever de geheele plaats (naar het Hebreeuwsch):

„6. Waarmede zal ik Jahwe voorkomen? Zal ik mij buigen voor den verheven God? Zal ik Hem voorkomen met brandoffers en met eenjarige kalveren? 7. Zal Jahwe behagen scheppen in duizenden rammen, in myriaden beken olie? Zal ik mijn eerstgeborene voor mijne overtreding geven, de vrucht mijns schoots voor de ontzondiging mijner ziel? 8. Hij heeft u bekend gemaakt, o mensch, wat goed is en wat Jahwe van u begeert: voorzeker, recht te doen en barmhartigheid te beminnen en ootmoedig te wandelen met uwen God".

Voor *beken olie* hebben LXX en Vulg. „vette bokken", wat wellicht de zin is. 't Is duidelijk, dat de profeet zeggen wil: zoo wij ook alles aan Jahwe offerden, al ware het zelfs onze eerstgeborenen (zooals de afgodendienaars doen aan hunne goden), dan zouden wij Hem daarmede niet kunnen verzoenen, zoo wij de rechtvaardigheid, de barmhartigheid, de ootmoedigheid niet beoefenen. Ligt hierin nu opgesloten, dat er werkelijk waren, die meenden Jahwe te kunnen dienen met kinderoffers? De vragen van vs. 6 en 7 (behalve natuurlijk de eerste) zijn slechts veronderstellende zinnen en sluiten geenszins in zich, dat er Israëlieten waren, die duizenden rammen of myriaden beken olie (of

myriaden vette bokken) of ook hunne eerstgeborenen aan Jahwe offerden. Deze plaats van Michaeas heeft veel overeenkomst met I Cor. XIII, waar Paulus zegt: „Zoo ik in de talen der menschen en der engelen spreek... en zoo ik de profetie heb en al de geheimenissen ken en alle wetenschap, en zoo ik al het geloof heb, zoodat ik bergen verzet... en zoo ik tot spijziging der armen al mijne goederen uitdeel, en zoo ik mijn lichaam overgeef, opdat ik verbrand worde, maar ik heb de liefde niet, baat het mij niets". Zal Dr. E. hierop ook zeggen: dit mist allen grond, zoo er ten tijde van Paulus geen Christenen waren, die meenden God te dienen door zich te zijner eere vrijwillig te doen verbranden?

Dr. E. zegt: „De schrijver polemiseert hier en bestrijdt natuurlijk geen hersenschimmen". Ik ontken, dat de schrijver polemiseert tegen de hier door hem genoemde offers. Zulk een polemiek is hier geheel buiten den context. Hij leert alleen wat men op de eerste plaats moet beoefenen, zonder hetwelk zelfs de grootste offers, die men zich kan voorstellen, niets baten ter ontzondiging der ziel. Het wil mij zelfs voorkomen, dat hij eer de gebruiken der heidenen op het oog heeft dan die der Israëlieten, daar toch de heidenen in den waan verkeerden, dat zij de godheid alleen door offers (vooral door menschenoffers) konden verzoenen. In deze onderstelling wordt het ook duidelijk, waarom de profeet de uitdrukking „den verheven God" bezigt voor „Jahwe", om te zeggen: onze God laat zich niet, zooals de lage goden, de niet-goden der heidenen, alleen door offers verzoenen, zelfs niet door de grootst denkbare. —

Verder komt Dr. E met een tekst van Sophonias (I, 5), die hem weer aan een verband tusschen Jahwe en den Moloch doet denken.

„Ook Sefanja — zegt hij — kent onder zijne tijdgenooten, die zich aan vreemden eeredienst schuldig maken, die voor de sterren buigen en bij Jahwe zweren en bij hunnen Melek....

Dit getuigt, dat de Melek ook buiten het Tofet leefde, dat men hem geloften deed en hem aanriep bij plechtige verklaringen, doch niet hem alleen, maar ook Jahwe noemde men dan. Onze tekst dringt ons wederom aan een verband tusschen Jahwe en den Melek te denken, daar het zweren bij Jahwe alléén hier niet bedoeld kan zijn. Dit zou de verontwaardiging van den profeet niet hebben mogen opwekken" (blz. 37).

Waar Dr. E. zegt: „ook Jahwe noemde men dan", is het woordje *dan* ongemotiveerd. De profeet kan natuurlijk niet verontwaardigd zijn over het zweren bij Jahwe; maar dáárover is hij verontwaardigd, dat men er bovendien andere goden op nahield, bij welke men zwoer; dit streed met het eerste der Tien Geboden: gij zult geen vreemde goden tegenover Mij hebben. Wanneer een predikant zegt: „gij gaat naar de kroeg en gij gaat naar de kerk", dringen die woorden zijne toehoorders dan, aan een verband tusschen de kerk en de kroeg te denken?

Dr. E. zegt nog in de noot, dat hij niet kan medegaan met hen, die in den hier genoemden Melek (*Malkam*) met *Vulg.* en *Syr.* den Ammonietischen god Milkom zien, wegens deze „zonderlinge combinatie" tusschen Jahwe en Milkom. Ik zou zeggen, dat de profeet juist deze krasse tegenstelling gebruikt om de Israëlieten te wijzen op de „zonderlinge combinatie", waaraan zij zich schuldig maakten.

Een analoog argument ontleent Dr. E. op blz. 40 aan Ezech. XXIII, 38—39:

„Ook dit nog hebben zij Mij aangedaan, dat zij op dien dag mijn heiligdom verontreinigden en mijn sabbath schonden; wanneer zij hunne zonen voor hunne goden slachtten, kwamen zij op dien dag in mijn heiligdom om het te verontreinigen".

Dr. E. zegt hierbij: „Ook schenen zij zich niet te ontzien juist den Sabbathdag voor hunne plechtigheden uit te kiezen". De

schrijver gevoelt wel, dat er voor dit „*juist* den Sabbathdag" weinig meer dan een *schijn*grond bestaat.

Van meer belang is een andere plaats bij Ezechiël (XX, 25—26), die Dr. Eerdmans aldus geeft:

„Zelfs gaf Ik hun wetten, die niet goed waren, en inzettingen, waarbij zij niet zouden leven, en Ik verontreinigde hen door hunne offergiften, door het overleveren van alle eerstgeborenen, om hen ontzet te doen zijn, opdat zij zouden weten dat ik Jahwe ben".

In dezen tekst doet Dr. E. — hij zegt althans niet, dat zij door anderen gedaan zijn — ontdekkingen, die in stoutheid en goddeloosheid alle „ontdekkingen", welke de „critiek" tot nu toe heeft opgeleverd, in de schaduw stellen. De lezer zal wel zoo verstandig zijn zich niet te ergeren aan de godslasterlijke dingen, die deze „criticus" met dezelfde onnoozelheid neerschrijft als al het andere. De hoofdpunten van zijne redeneering moeten wij mededeelen:

„De bekentenis, die Ezechiel hier neerschrijft is een unicum en staat lijnrecht tegenover de opvatting van andere O. T. boeken, die eene afwijkende mecning omtrent de herkomst van het kinderoffer voorstaan.

Wanneer wij onzen tekst gewoon lezen, vernemen wij niet meer of minder, dan dat Jahwe zelf het geweest is, die reeds in de woestijn voorschreef hem de eerstgeborenen te offeren (העביר) [1]. Ezechiel noemt dit eene inzetting, die niet goed was, eene wet, waarbij het volk niet zoude leven, en wij kunnen van den strengen Jahwistischen priester, die zijn bitteren toorn uitstort over alles, wat met een gekuischten Jahwedienst strijdt, niet anders verwachten.... Wij constateeren alleen het hoogst merkwaardig feit, dat een Jahwedienaar van onverdachte zuiverheid in de ballingschap getuigt, dat er behalve de gewone sabbathswetten en andere voorschriften ook nog bepalingen aangaande het kinderoffer van Jahwe waren uitgegaan

[1]) Haabir = overleveren door het vuur.

Wij merken op, hoe een profeet uit de ballingschap, die niet meer genoodzaakt is zijne volle wapenrusting tegen de tegenpartij aan te gorden, toestemt, dat het kinderoffer in de Jahwe-vereering thuis behoort" (blz. 42—44).

Opdat de lezer kunne oordeelen, behoort hij den samenhang te kennen van deze plaats met de twee voorafgaande verzen, waarvan Dr. E. geen notitie neemt. De verzen 23 en 24 luiden:

„Ik hief mijne hand tegen hen op in de woestijn, dat Ik hen zou verstrooien onder de volkeren en verspreiden in de landen, omdat zij mijne inzettingen niet hebben opgevolgd en mijne wetten hebben versmaad en mijne sabbathdagen hebben ontheiligd en hunne oogen waren gericht naar de afgoden hunner vaderen".

De korte inhoud is: Ik heb gezworen hen te verstrooien, omdat zij van Mij afvielen. Daarop volgt in vs. 25 *woordelijk:* „En ook Ik heb hun wetten gegeven, die niet goed waren, en inzettingen, waarbij zij niet zouden leven" (het woordje „*zelfs*" van Dr. E. is eene vrije en hier niet gemotiveerde vertaling). Wat zouden dit nu voor wetten zijn? Het ligt voor de hand, dat het *strafwetten* moeten zijn, die — zooals alle strafwetten — niet goed zijn *voor de overtreders*, ofschoon zij *op zich zelf* zeer goed zijn. Dat de uitdrukking „niet goed" [1]) in den tekst deze beteekenis heeft blijkt uit het verklarende: „waarbij zij niet zouden leven". Welke nu de hier bedoelde strafwetten zijn, wordt gezegd in het volgende vs. 26: „Ik verontreinigde hen in [2]) hunne offergiften, in het overleveren van alle eerstgeborenen" enz.

Wat zou hier wel de zin zijn van de uitdrukking: *Ik verontreinigde hen?* Het Hebreeuwsche woord heeft in het algemeen

[1]) Het Hebreeuwsche woord *tôb, goed,* beteekent evenzeer *aangenaam, voordeelig* enz.

[2]) Het voorvoegsel ב (*b*) beteekent *in,* verder *bij, door* enz.

de beteekenis van *onrein maken* en komt zoo tot die van *onrein verklaren*. Zoo staat Lev. XIII, 25: „De priester zal hem onrein maken" d. w. z. onrein *verklaren*. Deze beteekenis ligt ook hier voor de hand, en dan hebben we den zin: Ik gaf hun wetten, door welke zij, die zich aan de bedoelde offers aan de afgoden schuldig maakten, onrein werden verklaard, zoodat zij *volgens de Wet* de straf der „onreinen", nl. de verdelging of de „verstrooiing", verdienen. Door de verklaring der Wet werden de schuldigen *wettelijk* onrein („*tame*"), wat zij zonder die wet niet zouden zijn.

Dr. E. bekent, dat de door hem in den tekst gelegde „bekentenis" van Ezechiël lijnrecht tegenover de opvatting van andere O. T. boeken staat. Toch zouden volgens hem voorschriften betreffende het kinderoffer door Jahwe gegeven zijn in de woestijn, dus onder Moses. Welke wetten echter, in de woestijn gegeven, zouden door Ezechiël als echt erkend zijn, tenzij die van Moses? En waar zou de „streng Jahwistische priester" Mosaïsche „wetten" en „inzettingen" kunnen erkend hebben, tenzij in de Wet van Moses, in de Thora? De Thora echter „staat lijnrecht tegenover" de aan Ezechiël opgedrongen meening. Daarentegen vinden wij in de Thora wèl „wetten" en „inzettingen", die, bij *onze* verklaring van den tekst, Ezechiël op het oog moet gehad hebben. Wij treffen die vooral aan in Deuteronomium, dat volgens de Israëlietische traditie geschreven is op het einde van Israëls verblijf in de woestijn, over welken tijd Ezechiël hier spreekt.

Ezechiël (t. a. p. vs. 23) zegt: „Ik hief mijne hand tegen hen op in de woestijn, dat Ik hen zou verstrooien onder de volkeren en verspreiden in de landen". Deut. XXVIII, 64 heeft: „Jahwe zal u verstrooien onder de volkeren, van het eene eind der aarde tot aan het andere". Ezechiël (vs. 24) gaat voort: „omdat . . . . hunne oogen waren gericht naar de afgoden hunner vaderen". Volgens Deut. XXIX, 26—27 zullen de getuigen van Israëls verstrooiing spreken: „Omdat zij andere goden dienden

en ze aanbaden . . . . daarom ontbrandde de toorn van Jahwe tegen dat land, zoodat Hij alle vervloekingen daarover bracht, die in dit boek geschreven zijn". Bij Ezechiël (vs. 25) heet het: „Ik gaf hun wetten, die *niet goed* waren, en inzettingen, waarbij zij *niet zouden leven*". Deut. XI, 26 en 28 luidt: „Ziet, ik geef heden voor uwe oogen den zegen en den *vloek* . . . . den vloek, wanneer gij . . . afwijkt van den weg, dien ik u heb voorgeschreven, heengaande om andere goden te dienen". En XXX, 15 en 17—19: „Zie ik heb u heden voorgesteld het leven en het goede, den *dood* en het *kwade* . . . En wanneer gij uw hart afwendt en niet luistert en gij u laat verleiden om andere goden te aanbidden en te dienen, zoo verkondig ik u heden, dat gij zult tenondergaan . . . Ik roep hemel en aarde heden tot getuigen: leven en dood heb ik u voorgelegd, zegen en vloek; kies dan het leven, opdat gij leven moogt!" Bij Ezechiël (vs. 26) verklaart God: „Ik maakte [d. i. verklaarde] hen *onrein* in hunne offergiften, in het overleveren van alle eerstgeborenen". Deut. XVIII, 9—12 spreekt Moses: „Wanneer gij in het land komt, dat Jahwe, uw God, u zal geven, zult gij niet leeren doen naar de gruwelen van die volkeren; er zal onder u geen gevonden worden, die zijnen zoon en zijne dochter overlevert door het vuur . . . want Jahwe *verfoeit* al wie deze dingen doet, en om deze gruwelen zal Hij hen verdelgen voor uw aangezicht" (verg. XII, 31). Deut. XIII gebiedt, eene Israëlietische stad, wier inwoners tot afgodendienst verleid zijn, met al hare bewoners te verdelgen; „en van het gevloekte *(cherem)* zal niets in uwe hand blijven, opdat Jahwe zijnen toorn afwende" (vs. 17). Deut. XVII schrijft voor om den man of de vrouw, die zich aan afgodendienst overgeeft, te steenigen (vs. 2—5), overeenkomstig Exod. XXII, 19 (Vulg. 20): „Wie aan goden offert, behalve aan Jahwe alleen, zal als *cherem* behandeld [d. i. gedood] worden". — Ziedaar de strafwetten, die bij Ezechiël zullen bedoeld zijn.

De bewering van Dr. E., dat volgens Ezechiël de kinderoffers

aan Jahwe werden gebracht, krachtens oude „wetten" en „inzettingen" van Jahwe zelven, wordt door Ezechiël zelven zoo beslist mogelijk tegengesproken. Ezechiël zegt op meerdere plaatsen, dat deze offers aan de afgoden, *gillulim*, werden gebracht, en hij onderscheidt de *gillulim* streng van Jahwe. Dit onderscheid wordt door Dr. E. (blz. 12) erkend (zie boven blz. 29). Ziehier eenige plaatsen uit Ezechiël.

In Hoofdstuk XVI wordt Jerusalem door den profeet geschilderd als eene echtbreekster. Door Jahwe aangenomen, gekleed en getooid als zijne bruid, werd zij trotsch op hare schoonheid en verviel tot hoererij (vs. 15). „Gij naamt uwe schoone kleinodiën van *mijn* goud en *mijn* zilver, die Ik u gegeven had, en maaktet u mansbeelden en hoereerdet daarmede" (vs. 17). „En gij naamt uwe zonen en uwe dochters, die gij *Mij* gebaard hadt, en offerdet ze *hun* als spijze [vgl. XXIII, 37]. Is uwe hoererij gering? Gij hebt *mijne* kinderen geslacht door ze over te leveren [als brandoffer] aan *hen*" (vs. 20—21). In Hoofdstuk XX (hetzelfde, waarin de door Dr. E. aangehaalde tekst staat) vs. 31 lezen wij: „Door het brengen uwer offergiften, door het overleveren uwer kinderen in het vuur zijt gij verontreinigd aan al uwe *afgoden*, tot op dezen dag, en Ik zoude u antwoorden, huis Israëls?" Dit vers slaat blijkbaar terug op het door Dr. E. voor zijn gevoelen aangehaalde vers 26 en is daarvan een nadere verklaring. Daar werd de god niet genoemd, aan wien de kinderoffers werden gebracht, hier blijkt dat de vreemde goden (*gillulim*) bedoeld zijn. In al deze teksten, waar van het kinderoffer spraak is, duidt de profeet niet in het minst aan, dat deze offers Jahwe zouden gegolden hebben. Veeleer spreekt hij zoo sterk mogelijk het tegendeel uit. Hij beschouwt deze offers als den hoogsten graad van echtbreuk, met vreemde mannen gepleegd, tegen den eenigen echtgenoot Jahwe. Zoo de profeet uit de ballingschap, „die niet meer genoodzaakt is zijn volle wapenrusting tegen de tegenpartij aan te gorden, toestemt, dat

het kinderoffer in de Jahwe-vereering te huis behoort", waarom gordt hij dan toch op zoovele plaatsen, zelfs in dezelfde strafrede nog, waaruit Dr. E. zijn tekst gekozen heeft, de volle wapenrusting tegen dat kinderoffer aan, als tegen een offer aan de *afgoden*, juist zóó als „de getuigen in de Thora"? Waarom zegt hij niet — als hij toch eenmaal tot de „bekentenis" gekomen is, dat het aan Jahwe gebracht wordt — dat Jahwe met dit offer eigenlijk volstrekt niet gediend is? Dit zou men, zoo de kinderoffers werkelijk Jahwe golden, toch zeker moeten verwachten. — Doch genoeg over dezen tekst om den lezer te doen inzien, dat Dr. E. daarin dingen heeft meenen te ontdekken, die niet bestaan.

„Zoo zijn wij dan aan het einde der O. T. getuigen gekomen", zegt Dr. Eerdmans (blz. 47) en dan gaat hij voort:

„Wat de vragen aangaat, die de getuigenissen uit de Wet bij ons deden rijzen, zijn wij nog niet tot volledige oplossing gekomen. Vonden wij daar twee richtingen, waarvan de eene „den Melek" door kinderoffers liet huldigen, terwijl de andere beweerde, dat zij Jahwe golden [*sic!*], ook elders troffen wij datzelfde verschijnsel aan. Wij weten nu echter, dat zij, die Jahwe op deze wijze vereerden, oprechte Jahwedienaars meenden te zijn, die handelden naar een ritueel, hun door dien god zelf voorgeschreven".

Wij hebben gezien, op welke gronden dit „weten" steunt; waarlijk zij zijn der moderne „critiek" waardig!

(*Slot volgt.*) D. A. W. H. Sloet Pr.

DE MENSCH.

EENE PSYCHO-PHYSIOLOGISCHE STUDIE.

(Vervolg van Dl. CII, blz. 201 vv.)

III.

DE ZINNEN EN DE HERSENEN.

Ofschoon, zooals we reeds aantoonden, denken en willen eigenlijk zielswerk is en dus niet door eenig lichamelijk orgaan kan verricht worden, is het toch voor onzen geest, die gedurende het leven aan een voor indrukken vatbaar lichaam gebonden is, onmogelijk iets te begrijpen, tenzij hij tot zinnelijke voorstellingen zijn toevlucht neme.

„En dit blijkt vooreerst daaruit, dat het verstand — eene kracht, welke zich niet van een lichamelijk orgaan bedient — op geenerlei wijze door de kwetsing van een orgaan in zijne werking belemmerd zou kunnen worden, indien voor die werking geene vermogens noodig waren, die wél lichamelijke organen behoeven. Zoowel de zinnen als de verbeelding en andere krachten, die tot het zinnelijk leven behooren, hebben organen noodig. Hierdoor wordt het duidelijk, dat de mensch, én om iets voor 't eerst te begrijpen, én om zijne reeds verkregen kennis te gebruiken, de werking der verbeelding en der overige [zinnelijke] vermogens noodig heeft. Wij nemen immers waar, dat de mensch ook hetgeen hij reeds kent, zich feitelijk niet meer voor den geest kan halen, wanneer, zooals bij de waanzinnigen, door storingen van het orgaan zijne verbeeldingskracht aan banden is gelegd of wanneer, zooals dit bij slapenden het geval is, zijn herinneringsvermogen niet werkzaam is. — Ten tweede

kan een ieder bij zichzelven opmerken, dat hij, om iets te begrijpen, zich voorstellingen vormt, waarin hij, om zoo te zeggen, kan zien wat hij wil verstaan. Van daar ook, dat wij, om iemand anders iets duidelijk te maken, hem voorbeelden voorhouden, waaruit hij de voorstellingen kan vormen, die tot het begrijpen noodig zijn".

Uit deze woorden van den Doctor Angelicus [1]) blijkt, hoe innig het leven des geestes met het leven der zinnen verbonden is en hoe noodig het is het eene te kennen om het andere te verstaan.

Letten wij op ons denken, dan merken wij spoedig, dat onze denkbeelden steeds gebonden zijn aan zinnebeelden. Het woord, dat wij gehoord, gezien (in beeld of schrift) of gevoeld hebben (tastspraak der blinden) of, wil men liever, het zinnelijke beeld, waarvan wij het denkbeeld hebben afgetrokken, hebben wij noodig om ons het denkbeeld voor den geest te halen.

Zulke zinnelijke beelden verkrijgen wij door de zinnelijke waarneming.

Het is dus van belang te weten, op welke wijze onze zintuigen werkzaam zijn en welke vermogens het door de zintuigen geleverd materiaal bewaren.

De H. Thomas noemt de zinnen: „een zeker lijdelijk vermogen, dat van nature geeigend is om door voorwerpen buiten ons veranderingen te ondergaan" [2]), en bespreekt, behalve de vijf uiterlijke zinnen (gezicht, gehoor, gevoel, reuk en smaak) ook nog vier innerlijke zinnen [3]).

De eerste dezer vier is de zoogenaamde algemeene zin (*sensus communis*), „de zin, waarheen alle indrukken der uiterlijke zinnen

---

[1]) *Summa* I, Q. LXXXIV, art. VII.

[2]) „Est autem sensus quaedam potentia passiva, quae nata est immutari ab exteriori sensibili." *Summa*, Q. LXXXIV, art. III.

[3]) *De potentus animae*, C. IV.

worden overgebracht en waarin alle uiterlijke zinnen met elkander in betrekking komen (conjunguntur)" [1]).

De tweede innerlijke zin is het voorstellingsvermogen (*fantasia*), een vermogen, hetgeen in werking treedt door het zinnelijk beeld, waardoor zoowel iedere zin afzonderlijk als de algemeene zin daadwerkelijk waarneemt. Maar de *fantasia* wordt door dit beeld niet

---

[1]) Deze zin is noodig: 1°. omdat hij die zinnelijke zaken moet waarnemen, welke de afzonderlijke zin niet waarneemt. Want de afzonderlijke zin neemt den *vorm*, de *beweging* eigenlijk niet onmiddellijk (per se) maar slechts middellijk (per accidens) waar; de algemeene zin heeft echter tot zijn eigen voorwerp de (zoogenaamde) sensibilia communia, nl. beweging, rust, grootte, vorm, getal. 2°. De tweede functie van dezen zin is de verschillende bijzondere zinnelijke hoedanigheden (sensibilia propria) waar te nemen. Want een levend wezen kan niet oordeelen, dat iets wits ook zoet is of niet, en kan geen onderscheid maken tusschen de zinsgewaarwordingen der afzonderlijke zinnen, tenzij er één zin aanwezig zij, die al de afzonderlijke zinsindrukken kent, en deze is de *sensus communis*. 3°. De derde functie van dezen zin is het waarnemen der werking van de overige zintuigen, zooals het geschiedt, wanneer ik voel, dat ik zie.

We hebben hier dus ook het zoogenaamd bewustzijn, de zelfbewuste waarneming en de „oplettendheid", waarvan, zooals we later zullen zien, de physiologen spreken.

Wij moeten echter al aanstonds de opmerking maken, dat het geheele zinnelijke leven zoowel aan den mensch als aan het dier eigen is, met dit onderscheid, dat het zinnelijke leven bij den mensch dienstbaar is aan het verstandelijke en dat het leven der dieren zich buiten de grens van het zinnelijke niet beweegt. Waar dus het dier slechts *voelt*, slechts op zinnelijke wijze gewaarwordt, dat het ziet, hoort enz., is deze gewaarwording bij den mensch aanleiding, dat hij ook *weet*, dat hij waarneemt. In dien zin kan men bij het dier van zelfgevoel of zelfgewaarwording spreken ter onderscheiding van het redelijke *zelfbewustzijn* van den mensch.

alleen in werking gebracht, zij bewaart ook het beeld, wanneer het voorwerp afwezig is [1]).

„Het derde inwendige zinnelijke vermogen is het schattingsvermogen *(aestimativa)*. Bij ons is het dienstbaar aan het verstand, maar het bestaat ook bij het dier. „Want het levend wezen wordt niet uitsluitend door het zinnelijke aangenaam of onaangenaam bewogen.... maar zoekt of vlucht somwijlen iets, omdat het nuttig of schadelijk is, zooals het schaap den wolf vlucht, niet wijl kleur of gedaante hem tegenstaan, maar wijl het den vijand van zijn soort in hem erkent. Zoo ook verzamelt de vogel het stroo, niet omdat dit stroo zijne zinnen bekoort, maar omdat het nuttig is voor den nestbouw. Het is dus noodig een beginsel aan te nemen, dat deze doelmatigheden waarneemt, en dit moet onderscheiden zijn van de verbeelding, welke door het zinnelijk beeld in werking treedt, maar zulke eigenschappen (nuttig, schadelijk enz.) niet waarneemt. Deze kracht is het „schattingsvermogen" *(aestimativa)*, het vermogen om eigenschappen op te vatten, welke buiten het bereik der uiterlijke zinnen vallen" [2]).

De laatste „innerlijke zin", die ons nog te bespreken overblijft, is het geheugen *(memoria)*, voor zooverre het behoudt en bewaart wat de *aestimativa* als nuttig, schadelijk, aangenaam enz. heeft

---

[1]) Dit voorstellingsvermogen is tevens de schatkamer van het geheugen voor alle beelden of voorstellingen, die wij langs den weg der vijf zinnen in ons hebben opgenomen (vgl. S. Thomas: *De memoria et reminiscentiis*). Het is echter duidelijk, dat *ons* (d. w. z. het menschelijk) herinneren zich niet bepaalt tot eene reproductie der voorstelling, welke in den droom b.v. kan plaats hebben, zonder dat wij er iets van weten; het zelfbewustzijn moet bij elke herinnering mede werkzaam zijn om ons het beeld te helpen herkennen, hetgeen de verbeelding ons voor oogen toovert.

[2]) S. Th. *De pot. animae.*

leeren kennen [1]). Dit vermogen, dat de dieren de weldaden en beleedigingen doet onthouden en het gunstig oogenblik tot wraakneming te baat nemen, werkt in het dierenrijk wederom instinctmatig, en de herinnering ontstaat plotseling. De mensch daarentegen kan door vergelijken en onderscheiden én zijn schattingsvermogen én zijn geheugen ter hulpe komen, maar de grootere volmaaktheid, die hiervan het gevolg is, moet op rekening gesteld worden van de denkende ziel, die dezelfde is in de zinnelijke werkingen en in de verstandelijke [2]).

Vereischten der waarneming. Bij eene zinnelijke waarneming werken vooral drie dingen mede: het orgaan, de zenuw en de hersenen [3]). Willen wij echter den „vasten bodem der feiten" niet onder de voeten voelen wegzinken, dan moeten wij er steeds aan denken, dat noch de verandering in het orgaan, noch de beweging in de zenuw, noch hetgeen er in de hersenen mechanisch of chemisch gebeurt, eigenlijk „de waarneming" zijn, maar dat al die veranderingen in het *levende orgaan* middelen en noodzakelijke middelen zijn, met behulp van welke het *levend wezen* die enkelvoudige daad verricht, welke men waarnemen noemt en waardoor dat levend wezen leert kennen, niet

---

[1]) De ouden noemen slechts dit vermogen *memoria;* de nieuweren noemen *geheugen* ook het vermogen, hetwelk de voorstellingen, de beelden bewaart, en zij gebruiken den naam *geheugen* dus zoowel voor de *memoria* als voor de *fantasia*.

[2]) S. Th. *De pot. animae.* Daarom noemen de scholastici het vermogen, dat bij het dier *aestimativa* heet, bij den mensch *cogitativa* en vestigen zij er de aandacht op, dat de mensch niet slechts eene *memoria* bezit, zooals wij die beschreven, maar tevens een „herinneringsvermogen" (*reminiscentia*), d. w. z. het vermogen om van de eene herinnering tot de andere als door redeneering („quasi syllogistice inquirendo") op te klimmen. *Summa* I, Q. LXXVIII, art. IV.

[3]) „Visus est primus sensus, cujus organa sunt, quia ex cerebro progrediuntur nervi et oculi." S. Th. *De pot. an.* art. III.

de verandering van zijn orgaan, niet het *middel waardoor*, maar *de zaak die* het waarneemt.

Deze waarheden, welke toch de dagelijksche ervaring aan de hand doet, worden door sommige physiologen over het hoofd gezien.

Eene zinnelijke waarneming kan niet, zooals v. Krafft-Ebing meent [1]), een drama zijn in drie bedrijven: de aandoening van het zintuig met de voortplanting door de zenuw; de verandering dezer beweging in een zoogenaamd elementair psychisch verschijnsel; en eindelijk de voortplanting van den indruk tot in de cellen der grijze hersenzelfstandigheid. Maar voor elke zinnelijke waarneming, die, zooals de ervaring getuigt, eene enkelvoudige daad is, zijn deze drie, in den tijd op elkander volgende processen als hulpmiddelen noodig, en van alle drie hangt de juistheid der waarneming af.

Deze opvatting, welke die der Aristotelische wijsbegeerte is, heeft het voordeel, dat zij volkomen met alle physiologische en psychiatrische ontdekkingen harmonieert. Zij dwingt ons niet tot de onnatuurlijke veronderstelling, dat wij niet den boom zouden zien, maar het beeld op ons netvlies of de beweging onzer gezichtszenuw of misschien de trilling eener hersencel, en zij brengt ons niet in gevaar, onze zinnelijke waarneming uitsluitend op te vatten als een „projecteeren naar buiten" van de aandoening van ons zintuig, zonder dat wij daarbij zouden weten, of wij werkelijk iets gewaar worden of dat het waargenomen voorwerp slechts een fictie van ons orgaan is.

Kunnnen wij niet met v. Krafft-Ebing eene waarneming een drama in drie bedrijven noemen, wij kunnen gerustelijk met prof. Landois aannemen, dat eene waarneming van de volgende vereischten afhangt of, wil men liever, met de volgende organische gebeurtenissen samengaat:

---

[1]) *Lehrbuch der Psychiatrie*, S. 115.

1. Het zinnelijk orgaan (zintuig), met zijne eigenaardige eindtoestellen uitgerust, moet anatomisch ongeschonden en physiologisch tot zijne werkzaamheid geschikt zijn.

2. Er moet een bepaalde prikkeling zijn, die het uitwendige-eindtoestel op normale wijze aandoet.

3. Van het zintuig uit moet de geleiding naar de groote hersenen, door middel van de zenuw, ononderbroken doorloopen [1]).

Der moeite waard is het hierbij op te merken, hoe prof. Landois in het jaar 1885 slechts met andere woorden herhaalt wat de ouden reeds wisten. „De zinnen vatten de dingen op zooals ze zijn, tenzij er of in 't orgaan of in de middenstof, waarin de voorwerpen zich bevinden, een hindernis aanwezig zij" [2]). „Met betrekking tot zijn eigen zinnelijk voorwerp geeft de zin geene onjuiste kennis, tenzij bij toeval en niet dikwijls; en dit komt dan, omdat de zin wegens ongesteldheid [physiologische ongeschiktheid] op gebrekkige wijze den zinnelijken vorm [indruk] ontvangt. En vandaar komt het, dat voor eene zieke tong het zoete bitter schijnt te zijn" [3]).

Ook de leermeester van den Doctor Angelicus, Albertus de Groote, wist reeds zeer goed, dat „het vermogen om te zien in het oog begint, voortgaat in de zenuw en tot volmaking komt in den innerlijken zin [4])", waarvoor als orgaan de hersenen zijn aangewezen.

De zintuigen. Ofschoon de anatomische structuur en de functie der zintuigen den lezers wel genoegzaam bekend zal

---

[1]) *Lehrbuch der Physiologie des Menschen* (1885), S. 838; Landois voegt er nog eene 4e en 5e voorwaarde aan toe, waarover later.

[2]) S. Thom. *Quaest. disp. De veritate*, a. 1.

[3]) *Summa* I, Q. XVII, art. II.

[4]) *Summa de homine*; aangehaald naar Pesch: *Welträthsel.*

zijn, zij het ons geoorloofd met een paar woorden hierover te spreken.

In het *oog* worden de lichtstralen, die van de voorwerpen uitgaan, door het waterachtig vocht, de lens en het glaslichaam gebroken en ontstaat dien ten gevolge op het netvlies een omgekeerd, verkleind en reëel beeld van het voorwerp [1]). Het regenboogvlies *(iris)*, het voorste gedeelte van het vaatvlies, dient hierbij als scherm om de overvloedige stralen tegen te houden.

Omtrent den aard der aandoening zijn de physiologen het nog niet eens. Wel is het eene uitgemaakte zaak, dat het oog eene photographische camera is, waarin het beeld eenigen tijd blijft op de purperen kleurstof, die door de pigmentlaag van het vaatvlies wordt afgescheiden. De ethertrillingen van het licht beginnen dus met eene scheikundige werking uit te oefenen, maar welke soort van prikkeling nu door deze *photographie instantanée* op de lichtgevoelige elementen (kegels en staafjes) van het netvlies des oogs wordt overgebracht, weet men niet. Evenmin is het met zekerheid te zeggen of er voor de verschillende kleuren verschillende elementen van het netvlies ter waarneming bestemd zijn, dan wel of elk element door alle kleuren, maar op verschillende wijze, aangedaan wordt.

Het *oor* bezit eene oorschelp, die de geluidgolven opvangt en ze door den gehoorgang naar het trommelvlies geleidt. Door de keten der gehoorbeentjes wordt die trilling overgebracht op de vochten van het inwendige oor (halfcirkelvormige kanalen en slakkenhuis). De halfcirkelvormige kanalen houdt men tegen-

---

[1]) Men is 't op 't oogenblik nog oneens, of er, behalve het omgekeerde beeld, niet ook nog een rechtstaand beeldje zou aanwezig zijn.

Door een reëel beeld verstaat men een beeld, dat op een scherm kan opgevangen worden, zooals b.v. de beelden eener tooverlantaarn.

woordig voor een toestel, die ons het evenwicht helpt bewaren. De gewaarwording van het hooren brengt men in verband met een orgaan (*Orgaan van Corti* geheeten), dat in het slakkenhuis gelegen is en bestaat uit een groot aantal (± 3000) staafjes, die verschillende lengte hebben en met de draden der gehoorzenuw in verband staan. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat met de geluidstrillingen, die de gehoorvochten bewegen, de staafjes, naar gelang van hunne lengte, harmonisch medetrillen.

Voor den *reuk* dienen de cellen van het slijmvlies der neus, waarin de reukzenuw eindigt.

De gewaarwording van den *smaak* zetelt vooral in de smaakbekers van de omwalde papillen van den tongwortel.

De *tastzin* is in de huid gelocaliseerd en wel voornamelijk in de verhevenheden die men tastpapillen noemt en die vooral aan de vingertoppen in grooten getale aanwezig zijn.

Behalve den tastzin, die op druk en temperatuur [1]) reageert, hebben we nog in alle lichaamsdeelen zenuwen, welke in dienst staan van den trouwen wachter, de pijn, waarschuwend, als er onraad is. Ten minste moeten we dit voor zeer waarschijnlijk houden, daar b.v. de meeste innerlijke organen hoegenaamd geen tastgewaarwordingen kennen, maar wel pijn kunnen gevoelen. De zenuwen, die hiervoor dienen, mogen dus wel den naam van gevoelszenuwen dragen maar zijn geene zintuigzenuwen, wijl ze ons slechts omtrent den persoonlijken toestand en niet omtrent de buitenwereld inlichten. Of in de lichaamshuid de zenuwen van den tastzin ook voor de pijn dienen, is niet met zekerheid bekend [2]).

Elk der samenstellende deelen van ieder zintuig nu kan ontsteld of tijdelijk ontstemd zijn of ook ontbreken, en dan kan

---

[1]) „Sensus tactus est unus genere, sed dividitur in multos sensus secundum speciem." *Summa* I, Q LXXVIII ad 3um.

[2]) Landois, o. c. p. 955.

daarvan òf onjuiste waarneming òf totaal gemis van waarneming het gevolg zijn: kleurenblindheid, toondoofheid, gemis van reuk, smaak, gevoel enz.

Verder is elk zintuig eene eindige grootheid, en daarom is het natuurlijk, dat er voor ieder zintuig „grenzen der waarneming" bestaan: dat er geluidsgolven kunnen bestaan, die voor ons geen toon meer zijn, en ethertrillingen, die geen lichtindruk teweeg brengen. Het spreekwoord „oefening maakt den meester" is ook op het gebied der zintuigen waar; evenwel bestaat er voor ieder weer eene grens, buiten dewelke „de zin, hoewel hij door den zinnelijken indruk niet lijdt, wanneer hij door de hem eigene prikkeling wordt aangedaan, toch schade lijdt in zooverre de verhoudingen van het orgaan gestoord worden door een te sterken indruk" [1]).

Zooals er grenzen zijn, binnen welke voor ieder zintuig de waarneming zich beweegt, zoo zijn er ook bepaalde verschillen noodig om verschillende gewaarwordingen duidelijk van elkander te kunnen onderscheiden: twee nuancen van een kleur, twee dicht bij elkander liggende tonen, de drukking van twee gewichten op de hand enz. Of echter die verschillen aan eene mathematische wet gehoorzamen, staat nog te bezien [2]).

Is uiterlijk het zintuig normaal en wordt het op zijn eigen voorwerp gericht, dan is de inlichting, die wij door dat middel krijgen, ook

---

[1]) S. Thom. *De anima*, III, art. VII.

[2]) Fechner heeft beproefd den subjectieven indruk en den objectieven met elkander te verbinden en beweert in zijne psychophysische wet: „De indruk groeit aan als de logarithmus der prikkeling". Dat wil zeggen b. v.: de logarithmen der getallen 10 en 11 en die van 100 en 110 verschillen eveneel; het lichtsverschil tusschen 10 en 11 en tusschen 100 en 110 kaarsen maakt derhalve denzelfden indruk; het verschil tusschen 10 en 11 kilo die men op de hand zet wordt hetzelfde gevoeld als dat tusschen 100 en 110 kilo. Tegen deze wet is van verschillende zijden protest aangeteekend en,

juist. Wij bedriegen ons echter zeer dikwijls, wanneer wij ten gevolge eener zinnelijke waarneming oordeelen over die hoedanigheden, welke niet direct door de uiterlijke zinnen waargenomen worden [1]), of een oordeel uitspreken, dat niet op deze enkele waarneming rust, maar, zonder dat wij er om denken, van verschillende waarnemingen afhangt [2]). De voorbeelden zijn hier voor het nemen, en indien wij er een paar uit St. Thomas[3]) aanhalen, is het om te doen zien, dat de Doctor Angelicus volstrekt niet de kennis versmaadde, welke de „empirische wetenschappen" hem aan de hand deden: eene beschuldiging, welke men den middeleeuwschen wijsgeeren zoo gaarne aanwrijft. „De oorzaak, waarom de afstand het gezicht belemmert, is deze, dat elk lichaam onder den hoek gezien wordt van een driehoek, of liever van eene pyramide, waarvan de basis in het voorwerp ligt en het hoekpunt in het oog..... het is duidelijk, dat bij dezelfde basis de hoek zooveel kleiner wordt als de zijde (afstand) grooter wordt en *dat we dus alles kleiner zien, naarmate het verder van ons af is*". Wij zien slechts de schijnbare grootte en kunnen ons in de schatting der ware grootte bedriegen. „Bij het ontstaan van het geluid geschiedt ongeveer hetzelfde in de lucht als er in 't water gebeurt, wanneer men daar een steen in werpt.

---

zooals wij gelooven, niet ten onrechte. Eer men kan zeggen. deze indruk is twee maal zoo sterk als die andere, zal men toch wel eene vaste maat moeten hebben, volgens welke een indruk = 1 gesteld kan worden en daar zijn we nog verre van af. Een zekere regelmatigheid in verschijnselen, welke zoo innig aan stoffelijke organen gebonden zijn als onze waarnemingen, zal ons niet verwonderen, maar, als het op 't schatten van indrukken aankomt, werken zooveel persoonlijke factoren mede tot het oordeel, dat men op de uitkomsten der onderzoekingen weinig aan kan.

[1]) *Summa* I, Q. XVII, art. III.

[2]) Wat dus niet het eigen voorwerp van één zin is maar tot het „sensibile commune" behoort, zooals b.v. beweging, afstand enz.

[3]) *De anima*, Lect. XV en XVI.

Iedereen weet, dat daar kringen ontstaan rondom de plaats, waar het water getroffen is. Die ringen zijn in den onmiddellijken omtrek klein, maar de beweging des waters is groot. Verder van dit punt af echter zijn de kringen groot en is de beweging klein. Eindelijk houdt de beweging geheel op en er zijn geene kringen meer. Indien echter vóór dat de vorming van kringen ophoudt, deze bewegingen een hinderpaal aantreffen, ontstaat eene kringbeweging naar den tegenovergestelden kant. En wel des te sterker, naarmate ze nog dichter bij het punt van oorsprong is. Zoo moet men het ook opvatten, dat bij het slaan op een geluidgevend lichaam, de lucht in kringen bewogen wordt en het geluid naar alle zijden wordt verspreid. Dichtbij zijn de kringen klein, maar is het geluid sterk; wordt echter, vóór dat de ringvorming ophoudt, de lucht, die zich beweegt en het geluid ergens heen geleidt, teruggekaatst, dan heeft de ringvorming naar de tegenovergestelde zijde plaats, *en men hoort het geluid als van den anderen kant komende*".

De zenuwen. Een andere voorwaarde, van welke elke zinnelijke waarneming afhangt, is de verbinding van het orgaan met de hersenen door middel der zenuw. Wordt deze geleiding onderbroken, de zenuw doorgesneden of vergiftigd, dan is het zintuig voor waarneming ongeschikt. Daar echter de zenuw uit een groot aantal naast elkander loopende draden bestaat, die ieder voor zich, zoowel in de hersenen als in het uitwendig zintuig afzonderlijke eindorganen hebben, kan eene vernietiging of verlamming ook slechts gedeeltelijk zijn.

Tegenwoordig houdt men het algemeen er voor, dat de zenuw slechts geschikt is om de beweging (of welke andere verandering dan ook), welke in de eindorganen van het zintuig wordt veroorzaakt, voort te planten naar de hersenen, zonder zelve rechtstreeks voor geluid, licht enz. gevoelig te zijn. Men leidt dit o. a. daaruit af, dat, wanneer het beeld van een voorwerp op die plek

van het oog valt, waar de gezichtszenuw binnentreedt, er volstrekt geene gezichtswaarneming plaats heeft.

De vroegere zienswijze, die aan elke soort van zenuwen eene eigenaardige werking toekende, is thans door velen ad acta gelegd; zij gelooven niet meer aan eene „specifieke zenuw-energie", maar beweren, dat de indruk uitsluitend van het beginpunt en van het uiteinde der zenuw afhangt, terwijl hetgeen *in* de zenuw gebeurt voor alle zenuwen hetzelfde is. Zeker is het, dat het tot heden niet gelukt is met volkomen zekerheid een onderscheid te vinden tusschen gevoelszenuwen en bewegingszenuwen of een duidelijk verschil te ontdekken tusschen de zenuwen der verschillende zintuigen. Het feit echter, dat éénzelfde prikkel (electrische of mechanische) van de gezichtszenuw een lichtgewaarwording, van de gehoorzenuw een ruischen, van de bewegingszenuwen eene samentrekking van spieren doet ontstaan, is o. i. geen bevestiging van de stelling: „alle zenuwen werken op dezelfde wijze". Men kan immers de oorzaak, die éénzelfde prikkeling aan verschillende invloeden doet toeschrijven, even goed in eene eigene werking der zenuw als in eene bepaalde functie der met de zenuw verbonden hersencel zoeken, en het is ook mogelijk aan beiden tegelijk, zenuw en hersencel, een specifiek vermogen toe te schrijven, dat de electrische of mechanische prikkeling geheel of ten deele in zenuwprikkeling van bijzonderen soort omzet en verandert.

Wat overigens aan deze meening waars zij of niet, zeker blijft het, dat de verbinding van het zintuig met de hersenen door middel der zenuw tot de vereischte dispositie van het orgaan behoort en de voorwaarde *sine qua non* der waarneming is.

Vele physiologen zijn van meening, dat het uiterlijk orgaan veel minder bij de waarneming betrokken is dan de eindorganen der zenuwen in de hersenen: de hersencellen. Bernstein beweert zelfs, dat indien men oog- en oorzenuw doorsneed en de beide uiteinden kruiselings met elkaar deed vergroeien

de aldus geopereerde een concert zou *zien* en een schilderij zou *hooren* [1]). Deze laatste conclusie gaat o. i. heel wat verder dan de praemissen toelaten. Want: of wel alle hersencellen zijn van denzelfden aard en in den beginne onverschillig voor de functie, die hun zal opgelegd worden, en dan zou men moeten zeggen, dat de hersencel door het orgaan gedetermineerd wordt, zoodat derhalve iemand, die van zijn geboorte af de gehoorzenuw met de optische cellen verbonden had even goed zou hooren en zien als een ander; — of wel er bestaat in de hersencellen verschil zoowel van structuur als van functie (twee zaken, die, zoover de ervaring reikt, steeds hand in hand gaan), en dan volgt daaruit, dat bij eene averechtsche verbinding gehoor en gezicht beide schade zouden lijden en te niet gaan.

De geopereerde van Bernstein zou, dit geven wij gaarne toe, door eene schilderij gehoor-hallucinatie kunnen krijgen, even goed als hij die door bloeddrukking in de hersenen kan opdoen: zijne hersencellen reageeren op de gewone wijze op een prikkel — hetzij die langs de zenuw komt of door den bloeddruk veroorzaakt wordt — maar dit blijven *hallucinaties* en zijn geene *waarnemingen*. Uitdrukkingen als de bovenstaande van Bernstein zijn, dunkt ons, niet best geschikt om de wetenschap vooruit te helpen. Het zekere feit, dat wij werkelijk hooren, zien enz., wordt niet verklaard door de eene of andere verandering eener hersencel, welke verandering wij zelven als quasi waarneming naar buiten zouden projekteeren.

Men versta ons echter wel: het ligt niet in onze bedoeling de noodzakelijkheid der onderscheidene hersendeelen te ontkennen; wij gelooven, dat de verschillende deelen aan bepaalde functiën dienstbaar zijn, en wij hopen, dat het nauwgezette onderzoek tegelijk met de functioneele verschillen ook een onder-

---

[1]) Dr. Rosenthal, *Allgemeine Physiologie der Muskeln und Nerven*, S. 279.

scheid van innerlijken aard aan het licht moge brengen. Wat meer is, wij zijn van meening, dat St. Thomas volmaakt gelijk heeft, als hij den overwegenden invloed der hersenen doet uitkomen: „cerebrum quod, licet de se sit insensibile, est tamen *principium sentiendi* ipsi nervo" [1]).

Maar wanneer men uit de waarneming meent te mogen afleiden: „de hersencel determineert het orgaan", dan meenen wij, dat evengoed of even slecht met de waarneming overeenkomt de stelling: „het orgaan determineert de hersencel".

De hersenen. Onze beschouwingen hebben ons thans op een terrein gebracht, hetgeen wij niet dan met de grootste omzichtigheid moeten betreden: op het gebied namelijk der „localisatie der hersenfuncties", en daar liggen voetangels en klemmen. De moeielijkheden zijn echter meer van practischen dan van theoretischen aard.

Zooals den lezer bekend zal zijn, verstaat men onder localisatie der hersenfuncties de leer, welke aanneemt, dat er bepaalde deelen der hersenen voor bepaalde verrichtingen bestemd zijn: het eene deel is aan de beweging dienstbaar, het andere dient voor de verschillende waarnemingen, een derde voor het zinnelijk geheugen, het zinnelijk bewustzijn enz. Houden wij in 't oog, dat er slechts sprake kan zijn van de zinnelijke verrichtingen, van de werkingen, die in het levend orgaan plaats hebben en die, ofschoon zij niet het *denken en willen zelf zijn*, toch de noodzakelijke *middelen* zijn, die wij bij al ons denken noodig hebben, dan is er tegen de localisatie volstrekt geen bezwaar.

De H. Thomas, wiens woorden wij in het begin van dit hoofdstuk citeerden, is er van overtuigd: „dat een zinnelijk vermogen de handeling (actus) is van een lichamelijk orgaan", m. a. w.

---

[1]) *De pot. an.* L. III: „Ofschoon de hersenen zelf gevoelloos zijn, toch zijn ze het beginsel van gevoelen voor de zenuw zelve."

dat orgaan en functie steeds bij elkander hooren en daarom wijst hij ook aan de verschillende innerlijke zinnen een afzonderlijk deel der hersenen aan en *localiseert* dus.

In de verhandeling *De potentiis animae* (C. IV) wordt aan den „algemeenen zin" *(sensus communis)*, waartoe, zooals wij boven zeiden, ook het zinnelijk bewustzijn behoort, „de eerste hersenholte, van waar de zenuwen der afzonderlijke organen uitgaan", aangewezen. Het orgaan „om de zinnelijke beelden te bewaren *(fantasia)*" is, volgens den Doctor Angelicus, gelegen „achter het orgaan van den *sensus communis*". Voor de *aestimativa* dient bij de dieren de „posterior pars mediae partis cerebri" en voor de *cogitativa* bij den mensch (vgl. hierboven bl. 50, noot 2) de „media cellula cerebri". De *memoria* eindelijk, in den zin als St. Thomas die opvat, wordt in de „posterior concavitas cerebri" gelocaliseerd [1]). Men behoeft slechts in plaats van „concavitas, cellula" de woorden „hersenwinding, hersenschors, centraal-kern" te plaatsen om aan de woorden van St. Thomas eene hoog-moderne tint te geven.

Wij hebben de meening van den H. Thomas vooropgesteld, omdat wij door ervaring weten, dat er zijn, welke een ongemotiveerden afschrik hebben van alles, wat de physiologische proefnemingen omtrent de verrichtingen der hersenen aan het licht brengen, en die te spoedig vreezen, dat men in het materialistische sop verzeild raakt. De ouden kenden die overdreven angstvalligheid niet en terecht. Want wie te veel aan de ziel toeschrijft, zonder rekening te houden met den innigen band, die de ziel aan het lichaam hecht, wie de *éénheid* van het *compositum humanum*, van *den mensch*, uit het oog verliest, loopt licht gevaar eigenschappen, die van de stof herkomstig zijn, toe te schrijven aan

---

[1]) Behalve ter aangeduider plaatse, spreekt de H. Thomas nog over deze organen. *Summa*, Q. LXXVII, art. IV; *Quaest. disp.* L, Q. 1 ad 3um; *ibid.* Q. X, art. XV; *ibid.* Q. XV, art. I en *Contra gent.* II, C. LXVII.

den geest, waarop hij voornamelijk zijne aandacht houdt gevestigd [1]).

Of wij met den H. Thomas van „media concavitas" enz. dan wel met de modernen van „windingen" spreken; of wij met de ouden eene functie *hier*, dan wel met de nieuweren diezelfde functie *dáár* localiseeren, zijn zaken van geheel ondergeschikt belang; zeker is het, dat wij kunnen en zelfs dat wij moeten localiseeren.

Deze theoretische beschouwingen worden door de ervaring volkomen gesteund en bevestigd.

Wie onzer weet niet, dat eene gedachte, die ons geheel en al bezig houdt, ons kan beletten de woorden te hooren, die ons zelfs vrij luid in het oor geschreeuwd worden; ons kan beletten te zien, dat iemand vlak voor onze geopende oogen voorbijgaat; te ruiken, dat de geheele kamer vol walm is, omdat de lamp stoomde enz.: feiten, die wij zoowel elk afzonderlijk als allen tegelijk kunnen waarnemen.

Nu zal toch wel zelfs de ultra-animist niet willen beweren, dat zulke distracties alleen aan de ziel kunnen liggen. En zoeken wij de oorzaak, zooals we het moeten, in het *bezielde lichaam* of in de *belichaamde ziel*, in het *compositum humanum*, den mensch, dan ligt het voor de hand aan te nemen, dat, terwijl een deel des lichaams (hier meer bepaald het deel, dat bij de voorstelling werkzaam is) al de beschikbare energie eischt, het ander deel niet genoegzame kracht heeft om den indruk normaal voort te planten of normaal op den indruk te reageeren.

Op volkomen dezelfde wijze leert ons de ervaring, dat wij een bekenden weg kunnen bewandelen, alle kronkelingen van den weg volgen, voor de hindernissen uitwijken enz., terwijl wij toch niet of ten halve slechts weten wat wij doen; wij hooren en zien,

---

[1]) Een paar mijner vrienden, die mij deze woorden in de pen gaven, zullen mij, hoop ik, deze aanmerking niet euvel duiden.

en die zinsindrukken dienen om onze bewegingen te regelen, maar ons zinnelijk bewustzijn is niet bij onze handelingen en dientengevolge ons redelijk zelfbewustzijn ook niet. In veel hoogere mate kan men deze verschijnselen bij slaapwandelaars opmerken.

En welke parten kan ons voorstellingsvermogen ons niet spelen! Nu eens weten wij zeer goed, dat een of ander beeld, een woord, eene melodie, in de voorraadkamer van ons geheugen aanwezig is, maar moeten veel moeite doen om er op te komen; dan weder kunnen wij een volzin, een deuntje, een gezichtsbeeld volstrekt niet kwijt raken. In den droom wederom is ons voorstellingsvermogen volop aan het werk, maar het bewustzijn, dat ons over dag zegt, het zijn geene werkelijkheden maar slechts fantasiebeelden, is er niet [1]).

Wij moeten er wel toe komen al deze verschillende functiën aan deelen toe te schrijven, welke gezamenlijk, maar ook afzonderlijk, werkzaam kunnen zijn; eene redelijke verklaring der feiten is zonder dien niet mogelijk.

Deze feiten maken het waarschijnlijk, niet slechts dat er bepaalde hersendeelen voor het zinnelijk bewustzijn en andere voor het geheugen dienen, maar tevens, dat er binnen die grootere afdeelingen kleinere vakken moeten afgepaald zijn. Indien wij ons b. v. een persoon volmaakt kunnen voorstellen, maar niet in staat zijn ons zijn naam te herinneren, terwijl wij overigens zeer goed weten wat er tusschen hem en ons gesproken is — moeten wij dan niet tot het besluit komen, dat er ergens eene plaatselijke storing is, die de werking belet juist van die hersendeelen, welke de herinnering bewaren van de klankvoorstelling van den gehoorden naam?

Er is echter meer. De waarneming leert ons dat de *zinnelijke* werkingen der dieren dezelfde zijn als die van den mensch; dat het dier ziet en hoort, zich iets herinnert enz. evenals de

---

[1]) Over de beweging spreken wij later.

mensch, maar dat bij den mensch de *zinnelijke* werking de grondslag is voor de *verstandelijke*, welke het dier niet bezit.

Kan dus het dier, op zinnelijke wijze, een persoon of voorwerp herkennen, of twee eigenschappen van eenzelfde voorwerp met behulp van twee zintuigen tegelijk waarnemen, dan moet dit alles in en door zijne levende organen geschieden. Wij moeten dus bij het dier noodzakelijk een *organisch* verband aannemen (door zenuwdraden) tusschen de hersencentra, die aan de waarneming dienstbaar zijn, en de hersencentra, welke voor het „voorstellingsvermogen" en voor den „algemeenen zin" gebruikt worden.

Het geestesleven des menschen, dat overal op het innigst met het zinsleven in verband is en daarin de *conditio sine qua non* zijner werking vindt zoowel als de voorwerpen zijner aandacht, heeft dan in eene gelijksoortige verbinding dier hersendeelen de voorwaarde en het middel om zinsindrukken in fantasie-beelden om te zetten en om het orgaan van het zinnelijk bewustzijn in zekeren zin tegenwoordig te doen zijn bij de werking der overige hersendeelen [1])

Van den anderen kant moet ons echter de ervaring ook leeren, dat er, binnen de perken van hetzelfde gebied, plaatsvervanging en nummerverwisseling op ruime schaal mogelijk is. Het is immers herhaaldelijk gebleken, dat plaatselijke storing in de eene of andere hersenhelft aanwezig was, zonder dat de zieke er eenigen hinder van scheen gehad te hebben, behalve misschien dat de vermoeidheid zich spoediger deed gevoelen [2]).

Eer wij tot eene beschrijving der hersencentra overgaan, achten wij het dienstig in 't kort te herhalen wat wij tot hier besproken hebben.

---

[1]) Deze taak is aan de witte zenuwdraden der hersenen opgedragen. Hierover echter later.

[2]) Griesinger, o. c. p. 27.

Fig. I.

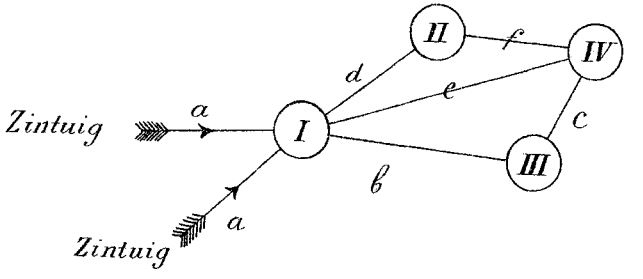

I. Orgaan van den *sensus communis*.
II. „ „ de *fantasia* (gedeeltelijk hetgeen wij geheugen noemen).
III. „ „ „ *aestimativa*.
IV. „ „ „ *memoria*.

Fig. II.

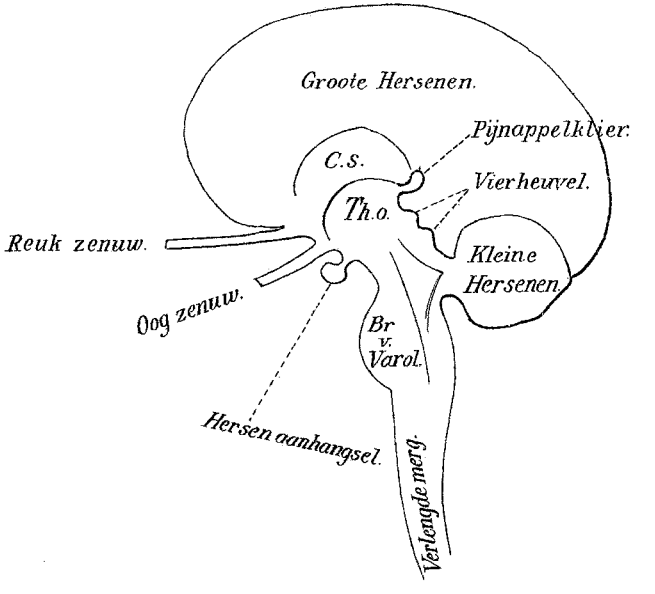

Schematische doorsnede der hersenen.

C. s. Gestreept lichaam (*Corpus striatum*).
Th. o. Bedding der gezichtszenuw (*Thalamus opticus*).

1°. Voor elke zinnelijke waarneming is noodig:

a het zintuig;

b de zenuw;

c een deel der hersenen („principium sentiendi ipsi nervo").

2°. In de hersenen moeten wij verder afzonderlijke middenpunten aannemen:

a voor den „algemeenen zin" (*sensus communis*);

b voor het voorstellingsvermogen (*fantasia*, zinnelijk geheugen);

c voor het schattingsvermogen (*aestimativa*); en voor het daarmede verbonden

d geheugen (*memoria*, in den zin van St. Thomas).

3°. Tusschen deze deelen moet er een of ander *organisch* verband bestaan.

4°. Het geestesleven van den mensch is aan het zinnelijk leven leven gebonden, zoodanig dat:

a het zinnelijk beeld aanleiding geeft tot de vorming van het denkbeeld;

b het zinnelijk geheugen medewerkt tot het redelijk geheugen (zoowel voor de *fantasia* als voor de *aestimativa*);

c het zinnelijk bewustzijn de grondslag is van het redelijke, d. i. de zelfgewaarwording van het zelfbewustzijn.

Eene ontstentenis van deze zinnelijke vermogens berooft dus den mensch van eene noodzakelijke *voorwaarde* om te kunnen denken. Zij *treft* zijn denkvermogen — maar slechts *middelijk*.

Ter meerdere duidelijkheid hebben wij de localisatie, door St. Thomas gevorderd, schematisch in teekening gebracht, naar de wijze, waarop men in moderne leerboeken de hersenmiddenpunten voorstelt. In nevenstaande figuur (Fig. I) beduiden I, II, III en IV de bovengenoemde organen voor den *sensus communis*, de *fantasia*, de *aestimativa* en de *memoria*, en *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f* de verbindingsdraden.

De hersenen, eene weeke massa, waarvan wij de samenstel-

ling later zullen bespreken, worden verdeeld in groote hersenen, kleine hersenen en verlengde merg.

De groote hersenen (*cerebrum*) en de kleine (*cerebellum*) bestaan uit twee zijdelingsche, met elkander verbonden halfronden. Bij de groote hersenen onderscheidt men aan elk halfrond verschillende lobben (*lobi*) en op deze lobben windingen (*gyri*); de scheiding wordt door groeven (*fissurae*) en voren (*sulci*) gemaakt. De windingen zijn bij de groote hersenen wormvormig, bij de kleine evenwijdig.

De hierbij gevoegde figuur (Fig. II) geeft eene schematische doorsnede der hersenen, terwijl op de volgende figuur (Fig. III) de voornaamste windingen en groeven afgeteekend zijn.

Het verlengde merg (*medulla oblongata*) is de voortzetting van het ruggemerg naar de hersenen (en omgekeerd) en bestaat voornamelijk uit draden, die zich straalsgewijs in de halfronden der groote en ook der kleine hersenen ontplooien. Buitendien staan, aan de voorzijde van dit verlengde merg, de helften der kleine hersenen nog door dwarsdraden (de *Brug van Varol* in Fig. II) met elkander in verband [1]).

De zelfstandigheid, waaruit de hersenen bestaan, is gedeeltelijk *wit*, gedeeltelijk *grijs*. De samenstellende deelen der *grijze* zelfstandigheid zijn vooral de zenuw*cellen*, waarvan de uitloopers

---

[1]) In het embryo begint de aanleg van het zenuwstelsel met een kanaal, dat later als ruggemergskanaal en hersenholten blijft bestaan en aan de voorzijde vijf holten vormt, die zich in verschillende samenhangende vakken verdeelen. Om het kanaal ontstaat het ruggemerg, om den wand der vijf holten de hersenen. En wel: om de eerste, in tweeën gedeelde, holte de groote hersenen, die bij den mensch al de overige deelen bedekken; om de tweede (en daarin) de bedding der gezichtszenuwen (thalami optici); om de derde de vierheuvels; om de vierde de kleine hersenen; om de vijfde eindelijk het verlengde merg.

Fig. III.

Lobulus paracentralis.

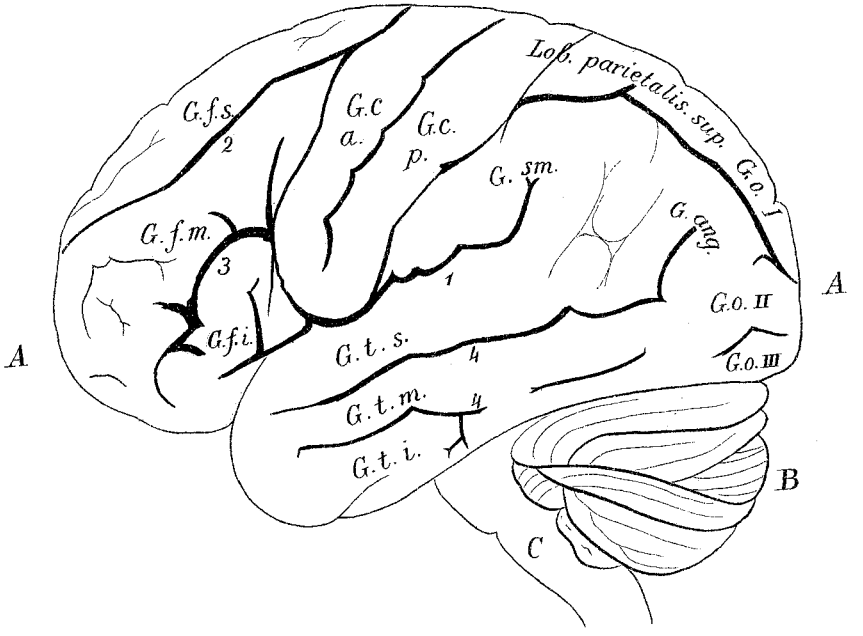

Hersenen (linker helft):

A. groote hersenen (*cerebrum*).

B. kleine hersenen (*cerebellum*).

C. verlengde merg (*medulla oblongata*).

Windingen (*gyri*):

G. gyrus *f.* frontalis { *s.* superior. *m.* medius. *i.* inferior

G. „ *c.* centralis { *a.* anterior. *p.* posterior.

G. „ *t.* temporalis (*s. m. i.*).

G. „ *o.* occipitalis (I, II, III).

G. „ *sm.* supramarginalis.

G. „ *ang.* angularis.

Groeven en voren (*fissurae* en *sulci*):

1. Fissura silvii.

2 en 3. Suleus frontalis sup. en inf.

4. Sulcus temporalis sup. en inf.

(Naar Vierordt).

Fig. IV.

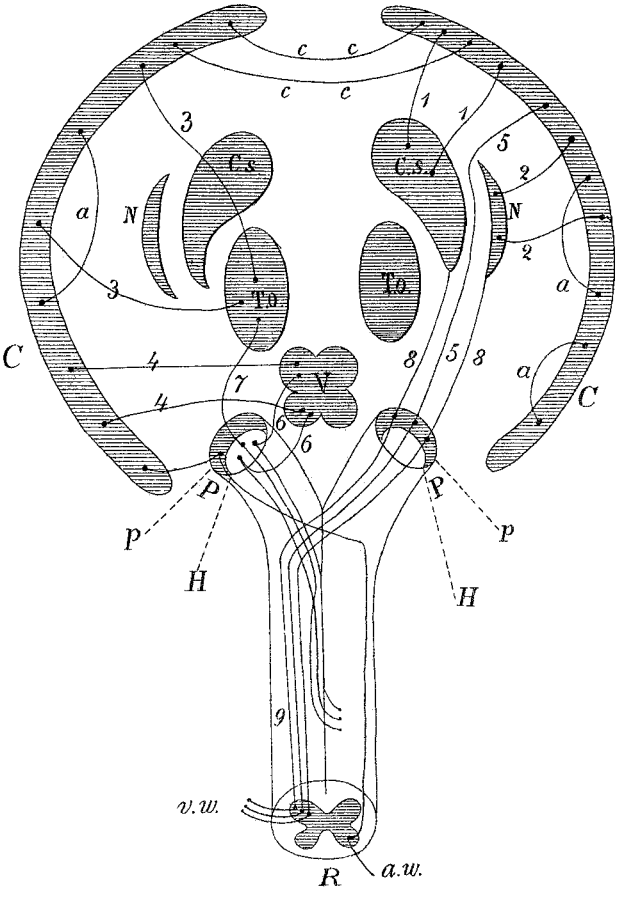

C. Hersenschors (buitenste laag der groote hersenen). — C. s. Corpus striatum. — N. Nucleus lentiformis. — T. o. Thalamus opticus. — V. Corpora quadrigemina (Vierheuvels). — P. Pedunculus cerebri (hersenstelen), waarvan *p* de voet en H de kap is. — R. doorsnede van het ruggemerg met de grijze zelfstandigheid. — *v. w.* voorste wortel der ruggemergszenuwen (bewegingszenuwen). — *a. w.* achterste wortel der ruggemergszenuwen (gevoelszenuwen). — De letters *a. c.* duiden de zenuwdraden aan, welke de deelen der herschenschors met elkander verbinden; de cijfers 1—8 duiden de vezels aan, welke de verschillende deelen der grijze zelfstandigheid verbinden.

(Naar Meynert uit het *Lehrbuch* van Landois).

zich met die van andere cellen verbinden of wel als fijne draden de bestanddeelen der zenuwen vormen. De *witte* zelfstandigheid wordt hoofdzakelijk door zenuw*vezelen* gevormd.

Grijze zelfstandigheid vindt men in de groote en kleine hersenen vooral aan de buitenoppervlakte der windingen en hier treft men ook hersencellen aan van grootere afmetingen; verder vindt men in 't midden der groote hersenen verschillende vereenigingen van grijze hersenmassa, die men *centrale zenuwgangliën* noemt: Corpus striatum, Nucleus lentiformis, Thalamus opticus, Corpora quadrigemina (vgl. Fig. IV); eindelijk is er nog een derde opeenhooping van grijze zelfstandigheid in de derde hersenholte; van hieruit is dit hersengrijs in gemeenschap met het binnenste gedeelte van het ruggemerg. In 't verlengde merg en in 't ruggemerg ligt de *witte* hersenzelfstandigheid buitenom en de *grijze* er binnen in en heeft de grijze massa ongeveer dezen vorm:)-(.

Om den lezer eenigszins te oriënteeren in het doolhof der hersendeelen voegen wij (Fig. IV) eene situatie-teekening naar Meijnert hierbij. Indien wij op die teekening den weg zoeken, die b.v. eene zenuwtrilling uit het oog komend kan volgen, dan moeten wij van de *Thalamus opticus* en de *Vierheuvels* uitgaan. In deze grijze centra neemt de gezichtszenuw (in de figuur niet geteekend) haren oorsprong. Zulk eene aandoening kan nu langs verbindingsdraden (4 en 3) naar de hersenschors voortgeplant worden, langs andere vezels (6 en 7) overgaan in de hersenstelen (P) en van daar met bewegingszenuwen, die aan het ruggemerg ontspringen, in verband komen. Door verbindingsdraden (a, c) is er gemeenschap tusschen de deelen der schors onderling, en langs geleidingen van het soort 5 is de hersenschors in meer onmiddellijke gemeenschap met de deelen, waarvan de bewegingszenuwen uitgaan.

't Is er verre af, dat alle draden en cellen der hersenen bekend zijn, — men schat het aantal der cellen op millioenen —

maar de situatie-teekening van Meynert maakt toch eene voorloopige oriënteering mogelijk [1]).

Om nu de functies te leeren kennen, welke aan de verschillende deelen der hersenen zijn toevertrouwd, staan ons slechts twee wegen open: de waarneming en de proefneming. Beide wegen zijn in den laatsten tijd veel beloopen. Dikwijls echter gaf het onderzoek der hersenen van aan krankzinnigheid gestorven menschen een negatief resultaat; en bij de proefneming op dieren stiet men op de moeilijkheid, dat de dispositie van de verschillende hersendeelen eene geheel andere was, zoodat men zelfs bij de dieren niet van 't een op 't ander dier kon besluiten. Zeker derhalve is de raad van v. Krafft-Ebing niet van onpas: „De onderzoekingen der experimenteele physiologie [op dieren] kunnen niet onbeziens voor de hersenpathologie van den mensch dienen en kunnen niet dan *cum grano salis* aan de studie der psychische functiën dienstbaar gemaakt worden, omdat zoowel de bouw als de functie van de hersenen der dieren in den grond verschillen van die des menschen" [2]). Een „korreltje zout" is echter voor het laatste gedeelte dezer meening van Ebing evenzeer noodig. De ervaring dringt ons immers tot het besluit, dat een dier ziet en hoort, proeft en voelt evenals wij, en er is geen reden om aan te nemen, dat zijn zinnelijk herinnerings- en voorstellingsvermogen anders zou werken dan het onze. En bijgevolg is ook de aard der hersenfunctiën bij dier en mensch dezelfde, en wat de mensch op het dier vóor heeft, het *denken* en *willen*, is geen hersenwerk al moet men er zijn hersens bij gebruiken.

---

[1]) Volgens de laatste onderzoekingen vormen de cellen en vezelen der hersenen een net met tallooze mazen.

[2]) O. c. p. 9.

De proefneming op dieren kan ons dus wèl leeren, *waarvoor* in 't algemeen sommige hersendeelen *noodig zijn*, maar geeft ons geen recht om in 't bijzonder dezelfde functie der menschelijke hersens met een hersendeel in verband te brengen, dat *op dezelfde plaats* gelegen is als bij de dieren.

Van het eene dier op het andere is reeds de localisatie verschillend. Voor de apen b.v., die Ferrier [1]) als proefdieren nam, omdat hunne hersenen het meest met die van den mensch overeenkomen, moet ons de ontwikkeling der hersenen tot veel voorzichtigheid in het maken van gevolgtrekkingen aanmanen: bij de apen immers komen het eerst de *temporo-sphenoïdale hersenwindingen* te voorschijn, bij den mensch daarentegen de *frontale hersenwindingen* [2]). Er schijnen dus andere hersendeelen voor het eerste sensitieve leven te dienen bij mensch en aap.

De experimenteele physiologie heeft nog met andere bezwaren te kampen, de moeilijkheid n.l. om de kwetsing of wegname der hersenen tot nauwkeurig begrensde plekken te beperken. Immers, van vele middelen (wegbijten, vernietigen of verlammen door een straal koud water of door gift) is men slechts zelden zeker, dat het middel niet verder werkt dan men zich voorstelt

Al kunnen dus de proefnemingen op dieren ons tot zekere hoogte dienen om te onderzoeken, *of* en *hoe* de hersenfuncties gelocaliseerd zijn, de studie van den mensch zelf zal moeten aanduiden, *waar* men ze moet localiseeren. Ferrier hecht dan ook aan dit onderzoek het grootste gewicht. Ongelukkigerwijze behoeft men slechts het eerste het beste boek over hersenziekten

---

[1]) *De la localisation des fonctions cérébrales* (Fr. vert.).

[2]) Gratiolet, *Revue des cours scientifiques*, T. I, p. 191. — Jacquart, die dit stuk in de *Université catholique* (van 15 Nov. 1890) aanhaalt, besluit daaruit met recht, dat er ook om deze reden bij den mensch van geene „origine simienne" sprake kan zijn.

ter hand te nemen, om overtuigd te worden: „dat in vele gevallen de autopsie der hersenen geene anomalieën aan het licht brengt" [1]); dat „de dood onregelmatigheden in de bloeddrukking (der hersenaderen) doet verdwijnen; en dat voor de chemische veranderingen de gewone scheikunde onvoldoende en de pathologische scheikunde nog volstrekt niet op de hoogte is" [2]).

Wij mogen dus wel zeggen, dat, wanneer er ook geene theoretische bezwaren rijzen tegen de localisatie der hersenfunctiën, de practische moeilijkheden zooveel te talrijker zijn.

De resultaten der nieuwere onderzoekingen loopen, 't is opmerkenswaardig genoeg, met de oude en op weinig experimenteele gegevens steunende opvatting, niet zoo verre uit elkander als het op 't eerste gezicht wel schijnt. Ten minste is dit zoo, wanneer men het ingesmokkeld en onredelijk materialisme aan een kant zet.

Volgens de ervaring zijn er bij een dier hersendeelen, die niet weggenomen kunnen worden, zonder dat het dier, hetwelk de operatie ondergaat, het vermogen verliest om zich een of andere klasse van zinnebeelden opnieuw voor te stellen [3]). Een aldus in zijne vermogens geschonden dier ziet en hoort nog wel, maar het zien en hooren wekt geene vroegere voorstellingen meer op; het dier voelt ook nog, dat het iets ziet of hoort, maar het herkent niet meer, het is „als in de jeugd terugge-

---

[1]) Griesinger, *Pathol. et Therap. der psych. Krankh.* (Fr. vert., 1873, bl. 478).

[2]) v. Krafft-Ebing, o. c. p. 21.

[3]) Op die wijze staat de *hersenschors van de achterhoofdwindingen* met de gezichtsbeelden, de *gyrus temporalis superior* (Fig. III) met de gehoorbeelden in verband. Vgl. Goltz, *Ueber die Verrichtungen des Grosshirns.* — D. Ferrier, *Vorlesungen über Gehirnlocalisation.* — Munk, *Ueber die Funktionen des Grosshirnrinde.* — Hückel, *Lehrbuch der Krankheiten des Nervensystems.*

[4]) v. Krafft-Ebing, o. c.

Fig. V.

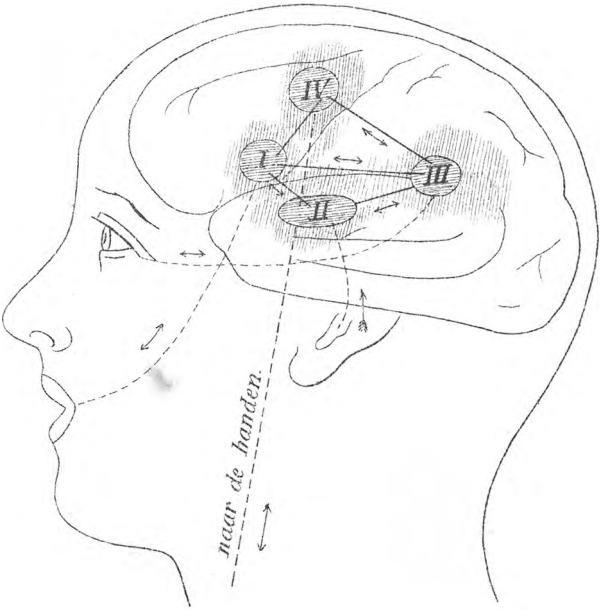

Schema der centra voor de spraak (volgens Charcot, overgenomen uit Hückel, *Lehrbuch* etc.)

plaatst" [1]). Toestanden als de boven beschreven zijn ook aan den mensch niet vreemd, hetzij de verschijnselen (vergeetachtigheid b.v.) van tijdelijken aard zijn, hetzij ze een blijvenden vorm aannemen. Wijl we echter van plan zijn over de zoogenaamde zielsziekten afzonderlijk te handelen, willen wij hier niet verder daarop ingaan.

Eene der met de meeste juistheid (of met de minste onjuistheid) bekende localisatiën bij den mensch is wel die, welke met de eigenaardige ziekte, de *aphasie*, in verband staat.

Deze ziekte is, volgens haren ontdekker Broca, het gevolg eener degeneratie van zeer bepaalde plaatsen der hersenschors. In nevenstaande figuur (Fig. V) vindt de lezer een teekening, die hem het volgende zal duidelijk maken. Men heeft opgemerkt, dat, wanneer in de linker hersenhelft, de grijze zelfstandigheid op de plaats I (Fig. V) gekwetst of ziek is, de patiënt nog wel in staat is te hooren en te begrijpen en zelfs op dictée te schrijven, maar volstrekt niet meer vanzelf kan spreken, noch iets kan nazeggen. De voorstelling van de willekeurige mondbewegingen schijnt dus verloren te zijn. Ontsteltenis van deel II in dezelfde figuur (Fig. V) is zeer dikwijls de oorzaak, dat de zieke wel hoort, dat men tot hem spreekt, maar het gehoorde niet meer begrijpt Toch kan in vele gevallen de lijder zich nog duidelijk uitdrukken èn door woorden èn door schrift èn door gebaren. Bij het spreken komt het dan dikwijls voor, dat de eene letter voor de andere

---

[1]) De modernen noemen zulk een toestand bij de dieren wel eens „bewusteloosheid", maar o. i. ten onrechte. Uit de ervaring blijkt slechts, dat het zinnelijk geheugen, het voorstellingsvermogen (de *fantasia*) geleden heeft, terwijl het dier toch nog zijne zelfgewaarwording blijft behouden, en vele der geopereerde exemplaren langzamerhand weer bijkwamen en „alles op nieuw leerden". Wij blijven het woord bewustzijn voor den mensch gebruiken en spreken voor de dieren slechts van zelfgewaarwording of zelfgevoel.

gebruikt wordt, zonder dat de spreker, die overigens in staat blijft muziek te verstaan en na te zingen, er iets van merkt. Prof. Hückel, uit wiens werk wij deze beschrijving overnemen, schrijft dit verschijnsel toe aan het verlies der klankbeelden voor de woorden, waardoor het vermogen om de woorden innerlijk na te spreken verloren gaat; daardoor wordt, volgens hem (en de meeste andere schrijvers), tevens verklaard, hoe de zieke niet meer in staat is hetgeen hij zelf spreekt, te controleeren en te verbeteren [1]).

Wat in deze figuur (Fig. V) de middelpunten I en II zijn voor het *gesproken* woord, dat zijn III en IV voor het *geschrevene*. Wanneer het centrum III der hersenschors gekwetst is, kan de zieke niet meer lezen en vooral niet meer spellen, maar blijft toch nog de letters erkennen, wanneer hij er met de vingers langs strijken kan, terwijl bij ziekte van het centrum IV het vermogen van te schrijven verloren gaat, ofschoon het lezen en hooren geen schade ondervindt en ook de bewegelijkheid der hand voor andere verrichtingen dezelfde gebleven is. De voorstellingen, die de hand bij de schrijfbeweging geleiden, moeten door deze ziekte dus geleden hebben of verloren zijn gegaan.

Bij de meeste menschen zijn deze „*middelpunten der spraak*" in de linker hersenhelft gelegen, maar men heeft opgemerkt, dat in vele gevallen de rechterhelft vooral met deze functiën bedeeld was. Tegelijkertijd waren dan de zoogenaamde „rechtssprekende" menschen tevens „linkshandig".

Wij hebben in de voorgaande bladzijden den lezer eenigszins een denkbeeld willen geven van hetgeen men door localisatie der hersenfunctiën moet verstaan en getracht van deze vraag zoowel de principieele als de practische zijde te beschouwen. Het is er echter verre af, dat de resultaten der wetenschap onom-

[1]) De lezer gelieve zich hier het „*ignoti nulla cupido*" te herinneren: aan iets, waarvoor mij alle voorstelling ontbreekt, kan ik niet denken en wat ik niet kan denken, dat kan ik niet willens doen.

stootelijk vast staan en dat, ook voor de localisatie van het spraakvermogen, geen andere deelen zouden kunnen dienen. Ferrier deelt o. a. een geval mede van eene vrouw, die hare spraak geheel en al verloren had, maar die later terugkreeg. Bij haren dood vond men de linkerhersenlobben geheel en al geatrophieerd; er had dus compensatie plaats gehad.

Over den zetel van hetgeen de ouden *aestimativa* en *memoria* noemden, kunnen wij weinig mededeelen, daar het uit den aard der zaak bij proefnemingen op dieren volstrekt niet uit te maken is, of zij, na de wegneming van sommige hersendeelen, hetzij de dingen zelve niet meer herkennen, hetzij het nuttige of schadelijke niet meer kunnen onderscheiden, hetzij zich niet meer kunnen herinneren. In de verschillende boeken over hersenziekten, welke wij ter hand namen, vonden wij weinig of niets, wat ons op dezen weg verder kon helpen.

Blijft ons nog over met een enkel woord over het orgaan van den *sensus communis*, van de zinnelijke zelfgewaarwording te spreken. Tegen eene materialistische begripsverwarring op dit gebied hebben wij reeds gewaarschuwd.

De geleerden zijn het over den zetel van dezen zin nog geheel en al oneens. Volgens eenigen kan men dieren de groote hersenen wegnemen en daardoor een toestand doen geboren worden, die zich als eene tweede onbeholpen jonkheid voordoet. De dieren zien en hooren, maar hebben alles vergeten, wat ze door ervaring geleerd hadden. Deze toestand ontstaat echter niet, wanneer men tevens de centrale grijze hersencentra vernietigt of verlamt; in dat geval worden de dieren geheel en al blind, doof enz. Hiermede stemmen de verschijnselen, bij de *aphasie* waargenomen, voldoende overeen. Is er bij den mensch eene plaatselijke degeneratie der zoogenaamde spraak-centra, die in de hersenschors liggen, dan hoort zoo iemand nog en weet ook, dat hij hoort, maar hij begrijpt het gehoorde niet, omdat de woordvoorstellingen ontbreken.

De zelfgewaarwording is dus niet aan de hersenschors gebonden, maar moet dieper in de hersenen zijn zetel hebben. Voegt men hierbij, dat, zooals Luys beweert, ziekten der centrale hersendeelen op zich zelve het geheele verlies der zintuigen tengevolge kunnen hebben, dan zouden we daaruit kunnen afleiden, dat de ouden zoo verre niet van de waarheid af waren, toen ze het orgaan van de zelfgewaarwording in die hersendeelen plaatsten, welke onmiddellijk met de zenuwen der uitwendige zinnen in verband staan [1]). Een tijdelijke verlamming van die hersendeelen doet dan den toestand ontstaan, welke men bewusteloosheid noemt. Voor het dier is die toestand wederom een verlies van zelfgewaarwording en van zinnelijke waarneming, terwijl bij den mensch *middelijk* tevens het zelfbewustzijn verloren gaat, dat aan de zelfgewaarwording verbonden is.

Rolduc. J. M. L. KEULLER.

(*Wordt vervolgd.*)

---

[1]) Wij mogen hier echter niet nalaten te vermelden, dat Munk de hersenschors voor het waarnemen aansprakelijk stelt en meent bevonden te hebben, dat een dier bij extirpatie van een klein deel der gezichts-sferen wel ziet, maar niet herkent, terwijl volkomen blindheid wederom het gevolg is van wegneming van het geheele deel der schors, dat hij met de gezichtswaarneming in betrekking brengt. Anderen brengen hiertegen in, dat bij zulke operaties eene secundaire ontsteking niet genoeg is uitgesloten en dat men dus geene zekerheid genoeg heeft, dat met de hersenschors ook niet andere middelpunten geleden hebben. Eene der jongste proefnemingen, naar wij meenen door Goltz gedaan, heeft echter aan het licht gebracht, dat men de geheele hersenschors kan extirpeeren, zonder dat de zelfgevoelde waarnemingen onmogelijk worden; eene bevestiging dus voor de localisatie der zelfgewaarwording in het centrum der hersenen.

BOEKBEOORDEELING.

EEN BOEKJE VOOR DAMES.

Louise de Croisilles Conseils d'une Tante à ses Nièces. Avignon, Aubanel Frères, 1892.

Nauw zijn er twee jaren verstreken, sinds mij het voorrecht te beurt viel, *Eleanor* bij ons publiek in te leiden als eene geheel ideale verschijning, het hoogst merkwaardige en verdienstelijke boek eener Nederlandsche vrouw, in het Fransch schrijvende. En zie, van eene geheel andere hand wordt mij wederom de Fransche arbeid eener andere Hollandsche toegezonden. Wederom mag ik ook deze schrijfster niet noemen. De naam op het titelblad is de ware niet, maar die van een harer voorzaten. Een tak van de adelijke familie de Croissilles, zelve een zijtak der Montmorency's die tot den hoogsten adel van Frankrijk behoorden, kwam vier eeuwen geleden en nog vóór de reformatie naar Holland, en nam daar een geheel anderen naam aan. Zij ging tot het protestantisme over; deze nieuwe naam werd weldra historisch, en komt op vele bladzijden onzer annalen voor, maar dien naam juist is het mij niet vergund mede te deelen.

Nu doet zich het hartverheffende verschijnsel voor, dat na meer dan drie eeuwen eene jonkvrouw, uit dit aanzienlijke geslacht van protestanten gesproten, juichend tot den godsdienst harer voorvaderen wederkeert en katholiek wordt: zij is de schrijfster, en herneemt op het titelblad den alouden en fieren naam: Louise de Croisilles.

Deze bijzonderheden mogen mijn welwillenden lezer welkom zijn: ze geven reeds terstond aan, dat men in dit boekje iets meer dan gewoons zal vinden. Het werk eener bekeerlinge, tot de aristocratie behoorende, kan immers niet alledaagsch zijn, onmogelijk! Reeds het uiterlijke doet dit verwachten. En wat den inhoud aangaat, de schrijver der *Paillettes d'Or* .... kent gij de *Paillettes d'Or* niet,

lezer? Dit zeer kleine, zeer goedkoope, half ascetische, half litteraire tijdschrift verschijnt nu reeds 24 jaar. Het werd door den Heiligen Vader met een heel bijzonderen brief vereerd, door tal van aartsbisschoppen en bisschoppen met warmte aanbevolen, en verwierf een roem, die geheel buiten verhouding is tot het luttele aantal bladzijden, maar de schrijver bleef nog altijd onbekend.

Deze nu heeft door eene sympathieke voorrede op het boekje van Louise de Croisilles den stempel zijner hoog te waardeeren goedkeuring gedrukt. Wilt gij hooren?

„Quelques pages me sont venues il y a peu de jours, envoyées par une main inconnue, comme parfois viennent, on ne sait d'où, apportées par la brise, quelques feuilles de roses tombées au soir d'un jour d'été.

„Simplement accueillies, je les parcourus, un peu par désoeuvrement; je lus ça et là .... puis, je repris les premières pages et je restai sous le charme. — Il y avait tant de sens, tant de grâce, tant de poésie!

„La lettre qui les accompagnait me demandait timidement si je croyais ces feuilles capables d'être utiles et dignes d'être imprimées.

„Oui certes, qu'elles s'impriment, qu'elles se répandent, qu'elles viennent augmenter cette *bibliothèque* de la jeune fille et de la jeune femme chrétienne, encore si peu fournie de ces livres élevant l'âme et continuant l'éducation du pensionnat, si incomplète, à cette heure surtout ....

„Lisez ce livre, jeunes filles après votre sortie du pensionnat, lisez-le, jeunes femmes, et vous comprendrez tout ce qu'il y a de fort, de puissant, de lumineux dans ces mots rencontrés si souvent et à peine écoutés — *abnégation*, *réalité*, *bonheur*, *idéal*, *paix*, *découragement* ....

„Lisez-le et vous sentirez mieux que je ne puis le dire que *ce livre est bon* parce qu'il *élèvera votre esprit*, et qu'il *vous inspirera des sentiments nobles et courageux*."

In weinig woorden wordt hier de kring van lezers, of veeleer lezeressen, afgebakend, voor wie de *Conseils* geschreven zijn, in weinig volzinnen het nut vermeld, dat zij kunnen stichten. O, met blijdschap moet het boekje worden begroet door elk, wien de

goede zaak ter harte gaat. Daar waait een lentegeur door deze bladzijden, een voortdurend *Sursum Corda* stijgt op en jubelt over de nevelen heen van deze tranenrijke aarde. In onze dagen doorleeft het Christendom, zichtbaarder dan in vroeger eeuwen, schier in alle wereldstreken een tijdperk van worsteling en strijd. Het is wel, alle eeuwen door, het scheepje, dat voortdurend dreigt te vergaan en toch nimmer vergaat, maar in deze tweede helft onzer eeuw woedt de storm heviger dan anders, de golven slaan het met toomeloozer kracht. Ongetwijfeld is het gevaar voorbijgaand: wij hebben de belofte. Alles komt eenmaal weder terecht. En daartoe zal God zich niet minder, dan van vastberaden, offervaardige, onzelfzuchtige mannen, bedienen van goede, deugdzame, echt Christelijke vrouwen, die Hij als werktuigen gebruikt. „Zij die niet gelooven aan het woord, zegt de Apostel Petrus [1]), moeten gewonnen worden door het gedrag der vrouwen zonder woord, aanschouwende uwen kuischen wandel in vreeze." Hooge, onuitsprekelijk verhevene roeping der vrouw! En wie ziet niet in, dat dit alles in de volste kracht toepasselijk is op de vrouw der hoogere of meer beschaafde standen? Wie ziet niet in, dat deze de ziel moet zijn van een door dienstboden en betrekkingen talrijker en invloedrijker gezin? Zulk eene heeft tienmaal meer gelegenheid om het woord van den Apostel waarheid te maken.

Maar daartoe moet zij worden opgevoed, reeds in hare jeugd, en geschriften zooals het hier aangekondigde kunnen uitstekenden dienst bewijzen, voor zeker publiek juist daarom in hooger mate, omdat zij zich niet als uitsluitend en strikt ascetisch, maar evenzeer als litterair opmerkelijk voordoen. De schoonheid van den vorm vergemakkelijkt den toegang voor de gedachte. Ik bid u, lezer, luister naar een voorbeeld; het menschelijk opzicht wordt bestreden:

„Ce qu'on redoute trop souvent, c'est de proclamer hautement, mais simplement, ses enthousiasmes, sa foi surtout. Ah! combien on a tort. Je me souviendrai toujours d'un dîner offert par un grand savant, qui avait perdu le bonheur de croire.

„C'était un homme à l'esprit mordant; on redoutait son sarcasme, et on évitait presque craintivement tout sujet pouvant amener une discussion en matière religieuse.

---

[1]) I Petr. III, 1—2.

„Mais un moment vint où, peu scrupuleux de ménager les convictions de plusieurs d'entre ses convives, il lança un mot profanateur. Tout le monde se regardait indécis se demandant s'il fallait oui ou non répondre, lorsqu'une jeune fille, presque encore une enfant, qui gauche à force de timidité n'avait soufflé mot jusque là, releva le front, et serrant dans sa main tremblante une petite croix d'enfant de Marie, le visage tout pâle et les yeux plein de larmes, prit la défense de ses croyances outragées. Et je vois encore le savant, la regardant d'abord d'un air à moitié assuré, à moitié ébahi, redevenir sérieux, et finir par lui tendre la main en lui disant; „Je vous remercie, et j'éprouve pour vous un grand respect; ma mère eût fait de même si elle avait été là!"

„Et ce même homme qui avait mérité une leçon aussi dure, se mit à nous raconter, d'une voix mal assurée, combien il avait été heureux aux jours de sa jeunesse, alors que lui aussi il avait cru; quelle avait été sa force contre le mal, sa tranquillité dans les peines, et pendant une heure au moins, il nous tint sous le charme de sa parole attendrie, en exaltant la douceur de la foi en Dieu. Ce fut une des meilleures soirées qui me reviennent à la mémoire, car par égard pour la petite pensionnaire il ne toucha même pas à l'heure où commença pour lui le doute.

„Vous aimez la poésie, et vous auriez honte de le dire, quand tant d'autres osent avouer sans sourciller qu'ils raffolent de mauvais romans?

„Vous vous occupez des pauvres, et le courage vous manquerait de parler des leçons recueillies dans leur demeure? Il en est de si salutaires pourtant!

„Le monde est moins mauvais que nous ne le croyons; seulement c'est un poltron. Il a soif d'enthousiasme, de foi, de bonté, et nous le traitons comme un grand misérable qui nous assommerait du moment que nous oserions lui parler de vertu! Ah! bien au contraire, il nous respectera d'avoir la douce fierté de nos cultes. Il faut à nos heures savoir le châtier, ne point l'épargner lui, s'il s'attaque à ce qui nous est cher; il faut le forcer à respecter nos autels; la société, elle aussi, est un parc, dont il s'agit d'écarter les herbes folles."

Volstaat dit één fragment, om een denkbeeld te geven van het geheel? Ziehier een ander, over de gramschap:

„L'histoire nous dit que la reine Anna de Bretagne, princesse d'une haute intelligence, d'une piété fervente et éclairée, remplie de fermeté et de bienfaisance, s'emportait facilement, malgré tous ses efforts pour se corriger de ce défaut. Le roi son époux, disait souvent: „Que voulez-vous? Elle est sage, il faut bien lui passer quelque chose!"

„Louis XII fait preuve ici de cette grande charité: l'indulgence pour les défauts d'autrui. Ce qui est plus dangereux cependant, c'est que, de nos jours, il est peu de travers qu'on aime autant à excuser en soi-même. On dira en souriant: „C'est vrai, je suis trop vive, je me laisse vite emporter, et alors tout y passe", et ceux qui vous entendent n'en seront même pas affectés, tant on se souvient peu que la colère est un péché capital.....

„Les causes de ce péché sont toutes morales. Il y a d'abord une sensibilité excessive, qui aiguillonne chaque dard que nous lance notre prochain. Dans le cours de nos causeries intimes nous tâcherons de nous enseigner mutuellement la manière de traiter le pauvre coeur humain né avec une plaie, ainsi que le disait si bien un grand orateur de la chrétienté, mais nous nous efforcerons aussi de nous cuirasser contre les attaques du dehors; sur cent personnes que vous rencontrerez, quatre-vingt-dix-neuf vous feront mal par une parole, par une ironie, par une froideur, par un doute. Mais où donc serait le mérite du support mutuel, si tout le monde ne s'exerçait qu'à vous dire de bonnes et douces choses, à vous rendre la vie facile? Il faut bien qu'il y en ait aussi qui vous fassent un peu mériter le ciel. Seulement, gardons-nous bien nous-mêmes d'être utiles en cette façon-là à nos semblables!

„Bien, vous avez fait des efforts qui ont été couronnés de succès. Vous ne vous laissez plus troubler par les petites méchancetés d'autrui.

„Mais il y a une seule exception, et vous en honorez..... qui? Votre plus noir ennemi?.... votre antipathie la plus insurmontable?... Pas du tout.... La personne que vous affectionnez le plus! C'est une des contradictions inexplicables du coeur humain, mais qui se reproduit souvent....."

„La colère a encore une autre cause.

„Nous pouvons avoir appris quoique colériques de nature, à ne plus nous émouvoir tant qu'il s'agit d'attaques personnelles, mais

du moment où l'on s'en prend aux nôtres, soit parents, soit amis, nous ne saurions demeurer indifférents.

„Tous ceux qui tendent à la perfection ont connu les tristes défaillances qui suivent les meilleures résolutions. Le „moi" est devenu chose bien peu digne d'intérêt, dont on se détache davantage à chaque nouvelle rechute. Mais, plus notre égoïsme diminue, plus nous découvrons d'aimables qualités en ceux qui nous sont chers; à mesure que la désillusion de nous-mêmes devient complète, le besoin de croire en ceux qui nous tiennent au coeur grandit: et toutes les fois que nous devinons une hostilité à leur égard, nous nous tenons sur la défensive....

„Quelle que soit la douceur de notre caractére, dès qu'on s'attaque aux nôtres, il faut qu'on nous trouve sur le chemin et que nous ayons le courage de dire „On ne passe pas!"

Mais la fermeté ne doit jamais dégénérer en colère; les intérêts de nos amis devraient eux-mèmes nous le défendre. Au-dessus de ces intérêts si chers, il y a Dieu, ce Dieu de paix et de mansuétude, qui, s'il avait dû, lui, s'emporter contre nous, nous aurait écrasés depuis longtemps. Il ne nous demande en retour de sa longue patience, que cette douceur des colombes, qui savent bien, elles aussi, défendre leurs petits, mais sans jamais emprunter pour cela le venin du serpent.

„Ayons honte à l'avenir de nous montrer parfois de véritables cratères et souvenons-nous toujours de ces divines paroles qui nous châtient bien plus que des reproches: „Apprenez de moi que je suis doux et humble de coeur." "

Genoeg. Eenige jaren geleden ontving onze Heilige Vader, Paus Leo XIII, eene deputatie van de Vereeniging der Katholieke Vrouwen van Rome. In zijne toespraak zeide hij tot haar: „De Vrouw, in de school van Christus gevormd, is geroepen den weldadigsten en heilzaamsten invloed op het Huisgezin en de Maatschappij uit te oefenen. Haar zachte en aantrekkelijke werking dringt tot de gemoederen door, en weet zelfs de weerbarstigsten te temmen". Dit was in andere woorden weder eene opwekking tot de heilige levensrichting, door zijn allereersten Voorganger haar toegedacht en aanbevolen. Tot die hooge maar moeilijke taak zal het bescheidene boekje, hier aangekondigd, haar op zijne wijze zacht en ongedwongen geleiden

door de voorspiegeling van een heerlijk ideaal, en daarom kan ik niet anders dan de schrijfster geluk wenschen met hare strevingen en haar werk.

J. A. DE RIJK, Pr.

Van het ziekbed naar den hemel, door H. J. H. Ruscheblatt, oud-pastoor en oud-leeraar. Amsterdam, F H. J. Bekker, 1892

Onder dezen aantrekkelijken titel zag onlangs een belangrijk werkje het licht, dat den gunstig bekenden naam draagt van den oud-pastoor en oud-leeraar H. J. H. Ruscheblatt.

De bedoeling, waarmede de Z.Eerw. Schrijver deze bladzijden aan de aandacht der katholieken zegt aan te bevelen, is voornamelijk om het volle licht te laten vallen op de moederlijke bezorgdheid, waarmede de Kerk den zieken en stervenden Christen omgeeft en de ziel tracht te heiligen, welke op het punt staat voor haren Rechter te verschijnen, maar ook om tevens de huisgenooten er op te wijzen, wat zij te doen hebben, ten einde het der Kerk mogelijk te maken dit haar heilig dienst- en liefdewerk, door de bediening des priesters, tijdig en op passende wijze aan hun lijdende broeders en zusters te verrichten.

Met de alleszins gewettigde hoop in het hart, dat een ruime verspreiding van zijn werkje het hare er toe zal bijdragen, dat de troostmiddelen der Kerk door allen hooggewaardeerd en in de vercischte gesteltenis ontvangen worden, biedt de Z.Eerw. Schrijver, aan zijn lezers, na een kort *Voorwoord* en eene zaakrijke *Inleiding* over het hooge belang van de laatste oogenblikken des menschelijken levens, de zes volgende hoofdstukken ter behartiging aan: *Over de Biecht, Over de H. Communie, Over het H. Oliesel, De Pauselijke Zegen, Aan het Sterfbed, In de Kerk en op het Kerkhof.* In deze hoofdstukken ontvangt de lezer eene vertaling der liturgische gebeden, die den oud-leeraar alle eer aandoet, een beknopte en duidelijke uiteenzetting van de katholieke leer omtrent de HH. Sacramenten der stervenden en van de indrukwekkende plechtigheden, bij de bediening daarvan, alsmede tal van nuttige practische wenken omtrent hetgeen in de ziekekamer behoort gedaan en nagelaten, aangebracht en verwijderd te worden.

Aldus wordt aan de katholieken van Nederland het middel ter

hand gegeven om zoowel den troost, de bemoediging, de zalving, welke in deze liturgische gebeden ligt opgesloten, als de verheven beteekenis der kerkelijke ceremoniën te leeren begrijpen en gevoelen, terwijl tevens aan de hoofden der huisgezinnen of, bij gebreke van dezen, aan de naaste verwanten wordt aangetoond, hoe zij op doeltreffende wijze met den priester kunnen en moeten samenwerken om de ziel van den lijder of de lijderes in de oogenblikken, die zoo beslissend zijn voor de eeuwigheid, van dienst te zijn. Daarmede heeft de Z.Eerw. Schrijver eene ware weldaad bewezen aan het katholieke volk en zich niet minder den dank waardig gemaakt van den katholieken priester, die beter dan iemand in staat is te beseffen, van hoeveel gewicht het is voor zijn heilige bediening, dat de ziel des stervenden tot het ontvangen van de laatste troostmiddelen der Kerk in tijds en naar behooren zij voorbereid.

Wij wenschen den schrijver geluk met zijn uitmuntenden arbeid. Alleen veroorloove Z.Eerw. mij een kleine aanmerking, betreffende zijn *Voorwoord*, waarin hij, naar mijn bescheiden meening, den verkorten titel van zijn werkje wel wat streng beoordeelt door te zeggen, dat die titel door kortheid zondigt. Mij toch wil het voorkomen, dat de behandelde stof, zoowel als de, indien ik mij niet vergis, duidelijk genoeg aangegeven reden, waarom deze verkorting door den schrijver werd gekozen, den titel het recht waarborgen om zonder verwijt de besproken bladzijden te mogen dekken.

Wij eindigen met den oprechten wensch, dat de Z.Eerw. Schrijver in eene algemeene verspreiding van zijn belangrijk werkje weldra de welverdiende belooning moge vinden voor een arbeid, die ondernomen is in levendig geloof aan de krachtdadige werking der genademiddelen van de Katholieke Kerk en uit warme belangstelling voor het geestelijk heil zijner mede-christenen. Moge het een handleiding worden voor allen, die met zieken omgaan; moge het vooral voor de zieken zelven een leiddraad wezen om zich op waardige wijze voor te bereiden tot het waardig ontvangen der laatste HH. Sacramenten. Daartoe wordt het dringend door ons aanbevolen.

Zooals alles, wat door de bekende firma F. H. J. Bekker werd uitgegeven, is ook dit werkje keurig van vorm en inkleeding, terwijl de lage prijs tot aanschaffen uitnoodigt.

J. N.

LETTERLOOVER.

IN MEMORIAM.

HENRY EDWARD MANNING († 14 Jan. 1892).

Man van gehoorzaamheid. toch 's vrijheids paladijn,
Man van uw tijd en eeuw, geen stokkende achterblijver,
„The greatest patriot" en van de rechte lijn,
Voor 't ware en goede en schoon een ijveraar en drijver!

O groote dienaar Gods, dies warme vriend van 't volk!
Geboren kampioen, die met uw hooge gaven
En uw Paulinisch hart als Christus' kloeke tolk
In 't leven-brengend woord het recht des volks dorst staven!

O stoutste denker, die met koninklijken blik
Vol hoop en zonder vrees de toekomst in kon staren,
Wijl 't kruis van Christus s t a a t, der volkren troost en schrik . . .
Uw geest, o zoon der Kerk, blijve Engeland omwaren!

H. ERMANN S.J.

DE „CULTURKAMPF" EN WINDTHORST.

„Für Wahrheit, Freiheit und Recht."

Verplet lag Frankrijk voor de Pruisische adelaren,
Vertrapt haar keizerskroon,
Maar in Versailles' burcht omringden blijde scharen
Eens nieuwen Caesars troon.
„Leef Wilhelm!" klonk het, „leef de Keizer der Victorie!
„Leef 't ééne Duitsche Rijk!
„Germanjes zonne rijst in ongekende glorie,
„De vijand ligt in 't slijk!"
En de echo van dit lied doorloopt de groene gouwen
Van 't Duitsche vaderland;
Den Grooten Karel hoopt m' in Wilhelm weer te aanschouwen,
In zijne sterke hand
Weer d'eigen staf te zien, die aan de spitse straalde
Der volken van Euroop.
Was niet de reus, die naast den fieren Caesar praalde
Ten waarborg voor die hoop? —
Helaas! geen Charlemagne is hier ten troon gezeten.
Geen Roeland schraagt dien troon:
De kreet van Lucifer galmt weer met dol vermeten
Op d'ouden trotschen toon:
„Ik zal het Rijksgestoelt verheffen tot de transen
„Ver boven star en wolk".
Zoo, Bismarck, snoefdet gij, bezwijmeld door de glansen,
Waarmede én Vorst én Volk
Uw grooten naam omgaf. Niet slechts de wereldmachten,
Neen, ook de Kerk van God
Zou knielen aan uw voet. Wee haar, dorst zij verachten
Dit allerhoogst gebod!

De Keizer volgde u. Hem was 't opzet aangeprezen
Als heilrijk voor den Staat.
Maar Christus' Kerk aanhoorde uw snoeven zonder vreezen:
God was haar toeverlaat.
Toen gloeide uw trotsche borst. Gij zwoert de Bruid des Heeren
Aan uwe zegekar
Te binden, en in 't stof haar 't licht te doen vereeren
Van uwe morgenstar.
En zie! de strijd vangt aan. Men hoort de krijgsleus klinken:
„Voor Duitschlands macht en eer!
„Germanen! Romes list zal 't Rijk in 't niet doen zinken,
„Stelt dapper u te weer!
„Beschaving, wetenschap, vooruitgang wil ze u rooven,
„U domplen in den nacht,
„En in het dwanggareel uw vrije ziel doen sloven;
„Verbreekt, verbreekt haar macht!" —
Gelijk de najaarsstorm bij 't dreunen van de klingen
De golven uit den schoot
Der zeeën opwoelt en de bange schepelingen
Bedreigt met wissen dood,
Zoo zweept die logenkreet én vleiers én verblinden
Op tegen Christus' Kerk,
En Petrus' scheepje zonk door 't woên van golf en winden,
Waar 't niet een godlijk werk. —
De snoode Meiwet sleurt den priester van de altaren
Naar 't wreede kerkergraf,
Of bant hem verre van zijn dierbre kinderscharen
En breekt den herdersstaf.
De Kerkvorst zelve dwaalt, verdreven van zijn zetel,
In 't droevig ballingsoord,
Daar ruw geweld de maagd, aan God gewijd, vermetel
In 't werk der liefde stoort.

Zoo ziet de Kerk elk uur haar kampioenen mindren,
En zwaarder drukt de dwang,
En luider zuchten voor 't verweesd altaar heur kindren:
„Hoelang, o Heer, hoelang?"

Maar hoe des afgronds macht en razernij ook werke,
Hoe hoog de nood ook stijg',
Geen voetbreed wijkt het heir der strijdren van Gods Kerke
In 't bangste van den krijg.

Wie treedt daar aan de spits dier kloeke paladijnen,
Wie durft zoo koen, zoo fier,
Ten tweestrijd uitgedaagd, voor 't grimmig oog verschijnen
Van Duitschlands kanselier? —
't Is Windthorst; 't is een dwerg met schier verdoofde blikken,
Een nietig burgerman;
Hij staat daar voor den reus, wiens oogslag reeds doet schrikken,
Wiens arm verplettren kan.
Geen nood! Dien tengere, dien kleine, niet vertrouwend
Op 's werelds ijdle macht,
Maar op der Heeren Heer zijn vaste hope bouwend,
Bezielt een koningskracht,
Als die den slingersteen van kleinen David plofte
In 't hoofd van Goliath,
Den dwaas verplettrend, die op reuzenspierkracht stofte,
Maar de almacht Gods vergat. —
Daar staat dan 's Heeren held met breeden, blanken schedel;
Zijn wapen is het woord,
Dat scherp en krachtig, ja, maar immer rond en edel,
Door 's vijands pantser boort.
„Voor waarheid, vrijheid, recht", — ziedaar zijn eenig streven,
Geen strijd uit lust tot strijd;
„Voor waarheid, vrijheid, recht", — dier leuze blijft zijn leven,
Zijn laatste snik gewijd.

Wars van de duistre paân der eigenbaat en logen,
Mint hij het heldre licht
Der *Waarheid,* op de Kerk neerstralend uit den hoogen
Van 's Heeren aangezicht,
Dat licht, ter veilge baak gesteld voor Vorst en Volken,
Welks onverdoofbre gloed
Op 't ruim der wereldzee den sterv'ling voor de kolken
Der gruwbre hel behoedt.
Geen zucht naar heerschappij, geen drift tot bandeloosheid
Drijft hem ten strijde voort,
Maar gij, o *Vrijheid,* gij, door duivlentrots en boosheid
Zoo schandelijk versmoord!
U zal zijn ridderzwaard weer tot Gods Kerk doen keeren,
En zij, zij zal den staf
Niet voeren over 't Rijk, maar 't eigen huis beheeren,
Dat haar heur Meester gaf.
Een eedle kampioen verdraagt geen rechtsverkrachting.
Zie, hoe ook Windhorst gruwt,
Wen 't *Recht* versmading lijdt, — en hoe hij vol verachting
Dwang en verdrukking schuwt.
Zal dan het vuur der wraak niet vlammen in zijne oogen,
Nu dwinglandij en haat
Zijn dierbre Moeder krenkt, en zonder mededoogen
Haar kroost in boeien slaat? —
Ja, Windthorst, strijder Gods! vol vuur snelt gij te wapen
Voor waarheid, vrijheid, recht;
Reeds deinst bedrog en dwang; 't uur naakt, dat om uw slapen
Den krans der zege vlecht.

In waarheid, uw beleid in 't barnen der gevaren,
Uw nooit bezweken moed,
De blankheid van uw schild, zoo zorgvol tal van jaren
Voor alle smet behoed,

Zij doen, o Windthorst, aan dien Machabeeër denken,
Wiens heldendapperheid,
Toen wreed geweld Gods volk in 't heiligst recht dorst krenken,
Verlossing heeft bereid.
Zie! Bismarck, tot de spits van macht en roem geklommen,
Zie! de ijz'ren kanselier,
Gevierd verplettraar van de Fransche legerdrommen,
Hij wijkt voor uw rapier.
Had hij in dwazen waan 't vermetel woord gesproken:
„Nooit naar Canossa, nooit!"
Zijn overmoed is door de leeuwenkracht gebroken,
Die uwe hand ontplooit.
Wel stormt die Titan vaak met tal van lijftrawanten
Doldriftig op u aan,
Maar immer weert en dekt ge u zelf van alle kanten
En blijft onwrikbaar staan.
En om u schaart ge een heir van trouwe volgelingen,
Een breede heldenrij,
Een phalanx, nooit vermand, wier forsche ridderklingen
Steeds glinstren aan uw zij.
't Is 't *Centrum*, uw gewrocht, uw roem. Geweld noch vlagen
Verwrikken deze rots;
Haar hecht graniet trotseert de felste mokerslagen
En 't dreunend golfgeklots. —
Is 't wonder, Windthorst, dat een Bismarck zelfs moet zwichten
Voor zulk een reuzenmacht,
Dat weer de dageraad der vrijheid aan komt lichten
Na der verdrukking nacht?
Is 't wonder, dat uw naam schalt door de Duitsche landen
In vreugde- en dankbetoon?
U noemt Germanjes Kerk den slaker van heur banden,
De parel aan heur kroon.

Den schrandren veldheer, die haar strijdren heeft gesteven
Tot één ontzagbaar heir;
U roemen Vorst en Volk en huldigen uw streven
Voor Duitschlands macht en eer.
Ja, over berg en zee, tot 's aardrijks verste palen
Verbreidt zich 't juublend lied:
„Heil d'eedlen held, wiens arm het onrecht trots zijn pralen
„Uit troon en zetel stiet;
„Heil hem, die 't ruw geweld, dat Kerk en Staat beroerde,
„Aan banden heeft gelegd,
„Die, vol van heilig vuur, het zwaard zoo zeegrijk voerde
„Voor waarheid, vrijheid, recht".

„Of ik nog eenmaal in uw midden weer zal keeren,
„Ligt in des Eeuwgen hand;
„Maar is 't mij niet vergund, roept mij de stem des Heeren,
„Toch blijf de vriendschapsband;
„Toch blijve uw minnend hart mijn beeltenis bewaren
„En volg' me uw vrome beê."
Zoo spraakt ge, Windthorst, tot de saamgestroomde scharen
In Coblenz' grijze steê.
En dra beveelt ge uw geest in 's Heeren heilge handen
En gaat ter ruste heen.
Uw taak hebt gij volbracht, gebroken 's onrechts banden,
Den goeden strijd gestreên;
In 't blij verschiet ziet gij reeds de eindvictorie pralen,
In 't niet den reus vergaan,
Die zich ontrefbaar waande, — en hoort uw lof herhalen
Door Vorst en onderdaan.
Nu roept Gods goedheid u in 's Hemels zalig Eden
Tot eindloos hooger loon;

Nu fonkelt om uw kruin in 't licht der eeuwigheden
Der glorie zegekroon.
En 't dankbre vriendenheir, ontroostbaar in zijn smarte
En rouw om uw gemis,
Volgt u in 't smeekgebed en grift zich diep in 't harte
Uw dierbre beeltenis.
Zoo kan u zelfs geen dood van uw getrouwen scheiden;
Zoo blijft ge in daad en raad,
In schittrend voorbeeld en onsterflijk woord hen leiden
Tot heil van Kerk en Staat.

Mariatempel! gij, die Windthorst's grafgesteente
Opluistert en bewaart,
Verkond uws stichters lof, tot door zijn dor gebeente
Weer 's levens adem vaart!

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers, Pr.

Aanteekeningen.

Bladz. 84. *Maar in Versailles' burcht* enz.

Den 18 Januari 1871 had in het prachtige koningsslot te Versailles de proclamatie plaats van het nieuwe Duitsche keizerrijk.

Blz. 84. *De kreet van Lucifer* enz.

Bij den profeet Isaïas worden den trotschen Babylonischen koning (aldaar aangesproken als *Lucifer-Morgenstar*) de volgende woorden in den mond gelegd: „*In coelum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, . . . ascendam super altitudinem montium: Ten hemel zal ik stijgen, boven de starren Gods mijn troon verheffen, . . . ik zal opklimmen tot boven de hoogste wolken*".

Blz. 85. *Toen gloeide uw trotsche borst.*

Deze voorstelling acht ik bestaanbaar met het feit, dat reeds vóór den Fransch-Duitschen oorlog plannen tegen de Kerk beraamd waren.

Blz. 86. *Geen nood! Dien tengere* enz.

„Wenn die weltlichen Gewalten versagen, dann vertrauen wir auf den, der da mächtiger als Fursten und Majoritäten ist, wir vertrauen auf Gott, der uns nicht verlassen wird."

Rede van Windthorst in het Huis van Afgevaardigden, 28 Juni 1880.

Blz. 86. *Geen strijd uit lust tot strijd* enz.

Den 28 Mei 1880 sprak Windthorst in den Duitschen Rijksdag: „Der Vorwurf, den man uns gemacht hat, dasz wir des Kampfes wegen kämpfen, dasz wir Freude daran hätten, der ist sehr unbegründet. Keiner hat Freude daran und hat sie von Anfang an nicht gehabt; aber wenn es nicht anders sein kann, wenn der Kampf fortgefuhrt werden soll, nun, dann ist das Ziel, um das wir kämpfen, der Preis, um den wir streiten, ein so hoher, ein so erhabener, dasz wir auch den letzten Athemzug daran setzen werden".

Dit laatste woord werd in Windthorst zelf op eene treffende wijze bewaarheid. Het is bekend, hoe hij nog op zijn sterfbed al ijlende in afgebroken zinnen redevoeringen hield over de schoolwet en ten gunste der Jusuïeten.

Blz. 87. *Mint hij het heldre licht — der waarheid.*

„Er war ein Freund und Vorkämpfer der Wahrheit, und nie ist bei ihm die Wahrheit mit dem Eigennutz und dem eigenen Interesse in Streit geraten."

Mgr. Kopp, Lijkrede op Windhorst.

Blz. 87. *Maar gij, o Vrijheid* enz. *En zij, zij zal den staf niet voeren* enz.

„Ueberall, wo es sich darum handelt, der Freiheit eine Bahn zu lassen, oder sie gegen die übersturzende Reaction der Nationalliberalen in Schutz zu nehmen, bin ich an der Spitze gewesen."

„Die Katholische Kirche erstrebt keine Herrschaft über den Staat. Die Kirche will Herrin sein in ihrem Hause und innerhalb der Grenzen ihres Hauses."

Rede van Windthorst in het Huis van Afgev. 15 Mei 1876 en in den Rijksdag 25 Nov. 1871.

Blz. 87. *Wen 't Recht versmading lijdt* enz.

„Dem Unrecht war er stets Feind, jede Rechtskränkung haszte und bekampfte er."

Mgr. Kopp, t. a. p.

Blz. 88. *'t Is 't Centrum, uw gewrocht.*

Deze uitdrukking zou reeds hierdoor gerechtvaardigd zijn, dat het Centrum zijne verbazende kracht en grootheid voornamelijk aan Windthorst te danken heeft. Toch kan in nog engeren zin het Centrum zijn gewrocht genoemd worden, omdat hij tot de eigenlijke stichters dier fractie behoort. Reeds het eerste manifest aan de kiezers van het Duitsche Rijk ter oprichting eener katholieke volkspartij (11 Jan. 1871) is o. a. door hem onderteekend. En onder het bekende program van het Centrum, openbaar gemaakt ten dage der definitieve partijformeering, leest men: „Der Vorstand der Fraktion des Centrums: v. Savigny. *Dr. Windthorst (Meppen).* Probst. P. Reichensperger (Olpe). Karl Furst zu Löwenstein. Freitag.

Bl. 88. *Of ik nog eenmaal* enz.

„Ob ich nochmal zu einer Versammlung wiederkommen kann, das steht in Gottes Hand. Wenn es mir aber nicht vergönnt sein wird, dann bewahren Sie mir ein freundliches Andenken und lassen Sie mich hoffen, dasz wenigstens Ihre Gebete mir folgen, wenn ich nicht mehr bin."

Zoo sprak Windthorst met bevende lippen tot aller ontroering op de Algemeene Vergadering der Katholieken van Duitschland te Coblenz 28 Aug. 1890. Reeds den 14 Maart van het volgend jaar stierf hij na eene ziekte van slechts vier dagen, tijdig voorzien van de HH. Sacramenten. — De gebeden der stervenden, die door eene aanwezige ziekenzuster werden voorgebeden, volgde de lijder nog met duidelijk verstaanbare stem en zichtbare godsvrucht tot de woorden: „Vader, in uwe handen beveel ik mijn geest". Toen begaf hem de spraak. Nog een diepe ademtocht, en de groote geest had het lichaam verlaten. — Dr. Ludwig Windthorst was geboren den 17 Jan. 1812, en bereikte alzoo den ouderdom van bijna 80 jaren.

M.

OP HET GOUDEN BISSCHOPSFEEST

van Z. H. Paus Leo XIII.

Alleluja!
Opgegaan is onze sterre,
Stralend in ons oog:
Heft den psalm, wuift met de palmen,
't Harte hoog omhoog!

God, welk een nacht! De zwarte wolken dalen
In duisternis, een zwaarte en reuzenlast,
Die de aarde stikt, en 't zwoegend ademhalen
Beklemmend drukt, als lood zoo zwaar en vast.
En lager gaan, al lager, de onweêrswolken,
En zwaarder wordt, al zwaarder, haar gewicht.
Beneden, uit het diep der afgrondskolken,
Het sombre diep, verstoken van Gods licht,
Stijgt bang geklaag en hartebrekend zuchten
En schreien van een naamloos zielewee,
Dat alom zweeft, langs bergen, dalen, luchten,
En dobbert op den schoot der wilde zee.

Opgegaan is onze sterre,
Stralend in ons oog:
Heft den psalm, wuift met de palmen,
't Harte hoog omhoog!

God, welk een nacht! Welke angst in 't lang verwachten,
Dat op een wenk de booze slag nu valt,
En ratelend de orkaan, met titanskrachten
De sterkten dwingt, hoe kunstig ook omwald!
De menschheid zucht in raadloos handenwringen,
Onmachtig, bleek, van bangen schrik ontsteld.
Daar juicht reeds 't lied dat onverlaten zingen,
Het lied der wraak, met toomeloos geweld.
De reuzenbouw der wereld slaat aan 't branden
Van noord tot zuid, van 't westen tot het oost:
Wie bluscht de vlam? Wie toont nu heldenhanden?
Wie staat hier op, die uitkomst brengt of troost?

Opgegaan is onze sterre,
Stralend in ons oog:
Heft den psalm, wuift met de palmen,
't Harte hoog omhoog!

Moet dan aldus, o groote God, de wereld
Tot U terug? Neemt redding zùlk een keer?
Uw heerlijke aarde, in 't scheppingsuur bepereld
Met morgendauw, keert ze oud dùs tot U weer?
Zal zij door bloed en niet te stelpen tranen
Ontwaakt, zóó droef hervinden hare baan,
En opgestaan uit blind wellustig wanen,
Hernieuwd weêr en gereinigd tot U gaan?
O Magdalene, ontbind uw lange vlechten,
Rijs op en houd uw balsemvaas gereed.
Die u van zonde en misdaad zal onthechten,
Hij is nabij, met liefde en macht bekleed.

Opgegaan is onze sterre,
Stralend in ons oog:
Heft den psalm, wuift met de palmen,
't Harte hoog omhoog!

Ecce sacerdos magnus! Hoor, veel duizend
Die geestdriftvol de gouden harpen slaan.
Het Koningslied van zilvren snaren suizend,
Het overstemt bij wijlen hoog d'orkaan.
O Magdalene, uw Redder is gekomen,
Het Pascha daagt van 't nieuwe tijdsgewricht.
Ontwaak, ontwaak uit aarzeling en droomen:
Verschenen is in donkren nacht uw licht.
O Hemelsch Licht, dat dagend in het Oosten
Den Sabbat brengt der reddende Almacht Gods;
Blijf, Leo, in den wereldstorm ons troosten.
Wij wanklen niet. Wij staan op eeuwge Rots.

Opgegaan is onze sterre,
Stralend in ons oog:
Heft den psalm, wuift met de palmen,
't Harte hoog omhoog.
Alleluja!

J. A. DE RIJK, Pr.

HET GOUDEN BISSCHOPSFEEST VAN ONZEN HEILIGEN VADER PAUS LEO XIII.

Feestelijke vreugde brengt in deze maand aan de kinderen der Katholieke Kerk de gouden mijter-kroon van den Vader der Christenheid, onder wiens leidende herderstaf Christus de zijnen geplaatst heeft. Dank aan God, die een feestgetij, zoo zeldzaam als de herdenking van een vijftigjarig pontificaat, over Paus Leo XIII doet opgaan! Als een troostend en heilspellend licht moge het de zware nevelen van onverpoosde zorg en lijdensbeproeving met gouden luister overstralen: met een luister van gouden stralen, zoo passend bij de ascetische gestalte van den meer dan tachtigjarigen grijsaard, die op een leeftijd, wanneer eervolle rust welverdiend pleegt geacht te worden, de drukkende zorgen van het opperbestuur eener de wereld omvattende maatschappij op zijn schouderen nam en dat opperbestuur, nu reeds vijftien jaren [1]), op zulk eene wijze gevoerd heeft, dat aan zijn pontificaat eene eereplaats in de geschiedenis is verzekerd onder de zegenrijkste zijner doorluchtige voorgangers.

Vijf jaar geleden, bij het eerste gouden feest des priesterschaps van Paus Leo XIII, hadden wij, door eenvoudig de groote encyclieken der toen verloopen regeeringsjaren tot leiddraad te nemen, overvloed van stof, om daaruit voor ieder duidelijk te maken, welk een zegenrijke en waarlijk verbazende werkzaam-

[1]) De dag van het gouden bisschopsfeest is 19 Februari, en de onmiddellijk daaraanvolgende, 20 Februari, is de vijftiende gedenkdag van Mgr. Joachim Pecci's verheffing op den Stoel van Petrus.

heid Paus Leo XIII ontwikkeld heeft op elk gebied, waar 's menschen maatschappelijke instellingen, zijne wetenschap en zijne kunst met den godsdienst in verband staan of daarop rusten. Met het volste recht mocht de ster van 's Pausen wapenschild toen als een „licht aan den hemel" begroet worden.

De sedert verloopen jaren hebben daaraan ten volle beantwoord, en weder hebben wij slechts de voornaamste zendbrieven, welke in dien tijd verschenen zijn, ter hand te nemen, om de duidelijkste bewijzen te vinden, dat de geestkracht van dit bestuur bij het klimmen der jaren geenszins is verzwakt. Paus Leo's encyclieken blijven ons het verheffend tafereel ontvouwen van een zedelijken invloed, die in dit laatste gedeelte van onze ten einde spoedende eeuw zonder wedergade is. En telkens spreekt uit de woorden des Opperherders zulk een breedheid van opvatting, zooveel scherpte en klaarheid van inzicht, zulk een onmiskenbare adel van bedoeling, dat iemand wel ten eenenmale verblind moet zijn om aan Paus Leo XIII hulde te weigeren als aan een der uitstekendsten onder zijn tijdgenooten, niet enkel door de verhevenheid van zijn ambt, maar ook door de hoogheid van zijn geest en de grootheid van zijn karakter.

Drie algemeene zendbrieven kenmerken de laatstverloopen regeeringsjaren, en de lezer zelf heeft reeds de ééne genoemd, die op zoo geheel bijzondere wijze aller aandacht getrokken heeft en bij dit feestgetij vooral dankbaar moet herdacht worden.

In de encycliek *Libertas praestantissimum naturae donum* [1]) werd de menschelijke vrijheid gehandhaafd als de voortreffelijkste gave der redelijke natuur, den mensch geschonken om zelf het goede te kunnen doen, een ware koningsgave, die, als zij aan de rede en door de rede aan God getrouw blijft, ten volle het woord bewaarheidt, dat God dienen heerschen is, *Deo servire*

---

[1]) Van 20 Juni 1888. Vgl. *De Katholiek*, Dl. XCIV, bl. 127 vv.

regnare est. In de encycliek *Sapientiae christianae* [1]) zijn de voornaamste verplichtingen van het Christenvolk jegens Kerk en Staat met die helderheid en gevolgelijkheid uiteengezet, welke de eigenaardige kenmerken zijn van Paus Leo's woord. Maar vooral is de encycliek *Rerum novarum* [2]) „over het arbeidersvraagstuk" verschenen als een lichtbaak en een mijlpaal voor het tijdperk der geschiedenis, dat wij in onze dagen zien opengaan.

Want het arbeidersvraagstuk is de quaestie onzer dagen, die ontwijfelbaar nog eene toekomst in haren schoot draagt, al is het niet de toekomst, welke aan God alleen behoort. Wel is de sociale quaestie zoo oud als de maatschappij zelve, maar door den eigenaardigen toestand van den handenarbeid in onze dagen, gevoegd bij de verzwakking der christelijke beginselen in de hedendaagsche maatschappij en de daaruit volgende verslapping en ontbinding van maatschappelijke banden, is zij tot zulk eene crisis gekomen, dat een zeer talrijke menigte zich als verworpelingen der maatschappij is gaan beschouwen en geen heil meer verwacht dan van eene omverwerping der geheele maatschappelijke orde. En al spelen booze driften en gewetenlooze opruiing daarbij een groote rol, het is toch een feit, dat onze negentiende eeuw, die het hoogst heeft opgegeven van hare verlichting, beschaving en vooruitgang boven alle vroegere eeuwen, zich aan het einde van hare loopbaan met ontnuchterende verbazing geplaatst ziet tegenover een proletariaat, dat onderwijl tot een schrikwekkende en waarlijk deerniswaardige menigte is aangegroeid.

Toen het Christendom de wereld intrad, had eene eeuw van slavenoorlogen (138, 103 en 73 v. Chr.), telkens in omvang en gruwzaamheid toenemend, bewezen, hoe dreigend de sociale

---

[1]) Van 10 Januari 1890. Vgl. *De Katholiek*, Dl. XCVII, bl. 197 vv.

[2]) Van 15 Mei 1891. Vgl. *De Katholiek*, Dl. C, bl. 109 vv.

quaestie in dien tijd het hoofd opstak. Onder den invloed van het Christendom verdween langzamerhand en geleidelijk, maar onwederstaanbaar, de geheele slavernij. Christus heeft den handenarbeid vrij gemaakt en in eere hersteld. Maar wil die vrijheid een zegen blijven, dan moeten ook de christelijke beginselen de maatschappij blijven doordringen. Want hoewel de arbeid vrij is geworden, niet in dien zin toch, dat het iemand vrij zou staan al of niet te arbeiden. Immers voor allen — eenige weinigen, die in weelde geboren zijn, uitgezonderd — is werken om te leven de onverbiddelijke wet, en voor hem, die niets heeft dan den arbeid zijner handen, is de honger een sterker prikkel dan de stok van den drijver. En wanneer die noodzakelijkheid door teugellooze eigenbaat van werkgevers geëxploiteerd wordt, dan komt de vrije arbeider in nog erger toestand dan de slaaf. Een slavenhouder werd door eigenbaat ten minste nog gedrongen om zijn eigendom in goeden staat te houden en daarom de gezondheid en het leven zijner slaven eenigszins te ontzien. Maar of een vrije arbeider lichamelijk en zedelijk bij zijn arbeid te gronde gaat, of hij met zijn huisgezin gebrek lijdt en een ellendig bestaan voortsleept, of hij in later leeftijd, als zijn krachten zijn uitgeput, volkomen hulpeloos achterblijft, dit alles gaat de eigenbaat hoegenaamd niet aan. Zoo veel mogelijk arbeid tegen den minst kostenden prijs wordt de meedoogenlooze hongerwet.

Geen wonder alzoo, dat de ontkerstening der maatschappij naar beide zijden, omhoog en omlaag, de verderfelijkste gevolgen had. In de hoogere kringen werd de teugel aan de driften gevierd; in tergende uitspatting spreidde een leven van enkel zingenot zich schaamteloos ten toon; onverzadelijke hebzucht moest daarvoor de middelen verschaffen. Zoo kwam het „erfgoed der armen", dat de Kerk hun waarborgde, in handen, die het spoedig verspild hadden; de vervolmaking der werktuigen werd tegen den arbeider gekeerd; woekerwinst en door niets beperkte mede-

dinging kluisterden den arbeid aan een ijzeren loonwet van vraag en aanbod; de armoede ging over in proletariaat. En 't kon niet anders, of daar omlaag moesten de zaden, die uit de hoogere sferen in woord en voorbeeld afdaalden, een bodem vinden, waar zij op schrikbarende wijze konden voortwoekeren; als de drakentanden der fabel schoten zij op: een heirleger, niet van gewapenden, maar van dreigend opgeheven vuisten, gereed om in blinde verbittering alles te vergruizelen, wat aan de opgezweepte lusten in den weg staat.

In deze omstandigheden is de encycliek *Rerum novarum* verschenen als een echt koninklijk woord, den Leeraar der volken en den Hoogepriester des vredes gelijkelijk waardig. Het geeft ons een meesterlijke doorgronding van het geheele vraagstuk in het licht der christelijke beginselen; eene afperking van rechten en plichten aan weerszijden; een nadere omschrijving der verschillende werkkringen van het bijzondere en openbare leven: van het huisgezin met zijn oudste, onschendbare rechten en zijn wettig gezag in eigen kring, van den Staat met zijn leidende souvereiniteit, van de Kerk met haar alles doordringenden en zegenspreidenden invloed; een leiddraad vooral voor hetgeen in de tijdsomstandigheden, die wij beleven en te gemoet gaan, dient gedaan te worden, inzonderheid door ons, katholieken, om het gestoorde evenwicht te herstellen en de maatschappij voor geweldiger schokken te behoeden.

En wat ons daarbij vooral treft, is de hoogheid van het standpunt, waaruit het geheele vraagstuk overzien en doorgrond wordt, de rustige zekerheid, waarmede de geneesmiddelen worden aangewezen, de onvervaardheid, waarmede de dreigende gevaren in het aangezicht worden gezien. Het is een koninklijk woord, vol van hoogen apostolischen moed, die zich gesteund weet door eene macht, waartegen het woelen der volken evenmin als de raadslagen der koningen, zelfs „de poorten der hel" niet vermogen. Daar is in Paus Leo XIII niets van die vreesachtigheid,

waarmede sommigen de dingen, die in onzen eigen tijd in wording zijn, gadeslaan, alsof zij eenvoudig uit den booze zijn en slechts ten verderve kunnen voeren. Geen ontmoedigde weeklacht over onzen tijd vernemen wij, maar een krachtige opwekking tot kloeke daden met het voorbeeld der eerste Christenen voor oogen, die in de verkankerde heidensche maatschappij, onder het bestuur en de vervolging van gruwzame dwingelanden, de christelijke beginselen deden zegevieren. Er tintelt frissche levenskracht in het woord van dezen grijsaard.

Welsprekend is al dadelijk de teekenachtige kracht van de sobere trekken, die den toestand zonder eenige verbloeming blootleggen:

„Eéne zaak wordt helder door ons ingezien ... dat er spoedig en afdoende raad moet worden geschaft voor den nood van het proletariaat, daar een zeer groot gedeelte des volks onverdiend een ellendig en rampzalig bestaan heeft. Want sedert in de vorige eeuw de gilden zijn afgeschaft, zonder dat de arbeidende stand daarvoor een ander schutsmiddel terug ontving, sedert ook de openbare instellingen en wetgevingen van den godsdienst der voorvaderen zijn losgemaakt, zagen de werklieden zich langzamerhand zonder onderling verband en onbeschermd overgeleverd aan onmenschelijke werkgevers en aan een teugellooze zucht naar concurrentie. Het kwaad werd erger door den verslindenden woeker, die wel meermalen door de Kerk veroordeeld is, maar nog altoos door gewinzuchtige speculanten onder een anderen vorm bedreven wordt; daarbij komt dan nog, dat het monopolie van den arbeid en alle takken van handel nagenoeg in de handen van slechts weinigen zijn geraakt, zoodat een uiterst klein aantal overmachtige kapitalisten waarlijk niet veel minder dan een slavenjuk heeft opgelegd op de onafzienbare menigte proletariers" [1]).

Die woorden zijn wel in staat iemand uit een behagelijke voldaanheid op te schrikken. Er moet gehandeld worden. Zeker, eene verbetering, die het kwaad „met tak en wortel uitroeit", is

---

[2]) Vert. van *De Katholiek*, Dl. C, bl. 113.

alleen te verwachten van het herstel der christelijke zeden: „zonder dat zullen alle hulpmiddelen, door het beleid en de voorzichtigheid uitgedacht, men moge ze nog zoo afdoende achten, ten slotte weinig bijdragen tot een heilzame oplossing". Maar met zulk een algemeene waarheid vergenoegt Paus Leo XIII zich niet en zorgt wel, dat zij niet als verontschuldiging voor afwachtend verzuim kan gebezigd worden:

„Ieder gorde zich aan om het hem eigen aandeel in dit werk te volbrengen, en dat wel zoo spoedig mogelijk, opdat de genezing van het kwaad, dat reeds zulk een geweldigen omvang heeft gekregen, door het uitstellen der geneesmiddelen niet moeilijker worde".

Daarom wordt aan allen herinnerd, welken plicht God hun heeft opgelegd ten opzichte van hun naaste, een plicht van rechtvaardigheid en daar boven uit nog een plicht van christelijke liefde. Aan de werkgevers wordt beduid, wat zij aan hun werklieden als redelijke menschen naar lichaam en ziel verschuldigd zijn, en dat de verplichting om een billijk loon ten levensonderhoud te geven niet enkel naar vraag en aanbod mag afgemeten worden. Wat de Staat, in het algemeen en in bijzondere gevallen, tot leniging van den nood kan bijdragen, wordt uiteengezet met zorgvuldige vrijwaring van het huisgezin, dat ouder rechten heeft dan de Staat, tegen overmatige staatsbemoeiing. Van de werklieden zelven — en dit is niet het minst belangrijke gedeelte van de encycliek *Rerum novarum* — van hun eigen ordelijke krachtsinspanning en aaneensluiting wordt veel tot verbetering van den toestand verwacht.

Tot hen inzonderheid is de waarschuwing gericht, die de voorspiegelingen, waarmede de socialisten de aanranding van den bijzonderen eigendom aanlokkelijk maken, in al hare ijdelheid te pronk stelt. Die aanranding wordt in haar wezenlijken aard ontmaskerd: zij is niet bloot eene verkrachting van een recht, dat den redelijken mensch van nature toekomt, maar een aanslag op de vrije beschikking van den arbeider zelf over zijn eigen

loon; de fiere streving om door eigen arbeid en spaarzaamheid op te klimmen wordt er door verijdeld; voor de menschelijke maatschappij moet zij onvermijdelijk uitloopen op een algemeenen toestand van verlaging in duldelooze slavernij onder het juk van een alles beschikkenden Staat, die ten slotte toch altoos door menschen vertegenwoordigd moet worden.

Maar al wordt bepaaldelijk aan de werklieden met allen nadruk aangetoond, dat het vruchteloos is tegen de natuur der dingen in te gaan, dat een ieder zijn lot heeft te dragen in den stand, waarin Gods Voorzienigheid hem geplaatst heeft, dat elke stand niet enkel rechten maar daarmede overeenkomstige plichten heeft, toch is het vooral de bedoeling van den Algemeenen Vader der Christenheid aan den dienstbaren stand de hand te reiken om verbetering te verkrijgen in hun lot, voorzoover het. niet door de verordening van God, maar door de hebzucht der menschen en de ongunst der tijden, in de onverdiende ellende van een steeds aangroeiend proletariaat is overgegaan. Daartoe wordt aller medewerking ingeroepen, maar inzonderheid ook op de eigen krachtsinspanning der werklieden gerekend. Ordelijk en niet naar socialistischen trant, maar met mannelijke kloekheid moeten zij opkomen voor zichzelf, niet om het vervaarlijk aantal politieke tinnegieters nog te vermeerderen onder de valsche leuze der volkssouvereiniteit, maar om door aaneensluiting en ordelijk verband des te beter hun eigen zaken te behartigen en de gezamenlijke belangen door onderlingen steun te bevorderen. Hun recht om zich te vereenigen, onder eigen statuten, wordt ten krachtigste gehandhaafd. Uitvoerig worden die werklieden-vereenigingen en hunne inrichting besproken en, als zij op godsdienstigen grondslag met beleid en bezadigdheid worden ingericht, dan koestert Paus Leo XIII er de beste verwachtingen van.

Dat deze zoo gezaghebbende aansporingen ingrijpender beteekenis hebben dan uit den korten tijd, die sedert verloopen is,

kan opgemaakt worden, zal wel voor ieder duidelijk zijn. Maar hun krachtige invloed is toch aanstonds in het licht getreden: de verklaarbare aarzeling en beduchtheid, die velen weerhield, is overwonnen; aan de inrichting van vereenigingen en bonden is krachtig de hand geslagen; en in weerwil van onvermijdelijke bezwaren en van een aanvankelijk tastend zoeken naar het beste, kunnen zij reeds op menig heilrijk gevolg wijzen. De verzekering van Paus Leo XIII, dat bij die pogingen tot verbetering „de Kerk het nooit en in geen enkel opzicht aan hare medewerking zal laten ontbreken", is het beste bewijs, met welk een hoogen moed deze grijsaard de toekomst te gemoet gaat, zeker van zijn opvolgers, zeker van een zedelijke macht, die van de toekomst niets ergers te duchten heeft dan hetgeen zij in het verledene reeds overwonnen heeft.

En waarlijk dat verledene is wel in staat hoogen moed in te boezemen. Treffend is het woord van Kardinaal Newman:

„Wie het met den Apostel, met Petrus en zijne opvolgers, gehouden hebben zijn alles zegevierend te boven gekomen. Reeds lang heeft hij waarborgen gegeven voor het vertrouwen, waar hij aanspraak op maakt. Van den beginne heeft hij zijn blikken laten gaan over de wijde wereld, waarvan hij den last draagt, en overeenkomstig de behoefte van den dag en de ingeving van zijn Meester heeft hij de hand geslagen, nu aan het een dan aan het ander, maar altoos te geschikter tijde en nooit te vergeefs. Aanvankelijk trof hij een eeuw van overbeschaving en weelderigheid, aan de onze gelijk, en ondanks de vervolgers, vindingrijk in de hulpmiddelen hunner wreedheid, vergaderde hij weldra menschen genoeg uit alle standen der maatschappij — den slaaf, den krijgsman, de hooggeborene matrone en maagd, den sophist — om er een volk van te maken ter eere zijns Meesters. Woeste horden kwamen in overweldigende stroomen uit het Noorden, en Petrus ging uit om hen te gemoet te treden: door zijn aanblik alleen beteugelde hij hen en dreef hen terug midden in hun vaart. Zij keerden zich ter zijde en overstroomden heel Europa, maar alleen om des te zekerder door hem beschaafd en tienmaal meer tot zijne kinderen gemaakt te worden dan de oudere

volken, die zij overrompeld hadden. Gewetenlooze koningen rezen op, scherpzinnig als de Romein, hartstochtelijk als de Hun, maar in hem vonden zij eene macht, die tegen hen opgewassen bleek: zij gingen te niet en hij leefde voort. De poorten der wereld werden geopend naar het Oosten en naar het Westen, en menigten stroomden uit om het nieuwe gebied in bezit te nemen; maar hij ging met hen in zijne missionarissen, door ijver en liefde even ver voortgedragen als de kinderen der menschen door stoutmoedigheid of roemzucht of gouddorst werden voortgedreven. Heeft hij tot dusver zijn streven verijdeld gezien, dat wij in onzen tegenwoordigen tijd voor eene mislukking hebben te vreezen?"

Wie op zulk een verleden bogen mag, kan het dreigend aanzien der sociale quaestie ook in onzen tijd zonder vervaardheid te gemoet treden. De beginselen, door Paus Leo XIII verkondigd, zijn onsterfelijke beginselen, hoe de menschen er van mogen afwijken. Zij alleen kunnen een vreedzame oplossing geven; wordt deze afgewezen, dan zullen wij de gevolgen moeten dragen; maar in alle geval, de Kerk is de arke Gods, die zelfs door de toomelooze wateren van een zondvloed wel gedragen maar niet overweldigd wordt.

Dat bewustzijn is de opwekkende, bezielende kracht van het verheven rustig woord, dat bij zoo dreigende gevaren uitgaat van Petrus' rotsgesteente. Het leert ons vertrouwen, óok op onzen tijd met zijn worstelende stroomingen, óok op de toekomst met haar duister samenpakkend zwerk. De uitroep: „Heer behoed ons, wij vergaan" is de noodkreet van „kleingeloovigen". Met verklaarbare ingenomenheid zien wij terug naar een tijd, toen algemeen de staatsinstellingen van den christelijken geest doordrongen waren. Maar niet zóó mogen wij ons verschansen in dat verledene, alsof de bloei der Kerk van God ten slotte afhankelijk was van de staatsinstellingen der menschen. Niemand heeft de onafhankelijkheid der Kerk van menschelijke staatkunde of van eenige staatspartij krachtiger gehandhaafd dan Paus Leo XIII. Geene vlag, hoe eerbiedwaardig ook, is de vlag

der Kerk. Zij erkent alleen den standaard des kruises. En volle waarheid is toch het woord: „Het kruis *staat*, terwijl de wereld zich wentelt: *Stat crux, dum volvitur orbis*"!

De staatsinstellingen veranderen, gelijk alles, wat menschenwerk is. Zij staan bloot aan geweldige schokken en beroeringen, waarin toch altoos, boven alle geweld uit, de zwaar stappende tred van de onverbiddelijk geduldige Nemesis wordt gehoord. Ten eigen bate moeten zij gunstig zijn voor den invloed der Kerk, maar kunnen haar ongunstig zijn tot eigen schade. Daar boven uit echter staat de Kerk, die door drie eeuwen van vogelvrijverklaring is grootgebracht.

Sedert de Fransche revolutie heeft de middelklasse zich bijna overal overwegenden invloed weten te verschaffen. De voorrechten der standen, van adel en geestelijkheid, werden afgeschaft; de hoogste staatsambten kwamen onder hun bereik; in de parlementen wisten zij de souvereiniteit steeds meer naar hunne hand te zetten, zoo al niet te bemachtigen. Het is kwalijk te verwachten, dat de geschiedenis nu verder, te hunnen believen, zal stilstaan en dat hetgeen zij hebben opgeeischt voor zich zelven niet op dezelfde titels van hen zal gevorderd worden door anderen. Reden tot blijde verwachting kunnen wij daarin niet zien, maar evenmin reden tot vrees.

„Starke, die sich Treiber dunken,
Werden selbst doch nur getrieben,
Heergeräthe eines Starkeren,
Die gebraucht, verbraucht zerstieben."

Goed te voorschijn te brengen uit het kwade is het eigen merk van Gods almacht.

De eeuw, die ten einde spoedt, is de eeuw geweest van het liberalisme. Met triomfantelijk geschetter werd het ten schilde geheven; groot waren de verwachtingen; oprechte geestdrift bezielde de volgelingen. Maar als aan het einde der eeuw de som wordt opgemaakt van verwachtingen en uitkomsten, dan blijkt,

hoe scherpzinnig de blik van De Bonald was, die al dadelijk de liberale ideeën vergeleek bij de assignaten der eerste Fransche republiek: voor hooge sommen werden zij aangenomen, maar de laatste houders konden ze nergens meer kwijtraken.

Met de onbesuisdheid van parvenu's werd gedurende dien tijd in het maatschappelijk verband ingegrepen om het individu vrij te maken van alle banden; of de aldus vrijgemaakte hulpeloos bleef staan en hoe hij zijne vrijheid zou gebruiken, baarde geen zorg; „laisser faire" was de leuze der wijsheid; de grootste zedelijk maatschappelijke kracht, de godsdienst, werd stelselmatig naar den achtergrond gedrongen en zooveel mogelijk tot het bijzondere leven beperkt; de staatsinstellingen moesten op zich zelve staan en hadden met den godsdienst niets te maken; bij het hooger onderwijs was modernisme en ongeloof bijna overal een aanbevelingsbrief voor een leerstoel van staatswege; bij het lager onderwijs moest de neutraliteit vooral den invloed der Kerk neutraliseeren. En na alles op losse schroeven te hebben gezet, durft het liberalisme de consequentie van zijn eigen beginselen niet aan en, door zijn volgelingen overvleugeld, ziet het zich veroordeeld om in den zoo fel gehekelden en gesmaden „conservatieven hoek" het leven roemloos te eindigen.

Nog eens, wij zien daarin geen reden voor blijde verwachting. Maar wij zijn toch overtuigd, dat de einduitkomsten van de luidruchtigste waanwijsheid, die zich ooit tegen de Kerk heeft verheven — met de pretentie van haar, althans in het openbare leven, overbodig te maken — de oogen van velen zal openen en voor het minst eenige bescheidenheid zal leeren. Reeds is het, dunkt ons, duidelijk waarneembaar, dat de hooge voornaamheid, waarmede aanvankelijk de Kerk naar de antiquiteiten-kamer verwezen werd, heel wat tonen lager is gestemd. In alle geval is het merkwaardig te zien, in welke en toestand, na eene eeuw van liberale wijsheid, Kerk en Staat de volgende te gemoet gaan. De staten voelen overal hun grondslagen dreunen, en er is geen staatsman, die niet met

bezorgdheid den nog wel bedwongen maar toch altoos wassenden springvloed van het socialisme ziet aanzwellen. En de Kerk? Zeker is haar invloed op het openbare leven zooveel mogelijk gefnuikt en heeft zij op ieder gebied strijd te voeren. Maar toch zou het, geloof ik, moeilijk vallen één tijdperk in hare geschiedenis aan te wijzen, waarin hare eigenlijke kenmerken, de merkteekenen, die Christus haar als de zijne heeft ingeprent, zich in zoo helder licht vertoonen als thans: hare eenheid rondom haar zichtbaar Opperhoofd op aarde, al is hij een onttroonde en gevangene in zijn eigen vorstelijk paleis; de heilrijkheid van hare beginselen voor den mensch en voor zijne maatschappij; hare onverouderde kracht van uitbreiding in de nieuwe wereld zoowel als in de oude en overal, waar zich nieuwe paden openen; hare onverwoestbare duur, die zich tegen den tijd in verjeugdigt en meer dan ooit aan het zoekend oog als het eenig onwankelbare punt verschijnt in het deinend verschiet van de hooggaande golven des tijds.

Dit feestgetij is er mede een bewijs van. Want de hulde, aan Paus Leo XIII bij zijn gouden bisschopsfeest gebracht, ontleent hare algemeenheid en haar grootsch karakter daaraan, dat zij tevens eene hulde is aan het eeuwenoude pausdom. Eene hulde aan het eeuwenoude pausdom, dat gegrondvest is op Petrus, de steenrots; — dat uit de puinhoopen der oudheid, die met haar beschaving en kunst van de aarde weggevaagd werd, is overgegaan in den nieuweren tijd en dien beheerscht heeft; — dat uit het verledene een stamboom en wereldomvattende historie kan aanvoeren, éénig in de geschiedboeken van de grooten dezer aarde, eene geschiedenis, waarvan slechts enkele bladen door de bezoedeling der menschelijke driften ontluisterd zijn, maar verreweg de meeste als eereteekenen mogen vertoond worden; — dat, na zulk eene geschiedenis van negentien eeuwen, in het heden, in onzen eigen tijd, zijn gezaghebbend woord, verheven rustig als altoos, blijft uitzenden tot voorlichting van volken en konin-

gen; — dat met ongeschokt vertrouwen de toekomst te gemoet gaat, nog steeds door allen, zelfs door zijn vijanden, hoe onwillig dan ook, erkend als een wereldmacht, aan welke geen andere gelijk is. Voorwaar, wie oog en zin heeft voor het groote en verhevene in de geschiedenis der menschen kan deze hulde niet kwalijk geplaatst achten!

En met des te meer blijdschap en geestdrift brengen wij haar, omdat zij tevens een feestelijke hulde is aan den hoogvereerden persoon van Paus Leo XIII, en wij diep beseffen, hoeveel wij, katholieken, verschuldigd zijn aan dit lichtverspreidend pontificaat. De encyclieken, welke de regeeringsjaren van Paus Leo XIII kenmerken, zijn er de welsprekende bewijzen van en stichten voor zijn pausschap eene eerezuil, hechter dan graniet. Zij zullen aan het nageslacht getuigen, dat in onze dagen op den alouden Stoel van Petrus een Paus heeft gezeteld, hoog van geest en groot van karakter, die met recht zeggen mocht, dat hij „niets, wat menschelijk is, vreemd aan zich achtte"; die een diep besef had van de nooden zijns tijds, een ruim en edel gemoed om er de geneesmiddelen voor aan te wijzen; die met helderen blik in het heden en in de toekomst het rechte spoor aan de zijnen wist te wijzen en hen vooral wist te bezielen met dien hoogen moed, welke de echte moed van den Christen is, wetend, dat zijn gekruiste Meester „de wereld overwonnen heeft" en dat Hij alleen de Koning is des tijds.

A. M. C. van Cooth.

EENE NIEUWE GESCHIEDENIS DER KUNST.

De geleerde Benedictijn Dr. P. Albert Kuhn, professor in de aesthetica en de klassieke letteren, bekend vooral door zijn boek over Rome, heeft een schoon en nuttig werk ondernomen met het schrijven van eene *Allgemeine Kunstgeschichte.*

Deze belangrijke onderneming kon geen betere en gezagvollere inleiding hebben dan het hartelijk woord, waarmede de Opperherder der Kerk haar begroet en aanbeveelt. Paus Leo XIII aanvaardde met ingenomenheid de opdracht van het werk en wijst in een brief aan den schrijver vooral op het gewicht en de tijdigheid van zulk eene uitgave; want, zegt Z. H.: „Wij beschouwen het van groot belang, dat katholicke, godsdienstige en talentvolle mannen dit onderwerp in den breede en grondig behandelen, gelijk het past, zoodat degenen, die deze zaken willen bestudeeren, niet gedwongen zijn om uit onzuivere bronnen te putten" [1]).

[1]) „Hoc sane inceptum tuum Nobis commendat cum argumenti gravitas et amplitudo, tum summa illius opportunitas; plurimi enim interesse arbitramur ut ea de re fuse sciteque pro eius dignitate agatur a catholicis viris religione aeque ac doctrina praestantibus, ne harumce disciplinarum cupidi eas haurire cogantur e fontibus inquinatis." — De volledige titel van het werk is: *Allgemeine Kunstgeschichte. Die Werke der bildenden Künste vom Standpunkte der Geschichte, Technik, Aesthetik.* Mit über 1000 Illustrationen und mehr als 120 ganzseitigen artistischen Beilagen in Typographie, Lithographie, Lichtdruck und in reicher polychromer Ausführung. — Einsiedeln und Waldshut. Druck und Verlag von Benziger und Co. 1892.

De derde aflevering, onlangs ontvangen, bevestigt ons in de hooge verwachting, èn door het woord des Pausen èn door de twee eerste bij ons opgewekt. Eene uitvoerige bespreking kan nuttig en zal vanzelf eene aanbeveling zijn.

De schrijver heeft zijne taak zeer juist en breed opgevat. Aan de *historische* beschouwing en behandeling is, volgens de richting onzer dagen, de grootste plaats ingeruimd. De lezer ziet de werken der kunst als uit den bodem der verschillende tijden en volken voor zijn oogen opgroeien en zich ontwikkelen, in verband met de geschiedenis der wereld en der beschaving. Door de uitvoerige voorstelling en bespreking der voornaamste kunstwerken komt de historische opvatting volkomen tot haar recht.

Maar de schrijver wijkt af van de tegenwoordig algemeene wijze van behandeling, die zich meest, zoo niet uitsluitend, tot het historische bepaalt. Hij stelt de vraag: is de *zuiver* historische de eenige en alleen gerechtigde opvatting? Mag er in eene geschiedenis der kunst geene andere zijn? Terecht meent hij, dat in een groot leerboek, zooals hij bedoelt te schrijven, de grondbeginselen der schoonheidsleer niet mogen ontbreken.

De louter historische richting toch is eenzijdig en onvolkomen; zij oordeelt slechts betrekkelijk, volgens de geschiedkundige ontwikkeling van eene kunst en hare motieven; zij wijst aan, uit welke invloeden, vreemde of eigene bestanddeelen de kunst van deze of gene periode is voortgekomen; het enkele motief wordt in zijn ontstaan, zijn beginnen, zijn verdere ontwikkeling nagegaan.

De aesthetische beschouwing heeft een algemeen, een absoluut oordeel, volgens de wezenlijke, de innerlijke schoonheidswaarde, die in eene kunstrichting en in hare voortbrengselen besloten is, zoowel in het bijzondere als in 't algemeen.

Waar de historische critiek soms grooten vooruitgang waardeert in den gang der ontwikkeling, daar kan de aesthetische, die naar algemeene, onafhankelijke, onveranderlijke schoonheidswetten oordeelt en waardeert, zeer dikwijls niet zoo gunstige

uitspraak doen. Beide richtingen behoeven uit den aard der zaak geenszins met elkander in strijd te wezen; zij behoeven elkander volstrekt niet uit te sluiten. Zij moeten samengaan. Met enkel historische kennis toegerust, kan iemand een bekwaam oudheidkenner zijn; maar daarmede is hij nog geen bekwaam kunstkenner. Eer mogelijk is het omgekeerde.

„De smaak en de zin voor het schoone — zegt Dr. Kuhn — zijn gaven der natuur, die evenals andere aangeboren talenten school noodig hebben en ontwikkeling. Het is duidelijk, dat iemand, die klassiek gevormd is, vooral zoo hij van nature rijk begaafd is en een klaarblijkelijken zin met uitstekenden smaak voor het schoone bezit, door jarenlange voortgezette studie en beschouwing der kunstwerken, eindelijk zoodoende een vast aesthetisch oordeel verkrijgen kan. Maar zoo iemand maakt, langs autodidactischen weg, ook een cursus van aesthetica door. Het grootste deel evenwel, zelfs onder de ijverigsten en meest ontwikkelden, is niet in deze gelukkige omstandigheden om dit op zulk eene wijze te kunnen doen. Voor dezen nu zal een korte, bondige aesthetische inleiding, zullen voorts ook aesthetische uitweidingen in de eigenlijke geschiedenis der kunst doorgaans welkom zijn."

De schrijver laat daarom in het eerste deel van zijn werk eene voorschool van aesthetica voorafgaan, waarin de gewichtigste vraagpunten over het schoon en de kunst behandeld worden. Vervolgens wordt nog ieder der drie beeldende kunsten met eene afzonderlijke bespreking ingeleid. In de geschiedenis der afzonderlijke tijdvakken en afdeelingen wordt daarenboven nog eene kleinere of grootere uitweiding ingevoegd om over de aesthetische beteekenis der besproken kunstwerken eene beslissing te geven, gegrond op de voorafgaande beginselen. Aldus leert de lezer de beginselen van het schoon toepassen, behoeft hij niet meer een zoogenaamd „naprater" te zijn, vormt hij zich langzamerhand zelf een gegrond, niet meer louter subjectief, aesthetisch oordeel.

Doch om zich een gegrond aesthetisch oordeel te vormen moet

men ook eenige kennis bezitten van de techniek der verschillende kunsten, moet men, in 't algemeen voor 't minst, weten hoe, waarmede, waarvoor het werk onder de hand van den beeldenden kunstenaar ontstaan is. Ook met deze kennis tracht de schrijver den lezer eenigszins te voorzien. Eenigszins: want uiteraard moet deze kennis, wanneer ze alleen uit het boek wordt geput, toch zeer onvolledig blijven, vooral wat de beeldhouwkunst betreft. De auteur, die zelf zijne kundigheid hierin uit den langdurigen omgang met de mannen der kunst en het bezoeken van hunne werkplaatsen verkregen heeft, kan ze zijnen leerlingen ook moeilijk langs anderen weg in hoogere volkomenheid mededeelen. Maar wat hij geeft is duidelijk, doorgaans voldoende voor zijn doel en, naar ik van bevoegde zijde vernam, ook zeer juist.

Hiermede zal de aard en de behandeling van dit schoone en nuttige werk wel voldoende zijn toegelicht.

Het doel en de strekking zijn duidelijk.

„De wetenschap der kunst — zegt de schrijver — is geen geheimleer. In hoe ruimer kring zij leerend, vormend, opwekkend en veredelend zich verspreidt, des te beter. Ons streven is voornamelijk den lezer niet maar een zekere som van besliste meeningen mede te deelen, maar hem begrip en genot te doen verkrijgen van de werken der kunst. Bereiken wij ons doel, dan zal de lezer bekwaam gemaakt worden om zelf een juist oordeel omtrent kunstzaken te hebben, vooral om het schoon te kunnen genieten, waar het zich ook vertoone en den beschavenden, veredelenden invloed daarvan in zich zelf te ervaren."

Nog meer. Geestelijke of leek komt meermalen in de omstandigheid, dat hij werken der beeldende kunst of der kunstnijverheid, voor religieuse of profane bestemming, kan laten uitvoeren; voor hen is het dan zeer wenschelijk dat zij, door deze studie bekwaam geworden, een juister inzicht en een meer gevormden smaak bezitten. De schrijver verklaart echter met nadruk, dat hij hiermede geenszins en volstrekt niet een zeker „*kunstlerischen oder besser unkunstlerischen Dillettantismus und ein Kunstken-*

nerschaft, die in „drei Stunden" oder gar „sechzig Minuten"" verkregen wordt, wil bevorderen. Maar eene inzage van de drie verschenen afleveringen maakt dit protest overbodig!

Al voortlezend bemerkt men ook spoedig, hoezeer deze leeraar met volkomen kennis van zaken spreekt. Een geschiedschrijver der kunst behoort immers niet alleen de in onze dagen zeer uitgebreide literatuur daarover grondig te kennen, hij moet ook buiten zijn studeerkamer zijn gegaan, den wandelstaf hebben opgenomen om door *autopsie*, door het zien uit eigen oogen, zijne kennis en zijn oordeel te volmaken. Welnu, verreweg de meeste, in woord of beeld voorgedragen, kunstwerken zijn door hem gezien en bestudeerd. Herhaaldelijk ging zijn reis naar Italië, Oostenrijk, Duitschland, Nederland, Engeland, Frankrijk enz. De schrijver behoeft ons dit eigenlijk niet mede te deelen. Zijn onbevangen oordeel, zijn onpartijdige waardeering van *alle* werken der kunst, van welken stijl of uit welk tijdvak ze ook mogen zijn, legt daarvan het ondubbelzinnigst getuigenis af. Men moet al zeer moeilijk te voldoen zijn of door vooroordeel bevangen, indien men niet, in 't algemeen voor 't minst, in zijn oordeel kan berusten. En men meene daarom niet, dat hij de strijdvragen en moeilijkheden ontwijkt, ofschoon men wel in aanmerking moet nemen, dat zijn werk geenszins met polemische bedoeling geschreven is. Waar het eenigszins mogelijk is, tracht hij meer verzoenend op te treden, doch strijdpunten, die wel nooit tot eene bevredigende oplossing gebracht zullen worden, bijv. welke bouwstijl schooner is, de romaansche of de gothische, en dergelijke vermeldt hij eenvoudig met de aanmerking, dat de polemiek omtrent deze punten tot nu toe weinig resultaat heeft gehad. Wij vinden dit zeer verstandig.

Eén zeer groote moeilijkheid is de geleerde kloosterling op even verstandige als besliste wijze te boven gekomen. Zij bestond, gelijk men denken kan, in het geven of terughouden van sommige voorstellingen der plastische kunst.

Volgens welke beginselen heeft hij zijne beslissing genomen? Hij heeft streng in acht willen nemen wat de wetten en voorschriften van den godsdienst en der goede zeden vereischen en wat zijne lezers in de gegeven omstandigheden kunnen dragen.

Zijn boek is niet voor onderricht in de ontleedkunde geschreven, zegt hij, maar voor beschaafde lezers, die evenmin eene oppervlakkige lectuur als eenige zinnelijke voldoening begeeren, doch het kunstwerk naar de bedoeling des kunstenaars willen opvatten en verstaan.

Aan de voorstelling van „het naakt", om dit woord als kunstterm te gebruiken, zijn evenwel nog andere bedenkingen verbonden. Er waren tijden, die in dit opzicht naïever, reiner zagen, dachten en oordeelden. Men herinnere zich slechts menige voorstelling uit de katakomben, uit den romaanschen en gothischen tijd. Heden nog is de bewoner van het Zuiden anders gestemd in dit opzicht dan de meer noordelijke volken. Maar in 't algemeen, klaagt de schrijver, kenmerkt onze tijd zich aan de eene zijde door eene vrijheid, die alle bedenking versmaadt, aan den anderen kant door eene verschrikkelijke preutschheid, door eene verschrikkelijke ergerniszucht, die dikwijls arglist zoekt en vindt, waar een meer onbevangen blik niets aanstootelijks kan ontdekken; eene verschrikkelijke prikkelbaarheid, waarvoor zelfs de taal en de beeldspraak van het H. Evangelie niet altoos voorzichtig genoeg schijnen. Dit is zeer te betreuren, meent hij; want deze preutschheid is niet het kenteeken van een gezond en krachtig geslacht, maar van een overprikkeld, verweekt tijdperk. Zij vordert evenwel, gelijk iedere ziekte, dat men er rekening mede houdt. Hij voor zich heeft hier den gulden middelweg willen kiezen. Het iedereen naar genoegen te maken, daarop heeft hij terecht niet durven hopen. Juist omdat hij te midden van zulke vergedreven uitersten moet voortgaan, zal hij van beide die zijden allicht tegenspraak ondervinden. Daarom hecht hij er bijzonder aan, zijne opvatting en bedoeling duidelijk te doen kennen, En, om zoo zeker mogelijk te gaan, onderwierp

hij de meer moeilijke of betwistbare zaken aan het inzicht en oordeel van degelijke en ervaren mannen [1]).

Met deze voorzorg mogen wij tevreden zijn. Wij mogen ons verheugen, dat in deze netelige zaak eindelijk eens eene dusdanige, practische, gezaghebbende beslissing genomen is. Wij behoeven niet te zeggen, dat hierdoor het werk voor ons een nog hoogere waarde heeft verkregen.

Maar zou het juist daarom voor anderen niet van mindere waarde zijn? Eigenlijk is aan deze vraag op zich zelve weinig gelegen; over 't algemeen immers zijn de verlichte mannen onzer dagen wel zóó eenzijdig in hun verlichting, dat ze van alles, wat van onzen kant verschijnt, weinig of geen inzage nemen. Voor ons echter is het van groot belang te weten, of er tusschen de voorschriften van godsdienst en zedeleer en tusschen de hoogste kunst eenige tegenstrijdigheid bestaat, of wel het tegendeel waar is; en of wij dit laatste niet maar *a priori* mogen beweren, maar of wij het ook met bewijzen kunnen staven, die in staat zijn om indruk te maken op onze tegenstanders en *redelijkerwijze* door hen niet kunnen verworpen worden.

Dr. Kuhn blijft hier niet in gebreke. Hij weerlegt hen niet alleen op christelijke gronden, die weinig of geen indruk op den ongeloovige maken, maar voornamelijk op gronden, aan dezelfde wetenschap ontleend, waarop zij hunne meeningen lieten steunen. Daarbij komt dan de waarheid aan het licht, dat christelijke opvatting en aesthetische wetten nooit met elkander in tegenspraak kunnen zijn.

Het kan nuttig zijn bij dit punt een oogenblik langer te vertoeven. Het is van belang, dat eens duidelijk uiteengezet wordt, hoe hier door de valsche begrippen omtrent moraliteit ook de grondbeginselen der ware, echte kunst worden aangetast. Al

---

[1]) „*Es fanden sich darunter erleuchtete Kirchenfürsten, Männer des Lebens und der Praxis, deren Namen den besten Klang haben.*"

mogen de talrijke voorstanders van Lessing's leer zich ook door de degelijkste gronden niet van hun stuk laten brengen, de kunst zelve, vooral de beeldhouwkunst, wordt toch van een blaam gezuiverd, die haar in veler oogen zoo niet geheel verwerpelijk dan toch zeker meer of minder verdacht doet voorkomen.

De groote leermeester van het valsch beginsel, waardoor de plastische kunst in tegenspraak komt met de christelijke zedeleer, is Lessing. Herhaaldelijk schrijft hij in zijn *Laokoon*, dat de plastiek en de schilderkunst ten taak hebben „menschen van groote schoonheid des lichaams" voor te stellen. Volgens zijne opvatting is het hoogste doel dezer kunsten geen ander dan de *zinnelijke, lichamelijke* schoonheid van het menschenbeeld.

Als noodzakelijk gevolg van deze stelling beweerde hij, dat de plastiek eerst dan het meest aan hare roeping beantwoordde, wanneer zij het menschelijk lichaam voorstelde, van alle kleeding of bedekking ontdaan. Met nog grooter beslistheid eischten de meeste schrijvers over aesthetica na Lessing het „naakt" op als een wet der plastiek zonder uitzondering; ja wij vernamen zelfs klachten, dat „onze begrippen over schaamte", in vergelijking met de Grieken in dit opzicht zeer lastig en nadeelig waren [1]).

Dit valsch beginsel van Lessing werd wel tot het uiterst gedreven door K. Schnaase, die durfde beweren, dat de plastische kunst, om tot hare eigenaardigste uitdrukking te komen en om de zinnelijke werking van het ongekleede lichaam niet te verzwakken, het bezielde van het gelaat moet temperen, opdat het des te beter met het overige lichaam harmonieere [2]).

't Is duidelijk wat hier bedoeld wordt. De onsterfelijke, naar

---

[1]) Duidelijk uitgesproken door den vroegeren buitenlandschen hoogleeraar aan de Amsterdamsche Academie, Lemcke, in zijn boek: *Populäre Aesthetik*.

[2]) .... „die Plastik müsse, um ihre Eigenthümlichkeit am entschiedensten auszusprechen und, um die sinnliche Kraft des nackten Körperlichen nicht zu schwächen, von dem eigentümlich

Gods beeld en gelijkenis geschapen ziel moet onderdoen voor het vergankelijke stof. Niet de geest moet het stof, maar het stof den geest beheerschen. Wij zullen straks zien, hoe men hiermede in de kunst lager daalt dan de heidenen hebben gedaan. Maar nemen wij voor het oogenblik eens aan, dat dit het ideaal geweest is der Grieken, dat zij evenzoo de lichamelijke schoonheid als het hoogste doel der plastische kunst zouden beschouwd hebben, dan begaan toch deze mannen, die hen willen navolgen, een aesthetisch anachronisme, dat niet te rechtvaardigen is. Hoe toch kan het aesthetisch ideaal der Grieken ooit het onze zijn?

Wèl is het ideaal der kunst in zich één en eenig, daar de grondvormen en elementen van het schoon overal en altijd dezelfde zijn en in meer of minder volkomenheid in ieder waarachtig kunstwerk worden teruggevonden; maar dit ideaal wordt toch door de verschillende tijden en volken verschillend opgevat en uitgedrukt. Dit opvatten van het ideaal hangt van velerlei uit- en inwendige omstandigheden af, van den toestand der algemeene beschaving, voornamelijk ook van de godsdienstbegrippen. Sommige volken hebben, ofschoon zij in bijzonderheden uitmuntende dingen voortbrachten, nooit evenwel iets, wat men aesthetisch ideaal mag noemen, bezeten; andere wederom hebben, tengevolge van eene eenzijdige nationale ontwikkeling, nooit een algemeen geldende, ieder bevredigende *norma* van het schoon kunnen voortbrengen, zooals bijv. de Egyptenaren, de Assyriërs enz.

De geschiedenis der kunst kent slechts drie aesthetische idealen: het antiek-klassieke, het christelijk-romantische en het moderne. Het eerste is dat der Grieken, wat op de Romeinen overging;

Seelenhaften im Gesichte etwas ablassen, das Gesicht gleichsam einen Ton tiefer stimmen, damit es zum Korper harmoniere." — *Geschichte der bildenden Künste*, I, 37.

het tweede werd door de middeleeuwen opgevat voornamelijk in het tijdvak der gothiek; het derde ontstond met de zoogenaamde renaissance in de vijftiende eeuw en ging van Italië uit de geheele wereld rond.

Uit het oogpunt van den godsdienst kunnen wij de Grieksche kunst, naar het innig wezen, religieus-mythologisch noemen, de romantische der middeleeuwen christelijk-religieus, terwijl de moderne kunst haar opkomst in de eerste plaats en boven alles te danken heeft aan den godsdienstigen geest, die voorafging, waarin zij haar grondslag had, waarop zij voortbouwde.

Als wij nu eens voor een oogenblik aannemen, dat het ideaal der antiek-klassieke kunstperiode inderdaad het „naakt" als hoogste doel en de volkomenste uitdrukking in de plastiek inhield, dan volgt daar nog geenszins uit, dat ook wij zulks moeten doen. De kunst kan zich immers, om te bloeien, nooit losmaken van den tijd, waarin zij beoefend wordt, nooit losmaken van het godsdienstig, nationaal, maatschappelijk leven.

De oude beschaving nu van vóór het Christendom, (hetwelk toch als groot maatschappelijk feit wetenschappelijk geenszins kan geloochend worden), die oude beschaving met hare zoo geheel eigenaardige religieuse en nationale toestanden, met welke haar ideaal overeenkwam, is voor altoos vergaan en kan onmogelijk weer in 't leven teruggeroepen worden. In dien geest te werken is een aesthetisch anachronisme in de kunst. Wie gelooft, wie kan nog gelooven aan die oude godenwereld? En als dit onmogelijk is, hoe kan dan de kunstenaar dit ideaal, wat er allerinnigst mede samenhangt, nastreven, laat staan verwezenlijken? Wij kunnen alleen iets gevoelen voor hetgeen wij gelooven of voor de origineele uitingen van anderen, die werkelijk geloofden aan hetgeen zij voorstelden. Het is onmogelijk zich in onzen tijd, in onze algemeen toch nog van christelijke beginselen doordrongen maatschappij, geheel op het standpunt der Grieken te stellen: want, daartoe is meer noodig dan alleen het Christendom te loochenen

en zich voor ongeloovig te verklaren. Om zich volkomen op het standpunt der Grieken te kunnen stellen is het noodzakelijk, dat men hunne mythologie aanneme, niet als een antiquiteit, maar ze in zich opneme en er juist over denke en gevoele gelijk zij.

En al zouden wij nu eens aannemen, dat een enkel persoon dit zou kunnen, hoe zal hij begrepen worden door de anderen? Men zou eerst de geheele maatschappij in dien geest moeten hervormen.

Maar wat wij voor een oogenblik toegaven, nemen wij thans met beslistheid terug. Het is niet waar, dat de Grieken de schoonheid van het menschelijk lichaam, en wel van alle omhulsel ontdaan, in de plastiek als het hoogste beschouwd hebben.

Het valt niet te ontkennen, dat de lichaamsoefeningen in de gymnasiën en de palaestrae, die zulk een groote nationale en godsdienstige beteekenis hadden, het oog der Grieken gewoon maakten aan het zien van ongekleede gestalten en dat ook de kunstenaars die mannelijke, door voortdurende oefening zoo gespierde en lenige lichamen der strijders, athleten, discuswerpers, loopers enz. gaarne in marmer en brons voorstelden; maar *deze* voorstellingen behooren geenszins tot het hoogste, wat de oude kunst heeft voortgebracht. En hierover alleen kan sprake zijn, wanneer men haar tot het hoogste toonbeeld wil stellen.

Nu is het tegenwoordig van algemeene bekendheid, dat de Grieken in den hoogsten bloeitijd der kunst geheel anders handelden dan men ons had willen doen gelooven.

Lasaulx verhaalt inderdaad geen nieuws meer, als hij schrijft: „Zeus en Hera zijn in den regel bekleed voorgesteld; ook Poseidon en Dionysos in den vroegeren tijd, Apollo als pythische kitharödos en de Muzen geheel en al; Artemis meest in lange en sierlijke kleedij of hoog geschort in den dorischen chiton; Ares en Hermes in lichten chlamys; Demeter, Athene, Hestia altijd geheel bekleed; zelfs de godin der liefde, Aphrodite, komt

in den vroegeren tijd altijd gekleed voor en bij de Doriërs dikwijls met schild en speer gewapend". Evenzoo waren ook de portret-standbeelden gedrapeerd Eerst in den tijd, waarin de hooge kunst begint te vervallen, vermeerderen zich de ongekleede voorstellingen. Praxiteles moet de eerste zijn geweest, die het *waagde* Aphrodite aldus te maken; maar, zegt Schnaase, „dit was ook de aanvang der richting, die den goddelijken ernst en de verhevenheid van den oud-Griekschen geest geheel en al deed verdwijnen". Deze en dergelijke voorstellingen kwamen juist voort uit verschijnselen en nationale gebreken, die tot de treurigste bladzijden der Grieksche geschiedenis behooren.

Het is een onloochenbaar feit, dat de oude kunst eerst in verval geraakte, toen men aan het zinnelijk schoon boven het ideale de voorkeur gaf. In den hoogsten bloeitijd stelden de Grieksche beeldhouwers zich wel iets hoogers voor dan louter lichamelijke schoonheid. Het hoogste, door de Grieksche plastische kunst voortgebracht, zijn de kolossale beelden van Phidias, uit goud en elpenbeen. In den Olympischen Zeus nu stelt hij, uitgaande van de beschrijving bij Homerus, de zegevierende almacht voor, de oneindige welwillendheid en hooge majesteit van den vader der goden en menschen; in de Athene van het Parthenon de eenvoudige, verhevene grootheid der kuische, maagdelijke, vredebrengende godes. Hoezeer de idee bij deze kunstenaars uit den besten tijd geheel hun werk beheerschte, bemerkt men het treffendst wanneer men te Londen in het South-Kensington-museum met klimmende bewondering het beeldwerk beschouwt, dat weleer het Parthenon versierde. De uitwerking is inderdaad verrassend. Ik voor mij ten minste wil wel bekennen, dat ik op zulk een feestelijk-religieusen indruk niet was voorbereid. Maar dan verwondert het ons ook niet meer wat de ouden ons van den indruk dier beeldwerken verhalen. Uit de verst verwijderde oorden, zeggen zij immers, trok men daarheen, niet om zinnelijke lichaamsschoonheid te bewonderen, maar *om kommer en leed te*

vergeten, om zich een *goed begrip van de godheid* te vormen, ja, om zijn *godsdienstig geloof* te versterken [1]).

Wij mogen het vast vertrouwen, een nauwkeurig onderzoek van de overblijfselen der Grieksche plastiek zal door vele bijzonderheden het bewijs versterken, dat de opvatting van Lessing en diens volgelingen hemelsbreed met die der Grieken in hun bloeitijd verschilt. En hiermede vervalt de voornaamste grond, waarvan deze moderne Grieken hunne kunstrichting doen uitgaan.

Nog zeggen zij, dat geen andere kunst de schoonheid van het menschelijk lichaam zoo volkomen weer kan geven als de plastiek. Maar is dit een gegronde reden? Uit dit *kunnen* behoeven wij geenszins tot een *moeten* te besluiten. Moet dan de plastiek om deze reden eene uitzondering maken op de andere kunsten? Neen; ook zij heeft evenzeer tot hoogste doel: de voorstelling in zinnelijken vorm, het belichamen van het ideëele, van de dingen des geestes. De draperie of bekleeding is daarvoor geen hindernis. Schnaase zelf moet toegeven, dat „eene gedeeltelijke bedekking ook in de sculptuur de schoonheid der voorstelling kan verhoogen, daar zulks meer overeenkomst met het *geestesleven* van den beschaafden mensch", terwijl de tegenstelling „de geestesuitdrukking der niet bedekte deelen krachtiger doet uitkomen".

Aldus heeft ook de christelijke kunst gedacht. Zij heeft getoond nader bij de Grieken te staan dan Lessing en zijne volgelingen. Binnen de grenzen der christelijke zedeleer hebben christelijke kunstenaren de voorstelling van het naakt niet veroordeeld, waar het door het onderwerp, dat zij behandelden, gevorderd werd. De oud-christelijke schilderingen der katakomben en basilieken en de degelijkste meesters van de vroege middeleeuwen, zoowel aan deze als aan gene zijde der bergen, hier de oude Keulenaars, de gebroeders van Eyck, Rogier van

[1]) Dion Chrysost. Or. XII; Epictetus, I, 6; Quintilianus, XII, 10. Aangehaald bij Dr. Kuhn.

der Weyden, Memling en anderen, ginds de Giottisten, Fiesole, de oude meesters van het Campo Santo te Pisa enz. en al de grootste kunstenaars, beeldhouwers en schilders van alle tijden, die op beslist christelijken en kerkelijken grond stonden, en bij welke wij verscheidene gedeeltelijk naakte voorstellingen vinden, zij allen hebben bewezen, dat een reine, hooge kunstzin de eischen der christelijke zeden met de hoogste kunst wist te doen samengaan. Wij leeren daaruit duidelijk, dat christelijke opvatting en aesthetische wetten nooit met elkander in tegenspraak kunnen zijn, evenmin als de natuurlijke rede in tegenspraak kan zijn met de openbaring. Daarvoor is er te veel innig verband tusschen het ware, het goede en het schoone. Dezen band verbreken is de kunst verlagen en ten laatste vernietigen. Ook hier ligt een zeer krachtig bewijs niet slechts voor de waarheid en de schoonheid, maar voor de *noodzakelijkheid* van den godsdienst. *Deze* waarheid moet in onze dagen alom en op ieder gebied verkondigd worden. Wij leven niet meer in de dagen van Chateaubriand; Bonald heeft hierin zeer juist gezien, toen hij zeide, „dat de tijd spoedig zou aanbreken, waarin men allen nadruk zou moeten leggen op de *noodzakelijkheid* van den godsdienst". Alles moet luide roepen, moet hongeren en dorsten naar den godsdienst, als eerste voorwaarde des levens, van het laagste tot het hoogste. Zonder godsdienst geen brood, zonder godsdienst geen kunst!

Dat Lessing en de zijnen de antiek-klassieke kunst niet hebben begrepen, is duidelijk aangetoond. Maar waarom hebben zij deze niet begrepen? Omdat zij van een ongeloovig standpunt zijn uitgegaan. Alleen de christelijke denker kan de eigenlijke, de volle waarde der klassieken begrijpen en gevoelen. Even juist als schoon zong Oscar von Redwitz:

„Wer nicht an des Glaubens Hand
Durchwandern will das alte Götterland,
Verirrt sich jammerlich auf seinen Wegen".

En verder:

„Nur wer sich auf den Mittelpunkt gestellt,
Auf Golgotha, vom Licht der Welt umflossen,
Versteht die alte wie die neue Welt,
Den and'ren bleibt ihr ew'ger Geist verschlossen.
Nur wer die aufgegang'ne Sonne schaut,
Schaut in der alten Welt des Lichts Verhullung;
Der nur hört ihrer Sehnsucht Schmerzenslaut,
Der da frohlockend glaubt an die Erfüllung".

Het klassicisme heeft zich een tijd lang met de leege schaal vergenoegd en den kostbaren inhoud prijsgegeven. Het kon geen blijvende levensvaag, geen duurzame levensvatbaarheid bezitten. En nu men in onze dagen ook die leege schaal wegwerpt, heeft men alles verworpen. Maar nu zal het wederom de Kerk zijn, die de klassieke kunst bewaart, gelijk zij het eenmaal in de eeuwen van barbaarschheid heeft gedaan.

Men meene niet, dat het verwerpen of het waardeeren der klassieken voor de kunst eene onverschillige zaak is van weinig of geen gevolgen. Het verwerpen der klassieken verkondigt de anarchie in het rijk der kunst; het is een loochening van de wetten van het schoon Dan zien wij de wanorde het hoofd opsteken en ons toeroepen: „*Le laid c'est le beau*".

Wij zien deze afschuwelijke, alle kunst verwoestende stelling ook in toepassing gebracht, en in de kunstwereld begint zich een barbaarschheid te openbaren, die het ergste doet vreezen. Wat moeten toch die raadselachtige, nevelige, kleur- en schier vormlooze voorstellingen, waaraan de beste talenten eener zekere richting zich te buiten gaan, anders beteekenen dan een miskennen, een loochenen van de onveranderlijke, boven 's menschen willekeur verhevene wetten van het schoon?

Door sommigen wordt hoog opgegeven van deze nieuwe kunstrichting; ook deze vindt hare bewonderaars. Zij kunnen ons evenwel moeilijk met juistheid zeggen *wat* zij daar nu voor schoons in vinden. Zou het niets anders dan eene mode-bewondering

zijn? Niemand schijnt eene goede verklaring te kunnen geven. Men zegt ons, dat wij moeten afwachten; er zou veel goeds uit kunnen voortkomen. Zou men ook hier op eene nieuwe *uitvinding* hopen? Zeker zijn deze proefnemingen minder rechtstreeks schadelijk dan die op maatschappelijk gebied. Maar het blijft ons duister. Zou deze richting het uiterste gevolg wezen van het realisme? Of moet zij een reactie beteekenen? Zeker is het, dat een idealisme zonder ideaal nooit juister kan worden voorgesteld.

Overigens staan wij nog liever voor iets onbegrijpelijks, voor iets, waar noch lijn noch kleur schier in te ontdekken valt, dan voor andere verschijnselen in de kunstwereld, die aan afschuwelijke duidelijkheid niets te wenschen overlaten.

Bijzonder merkwaardig zijn in dit opzicht eenige kunstvoortbrengselen van den overigens talentvollen Fr. von Uhde. Zijn streven is, de bijbelsche stoffen nieuw leven in te blazen door ze te plaatsen in onzen tijd en de heilige personen als moderne proletariërs voor te stellen. Weerzinwekkender iets als zijn laatste avondmaal des Heeren is moeilijk te denken. Een man als Lübke zegt van de apostelen, gelijk zij daar uitgeschilderd zijn, dat het schijnt, alsof de Zaligmaker hen allen te zamen uit het *bagno* of het tuchthuis heeft gehaald. „Mag men echter — zoo meent hij nog verder te moeten vragen — zonder godslastering Christus de kortzichtigheid toekennen, dat hij zich zoozeer in de keuze van zijne naaste omgeving vergrepen heeft en deze landloopers tot de verhevene zending zou verkozen hebben om zijn werk voort te zetten?"

Wie het geluk heeft gehad, de werken der groote meesters te aanschouwen en te genieten, draagt in zijne herinnering die heerlijke beelden en gestalten mede door het leven. Hier is voor hem als een immer springende bron van edel kunstgenot. In stille oogenblikken, waarin als bij tooverslag het verledene hem levendig voor den geest rijst, staat die wereld van schoon-

heid voor hem open, en boven het gedruisch der aarde klinkt hem een hemelsche muziek in de ooren. Inderdaad, een groot kunstwerk, eens goed en volop genoten, is een genot voor het geheele leven.

Maar, als zieldoorsnijdende wanklanken, dringen zich dan soms ook plotseling voorstellingen aan u op als de daareven genoemde Hoe duidelijk herinner ik mij nog den afgrijslijken indruk, door dit ellendig stuk teweeggebracht. Die gemeene fieltentypen de heilige apostelen! De H. Joannes, de adelaar van Patmos, de geliefde leerling van den Zoon Gods, als een tuchthuisboef voorgesteld! Dit grauw-geklad, vuil, smerig schilderwerk, waarbij alle harmonie van lijn en kleur, ik zeg niet ontbreekt, maar als gehoond en baldadig vertrapt wordt, — dit moet ons dan het hoogste en heiligste, het laatste avondmaal des Heeren voorstellen! Terecht stelt Lübke dit werk der schilderkunst gelijk met „kattenmuziek" [1]).

Lübke schreef dit artikel naar aanleiding van sommige werken dezer richting, op de „Münchener Jubiläums Ausstellung" van het jaar 1889 tentoongesteld. Dezen schrijver zal men niet zoozeer van partijdigheid of achterlijkheid verdenken Wij zullen daarom juist van hem nog een enkel woord meer, ter kenschetsing dezer heillooze richting, aanhalen. Hij ziet zeer juist het verband tusschen deze voortbrengselen der schilderkunst en die der schaamtelooze pornographie in de letterkunde. „Gelijk Zola en diens volgelingen het in den roman verkondigen, bestaat er voortaan slechts ééne waarheid, die van het physisch en moreel afschuwelijke en leelijke."

Gelijk zij het hoogste aantast en door den modder sleurt,

---

[1]) „Was in der Musik eine Katzenmusik von grell widerstrebenden Instrumenten ist, das sind in der Malerei die hier von Uhde produzierten Werke." — *Neueste Kunst*, in Westermann's *Monatshefte* (Januar 1889).

heeft deze richting ook nog het middel gevonden, om het tegenovergestelde te doen van hetgeen de kunst tot nog toe zich ten doel gesteld had, ook het laagste, het onaanzienlijkste namelijk te veredelen en in zekeren zin te idealiseeren. Een bedelaar van Rembrand, stralend in het licht van diens vorstelijk penseel, is meer dan een koning tegenover deze apostelen van Uhde. Doch geven wij het woord wederom aan Lübke.

„Het devies en het doel van deze richting, kunnen wij zeggen, is de proletariër in levensgrootte, ja, zoo mogelijk, in kolossale afmeting. Gelijk wij het reeds bij Uhde zagen, die dit streven zelfs op religieus terrein overbracht, zoo vinden wij tegenwoordig overal, ook in de gewone werkelijkheid, niet een of andere voorstelling van de genoegens der arbeidende klasse, maar met opzet en zekere bedoeling de voorstelling van hun arbeid en meer nog van hun ellende. Wie denkt nog aan de schoone warmte en innigheid, waarmede Millet en vooral Breton den landman in zijne verscheidene bezigheden schilderden? Daar ontving men den indruk, dat de arbeid de hoogste zegen des menschen is, dat zij hem verheft en adelt, dat hem uit de aanraking van den aardbodem, die van zijne hand het zaad ontvangt, de machtige adem der moederlijke aarde tegenwaait en hem schier een religieuse wijding mededeelt. Van dit alles is in de tegenwoordige kunst niets meer te bespeuren. Schildert men ons den landman, dan is het, naar Zola's voorbeeld, den naar geest en lichaam in ellende verzonken mensch, de stomme *bestia* met verdierlijkte trekken, in lompen, met gescheurde kleederen en plompe holsblokken. De levensgroote herderin van Pearce is een kenschetsend toonbeeld van deze richting. Stomper en stommer, leelijker en slordiger kan een menschenbeeld niet geschilderd worden. En dat alles levensgroot! Torenhoog staan de schapen hier boven de menschen uit! Op een ander tafereel van den Belg Frédéric wordt de ellende eener arbeidersfamilie niet alleen in levensgrootte maar zelfs in den gewijden vorm van een vleugelaltaar voorgesteld. Op den linkervleugel ziet men ze in den vroegen morgen naar het werk gaan; op het middenstuk houden ze hun armzalig middagmaal; op den rechter keeren ze 's avonds afgemat naar huis. In dit alles geen de minste toespeling op den zegen van den arbeid, alleen de vloek en de ellende.

Op de nieuwste schilderijen van Uhde is geen zuivere kleur, geen duidelijke afscheiding van licht en schaduw te zien. Zeer ten onrechte heeft men Rembrand ter vergelijking daarbij aangehaald, daar immers deze groote meester al zijne scheppingen met de poezie des lichts vervult en zijne figuren verheerlijkt. Hoe triviaal de schilderkunst langs dezen weg eens moet worden, daarvoor getuigt onder veel andere ook het schilderwerk van Melchers: „de prediking", waar een staalkaart van onbelangrijke, stomleelijke en met de ergste smakeloosheid gekleede personen bij het hooren der prediking zijn voorgesteld. Hoe scherp de waarneming van den schilder en hoe degelijk de technische uitvoering ook mogen zijn, het geheel is onuitstaanbaar."

Waar moet het heen, vragen wij angstig bij het opmerken van deze dingen? Het toppunt echter van afschuwelijkheid heeft tot nog toe niet de schilderkunst maar de beeldhouwkunst onzer dagen bereikt. Dit even aan te stippen zal meer dan voldoende zijn. Wij bedoelen de levensgroote groep van een gorilla, een jonge vrouw ontvoerend, werk van den Parijzenaar Fremiet, en.... ja bekroond met de eerste medaille op de jubileumtentoonstelling te München. Bekroond, terwijl wij het nauwelijks hier durven bespreken! Dit is wel het naturalisme triumfeerend in zijn uiterste afgrijselijke buitensporigheid. „Wellicht is er nooit iets afschuwelijkers in de beeldende kunst beproefd", zegt Lübke [1]).

In de kunst hebben de heerschende begrippen van ieder tijdperk der geschiedenis steeds haar meest indrukwekkende uitingen gevonden. Vandaar dat de geschiedenis der kunst zoo bijzonder belangrijk is. Alles, wat ooit door 's menschen geest gedacht, door 's menschen hart gevoeld is, 't zij ten goede of ten kwade, het hoogste streven der zielen, het heftigst stormen der

---

[1]) „Der Künstler hat sich über die Linie derer, welche uns die Bestie im Menschen zu schildern ein Vergnugen finden, hinausgesetzt und giebt uns lieber gleich eine der allerscheuszlichsten Bestien in ihrer brutalsten Roheit." — Lübke, t. a. p.

hartstochten, het heeft alles zijn uiterste, zijn meest volkomen uitdrukking gezocht in de werken der kunst. Een enkel dichtstuk, een enkel kunstwerk laat ons vaak een dieper blik slaan in de geheimste gedachten in de bewegingen en roerselen van 's menschen geest en hart dan een geheele foliant van onbetwistbaar zekere en authentieke documenten.

Ook onze tijd maakt hierin geen uitzondering. Moge Lübke terecht de besproken kunstrichting als *geschilderd pessimisme* brandmerken, als wij dieper doordringen, de oorzaak willen nasporen, dan vinden wij niet anders dan het ongeloof onzer dagen, in zijn geheel eigenaardige, in de geschiedenis nieuwe verschijning. Dan denken wij aan het woord van J. de Maistre: „*L'un des caractères les plus frappants de l'impiété c'est le mépris de l'homme*" [1]).

Maar wij moeten thans dit woord uitbreiden en zeggen, een der treffendste karaktertrekken der goddeloosheid onzer dagen is niet alleen de verachting van den mensch, maar de verachting van al het geschapene, van alles, waarin eenig beeld of gelijkenis van den Schepper te bespeuren valt. Heeft de ware kunst door alle tijden heen bewust of onbewust, op de aarde of in den hemel, God en wat Gods gelijkenis droeg gezocht, thans zal de nieuwe, de godsdienstlooze kunst, Hem en al wat het merkteeken Zijner handen draagt, vervolgen. Tegen de orde der genade neemt de woede van Gods vijanden in omvang en hevigheid toe;

---

[1]) De tekst gaat voort: „Fille de l'orgeuil, toujours ivre d'orgeuil et ne respirant que l'orgeuil, l'impiété ne cesse cependant d'outrager la nature humaine, de la décourager, de la dégrader, d'envisager tout ce que l'homme a jamais fait et pensé, de l'envisager, dis-je, de la manière la plus humiliante pour lui, la plus propre à l'avilir et à le désespérer: et c'est ainsi que sans y faire attention, elle met dans le jour le plus resplendissant le caractère opposé de la religion, qui emploie sans relâche l'humilité pour élever l'homme jusqu' à Dieu." *Soirées: Sur les sacrifices.*

in plaats van zich te verdiepen in het even schitterend als ondoordringbaar geheim, dat ons in den menschgeworden God den schoonste onder de kinderen der menschen ter aanbidding geeft, zal deze kunst zich bezighouden en verlustigen in het zwart mysterie van den tot dier verlaagden, ja erger, van den in ellende en wanhoop verzonken mensch. De wanorde, door de zonde teweeggebracht, zal als orde worden verheerlijkt, de openbaring van Gods oneindige liefde in het eeuwiggezegend alles herstellend Verlossingswerk als ongedaan worden voorgesteld. O, in het schouwspel, dat deze tijd ons biedt, zegt Broere zoo treffend juist, is „iets vreeselijk ironisch, iets zwarts en spotachtigs, iets van de wijze, waarop de hel met den hemel lacht". Een nieuwe wereldorde zou geschapen worden, geluk en welvaart zou alom heerschen, en nooit heeft de aarde grooter ellende gekend. Ook de kunst zou nieuwe wegen bewandelen, zou als herboren worden en alles, wat tot nog toe gezien was, in de schaduw stellen, en wat zien wij? Slechts dingen, die ons doen huiveren of de schouders ophalen.

Beschouwen wij eens wat ook hier te lande op de laatste tentoonstellingen van levende meesters te bewonderen en voor enorme prijzen te koop werd aangeboden. Wie hem gezien heeft zal hem niet gemakkelijk vergeten, dien proletariër, midden op het schier kleurloos doek vierkant voor u geplaatst, met zijn rug naar eene haast vormlooze gedaante, op havelooze kribbe achter hem uitgestrekt. Dit was zijn vrouw; dit wezen had een hart, dat voor hem klopte, dat zijn ellende met hem deelde; 't was zijn luttele, zijn eenige aardsche troost; want een hooger hebben zij nooit gekend. Maar dat hart klopt niet meer, dat oog heeft voor 't laatst het zijne ontmoet in sprakelooze smart, en al de ellende van den meest troosteloozen doodstrijd is uit dien laatsten blik in zijn hart als overgegoten. Huiverend keert hij dit lijk zijn rug toe en staart met langen, ijskouden blik en strak gelaat in den nacht, den eindeloozen nacht der wanhoop.

Wat wil deze meester en wat moet deze kunst beduiden? Mag er van kunst nog sprake zijn, waar het wezen en het doel van alle kunst zóózeer miskend wordt?

Dit werk verheft niet maar drukt neer, het wekt geen bewondering maar doet huiveren, het leert niet zegenen maar vloeken. 't Is hier niet de vlam, die verlichtend en koesterend ten hemel slaat en naar den hemel opvoert, wij denken hier veeleer aan dat vernielend mengsel, dat in den grond slaat en vermorzelt.

Men ziet, hoe wij het talent van den meester geenszins miskennen. Zoo daar geen meesterschap was, het kon dien heilloozen indruk niet maken. Maar deze meester heeft in zijn kunst wel het toppunt van het moreel en physisch leelijk bereikt. Hij doet ons te meer eene kunstrichting verfoeien, die van zulke valsche en verderfelijke beginselen uitgaat, en waarvan wij met den grooten redenaar der Notre Dame moeten getuigen: „*Cela n'est pas seulement l'abdication de sa vocation et la trahison de l'humanité, c'est la profanation de l'art et la prostitution du génie*".

Men verlieze niet uit het oog, dat deze meesters volkomen in hun recht zijn volgens de nieuwe kunstbegrippen, die zich in het rijk der kunsten aan ons opdringen met dezelfde brutaliteit als de leer van het *fait accompli* in de staatkunde. Evenzeer is hij in zijn recht, die een mesthoop of iets anders afzichtelijks op het doek zou brengen. Maar zeker spant hij de kroon, die ons den mensch voorstelt in zijn uiterste ellende en wanhoop, omdat er toch niets leelijkers en afschuwelijkers bestaat dan zedelijke wanorde en de zedelijke wanorde haar toppunt bereikt in de wanhoop.

Blijkbaar hebben wij in deze voorstelling de groote kunst der nieuwe richting voor ons; maar, vragen wij, is hier eigenlijk wel groote kunst bestaanbaar? Het valt niet te ontkennen, het besproken tafereel maakt een machtigen indruk. Maar waarom

maakt het dien indruk? Leg eens deze uitdrukking van smart, tot wanhoop overslaande, in den kop bijv. van een bok. Dit zou zeer bespottelijk zich voordoen. Doch waarom is deze uitdrukking in het gezicht van een bok lachwekkend en in het gelaat van een mensch zoo diepen indruk makend? O, de meester van dit tafereel doet een beroep op ons *geloof* aan 's menschen ziel! Wie niet aan het bestaan der ziel gelooft, *kan* hier dien diepen indruk niet ontvangen; hij moet hier even onverschillig voorbijgaan als bijv. voor een geknakte knotwilg of een zieke kat. Neen, dit kleurloos, somber doek is niet geheel zonder licht. In dit duistere krot valt een scherpe lichtstraal, juist lichtend genoeg om ons de duisternis te doen tasten. Wil dit schilderstuk iets beteekenen, dan veronderstelt het ons geloof aan het bovenzinnelijke. De natuur, het genie van den kunstenaar gaat hier boven de leer. En waarlijk, er is geen kunst bestaanbaar zonder voor 't minst een schemering van het bovenzinnelijke, het ideale.

Maar dan rijst de vraag, waarom dit ideale in zoo enge grenzen te beperken, in zulk een dompige gevangenis geboeid te houden; waarom deze kunst te laten leven van luttele kruimels, afgevallen van den weelderigen disch, waar de groote meesters tronen van onze nationale kunst, die de verborgen schoonheid alom en in alles wist te ontdekken en te doen stralen in het onvergankelijk licht; waarom, als het ideale tot het wezen der kunst blijkt te behooren, het niet een ruimere, ja de ruimste vlucht gegeven, opdat kunst en kunstroem daarmede des te hooger stijge? Maar het is duidelijk, dat in de realistische kunstrichting onzer dagen, die het ideale volstrekt loochent en buitensluit, geen groote kunst bestaanbaar is zonder verloochening van eigen beginsel, zonder dat zij den tak afzaagt, waarop zij gezeten is.

Zal zij dan in de zoogenaamde kleine kunst beter slagen? Deze heeft voor 't minst die verdienste, dat zij eerlijker, con-

sequenter tracht te zijn. Zij elimineert volkomener, brutaler al wat bovenzinnelijk is. Wat blijft er na dit eliminatie-proces over? Karikatuur! Geesteloos karikatuur! De beunhazerij in het vak hangt haar aan de slippen, en is daar op haar plaats.

Deze kunst is den beschaafden mensch geheel en al onwaardig. De wilde man in de boschen en de barbaar, die geen hooger begrippen kennen, zouden ongetwijfeld, indien men 't hen kon leeren, deze realistische kunst beoefenen. Maar dat is nog te veel. Eigenlijk is het de kunst van het dier. De mensch speelt hier de rol van dier. Ook het dier ziet immers niets dan de werkelijkheid. Plaats het voor een mesthoop of voor den Mozes van Michel-Angelo; het ziet het voorwerp, maar niet de schoonheid. Schoon of leelijk is voor het dier hetzelfde. Zoo het dier kunst kon beoefenen, het greep naar het realistisch penseel. Tot haar uiterste gevolgen gedreven, zou deze kunstrichting inderdaad den aap als den grootsten meester moeten verheerlijken. „*Le réalisme dans sa notion la plus sincère est la singerie de la nature; c'est la grimace de l'art imitant la nature, comme le singe imite l'homme*" [1]).

Ziet men nu wat God medeneemt, als men Hem uit de kunstwereld verjaagt?

Het valt niet te loochenen, wie den drempel der kunst betreedt, betreedt den drempel van het bovenzinnelijke, zijn weg voert naar het bovennatuurlijke, naar den godsdienst. Wil men, in tegenspraak met de overgroote meerderheid van het menschelijk geslacht, dien weg niet bewandelen, men make dan ook geen aanspraak op de voorrechten, die alleen den beschaafden mensch, den geloovige aan het bovenzinnelijke, bijzonder den belijder van God en den Christus toekomen, men late af van alle beoefening der kunst. Men erkenne met een befaamd rationalist, dat het laatste woord der moderne wetenschap de gelijktijdige vernietiging is van godsdienst en kunst. Het blijkt immers reeds duidelijk

[1]) P. Félix, *Conférences* (Année 1867).

genoeg, dat de ijdele voorspiegeling van een kunst der toekomst op niets anders uitloopt dan op een toekomst zonder kunst; dat beteekent de terugkeer tot den toestand der wilde volken, tot den nacht der barbaarschheid [1]).

De uitsluitend realistische richting in de kunst is de grootste revolutie, die ooit op dit gebied beproefd is. Zij werpt alles omver, zij vernietigt alle begrip van kunst. Haar gelijktijdig verschijnen met de groote maatschappelijke revolutie, haar cynisch optreden, haar anarchistisch wezen, haar menschverlagende invloed, haar valsch coquetteeren met het proletariaat en zoovele andere eigenschappen en karaktertrekken meer, moeten ons doen besluiten, dat dit realisme in den grond niets anders is dan het socialisme in de kunst, het tegenovergestelde — wat geen naam meer heeft — van de *splendor ordinis.*

Daaruit volgt, dat ook hier de strijd moet worden aangebonden: dat wij niet de laatsten mogen zijn om dit te doen. Onze strijd tegen de reusachtige dwaling onzer dagen zou anders al te eenzijdig kunnen genoemd worden. En zoo wij hier onzen plicht vergaten, zou het wel eens kunnen zijn, dat wij aan dezen kant verloren wat wij aan gindschen trachten op te bouwen. Want het bevorderen van den smaak of de mode der menschen in de realistische kunst geeft voet aan de ontwikkeling der minst menschelijke kunst, aan de heerschappij van het dierlijk instinct en onderdrukt de veerkracht van alles, wat in den mensch naar hooger streeft.

Deze bedenkingen vooral mogen de bijzondere warmte verklaren, waarmede het werk van Dr. Kuhn hier wordt aanbevolen.

---

[1]) „Si l'art continuait à marcher parmi nous dans cette voie fatale, tôt ou tard il se creuserait lui-même une tombe; et sur cette tombe, scellée par le déshonneur, l'histoire et la vérité pourraient écrire: Ici gît l'art tué par le réalisme et enseveli par la barbarie." P Félix, *Conf.* (1867).

Het spreekt toch van zelf, dat men, om eenigen invloed te kunnen uitoefenen, op de eerste plaats met kennis van zaken moet zijn toegerust [1]).

Om de goede beginselen te kunnen handhaven, moet men ze immers op degelijke wijze kennen en er van doordrongen zijn. Hoe gemakkelijk laat men zich, zonder deze noodzakelijke kennis, door den stroom des tijds, door de mode, zulk een groote macht, door het vooruitzicht op stoffelijk voordeel, in deze verderfelijke richting medeslepen of ziet men het onverschillig aan, als ware het van weinig of geen beteekenis, hoe anderen medegesleept worden. Op het laatst zou wellicht deze kunst ook onze heiligdommen trachten binnen te dringen, zich aanvankelijk verschuilend onder het valsch beginsel: *de gustibus non disputandum*, in dien zin opgevat, alsof er in zaken van kunst geen wet of gezag zou bestaan en de anarchie tot haar wezen behooren zou. Zóóver is het zeker nog niet gekomen en zal het ook wel niet komen. Meer dreigt een ander gevaar. Afschuw van het realisme, gelijk het zich in sommige kringen thans vertoont, kon de christelijke kunst wel eens te veel tot het andere uiterste doen overhellen en haar op den misschien even verderfelijken weg brengen van een valsch mysticisme.

Alleen de degelijke kennis en het doordrongen zijn van de groote onveranderlijke beginselen en wetten der schoonheid, uit rijke en zuivere bron geput, kan ons, bij de algemeene verwarring van begrippen, tegen deze twee uitersten bewaren.

Door het woord van den Opperherder der Kerk zelf wordt ons in het werk van Dr. Kuhn zulk een weldadige bron aangewezen. En waarlijk, zulk een boek was nog niet geschreven. Zoo beslist, zoo veelomvattend, zoo aan alle eischen voldoende, zoo principieel en practisch leerzaam, had tot nog toe niemand op het

[1]) „Si vous voulez exercer une action autour de vous, soyez aussi savants et plus savants que ceux qui ne croient pas." Mgr. Abbeloos, Recteur de Louvain.

goede standpunt post gevat. En het is een verkwikkend verschijnsel, dat dit werk van den geleerden, kunstminnenden Benedictijn zoowel in de nieuwe als in de oude wereld vrij algemeen ingang schijnt te vinden. Dit versterkt ons in de hoop, dat er uit de Kerk een machtige en goed geleide beweging zal uitgaan tegen de revolutie, waar zij zich ook in de kunst onzer dagen vertoont; want, besluiten wij met een kort, juist woord van Jos. de Maistre, waarin tegelijk de onverzettelijke kracht als de passende gematigdheid wordt aanbevolen: „*Opérer la contre-révolution, ce n'est point faire une révolution contraire, c'est faire le contraire de la révolution*".

F. J. Poelhekke.

BOEKBEOORDEELING.

Dominicanerklooster en statie te Nijmegen. Eene bijdrage tot de geschiedenis van Nijmegens Katholieken, door P. fr. G. A. Meijer O. P. Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1892.

Ieder volk, en niet het minst het onze, werkt tegenwoordig aan de restauratie zijner geschiedenis. Het woord uit Moses' canticum: „Interroga majores tuos et dicent tibi: ondervraag uwe voorvaderen, en zij zullen het u verhalen", heeft niet alleen den bovengenoemden schrijver maar vele andere in onze dagen aan het werk gezet, om datgene te voorschijn te halen en in geschrift te brengen, wat jaren en eeuwen achter slot en grendel was verborgen, wat in het stof van archieven en bibliotheken rustte. Maar kan dit alles wel het licht verdragen? Zou het niet mogelijk zijn, dat deze of gene voorvader, die met min of meer luidruchtigheid uit het graf der eeuwen wordt opgeklopt, met een droevig gebaar zulke eer moet afwijzen en jammerend uitroepen: „Laat mij waar ik ben! Moet ook nog mijn schim de wereld komen verontrusten?"

Edoch, ziet, naar die weeklacht wordt door vele moderne historici te goeder of te kwader trouw niet geluisterd. Er uit! Uit het graf! zoo klinkt meedoogenloos hun bevel. Op staatsiewagens rondgedragen, begeleid door lakeien van hooge en lage geboorte, worden nu die helden uit den voortijd aan het volk vertoond onder den uitroep: ziedaar de mannen, die u waarlijk groot gemaakt hebben! Het gebeurde te Wittenberg, de afgodische vereering van den grooten Reformator ligt ieder onzer nog versch in het geheugen. En wie b. v. ten onzent *De Heraut* van Dr. Kuyper leest, zal zich aan eene zelfde vertooning ergeren. Sinds jaar en dag poseeren in dat orgaan eenige mannen en vrouwen, die als martelaren der „gesuyverde religie" moeten dienst doen. Men ziet ze ten voeten uit. Zeloten met een veelbewogen en stormachtig leven. Povere

en onbeduidende figuren, die bij hunne geestverwanten misschien alleen aanbeveling verdienen om de hardnekkigheid, waarmede zij tegen elk gezag opstonden, om de voortvarendheid, waarmede zij gewerkt hebben in het zuiveringsproces der „kerke Christi". Mannen, helaas zonder roem en eer weggegaan, want al de glorie, die het sterven voor een beginsel ten alle tijde heeft omgeven, is door het steile Calvinisme nog van hunne martelie weggenomen.

Nu mogen Hovy, de Gaay Fortman en meer dergelijke hagiographen dit alles opbouwen van kerkelijke historie noemen, tot troost en voorbeeld van den zuiveren Christen, niemand echter, die op de hoogte is van de hervormingstoestanden, zal het oprakelen van zulke personagiën een voordeel kunnen noemen voor de meer ontwikkelden onder hen.

Neen, dan is er een ander geslacht van helden, eene andere Kerk, die de reconstructie harer geschiedenis niet behoeft te vreezen. Bewijzen voor deze waarheid te over. In dit tijdschrift, dat zich zoo gaarne aan den lezer vertoont onder de leus van den Machabeëer: „Vindicamus hacreditatem patrum nostrorum: wij handhaven het erfdeel onzer vaderen", zal de nakomeling menige bladzijde aantreffen, die overvloedig getuigt voor de waarheid, dat die Kerk zich over dat erfdeel niet behoeft te schamen, dat het aanvaarden van die nalatenschap haar niet anders dan eervol kan wezen. Om slechts van de laatste tijden te gewagen, wie onzer, die zijnen voorouders in de tijden der verdrukking een dankbaar hart toedraagt, heeft niet met belangstelling kennis genomen van de *Clara Relatio* van Pater Bertius, een kostbaar manuscript, dat ten vorigen jare door den oud-katholicken pastoor Deckder is openbaar gemaakt en onlangs met veel kennis van zaken in dit tijdschrift is besproken. En wie der Amsterdamsche katholieken, die meer ontwikkeld zijn en prijs stellen op den glorieuzen strijd van hun voorgeslacht, is onbekend gebleven met de *Amstelodamensia* van Pastoor Klönne? Wie kent ze niet, die bladzijden met hunnen geestigen, aangenamen, levendigen stijl, met hun rijken schat van historische wetenschap, met hunne zeldzame en benijdenswaardige kennis van vroegere toestanden? Moeten de groote gebeurtenissen, die zich hier in het ware licht vertoonen; moeten de vele groote en edele mannen, die hier in hunne eer hersteld worden, onze bewondering afdwingen, ook het schijnbaar nietige, het geringe er-

langt onder de handen van dezen geleerden priester eene groote aantrekkelijkheid: ook dat wordt dienstbaar gemaakt aan de eer der Moederkerk.

Hebben Pastoor Klönne en vele anderen met hem hunne beste krachten gewijd aan de verdediging dier in ons vaderland zoo lang geknevelde en gesmade Kerk, hebben zij geschreven uit ware piëteit, niet minder is dit het geval met den auteur van boven aangeduid werk, dat ons ter bespreking werd opgedragen.

Ook dit werk levert eene belangrijke bijdrage voor de kerkgeschiedenis van Nederland. De geschiedenis van een lang vervlogen tijdvak, de geschiedenis van een klooster en eene statie, aan welke niet alleen Nijmegen en de naburige dorpen maar ook vele andere deelen onzer kerkprovincie eene groote verplichting hebben. In verschillende werken, in geschriften van ouderen en jongeren datum, is de zegenrijke arbeid van de zonen van den H. Dominicus hier te lande openbaar geworden en meermalen met dankbaarheid herdacht, maar wanneer wij met dit boek in handen, nu na zes eeuwen, den harden strijd en het opofferend leven dier kloosterlingen nagaan en hen vooral in moeilijke tijden in de voorste gelederen zien staan, dan is het te begrijpen, dat de katholieken van Nijmegen met een opgewekten zin dit jubeljaar gevierd en het oogenblik gezegend hebben, waarin op aansporen van de edele Margareta van Vlaanderen, de schutsvrouw der jeugdige Orde, voor het eerst „deze vrome en vroede mannen met hun blank habijt in het midden der Nijmeegsche poorters verschenen". Het mag niet ons doel wezen de geschiedenis van deze eerbiedwaardige stichting met al hare personen en bijzonderheden te bespreken. Wij zouden niet gaarne door onze uitweiding de verspreiding van het merkwaardige boek overbodig maken. Zelfs een kort overzicht te geven, is uit den aard van het werk niet wel doenlijk. Wij kunnen het kort en goed zeggen. Men vindt hier wederom den alouden strijd tegen het Christendom terug, die met de Apostelen voor den Hoogen Raad begonnen is. Een strijd, die hier wel in kleiner kring, maar met niet minder tirannieke maatregelen is voortgezet.

Van de grondlegging der Nederlandsche ordes-provincie in het jaar 1515 — den tijd, die meer onmiddellijk aan de Reformatie voorafging — tot aan het begin dezer eeuw, toen de H. Mis wederom in de Broerskerk mocht worden opgedragen, is de geschiedenis der

Orde in de oude Karelstad niets anders geweest dan eene lijdensgeschiedenis. Daar is geen lijden, geene beproeving, die aan deze roemrijke stichting der Dominicanen is gespaard gebleven. En hierom draagt zij het zegelmerk van het ware Christendom.

Van de „vreedzame" intocht der Reformatie binnen Nijmegen's veste willen wij niet veel zeggen. Zij kenmerkte zich overal op dezelfde wijze. Ook hier dezelfde achterdochtige schout met zijne hongerige trawanten; dezelfde deftige magistraat met zijne despotische ordonnantiën; dezelfde plakkaten met hun dreigenden blik: dezelfde predikanten met hunne eigenaardige bediening van „het Woord"; dezelfde ijveraars van den Heer, die, allen met knods en bijl gewapend, ook hier aan den Bäalsdienst eens voor goed een einde wilden maken en het eerste gebod: „Ghij en zult ulieden gheene ghesnedene beelden maacken" in zijne eer gingen herstellen.

Maar daar is meer. De verwikkelingen der staatkunde waren voor de Reformatie ten allen tijde en in alle landen eene welkome gelegenheid om hare beginselen te doen zegevieren. Zij vischte gaarne in troebel water.

In het gedrang der legerscharen, te midden van de ontketende hartstochten, maakte zij de stoutmoedigsten en de geweldigsten tot hare creaturen, en wee het land, waar het usurpeeren der geestelijke macht gelijk op ging met de overmeestering van het tijdelijk gezag. De uitoefening van dat gezag werd alsdan eene kneveldij, een wandalisme, zooals de geschiedenis er geen weet aan te wijzen. Luther met zijne keurvorsten, Engeland met zijn christelijken koning, Holland met zijn Oranje zeggen ons dit genoeg. Zoo ging het ook in Gelderland en inzonderheid te Nijmegen. Mr. Groen van Prinsterer zeker een onverdacht getuige, zegt in zijne *Archives*: „En Gueldre on introduisit la Réforme avec vigueur, sans être toujours fort scrupuleux sur les moyens".

De slag bij Mook was voor Nijmegen voordeelig uitgevallen; toch begon van nu af de armoede en de ellende binnen deze stad hare tenten op te slaan. Daarbij komen de kuiperijen van den Zwijger, en niet het minst de trouweloosheden van diens broeder Jan van Nassau, die de pacificatie van Gent had bezworen en ondanks dezen eed het schrikbewind der Hervorming door alle middelen ingang deed vinden, totdat eindelijk in 1579, het noodlottige jaar, de Broerskerk in de handen der nieuwgezinden „overging",

de kloosterlingen verstrooid werden en de gruwel der verwoesting zetelde op de heilige plaats.

Het tijdperk, dat er ligt tusschen het twaalfjarig bestand en het jaar 1672, was voor de katholieken van Nijmegen al evenmin geschikt om hen te doen gelooven, dat zij nog „betrekkelijk in Abraham's schoot leefden". Treffende en op het stuk van synodale ordonnantien niet zoo bekende bijzonderheden worden door den eerw. schrijver hieromtrent medegedeeld. Voor een wijle verkeerde nu de kans voor de zwaar beproefde Orde. In 1672 gaf Nijmegen zich na een bombardement van 5 dagen over aan den Franschen koning Lodewijk XIV, die iederen inwoner vrije uitoefening van den godsdienst verzekerde en daardoor aan de predikheeren eene gelegenheid bezorgde om hunne oude rechten te doen gelden. De verwikkelingen, die er nu volgden na den terugkeer der Franschen, waren van dien aard, dat de Nijmegenaren ieder oogenblik een ander gezag boven zich zagen en er ten slotte niet veel beter op waren geworden. Nu en dan werd de oude doos geopend en de plakkaten wederom te voorschijn gehaald. Soms werden zij verscherpt, dan weder minder streng toegepast, totdat de katholieken en hunne moedige kloosterlingen in de achttiende eeuw langzamerhand eenige verademing begonnen te gevoelen. De emancipatie der katholieken in deze eeuw en de goedgunstigheid van Lodewijk Napoleon herstelde de katholieken in hunne rechten, de Broerskerk werd aan den roomschen eeredienst teruggeschonken en volgens goedvinden van den bisschop aan de statie der Dominicanen afgestaan.

Tusschen het verhaal van den geweldigen strijd op geestelijk en tijdelijk gebied levert de auteur eenige min of meer uitgebreide biographieën van beroemde kloosterlingen, die door hun wetenschap of hun zielenijver hebben uitgeblonken en ver buiten de grenzen der eenzaamheid hun machtigen invloed deden gevoelen. Wij ontmoeten er de namen van P. Adrianus de Mera, van Vermolanus, van den beroemden Lindanus, den eersten bisschop van Roermond, van den onverschrokken P. van Beers, van den regent van het Roermondsche seminarie P. Benedictus Huntjes en vele anderen met hen.

Dit alles nu, in aanmerking tevens genomen den levendigen en schilderachtigen stijl, geeft aan het boek het aanzien van iets meer

te zijn dan eene „bijdrage". Dit werk is geen kronijk, veel minder eene beredeneerde catalogus van feiten en personen. Het schrikt niet af door onbehagelijk lange citaten uit plakkaatboeken, memorialen enz., want deze zijn met voordacht uit den tekst weggelaten en in den vorm van bijlagen achter aan het werk toegevoegd. Zonder het te bedoelen verraadt het geschrift eene meer dan gewone kennis van ongewijde vaderlandsche en kerkelijke geschiedenis, terwijl het zich voor andersgezinde geschiedbeoefenaars aanbeveelt door eene gematigdheid, die wel de waarheid niet verzwijgt en sommige feiten moet betreuren, maar die allerminst op rekening van dit geslacht wil zetten, wat vroegere bedorven hebben. Kinderlijke piëteit voor de Orde, levendige belangstelling in den strijd onzer katholieke voorvaderen, diepgevoelde eerbied voor de mannen, die Nijmegen op stoffelijk en geestelijk gebied hebben groot gemaakt, ziedaar de eenige drijfveeren, die den eerw. pater Meijer bewogen hebben tot het schrijven van dit boek.

Hier en daar echter is het werk niet meer dan eene bijdrage. Daar zijn verschillende leemten in. Niet enkel geldt dit voor het tijdvak der verdrukking onmiddellijk na de Hervorming, maar ook voor de twee eerste eeuwen, die er verliepen sinds de stichting van het klooster in 1292. Daar wordt te weinig gevonden om onze weetgierigheid te bevredigen. Wij zijn echter de laatsten om den schrijver hiervan een verwijt te maken. De nauwgezette studie, waarvan het boek vele blijken draagt, de nasporingen in archieven en bibliotheken, hebben voor den schrijver, naar diens eigen bekentenis, dikwerf weinig of geene vruchten afgeworpen. Dat zijne onderzoekingen te Calcar, waarheen in 1600 alle papieren van eenige waarde gebracht zijn, tot niets geleid hebben, zal Z.Eerw. even onbegrijpelijk zijn als ons. Wat het verdwijnen der stukken betreft, die in andere dan roomsche handen zijn gekomen, de geschiedenis zou hierover wel eenig licht kunnen werpen; daar zijn echter onder de andersdenkenden nog te veel prikkelbare gestellen, dan dat wij lang over deze zaak zouden kunnen uitweiden. Wanneer wij b. v. hooren moeten, dat „in 1626 op last van den Raad de geschreven boeken van het fraterhuis en andere conventen tegen 6 stuivers, en de papieren tegen 2 stuivers het pond aan den boekverkooper Arent Corneliszen verkogt wierden", dan mogen wij het den schrijver zeker niet moeilijk meer maken: *Nemo dat quod non*

habet. De gedachte van Prof. Fruin zal ook die van den eerw. schrijver geweest zijn: dat nl. „de wetenschap meer gebaat wordt door eene dadelijke uitgaaf, die niet vrij is van gebreken, dan door eene zorgvuldige bewerking, die jaren op zich laat wachten". Voegen wij hierbij dat eenige illustraties, een duidelijke letter op uitstekend papier dit boek tot een prettig boek maken, dat vooral de matigheid van den prijs het voor elke beurs aanbeveelt, dan meenen wij aan het einde te zijn van onze taak.

En zoo mogen dan wij en niet het minst de katholieken van Nijmegen den geleerden priester dankbaar wezen voor zijn arbeid. In dit boek zullen zij en hunne kinderen kunnen lezen, welke stormen er zijn gevaren langs de oude kloostermuren, tot welken prijs zij gekomen zijn in het bezit van den kostbaren schat des geloofs, en welk een aandeel de zonen van St. Dominicus gehad hebben in het bewaren van dien schat. Wel zijn er tijden en oogenblikken geweest, dat het geloof hunner vaderen voor goed binnen Nijmegens wallen scheen uitgeroeid, maar gelijk het heilige vuur, dat eertijds bij de verwoesting van Jerusalem door de priesters was verborgen, later door een wonder van God weer ontbrandde op het altaar, zoo ook gloeit sedert lang in Nijmegen onder de leiding van verdienstelijke kloosterlingen wederom het heilige vuur van geloof en liefde, en de bede van Nehemias zal ook de bede dier priesters geweest zijn op het zesde eeuwgetij: „Bevestig, o Heer, uw volk op uwe heilige plaats".

M. A. Thompson.

Mater Dolorosa of de nieuwe maand Februari, toegewijd aan O. L. Vrouw der Zeven Smarten. Verhandelingen, verhalen en voorbeelden voor elken dag der maand, met de H. Mis in latijnschen en hollandschen tekst, en verscheidene Gebeden door M. P. A. Ooms, R. K. Pr. Kap. te Amsterdam. G. Borg, Amsterdam, 1893.

De godsvrucht tot de smartvolle Moeder is zoo oud als de Kerk zelve. Wel werd het *feest* der zeven smarten van Maria, Festum Compassionis, eerst in 't jaar 1413 door een provinciaal concilie

van Keulen ingesteld, tot vergoeding der heiligschennende onteering, door de Hussieten aan de Mariabeelden gepleegd; wel werd krachtens een decreet van Paus Benedictus XIII eerst in 't jaar 1727 bevolen, dat dit *feest* in de geheele wereld zou worden gevierd, maar de *devotie* zelve is zoo oud, dat haar oorsprong zich in den nacht der tijden verliest. Zulks getuigt de hartroerende rouwzang „Stabat mater" (door Innocentius III of volgens anderen door Jacopone vervaardigd), welke reeds sedert eeuwen de gemoederen der geloovigen tot innig medelijden stemde, en waarvan de toonkunst tot nog toe vergeefs de aandoening poogde te evenaren; zulks bewijzen de overoude beelden der bedrukte Moeder, die men zoo dikwerf in de grijze tempels aantreft, waarover eeuwen en eeuwen zijn heengegaan; en dit dubbel bewijs wordt nog bekrachtigd door de aloude gebeden der Kerk, waarin Maria geprezen wordt als de „Koningin der Martelaren". En kon het wel anders? Het lijden van Maria is te innig verbonden met het smartelijk lijden van haren Goddelijken Zoon, dan dat het hart van den geloovigen katholiek niet zou gedrongen worden Maria's lijden te gedenken en te vereeren. Eene zeer schoone gedachte was het dus van den Eerw. Heer Ooms, om te midden van zijne talrijke dagelijksche bezigheden zich in zijne vrije uren te verpoozen in het schrijven of liever schriftelijk mediteeren over die smarten der Allerheiligste Maagd, om zoo den oprecht geloovige de behulpzame hand te bieden bij de heilzame overweging van de smarten zijner Moeder en daardoor hartelijke godsvrucht en vurige liefde voor Maria in zijn hart op te wekken. Dat doel is volkomen bereikt. De verhandelingen bevatten het lijden van onzen Goddelijken Zaligmaker, maar voortdurend, bijna op elke bladzijde, zien wij geheel dat lijden in het hart van Maria als in een helderen spiegel teruggekaatst. Neem welke smart gij wilt, en telkens staat de gedachte van den H. Anselmus u levendig voor den geest: „Jesus slachtoffert Zijn Lichaam, Maria hare ziel". Zelden zult gij een devotieboekje ter hand nemen, dat met meer opgewektheid en voldoening gelezen wordt.

Met volkomen juistheid geeft de inhoud van het boekje u terug, wat het titelblad beloofde: „Mater Dolorosa". De eerw. schrijver heeft de smarten der Allerheiligste Maagd zoo over de geheele maand verdeeld, dat telkens 4 dagen aan de overweging

van één smart gewijd zijn. De eerste smart: „En door uwe eigene ziel zal een zwaard gaan" (blz. 35—45), waarin de schrijver de redenen aangeeft, die den titel van „Koningin der Martelaren" staven, en de zesde smart (blz. 199—229) „de wonde der lans en de afneming van het kruis", eene bloemlezing voor de vurige vereerders van Maria, hebben, naar mijne bescheiden meening, het warm kloppend hart van den schrijver het meest voldaan. Wil een ander daarvoor liever in de plaats gesteld hebben de derde smart „Het zoeken naar Jesus" (blz. 101) of de vierde smart „Op den kruisweg" (blz. 152), voetstoots zal ik toegeven.

Of er dan geen enkele aanmerking te maken is, zal men wellicht vragen. Of is deze beoordeeling misschien een *parti-pris* van den eenen vriend voor den andere? Geenszins. De eenige aanmerking, die ik zelfs ten spijt van den geachten schrijver, den innigen vereerder van Maria, meen te moeten maken, is deze. Mij wil het voorkomen, dat over 't algemeen bij het schrijven van een boek, dat meditatiën of godsdienstige lezingen bevat, te weinig rekening gehouden wordt met geloovige andersdenkenden. Ook de Eerw. Heer Ooms laat zich te veel door zijn groote liefde en diepen eerbied voor Maria meesleepen, om zelfs een oogenblik te vermoeden, dat de voorbeelden, die achter iederen dag geplaatst zijn, zoo zij het geheel al niet schaden, toch geen voordeel doen aan allen. Immers wat de eenvoudige geloovige der Katholieke Kerk, buiten hare leerstukken, ter opwekking van zijn kinderlijk geloof *bona fide* aanneemt, wordt veeltijds zelfs door den goedgezinden protestant voor bijgeloof en dweeperij gehouden, waardoor niet zelden als in één slag ook het ware voor onwaar verworpen, het zekere tegelijk met het onzekere ter zijde geschoven wordt. Door het voorbehoud, dat de eerw. schrijver vóór de inleiding geplaatst heeft, wordt dit niet voorkomen: het strekt, naar mijne bescheiden meening, meer tot geruststelling van eigen geweten, dan wel tot overreding van hen, die buiten de Katholieke Kerk zijn.

Maar genoeg ter aankondiging en aanbeveling. De priester, die uit dit boekje zijne geestelijke lezing putten wil; de congreganiste, die het tot verwarming harer liefde ter hand neemt; iedere dienaar van Maria, die in den aanstaanden vastentijd met het lijden van Jesus ook de smarten zijner Moeder wil overwegen, zal het niet wegleggen, zonder in zijn hart die eigenaardige gevoelens van reine liefde en

kinderlijk vertrouwen verlevendigd te hebben, die wij, katholieken, koesteren jegens de Moeder der Smarten, voor ons onafscheidelijk verbonden met de kribbe en het kruis van haren Zoon.

Eere aan den heer Borg, die wel de tact bezit om ook het uiterlijke smakelijk en aantrekkelijk te maken; voor nette uitgaven en sierlijken vorm is hij genoeg bekend.

H. F. J. R.

La Morale dans ses rapports avec la médecine et l'hygiène, par le Dr. Georges Surbled. 3 Vols. Paris, Victor Retaux. Prix: 4 fr. le vol.

„Ce n'est pas le moment de se réserver, de se taire ou de gémir solitairement sur les audaces du matérialisme et les progrès de l'immoralité; c'est l'heure de travailler, de combattre publiquement l'erreur et de rendre témoignage de sa foi. Nos adversaires inondent le monde de productions malsaines, fausses, dangereuses, corrompant et perdant les âmes par milliers. Il faut leur opposer sur tous les points, sans peur, sans cesse, l'enseignement lumineux et vainqueur de la vérité." Met deze woorden is het verschijnen dezer Medicina pastoralis, die met medische vrijmoedigheid un chat un chat noemt en aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, volkomen gerechtvaardigd en tevens de geest aangegeven, waarin het werk geschreven is. Uit de titels der afzonderlijke declen (*Célibat et Mariage*, *La Vie sexuelle*, *La Vie organique*) blijkt, dat Dr. Surbled over vele ellenden, kwalen en zonden spreekt; hij doet zulks zonder schroomvalligheid, maar verloochent ook geen oogenblik de diepe katholieke overtuiging, die hem bezielt. In fiere, krachtige taal klinkt ons telkens en telkens een „sursum corda" in de ooren, en na den lezer gewezen te hebben op veel vuil en slijk, dwingt Dr. Surbled hem op te zien naar de hoogten, „unde veniet auxilium".

Hij heeft een goed werk gedaan, en zijn boek is zeer van pas in onze dagen, waarin de medici steeds meer en meer materialisten worden en men er toe overhelt de gruwelijkste uitspattingen onder den naam van „inversion" of „conträre Empfindung" als ziektetoestanden te beschouwen, waaraan de verantwoordelijke wil part noch deel zou hebben.

Wij kunnen geen gedetailleerd overzicht geven, vooreerst omdat

de inhoud er zich minder toe leent, en dan wijl onze studie van *De Mensch* ons toch vroeg of laat op dit terrein moet brengen; en daarom weerstaan wij, hoewel noode, aan de bekoring om de heerlijke bladzijde hier over te laten drukken, waarin Dr. Surbled de roeping van den arts aan het ziekbed beschrijft. Hoezeer 't hem ernst is met zijne godsdienstige overtuiging — en die overtuiging verhindert hem niet volkomen op de hoogte te zijn van de eischen der wetenschap — moge uit deze woorden der inleiding blijken: „Humble soldat de la plus grande et de la plus belle des causes nous lui avons voué notre pensée, notre volonté, toutes nos ardeurs, mais nous prétendons ne le céder à personne en respect et obéissance. Enfant fidèle de la sainte église, nous acceptons pleinement les enseignements de la vérité religieuse, et nous nous soumettons d'avance à ses décisions, pour tout ce qu'elle jugerait dangereux, téméraire ou erroné dans les pages qui suivent". Getrouw aan die woorden heeft de schrijver zijn handschrift door geleerde theologanten laten nazien; hij mag zich dan ook in de vleiende goedkeuring van vijf bisschoppen verheugen.

Al is *La morale dans ses rapports avec la médecine et l'hygiène* uit den aard der zaak slechts voor „een klein getal lezers" bestemd (Mgr. Flavien Bissch. v. Bayeux), het boek zal toch zijn: „singulièrement utile au clergé" (Mgr. Narcisse, Bissch. v. Mende), en wellicht hebben de medici: „encore plus besoin de [le] lire que les directeurs de conscience" (Bissch. v. Rodez).

Daar wij geen uitvoerig verslag over het werk van Dr. Surbled uitbrengen, kan er hier van discussie over sommige punten geen sprake zijn. Wanneer wij lezen: „Le tabac grise comme le vin et altère lentement l'organisme: c'est une passion qui ne répond à aucun besoin et que l'hygiène n'approuvera jamais. Pourquoi trouverait-elle grâce devant la morale?" dan zijn wij als Nederlanders — een soort menschen die, naar het oordeel van sommigen, met een sigaar in den mond op de wereld komen — geneigd, zulk eene vraag kwalijk te nemen. Wij meenen, dat een theologant bezwaar zou hebben om een antwoord te geven, zooals de schrijver zulks schijnt te verlangen, maar wij troosten ons met de gedachte, dat de dokter het zelf wel zoo hoog niet zal opvatten. Dat een zoo teeder punt als het ambtsgeheim niet voor alle mogelijke gevallen kan toegelicht worden en dat de oplossingen van den schrijver niet ieder

zullen bevredigen, die overigens dezelfde beginselen huldigt, ligt voor de hand.

Voor hen, die met Fransche toestanden niet bekend zijn, moeten wij doen opmerken, dat hetgeen de schrijver van internaten zegt, niet van toepassing kan zijn op de seminaries en instituten, welke de Fransche bisschoppen naar het voorschrift van het Concilie van Trente hebben opgericht.

Verder heeft de schrijver zich klaarblijkelijk vergist, toen hij „la conscience" als identisch met het „sensorium commune" beschouwde. Onze zelfgewaarwording, ons zelfgevoel heeft zonder twijfel iets met het *sensorium commune*, hetgeen een deel der hersenen is, te maken, en ons zelfbewustzijn is aan het zelfgevoel gebonden, maar identisch zijn die drie dingen volstrekt niet.

Rolduc. J. M. L. Keuller

LETTERLOOVER.

DE H. AGNES.

Voor den wreeden dwingland staat ze,
  Agnes, de engelreine maagd,
't Weerloos lam, door wolvenveete
  Zonder schuld ter dood gevraagd.
Naar de folterplaats blijmoedig,
  Als ter feestvreugde, opgegaan,
Biedt zij Gode in 't jeugdig leven
  Offerande en bruidsgave aan.

Lieflijk blinkt der ziele kuischheid
  Door 't bevallig lichaam heen,
Reiner, dan ooit de ochtendluister
  't Neevlig luchtgewaad doorscheen,
Zichtbaar, of een zachte klaarheid
  Haar om 't zedig aanschijn glanst,
Of de lucht zelfs, waar ze in ademt,
  Tintlend haar gestalte omkranst.

Rozeknop en lelie halen
  Bij haar teedre schoonheid niet,
Waarop zelfs het oog der englen
  Met verrukking nederziet;
Of de ziel hare aardsche woning
  Reeds ter hemelvlucht ontsluit,
Stroomt de geur van deugd en onschuld
  Agnes' blanke leden uit.

Blijde ontroering trilt in 't antwoord
Op de keus, haar afgevraagd:
„'k Min een Bruigom, eindloos schooner,
Die de kroon der Heemlen draagt.
Nimmer neemt een bruid des Heeren
Haar geschonken trouw weerom;
Alles, meer dan ge ooit kunt geven,
Heeft zij van haar Bruidegom.

Rijker tooi, dan goud en paarlen,
Is Zijn Godlijk Offerbloed;
Niemands gunst en minlijke omgang
Is zoo rein, zoo eindloos zoet;
Wie Hem liefheeft, deelt Zijne eere,
Wordt van dienstmaagd koningin;
Al wat ge aanbiedt is reeds 't mijne,
Wijl ik Hem alleen bemin."

Rustig blikt ze op 't dreigend moordtuig,
Voor hare oogen saamgebracht,
Gruwlen, door den wrok des Boozen
Tegen de onschuld uitgedacht.
Huivre, wie de beulen vaardig,
Reeds hun vuist gewapend ziet;
Haar, de prooi hun toegewezen,
Haar alleen verschrikt het niet.

„Rechter, — zegt ze, — uw dood brengt leven,
Opent mij de onsterflijkheid.
Kan een bruid den bode vreezen,
Die haar tot den bruigom leidt?
Kwel en pijnig me; iedre wonde
't Sterflijk lichaam toegebracht,
Meerdert en verhaast de vreugde,
Die me in Zijne omhelzing wacht."

De eerlooze! Erger gruwlen kent hij!
Beulenwoede is kinderspel;
Eindloos wreeder treft zijn boosheid
's Heeren bruid in 't vuig bevel,
Dat de Heemlen doet verbleeken,
Schaamte en deugd ten roof bestemt
En haar 't maagdlijk hart ten doode
Met de nijpendste angst omklemt. [1])

Agnes, o! waarom geen tijgers
Op uwe onschuld losgejaagd?
Zelfs een grimmig heer van duivlen
Uit de helkolk opgedaagd,
Vaardig om met klauw en tanden
Heel hun wraakzucht tegen God
Op Zijn gunstlinge uit te woeden,
Ware uw deugd een zachter lot.

---

1) Tot beter begrip van deze en de volgende strofen diene een korte toelichting.

Bekend is het, dat de H. Agnes, alvorens ter dood gebracht te worden, naar een huis van ontucht gevoerd werd, maar door Gods bescherming daar voor alle oneer bewaard is gebleven. De zoon van den rechter Symphronius, dezelfde die haar vruchteloos ten huwelijk had gevraagd, viel dood voor hare voeten neder, toen hij toetrad om haar geweld aan te doen. Symphronius, radeloos over het verlies van zijnen zoon, smeekte Agnes, dat zij hem weer ten leven zou opwekken. Op haar gebed geschiedde dit wonder; maar Symphronius was ondankbaar genoeg, haar ook toen nog gevangen te houden. Het schijnt echter, dat hij zelf niets meer tegen haar durfde beproeven, zoodat hij haar overgaf aan Aspasius, door Rabidineira en Rosweydus zijnen stadhouder genoemd. Deze veroordeelde de Heilige tot den vuurdood; maar de vlammen lieten haar ongedeerd, en door het zwaard werd ten slotte haar martelaarschap voltrokken.

't Is, ach! 't is de zonde zelve!
Ha, de snoodaard kent u goed!
't Eenigst, wat uw hart kan haten,
't Eenigst, wat u siddren doet,
Worde u beul en foltring tevens!
's Afgronds razernij, die 't hoort,
Huilt het met triomfgeschater
Door zijn diepste kolken voort.

Moed nochtans! Hij, die uw schoonheid
Mint en uwe ontsteltnis ziet,
Blijft de Sterke, en Zijn getrouwheid,
Agnes, wijkt voor de uwe niet.
In u leeft en waakt de Koning;
Wee den vuigen roovrendrom,
Die de onreine hand durft strekken
Naar Zijn smetloos heiligdom!

Duld, dat ruw geweld en wreedheid
Zonder deernis u ontkleedt;
Zedig lam, hoe rijst ge in eere,
Lijdend, wat uw Bruigom leed!
Heeft de smaad Zijn heilge leden
Voor uw reinen blik ontwijd?
Agnes, weet, dat ge in uw schaamte
Dubblen eerbied waardig zijt.

Agnes troost u! 't Was de zonde,
Die het eerst om kleeding vroeg;
De onschuld hoeft geen pronk te leenen.
Siert zich zelve rijk genoeg.
Duister wordt der vorsten glorie,
Dof de glans van 't praalgewaad,
Waar de reine en blanke lelie
In haar eigen schoonheid staat.

Agnes, rijke, heerlijke Agnes,
Treed vooruit, wees niet bevreesd;
Laagheid, die u wil verlagen,
Smaadt hare eigen schande 't meest;
Als de zon haar zuivre stralen
Op d'onreinen slijkpoel schiet,
Maakt zij 't slijk te meer afzichtlijk,
Maar besmeurt zich zelve niet.

Doodschrik rilt langs wand en muren,
Als haar blanke onnoozelheid,
Door eene englenwacht omgeven,
't Schandverblijf wordt ingeleid.
„Wie durft hier Mijne Agnes smaden?
Wie? Hij naadre!" spreekt de Heer. —
Stervend zinkt hij, de aartsvermeetle,
Voor haar kuische voeten neer.

Nu geen trots, geen ijdle grootspraak!
Luid weergalme uw jammertoon!
Luider nog! daar ligt de doode;
Vuige dwingland, 't is uw zoon, —
't Eerloos kroost, den vader waardig.
Kruip, verwonling, laag in 't stof!
Agnes' voet zal u niet deren;
't Was Gods hand omhoog, die trof.

Smeek, ja, Agnes' bede is machtig;
Dank haar gunst: uw doode ontwaakt.
Neem hem mede en vlucht; een ander,
Wien nog 't hart van strijdlust blaakt,
Treedt voor u in 't veld. De dwaze!
Weet hij, wat zijne onmacht waagt?
De onschuld staat in Gods bescherming. —
Zeg 't hem, gij, die 't sidddrend zaagt.

Over 't giftigst ongedierte
Wandelt ze, als op rozenpâan;
Leeuwen, draken zijn vertreden,
Eer hun klauw zich uit kan slaan.
Meent hij, dat haar schijnbre zwakheid
't Moordgeweld eens dwinglands ducht? —
Dood en hel staan beide onmachtig,
Waar de zonde ontwapend vlucht.

Vallen duizend aan haar zijde,
't Tienvoud aan haar rechterhand,
Veilig onder 't schild des Heeren
Houdt de deugd onwrikbaar stand.
Niets verschrikke u meer; Zijn hoede,
Agnes, gaat uw schreden voor;
Laat de ontstoken houtmijt blaken,
Erger vuurproef stondt gij door.

Ananias, Azarias,
Misael, o looft den Heer!
Weder, als in Babels oven,
Daalde Uw machtige Engel neer,
Die haar in de wilde vuurzee
Met zijn ademtocht omringt,
En den gloed tot hulde en eerbied
Voor haar blanke kuischheid dwingt.

Overwelfd en ingesloten
Door der vlammen eereboog,
Slaat zij de oogen, strekt zij de armen
Tot haar Bruidegom omhoog;
't Is het smeekgebaar der liefde,
Die naar Zijne omhelzing zucht.
Aarde, houd geen engel tegen;
Laat haar vrij ter hemelvlucht.

Goud is ze! O geen blijk meer noodig!
't Zuiverst en het edelst goud,
Dat bij iedre proef zijn waarde
Onverminderd toont en houdt.
Goud is ze, in geen donkre schachten,
In Gods liefdeschoot gevoed;
Goud, dat in Zijn Tempel stralen,
Sions pracht verhoogen moet.

Wees getroost! Uw zoet verlangen,
Agnes, blijft niet onvoldaan;
Heden zult gij 't Kruislam volgen,
Heden nog ter bruiloft gaan.
Zwaar van feesttooi staan de Heemlen
Voor uw blijde ontvangst gereed.
Agnes, hoort gij 't niet? Zij vragen,
Of de Bruid haar komst vergeet.

Haast u! 't offer mist zijn waarde,
Kwijnt, zoolang 't niet is geslacht;
Kostbaar is de dood der Heilgen,
Meer, dan 's levens lentepracht.
Haast u! 't staal is uitgetogen;
Snel ter vreugd, ter kroningseer.
Jesus roept; ook Zijn verlangen,
Agnes, duldt geen uitstel meer!

Lang genoeg toonde in uw zwakheid
God Zijn macht en heerlijkheid,
Lang genoeg, o bloem des hemels,
Hebt ge op aarde uw geur verspreid,
Lang genoeg hier sterflijke oogen
Met uw kleur en glans verheugd;
Wees in 't Paradijs Gods Englen,
Wees er, ja, God zelv' tot vreugd.

Agnes sluit uw minlijke oogen,
Buig den hals, als 't milde graan,
Rijp voor d'oogst, als de ochtendlelie,
Zwaar met hemeldauw belàan.
Bloedende onschuld, zink ter aarde,
Geef haar, wat ze u gaf, weerom;
Eeuwge jeugd en bloei en schoonheid
Wacht u van uw Bruidegom.

Een bazuingroet dreunt en davert
Heel der Heemlen luchtkring door:
Agnes komt, de Bruid des Konings!
Licht en luister volgt haar spoor!
Open! open! Sions poorten!
Breid uwe armen juublend uit,
Zend haar mild uw glorie tegen!
Agnes komt, de Koningsbruid!

Daar verschijnt ze, en opgetogen
Zwijgt en knielt de Hemel neer,
Heeft, verrukt door Agnes' schoonheid,
Eensklaps taal noch klanken meer;
Zwijgt, tot weer met volle accoorden
Dank- en lofzang samenklinkt,
Als zij, 's Bruigoms troon genaderd,
In Zijne armen nederzinkt.

Agnes, hier, hier laat uw zanger
U met God, uw heil, alleen,
Waagt niet, roekloos in te dringen
Boven 's zintuigs vatbaarhêen,
Noch in aardsche, in doffe klanken
't Onnavolgbaar bruiloftslied
Uit de verte u na te staamlen.
Sterflijke onmacht waagt het niet.

Neen, eerbiedig slaat zij de oogen
Neer op 't lieflijk overschot,
't Kleed, der reine ziele ontvallen
Bij haar snelle vlucht tot God.
Maagdlijk stof! hoe licht en teeder,
Ach, hoe schoon nog in den dood!
Siert u nog der ziele naglans,
Of reeds 's levens morgenrood?

Heiligdom, waarin de Bruigom
Met Zijne Agnes werd verloofd,
Waar hun beider liefde ontvlamde,
Die geene eeuwigheid meer dooft,
Waar hij haar omhelsde en kweekte
Met zijn zoetsten hemelwijn,
Neen, gij zult niet altoos treuren,
Niet altoos verlaten zijn.

Offerlam, op Agnes' bruiloft
's Bruigoms oog ter eer geslacht,
Bruidsgeschenk, waarmee de liefde
't Blijk gaf van haar hoogste kracht,
Kostbre gave, uw hemelwaarde
Stelt Gods aanschijn niet te leur.
Hoog, tot voor zijn hoogsten zetel
Stijgt uw lieflijke offergeur.

Bloedend lijkje, uw stervensadem
Was der ziel ten levensgroet;
Uit uw smarte ontsprong haar vreugde,
Die ze eens met u deelen moet.
Aan uw diepe wonde ontstegen,
Nam ze uw bloed als feesttooi mee.
Zoo blijft ze u haar glorie schuldig.
Sluimrende Agnes, rust in vree,

Rust, tot u de juublende Agnes
  Opwekt ter onsterflijkheid,
Stralend van haar eigen luister
  's Bruigoms feestzaal binnenleidt.
Slechts tot weerziens! klonk haar afscheid.
  Troost zoolang ons droef gemis;
Wees de rijkdom van onze aarde,
  Als zij 't van den Hemel is.

Blijf zoolang ons 't hoopvol teeken,
  Dat een Heilge ons niet vergeet;
Blijf de band, die Edens vreugde
  Vasthecht aan ons ballingsleed.
Dierbaar pand, dat Agnes' liefde
  Ons ter heugnis achterliet,
Open 't oog, dat hier beneden
  Niets dan nachtlijk duister ziet.

Strenge rechters, die deze aarde
  Zelfs uw blik te onwaardig acht,
Kan ze u dan niets heerlijks toonen?
  Agnes heeft zij voortgebracht!
Agnes, maagd en martlaresse!
  Agnes — o deze enkle naam
Vat een wereld, gansch een wereld
  Van geneuchte en schoonheid saam!

Vruchtloos heeft het zwaard der boosheid
  Zich in dwazen strijd vermoeid;
Agnes' maagschap is onsterflijk,
  Nimmer wordt zij uitgeroeid.
O, hoe schoon blinkt in zijn klaarheid,
  Bloeit nog steeds het kuisch geslacht,
Dat, aan God en mensch behaaglijk,
  Aarde en Hemel tegenlacht!

Meer nog! — Kent de Koningsgave,
  Waar 't zijn schoonheid mee voltooit:
Agnes bloed moog niet meer vloeien —
  Tranen, zij ontbreken nooit.
Heerlijke onschuld! in uw adel
  Pronkend met de lijdenskroon,
Zijt gij de Englen Gods begeerlijk,
  't Sieraad van Gods eigen Zoon! —

De aarde, ze is de bruid des Vaders;
  Eerbied eischt ze om 't edel kroost,
Dat zijn zwaar beleedigde oogen
  Daaglijks weer verzoent en troost.
O, wat keur van hemelvruchten
  Won haar blijde moederschoot,
Sinds het heilig Bloed des Kruises
  Zuivrend op haar nedervloot!

Kent haar rijkdom: zuivre paarlen,
  Tintlend van de reinste deugd,
Leliën, vol zachten luister,
  't Doornig levenspad tot vreugd,
Sterren, die den nacht verblijden,
  's Wandlaars oog tot licht en troost,
Boden met d'olijf des vredes,
  Die hier 't strijdgewoel verpoost.

Meet de schatten, diep en veilig
  Weggesloten in haar schoot;
't Maagdlijk stof, na strijd en lijden
  Sluimrend in den zoeten dood;
Sluimrend, ja, maar om te ontwaken,
  Als 't herstellend eindgericht
Toonen zal, wat levensrijkdom
  In den dood verborgen ligt.

Lastert niet, zoolang door 't leven
De ademtocht der onschuld zweeft,
Iedre schreê haar kan ontmoeten,
Iedre blik haar glimlach geeft;
Vreest eer, dat uw voet vermetel
D'eerbied schendt en gramschap wekt,
Wijl het stof, te ruw vertreden,
Licht een sluimrende Agnes dekt.

Agnes, zuster, lieflijk sieraad,
Wellust van ons Godsgezin,
Smetloos lam, het altaar waardig,
Onverwinbre kruisheldin,
Reine en zachte bruid des Konings,
Puik der blanke maagdenrij,
Teedre en geurge martelroze,
Heilige Agnes, blijf ons bij.

P. Zwart.

EEN MODERN „CRITICUS" OVER DEN MOLOCHDIENST.

(Vervolg en slot van blz. 24 vv.)

II.

Het onderzoek naar den *oorsprong* van den Molochdienst is echter bij Dr. Eerdmans nog niet afgeloopen.

Hij constateert allereerst, dat Assyrië zijn godsdienstigen invloed op Israël heeft doen gelden. in 't bijzonder wat de vereering der hemellichamen betreft. Doch op de vraag: „Is de Melek-dienst van Assyrischen oorsprong?" verkrijgt hij een negatief antwoord. Wel wordt in Assyrische opschriften een god „Malik" gevonden, maar deze is naar alle waarschijnlijkheid een West-Semietische god, die zich slechts „in eenen enkelen tempel te Assur eene plaats heeft weten te veroveren".

Dan komt de vraag: „Is de Melekdienst van Ammonietische of Moabietische herkomst?" De Moabietische god *Kemos* (Chamos) was volgens Dr. E. de „Melek" der Moabieten [1]). Die der Ammonieten schijnt *Am* of *Ammi* geheeten te hebben; met *Melek* verbonden werd zijn naam *Malkam* of *Milkom* (= *Melek-Am* d. i. *Am is koning*). In een Assyrisch opschrift komt *Emu* voor als een god der Shuïeten, bewoners van den westelijken

[1]) De eenige grond, dien hij voor zijne meening aanhaalt, is de naam van den vader van Mesa, die op den steen van Mesa zou voorkomen als *Kamosmalk*. De uitgang *malk* (*m l k*) is echter zeer onzeker; van de *m* is niets te zien, de *l* is alleen waarschijnlijk, de *k* niet onmogelijk. Zie *Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament, herausgegeben von Hugo Winckler*, Lief. II, S. 100. Anderen lezen *Kamos-gad*. Wij willen nochtans den *Melek*-aard van Kamos niet ontkennen.

Euphraat-oever; de naam van Balaäm wordt opgelost in *Baäl-Ammi*; de naam van een der Ammonietische koningen is *Ammi-nadab* en de vader der Ammonieten wordt in den Hebreeuwschen tekst van Gen. XIX, 38 *Ben-Ammi* (d. i. zoon van Ammi) genoemd. „Zooals er vele goden zijn", zegt Dr. E., „die den naam Ba'al dragen, wordt de titel Melek ook bij verschillende godsnamen aangetroffen". Daar de naam van den Melek-god, die door de Israëlieten vooral in het Tofet-dal bij Jerusalem werd vereerd, niet nader wordt aangeduid, blijkt het dus niet, dat „de Moloch" een Moabietische of Ammonietische god is.

Ook de beschouwingen over den Phoeniecischen en Egyptischen godsdienst leveren Dr. E. geen resultaat.

Om nu toch tot een positief antwoord te komen, begint Dr. E. het gevaarlijke terrein der vermoedens te betreden. Hij merkt op, dat „Melek" (d. i. koning) een nomen appellativum is, en besluit, op bloote vermoedens, die slechts steunen op de reeds door ons wederlegde volkomen krachtelooze argumenten, dat „Jahwe" de eigennaam van den Moloch was. „Wij begrijpen gemakkelijk", zegt hij, „dat de eigennaam van den god in het dagelijksch spraakgebruik kortheidshalve niet steeds werd vermeld" (blz. 113). Dat „niet *steeds*" geeft aan de woorden van Dr. E. al te veel den schijn van *parti pris*; hij weet immers zeer goed, dat „Jahwe" *geen enkele maal* voorkomt als de eigennaam van den Moloch. En wat zijn argument betreft — ook wanneer de Moloch een van een ander volk overgenomen god is, begrijpen wij zeer gemakkelijk, dat zijn eigennaam (zoo hij er een had) kortheidshalve „niet steeds werd vermeld".

In zijn laatste paragraaf, getiteld *Jahwe en Melek*, waant Dr. E. de eigenlijke oplossing der vraag naar den oorsprong van den Molochdienst te vinden. Hier komt de aap uit de mouw: het *Darwinisme*. De mensch komt van den aap en — Jahwe moet komen van den Moloch. Ziedaar!

Mag ik Dr. Eerdmans doen opmerken, dat de geschiedenis der

godsdiensten, tegen de Darwinistische theorie in, wèl zedelijk verval, maar geen ontwikkeling ten goede in de natuurgoden (tot welke hij immers ook den Moloch rekent) aanwijst? [1]) Wanneer zal men toch eens ophouden eene theorie als het evolutionisme, die èn door de natuurlijke historie èn door de geologie èn door de geschiedenis in hare algemeenheid niet alleen niet gestaafd, maar zelfs tegengesproken wordt, *per fas et nefas* te willen doordrijven, alleen *om* toch maar te ontkomen aan den Schepper van hemel en aarde, den God van Seth en van Sem, van Abraham en van Israël!

Melek = *Jahwe* — ziedaar de „vergelijking" door Dr. E. opgezet. „Ten einde den eersten term der vergelijking nader te bepalen" constateert hij dat de Melek-goden vuurgoden waren en krijgsgoden, vol woeste kracht; doch zij vertegenwoordigden niet alleen de verwoestende, maar ook de scheppende natuurkracht; zij treden verwoestend en zegepralend op, ofschoon het strenge karakter op den voorgrond treedt. Om nu den tweeden term der vergelijking met den eersten in overeenstemming te brengen, geeft hij eene schets van de strenge eigenschappen en voorschriften van Jahwe, uit alle verband gerukt en in een valsch licht gesteld, plaatst daarnaast een zeer flauw beeld van zijne „levenwekkende zijde" en — de vergelijking is bewezen!

Aan de redeneering van Dr. E. kleeft een *vitium naturae*, een aangeboren gebrek. Hij *onderstelt* namelijk, dat elke godsdienst oorspronkelijk natuurdienst, d. w. z. vereering van de krachten der natuur was. Wanneer men op deze „basis" staat, heeft men slechts te onderzoeken, welke natuurkracht door de eene of andere godheid kan zijn voorgesteld. En zoo meent Dr. Eerdmans de ontdekking te hebben gedaan, dat Jahwe is: „de woeste ongebondene kracht der natuur". Daar de oorspronkelijkheid van den natuurgodsdienst een der onbewezen dogma's is, die

[1]) Zie mijn werkje *God, Christendom en Kerk*, blz. 116 vv.

de mannen der moderne „wetenschap" *moeten* aannemen, zullen wij Dr. E. op zijne „basis" ongemoeid laten. Wij willen alleen opmerken, dat de schrijvers van het O. T. Jahwe volstrekt niet voorstellen als een natuurgod — behoorende tot de dingen der natuur. Hij is de op zichzelf onzichtbare, zelfs door geen beeld voorgestelde, buiten en boven de natuur staande Schepper en Beheerscher van hemel en aarde, de Heer van leven en dood, de absolute Meester van volkeren en individuen — en in dezen zin kunnen alle door Dr. E. opgesomde „trekken" zeer goed worden verklaard. Strengheid was in het Oude Verbond noodig om een tusschen heidenen levend volk aan den waren God verbonden te houden.

Overigens, indien iemand ook al wilde aannemen, dat er verband bestond tusschen Jahwe en den Moloch, dan ware het — 't gewone verloop der oude godsdiensten en den aard van het Joodsche volk in aanmerking genomen — veel natuurlijker en waarschijnlijker, dat de Moloch een verbastering was van het Jahwe-begrip, dan dat Jahwe een veredelde Melek zou zijn. „Trekken" van overeenkomst tusschen de beide godsbegrippen bewijzen in geenen deele de prioriteit van den Moloch.

Wij hebben nu enkele gebeurtenissen, gebruiken en historisch-philologische vermoedens te bespreken, die door Dr. E. ter staving van zijn gevoelens worden aangehaald.

De gewelddadige dood van Agag. Daarvan zegt Dr. E.:

„Wij denken aan de handelwijze van Meša, bij de inneming van 'Atarot, wanneer wij lezen, hoe Samuel Agag voor het aangezicht van Jahwe in stukken houwt (1 *Sam.* XV : 33), nadat Saul reeds op zijn bevel gansch Amalek zou hebben „verbannen", d.w.z. vermoord, omdat zijn god Jahwe hem de overwinning geschonken had" (blz. 127).

De terdoodbrenging van Agag door Samuel kan geen dienst doen om een Melek-aard aan Jahwe toe te dichten. Want dat was geen offer van het „dierbaarste pand" (dat men gewoon was aan den

Melek te brengen), maar de terechtstelling van den vijand volgens de zeden des tijds. Zelfs de vermoording der inwoners van Atarot door Mesa (op diens stèle verhaald) kan niet gelden als een offer aan zijn god Kamos; deze „handelwijze" moest volgens de woorden van Mesa zelven dienen als een „*schouwspel* voor Kamos en Moab" — Moab was toch geen god, aan wien een offer gebracht werd.

De „ban" van Jonathan. Ziehier de schildering van Dr. E.:

„Buiten weten van Jonathan heeft Saul ieder vervloekt, die zich ook maar een oogenblik in het vervolgen zal vertragen en eenige spijs gebruiken. Jonathan, hiervan onkundig, versterkt zich met wat wilden honing en valt dus onder den herem. Saul wil verder trekken, doch als hij de godheid raadpleegt, weigert deze te antwoorden, vertoornd dat zij haar eigendom nog niet ontvangen heeft. Onwetend van hetgeen heeft plaats gehad, werpt Saul het lot om te vernemen, wie Jahwe's toorn heeft opgewekt. Jonathan wordt geraakt en, zoo het volk er niet op aan had gedrongen, dat Israëls redder gelost zoude worden, zou Saul zijnen zoon zeker aan Jahwe gewijd hebben" (blz. 130).

Dr. E. geeft aan het verhaal in I Sam. XIV een schijn, dien het in werkelijkheid niet bezit. Immers 1o. in het geheele verhaal is geen spraak van den *cherem*, maar van een gewone vervloeking; 2o. noch wat onder den *cherem*, noch wat onder een anderen vloek lag, gold als een aan Jahwe toekomend *offer*; 3o. nergens blijkt uit het verhaal dat de Godheid „*vertoornd*" was, „dat zij haar *eigendom* nog niet ontvangen" had, of dat — zooals Dr. E. verder nog zegt — Jahwe „zich zijn *offer* niet liet *ontnemen*"; noch van *toorn* of *zich niet willen laten ontnemen*, noch van *eigendom* of *offer* rept de tekst; 4o. er is geen spraak van „*wijden aan Jahwe*". Verder behoort opgemerkt te worden, dat Jonathan niet geheel onschuldig was. Toen iemand uit het volk, ziende, dat hij van den wilden honing nam, hem opmerkzaam maakte op het koninklijk verbod zijns vaders, keurde Jonathan dit verbod openlijk af (vs. 29—30). — 't Getuigt niet van kracht

dat men een verhaal zoo sterk moet kleuren om er een argument van te maken.

Het offer van Jephte. Dit is het eenige voorbeeld van een menschenoffer aan Jahwe, dat wij in de H. Schrift aantreffen. 't Spreekt van zelf dat Dr. E het aanhaalt:

„Als een parallel van Meša's offer zouden wij Jephta's eenige dochter kunnen noemen, opgeofferd door de gelofte haars vaders. Een man als Jephta, die toch reeds in den krijg zijn ijver voor Jahwe betoond had, durfde den strengen god zijn eigendom niet onthouden" (blz. 129).

Stippen wij eerst even aan, dat de gevallen van Mesa en Jephte niet zoo geheel „parallel" zijn. Bij de offering van Mesa's zoon op de muren van Kir-Hareset is er geen spraak van eenige gelofte; het offer werd vrijwillig gebracht ter afwering van ongeluk; terwijl Jephte's dochter door den vader werd geofferd tengevolge van eene vermeende verplichting, voortkomende uit eene onberaden gelofte.

Men moet Jephte's offer beschouwen in de lijst der omstandigheden, waarin het behoort. Jephte van Galaäd was de zoon eener onwettige vrouw en werd door de wettige zonen zijns vaders uit de ouderlijke woning verdreven, waarna hij zich vestigde in eene andere streek. Hij leefde daar gescheiden van de Israëlieten en werd hoofdman van „geringe lieden". 't Was in den tijd der Ammonietische verdrukking, waarin de Israëlieten van Galaäd waren gevallen toen zij zich aan den afgodendienst der omliggende volkeren overgaven; Jephte zal van de heidensche gebruiken wel evenmin vrij geweest zijn. De Israëlieten kwamen echter door de verdrukking tot betere inzichten, zij ontdeden zich van de afgoden en bereidden zich ten strijd. „In die dagen nu streden de kinderen Ammons tegen Israël... en de ouderlingen van Galaäd togen heen om Jephte te halen uit het land Tob" en hem te verzoeken hun aanvoerder te zijn tegen de Ammonieten. Na eenige beraadslaging nam Jephte het voor-

stel aan en verhuisde naar Maspha. Toen „kwam op Jephte de geest des Heeren", die hem met moed vervulde om een leger bijeen te brengen en tegen Ammon op te trekken. Doch op het punt om tegen den vijand ten strijde te trekken, deed hij eene gelofte aan Jahwe en sprak: „*Indien Gij de kinderen Ammons in mijne hand geeft, zal hij die* [of *dat wat*] *uitkomt uit de deuren van mijn huis en mij tegenkomt, als ik in vrede terugkeer van de kinderen Ammons, voor Jahwe zijn en ik zal hem* [of *het*] *opdragen ten brandoffer*". Bij zijn terugkeer trad zijne eigene dochter hem tegemoet — tot groote droefheid van Jephte zelven. Zij vroeg twee maanden tijd, om met hare speelgenooten rond te wandelen en haren ongehuwden staat te beweenen Daarna „*volbracht hij aan haar zijne gelofte, die hij beloofd had, en zij kende geenen man*". „En het werd een gebruik in Israël, dat jaarlijks de dochters van Israël bijeenkomen, om de dochter van Jephte den Galaädiet te beklagen, vier dagen in het jaar" (Recht. XI).

De nieuwere katholieke exegeten verklaren het offer van Jephte's dochter met verschillende Rabbijnen in dien zin, dat zij door haren vader tot altijddurende maagdelijkheid werd veroordeeld ter eere van Jahwe, daar het menschenoffer door de Wet verboden was. De woorden der Schrift: „En zij kende geenen man", alsmede de herhaalde vermelding van het „beklagen" harer maagdelijkheid, geven tot deze uitlegging gegronde aanleiding Doch ook al wil men met de oudere exegeten het offer letterlijk volgens de belofte opvatten als een slacht- en brandoffer aan Jahwe, dan kan men hieruit geenszins besluiten tot het gebruik van menschenoffers te brengen aan Jahwe. Ook in de onderstelling, dat zulk een offer bij de Israëlieten verboden en niet in gebruik was, kan men de gelofte van Jephte en de volbrenging ervan zeer goed verklaren. De Wet was alleen in handen van priesters of wellicht slechts van den Hoogepriester, die daarvan op gezette tijden voorlezing liet doen. Het volk was tot afgodendienst vervallen en het was natuurlijk, dat de particuliere voorschriften der

Wet in vergetelheid waren geraakt. Jephte, een ruw krijgsman, leefde in een heidensche omgeving en zag daar de gewoonte van het menschenoffer. Daar hij zich grootmoedig verbonden had om het leger van Jahwe, den God van Israël, aan te voeren tegen den vijand, laat het zich gemakkelijk verklaren, dat de moedige soldaat in zijne onbezonnenheid eene gelofte deed, die hem later kon berouwen; en dat hij, als een man van zijn woord, zijne belofte volbracht, kan ons geenszins verwonderen.

Overigens beschrijft de H. Schrift het geval van Jephte als iets bijzonders, als iets ongewoons in Israël. Zoo het menschenoffer tot de gebruiken van den Jahwe-cultus had behoord en iets gewoons was geweest, dan ware het moeielijk te verklaren, dat de „dochters van Israël", nog ten tijde toen het *Boek der Rechteren* geschreven werd, jaarlijks vier dagen bijeenkwamen om Jephte's dochter te beklagen.

Uit een en ander blijkt in elk geval, dat het offer van Jephte niet geschikt is om de gewoonte van het menschenoffer in Israël te bewijzen.

Het offer van Abraham. Hier maakt Dr. E. ons de taak gemakkelijk. Het is hem namelijk „onmogelijk Abraham en Izaak voor personen te houden"; hij moet „òf aan fantasie òf aan eene sage denken" (blz. 131). 't Is voor hem alleen maar de vraag, welke bedoeling de schrijver van Gen. XXII in het begin der 8ste eeuw (!) met zijn verhaal gehad heeft. En het antwoord is gereed: „In beide gevallen [fantasie of sage] is... hervorming van levende begrippen bedoeld".

„Ware het eene ongerijmdheid te vragen of Jahwe door kinderoffer gediend wilde worden, de Elohist zou zich niet geroepen hebben geacht ons te leeren, dat het niet op het dooden van den eerstgeborene aankomt, maar op de godsdienstige gezindheid, de geheele toewijding aan Jahwe, waarvan dit offer de uitdrukking is..... Schreef de Elohist niet in het begin der 8ste eeuw, wij zouden in het verhaal een polemiek tegen Manasse's dagen kunnen

bespeuren; nu hebben wij waarschijnlijk aan eene sage te denken, die reeds lang onder het volk leefde als drager van een geest aan het menschenoffer vijandig. Is dit waar [hier komt de logica!], dan moet er een tijd geweest zijn, waarin men niet met de gezindheid van het offer meende te kunnen volstaan, maar het ook werkelijk bracht."

De schrijver is werkelijk al te voorbarig in het kiezen van conclusies. Aangenomen eens, dat Abrahams offer tot het rijk der sagen behoorde en dat de schrijver „hervorming van onder het volk levende begrippen" bedoelde, dan zijn er nog andere conclusies evenzeer mogelijk, b.v. deze: is dit waar, dan heerschte de meening, dat Jahwe, in tegenstelling met de vreemde goden, het kinderoffer *niet* verlangde, ofschoon Hij meer recht zou hebben om het te verlangen dan de Moloch, en dan wilde de schrijver door zijn verhaal het volk aansporen om de wreede afgoden te verlaten en den barmhartigen Jahwe te dienen.

Wij, die niet de minste „gronden" hebben om in het verhaal van Abrahams offer fantasie of sage te zien, stellen ons de beteekenis van dit offer eenigszins grootscher voor dan Dr. Eerdmans. De aartsvader van Gods volk had van God het bevel ontvangen om zijn eenigen zoon te slachtofferen op den berg Moria, denzelfden berg — volgens de overlevering — waarop later de tempel van Jerusalem stond, de offerplaats der Joden. Abraham besteeg met Isaäc den berg, en deze laatste droeg zelf het hout voor den brandstapel, op welken hij zou geofferd worden, terwijl zijn vader het vuur en het zwaard droeg. „Vader, zeide Isaäc, hier is vuur en hout, waar is het slachtoffer?" En Abraham antwoordde: „God zal in een slachtoffer voorzien, mijn zoon!" Door het bevel om Isaäc te offeren toonde God aan Abraham, dat de mensch zelf den dood schuldig is en het offer verdient te zijn; dat derhalve voor de zonde niet kan voldaan worden door het offer van bokken en stieren. Doch God is niet alleen rechtvaardig, maar ook barmhartig. Hij hield de

hand van Abraham tegen, opgeheven om zijnen zoon den offerslag te geven, en gaf hem als plaatsvervangend offer eenen ram. Zoo waren de dierenoffers der Joden de voortdurende herinnering aan de schuld van den mensch, doch tevens aan de barmhartigheid des Heeren. God blijft barmhartig, maar *rechtvaardig* tevens. Eenen *menschenzoon* wilde Hij zenden, die tegelijk Zijn eigen Zoon was, die de rechtvaardige straf onderging voor de schuld der menschheid en tevens voor de menschheid volledige verzoening en barmhartigheid zou verwerven — het Lam Gods, dat op zich neemt de zonden der wereld. Hij kwam, de Menschenzoon. Hij nam zelf het kruishout op zich, waarop Hij zou geofferd worden, en droeg het teeken der zonde, dat het teeken der verlossing worden zou, op zijne schouderen naar den top van den Calvarieberg, buiten de stad Jerusalem. „Want", zegt de Apostel, „van de dieren, wier bloed voor de zonde door den Hoogepriester in het heiligdom wordt gebracht, worden de lichamen vóór de legerplaats verbrand (Lev. XVI); daarom heeft ook Jesus, om door zijn bloed het volk te heiligen, buiten vóór de poort geleden" (Hebr. XIII). Daarom heeft Hij geleden niet op den tempelberg, waar de voorbeduidende dierenoffers gebracht werden, maar tegenover den tempelberg, op den Calvarieberg, d. w. z. op den Schedelberg, om, stervend aan den boom des kruises, den mensch de vrucht van den boom des levens terug te schenken en den dood van den mensch te herscheppen in het eeuwige leven. Gelijk God aan Abraham wegens zijne gehoorzaamheid beloofde, in hem en in zijn zaad alle geslachten der aarde te zullen zegenen, zoo heeft Hij in en door Jesus, den Zoon van Abraham, wegens zijne volledige, alle wet vervullende en voleindigende gehoorzaaamheid, alle geslachten der aarde werkelijk gezegend, allen, die Jesus aannemen, gemaakt tot broeders en medeërfgenamen van Zijnen Zoon. En dezen Eéniggeboren Zoon des Vaders, den Eerstgeborene onder de broeders, offeren wij dagelijks op onze altaren ter gedachtenis

en ter vereeuwiging van het offer des kruises, welks zegenstroomen ons daardoor worden toegevoerd. Doch daar is Hij zelf de eerste, de opperste Offeraar, de Opperpriester; want Hij is *„priester in eeuwigheid naar de orde van Melchisedech"*.

Deze, de wereldgeschiedenis omvattende zin van Abrahams offer, waarbij niet alleen de dierenoffers en de lossing der eerstgeborenen bij de Joden, maar ook de menschenoffers der heidenen, die de barmhartigheid Gods jegens den zondaar niet kenden, in het licht hunner ware beteekenis verschijnen, ligt iets hooger dan de sferen, waarin de „critische" blik van Dr. Eerdmans zich beweegt. Wij echter danken God, dat Hij deze dingen, die verborgen zijn voor de „wijzen" en „verstandigen", den kindekens heeft geopenbaaard.

De besnijdenis. Ten onrechte noemt Dr. E. de besnijdenis een bloedig *„offer"*; de beteekenis van een offer heeft zij nergens in de H. Schrift. Zij moest alleen dienen om het verbond, dat God met Abraham en zijn nageslacht had gesloten, te bezegelen en te beteekenen (Gen. XVII, 13). Zij was en is nòg ook bij andere volkeren in gebruik, zonder dat zij een bijzonder godsdienstig karakter draagt. In het voorschrift der besnijdenis een bewijs van „wreedheid" te zien — zooals Dr. E. doet — zoover heeft zelfs de hedendaagsche „beschaving" het niet gebracht.

De lossing der eerstgeborenen. Daarop legt de schrijver bijzonder veel nadruk; aan de bespreking ervan wijdt hij meerdere bladzijden. Ziehier de hoofdmomenten van zijn betoog (blz. 132–137):

„Allen [de „geestelijke Jahwisten"] gaan van de onderstelling uit, dat zij [de eerstgeborenen] Jahwe's onvervreemdbaar eigendom zijn. In zekeren zin kan men dit van alles in Israël zeggen, zooverre het Jahwe's uitverkoren volk is, doch de eerstgeborene is op eene bijzondere wijze het eigendom van Jahwe. Immers terwijl alle mannelijke kinderen ten 8sten dage door de besnijdenis moeten

worden gewijd, is voor den eerstgeborene bovendien eene lossing voorgeschreven. Eigenlijk behoorde Jahwe hen dus zelven te ontvangen."

Dan citeert hij Exod. XXII, 28—29 (Vulg. 29—30): „De(n) eerstgeborene uwer zonen zult gij Mij geven; evenzoo zult gij doen met uw rund- en kleinvee, zeven dagen zal het bij de moeder zijn, maar den achtsten dag zult gij het Mij geven". „Waarin dit geven bestaat?" vraagt schrijver. Hij wil niet beweren, dat het „Bondsboek" het kinderoffer eischt. „Het voorschrift uit het Bondsboek verplaatst ons in de tijden, toen mildere practijk naast de antieke strenge theorie heerschte." Hoewel het „loskoopen" reeds in gebruik was, was het nog niet te boek gesteld, en de priesters verklaarden mondelings, dat door het loskoopen aan de verplichting van het „geven" werd voldaan. Aldus is volgens Dr. E. het bevel „den eerstgeborene uwer zonen zult gij Mij *geven*" eene „antieke formuleering", die dagteekent uit den tijd, toen het kinderoffer nog tot de wettige voorschriften van den Jahwe-cultus behoorde. „Steeds wordt de eerstgeboorte van den mensch in hetzelfde verband genoemd met de eerstgeboren dieren, die geofferd werden. Dit wijst er op, dat er geen principieel onderscheid is tusschen de wijze, waarop de kinderen oorspronkelijk aan Jahwe werden aangeboden en de offeranden van het jonge vee."

De conclusie is alweer geheel voorbarig en ongegrond. Immers onderstel eens, dat er oorspronkelijk wel degelijk verschil bestond in de wijze der aanbieding van een eerstgeboren kind en van een eerstgeboren kalf, moet men ook dàn niet verwachten, dat in de wetsartikelen, die bepalen, *welke* eerstgeboorte Gode moet worden „gegeven" of aangeboden, de beide soorten van eerstgeboorte „in hetzelfde verband" genoemd worden? De *wijze waarop* wordt dan òf door een reeds bestaand gebruik òf door andere, bijzondere wetsartikelen bepaald. Vooral in eene *grondwet* verwacht men dergelijke bijzondere bepalingen niet, en de „critici" zelven erkennen immers in het „Bondsboek" de grondwet van Israël. Het korte en kernachtige van deze grondwet (Exod. XX—XXIV), op enkele stukken na volgens de „cri-

tiek", getuigt wel voor hare authenticiteit, maar kan nooit of nimmer als bewijs gelden voor eene stelling als die van Dr. E.

Ook meen ik te moeten opmerken, dat de eerstgeboorte van den mensch niet alleen met die eerstgeboren dieren, welke geofferd worden, maar ook met die, welke *niet* geofferd worden, in „hetzelfde verband" worden genoemd. Zoo wordt Exod. XIII, 2 en 12 in 't algemeen gezegd, dat alle eerstgeboorte (van mensch en dier) aan Jahwe moet worden overgegeven. En dan geeft vs. 13 de nadere bepalingen: „De eerstgeboorte van den ezel zult gij met een schaap lossen; zoo gij ze niet lost, zult gij ze dooden [niet als offer]; en alle menschelijke eerstgeboorte onder uwe zonen zult gij met geld lossen". Zoo ook Num. XVIII, 15, waar na de algemeene bepaling gezegd wordt, dat de eerstgeborenen van den mensch en van onreine dieren moeten worden gelost.

Doch juist in dat „loskoopen" vindt Dr. E. het bewijs voor zijne meening. Op de boven door ons aangehaalde woorden laat hij volgen:

„Zoo men dit niet aanneemt, laat zich eene verplichte lossing nooit verklaren. Een facultatieve kan haar grond hebben in een priesterschap of iets dergelijks, eene gedwongene alleen in een oud kinderoffer".

Door het woordje *alleen* maakt de schrijver zijne conclusie weer tot de eenig mogelijke. Om een bewijs van dezen aard te voeren behoort men, volgens een eisch der logica, op degelijke gronden aan te toonen, dat men *alle* mogelijke gevallen heeft uitgeput en dat er geene andere dan de voorgestelde conclusie overblijft. Aan dien eisch voldoet men niet met het woordje *alleen*, ook niet na het een en ander gezegd te hebben over „een priesterschap of iets dergelijks". Zoo bestaat hier een geval, dat door Dr. E. niet besproken is. Stel, dat Jahwe zijn volk bijzonder op het hart wilde drukken, dat alles, vooral ook de vruchtbaarheid van mensch en dier, een geschenk van Hem was, en

dat Hij het op gevoelige wijze voortdurend wilde herinneren aan den plicht van dankbaarheid — zou de bepaling om Hem alle eerstelingen en alle eerstgeboorte over te geven daartoe niet een uitstekend middel zijn? En dan lag het voor de hand om de eerstgeborenen van menschen en van onreine dieren te doen „loskoopen", terwijl er volstrekt geen sprake behoeft te zijn van een „oud kinderoffer". Dat deze bedoeling niet in de Wet zelve als de reden der bepaling is opgegeven, kan geene moeielijkheid zijn. Want juist het hoofddoel eener wet, dat als het meest natuurlijke voor de hand ligt en door de onderdanen vanzelf moet begrepen worden, behoeft in de wet niet te worden uitgedrukt, en feitelijk gebeurt dat ook niet. 't Is trouwens bekend, dat in 't bijzonder de vruchtbaarheid en onvruchtbaarheid in het O. T. als eene beschikking van Jahwe gelden.

De secundaire doeleinden, die de wetgever aan zijne wet wil toegekend hebben, behooren in den regel uitdrukkelijk vermeld te worden. En zoo worden twee doeleinden van de wet op de eerstgeborenen in de Thora aangeduid. Genoemde wet dient: 1o. ter herinnering aan den dood der eerstgeborenen (van mensch en vee) onder de Egyptenaren bij den uittocht der Joden, en ter opwekking van dankbaarheid voor de verschooning van Israël (Exod. XIII, 14—15); „daarom", zoo spreekt de Israëliet, „offer ik Jahwe alle mannelijke eerstgeboorte en los ik alle eerstgeborenen mijner zonen" (vs. 15; verg. Num. III, 13 en VIII, 17); 2o. wat de menschelijke eerstgeboorte betreft: om de Joden er tevens op te wijzen, dat eigenlijk de eerstgeboren zonen aan Jahwe behoorden geheiligd te worden als priesters, en ter gedachtenis aan het feit, dat Hij daarvoor den stam Levi in de plaats heeft genomen (Num. III, 12 en 40—51; VIII, 15—19). Tegen deze laatste reden brengt Dr. E. vooreerst in, dat het zonderling is „dat *alle* mannelijke eerstgeborenen nog moeten worden losgekocht, terwijl toch door de Levietische priesterschap aan Jahwe's eischen is voldaan". Wanneer men bedenkt, dat

bij de invoering dezer wet het plus van het getal der eerstgeborenen boven dat der Levieten met 5 sikkel per hoofd moest gelost worden, dan is het volstrekt niet zonderling, dat elke mannelijke eerstgeborene, die later ter wereld kwam, ook als een *plus* gerekend werd; daarenboven moest de stam Levi *voortdurend*, ook door middel van zulke losprijzen, onderhouden worden. Verder moest het volgens Dr. E. vóór de invoering van de wet der Levietische plaatsvervanging „facultatief [zijn] of men zijn zoon priester wil laten worden òf loskoopen", terwijl men toch volgens Exod. XIII een losprijs „m o e t" betalen. Maar het is toch duidelijk, dat Exod. XIII. behelzende de wetten, die op den dag van den uittocht gegeven werden, moet beschouwd worden als voorbereiding van en in samenhang met de Sinaïetische wetgeving; men kan daar dus geen bepalingen verwachten, die door de Mosaïsche Wet (hier de instelling van een *uitsluitend Levietisch* priesterschap) vervallen. Men kan derhalve, ook na de opmerkingen van Dr. E, de verplichte loskooping van alle mannelijke eerstgeboorte blijven verdedigen als gevolg der instelling van het Levietische priesterschap. — Overigens blijven nog de andere genoemde redenen voor de wet op de eerstgeborenen bestaan, zoodat het in geenen deele noodig is te denken aan een „oud kinderoffer".

Nog eene redeneering van Dr. E. ten gunste van het kinderoffer aan Jahwe mag den lezer niet onthouden worden.

„Als Kuenen geneigd is in het kinderoffer ten tijde van den Deuteronomist eene reden te zien, waarom dit wetboek over de menschelijke eerstgeborenen zwijgt, dan zijn wij daarmede op het spoor der verklaring. De Deuteronomist wist wel, dat het „geven" in werkelijkheid niet zoo onschuldig was. Had hij op een verleden kunnen wijzen, zooals Baudissin [die niet het offer maar een oorspronkelijk priesterschap der eerstgeborenen aanneemt] zich dat voorstelt, dan had hij wel met kracht en klem de aloude bepalingen omtrent het loskoopen herhaald, of althans aangewezen hoe zijne „Levietische priesters" het „geven" noodeloos maakten. Doch welk een afschuw

hij ook van den Tofet dienst koestert, deze beide wapenen gebruikt hij niet."

De zaak, welker verklaring Dr. E. door de „geneigdheid" van Kuenen op het spoor komt, zal wel zijn de quaestie, wat het „geven" beteekent in het voorschrift van het „Bondsboek": „Den eerstgeborene uwer zonen zult gij mij g e v e n". Het zwijgen van Deuteronomium over de menschelijke eerstgeborenen wordt in de hand der „critici" een argument voor een „oud kinderoffer". Het argument heeft dan den volgenden gang. Vooreerst wordt als bewezen verondersteld dat het kinderoffer aan Jahwe (onder den naam „Melek") ten tijde van den „Deuteronomist" (621 v. Chr. volgens de „critiek") bij de Joden in gebruik was; deze onderstelling wordt door Dr. E. aangeduid in de woorden: „De Deuteronomist wist wel" enz. Zoo nu het „geven" der eerstgeborenen in den ouden tijd iets heel onschuldigs was geweest (n.l. een verplicht priesterschap), dan zou de Deuteronomist geen reden hebben gehad om over het voorschrift van het „Bondsboek" betreffende de eerstgeborenen te zwijgen; hij zou integendeel „met kracht en klem de aloude bepalingen omtrent het loskoopen [hebben] herhaald" enz. Nu hij echter over dit alles zwijgt, verraadt hij daardoor, dat het „geven" oorspronkelijk niet zoo onschuldig was.

Dit argument verliest reeds alle kracht, wanneer de onderstelling, dat het bedoelde kinderoffer aan Jahwe in gebruik was, in werkelijkheid *niet* bewezen is — en dat meenen we te hebben aangetoond. Verder had moeten bewezen worden, dat het zwijgen van den Deuteronomist geen enkele *andere* reden kan hebben dan deze: dat het „geven" oorspronkelijk niet zoo onschuldig was. Zelfs had er moeten bewezen worden, dat, al was het „geven" ook iets heel onschuldigs, de Deuteronomist positief reden had om over de menschelijke eerstgeborenen te spreken; de zinsnede: „dan had hij wel" enz. is geen bewijs, maar is juist de te bewijzen stelling.

Er is nòg iets. Dr. E. zoekt zijn argument in het zwijgen over het *geven* der eerstgeborenen. Maar, zoo mogen *wij* vragen, waarom zwijgt hij over het *loskoopen?* Het loskoopen was, ook volgens hem, reeds in gebruik toen het „Bondsboek" geschreven werd, naar zijne meening als „mildere practijk naast de antieke strenge theorie" (blz. 137), dus vóór den „Deuteronomist", en wel als „mondelinge bepaling" van de priesters. Als het *geven* niet zoo onschuldig was, waarom dan niet „met kracht en klem de aloude [„mondelinge"] bepalingen omtrent het loskoopen herhaald, of althans aangewezen hoe [deze bepalingen] het „g e v e n" noodeloos maakten"? Doch.... „deze beide wapenen gebruikt hij niet". Dit argument staat met minstens gelijke kracht tegenover dat van Dr. E.

Wanneer men *ons* nu vraagt, waarom Deuteronomium èn over het „geven" èn over het „loskoopen" der eerstgeborenen zwijgt, dan hebben wij eene heel eenvoudige oplossing: Deuteronomium is het laatst geschreven wetboek van Moses, en in de voorafgaande boeken zijn de verplichtingen betreffende de menschelijke eerstgeborenen zóó duidelijk en zoo goed — ook voor het verblijf der Joden in Kanaän — uiteengezet, dat de „Deuteronomist" geen reden zag om daar nog iets aan toe te voegen of te veranderen, en daarom behoefde hij er *niets* van te zeggen.

Wat de Israëlieten onder het „geven" der eerstgeborenen verstonden, leeren wij op zeer bevattelijke wijze uit het Evangelie. Luc. II, 22—23 verhaalt: „En als de dagen hunner (Vulg.: harer) zuivering, naar de Wet van Moses, vervuld waren, *brachten zij hem naar Jerusalem, om hem te stellen voor den Heer* (παραστῆσαι τῷ κυρίῳ); zooals geschreven staat in de Wet des Heeren: alle eerstgeboorte van het mannelijk geslacht zal den Heere heilig genoemd worden". Het „geven" bestond dus in eene werkelijke voorstelling of opdracht van het kind aan God in den tempel en was eigenlijk niet hetzelfde als het „loskoopen", dat daarna of daarbij geschiedde, terwijl nochtans de geheele ceremonie

van de opdracht en de lossing als wets-formulier kortweg het „geven" der eerstgeborenen kon genoemd worden.

De „goden der vaderen". Tot dusver hebben wij in het boek van Dr. E. geen argumenten aangetroffen, die het ook slechts eenigszins waarschijnlijk maken, dat bij de Israëlieten ooit het gebruik heeft bestaan om aan hunnen God Jahwe onder den naam van „Melek" kinderen te offeren. Zouden hunne vaderen het gedaan hebben, zoodat deze wijze van godsvereering hun erfgoed kon zijn ? Of — om de quaestie nauwkeuriger te stellen — was de god der oude Hebreeuwen een zoogenaamde „Melek-god" ? Dr. E. antwoordt bevestigend:

„In het kleed hunner familie-geschiedenis — zegt hij — verhalen zij [„de ijveraars voor een gezuiverden nationalen godsdienst"], hoe zij niet altijd in Kanaän woonden. Eens kwamen zij van verre en met hen de Edomieten, Moabieten, Ammonieten, in een woord de Hebreën. Zij kwamen uit het Noorden, van de overzijde des Euphraats, waar zij andere goden dienden. Deze goden waren ongetwijfeld de Melek-goden" (blz. 139).

Ten bewijze, dat zij aan de overzijde des Euphraats andere goden dienden, haalt Dr. E. Josue XXIV, 2 en 14 aan. In dat hoofdstuk wordt verhaald, hoe Josue kort voor zijnen dood de Israëlieten aanspoort om alle vreemde goden weg te doen uit hun midden en alleen Jahwe te dienen, die Abraham uit Mesopotamië gevoerd en de kinderen Israëls uit de slavernij van Egypte verlost heeft. Vers 2 luidt: „En hij sprak tot het volk: aldus spreekt Jahwe, de God van Israël: aan de overzijde van den stroom woonden eertijds uwe vaderen, Thare, de vader van Abraham en Nachor, en dienden andere goden". En vs. 14—15 (volgens de vertaling van Dr. E. blz. 146): „Vreest Jahwe en dient Hem oprecht, en verwijdert de goden, die uwe vaderen aan de overzijde van den Euphraat en in Egypte dienden, en dient Jahwe. Doch zoo het u kwaad toeschijnt Jahwe te dienen, kies dan nu, wien gij zult dienen, òf de goden, welke uwe va-

deren aan de overzijde van den Euphraat dienden, òf de goden van den Amoriet, in wiens land gij woont, maar ik en mijn huis zullen Jahwe dienen".

Wanneer Dr. E. het feit, dat de Hebreeuwen in Mesopotamië *andere* goden dan Jahwe dienden, zoo wil opvatten, dat deze goden *Hebreeuwsche volksgoden* waren, dan moet hij dat bewijzen. Zoolang hij zulks niet doet, is de praesumptie voor *deze* opvatting: dat zij, evenals in Egypte en in Kanaän, ook in Mesopotamië naast *hunnen* God *vreemde* goden hebben gediend. Josue geeft zelfs te verstaan, dat Jahwe Abraham uit Mesopotamië heeft gevoerd om hem aan de overheersching van den afgodendienst te ontrekken, en uit alles blijkt, dat bij Abraham de kennis van den waren God aangenomen moet worden. R. Kittel, een schrijver, die met Dr. E. op de „basis" der „critiek" staat, zegt in zijne *Geschichte der Hebräer* [1]): „Man darf also wohl annehmen, dass Abrahams Person auf einem historischen Hintergrunde ruht. Besonders die Nachricht über eine höhere ihm schon zugekommene Gotteserkenntnis scheint sich nicht wohl als blosse Erfindung verstehen zu lassen. Es ist beachtenswert, dass schon die älteste Quelle [de Elohist bij *Josue* t. a. p.] Abrahams religiöse Stellung als Anlass seiner Trennung von den Stammesgenossen nennt und dass überhaupt seine religiöse Bedeutung vielfältig ins Licht gerückt wird". — Van dezen geleerden schrijver, die niet alleen „criticus" maar ook *historicus* is, wensch ik nog eene halve bladzijde aan te halen, waaruit de lezer kan leeren, dat niet alle „critici" met Dr. E. in Israëls patriarchen niets dan „inkleeding" en in hun God slechts een „Me-

[1]) Halbband I, S. 157 (Gotha 1888). Dat Israël en zijne vaderen van den beginne af slechts één en eigen God hebben vereerd, is op uitmuntende wijze bewezen door *Bäthgen* (ook een „criticus") in zijn baanbrekend werk *Beiträge zur sem. Religionsgesch.* (S. 131 vv.). 't Schijnt, dat Dr. E. hier diens argumenten wil doodzwijgen, terwijl hij hem bij andere quaesties aanhaalt.

lek" zien. Kittel spreekt over Gen. XIV, het bekende hoofdstuk, waarin, na het verhaal van een inval van vreemde vorsten, ook over Melchisedech wordt gesproken, den priester van God den Allerhoogste (*El Eljôn*).

„Dass das Stück Gen. 14 seiner litterarischen Beschaffenheit nach in keine der vorhandenen grösseren Quellschriften passt, ist einleuchtend und anerkannt, wenngleich es nach Art und Inhalt E [Elohist] am nächsten steht. Wenn nun aus einer Reihe von Glossen und späteren Notizen deutlich genug eine Ueberarbeitung durch R [Redactor] hervorgeht,..... so ist damit doch keineswegs die Annahme späterer Abfassung des Stückes selbst geraten. Denn es zeigt anderseits unverkennbare Spuren hohen Alters. Es übermittelt uns Namen, die anderweitig nirgends mehr erhalten sind als in den assyrischen Denkmalen und dort auf hohes Alter hinweisen. Es weiss von Verhältnissen in Kena'an, wie sonst hinsichtlich dieses Landes in den alten Erinnerungen der Einheimischen wie der Ausländer leben. Es kennt noch die älteste Gottesbezeichnung, wie sie in assyrischen und phönikischen Denkmalen und innerhalb des Alten Testaments selbst in dem ebenfalls unzweifelhaft auf alter Ueberlieferung ruhendes Stück über Bil'am vorkommt. Lasst es sich dabei in keine der vorhandenen Quellen unmittelbar einreihen, so ist auch dafür eine befriedigende Erklärung zu finden. Die schriftstellerische Eigentumlichkeit des Stückes erklärt sich thatsächlich nicht mit sehr später, sondern nur mit ausländischer Abfassung..... Die ausserisraelitische Abfassung hat schon Ewald mit vollem Recht aus der Bezeichnung Abrahams als Hebräer geschlossen. Nimmt man das altertumliche Gepräge der Erzählung hinzu, so ist die Vermutung ansprechend, dass es sich hier um ein uraltes, kena'anäisch-phönikisches Schriftstück handle, vielleicht entstanden im Kreise einer vorisraelitischen Priesterschaft Kena'ans..... Ist das der Ursprung unserer Erzählung, so ist damit die Vermutung einer tendenziosen Erdichtung zur Verherrlichung Abrahams als Kriegshelden wesentlich erschüttert" (l. c. S. 158—159).

Verder behoorde Dr. E. te bewijzen, dat de „andere" goden, die de Hebreeuwen in Mesopotamië dienden, *Melek*goden waren. Aan tusschenwerpsels als „ongetwijfeld" zijn wij van de zijde der

„critiek" te gewoon geraakt om er door getroffen te worden. Doch . . . . er volgt een bewijs. Ziehier:

„Dat Kemoš in die streken van Ḫarran vereerd werd, wordt waarschijnlijk door Kar-Kemis, de aan Kemoš gewijde stad, en waar wij bij Ammon, Israël, Phenicièrs en misschien ook bij Edom goden van dezelfde soort vinden, is de onderstelling niet gewaagd, dat deze godensoort van ouds hun gemeenschappelijk eigendom is".

„De naam van „Kar-Kemiš", eene stad aan *deze* zijde van den Euphraat, moet ten bewijze strekken, dat Kemos, de Melek der Moabieten, aan de *overzijde* van den Euphraat, in de streken van Harran, vereerd werd, en daaruit moet weer volgen, dat de patriarchen Melek-goden dienden. Doch de schrijver zelf ontneemt aan zijn argument ook nog het weinigje effect, dat eene toevallige overeenkomst in den klank van twee namen kan teweegbrengen: want in eene noot voegt hij er bij: „Eene andere etymologie staat Fried. Delitzsch voor, die den naam ontleedt in karka-mišu". De eerlijkheid van Dr. E. is te prijzen, doch wie het gezag van Fried. Delitzsch kent kan aan het argument van onzen „criticus" niet veel kracht meer toekennen. In Assyrische opschriften uit de 9de en 11de eeuw v. Chr. komt de naam van Karchemisch voor als Kar-ga-miš en Gar-ga-miš. Al was het ook waar, dat Kemos de god van Karchemisch was, dan bleef nog te bewijzen, dat zijne vereering ook aan de andere zijde van den Euphraat, in de streken van Harran bestond; een grens als de Euphraat laat nogal verschil in godsdienst en gebruiken vermoeden, vooral bij de oude volkeren. Daarbij komt, dat Harran reeds zeer vroeg Assyrisch gebied en zelfs een *zetel van den Assyrischen godsdienst* was. Daar stond Ê-ḫul-ḫul (Huis des jubels), de beroemde tempel van den maangod Sin, die door Nabonedus (omstreeks 550 v. Chr.) werd herbouwd. Een paar citaten uit het desbetreffende opschrift van Nabonedus [1]) mogen hier volgen: „Ê-ḫul-ḫul, den tempel van Sin, die

[1]) Cylinder uit Abû-Habba, V. Rawl. 64.

in Harrân ligt, waarin *sinds eeuwige dagen* Sin, de groote heer, als in de woning van de vreugde zijns harten woonde, — over de stad en dien tempel werd hij [Sin] toornig en hij liet het Mandu-volk optrekken en hij liet hem [den tempel] in ruïnen vergaan". Op bevel van Marduk en Sin liet Nabonedus, nadat de Mediërs door Cyrus overwonnen waren, den tempel opbouwen, die reeds vroeger door Assurbanipal (668—626) en nog vroeger door Salmanassar II (860—825) was opgebouwd. „Ik legde . . . . met zilver, goud, kostbare edelgesteenten, producten des wouds, cederhars, onder jubel en vreugde, op den grondsteen van Assurbanipal, den koning van Assyrië, die den grondsteen van Salmanassar, den zoon van Assurnasirpal, gevonden had, zijn fundament". Prof. Tiele noemt het werk van Salmanassar zonder eenige aarzeling een herbouw [1]). Daar het nu historisch zeker is, dat te Harran de Assyrische godsdienst reeds vroeg heerschende was, terwijl er voor het bestaan van Melek-dienst aldaar geen enkel positief bewijs bestaat, en daar Dr. Eerdmans zelf heeft aangetoond, dat de Melek-goden niet tot het Assyrische pantheon behooren [2]), achten wij het zeer onwaarschijnlijk, dat de „goden van Terah" (Thare) Melekgo-

[1]) In zijn gezaghebbend werk *Babylonisch-Assyrische Geschichte*, S. 463 (1888). Betreffende den zeer hoogen ouderdom van den Sincultus in Mesopotamie en Harran verg. Hommel, *Der babylon. Ursprung der ägypt. Kultur*, S. 28, en de daar geciteerde plaatsen.

[2]) IV Kon. XVII, 31 komen Adrammelek en Anammelek voor als goden van Sepharvaim. Dit Sepharvaim (in hetzelfde vers komt ook de lezing Sepharjam of Sepharim voor) wordt gewoonlijk vereenzelvigd met de bekende Babylonische stad Sipar; zooals echter ook Dr. Eerdmans (blz. 92—93) aantoont, is deze meening onwaarschijnlijk. Met meer recht houdt men „Sepharvaim" voor dezelfde stad, die bij Ezech. (XLVII, 16) *Sibrajim* heet en tusschen Hamath en Damascus moet gezocht worden. Adrammelek en Anammelek zijn dus waarschijnlijk geen Babylonische of Assyrische, maar West-Semietische goden.

den waren. Die onwaarschijnlijkheid stijgt nog, wanneer wij bedenken, dat Thare van nog meer oostelijk gelegen streken, uit „Ur der Chaldeërs" kwam, waar hij van het vaderland der Melekgoden nog verder verwijderd was.

Nu komt een historisch-philologisch argument, waarvan de kracht ook al zeer twijfelachtig is (blz. 140—141). In Exod. VI, 3 wordt gezegd, dat Jahwe aan de aartsvaders verscheen als El *Šaddaj* (God de *Machtige*). Aan Dr. E. bevalt de lezing „Šaddaj" niet. Ook andere geleerden hebben andere lezingen voorgesteld, zoodat sommigen vertalen „Heer", anderen „de Hooge". Volgens Dr. E. echter staat deze naam „misschien" in verband met de *šedim*, waaraan de Israëlieten, volgens Ps. CVI (Vulg. CV), 37, hunne zonen en dochters offerden; „*misschien*" is deze naam der vreemde Melek-goden van denzelfden radix gevormd als de naam van den God der aartsvaders. En van dienzelfden wortel (*šûd* = woeden of heerschen) heeft men ook in het Assyrisch eene afleiding gevonden in den naam der stierkolossen „Šedu". Daar zijn we er weer — bij den stier. Wil men *šedim* naar „Šedu" met *stier-goden* vertalen, 't is ons wel, schoon de Grieksche vertaler — die toch nogal dicht bij de bron was — het woord met „duivelen" (δαιμόνια) overzet. Maar uit het feit, dat Šedu de naam van een Assyrischen stierkolossus is en dat de goden der Kanaänieten šedim worden genoemd, te willen afleiden, dat de god der Hebreeuwen ook eens zoo moet geheeten hebben, dat dus *Šaddaj* verkeerd gespeld is en de Joden er een *d* te veel in hebben gelegd, met andere woorden: dat Israëls god eigenlijk niet de „Machtige" maar de „stier" moet heeten — zie, zulke enorme conclusies zijn dan toch waarlijk te sterk [1]).

[1]) Bathgen (l. c. S. 293 vv.) toont aan, niet alleen dat *Šaddaj* de ware lezing is, maar ook dat het een *aramaëisme* is, dus noch van Assyrisch-Babylonischen noch van Kanaanietischen oorsprong. Ook hier worden de bewijzen van Bäthgen door Dr. E. doodgezwegen.

De „theophore namen". Dr. E. zegt:

„De theophore namen, met Melek samengesteld, zijn in het O. T. niet zeldzaam en bewijzen, dat we niet ten onrechte eene Melekvereering in het oude Israël aannemen. *Malki-el* is een van Aser's kleinzonen. *Milka* is Nahors huisvrouw. *Malki-Šua* is een van Sauls zonen. *Eli-melek* is No'omi's man. *Abi-melek*, de zoon van Gideon is eveneens bekend genoeg. *Ebed-melek* komt bij Jeremia voor en op een oud Hebreeuwsch zegel, terwijl *Malki-ram*, *Malkia*, *Molechet* namen uit de geslachtslijsten van Chronieken zijn" (blz. 141—142).

Dr. E. had hierbij moeten bewijzen, dat „Melek" in deze namen den *naam eener godheid* aanduidt. Doet hij dit niet, dan heeft hij geen recht in de „namen met Melek samengesteld" „theophore namen" te zien. Men weet, dat *melek* „koning" beteekent, en wanneer men de door Dr. E. opgesomde namen vertaalt, verkrijgt men bijna overal een zeer goeden zin, zonder dat men in *melek* eene aldus genoemde godheid behoeft te zien. 't Zal ook wel geen betoog behoeven, dat Jahwe, de Koning van Israël, ook wel zoo genoemd mag worden, zonder dat Hij daarom vereenzelvigd wordt met den Moloch [1]). Eene analogie met de namen, die met „melek" zijn samengesteld, kan men vinden in de Assyrische namen. „Koning" beteekent in het Assyrisch *sarru* (*sar*); ik heb voor de aardigheid in de limu-lijsten (loopende van 893 tot 666 v. Chr.) de namen opgeteld, die — behalve die der koningen zelven — met „sar" zijn samengesteld, en vond er niet minder dan z e s t i e n. Wanneer ik nu hieruit zou willen besluiten, dat men niet ten onrechte eene „*Sarru*-vereering" in het oude Assyrië zou kunnen aannemen, dan zou Dr. Eerdmans mij met alle recht tegenspreken.

Eindelijk haalt Dr. E. nog de duistere plaats Amos V, 26 aan. Hij vertaalt: „G i j d r o e g t S i k k u t (v a n) u w e n M e l e k

[1]) De bewijzen voor de volkomene ongegrondheid zijner opvatting kan Dr. E. vinden bij Bäthgen, l. c. S. 145 vv.

en Kiun, uwe beelden, een ster als uwen god, dien gij u gemaakt hadt" (verg. Handel. VII, 43). Vele modernen vertalen: „Gij *zult* dragen" enz. en beschouwen het vers als een strafbedreiging, zich aansluitende aan de onmiddellijk volgende woorden: „En Ik zal u in ballingschap wegvoeren".

„Hoe dit evenwel zij — zegt Dr. E. — de tekst getuigt in allen gevalle voor het bestaan van Melek-vereering, òf in de tijden, voor dat Israël Kanaän bewoonde, òf onder Amos.

„Wil men Sikkut als eigennaam beschouwen en vereenzelvigen met Sakkut, die volgens sommigen [hoewel met weinig waarschijnlijkheid] in één Assyrisch opschrift voorkomt, dan bestaat de moeilijkheid, dat die naam daar als een oude Accadische genoemd wordt en derhalve in Amos' dagen niet meer zoo gebruikelijk was, dat een naburig volk hem overnam. Nemen wij daarentegen aan, dat er van de oude tijden sprake is, dan valt de verklaring hiervan ook gemakkelijker" (blz. 143).

De schrijver redeneert dus zoo: als „sakkut" werkelijk een oude Accadische, dus geen Hebreeuwsche naam is, en als „Sikkut" „Sakkut" is, dan is de bij Amos genoemde eigennaam van den Melek der Hebreeuwen een van een „naburig" volk overgenomen naam. Het besluit, dat hieruit voortvloeit, is: dus de Melek der Hebreeuwen heette Sakkut en was de god van een „naburig" volk. Maar waar blijft nu de door Dr. E. te bewijzen identiteit van Melek en *Jahwe* den „*volks*god" van Israël? —

Hiermede zijn, zoover ik zien kan, de eigenlijke argumenten, die Dr. Eerdmans voor zijne stelling in het midden brengt, uitgeput. De bespiegelingen, die hij daaraan hier en daar vastknoopt, schenken wij hem.

Heeft Dr. E. geen gronden kunnen vinden om de herkomst van den Moloch bij Israëls naburen te zoeken, de „gronden", waarop zijn resultaat „Melek = Jahwe" steunt, verdienen hunnen naam nog veel minder. Maar deze afgod moet toch ergens te huis behooren. De gewone identificatie van den Moloch met den Ammonietischen god *Milkom* of *Malkam* meen ik met Dr.

Eerdmans onwaarschijnlijk te mogen achten. De Moloch van het Tofet (*Ge-Hinnom*) wordt nergens Milkom genoemd, en de Ammonietische god heet slechts op eene enkele plaats in den Hebreeuwschen tekst „Molek", waar de oude Grieksche vertalers nog „Malkam" gelezen hebben (III Kon. XI, 7). Ook het feit, dat Milkom zijn heiligdom op den Olijfberg had, terwijl de Moloch in het dal Tofet bij Jerusalem werd vereerd, pleit tegen deze identificatie (zie IV Kon. XXIII, 10 en 13). Daarentegen komt de Molochdienst voor in verband met den Baäldienst.

Zoo lezen wij IV Kon. XVII, 15—17 (naar den Hebreeuwschen tekst): „Zij volgden de volkeren na, die rondom hen waren .... en zij verlieten alle geboden van Jahwe hunnen God, en zij maakten zich twee gegoten kalveren, en eene ashera, en zij baden het geheele heer des hemels aan, en *zij dienden Baäl, en wijdden hunne zonen en dochters in het vuur*". Daar hier geene andere godheid genoemd wordt, aan welke in het tien-stammenrijk de kinderen werden geofferd, ligt het voor de hand om aan Baäl te denken, die onmiddellijk vooraf vermeld wordt. Doch Jeremias neemt den twijfel weg. In zijne Tofet-rede lezen wij (XIX, 4—5): „Zij hebben Mij verlaten en deze plaats [het Tofet] vervreemd en hier geofferd aan andere goden, die zij niet gekend hadden — noch zij, noch hunne vaderen, noch de koningen van Juda — en zij hebben deze plaats vervuld met het bloed van onschuldigen; en zij hebben hoogten van Baäl gebouwd, *om hunne kinderen te verbranden in het vuur als brandoffers voor Baäl*". En XXXII, 35 heet het: „Zij bouwden hoogten voor *Baäl*, die in het dal van Ben-Hinnom zijn, om hunne zonen en dochters aan den *Moloch* te offeren".

Dr. E. beweert wel (blz. 37): „Alles wat niet geschiedt ter eere van Jahwe is voor Jeremia Ba'al-dienst", maar dat bewijst hij niet. Hij beschouwt het „rooken voor Baäl" bij Jer. XXXII, 29 als sterrendienst, en die is volgens hem van Assyrischen oorsprong; maar de Phenicische zonnegod heette toch ook

Baäl. Israëls „weg in het dal" (II, 23), die door den profeet Baäldienst wordt genoemd, wijst allerwaarschijnlijkst op den Tofet-dienst.

De natuurgoden der Kanaänieten werden Baäls (Ba'alim) genoemd en kwamen allen voort uit den éénen oorspronkelijken Baäl, dien zij allen op de een of andere wijze vertegenwoordigden. Hun individueele aard werd aangeduid door een bijgevoegden naam: *Baäl-Berith* was de god, met wien men verdragen sloot. *Baäl-Zebub* was de vliegengod. Baäl als *koning* kwam bij de Phenicièrs voor als *Milk-Baäl*; doch hier was „Milk" of „Melek" alleen voldoende om den god aan te duiden, zooals ook blijkt uit „*Malik*", dat in Assyrische opschriften een paar malen voorkomt als de naam van een West-Semietischen god (o. a. volgens eene zeer aanneembare verklaring van Dr. E. als een god van *Damascus*).

Zoo hebben wij positieve gronden om aan te nemen, dat Israël den Moloch ontleend heeft aan de oude Kanaänietische bevolking en dat deze afschuwelijke afgod niets anders was dan de Phenicische *Milk-Baäl*, die ook door menschenoffers vereerd werd.

Hiertegen kan men met Dr. E. inbrengen, dat het kinderoffer bij de Phenicièrs iets buitengewoons schijnt geweest te zijn, „dat alleen in tijden van nood en bijzondere ongevallen plaats had" (blz. 118). Doch Dr. E. zelf geeft een citaat uit Diodorus Siculus, volgens hetwelk de Karthagers oudtijds „de krachtigsten hunner zonen" aan Kronos offerden, terwijl zij later, toen zij hierin verslapten en Kronos daarover vertoornd was, hem 200 der aanzienlijkste kinderen ter verzoening aanboden (blz. 116). Hierbij komt, dat ook aan Israël het spreekwoord bewaarheid is: *corruptio optimi pessima*. De Joden hebben de Kanaänieten in gruwelijken afgodendienst overtroffen. Zoo lezen wij bij Ezechiël (V, 6—7): „[Jerusalem] heeft mijne rechten veracht en was *goddeloozer dan de heidenen*, het

heeft mijne geboden veracht *meer dan de landen rondom. . . .* Gij hebt de heidenen overtroffen, die om u heen zijn, in mijne geboden niet gewandeld en mijne rechten niet gehouden, *ja zelfs de rechten der heidenen, die om u heen zijn, hebt gij niet in acht genomen*". Men leze ook XVI, 46–52, waar aan Jerusalem wordt verweten, dat het Sodoma overtroffen heeft in boosheid en dat Samaria niet de helft zijner zonden heeft bedreven: Sodoma en Samaria zijn rechtvaardig in vergelijking met Jerusalem. — Wij hebben geen recht zulke getuigenissen van een tijdgenoot tegen te spreken.

Anderen mogen de herkomst van den Moloch nader en wetenschappelijker onderzoeken. Mij is het voldoende tegen Dr. Eerdmans aangetoond te hebben, dat eensdeels zijne stelling betreffende den Israëlietischen en Hebreeuwschen oorsprong van dezen afgod op geen enkelen goeden grond steunt, terwijl anderendeels de getuigenissen van O. T. schrijvers (als Ezechiël en Jeremias) aangaande diens vreemde, en wel Kanaänietische herkomst alle vertrouwen verdienen. Ik achtte het plicht de aandacht te vestigen op de ruw naturalistische richting, die onder de niet-katholieke „theologen" meer en meer veld wint en die in het boek van Dr. Eerdmans belichaamd is, en — het kan leerzaam zijn van tijd tot tijd een blik te werpen op den voortgang der zich noemende moderne „critiek", die de geschiedenis omkeert en nu zoover gekomen is, dat zij den oorsprong van Israël's godsdienst gaat zoeken in den buik van den Moloch. *Abyssus abyssum invocat!*

D. A. W. H. Sloet. Pr.

DE FRANSCHE LETTERKUNDE IN DE ZESTIENDE EEUW.

(*Vervolg van Dl. CII, blz. 214 vv.*)

II.

EENIGE FRANSCHE PROZASCHRIJVERS UIT DE ZESTIENDE EEUW.

A. JAN CALVIJN EN DE HEILIGE FRANCISCUS VAN SALES.

De Fransche letterkunde in de zestiende eeuw, uit verwarring ontstaan en in verwarring opgegroeid, moge met recht, gelijk wij reeds gezien hebben, tot eene vrij aanzienlijke hoogte aanspraak maken op rijkdom en vruchtbaarheid: zij mist even stellig en zelfs noodzakelijkerwijze het dubbel kenmerk van eenheid en van volkomenheid. Zij wekt bij den onpartijdigen criticus meer verbazing dan bewondering. Geen volle, geen onverdeelde bewondering, doch een betrekkelijk matige.

Dit laatste bovendien nog maar ten aanzien van détails, niet om een goed afgerond en zuiver sluitend geheel. Schoone talenten in den besten en ruimsten zin des woords, voortreffelijk gestileerde bladzijden in proza zoowel als bekoorlijke kleine dichtstukjes worden u in overvloed aangeboden; doch vruchteloos — ik herhaal het — zoekt gij één kunstgewrocht, dat den stempel der onsterfelijkheid voert. Van een Dante of Milton, van een Vondel of Molière, van een Corneille of Racine, van een Goethe of Victor Hugo kan allerminst sprake wezen.

Gelukkig echter is de ruimte in den tempel van den roem niet zóó bekrompen, of er blijft ook voor mindere grootheden nog wel een bescheiden plaatsje over.

Treden wij meer in bijzonderheden. Wat ik geven wil, is noch eene volledige studie van personen of karakters, noch eene eigenlijke geschiedenis der letteren. Slechts eenige aesthetische en zielkundige beschouwingen of opmerkingen, omtrent de meest belangwekkende scheppingen en figuren uit het tijdperk der Renaissance.

Het eerst aan de beurt is Caulvin, meer algemeen bekend onder den naam van Jan Calvijn, die in 1509 te Noyon in Picardië geboren, op vijf-en-vijftig-jarigen leeftijd te Geneve in Zwitserland ten grave daalde. Wanneer ik van den hardvochtigsten aller ketters gewaag vóór Franciscus van Sales, den beminnelijksten aller Heiligen, dan geschiedt dit enkel om den wille der chronologische orde; niet dat ik het letterkundig talent van den één zou willen gesteld zien boven dat van den ander. Wie beproeven wilde ons eene juiste beoordeeling van het onderling gehalte hunner literarische voortbrengselen aan de hand te doen, dien zou om het gemis van een bruikbaren maatstaf zijne poging weldra ijdel blijken. Het verschil tusschen beider denk- en schrijfwijze is zóó groot; de tegenstelling, door hunne geestesrichting en levensopvatting aangeboden, zóó scherp en schril, dat reeds het zoeken naar punten van overeenkomst een onbegonnen werk moet heeten.

Calvijn is vóór alles eene sombere, raadselachtige en ontstelteuis aanjagende verschijning. Het worde gezegd zonder een zweem van hartstocht of partijdigheid. Een gevoel van huivering grijpt u aan, telkens wanneer gij staart op dien kouden, onbuigzamen, onverbiddelijk wreeden man, wiens oog alleen dàn levendig werd en glom, als het rusten mocht op een tegenstander of „libertin"; wiens ijzeren wil en loodzware hand de inwoners van Geneve deed zuchten onder het wicht van zijn streng democratisch hiërarchisch bestuur; wiens bittere onverdraagzaamheid een vloed van sarcasmen en ruwe scheldwoorden (men heeft dat later den „style réfugié" genoemd) uitgoot over

allen, die zijne meeningen niet deelden; wiens hoogmoed en zelfvergoding zich hulden in het kleed van den voor God lijdenden en strijdenden martelaar; en wiens geest, gefanatiseerd door een onzalig en blind geloof in de voorbestemming, zeven jaar lang peinsde over de folteringen, welke hij den Spaanschen geneesheer Michel Servet toedacht en hem zonder eenige wroeging deed ondergaan [1]).

Wie is hij dan, dien Beza huldigt als een apostel van Christus, als een door God opgewekt profeet, als een gezant der waarheid?

Een oproerig minoriet, zich losscheurend van de Moederkerk en er eene strafkolonie van misdadigers voor in de plaats stellend. Een uiterst gevaarlijk kluchtspeler, die den koning van Frankrijk plechtig bezweert de gewetensvrijheid te doen eerbiedigen en die niet alleen hem des doods schuldig verklaart, die het waagt aan zijne onfeilbaarheid te twijfelen, — „Dieu m'a fait la grâce de me déclarer ce qui est bon ou mauvais", verzekert hij in een brief aan Aubeterre, — maar die ook een edict uitvaardigt tegen het dragen van Berner schoentjes en Berthelier naar het schavot laat voeren, wijl deze hem een „galant" lofredenaar gescholden had [2]).

Een zonderling godsdienststichter, die er het wereldlijke gezag een plicht van maakt andersdenkenden te *dwingen* tot het om-

---

[1]) Is hij (Servet) eenmaal te Geneve, — zoo lezen wij in een brief van Calvijn (1546) aan Farel — dan komt hij er met mijn wil niet levend meer uit: „Nam si venerit, modo valeat mea auctoritas, *vivum* nunquam exire patiar". „I am more deeply scandalized — dus luidt het oordeel van Gibbon over de onmenschelijke terechtstelling, waarop ik doel — at the single execution of Servetus than at the hecatombs, which have blazed in the auto-da-fes of Spain and Portugal."

[2]) Zie *Bilder aus Calvins Leben* van Schneemann in de *Stimmen aus Maria-Laach*, 1876.

helzen van zijne leer omtrent de praedestinatie, en die de politie te hulp roept, om de arme inwoners van Geneve naar kerk en preek te drijven [1]). Een ergerlijk wetgever, die den woeker stelselmatig het eerst verdedigt [2]) en die den raad geeft, het volk steeds arm te houden, opdat weelde en rijkdom het niet tot onvolgzaamheid verleide [3]).

Een laf en plichtvergeten ambtsbekleeder, die aan pater Damiaan zijne opoffering en zijn heldenmoed gewis zou hebben ten goede gehouden, doch die, wanneer de gelegenheid zich voordoet ongelukkige pestlijders te troosten en bij te staan, zich verschuilt achter de erbarmelijke uitvlucht: „que Dieu encore ne *leur* [hem en zijn ministers] a donné la grâce d'avoir la force et constance pour aller à l'hôpital" [4]).

Een zedenmeester, die als opgeschoten jongeling aan de hoogeschool te Orleans geen ander métier kende dan zijne medeleerlingen te lasteren [5]), die als volwassen man niet schroomde Castalion wederrechtelijk te beschuldigen van diefstal en op wien steeds de zware verdenking blijft rusten, dat hij eens om eene gruwelijke zonde tegen de natuur gebrandmerkt werd [6]).

---

[1]) Kampschulte, *Calvin*, I.

[2]) Galiffe, *Quelques pages;* en Coquille, *Les légistes, leur influence politique et religieuse.*

[3]) Galiffe, *Quelques pages* en Hohoff's *Revolution*, I.

[4]) Zie de staatsregisters van Geneve.

[5]) Getuigenis van maître François Bauduin of Balduinus.

[6]) Zie o. a. *Histoire de la vie, moeurs, actes, doctrine, constance et mort de Jean Calvin* van Bolsec, alsmede de studie van Schneemann. Zijn dood zou volgens Harennius, Calvijn's leerling, die bij zijn tragisch uiteinde tegenwoordig was, het gevolg geweest zijn van eene schandelijke ziekte: „Calvinus in desperatione finiens vitam obiit turpissimo et foedissimo morbo, quem Deus rebellibus et maledictis comminatus est, prius excruciatus et consumptus, quod ego verissime attestari audeo, qui funestum et tragicum illius exitum

Een ondankbare, die naar het woord van Florimond de Rémond „avait vécu aux dépens du crucifix et qui oublia qui l'avait nourri et élevé" en die nooit, ook niet met een enkel woord, van de weldaden gewaagt, door hem van de familie Mommor zoo ruimschoots ontvangen.

Alle zuiver menschelijke teederheid bleef hem vreemd. Geen sprankje van gevoel heeft hij over voor Mathurin Cordier of zijn oom Richard, den slotenmaker uit de buurt van Saint-Germain-l'Auxerrois, bij wien hij kost en inwoning genoot. Zijne oogen werden niet vochtig bij het sterfbed van zijn vader [1]); hij slaakte geen zucht bij het verlies van zijn eersteling noch bij het verscheiden van zijne echtgenoote Ideletta of Odeletta. Hij was waarlijk een man des haats, die geen liefde ooit kende, dien niemand oprecht beminde en om wiens graf nog de schimmen dwalen van Berthelier, Servet, Gruet en anderen, welke hij den beul overleverde.

Calvijn's optreden in Geneve [2]) is een ware ramp geweest voor de beschaving, voor den kunstzin en voor de vrijheid van eene edele en fiere bevolking. Hij heeft bij arme misleiden geen hoogere eerzucht weten op te wekken dan om, na heel een bestaan rondgedraaid te hebben in een kring van dogmatische, alle levenslust doodende vragen, ten lange leste, met een bijbeltekst op de lippen, een onrechtvaardig God in den schoot te vallen.

„De kerk — zegt zeer juist Godefroy in zijn *Seizième siècle-prosateurs et poètes* — zal het aandenken van dezen hervormer eeuwig vloeken, doch de onpartijdige letterkunde kan haren lof niet onthouden aan den methodischen en bondigen schrijver van

---

et exitium *his meis oculis praesens aspexi*". Harennius apud Pet. Cutzenum. In hoever deze beschuldiging op waarheid berust, wil ik niet beslissen.

[1]) Lees zijn kouden brief aan Nicolas Duchenin.

[2]) Audin, *Vie de Calvin*, II.

de *Institution de la religion chrétienne.* — Dit werk, niet zonder reden aangezien voor de grootste daad van Calvijn's leven, handelt in vier boeken over de kennis van den Heer en Schepper des heelals; over de verlossing en zaligmaking door Jesus Christus; over de wijze, waarop de mensch deelachtig wordt aan de hemelsche genade; en over de uitwendige middelen, waarvan God zich bedient om ons vereenigd te houden in Zijn aanbiddelijken Zoon.

Een welsprekende brief aan koning Frans I, waarin de sectaris de beschuldiging, als zou zijne leer slechts eene oproer makende nieuwigheid zijn, gaat bij wijze van inleiding vooraf. „J'entreprends — zoo klinkt de hooghartige aanhef — la cause commune de tous les fidèles et même celle du Christ." Die zaak werd evenwel slecht gediend door de vele valsche en verderfelijke stellingen, welke hij naast eenige groote waarheden en diep wijsgeerige beschouwingen wenschte te verspreiden en in de plaats te stellen van de rechtzinnige leer der Kerk over den vrijen wil, de verdiensten der goede werken, het heilig misoffer, het vagevuur, den eeredienst, de geest- en hartverheffende godsdienstplechtigheden en zooveel andere punten van het hoogste belang.

Hadde hij dit heilloos boek, waarin hij een Summa theologiae wilde gezien hebben, enkel in zijn oorspronkelijken Latijnschen vorm laten bestaan, Pasquier zou er niet aan gedacht hebben, hem den meer weidschen dan rechtmatigen titel van „vader van het Fransche taaleigen" toe te kennen. Doch gedreven door de zucht om meer lezers te vinden, gaf hij er vier jaar later, in 1540, eene eigenhandig bewerkte Fransche vertaling van in het licht, welke om het bevattelijke en beknopte van den stijl, het gespierde van de taal, het heldere van de uiteenzetting en het ernstige, gematigde der welsprekendheid een der blijvende gedenkteekenen van het Fransche proza in de zestiende eeuw verdient genoemd te worden.

Wat men bij Calvijn voornamelijk mist, is een lach en een traan. In de *Institution* zoowel als in zijn commentaar op de

Clementia van Seneca; in zijne *Psychopannychie* en in de *Excuse à Messieurs les Nicodémistes* niet minder dan in zijne tallooze brieven en in zijn *Petit traité de la recherche des reliques*. Daar is geen warmte van gevoel, geen tooveren van de verbeelding, geen juichtoon of smartkreet uit het volle gemoed. Terwijl Luther keer op keer zijn hart opent voor jeugdig frissche en reine aandoeningen, nu eens wegzinkt in twijfel en moedeloosheid, dan weer in verrukking opzweeft naar hooger en zuiverder sferen, blijft Calvijn met strak gelaat zoeken naar een argument. Bij hem is de dialectica, en niet altijd de beste, onverdroten aan het woord. Het droomerige meer van Geneve, het bekoorlijke landschap aan zijn voet zegt hem niets. De schilderachtige natuur van Zwitserland om hem heen weerspiegelt Gods oneindige schoonheid en verkondigt luide Zijne overgroote goedheid, doch zij vermag geen enkel liefelijk beeld op te wekken bij dezen prozaïschen theoloog en polemist. Hij redeneert, redeneert altijd voort over de genade, den vrijen wil en de voorbestemming.

Zoo de schrijver, zoo de redenaar. De logica en de Aristotelische formule laten hem geen oogenblik los. Hij werkt uitsluitend op het verstand. Is hij van plan den Heer een offer te brengen, dan neemt hij geregeld zijn lastdier mede op den berg, in stede van te luisteren naar den raad van Luther, die, hierin het voorbeeld van Abraham volgend, den ezel vóór den aanvang der plechtigheid over de velden jaagt.

„Calvijn — ik zeg 't Audin volmondig na — heeft noch het ridderlijk woord van den grooten hervormer uit Duitschland, noch de avontuurlijke uitdrukking van Zwingli, noch den welluidenden periodenbouw van Melanchton; maar hij overtreft hen allen door eene verbazende juistheid van termen. Verander of schrap één woord, en gij loopt gevaar hem eene idee te benemen."

Hij beschikt in zeker zoo hooge mate als één zijner tijdgenooten over een bondigen en kernachtigen stijl, over eene eenvoudige en

duidelijke methode, over een vasten en stouten gedachtengang. De overtuigingskracht, welke u uit eenige zijner beste bladzijden te gemoet treedt, doet onwillekeurig aan de koninklijke opvatting en de breede allures van Bossuet denken. Een roem, waarop de minste onder de begaafde kunstenaars met de pen aanspraak kunnen maken.

Een baanbreker is hij echter niet. Noch op godsdienstig noch op letterkundig gebied. Zijne leer is in hoofdzaak die van de Duitsche reformatie, zijne taal in menig opzicht die van het oude Rome. Zijne wendingen en zijn zinbouw dragen te zeer de sporen van den invloed, aanvankelijk door Seneca en later door den Heiligen Augustinus op hem uitgeoefend. Van dezen laatste nam hij zeker veel goeds, niet echter den zuidelijken gloed over. Zelfs in de keuze der woorden gelukt het hem niet altijd zich aan de inwerking der latinisten te ontworstelen. Wel heeft zijn talent op vrij gelukkige wijze het geleerde element en dat der volkstaal weten samen te smelten: maar het geheel zijner werken vormt desniettemin eene schepping, wier tweeslachtige oorsprong zich telkens verraadt.

De Heilige Franciscus van Sales, in 1567 te Annecy uit een luisterrijk geslacht gesproten en te Lyon in het jaar 1622 overleden, steekt bij Calvijn af gelijk een zacht glooiende, bebloemde beemd bij eene steile, kale rots. Nooit zal de geschiedenis liefelijker beeld aanwijzen dan dat van den engelreinen bisschop van Geneve, die de schoonste priesterlijke deugden paarde aan eene bewonderenswaardige theologische kennis en die in het land van Chablais en Gex eene zoo buitengemeen apostolische, alles verwinnende, voor geene pest terugdeinzende offervaardigheid aan den dag legde, dat vele protestanten berouwvol terugkeerden in den schoot der Katholieke Kerk. In zijne vurig minnende ziel jubelde steeds het lied ter eere van Jesus, en met hem jubelde Savoye, welks lachende dalen en groene wingerden in zijne beschrijvingen den lof des Scheppers bezingen. Als eene bede om

vergeving voor de gewelddaden zijner voorgangers en zijner tijdgenooten, zoo verscheen hij op het einde der zestiende eeuw. Het is of zijne dichterlijke, bevallig naïeve en bij uitstek gelukkige verbeelding, die haren eigenaardigen stempel drukte op al zijne geschriften, een gouden zoom geweven heeft om het loshangend gewaad van de letterkunde uit dat tijdperk.

Mijn doel is niet in Franciscus den *Heilige* te teekenen. De hagiographie heeft hare rechten, waarop niemand straffeloos inbreuk kan maken. *Zij* schildere ons met haar beste penseel en schoonste kleuren dat rijke en innig vrome leven, geheel opgaande in beminnelijke naastenliefde, teedere godsvrucht, maagdelijke kuischheid en weergalooze zachtmoedigheid. Zij doe het volle licht schijnen op dien heldhaftigen strijd in de ure der bekoring, op dien merkwaardigen triomf over het eigen zondig vleesch, op die edelmoedige onderwerping van alle persoonlijke inzichten aan Gods aanbiddelijken wil. Zij veraanschouwelijke ons dien diepen ootmoed te midden van 's werelds grootheid, dat engelachtige geduld, dien brandenden dorst naar de liefde van Christus, die sublieme verachting van het aardsche, dien onvermoeiden arbeid voor de glorie der Kerk en voor het welzijn der menschheid. Zij geve ons weer, hoe hij de armen steunde, de zieken troostte, de kinderen onderwees, het volk onderrichtte; hoe hij rondwandelde, bemind van God en van de menschen, wonderen wrochtend en zielen winnend voor den hemel. Zij ontvoere hem eindelijk aan onze oogen en geleide hem binnen de poorten van het zalige Eden, waarnaar hij zoo vurig verlangde en waar hij thans gekroond is met de krone der onsterfelijkheid.

Onze taak is een andere. Wij hebben Franciscus op de eerste plaats te beschouwen als letterkundige. Niet echter uitsluitend, want het gaat waarlijk niet aan, in een zelfden persoon den schrijver geheel en al van den mensch en den mensch volkomen van den Heilige te scheiden. Tot zulke tours de force is ook het grootste abstractie-vermogen niet in staat. Had Buffon

gelijk, toen hij in zijn *Discours sur le style* als zijne meening te kennen gaf, dat de stijl een wezenlijk deel is van den mensch zelf — en van wien kan dit met meer recht gezegd worden dan van onzen beminnelijken prelaat? — dan zullen ook de lievenswaardige hoedanigheden van Franciscus niet enkel als mensch maar ook als Heilige, die namelijk van zijn geheel individueel leven, een vollen weerklank vinden in zijne talrijke geschriften; dan zullen zijn gezellig en gemoedelijk karakter, zijn opgewekte en vroolijke godsdienstzin, zijn schrander en teeder schertsend vernuft en bovenal zijn zacht gestemd, fijn bewerktuigd, diep gevoelig en toch niet overgevoelig gemoed zich noodzakelijker wijze, alhoewel misschien onbewust, afspiegelen in zijne werken en aan zijne zegswijze eene eigenaardige, hem alleen eigene en onnavolgbare tint geven. Deze eigenschappen, welke tot zekere hoogte die van elk kind van Savoye zijn, vindt men dan ook zonder veel moeite in al zijne geschriften terug [1]).

Dank zij de goede en verstandige zorg van den „abbé" Crélier en van zijn opvolger Peltier, die beiden veel werk maakten van de studie der handschriften en fac-simile's betreffende onzen Heilige, bezitten wij sedert een dertigtal jaren eene alleszins aanbevelenswaardige uitgaaf van de *Oeuvres complètes de Saint François de Sales*, in den oorspronkelijken tekst en de spelling van den schrijver. Deze uitgaaf vormt eene verzameling van twaalf boekdeelen, waarvan het laatste op verdienstelijke wijze besloten wordt door eene vrij uitvoerige alphabetische lijst der archaïstische woorden en uitdrukkingen.

Let men op den aard en de hoofdstrekking van de onderwerpelijke schriften, dan kan men ze gevoegelijk met bovengenoemde uitgevers in vijf categorieën rangschikken. In de eerste heeft men

---

[1]) Wenscht iemand den Heiligen Franciscus van Sales meer van nabij te leeren kennen, hij leze *L'Esprit de Saint François de Sales*, door Camus, bisschop van Belley.

's mans boeken over ascesis en godsvrucht; in de tweede zijne preeken en redevoeringen; in de derde, wat hij meer bijzonder voor het diocees van Geneve op papier bracht, alsmede de regels en voorschriften, welke hij aan onderscheiden godsdienstige congregatie's heeft gegeven; in de vierde zijne zoogenaamde „écrits de controverse" of twistredenen; en in de vijfde zijne geestelijke brieven, inzonderheid die, welke voor mevrouw de Chantal bestemd waren.

Leggen wij deze brieven, welke voorzeker niet het minst hebben bijgedragen tot den letterkundigen roem van Franciscus, ter zijde, zoo blijven ons als zijne meest bekende werken nog over *L'étendard ou la défense de la croix*, waarin hij het goed recht der Kerk om het Heilig Kruis te vereeren tegen de lasterlijke aanvallen der protestanten handhaaft, benevens zijne *Introduction à la vie dévote* en zijn *Traité sur l'amour de Dieu*, het eerste aan Philothea, het tweede aan Theotimus gericht.

Bevalliger boek dan de *Introduction à la vie dévote* is niet denkbaar. Van harte zoo gezond als eenig ander en zonder de minste literarische pretentie geschreven. Iedereen weet, hoe het in 1608, juist twee jaar voor de verschijning van den *Astrée* van d'Urfé, tot stand kwam. De Heilige had aan eene vrome dame van zijne familie, een zekere mevrouw de Charmoisy, tot stichting en leering tevens, eene reeks brieven geschreven, vol wijze en heilzame wenken voor het geestelijke leven. Het toeval speelde deze correspondentie in handen van den Jesuïet Forier, in die dagen rector van het college te Chambéry. Hoogst getroffen door de diep menschkundige opmerkingen en degelijke raadgevingen, in dien bundel vervat, drong de pater er bij Franciscus op aan, ietwat orde te brengen in die papieren en ze daarna in den vorm van een samenhangend geheel uit te geven. De Heilige bood lang weerstand, en hoogstwaarschijnlijk was hij daarin blijven volharden, had zijne nederigheid de overtuiging

kunnen op zij dringen, dat het zielenheil met een dergelijk werk zou gebaat wezen.

De ontvangst, welke aan de *Introduction* bij haar eerste optreden te beurt viel, was eene ongemeen gunstige. De lezer van bijkans drie eeuwen later kan zich ternauwernood een denkbeeld vormen van den fabelachtigen opgang, dien dit vrome werk over 't heilige leven in onderscheiden landen maakte, in de deftige zoowel als niet deftige wereld. Het nam in de salons der hovelingen eene plaats in naast de *Essais* van Montaigne en den laffen *Amadis de Gaule*. Hendrik IV was er over in de wolken en een protestantsch koning van Engeland (Jacobus I) droeg het geruimen tijd trouw mede op reis [1]).

„J'y trouve tout", verklaarde op hare beurt de heilige Francisca van Chantal. „Lees en herlees Franciscus", luidt het in een brief van Paus Alexander VII aan zijn neef: „wat er goeds in mij is, ben ik na God aan hem verschuldigd". Het getuigenis der Kerk in haar breviergebed is niet minder vleiend en vereerend.

De godsdienst scheen op eens populair te worden. Zelfs de wufte wereldling begon iets nets, iets „gedistingeerds" te vinden in de vroomheid.

Van waar die geestdrift? Men verklaart haar niet voldoende door te wijzen op stijl of inhoud. Neen, vooral dient gelet op de tijdsomstandigheden, op de dubbele, letterlijk tegenovergestelde richting, welke alsdan onder den invloed der godsdienstwisten

---

[1]) Als eene aardige bijzonderheid dient nog vermeld, dat, toen Johan Lodewijk, een Nassausch vorst, de Benediktinesser abdij van het „Heilig Kruis" te Poitiers met een bezoek vereerde, hij van zijne katholieke nicht, Charlotte Flandrina, de eigen dochter van onzen Zwijger, destijds abdisse van genoemd klooster, *Philothea* of *Introduction à la vie dévote* ten geschenke ontving. Zie in de *Studien* (1869) het interessante artikel van pater Allard, getiteld: *Charlotte Flandrina van Nassau en Louisa Hollandina van Boheme.*

en van het Calvinisme het zedelijk leven in Frankrijk en elders beheerschte. Alles loste zich op en ging onder in „gouaillerie" of overdreven rigoristische godsbeschouwing.

Wil bedenken, dat nog geen halve eeuw geleden de somberste van alle leeraren, in dat zelfde Geneve, eene tot wanhoop voerende voorstelling gegeven had van de Voorzienigheid; het leven tot een lijdensweg had gemaakt, dien ieder sterveling zonder rust of verpoozing diende af te leggen, om òf zich blind te staren op eene onvermijdelijke toekomst òf worstelens moe zich der losbandigheid prijs te geven; en beschouw daarnaast een beminnelijk menschenvriend, die God een liefderijk Vader noemt, den weg ten hemel met bloemen bestrooit. Zonnig is het pad, waarover gij aan zijne hand de hoogste volmaaktheid ingaat. Alles om u heen ademt levenslust en levensmoed; de natuur met haar vogelen en bijtjes en viooltjes bezingt 's Heeren goedheid. Hier en daar ontmoet uw voet doornen en distelen, maar die doornen en distelen worden tot donzig mos onder den adem van Gods liefde. Gij zijt krank misschien; o, drink u vrijelijk gezond aan de zuivere alpenlucht, geniet van 's werelds heerlijk schoon en onschuldige vreugd — de Heilige verbiedt het u niet. Gij zijt zwak; loop vooral niet te hard, zoetjes, kalmpjes aan; altijd verder, steeds hooger op. Ieder volgens zijne krachten; de een recht door, de ander een zijstraatje om. Nog eenige schreden — daar daagt uit de verte uw vaderland, het oord uwer bestemming, het oord ook, waarop uw christelijke levenswandel u een onvervreemdbaar recht verzekerd heeft.

De *Introduction à la vie dévote* is niets anders dan het leeuwenmerg uit de moraal der heilige vaders en der gewijde boeken.

Zij geeft in vijf deelen de rechtzinnige leer en de ware principen der Kerk als den eenig hechten grondslag, waarop het gebouw van de volmaaktheid kan en moet worden opgetrokken. Al heeft de schrijver, met de vaardigheid van het bekende ruikermaakstertje Glycera, een tuiltje weten te vlechten, verschillend

van dat zijner voorgangers in het geestelijke leven, toch zijn het dezelfde bloemen. „Le bouquet est différent des leurs — zegt hij in zijne voorrede — à rayson de la diversité de l'ageancement dont il est façonné." Slechts de manier van samenstrengelen is eene andere.

Het zijn de oude voorschriften, de oude lessen en vingerwijzingen, door voorbeelden opgeluisterd en dienstbaar gemaakt aan het onderscheid in stand en karakter. De edelman en de handwerker, de weduwe en de getrouwde vrouw leeren uit dat verwonderlijke boek een vroom leven leiden te midden van allerlei beroepsbezigheden en duizenden beslommeringen. Ontbreekt hun de forsche vleugelslag des adelaars, zij beoefenen ten minste de kunst om als duiven hemelwaarts te vliegen.

De *Introduction* is te algemeen verspreid en bekend, dan dat ik mijne zucht tot citeeren niet zoude weerstaan. Ik wensch nog slechts de aandacht te vestigen op het feit, dat de Heilige Franciscus van Sales niet alleen, gelijk men wellicht wanen zou, beminnelijk en lief weet te zijn, maar vaak ook eene kracht van taal en voorstelling ontwikkelt, welker wedergade zeldzaam wordt aangetroffen. Of spreekt er geen buitengemeene energie en zielsgrootheid, bij voorbeeld uit het dertiende hoofdstuk van het vierde deel, handelend over de geestelijke en gevoelige vertroostingen en over de wijze, waarop de mensch zich daarin heeft te gedragen? „Que la navire" [1]) — zoo schrijft hij daar — prenne telle route qu'on voudra, qu'elle cingle au ponant ou levant, au midy ou septentrion, et quelque vent que ce soit qui la porte, jamais pourtant son eguille marine ne regardera que sa belle estoille et le pole. Que tout se renverse sens dessus dessous, je ne dis

---

[1]) Montaigne, Ronsard, Amyot enz. maken het woord *navire* eveneens vrouwelijk. Men vindt nog bij Malherbe, I, 6: „Sa navire qui tremble". Zie Darmesteter en Hatzfeld: *La langue française au XVIe siècle.*

pas seulement autour de nous, mays je dis en nous: c'est à dire que nostre ame soit triste, joyeuse, en douceur, en amertume, en paix, en trouble, en clarté, en ténèbres, en tentations, en repos, en goust, en degoust, en seicheresse, en tendreté; que le soleil la brusle, ou que la rosée la rafraischisse, ha! si faut-il pourtant qu'à jamais et tousjours la pointe de nostre coeur, de nostre esprit, de nostre volonté supérieure, qui est nostre boussole, regarde incessamment, et tende perpetuellement à l'amour de Dieu son Créateur, son Sauveur, son unique et souverain bien."

Het *Traité de l'amour de Dieu* verscheen in 1616. Het staat in letterkundig opzicht minder hoog dan zijn voorganger. De Heilige stelde zich voor, de geschiedenis te geven — „simplement et naïfvement, sans art et encor plus sans fard" — van het ontstaan, den voortgang, het verval, de werkingen, de eigenschappen, de voordeelen en de voortreffelijkheid der liefde tot God. In het geheel bevat het twaalf boeken, elk van gemiddeld vijftien hoofdstukken.

Niemand, van welke levensrichting dan ook, zal dit werk ten einde toe lezen, zonder liefde in zijn hart te voelen ontwaken voor hem, wiens eenig doel het was de menschen te voeren tot de liefde Gods.

Gedurende langen tijd had men in Franciscus slechts den heiligen priester, den moedigen kampvechter van zijn godsdienst, den heldhaftigen geloofsbelijder, den wijzen leidsman van mevrouw de Chantal, den stichter der Florimontaansche academie te Annecy en den opsteller van de daarna door den Paus bekrachtigde leefregels van de Orde der Visitatie gezien. Godefroy het eerst [1]) beschouwde hem in het volle licht zijner volledige, uit een literarisch oogpunt zeer verdienstelijke werken en schroomde niet hem op den voorgrond te plaatsen onder hen, die de

---

[1]) Zie ook het schoone artikel van Sainte-Beuve in de *Causeries du lundi*, 1853.

Fransche taal meer losheid en eene bevallige ongedwongenheid wisten te geven.

Alles, wat uit de vruchtbare pen van „monsieur de Genève" vloeide, munt uit door diepte van gevoel, sierlijkheid van wending, frischheid van voorstelling, zaakrijkheid van inhoud, warmte van overtuiging en helderheid van methode. Jammer maar, dat zijn smaak niet altijd even zuiver en zijn wat al te bloemrijke stijl hier en daar het gemis aan soberheid doet betreuren. Hij maakt soms misbruik van zijne verbeelding en zoekt nu en dan zijne vergelijkingen in eene wereld van planten en dieren, waarmede hij minder vertrouwd was. Doch deze gebreken zijn vlekjes in de zon; meer niet. Men kan de Fransche academie, die de werken van Franciscus van Sales aanprees als modellen van taal en stijl, voorzeker niet van te groote vooringenomenheid voor onzen Heilige betichten.

Ik stip ten slotte nog even de namen aan van Henri Estienne, wiens *Apologie pour Hérodote* zelfs Calvijn ergerde om haar zedeloos en ongeloovig hoonend karakter; van Théodore de Bèze, die in zijn *Vie de Calvin* eene lofrede hield op zijn meester en die in zijne *Histoire ecclésiastique des églises réformées au royaume de France* den moed zijner geloofsgenooten trachtte op te beuren door de schildering van hunne overwinningen en hunne nederlagen; verder van den Hugenooten-paus Duplessis-Mornay, die onder tal van andere werken een *Traité de l'Eucharistie* schreef, waarin de schriftuurteksten, zooals de geleerde kardinaal Duperron hem op de theologische bijeenkomst te Fontainebleau in tegenwoordigheid van Hendrik IV bewees, voor het grootste deel verminkt of vervalscht waren, en ga dan over tot Michel-Eyquem de Montaigne. Doch over hem later.

Rolduc. Fr. Madou.

DE MENSCH.

EENE PSYCHO-PHYSIOLOGISCHE STUDIE.

(*Vervolg van blz. 46 vv.*)

IV.

VERSTANDELIJKE AANLEG EN ERFELIJKHEID.

Het zal den geduldigen lezer mijner vorige artikelen — en voor dat geduld heb ik alle reden om hem dankbaar te zijn — niet verdrieten, hoop ik, mij verder te volgen om onder geleide van den H. Thomas, zeker een der modernste wijsgeeren, het veld der psycho-physiologische wetenschappen te doorkruisen om te leeren, welk koren er groeit en welk kaf er tusschen gezaaid is. Wat wij bij de vorige excursies leerden kennen, zal ons hierbij van zeer groot nut zijn.

De verstandelijke aanleg der menschen hangt, volgens den H. Thomas, van eene dubbele oorzaak af: „vooreerst van het wezen der ziel, welke de forma van het lichaam is, en ten tweede van de ondergeschikte vermogens, waaruit het verstand iets ontvangt" [1]).

Over de eigen vermogens der ziel heerscht er verschil van meening tusschen de katholieke geleerden. De H. Thomas is van oordeel, dat het meer of minder verstand en wil in de ziel wordt ingeschapen met het oog op het lichaam, waarvoor ze bestemd is. Zij moet volgens hem als forma in het lichaam ontvangen worden, en wijl nu „omne, quod in alio recipitur, per modum recipientis recipitur" [2]), d. i. wijl „het ontvangene aan

[1]) *In Lib. II. Dist.* XXXII, Q. II.

[2]) *Ibid.*

het ontvangende geëvenredigd is", moet zij in haar wezen aan het lichaam geëvenredigd zijn en bij het lichaam passen; dus ontvangt „een beter gevormd lichaam eene edelere ziel" [1]).

Andere geleerden [2]) zijn het met den Engel der School op dit punt niet eens of verklaren zijne woorden op andere wijze; zij nemen aan, dat er tusschen de zielen geen onderscheid hoegenaamd bestaat en dat alle verschil van het lichaam komt. Hoezeer ons de leer van den H. Thomas de juiste schijnt, wijl zij zoo volmaakt in overeenstemming is met het groote feit der éénheid van elk menschelijk wezen, vermeten wij ons toch niet hier te beslissen. Wij kunnen die beslissing des te gemakkelijker vermijden, omdat wij voornamelijk handelen over de vermogens van den mensch, *voor zooverre zij in de uitoefening aan het lichaam gebonden zijn.*

De eigen werking der ziel, het denken en willen, is niet het werk van organen („corporali organo non expletur"), maar heeft toch organen noodig, „waaruit zij iets ontvangt", en zeer zeker is op die wijze „de verscheidenheid des lichaams op de verscheidenheid des geestes van invloed" [3]).

Die invloed is volgens beide der zooeven besproken meeningen zeer groot. Volgens beide zal de bewering van den H. Thomas: „Het was noodzakelijk, dat onder al de levende wezens de mensch naar evenredigheid van zijn lichaam de grootste hersenen had", geen steen des aanstoots zijn; want in groote hersenen, meent de heilige leeraar, „kunnen de werkingen der ondergeschikte zinnelijke vermogens, welke noodzakelijk zijn tot de werkingen van den geest, des te beter plaats hebben" [4]). De eene zoowel als de andere verklaring kan vrede hebben met de — in veler oog

---

[1]) *Ibid.*

[2]) Vgl. Schiffini, *Disputationes metaphysicae specialis*, Vol. I, p. 528.

[3]) *In Lib. II Sent.* l. c.

[4]) *Summa*, I, Q. XCI, art. III.

zeker zeer stoute — uitspraak van den H. Thomas: „Onder al de levende wezens heeft de mensch den besten tastzin, en onder menschen heeft hij, die het fijnste tastvermogen bezit, ook het meeste verstand" [1]). Al onze zinnen steunen immers op den tastzin („fundantur super tactum"), en zonder zinnen kunnen wij, menschen, niet denken.

In de eerste plaats hebben wij hier het oog op de uiterlijke zinnen en hunne organen, de zintuigen. Waar een of ander uiterlijke zin ontbreekt, dáár ontbreken tevens èn de zinnelijke waarneming, welke door middel van dien zin wordt verkregen, èn de redelijke kennis, welke de zinnelijke kennis veronderstelt. Een blindgeborene kan zich niet alleen geen kleuren *voorstellen*, hij *kent* er ook geene, hij kan er niet over *oordeelen*. Wijl echter zoo iemand, langs anderen weg, eene voorstelling van trillingsbewegingen kan krijgen, is het zeer goed mogelijk, dat hij de theorie van het licht volkomen begrijpt en ook weet, dat het woord „rood" bij eene beweging hoort die 496 billioen trillingen per seconde heeft. Gelukkiger wijze voor de verstandelijke ontwikkeling van arm-zinnige menschen, zijn de denkbeelden één, waar, goed enz. evenals het causaliteits-begrip uit de waarnemingen en voorstellingen van één enkel zintuig af te leiden, en daardoor was 't mogelijk Martha Obrecht [2]) zelfs met de abstracte waarheden van de bovennatuurlijke orde bekend te maken. Indien echter een mensch zonder uiterlijk zintuig denkbaar ware, zou dat tevens een mensch zijn zonder eenig denkbeeld.

Op die wijze hangt vooreerst dus de verstandelijke aanleg van de „scherp*zinnigheid*" af.

Meer nog dan de uiterlijke zinnen, zijn echter de innerlijke zinnen met het denken in verband. Wel is waar weet men

---

[1]) *Summa*, I, Q. LXXVI, art. V c.

[2]) De blinde doofstomme, wier ontwikkelingsgeschiedenis wij medegedeeld hebben (Vgl. *De Katholiek*, Dl. CII, bl. 208 vv.).

volstrekt niet, van welken aard de indruk is, die zich langs een zenuwdraad voortbeweegt, noch wat er in de hersencellen gebeurt, wanneer die medewerken aan het ontstaan van een zinnelijk beeld, maar omdat deze werking eene zinnelijke is, d. w. z. *in* en *door* het levend orgaan plaats heeft, lijdt het geen twijfel, of de natuur en scheikundige krachten zijn daarbij sterk betrokken. En dan is 't licht te begrijpen, dat de betere of mindere kwaliteit der weefsels, waaruit de hersenen bestaan, en dat anomaliën in de bloeddrukking en andere natuur- of scheikundige oorzaken de vlugheid of de traagheid der organische werkingen in de hersenen kunnen bevorderen of verhinderen. Wat er in de hersenen gebeurt, de chemische of physische veranderingen der cellen, de geleiding langs de zenuwdraden, die de hersendeelen onderling verbinden (de z.g.n. associatie-banen), is van stoffelijken aard en vordert dus meer of minder tijd, naarmate het instrument vlugger of langzamer werkt.

En zoo zijn menschen vlugge en trage denkers, niet omdat hunne ziel vlug is of traag, maar omdat hun door de redelijke ziel bezield lichaam vlugge of trage hersenen heeft. En wat wij voor een *blijvenden* toestand moeten bevestigen, kunnen wij voor een *tijdelijken* toestand niet ontkennen. Iedereen weet uit eigen ervaring, dat er oogenblikken zijn, waarop hij beter, en andere, waarop hij minder goed kan denken, dat er geneesmiddelen zijn, welke een opwekkenden, en andere, welke een neerdrukkenden invloed hebben. 't Gaat niet, dunkt ons, die toestanden aan de ziel alleen of zelfs aan de ziel hoofdzakelijk te wijten; zij moeten aan het lichaam, en voornamelijk aan de hersenen toegeschreven worden.

Verstandelijke aanleg hangt dus van het lichaam en vooral van de hersenen af, voor zoo verre de hersenen een noodzakelijk hulpmiddel zijn, hetgeen we bij al ons denken noodig hebben.

De pogingen, die in het werk gesteld worden, om in de hersenen te ontdekken, welke de normale omstandigheden zijn, waaronder

zij hun eigen werk, d. i. het ontvangen, bewaren en verbinden van zinnelijke indrukken, op de beste wijze kunnen verrichten, mogen dus niet onbezien als materialistisch veroordeeld worden.

De H. Thomas meende immers reeds, dat de mensch betrekkelijk *de grootste* hersenen moest hebben, en 't is even goed denkbaar, dat een bepaalde *vorm* de geschikste zij voor eene onder alle opzichten normale werking.

Vele apologeten, die over het wezen onzer redelijke ziel schrijven, hechten o. i. te veel waarde aan argumenten van ondergeschikt belang.

Niet daarin ligt het bewijs voor het geestelijk karakter der ziel, dat er microcephale menschen zijn met goed ontwikkeld verstand, en dat hersenen van groot zoowel als van klein gewicht of volumen kunnen samengaan met hooge verstandelijke vermogens; maar daarin, en daarin alleen, dat wij van een zinnelijken indruk, die aan het *hic et nunc* gebonden is, een denkbeeld aftrekken, dat iets onstoffelijks, algemeens en noodzakelijks bevat. Ook dan, wanneer de vorm der hersenen en de massa van invloed zouden blijken te zijn èn op het aantal, èn op de duidelijkheid, èn op de onderlinge verbinding der zinsindrukken en bijgevolg der denkbeelden — is dit bewijs afdoende geleverd, indien men aantoont, dat de mensch in staat is *één enkel algemeen begrip te vormen.*

Het negatief resultaat der schedelmeting en der weging van de hersenen toont slechts dit aan: dat binnen zekere grenzen noch vorm, noch volumen, noch gewicht tot de vereischte dispositie van het orgaan, waarvan het denken *des menschen* als van eene voorwaarde afhangt, behooren.

Het onderzoek kan en moet zich meer bepaald tot de innerlijke structuur en de samenstelling der hersenen wenden — maar noch deze navorschingen noch de vorige kunnen *a priori* als materialistisch worden gebrandmerkt, al worden ze, helaas, maar

al te vaak in materialistischen zin en met materialistische vooroordeelen gedaan.

„Binnen zekere grenzen" behooren noch vorm, noch volumen, noch gewicht tot de vereischte dispositie, zeggen wij, want een (overigens tot heden niet bepaald) minimum of maximum van hersenen schijnt wel tot de goede functioneering noodig te zijn, en eene microcephalie, welke de hersenen binnen de grenzen van dit minimum terugdringt, is dan niet zoozeer het uiterlijk teeken dan veeleer de oorzaak der zwak-zinnigheid en bij gevolg van het gering denkvermogen. En hetzelfde moeten we dan zeggen van eene ontwikkeling der hersenmassa boven het maximum. De waarnemingen aan idioten geven o. i. tot deze conclusie volkomen recht. Zijn er ook van zulke ongelukkigen, die volkomen normaal gevormde hersenen hebben en bij welke men tot een innerlijk gebrek moet besluiten, bij zeer velen vindt men de idiotie verbonden met eene beneden het gewone peil gezonken hoeveelheid hersenen. Nu eens is eene al te vroege vergroeiing der schedelnaden, dan weder eene te groote hoeveelheid hersenvocht de oorzaak; maar het „cum hoc" (samengaan) komt dikwijls genoeg voor, om tot eene „propter hoc" (oorzakelijk verband) te mogen besluiten. Een hypertrophie der hersenen is zeldzamer [1]).

Evenzeer moet men, op grond van hetgeen wij in ons vorig artikel ontwikkelden, niet slechts in 't algemeen den meerderen of

---

[1]) In een werkje: *Compendium theologicae veritatis*, hetgeen beurtelings aan Albertus Magnus, aan den H. Thomas en aan meer anderen werd toegeschreven, maar met grooter waarschijnlijkheid den H. Bonaventura tot schrijver heeft, vindt men het volgende: „Een buitengewoon groot hoofd is gewoonlijk een teeken van domheid en een zeer klein hoofd verraadt gemis aan oordeel en geheugen". Op dezelfde wijze noemt V. Krafft Ebing de „abnorme Kleinheit des Gehirns in allen seinen Durchmessern" en de „Hypertrophie des Gehirns in toto" als oorzaken der idiotie (Vgl. Ozanam, *Dante et la philosophie catholique*, p. 386: V. Krafft Ebing, *Psychiatrie*, S. 703).

minderen aanleg voor een goed deel aan betere of minder goede hersenen toeschrijven, maar men moet dit in dezelfde mate doen voor elken aanleg tot of ongeschiktheid voor welken tak van wetenschap of kunst dan ook. Een mathematicus heeft bij zijn wiskunstig denken een ruimen voorraad voorstellingen noodig van cijfers, algebraische teekens en lijnen, hij moet zich de bewezen waarheden herinneren, om ze op een nieuw vraagstuk te kunnen toepassen enz. enz. — de litterator moet elk oogenblik vormen, wortels, woorden ter vergelijking beschikbaar hebben — de musicus dient zich het effect van intervallen, van combinaties, van tonen te kunnen verbeelden — en dat alles is niet mogelijk zonder bepaalde werkingen van afzonderlijke hersendeelen.

Het is noodig, dat de hersencellen, welke met de voorstellingen te doen hebben, vlug en spoedig op indrukken van bepaalde soort reageeren, dat men zich gemakkelijk eene mathematische figuur, eene formule, een woord, eene propositie kunne voorstellen, om met behulp dezer voorstellingen vlug te kunnen denken. St. Thomas onderscheidt de traagheid of vlugheid van den geest („hebetudo vel subtilitas ingenii") naar de vaardigheid, waarmede men iets aanleert („velocitas addiscendi"), en is van oordeel, dat de deugdelijkheid van den geest („bonitas ingenii") tot de natuurlijke gesteldheid („dispositio naturae") van den mensch behoort [1]).

Het onderscheid in aanleg voor de kunst openbaart zich meestal vroeg, waarschijnlijk omdat de uiterlijke zintuigen daarbij in grootere mate invloed hebben, terwijl het onderscheid in aanleg voor de wetenschappen (voor een letterkundige of wiskundige ontwikkeling b.v.) meestal slechts later merkbaar wordt. Wij weten zeer wel, dat op de gymnasia de adspiranten voor de akte A (juristen en litteratoren *in spe*) zeer geneigd zijn om hunne ongeschiktheid voor de wiskunde als een feit, dat geen tegenspraak

[1]) *Dist.* XXIV, Q. II. *Summa.* Ia. IIae, Q. LXXXI ad I.

duldt, voor te stellen, en dat de B-candidaten (adspirant-medici en mathematici) beweren geen Latijnsche of Grieksche hersenen te hebben. Maar, zoover wij van ervaring mogen spreken, zijn wij niet geneigd zulke beweringen zonder onderzoek te gelooven. En onze hardleerschheid op dit punt is niet in tegenspraak met de zooeven ontwikkelde theorie. De gymnasiale studiën, die eene algemeene ontwikkeling en eene voorbereiding voor latere vakstudiën ten doel hebben en zich nog niet direct tot bijzonderen aanleg wenden, vorderen slechts gewoon-normale hersenen. Wel zal hij, die aanleg heeft om later een uitstekend mathematicus te worden, de wiskundige leerboeken van Van Geer of Versluys meer als leesboek dan als studieboek kunnen gebruiken en zich moeten afsloven om de zangen van Homerus te vertalen, en omgekeerd: maar eer men tot een al of niet geschikt zijn besluit, dient men er zeker van te zijn, dat de noodige oefening en de noodige volharding noch nu, noch vooral tijdens de eerste schooljaren heeft ontbroken [1]). Juist tengevolge der ontwikkelde theorie over het samengaan van hersenwerk met het verstandswerk hechten wij groote waarde aan het spreekwoord: „Oefening maakt den meester", en gelooven wij aan de waarheid van deze zegswijze ook binnen de werkplaats, welke door de beenige wanden van den schedel omsloten wordt.

Verder dan de krachten van het instrument zal de oefening het wel niet brengen, maar zij kan toch verkrijgen, dat er met het werktuig gedaan wordt wat kan, dat er zooveel van gehaald wordt als het leveren kan.

De ontwikkeling van het verstand — en nemen we er nu de ontwikkeling, die het gevolg is van den lichaamsgroei, mede bij in aanmerking — is alweder een bewijs voor de meening van den

---

[1]) „Exceptio firmat regulam", mogen we wel zeggen, als we aan een onzer uitstekendste Grieken denken, die het maar niet tot een klein-mathesis examen kon brengen.

H. Thomas, dat de goedheid, de deugdelijkheid van den geest tot de dispositie der natuur behoort en dus, wel is waar aan het bezielde lichaam eigen en zonder de redelijke ziel niet denkbaar is, maar toch in hooge mate van de organen afhangt, welke wij bij 't denken noodig hebben [1]).

Erfelijkheid. De deugdelijkheid van den geest („bonitas ingenii") brengt ons van zelf op 't gebied der erfelijkheid, want de Engel der School [2]) houdt deze „vaardigheid des geestes" voor eene persoonlijke hoedanigheid („accidens individuale"), welke tot de natuurlijke gesteldheid behoort en met haar van de ouders op de kinderen overgaat, als de natuur krachtig is („si natura fuerit fortis").

Er is in de laatste jaren heel wat over erfelijkheid geschreven en, naar onze bescheiden meening, slechts weinig, wat geschikt is eenig licht te verspreiden over het wezen en de voorwaarden dier geheimzinnige eigenschap. Ons schijnt het, dat men de hooggeroemde methode der exacte wetenschappen te veel uit het oog verloren heeft. Men heeft, om zoo te spreken, van de erfelijkheid niet genoegzaam eene reincultuur gemaakt, d. w. z. haar niet voldoende geïsoleerd van alle andere invloeden.

Ware studievoorwerpen uit het dierenrijk bij dit vraagstuk zijn o. i. visschen, kikvorschen e. a., bij welke vooreerst de bevruchting buiten het lichaam plaats heeft en dus de invloed van het ouderlijk organisme verder buiten spel blijft, en bij welke ten tweede de ontwikkeling in eene vloeibare middenstof plaats heeft, die meer waarborgen aanbiedt, dat de omstandigheden — voeding, temperatuur enz. enz. — voor vele individuen dezelfde zullen zijn.

Veel meer dan Aristoteles en Sint Thomas er van wisten, weet

---

[1]) *Summa*, Ia IIae, Q. LXXXI ad 1. Over den aanleg tot hersenziekten en krankzinnigheid spreken wij later.

[2]) *Summa*, Ia IIae, Q. LXXXI ad. 1.

men ook nu nog niet, en de geheele voorraad der positieve kennis op dit gebied kan men in weinige woorden samenvatten.

1°. Er bestaat erfelijkheid — en door haar wordt zeker het geheele soortkarakter voortgeplant.

2°. *Aangeboren* eigenschappen worden dikwijls, maar *verworven* eigenschappen zelden door erfelijkheid voortgeplant.

3°. Bij de overerving worden somtijds eene of meer generaties overgeslagen, zoodat eene eigenschap van grootvader of voorvader op kleinzoon of afstammeling zich overplant, terwijl het tusschenliggend geslacht ze niet bezit.

Wat de modernen over progressieve erfelijkheid verhalen, waardoor langzamerhand het geheele soortkarakter zou kunnen veranderen, is nog niets verder dan de loutere hypothesen-toestand. Zoo *kan* het zijn: — met die veronderstelling zoude men, onder zekere voorwaarden, vrede kunnen hebben [1]). Zoo *moet* het zijn, zoo *is* het: — voor deze bewering ontbreekt het feitelijk bewijs. „Ein direkter, auf Beobachtung gegründeter Beweis — meent een der aanhangers van Darwin [2]) — ist niemals bei zu bringen."

In verband met het onderwerp, dat wij behandelen, interesseert ons voor 't oogenblik slechts de erfelijkheid der aangeboren en der verworven eigenschappen van den *mensch*. Eigenaardige aanleg, talent, evenals een of andere bijzonderheid in den vorm des lichaams, verschijnt dikwijls plotseling in eene familie en is dan aan de bijzondere omstandigheden te wijten, waaronder het individu zich ontwikkeld heeft. Zulk een aanleg kan men aangeboren noemen, en hij heeft, wanneer het verstandelijken aanleg betreft, zijne hoofdoorzaak in de constitutie der hersenen. Van den eersten aldus begaafden persoon kan zich die aanleg door eene rij van geslachten erfelijk voortplanten. Wie denkt hierbij niet aan

---

[1]) Niet echter, indien men ook in deze de opvatting der scholastieken wil volgen. Dit punt ligt echter buiten ons onderwerp.

[2]) Dr. Otto Taschenberg, *Die Verwandlungen der Thiere*.

den muzikalen aanleg der familie Bach, aan de wiskundige familie der Bernouilli's, aan de astronomen van het geslacht Cassini en, om van lichamelijke eigenaardigheden te spreken, aan den neus der Bourbons.

In 't oneindige gaat deze erfelijkheid niet voort; de ervaring is er om dit te bewijzen; en de talenten verdwijnen somtijds even plotseling als ze verschenen zijn. Wisselvallig is ze daarbij tevens, want onder de kinderen van eenzelfde ouderenpaar zijn 't dikwijls slechts enkele, die door de erfenis bevoorrecht worden — maar het *bestaan* dier overerving kan niet ontkend worden.

Geheel anders is het meestal met de zoogenaamde verworven eigenschappen. De bewoners der Stiermarksche Alpen b. v. gewennen zich aan het gebruiken van rattenkruid, maar deze gewoonte en de immuniteit voor dit gif, die er het gevolg van is, moet door de kinderen iedermaal op nieuw verkregen worden. Toch is het denkbaar, dat verworven eigenschappen, welke een diep ingrijpenden invloed op het organisme hebben uitgeoefend, ook hun invloed nog op het nageslacht doen gelden. „De kracht van den voortbrenger — aldus de H. Thomas [1]) — is niet slechts gericht naar hetgeen tot de natuur van de soort behoort, maar ook naar datgene, wat aan het individu eigen is. En daarom is de zoon aan den vader gelijkvormig niet slechts in het karakter der soort maar ook in eigenschappen, die niet noodzakelijk bij de soort behooren (in accidentalibus); doch die gelijkenis strekt zich niet uit tot datgene, wat den vader persoonlijk eigen is (pure personalia)".

Onder dit laatste verstaat de H. Thomas, zooals hij het in de *Summa* [2]) uitdrukt, niet de eigenlijke aanleg, maar hetgeen door oefening van den aanleg is verworven: de taalgeleerde laat aan zijn zoon de spraakkunstige kennis niet na, die hij door eigen studie heeft verkregen („non enim grammaticus traducit in

---

[1]) *Quaest. disp.* Q. II, art. III ad 5.

[2]) *Summa*, Ia IIae, Q. LXXXI.

filium scientiam grammaticae, quam proprio studio acquisivit"). Zoo modern als de H. Thomas is op het stuk van de *goede* eigenschappen, welke geërfd kunnen worden, zoo modern is hij eveneens in zijne opvatting van de *kwade* eigenschappen. Uit de dubbele oorzaak, èn dat de ziel haar denkmateriaal door bemiddeling van het lichaam ontvangt, èn dat zij aan het lichaam geëvenredigd is, leidt hij af, dat de dispositie der ziel die des lichaams volgt en dat de kinderen op de ouders gelijken, niet slechts in de gebreken des lichaams, maar ook in die der ziel [1]); en zoo scherp als mogelijk is formuleert hij: „De melaatsche brengt een melaatsche voort; de podagrist schenkt het aanschijn aan een podagrist; uit een zinnelooze wordt een zinnelooze geboren en uit een toornige een toornige" [2]). Het is in vele gevallen moeilijk uit te maken, wàt aan directe erfelijkheid, wàt aan besmetting moet worden toegeschreven, maar het is, helaas, een droevig feit, dat dikwijls op geheel natuurlijke wijze de zonden der ouders — dronkenschap vooral en zedeloosheid — zich aan de kinderen wreken, dat lichaamskwalen en zielsziekten het gevolg zijn van de uitspattingen der ouders. Uit een zinnelooze wordt een zinnelooze geboren („amens generat amentem"); maar zonden, die de krachten uitputten en het zenuwstel diep schokken, brengen de hersenen in een toestand, die tot waanzin voert; die aanleg en die praedispositie *kan* erfelijk worden, en allerlei zenuwkwalen en ziektetoestanden *kunnen* er uit voortvloeien. Wij cursiveeren het woord *kunnen*, want de wet der erfelijkheid is geen ijzeren wet, of liever bij de erfelijkheid werken zoovele invloeden, òf mede, òf tegen, dat men wel *post factum* de erfelijkheid kan constateeren, maar ze niet *ante factum* kan voorzeggen.

Om slechts iets te noemen, de oogenblikkelijke toestand der

---

[1]) *Com. in Ep. ad Rom.*

[2]) *Summa*, Ia, IIae, Q. LXXXI.

voortbrengers is van een niet te miskennen invloed op de afstammelingen, en die toestand kan er een zijn van betrekkelijke gezondheid bij overigens zieke personen, of omgekeerd. Voegen zich nu hierbij andere invloeden, waardoor het organisme reageert tegen den ingeslopen vijand (de kwaal n.l.), dan kan 't best gebeuren, dat de kinderen krachtiger, naar lichaam en ziel gezonder zijn, dan men 't zou verwacht hebben. En dan vergete men niet — wij willen het reeds hier zeggen, ofschoon wij er later op moeten terugkomen — dat een aanleg kan ontwikkeld of tegengegaan worden en dat eene verstandige lichamelijke en zedelijke hygiène veel goed kan maken.

Eene andere eigenaardigheid der overerving, en wij moeten haar even ter sprake brengen, daar zij zich ook op het gebied van verstand en aanleg [1]) vertoont, is het atavisme.

't Is alweder iets, wat den duisteren middeneeuwers goed genoeg bekend was. St. Thomas oppert zelfs eene vraag, welke, hoewel in eenigszins algemeeneren vorm, in den laatsten tijd door Weissmann ter tafel is gebracht: of er n.l. bij dezen vorm der erfelijkheid aan „materia corporalis seminis" (kiemplasma, zou Weissmann zeggen) moet gedacht worden, dat in den voorvader aanwezig was en door den vader op den kleinzoon overging, en de heilige leeraar vindt dat zulks niet noodig is, daar het voldoende is, „quod sit in semine aliqua virtus, derivata ab avo mediante patre" [2]). De heilige leeraar zou in onze dagen tegen Weissmann positie genomen hebben, maar van erfelijkheid en atavisme spreekt hij als van algemeen bekende zaken, die men niet behoeft te bewijzen, maar welke men moet trachten te verklaren.

Het atavisme — niet dát, hetwelk ons van de eene hypothese langs de andere tot een veronderstelden dierlijken voorvader wil terugbrengen, maar het feitelijk waargenomene onder de kinderen

---

[1]) Over de driften spreken wij in de volgende afdeeling.

[2]) *Summa*, I, Q. CXIX, art. II ad 2.

der menschen — is een troost voor menschen, die het wegens de erfelijkheid bang om 't hart zou worden. Wanneer zij van zwakke of ziekelijke ouders afstammen, kunnen zij daarom toch de kranige natuur van een der stoere voorouders uit den goeden ouden tijd geërfd hebben.

V.

PHYSIOLOGIE DER DRIFTEN.

Zooals wij in de vorige afdeeling de zinnelijke hersenfuncties bespraken, welke wij bij het denken noodig hebben, zoo moeten we nu eenige woorden wijden aan de physiologische verschijnselen, welke op den wil van invloed zijn, aan de driften. Wij gebruiken het woord drift in de beteekenis van: eene zinnelijke neiging, welke op eene zinnelijke opvatting van iets volgt („appetitus sensitivus apprehensionem sensitivam consequens") [1]; als eene begeerte derhalve, welke *in zich* met zedelijk goed of kwaad niets heeft te maken, evenmin als het zedelijk goed of kwaad kan heeten, dat onze lichaamstemperatuur 37½° bedraagt.

Die begeerten zijn ons ten goede gegeven, want daar wij menschen zijn, d. w. z. uit lichaam en ziel samengestelde wezens, kunnen wij het bij daden van het verstand en van den wil alleen niet laten, maar hebben wij veel te volbrengen of na te laten, waarbij ons lichaam niet buiten spel kan blijven. Daarom is 't noodig, dat ook ons lichaam zich vóór of tegen iets kunne verklaren, en dat gebeurt door de neigingen, door de driften. Om die reden staat ook Tolstoi in zijn berucht werk: *Die Kreutzersonate* op een geheel valsch standpunt; want ook die neiging, welke met het „weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u" in verband staat, is den mensch niet tot zijn verderf geschonken.

---

[1]) S. Thomas, *Summa*, Ia IIae, Q. XXIV, art. 1.

De driften worden goed of kwaad door het gebruik, dat de vrije, kennende wil des menschen er van maakt. „Passiones animi, prout subjacent imperio rationis et voluntatis, bonae vel malae moraliter dici possunt; non autem ut motus quidam sunt irrationalis appetitus: de driften der ziel kunnen zedelijk goed of kwaad genoemd worden, voor zooverre zij onderworpen zijn aan de heerschappij van het verstand en den wil, niet echter als bewegingen van het niet redelijk begeervermogen" [1]). Driften der ziel („passiones animi") noemt de heilige leeraar hier de driften: „Wijl de ziel zoowel kan weten en begrijpen als eenige verandering kan ondergaan door de verandering van het compositum, daarom is het noodzakelijk, dat men haar passies volgens de gewone opvatting van het woord toeschrijve; maar het is zeker, dat haar de eigenlijke driften niet dan per accidens kunnen toegekend worden" [2]): d. w. z. de drift is iets zinnelijks, gaat gepaard met organische veranderingen en kan dus slechts in zooverre aan de ziel worden toegeschreven als *de mensch*, uit lichaam en ziel bestaande, er door wordt aangedaan.

Het woord „aandoening", als vertaling van „passio", ware wellicht een juister term dan het meer gebruikelijke „drift". Want in waarheid, bij vreugde of smart, bij toorn, bij neiging of afkeer is de aandoening het eerste, wat wij gewaar worden, en volgt de aandrift tot handelen eerst daarna.

Het voorwerp der driften is iets, wat op eene of andere wijze onder het bereik der zinnen valt, en de emotie, zonder welke geene drift bestaat, is in de eerste plaats een verandering, welke in het levende lichaam plaats grijpt. Van daar, dat tot het opwekken der drift de zinnelijke tegenwoordigheid van het object vereischt wordt. Deze tegenwoordigheid kan echter op twee wijzen verwezenlijkt worden, n.l. door werkelijke aanwezigheid van

---

[1]) *Summa*, Ia IIae, Q. XXII, art. 1.

[2]) *Ibid.*

hetgeen wij begeeren, vreezen enz. of door de voorstelling daarvan (phantasma), door welke iets ons in beeld tegenwoordig wordt gesteld. De bloote tegenwoordigheid is echter niet voldoende om de aandoeningen in ons op te wekken, wanneer wij niet tevens ons het voorwerp als nuttig, aangenaam, schadelijk, bereikbaar enz. voorstellen, m. a. w. wanneer het organische schattingsvermogen niet op zinnelijke wijze ons met de waarde van het voorwerp der drift bekend maakt. En hier ligt het onderscheid tusschen de driften bij den mensch en bij de dieren. Het schattingsvermogen der dieren blijft een instinctmatig opvatten van het zinnelijk nuttige of schadelijke, van het aangename of onaangename (aestimativa). Bij den mensch daarentegen is het orgaan van het schattingsvermogen levend door eene redelijke ziel, en daarom wordt de zinnelijke kennis de grondslag eener redelijke kennis (cogitativa). Tegelijkertijd heeft dan de mensch eene geheele reeks van andere kennissen tot zijne beschikking (wet, plicht enz.) en wordt hij op die wijze in staat gesteld te beoordeelen, of zijn zinnelijk begeeren al dan niet aanleiding mag worden tot een overeenkomstig redelijk willen en handelen. Hiermede treedt de drift op het domein van den wil [1]). Wijl echter verschillende organische verrichtingen aan de redelijke kennis voorafgaan, is het mogelijk, niet slechts dat de aandoening der drift reeds aanwezig is, vóór dat onze geest er kennis van draagt, maar zelfs dat eene of andere handeling reeds het uitvloeisel eener drift is geworden, vóór dat ons kennend verstand en onze redelijke wil den tijd gevonden hebben tusschen beide te komen (de „motus primo primi" der moralisten). Meer nog, het is mogelijk, dat eene opkomende drift zonder ons weten en toedoen zulk een graad van hevigheid bereikt, dat zij als het ware alle beschikbare energie in beslag neemt en geen kracht genoeg overlaat om de hersendeelen, welke wij

---

[1]) Vgl. S. Thomas *Summa*, I, Q. LXXXI, art. II en verder voor het vervolg van dit opstel *Summa*, Ia IIae, Q. XX — XXXIX.

bij het denken noodig hebben, normaal te doen functioneeren; de drift kan oorzaak zijn eener oogenblikkelijke verstandsverbijstering.

Van den anderen kant is, zooals wij reeds in een vorig artikel deden opmerken, de wil dikwijls de oorzaak of aanleiding van het ontstaan der driften, door dat hij een of ander voorwerp, òf werkelijk aan de zintuigen ter waarneming voorstelt, òf het beeld daarvan in het voorstellingsvermogen te voorschijn roept. Ligt daarbij de aandoening der drift rechtstreeks in de bedoeling van den wil, dan is er van *oorzaak* sprake; zijn er andere motieven, welke het beeld of de werkelijkheid voor oogen brengen, dan mag de wil slechts de *aanleiding* heeten tot het ontstaan der driften.

De ouden onderscheiden de driften in twee hoofdgroepen, naarmate zij een goed tot voorwerp hebben, hetwelk gemakkelijk of moeilijk te bereiken is. De eene groep draagt den algemeenen naam van „appetitus concupiscibilis": *begeervermogen*, de andere dien van „appetitus irascibilis", waarvoor wij *weerstandsvermogen* zouden willen schrijven, wijl St. Thomas (*Summa*, I, Q. LXXXI, art II) in deze driften het vermogen vindt om aan verderfelijke en vijandige invloeden weerstand te bieden („ad resistendum corrumpentibus et contrariis"), terwijl de eerste neigingen zijn om wat ons goed is te verkrijgen en wat ons schadelijk is te vluchten („inclinatio ad consequendum convenientia et refugiendum nociva"). Den onderlingen samenhang dezer twee groepen geeft de Doctor Angelicus zeer juist aan met de woorden: „Het weerstandsvermogen is als het ware de verdediger van het begeervermogen ... En daarom spruiten alle driften van dit vermogen uit die van het begeervermogen voort en vinden ook in deze weder hun einde" (*Ibid.*).

Tot de eerste categorie worden gerekend: liefde en haat, verlangen en afkeer, vreugde en droefheid; tot de tweede: stoutmoedigheid (audacia) en vrees, hoop en wanhoop en toorn.

Het spreekt wel van zelf, dat binnen het gebied van elk dezer driften wederom eene verscheidenheid heerscht, welke door den aard van het voorwerp nader bepaald wordt, en 't is deze laatste onderverdeeling, die meestal in de medische werken meer op den voorgrond treedt.

Na deze meer wijsgeerige beschouwingen laat zich nu de vraag naar de organen der driften en vooral naar het centraal orgaan niet afwijzen. De nieuwere wetenschap heeft echter op deze vraag geen voldoende antwoord. De ouden hielden het hart voor het centrale orgaan der driften, en zij kwamen tot dit besluit, minder door theoretische beschouwingen dan wel door waarneming. Volgens hen moest het centrale orgaan dat zijn, hetwelk bij alle driften „veranderd wordt"; want zonder eene verandering (wij zouden zeggen physico-chemische werking) in het orgaan achtten zij eene organische werking even onbestaanbaar als wij dit heden doen. En nu waren de versnelde of verlangzaamde hartkloppingen iets, wat bij elke drift 't beste merkbaar is. Daarbij kwam nog, dat de medici dier tijden het hart als oorsprong van alle beweging in het lichaam aanzagen en de scholastici die meening van hen overnamen. Het wetenschappelijk getij is sedert dien verloopen en wij moeten de bakens verzetten. Zooals wij van de oude wijsgeeren leerden, *dat* wij in de hersenen moeten localiseeren, maar bij de nieuwere physiologen naar het *hoe* der localisatie vroegen, zoo nemen wij uit de oude wijsbegeerte de overtuiging mede, dat we *in het lichaam* naar den zetel der verschillende driften moeten zoeken en vragen aan de nieuwere wetenschap naar de plaats, *waar* we moeten zoeken. En de aanwijzing luidt dan zeer bepaald: dat het hart, enkel en alleen als orgaan beschouwd, niet het beginsel van beweging („principium motus") maar het orgaan is voor den bloedsomloop [1]), dat zijne

[1]) Den ouden was ook deze functie niet geheel en al onbekend. In de commentaren op Aristoteles lezen wij nog bij St. Thomas

voortstuwende beweging evenals elke andere beweging in ons lichaam aan de innervatie door de zenuwen te danken heeft. Wij handelen dus volgens dezelfde beginselen als de oude wijsgeeren, indien wij den zetel der driften in de hersenen plaatsen. Hiermede is echter ongeveer alles gezegd, wat de moderne physiologie er van weet. Het blijft intusschen waar, dat het hart zeker het eerst den weerslag gevoelt van elke emotie, die ons aangrijpt; daarvoor dienen de tallooze zenuwdraden, die met dit orgaan verbonden zijn. Deze zenuwen behooren gedeeltelijk tot het zoogenaamde sympathische zenuwstelsel en hangen met het ruggemerg samen, terwijl andere draden van de zoogenaamde zwervende zenuw afkomstig zijn en dus aan de hersenen ontspringen. Even waar blijft het tevens, dat het aandeel van het hart aan de beweging der driften voor elkeen het best merkbaar is, terwijl reeds zijne beschermde ligging in de stevige borstkas ons leert, dat het als een der noodigste en edelste organen moet beschouwd worden. Reden te over, dunkt ons, om aan alle uitdrukkingen, die het hart als den zetel der genegenheid bestempelen, een blijvend recht van bestaan te verzekeren.

Een bevestiging voor de huidige meening, dat vooral de zenuwen en hersenen bij de driften een werkzaam aandeel hebben, vinden we in de erfelijkheid. Heeft iemand door buitensporigheden van allerlei aard zijn zenuwstel geschokt — en de waanzin volgt dikwijls genoeg om te bewijzen, dat 't vooral het zenuwstel is, hetwelk geleden heeft — dan is het zeer waarschijnlijk, dat hij een slecht zenuwstelsel als droevig erfdeel aan zijne kinderen zal overlaten. Nu gebeurt het dikwijls, dat bij de

---

(*De somno et vigilia*), dat het bloed de voedingsstoffen uit het darmkanaal opneemt en deze naar het hart brengt, terwijl het bloed nu naar alle deelen des lichaams gaat, welke gevoed moeten worden. Zij kenden echter den *kringloop* van het bloed niet en namen aan, dat het bloed door dezelfde aders heen en terug stroomde.

afstammelingen niet dezelfde zenuwkwaal of hetzelfde zenuwlijden merkbaar wordt maar een ander, en even dikwijls dat de kinderen zich door een of ander bijzonder sterke drift of passie onderscheiden. Ook de geneesmiddelen, welke eene overprikkeling van het voorstellingsvermogen tot kalmte brengen en aan welke men dus eene werking op het zenuwstel moet toeschrijven, hebben dikwijls hetzelfde gevolg, wanneer ze bij overprikkeling der driften aangewend worden.

De lichamelijke gesteltenis, welke den eenen meer tot droefheid geneigd maakt en den anderen gemakkelijk in toorn doet ontsteken, heeft den naam temperament of karakter ontvangen, en vroeger sprak men van een sanguinisch, lymphatisch temperament enz., wijl men de hoofdoorzaak van deze toestanden aan bloed, lymphe enz. toeschreef. In onze dagen zou men daarvoor verschillende toestanden van het zenuwstelsel aansprakelijk stellen, maar de verdeelingen en onderverdeelingen der temperamenten zijn zoo talrijk geworden, dat zelfs de voorstanders der oude school er geen weg meer mede wisten, en dat het derhalve dubbel gerechtvaardigd is, die geheele nomenclatuur op den wetenschappelijken rommelzolder te zetten. Intusschen blijft het waar, dat het van den toestand der zenuwen afhangt, in welke stemming men zich het gemakkelijkst en het meest bevindt, en evenals de verstandelijke aanleg *kan* op die wijze eene praedispositie voor eene of andere drift erfelijk van den eenen op den anderen overgaan. Misschien zijn op dit gebied de voorbeelden der erfelijkheid nog veel talrijker dan op het terrein der andere hersenfunctiën.

Over de zonderlinge theorieën, welke de moderne anthropologische school op dit punt verkondigt, hopen wij later te spreken. Toch achten wij het niet ondienstig hier te herhalen wat wij in den loop van dit opstel ontwikkelden.

1°. De lichamelijke toestand, die den mensch tot eene of an-

dere drift geschikter maakt dan de andere is evenals de drift zelve in zich geheel en al onverschillig;

2°. het zedelijk karakter, het goed of kwaad, begint dáár, waar de wil met kennis van zaken handelt.

En we mogen er wel bijvoegen, dat, zoolang het verstand ongeschonden blijft en zijn oordeel kan uitspreken, er geene drift is, welke den vrijen wil van den mensch niet binnen de perken kan houden, zij het niet altijd met betrekking tot de persoonlijke aandoening, dan toch zeker ten opzichte van de handelingen.

Ook op dit gebied blijft het spreekwoord waar: „Oefening maakt den meester", zoowel in goeden als in slechten zin.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

DE HEILIGE ALPHONSUS DE' LIGUORI EN DE NIEUWE UITGAVE ZIJNER BRIEVEN [1]).

„Dio dà a' Superiori certi lumi, che non dà agli altri; e questo pensiero mi fa scrivere tante lettere."
Brief des H. Alphonsus aan P. Majone, 26 Januari 1776.

Vóór eenige jaren bevatten de voornaamste Europeesche dagbladen, ook die van ons vaderland, eene oproeping, gericht tot al degenen, die in het bezit waren van nog onuitgegeven brieven des H. Alphonsus Maria de' Liguori. Het eerste eeuwfeest immers van den sterfdag des Heiligen was aanstaande; en zijne geestelijke zonen meenden dat feest niet beter te kunnen vieren dan door eene nieuwe uitgave van al zijne brieven het licht te

[1]) *Lettere di S. Alfonso Maria de' Liguori*, fondatore della Congregazione del Santissimo Redentore, Vescovo di S.-Agata de' Goti e Dottore di Santa Chiésa, pubblicate nel primo centenario della sua beata morte per un Padre della stessa Congregazione. Parte prima. Corrispondenza generale, 8o Vol. I, p. XVIII, 648; vol. II, p. 684. Parte seconda. Corrispondenza speciale, Volume unico (III), p. XII, 740. Roma, Società S. Giovanni. Desclée, Lefebvre e Cia. Editori Pontifici, 1887—1890. De fransche vertaling door F. Dumortier C. SS. R., waarvan binnen kort het laatste deel zal verschijnen (Société S. Augustin Desclée, De Brouwer et Cie. Lille, 1888—1892), is in vijf boekdeelen verdeeld, waarvan de drie eerste de *Correspondance générale*, de twee laatste de *Correspondance spéciale* bevatten. Eene duitsche uitgave wordt voorbereid. Wij citeeren de italiaansche editie volgens de nummering der brieven. Deze komt met die der fransche uitgave bijna geheel overeen. Waar er verschil bestaat, hebben wij het aangegeven.

doen zien. Van hen ging dan ook die oproeping uit, waarvan wij zooeven spraken, en door de welwillende medewerking der gelukkige bezitters werden zij in staat gesteld een uitgave te leveren, zoo vermeerderd en zoo volmaakt, dat deze gerust als de eerste eigenlijke uitgave kan worden beschouwd.

Voorzeker, schooner monument kon op het glorievolle graf van den Heiligen Bisschop en Kerkleeraar niet worden geplaatst; niet alleen omdat zich daarin de kinderlijke liefde en de eerbied op de edelste wijze vertolken, maar ook omdat die uitgave een schat van groote waarde in al zijn omvang tot gemeengoed maakt van alle kinderen der Kerk, ja van de geheele wereld. Want is het nuttig en prijzenswaardig, dat de geschriften der Heiligen voor allen open worden gelegd, dan geldt dit op geheel bijzondere wijze van de geschriften des Heiligen Alphonsus, die, naar luid van het hoogste gezag, door God aan de Kerk tot leeraar is gegeven, en die is opgetreden tegen den geest eener eeuw, wier dwalingen en bederf de onze geërfd en ontwikkeld heeft. En moeten wij dit zeggen van zijne geschriften in het algemeen, dan geldt het in zeker opzicht nog meer van de brieven des Heiligen. In de briefwisseling immers, gelijk Kardinaal Newman opmerkt, „onthult zich het ware leven van den „mensch. Niet alleen van het standpunt der biographie, maar „ook om in het binnenste der zaken door te dringen, is de uit„gave der brieven de ware methode" [1]).

Hoe minder immers deze voor openbaarheid waren bestemd, des te beter spiegelt er het gemoed des Heiligen zich in af, des te gemakkelijker zien wij, wat er in hem is omgegaan. Bovendien leeren wij uit de brieven des H. Alphonsus datgene kennen,

---

[1]) *Letters*, I, 1. Baco zegt ergens zeer juist: „Epistolae habent plus *nativi sensus* quam orationes, plus etiam *maturitatis* quam colloquia subita" (Aangehaald in *Briefe aus allen Jahrhunderten der christl. Zeitrechnung* van J. M. Sailer).

wat de H. Joannes Chrysostomus zoo gaarne van het leven der Apostelen had gekend, n.l. hoe zij zich in hun dagelijksch leven gedroegen, in die duizend omstandigheden, in zich onbeduidend, maar belangrijk om den persoon, die er in optreedt [1]). En hoezeer wordt onze belangstelling nog vermeerderd, als wij bedenken, dat die brieven ons de gedachten en gevoelens weergeven van een edel karakter, vol liefde voor alles, wat schoon en verheven is; van een man van scherpzinnig verstand, die

---

[1]) In zijn commentaar op den brief aan Philemon (Migne, *Patrol. Gr.* LXII, 702). Deze tekst diene tevens als antwoord aan degenen, die zouden meenen, dat *niet alle* brieven hadden opgenomen moeten worden, wijl er eenige van te weinig beteekenis zijn. „Quia nonnulli dicunt — aldus de Heilige Joannes Chrys. — superfluum esse, quod etiam haec addita sit epistola, siquidem pro re parva petat, pro uno viro, sciant quicumque haec reprehendunt, innumeris se esse reprehensionibus dignos. Non modo enim tam parvas epistolas et de rebus adeo necessariis scriptas oportebat in litteras referri, sed utinam quoque liceret, aliquem nancisci, qui historiam nobis traderet Apostolorum, non dico de iis rebus, quas scripserunt et dixerunt, sed etiam reliquam ipsorum vitae consuetudinem, et quid comederint, et quando comederint, quando sederint, quo iverint et quid singulis diebus egerint, in quibus partibus fuerint, et in quam domum introierint, et ubi nave appulerint, atque accurate omnia enarraret; adeo omnia illorum facta multa utilitate referta sunt. Verum quoniam non intelligunt plurimi lucrum, quod hinc capi potest, propterea culpare aggrediuntur. Si enim cum loca tantum cernimus, ubi sederunt et vincti fuerunt, loca inanima, saepe illuc cogitationem dirigimus et illorum virtutem mente concipimus, atque excitamur et promptiores evadimus: multo id magis fieret, si verba et reliqua ipsorum gesta audiremus. Certe, de amico quidem quis interrogat, ubi degat, quid agat, quo procedat: de communibus autem orbis magistris, dic mihi, non oporteat haec cognoscere? Quando enim quis spiritualiter vivit, et gestus et gressus, et verba et facta hujusmodi hominis, et omnia prorsus audientibus prosunt, et nihil impedit neque obstaculo est ad vitam recte agendam".

reeds op 16-jarigen leeftijd den doctorstitel had verworven; van een man uitmuntend door oordeel, voorzichtigheid en ondervinding, van een uitstekend advocaat en godgeleerde, van een missionaris en leidsman der zielen, van een ordestichter, van dien „sacerdos magnus, qui exaltavit quasi tuba vocem suam et in diebus peccatorum corroboravit pietatem" (Offic. Si Alph.). Die brieven geven ons de intiemste indrukken weer van een Heilige, die bijna eene geheele eeuw op aarde leefde; — in treurige tijden, toen zich aan de kimmen reeds de zwarte wolken samenpakten, waaruit kort na zijn dood het schrikkelijkst onweêr over de Kerk en over geheel Europa is losgebarsten; van een Heilige, die met menschen van elken rang en stand voortdurend in aanraking was; die te midden der menschen heeft geleefd en een open oog had voor alles, wat hem omgaf; die alles, wat de aarde hem aanbood aan lief en leed, aan gebeurtenissen in Kerk en vaderland, in eigen werkkring en in dien zijner vrienden, opnam in een hart, dat brandde van liefde tot God en de menschen en het daaruit weergaf in woorden vol gloed en kracht en overtuiging [1]). Terecht schreef dan ook de nu reeds ont-

[1]) Schoon en waar zegt van den Heiligen Alphonsus Gravin Ida Hahn-Hahn: „Er war so recht ein Mann des Gebetes, des Anschmiegens an das Kreuz, des Anbetens vor dem Thron der ewigen Liebe, dabei aber von einer fast übermenschlichen Thatigkeit als Missionär, Seelenhirt und Schriftsteller. Eine süsze Naïvetät, eine kindliche Zartlichkeit weht wie Frühlingsbluthenduft frisch, zart, ungekünstelt durch seine Schriften. Man meint seine Seele darin auffliegen zu sehen in der Gestalt eines lichten Engels, der in der Welt Rosen, Perlen, Sterne, Morgenthau, Lächeln und Thränen, alles was lieblich, kindlich und rein ist, eingesammelt hat, um es huldigend auszuschütten an den Stufen des Gottesthrones, vor dem er in stiller Extase friedlich schwebt... Diese zarte, heilige Erscheinung, dies lange unschuldsvolle, kreuzbeladene, idealische Leben, dieser kindliche und erhabene, zärtliche und tapfere Geist, diese rührenden und mächtigen Tugenden, diese ganze Erzengelnatur — in einer Zeit von so

slapen Kardinaal Mermillod aan den franschen vertaler der brieven:

„Cette correspondance doit attirer l'attention des évêques, des prêtres, de tous les hommes apostoliques; mais elle mérite aussi d'être connue des fidèles. L'âme du grand Evêque de S. Agathe-des-Goths, sa haute intelligence, son incomparable activité, la fécondité de ses oeuvres, son esprit de foi, son courage surnaturel dans les entreprises s'y révèlent pleinement et offrent d'utiles leçons à tous ceux qui aiment et servent l'Eglise" [1]).

Wij meenen niet te overdrijven met de bewering, dat er weinig Heiligen zijn, waarvan zoovele biographische bijzonderheden zijn bewaard, als van den H. Alphonsus. Maar met nog minder aarzelen durven wij zeggen, dat van weinig Heiligen meer brieven tot ons zijn gekomen. Telt men ze bij elkaar, dan verkrijgt men het eerbiedwaardig getal van 1457, verdeeld over een tijdsverloop van vijf-en-vijftig jaren (1730—1785), geschreven in de meest verschillende omstandigheden, gericht tot allerlei personen, met de grootste verscheidenheid van stof. Pausen en koningen, kardinalen en bisschoppen, prinsen en staatsambtenaren, priesters en leeken, religieuzen zoowel zijner eigene Congregatie als van andere Orden, allen hooren beurtelings zijn woord. Nu eens neemt hij de pen op om raad en troost te verschaffen, dan om plichten van dankbaarheid en beleefdheid te vervullen, dan weder om vermanend, straffend of beloonend op te treden, zeer dikwijls om zijn oordeel uit te spreken over gewichtige punten der theologie of om de uitgave zijner boeken te besturen; vol kracht en waardigheid, als hij als Overste en

---

tiefer Gottlosigkeit, von so grausenhaftem sittlichen Verfall, von so frechem Misbrauch der Intelligenz, ist eines jener himmlischen Mirakel, die sich immer in der Kirche wiederholen, um die Menschheit daran zu erinnern, wo der Born der Gnade quillt, aus dem sie das übernatürliche Leben schöpfen können" (*Die Liebhaber des Kreuzes*, II, S. 302).

[1]) Brief van 6 Oct. 1889. Zie de fransche uitgave, T. II, p. V.

Bisschop spreekt, moedig en onverschrokken, als hij de rechten der Kerk, der waarheid en der onschuld verdedigt [1]).

De uitgever heeft zich van zijne taak gekweten met een ijver en eene nauwkeurigheid, die boven allen lof verheven is. Zijne oproeping, gelijk wij reeds zeiden, bleef niet vruchteloos; men rekende het zich tot eene eer den schat des uitgevers te vergrooten en hem behulpzaam te zijn, aan de verwachting der katholieke wereld zooveel mogelijk te beantwoorden. Vooral echter heeft de uitgever geput uit het generaal archief zijner Congregatie te Rome, en uit de oorkonden der Romeinsche Congregatiën, met name der *Congregatio Concilii* en der *Congregatio Ep. et Regul.* Aan het archief der laatste ontleende hij zeer belangrijke stukken, die den geest des Heiligen in het helderste licht plaatsen; dat der *Congr. Concilii* verschafte hem de verslagen des Heiligen over zijn diocees, die ons een diepen blik verschaffen in den toestand der Kerk van Zuid-Italië in die dagen, tegelijk met de schoone antwoorden der kardinalen. De uitgever heeft zijn rijken schat in twee afdeelingen gesplitst, waarvan de eene den naam draagt van *Corrispondenza generale* en alle brieven bevat, die niet op de werken des Heiligen betrekking hebben [2]), of geene eigenlijk gezegde *pastoreele* brieven

---

[1]) Wil men de brieven tot eenige hoofdstoffen terugbrengen, dan kan men ze volgenderwijze verdeelen. 1) Brieven, welke de Heilige heeft geschreven als Stichter en Overste der Congr. des Allerh. Verlossers, gericht tot kerkelijke of wereldlijke overheden of tot hare leden zelven. 2) Brieven van geestelijke leiding. 3) Brieven en documenten betreffende het bestuur van zijn diocees. 4) Brieven over de uitgave zijner boeken en over wetenschappelijke punten.

[2]) De uitgever noemt de brieven, die op de uitgave der werken des Heiligen slaan „wetenschappelijke" (*scientifiche*). Streng genomen is deze naam alleen toepasselijk op een gedeelte dezer afdeeling; toch meende hij hem te mogen kiezen, omdat de overige, naast bijzonderheden van minder gewicht, toch belangrijke mededeelin-

zijn. Zoowel deze als gene vinden wij in de *Corrispondenza speciale*. Voor de rangschikking heeft hij de chronologische orde gevolgd en bij elken brief al datgene aangeteekend, wat onze belangstelling verlangt te weten. Vooraf gaat eene korte opgave van den inhoud, onderaan eene korte mededeeling, of de druk geschied is naar eene vorige uitgave, of naar een oude copie, of naar het origineel; de persoon, bij wien dit berust, wordt telkens aangegeven. Bijna geen naam komt in den brief voor, of de uitgever weet u eene korte levensbeschrijving of ten minste eene of andere bijzonderheid omtrent den drager te verschaffen; toespelingen op italiaansche toestanden worden volledig opgehelderd. Aan het einde van elk boekdeel vindt men een chronologisch register; een algemeene alphabetische inhoudstafel aan het einde van het laatste deel maakt het gebruik van den kostbaren voorraad aantrekkelijk en gemakkelijk. De reeds zoo gunstig bekende firma Desclée heeft door eene onberispelijke uitvoering aan de hooge waarde van het werk ten volle beantwoord.

Wie het karakter en den geest des Heiligen Alphonsus uit zijne levensbeschrijving en zijne werken heeft leeren kennen, zal de schoone eigenschappen er van met nog meer genoegen in zijne brieven terugvinden. De edelman van hooge beschaving verloochent zich in die bladzijden nergens, evenmin als de eenvoud en oprechtheid aan groote karakters eigen. Beurtelings weet hij zijne gedachten in de termen der fijnste hoffelijkheid weer te geven; dan weder werpt hij ze met volle vertrouwelijkheid en in haast op het papier; nu eens in woorden van innig gevoel en teederheid, dan weder in uitdrukkingen van stalen wilskracht. In een helderen, ongekunstelden stijl geeft hij getrouw alles weer, wat hem op het hart ligt; ernstig en waardig naar gelang

---

gen behelzen over A.'s leer, en ze in hun geheel ons de intieme geschiedenis van zijn letterkundigen arbeid voor oogen stellen.

de zaak het vordert, nu en dan niet zonder een humoristischen tint [1]); maar meestal met eene zekere levendigheid, die zich zoo gaarne van korte zinnen [2]) en krachtige woorden bedient. Bij het lezen zijner brieven komt u dikwijls het beeld des Heiligen onwillekeurig voor oogen; daar zit hij voor u, de aandacht gevestigd op het punt, waarover hij schrijft; vluchtig werpt hij nu en dan de oogen op de afbeelding van de Moeder van Goeden Raad, en men kan het hem aanzien, dat nog andere ernstige zorgen hem drukken en andere bezigheden zijne aandacht eischen [3]). Er zit dikwijls iets haastigs, iets voortvarends in die zinnen, in die herhalingen, in die telkens wederkeerende uitroepen: „*Viva Gesu, Maria, Giuseppe, Teresa*"; alles verraadt en schildert u een meer dan levendig gemoed. Vooral in zijne eerste brieven, en dan, als hij zijne werken tegen de aanmerkingen van onredelijke boekenkeurders verdedigen moet, toont zich eene echt italiaansche vurigheid. Karakteristiek in dit opzicht zijn in 't bijzonder de brieven aan den priester Josef Cerchia, dien hij aanspoorde de wereld te verlaten en zich bij hem aan

---

[1]) „Aan allen, die mij vragen [wanneer het werk verschijnen zal], antwoord ik: *Binnen kort;* maar dat *kort* duurt „lang" en tot dusverre ziet men er geen einde aan" (Brief aan zijn uitgever Remondini te Venetië, 5 October 1762, *Corresp. spec.* n. 96). — Aan denzelfden schreef hij 12 Juni 1763: „Volgens een brief, dien u mij „onlangs schreef, zal het weldra twee jaar geleden zijn, dat het „werk ter perse is. Maar die pers gaat erg langzaam; elk jaar doet „zij één stap" (*Corr. sp.* n. 102). Zie ook *Corr. spec.* n. 185 *circ. fin.*

[2]) „*Il mio stile conciso*" zegt hij ergens (Brief aan Remondini, 8 April 1770).

[3]) Bekend is het oordeel, dat E. Tinel, Directeur der kathol. zangschool te Mechelen, eens gaf over eene muzikale compositie des Heiligen, het Oratorium: *L'anima e il Redentore:* „Er zijn schoonheden in van den eersten rang; doch men kan zien, dat het gemaakt is door iemand, wiens geest door allerlei zorgen werd bezig-gehouden".

te sluiten (*Corrisp. gen.* n. 9—14), een brief aan een ongenoemd nonnenklooster gericht, in het jaar 1731 (*Corr. gen.* n. 2), de brief aan pater Cajone van 16 Januari 1756, over eene missie [1]) te Potenza (*Corr. spec* append. n. 387, in de fransche uitgave *Corr. gen.* n. 230*bis*), twee brieven gericht respect. aan den Kanunnik Simioli [2]) te Napels (*Corrisp. spec.* n. 300) en aan den Kanunnik Ruggieri, kerkelijk boekenkeurder (*Ibid.* n. 301).

Den aard en den inhoud der geheele correspondentie schetst ons Kardinaal Mermillod in deze schoone woorden:

„Ce qui me frappe dans ces lettres, c'est avant tout leur caractère „essentiellement pratique. Elles nous montrent le Saint aux prises „avec d'innombrables difficultés, rencontrant partout des oppositions, „qui eussent été insurmontables pour une âme moins vaillante et „moins sainte que la sienne. Il lutte pour la fondation de son ordre „et pour ses maisons menacées, il lutte pour réformer son diocèse „au milieu des plus pénibles contradictions, il lutte pour propager „et défendre la vraie doctrine; et quand on croirait le temps venu „pour lui de goûter le repos après tant de combats, les épreuves les „plus douloureuses viennent couronner sa vieillesse. Ce n'est plus „la lutte, c'est la résignation la plus sublime, qui caractérise cette „âme invincible, que ni l'âge ni la maladie ni les plus cruelles „disgrâces ne peuvent abattre. Quelle parole, que celle qui sortit „alors de ses lèvres: *Que l'on m'ait enlevé ma dignité de Recteur majeur*,

---

[1]) „Als Pater Apice ook aan de borst lijdt, dan wil ik niet, dan „wil ik niet, dan wil ik niet, dat hij de groote preek houde. Als „wij een lid der Congregatie verloren hebben, zullen de inwoners van „Potenza het ons niet teruggeven."

[2]) „Driemaal heb ik aan den Censor geschreven over die leer van „den H. Thomas, die hij bij mij niet wil laten doorgaan. Ik her„haal het: ik wil de zaak niet met hem regelen en niet van hem „afhangen; ik wil afhangen van den Aartsbisschop en doen wat de „Aartsbisschop mij zeggen zal.... Het is wat moois *(Bello spirito!)* „*De opinie van den H. Thomas kan er niet door!* — Wie zegt dat? „De H. Kerk? De H. Kerk niet, want deze vereert de leer des „H. Thomas."

„disait il, *cela me touche peu ; il me suffit qu'on ne m'ait point enlevé „Jésus, mon Sauveur, et Marie, ma mère*". Je ne sache rien de plus beau, „que cette réponse du grand Docteur et nul serviteur de l'Eglise, „quelles que soient les croix qui l'accablent, ne pourra parcourir ces „pages attendrissantes sans se sentir porter à l'énergie fidèle dans le „devoir, la parfaite soumission à la volonté de Dieu....

„L'homme apostolique paraît aussi merveilleusement, mon Révé„rend Père, dans la correspondance de St. Alphonse, et cette pu„blication revêt à ce point de vue une opportunité vraiment provi„dentielle. C'est au moment, où notre magnanime Pontife, SS. Leon „XIII, prêche au monde entier la croisade de la prière et des associ„ations chrétiennes, que vous nous donnez dans les lettres de „*l'Apôtre de la prière*, de l'apôtre de l'Italie au XVIIIme siècle, „des détails fort instructifs sur ces deux importants sujets. Avec „quelle joie les ouvriers de l'Evangile, les pasteurs des âmes, les „missionnaires, les âmes consacrées à Dieu, trouveront dans ce bel „ouvrage les enseignements les plus appropriés à leur état! Rien ne „me paraît plus complet, plus varié, plus intéressant pour ceux, qui „veulent vraiment aimer Dieu et le servir" [1]).

I.

Als ontwikkeling der schoone woorden van den doorluchtigen prelaat willen wij ten minste eene kleine keurlezing uit den rijken voorraad beproeven. Op de eerste plaats trekken die brieven des Heiligen onze aandacht, welke op zijne Congregatie betrekking hebben; en zien wij zijn leven met het hare als het ware vereenzelvigd, dan is het ook geen wonder, dat zijne brieven ons in sprekende trekken het lijden schilderen, dat zij van haar ontstaan af te doorworstelen had, en den arbeid, dien zij met haren Stichter heeft gedragen.

---

[1]) Brief van Z. Em. aan den fransehen vertaler, 6 Oct. 1889, t. a. p. Ook van den beroemden bisschop van Angers, Mgr. Freppel z. g., mocht dezelfde een zeer waardeerend schrijven ontvangen. Zie de fransche uitgave, *Corr. spéc.* T. I, p. V.

Het eerst vinden wij er melding van gemaakt in een brief aan de Benedictinessen van Polignano, die zich nu nog in het bezit van het origineele schrijven verheugen: „Wat het werk betreft, „waarvoor ik uwe belangstelling vroeg, en dat veel tot Gods „glorie zal bijdragen, dit is inderdaad op het punt van een aan„vang te nemen. Is het eenmaal geschied, dan zal ik er u van „verwittigen; want tot dusverre hebt gij mij uwe hulp verleend „en gij moet dit doen tot het einde toe. Dat elk uwer iedere „week voor het welslagen ervan éens de H. Communie opdrage, „opdat God er zijne glorie uit trekke" [1]).

Zoo schreef hij den 19 Sept. 1732 uit Napels. Niet lang daarna schetst hij in vlammende woorden zijn zielsverlangen om toch het werk te beginnen, waartoe hij van God geroepen is. „Mijn „vader", zoo luidt het in een brief aan zijn zielsbestuurder, Mgr. Falcoja, Bisschop van Castellamare, „mijn vader, wacht toch „niet, wacht toch niet langer, roep mij aanstonds... Zie eens, „hoe de duivel alles in het werk stelt om vertraging te doen „ontstaan. Laat ons dan aanstonds beginnen; zijne pogingen „zullen verijdeld worden en alles zal goed gaan. Bid altijd voor „mij, altijd, altijd; en dan spoed, spoed, spoed, ter eere van Jesus „en Maria" [2]). Eindelijk wordt zijn vurigste wensch verwezenlijkt;

---

[1]) *Corr. gen.* n. 3.

[2]) *Corr. gen.* n. 4 De waardige bisschop van Castellamare was niet alleen Alphonsus' zielsbestuurder, maar ook zijn raadsman en steun bij het stichten der Congregatie. „Gij zijt door God gekozen — zoo „schreef hij aan den Heilige, 28 Juli 1733 — als het voornaamste „werktuig bij dit groote werk, en gij moet Zijnen H. Naam pre„diken aan alle volkeren en over de geheele aarde. Wees dus niet „meer ongerust, noch over u noch over uwe onderneming." En toen hij op zijn sterfbed lag, sprak hij over de Congregatie deze profetische woorden uit: „*Dit werk komt van God; het zal zich verre uit„breiden gelijk het gras der velden*". Hierop stierf de grijsaard; het was de 20 April 1743. Alphonsus noemt hem meer dan eens „een heilige" en God heeft hem door vele mirakelen verheerlijkt.

den 9den November van hetzelfde jaar (1732) is het Alphonsus gegeven zijne Congregatie, toen den naam dragend „*SSmi Salvatoris*" te Scala te stichten, om op dien dag ook voor goed een begin te maken met dat lijden, dat, volgens de woorden des Zaligmakers aan de H. Theresia, zoo bij uitstek het aandeel der Ordestichters is. — Verdeeldheid onder zijne eerste gezellen, die hem weldra bijna allen verlaten, uitwendige vervolging van de zijde zijner beste vrienden, bespotting en verguizing te Napels, alles hoopt zich op tot eene verschrikkelijke onweerswolk, die met volkomen vernieling dreigt, zonder hoop voor de toekomst. Alphonsus echter blijft onwrikbaar en doet de heldhaftige gelofte van aan zijne roeping getrouw te blijven, al zouden ook allen hem alleen laten. Te midden der beproeving schreef hij zijnen langen en heerlijken brief [1]) aan de door God zoo begenadigde Maria Celeste Crostarosa, religieuse te Scala, die op ingeving Gods Alphonsus eerst tot het stichten der Congregatie mede had aangespoord, maar toen zich aan de leiding van Falcoja wilde onttrekken en hare eigene inzichten volgen; een brief, waarvan P. Dilgskron (*Leben des H. Bischofs u. Kirchenlehrers Alphonsus M. de Liguori*, I, S. 103) terecht zegt, dat hij in verscheidene punten aan de beroemde woorden herinnert, welke de H. Bernardus eens tot zijn geestelijken zoon Robertus richtte om hem van een verkeerden stap terug te houden. Eene enkele aanhaling moge voldoende zijn.

„O Celeste van voorheen, waar zijt ge toe gekomen! Hoe is „dat ongeluk geschied? De gedachte alleen doordringt mij van „doodelijke smart. Wie heeft u zoo op het dwaalspoor kunnen „brengen? Wat is er geworden van die bewonderenswaardige „gehoorzaamheid, die ik heb gezien? En die voorbeeldige nede„righeid, die u naar verachting en naar de afkeuring van allen „deed verlangen, waar is zij gebleven? De gehoorzaamheid, gij

[1]) *Corr. gen.* n. 7.

„hebt ze bijna geheel verloochend, en onder voorwendsel van „Gods eer te zoeken, zoekt gij de achting en de goedkeuring van „allen. Weet het wel, Gods glorie is er niet in betrokken, dat gij „uwe zaak verdedigt. God verlangt ééne zaak: u waarlijk nederig „te zien; en hoe meer Hij u van nederigheid zal doordrongen „zien, des te meer zal Hij zich haasten u en zijn werk [1]) te ver- „dedigen. Gij begrijpt me."

Wat Alphonsus betreft, het onzekere van zijn toestand belet hem niet te werken en te hopen. „Gij zegt mij", zoo schrijft hij den 30 Juli 1734 [2]) aan een priester, dien hij aanspoorde zich bij hem aan te sluiten, „dat uwe eigen overtuiging u weerhoudt in „onze Congregatie te treden, omdat dit werk niet kan slagen. „Daartegenover stel ik de woorden van Jesus Christus: *Apud „homines hoc impossibile est, apud Deum autem omnia possibilia „sunt*... Welken menschelijken steun hadden de stichtingen van „S. Franciscus, van den H. Joannes a Cruce, van de H. The- „resia?... Was er ooit een werk, dat minder op menschelijke „middelen steunde, dan de prediking des Evangelies? O mijn „waarde Franciscus, zoolang ge zoo spreekt, bewijst ge, dat ge „niet voor ons gemaakt zijt: want Jesus Christus wil voor onze „Congregatie mannen, die dood zijn aan hun eigen wil en oor- „deel, mannen, die hun vertrouwen op God hebben gesteld en „niet op menschelijke middelen. — Ik wil wachten, zegt ge; — „maar pas op, dat uw leven niet ten einde loopt, vóórdat gij ten „einde zijt met dat nadenken en overwegen; want om onze „Congregatie volmaakt te regelen, zullen er jaren en jaren noodig

---

[1]) De pas gestichte Congregatie nl. — Haasten wij ons er bij te voegen, dat, hoewel deze brief de gewenschte uitwerking niet had, Zuster Crostarosa later toch een voorbeeldig leven leidde en in geur van heiligheid gestorven is. Haar lichaam is tot heden toe ongeschonden bewaard.

[2]) *Corr. gen.* n. 16.

„zijn. Vergis ik mij niet, dan had de hervorming der Carmelieten „vijftig jaar noodig, eer zij voor goed gevestigd was."

Een verzoek van een zijner vrienden, pater Fiorillo, Dominicaan, geeft Alphonsus aanleiding om in Januari 1736 een korte schets te leveren van het doel en de regels der Congregatie, bestemd voor den Markies Montallegre. die zijne medewerking voor het verkrijgen der pauselijke goedkeuring had beloofd. „Haar voor- „naamste doel is", zoo luidt het daar, „met Gods genade zooveel „mogelijk het leven en de aanbiddelijke deugden van Jesus Chris- „tus na te volgen... In de huizen wordt een volmaakt gemeen- „schappelijk leven geleid... en in de diocesen gaan [hare leden] „rond om missies te preeken. Om het goed te bewaren, dat de „goddelijke majesteit zich gewaardigd heeft door hen tot stand „te brengen, keeren eenigen hunner daarna van tijd tot tijd in „die plaatsen terug om biecht te hooren en om de zielen in „hunne goede voornemens te sterken" [1]). Men kan uit deze woorden opmaken, dat Alphonsus toen reeds, in het vierde jaar na de stichting, de gedachte had opgevat der zoogenaamde *missiehernieuwingen*, eene gedachte, welke hem geheel eigen is en waaraan hij de grootste waarde hecht. Wij vinden ze dan ook

---

[1]) *Corr. gen.* n. 24. „Zijn ze tehuis" — zoo vervolgt de Heilige, en hiermede schetst hij de dagorde, gelijk ze ook nu in zijne Congregatie bestaat, — „dan wijden de leden een groot gedeelte van „den dag aan het stilzwijgen, de ingetogenheid, het bidden der ge- „tijden, aan de versterving en aan het inwendig gebed. Dit laatste „heeft driemaal plaats: 's morgens, 's middags en 's avonds. Er is „tweemaal gewetensonderzoek, het eene vóór het middagmaal, het „andere vóór zij zich ter ruste begeven. Onder elkander houden zij „vergaderingen (*accademie*), waar of wel eene vraag uit de gewijde „wetenschappen verhandeld wordt, of de wijze wordt besproken om „zonder ophouden in de navolging van J. C. voort te gaan, of ein- „delijk wordt onderzocht, welke middelen het geschiktste zijn om „vele vruchten in de zielen voort te brengen."

meer ontwikkeld en bepaald terug in den tekst der regels, waarvoor hij in 1749 de goedkeuring van den H. Stoel verkreeg; en het was juist dit punt, dat te Rome het meeste opzien baarde, maar ook de hooge goedkeuring van den *ponens causae*, Kardinaal Besozzi, wegdroeg.

Van nu af zien wij in Alphonsus' brieven het leven der Congregatie zich hoe langer hoe meer ontwikkelen en voortdurend nieuwe kracht ontleenen aan zijn gebed en voorbeeld. Hij steunt zijne gezellen in de moeielijkheden, die zij bij nieuwe stichtingen ondervinden; worden zij vervolgd, hij leert hen zich op hunne vijanden wreken op de wijze, die den Heiligen eigen is. Toen de inwoners van Caposele, waar een huis der Congregatie bestond, zich ondankbaar jegens de paters hadden gedragen, schreef Alphonsus den 5 Aug. 1755 aan den Rector des huizes, pater Cajone: „Tracht van nu af de aalmoezen aan de kloosterpoort wat te vergrooten, en geef aan alle armen, die komen „vragen. Zorg ook met verdubbelden ijver voor de broederschap, „waartoe die ondankbaren behooren" [1]). — Beurtelings wendt hij zich tot een minister des konings of tot andere invloedrijke personen, of wel tot den koning zelven om voor zijne Congregatie de noodige bescherming te erlangen. Van 24 October 1758 dateert een brief, gericht aan Paus Clemens XIII, waarvan het origineel, te Venetië bewaard, de eigenhandige aanteekening des Pausen draagt: *„Si è risposta da me, 10 Dicembre 1758" (door mij beantwoord enz.)*. De Heilige vraagt daarin den zegen voor zich en zijne Congregatie, beschrijft haar doel en haren werkkring, zegt hoeveel huizen zij reeds bezit, hoeveel missiën en retraiten zij elk jaar geeft en biedt ten slotte met eene beminnelijke bescheidenheid den Opperpriester eenige zijner werken aan. „Ik bid Uwe Heiligheid", zoo spreekt Alphonsus, „ze op de „minst aanzienlijke plaats uwer bibliotheek te zetten, en de on-

[1]) *Corr. gen.* II. 214.

„derdanigheid en kinderlijke liefde, die wij, om zoovele persoon-„lijke hoedanigheden Uwer Heiligheid, U toedragen, goedgunstig „aan te nemen" [1]).

Maar boven alles schoon is zijn woord, als hij tot hen spreekt, wier roeping tot de Congregatie hem geen geheim meer is, of tot novicen, die den eersten stap reeds hebben gedaan en bekoord worden om terug te treden in eene wereld, „wier genoegens „de ziel nooit bevredigen" [2]). — „Mijn dierbare Louis", zoo schrijft Alphonsus aan den novice Capuano [3]), „stel u toch niet „aan het gevaar bloot van de schoone kroon te verliezen, die „Jesus Christus u bereidt. Als u eene bekoring overvalt, stel u „dan het oogenblik van uwen dood voor oogen en denk aan het „verdriet, dat gij dan zult ondervinden, als gij u ziet sterven „buiten de Congregatie." Aan den novicenmeester Tannoja schrijft hij den 31en Dec. 1755: „De novice G. Grisone [*een priester*] meldt „mij, dat hij zeer tevreden is. Wijd hem uwe bijzondere zorgen, „want die reeds priester zijn, hebben meer bekoringen dan de „anderen" [4]). — En voor hen, die eenmaal door de geloften aan God verbonden zijn, voor hen zijn hem geene zorgen te veel; niets ontgaat zijne aandacht. Dan zijn het wenken omtrent het bewaren der gezondheid der studenten, dan weder omtrent hun toeleg op de wetenschappen, die echter, zoo merkt hij op, niet buitensporig moet zijn: „Mabillon zelf, de vorst der geleerden, verbiedt den „religieuzen de hoogopgevoerde studie der meet- en wiskunde... De „volledige cursus der philosophie mag slechts twee jaren duren" (15 Dec. 1755) [5]). Het bestuur en het bevorderen der missiën en

---

[1]) *Corr. spec.* append. n. 408.

[2]) *Corr. gen.* n. 215.

[3]) T. a. p. n. 213.

[4]) T. a. p. n. 225.

[5]) T. a. p. n. 224. Alphonsus had den troost de studiën in zijne Congregatie te zien bloeien. In 1780 kon hij schrijven: „Wij heb-

retraiten, de stichting en het bouwen der kloosters, het handhaven der regeltucht, aangelegenheden van stoffelijken of wetenschappelijken aard, het instandhouden van de goede betrekkingen zijner Congregatie naar buiten, aanmoediging en vermaning, lof en berisping, het voorschrijven van ernstige maatregelen of het opleggen van straf, dit alles doet hem beurtelings het woord tot zijne zonen richten *in omni patientia et doctrina*. Ja nergens beter wellicht dan in zijne correspondentie zien wij, welke beginselen Alphonsus zich voor het bestuur der zijnen tot regel had gesteld, en hoe juist P. Dilgskron (*Leben*, I, S. 530) ze weergeeft in deze woorden: „Van niemand iets vorderen, dan wat hij in de gegeven om„standigheden vermag" — en: „aan een ieder in zijn lief en leed, „in zijn handel en wandel de hoogste belangstelling toonen". Voor allen echter koestert hij boven alles deze zorg: dat zij den kostbaren schat hunner roeping niet verliezen. Geen moeite spaart hij om dit ongeluk te voorkomen; niets van hetgeen de teederste liefde kan ingeven wordt onbeproefd gelaten [1]); alleen als hij ziet, dat goedheid niet baat en langer wachten

---

„ben tot 100 jongelieden, die hunne dogmatische studiën hebben „voltooid, en die, als zij zich aan de Sorbonne of te Leuven aan„meldden, een goed figuur zouden maken". Brief van 12 April. *Corr. gen.* n. 942.

[1]) Zie o. a. de brieven aan M. Murante (*Corr. spec.* append. n. 386 en *Corr. gen.* n. 322; in de fransche uitgave *Corr. gen.* n. 225bis en 322). De uitgever teekent aan: „Murante werd zijne roeping onge„trouw, maar stierf daarna van verdriet". Aan een religieus, die om wille zijner gezondheid de dispensatie zijner geloften had aangevraagd, antwoordde Alphonsus (13 Oct. 1771): „Ziehier uwe dispen„satie; maar ik zeg het u: al herwint gij uwe gezondheid, toch zal „het feit, dat gij de Congregatie verlaten hebt, u voor altijd den „vrede der ziel benemen; en de gedachte, dat gij uwe roeping hebt „verwaarloosd, zal u in onrust doen sterven" (*Corr. gen.* n. 679). Tannoja, die dezen brief aanhaalt, voegt er bij: „De pater onder„vond bij zijn dood de waarheid van Alphonsus' woorden".

schadelijk zou worden, dan wordt de dorre tak van den stam gescheiden. „God wil in de Congregatie alleen hen, die bezield „zijn met een waar verlangen om heilig te worden" [1]). Alphonsus beminde zijne Congregatie, gelijk eene moeder het kind lief heeft, dat zij in smarten baarde en in lijden en zorgen heeft grootgebracht. Is het wonder, dat hem te midden der vervolging soms de angst om het harte sloeg en wij hem hooren zeggen in een brief aan P. Villani: „Ik ben geheel van schrik „bevangen bij het vreeselijk gezicht der vernietiging van de ge„heele Congregatie *(sto spaventato dalla vista orrida)*" [2]), maar des te schitterender zien wij de onthechting en zelfverloochening des Heiligen uitblinken in zijne volkomen berusting in Gods beschikkingen.

Hoe treffend is het hem tot pater Blasucci, zijn toekomstigen opvolger in het generalaat [3]), zoo te hooren spreken: „Ik stel „mij onze Congregatie voor als een klein scheepje te midden „der zee, van alle kanten door de winden geteisterd, en ik wacht, „totdat God ons doe kennen, waarheen Hij ze wil voeren en „haar een vaste rustplaats geven. Wil Hij, dat zij verga, dan zeg „ik van nu af en zal het immer zeggen: *Altijd zij zijn Heilige „Wil gezegend!*" [4]) — En als Alphonsus, uitgeput van krachten, door ziekte en ouderdom als 't ware machteloos, zich in zijn klooster te Nocera heeft teruggetrokken; als daarbij de vervolging tegen zijne Congregatie met den dag toeneemt en ze met volledige vernietiging dreigt, ook dan verloochent zich zijne liefde voor haar niet. „Ik hoopte", zoo schreef hij den 26en Januari 1776 [5]), „door mij te Nocera terug te trekken eenige verlichting

---

[1]) *Corr. gen.* n. 298.

[2]) T. a. p. n. 793.

[3]) Pater Blasucci bestuurde de Congregatie van 1792 tot 1817.

[4]) T. a. p. n. 833.

[5]) T. a. p. 819.

„voor mijne hooge jaren te vinden ; maar wat vind ik er ? Doornen „zonder tal, die mij geen rust laten. God zij er altijd voor ge„zegend. — Mijn hoofd is in een erbarmelijken toestand en altijd „moet ik een natten doek bij mij hebben om duizelingen of be„zwijming te voorkomen, zooveel brieven moet ik schrijven. — „Gij zult zeggen : 't ware beter geen brieven te schrijven. Maar „wat kan ik er aan doen ? Ik ben overste . . . en ik zou er mij „een gewetensbezwaar uit maken het licht niet mede te deelen, „dat God mij geeft ; want God geeft aan de oversten verlich„tingen, die Hij niet aan anderen geeft ; en deze overtuiging doet „mij zooveel brieven schrijven" [1]). „Ik ben bereid", zoo schrijft hij in denzelfden brief, „mijn leven te geven om Gods werk niet „vernietigd te zien." Ja, misschien is het jaar 1780, het voor Alphonsus en de zijnen zoo noodlottige jaar, toen hij reeds 84 jaren telde en door zielesmart was verbrijzeld, aan brieven het vruchtbaarst geweest van alle ; zeker behooren zij tot de treffendste. Wij willen ten minste eenige fragmenten er van onder de oogen onzer lezers brengen. De napelsche regeering had de huizen van het koninkrijk gedwongen een nieuwen, niet door den Paus goedgekeurden regel aan te nemen ; daardoor was tevens aan de Congregatie in Napels als 't ware de doodsteek gegeven, waarvan zij niet dan na Alphonsus' dood door een wonder van Gods Voorzienigheid zou opstaan [2]). Al de zwaarte

---

[1]) Ook elders drukt Alphonsus deze laatste gedachte op deze wijze uit : „Ik ben het hoofd der Congregatie, ik houd dus voor „zeker, dat God mij geene zienswijze zal ingeven, die valsch is of „nadeelig voor haar welzijn" (*Corr. gen.* n. 948).

[2]) In 1790 n.l. hief Ferdinand IV den dwangmaatregel van het „*Regolamento*" weder op en veroorloofde aan de napelsche huizen den door Benedictus XIV goedgekeurden regel te volgen. — En Pius VI, die een tijd lang aan Alphonsus' schuld in deze zaak schijnt te hebben geloofd, heeft in 1796 door de Breve van 29 April plechtig zijn onschuld erkend (Zie *Corr. gen.* n. 957, *nota*).

van den slag kwam op het hoofd des heiligen grijsaards neer, maar toen ook vooral toonde zich de heldhaftigheid zijner deugd in het schitterendst licht. Met wonderbare overgeving aan Gods Wil schrijft de Heilige aan pater de Paola, overste der huizen in den Kerkelijken Staat: „De Paus [Pius VI] zal mij zeker voor „schuldig houden . . . maar als hij alles wist, zou hij mij zeker „niet veroordeelen. Later . . . hoop ik hem van alles op de hoogte „te brengen . . . want ik heb de liefde niet vergeten, die hij „mij ondanks mijne onwaardigheid betoond heeft, en ik hoop te „leven en te sterven als trouwe dienaar van Zijne Heiligheid. . . „Tracht voor mij iemand te vinden, die mij dezen dienst bewijst; „want op het oogenblik kan ik hem niet schrijven . . . ik kan „alleen berusten in Gods Wil" [1]). — „Zoo ben ik dan", schrijft hij iets later aan denzelfden, „zoo ben ik dan in droefheid ge„dompeld en ik doe niets dan bittere tranen schreien. Maar „God wil het; zijn H. Naam zij altijd gezegend! Gaarne wil ik „gelooven, dat mijne zonden deze straf van God op mij en al „mijne gezellen hebben afgetrokken" [2]). Aan pater Majone, denzelfden, die, misbruik makend van Alphonsus' vertrouwen, den regel had vervalscht en aldus de oorzaak was geworden van al het leed, dat verpletterend op de Congregatie nederviel, richtte de Heilige een brief, die ons onwillekeurig den goddelijken Zaligmaker voor den geest brengt, als hij den trouweloozen Judas het „*amice, ad quid venisti*" toespreekt.

Het was Maandag in de Goede Week, 20 Maart 1780. „Ik „schrijf u dezen brief", zoo begint Alphonsus, „aan de voeten van „den gekruisten Jesus. Ik bid u ook, u aan zijne voeten neder „te werpen, in deze dagen, waarin die goede meester zijn leven „om onze liefde gegeven heeft. — Vergeten wij al het verledene, „mijn dierbare pater, gaan wij over alles heen (*mettiamoci sotto*

---

[1]) *Corr. gen.* n. 957.

[2]) T. a. p. n. 960.

„*i piedi*), wat er gebeurd is. Ik bid u, keer terug naar het huis „te Ciorani, en bevalt u dat huis niet, kies dan datgene, dat u „behaagt. Wees verzekerd, dat ik van mijnen kant u zal bemin- „nen gelijk voorheen; gij zult het zien en ondervinden. Gij zult „consultor blijven gelijk voorheen; en gij zult uwe stem geven in „alle gewichtige zaken der Congregatie. Wat uwe eer betreft, laat „die aan mij over: het zal voor mij eene blijvende zorg zijn uwe „eer te verdedigen bij allen, bij confraters en vreemden. Laten „wij in ons den vrede bewaren (*quietiamoci*), ik bid er u om bij „de wonden van Jesus. Ik heb u niets anders te zeggen; ga bij „het H. Sacrament te rade en antwoord mij dan, wanneer gij „wilt. Ik zegen u. Moge de goede God u met zijne heilige liefde „vervullen en u de genade geven geheel aan Hem te zijn gelijk „Hij het verlangt" [1]).

De H. Alphonsus heeft aan de leden zijner Congregatie vele rondgaande brieven gericht. Wij willen slechts van eenigen den inhoud aanstippen. De nederigheid is de waarborg voor het behoud der roeping (1752) [2]). IJver voor de bekeering der ongeloovigen (1758) [3]). Redenen, waarom de Congregatie vervolgd wordt (1766) [4]). In de vervolging, die de Congregatie ondergaat, moeten allen zich nauwer hechten aan de regels en aan de deugden,

---

[1]) *Corr. gen.* n. 935. Aan pater Corrado, dien hij onmiddellijk in plaats van Majone tot zijn zaakgelastigde te Napels had aangesteld, schreef Alphonsus denzelfden dag: „Ik heb gemeend tegenover „P. Majone de grootste zachtmoedigheid aan den dag te moeten „leggen; zoo wil het God; dit geeft Hij mij in ... Deze handelwijze „behaagt zeker aan J. C." (*Corr. gen.* n. 936). Alles bleef echter vruchteloos. Majone bleef buiten de Congregatie gesloten, doch ontving de genade, vóór zijn dood het ongeluk te beweenen, dat hij aan de Congregatie en zich zelven had berokkend.

[2]) T. a. p. n. 135.

[3]) T. a. p. n. 297.

[4]) T. a. p. n. 509.

die eigen zijn aan hunnen staat (1770) [1]). Over de missies (1773 [2]) en 1776) [3]). Laatstgenoemde circulaire bevat o. a. deze zinsnede: „Wij zien zoo machtige vijanden tegen ons opstaan, „dat, als God ons niet helpt, de Congregatie vernietigd is. — Dat „alles is het werk der hel, die het groote werk der missies „wil vernietigd zien, dat haar zoozeer den oorlog aandoet" (t a. p. n. 837). In eene andere circulaire van het jaar 1773 spreekt Alphonsus met nadruk tegen de gezochte en hoogdravende wijze van preeken. „Ik wil volstrekt niet", zegt hij, „dat men in de pree- „ken dien gezochten stijl gebruike en die gezochte uitdrukkingen, „die de pest der predikatie zijn. Dat zou allengs dien eenvoudigen „stijl bij ons doen verdwijnen, waaraan wij toch te danken heb- „ben, dat onze missiën door Gods genade wonderen van bekee- „ring hebben gewerkt. Voor hen, die met ijdelheid preeken, bid „ik God, dat Hij hun straffen overzende, opdat zij leeren, hoe zij „preeken moeten. En God zal mij verhooren, hoop ik" [4]). De schoonste echter zijner rondgaande brieven schijnt ons die van 19 Juli 1774, waarvan de inhoud in deze veelbeteekenende woor-

---

[1]) T. a. p. n. 648.

[2]) T. a. p. 724.

[3]) T. a. p. n. 837.

[4]) T. a. p. n. 717. Zie verder hieromtrent den brief gericht aan alle napelsche bisschoppen (*Corr. gen.* n. 301) en vooral dien aan pater Capuano (7 Sept. 1773, *Corr. gen.* n. 727), waar de Heilige tot in de kleinste bijzonderheden afdaalt: „Che serve a dire *magione* per *casa*, *compiuto* per *compito*, *dovizia* per *richezze*, *trarre* per *tirare*, *dorso* per *le spalle*... *condonare* per *perdonare*, *pudore* per *vergogna*, *impudenza* per *audacia*... *consorte* per *marito* e simili? Si guardi ancora delle parole gonfie e pulite, sensa necessità, come *adesso*, *lui*, *lei*, quando si puo dire *ora*, *quello*, *quella*. Si guardi dalle sillabe abbreviate: amar, venir, procurar, religion, genitor e simili.. Si guardi ancora del tuono unisono...; si ha da predicare, come se si parlasse con una persona in camera persuadendola qualche virtu o narrandole qualche fatto".

den is aangegeven: „Over de liefde tot Jesus Christus, over de „roeping en over het onderhouden der regelen". Wij willen er ten minste eenige zinsneden uit aanhalen: „Welbeminde „broeders in Jesus Christus: er is eene zaak, die ik u boven alles „aanbeveel, mijne dierbare broeders; dat is: Jesus Christus, onzen „Heer, te beminnen... Als J. C. ons van alle eeuwigheid gekozen „heeft om in deze Congregatie te treden, als Hij ons vervolgens „er de roeping voor gegeven heeft, het is alleen geschied, opdat „wij Hem zouden beminnen en maken, dat ook anderen Hem „beminnen. Kon Hij ons grooter eer bewijzen, ons beter zijne „teederheid toonen, dan door ons uit het midden der wereld te „trekken? Maar waarom heeft Hij het gedaan? Om ons tot zijne „liefde te trekken, en om ons gedurende dit aardsche pelgrim- „schap... slechts aan ééne zaak te doen denken: Hem te be- „minnen, en te doen beminnen door de tallooze menigten, die „ons ministerie elk jaar aan de zonde ontrukt en met God „verzoent".

Hierop laat de Heilige een heerlijke beschrijving der missiën volgen: „Inderdaad, als wij in eene plaats de missie gaan preeken, „dan vinden wij daar gewoonlijk het grootste gedeelte der inwoners „vijanden van God en van zijne liefde beroofd; maar nauwelijks „zijn vijf of zes dagen voorbij, of dank aan de vertrouwelijke op- „wekkingen, aan de onderrichtingen, aan de groote preeken, ont- „waakt een goed aantal zondaars als uit een diepen slaap. De „uitnoodigingen der goddelijke Barmhartigheid treffen hen, zij „beginnen hunne zonden te beweenen, vatten het verlangen op „om zich met God te verzoenen, en omdat zij den weg der ver- „geving voor zich geopend zien, beginnen zij een afschuw te krij- „gen van het leven, dat zij eerst liefhadden; zij beginnen een „geheel nieuw licht te zien, een vrede te smaken, dien zij niet „meer kenden. Eindelijk denken zij er aan te gaan biechten om „het juk der hartstochten, die hen ver van God verwijderd hiel- „den, te breken; en aan wie vroeger eene mis van een half uur

„te lang scheen, een rozenkrans van vijf tientjes vervelend, een „preek van een half uur onuitstaanbaar, — zij hooren gaarne tot „twee of drie missen, vinden een preek van anderhalf en zelfs „van twee uren te kort."

„En van wie dan", gaat Alphonsus voort, „van wie dan bedient „zich de goede God om zulke bewonderenswaardige bekeeringen „te werken, om de harten er toe te brengen hun genot daarin „te vinden, wat zij vroeger verachtten, van wie anders dan van „ons? — Ja, wij kunnen verzekeren, dat na eene missie God in „eene plaats twee- of drieduizend personen tot vrienden zal „hebben, die eerst zijne vijanden waren en die er zelfs niet aan „dachten zijne gunst te herwinnen."

Vervolgens wekt Alphonsus de zijnen op tot dankbaarheid voor zulk een genade, eene dankbaarheid, die zij moeten betuigen door J. C. altijd meer te beminnen en gaarne offers voor hem te brengen. Dan zegt hij: „In het oogenblik des doods, mijne broe- „ders, bij het licht der doodskaars, zullen wij zien, met hoeveel „genaden God ons verrijkt heeft door ons in onze heilige roe- „ping... te bewaren. Ik zeg het in alle oprechtheid: als ik aan „diegenen onzer confraters denk, die weleer in vrede in ons „midden leefden onder het juk der gehoorzaamheid, vereenigd met „God... en die zich heden in de verwarring en het rumoer der „wereld bevinden, dan voel ik een diep medelijden... Van tijd „tot tijd herinneren zij zich wel, dat zij moeten mediteeren; maar „dan vertoont zich hunne ongetrouwheid jegens God en hunne „ondankbaarheid in het prijsgeven hunner roeping voor hunne „oögen en zij worden er schrikkelijk door gekweld; dan willen „zij zich van die bittere wroeging bevrijden en dikwijls laten zij „het gebed achter, maar om nog meer in lauwheid en onrust „te verzinken... En is hun leven vol angst, hun dood zal het „nog meer zijn". En als middel om de roeping te bewaren wijst Alphonsus wederom op de liefde tot J. C., eene liefde, die zich toont door het onderhouden der regels en die verkregen wordt

door een aanhoudend gebed. „Mijn dood", zoo vervolgt hij daarna, „is nabij, en ik zal niet zien, wat ik ga zeggen: maar ik heb het „vaste vertrouwen, dat onze kleine kudde in de toekomst altijd „zal toenemen, niet in het verwerven van rijkdom en eer, maar „in het vermeerderen van de glorie Gods, in God meer te doen „kennen en beminnen... Ik zegen u allen in het algemeen, ik „zegen ieder uwer in het bijzonder in naam der H. Drievul- „digheid, en ik smeek God al de tegenwoordige en de toekom- „stige leden der Congregatie van zijne goddelijke liefde altijd „meer en meer te doen branden, opdat wij... Gods lof bezingen „en zijne barmhartigheid jegens ons mogen prijzen in eeuwig- „heid. — Houden wij nooit op, ons aan de H. Maagd aan te be- „velen, wijl God ons de eer en het geluk verleent de glorie dier „doorluchtige Koningin overal, waar wij gaan, te vermeerderen... „Bidden wij, dierbare broeders, bidden wij zonder ophouden „J. C. en onze Moeder Maria voor onze volharding."

Hierna volgen eenige bijzondere wenken [1]).

Zoo leidde Alphonsus de zijnen tot hun verheven doel; zoo arbeidde en leed hij voor het werk, dat hij het werk van God steeds noemde; te midden van tegenkanting en vervolging van allerlei aard; geen zorgen of moeite sparend, maar tevens al zijn vertrouwen vestigend op God en de voorspraak van Maria.

Hoe ons Alphonsus' brieven hem in zijne betrekkingen tot zijne vrienden en bloedverwanten, tot zijn diocees, tot de geschiede- denis zijner eeuw, en als leeraar doen kennen, zullen wij in een volgend artikel zien.

J. Jansen, Congr. SS. Redempt.

---

[1]) *Corr. gen.* n. 755.

AMSTELODAMENSIA.

PLUNDERING VAN DE KLOOSTERS DER MINDERBROEDERS EN DER KARTHUIZERS, 26 EN 27 SEPTEMBER 1566.

Waar thans de Monnikenstraat ligt, bevond zich weleer het aanzienlijk klooster der paters Franciskanen of Minderbroeders, naar de kleur van hun habijt meestal Grauwe Monniken genoemd, die op verschillende tijden van het jaar aan de huizen der stedelingen inzamelingen hielden, ten einde te voorzien in de behoeften van het convent en zijne bewoners.

De breede voorgevel van het klooster stond aan den O. Z. Achterburgwal, strekkende van de Molensteeg tot aan de Barndesteeg. Aan de achterzijde reikte het tot de Nieuwmarkt, waar een hooge en breede muur de stad aan de oostzijde begrensde. De kapel, het pand, het kerkhof, de moestuin, de boomgaard en al de gebouwen, die tot het convent behoorden, lagen binnen een afzonderlijken muur omsloten, zooals blijkt uit den plattegrond, voorkomende in de *Beschrijving der Reformatie* van Le Long en geteekend door Joost Janszoon in het jaar 1578.

Dit klooster plaatsten de beeldstormers bovenaan op de lijst hunner werkzaamheden, nadat zij hun eerste proefstuk, de plundering der Oude Kerk, nog pas, op 23 Augustus 1566, met uitmuntend gevolg geleverd hadden. Al de altaren, op vier na, waren er naar den grond gehaald; de puinhoopen lagen over den ganschen kerkbodem verspreid, maar de plunderaars: matrozen, schippers, sjouwerlui, vreemd gespuis en ander janhagel, liepen nog onder de waakzame bescherming van eenige geheime raddraaiers straffeloos en ongemoeid door de straten der stad.

Wèl had de Zwijger den 23en Augustus, op last der Hertogin

van Parma, uit Brussel een brief naar Amsterdam geschreven, waarin hij den magistraat vermaande, dat zij „nacht en dag wagt zouden houden... opdat zoodanig schandaal in haar kerken niet mochte geschieden" [1]; maar hij vergat er bij te voegen, dat zij de belhamels moesten vastgrijpen en aan de galg helpen. Want wat zou al het waken bij dag en nacht baten, als het zwaard der gerechtigheid in de scheede bleef steken? Trouwens, van den Zwijger kon men dergelijke doortastende maatregelen moeielijk verwachten. Wij zouden den roem zijner staatkundige geslepenheid aanmerkelijk verduisteren, zoo wij waanden, dat hij in de oproerlingen geen bruikbare handlangers had begroet, om hem den weg naar den grafelijken troon te banen. Dr. Kuijper heeft wel gelijk, als hij in *De Standaard* zijn lezers de overtuiging inprent, dat de Zwijger altijd erg veel belang in de „kleijne luijden" gesteld heeft.

Maar de overheid der stad had niettemin met onweerstaanbare kracht tegen het gepeupel behooren op te treden en geweld met geweld moeten keeren. Toen echter geheel onverwacht eenige ellendelingen de handen hadden geslagen aan de gewijde altaren der eerbiedwaardige Oude Kerk en daar als bezetenen hadden huis gehouden, heerschte er zulk eene onbeschrijfelijke ontsteltenis en verslagenheid, dat zelfs de magistraat er het hoofd bij verloor, en in plaats van de plunderaars met hunne geheime aanvoerders, zonder aanzien des persoons, achter slot en grendel te zetten, meende door toegevendheid en zoetsappigheid het kwaad te kunnen bezweren. Die onverklaarbare zwakheid der regeering verdubbelde de stoutheid en onbeschaamdheid der oproerlingen.

Op den 25en Augustus 1566, dus twee dagen na de plundering der Oude Kerk, namen de burgemeesters en de 36 raden het besluit alle beelden en altaren uit de Nieuwe Kerk te doen

---

[1]) Crommelin, blz. 991.

verwijderen, ten einde „alle periculen van seditie en bloedstorting en andere inconvenienten te voorkomen", alsmede „bijzonders overmits door het voorschreven middel verhoopt wordt, dat andere kerken en kloosteren binnen dese stad te zekerder zullen zijn ongeturbeerd ofte onbeschadicht te blijven" [1]).

Maar hiermede waren de roervinken nog niet tevreden. Gedreven door de vrees, de slechtste leidsvrouw van het gezag, besloten de Heeren van den Raede en Gerechte op den 26en Augustus, dat niet slechts in de Nieuwe Kerk, maar in al de kerken der stad, „zoowel de cleijne als de groote", de beelden zouden worden afgenomen.

Wie zou meenen, dat hiermede de toegeeflijkheid der regeering hare uiterste grens had bereikt, bedriegt zich niet weinig. Vrees en angst voor een handvol kanaille bracht haar zoover, dat zij verbood voortaan, bij gelegenheid van de bediening der zieken, het Allerheiligste op de gebruikelijke plechtige wijze door de straten der stad te dragen; want de plunderaars zouden zich daaraan wellicht kunnen ergeren.

Om eindelijk de kroon op haar werk te zetten, vaardigde zij nog op denzelfden 26en Augustus de ordonnantie uit, dat al de kerken tot nader orde moesten gesloten blijven.

Hierdoor was feitelijk in het toen nog katholieke Amsterdam de katholieke godsdienst opgeheven. Zoowel in de week als op de Zondagen bleven de kerkdeuren dicht; daar bestond voor de geloovigen geen gelegenheid hunne kerkplichten te vervullen en op Zon- en feestdagen de H. Mis bij te wonen. Om de teergevoeligheid van het nauwgezet geweten der plunderaars niet in het minst te kwetsen, had men in de Nieuwe Kerk niet slechts de beelden, die verwijderd konden worden, afgenomen; maar bovendien de altaren met de heiligenbeelden, die niet verplaatsbaar waren,

---

[1]) *Resolutiën der Vroedschap*, No. 2, fol. 26. *Archief Beggijnhof* G, Art. 35, blz. 64.

met planken omtimmerd en aan het oog der rabauten onttrokken [1]).

Alleen de Geuzen genoten vrijheid van godsdienst. Niet slechts vóór de poorten der stad, maar ook in de Siecke-kerk — zoo noemde men de kerk der leprozen — mochten zij vrij vergaderen en hunne predikanten razen en schelden tegen de overheid en de Katholieke Kerk. Zóó diep had de magistraat zich gebogen; zóó ver hadden de plunderaars het gebracht.

Onder de drie schutterijen huisden vooral de roervinken, die door gestadige vreesaanjaging den magistraat tot zulk een uiterste hadden gebracht. De schutters van die dagen zaten des avonds wat al te laat in de herberg en telden in hunne gelederen niet weinig drinkebroêrs, spelers en dobbelaars [2]).

Geen wonder dat velen hunner niet tevreden waren met de bestaande orde van zaken, zich als de wakkerste recruten der geuzerij voordeden en alle middelen aanwendden om het wettig gezag te ondermijnen. Nog onlangs op den 10en Juli, toen de handboogschutters op hun doelhuis het rekenmaal aten, hadden onder hen eenige spotters uit een radijs (?) een geus gesneden in den vorm van een grauwen monnik en het beeldje aan de schenkkan opgehangen. De beruchte Jan Broeck hief de kan omhoog en waagde het den daar mede aanwezigen burgemeester Aelbert Marcus een teug te wijden met den uitroep: „*Vive la geus!*" Maar de burgemeester, deze onbeschaamdheid beantwoordende, hief den kreet aan: „*Vive le Roy et tous les bons gentillhommes qui sont en service!*" Leve de koning met alle mannen, die in zijn dienst zijn! [3])

Onder de schutters schuilden dan ook de mannen, die hier de

---

[1]) Manuscript van Jan Claesz. Coeck. Koninkl. Bibl. A. A. 89, fol. 212. — *Arch. Beg.* G, Art. 47, blz. 13.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 39, blz. 50.

[3]) *Arch. Beg.* G, Art. 47, blz. 7.

vreemde predikanten inhaalden en onder hunne bescherming namen.

Van welk allooi de toenmalige predikanten waren, vernemen wij van Coolhaes, zelf predikant en later likeurstoker. Hij schetst ons zijne ambtsbroeders met de volgende woorden:

„Deghene, dewelcke te dier tijd haer tot predicanten ende leeraers gebruycken lieten, waren meest al te samen nieuwelingen, dewelcke (nae 't ghevoelen Pauli I Tim. III) niet waerdigh noch bequaem gekent en worden, om het predickampt te bedienen. Sij waren meest al te samen mispriesters ende cloosterlieden ghewcest, die het pausdom gheensins verlaten hadden maer van den pausdom verlaten waren ... Maer onder het decksel van 't evangelium te predicken, den vrede te vercondighen ende den alleen eenighen God alle lof, eere ende prijs toe te schrijven, [poogden zij] de toehoorders tot onvrede, tot haet ende nijd, tot partyschap aen te sporen ende haeren naesten in Christum geloovenden te lasteren, verdoemen, ketteren ende schelden" enz. En een weinig verder gaat hij voort: „Neffens de mispriesters liepen oock veel van ambachtslieden onder de predicanten: cleermakers, schoemakers, wevers, slootmakers ende in summa van alderhande sorteeringhe van ambachtslieden, meest alle meer om een luy leven ende seeckere jaerlix incoemst te hebben, dan om de eere Godes, ende stichtinge der Kercken Christi te vorderen. Want wien te dier tijd (ghelyck oock noch hedendaechs bij allen partijen geschiet) meest op d'andere partijen, ooc op de vreedsame onpartijdige wisten te lasteren, te schelden ende te smaden, waren de beste ende worden noch gehouden voor de vroomste ende ijverighst predicanten ende leeraers der Kercken Godes" [1]).

Volgens de *Kronyk van een Onbekende* telde men onder de eerste predikanten, die in Amsterdam optraden, vooral mandenmakers, pelsers, wevers en vollers [2]).

Aan dit volkje nu, aan deze eerste apostelen der Hervorming, was de leiding van het oproerig gepeupel opgedragen, terwijl de kerken gesloten waren en de priesters geen gelegenheid vonden om de geloovigen tegen de verleiding te waarschuwen. Het

---

[1]) *Casper Jansz. Coolhaes*, door H. C. Rogge, Dl. I, blz. 37.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 34, blz. 4.

spreekt van zelf, dat de predikanten de gunstige omstandigheid niet ongebruikt lieten om dagelijks, soms twee of driemaal daags, door schelden en razen hunne hoorders op te ruien. De Vlamingen, die uit het zuiden herwaarts waren gekomen en zich hier gevestigd hadden, deden aan de beweging dapper mede.

Zelfs op den 23en Augustus, denzelfden dag, waarop in de Oude Kerk werd gebeeldstormd, had een der predikanten het volk met zijn sermoen aangezet; en bijna dagelijks wisselden de vreemde geloofsverkondigers elkander af. Vooral toen de kermis naderde, die in dit jaar van 22 tot 30 September duurde, verdubbelden zij hunnen ijver; want midden in de kermisweek, op den 26en September, moest het Minderbroederskloosler aan de baldadigheid der plunderaars worden overgeleverd. Daartoe had men geen geschikter tijd kunnen bestemmen dan de kermis; want dan stroomde van alle kanten het vreemde volkje naar de stad: schippers, matrozen, kooplui, kramers, landloopers en bedelaars. Ongetwijfeld zouden onder die vreemdelingen zich vele gasten bevinden, die bij de plundering gaarne een handreiking wilden bieden. Maar eerst moesten zij daartoe op de hoogte van het plan en in de gewenschte stemming worden gebracht. Alle dagen preekten de mandenmakers, wevers, pelsers en vollers er met geweld op los.

Op den 21en September, zijnde kermisavond, hadden eerst de Vlamingen in de Siecke-kerk hun sermoen; daarna trad een „jonghman op met seere oogen, die maer 22 jaer out was ende hadde een oostersche spraecke"; eindelijk in den namiddag verscheen ook de beruchte Alkmaarsche mandenmaker Jan Aerts.

Den 23en September wederom twee preeken; één van den „jonghman met seere oogen" en één van Jan Aerts [1]).

Den volgenden dag, zijnde 24 September, nogmaals dezelfde vertooning van den jongman en den mandenmaker.

---

[1]) *Notitie* van Stoffel Jansz. — *Arch. Beg.* G, Art. 48, blz. 14.

Op den 25en September echter was er nergens een predikant te zien; en daarvoor bestonden goede redenen; want de vrome hoorders werden op den Dam verwacht.

Waarom?

De volksmenners, die besloten hadden den volgenden dag, Donderdag 26 September, het Minderbroedersblooster aan de plundering prijs te geven, hadden, behalve een voorwendsel tot geveinsde verontwaardiging, ook een verzamelplaats noodig, waar de rabauten gereed stonden om de lastgeving ten uitvoer te brengen. Voor dit laatste doel was de Dam, waar in kermistijd tal van kramen stonden, uitmuntend geschikt: want daar slenterden altijd veel matrozenvolk en sjouwerlui rond. Om echter een voorwendsel tot oproer te vinden — daarvoor waren de omstandigheden minder gunstig dan een maand geleden bij de plundering der Oude Kerk. Toen namelijk had men eene aanleiding gezocht in het doopen van een kind, welks peetoom Jacob Janz. Sael eischte, dat de kapellaan het doopformulier niet in de liturgische, maar in de „duitsche taele" zou uitspreken. Het geschiedde onder den vespertijd. Toen de kapellaan weigerde aan dien eisch te voldoen, ontstond er aanstonds een helsch rumoer en schoten op dit teeken van alle kanten de plunderaars toe. De geloovigen vluchtten weg, de priesters verborgen zich, en in een ommezien was het kerkgebouw ledig. De plunderaars togen aan den arbeid en vernielden alles wat onder hun bereik lag.

Zulk eene gunstige gelegenheid kon zich nu niet meer voordoen: want de kerken waren voor iedereen gesloten en de godsdienstoefeningen hadden opgehouden. De kerkdeuren gingen slechts open, als bij eene begrafenis een lijk onder een der zerken moest worden ter ruste gelegd, en juist eene zoodanige gelegenheid werd door het geuzenvolk te baat genomen, om hunne misdadige plannen ten uitvoer te leggen

Op Woensdag den 25en September zou „Stijnken in den Blauwen

Helm" in de Nieuwe Kerk „op geuse maniere" worden begraven. Een groote drom volks sloot zich bij den lijkstoet aan, en toen de kist in den kuil was neergelaten, hieven de omstanders een psalm en geuse-liedekens aan.

Welk een bittere ergernis voor de Katholieken, die hun eigen kerkgebouw niet mochten betreden, maar het weerloos moesten aanzien, dat het gemeen hunne heiligdommen onteerde!

Op den middag van dienzelfden dag had eene dergelijke tergende vertooning plaats op het Oudezijds-kerkhof, en sloeg het grauw tot baldadigheid over onder het zingen van den psalm „Uijt dieper noodt". De Geuzen hebben later het verzinsel verspreid, dat bij die gelegenheid Mr. Herman van Elandt, kapellaan der Oude Kerk, op den toren was geklommen, om eenige dakleien op de hoofden der Geuzen te werpen, maar daarin door werklieden was verhinderd geworden [1]).

Op den volgenden dag, den 26en September, den dag voor de plundering bepaald, beraadslaagden de burgemeesters in den vroegen morgen met de 36 raadsleden over de middelen, om dergelijke schandalen tegen te gaan, en bij ordonnantie van den gerechte werd vastgesteld, dat voortaan, behalve de dragers van het lijk, niet meer dan 4 of 5 familieleden binnen de kerken mochten worden toegelaten.

Dat was koren op den molen der roervinken, die nu een middel tot verzet en geveinsde verontwaardiging bezaten. Hoe? Mochten de diepbedroefde familieleden niet eens rondom de groeve staan, als hunne veelbetreurde afgestorvenen in de aandoenlijke ure der scheiding voor altijd aan het kille graf werden toevertrouwd?

Daar viel partij van te trekken. Als de katholieke bevolking zich aan de voorschriften van het gezag, hoe grievend ook,

---

[1]) Deze bijzonderheid heb ik aangetroffen in de *Dillenburger Correspondenzen* van het staatsarchief te Wiesbaden.

vreedzaam onderwierp, de oproerige Geuzen niet. De burgemeesters, den boozen toeleg doorschouwende, hadden in de Nieuwe Kerk een wacht van veertig man geplaatst, om hunne bevelen streng te handhaven; maar de Geuzen namen hunne maatregelen, rekenende op een groote overmacht.

Er werd dien dag niet gepreekt; men zag noch den mandenmaker, noch de „seere oogen", want alle man moest op het Damplein gereed staan. In den loop van den ochtend groeide er de menigte met elk oogenblik aan.

Omstreeks één ure kwam het lijk van Simon Muts, die tot de geuzenpartij had behoord, op den Dam, om in de Nieuwe Kerk te worden begraven. Een dichte menigte schaarde zich rondom de baar en vergezelde den lijkstoet, die voor de kerkdeur stilhield. Toen er vijf vrienden waren binnengelaten en aan de overigen de toegang werd ontzegd, ontstond er een ontzettend tumult en begon de achterhoede met onweerstaanbare kracht op te dringen. Te midden der worsteling weerklonk een geweerschot, waardoor een der rabauten aan den arm gekwetst werd. Toen begon de woede der razernij te heerschen; de wacht bezweek, het gepeupel stroomde de kerk in en hief brullend de lijkpsalmen aan.

Na afloop der „plechtigheid" leidde Jan Broeck, die zich bij de plundering der Oude Kerk en op het rekenmaal der handboogschutters reeds verdienstelijk had gemaakt, de plunderaars buiten de kerk en riep hun toe: „Alle deghene, die inde Minderbroeders-kercke willen de beelden ende autaeren helpen ter neder werpen ende desclve kercke bequaem maken voor ons, om daerin te mogen predicken, die volge my nae, ende men zal hem loonen, belovende elcx te geven eenen carolus-gulden" [1]).

[1]) *Arch. Beg.* E, Art. 33, blz. 37. Deze en vele andere bijzonderheden, rakende de plundering van het Minderbroedersklooster, heb ik getrokken uit de confessiebocken, die de verhooren der misdadigers bevatten en behooren tot de griffie van het gerechtshof. Door

„Naer de Minnebroêrs!" klonk de wilde kreet uit de rauwe kelen van het kanaille.

Jan Broeck stelde zich aan het hoofd, en de onheilspellende troep volgde hem op zijne schreden over den Dam en langs het Damrak.

Aan de Papenbrug gekomen, gaf Jan Broeck aan het rapaille den last, om zonder zijn geleide den weg voort te zetten: door de Papenbrugsteeg, de Kerkstraat (thans de Warmoesstraat), de St. Jansstraat en de Stoofsteeg tot aan de O. Z. Achterburgwal, waar het Minderbroederskloosterlag. Hij zelf zou zich inmiddels huiswaarts begeven om geweer te halen.

Zoo gezegd, zoo gedaan; de plunderaars trokken, onder aanvoering van een paar andere „muyters en beroerders", de gebroeders Pieter en Jan Kies [1]), langs den aangewezen weg naar het klooster, en Jan Broeck, die op het Damrak in het derde huis van de Oude Brug woonde, begaf zich naar zijn woning. Maar onderweg deed hij zijn best, om de sjouwerlui en matrozen, die hij op zijn weg ontmoette, tot deelneming aan zijn heldenstuk door geldelijke belooning over te halen. Het aangewonnen uitvaagsel, waartoe ook behoorden Stans Benninck, Jan Winckel, Bernardinus Gaerlofs, Jan van Colen, Heijnderick Jansz Smith „met vele rapalje" [2]), verzamelde hij op de Oude Brug, moedigde hen aan met de woorden: „Compt, gaet met ons: wij willen den duyvel ter stadt uijtjagen" [3]) en voerde hen door de Kerkstraat over het Oudekerksplein, door de Minderbroedersteeg (thans Oude Kennissteeg), naar den Oude Zijds Achterburgwal, waar

---

de vriendelijke welwillendheid van den griffier kreeg ik inzage van die boeken, en heb daar een ruim gebruik van gemaakt. In het vorig jaar zijn die confessieboeken overgebracht naar het gemeentearchief in het Waaggebouw op de Nieuwmarkt.

[1]) *Sententiën en Indagingen van den Hertog van Alba*, blz. 206.

[2]) *Confessie* van Jacob Heynderiex van Groeningen. — *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 113.

[3]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 113.

vóór het klooster der paters Franciskanen de andere deugnieten met ongeduld hun aanvoerder stonden op te wachten.

Toen ving het akelig schouwspel aan.

Aan de overzijde (de westzijde) van den Burgwal, ter hoogte waar de Kreupelsteeg ligt, had men te voren een zwaren balk nedergelegd, die als stormram dienst moest doen, om aan de plunderaars den toegang tot het klooster te verschaffen. Zekere Evert Jansen van Sneek, bijgenaamd de Beulinckdrager, geholpen door een linnenwever, wiens naam mij onbekend bleef, wierp den balk in het water en schoot hem door naar de overzijde, waar Jacob Heijnderix van Groningen en zijn stadgenoot Heijnderick de schoenlapper, „die in een pothuys geseten heeft te lappen tusschen de Papebrugge en de Soutsteech", gereed stonden hem uit het water op te halen; voor welke heldendaad, alsmede voor de verdere diensten, die zij bij de plundering zouden bewijzen, hun elk eene belooning van een halven gulden door Jan Broeck en Bernardinus Gaerlofs was toegezegd [1]).

Zoodra de balk op het droge was gehaald, schoten aanstonds vele handlangers toe, om het vernielingswerk aan te vangen. Eerst deed men een poging om de noordelijke poort van den kloostermuur, bijna onmiddellijk toegang verschaffende tot de kapel, door gestadig en geweldig beuken te verbrijzelen. De paters echter hadden, bij het eerste vernemen van het volksrumoer, deze poort aan de binnenzijde dermate versterkt en met hindernissen versperd, dat zij aan het geweld der woestelingen weerstand bood, hoe dikwijls deze ook hun aanloop met nieuwe krachtsinspanning herhaalden.

Na veel arbeid gaven de schelmen eindelijk den moed op en sleepten den balk naar eene meer zuidelijk gelegen poort, uit twee zware deuren bestaande en tot afsluiting van het kerkhof dienende. Hier togen zij wederom met inspan-

---

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 112.

ning aan het werk en rameiden de deuren met zooveel kracht, dat in den omtrek de grond dreundè van de dolle stooten. Maar de deuren, aan de binnenzijde door een zwaren boom saamgehouden, hielden stand en bleven onbewegelijk ook onder de felste slagen. Niettegenstaande deze vertraging, kon het gemeen ongestoord zijn misdadig plan voortzetten. Een weinig machtsvertoon ware voldoende geweest, om den dieven het hazenpad te wijzen en de plundering te voorkomen; maar de magistraat had door toegevendheid zijn kracht en macht tegenover het gepeupel bijna geheel verloren. Nergens daagde hulp op, om de orde te handhaven. Daarentegen hadden de oproerlingen de gracht langs het klooster afgezet, om aan iedereen, die de plundering zou willen beletten den doorgang te weigeren en aan de plunderaars vrijen doortocht te geven. Met dat doel hadden Windrick Janse, waard in *De Drie Schroeven*, en Mathijs van Bancken post gevat op de Bethaniebrug, die vóór de Stoofsteeg over den O. Z. Achterburgwal lag. Zij droegen geweren op hunne schouders en pistolen in hunne gordels [1]), om door dit uiterlijk vertoon het grauw moed te geven en de verontwaardigde burgers, die het gemeen te lijf wilden gaan, op afstand te houden.

Ongemoeid bleven dan ook de plunderaars hun werk voortzetten, hoeveel teleurstelling zij daarbij in het eerst ook ondervonden. Razend en vloekend herhaalden zij telkens den aanloop op de kerkhofspoort en beukten haar met zooveel geweld, dat

---

[1]) „Windrick Janse heeft sig gehouden, geduurende het breeken der beelden en plondering van de Minnebroers kerck, met een Mathijs van Bancken op de Bethaniebrug, bij de gesegde Minnebroers, hebbende op haere schouders lange roers, en haer gordel van twee of drie pistolen voorsien, belettende en verbiedende den toegang aan die geene, die 't haer goeddacht, en tegen die geene qualijk spreekende, die het breeken mispreesen." — *Sententiën en Indagingen van den Hertog van Alba*, blz. 196.

de splinters van den stormram vlogen. Het baatte niet, of al eenige rijke volksverleiders hen tot razernij aanzetten, de zware deuren der kerkhofspoort bleven samengesloten en weken niet uit hare scharnieren [1]).

Voor de tweede maal zouden de geweldenaars hun plan hebben moeten opgeven, zoo niet „een houtsager, hebbende een wijf met drie kinderen, die buijten de Jan Roode Poirt plachte te wercken", het aanbod had gedaan, om over den kloostermuur te klimmen en aan de binnenzijde den zwaren boom, die de beide poortdeuren bij elkander hield, te verwijderen [2]).

Deze onderneming zou niet zonder levensgevaar zijn gepaard gegaan, zoo hier geen verraad in het spel ware geweest. Want op last der burgemeesters bevond zich binnen het klooster een gewapende wacht, vijftig man sterk. Maar hun kapitein Pieter Kaers was „goed geus" en had gezorgd, dat zijne manschappen zich in den moestuin, aan de achterzijde van het klooster, bevonden, toen aan de voorzijde de inbrekers aan het werk togen. De houtzager behoefde dus niet bevreesd te zijn, dat hij, over den muur klimmende, in de handen der gewapende macht zou vallen en wellicht het leven er bij inschieten. De aanvoerders van het gepeupel, met het verraad bekend, zullen wel den houtzager alle vrees voor tegenstand benomen en hem tot de onderneming aangezet hebben. Geholpen door zijne kornuiten, klauterde hij over den muur en verwijderde de zware afsluiting, waardoor de langgebeukte deuren aan de binnenzijde bij elkander gehouden werden. Toen werd de balk weder opgenomen en de poort

---

[1]) „Seijt datter int oploopen vant convent veele rijcke mannen, die hij nu niet kent, mede omtrent waren die 't rapaille moed aenspraecken, zeggende, dat zij hen zouden vrij houden ende dat zij oirlof daertoe hadden van den Schout en de Burgemeesteren, hoewel zijluijden allen wel contrarie wisten." — *Confessie* van Evert Jansse van Sneek. *Arch. Beg.* E, Art 33, blz. 36.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 75.

opnieuw gerameid. Tegen het geweld niet meer bestand, sprongen de ijzeren sloten uit elkaâr, de beide deuren vlogen open en het kanalje stormde razend en tierend het kerkhof op. Daar konden de belhamels in de schaduw van het geboomte, waaronder de dooden rustten, het zweet afdrogen en zich na den arbeid een wijle verpoozen.

Maar hunne taak was nog niet geëindigd; want de deur van het pand, waardoor hun de toegang tot de kapel werd geopend, bezat eene stevige sluiting, die zonder buitengewone middelen niet kon worden verbroken; weshalve de stormram wederom zijn dienst moest doen. De balk werd aangesleept naar den noord-oostelijken hoek van het kerkhof en gericht tegen de deur van het pand.

Inmiddels hadden de eerwaarde paters, tegen de wilde horde niet bestand, in hunne kapel vóór het hoogaltaar hun laatste smeekgebed tot God opgezonden. Voor en aleer zij echter hun dierbaar klooster aan de achterzijde verlieten, om bij de naburige bewoners een tijdelijk onderkomen te zoeken, hadden zij het Allerheiligste in veiligheid gebracht. Daarna doofden zij de godslamp uit, omdat het Licht der wereld aan de heiligschennende handen der duisterlingen was onttrokken. Hun klooster echter en hun kapel met al de kostbaarheden en kunstschatten moesten zij, tot hun bitter leed, aan de plunderaars ten prooi laten.

De paters hadden nauw het convent verlaten, of de deur van het pand bezweek onder de geweldige slagen van den stormram, en de woestelingen drongen de kloosterkapel binnen met den kreet: „*Vive la geus*". De meergenoemde Beulinckdrager, later voor de rechtbank gedaagd, getuigde, dat hij, de kloosterkerk binnenkomende, eerst geroepen had: „*Vive les cardinaux*!" maar dat „een bootsgeselle hem met een stock op sijn cop had geslagen, sulcx dat hij alstoen mede riep: *Vive le geux*!" [1])

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 76.

De „Hervormers", die, zooals zij zeiden en nog zeggen, enkel en alleen gekomen waren om te „hervormen", vingen in de kloosterkerk de „hervorming" aan. De kostbare schilderstukken, die de wanden van het heiligdom versierden, werden stuk geslagen of aan flarden gescheurd, de gekleurde vensters, meesterstukken van kunst, ingeworpen en verbrijzeld. Als razenden vlogen zij tegen de altaren op, vernielden de keurig geborduurde behangsels, wierpen de heiligenbeelden naar den grond en sloegen alles kort en klein, wat onder hun bereik kwam.

Doch wenden wij een wijle den blik van deze gruwelen af, om te vernemen wat er inmiddels in het hart der stad, op den Dam en in het daar gelegen stadhuis, plaats greep.

Men zag daar zes heeren heen en weder wandelen: Dr. Maarten Koster, Clement en Frans Coornhert, Egbert Roelofszoon, Gijsbert Boom en Laurens Reael. Was het toeval, dat die lui daar zoo doodgerust, schijnbaar niets wetende van hetgeen op den O. Z. Achterburgwal voorviel, hun middagwandeling maakten? Of meenden zij misschien met hun *alibi* tevens hunne blanke onschuld te bewijzen?

Volgens de *Memorie van Reael* [1]) werden genoemde heeren door de burgemeesters op het torentje geroepen en dringend verzocht de plunderaars in de uitvoering hunner misdadige plannen te stuiten, met de belofte er bij, dat de Minnebroeders des avonds, van wege de burgemeesters zelven, uit hun klooster zouden gezet worden. Wie dat gelooven kan, ik niet. Wèl is het aan te nemen, dat genoemde heeren, de burgemeesters in den grootsten angst ziende, hun dien eisch gesteld hebben; maar dat de belofte als een vrije daad geschiedde, achten wij een verzinsel van den overigens onbetrouwbaren en zeer partijdigen Reael, die in zijne *Memorie* heel wat ongerijmdheden weet op te disschen. Met „blooten hoofde" zouden de heeren de plunderaars hebben

[1]) Brandt, *Historie der Reformatie*, I, 380.

gebeden hun vernielingswerk te staken; Reael zou daarbij zelfs in levensgevaar geraakt zijn. Niets van dit alles komt in de *Confessieboeken* voor. Wel lezen wij daarin, dat er tijdens de plundering „veel rijcke luijden in de kercke waeren, die 't gespuijs moed aenspraeken, seggende: smijt vrij in stucke, men zal u vrijen, maer en draecht niet wech, loopende dezelve rijcke personen van d'eene plaetse in d'andere, zoo int pandt als boven in de coecken ende elders, ende d'andere animerende en moed gevende" [1]).

Als men veronderstelt, dat met die „rijcke personen" bedoeld zijn de heeren „met blooten hoofde", zal men van de waarheid niet ver verwijderd zijn.

Ook de boven reeds genoemde Pieter Kaers, de kapitein der nachtwacht, zou volgens Reael's *Memorie* bij de burgemeesters zijn ontboden en bevel ontvangen hebben, zijne vijftig gewapende manschappen, die het klooster tegen overrompeling moesten beschermen, te gelasten, aanstonds hunne wapens weg te werpen en aan de achterzijde door overklimming van den kloostermuur te vluchten, als de plunderaars op den O. Z. Achterburgwal het convent mochten inbreken; alsof Pieter Kaers, die „goed geus" was, dat verraad niet uit eigen aandrift hadde gepleegd.

De heer Ter Gouw, die natuurlijk alles, wat in de *Memorie* van Rael voorkomt, als goede munt beschouwt, maakt er den burgemeesters een verwijt van, dat zij later de verantwoordelijkheid van de daden van Pieter Kaers van zich afwierpen, zoodat Kaers als een onschuldig slachtoffer wordt voorgesteld. Uit de *Kronyk van een Onbekende*, berustende op het gemeentearchief van Amsterdam, leeren wij Kaers echter beter kennen. Op 21 Maart 1568 werd gevangen genomen Pieter Kaers, „die lang kapitein van de wacht was geweest, en zich zeer slecht gedroeg bij de spoliacie van de Minnebroers" [2]).

---

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 77.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 34, blz. 33.

Maar bovendien, wij bezitten het eigen getuigenis van Pieter Kaers. Op den 4en Mei 1568 beleed hij voor zijne rechters: „dat hij ten tyde als 't Minnebroeders convent binnen dezer stede gedestrueert werd, gegaan is in 't torentje, alwaer de burgemeesteren vergaderd waren; ende dat aldaar waren eenige andere personen; en er werd gezegd in hetzelfde torentje door eenige personen: indien Pieter Kaers zyn volk, in 't Minnebroeders convent zynde, aanmaande zich niet in tegenweer te stellen, dan zou er wel gemaect kunnen worden, dat er geen bloedstorting geschiedde". Hij verklaarde verder: „dat hy dientengevolge gegaan is naar 't voorschreven convent en heeft gezeijt aan zyn volck (die in de coolthuijn stonden en hunne geweren weggeworpen hadden) dat zy geen tegenweer zouden doen; wyl zy anders zich zelf en de broeders om hals zouden brengen" [1]).

Dus niet de burgemeesters, zooals de heer Ter Gouw beweert, maar „eenige personen", die op het torentje waren, hebben hem het verraderlijk plan aan de hand gedaan; en heel toevallig waren toen juist op het torentje de zes wandelaars, die later „met blooten hoofde" voor het klooster zouden gestaan hebben.

Kaers had evenwel hunne aanmaning niet noodig; want toen hij aan het klooster kwam, stonden bereids zijne mannen aan den achterkant van het convent, in den „coolthuyn", en hadden reeds hunne geweren weggeworpen. Geen wonder, dat Pieter Kaers om zijn schelmstuk, den 13en Juli 1568, ter galye werd verwezen, zooals hij verdiende [2]).

Nog een paar andere sinjeurs genieten de eer door den heer Ter Gouw in bescherming te worden genomen; menschen, die, toen het gepeupel in het klooster raasde, den moed hadden er binnen te gaan, enkel en alleen om er de bibliotheek te redden; maar later om hunne liefde voor de wetenschap vervolgd werden.

---

[1]) *Confessieboek* 5, fol. 90 — *Arch. Beg.* G, Art. 45, blz. 14.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 45, blz. 21.

„Egbert Roelofszoon en Pieter Janszoon Kies, bezorgd voor de bibliotheek, begaven zich daarin en wierpen de boeken over eenen muur op een erf aan den Zeedijk, waar zij geborgen werden, — en dit is hun later toegerekend als medepligtigheid aan de plundering" [1]).

Wij beweren evenwel, dat die beide heeren heel wat anders op hun geweten hadden dan het redden der bibliotheek. Reeds bij den aanvang der troebelen behoorde Egbert Roelofszoon, een der meergenoemde wandelaars, tot de woelwaters, die hier met het geweer op den schouder de predikanten inhaalden, om te razen en te vloeken tegen de Kerk en het openbaar gezag [2]). Hoezeer hij zich later meer schuil hield, deed hij toch heimelijk aan de kuiperijen mede [3]); weshalve hij zich bijtijds uit de voeten maakte, toen het oproer gestild en de vierschaar gespannen werd. Hij behoorde tot de 135 oproerlingen, die den 1en September 1568 met verbanning en confiscatie gestraft werden [4]). Dat hij later op een burgemeesterskussen zat, nadat hij de wettige burgervaderen had helpen verjagen, moge pleiten voor zijn beleid en geslepenheid, niet voor zijn achtbaarheid.

Wat den tweeden redder der bibliotheek betreft, Pieter Janszoon Kies, met wiens lot de heer Ter Gouw mede zijne meêwarigheid aan den dag legt, kunnen wij verwijzen naar het over hem uitgesproken vonnis van 26 November 1569. In de sententie van bannissement en confiscatie van goederen der beide broeders Pieter en Jan Kies luidt het: „Synde de gesegde gedaegdens klaerlijk beschuldigt, van de voornaemste muijters en beroerders geweest te zijn, die haer den 25 en 26 February 1567 in wapenen gesteld hebben en met groote hopen, vliegende vaendel; selfs dat Jan Kies geweest is vaendeldraeger van de gezegde

[1]) *Gesch. v. Amst.* VI, 115.

[2]) *Confessieboek* 5, fol. 78.

[3]) *Confessieboek* 5, fol. 113.

[4]) *Sententiën en Indagingen*, blz. 122.

troep, hebbende bij trommelslag en pijper geluijt tegen de Magistraet van dese stad, de breekers geleijt nae het Minnebroers klooster, alwaer sij sig als capiteijnen en hoofden der breekers vertoond hebben" [1]).

Van Pieter Jansz. Kies in het bijzonder luidt de aanklacht: „dat hij op den 26sten September Anno 1566 handthoudinge zoude hebben gedaen ende selfs handtdadich geweest zoude zijn in 't beeldestormen, distrueeren ende ruyneeren van de Minnebroeders kercke ende convente" [2]).

Dus niet omdat hij een bibliotheek zou gered hebben, maar als behoorende tot de voornaamste „muyters en oproerders", werd Pieter Jansz Kies door den strafrechter gevonnisd.

De burgemeesters van 1566 hebben veel op hun geweten, doordien zij, uit vrees voor erger, den opstand telkens nieuw voedsel gaven; maar de schuld des verraads kleeft niet op hun eerlijk gemoed. Als radeloozen zaten zij op het torentje, terwijl de plunderaars van het Minderbroederskloosters nergens eenig verzet van overheidswege ontmoetten. Tot hun eer dient bovendien vermeld, dat een der burgemeesters, Cornelis Jacobsz., die op den O. Z. Voorburgwal woonde [3]), vergezeld van twee raadsleden het leven waagde, door een bezoek te brengen aan het klooster tijdens de plundering. Niet aan de voorzijde op den O. Z. Achterburgwal, maar aan de achterzijde op de Nieuwmarkt, ter hoogte waar de Bloedstraat ligt, traden zij door de kleine deur bij den kooltuin het convent binnen [4]); maar de woede van het opgezweepte gemeen ziende, keerden zij terug en waren onderweg nog getuigen van de baldadigheid van Joost Bastiaens, die, met een geuzenpenning om den hals, bezig was „met een

---

[1]) *Sententiën en Indagingen*, blz. 206.

[2]) *Ibidem*, blz. 276.

[3]) *Arch. Beg.* G, Art. 45, blz. 3.

[4]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 85.

stuck van een balck" den muur te verbrijzelen, die den boomgaard des kloosters afsloot [1]). Of zij bij hun bezoek aan het convent ook den voet gezet hebben in de kerk, weet ik niet; zoo ja, dan heeft hun hart gebloed bij het aanschouwen der gruwelen, in het heiligdom gepleegd. Daar rinkinkten de uitgeworpen glasscherven der kleurige vensters; daar verscheurde men de kostbare kerkgewaden; daar verbrak men traliën en hekwerk, waarmede de altaren waren omgeven, en sloeg met latten en spijlen de heerlijkste schilderijen aan stukken; alles onder aanvoering van eenige „heeren", die veel heldenmoed toonden en geld uitdeelden, maar pantsers en zundroers onder hunne kleederen verborgen hadden [2]).

De afgeworpen beelden werden tegen elkander stuk geslagen, en als de overgebleven brokken nog te groot waren, bracht men ze buiten de kerk, waar een smid gereed stond, om ze met hamer en bijtel te kloven en te vernielen [3]).

Binnen den tijd van twee uren was het prachtig klooster, een sieraad der stad, van al zijn luister beroofd en in eene ruïne herschapen. Want om half drie brak het grauw er binnen, en om half vijf lagen de puinhoopen over den ganschen bodem der kerk verspreid [4]).

Toen er niet meer te plunderen viel, sloeg het brooddronken gemeen, dat zich aan het kloosterbier vergast had, tot lage spotternijen over en leverde de walgelijkste tooneelen. Eenigen trokken het habijt der kloosterlingen aan, anderen wierpen een mon-

---

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 45, blz. 2.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 79.

[3]) „Smijtende de beelden, die afgeworpen waren, tegens malckanderen in stukken . . . . dragende dien voirts buijten de kerck op een ledige plaetse, alwaer een messemaecker ofte ander smith dien voirts met een smeetshamer en beijtel cloefde ende vernielde." *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 77.

[4]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 78.

nikskap over het hoofd en liepen daarmede, tot ergernis en krenking der omwonende burgers, zingend, vloekend en brullend buiten het klooster rond. Nog den volgenden dag zag men de spotters door de straten der stad gaan. Cornelis Jansz. Smith legde voor de rechtbank de bekentenis af, „daags na de destructie van het Minderbroeders convent met het minrebroeders kapke op het hoofd des morgens gegaan te zijn over de Nieuwe Brug tot in Bremer's kelder" [1]), die op het Damrak lag. Van die monnikskap liet hij later een kinderborstrokje maken [2]).

Een onbeschrijfelijke ontsteltenis heerschte door de gansche stad, toen zich de mare verspreidde, dat de paters Franciskanen uit hun kloosters verdreven, hunne heiligdommen onteerd en verwoest waren.

Welke eerbiedwaardige instelling kon men nog beveiligd achten tegen de aanslagen der eerste hervormers, die zich als apostelen der verdraagzaamheid voordeden, onder het storten van dikke tranen, schreiend en weeklagend riepen om vrijheid van geweten, maar zoodra zij de kans schoon zagen, als gewetenlooze schurken hunne medeburgers van de vrijheid des gewetens beroofden, dieven en plunderaars in hun dienst namen, de wettige overheid dwarsboomden en het zevende gebod afschaften.

De algemeene verslagenheid, door de plundering van het Minderbroedersklooster veroorzaakt, nam toe, naarmate de avond naderde en onder de begunstiging der duisternis het eenmaal opgezet gemeen een des te gunstiger gelegenheid kreeg, om door de aan alle kanten openstaande toegangen het kloos-

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 85.

[2]) „Cornelis Jansz. Smith heeft op huijden [23 Augustus 1567] in rechte vertoont een grauewe kindts borstrockgen, dwelck hij seijde van de minrebroeders cappe, die hij uijt 't convent hadde gedragen, gemaackt te zijn." *Confessieboek* 5, fol. 4 vso. — *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 85.

terrein binnen te sluipen en door brandstichting alle gebouwen in vlammen te doen opgaan. Wie kon de rampen berekenen, als uit dezen fellen vuuroven het onverzadigbaar element de houten gevels der belendende woonhuizen aangreep en voortwoedde van straat tot straat, van gracht tot gracht? Beducht voor zulk een onbeschrijfelijk onheil, waardoor misschien de gansche stad in asch zou verkeeren, nam de burgemeester Aelbert Marcus het kloeke besluit, zich des avonds in het klooster te wagen, om er het uitgeraasde gepeupel zooveel mogelijk uit te verwijderen en onder de daar aanwezigen 24 mannen aan te stellen, die des nachts het klooster bewaken en, tegen eene belooning van 8 stuivers voor ieder hunner, elke poging tot brandstichting aanstonds moesten verijdelen [1]). Op het kerkhof zouden zij post vatten; want daar konden zij de hoofdgebouwen: de kerk en het pand, het best bewaken.

Ik houd mij overtuigd, dat de geheime aanvoerders van het volk den brand van het klooster niet in hun vooraf beraamd plan hebben opgenomen; de bedenking, dat daardoor de geheele stad met ondergang bedreigd en tevens hun eigen toekomst vernietigd werd, moest hen van zoodanig misdrijf weerhouden. Vandaar dat Arent Bouwer — die tot de zoogenaamde „vredemakers" behoorde en als medevertegenwoordiger der Gereformeerden den magistraat aanmaande geen geweld te gebruiken, de dieven en plunderaars niet te straffen, maar door toegevendheid verdere inconvenienten en bloedstorting te voorkomen — zich zoo zeer beijverde om de brandstichting in het klooster te voorkomen. Want toen de burgemeester Aelbert Marcus de wacht op het kerkhof had aangesteld, toog ook hij er heen, en in de deur der uitgeplunderde kapel staande, vermaande hij de manschappen zeer ernstig, dat zij hunne lastgeving trouw zouden opvolgen; en hij beloofde hun twee tonnen bier te zullen

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 83.

geven, ingeval zij door hunne waakzaamheid, zoo noodig door krachtdadig verzet, de brandstichters op afstand hielden. Het bier werd echter niet geleverd, maar den volgenden dag door Aerend Bouwer „met gelt" betaald [1]).

Voor en aleer ik de reeks der droeve gebeurtenissen sluit, waardoor de 26e September van het jaar 1566 in de geschiedenis der stad als een *dies nefastus*, als een datum van oneer en schande, vermeld staat, moet ik nog gewag maken van een misdadig plan, dat, hoezeer niet tot uitvoering gekomen, ter kenschetsing van den hachelijken toestand, waarin de Amstelstad verkeerde, niet onopgemerkt mag blijven.

Jacob Heijndericx van Groningen, een der plunderaars, die door Jan Broeck op de Oude Brug verzameld en onder zijn geleide naar het Minderbroederskloosterr gevoerd waren, getuigde na zijne gevangenneming, voor de rechtbank: „dat het concept was van degheuen, die in 't Minderbroedersconvent waren, als het voorschreven convent gedistrueert was, dat sij vandaar gegaan souden hebben naer de Heijligher Stede, sonder dat sij 't selve volbrachten" [2]).

Daar heeft dus een plan bestaan om het kostbaarste en dierbaarste heiligdom, waaraan de stad haar eer, opkomst en bloei te danken had, de Heilige Stede in de Kalverstraat, aan onteering en heiligschennis prijs te geven.

Verwonderen kan het ons niet. Geen parochiekerk, geen kapel in de gansche stad, die zooveel rijkdom binnen de gewijde muren bewaarde als de Heilige Stede. Het tabernakel, waarin de Wonderhostie rustte, was door de leden van het Mirakelgilde, de aanzienlijke vrouwen en jonkvrouwen der stad, met de kostbaarste sieraden van goud, zilver en edelsteenen verrijkt. Rondom het hoogaltaar, en vooral in de noordelijke zijbeuk — waar nog de

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 87.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 113.

eigen haard stond, waarin de H. Hostie, den ganschen nacht door, ongedeerd en vlekkeloos bleef te midden van het vuur — waren de muren als met een zilveren wand bekleed. De tallooze *ex voto's* strekten als even zoovele getuigenissen van de tallooze mirakelen, in de H. Stede geschied. Lammen, kreupelen en blinden, die er genezing vonden, hadden er met dankbaarheid zilveren handen en voeten en oogen geschonken. Schipbreukelingen, die, in de wilde golven met den dood bedreigd, de belofte aflegden uit dankbaarheid voor hunne redding te beêvaart te zullen gaan naar de H. Stede, hadden er zilveren scheepjes aan zilveren kettinkjes opgehangen. Die, onder de aanroeping van den God der mirakelen, uit den fellen brand gered waren, lieten de voorstelling van het brandend huis in edel metaal vervaardigen, om er vervolgens de wanden der Heilige Stede mede te versieren. Al die vrome geschenken waren voor de gewetenlooze dievenbende, die men op de been had gebracht, een aantrekkelijke prooi, des te aantrekkelijker, omdat zij gemakkelijk konden gestolen en meêgevoerd worden. Zóóver echter is het gelukkig niet gekomen. Maar of niet eenige rabauten, na de plundering van het Minderbroederskloóster, eene poging hebben gedaan, om in de Heilige Stede het plunderen voort te zetten, wil ik thans niet uitmaken, omdat ik voornemens ben aan den aanval op de H. Stede een afzonderlijk hoofdstuk te wijden. Voorshands bepaal ik mij slechts tot de opmerking, dat wat de heer Ter Gouw ons omtrent deze gebeurtenis meêdeelt, hoegenaamd geen geloof verdient

Toen op Vrijdagmorgen, den 27en September 1566, de burgers ontwaakten en in angstige verwachting onderzochten, wat er in den bangen nacht was voorgevallen, ontwaarden zij, tot hunne geruststelling, dat de gebouwen van het Minderbroederskloóster nog alle overeind stonden en voor de vlammen gespaard bleven. Zoo zij echter meenden, dat de raddraaiers voldaan en hunne handlangers uitgeraasd waren, zouden zij zich weldra in hunne blijde verwachting teleurgesteld zien; want de 27e

September was voor de plundering van een ander klooster, dat der Karthuizers, bestemd. De begrafenis van een oude vrouw, Emme Kaarden, de weduwe van Pieter Dirksz in 't Vlasvat, zou tot middel strekken om het rapalje van den vorigen dag wederom bij elkaar te krijgen.

Wie, den 27en September, in den loop van den ochtend eene wandeling maakte op den Dam langs de kermiskramen en stalletjes, ontmoette er tal van fieltentronies, de onfeilbare voorteekenen van het naderend onheil. Zij stonden daar te wachten op het lijk van Emme, om evenals den vorigen dag aan de „godsdienstige plechtigheid" der begrafenis in de Nieuwe Kerk deel te nemen.

De rouwstoet was omstreeks één ure nauw op den Dam verschenen, of van alle kanten schoten de kerels toe, om de baar te omringen en zich dicht bij elkander aan te sluiten. De kerkdeuren gingen open, en met onweerstaanbaren drang stormde de menigte naar binnen. Toen het lijk in de groeve was neergelaten, hieven aanstonds de omstanders, met vervaarlijk geschreeuw, de psalmen en geuzenliederen aan, die deels uit Vianen, het broeinest van Brederode, herwaarts gezonden, deels hier bij den boekverkooper Jan van Zutphen gekocht waren [1]).

Aan plundering stond bij deze gelegenheid de Nieuwe Kerk niet bloot. Geen wonder. Reeds vier weken lang was uitsluitend den Geuzen de vrijheid des gewetens geschonken, terwijl de Katholieken hunne kerken in al dien tijd niet hadden mogen betreden. De beelden der Nieuwe Kerk waren deels weggenomen, deels met planken omtimmerd; wegens het staken van den kerkelijken dienst had men bovendien de kostbaarheden en plechtgewaden opgeborgen. Wel konden nog vele zaken worden stukgeslagen, om aan den trek der baldadigheid te voldoen, maar er viel weinig of niets te stelen, en daar was het den „kleijnen luijden" van die dagen toch vooral om te doen. Alleen het hoogaltaar

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 44, blz. 66, 67.

zou wellicht nog de begeerige oogen getrokken hebben, zoo niet de kerkmeesters op hun post waren geweest, om het Heilig der Heilige tegen elken aanval te verdedigen. Het viel dan ook den aanvoerders niet zwaar hunne huurlingen buiten de kerk te krijgen, ten einde hun daar het sein te geven en den weg te wijzen. Terwijl de dichte drom daar samenschoolde, wachtende op het commando, weerklonk op eens de kreet: „Naar de Karthuizers! Naar de Karthuizers! Gisteren vleesch, vandaag visch!" [1])

Als bezetenen vloog de dolle menigte den Nieuwendijk op in de richting van de Haarlemmerpoort, die toen op het Singel bij de Stroomarkt stond. Het klooster lag buiten de stad ter hoogte, waar wij thans nog het Karthuizers-kerkhof kennen.

Het plan was te voren overlegd. Een der voornaamste aanvoerders, Stans Benninck, die den vorigen dag in het Minderbroederskloosterzijn rapier op den preekstoel en de altaren in drie stukken geslagen en tot aanmoediging zijn medeplunderaars elk zeven stuivers gegeven had, stond op den hoogen dijk buiten de Haarlemmerpoort, „met een gespannen stalen boog over zijn schouder en twee zundroers op 't lyff", het aankomend rapalje in te wachten. „Dringt het klooster in en breeckt all stucke — riep hij — men sall u tevrede stellen en oick vrijen" [2]). Op dit aanmoedigend woord weerklonken de akelige bijvalskreten der razende menigte.

Een breede laan tusschen hoog geboomte leidde naar het klooster. Daar stonden weldra de misdadigers, als een dichte onbewegelijke drom, op elkander. Tierend en vloekend, drongen de achtersten op, maar zij konden geen enkelen stap vorderen.

---

[1]) De 27e September 1566 viel op een Vrijdag. „Ick weet een beter aenslagh, laet ons met gemeene onderstant nae die Kathuijsers gaan. Gisteren vleesch ende nu vis." *Notitiën* van Jan Bets Rodenburg, fol. 31 vso. *Arch. Beg.* G, Art. 42, blz. 110.

[2]) *Confessieboek* 3, fol. 211.

Aan het einde van de laan lag de diepe gracht, die de kloosterterreinen van den openbaren weg afscheidde, en de brug, die toegang tot het klooster gaf, was opgehaald; zoodat de beeldstormers in hun vaart eenigen tijd gestuit werden. Dit geheel onverwacht oponthoud vermeerderde niet weinig het ongeduld der hervormers, die vurig verlangden, de nieuwe religie in het Karthuizersklooster op de gebruikelijke wijze in te voeren. De aanvoerders evenwel hadden het geval voorzien en de middelen beraamd, om de onderneming te doen slagen. Hadden zij den vorigen dag, bij de plundering van het Minderbroedersklooster, tijdig een balk als stormram beschikbaar gesteld, bij de ophaalbrug van het Karthuizerklooster lag „heel toevallig" een lange breede plank, die als middel kon dienen om het rapalje den toegang tot het convent te verschaffen. De plank namelijk werd overeind gehaald en tegen den bovenkant van de ophaalbrug vastgezet. Vervolgens klauterde een knaap langs de plank naar boven en geraakte zoodoende aan de overzijde der kloostergracht, waar hij de ophaalbrug nederliet [1]). Inmiddels had het toegestroomde volk in het geboomte en kreupelhout, waarmede de laan aan weerszijden was beplant, voldoende gelegenheid gevonden, om zich van stokken en knuppels te voorzien, onmisbare werktuigen bij de eerste invoering van het nieuwe evangelie.

Dezelfde personen, die den vorigen dag in het Minderbroedersconvent de ware religie hadden helpen vestigen, betraden nu den kloostergrond der Karthuizers, om met dezelfde bedoeling aan den gemeenschappelijken arbeid deel te nemen. Zij zagen echter hunne gelederen aanmerkelijk versterkt door het uitvaagsel der

[1]) Claas Jansz. van Workum getuigde: „dat alsoe de valbrugge van 't convent opgehaelt was, een deele [plank] bij 't rapaille worde tegens de pont aengestelt, daerbij een jonge opclom, en sulcx van binnen de valdoore liet nedergaan, ende dat sulcx 't rapaille ende oick hij die spreeckt in 't convent quamen." *Confessieboek* 3. fol. 211.

stad, dat, zooals van zelf spreekt, blaakte van verontwaardiging over de nog bestaande hinderpalen der gewetensvrijheid, en gaarne andermans goed en bloed veil had, om die vrijheid op onzen vaderlandschen bodem te planten. Dat zij bij de keuze der hun ten dienste staande middelen minder keurig te werk gingen — wie, die het hun ten kwade kon duiden? Het doel immers heiligde de middelen. Al wat hunne aanvoerders beraamden en zij zelven ten uitvoer brachten — wie kon er iets anders in zien dan de vrome uitingen van het getergd geweten, de meer dan verklaarbare uitbarstingen eener lang verkropte woede?

Zij sloegen de handen aan het werk, en binnen één uur tijds waren in de kapel alle beelden verbrijzeld, alle altaren omvergehaald en uit een der cellen het geld van „het tresoor" gestolen.

Hendrik Janszoon, der stede smid, met de inwendige gesteldheid van al de tot het klooster behoorende gebouwen volkomen bekend, brak sloten en deuren open en wees zijn kameraden overal den weg. Zelf was hij ijverig in de weer, om zich geld, huisraad en kleederen toe te eigenen en buiten het klooster te dragen [1]). Ook vele vrouwen zag men de handen steken in geopende kasten en laden, om het lijnwaard te stelen. Vele schelmen, die op de nabij gelegen buitenpaden woonden, liepen af en aan, om, nu eens in het klooster, dan weder in een naburige herberg, den gestolen voorraad op te teren. Bij Lobbrich de Gilde brachten zij „een groote cruijck met bier en een groot plateel met boter, met welck boter zij pannekoecken backten en oick dronken gebottert bier".

Toen, tegen het vallen van den avond, het eerste gelui der Haarlemmerpoort de plunderaars, die in de stad woonden, waarschuwde, dat de poort zou gesloten worden, keerden slechts enkelen huiswaarts; want de meesten waren wegens dronkenschap

---

[1]) *Arch. Beg.* P, Art. 44, blz. 123.

daartoe niet in staat. In brouwhuis, keuken en kelder lagen zij uitgestrekt. Wie zich nog op de been kon houden nam aan de stuitende losbandigheden der nachtelijke bachanaliën deel. Na verzadigd te zijn van eten en drinken, deden, onder het blanke licht van gewijde waskaarsen, de vuile, vieze, smerige kerels hunne behoefte in de nog half gevulde vaten, waarin de spijzen van het klooster bewaard werden [1]). De schandtooneelen hielden den ganschen nacht aan, terwijl de kloosterlingen in de meest verborgen schuilhoeken hun leven in veiligheid hadden gebracht.

Zoodra evenwel, in den vroegen morgen van den 28en September, de schout Pieter Pieterszoon met zijne dienaren het kloosterterrein betrad, om de plunderaars te vatten, vlogen zij hals over kop over sloten en hekken naar alle kanten heen, om aan de handen van het gerecht te ontkomen. Vier werden er gegrepen en geboeid naar de stad gevoerd; maar aan de Haarlemmerpoort stond het omgekocht gemeen gereed, om hen te bevrijden Aan den hoek der Engelsche Steeg, waarin de predikant Gabriël met zijn bijzit dat jaar gewoond had, werden zij door het janhagel losgesneden en kozen het hazenpad [2]).

Aan de handhaving van het gezag viel dus niet meer te denken, nu zelfs de misdadigers aan de handen van het gerecht met geweld onttrokken werden. De magistraat scheen de spreuk niet te kennen, die wij thans nog aan de poort van het rasphuis op den Heiligeweg lezen. Vlak boven de keurig gebeeldhouwde fries, waarin leeuwen, tijgers en ander wild gedierte, in het gareel gespannen, met zweepslagen worden voortgedreven, prijken de woorden: „*Virtutis est domare quae cuncti pavent*". Het was de plicht der burgemeesters de misdadige geweldenaars, die anderen schrik en angst aanjoegen, met geweld in bedwang te

---

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 46, blz. 2.

[2]) *Arch. Beg.* G, Art. 47, blz. 15.

houden. Maar zij bleven altijd toegeven, en naarmate de onbeschaamdheid van het oproerig geuzenvolk toenam, vermeerderde ook de welwillendheid van den magistraat.

In den ochtend van den 27en September, dus op denzelfden dag, waarop het Karthuizersklooster aan de woede van het gepeupel zou worden overgeleverd, zag men eenige kapiteins der schutterijen gaan naar de „Heeren Camere" op het stadhuis, waar de burgemeesters, de schepenen en de 36 raden vergaderd waren.

Wat kwamen zij doen?

Hun afschuw betuigen over het gespuis, dat een maand geleden de Oude Kerk had geplunderd en gisteravond zich jammerlijk aan het Minderbroedersklooster had vergrepen? Den magistraat met gepasten drang aanmanen een einde te maken aan de baldadigheden van het gemeen en met onverbiddelijke gestrengheid op te treden? Hunnen krachtigen bijstand toezeggen tot het onderdrukken van het oproer?

Neen; het tegendeel. Voor de plunderaars kwamen zij nieuwe gunsten en voorrechten vragen, en wel „tot verzekerdheid van te beter vrede". Zij verzochten, dat, terwijl de Katholieken hunne eigene kerken en kapellen niet mochten gebruiken, aan de leden der nieuwe religie de Oude Kerk, waarin zij onlangs de altaren hadden omver gehaald, ten gebruike zou worden gegeven, „om aldaar hunne predicatie en religie te exerceeren". Of zoo de heeren daartoe niet konden besluiten, dan de pas geplunderde Minderbroederskapel voor dat doel af te staan. En mocht ook hiertegen eenig bezwaar bestaan, dan zou het vreemd gespuis ook wel met een paar kapellen tevreden zijn en verder geen rustverstoring veroorzaken. Ingeval soms de regeering ook met dit laatste voorstel niet kon of wilde instemmen, dan wenschten de schutters dat de heeren twee hunner medeleden zouden afvaardigen, om met twee gedeputeerden der nieuwe religie naar den Zwijger te reizen, ten einde aan hem een paar kerken of kapellen te vragen.

In plaats van nu deze schutters, als begunstigers en pleitbezorgers van oproerlingen en bijgevolg als perturbateurs van de gemeene ruste, aanstonds achter slot en grendel te zetten, ontving de magistraat hen als waren zij vredelievende burgers. Als de schutters zich eenige oogenblikken wilden verwijderen, zou de regeering inmiddels over hunne voorstellen beraadslagen en onverwijld het genomen besluit meêdeelen.

De schutters, een wijle daarna wederom binnengelaten, vernamen, dat de regeering hun geen kerk of kapel kon afstaan, maar gaarne bereid was een paar afgevaardigden te benoemen, om daartoe het verlof aan den Zwijger te vragen [1]). Echter veroorloofden zij zich

---

[1]) „Op den XXVII dach in Septembri Anno XVCLXVI zijn eenige gecommitteerden van der schutterie gecomparcert in der Heeren Camere, doende zeker verclaringe ende versoeck in presentie van de burgemeesteren, schepenen en XXXVI raiden aldaer vergadert, dat omme tot verzekertheijt van te beter vrede te comen, mijn Heeren zouden willen accorderen den luden van de nieuwe religie de oude parochiekerk of andere kerken, als de minrebroederskercke ofte andere capellen, omme aldaer hun predicatien en religie te exerceren. Ende oft [indien] mijn Heeren hierinne zwaricheijden zouden bevinden, dat mijn Heeren zouden gelieven twee van de Heeren te committeeren, om mit twee, die door de nieuwe religie zouden worden gedeputeert, te reijsen naar de princelicke Excellentie van Oraengen, stadthouder deser Landen, ende gelijckelicken te versoecken om een kercke of twee binnen deser stede te hebben tot behoef als voren, opdat Zijn Excellentie hierin tot onderhoudenisse van vreede en verhoeding van verdere inconvenienten ordonneren zoude mogen. Welcke verclaringe en versoeck gehoort zijnde, hebben mijn Heeren hierop begeert zich te beraden, om den gecommitteerden goed antwoort te geven. Dewelcke vertrokken zijnde, uijt de Camer, is de zaek door de Heeren gelegt in communicatie, ter presentie van de Hooggeleerde Heere Meester Reijnier van der Duijn, Raet in den Hove van Hollant, een van de twee Heeren Commissarissen door denzelfden Hove tot assistentie van de regenten deser stede geordonneert. Ende nadat op de gelegentheijt der

den schutters te beduiden, dat het afstaan van kerken in de eerste plaats juist niet aan den Zwijger, maar aan de hertogin behoorde gevraagd te worden. Dit wisten de schutters ook wel, maar zij namen van die opmerking geen notitie; den Zwijger kenden zij als hun geestverwant.

Doch hoe dit zij, met de groote welwillendheid en voorkomendheid van den magistraat konden de schutters zich tevreden stellen. Zij hadden zelfs den moed gekregen, om meteen nog een nieuwe gunst voor de hun zoo dierbare beeldstormers aan te vragen. Of namelijk de heeren niet wilden toestaan, dat de lieden van de nieuwe religie hunne dooden in de parochiekerken mochten begraven „met vrede, en dat men aldaer in de begravingen zoude mogen psalmen singen zooals den lieden van de niewe religie

---

saecke gelet was, is door de Heeren, ook bij advies van den voorschreven Commissaris geresolveert den gecommitteerden te geven voor antwoort op hunne verclaringe, dat in de macht van mijn Heeren niet en is, eenige kercke binnen dese stede henluijden te gunnen om aldaer de nieuwe religie te exerceren, maer dat hetzelve door der Hoocheijt van der Hertoginne Regente, of door de voorschreven princelijcke Excellentie zoude moeten worden geaccordeert. En aengaende dat mijn Heeren twee van de Heeren zouden deputeren om, mit twee van de nieuwe religie wege, te reijsen en versoeck te doen aen de voorschreven princelijcke Excellentie, dat mijn Heeren voor goed zouden vinden twee uijt de Heeren of van andere goede treffelicke burgeren deser stede te deputeren, om te reijsen mit de twee gedeputeerden van de nieuwe religie aen Zijne Excellentie, en derzelven gedeputeerden te doen assistentie in het versoeck, hetwelck aen deselve Excellentie gedaen zoude worden, om eenige kerck of kercken ten fine als voren te verkrijgen, om hierin den lieden van de nieuwe religie vorderinge [voordeel] te doen, zooveel des doenlijck zal zijn, ten eijnde alle vreede hier ter stede geconserveert mochte worden. Welck antwoorde, zulcs als voren, hierna den voorschreven gecommitteerden is gegeven." *Resolutien van de Vroedsschap*, No. 2, fol. 33 vso. en 34. *Arch. Beg.* G, Art. 47, blz. 63.

zou goed duncken, en dit met alle geschickte vredelicke manieren", alsof juist die „geschickte vredelicke manieren" geen aanleiding waren geweest, om het uitvaagsel op de been te brengen en aan het werk te zetten. Maar . . . de geen misleiding vermoedende en in gestadigen angst verkeerende burgemeesters stonden ook deze gunst toe . . . en de schutters verlieten, in hun vuistje lachend, het stadhuis, om aan hunne kornuiten den gelukkigen uitslag hunner onderneming bekend te maken. De plundering van het Karthuizersklooster, die des namiddags nog moest plaats hebben en den schrik van den magistraat aanmerkelijk zou vermeerderen, beloofde hun nog veel grooter voordeelen.

In den vroegen morgen van den 28en September bevonden zich de burgemeesters, schepenen en raden weder op het stadhuis, om middelen tegen het telkens dreigender oproer te beramen. Zij vernamen daar de bijzonderheden van den beeldstorm bij de Karthuizers en de beestachtigheden, waaraan zich het grauw des nachts had overgegeven. Nog meer raakten zij verbijsterd, toen hun de tijding gewerd, dat nu zelfs de schout niet meer bij machte was geweest, om de vier gevangen plunderaars in handen van het gerecht te leveren. Verkeerde raadslieden, tot de geuzenpartij behoorende, maakten den toestand nog hachelijker door telkens nieuwe berichten aan te brengen omtrent de verregaande vermetelheid des volks en het toenemend gevaar voor bloedstorting. Deze laatste uitdrukking moest dienst doen, om alle licht in het duister brein der magistraten uit te dooven en den laatsten prikkel tot mannelijk verzet in hun wankelend gemoed te vernietigen.

De drie kapiteins Adriaan Pauw, Reinier van Neck en Jan Jansz in 't Hart, alsmede Arend Bouwer, Bernardinus Gaerlof en andere „aanvoerders" deden hun best, om de burgemeesters tot het nemen van afdoende maatregelen aan te zetten, wijl anders de stad ten verderve werd gevoerd. Wat zij onder afdoende maatregelen verstonden, zullen wij straks vernemen.

De burgemeesters, schepenen en 36 raden vergaderden en bleven vergaderen; tot het afstaan van een of meer kerken waren zij niet te bewegen, hoeveel drang men ook op hen uitoefende; maar . . . zij besloten hieromtrent het advies van de kapiteins der schutterij in te winnen [1]).

Nadat de regenten in den namiddag eerst een langdurige samenspreking met de kapiteins hadden gehouden, kwamen zij des avonds opnieuw bijeen, om tot een eindbeslissing te geraken. Zij namen toen het noodlottig besluit, om aan de plunderaars en hunne beschermers de Minderbroederskerk ten gebruike af te staan, ten einde daardoor het oproer te stillen en bloedstorting te voorkomen. Wèl hadden zij den vorigen dag bepaald hiertoe niet te zullen overgaan voor en aleer de goedkeuring van hooger hand was verworven; wèl hadden zij nog slechts een paar uur geleden, in de namiddagvergadering, diezelfde verklaring met nadruk afgelegd; maar volgens de meening der kapiteins en anderen kon de zaak geen uitstel lijden: zoo er niet aanstonds een bedehuis aan de razende bende werd aangewezen, zou er een „lange, groote beroerte, ook bloedstortinge en andere inconvenienten" ontstaan „tot verderfenis van deze goede stad en hare poorteren en inwoners" [2]).

---

[1]) „Ende daar ten zelven tyde hoe langer hoe meer tijdingen vernomen werden, dat het van noode zou wesen een kerck te permitteren binnen dese stad tot behoef van de luyden van de nieuwe religie, wijl het anders al haestelick zou geschapen wesen groote commotie te gebeuren, is na diverse considcratien geresolveert op den namiddag hierop de capiteijns der schutterie te hooren, om hierna gedaan te werden zoo nae der saecke gelegentheyt best en oorbaerlixst tot verhoeding van verdere inconvenienten dienen zoude." *Resolutieboek*, No. 2, fol. 35.

[2]) „Op den voors. XXVIII[e] dach in Septembri an der avont anno XVCLXVI hebben mijn Heeren de burgermeesteren communicatie gehouden mit schepenen en de XXXVI raden dezer stede hoopende de saecken ende zwaricheeden te deser tijt voorhanden wesende,

Het oproer had dus gezegevierd.

Op den 29en September haalde men den Alkmaarschen mandenmaker Jan Aerts, die zich twee dagen had schuil gehouden, wederom voor den dag; hoezeer het Zaterdag was, preekte hij tweemaal. Inmiddels overlegde de regeering met de voornaamste kopstukken der nieuwgezinden, ten einde omtrent het gebruik der kerken een akkoord te treffen, waarin zij nog dienzelfden dag slaagden. Weshalve op Zondag 30 September de gemaakte schikking „met de klok" werd afgekondigd.

Aanstonds daarop nam Jan Aerts bezit van de Minderbroederskerk, hield er een sermoen en doopte er drie kinderen [1]). Maar

---

ende op 't geene mijn Heeren angegeven is door diverse persoonen, zoo schutteren als anderen, als dat van noode zal zijn, ende oock de deser tijt is, te doen hebben een kercke of meer, waerin de luijden van der nieuwer religie hunne sermoenen en observantien zouden mogen exerceren, daer het anders geschapen is een lange groote beroerte, oock bloedstortinge en andere inconvenienten, die daeruijt volgen zouden, alhier ter stede te gebeuren, tot verderffenisse deser goeder stede ende de poorteren ende inwoneren van dien. En nadat hierop gehoort waren die capiteijnen van de drie scutterien en van de zeven quartieren deser stede, oock eenige van de treffelicke poorters, en nadat hieraf en van de periculen, te dezer tijt voorhanden wesende, mijn Heeren voors. hadden geadverteert .... is geresolveert, dat men, om de voorschreven periculen en inconvenienten te verhoeden, zoude tolereren bij provisie, zooveel deser stede aengaen mach, den luijden van de niewe religie, hunne religie, als sermoenen en anderen, te exerceren in der kercke van de Minrebroeders, daar dezelve broeders, God betert, toch uijt hun convent verjaecht zijn, behoudelicken [onder voorbehoud] dat de voorschreven tolerancie geschieden zal op zulcke middelen en in de maniere als men mit den voorschreven luyden of sectarissen bequamelicxt zal kunnen accorderen, ende dat al gedurende totter tijt toe bij Co. Mt. onsen G. Heere of zijne Mts. gedeputeerden hierinne anders geordonneert zal wesen". *Resolutie van de Vroedschap*, N°. 2, fol. 35 vso.

[1]) „30 September wiert het accoort afgelezen met de klock, ende

dien dag bleven voor de katholieke bevolking al de kerken nog gesloten. Eerst den volgenden morgen op „Sint Remigis en Baaf-dag" ging de Oude Kerk open, nadat er gedurende bijna zes weken geen kerkelijke diensten in gehouden waren. Jan Aerts begroef dien dag een smidsknecht op het Minderbroederskerkhof [1]).

Het moet ons niet verwonderen, dat de Katholieken, na langen tijd in doodsangst geleefd te hebben, het akkoord met vreugd vernamen, hopende, dat daardoor de vrede in de Amstelstad zou terugkeeren. Toen des avonds om 9 ure de boevenklok, d. i. de avondklok, hare eerste slagen deed weergalmen, werden door de gansche stad alle klokken in beweging gebracht [2]).

Den volgenden dag werd binnen alle kerken eene processie gehouden, om God te danken voor het herstel der ruste [3]).

Jan Aerts liet vervolgens door de twee metselaars Abraham Cornelisz en Simon Dircxz de kloosterkerk repareren en witten [4]), waarna de doodgraver Adriaan Lenaertse er zijn winkeltje opsloeg om er de nieuwe psalmboeken te verkoopen [5]).

Jan Aerts dede des achternoens een vermaninge van den doop ende doopte drie kinderen in de Broerskerck, ende waren genaempt, de eerste Cornelis, de tweede Jacob ende de derde Jan." *Notitie* van Stoffel Jansz. *Arch. Beg.* G, Art. 48, blz. 17.

[1]) „Prima Octobris wiert de eerste doot [lijk] begraven op 't Minnebroers kerckhof ende was een smitsknecht, ende Jan Aerts dede daer een vermaninge over, ende doen wierden de tralye van 't choor afgenomen, en daernaer de deur van 't choor dwars langs de style gesedt." (Als boven.)

[2]) „Op dien dach is alle die stadt verblyt gheweest, ende luyde des avonts te neghen uren de boeveclock met alle die clocken, cleyn ende groot, van blytschap." Manuscr. van Claes Jansz. Coeck, fol. 213. *Arch. Beg.* G, Art. 47, blz. 15.

[3]) Als boven, fol. 213 vso.

[4]) *Confessieboek* 5, fol. 218.

[5]) *Sententiën en Indagingen*, blz. 197.

Slechts drie en een halve maand mochten de sectarissen zich in het bezit der Minderbroederskerk verheugen, want op den 20en Januari 1567 moesten zij wederom plaats maken voor de wettige eigenaren, de eerwaarde paters Franciskanen, die, zoolang zij van hun kloosters beroofd waren, bij de burgers huisvesting gevraagd en verworven hadden.

Met diepe droefheid aanschouwden zij, bij hunnen terugkeer in het convent, de ontzettende verwoesting en onteering, waaraan hun heiligdom had blootgestaan. Zij vonden er geen enkel altaar meer; beelden, sieraden, schilderijen, gekleurde vensters, alles was baldadig verbrijzeld en vernietigd. Om maar het noodzakelijkste te herstellen, daartoe ontbraken hun de middelen, want zij waren arm en leefden van de aalmoezen der geloovigen. De magistraat kwam hun evenwel te hulp en besloot, dat al de reparatiën op stadskosten zouden volbracht worden, onder voorbehoud die uitgaven op de plunderaars, die de schade hadden aangericht, of hunne aanvoerders, zooveel doenlijk te verhalen [1]).

B. H. Klönne.

---

[1]) „Overmits de conventualen, hier nog meestal onder de gemeente onderhouden zijnde, gaerne tot ontlastinge van de goede gemeente, zich zouden transporteeren in hun convent, en niet machtig zijnde de voorschreven reparatie zelf te doen of te becostigen, is geresolveert de reparatie door deze stede te continueeren, mits daervan houdende goede rekening op avontuer of cenige namaals bevonden mochten worden, die de costen zouden behooren te gelden. Ook het voorstel gedaen aen de Raden, hoe 't hun zou aenstaen als elck der Raden een glas of een zeker penninck daertoe gelden zou om de glaesen in het pant van 't convent te doen stellen, daer die uytgeslagen zijn — is om redenen geresolveert, dat hetzelve oock door de stede bij provisie zal verschoten worden, mits houdende rekening als voren, wijl doch voor de goedwilligen nog veel meer vallen zal om den voorschreven convente." *Resolutie van de Vroedschap*, 17 Februari 1567. *Arch. Beg.* G, Art. 35, blz. 116.

BOEKBEOORDEELING.

ONZE BROCHURES.

De Katholiek van December l.l. bracht onder de rubriek *Boekbeoordeeling* eene bespreking der twee bekende brochures, de voordracht van den Eerw. Heer Eppink en mijne *Polemisch-apologetische Bijdrage*.

In een keurigen vorm, die de letterkundige traditie van de Hageveldsche school met eere handhaaft, wijdt dan Professor Jansen op de eerste plaats eene breedvoerige bespreking aan eerstgenoemde brochure. Het is eenigermate een commentaar ervan en tegelijk eene illustratie. De drie stellingen, door den Eerw. Heer Eppink uit Dreves *Gesangbuchfrage* overgenomen, of de drie eischen van het volkskerklied naderen, aldus door Prof. J. gelouterd, meer en meer het objectieve karakter, de reinheid en waardigheid van het oorspronkelijke van den Duitschen hymnoloog [1]). Moge aan de keurige verhandeling veelzijdige lezing te beurt vallen!

---

[1]) Aan het slot zijner inleiding kan Dreves niet nalaten eerst nog zijn geestrijk boek op een onafhankelijk standpunt te plaatsen, wars van alle persoonlijkheden: „Dass die literarische Fehde, wo solche erhoben wird, niemals Personen gilt, sondern stets sachlicher Natur ist, stets nur vorhandene Gesmacksverirrungen treffen will, die [N.B.] oft zwingen gegen eigenen Wunsch u. eigene Ueberzeugung zu zu lassen oder bei zu behalten, das bedarf wohl einer Verzicherung nicht". — Ook op het stuk van Heiligengebeden, dat in het aanhangig proces tegen mij zulke groote rol moet spelen, daarvan vindt men in den ganschen Dreves geen enkel woord. Prof. J. deed dan ook wel, met dien uitwas hier te snoeien, ofschoon later dit document wederom in het dossier moet figureeren. Enkele andere punten uit Jansen-Eppink, welke nog altijd minder rein stemmen met Dreves' diapason, laat ik onaangeroerd, tot er wellicht aanleiding toe gegeven wordt.

Eene dubbele verrassing werd mij in het bijzonder bij de lezing daarvan bereid.

Ofschoon Professor Jansen's artikel wel is waar ruim twee maanden na mijne brochure ter perse ging, was het toch reeds zeker even zooveel maanden voor de mijne geschreven.

Hoe treffend nu moest het voor mij zijn, al aanstonds op een punt dezelfde gedachte of liever dezelfde bedenking te ontmoeten, welke ik later in mijne brochure zou opperen betreffende het begrip van „kerkelijk" door mijnen eerw. tegenstander opgezet. De professor koestert daarbij reeds aanstonds de hoop, „dat de bespreking van dit punt door anderen, waartoe deze [E's] brochure aanleiding geeft, dit min of meer duistere wel tot grooter klaarheid zal brengen".

Mijn arbeid was dus niet te vergeefs geweest. De opportuniteit en de actualiteit mijner brochure was door deze voorspelling reeds van vooraan gewaarborgd. Tot zelfs in de keuze van menigen term meen ik mij in deze verhandeling terug te vinden. Er heerscht dus een sympathieke strooming tusschen mij en den professor.

Dat mijne verlangens hoog gespannen waren, toen de beurt van bespreking aan mijne brochure gekomen was, laat zich begrijpen. Dat evenwel, ondanks de beste gezindheid des schrijvers jegens mij, die verlangens niet ten volle zouden voldaan worden, was evenzeer verklaarbaar uit het standpunt, hetwelk de prof. meende te moeten innemen [1]). En om nu maar geen tijd te verliezen wil ik aanstonds mijne *desiderata* bekend maken. In klassieke beteekenis geeft dit woord iets meer te kennen dan een bloot verlangen. Het zegt een gemis van iets, waarop men aanspraak meent te hebben.

Laten we dan zien.

I. „*De arbeid van P. B.* — zegt Prof. J. — *wordt door E. als het*

---

[1]) Jammer dat van de vier en een halve bladzijde, aan de bespreking mijner brochure gewijd, er bijna twee worden ingenomen ter bestrijding eener nevenzaak, den muzicalen vorm n.m. van een kunstlied, eene nevenzaak, welke geheel buiten het onderwerp ligt, en die ik ook geheel kan toegeven, zonder in het minst mijne hoofdstelling te doen wankelen. Voorloopig zij dus mijn antwoord: extra thesim; transeat objectio admissa, sed non concessa. Dit muzicaal vraagstukje zal te bekwamer uur aan de orde gesteld en, naar ik vertrouw, tot wederkeerige bevrediging opgelost worden.

ware met één pennestreek naar [de keurige uitdrukking is niet van mij] *de „Rumpelkammer"* [een fijne vertaling brengt de beeldspraak nog in hooger sfeer „naar den rommelzolder"] *verwezen, en dat volgens P. B. ten onrechte."*

Zoo? — zou ik willen vragen; alleen volgens P. B. ten onrechte? Ook niet, volgens Prof. Jansen?

Ziet; dat àl of niet had de lezer wel graag vernomen. Minstens moet deze verlangend zijn geweest te vernemen, op welke gronden althans P. B. dit voor ten onrechte houdt. Zoolang hij hierin niet bevredigd wordt, blijft de opzet van Prof. J. een harde dissonant, welke hem onopgelost in de ooren blijft dreunen, totdat hij zich de moeite en kosten getroost mijne brochure aan te schaffen.

De verwijzing naar toekomstige artikelen van het *Gregorius-blad* is voor de lezers van *De Katholiek* een magere troost. Zij zullen dan ook het *Gregoriusblad* moeten aanschaffen! Diezelfde reden trouwens geldt evenzeer en nog meer voor mijnen tegenstander. Men had de lezers van *De Katholiek* even goed naar E's voordracht en naar de toekomstige artikelen kunnen verwijzen; die breedvoerige bespreking ware dan evenzeer overbodig.

Wat ik dan hier van Prof. J. verlangd had?

1. Onpartijdig medegedeeld te zien het oordeel van het *Gregoriusblad*, waardoor de kwestie betreffende het uitwendig gezag op neutraal standpunt gebracht wordt. Spreekt de Heer E. een vernietigend oordeel over mijn boekje uit, het officieele orgaan van de St. Gregorius-vereeniging stelt het op ééne lijn met de uitgaven van anderen in de goede richting.

2. Bondig aangegeven te zien mijne logische bewijsvoering, waarna aan genoemd vonnis niet langer consequent kan vastgehouden worden, zonder tegelijk in diezelfde „ééne pennestreek", zonder in *eadem damnatione* te treffen (ik geef deze kerkelijke uitdrukking, aan het Brevier ontleend, de voorkeur boven de terminologie van een plastischen haardstijl), nog eens, aan dat vonnis kan niet langer vastgehouden worden, zonder in diezelfde veroordeeling mede te sleepen al wat vóór mij en nà mij tot op dezen oogenblik is uitgegeven.

En nu de bewijsvoering?

a. In den meest bondigen vorm, dien van een syllogisme, wordt aangetoond, „dat de ongunstige beoordeeling van den Ew. Heer E.

grootendeels berust op een misvatting, daar deze voor volksliederen heeft aangezien gezangen, die kennelijk voor een meer intiemen kring bestemd waren" (*Huisgezin* van 18 Oct. '92; vgl. *Zang en Gebed*, bl. 6—8).

b. Van die enkele liederen, waaraan de critiek zich gewijd heeft, is enkel het zwart der schaduwzijde aangegeven en de lichtzijde onderschept. Onvolmaaktheden, waarvan geen enkel menschelijk werk vrij is, zijn door het prisma der ingenomenheid tegen mijn boekje in hun scherpste kleuren voorgesteld; de volmaaktheden en goede eigenschappen daarentegen, welke in elk dier gevallen de onvolmaaktheden verre overtreffen, zijn in het duister gelaten, volstrekt geïgnoreerd (*Zang en Gebed*, bl. 11—14).

c. Haalt de schrijver van *Zang en Gebed* eenige staaltjes uit zijne verzameling aan, „juweeltjes van poëzie", zooals een deskundige niet geaarzeld heeft ze openlijk te noemen (*Maasbode*, 21 Sept. '92), parelen, die hem het recht geven te beweren, dat in geen enkele verzameling, zelfs in die van zijne naaste tegenstanders, het lyrisch element vertegenwoordigd is, èn in zoo ruime mate èn in zoo groote verscheidenheid; van den laagsten trap, waar het verloren schijnt in het didactisch, opklimmend van den naïef-kinderlijken toon langs alle genuanceerde gemoedsaandoeningen van vreugde en leed tot den plechtstatigen triomf- en jubeltoon, en stijgend tot Alphonsus' dithyrambische verrukking: „Dove mi trovo!" De onpartijdige lezer moge zelf dit vergelijkend onderzoek instellen.

d. Wordt daarenboven rekenkunstig uit den inventaris zijner verzameling bewezen, dat er zoo min van muzikalen nonsens als van sentimentaliteit sprake kan wezen (*Z. en G.* bl. 9); zoodat men met een onbekenden schrijver in het *N. Brabantsch Dagblad*, geteekend H., R. K. P. erkennen zal: „*Heeft kapelaan E. op den tekst soms terecht veel* [?] *af te keuren* [wat slechts kan toegegeven worden onder voorbehoud van de zoo even onder a, b, c aangehaalde gegevens; met inachtneming van hetgeen over de bevoegdheid van vonnissen in *Z. en G.* bl. 14 te lezen staat] *het blijft toch een boekje van waarde, daar de meeste melodieën overoude wijzen zijn, afstammend uit den bloeitijd van het kerkelijk lied*".

e. Erkent de schrijver zelf van een paar liederen, dat ze niet dezelfde aesthetische waardeering verdienen als de overige; dat ze evenwel opgenomen zijn uit practische beweeggronden, of, om met

Dreves te spreken, daartoe „gedwongen tegen eigen verlangen en eigen overtuiging". Redenen, die ze buiten de critiek stellen, „hunne aesthetische waarde onaangeroerd laten" [1]).

Voorzeker, indien Prof. J. dit beknopte verslag gegeven had, had men hem kunnen toeschrijven een beredeneerd overzicht mijner brochure te hebben gegeven. Dat iemand toch meende een beredeneerd overzicht in Prof. Jansen's bespreking gevonden te hebben, dat er niet in stond — was zulks niet een natuurlijke uiting van de behoefte er aan, een bewijs, dat het er in had moeten zijn?

Zal deze leemte dan ook niet door den lezer als een billijk *desideratum* worden erkend?

II. Het is opmerkelijk, hoe Prof. J. bij herhaling wijst op den toon, op de wijze van bespreking door onzen vriend, den Eerw. E., gebezigd.

De Eerw. Heer E. heeft mijne verzameling, zoo heet het, „vrijmoedig, zelfs zeer vrijmoedig in zijne voordracht besproken". „Hij weegt zijne woorden niet altijd op een goudschaaltje", wordt er gezegd.

Moeten we deze woorden opnemen als een volslagen vergoelijking van de wijze van behandeling, waarover ik mij beklaagd heb, of eerder als een hyper-euphemistische uitdrukking van het tegendeel: als een afkeuring op de zachtste, allerzachtst mogelijke wijze?

---

1) *Z. en G.* bl. 10. De in de noot dier bl. 10 aangewezen nummers verdienen deze mindere waardeering hoofdzakelijk, betreffende de ongenoegzaamheid der melodie. Wat den tekst betreft, was het vooral no. 1: „Kom, H. Geest", tegen welks opname ik het meest opzag. Gelukkig, dat een goed gekozen melodie het gebrek van den tekst eenigermate dekt. In *Jubilemus I* van Prof. Jansen vinden we dezen tekst met de melodie opgenomen, als behoorende tot de nalatenschap van Mgr. v. d. Ploeg. Volgens mijn geheel ontoereikend gezag ten deze durf ik den twijfel opperen, of deze tekst wel ooit onder de oogen van onzen katholieken dichter ter revisie is gelegd. Gaarne zag ik daarom door belanghebbenden en belangstellenden een nader onderzoek omtrent de authenticiteit van dezen tekst ingesteld. Voor de eer van den „man van fijnen tact en smaak" hoop ik, dat het onderzoek naar mijne bedenking zal uitvallen. Mocht het anders zijn, dan leg ik er mij bij neer, mij voorbehoudend alsdan de wettige conclusie daarvan op mijne verzameling toe te passen.

Meer besliste zin aan de eene of de andere zijde ware mij en ook zeker den belangstellenden lezers aangenaam geweest.

Reeds in de bespreking van E's voordracht hooren wij Prof. J. den spreker van het St. Bernulphusgilde vergelijken bij een geneesheer: „Een zacht geneesheer is hij niet. De aanraking moet pijnlijk geweest zijn. Een geneesheer, die een wonde wil genezen moet flink zijn en mannelijk toetasten".

Ik wil mij gaarne bij deze beeldspraak aansluiten en daarin voortgaan. Welke eigenschappen moeten wij bezitten, willen wij ons als geneesheer aanbieden, willen wij dat men ons eene operatie toevertrouwe?

Volgens natuur- en staatsrecht, twee.

Wij moeten eene grondige, heldere kennis hebben van het lichamelijk organisme, van de anatomie der ledematen, waarop wij moeten toetasten. Wij moeten bij de kennis der noodige instrumenten de geoefendheid in het hanteeren daarvan paren. Ontbreekt een dezer eigenschappen, de staat weigert ons het recht om vrij en frank als geneesheer op te treden. Zouden wij ons desniettemin, zonder brevet van bekwaamheid, aan eene operatie wagen, zoo zullen wij, den plattelandsheelmeester van voorheen gelijkend, dikwerf in plaats van zieke ledematen te genezen, de gezonde kwetsen, en het geneesmiddel wordt erger dan de kwaal.

Welke nu is de organische en anatomische kennis op ons gebied in casu gevorderd? Niet anders dan het duidelijk begrip van het geestelijk volkslied met de noodige routine der muzicographie en der archeologie als instrument (*Zang en Gebed*, bl. 25—45).

Het begrip van het kerklied als *lied*, d. i. zooals reeds overal herhaald is, het lied in zijn lyrische constitutie, in zijn lyrisch bloed; lyrisch, niet enkel in den heftigen graad der Dithyrambe — zooals iemand, denkelijk in figuurlijke overdrijving of in al te lyrische stemming schijnt te hebben willen vorderen (vgl. *Z. en Gebed*, bl. 23) — maar lyrisch in den omvang van zijn katholieke beteekenis, lyrisch van den hoogsten graad tot den laagsten, waar het zich verliest in het didactische en het epische, gemetamorphoseerd door het geloof en de liefde [1]).

---

[1]) „Es gibt ja so unendlich viele Stufen auf der Leiter der Gefühle vom Dithyrambus herab bis da, wo zu ebener Erde die Lehr-

Van het volkslied in zijn *kerkelijk* karakter, d. i. katholiek in merg en been, niet beperkt bij de beperkte doeleinden en eigenaardige behoeften der Liturgie, maar in al de ruimte van stof, in al de verscheidenheid van vorm, welke het godvruchtig leven aanbiedt, zooals het zich, op de theologia ascetica gegrondvest, van eeuw tot eeuw altijd oud maar ook altijd vernieuwd onder de leiding van den H. Geest in den schoot der Kerk ontwikkelt.

Van het geestelijk volkslied in zijn *populair* karakter. Daarom niet enkel in den archaischen vorm, in het eentonige, langdradige, waarin de schoonste poezieën der middeleeuwen soms verborgen liggen, maar met eerbiediging van de veranderde aesthetische waardeering des volks — wat trouwens Prof. Jansen na zijnen vriend met klem herhaalt — doch ook hier wederom niet tot ideaal genomen de vormen en de gedachte der Liturgie. *De liturgische gebeden en hymnen mogen het non plus ultra zijn van kerkelijkheid, ze zijn het niet van populariteit.* De liturgische gebeden nog eens, hoe eerbiedwaardig en heilig ook, zijn niet dè volksgebeden om in de moedertaal gebeden — de liturgische hymnen zijn niet dè volkslofzangen om in de moedertaal gezongen te worden.

Sprekende van de hymnen van onbepaalde Heiligen eener bepaalde klas, zooals belijders, martelaren enz in het Brevier „wo derartige allgemeine Lieder wohl stets eine liturgische Nothwendigkeit bleiben werden", zegt Dreves verder: „Nimmt man denselben vollends die lateinsche Toga ab und schnürt sie in eine hochdeutsche Uebersetzung, so gewinnen sie noch an Nüchternheit und machen alsdann eine geradezu mitleiderregende Figur" (bl. 28). En wat verder: „Die altchristlichen Hymnen eines Ambrosius, Prudentius, Fortunatus, die für liturgischen Gebrauch geschriebenen Prosen und

---

poesie ihren Anfang nimmt. Da ist Raum genug für Pathos." (Dreves, S. 32). — Dom Laurent Janssens, Benedictijn van Maredsous, zegt, in aansluiting aan mijne brochure *Zang en Gebed*: „Il y a lyrisme et lyrisme. Le dogme comporte par sa majesté même et surtout par la foi de l'âme qui le professe, un lyrisme latent, que la mélodie stimule et que le sentiment pieux du fidèle fait arriver à sa pleine éclosion. Tel est le lyrisme du *Credo*, *Pater*, du *Landa Sion*" *(Revue Benedictine* Janvier '93).

Sequenzen Notkers, Hermanus des Gebrechlichen, Adams von St. Viktor, scheinen einer eigentlich volksthumlichen Uebertragung nicht wohl fähig zu sein. Der weitaus grösseren Mehrzahl nach (fast einzig die echten Ambrosianischen ausgenommen), waren dieselben ursprunglich nie für das Volk bestimmt; sie halten sich daher sämmtlich nach Inhalt und Form weit über dem poetischen Niveau der populären Dichtung... Unsere modernen sprachgewandten Uebersetzer kann nur ein viel gebildeterer Leserkreis verstehen, als der ist, an den das Volkslied sich wendet... Auch Luther, dessen Kraft doch gerade in seiner Popularität lag, hört auf, populär zu sein, wo er anfangt Lieder zu übersetzen" (S. 123).

Ook in mijne verzameling heb ik één vertaalde hymne opgenomen, en die ééne, de ondervinding heeft het mij bewezen, — is er nog te veel.

Wat in het bijzonder de vertaling der liturgische gebeden betreft ten dienste van het volk, de beperkte ruimte, waarover ik beschikken mag, veroorlooft mij slechts eene verwijzing naar Dom Gueranger's *Institutions liturgiques* (Tom. III, Ch. IV): *De la traduction des livres liturgiques en langue vulgaire*, alwaar de groote hervormer der Liturgie in Frankrijk bewijst, dat de vertaling der liturgische gebeden als volksgebeden historisch eene innovatie is uit de XVIIe eeuw, door de Jansenisten stelselmatig geëxploiteerd, eene inovatie, welke Paus Alexander VII, bij breve van 12 Jan. 1661, brandmerkt als eene waanzinnigheid: „vesania, ut Missale Romanum latino idiomate... conscriptum ad gallicam vulgarem linguam convertere, sicque conversum typis evulgare, et ad cujusvis ordinis et sexus personas transmittere ausi fuerint, et ita sacrosancti Ritus majestatem latinis vocibus comprehensam dejicere et proterere ac sacrorum Mysteriorum dignitatem vulgo exponere temerario conatu tentaverint". Verder noemt de Paus het een „novitatem perpetui Ecclesiae decoris deformatricem"... en legt de excommunicatie op dergelijke vertalingen.

Op een vraag van den Bisschop van Langres, of de bisschoppen eene vertaling van het *Ordinarium Missae* mogen goedkeuren, wordt geantwoord: „Sanctissimus mandavit, ut Episcopus orator moneat traductores, ut ab coepto abstineant; ejusdemque operis impressionem et publicationem inhibeat" (6 Juni 1857: Muhlbauer, Tom. II, p. 24).

In Frankrijk evenwel was reeds spoedig de vertaling der misge-

beden een voldongen feit geworden, niet meer tegen te houden. Dit is het gebleven ten spijt van de reactie van ijverige bisschoppen.

Dom Gueranger wilde daarom het verbod van Alex. VII. verzacht en teruggebracht zien tot de wetten, welke de bijbelvertalingen regelen. Dit verlangen is werkelijkheid geworden door de beslissing van 4 Aug. 1879, waarbij den geloovigen enkel verboden wordt het gebruik van de vertalingen, welke niet de uitdrukkelijke goedkeuring des bisschops dragen.

Aan de wachters van Israël blijve het dan voorbehouden te oordeelen, of de richting, welke zich hier openbaart„la manie de la langue vulgaire", al of niet moet tegengehouden worden naar den blijvenden geest der Kerk. Altijd blijft het waar, dat de liturgische gebeden niet beschouwd mogen worden als het ideaal van volksgebeden. „Telle est la majesté des livres liturgiques — zoo besluit Dom Gueranger — qu'ils doivent être garantis contre la familiarité du vulgaire et par la langue sacrée dans laquelle ils sont écrits, et par le silence mystérieux de l'autel dans les moments les plus sublimes, et par l'extrême réserve à laquelle doit être soumise la traduction des formules dont ces livres se composent" (t. a. p.). Daarom ook, het overwicht, hetwelk ten onzent van zekere zijde bij de restauratie van het volkslied ten onrechte aan de Liturgie gegeven wordt, dreigt die restauratie zelve ten schade te komen. Het volkslied hoeft niet van de eene kwaal genezen, om van een andere aangestoken te worden. Zorgen we daarom, bij al ons ijveren voor het beste, den blaam niet te verdienen van: „Medice, cura teipsum: geneesheer, genees u zelven!"

J. Bogaerts, C. Ss. R.

PASCHEN.

De eerste geloofswaarheid, die het stamelende kind wordt ingeprent, is het bestaan van God; de eerste voorwaarde voor ieder menschelijk wezen om zaligheid te verwerven, is de erkenning van dat bestaan; de wortel van den boom der Katholieke Kerk is het leerstuk: „Credo in unum Deum: ik geloof in één God". Wie kan met een schijn van recht die waarheid betwijfelen? De redelijkheid, dat al het bestaande een oorzaak moet hebben, de aangrijpende grootschheid van het heelal, de overweldigende berggevaarten, de onafzienbare watervlakte van den oceaan, de machtige orkanen, de ontelbare sterrelichten aan het ongemeten firmament, en ook de heerlijkheid en fiere majesteit dier gulden zonne, die lachende schoonheid der bloeiende dalen, die vroolijke bloemenkleuren, bovenal die steeds verrassende orde in het wonderlijk samenstel der natuur, 't verplettert al het trotsche hart, dat zelf het meesterschap begeert, en stuwt den mensch voort tot de belijdenis: „Credo, credo in unum Deum".

Ja, mijn God, wij erkennen uw bestaan; wij beseffen dat niets zou zijn, als Gij er niet waart; wij weten het: de stof zou dood zijn zonder U, niet eens bestaan; dat wij leven, dat de gansche natuur leeft, wij danken het slechts aan U. Gij zijt onze schepper, onze levenwekker: „Opent Gij uwe hand, allen verzadigen zich aan het goede; keert Gij uw aanschijn af, zij zijn ontsteld; neemt Gij hun adem weg, zij bezwijken en keeren weder tot hun stof; zendt Gij uwen geest uit, zij worden geschapen en Gij vernieuwt het aanschijn der aarde" [1]).

[1]) Ps. CIII, 28—30.

Aan God hangt ons leven. Leven erkennen, is Gods bestaan erkennen. Hij is de Heer des levens. Zonder Hem niets, Hij is het leven en buiten Hem is dood.

God zelf leeft, één in drie personen. Eeuwig wordt de Zoon uit den Vader geboren en komt de Heilige Geest uit beiden voort, eeuwige acten, eeuwige werkingen der kennis en der liefde — ook in ons zulke hooge levensuitingen — eeuwige geboorte en voortkomst, eeuwig leven.

God, de eeuwig zijnde, de eeuwig levende, „Deus vivus", Hij is de oorsprong van ons zijn, van ons leven.

„Ik geloof in één God, den almachtigen Vader, Schepper van hemel en aarde", zóó belijden wij van den Vader. Van God den Zoon zegt Joannes, als hij zijn arendsvleugelen aanschiet: „Het Woord was God... Alles is door hetzelve geworden en zonder hetzelve is niets geworden, dat geworden is. In hetzelve was het leven". En belijden wij den H. Geest niet als den „Heiligen Geest, den Heer en levendmakende"? Het is meer bijzonder het leven der genade, welks schenking aan den H. Geest wordt toegeschreven; ook die werking is een scheppingsdaad, in zooverre ook daar, in de gestorven ziel, de dood der zonde moet wijken voor het leven der genade. Neen, niet alleen het natuurlijke leven werd ons door God geschonken, veel meer dan dat werd den mensch gegeven, toen de Schepper den man uit aarde de onsterfelijke ziel inblies; toen werd ons een eindeloos-zijn, een leven, dat eerst leven in de volheid des woords is, een leven voor de eeuwigheid geschonken. De kostbare gave werd verspild, verspild zoozeer, dat het eeuwig bestaan een bestaan van ellende werd, een toestand gruwelijker dan de dood, zoodat met recht van den verworpeling kon gezegd worden, dat het beter voor hem ware, als hij nooit geboren was. Die toestand was de dood der ziel, zooveel ijselijker dan de dood des lichaams, als het zieleleven in heerlijkheid het natuurlijke leven overtreft. Maar de almacht Gods, die den mensch had uit het niet geroepen,

kende in zijn wijsheid het middel om een daad te wrochten, nog wonderlijker, nog grootscher dan de schepping zelve; de doode ziel herleefde door Hem, die gezegd heeft: „Ik ben de verrijzenis en het leven". Zoo is dan in de natuurlijke en in de bovennatuurlijke orde God de Schepper, die uit dood leven, uit niets alles, uit duisternis licht voortbrengt.

Dat groote werk nu van Gods almacht, Hem alleen toekomende, waarin en waardoor wij Hem erkennen als God, als den schepper en de bron des levens en der zaligheid, het wordt weerspiegeld en flauw weerschenen in het geschapene. Treft ons de afbeelding van Gods wezen, van zijn eigenschappen, van zijn Drieëenheid in de zichtbare wereld, het meest in den naar Gods beeld geschapene, naar het dichterlijk woord:

„Een Godheid geeft haar glans door 's menschen oogen heen
De redelijke ziel komt uit zijn trouw zwieren",

de daad zelve der schepping, de verwekking van leven uit dood zien wij afgeschaduwd in 's menschen, vooral des kunstenaars, scheppende kracht, en luisterrijk zien wij haar als herhaald in het afsterven en herleven der natuur.

Wie denkt niet aan het „fiat lux", wanneer „de gouden Titan komt rijzen en gaat schitteren over bosch en duinen"? Giet hij zijn stralen uit, dan neemt alles op nieuw vorm en kleur en leven:

„Zijn glans verguldt en struik en blad
En spiegelt in 't gepareld nat."

Bij den aanblik van dat nooit verouderd, van goddelijke almacht tintelend schouwspel, komt ons het *Magnificat* op de lippen, Hem ter eere, die licht schept uit duisternis.

Leven na dood, ook bij het keeren der jaargetijden.

De ijzige adem des winters heeft de vogelen verdreven, bloem en plant ontbladerd, de groene natuur ligt als dood onder de witte wade, de vloeiende beek staat stil, striemende sneeuwgeesels jagen mensch en dier achter hunne beschuttingen: „Wie kan bestaan voor zijn koude... Zijn wind blaast en de wateren

vloeien" [1]). Keer weer: lammeren huppelen en vogels zingen, ruischende stroomen en rijkdom van geurige bloesems, alles leeft om u heen, het zwelt en knopt en kiemt en bloeit weer als op den scheppingsdag: „En God sprak: de aarde brenge voort... En de aarde bracht gras voort, dat groent en zaad draagt naar zijne soort" [2]).

Altijd frisch, altijd nieuw en indrukwekkend blijft ons dat herleven der natuur.

Ook de heidenen voelden diep de beteekenis van het aanbreken der lente. Gewoon in de wisselingen des jaars aanleiding tot feestviering te vinden, hielden zij ook een lentefeest, maar legden bij voorkeur in dat feest een geheimzinnige en godsdienstige beteekenis, een bewijs van den diepen indruk, dien de tegenstelling van dood en vruchtbaarheid op hen maakte. In hun theophanieën, in het begin der lente gevierd, herdachten zij de wederverschijning van den zonnegod, in den eeredienst van Demeter was de terugkomst der lente voor hen de wederkeer van Persephone uit de onderwereld, en ook onze Germaansche voorvaderen eerden bij den aanvang van het voorjaar hun Ostara, godin der vruchtbaarheid en des lichts.

Helaas! De machtige werken des Scheppers dienden zóó tot hoon in plaats van tot eer des makers.

Evenals kinderen het beeld en den afgebeelden verwarren, zoo verwarden zij God en zijn natuur.

Is niet de zon een beeld van God? Bron van warmte, licht, wasdom, beweging, van de zegeningen des waters en des vuurs, is de zon, van welke wij zoo afhankelijk zijn als kinderen van de moeder, de afbeelding van den Schepper, die alles tot zich trekt, die het eeuwige licht is en de ongebluschte liefdegloed. Welnu, ook dat hooge werk van Gods hand, wat zijn grootheid

---

[1]) Ps. CXLVII, 17, 18.

[2]) Gen. I, 11, 12.

moet roemen, werd den heiden een voorwerp van aanbidding, ja, werd voor hem God, de hooge Hemelheer zelf: „Zij dienden het schepsel liever dan den Schepper" [1]).

Goddank, wij mogen zeggen: toen ik een kind was, sprak ik als een kind: in de kindsheid van ons volk, toen onze vaderen nog de afgoden dienden, aanbaden zij de zon, maar nu zijn wij mannen, en als het zonnelicht door 't morgenrood breekt, dan heffen wij 't „Looft den Heer, gij hemelen der hemelen" [2]) aan. Zoo vieren wij den morgenstond. Een lentefeest echter ter verheerlijking des Scheppers kent de Kerk niet. De reden? Zij ligt voor de hand.

„Augustus' rijk verliest zijn eer,
De Roomsche scepter reikt niet veer",

zingt Vondel den kleinen Jesus toe. Ja, de Kerk van Christus zou zich verder uitstrekken dan „voorbij Garamanten et Indiërs" [3]). Over den heelen aardbol zouden er wonen, die voor Jesus' naam de knie zouden buigen, zoover van elkander, dat als het eene volk den zomer genoot, het andere den winter had, dat voor den een de plantengroei eindigde, wanneer hij voor den ander begon. Hoe bleef er dus plaats over voor een algemeen feest bij het aanbreken van een lentegetij?

Daar derhalve een lentefeest, wat van de Kerk uitging, slechts voor een gedeelte der wereld waarde zou hebben, was de beteekenis, weleer aan 25 Maart gehecht, ook slechts geldig voor een deel van het menschdom. Op dezen dag toch, die tot het Concilie van Nicaea gold als de nachtevening, dus als het begin der lente, vierde men oudtijds het feest van Adam's schepping en van Christus' dood [4]). Durandus van Mende zegt

---

[1]) Rom. I, 26.

[2]) Ps CXLVIII.

[3]) Vgl. *Aen.* VI, 795.

[4]) *Hist.-pol. Blätter,* B. 101, S. 12: „Der 25 März ist im Naturleben das Datum der Tag- und Nachtgleiche und das Beginn des stei-

dan ook naar aanleiding van het feest van „Maria Boodschap", dat de Verlosser in de lente is vleesch geworden, omdat in dit jaargetijde het aanschijn der aarde vernieuwd wordt. Hij voert te dier gelegenheid o. a. dezen hymnus aan, die de feiten bezingt, op dien feestdag herdacht:

„Salve festa dies, quae vulnera nostra coerces.
Angelus est missus, est passus et in cruce Christus.
Est Adam factus et eodem tempore lapsus.
Ob meritum decimae cadit Abel fratris ab ense.
Offert Melchisedech; Isaac supponitur aris.
Est decollatus Christi baptista beatus.
Est Petrus erectus, Jacobus sub Herode peremptus.
Corpora sanctorum cum Christo multa resurgunt.
Latro per Christum tam dulcem suscipit Amen" [1]).

Niet vreemd dus was den Christen de gedachte van een lentefeest, maar kon dat niet overal gelijktijdig plaats hebben zonder zijn beteekenis te verliezen, een beter, een meer algemeen, meer katholiek feest was hem daarvoor in de plaats geschonken, en dat was het ware lentefeest, het blijde feest der ontzagwekkendste

---

genden Lichtes. An diesem Tage war in den alteren Kalendarien eingetragen: die Schöpfung Adams und der Tod Christi .... Diese Momente der Heilsgeschichte stellte die griechische Kirche in den Vordergrund und feierte den 25 März als Fest des Herrn, während die lateinische in der Ankündigung, dass Maria die Mutter des Erlösers werden sollte, die Bedeutung des Festes fand".

[1]) „Gegroet, o feestdag, die onze wonden heelt, waarop de Engel werd gezonden, Christus aan het kruis heeft geleden, Adam is geschapen en ook gevallen is, waarop Abel om de welgevalligheid zijns offers door zijn broeder werd gedood, Melchisedech zijn offer bracht en Isaac ter slachting werd geleid. Op dezen dag ook is de Dooper onthoofd, Petrus gekruist, Jacobus ter dood gebracht. Vele lichamen van heiligen zijn met Christus opgestaan en de moordenaar ontving van zijn goeden Jesus de verzekering van zijn geluk." Migne, *Enc. der kath. Lit.*

overwinning van den dood door het Leven, het feest der feesten, Paschen.

Is de herleving der natuur het tijdstip, waarop Gods almacht tot ons het luidste spreekt, wij Hem erkennen als den gever en oorsprong van al wat leven heeft, als den Heer, die leven wekt uit dood, eerst op Paschen blinkt ons die almacht in haar volheid tegen; dan zien wij nog wonderlijker dan in de natuur, hoe God het uitgemergelde, doode lichaam met luister doet herleven; wat geen sterveling vermocht, voltrekt God aan zijn eigen menschelijk lichaam.

Op dien dag vallen wij in aanbidding neer, verheugen ons, omdat wij in die opstanding God erkennen en roepen uit: Gij alleen, o God, zijt groot, „Tu solus Dominus", Gij alleen zijt God.

Paschen is het feest van God, de erkenning, dat God almachtig, dat God God is. Paschen is een andere scheppingsdag, het is de dag der dagen, de lente der lentes; de ware zon verrijst, de ware zon keert weer; het eeuwige licht, „lumen de lumine", rijst dan, voordat de zon aan den hemel komt. Zagen de heidenen in de lente een god weer verschijnen, ons rijst in waarheid de ware God, mensch geworden, met Paschen uit den dood.

Alleluja! De winter is heen, de nacht is verdwenen, en wij zwakken, gevoelend dat wij niets beteekenen, dat wij geen koningen over de natuur zijn, wij anders weezen op de wereld, wij vieren dan het feest, dat wij een vader, een steun, een eindeloos machtigen beschermer, een God hebben: „Credo in unum Deum", het jubelt ons uit 't hart.

Welk een feest! Wat belooning na de droeve vasten.

Wij hebben geleden, het lichaam heeft zich verstorven, het hart gebloed. Nu ook voelen wij eerst de blijdschap van den triomf.

Wat voorafging, sombere aschdag en ernstige verstervingstijd, lijdensverhalen en overwegingen, die goede week, waarin elk

vreugdeteeken moet zwijgen en het doode, ziellooze geklep de levensvolle tonen vervangt, de aandoenlijke witte Donderdag en bovenal de overstelpende droefheid van Jesus' sterfdag, het heeft alles ons hart vermorzeld; maar hoort, daar stijgt een lied: „Glorie zij God" en alles bruischt en alles leeft en zingt, 't is weer morgen, 't is de zegepraal des levens, 't is de dag, die ons een voorsmaak geeft van het eeuwig leven daarboven.

Gij alleen zijt machtig, Gij alleen zijt God, dat is de grondtoon van ons Paaschlied; en wijl dat leerstuk het fundament is van ons geloof, is Paschen het eerste der feesten, het souvereine feest. En daarom ook hier het schitterendste licht, de rijkste tooi, de blijdste liederen. Het is Jehovah, dien gij viert, de onuitsprekelijke; als gij denkt aan de uitgestrektheid van het heelal, dan duizelt gij, en toch is het heelal, bij Hem vergeleken, oneindig minder dan gij bij het heelal.

Zijn naam schittert op dezen dag en van dien naam schieten stralen: het zijn de heerlijke geheimen van ons geloof, altemaal 't gevonkel zijner almacht.

En dat glorielicht wemelt en spiegelt in de gansche viering van het feest, in de Mis, die dan wordt opgedragen, in de heilige sacramenten dan toegediend, in al de gezangen en plechtigheden van den dag. Glanst ons overal de godheid van den Zoon, zijn verrijzenis en de verlossing in de oogen, ook de Schepping des Vaders, de kracht des Geestes, het geheim der H. Drievuldigheid schitteren ons tegen; de menschwording van God den Zoon en de maagdschap zijner Moeder worden herdacht; de groote feiten van het O. Testament doemen weer op; het gevoel van gemeenschap met de engelen en de heiligen spreekt zich heerlijk uit; de litanie brengt ons het gansche leven van Christus, het leven zijner Kerk, haar lijden en strijden en haar geschiedenis in herinnering; het H. Misoffer, bij voorkeur voor Paschen bestemd, zoodat de Grieksche Kerk het in de vasten maar tweemaal 's weeks opdraagt, komt dan eerst uit in volle majesteit; het hoogheilig

Vleesch en Bloed wordt dan door allen genoten en de stroomen van genade tot wedergeboorte en verzoening vloeien met Paschen rijker dan ooit.

In al die geheimen, op het Godsfeest gevierd en herdacht, in al die stralen erkennen wij God en zijn grootheid. En daarom werd voorheen de naam Paschen ook aan andere feesten gegeven [1]); geen wonder, dat het feest bij uitnemendheid dien naam heeft behouden.

Het is om dit feest, dat zich het gansche kerkelijk jaar als een bloemenkrans heenslingert. Immers, daar zich het kerkelijk jaar als het natuurjaar naar de zon, maar naar de ware Zon der menschheid, regelt, is de terugkeer dier Zon het eerste feest der Kerk, als de lente dat der natuur.

Van almacht en God spreekt morgen en lente; nog grooter getuigenis voor de almacht en daardoor voor het bestaan van God legt Paschen af. Daarom mocht de groote Leo zeggen, dat op dit feest geheel onze eeredienst berust. Niet alleen ziet alles daarop, nog meer, iedere week wordt Paschen herhaald. Iedere Zondag toch is een klein Paaschfeest. Dan verheffen wij ons om de opstanding te gedenken. Is Paschen de dag, dien de Heer gemaakt heeft, Zondag heet de dag des Heeren, de dag der H. Drievuldigheid. Op Zondag schiep God de Vader het licht, verrees God de Zoon, overstroomde ons de genade van den H. Geest. Ja zelfs iedere dag is een Paschen. Die opvatting is zoo oud als de Kerk: „Dies et nox resurrectionem nobis declarant; cubat nox, exsurgit dies" [2]), het zijn de woorden van Clemens

---

[1]) Aan de groote feesten Hemelvaart, Pinksteren, Kerstnacht en Driekoningen; Paschen heette *Groot Pascha* en de nederdaling des H. Geestes werd *Pascha Pentecostes* genoemd. Vgl. Migne, *Enc. der kath. Lit.*

[2]) „Dag en nacht verkondigen ons de verrijzenis: de nacht gaat ter ruste, de dag verrijst."

Romanus. Iedere dag bewijst Gods macht, is een feestdag ter eere Gods. Daarom dan ook zingen wij: „Per singulos dies benedicimus Te: ten allen dage loven wij U"; maar meer dan op eenigen anderen loven wij God op den dag van Paschen; die dag is bovenal zijn dag, de feestdag der almacht, der schepping, der herleving.

Is het wonder, dat Gods Kerk haar Koning met al hare krachten looft en dat de plechtigheden van Paschen de schoonste zijn van alle?

Volgen wij in hoofdtrekken deze plechtigheden, gelijk ze voor het grootste gedeelte nog in onze kerken gevierd worden, maar oudtijds vooral in vollen luister en beteekenis uitkwamen. Eenige onnauwkeurigheden en anachronismen moge de goedgunstige lezer daarbij over het hoofd zien.

„Nu edellieden, blij van geest,
Ter kerke gaan op 't hooge feest".

Die gespierde verzen komen ons in den zin, als wij ons voorstellen, hoe in oude tijden de schare der geloovigen reeds tegen het vallen van den Zaterdagavond (*Vespere Sabbati)* in feestelijke stemming opging naar de statige basiliek. Zooals de dag der eerste H. Communie voor ons in de kinderjaren, zoo is voor velen hunner de blijdste dag aangebroken; onder geleide der diakenen, hun leermeesters, treden zij kerkwaarts om het H. Doopsel te ontvangen. De ruimten vullen zich; achter in de kerk staan de catechumenen, voor de deuren der kerk de bisschop met zijn priesterstoet. De avond schemert. Ziet, daar slaat het vuur uit den steen, 't is het zinnebeeld van leven uit den dood ontsproten. Wierook wordt gewijd, voor den dienst van den waren God bestemd. Nu treedt de stoet de kerk binnen, en 't is ter herinnering aan de eerste openbaring van Christus' verrijzenis aan het zwakke geslacht, dat juist de diaken een licht ontsteekt, het hoog houdt, zoodat het door de donkere gewelven schijnt. „Lu-

men Christi: het licht van Christus" roept hij uit, en alles knielt en aanbidt den God, die licht schept uit duisternis, en dankt voor de opstanding van den Verlosser. Driemaal schalt deze kreet, en als een beeld van den drieëenigen God branden drie kaarsen uit één stengel ontsproten.

Nu schaart zich alles om de nieuwe, nog niet ontstoken Paaschfakkel heenen. De dichte drom der geloovigen rijst op, en daar klinkt de groote trompethymne door de bogen. De schoonheid van dien zang, dat golvende, melodieuse maar krachtige, majesteitvolle koningslied is niet weer te geven: „De Koning triomfeert, de nevelen zijn verdwenen; bazuinstooten en luide zang moet daveren. 't Is Paschen; de dood is verwonnen door het Lam, de slavenketenen zijn verbroken. Deze nacht brengt de zondaars als boetvaardigen terug en geeft nieuwe kinderen aan de Kerk. In dezen nacht verrijst Christus als overwinnaar des doods. O liefde, die uw Zoon gaaft om den slaaf te verlossen! Deze nacht is den klaarsten dag gelijk. Haat vlucht heen, liefde regeert".

Daar steekt het tintelend licht de Paaschkaars aan, heerlijk symbool, hoe een der drie goddelijke personen zijne Godheid meedeelde aan een sterfelijk lichaam, zonder dat zijne Godheid verminderd werd, toen hij het vleesch aannam, dat gevormd was uit het zuivere lichaam van Maria, die geen man bekende [1]).

„In dezen nacht is aarde en hemel één. Als de tijd komt, dat Christus verrijst, de ware Morgenster, dan moge Hij deze fakkel vinden, brandend Hem ter eere."

Daarna volgen de plechtigheden des Doopsels. Twaalf stukken worden — eertijds in 't Grieksch en in 't Latijn — den doopelin-

---

[1]) „Qui licet sit divisus in partes, mutuati tamen luminis detrimenta non novit. Alitur enim liquantibus ceris, quas in substantiam pretiosae hujus lampadis apis mater eduxit." In het *Sacram. Gallic.* volgt hier o. a.: „O vere beata et mirabilis apis, cujus nec sexum masculi violant, nec filii destruunt castitatem, sicut sancta concepit Maria, virgo peperit et virgo permansit".

gen voorgelezen; die stukken zijn vol bewijzen van Gods almacht, die leven wekt uit dood, vol toespelingen op het sacrament, dat gaat toegediend worden, en ook op het feest van heden. De eerste profetie verkondigt de grondwaarheid: alle leven van God. De tweede spreekt van herschepping uit het water; de derde van de menigte kinderen, God geworden door het offeren van zijn Zoon Bevrijding uit slavernij leert de volgende en het loflied stijgt: „Zingt den Heer, paard en berijder heeft Hij neergeworpen in de zee". Dan noodigt Isaïas allen uit om tot de wateren te komen en, zonder goud, wijn en melk te koopen. Baruch stelt de nietigheid des menschen tegenover de macht van God. In het woord van Ezechiël herleeft het verdorde gebeente. Weer spreekt Isaïas, nu van de bescherming en verzorging en liefde, die bij Christus den uitverkorene wacht. Ook het eten van het Paaschlam wordt herdacht, want „het offer van ons Paaschlam is even grootsch als de schepping der wereld".

Ook van de catechumenen werd rouwmoedige zondenbekentenis gevorderd [1]), daarom spreekt hun de tiende profetie van boetvaardigheid als eenig redmiddel voor den gevallene. Nog vernemen wij de bedorvenheid van het uitverkoren volk en hunne verwerwerping, een les vol beteekenis voor de joodsche bekeerlingen, en tot de heidenen richt zich de laatste, daar zij verhaalt van Gods wonderbare redding der jongelingen, die de goddelijke eer weigerden aan het gouden beeld van den koning.

Maar reeds dorst het hart der aanstaande Christenen naar de waterbronnen. Nu vooral wordt de kracht van den H. Geest ge-

---

[1]) „Nicht sacramental ist die im christlichen Alterthum übliche (specielle) Beichte der Täuflinge" (Mayer, *Gesch. des Katechumenats*, S. 135 ff). — „Manche Vater waren der Ansicht, dasz durch die vorangehende Busze und Reue mit dem Bekentnisz der Sunden die innere Reinigung ihren Anfang genommen habe und in der Taufe vollendet worden sei" (Schanz, *Die Lehre von den H. Sacramenten*, S. 264, 265).

prezen, die het steeds levenbrengend water moet heiligen om straks de zielen te doen herleven. Eens daalde de H. Geest op God den Zoon, moge Hij thans met het symbool van Christus, de Paaschkaars, in het water neerdalen. En telkens wordt weer de H. Drievuldigheid herdacht; driemaal daalt de kaars, driemaal slaat de celebrant een kruis over het water en zegent het in naam van den levenden, waren, heiligen God, driemaal ook ademt hij als teeken van leven in den vorm van de letter, die de ψυχή, de ziel, het leven verbeeldt.

Thans vangt de groote handeling aan. Het symbolum klinkt in twee talen uit den mond der catechumenen; nu stroomen de wateren des Doopsels, en alles bidt en smeekt. De aanroepingen der litanie werden drie-, soms nog meermalen herhaald. Alle Heiligen moeten meebidden; o, als die litanie wordt gezongen, dan is 't of de gansche hemel met zijn grooten er bij wordt geroepen om mee feest te vieren, Maria, de engelen, apostelen, martelaren, maagden, allen, allen moeten komen: 't is Paschen.

Al de groote mysteriën uit Christus' leven worden herdacht, zegen afgesmeekt voor Paus en Kerk, versterking voor de nieuwe Christenen, gunsten voor hun weldoeners; „de vruchten der aarde" schijnt nu wel zinnebeeldig te zien op deze nieuwe vruchten; ook worden op zulk een dag de broeders en zusters in het vagevuur niet vergeten.

Eindelijk richt zich de bede statig tot het Lam, dat thans gaat geofferd worden, en onder het aanroepen van de H. Drievuldigheid begint de offerande.

't Is na middernacht.

Introitus om de stemming van den dag aan te geven, is thans niet noodig. Alle lichten branden, witte kleeding drukt de blijdschap uit. Plotseling vaart een ademloos zwijgen door de menigte. „Glorie aan God in den hooge", en klokken beieren, en koperen tonen dreunen, nu weerklinkt de tuba, nu davert de tempel. 't is het oogenblik. 't is Paschen.

Juich, jubel, Christus is verrezen. Ja waarlijk, „divina humanis junguntur", het is hier de hemel op aarde.

Gebed en les volgen voor onze nieuwe broeders. En daarop dat heerlijke, fiere Alleluja. Die triomfkreet is den hemel ontleend. Wie zijt gij, dichter van dat lied? „Looft den Heer alle volkeren", bruischt het verder, komt nieuwe kinderen aller talen, looft uw Schepper.

Het Evangelie van dezen dag is met recht een blijde boodschap.

Credo en offerande ontbraken in de oude Mis, zoowel als de hymnus in het officie, daarom blijven zij weg, teeken van de oudheid onzer Paaschviering.

Maar als aanstonds Christus zelf in ons midden komt staan, zooals weleer na zijn verrijzenis onder zijn apostelen, heeft dan de vreugde niet het toppunt bereikt? Hij geve ook ons zijn vrede; maar tot gedachtenis, dat Hij niet terstond aan zijn apostelen verscheen, groeten wij elkander heden niet met die woorden. „Surrexit Dominus vere: de Heer is waarlijk verrezen", zoo zal vandaag de feestgroet luiden.

Doch zie, een lange schaar van geloovigen, reeds vele uren ongespijsd, nadert eerbiedig en knielt nederig aan de tafel des Heeren. In aanbidding verslonden, voelen en beseffen zij 't: „Ik leef niet meer, maar Christus leeft in mij".

Wat nooit gebeurt, geschiedt thans: de Kerk, als buiten zich van vreugde, heft onder de Mis de vesperzang aan: Alleluja, Alleluja! Hoor, daar zingt de Moeder Gods het overwinningslied voor de zegepraal van haar Zoon: „Magnificat anima mea Dominum".

Nog een kort gebed om liefde en eendracht, en nu is waarlijk het groote offer opgedragen, de verlossing is voltrokken. Alleluja, Alleluja. Deo gratias, Alleluja, Alleluja! Ja, loof den Almachtige, die alleen ons zulk een feest kon bereiden.

Nog lang blijft binnen de kerk en daarbuiten het alleluja aanhouden. Een week lang rustte weleer de arbeid, blijde mysterie-

spelen vertolkten de algemeene vreugde [1]); zij klinken nog na in het dramatische „Victimae paschali"; dramatisch is ook de begroeting van den H. Vader op dezen dag door de drie jongste kardinalen. Thans is 't een tijd van liefde en vergeving, veeten worden afgelegd, geëxcommunieerden treden weer in de kerk, gevangenen worden in vrijheid gesteld. Overal verbroedering. De Paus nuttigt met zijne assistenten het H. Bloed uit één kelk. De blijdschap wordt uitbundig; S Angelo staat in vuurstroomen, S. Pieters koepel is één licht. De feestvreugde slaat overal in werkelijke vlammen uit: een vroolijke stemming brengt tot in de kerken den „risus Paschalis", den blijden lach van Paschen.

Volksspelen naar ieders geaardheid en zinnebeelden van vruchtbaarheid en leven werken mede om aan de Paaschvreugde uitdrukking te geven. Smaal niet, omdat die spelen, die symbolen heidensch van oorsprong zijn. Aan de, helaas misbruikte, natuurfeesten der heidenen, lag diepe waarheid, al kenden zij die niet meer, ten grondslag. Bewaren wij die symbolen, tot hun ware beteekenis teruggebracht, want wij zien in de natuur een heerlijke afschaduwing van Gods macht over het leven en een beeld van de verrijzenis, die ook ons wacht: „Quia ergo rationales sumus conditi, spem resurrectionis nostrae ex ipsa debemus rerum specie et contemplatione colligere" [2]).

Dr. L. J. Sicking.

---

[1]) Bened. XIV, *Comment.* III.

[2]) „Als redelijke schepselen, moeten wij ook uit de natuur en hare beschouwing onze hoop versterken, dat ook wij eenmaal zullen verrijzen." H. Gregorius.

DE PENTATEUCHSTUDIE VAN BOLLAND.

Het is waarlijk de schuld niet van den heer Bolland te Batavia, dat nog ons volk voor het meerendeel geen heil zoekt in een radeloos ongeloof. Met meer dan gewonen ijver haast hij zich om de beweringen der moderne bijbelcritiek als kostelijke waarheid bij de menigte aan te prijzen en te verbreiden. Na *Het Johannesevangelie in zijnen oorsprong onderzocht* volgde weer spoedig „ten behoeve van de ontwikkelden doch niet specieel bijbelkundigen onder zijne landgenooten" *De Pentateuch naar zijne wording onderzocht.*

Ook uit dit nieuwe geschrift blijkt, dat de kunde des schrijvers zeer eenzijdig en zeer gebrekkig is. Wel wordt al aanstonds te verstaan gegeven, dat hier een eerlijk onderzoek gaat beginnen, maar dat goede voornemen is helaas geen daad geworden en het maakt een wonderlijken indruk de zeloten des ongeloofs, voor wie een onpartijdige oordeelvelling onmogelijk is, door dezen fellen partijganger te hooren kapittelen [1]). Hoegenaamd geenen

[1]) „Ten andere heeft die bundel [der Oud-Testamentische boeken] eene waarde in zich zelven, welke slechts miskend kan worden door dezulken, die in hun ijveren tegen de verouderde meeningen des christendoms van hunne zijde den vrijdom missen van vooringenomenheid, die voor eene onpartijdige beoordeeling van voortbrengselen des godsdienstigen gemoeds zoo onontbeerlijk moet worden genoemd. Het is geenszins ten believe dezer laatste klasse van lieden, dat de volgende bladzijden zijn geschreven; veeleer" enz. *Voorrede* van B. De schrijver beproeft hier boven deze „laatste klasse van lieden" het hoofd te verheffen. IJdele poging! Ook als proeve van stijl is zulke taal opmerkelijk.

zin dan ook heeft op zijn boekwerk het devies: „Onderzoekt alle dingen" I Thess. V, 21. Het zegt daar alleen, dat het papier geduldig is.

Toch valt er te dezer zake wel iets te prijzen. Van dien zoo grovelijk misplaatsten schriftuurtekst bleef althans achterwege het tweede lid: „Houdt het goede". En dat was wijs gehandeld. Want het gezag van germaansche en inlandsche rationalisten was den voorstander van het vrije onderzoek te machtig, en hij had tusschen goed en kwaad geene keuze. En zoo werd dit van veel vlijt getuigende Pentateuchonderzoek toch een slecht werk, dat den schrijver niet tot eere strekt. Ten bewijze de volgende regelen.

Om met het begin van deze Pentateuchstudie te beginnen, moeten de eerste tachtig bladzijden onaangeraakt blijven. Want de „inleidende opmerkingen van taalkundigen aard" en het overzicht „over de Oud-Israëlische letteren in het algemeen", waarmee die aanzienlijke ruimte gevuld is, hebben niets van een passende voorbereiding maar zijn in hun schrikbarenden overvloed veeleer geschikt om den geest van de „niet specieel bijbelkundigen" te verdonkeren dan te verlichten. Voorop staat een stuk hebreeuwsche spraakkunst, dat o. a. naricht geeft over de vokalen en voornaamwoordelijke achtervoegsels en geslachten der zelfstandige naamwoorden, over klemtoon, lidwoord, naamvallen en lijdend voorwerp. Ja zelfs blijft den geduldigen lezer het werkwoord met zijn vier wijzen en zeven vormen niet gespaard en wordt hem de Kalvervoeging van *Katal* voorgedreund. Vervolgens komt de tongval van Puniërs en Moabieten en de geschiedenis der zuil van Mesa, waarna het Assyrisch-Babylonisch, Arameesch en Arabisch en de verwantschap dier talen met het Hebreeuwsch ter sprake gebracht wordt, alles met voorbeelden toegelicht. Dan is weer het Hebreeuwsch aan de beurt met zijn letterschrift en uitspraak. om eindelijk de plaats te ruimen voor Talmud en

Misjna en Midrasjim en Targumim en Kabbala, voor palestijnschen en alexandrijnschen Schriftcanon der Joden, alsmede voor den Canon der Christenen. Maar, is ook onze opgave niet volledig, genoeg hiervan.

Na zich op zulk een omslachtige wijze in postuur te hebben gezet, begint nu de Pentateuchbestormer den aanval, en wordt op de gewone manier der rationalisten het bombardement aangevangen. Brommend als sprinkhanen zwermen ons te gemoet de „onbestaanbaarheden, rechtstreeksche inwendige bewijzen van na-Mozaïsche redactie en de herhalingen van den Pentateuch" en dwarrelend voor de oogen, verduisteren zij den gezichteinder als een stuivende sneeuwjacht. Ongelukkig de niet specieel bijbelkundigen, die dezen bijbelkundige om zijn mondvol Hebreeuwsch hun vertrouwen schenken. Reeds voor eeuwen waren de meeste bezwaren, welke hier te berde gebracht worden, door wetenschappelijke mannen onderzocht en uit den weg geruimd. Maar als hadden die geleerden nimmer taal of teeken gegeven, zoo grijpt Bolland alles, wat maar los en vast onder zijn bereik valt, om het met onverantwoordelijke onbesuisdheid tegen den Pentateuch te slingeren en door wild vertoon de onnoozelen te versuffen. Van wat gehalte zijne projectielen zijn, leert al aanstonds de eerste bladzijde der „onbestaanbaarheden".

De aanhef verzekert, dat Abraham „drie honderd jaar na den zondvloed geboren is". Dit mag min of meer waarschijnlijk heeten [1]), maar hieromtrent is toch de wetenschap der bijbelsche tijdrekening nog niet verder gevorderd, dan toen voor twee eeuwen de vraag „in wat regte ouderdom der weereld onze Abraham geboren is" door Goeree [2]) niet onaardig genoemd

---

[1]) Zie Muré, *Bijb. Gesch.* (nieuwe uitg.) I, blz. 89.

[2]) *Mosaize Historie ... door een Liefhebber der Joodse Oudheeden* (Amsterdam, anno 1700) I, blz. 10 en 11.

werd een „te grabbel geworpen twistappel, die nu al vrij lang onder de geleerde koppen over en weder gekaatst is". Dan volgt tusschen de regels, dat een ordelijke maatschappij, gelijk Abraham's geschiedenis veronderstelt, niet in drie eeuwen tot stand kon komen, waarop genoemde „liefhebber der Joodse Oudheeden" eenvoudig antwoordt: „Dit zegt men, en 't is en blijft enkel zeggen, en niet een zier meer". Wekt het verder Bolland's bevreemding, dat in de geschiedenis van Abraham, „koningen en krijgsoversten niets meer over den zondvloed laten verluiden", even redelijk is die argwaan, als wanneer het iemand bevreemden zou, dat B. in zijn pentateuchische studie niets liet verluiden over den Krimoorlog.

Met de bedenking, dat Abraham niet uit Ur der Chaldeëen, zijn geboorteland, gelijk toch God had bevolen, maar uit Haran optrok naar Kanaän [1]), begint de „moderne mensch" eigenlijk zijne taak „om aan de ontneveling en verstandsverlichting der menschheid mede te werken". De ontneveling blijkt echter beneveling te zijn. Want wie alleen Latijn verstaat en in de Vulgaat ter aangewezene tekstplaats „dixit" niet dixerat" leest, moge de opwerping rechtmatig achten, maar onze bijbelgeleerde wist beter, en hij, die ongevraagd zijn lezers Hebreeuwsch wilde leeren, had hen minstens hier moeten wijzen op het hebreeuwsche taaleigen, wat met een en denzelfden tijdvorm alle verleden, ook dat van den meer dan volmaakt verleden tijd uitdrukt. Ter ontneveling paste niet in de voorrede (blz. 26) maar te dezer plaatse (blz. 87) de bemerking, dat „een plus quam perfectum den Hebreën geheel ontbrak". Zie hier dan de zoo gemakkelijke oplossing der moeielijkheid. Na het vertrek van Abraham en familie uit Ur der Chaldeëen te hebben verhaald, verklaart Moses onmiddellijk, waarom die tocht uit het geboorteland was gedaan en zegt hij Gen. XII, 1: „De Heer *had* tot Abraham gezegd: ga uit uw land"

[1]) *De Pentateuch* van Bolland.

enz. Dat hier dus de criticus de gelegenheid liet voorbijgaan om op zeer gewone wijze de eerlijkheid te beoefenen, behoeft geen betoog. Ter verontschuldiging diene echter, dat zijne handelwijze geheel in overeenstemming is met het voorbeeld zijner rationalistische grootmeesters.

Als ernstig bezwaar geldt verder, dat Sara in de Schriftuur eerst schoondochter en later dochter van Terach (Thare) heet. Volgens Abraham's getuigenis was zijne huisvrouw inderdaad zijne zuster, „dochter zijns vaders maar niet zijner moeder". Of Sara nu in den eigenlijken zin des woords dochter van Thare geweest is, valt te betwijfelen, maar laat het zoo zijn, dan mocht zij toch als Abraham's huisvrouw de schoondochter van Thare heeten. Stoote nog eens de oude Goeree [1]) oude koeien in hun vochtige rustplaats terug: „Dat nu Mozes Gen. XI, 31 Sara een schoondogter en niet een dogter van Terach noemd, daar immers een dogter de vader veel nader bestaat dan een schoondogter, geschied omdat ze doe ter tijd reeds aan Abraham uytgetrouwd, veel eer na den Man als na den Vader moest beschreven worden".

Ook zelfs het huwelijk van Abraham, alsmede dat van Jacob en van Moses' ouders prijkt in de reeks der onbestaanbaarheden, want.... dergelijke huwelijken waren immers in strijd met de latere mosaïsche wet. De opwerping is te onnoozel, dan dat zij antwoord verdient en verandert zelfs, een weinig nader bezien, in een bewijs voor de geloofwaardigheid. Ja, ware de Pentateuch door fantaseerende bedriegers lang na Moses geschreven, dan zou van de hoog geëerde aartsvaders een levensverhaal zijn vervaardigd, wat heel en al in overeenstemming was met de *latere* wetten en begrippen der bewonderende nakomelingschap. Nu echter is het anders.

Verstandiger schijnt het, dat de „bedaagde" Sara onmogelijk

---

[1]) *Mos. Hist.* I, blz. 69.

in haar zes en zestigste jaar en zelfs later nog op den leeftijd van negentig jaar eene schoonheid geweest kan zijn, welke de oogen van koningen betooverde. Maar is het wel verstandig voor de meest verschillende dingen eenzelfden maatstaf te willen gebruiken? Bedenken we, dat het menschelijk leven in die oude dagen nog gemakkelijk tot honderddertig jaren reikte, dat Isaäc zelfs honderd tachtig jaren oud werd en Sara althans honderd zeven en twintig jaren heeft voleind, dan mag zij om hare vijf en zestig jaren bij de eerste schaking evenmin „bedaagd" genoemd worden als thans een dertig- of vijf en dertigjarige. Goed zegt Goeree [1]): „Nadien in die tijd de lang-levendheyd en behoud der jeugdige kragten meer als thans in swang was, zoo is de bloeytijd des levens in vele trager verwelkerd, en de schoonheyd heeft langer stand gehouden: 't gene voorzeker alzoo in Sara kan geschied zijn. Zij [sommige schriftverklaarders] voegen der niet heel ongerijmd bij, dat hiertoe veel geholpen heeft, dat Sara tot nogtoe onvrugtbaar geweest zijnde, haar schoone gedaante beter heeft kunnen bewaren als die vrouwen, welke in weinige jaren moeder van een groot huysgezin met kinderen worden". En zelfs voor den tijd van negentig jaren, toen Sara nog zeven en dertig jaren te leven had, behouden die redenen, eenigermate althans, hunne beteekenis, maar zij zijn niet noodig. Volgens het bijbelverhaal toch gaf God toen aan Sara tegen den loop der natuur de vruchtbaarheid om moeder te worden van den zoon der belofte. Is het dan niet redelijk om aan te nemen, dat te gelijk met die wonderbare verjeugdiging ook frissche levenskracht en nieuwe bevalligheid haar zijn geschonken [2]).

---

[1]) *Mos. Hist.* I, blz. 67 en 68.

[2]) „Die Sache verhält sich einfach so: Sarah war seit jenem Besuch in Mamre, wo sie zur Mutter bestimmt und durch Gottes Schöpferkraft auch befähigt wurde, mit einer neuen Fülle von Jugendkraft und Schönheit ausgestattet worden. Sollte sie nämlich

Wat ons tot hiertoe van de onbestaanbaarheden werd voorgezet, is oud, zoo oud en duf, dat het den appetijt niet prikkelt. Blijven we niettemin toetasten. Anders kwam wellicht de klacht, dat het beste van tafel niet werd aangeraakt. Wat dan bijv. te zeggen van de ongerijmdheid, dat volgens Gen. XXI, 14 Agar haar „zoontje" van minstens vijftien jaren op hare schouders moet wegdragen en dat zij later in de foltering van den dorst het kind „ter aarde werpt". Ware dit stukje niet reeds voor lang bedacht en op behoorlijke wijze afgewezen, dan mocht het ten minste guitig heeten. Nu echter is het niets meer dan een afgesleten en nietswaardige grappigheid [1]). Het verhaal in den grondtekst luidt woordelijk: „Abraham nam brood en een zak met water en gaf [het] aan Agar, [het] op hare schouders leggend, en den zoon en liet hen gaan". Kon ook de plaatsing der woorden duidelijker zijn, duidelijk althans weerspreekt zij het rationalistische sprookje. En wanneer dan verder de bedroefde slavin haren Ismaël onder eenen struik nederlegt [2]), bewijst dit alleen, dat de afgematte knaap zich niet meer staande kon houden en de hulp der moeder noodig had. Overigens beteekent ook het woord יֶלֶד (jeled) niet „zoontje" of klein kind, maar

---

Mutter werden, so mussten die Katamenien als Bedingung der Empfängniss wieder eintreten. Diese verjungung und Neubelebung im Centrum des weiblichen Lebens musste aber von da auch nothwendig in die ganze Peripherie ihres physischen Lebens eradiiren, und derselben neue Fülle, Schonheit und Reize verleihen." *Geschichte des Alten Bundes*, von Joh. Heinr. Kurtz, Erster Band, S. 197.

[1]) Bolland blijft er echter machtig veel pleizier in vinden Niet enkel hier, blz. 89, maar ook blz. 173 en nog aan het einde van zijn onderzoek, blz. 337, solt hij met Ismael „het draagbaar jongske".

[2]) „Auch daraus dass sie den Knaben hinwarf, folgt nicht, dass er als kleines Kind gedacht ist. Werfen ist wie Matth. 15, 30 eilends niederlegen, hier von dem plötzlichen Entschluss hoffnungsloser Resignation." *Die Genesis*, von Fr. Delitzsch (zweite Ausg.) S. 400.

dáár in het bijbelverhaal en elders (bijv. Gen. IV, 23) *jonge knaap*, wat ten overvloede door Gen. XXI, 17 bevestigd wordt, waar immers dezelfde Ismaël נַעַר (na'ar) *jonge man* heet. Zelfs door rationalisten als Knobel wordt dan ook die tekstverklaring verworpen, welke hier Bolland in navolging van Tuch leukweg als bijbelsche waarheid durft aanbieden.

Van verkeerde schranderheid getuigt weer een andere onbestaanbaarheid, dat n. l. eerst na het verhaal van Abraham's dood op honderd vijf en zeventigjarigen leeftijd de geboorte gemeld wordt van Isaäc's zonen, die toch volgens opgave van het bijbelverhaal zelf, vijftien jaren vóór Abraham's overlijden moeten geboren zijn. Er had nog bijgevoegd kunnen worden, dat evenzoo Ismaël's sterven vooraf werd opgeteekend, hoewel hij nog langen tijd na de geboorte van Jacob en Esau heeft geleefd; dat op eenzelfde manier de dood van Sem vóór Abraham's roeping verhaald, ja zelfs heel de nakomelingschap van Esau voor Joseph's wegvoering naar Egypte opgeteld wordt. Maar waarschijnlijk hadden dan ook de niet specieel bijbelkundigen vermoed, dat de heer Bolland of wel een loopje nam met zijne lezers of wel geen begrip heeft van den bijbelschen schrijftrant.

Aangaande dien schrijftrant, en wel bepaaldelijk in het boek Genesis, alsook over plan en orde in dat eerste bijbelboek dient hier het een en ander meer uitvoerig gezegd te worden. De onwetendheid te dezer zake, zij moge onschuldig of wel opzettelijk zijn, heeft den rationalisten tal van vergissingen aan de hand gedaan. Tot die vergissingen behoort de vermelde onbestaanbaarheid van Abraham's doodbericht vóór de geboorte zijner kleinzonen en eveneens eenige bladzijden verder (blz. 92) Bolland's verzekering, dat Joseph „eerst na zijn grootvaders dood naar Egypte gevoerd is". Die verzekering kan hem in zijne bewijsvoering dienst doen, maar waarop steunt ze? Wederom alleen hierop, dat eerst na het verhaal van Isaäc's sterven de wegvoering van Joseph beschreven wordt. Dat steunsel nu, zooals zon-

neklaar blijken zal, deugt niet, en Bolland gebruikt hier een dichterlijke vrijheid, welke vader Vondel niet noodig had. Toen Rachel's zoon door zijne broeders verkocht werd, was de „blinde grootvaâr" een „schors van hondert jaeren en zeventigh min drie". Zoo Vondel in zijn *Joseph in Dothan* en zoo ook het bijbelverhaal.

Ziehier thans in het kort het plan van Genesis. Na het verhaal van de schepping der wereld, dat de plechtstatige inleiding vormt, bestaat heel de historie van het eerste bijbelboek uit tien stukken van ongelijke uitgebreidheid en belangrijkheid, welke telkens als „Tholedoth": „generationes" worden aangekondigd [1]). In deze tien verhalen, welke gewoonlijk door een beknopte en beperkte herhaling of recapitulatie zijn aaneengeschakeld, is ontegenzeggelijk overal eenzelfde orde vastgehouden. Op de algemeene geschiedenis der vier eerste „Tholedoth" volgt in de vijfde de bijzondere geschiedenis van Sem en diens nageslacht tot Thare, waarna de laatste vijf met altoos engere beperking de aandacht hoofdzakelijk bepalen tot Abraham en diens nakomelingschap en wel ten slotte eenig en alleen tot Jacob met zijn huisgezin. Naarmate derhalve de uiteraard genealogische geschiedenis van Genesis voorwaarts streeft en allengs van algemeene wereldhistorie bijzondere familiehistorie wordt, moeten noodzakelijk vele menschengeslachten, wier lotgevallen niet meer ter zake doen, bijv. de nakomelingschap van Caïn, van Cham en Japhet, van Ismaël en Esau uit het geschiedverhaal verdwijnen. Wel opmerkelijk nu gebeurt dit altijd in dier voege, dat met dusdanige geslachten ten volle wordt afgehandeld, alvorens zich het eene uitverkoren geslacht op de baan der ontwikkeling voortbe-

---

[1]) Het meerv. „Tholedoth", in den bijbel van Van Winghe vertaald met „voortkomselen", in den Statenbijbel minder goed met „geboorten", beteekent hier „wording" of „ontwikkeling" of eenvoudiger nog, zooals reeds Sint Ephrem het begreep „geschiedenis".

weegt. Alzoo komt eerst na de zeven geslachten van Caïn de gezegende Seth en gaan de geslachten van Japhet en Cham vóór die van Sem enz. En ook op diezelfde proleptische of vooruitverhalende manier wordt in de afzonderlijke „Tholedoth" het leven der eigenlijke hoofdpersonen, bijv. van Adam en Sem, van Abraham en Isaäc, met opgave van het getal hunner jaren besloten, al duurde dan ook volgens die opgave klaarblijkelijk nog in een volgende „Toledoth" dat leven voort. Op die wijze ruimde de verhaler van Genesis met opzet vooraf alles uit den weg, wat hem anders later, naar gelang hij voortschreed, in zijnen gang kon belemmeren en vertragen. En nu moge deze proleptische schrijftrant voor de moderne bijbelcritiek de gewenschte aanleiding blijven om onbestaanbaarheden te scheppen, wat valt er te denken van schriftgeleerden, die dat onmiskenbaar karakter van Genesis miskennen, en met wat recht mocht Bolland, die alleen bij dergelijke mannen wijsheid zoekt, zijn boekwerk versieren met het opschrift: „Onderzoekt alle dingen"?

Ter afwisseling thans iets anders. Nadat onze schrijver acht bladzijden lang zijne onbestaanbaarheden getappeld heeft, schept hij eens even adem, en zich herinnerend dat er nog niet-modernen in de wereld zijn, staat hij hen grootmoedig te woord. Zoo dan lezen we blz. 95:

„Men heeft gewezen op de kennis van het Nijlland, welke uit den Pentateuch spreekt, en daaruit tot een tijdgenoot van den Uittocht als vertaler meenen te mogen besluiten".

Zeker had hier fraaier en duidelijker de waarheid gehuldigd kunnen worden, maar inderdaad getuigt ook voor de echtheid der Heilige Boeken de egyptische kleur, welke bijv. in de geschiedenis van Joseph en in de gebeurtenissen vóór den uittocht zoo sterk uitkomt, dat ze door alle ongeloovige schriftverklaarders erkend wordt. Tot in de allerkleinste bijzonderheden weerspiegelt het verhaal van Moses den toestand van het oude Egypte, zooals deze vooral in onze eeuw uit de papyrusbladen, schilde-

ringen en beeldwerken der egyptische graven bekend is geworden. Die onberispelijke oorkonden spreken op eenzelfde wijze als de Schriftuur, van het hofceremonieel en de afzonderingswetten aan tafel, van lijkenbalseming en wijnbouw, van koninklijken opperkok en keldermeester, van het dragen der broodkorven op het hoofd en het aanbieden des bekers, van de straf der onthoofding en het ophangen der gedoode misdadigers aan den schandpaal, van het gebruik om zich den baard te scheren, van vorstelijken zegelring en byssuskleed en gouden halsketen en eerewagen, van harde heerendiensten en dwangarbeiders, van hunne opzichters en het bij de vervaardiging der tichelsteenen gebruikelijke stroo enz. Wie hiervan meer weten wil, raadplege *La Bible et les découvertes modernes* (eerste en vooral tweede deel), waar Vigouroux met de vondsten der Egyptenaren de joodsche geschiedenis in Egypteland op waarlijk verrassende en boeiende wijze toelicht.

Maar hooren we nu, hoe door Bolland die hinderlijke kennis van het Nijlland wordt verdonkerd en weggeredeneerd. Hij schrijft:

„Doch het is heel wel denkbaar, dat latere Israëlitische verhalers zulk een kennis van Aegypte bezaten als noodig was om zich bij het opteekenen van Gen. 39 en vlg. voor grove ethnographische vergissingen te vrijwaren. Kemi grensde aan Kanaän en sedert Salomo's regeering bestond er tusschen de twee landen een levendig handelsverkeer. Ook zijn het geen geheimen, waarmede de auteurs der betrokkene hoofdstukken vertrouwd blijken; ettelijke Aegyptische personen- en stedenamen, eenige zeden en gewoonten, die aan een ieder na een kort verblijf in Aegypte bekend konden zijn, ziet daar alles wat noodig was om de tot ons gekomene vertellingen over Joseph en Mose in latere verhalers mogelijk te maken".

Hiertegen het volgende. Onwaar is het, dat de verhaler van Genesis en Exodus hoofdzakelijk door het vermijden van vergissingen, nog wel van grove vergissingen, en door het opteekenen van ettelijke namen, gewoonten en zeden, alzoo op oppervlakkige wijze zijne kennis van het Nijlland doet blijken. Gelijk

reeds werd aangestipt, getuigt in bedoelde bijbelverhalen alles, tot het meest alledaagsche, van zulk een veelzijdige en diepgaande en nauwkeurige kennis, dat het een groote vraag is, of ooit iets dergelijks door latere nabootsing tot stand zou kunnen komen. Van iemand, die, naar het heet, Vigouroux heeft gelezen, mocht een minder misvormde voorstelling der zaak verwacht worden. Onwaar ook is het, dat een Israëliet ten tijde van Salomon (nog wel na een kort verblijf in het vreemde land!) die bijbelverhalen kan hebben geschreven. Tusschen Joseph en Salomon ligt een tijdperk van meer dan zes eeuwen, en wie hoorde ooit van egyptiologen en archeologen in Israël. En als zelfs de vader der geschiedenis Herodotus, die, om de gebruiken van Egypte te kunnen beschrijven, dat land doorreisde, zich meer dan eens heeft vergist, hoeveel meer moest dan een Israëliet gefaald hebben, die niet opzettelijk den staat van Egypte beschreef maar slechts toevallig, als geschiedschrijver van zijn volk, over het land der Pharao's moest spreken. Door wat mirakel dan toch is een uitlander, na meer dan zes eeuwen, in staat geweest tot zulk een bedrog, dat door de geleerden onzer dagen met al de hulpmiddelen der oudheidkunde nimmer ontdekt, maar alleen door de waarheidlievende mannen der moderne critiek gewenscht kan worden.

Nog is Bolland niet ten einde. Hij vervolgt:

„De vermelding van On (Gen. 41. 45), Rameses (Gen. 47. 11, Ex. 1. 11, 12. 37), Pithom (Ex. 1. 11), Etham (Ex. 13. 20) en Pihahiroth tusschen Migdol en de zee (Ex. 14. 2), voor Baal Cephon, beteekent inderdaad niet veel tegenover de in kleinigheden afdalende plaatskennis, die uit den Pentateuch aangaande Kanaän blijkt".

Antwoord: de kennis van het Nijlland in Gen. en Exod. is niet hoofdzakelijk plaatskennis, en omdat niet Egypte maar Kanaän en woestijn in den Pentateuch hoofdtooneel is der hebreeuwsche historie, moet zich ook zeer begrijpelijk een grootere plaatskennis aangaande Kanaän openbaren.

Ook het slot der rationalistische redeneering is niet loffelijker. Om duidelijk te doen uitkomen, „dat het de eeuwen later levende verhaler is, die zich door de afwezigheid van scherp omgrensde gegevens verraadt", komt ten besluite deze tirade:

„Daarentegen wil het veel zeggen, dat de zoon der zon in den trant van het exilische „Pharao, de koning der Miçrajim (1 Kon. 3, 1. 9, 16) door Mose doorloopend „Pharao" wordt genoemd; dit woord is slechts de gangbare aanduiding eener bekende regeering geweest, evenals „de Verhevene Porte" onzer dagen, daar „pera-a" letterlijk „het Groote Huis" beteekende. De Koning zelf heette als zoodanig „Soeten" en „Honef" (= Majesteit); „Sa Ra" zoon der zon heette hij bovendien van een godsdienstig gezichtspunt. Aegypte heette „Kemi" en de naam der bewoners was „Roet" mv. „Roetoe", en de jôr Miçrajim, wiens naam eigenlijk „Hapi" was, werd door de landzaten in den wandel „Aoer" of „Jaro", d. i. Stroom, genoemd. Van dit alles in den Pentateuch geen spoor. Geen naam ook van een enkelen Aegyptischen koning, zoo weinig als eene aanduiding der koninklijke hofstad, gelijk toch te verwachten ware van iemand, die van Kemi alles wist, en al 80 jaren telde, toen hij voor „Pharao" optrad (Ex. 7. 7)".

Onze criticus heeft hier met een groot geknal zijn laatste kruit verschoten. Het was enkel los kruit. Immers met welk recht vordert hij nadere bijzonderheden aangaande de Pharao's en de hofstad? Moses schreef de geschiedenis van het volk Gods, niet van Egypteland. En wat doet het ter zake, dat Pharao „pera-a" of wel volgens de vroegere meening „p-ouro": „de koning" beteekent; dat hij nog andere namen heeft en uit godsdienstig oogpunt „Sa Ra" heet, evenals niet de eigenlijke en gewone maar de heilige naam van den Nijl „Hapi" is? In Gen, XLI, 1 wordt die Nijl eenvoudig „de stroom" genoemd overeenkomstig de wijze der landzaten. Kan hier redelijkerwijze een andere, een betere naam geëischt worden? Waarom ook mocht het egyptische „Kemi" niet met het semitische Mizraïm worden weergegeven? En wat beduidt het „exilische Pharao"? Het zijn altemaal beweringen, welke kant noch wel raken. Wel het duide-

lijkst openbaart zich in dit pleidooi voor „de afwezigheid van scherp omgrensde gegevens" de afwezigheid van een billijk oordeel. Met een niets beteekenende bedrijvigheid is hier dezelfde pretensie aan het woord, welke in de geschiedenis van Abraham naar zondvloedpraatjes zocht.

Erkent onze woordvoerder der moderne critiek althans, door ijzeren dwang gedwongen, dat de verhaler van Genesis en Exodus „zulk een kennis van Aegypte bezat als noodig was om hem bij het opteekenen voor grove vergissingen te vrijwaren", zulk een schrikkelijke bekentenis kan hem slechts eens over de lippen komen. Gelijk reeds gebleken is en nog verder zal blijken, is overigens zijn Pentateuchonderzoek zoo ingericht, dat de heilige schrijver met zijn tallooze vergissingen en tegenstrijdigheden klaarblijkelijk de onnoozelste mensch ter wereld moet zijn geweest en dat er geen simpeler volk ooit door de zon is beschenen dan het joodsche volk met zijn geloof in de Heilige Boeken. En zoo weerlegt de moderne critiek zich zelve, want wie te veel bewijst, bewijst niets.

II.

Nog op een andere wijze kan worden aangetoond, hoe wonderlijk de heer B. de taak van een wetenschappelijk onderzoek heeft opgevat. Wellicht ter handhaving van zijn wapenspreuk „onderzoekt alle dingen" verklaart hij in zijne voorrede „kennis te hebben genomen" van het tweede deel der *Introductio in libros sacros* door Cornely, van *Kuenen's pentateuch-critiek historisch critisch onderzocht*, door Jos. Schets, alsmede van *la Bible et les découvertes modernes* en *Les livres saints et la critique rationaliste*, door Vigouroux. Daar echter in deze werken geen volledige verdediging van den Pentateuch in al zijne onderdeelen bedoeld noch gegeven is, moesten ter wille van een onpartijdig oordeel nog andere tegenstanders gehoord zijn. Nu worden wel in ge-

melde voorrede drie, zegge drie andere katholieke schrijvers genoemd, maar alleenlijk als apologeten, die... aan schrijver niet uit eigen lectuur bekend zijn. Van de protestantsche Pentateuchverdedigers wordt zelfs geen woord gerept en toch hadden waarlijk Hengstenberg, Kurtz en Keil wel verdiend om niet alleen met eere genoemd maar ook met vlijt bestudeerd te worden. Bij hen alleen reeds is een ernstige wederlegging van de meeste rationalistische opwerpingen te vinden. Wat overigens de eerstgenoemde katholieken betreft, is blijkbaar de lezing van Vigouroux hoogst vluchtig geweest. Zoo blijven alleen Cornely en Schets. Hoe nu is de kennismaking met hen uitgevallen? Rechtvaardigt ze inderdaad het devies: „Onderzoekt alle dingen"? Wij zullen zien.

Op blz. 96 schrijft B., dat Moses, zoo de Pentateuch zijn werk is, niet eens goed den naam zijns schoonvaders heeft gekend, wijl deze „nu eens Raguel, elders Jethro en dan weder Hobab heet". Minstens is hier een weinig overdrijving in het spel, want volgens Num. X, 29 was Hobab zoon van Raguel. Maar, om in schrijvers trant te spreken, een kniesoor, die hierop ziet. Bedenkelijker is hetgeen volgt:

„De harmonistiek stelt hier „chotheen" gelijk schoonvader en schoonbroeder en „chathaan" gelijk verloofde, schoonzoon en aangetrouwde in het algemeen, en besluit dan: „Dicendum videtur Raguelem, patrem Jethronis et avum Hobabi et Sephorae, neptem suam Sephoram, Jethronis filiam, Moysi uxorem dedisse". Cornely II, 1, 124. Risum teneamus".

Aan de lezers, die Latijn verstaan, wordt hier te kennen gegeven, dat de verklaring van Cornely alleen goed is om de lachspieren van den geleerden Bolland in beweging te brengen. Hierom verliest echter genoemde verklaring nog niet aanstonds hare waarde. Lachen zonder meer is niet juist een teeken van wijsheid. Maar ziehier eerst de woorden van Cornely:

„Minder bezwaar geeft het, dat volgens Exod. II, 18, 21 Raguel zijne

dochter aan Moses tot vrouw geeft, Jethro echter volgens Exod. III, 1; IV, 1; XVIII, 1 Moses' schoonvader (Chotheen) heet en naderhand Num. X, 29 ook Hobab, zoon van Raguel, de „Chotheen" van Moses genoemd wordt. Want de hebreeuwsche woorden van bloedverwantschap en aanverwantschap hebben gewoonlijk een ruime beteekenis en gelijk „Chathaan" de beteekenis heeft zoowel van „verloofde" (met betrekking tot de vrouw) als van „schoonzoon" met betrekking tot haren vader) en van „aanverwant" (met betrekking tot de verdere bloedverwanten der vrouw), zoo wordt met alle recht vastgesteld, dat evenzeer „Chotheen" de beteekenis heeft van „schoonvader" (vader der vrouw) en van „zwager" (broeder der vrouw). Deze moeielijkheid schijnt dan aldus verklaard te moeten worden, dat Raguel de vader van Jethro en de grootvader van Hobab en Sephora geweest is en hij zijne kleindochter Sephora, Jethro's dochter aan Moses ten huwelijk heeft gegeven".

Nu is in deze oplossing de ruime beteekenis der namen van bloedverwantschap en aanverwantschap voor den taalkundigen criticus zulk een ongerijmde zaak, dat hij het der moeite niet waardig acht te dezer zake zelfs maar een ernstig woord te wisselen. Hij heeft enkel neiging om te lachen. Ten einde zijn vroolijke stemming nog te verhoogen, zij hier enkel opgemerkt dat op eenzelfde wijze als het hebreeuwsche werkwoord „Chathan" d. i. „eene dochter ten huwelijk geven", ook het grieksche werkwoord γαμβρεύω „zich vermaagschappen" tot dusdanige en nog ergere belachelijkheden aanleiding geeft. Het eerste woordenboek het beste geeft op γαμβρός de volgende beteekenissen van „aan getrouwde" in het algemeen en verder van „schoonzoon", „schoonvader", „zwager" en zelfs in het Dorisch van „bruidegom". Is het niet om te schaterlachen!

Zwijgend gaan we nu meerdere bijzonderheden voorbij, welke uit den latijnschen tekst van Cornely onvertaald overgeschreven en verder in geenerlei opzicht de aandacht waardig gekeurd zijn. Gemakkelijker manier van weerlegging bestaat er zeker niet. Evenzoo dunkt ons een saluut uit de verte voldoende, waar als „bewijzen van na-Mosaïsche redactie" „jaam" „eber hajardeen",

bedstede van Og, Joseph uit het land der Hebreën gestolen enz. weer opduiken. Reeds eenmaal paradeerden die kranige oudstrijders der moderne critiek voor het oog onzer lezers (zie *De Katholiek*, 1886: *Pentateuchcritiek*). Ook laat ons de overvloed keuze genoeg. Zoo levere dan blz. 129 een nieuwe proeve van het onpartijdig onderzoek.

Voorop gaat de verzekering, met verwijzing naar Exod. XVI, 35 en Jos. V. 12, dat Moses onmogelijk geschreven kan hebben: „De kinderen Israëls aten manna veertig jaar, totdat zij kwamen aan de pale van het land Kanaän", waarna volgt: „Hier wordt het zelfs den roomschen apologeet te machtig: Cornely verklaart: „Niets verhindert ons deze woorden, zoo men wil, voor eene randbemerking te houden, die door een jongere hand is bijgevoegd"".

Alzoo naar het zeggen van B. kunnen bovenvermelde bijbelwoorden niet van Moses zijn, omdat eerst na hem onder Josue de mannaregen heeft opgehouden, gelijk Jos. V, 12 aantoont. Hoe nu lost Gornely deze moeielijkheid op? Ziehier zijne woorden:

„Volgens Goldhagen bewijst de vage aanduiding (n.l. van „een bewoond land" en „pale Kanaäns") genoegzaam, dat Moses dit heeft geschreven, voor nog de spijziging met het manna geëindigd was. Ook kon hij zonder profetische gave zoo schrijven, want in waarheid hadden de Israëlieten nu veertig jaren lang, al waren ze nog niet afgesloten, het manna gegeten. Daarenboven wist hij zeer goed, dat nu terstond na zijnen (aanstaanden) dood zou gebeuren, wat tot hiertoe om de onvruchtbaarheid der woestijn was uitgesteld en hij kon zulks derhalve ook met bedoelde woorden aanduiden. Laat ons erbij voegen, dat er niets tegen is, om, zoo men wil, die woorden voor eene randbemerking van latere hand te houden".

Zoo als hier blijkt, werd alleen het allerlaatste door B. aangehaald. Maar al had ook de roomsche apologeet niet anders gezegd, dan was er nog geen aanleiding om victorie te kraaien. De veronderstelling, dat hier en daar een enkele randbemerking

in de Heilige Boeken is ingelascht, doet aan de echtheid dier boeken geen afbreuk en maakt velerlei zoogezegde bewijzen der negatieve critiek aanstonds krachteloos [1]). Bolland vervolgt op dezelfde bladzijde:

„Terstond daarna zet hij [de roomsche apologeet] zich weer in postuur tegen dezulken, die in de opmerking van Ex. 16. 36, dat een Gomer het tiende deel is van een Epha, het merkteeken zien eener redactie, die lang na Israëls zwerftochten in de woestijn voor later levende Israëlieten moet hebben plaats gehad. „Wat belette Mose", vraagt Cornely, en het is zeker moeielijk den apologeten het gevraagde op een briefjen te geven, „wat belette Mose de grootte op te geven der maten, die toenmaals bij de Israëlieten in gebruik waren, ten minste zoo hij zijne boeken niet alleen voor zijne tijdgenooten heeft bestemd, maar gewild heeft dat zij een blijvend getuigenis tegen Israel (Dt. 31, 26) zouden zijn?" "

Ook hier wederom verdient niet de apologeet maar alleen Bolland ons misprijzen. Eerst kome de moeielijkheid, zooals deze door Cornely is voorgesteld:

„Na de bevelen aangaande de mannaverzameling, wordt er Exod. XVI, 36 bijgevoegd, dat de *Gomor* het tiende deel is van een Epha, en het is ondenkbaar, dat Moses eene bij heel het volk zeer goed bekende maat nog nauwkeuriger beschreven en met een andere maat vergeleken heeft. Beter dan stellen wij, dat een later schrijver die verklaring eener oude vergetene maat heeft gegeven".

Thans volge van denzelfden Cornely de beantwoording:

„Dit zou zeker opperbest zijn gezegd, zoo te gelijk bewezen ware, dat met de *Gomor* een bepaalde maat bedoeld wordt. Want *Gomor* (hebr. *Gomer*, niet te verwarren met *Chomer*, wat inderdaad naam eener maat is) beteekent een schoteltje of beker, wat (zie Michaelis *Supplem. ad lexic. hebr.* p. 1929) de Oosterlingen op hunne tochten door de woestijn bij zich plegen te hebben om water te scheppen uit beek of bron. In zulk eenen beker verzamelden ook de Israëlieten, bij gemis aan andere vaten, het manna. Wat nu verhinderde Moses de grootte dier toemaals bij Israël gebruikelijke vaten aan te geven, daar hij immers zijne boeken niet enkel voor de tijdge-

[1]) *De Katholiek*, 1886: *Pentateuch-critiek*, blz. 31.

nooten schreef, maar ze ook ten voortdurend getuigenis tegen Israël bestemde (zie Deut. XXXI, 26). Door die toevoeging toch begrepen allen, met hoeveel vrijgevigheid God gedurende veertig jaren aan heel het volk wonderbrood had gegeven. Wat nu het woord *Gomor* (hebr. Gomer) betreft, hetwelk alleen in het mannaverhaal voorkomt, nergens wordt het ooit voor een bepaalde maat gebezigd en overal, waar het tiende deel van een Epha moet worden aangeduid, heet zulks altijd „tiende van de Epha" of eenvoudig „tiende deel". Ten bewijze zijn talrijke tekstplaatsen o. a. Lev. V, 11; VI, 13; Num. V, 15; XXVIII, 5; Exod. XXIX, 14; Lev. XIV, 10. Moet het dan niet onwaarschijnlijk heeten, dat de Pentateuchschrijver overal, waar die bepaalde maat diende genoemd te worden, eene omschrijving zou hebben gebruikt, maar eenig en alleen in het mannaverhaal, waar zulks niet noodig was, den eigenlijken naam dier maat genoemd zou hebben? En moet het niet even onwaarschijnlijk heeten, dat ieder Israëlitisch huisgezin die bepaalde maat bij zich zou hebben gehad? Het zou, zegt Smith, een eenig feit zijn in de wereldgeschiedenis, dat in de woestijnen van Arabië elke afzonderlijke hebreeuwsche familie de vastgestelde maat in handen gehad zou hebben, en dat op een tijdstip, toen nog de ordelijke regeling der natie beginnen moest en Israël bij de haastige vlucht uit Egypte veel had achtergelaten".

Wie zich nu nog eens de moeite getroosten wil de spotternij van den modernen criticus na te lezen, zal bevinden: ten eerste, dat de tekst van den roomschen apologeet in verminkten toestand door hem is medegedeeld; ten tweede, dat die verminkte tekst niet eens goed begrepen en goed vertaald werd, want „vascula" zijn vaten, geen maten; ten derde, dat het dus weer onmogelijk is aan B. „op een briefjen te geven" een getuigschrift van een ernstig en eerlijk onderzoek.

Zien we thans of de kennismaking met prof. Schets op den onbevooroordeelden onderzoeker aller dingen een betere uitwerking heeft gehad. Van dezen wordt, een enkel schimpwoord niet meegerekend, eerst gesproken, waar de vertooning der zoogenaamde pentateuchische doubletten begint. De bewering van twee scheppingsverhalen vormt het eerste groote doublet. Te

dezer zake zij even opgemerkt, dat overeenkomstig het beschrevene karakter van Genesis de eerste „Tholedoth" door de recapitulatie van Gen. II, 4 en 5 en 19 aan den proloog van het verhaal der zesdaagsche schepping is vastgeschakeld. Zooals wel een ieder kan zien, wordt daar geen nieuw en tegenstrijdig scheppingsverhaal begonnen, maar slechts een vluchtige terugblik geworpen op het scheppingswerk van den derden en vijfden dag. Meer woorden zijn hier, na de uitvoerige en duidelijke uiteenzetting van prof. Schets, niet noodig [1]). De vraag is alleen, op wat wijze B. den tegenstander te woord staat. Slechts op een enkel punt in diens bewijsvoering schijnt de aandacht te zijn gevallen. Waar Schets zegt, dat het Hebreeuwsch met éénen tijdvorm niet enkel den volmaakt maar ook den meer dan volmaakt verleden tijd voorstelt en zulks dan, met instemming van den *ongeloovigen* Rosenmüller, op Gen. II, 19—22 toepast, luidt de verzekering van B. blz. 151, dat „de spraakkundig mogelijke opvatting der betrokkene werkwoorden als plus-quamperfecta eene dogmatische noodhulp heeten moet".

Bijkans op eenzelfde wijze gaat het bij het tweede groote doublet, wat de moderne critiek zich verschafte door verschillende gedeelten, verzen en halfverzen van het eerst uiteengerukte zondvloedverhaal aan elkaar te knutselen. Na de bekende fraaiigheden over de elohistische en jahwistische schrijvers vertaalt Bolland het zoo mishandelde „in zijne bestanddeelen ontlede" bijbelverhaal en geeft dit in twee verhalen gesplitst te genieten. Vooraf klinkt het echter heel gemoedelijk: „De lezer oordeele, wat er aan is van de Roomsche bewering: „Een toonbeeld van willekeur en ongehoorde mishandeling van den overgeleverden tekst der H. Schrift zijn de verhandelingen der critiek omtrent het verhaal van den zondvloed". Jos. Schets, *Pentateuch-critiek*, blz. 89".

---

[1]) *Prof. Kuenen's Pentateuch-critiek*, door Jos. Schets, blz. 82—89.

Flauwer kan het wel niet Zoo het den criticus profijtelijker toescheen, de gronden der tegenspraak niet eens aan te voeren, waarom dan niet liever den tegenstander eenvoudig doodgezwegen en voortgeredeneerd, alsof er geen wolkje aan de lucht was. Intusschen moet ook de doublet-vertaling van Bolland eere geven aan de roomsche bewering en bewijsvoering. Wijst Schets er op, dat in het elohistisch verhaal van Kuenen de samenhang werd verbroken en leemten ontstonden, die men in een oorspronkelijk verhaal niet verwacht: ook Bollands elohist is een wonderlijk verhaler, die Kuenen napratend, dezelfde fouten maakt.

Eene aanleiding om nog grover te misdoen wordt voor B. zijne bewering (blz. 163), dat er wellicht een triplet, zeker een doublet te onderscheppen valt in de drie bijbelverhalen Gen. XII, 10—20 (roof van Sara door den Pharao), Gen. XX (roof van Sara door den koning van Gerar) en Gen. XXVI, 1—12 (gevaar van eenzelfde roof voor Rebecca). Zooals nu de lezers van *De Katholiek* kunnen weten, besprak prof. Schets *alleen de twee eerste verhalen*, omdat de door hem bestreden hoogleeraar Kuenen alleen die twee verhalen als doubletten voorstelde en *van het derde verhaal heel en al zweeg* [1]). Als een meesterstuk van slechte manieren derhalve mag wel het volgende gelden, waar Bolland schrijft (blz. 164):

„Hoezeer de apologeten zich hier in de engte gedreven voelen, kan men hieruit opmaken, dat bijv. de eerw. heer Jos. Schets in zijnen aanval op „Prof. Kuenen's *Pentateuchcritiek*" de derde en meest bezwarende variant gemakshalve onbesproken laat, en zich uitsluitend over de logische mogelijkheid laat verluiden, dat Abraham tweemaal dezelfde list in praktijk kan hebben gebracht. (Blz. 105—106). Onze apologeet doet hier wat hij onzen grooten Kuenen durft verwijten: hij maakt zich zijne taak vrij gemakkelijk, want

---

[12]) Zie hier letterlijk de opwerping van Kuenen, blz. 42: „Men vergelijke onderling Gen. XII: 10—20 en XX: 1—18: de auteur van het tweede bericht weet van het eerste niets af".

ook de vraag naar het tijdsverband, die hier ter sprake had moeten komen, laat hij stillekens onaangeroerd".

Met zulk een tactiek loopt een schrijver groot gevaar van zelfmoord te plegen. Wat overigens „de vraag van het tijdverband" betreft, zoo hiermee bedoeld mocht zijn, dat, evenals bij de tweede schaking van Sara, ook in het verhaal van Rebecca, ongeveer tachtig jaren later, de koning van Gerar Abimelech heet, Bolland moet weten, dat deze omstandigheid hoegenaamd geene bezwaren heeft. Zeer waarschijnlijk toch is „Abimelech" evenals Pharao de naam niet van een bijzonder persoon maar een ambtsnaam, een koningsnaam en eene soortgelijke verklaring is ook op Phicol, den naam van Abimelech's begeleider (Gen. XXI, 22 en XXVI, 26) toepasselijk. Daarenboven kan de Abimelech ten tijde van Sara en Rebecca gemakkelijk eenzelfde persoon zijn geweest. Immers laat hij ten tijde van Sara den leeftijd van veertig tot zestig jaren gehad hebben, dan telde hij ten tijde van Rebecca honderd twintig tot honderd veertig jaren, hetgeen toch met het oog op den levensduur zijner tijdgenooten (Abraham bereikte honderd-vijf-en-zeventig, Isaäc honderd-tachtig jaren) niets buitengewoons is. Vele schriftverklaarders dan ook, die de tweede meening zijn toegedaan, oordeelen, dat hun gevoelen door de twee verhalen in Genesis niet alleen toegelaten maar zelfs bekrachtigd wordt. Zij wijzen er op, hoe de Abimelech, die eens in jeugdigen overmoed Sara tot vrouw dacht te nemen, ten tijde van Isaäc als een grijsaard handelt, die verre van eigen hartstocht te willen bevredigen, alleen de vrees te kennen geeft, dat een uit zijn volk Rebecca op ongeoorloofde wijze had kunnen begeeren.

Nog een laatste voorbeeld, wat met het besprokene nauw samenhangt. Na die drie laatste verhalen mocten ook doublettendienst doen Gen. XXI, 22—31 en Gen. XXVI, 26—33. In beide verhalen toch is er sprake van een eedverbond, wat de eerste maal door Abraham, de tweede maal door Isaäc gesloten wordt

met den koning van Gerar Abimelech, terwijl bij beide gelegenheden als begeleider des konings, Phicol, zijn krijgsoverste, optreedt. In beide gebeurtenissen ook wordt de oorsprong van den naam Bersabee (Beer-Sjeba) verklaard De eerste maal heet het: „Daarom werd die plaats [die door Abraham gegravene waterput] Beer-Sjeba [put des eeds] genoemd, omdat daar beiden gezworen hadden". De tweede maal: „En het gebeurde op dien dag [toen Isaäc en Abimelech gezworen hadden], dat Isaäc's knechten kwamen en hem bericht gaven aangaande den put, dien zij gegraven hadden, en hem zeiden: wij hebben water gevonden. En daarom noemde hij denzelve Sjibha en werd aan de stad de naam Beer-Sjeba gegeven tot op dezen dag". Alvorens nu verder te gaan, zij hier opgemerkt, dat de gelijkenis tusschen beide gebeurtenissen zich gemakkelijk laat verklaren uit de overeenkomst in leefwijze en toestand der beide aartsvaders, en dat er ook, gelijk bij aandachtige lezing der aangewezene bijbelplaatsen nog beter blijkt, een zeer groote verscheidenheid is tusschen beide verhalen. Overigens zal, eer we ten einde zijn, wat nog duister mocht schijnen, genoegzaam worden toegelicht. Luisteren we nu nog eens naar Bolland.

Hij geeft „curiositeitshalve een tweetal uitlatingen van Cornely, waarmede deze de kritiek zonder veel omhaal den mond schijnt te willen sluiten".

Die „uitlatingen" van Cornely zijn:

„Zoo er verhaald wordt, dat Abraham met Abimelech een verbond heeft aangegaan, wie zal dan ooit gelooven, dat ook Isaac met den een of anderen Abimelech een verbond gesloten heeft? — De naam Beer-Sjeba, die reeds door Abraham der plaats gegeven was, is bij een overeenkomstige gelegenheid door Isaäc hernieuwd".

Hierna vervolgt de criticus B. in dezer voege:

„De lezer ziet, er is eigenlijk in dezen niet eens aanleiding om veel woorden te bezigen, wat de reden zal zijn, waarom Schets in zijne verhandeling over „Prof. Kuenen's *Pentateuchcritiek*" de gehcele

parallele Abraham-Sara-Abimelekh-Pikhol-Beerseba en Isaäc-Rebecca-Abimelekh-Pikhol-Beerseba niet eens heeft aangeroerd".

Hoe onedel deze verdachtmaking is, behoeft niet met vele woorden verklaard te worden. Gelijk reeds gezegd is, bedoelden noch Cornely en nog minder Schets eene volledige beantwoording te geven van de ontelbare opwerpingen der moderne critiek. Had de heer B. bij zijn onderzoek van alle dingen zulke tegenstanders gewenscht, hij moest elders gezocht hebben. Wat bovendien den eerstgenoemden Cornely betreft, moest althans diens bondige tegenspraak niet verminkt zijn weergegeven. Waar deze zegt, dat de naam Beer-Sjeba bij een soortgelijke gelegenheid door Isaäc werd vernieuwd, beroept hij zich kortheidshalve op den ietwat rationalistischen Delitzsch, die hoewel niet zuiver van de doublettenmanie, toch te dezer plaatse van geen doublet wil weten. Ziehier de woorden van Delitzsch [1]):

„Die Kritik ist hier in der Versuchung, in den beiden Erzählungen die doppelgestaltige Sage von einem und demselben Ereignisse zu sehen. Aber Robinson, seit langer Zeit der erste Besucher der Südgegend Palästina's an der Grenze der Wüste, hat dort nicht blos einen, sondern zwei tiefe Brunnen mit klarem trefflichen Wasser gefunden, welche noch immer Bir-es-Seba heissen (I, 337—341). Es giebt also wirklich zwei Brunnen, von denen die Stadt Beërséb'a den Namen haben kann und nach den beiden Zeugnissen der Genesis hat".

Voegen we hier nog bij, alvorens weer de doubletten-ideeën aan hunne uitvinders over te laten, hoe zonderling juist de rationalisten ten bate van die kinderen hunner verbeelding vaststellen, dat eenzelfde feit niet meer dan eens kan plaats hebben. Vooral onze modernen, die jaar in jaar uit de oude opwerpingen herhalen en weer herhalen, moesten, door de ondervinding geleerd, beter weten.

---

[1]) *Die Genesis*, von Fr. Delitzsch, I, S. 403.

Tot zoover gaat onze wandeling door den doolhof van Bolland's redeneerkunde. Wel werd hier van zijn Pentateuchonderzoek slechts de helft in oogenschouw genomen en zal mogelijk de schrijver wanen, dat zijne wijsheid den roomschen apologeet te machtig werd. Maar genoegzaam werd aangetoond, dat zijne bijbelstudie een slecht werk is en den maker volstrekt niet tot eere strekt. En ook waar op het nog niet betreden terrein der verhandeling de blik wordt geslagen, stuit ons overal dezelfde eenzijdigheid en ongerechtigheid, dezelfde oppervlakkigheid en onzin. Of zou dit laatste woord te hard zijn, waar de drogredenaar, nog wel met een beroep op de Heilige Boeken, durft verzekeren (blz. 220) dat Jehova door de oude Hebreërs „noch almachtig, noch alwetend, noch alomtegenwoordig" geacht werd; dat de ark des verbonds een houten kist was, die „een luchtsteen zal hebben bevat"; dat (blz. 226) „oudtijds zelfs steenen en rotsblokken door de Israëlieten zijn vereerd" en (blz. 243) „menschenoffers in het algemeen van oudsher niet te zeer tegen het [hun] geweten kunnen hebben ingedruist"? En is er nog een sprankel gezond verstand te ontdekken, wanneer Bolland (blz. 213) de historie van Caïn's broedermoord „eene uiting van latere vijandschap" noemt, of (blz. 214), het bestaan van vader Jacob ontkennend, zegt, dat „Jacob misschien oorspronkelijk een stam is geweest, die anderen bij de verovering op de hielen volgde"? Met behulp van zulk eene taalkundige wetenschap kan een Leo de Groote nog best tusschen de viervoeters te recht komen of voor Van Alphen als den uitvinder der ulevellen een standbeeld worden opgericht. Blijkbaar staat deze schriftgeleerde voor niets maar hippelt en trippelt hij over alles heen, kwetterend en schetterend, met de bedrijvigheid van een ekster, om alles wat hij aanraakt te verontreinigen.

En dergelijke beuzelpraat nog ter zijde gelaten, wat te zeggen bijv. waar het (blz. 251) een „prachtig voorbeeld van apologetenlogica" en „een goocheltoer" van schriftverklaring heet, dat volgens ons de minachtende taal der oude profeten tegen den eere-

dienst van hun volk eene bestraffing is der schijnheiligheid en eene vermaning om bij de uitwendige vervulling der wet ook inwendige godsvrucht te voegen? Zelfs het kind, dat van de eerste, door Caïn en Abel gebrachte, offeranden iets heeft begrepen, zal de redelijkheid dezer uitlegging vatten. Maar Bolland: „men paait zoo ligt geen man, die pit heeft achter de ooren"! Hem is de veronderstelling van „Jesaja's bekendheid met den goddelijken eisch van gemoedsvroomheid *plus* offers" een „goocheltoer".

Op eenzelfde manier wordt ook (blz. 352) de allegorische verklaring van Ezechiëls laatste visioen (Ezech. XL—XLVIII) met een spotlach afgemaakt. Wat raakt het den partijganger der moderne bijbelkunde, dat met tal van bewijzen de onhoudbaarheid der letterlijke verklaring werd aangetoond [1])? Alleen waar het den rationalisten behaagt, zal in de Schriftuur beeldspraak te vinden zijn en daarom is zijn eenig antwoord op de veelvuldige bedenkingen een spotlach. Maar wilt ge echt allegorische schriftverklaring, laat u dan door Bolland onderrichten, dat bijv. (blz. 370) „de lijder in Jes. 53 niemand anders is dan het Israel der Babylonische gevangenschap, hetwelk voor andermans zonden heeft moeten boeten". Wederom blijven hier naar gewoonte de bewijzen voor de bewering achterwege. Vraag niet, hoe de beloofde redder dezelfde kan zijn als de geredden; hoe de gezant van Jehova, die gezonden wordt om het volk te verlossen en van dat volk tegenspraak en verachting ondervindt, dat volk zelf kan wezen; vraag niet, hoe de man van smarten, die de ongerechtigheden van allen draagt en zelf vlekkeloos heilig, door zijne bloedstriemen genezing brengt, het Israël der Babylonische gevangenschap kan zijn, dat zich nergens rechtvaardig roemt, maar integendeel de ballingschap als een rechtvaardige straf van God erkende; dat ook niet geofferd werd, omdat het dat zelf wilde en aan zijn eigen gedwongen lijden onmogelijk de kracht kon toe·

[1]) De genoemde verhandeling van Prof. Schets, blz. 165—178.

schrijven van aller rechtvaardiging. Dat alles en veel meer nog beteekent voor dezen schriftgeleerde niets. Als de praatzieke zich zelven slechts hoort, is zijn wensch om de waarheid te kennen bevredigd.

Maar te veel reeds hebben wij het spreekwoord vergeten, dat men op alle slakken geen zout moet leggen. Alleen dan nog een enkel woord ten besluit. Tot tweemaal stelde ons zoo de heer Bolland te leur met zijn wetenschappelijke onderzoekingen, welke hem wel den bedenkelijken roem van veelschrijver kunnen bezorgen, maar overigens niets meer zijn dan een niet beredeneerde en niet gemanierde aanprijzing van het tubingsche stelsel. Hopen wij voor de toekomst het beste. Brallen en spotten wordt op den duur te hatelijk, dan dat het in dit tijdschrift vermelding, laat staan bespreking verdienen zou. Zij het onderzoek van de ontwijfelbare leemten en duistere plaatsen in de Heilige Boeken ordelijk en eerlijk, ernstig en wetenschappelijk. Zulk een onderzoek zal altijd welkom zijn. De waarheid kan er niet bij verliezen maar alleen bij winnen.

Warmond. P. L. Dessens.

BOEKBEOORDEELING.

Felice en andere gedichten, door Eduard Brom. Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1892.

De heer Brom heeft zich over het algemeen niet te beklagen over de critieken, van verschillende zijden over zijn jongsten bundel *Felice en andere gedichten* uitgebracht. Toch is er naar ons bescheiden oordeel nog wel het een en ander over deze verzen te zeggen, wat, wij moeten het bekennen, moeilijk kon gegeven worden in de uiteraard korte critieken. Zoowel katholieken als niet-katholieken zijn het er over eens, dat we in den heer Brom een degelijk dichter bezitten, wien het ernst is met de kunst, die een *eigen* inzicht bezit in het wezen der poëzie en, getrouw daaraan, zich geeft zooals hij is, zonder op de allereerste plaats te vragen: wat is de algemeene smaak, wat zal het publiek van mijne verzen zeggen? Toch zal ook hij wel niet ongevoelig zijn voor ernstige critiek en zeker zijn voordeel doen met degelijke, gegronde aanmerkingen op zijne wijze van dichten en op zijn ideeëngang.

Juist omdat de heer Brom een eigenaardige plaats inneemt onder de katholieke dichters onzer dagen, kan het zijn nut hebben zijne verzen eens nader te bezien en eenigszins uitvoeriger te bespreken dan gewoonlijk bij beoordeelingen het geval kan wezen.

Brom is geen hemelbestormer. Hij is geen strijder, die ons met een enkel woord in vlam zet. Hij werpt geen nieuwe, groote strijdvragen op, die moeten verkondigd worden met forsche, luid weergalmende stem. Of hij ooit een groot episch werk zou kunnen voltooien, is zeer te betwijfelen. En toch zou men hem onrecht doen met zijn dichten alleen te noemen het „zoete kweelen" van den nachtegaal. Dat moge voor sommige zijner verzen waar zijn, en dan is in deze qualificatie zeer veel eer gelegen; voor andere en wel voor de voornaamste van zijn werk geldt zij niet. Daar is wel

degelijk kracht, daar is geestdrift, reine, zuiverende geestdrift, die er gloed en leven aan geeft. Men leze de beide sonnetten-reeksen in het vereischte verband en zegge dan, of er geen kracht in is, meer dan vereischt wordt tot het kweelen van een zoet wijsje.

Ook kunnen wij niet toegeven, dat de heer Brom „minder dan vroeger zich zelf is, dat hij te zeer is opgegaan in anderen". Wij meenen te mogen zeggen, dat de dichter Brom in zijn eersten bundel zichzelf eigenlijk nog minder was, maar alleen een exemplaar vertegenwoordigde van het genus *beginnend dichter*. Maar wanneer de dichter thans, jaren later, een zekere richting kiest, dan is dit nog niet onvermijdelijk een opgaan in anderen, al hebben anderen min of meer in dienzelfden geest gewerkt. Wij hopen in dit opzicht te bewijzen, dat de dichter Brom zich in zijn laatste werk wel degelijk openbaart als eene zelfstandige persoonlijkheid, die zich zelf geeft in wat hem het ware toeschijnt.

Om te beginnen met het begin.

In *Felice* bezingt de dichter het hoogste geluk, de erkenning van het Goddelijke, dat de ziel tot zich trekt, hem eindelijk verschenen in volle helderheid na lang zoeken en streven. 't Gedicht is eene aaneenschakeling van weergegeven indrukken, die het verschijnen der heerlijke gestalte op het dichterhart maakten. 't Is als eene litanie, die hij uitzegt ter eere van haar, welke niet genoeg geprezen kan worden. En wat is eene litanie eigenlijk anders dan de opsomming der schoonste namen, al de eigenschappen vermeldende des verheerlijkten persoons? Wat deed Dante anders dan eene reeks van „Stimmungsbilder" geven, toen hij in zijn *Vita Nuova* gedicht op gedicht wijdde aan Beatrice, hem weldra niet meer eene wereldsche figuur, maar de verpersoonlijking der hoogste waarheid? Zoo moet ook dit gedicht opgevat worden, niet als een gewoon alledaagsch verhaaltje, maar als een zuiver lyrisch gedicht, dat in de verrukking van het vinden de vreugde der ziel uitstort, als reactie na het lange zoeken.

Het eerste sonnet geeft de expositie: daar zegt de dichter, hoe hij lang gezocht heeft, soms twijfelend of hij wel ooit het lang begeerde zou vinden:

„Ik heb gesmacht zoo lange, grauwe dagen,
Gesmacht zoo meen'gen sterreloozen nacht,
En zucht op zucht en zieleklacht op klacht
Steeg droevig op, met Twijfels bange vragen".

Mocht de dichter daar soms al een verlijnd genot in vinden, zich vermeien in dien toestand, de reactie bleef niet uit; na dat kalme berusten was het leed nog grooter; hij heeft

„Na lijdzaam wachten nieuwe smart gedragen".

Is iedre jongeling zich volkomen bewust van wat er begint te gisten in zijn gemoed, waarnaar het verlangen zich strekt, dat, zij het ook onbestemd, ontwaakt in ieder?

Zoo ook noemt Brom zich:

„Dwaas, dat ik niet begreep mijns harten leed".

Maar dra wordt de sluier gelicht en hij ontdekt sidderend het beeld zijner Felice in volle, heilige schoonheid.

Zal hij nu (Son. II) niet zijn geluk uitjubelen en haar als zijn „hoog geluk" roemen, haar niet verkondigen, dat „die bange, zware zieledruk" weg is, waartegen hij worstelde in zijn „dof verdriet", haar niet zeggen, hoe hij nu bevrijd is van 't smartenjuk en vrede gevoelt, daar elke bloeme liefde ademt en elke zucht als een vreugdelied is (Son. III)?

Maar dan moet hij ook van zijne zangen, die als bloemen zijn, slechts haar ter eere kransen vlechten. Want de liefde, die hij in haar vindt (Son. IV), is zoo eindeloos groot, dat zij alle liefde overtreft, welke hij ooit gevoelde, en hij roept haar vol vertrouwen toe:

„Daar is geen heil, dat 'k buiten u verwacht...
Mijn liefde frisch herbloeit als nieuwe rank...
'k Zal u met eeuwig jonge bloemen kransen!"

Toch twijfelt hij (Son. V), of dit geluk niet te hoog voor hem zij, of *hij* wel kracht genoeg bezit haar te waardeeren,

[Haar] „van zoo wonder-stralend licht omspeeld,
[Haar] boven alle vrouwen uitgelezen!"

Niettemin wil hij juichen haar ter eere; maar de aandoening overmeestert hem,

„En stille tranen langs [zijn] wangen leken!"

De liefde, die hij zijne Felice toedraagt, is geen wereldsche (Son. VI):

„Daar leeft geen hartstocht in mijn liefde hoog,
Zij is geen fel, verschroeiend zonnevuur:
Ze is als de glinsterdauw in 't morgenuur,
Een zachte koelte, die mijn ziel bewoog."

Neen, die liefde is veeleer:

„Een witte roze in maagdlijke' ochtendstond",

en onuitsprekelijk is dan ook de weelde, die de dichter in het bijzijn zijner geliefde smaakt (Son. VII):

„Een wondre kracht van loutering en deugd
Doorstroomt mij als een frissche morgenkoelt' ".

Die invloed werkt louterend op hem, maakt hem waardig haar zijne liefde aan te bieden:

„O! Vredegeefster, tot wie 'k hopend vlied!
Mijn lieve Heilge, die 'k mijn schuts verkoor,
Deemoedig mijn gelouterd harte bied!"

Zooals de geloovige devoot opgaat tot zijn beschermheilige en offerkaarsen brandt ten eerbewijs, zoo zendt ook (Son. VIII) de dichter zijne liefdebeden op tot Felice, zijn

„Hel-brandend woord, dat [haar] vertolken moet,
Hoe [hij haar] naam voor altijd heeft beleden!"

Die vereering is niet egoïstisch: het heerlijkste loon dunkt het haar, dat het genadebeeld zoet lacht tot den vromen vereerder en daardoor wonderen van liefde en leven in diens ziel werkt. Ook wonderen van loutering, want nu (Son. IX) kan die ziel zich van al het wereldsche los maken:

„Zij ziet al lager dalen
Al wat zij speurt nog van het aardsche duister".

Felice wordt den dichter als een „Madonna", aan wie hij „in één stofversmaden" zich met vreugde overgeeft. En hoe kan die Madonna hooger gunst bewijzen (Son. X)

„En meer Genade gave en beê beloonen,
Dan door den smeekling 't heerlijk licht te toonen
Der Godheid, naar Wie de eêlste zielen hijgen?"

Want nu leerde de dichter in haar wezen

„'t Stoffelooze omvatten
[Zijn] God beminnen in [haar] liefde op aarde,
Al 't aardsche smaden voor Gods liefdeschatten".

Nu eerst wordt de glorie van het hoogste beminnen geopenbaard (Son. XI) en roept hij uit:

„O, 't is me, als zie 'k al 't stof rondom u zwichten,
U blank-doorschijnend: als ons kunstnaars malen
Hun Heilgen ... glorie, goud als zonneschichten,
Als nimbus uw verheerlijkt hoofd omdwalen!"

Dat groot geluk, dat opgevoerd zijn tot het Allerhoogste, dankt

hij aan zijne Felice en jubelend besluit hij in het heerlijke slotsonnet:

„Gij hebt mij machtig tot u opgeheven,
Met sterke koorden wonderbaar geboeid,
In uwe liefde is mij het nieuwe leven,
Een zonnebloem in 't heilig licht, ontbloeid!

Tot u gaat heel mijn denken, voelen, streven,
't Brandend verlangen, dat mijn ziel doorgloeit...
O! alles, alles hebt gij mij gegeven,
Ons innigst Zijn is eeuwig saamgevloeid!

O! mijn Felice! O! aangebeden Vrouwe,
Mijn zielsbeminde, onwankelbaar-getrouwe,
Gezegend zijt ge, tijd en eeuwen door!

Ik zal u onder duizend namen loven. —
Waar stervensnacht al 't aardsche licht zal dooven,
Blinkt nog uw naam in blanken morgengloor."

Men ziet het, het geheele gedicht is één *cri de l'âme*, een jubelende uitroep, slechts hier en daar een oogenblik getemperd door de gedachte aan geleden smart, maar na die korte daling weer uitbarstend met te meer kracht. 't Is ons onbegrijpelijk, hoe men dat heeft kunnen noemen, *zacht neuriën*.

De erkenning der waarheid zal toch menigmaal voorafgegaan worden door strijd en wel door den hevigsten strijd, dien der ziele. Welk een schouwspel is belangwekkender dan dat van eenen zoekende, die wil weten, maar voor wie nog de volle waarheid verborgen blijft, tot eindelijk ook de dag voor hem aanbreekt en alles zonneklaar voor hem verrijst? Zulk een machtig, aangrijpend schouwspel wacht ons niet in *Een Louteríng*. Hier geen diep gevallene, die strijdt om terug te verkrijgen hetgeen hij eens bezitten mocht, hier geen zware schuld, die moet geboet, jarenlang, en die steeds een donkere schaduw blijft werpen op voorbijgegane tijden: maar toch schuld, niet door roekeloos bedrijven eener verkeerde daad, maar

door onbedacht afwenden van het goede. 't Is de schuld. bedreven door niet te erkennen, dat de schoonheidspriester zijn hoogste ideaal in den dienst van God, in het bezingen van het Goddelijke moet zien. Schuld, bedreven door ijdel gedroom en waanwijze zelfverheffing. De dichtergave wordt door God geschonken en legt dus den bevoorrechte op dit te erkennen. Hij mag zich niet om eigen verdienste hooger achten dan de menigte en zich niet egoistisch vermeien aan de schatten, rustend in zijn boezem. In *Erinnering* betreurt de dichter het, de heerlijke harmonie van de jeugd eerst erkend te hebben, nadat die tijd verdwenen was. Zij klinkt nu nog bij hem na als de klank der Angelus-klokken, lang nadat de zonnige dag verdwenen is en de nacht inviel. En in de drie sonnetten *Levens-openbaring* wordt dat gevoel van hoogmoed uitgesproken:

„Geen sterveling vermoedt, hoe 'k in 't gewoel
Der wereld stil-verborgen met mij draag
Schatten van schoonheid en van vreugdgevoel,
Wier heerlijkheên ik niet te onthullen waag.

Gelijk een kind, door blijden trots gestreeld,
Dat hèm alleen 't geheim is meêgedeeld,
Ga 'k zelfvoldaan om 't wondre dat ik ken;

In mij klinkt spottend òp een luide lach,
Dat van die allen géén vermoeden mag,
Hoe ik in eenvoud de allerrijkste ben!"

Als de dichter in de twee volgende sonnetten toch besluit zijne schatten mee te deelen, is dat steeds nog met een gevoel van trots.

En welke zijn de genietingen, waarop de dichter zich verheft? Dat leeren ons de zeven volgende gedichten, *die louter bedoelen, schoonheids-impressiën weer te geven.* Genietingen, door den dichter gesmaakt bij het beschouwen der natuur. En wij gelooven gaarne, dat de dichter daarbij genoten heeft, want ook wij doen het. *Waterlelie* vooral is een heerlijk vers en *Maanlicht* niet minder. Hier vinden wij bij groote zuiverheid van vorm eene plasticiteit, die ons als bij tooverslag een helderen nacht voor den geest roept. Men oordeele:

„De heilge nacht zweeft aan in plechtig zwijgen,
Rust dàn op de aarde, die nauw ademhaalt,
De maan komt statig aan den hemel stijgen,
Door zilvren wacht van sterren wijd omdwaald.

Hel-witte stralen door den droomnacht zijgen,
Doorglansd van blanke pracht, die maagdlijk straalt;
Licht vloeit uit licht, zacht drupplend door de twijgen ...
In wonder-witte glorie de aarde praalt!

Rein lacht ook mij der Schoonheid lichtgenade,
'k Spreid om mijn ziel Haar heilge sluierwade
Van bloesemblanke maagdlijkheid;

Zóó, door dat lieflijk glorieschild beveiligd,
Ga 'k hoog en fier door 't lichtloos stof, geheiligd
Door Haar, die me als Heur uitverkoorne beidt!"

In *Droomers* en *Omhulling* drukt zich het hoogheidsgevoel nog meer uit:

„Bedenk ... de menigte is zoo dom en wreed ...
Wellicht, als zij uw heilge hoogheid weet,
Zal ze u vervolgen met haar laffen smaad".

Maar ijdelheid zijn al die droomen, en een oogenblik flikkert deze gedachte op in 's dichters geest:

„Nu is 't, als hoor ik in mijn ziele droef
De doffe doodklok luiden mijner droomen,
Of met een grijnslach Waarheid ze begroef!"

Zal hij nu gaan inzien, dat al het aardsche niets meer is dan ijdelheid? Neen, nog trekt het hem te sterk, en hij doet een uiterste poging, hij klemt zich vast aan wat hij tot zijn idealen maakte en wil ze niet meer loslaten. Maar het rustige, egoïstische gedroom is gestoord:

„Ach! met mijn droomen blijft verlangen strijden".

Met de verstoring van die rust is onrust gekomen in de ziel. De dichter wil zich dat niet bekennen. Hij wil

„Schoonheid maken van [zijn] leed,
Zacht daarom weven een rein-lichtend kleed ..."

Maar met nieuwe kracht komt het verlangen op in zijn borst, dat zich daarin als een slaaf voelt vastgeklonken, dat daar geen

vreê vindt, en mèèr wil dan ijdele droomen en zelfbespiegeling. Wat waren de zoete droomen, de weelden, de verlangens, waarin de ziel leefde? Wat is er geworden van het wonderschoon festijn, hetwelk zich de dichter daaruit bereidde?

„Daar dooven al de luchters, die er hangen,
De bloemen liggen geurloos, somber zijn
De zangen weggestorven ... 't hart vol pijn,
Zie 'k grauwen nacht die heerlijkheid omvangen!"

Het genot steunde niet op hechten grondslag, 't was aardsch en onderging het lot van al het aardsche:

„Ach! in der phantasieën koningszaal
Schrijft Leven aan den muur met vlammentaal
Het vonnis van alle aardsche heerlijkheden!"

Nu eindelijk breekt de waarheid door. De schoonheid voor zich alleen, l'art pour l'art, is niet voldoende om op den duur te boeien:

„Wee! als ge ontwaakt, is al uw vreugde dood,
En nieuwe smart verwint een korten lust".

Wilt ge schoonheid, die niet vergaat maar blijft, dan het oog omhoog:

„Het Hart der Godheid biedt den vrede alléén".

Wat zielekreet slaakt dan de bevrijde, die nu al het nietswaardige van louter wereldsche schoonheid inziet:

„O! God van Schoonheid, God van Heerlijkheid,
Het is om U, dat mijn verlangen schreit,
Welks godlijk weedom aardschen waan veracht...

Als smartekind der koninklijke ziel,
Die, Godgeboorne, in ballingschap verviel,
En van U enkel heil en troost verwacht!"

Al het voorafgaande was „zielloos kinderspel", nu is de rustplaats gevonden en wordt (in *Offerande*) vergeving gevraagd en het offer des harten aangeboden. Nu kan het Goddelijke vereerd worden (*Tempel*), nu kan de liefde bezongen worden tot den Opperste:

„O! àl wat aardsch is, smelt in 't loutrend gloeien,
Wat hemelsch is, rijst in hoog wonder bloeien,
In 't hevigst liefdevlammen ongedeerd;

Volheerlijk, in vergodlijkt liefdeleven,
De ziel stijgt tot haar God, van 't stof ontheven..."

De erkenning van de Waarheid brengt mede een afkeer van het vroegere:

„O! 'k walg van de aarde... o! 'k wil stijgen, streven,
Hoog, hoog in 't licht, zoo heilig, kuisch en blank,
Als engelen-verlangens, die 't doorbeven,
Als teedre engledroome en etherklank!"

Daar wordt verheffing vereischt, extase zelfs om het Goddelijke te beseffen, en de dichter smeekt er om: dan kan hij in de *Paradijsroos* zien 't hoog mysterie der Schoonheid, die hem in droomen geboeid heeft, dan kan hij verzinken in devote aanschouwing en hemelweelde drinken aan die lichtbron van genot. Dan kan hij

„Van 't stof bevrijd, in 't stoflooze verloren,
De hoogheid voelen van Gods uitverkoren':
In 't hart der Roze zelve troont mijn God!"

Nu is alle leed geleden, nu is de strijd gestreden. Gelukkige strijd! want

„Door der verlangens hopeloos geween,
Door duisternis en lijden, heb 'k volstreên
Den loutrings-strijd, dien 'k stout te voeren waagde...

Tot eindelijk voor mijn verklaard gezicht,
Opbloeide, o Roze, uw blanke bloemelicht,
In vollen glans mij de Eeuwige Schoonheid daagde!"

„L'art c'est la recherche du beau." Dit zou men de grondgedachte der twee besproken gedichten kunnen noemen. Het onstoffelijke schoon is zeker verheven boven het stoffelijke, het geestesideaal schittert evenzeer ver uit boven het stoffelijke, voel- en tastbare voorwerp, hoe schoon ook van vorm, maar is ook vluchtiger, of liever, minder gemakkelijk plastisch voor te stellen. Vandaar een aantal verschillende vormen om het ideaal te bezingen. Iedere *persoonlijkheid* stelt zich dat *summum bonum* eenigszins anders voor, niet in wezen, maar in vorm, in uiterlijke verschijning, al naarmate zijn eigen wijze van zien en voelen anders is. Nu moge de zienswijze van een ander de onze niet zijn, wij zien misschien ook slechts éene zijde en missen het recht af te keuren wat wij niet direct evenzoo gevoelen. Maar dikwijls loont het de moeite zich in te denken in den gedach-

tengang van dien ander; want die moeite zal beloond worden met het ontdekken van nieuwe schoonheden, die wij nog niet opmerkten. Het ideaal, onveranderd in wezen, zal zich nu weer in anderen vorm aan ons vertoonen, zal juist door de eenheid in veelheid, welke het steeds bewaart, voor ons oog nog hooger waarde krijgen.

Brom's poëzie is hier en daar wat mijmerend: wij gelooven b.v. niet, dat het raadzaam is om zijn geheelen bundel achtereen te lezen, wanneer men zich met zijne verzen niet reeds zeer vertrouwd gemaakt heeft. Maar het is geen *vaag* gemijmer, en alleen wanneer dat mijmeren iets onbepaalds, iets nevelachtigs wordt, zal men het als een symptoom van ziekelijkheid kunnen aanzien.

Wij willen het voorloopig bij deze reeds vrij lange beschouwing laten. Konden wij over meer plaats beschikken, het zou ons een genot zijn te wijzen op het schoon van nog zooveel andere gedichten, op de diepgodsdienstige *Geestelijke Sonnetten*, den zonnigen luchtigen cyclus *Van de Mei*, het heerlijk eenvoudige en toch zoo ware *Jaargetijde van Alberdingk Thijm* en zoovele andere verzen, die alle een schitterend getuigenis afleggen van 's dichters talent, die alle hem doen kennen als een edeldenkend, echt katholiek zanger.

M. A. P. C. Poelhekke.

Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm. Almanak voor Nederlandsche katholieken onder redactie van J. C. Alberdingk Thijm en Jan F. M. Sterck. A°. D°. 1893.

Reeds heeft er, naar aanleiding der *Voorrede* van het *Jaarboekje*, eene niet onaardige gedachtenwisseling plaats gehad over de vraag, of wijlen de Almanakstichter indertijd, het was in 1861, met reden klagen mocht over „gebrek aan literaire vatbaarheid van ons katholiek publiek". Met Pater J. C. Alberdingk Thijm, die als schrijver der *Voorrede* die klacht vermeldde, heeft de recensent in *De Tijd* (Feuilleton van 9 Jan. ll.) geoordeeld, dat „er op den bodem der klacht waarheid lag", al mag Thijm's ontboezeming niet volkomen billijk heeten. Dr. Schaepman echter (*Centrum* van 10 Jan. ll).

meende, dat de klacht uitging van eene vergissing, want dat er eigenlijk bij ons katholiek publiek, maar even zoo goed en in nog meerdere mate bij het algemeen publiek, gebrek bestond „aan vatbaarheid voor Alberdingk Thijm". Dat mag heeten, den bal terugslaan: Meester, gij klaagt! Maar, ligt de schuld soms niet aan u? „Zijn geschriften", zoo oordeelt Dr. Schaepman, „zijn, over het geheel genomen, voor de weinigen. Zij zijn de werken van een kunstenaar, werken, die, ook wat den vorm betreft, alleen door kunstenaars kunnen worden genoten en gewaardeerd".

Misschien zal iemand zulke vragen als van louter historischen, van minder practischen aard beschouwen. Toch is het inderdaad hier zoo niet, want onder deze besprekingen zijn er meeningen losgelaten, die tamelijk aan het leven raken. De een roemt, dat toch „in die dertig jaren (sinds 1861) onze katholieke litteratuur machtig is aangegroeid naar omvang en gehalte", en vermeent daarom, „dat overvloediger spijs op een krachtiger verteringsvermogen wijst". De ander noemt dit „fraai gezegd", maar vermeent op zijne beurt, dat „het overvloedige nog niet altijd het degelijke is", en vraagt, of „overvloediger genieten altijd genieten is met smaak". Hij zou zelfs wèl eens wat plaagzuchtig willen vragen: wat dunkt u, geeft de volksalmanak van 1892 boven dien van 1862 zoo grooten vooruitgang te zien? Vooruitgang in litteraire vruchtbaarheid of kracht? Alzoo zou het muisje der *Voorrede* haast een staartje gaan krijgen. Ook is er, op het stuk van *dichterlijke* bijdragen, gesproken over „oude bekenden" en „nieuwe, jonge namen", en is er: „Waar blijven de jongeren" gevraagd, op gevaar af, dat de jongeren op hunne beurt zouden durven vragen: Maar, waar bleef dit jaar een zekere oude en zoo goed bekende? en juist in 1893, dat een zilveren jubeljaar is voor hem als medewerker.

Intusschen wekken deze kleine schermutselingen eene gedachte op, die wellicht veel uitlegt, wat de gestelde vraag over het verledene betreft, en die ook eenig nut kan hebben voor het tegenwoordige. Zou wel Alberdingk Thijm het recht gehad hebben, of zouden wij het thans hebben, om den katholieken *Volksalmanak* of het hedendaagsche *Jaarboekje*, als eene soort barometer te behandelen van onze literaire vruchtbaarheid of vatbaarheid? De proef zou veilig genomen worden, als het maar zeker was, dat, èn toen èn nu, zoowel medewerkers als koopers in juiste verhouding stonden of

staan tot de literaire werkkracht van schrijvers en vatbaarheid van lezers. Maar ach, ieder onzer weet wel anders. Van beide groepen bleven en blijven er altijd te veel van dezulken achter, die zich toch bewust zijn, iets te vermogen of iets te kunnen waardeeren. Maar de eenen „achten het plaatsen van hun werk in het *Jaarboekje* zoo een weinig beneden zich", en de anderen vinden de opgedragene gerechten niet keurig genoeg. En zoo gebeurde en gebeurt het, dat er belangstelling onthouden wordt, omdat dit of dat onder ons niet volmaakter is, in plaats dat er belangstelling getoond wordt, opdat het volmaakter moge worden.

Nu mogen anderen de vraag beantwoorden over de grootte van den vooruitgang in vruchtbaarheid en kracht: wij willen eenvoudig onze voldoening betuigen, dat er veel goeds en schoons in het *Jaarboekje* van 1893 te vinden is. Aan de spits der medewerkers treffen wij er dit jaar een aan, dien ons Katholiek Nederland met een hartelijk welkom begroeten mag. Pater P. Albers S. J., die zich in de jongste afleveringen van het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*[1]) als een ervaren en degelijk schrijver over onze kerkelijke geschiedenis der middeleeuwen heeft doen kennen, toont ook thans weer in zijne voortreffelijke studie: *De Heilige Gregorius, IIIe Bisschop van Utrecht*, dat het hem ernst is, den wensch te helpen vervullen, die met zoo veel recht uitgesproken werd door Dr. G. Brom [2]). Waarlijk, het moet gezegd, we bezitten nog „eene oudere historie" dan die der zeventiende eeuw.

Toch weet ik weer niet, hoe spoedig ik aan Pater Allard S. J. zal toeroepen: blijf gij, een der trouwste medewerkers, toch maar even onverdroten bij uwe voorliefde voor diezelfde 17e eeuw, dat tijdvak onzer katholieke restauratie, hetwelk gij zoo door en door kent en ons weet voor te stellen in dien „lichtglans van belangrijkheid, die telkens opnieuw onze aandacht boeit". Wij zijn u dit jaar alweder dankbaar voor de kennismaking met *Pater Willem*

---

[1]) *De Heilige Frederik, VIIIe Bisschop van Utrecht*, Dl. XX, afl. 1—3.

[2]) In zijne bespreking van Dr. Knuttel's *Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek* (*De Katholiek*, Dl. CI, bl. 409), waarin hij ons gewezen heeft op dat „uitgestrekt en veelbelovend akkerveld, waarop, althans door ons, katholieken, nog weinig gearbeid is en het meeste werk aan anderen wordt overgelaten: de kerkelijke geschiedenis der middeneeuwen".

Gillisz van Wissekercke S. J. 1616—1678, den rijmlustigen landgenoot van vader Cats en ordegenoot van Pater Poirters.

Doch de geleerde verzamelaar en uitgever van het *Bullarium Trajectense* mag toch waarlijk tevreden wezen over dit *Jaarboekje.* Immers nog een zeer belangwekkend stuk middeleeuwsche geschiedenis wordt geleverd in het opstel: *Kloosterboekerijen in de Middeleeuwen*, dat ingezonden werd uit Maredsous in België, eene der plaatsen, waar de Benedictijner orde in onze dagen den ouden roem zoo heerlijk handhaaft. Leerzaam en stichtend is het, te leeren kennen wat Dom Willibrord van Heteren met veel belezenheid mededeelt over inrichting der boekerijen, over catalogi, schrijfplaats, schriftgerei enz. Dat „monnikenwerk", waaraan onze beschaving nog zoo ontzaglijk veel te danken heeft, wordt ons in alle bijzonderheden vertoond en verklaard. Aeh, wat jammer, dat de orkaan van beeldstormerij en oorlog zoo veel heerlijks is komen verstrooien en vernielen!

En ook nog naar de 16e en zelfs 15e eeuw wordt onze verbeelding teruggevoerd in een paar opstellen, die te danken zijn aan de twee onvermoeide navorschers van Amstels oudheid, de Heeren Bernard de Bont en Jan Sterck, respectievelijk conservator en secretaris van den „Amstelkring", de bekende kunstlievende en historieminnende vereeniging, die sedert 1883 haar ontstaan dankt aan den Beggijnenvader te Amsterdam, pastoor B. H. Klonne. De Heer de Bont beschrijft *Een oud-Amsterdamsch Familiepaneel*, dat weleer in het S. Agnieten-klooster de memorie levendig hield van Kors Elbertsen († 1503) en zijne vrouw Gheerte Kortens († 1506), de ouders van Engeltgen Corssen, die de huisvrouw geweest is van Heymen Jacobszen van der Ouder-Amstel „den weleer zoo rijken, deftigen Burgemeester van Amsterdam". Het paneel belandde in het buitenland, „dat met liefde opnam hetgeen wij wegwierpen", en werd niet lang geleden teruggevonden in het koninklijk museum te Berlijn. De herkenning is te danken aan de gravure, die in Lelong's *Beschrijving v. d. Reform. der stad Amsterdam* gegeven is. Lelong deelde als traditie mede, dat „d'outste onder de Manspersonen, die op de schilderye voorkomen: Heymen Jacobse van der Ouder-Amstel" is. De Heer de Bont echter beproeft eene andere verklaring. Hij ziet in de personen het gezin van Kors Elbertsen en Gheerte Kortens voornoemd, in de veronderstelling,

dat de oudste personen van het tafereel beschouwd zullen moeten worden als de vader en de moeder van haar, die in het onderschrift spreekt: „Item in 't jaar . . . (1503) . . . starf Korsgen Elbertsen, mijn „lieve [vader]. In 't jaer . . . (1506) . . . . starf Gheerte Kortens, mijn „lieve moeder". Aangezien nu de historie aan het gezin van Kors Elbertsen 13 kinderen toekent, zoo vindt de Heer de B. natuurlijk onder het vijftiental geene plaats voor den schoonzoon, Heymen Jacobsz. Toch dunkt het mij, dat de traditie hier niet zoo lichtelijk veronachtzaamd mag worden, al kan zij gedwaald hebben in de meening, dat juist de *oudste* persoon Heymen Jacobsz moet voorstellen. Vooreerst ligt de vraag voor de hand, of al de 13 kinderen nog wel in leven waren, toen de schilderij gemaakt werd. En is het verder waarschijnlijk, dat de dochter er als *gehuwde* vrouw (bl. 162) op zou voorkomen zonder haren man, die eerst in 1541 (bl. 178) stierf? Vergeten we ook niet, dat het onderstuk, waarop de namen der overledenen staan, grooter geweest blijkt te zijn (bl. 150) en met een „Item", dus als een vervolg, aanvangt, evenmin dat Burgemeester Nicolaas Witsen, de afstammeling in rechte lijn van Heymen Jacobsz, later eigenaar werd van de schilderij (bl. 184). Ik durf daarom het vermoeden uitspreken, dat het laatste woord tot verklaring der voorgestelde personen nog niet gesproken zal zijn. Zou soms de roode baret (bl. 162), in verband met Heymens nieuwe uitrusting en kleedij, als afgezant naar Hamburg gedragen (bl. 179), eene aanwijzing kunnen zijn? Laat ons intusschen den Heer de Bont zeer erkentelijk zijn, dat hij desniettemin Heymen Jacobsz tot den „held zijner geschiedenis" gemaakt heeft, en ons daardoor zooveel wetenswaardigs over het oude Amsterdam uit den katholieken tijd heeft doen kennen.

Uit wat lateren tijd (1553—1625) brengt de Heer Sterck ook weder eenen der min bekende en toch verdienstelijke Katholieken ten tooneele in *Mr. Simon Sovius* (van Souwen), den laatsten Rector der School aan de Oude Zijde te Amsterdam vóór 1573, en die als priester van het Haarlemsche bisdom gestorven is. Zeer gelukkig sluit deze studie zich aan bij die, welke ons verleden jaar door Pater Allard geschonken is over Mr. Cornelis Pietersz. Croock, priester en rector der Latijnsche scholen te Amsterdam. Er is iets bijzonder boeiends in gelegen, kennis te maken met het letterkundig verkeer onzer katholieke „huma-

nisten van den echten stempel", uit den hervormingstijd, die slechts voor het geweld der zoogenaamde „vrijheid van geweten" van hunne posten geweken zijn. En hier leeren wij er een kennen, die toen nog, te midden der vervolging, zich tot het priesterschap geroepen achtte, en zijne woonstede in Haarlem vestigde, waar hij in zeer innige verhouding tot de geestelijkheid leefde, en zelfs, schoon geen kanunnik, tot Notarius Capituli gekozen werd. Zeer belangrijk is wat we over Sovius vernemen uit de verzen van Sovius' „waardigen leerling Cornelis Plemp", die aan den meester zijne Latijnsche dichttafereelen opdroeg. Plemp vermeldt in een ander gedicht, dat Sovius de HH. Brielsche Martelaren bezongen heeft; hij dankt hem nog in twee andere voor een hem gegeschonken exemplaar van het dichtwerk des vereerden geloofsgetuigen Cornelius Musius. De Heer Sterck toont uit dit alles aan, met wat vereering Musius' gedachtenis bij priesters en leeken in die dagen bewaard bleef. Weinig gedachte echter had ZijnEd. toen hij dit schreef, dat zijn eigen exemplaar van Musius' gedichtenbundel: *Solitudo* (bl. 277 beschreven) aan niemand minder dan aan Sovius zelven weleer heeft toebehoord en door zijn eigen handschrift gekenmerkt is. De vergelijking van het schrift met 's mans handschrift, dat in het bisschoppelijk archief te Haarlem berust, laat geen twijfel bestaan, terwijl bovendien het monogram, hetwelk uit S. S. H. bestaat, zonder aarzelen verklaard mag worden als: *Simon Sovius Harlemensis* [1]).

„Eén doel in duizendvoudige verscheidenheid van werking";

---

[1]) Dat het mij gegeven was, deze overeenkomst te staven, moge hier te meer vermeld worden, omdat ik er aan kan toevoegen, zelf in het bezit te zijn van een dergelijk exemplaar van Musius' gedichten, hetwelk eenmaal behoord heeft aan Jacobus Blondelius (prior der Egmonder abdij), die het boek zelf in 1584 van den uitgever Christoffel Plantijn ten geschenke ontvangen had, en die voorts het exemplaar, op dezelfde wijze als Sovius het zijne, voorin en achteraan eigenhandig verrijkte met gedichtjes door en op Musius vervaardigd, o. a. drie ter eere van Musius gemaakt door Antonius Hovaeus, Egmonder benedictijn, later abt van Echternach, een gedicht met den volgenden titel: „D. Cor. Musius ad Musam suam, ad R. in Chr. P. ac D. D. Nicolaum a Nova Terra, Episcopum Hebronen. et Ecclesiae S. Mariae Decanum, proficiscentem", en nog een *Epitaphium* op denzelfde, door Musius gedicht.

„hooge eenheid in de onbeschrijfelijke verscheidenheid harer uitingen", zoodanig is het „verrukkelijk schouwspel" bij de „instandhouding en uitbreiding van het Godsrijk op aarde". Terecht heeft Prof. de Rijk dezc gedachte neergeschreven ter inleiding op het derde gedeelte van zijn *Het Ursuliner-Klooster en Pensionnaat Jerusalem te Venray*. Ja waarlijk, andere tijden: andere wijzen en middelen. Anders de kloosterscholen der middeleeuwen, anders de scholen onzer klopjes van de 17e eeuw, anders het negentiende-eeuwsche pensionnaat. En er blijkt wel bijzonderlijk aan het Venraysche pensionnaat eene providentieele werking toebedeeld te zijn op de hoogere standen onzer katholieke samenleving. De zes hoofdstukken van dit „fraai geschreven stuk" (zooals Dr. Schaepman het looft) bewijzen het. En met aantrekkelijke levendigheid en aanschouwelijkheid is dat alles beschreven en geschilderd, zooals bijv. de beweging en bereddering, die door het „hoog bezoek" van Minister Heemskerk en de uitvoering van muziek en voordrachten veroorzaakt werden. Aardig, te vernemen, wat zijne Excellentie wel „het meest getroffen had bij zijn bezoek". Hij zeide het onderweg: „dat allen er zoo gezond en opgeruimd en gelukkig uitzagen". — Ja wezenlijk, dat alles verdraagt zich dan ook opperbest met Roomsche kloostermuren! En niet minder schilderachtig en boeiend dat wedervaren der examendagen, door de zusters zelven verhaald: behaaglijke tafereeltjes van hoop en vrees, van zege en glorie, van kinderlijke blijheid en dankbaarheid. En daarom mag niet slechts van den stijl, maar ook als „Gesammteindruck" van het geheel gezegd worden: „Een zoete vrede, een liefelijke harmonie vervullen hier de ziel".

Over het algemeen heeft onze katholieke geschiedenis waarlijk haar deel wel in dit *Jaarboekje*, want ziehier weer een gansch bijzonder stukje historie: *Pieter Jong. In Memoriam* 1867. 13 *October*. 1892. Een zilveren jubilee dus, en te recht aan niemand beter toevertrouwd dan aan den geschiedschrijver der *Nederlandsche Pauselijke Zouaven* den Heer A. Nuijens, zelf pauselijk zouaaf en dorpsgenoot van den held van Monte-libretti. Hulde aan de redactie, die den schrijver er toe uitnoodigde, want eene herinnering aan die dagen, voor het Katholieke Nederland zoo roemruchtig, mocht dit jaar niet ontbreken; en het verhaal getuigt voor een hart, dat niet minder warm klopt voor geboortegrond en vaderland dan voor de heilige zaak van den Paus.

Welkom en gezellig wisselen bijdragen in poëzie het proza af, en strekken alle, hoezeer in dichterlijke waarde verscheiden, den bundel tot wezenlijk sieraad. Van den zaligen stichter zelven gaat dit jaar een vijftal onuitgegeven verzen voorop. Christelijke natuuraanschouwing vindt hare dichters in de Rop en van Medevoort, van ouds bekend en geliefd, in Cox, de Forest, de Leythe en van Meerendonk. 's Werelds lief en leed vinden weerklank, nu eens luimig dan meer weemoedig, in van Linde, van Meerendonk en van Meurs. De aandoening der devotie spreekt zich uit in verzen van de Veer en den Eerw. Redacteur, die ook den lezer van „Simon Sovius" aan zich verplicht heeft door keurige vertalingen van Plemp's deftig Latijn. Ook de dichtsoort der ballade vindt haren beoefenaar in van Maeslandt. Feestdag of andere gelegenheid geeft bezieling aan van Meurs, de Veer en een paar ongenoemde dichters; en niemand der lezers twijfelt er aan, dat het „vast vertrouwen" in de *Voorrede* uitgesproken, alleen op gelegenheidsgedichten vat heeft, welke bij de Redactie in portefeuille gebleven zijn.

Om te eindigen met datgene, waarmee ik eigenlijk had moeten beginnen: de *Kalender* mist dit jaar de herinneringsdagen, waarmede hij in de twee voorgaande jaargangen „vervolledigd" werd. Ik vond deze uitlating nergens verklaard, maar ben zoo vrij haar te betreuren. Die herinneringsdagen zijn, dunkt mij, eigenaardig geschikt om de dankbare gedachtenis onzer Katholieken aan veel „goede oude kennissen" of dierbare feiten levendig te houden; zij geven aan den kalender iets huiselijk-katholieks, dat niet onbevallig staat. Bleek het misschien eene lastige vraag: bij welk jaar zullen wij in de keuze der herinneringsdagen den eindpaal stellen? — dan waag ik, met alle bescheidenheid, het voorstel: als daartoe eens het jaar van de herstelling onzer Hiërarchie genomen werd?

Na deze drie jaren van de nieuwe reeks mag, naar mij dunkt, gezegd worden: de wensch, volgens het program van 1889 gekoesterd, „dat de Almanak in zijn nieuwe reeks, zoo naar vorm als inhoud, onder het beste telle, wat telken jare door de katholieke pers in ons vaderland geleverd wordt" — blijkt inderdaad geen te „hoog gesteld ideaal" te zijn geweest. En zou zelfs de wensch te stout zijn, dat het *Jaarboekje van Alberdingk Thijm* inderdaad gelden moge, als de literaire barometer van onze katholieke vruchtbaarheid en kracht, en van onze vatbaarheid tegelijk, een barometer, waarmee

de geschiedschrijvers onzer letterkunde te rekenen zullen hebben, wijl hij steeds een hoogen stand vertoonen zal? Laat mij mogen vertrouwen, dat dit mogelijk zal zijn, wanneer èn schrijvers èn redactie èn lezers het er op aanleggen, den jaarlijkschen bundel als eene „Ehrenschuld" onzer katholieke literatuur te beschouwen en te behandelen. Zoo mogen dan onze beste krachten hunnen arbeid aanbrengen, en onze beschaafde kringen hunne belangstelling. *Gunst* immers *baart kunst.*

J. J. Graaf.

Mgr. Bougaud. St. Vincentius à Paulo en zijn tijd. Vertaald door M. W. van der Aa, Oud-Hoofdredacteur van *De Tijd*. Kerkelijk goedgekeurd. Amsterdam, C. L van Langenhuysen. Afl. 1—3.

Eene monographie van St. Vincentius a Paulo, die op het titelblad den naam van Mgr. Bougaud als schrijver draagt en den naam van M. W. van der Aa als overbrenger in het Nederlandsch, biedt zulk een waarborg van deugdelijkheid en voortreffelijkheid aan, zoowel wat den inhoud als wat den vorm betreft, dat eene aanbeveling van onzen kant overbodig kan geacht werden. Volgaarne echter willen wij deze belangrijke uitgave met eenige woorden verwelkomen.

Ingenomenheid wekt al dadelijk het feit, dat een vaderlandsch letterkundige, die reeds lang en „non uno nomine" zijne sporen verdiend heeft, zich ten taak heeft gekozen ons een van Gods lieve Heiligen in de lijst van zijn tijd voor oogen te stellen: een duidelijk bewijs voor het juiste besef, dat de hagiographie niet enkel een werk van vrome stichting is, maar ook een arbeid, die ten volle verdient, dat er letterkundige zorg aan besteed wordt, om op waardige wijze in het licht te stellen, hoe wonderbaar God is in zijne Heiligen.

En welk onderwerp is beter in staat zulk eene toewijding te loonen en geschikter voor onzen tijd dan het leven van St. Vincentius a Paulo? In dat leven openbaart zich de ware geest des Christendoms op eene wijze, die met zacht geweld de harten verovert; daar zien we in een levend tafereel de stille, zich ver-

loochenende liefde aan het werk tegenover de prediking van haat en nijd, die in onze dagen zoovcel rumoer maakt; daar rijst het levensbeeld voor ons op van een eenvoudig priester, die in zijn groot en liefdevol gemoed zulk een rijkdom van middelen vond om iederen nood te lenigen, dat zijn naam „gelijkluidend is geworden met het woord liefdadigheid". Dat leven behoeft slechts naar waarheid beschreven te worden om zich met zegevierende kracht te imponeeren. De ervaring heeft het genoeg bewezen: voor Vincentius buigen zich de bitterste vijanden der Kerk; de ongeloovige wijsbegeerte heeft dezen eenvoudige gehuldigd; de „van priesterbloed druipende revolutie" richtte voor dezen priester een standbeeld op; zijn lof zwijgt niet op de lippen der menschen. Wel is de lof der wereld geenszins een betrouwbare maatstaf, vooral niet voor een Heilige; maar uit een zoo algemeene hulde blijkt toch de wereldverovercnde macht van de liefde, die door den Zoon van God op deze aarde is gebracht, toen Hij er voor aller oog en voor altoos zijn kruis heeft geplant, en die Hij zelf als het eigen merk van zijne leerlingen heeft aangewezen.

Daarbij komt, dat het leven van den H. Vincentius eene verscheidenheid van lotgevallen aanbiedt, zooals zelden in het leven van een Heilige wordt aangetroffen. Reeds de eerste priesterjaren van een man, tot zoo groote dingen bestemd, kenmerken zich door eene reeks van bijna avontuurlijke lotsverwisselingen. Bij het oversteken van Marseille naar Narbonne wordt de jeugdige priester door Turksche zeeroovers overvallen, naar Tunis gesleept en aldaar openlijk op de markt als slaaf verkocht. Eerst verricht hij slavendienst bij een Turksch visscher. Weldra doet deze hem om ongeschiktheid over aan een oud Muzelman, een buitengewoon man van uitgebreide, hoewel niet onverdachte kunde, beroemd geneesheer, wiskundige en alchimist, die edele metalen uit zijn smeltkroes te voorschijn weet te brengen... om ze aan de armen te geven, en die aan zijn schranderen slaaf geheime geneesmiddelen en vele wonderbare dingen van schei- en wiskunde leert, waar later een vice-legaat naijverig op is, en welke ten slotte nog in het proces zijner heiligverklaring worden aangevoerd als een vermoeden van beoefening der „zwarte kunst"! Straks weder is Vincentius in dienst bij een Italiaansch renegaat, dien hij door middel van een zijner drie Turksche echtgenooten tot inkeer brengt en met wien hij na ruim twee

jaren van slavernij in het vaderland terugkeert. Nauwelijks is hij behouden aangekomen, of wij zien hem in het gevolg van den vicelegaat Petrus Montorio op weg naar Rome; het pauselijk hof staat voor hem open; de Fransche gezant aldaar belast hem met een geheime en altoos geheim gebleven zending voor koning Hendrik IV, met wien hij herhaaldelijk vertrouwelijke samenkomsten heeft. En dan, als de weg der kerkelijke waardigheden van zelf voor hem schijnt opengegaan, verdwijnt hij weer even onverwacht voor een geruime poos in de vergetelheid eener nederige priesterlijke bediening. Zoo was het begin van dit wonderbare priesterleven.

Drie afleveringen van het werk, wat er een negental beslaan zal, liggen thans voor ons. Duidelijk blijkt daaruit de bedoeling om ons op het voetspoor van den schrijver eene levensgeschiedenis te geven en geen panegyriek. Dit verdient te meer waardeering, omdat schrijvers van heiligenlevens gemakkelijk en met de beste bedoeling in een min of meer overdreven zucht tot lofprijzing kunnen vervallen. Dan wordt alles van den aanvang af zoozeer in het verhevene en wonderbare overgebracht en het minder volmaakte, dat ieder mensch aankleeft — *summi sunt, homines tamen* — zoo zorgvuldig in de schaduw gelaten, dat wij een vlekkelooze volkomenheid te bewonderen krijgen, die boven alle bereik schijnt te liggen en te ver buiten de gewone levenssfeer, waarin wij ons bewegen, om er werkzamen invloed op uit te oefenen. Een betere weg wordt hier gevolgd. Er worden geen, overigens ook overbodige, pogingen gedaan om dit leven op te sieren. De oude adelbrieven, die men aan Vincentius' ouders als aan vervallen edellieden heeft willen uitreiken, vinden geen genade; geen verhevener gevoelens en bedoelingen worden hun toegeschreven dan bij eenvoudige, brave landlieden voor de hand liggen; en de jonge Vincentius zelf, die — hoewel van den aanvang vroom en behulpzaam van aard — tijdens zijne studiejaren in gezelschap van rijker makkers verlegen is met den lagen stand zijner ouders, is nog bij lange geen Heilige. Een eigenaardigen indruk ook zal het op menigen lezer maken, wanneer hij van een jeugdig priester, dien we als St. Vincentius vereeren, uitvoerig beschreven ziet, hoe deze, na een kleine erfenis te hebben gekregen, een bedriegelijk schuldenaar, die zich „verwijderd" heeft, zonder bedenking achterna reist, zijn gehuurd paard

verkoopt om aan reisgeld te komen, en niet rust, voor hij zijn man achter slot en grendel heeft en zijn drichonderd kronen aan klinkende munt in zijne hand. Wij zijn den schrijver dankbaar, dat hij ons deze trekjes — een bewijs, dat van Heiligen juist niet geldt wat van dichters gezegd wordt — onbewimpeld heeft medegedeeld en dat zijne voorstelling zich over het algemeen kenmerkt door een groote mate van oprechtheid en onbevangenheid.

Niet weinig dragen de eigen brieven van Vincentius daartoe bij, waarvan sommigen met groote zorg, met list en kunstgrepen zelfs, tegen een latere vernietiging door den schrijver moesten gevrijwaard worden, brieven, die ware meesterstukjes zijn, niet van stijl, maar van de meest argelooze en teekenachtige oprechtheid: de volkomen ongekunstelde uitdrukking van een geest, die niet eens schijnt te vermoeden, dat er soms iets te verzwijgen of te verbloemen valt; de kleine teekening van den vice-legaat Montorio b.v. is onbetaalbaar van goedmoedige naïveteit. Ofschoon genoemde correspondentie niet in den handel is, kon er toch voor deze levensgeschiedenis ruimschoots gebruik van worden gemaakt, en zij geeft er een zeer eigenaardige bekoorlijkheid aan.

De eigenlijke roeping van Vincentius begint recht duidelijk te worden, als hij, na een korte maar hoogst vruchtbare pastoreele werkzaamheid te Clichy, zijn intrek neemt bij de adellijke familie de Gondi, een der aanzienlijkste van het toenmalige Frankrijk. Meer bepaaldelijk belast met de opvoeding der nog jeugdige zonen, was hij door zijn geheele persoonlijkheid weldra de onmisbare geestelijke leidsman van allen: de uitgestrekte bezittingen der de Gondi's brachten hem in aanraking met velerlei geestelijken en tijdelijken nood; hun vermogende en wijdvertakte invloed, hunne bereidvaardigheid tot alle goede werken, stelden hem in staat op doeltreffende wijze de inspraken van zijn liefdevol hart te volgen. Daar begint zich de rusteloze werkzaamheid zijner alomvattende naastenliefde te ontwikkelen; het eene liefdewerk na het andere zien wij, door zijn geest bezield, opkomen en toenemen in wasdom en bloei; de roerende toewijding aan de rampzalige galeirociers vond daar hare aanleiding.

Dadelijk ook toont zich de eigen gave van Vincentius om zijn liefdewerken op bewonderenswaardige wijze te organiseeren. Zeker

is deze levensgeschiedenis onder dit opzicht leerzaam voor onzen tijd. Zijne liefdadigheid was geen geven in den blinde om aan een oogenblikkelijke opwelling te voldoen; eigen arbeid werd op allerlei wijze bevorderd en gesteund; voor leegloopers en bedelaars van beroep was Vincentius zoo onverbiddelijk, dat hij niet aarzelde de hulp van stads- en dorpsbesturen tegen hen in te roepen. Maar wat aan alles bezieling gaf, dat was die persoonlijke, liefdevolle toewijding, die hem zelf geen rust liet en die hij bij anderen wist op te wekken.

En terwijl wij deze aldoor heldhaftiger zelfverloochening in omvang en vrucht zien toenemen, wordt ons tevens een blik vergund in het huiselijk leven van een der voornaamste familiën des rijks, eene *histoire intime*, aantrekkelijker dan de geschiedenis van oorlogen en staatkundige woelingen.

Het gezin van Philips Emmanuel de Gondi, waar Vincentius, met een korte onderbreking, twaalf jaren vertoefde, stelt ons een familieleven uit de groote wereld voor oogen, dat het daglicht der geschiedenis niet behoeft te schromen. Een merkwaardig man die Philips Emmanuel zelf, generaal der galeien en luitenant-generaal des konings in de Levantijnsche wateren, die aan het hof schittert als „de welgemaaktste en bedrevenste man uit het koninkrijk, tevens een der dapperste", zonder dat eene smet kon geworpen worden op de zuiverheid zijner zeden, en die aan het eind van zijn leven de vergetelheid gaat zoeken in een nederige cel van het Oratorium; naast hem zijn zachtaardige, edele echtgenoote, wat angstvallig in hare godsvrucht, maar een waar toonbeeld van den zegenrijken invloed, die de christen-vrouw op hare eigenaardige wijze, geroepen is uit te oefenen; een huisgezin, waar oprechte godsdienstzin in practijk wordt gebracht, bereidvaardig tot alle goeds, maar toch een huisgezin uit de groote wereld, niet vrij van hare dwaalbegrippen en valsche beginselen. Deze waarlijk godvreezende echtgenooten maken er geen bezwaar uit, na den ontijdigen dood van hun tweeden zoon, die voor de Kerk werd opgeleid, een derden, zonder eenige roeping, in zijne plaats voor het priesterschap te bestemmen; het aartsbisdom van Parijs en het kardinalaat mochten niet uit de familie gaan; en de invloed van Vincentius is niet bij machte zulk eene roekeloosheid te beletten! Gevolg daarvan was voor de Kerk een zoo bedenkelijk

patroon — geen heilige — als de befaamde Franciscus Paulus de Gondi, Kardinaal de Retz, geweest is, die later van zich zelf getuigt, dat zijn aard „de minst geestelijke in het heelal" was, maar zijn vader toch ter eere nageeft, dat deze hem aan de Kerk verbond, niet zoozeer uit welbewuste eerzuchtige bedoelingen, als wel omdat hij in het priesterschap het afdoende middel meende te vinden om zijn zoon aan een maar al te lichtzinnig leven te ontrukken!

Geen wonder, dat, waar zulke opvattingen en practijken zelfs onder goedgezinden voorkwamen, ergernissen niet konden uitblijven, en dat het priesterlijk leven van velen niet beantwoordde aan hun hooge en heilige roeping. Vooral de voorbereiding voor het priesterschap eischte dringend verbetering. Hoe de H. Vincentius daarvoor werkzaam is geweest, inzonderheid sedert het huisgezin der de Gondi's door den dood vaneengerukt was en de Heilige in het St. Lazarusgesticht zijne congregatie gevestigd had, wordt in het tweede — nog niet voltooide — boek zijner levensgeschiedenis uitvoerig beschreven.

Nimmer toont zich de worsteling tusschen goed en kwaad, die wij overal, in iedere menscheziel en in elke menschelijke maatschappij, bespeuren, aangrijpender in hare zegenrijke of verderfelijke gevolgen dan waar zij gestreden wordt in den boezem van de priesterschap, die het „zout der aarde" moet zijn. Ook in hare geschiedenis, die zoo luide getuigt van de genadewerking Gods, staat met sprekende feiten het verheven eenvoudige woord der Schriftuur gegrift: „God schiep den mensch en liet hem in de hand van zijn eigen wil" [1]). Wat er ook voor en na te werk gesteld is om deze groote waarheid te verwrikken, ja als zelfmisleiding te demonstreeren, zij staat onverwoestbaar in het bewustzijn van een ieder vast en zij is grondzuil en fondament van heel de geschiedenis der menschen. Zelfs de bovennatuurlijke genade van God eerbiedigt den vrijen wil des menschen.

Toch blijft de opperleiding bij God. Geen wonderbaarder schouwspel dan de eerbied, waarmede de menschelijke wil behandeld wordt, en de vastheid der leiding bij zooveel uitspatting van

---

[1]) Eccli. XV, 14: „Deus ab initio constituit hominem et reliquit illum in manu consilii sui".

redeloos onbedwongen driften [1]). De Kerk is de stichting van God; kon zij door menschenhanden vernietigd worden, reeds lang was zij ten val gebracht, niet door haar geboren vijanden, maar door de kinderen, die zij zelve heeft grootgebracht, door haar eigen vertegenwoordigers.

In den tijd van Vincentius beleefde de Kerk van Frankrijk, bepaaldelijk wat haar seculiere priesterschap betreft, een van die tijdstippen, waarvan een vaderlandsch geleerde — als geschiedschrijver der Katholieke Kerk een weinig betrouwbare gids — met eenige overdrijving gezegd heeft: „Zoo kan het geen veertien dagen meer duren". Daar was eene voorbereiding voor het priesterschap in zwang, die de seminariën, zoo wijselijk door het Concilie van Trente verordend, tot een hopelooze onmogelijkheid scheen te maken; als gevolg daarvan een geheel wereldsche gezindheid bij velen, geringschatting der kerkelijke bediening, onkunde of louter ongewijde wetenschap; het priesterschap was — de goede kern van waarlijk geroepenen, die nooit ontbroken heeft, niet te na gesproken — een middel van bestaan geworden of eene gelegenheid om kerkelijke waardigheden te bemachtigen; er werd een wijze van prediken gehuldigd, die den spot dreef met de eenvoudigheid van het evangelie en in een menigte van uitheemsche aanhalingen een profane geleerdheid uitkraamde, die kort en scherp geteekend staat in het vinnig woord van La Bruyère, „dat iemand vreeselijk geleerd moest zijn om zóó slecht te preeken". Daartegenover het opkomend Jansenisme met zijn hoovaardige, calvinistische strakheid, zijn ontmoedigende, alle godsvrucht uitdoovende eischen, zijn verleidelijke leuze om tot de oude tucht der Kerk terug te keeren, zijn spitsvondige hardnekkigheid. Waarlijk het was geen geringe zaak om tusschen deze heillooze richtingen het rechte spoor te vinden. Des te belangwekkender is het een Heilige Vincentius, onder de leiding van Gods genade, aan het werk te zien: Vincentius met zijn ruim

---

[1]) Met wat hooge rust is dit schouwspel der wereldgeschiedenis samengevat in het woord der H. Schrift: „Tu autem Dominator virtutis cum tranquillitate judicas et cum magna reverentia disponis nos: subest enim tibi, cum volueris, posse: Gij echter Beheerscher der kracht oordeelt met kalmte en regeert ons met veel ontzag: want U ten dienste staat, als Gij wilt, het kunnen" (Sap. XII, 18).

en liefdevol gemoed, met zijn groote, wonderbaar groote eenvoudigheid, den eigenaardigen karaktertrek, welke den genialen Bossuet zoozeer in hem aantrok, dat hij niet meer zwijgen kon van die „bewonderenswaardige eenvoudigheid".

Hoe machtig is de genadewerking, welke wij van dezen eenvoudigen priester, door vrome bisschoppen gesteund, zien uitgaan, eerst in stilte, bijna onopgemerkt, maar rusteloos voort, zich al verder en verder verspreidend. Onder den zegen van den aartsbisschop van Parijs begint Vincentius in het „liefdewerk der missiën" een voorbeeld te geven van priesterlijke werkzaamheid bij voorkeur onder de geringen en armen; weldra volgen voorbereidende oefeningen voor de wijdelingen, die een diepen en blijvenden indruk achterlaten; wekelijksche conferentiën worden een vereenigingspunt voor waardige en heilige priesters; door den geest, daar gekweekt, beginnen de seminarien levensvatbaarheid en bloei in Frankrijk te ontwikkelen; de namen van Vincentius en van Olier — ten volle waardig om in één adem met een Heilige genoemd te worden — zijn er voor altoos aan verbonden; de geheele seculiere geestelijkheid ondergaat in meerdere of mindere mate den invloed van de hernieuwing in den goeden geest, die zich in haar eigen midden openbaart. Aan hare opbeuring en verheffing meende Vincentius vooral zijn ijver te moeten wijden; daarom wilde hij ook, dat zijne leerlingen door seculiere geestelijken en bepaaldelijk tot die bediening zouden opgeleid worden; den aandrang om ordensgeestelijken van hen te maken wees hij beslist af. En terwijl hij zelf als zegenrijk hervormer werkzaam was, wierp hij tevens een dam op tegen de valsche en gevaarlijke hervorming van het Jansenisme. Op de laatste bladzijde van het verschenen gedeelte zien wij Vincentius tegenover den beruchten abt van St. Cyran, die hem in vertrouwen mededeelt, bij het gebed de innerlijke verlichting van God te hebben gekregen, dat eigenlijk sedert vijf of zes eeuwen de Kerk niet meer bestaat. — „De Kerk niet meer bestaat, mijnheer?"... vraagt hem zijn goedige toehoorder.

Deze weinige aanstippingen uit eene monographie, waarvan het grootste en voornaamste gedeelte nog verschijnen moet, zullen, hopen we, velen onzer lezers aansporen om het werk zelf ter hand te nemen. Wij durven vooruit verzekeren, dat niemand zich teleur-

gesteld zal vinden. Schrijver en vertaler verdienen aller erkentelijkheid voor eene levensgeschiedenis, die in zich zelve hoogst belangwekkend is en een verheffenden indruk achterlaat, vol van aansporing tot die toewijdende christelijke liefde, waaraan onze eigen tijd zoo levendig de behoefte gevoelt.

Ook aan den vorm is de beste zorg besteed. De stijl heeft dien edelen eenvoud, welke aan eene levensgeschiedenis van Vincentius past, zonder opsmuk maar keurig. De vertaling is zoo vloeiend en zuiver Nederlandsch als reeds vooruit mocht verwacht worden; dat het werk eene vertaling is, bemerkt de lezer eigenlijk alleen aan de enkele aanteekeningen, die hier en daar een wenschelijke toelichting of soms ook een onvermijdelijke terechtwijzing bevatten; omtrent deze laatsten zouden wij een ruim gebruik durven aanbevelen van de vrijheid, die een zelfstandig overzetter zich omtrent het origineel mag voorbehouden; aan den indruk, dien de lezer ontvangt, doen zij altoos eenige schade, al zijn zij onvermijdelijk. Druk en stoffeering beantwoorden op waardige wijze aan den voortreffelijken inhoud; ook de zorgvuldigheid van zetter en corrector mag geprezen worden; wij weten te goed, welk een struikelblok aanhalingen in vreemde talen zijn, om van het *ille* voor *illi* op blz. 172 en van het *vivit* voor *vivite* op blz. 181 een grief te maken.

Met groote belangstelling zien wij het vervolg tegemoet. Wij zijn overtuigd, dat de moeite, aan de bewerking besteed, ruimschoots zal beloond worden door de veelvoudige vrucht, die het werk bij de lezing zal voortbrengen, en wij begroeten de verspreiding daarvan in Nederlandsche kleedij als een wezenlijke aanwinst zoowel voor onze letteren als voor onze hagiographie. Het is een goed boek bij uitnemendheid, volkomen beantwoordend aan de eischen en behoeften van onzen tijd.

A. M. C. van Cooth.

Leo XIII, korte levensschets voor het Katholieke Nederlandsche volk, bij gelegenheid van het Gouden Bisschopsfeest van onzen H. Vader, door Charles Raaymakers, Candidaat in de rechten. Met een voorwoord van H. J. van Schijndel, S. J. Kerkelijk goedgekeurd. Amsterdam, G. Borg, 1893.

Een candidaat in de rechten en student der universiteit, als man van geloof „met vasten voet te zien post vatten op het veld van eer", is in onze dagen zeker een verblijdende verschijning.

Eere zeggen wij den Heer Raaijmakers, den schrijver van het werkje, dat dezer dagen onder den hierboven vermelden titel het licht zag en met een waardeerend woord van den Z. E. Pater van Schijndel den welwillenden lezer als 's schrijvers eersteling werd aangeboden. Wij twijfelen geenszins of het katholieke Nederland zal zijn ridderlijk optreden met vreugde hebben begroet.

Doch ook het werkje zelf mag, naar onze bescheiden meening, om zijne vele verdiensten, uitmuntend geslaagd heeten en eene welkome ontvangst bij onze katholieke geloofsgenooten overwaardig worden geacht. Zou — durven wij, met het oog op den titel, al aanstonds vragen — de schrijver, op dit tijdstip, bij gelegenheid van 's Pausen gouden bisschopsfeest, uit de vele stoffen, welke voor eene vruchtbare populaire behandeling meer dan geschikt daar voor hem lagen, een gelukkiger keuze hebben kunnen doen? Wanneer toch voelt een volk zich meer aangetrokken tot zijn geliefde helden, wanneer hoort het liever spreken van zijn groote mannen, dan op de dagen, dat het de feestelijke herinnering viert der gewichtigste gebeurtenissen en feiten uit hun roemrijk leven!

Niettemin blijft het geraden: wie voor het volk schrijft, met het doel het volk te boeien en van nut te zijn, make het den lezer zoo gemakkelijk mogelijk! De werkman vooral is geen lezer in zijn hart — en laten wij er bij zeggen: dit behoeft ook volstrekt niet; het zou even onredelijk als onbillijk zijn van hem te verlangen, dat hij, na de hitte van den dag te hebben gedragen, met opoffering van de voor hem zoo noodzakelijke rust en van het gezellig huiselijk verkeer met echtgenoote en kinderen, een lijvig boek of boekdeel in zijne vereelte, moegewerkte handen neme, om het met veel inspanning te ontcijferen. Aldus heeft blijkbaar ook onze schrijver gedacht en, zeggen wij, wijselijk geoordeeld, toen hij be-

sloot het katholieke Nederlandsche volk eene schets en wel een korte schets van Paus Leo's roemrijk leven aan te bieden.

Het geheele werkje, in een achttal hoofdstukken verdeeld, beslaat niet meer dan ruim 50 bladzijden gewoon formaat.

Trouw aan zijn woord, doorloopt schrijver 's Pausen leven van het begin tot aan zijn gouden bisschopsfeest. Paus Leo's aanzienlijke afkomst; zijne bewonderenswaardige hoedanigheden en schitterende deugden; de verschillende waardigheden, achtereenvolgens door hem in Gods Kerk met roem bekleed; zijne edele kunstzin; zijn ervarenheid op schier elk gebied der wetenschap; zijne ongeevenaarde arbeidzaamheid, welke hem, zelfs op zijn hoogen leeftijd, nauwelijks de meest noodzakelijke rust en ontspanning vergunt: zijne liefde voor de rechtvaardigheid, waarin hij geen rechtsverkrachting, door wien en op welken titel ook, straffeloos duldt, maar zich de verdediger toont der rechten van allen en van een ieder; zijn even vruchtbaar als krachtig optreden ten gunste der dienstbaren tegen de verdrukkers en uitzuigers van zijn tijd; zijn staatsmanswijsheid en de tact, waarmede hij meermalen met bevredigend gevolg tusschen vorsten en volken beslechtte; maar bovenal de wijsheid, het werkzaam beleid, de waardigheid, waardoor hij als Paus der Kerk zich onderscheidt en de wereld verbaast, alsook de liefde, welke hem, vader der gansche Christenheid, allen doet omvatten; — alles in een woord, wat Leo XIII groot maakt, als mensch en als Paus, en onweerstaanbaar bewondering en vereering afdwingt voor zijn geheiligden persoon, wordt door onzen schrijver, overeenkomstig zijn plan, op waardige wijze in het licht gesteld. De toon, waarop hij zijnen lezer bezig houdt, is onderhoudend en gezellig; het gehcel is een boekske, dat de velen, die zeer zeker in deze dagen naar een degelijk werkje van dien aard hebben uitgezien, volkomen bevredigen zal; dat ook bijzonder geschikt is, naar het ons voorkomt, om de liefde des schrijvers, welke zich op elke bladzijde uitspreekt, voor Christus' Stedehouder in het hart der lezers over te storten: en dat daarom ontwijfelbaar onder het katholieke Nederlandsche volk nut zal stichten.

Den schrijver onze hartelijke gelukwensch en dank!

Ook mag een woord van lof niet worden onthouden aan den uitgever, die niet slechts voor een alleszins behagelijke uitvoering van het werkje heeft zorg gedragen, maar ook, even oordeel-

kundig rekening houdende met de ongelijke financieele, als de schrijver met de verschillende intellectueele draagkracht van ons goed volk, den prijs gering genoeg heeft gelieven te stellen om met te meer grond eene spoedige verspreiding, welke wij auteur en uitgever beiden van harte toewenschen, te mogen verwachten.

Mocht bij geval gelaatskleur of houding van het uitmuntend gelijkend portret des Pausen iemand de eene of andere schalksche, voor den schrijver minder vleiende opmerking in den mond leggen, zoo lache de heer candidaat slechts hartelijk mede.

J. Zwart.

Recollectiones precatoriae desumptae ex XIV libris de perfectionibus moribusque divinis R. P. Leonardi Lessii S. J. ad utilitatem ac commoditatem piorum fidelium seorsum impressae. Friburgi Brisgoviae, sumptibus Herder. MDCCCXCII.

„Heureux qui le connaît! plus heureux qui l'adore!
Qui, tandis que le monde ou l'outrage ou l'ignore,
Seul, aux rayons pieux des lampes de la nuit,
S'élève au sanctuaire où la foi l'introduit,
Et, consumé d'amour et de reconnaissance,
Brûle, comme l'encens, son âme en sa présence!"

In ruimeren tempel dan waarin ons de dichter A. de Lamartine, in zijn eerste *Méditation poétique* binnenleidt, voert ons de wijsgeer en godgeleerde Leonardus Lessius, n.l. in het ontzaglijk heiligdom van Gods volmaaktheden. In de schepping, verlossing en heiligmaking beschouwt en overweegt hij de goddelijke eigenschappen, die, wel gekend, den mensch den zoetsten troost verschaffen en hem opvoeren tot de hoogste volmaaktheid en de grootste heiligheid.

Uiteraard, wanneer het geloovig en dankbaar gemoed zich voor den Heer uitstort, worden hier alle scholastieke geschilpunten vermeden. Eene aandachtige beschouwing van 's Heeren oneindige en aanbiddelijke eigenschappen stemt 's menschen geest en hart tot

bewondering, vereering, vreeze en liefde, tot lofprijzing en zegening van den oneindig volmaakten God, naar wiens wensch en wil men dan gereedelijk al zijn doen en laten inricht. Veel voorzeker, wat ons in de theologie wordt voorgehouden, strekt tot handhaving der goede zeden en verbetering des levens, maar, goed beschouwd, is er niets, wat ons meer van het aardsche en vergankelijke aftrekt en voor het hemelsche en eeuwige in vurige liefde ontsteekt, dan de meditatie over Gods volmaaktheden en 's Heeren meer toegankelijke werkingen naar buiten. Waar nu de hier boven aangehaalde dichter zich, bij zijne poëtische beschouwing, beklaagt:

„Mais sitôt que je veux peindre ce que je sens,
Tout parole expire en efforts impuissants",

mogen wij van den godvruchtigen en geleerden Jesuiet getuigen: „Ipse tanquam imbres misit eloquia sapientiae suae, et in oratione confessus est Domino: als volle stroomen vloeien de uitspraken zijner wijsheid, en zijne rede verkondigt den lof des Heeren". Hetzij de schrijver de meer abstracte eigenschappen beschouwt, als de goddelijke oneindigheid, onmetelijkheid, onveranderlijkheid en eeuwigheid, of wel de meer concrete hoedanigheden der aanbiddelijke goedheid, goedertierenheid en voorzienigheid overweegt, altijd is het de volle stroom van heilige welsprekendheid, die geest en hart meesleept en den wil opvoert tot een „rationabile obsequium Domino", een redelijke overgave aan God. Zacht en krachtig levens gaat zijn betoogtraat, gelijk de gezwollen rivier over hare gansche lengte weldadig buiten hare oevers treedt, om de dorre vlakte te drenken en vruchtbaar te maken. De lezing dezer *Recollectiones* is waarlijk verheffend, weldadig verkwikkend en versterkend. Men staat opgetogen van bewondering, knielt aanbiddend neder, en ons zieleleven heeft nieuw voedsel bekomen voor hooger deugd en heiligheid. Het was derhalve eene goede gedachte van de firma Herder dit gulden boekje, sedert het jaar 1645 niet meer in druk verschenen, opnieuw uit te geven. Vooral nu het proces der zaligverklaring van den Eerwaarden Schrijver ophanden is, zal dit boekje, hetwelk eene waardige plaats inneemt naast de *Navolging van Christus*, aan vele geestelijken hoogst welkom zijn. Gelijk het werk van Thomas van Kempen altijd weer met de meeste vrucht ter hand genomen wordt, zoo zal ook eene veelvuldige lezing der *Recollectiones precatoriae* van Gods vurigen dienaar Lessius

hare zegenrijke uitwerking nooit missen. Bij het licht voor den geest en den troost voor het hart, daar verkregen, zal men met den koninklijken profeet uitroepen: „Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: dedisti laetitiam in corde meo: het licht van uw gelaat is over ons opgegaan, o Heer, Gij gaaft vreugde in mijn hart".

M. P. A. Ooms, Pr.

De studie en de lectuur. Naar het Hoogduitsch bewerkt door F. A. W. Ahout, Pr. Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1893.

Ruim een tiental jaren geleden hield de Hoogeerw. Directeur J. B. Krier voor de kweekelingen van het bisschoppelijk konvikt te Luxemburg eene reeks conferentiën over de studie en de lectuur, die, in druk verschenen, met de meeste ingenomenheid in Duitschland begroet werden. Dit gunstig onthaal, gevoegd bij 's schrijvers warme liefde voor den studeerenden jongeling, deed den WelEerw. Heer Ahout besluiten, ons eene Nederlandsche bewerking dier conferentiën aan te bieden. Een waarlijk gelukkig besluit. Immers, bestaat er bijna geen onderwerp, op welk gebied van wetenschap of kunst dan ook, dat niet reeds door schrijvers van naam en van geen naam den volke is voorgesteld, over de studie en de lectuur was, althans in onze Nederlandsche letterkunde, nog geene verhandeling bekend, zoodat de nieuwheid van het onderwerp al aanstonds veler belangstelling tot zich trekken moet.

Zooals de titel reeds duidelijk aangeeft, is het werk gesplitst in twee deelen, waarvan het eerste over „de studie" handelt en het tweede „de lectuur" bespreekt.

„Jongelingen — zoo hoor ik den schrijver spreken, als hij den korten inhoud van het eerste gedeelte wil aangeven — gij *moet* studeeren. Dit is uw *plicht*, u èn door de openbaring èn door de geschiedenis der menscheid voorgeschreven. En hoe *cervol* wordt u die plicht, als gij bedenkt, dat gij door dien arbeid medehelpers van God zelven zijt, dat gij daardoor in het volle bezit uwer waardigheid komt en zoo eerst volkomen uw koningschap in de schepping handhaaft. Het onberekenbaar *nut* der studie zal u overduide-

lijk zijn: grondige studie toch beschaaft uwen geest, bevordert uw deugd en godsvrucht, ruimt u in de maatschappij eene eervolle plaats in, verschaft u ware vreugde en vele verdiensten, terwijl daarentegen de ledigheid verderfelijk werkt op uwen geest en wil, u ongeschikt maakt en verdriet brengt voor tijd en eeuwigheid."

Het staat dus vast, dat de jongeling studeeren moet, maar *hoe* zal hij nu dien plicht met het beste succes vervullen? — En hier volgen dan eenige hoofdregels, die een deugdelijken leiddraad aangeven, waarlangs de student het best zijn doel bereiken kan. Daarna behandelt de schrijver achtereenvolgens de verschillende oefeningen voor studeerenden en sluit zijn eerste deel met een gedragslijn aan te wijzen in les- en studiezaal.

Men zou zich echter een zeer verkeerd denkbeeld van het werk vormen, wanneer men meende, dat dit eerste deel geschreven is in den toon van den ernstigen en zwaartillenden vermaner, die zonder een glimlach op de lippen de enge grenzen bepaalt, buiten welke de levenslustige student zich niet straffeloos bewegen kan; neen, in een frisschen, levendigen stijl wordt den jongeling op hartelijke wijze voorgehouden, wat hem tot heil verstrekt; het „lectorem delectando pariterque monendo" komt hier uitmuntend tot zijn recht, lezende vergeet men, dat men eene vermaning ontvangt, terwijl de indruk des te dieper is.

Zeer menschkundig hecht de auteur schier aan elke les, die hij geeft, het voorbeeld van een of meerdere beroemde mannen der oude of nieuwe geschiedenis, die het practische, in schrijvers raad gelegen, door het levendige voorbeeld helder deden uitschitteren. Zoo ooit, dan komt hier het „woorden wekken, voorbeelden trekken" van pas. Vele vermaningen toch, den student voorgehouden, spreken als van zelf en missen dikwijls, juist door de overgroote duidelijkheid, de noodige kracht om den tragen wil ter beoefening over te halen. Zeg b.v. tot den loszinnigen leerling: gij moet u wapenen tegen de verstrooiing, dikwijls herhalen, veel nadenken, dan — zou mij dunken — zal zulk eene eenvoudige raadgeving niet bijzonder veel gevolg hebben. Maar toon hem uit het leven van een groot man de behartigenswaardigheid dier lessen aan, en ongetwijfeld zal bij bekoringen tot ledigheid de herinnering aan dien held der studie niet nalaten een weldadigen invloed op zijn wilsvermogen uit te oefenen.

Soms ook geraakt de schrijver door zijne liefde voor de studie tot eene soort van dichterlijke vervoering, die door het overweldigende der geestdrift medegevoel en bewondering bij den lezer als noodzakelijk moet opwekken. Dáár, waar de auteur in zijn tweede hoofdstuk, handelend over de ideale opvatting van den arbeid, de schoone gedachte uitwerkt, dat de mensch door den arbeid eerst heer en koning der schepping is, vervolgt hij, na eerst 's menschen meesterschap over de stoffelijke wereld allerschoonst geteekend te hebben, aldus (bl. 23): „En niet alleen in de stoffelijke wereld, maar ook op „intellectueel gebied, in het rijk, waar de wil gebiedt en de deugd „heerscht, ja, juist in die geestelijke sfeer handhaaft de mensch door „arbeid en studie op meesterlijke wijze zijn koningschap over de schep„ping. Herinner u slechts hoe een redenaar, die talent, wetenschap, deugd „en geestdrift in zich vereenigt, gelijk b.v. O'Connell of Montalem„bert, Lacordaire, Albert de Mun, Chesnelong, Mallinckrodt, Windt„horst en meer anderen, duizenden en tienduizenden, en onder dezen „vele van de edelste en geleerdste mannen van onzen tijd, met on„wederstaanbare macht aan zijne lippen weet te boeien, hoe hij het „vuur der heilige geestdrift, waarvan zijn boezem blaakt, in hun „aller harten weet over te storten en hen door zijn machtig en be„zielend woord naar hoogere, naar bovenaardsche gewesten met zich „weet op te voeren .... Zie, dit zijn de triumfen van den arbeid!"

Kortom, verlangt iemand, die zich met de borst op de wetenschappen wil toeleggen, een handboek, dat hem steun en raad verschaffe bij vele moeielijkheden, een veiligen gids, die hem behoede, om ter linker- of ter rechterzijde af te wijken, hij zal volkomen bevrediging zijner wenschen vinden, wanneer hij met oplettendheid het eerste gedeelte van *De studie en de lectuur* zal hebben doorgelezen.

In het tweede gedeelte van zijn nuttig werk, nauw verbonden met het eerste, wordt „de lectuur" door den schrijver behandeld. Eerst zet hij in het algemeen het groote nut daarvan uiteen: zij verruimt den kring onzer gedachten en vermeerdert onze kennis, wekt onze verbeelding op, ontwikkelt het gevoel, verschaft ons overvloedige stof, om zelfwerkend op te treden, voltooit dus de opvoeding en, ons behoedende voor ledigheid, verschaft zij het edelst geestelijk genot. Het spreekt echter vanzelf, dat al die voordeelen slechts aan goede lezingen verbonden zijn en daarom verheft de auteur in een

volgend schrijven zijn waarschuwende stem tegen de slechte lectuur, vooral onzer dagen, toont met vele bewijsgronden en voorbeelden het nadeel, daaruit voortspruitend, aan en weerlegt zonneklaar de gewoonlijk aangevoerde schijngronden, om zich dergelijke lezing te veroorlooven.

De krachtigste wederlegging van een dier opwerpingen: „Er bestaan niet veel degelijke en goed geschreven werken in de katholieke letterkunde" biedt wel het derde hoofdstuk, geenszins het minst verdienstelijke van het geheele werk! In de Duitsche uitgave was door den HoogEerw. Heer Krier een lijst van verschillende Duitsche en Fransche werken over godsdienst, geschiedenis, wijsbegeerte en letterkunde bijeengebracht. De Nederlandsche bewerker echter meende daaraan eene groote uitbreiding te moeten geven: daarin vooral Nederlandsche maar ook Engelsche werken te moeten vermelden en tevens ook op ander gebied der wetenschap, als aardrijkskunde, natuurlijke historie enz. vele werken te moeten toevoegen. Vindt dus een student zich in twijfel, of hij het een of ander boek, hem aangeboden, zich zal toeëigenen, wenscht hij op een of ander punt een juiste bron te leeren kennen, die hem onpartijdig de waarheid leeren zal, hij sla slechts een blik in deze alphabetische lijst, verrijkt met de noodige bibliographische bijzonderheden, en steeds zal hij een of meerdere werken vermeld vinden, die hem licht en vertrouwbare oplossing zullen verschaffen.

Die catalogus der meest nuttige en leerrijke werken zou, afgezien van het overige, op zich zelf reeds een uiterst verdienstelijk werk geweest zijn en in eene wezenlijke behoefte voorzien hebben. Alleen wekte het eenigszins mijne bevreemding, daarin niet opgenomen te vinden de beste en gecastigeerde edities der meest gebruikelijke Latijnsche en Grieksche klassieken; hetgeen toch voor den student der humaniora misschien niet van alle nut ontbloot zou geweest zijn.

Na zijne keurige lijst der beste werken, welke te zamen een ideaal-bibliotheek zouden vormen, gaat de auteur in een volgend hoofdstuk er toe over om eenige wenken over de dagbladlectuur op het hart te drukken. Een waarlijk niet al te gemakkelijke taak: want als ergens misverstand bestaat, dan is dat zeker niet het minst omtrent het lezen van dagbladen. De schrijver wijst in het algemeen het nut, wat in de ondersteuning van goede dagbladen èn voor de maat-

schappij èn voor den bijzonderen persoon gelegen is, waarschuwt met strengheid tegen de producten der slechte pers en prent den lezer diep in 't gemoed, dat de courantenlectuur slechts bijzaak mag zijn en dus volstrekt de plaats der bibliotheek niet vervangen mag, daar zij als van zelf den geest verzwakt en hem verstrooid en oppervlakkig maakt, en omdat het oordeel der courant, zeer dikwijls onderhevig aan persoonlijke beweegredenen en gewoonlijk te veel sporen dragend van opgewonden stemming om steeds onpartijdig te zijn en de kalme waarheid te huldigen, daarom juist niet altijd ten volle betrouwbaar zijn zal.

Een korte verhandeling over de methode om steeds met vrucht te lezen, waarin de schrijver vooral het gebruik van een repertorium of klapper dringend aanbeveelt, gevolgd door eene algemeene, enthousiastische opwekking tot vlijtigen arbeid, sluit op waardige wijze dit geschrift, hetwelk belangstellende liefde voor den studeerenden jongeling den schrijver in de pen gegeven heeft.

Een lichte twijfel overviel ons soms, of het nette werk, bij Van Rossum verschenen, wel in waarheid eene *bewerking* was en niet veeleer zijn geheelen oorsprong te Buitenveldert had gehad: ten minste geen spoor van germanismen verraadt u, dat een Duitsch schrijver de stof leverde voor deze schoone verhandeling.

Moge een gunstig onthaal en een ruime verspreiding vooral onder hen, te wier nutte het geschreven is, eenige belooning schenken aan den zeker niet gering te schatten arbeid van den eerwaarden bewerker en aan de vlijtige zorgen van den bekenden uitgever!

M.

Acta der provinciale en particuliere Synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572—1620, verzameld en uitgegeven door Dr. J. Reitsma en S. D. van Veen. Groningen, J. B. Wolters, 1892. I 8^0 XIXen 484 blz. Prijs f 5.50.

Fondswerken als dit komen niet in handen van het groote publiek; slechts voor vakgenooten, die zich speciaal op bronnenstudie toeleggen, zijn ze bestemd. Toch verdient zulk een werk in den breeden kring van lezers, waarover *De Katholiek* zich verheugen mag, genoeg

belangstelling, om naarmate het daar zelf minder ter hand genomen wordt, met des te meer uitvoerigheid te worden besproken. Deze regelen bedoelen dus volstrekt niet een aanbeveling te zijn in den gewonen zin. Wie na onze introductie nadere kennismaking wenscht, hij zal in de grondstoffen, hem ruimschoots in dit boek geboden, licht eenige kostbare steentjes aantreffen, welke kennersoogen op prijs stellen en die in een volledig mozaiek van kerkhistorische gegevens niet mogen ontbreken.

Zeker is deze verzameling *Acta* voor de *protestantsche* geschiedkunde van hooge waarde. De synoden toch, en zij alleen, zijn in de Hervormde Kerk met het gezag bekleed, dat wettelijke bepalingen stelt omtrent geloofsleer, zeden, tucht, organisatie enz. Nu komt in dit opzicht de meest beslissende en veelzijdige invloed wel toe aan de *nationale* synoden en die invloed kan nauwkeurig worden nagegaan in de talrijke reeds bestaande uitgaven harer Handelingen. Maar ook de provinciale en particuliere synoden zijn op het stuk van kerkelijke wetgeving veelbeteekenende factoren. Zoo wil het immers het tweede protestantsche beginsel, aan het eerste nagenoeg gelijk; waar dat eerste beginsel, vrijheid van onderzoek voor elk individu, onhoudbaar blijkt, dan zooveel mogelijk „Sonderbündlerei". Zoo wilde het ook hier te lande de Unie van Utrecht, die bepaald had, dat iedere provincie in zaken van kerk en godsdienst binnen eigen kring als vrije, souvereine macht zou optreden. Zoo wilden het voornamelijk — althans tot de grootste Dordtsche synode toe — de Staten van Holland, die hun ingeworteld provincialisme het sterkst en naijverigst doorzetten juist op kerkelijk gebied. Want een algemeene staatskerk — dit begrepen zij terecht — zou den staat spoedig boven het hoofd groeien en hem aan den leiband voeren van heerschzuchtige, dweepzieke predikanten.

Hoe sterk dit streven was bij de Staten van Holland, blijkt reeds geheel eigenaardig uit het eerste deel dezer *Acta*, waarin uitsluitend de synoden van Noord-Holland worden behandeld. Eigenlijk zou van afzonderlijke synoden in Noord-Holland geen sprake moeten zijn, daar Noord- en Zuid-Holland te zamen één provincie uitmaakten. Hoe nu die moeilijkheid op te lossen? Op de eerste bladzijde van hun *Voorbericht* zeggen de uitgevers: „Een provinciale synode zou hier samengesteld geweest moeten zijn uit de afgevaardigden van alle classes van beide kwartieren. Zulke kerkvergade-

ringen zijn werkelijk ook opgeroepen, doch slechts twee malen: te Dordrecht in 1574 en te Haarlem in 1582. De kerk wenschte ze wel vaker te houden, doch *[let wel]* de Staten meenden reden te hebben om daartoe geen toestemming te geven. Dientengevolge bleven de synoden van Noord- en Zuid-Holland gescheiden".

Dit eerste deel bevat dus niet meer dan de acta der *Noord*-Hollandsche synoden en wel over de jaren 1572—1608; het is de eersteling eener gansche serie van soortgelijke uitgaven voor elke der zeven Vereenigde Provinciën afzonderlijk. Daarom is zijn geschiedkundige waarde uitteraard gewestelijk en locaal. Hetgeen niet wegneemt, dat het tevens kostelijke bijdragen levert voor de algemeene geschiedenis van het Protestantisme in Nederland. Bijv. over de theologische twistvragen, welke reeds in den beginne de geesten verdeelden en waarin de Noord-Hollandsche synode zich herhaaldelijk mengde. Over de protestantsche bijbelvertalingen en strijdschriften, welke op initiatief dezer vergadering het licht hebben gezien. Over Casper Coolhaes en Cornelius Wiggers, predikanten te Hoorn en te Medemblik, die wegens onrechtzinnige leeringen ontslagen werden en „van de kerkelijke gemeenschap afgesneden". Over menigen anderen predikant, die met zijn gemeente, zijn ringbroeders of met de synode zelf in tweespalt geraakte, niet zoozeer „om ongesontheit seiner leere" als wel om een alles behalve gezonden levenswandel. Met aardige staaltjes wordt hier het onbewimpelde getuigenis van Coolhaes geïllustreerd: „Deghene, dewelcke te dier tijd haer tot predicanten ende leeraers gebruycken lieten, waren meest al te samen nieuwelinghen, dewelcke (nae 't gevoelen Pauli I Tim. III) niet waerdigh noch bequaem gekent en worden, om het predickambt te bedienen" [1]).

Evenwel, dit alles zal den lezer van *De Katholiek* niet zulk een levendig belang inboezemen als de gegevens, waarmee dit werk *onze eigen* kerkelijke geschiedenis verrijkt. Van katholieke zijde werden de beruchte plakkaten reeds ten overvloede beschreven en natuurlijk streng veroordeeld. Maar onze voorouders waren de dupe der historie en wij zijn dus nauw betrokken in het geding. Zal daarom een geschiedschrijver, die buiten de partijen staat, niet vorderen: *audiatur et altera pars?* In den jongsten tijd kwam Dr. Knuttel

[1]) Zie *Casper Jansz. Coolhaes* door H. C. Rogge I, 37.

met zijn bekend werk: *Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek*. Die auteur had voornamelijk geput uit de plakkaatboeken en resoluties der Staten van Holland. Maar het meest karakteristieke standpunt, van waaruit de plakkaten nog niet werden beschouwd, ligt bij de synoden. Daar werd eigenlijk het vuurtje van geloofsvervolging ontstoken, daar werd dat vuur rusteloos aangewakkerd, met de olie van zalvende godzaligheid begoten en van nieuwe brandstoffen voorzien. Dr. Knuttel zelf moet het eerlijk bekennen: „Bijna al de plakkaten en resoluties uit dit tijdvak werden uitgelokt door de klachten van synoden en classes.... Wie niet sluimerden, waren de predikanten, classen en synoden. Zij waren steeds op de bres en onvermoeid tot beteugeling der vrijheden, welke de Katholieken zich veroorloofden. Zij waren de eigenlijke vervolgers der Katholieken" [1]).

Nu heeft genoemde schrijver zijn navorschingen over de wording der plakkaten niet uitgestrekt tot de synodale acten, en reeds vóór het verschijnen van dit fondswerk spraken wij de verwachting uit, dat hieruit nog meer zou blijken, welk een treurige rol de mannen van bef en steek in het treurspel der 17e-eeuwsche geloofsvervolging hebben vervuld [2]).

Het eerste deel dezer *Acta* heeft onze verwachting niet teleurgesteld. Opmerkelijk voortvarend en niet minder volhardend is de heilige (?) ijver, waarmee de synoden van West-Friesland zich ergeren aan de „paepsche stoutigheden" en daarover telkens „remonstreeren by de overigheit". Haast geen vergadering kon voorbijgaan, zonder dat een van Sion's wachteren gejeremieerd had over „de conventiculen der wederdoopers, papisten enz." In theorie werden die natuurlijk op één lijn gesteld, maar in de practijk moesten vooral de laatsten het misgelden! Waarlijk, Dr. Reitsma mocht wel schrijven: „De Hervormde Kerk.... heeft dadelijk en voortaan alle moeite gedaan om den in stilte voortlevenden aanhang van het onde geloof door allerlei belemmeringen althans streng onder den band te houden. Behalve deze(n) plicht waren in de kerkelijke vergaderingen allerlei casus matrimoniales aan de orde van den dag" [3]).

---

[1]) Blz. 329 en 118.

[2]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. CI, blz. 428.

[3]) *Geschiedenis v. d. Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden* (Groningen, 1892) blz. 132.

Hoc teekenachtig: „Behalve deze plicht"! Alsof voor die beschreven vaders onderdrukking van het oude, roomsche geloof de eerste en voornaamste plicht van hun staat was! Welnu, de Noord-Hollandsche dominés hebben dat plichtbesef niet onder stoelen of banken gestoken. Toch moet ik hun ter eere nageven, dat zij, blijkens hun synodale acten, nog betrekkelijk gematigd mogen heeten. Hun ambtsbroeders in de overige provinciën, met name in Zeeland en Friesland, waar de ergste papenvreters woonden, zullen hen in blakenden ijver, wat deze plichtsbetrachting betreft, zeker wel ver hebben overtroffen.

Mag ik den beoefenaar van katholieke kerkgeschiedenis enkele *curiosa* mededeelen, aan dit hem waarschijnlijk niet ter beschikking staande werk ontleend? „Bloemlezing" is hier het woord niet, maar hetgeen thans geboden wordt, is een bundeltje distels en doornen van nijdigen geloofshaat, verzameld binnen de omheining der Noord-Hollandsche synoden.

Op de synode van 16 Augustus te Edam handelt artikel 1 over „de reformatie der papen". Het eerste vereischte is: „opentlycke belydinge ende wederroepinge van haer voorgaende dwaelinge". Maar ten tweede (*risum teneatis amici*): „Ten tweeden zullen zy vermaent zyn haer huysvrouwen openbaerlyck ende voor die gemeynten te trouwen" (*Acta* I, blz. 1 en vgl. blz. 32). Zij wist het maar al te goed, die waardige synode: om ongelukkige apostaten aan het „suyvere Evangelium" te verbinden, geen beter middel dan de banden van het huwelijk. Om het raadsel der zoogenaamde „reformatie" tot bestendige oplossing te brengen, was het voldoende: „Cherchez la femme"!

Op de Maartsche synode ao. 1582 te Haarlem:

„Is voirgebracht, dat eenige papistissche predicanten, staende te Abkaw ende Kuedelsteert onder 't Sticht van Utrecht, in desen quartieren van Hollant met schelden ende lasteren den voirtganck der reyner leere seer verhinderen. Is goet gevonden ... dat daerinne by degenen diet behoort, moge worden geremedieert" (blz. 105).

In de synode van 2 Juni 1586 te Edam luidt art. 6:

„Ende naedemael de pauselycke superstitie door het heymelycke insluypen der mispapen ende monicken, diewelcke haer noch onderwinden te leeren, doopen, trouwen ende hertrouwen, sterckelyck gevoedet wort, daerbeneven de bedevaerden, ommegangen, omleydinghe der beesten om die kercken ende dyerhelycken afgoderye

gedreven, oyck door die conventiculen der Wederdooperen den loop des evangelii grootelyck verhindert wert, dat denzelvigen voorcoemen werde".

Art. 7. „Dat oyck de superstitiose luyden over die doden ende begraeffenisse afgestelt werde" (blz. 135).

Op de synode van 26 Mei 1592 te Edam volgt als art. 6:

„Op de vrage des classis van Harlem, oft niet geraden es by den heeren raden van den Hove van Hollant ende daert voorder mochte van node wezen te remonstreren de openbaren tsamenloopinge der papisten, welken so in den steden als ten platten lande dagelicx toenemen ... is goetgevonden, dat alle classen alle mogelicke vliet sullen anwenden om te hebben behoorlick bewys van sodanige aanwassende disordeninge, welcke sullen den gedeputeerden des synodi behandicht worden om sulx te vertoogen daert nodich sal bevonden worden" (blz. 165).

Synode van 7 Juni 1594 te Haarlem bevat als art. 16:

„Op de swaerigheyt, van die van Alcmaer noch voorgestelt, aengaende de conventiculen der papisten tot oeffeninghe haerder religie ende eenige dreygementen, ja opentlyck gewelt tegen die van de suyvere religie, is geresolveert, dat men eerst goet bewijs ten minsten bij attestatie sal nemen ende duer tselve der E. E. heeren Staten verthoonen ende versoecken, dat sulcke ende meer periculen mochten verhindert worden, met verhael dat de kercken van Noorthollant verclaren sulcke papen als autheurs sulcker quaden meest uit Haerlem te comen" (blz. 186).

Hiermede genoeg om te doen zien, hoeveel merkwaardigs dit eerste deel oplevert voor de *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem*. Ieder kan gemakkelijk alles naslaan, wat van zijn gading is, want aan dit boekdeel zijn uitvoerige registers toegevoegd, een van personen, een van plaatsen en een van zaken. De geleerde verzamelaars hebben werkelijk geen moeite gespaard, om zulk een zwaren kost als hun werk zijn moet zooveel mogelijk verteerbaar te maken. Druk en correctuur van dit lastig oud-Hollandsch zijn onberispelijk. De regels, welke het Historisch Genootschap te Utrecht voor het uitgeven van bronnen heeft aangeraden, zijn over het algemeen stipt gevolgd. Zelfs werden niet minder dan zes verschillende handschriften onderling vergeleken, en de afwijkende lezingen zijn met angstvallige nauwgezetheid telkens aan den voet vermeld. Een echt

prozaische en dorre arbeid, op stuk van zaken nog ondankbaar ook, want menigeen ziet er op neer als op monnikenwerk.

Wij echter wenschen van gauscher harte, dat de stoere volhardingsgeest, aan de Friezen zoo eigen, de uitgevers blijve bezielen, om hun verdienstelijken arbeid gelukkig ten einde te brengen. Hun moge steeds als bemoedigend motto voor oogen zweven hetgeen hun geloofsgenoot, de groote en edele geschiedvorscher Johann Friedrich Böhmer, tot regel heeft gesteld: „Auch in der historischen Wissenschaft gilt: verleugne dich selbst; nicht was uns am Liebsten, sondern was uns am Schwersten sollen wir zu leisten versuchen und gerne verzichten auf die augenblicklichen Erfolge" [1]).

Dr. G. Brom.

RECTIFICATIE.

Op blz. 292 der vorige aflevering wordt aan Prof. Jansen ten laste gelegd een vreemden tekst op rekening van Mgr. van der Ploeg te hebben gezet.

Deze bewering is na hernieuwd onderzoek gebleken een abuis te zijn: reden, waarom de schrijver het zich tot plicht rekent die vergissing te herstellen, en den lezer verzoekt, ze als niet geschreven te beschouwen.

J. Bogaerts, C. Ss. R.

DRUKFOUT.

Een zinstorende drukfout is op blz. 225 van de vorige aflevering blijven staan.

Op regel 7 v. b. moet voor *den vrijen wil* blijkbaar gelezen worden *de vrije wil*.

---

[1]) Joh. Janssen: *Böhmer's Leben u. Anschauungen* (Freiburg 1869) S. 141.

LETTERLOOVER.

AAN ONZEN NIEUWEN DICHTER.

Wie zong in Vondels taal den Vader der melaatschen
Met 't eigenst vuur, dat 't leven van den Martelaar,
De ellende prijsgaf, tot hij sneefde op 't liefdealtaar,
Een vuur, waarin des Heilands liefde zelf weerkaatste?

Professor Mutsaers, hoe verlangen we u te plaatsen
In de eerste dichtrenrij. De parels, schuchter, maar
Kunstvaardig ingezet in mijter en tiaar,
Vermeerderden uw glorie; hooger, hooger gaat ze.

Ga voort! De frissche paarlensnoer, onlangs gehecht
Aan 's kleinen Excellenties „*Waarheid, Vrijheid, Recht*",
Bewijst uw meesterschap. Ga voort, zie nimmer rugwaarts.

Dan rijpt nog menig dicht en Kerk en God ter eer.
Dus geef ik hier den wensch der filologen weer:
Uw verzen groeien aan tot flinke bundels, Mutsaers!

Gymnasium te Heeswijk.
Januari, 1893.

G. VAN DEN ELSEN.

DE H. PAULUS ALS DERTIENDE APOSTEL.

Mirabilis Deus in sanctis suis.

Niet licht zullen wij in de geschiedenis van Christus' Kerk een leven aantreffen, zoo veelzijdig en wonderdadig, zoo rijk aan wisselingen en gevaren, als het leven van den H. Paulus. Indien wij hier een beeld mogen gebruiken, dan zouden wij dat leven willen vergelijken bij een breeden en machtigen stroom, die, van de bergen voortstuwend, in ontembare vaart alles met dood en vernieling bedreigt, totdat op eenmaal een overweldigende macht hem bedwingt en in breede bedding voortgeleidt, om van nu af aan zegen en vruchtbaarheid te verspreiden.

Immers, reeds vóór het beslissende keerpunt op den weg naar Damascus, bespeuren wij in den onstuimigen Saulus een onmiskenbaren trek naar groote daden, eene zucht om met zijne talenten te woekeren. Getroffen door Gods genade en daardoor voor een oogenblik tot rust gedwongen in den strijd, gaat hij in diezelfde aandrift, maar nu geadeld door eene heilige liefde, vooruit op zijn levensweg, om de kracht zijner mannelijke jaren aan den Heer toe te wijden en een wereldveroveraar te worden, in beteren zin en hoogere beteekenis dan een Cyrus of een Alexander. Geweldige heraut van Gods Openbaring, machtig in woord en werk, zien wij hem dat leven voleinden, dat leven met blijmoedigheid ten offer brengen en bekronen door den marteldood, als het meest afdoende bewijs voor de groote en heilige zaak, door hem op aarde gediend.

Het kan ons derhalve niet verwonderen, dat de H. Joannes

Chrysostomus zich gelukkig zou gerekend hebben, indien zijne hand het lichaam van dien Paulus had mogen aanraken of zijn oog het stof van diens graftombe had mogen aanschouwen.

In dezen vurigen wensch echter schuilt voor ons eene aanwijzing, dat het geene gemakkelijke taak is om den grooten Apostel te meten of hem in volle grootheid aan anderen te doen kennen. In zijne homilieën heeft deze kerkvader ons daarenboven genoegzaam doen gevoelen, dat wij in Paulus te doen hebben met een man van geheel buitengewone beteekenis in de geschiedenis der Openbaring, eene persoonlijkheid derhalve, die niet valt onder het bereik van ieders begrip of waardeering.

Daarom kan het ook onze bedoeling niet wezen om in deze bladzijden een alomvattenden blik te slaan in het leven van den H. Paulus. Reeds de poging daartoe zou vermetel zijn. Wij wenschen hem alleen te beschouwen als den dertienden Apostel, als een „supernumerarius" in het College der Apostelen. Het buitengewone van zijne zending, het eigenaardige, het verrassende van zijn optreden, in één woord, de plaats, die hem door eeuwige voorbeschikking is toegewezen in het plan van de stichting en de uitbreiding der Kerk: ziedaar een onderwerp, een vraagstuk, dat voor den menschelijken geest aantrekkelijkheid genoeg heeft om er eenige bladzijden aan te wijden.

Om reeds aan het begin eenige opwerpingen te voorkomen, die zich allicht bij den lezer kunnen opdringen, willen wij eerst onze aandacht vestigen op het apostolaat van den H. Matthias. Ook hierin is iets wonderbaars. Ook dit apostolaat heeft iets van eene buitengewone zending. Ook de bij het lot verkorene draagt in zijne roeping eenige gelijkenis met den Apostel der heidenen. Toch is het verschil veel grooter dan de gelijkenis.

Matthias had vooreerst de vereischten voor het apostolaat. Hij had den Heer gezien „in diebus carnis suae", in de dagen van Zijne omwandeling; volgens Clemens Alexandrinus, Hiëronymus en

Eusebius behoorde hij tot de 72 leerlingen van Christus en in het gezelschap der „twaalf" had hij den Zaligmaker gevolgd van het doopsel in den Jordaan tot aan de hemelvaart, zoodat hij evenzeer als de overige Apostelen „getuige der verrijzenis" kon zijn (Hand. I, 22).

Daarenboven geen nieuwe plaats ging hij in het H. College innemen. Een der twaalf zetels stond door Judas' afval open en moest naar goddelijke verordening weer bezet worden, gelijk reeds op geheimvolle wijze in het Oud-Verbond was voorspeld: „zijn opzienerschap ontvange een ander". En zoo was dan ook bij Matthias' verheffing eigenlijk van geen nieuwe zending sprake; de zending van Judas ging op hem over, en dat wel, evenals zulks bij de andere Apostelen geschied was, onmiddellijk door de genadige beschikking van God. Zoo begreep het de H. Petrus, toen hij bad: „Gij, Heer, die aller harten kent, toon aan, wien Gij hebt uitverkoren". Met recht zegt hier Fromondus: „Zij [Petrus en de vergaderden] wisten, dat de keuze reeds door God gedaan was; zij wachtten alleen op de openbaarmaking dier keuze". Het lot viel nu op Matthias en, zegt Wolff, „de Vulgata heeft zeer juist: hij werd met de elf Apostelen medegerekend"; een nieuwe persoon had de reeds bestaande apostolische waardigheid ontvangen.

Geheel anders ging het met den H. Paulus. In Tarsis geboren, volgens Baronius één jaar jonger dan den Zaligmaker, bracht Paulus, volgens eene latere bekentenis voor koning Agrippa, zijne jongelingsjaren te Jerusalem door, zijn vurige ziel aldaar lavend met de stroomen van Gamaliëls wijsheid en wetenschap. Al zijn er nu, die met Hand. XXVI, 4 voor oogen willen bewe-ren, dat Paulus te Jerusalem of elders den Zaligmaker heeft gezien en diens leer heeft hooren verkondigen, zal er toch wel niemand zijn, die dit toevallig aanhooren van 's Heeren woord zal willen gelijk stellen met een apostolisch onderricht. Paulus

immers was te zeer ijveraar voor de wet, zijne gloeiende ziel, zijne phariseesche nauwgezetheid hield te zeer vast aan joodsche overleveringen en instellingen, dan dat wij hem kunnen beschouwen als een gewillig hoorder van 's Heeren woorden. In het hart van Paulus was er nog geen rust genoeg, om den „ros eloquii", den „zachten dauw" van Jesus' woorden, op te vangen; hij was in eigen oog te veel een wereldwijze om door zulk een eenvoudige taal gebracht te worden tot bewondering en onderwerping. Dat hart moest eerst geschokt, dat oog moest eerst verhelderd worden door het licht op den weg naar Damascus.

Middelerwijl was reeds de Kerk de wereld ingetreden. Uit de leemaarde der synagoge gevormd, maar bezield met den adem des goddelijken levens, stond zij daar op den Pinksterdag, volmaaktelijk toegerust voor haar werk. Niets ontbrak meer aan den organischen bouw. Petrus is het hoofd van het College der Apostelen, welks macht en bevoegdheid duidelijk is aangewezen. Die Apostelen zijn de twaalf stamvaders van het nieuwe Israël. Op dit twaalftal rust als op haren grondslag, met den Christus tot hoeksteen, de stichting Gods. Op hen dus en op niemand anders moesten de „medeburgers der heiligen", de huisgenooten Gods worden opgebouwd en tot den vollen wasdom worden gebracht (Eph. II, 19).

En zoo geschiedde het ook. Onder de leiding en de prediking der „twaalf" bleek die Kerk al zeer spoedig eene vruchtbare moeder te wezen, zoodat zij zich allerwege uitbreidde en zelfs de heidenen reeds in haren schoot waren opgenomen.

Maar ziet, terwijl daar geen enkele leemte in het bestuur en de inrichting der Kerk kon worden aangewezen, terwijl haar geene enkele onvolmaaktheid scheen aan te kleven en uit het verloop harer eerste geschiedenis genoegzaam bleek, dat haar organisme voor alles berekend is, verschijnt daar plotseling de H. Paulus als een uit den hemel gevallen Apostel. Ja, plotseling! Tot nu toe was hij aan de Kerk geheel vreemd; nog erger, de naam

van Saulus alleen was genoeg om den schrik te jagen in het hart der Christenen.

Op het punt om aan de ontluikende Kerk een gevoeligen slag toe te brengen, wordt hij door het licht des hemels ter aarde geworpen, terwijl Gods geduchte arm zijn hart als het ware vermorzelde en de stem des Heeren zijne onstuimige ziel in al hare diepten beroerde.

„Nunc ego mitto te: nu zend ik u", zoo weerklonk de stem langs den weg. Het H. Doopsel had hem nog niet gereinigd van de smetten der zonde, en reeds wist Ananias, dat Saulus geworden was [tot een Apostel] tot een uitverkoren vat, om den naam des Heeren te brengen voor de heidenen, de koningen en de kinderen van Israël.

Deze woorden van den Heiland: „nu zend ik u", waarmede Paulus zich voor de gansche Kerk en later voor koning Agrippa op zijne goddelijke zending beriep, deze woorden, door God op dat oogenblik en tot zulk een man gesproken, moeten hier het meest onze verwondering gaande maken.

Immers welke zending ontving Paulus in deze woorden? Was het eene zending, gelijk die ten deel viel aan de zeven diakenen der Kerk, eene zending, die niet onmiddellijk van God kwam, maar rechtstreeks door de Apostelen gegeven werd, en die noodzakelijk bleek door den drang der omstandigheden? Was het eene zending, gelijk die gegeven werd aan Silas, Barnabas, Marcus en aan zoovele anderen, die bij de uitbreiding der Kerk aan de zijde der Apostelen werden gesteld, om een gedeelte van hunne apostolische werkzaamheid over te nemen? Volstrekt neen. De woorden immers en het gezag, waarmede die apostolische mannen gezonden werden, het arbeidsveld, dat hun werd aangewezen, het draagt alles een geheel ander karakter dan de zending van Paulus, het is niet van zoo algemeenen aard als de werkkring van den Apostel der heidenen. De bekende plaatsen, die ten dezen opzichte in de *Handelingen der Apostelen* zijn aan te wijzen,

geven ons duidelijk te verstaan, welk verschil er b.v. bestaat tusschen Paulus en Silas als verkondigers der geopenbaarde waarheid.

Daarenboven, wij moesten den rijken schat van Paulus' geschriften niet bezitten, wij moesten zijne brieven aan Timotheus aan de Ephesiërs en vooral aan de Galaten niet kennen, om niet te weten, dat hij geen medehelper der Apostelen, maar inderdaad een Apostel des Heeren is, in den meest uitgebreiden zin van het woord.

Met al den gloed eener heilige overtuiging, met al de kracht, die aan zijne groote ziel eigen is, streeft hij er telkens en telkens naar om het bezit van dat apostolaat te handhaven tegenover al degenen, die zijn gezag en zijne waardigheid wilden betwisten. Niet om zich in eigen oogen of in die van anderen te verheffen of om een zekeren voorrang boven de andere Apostelen voor zich te eischen — hoe gaarne immers noemt hij zich een „misgeborene, den minste der Apostelen" — neen, maar om de kudde te bewaren voor valsche leeraars, die als wolven de schaapskooi beloerden, en om voor zich zelven het bewustzijn zijner goddelijke zending en daardoor de gedachte aan zijne groote verantwoording levendig te houden. En dat woord, het is niet anders dan de echo van zijn gedrag. Tegenover en naast de andere Apostelen, ja tegenover Petrus zien wij hem optreden met eene onbeschroomdheid, ja met eene zekere stoutmoedigheid, die in alle levensomstandigheden het eigenaardige van zijn karakter is geweest, maar die hier zeker nooit zou gerechtvaardigd kunnen worden, indien hij zich niet bewust was drager te zijn van de apostolische waardigheid.

Na een driejarig verblijf in Arabië gaat de H Paulus naar Jerusalem om Petrus te zien, om den Apostelvorst te huldigen en zich als Apostel des Heeren aan dezen voor te stellen. Het doel dier reize is niet om van het Hoofd der Kerk onderricht of zending te ontvangen: God zelf heeft hem onderwezen en

met de prediking des evangelies belast. En na veertien jaren van apostolischen arbeid, van rustelooze werkzaamheid onder de heidenen, keert hij wederom naar Jerusalem terug en legt daar zijn evangelie neder onder de oogen der Apostelen, niet om van hen eenige goedkeuring of bevestiging te verwachten, maar om het volstrekt zekere gezag van zijn evangelie en van zijne prediking openlijk te doen betuigen door het gezag der „twaalf", zooals hij schreef aan de Galaten: „Ne forte in vacuum currerem aut cucurrissem" [1]). Hij wil dan ook niet in tegenstelling met de andere Apostelen staan of afgescheiden van hen voortleven en arbeiden; hij wil niet op eigen grondslag een eigen Kerk bouwen, neen te zamen met Petrus en de overigen wil ook hij het fundament zijn, op hetwelk Christus zijne Kerk heeft gebouwd, het fundament der Apostelen en Profeten. Paulus is derhalve door God zelf gezonden. Maar zijne zending was eene buitengewone. Eene zending, die ten diepste ingreep in de bestaande orde van zaken. Paulus was een Apostel, die zijn evangelie „per revelationem: door openbaring" had ontvangen, door God zelven in de mysteriën van Zijn rijk onderricht, even gelijk de Profeten van het Oud Verbond.

Terwijl de andere Apostelen drie jaren lang de woorden des levens uit den mond van den Godmensch mochten vernemen en langs den gewonen weg geleidelijk naar geest en hart ontwikkeld werden, ziet, daar werd aan Paulus boven al zijne medebroeders in het apostolaat het voorrecht gegeven, om de geheimen des geloofs in de volle klaarheid van Gods licht te aanschouwen en uit de woestijn van Arabië te voorschijn te treden als een

[1]) Gal. II, 2: „Opdat ik niet wellicht te vergeefs mocht loopen of geloopen hebben". Dit beeld, ontleend aan den wedloop der Romeinsche renbanen, beteekent geenszins, dat Paulus zelf zoude getwijfeld hebben aan zijn gezag, maar alleen dat de algemeene en eenparige erkenning onmisbaar was, om zijn apostolischen arbeid vruchtbaar te maken.

woordvoerder Gods, als een gezant des hemels, toegerust met onfeilbare kennis en wetenschap, en wel op zulk eene wijze, dat ook hij tegenover de Kerk de woorden van Joannes met volle recht op de lippen mocht nemen: „Wat wij gezien, wat wij gehoord hebben, dat verkondigen wij u".

Maar wanneer wij dit bedenken, wanneer wij weten, dat in de latere geschiedenis der Kerk elke bovennatuurlijke openbaring, aan bijzondere personen gedaan, beschouwd werd als de zaak van zulk een privaat persoon; wanneer wij overwegen, dat de zending, die aan sommige heiligen en voornamelijk aan heilige ordestichters gegeven werd, niet verder reikte dan tot zekere beperkte plaatsen en zekere bepaalde personen, en ten slotte volstrekt geen inbreuk kon maken op de eigenlijke leiding en het innerlijk bestuur der Kerk, dan moeten wij aan dit optreden van den H. Paulus, die zich kortweg en met voorliefde den Apostel der heidenen noemt, een geheel buitengewone beteekenis toekennen.

Wij zouden de moeilijkheid, die er in Paulus' optreden ligt, niet in haar geheel hebben opgezet, indien wij niet in enkele woorden aantoonden, op welke wijze hij zijne buitengewone zending heeft volbracht, m. a. w. welke beteekenis zijn apostolaat voor de Kerk van Christus heeft gehad.

Wij gelooven niet te veel te zeggen, wanneer wij beweren, dat de apostolische werkzaamheid van Paulus in haren omvang en hare vruchtbaarheid die van de andere Apostelen, Petrus niet uitgezonderd, verre overtreft. Uit den stam van Benjamin gesproten, en daarom door Augustinus vergeleken bij den „lupus rapax", den „roofgierigen wolf", door den stervenden aartsvader Jacob bedoeld, heeft hij den roofzieken aard getemperd en zijne aangeborene woestheid omgeschapen tot heldenmoed en heldendeugd en vooral zijn hart ontstoken en gelouterd door eene liefde, welke voor niets terugdeinst en heel de wereld omvat, om heel de wereld voor Christus te winnen. Slechts wei-

weinige bijzonderheden heeft de geschiedenis ons nagelaten over den evangelischen arbeid zijner medebroeders in het apostolaat. Wat de H. Jacobus in Spanje, de H. Thaddeus in Mesopotamië, de H. Thomas in Indië hebben uitgewerkt, het is ons zoo goed als onbekend. Wel kan niemand er aan twijfelen, of ook door hunne prediking en hun martelbloed zullen er velen in Christus herboren zijn geworden, maar de zekere berichten over de uitkomsten van hun bekeeringswerk zijn spaarzaam tot ons gekomen.

Geheel anders is dat het geval met den H. Paulus. Het woord van God zelf, het geïnspireerde en historisch zekere woord heeft ons den uitgebreiden werkkring van dezen Apostel niet alleen in haren omvang, maar zelfs tot in hare kleinste bijzonderheden medegedeeld. Waar wij dus bij de overige Apostelen meerendeels slechts putten uit minder zekere historische bronnen of zelfs weifelende overleveringen, daar heeft dit feit ten opzichte van Paulus eene beteekenis, die niet gering mag genoemd worden. Overigens, al hadde de historie den arbeid van al de Apostelen met zekerheid opgeteekend, dan nog zou, gelijk wij zeiden, aan de apostolische werkzaamheid van Paulus wegens haren omvang en vruchtbaarheid een zekeren voorrang toegekend moeten worden. Luisteren wij slechts naar zijne eigene woorden. Hij zegt n.l. tot de Corinthiërs (II Cor. XI, 5): „Ik geloof, dat ik niets minder gedaan heb dan de groote Apostelen" [1]). En nog sterker drukt hij zich uit in zijn eersten brief aan dezelfde geloovigen (I Cor. XV, 10): „Overvloediger dan zij allen heb ik gewerkt".

En die beteekenis is in den loop der tijden niet verminderd. Gestorven leeft en spreekt hij nog in ons midden. Het zwaard van den Romeinschen dwingeland heeft wel den levensdraad

---

[1]) Met deze bedoelt Paulus vooral Petrus, Jacobus en Joannes. Aldus S. Joan. Chrysostomus.

van Paulus kunnen afsnijden, zijn naam echter is niet van de aarde kunnen verdelgd worden; de machtige geest, die hem bezielde, heeft zijn invloed doen gevoelen ver buiten de grenzen van Rome, over alle tijdperken der geschiedenis.

En dit wel het allermeest door geheel zijne persoonlijkheid, door waarachtige grootheid van ziel, door de macht van zijn voorbeeld, vooral door de kracht van zijn woord.

Bij hem immers vinden wij eene geheel bijzondere gave van overreding, eene breede opvatting van denkbeelden, een eigenaardige zeggingskracht, een gloed en eene zalving, zooals die aan niemand misschien gegeven is. Was hij voor de inwoners van Lystra „dux verbi: vorst des woords", hij is het in veel hoogeren zin voor de Katholieke Kerk. De godgeleerde wetenschap onzer Kerk berust voor een zeer groot gedeelte op de uitspraken van dezen Apostel. Het meest fundamenteele in haar, haar offer en hare eeredienst, hare waarheden en hare geheimen, ze ontleenen hare krachtigste bewijzen aan het woord van Paulus. Terwijl het meerendeel der Apostelen ons niets op schrift heeft achtergelaten, terwijl Mattheus en Joannes meer als Evangelisten dan als Apostelen in de Kerk voortleven, bezitten wij van hem brieven, die in aantal, uitgebreidheid en gehalte de geschriften der anderen verre overtreffen, zoodat wij veilig kunnen zeggen, dat alle andere Apostelen, Petrus het Hoofd der Kerk uitgezonderd, min of meer naar den achtergrond wijken en Paulus met recht in de Kerk Gods tot op den dag van heden bij uitstek *de* Apostel genoemd wordt.

En deze Apostel nu is een „supernumerarius", een, die aan het getal der „twaalf" is toegevoegd. Wij, die gewoon zijn al de werken Gods te beoordeelen naar getal, maat en gewicht en die zoo gaarne in het eindige en niet het minst in Gods H. Kerk eene afspiegeling der oneindige orde bewonderen, wij zien in het optreden van dezen dertienden Apostel eene niet geringe

moeilijkheid. Eene moeilijkheid, die reeds den scherpzinnigen Augustinus niet ontging, wanneer deze naar aanleiding van den tekst: „Gij zult zetelen op twaalf zetels om de twaalf stammen van Israël te oordeelen" [1]), zich zelven de vraag stelt: „Indien daar twaalf zetels zijn, is er dan geen zetel voor Paulus, den dertienden Apostel?" [2]) Aanstonds echter redt hij zich uit deze moeilijkheid, door in het getal twaalf niets anders te zien dan een „sacramentum universitatis", d. i. het getal, dat op geheimzinnige wijze de volmaakte volheid beteekent. Hij zegt: „Omdat men van alle zijden komt om te oordeelen, daarom zijn er twaalf zetels; evenals er twaalf poorten zijn, omdat men van alle zijden die stad [het hemelsch Jerusalem] binnentreedt" [3]). En met hem stemt de eerbiedwaardige Beda bijna woordelijk overeen, als hij zegt: „Omdat de H. Schriftuur dikwerf gewoon is door het getal twaalf de verzameling van allen te beteekenen, daarom worden door de twaalf zetels der Apostelen al degenen aangeduid, die zullen oordeelen, en door de twaalf stammen van Israël al degenen, die geoordeeld zullen worden" [4]). Was dit niet zoo — zegt Beda een weinig vroeger — moest dit getal in den letterlijken zin verstaan worden, dan zou de dertiende stam, de latere stam van Levi zonder oordeel blijven en Paulus zou geen zetel hebben op den dag van het gerecht.

Eene andere oplossing, die wel niet afdoende, maar toch uit zeker oogpunt verrassend mag heeten, moge hier hare plaats

---

[1]) Matth. XIX, 28: „Sedebitis super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel".

[2]) S. Aug. *Exposit. in Ps. LXXXVI.*

[3]) *Ibidem.*

[4]) Ven. Beda, *Homil. in Nat. S. Bened.*: „Quia duodenario saepe numero solet in Scripturis universitas designari, per duodecim sedes Apostolorum omnis numerositas judicantium, et per duodecim tribus Israel universitas eorum, qui judicandi sunt, ostenditur".

vinden. De H. Schriftuur n.l. spreekt niet alleen van twaalf maar ook van „elf" Apostelen. Zoo b.v. „Hij is gezien van Cephas, en daarna van de elven" [1]); en: „Petrus stond met de elven" [2]). Deze en dergelijke woorden, meermalen aangehaald als bewijzen voor het primaat van den H. Petrus, kunnen eveneens gelden om ons te doen zien, dat de H. Petrus na den dood en de hemelvaart van Christus in zekeren zin niet meer tot het twaalftal behoorde, maar veeleer te beschouwen is als een, die het hoofd is van de „elf".

Toen de Zaligmaker nog op aarde met Zijne Apostelen rondwandelde, spreekt de H. Schriftuur altijd van de twaalf Apostelen met Jesus aan het hoofd. Vandaar zoo dikwijls de uitdrukking: „Jesus cum duodecim: Jesus met de twaalf". Na den dood en de hemelvaart van Christus nam de H. Petrus niet alleen ten opzichte der Kerk, maar ook tegenover de Apostelen de plaats van Christus in en vandaar dan ook de uitdrukking: „Petrus cum undecim: Petrus met de elf". Door dit uittreden nu van den H. Petrus uit het getal der Apostelen alsmede door den afval van Judas ontstond er in het Heilig College eene dubbele leemte, welke aangevuld werd, de eene door den H. Matthias, de andere door — den H. Paulus. Heette het dus vroeger „Jesus met de twaalf" zoo kon men nu na de uitverkiezing van den H. Paulus zeggen: „Petrus met de twaalf".

Bij nader inzien zal het blijken, dat door dit betoog de moeilijkheid niet opgelost maar veeleer verschoven wordt. Wat hier gezegd wordt kan zeer goed dienen ten bewijze, dat Paulus in zekeren zin twaalfde Apostel is, maar in plaats van den H. Paulus verschijnt nu de H. Petrus eenigermate als dertiende Apostel. Wel wordt de positie van den H. Paulus eenigszins verklaard, maar met het Hoofd der Apostelen geraakt men in eene moeilijkheid, voor

---

[1]) I Cor. XV, 5: „Visus est Cephae et post hoc undecim".

[2]) Hand. II, 14: „Stans Petrus cum undecim".

welke, naar onze meening, niet licht een volmaakt bevredigende oplossing zal gevonden worden.

Wij kunnen van deze en dergelijke redeneeringen zeggen, dat hare auteurs in meerdere of mindere mate hebben toegegeven aan hunne zucht om te systematiseeren en de werken Gods onder cijfers te brengen [1]). Zonder twijfel is ook in Christus' Kerk alles naar een vooropgezet plan uitgevoerd: ook daar is orde en symmetrie. Reeds op den Pinksterdag was die Kerk gelijk aan een architectonisch geheel met evenredige onderdeelen en zuivere lijnen. Dat nu na dien dag aan haar nog iets fundamenteels werd bijgevoegd, n.l. de waardigheid van een nieuwen Apostel, het moge oogenschijnlijk de harmonie van het geheel verbreken, het mag ons echter evenmin bevreemden als het feit, dat b.v. eerst na de stichting der Kerk de codex van het N. T. als „instrumentum doctrinae" kon worden geproclameerd, of dat de heidenen in de Kerk werden opgenomen, zonder verplicht te zijn tot het onderhouden der Mosaïsche wet.

Wel was op den Pinksterdag het werk van de stichting der Kerk voltooid, maar het plan Gods bij die stichting moest nog verder ontwikkeld en uitgewerkt worden, en eerst met den dood van den laatsten Apostel zou dat plan ten volle in al de bijzonderheden zijn uitgevoerd.

---

[1]) Vigouroux, de geleerde priester van St. Sulpice, geeft in zijn *Dictionaire de la Bible* de volgende verklaring. Vasthoudende aan de symboliek van het getal twaalf, neemt hij de woorden van den H. Mattheus (XIX, 28) liever in letterlijken zin en zegt: „Er waren twaalf Apostelen, omdat dit getal overeenkwam met het getal der twaalf stammen van Israël, tot welke Jesus was gekomen, evenals tot schapen zonder herder. Gelijk nu de stam van Joseph overging in twee halve stammen, Ephraïm en Manasse, zoo zouden wij kunnen aannemen, dat de ledige plaats van den verrader Judas tegelijkertijd werd aangevuld èn door den H. Matthias — èn door den H. Paulus".

Om echter de verschijning van den H. Paulus en zijn later optreden eenigermate begrijpelijk te maken, moeten wij hem beschouwen als den „Apostel der heidenen". Paulus derhalve tegenover de andere Apostelen als „Apostolus praeputii" als de „Apostel der onbesnedenen", tegenover de „Apostoli circumcisionis" de „Apostelen der besnijdenis". Het zij ons vergund aan onze verklaring een eenigszins breeden opzet te geven.

De Zoon Gods kwam op de wereld als de Messias der Joden, in wien alle volkeren zouden gezegend worden en in het heilig besluit der verlossing was er voor God geen onderscheid tusschen Jood en Griek.

Christus was de Zaligmaker der wereld. Nochtans gold Zijne prediking en Zijne uitverkiezing allereerst de verloren schapen van het huis van Israël.

In *hun* midden wilde Hij geboren worden naar het vleesch; van Zijne lippen hoorden *zij* het eerst de uitnoodiging om binnen te gaan te gaan in Zijn rijk. Voor *hen* voornamelijk wrochtte Hij Zijne wonderen. *Hunne* zieken genas Hij; *hunne* dooden verwekte Hij tot het leven. Zijne Apostelen verkoos Hij onmiddellijk uit het volk der Joden en met duidelijke woorden gaf Hij hun het bevel: „Gaat niet naar den weg der heidenen en trekt niet naar de steden der Samaritanen, maar gaat veeleer naar de verlorene schapen van het huis van Israël" (Matth. X, 6). Allereerst dus zijn zij Apostelen van den beloofden Messias, Apostelen der Joden.

Eerst later, toen de Joden hun Messias verwierpen en de „kinderen des rijks" waren uitgeworpen, ziet, toen werd de volheid der heidenen uitgenoodigd om met Abraham, Isaac en Jacob aan te zitten in het rijk der Hemelen.

Omdat nu de heidenen eerst op de tweede plaats tot het Christendom geroepen werden en de Joden hunne Apostelen hadden, was het passend, dat ook die ontzaglijke menigte der heidenen een eigen Apostel had, die in het bijzonder als de

Apostel van den „Salvator mundi", den „Zaligmaker der wereld", zou optreden en door zijne geheel bijzondere werkkring de algemeenheid der Verlossing te beter zou laten uitkomen.

Ongetwijfeld had dit laatste doel ook bereikt kunnen worden door de andere Apostelen, en feitelijk is het ook ten deele door hen bereikt; want het „gaat en leert *alle* volkeren" bleek tot hen niet ijdel te zijn gesproken. Maar wanneer wij voor die heidenen een man door God zien uitverkoren, die, hoewel Jood [1]), niet op palestijnschen bodem maar tusschen de heidenen het levenslicht zag en die zich meermalen „geboren romeinsch burger" noemde; wanneer de algemeenheid der verlossing steeds de grondgedachte is van zijne prediking en zijne geschriften, dan mag zulk een Apostel terecht „Doctor gentium", de „Leeraar der volkeren", genoemd worden.

En hier nu, zooals wij zeiden, schuilt ten deele de verklaring van het geheim. De uitverkiezing en het optreden van dezen Apostel der heidenen ware niet gewettigd geweest, zoolang de Heer onder de Joden leefde en Zijn Evangelie in hun midden verkondigde. Eerst moest het ongeloof en de verhardheid van Israël openbaar worden. Eerst moesten de Joden als verdorde takken van den olijfboom afvallen. Dan zouden de heidenen worden geroepen en als takken van een wilden olijfboom — „contra naturam: tegen hunne natuur" — worden ingeënt op den edelen olijfboom van Christus' Kerk, en een man, om zoo te spreken, contra naturam in het college der Apostelen opgenomen, zou de schaduwen van dien boom verder onder dat volk uitbreiden [2]).

---

[1]) Dit moest zoo zijn, want „salus ex Judaeis: het heil, de zaligheid is uit de Joden".

[2]) Rom. XI, 24. Om deze gelijkenis te verstaan, en hare schoonheid te gevoelen, is het noodig, van den weligen en weldadigen olijfboom eene eigenaardigheid te kennen, welke door oudere en

Wanneer wij nu, met deze beschouwingen voor oogen, daarenboven weten dat de Katholieke Kerk reeds sedert eeuwen eene Kerk is, die niet uit de Joden maar uit de heidenen is gewonnen, dan zal het voor ons meer aannemelijk worden dat de „twaalf", de Apostelen der Joden, in de geschiedenis dier Kerk min of meer naar den achtergrond treden [1]), en de verschijning van den H. Paulus als supernumerarius in het College der Apostelen zal bij ons geen verwondering meer wekken.

Niettemin, voor den beschouwenden geest zal er nog duisternis genoeg in dit vraagstuk overblijven. Wij zelf zijn gaarne de eerste om dit te gelooven. Bedenken wij echter dat het Schriftuurwoord: „God is wonderbaar in Zijne Heiligen" misschien nergens beter toepassing vindt dan in het leven van den H. Paulus, en dat deze reuzengestalte onder Gods Heiligen moeilijker dan iemand anders door den sterfelijken mensch in beeld en lijnen kan gebracht worden.

M. A. Thompson.

---

nieuwere natuurbeschouwers in Palestina en Syrië meermalen waargenomen is. Terwijl doorgaans eene spruit of ent van betere en meer vruchtbare geaardheid op eenen wilden stam geënt wordt, heeft namelijk bij den olijfboom het tegendeel plaats, dat namelijk wilde olijftakken door inenting op den tammen stam, die zijne takken verloren heeft, zich veredelen en vruchten dragen en alzoo aan den kwijnenden stam nieuwe groeikracht geven. Aldus Lipman. Rom. XI, 17.

[1]) Petrus echter blijft op den voorgrond, niet als Apostel der Joden, maar als Hoofd der Kerk.

AMSTELODAMENSIA.

EEN KLAAGBRIEF OVER DE KATHOLIEKEN.

(27 Maart 1644.)

Wie zich een denkbeeld wil vormen van de vele en groote bezwaren, waarmede in de 17e eeuw de magistraat der stad op kerkelijk gebied te worstelen had, hij neme kennis van de remonstrantiën of bezwaarschriften, die van de zijde der rustelooze predikanten bij de burgemeesters werden ingeleverd, met het doel om de stedelijke overheid aan te zetten tot de uitroeiing der afgoderij, waarmede dan altijd bedoeld werd: de vernietiging der Katholieke Kerk.

De eene klaagbrief had ternauwernood zijne bestemming bereikt, of de andere werd wederom in gereedheid gebracht.

Hoewel de toenmalige regenten geenszins geneigd waren de vaak onmogelijke eischen in te willigen, behoorden zij niettemin met de ingekomen klachten rekening te houden; want anders liepen zij allicht gevaar op een der Zondagen in de Oude of Nieuwe Kerk, onder de predikatie, ten aanhoore van heel de vrome gemeente, nog eens nadrukkelijk tot trouwe plichtsvervulling en gepasten ijver te worden aangemaand.

Dergelijke verdrietelijkheden moesten zij zooveel mogelijk voorkomen; want sedert de verwijdering van altaren en heiligenbeelden, werden in de Amsterdamsche kerken aller oogen aangetrokken door de burgemeesters, die vlak tegenover den predikstoel op hooge getimmerten hunne eereplaatsen innamen. Zij groeiden en bloeiden op hunne zetels, wanneer de predikant hen, alsmede hunne voor- en nazaten aanwees als de bevorderaars

der ware religie, als de machtige beschermers der gezegende Hervorming. Zij zelven, hunne echtgenooten, hunne zonen en dochters, hunne bloed- en aanverwanten, hunne vrienden en gunstelingen — allen pronkten en geurden, zoo dikwijls door den dominee onder zalvende betuigingen een verkwikkend bad van welriekend rozenwater over de eerbiedwaardige hoofden der brave en godzalige burgervaderen werd uitgegoten.

Maar ook de kleinste *Seitenhieb*, de meest verwijderde toespeling, bezorgde hun benauwde oogenblikken, die zij den behoedzamen en behendigen redenaar niet altijd konden betaald zetten.

Vooral in het jaar 1644 werd er meer dan gewone voorzichtigheid gevorderd, om de vonk, die tusschen burgemeesters en predikanten smeulde, niet aan te wakkeren en tot lichte laaie te doen overslaan. Gedurende de laatste twintig jaren had de stad zich bestendig mogen verheugen in het bezit van niet minder dan vijftien predikanten; maar sedert de toenmalige regeering was dat cijfer tot een twaalftal geslonken; eene vermindering, waarvan uitsluitend de burgemeesters de schuld droegen. Want zoo dikwijls de Calvinistische leeraars hun college wenschten aan te vullen en een nieuwen ambtsbroeder benoemden, weigerden de burgemeesters hun „consent en approbatie" [1]).

Maar er bestond nog een andere veel grooter grief. Zooals uit een vorig hoofdstuk blijkt, genoot de pastoor van het Beggijnhof, Leonardus Marius, met de uitoefening der hoogste kerkelijke macht in deze gewesten belast, bij de burgemeesters eene krachtige bescherming, als te 's-Hage booze plannen tegen hem gesmeed werden. Nog in dit jaar 1644 had hij, niet zonder hunne begunstiging, opnieuw de hem gespannen strikken weten te ontwijken, tot bittere teleurstelling van de Amsterdamsche

---

[1]) *Archief Beggijnhof* G, Art. 48, blz. 90.

predikanten, die zich reeds lang te vergeefs gevleid hadden met het vooruitzicht, dat Marius, „het Principale Hooft van de paepsche factie", uit den weg zou worden geruimd. Daarom besloten de eerwaarde heeren den burgemeesteren eens duidelijk aan het verstand te brengen, welke schadelijke gevolgen zij door toegevendheid en gunstbetoon aan de ware religie berokkenden. In een zeer uitvoerige remonstrantie, door de 12 predikanten en al de ouderlingen onderteekend, legden zij hunne bezwaren aan de burgemeesters bloot, met het doel om hen tot betere gezindheid en tot ijveriger plichtsbetrachting aan te zetten.

Ik laat hier het stuk in zijn geheel volgen, omdat het, wat vorm en toon betreft, als model kan strekken van alle dergelijke bezwaarschriften, die in de eenwen der onverdraagzaamheid tegen de Katholieken werden ingebracht, maar ook, omdat er eenige bijzonderheden in voorkomen, die als bijdragen tot de kennis van onze katholieke toestanden niet van belang ontbloot zijn.

In den aanhef treffen wij het gebruikelijk gejammer over den aanwas der afgoderij, waartegen de burgemeesters behooren te waken; iets wat met aanhalingen, zoowel uit het Oude- als uit het Nieuwe Testament, door hen bewezen wordt.

Opmerking verdient, dat onder de helden van het Nieuwe Testament ook de Zwijger wordt gerekend, omdat reeds in het jaar 1576, *op zijn aanhouden*, in de Unie van Holland en Zeeland, tot de uitroeiing der Katholieken besloten werd.

Ziehier den tekst:

„Achtbare wijse voorsienige Heeren.

De bedienaren des H. Evangelii en de ouderlingen der gemeente alhier, overwegende den becommerlijcken tijt in de welcke wij nu sijn en leven, hebben zich ambtshalve verplicht gehouden Uwe Achtbaerheeden, uijt een kerkelijcke sucht tot de eere Gods, mitsgaders de ruste en welstant der stad en kercke, hunne bedenckingen bekent te maken over de hedendaegsche onlijdelijcke en landver-

derfelijcke stoutichcijt der papisten. De ellenden, die het Lant drucken, ons over het hooft hanghen, en hart aen comen dringen, sijn soo groot, vervaerlijck ende veel, dat sij ons doen vreesen, soo wij bij tijts het quaet uijt het midden van ons niet wech en doen, dat daerna alle medecijnen wel mochten te vergeefs sijn. Onse meeninge is niet te spreecken van alle roepende sonden, die onder ons in swangh gaen, maer alleen van de doorbreeckende papisterije en vervlouckte afgoderije. Afgoderije in een lant comende, soo gaet de Heere daer uijt. De afgoderije is een geestelijcke hoererije, waerover God zich in sonderheit vertoornt. De ark des Verbonts en de Dagon connen niet bij malcander staen. Godt die verbiet in sijn woort, sonder eenighe verschooninge ofte exceptie, alle afgoderije; hij geboot den Ysraelieten wel ernstelijck, wanneer zij eenich lant ofte stat souden innemen, dat zij hare afgoden afdoen ende verbreecken souden. Hierinne hebben geijvert de godtsalige Richters, Coningen ende Ooverichcden, beijde des Ouden- ende Nieuwen Testaments. Gedeon verbrack den altaer Baals; Assa nam alle afgoden wech, die sijn vaders gemaeckt hadden; Jehu nam de calummen uijt de kercke Baals, verbranddc se ende maeckte daer een heijmelijckheijt af. Josias, die godtvruchtige coninck, suijverde gansch Jerusalem ende sommige steden van Samariën teenemaal van afgoderije ende valsche godtsdienst. Dit hebben mit eenen grooten ijver gedaen dc godtsalige keijsers Constantinus, Theodosius, Valentinianus, Arcadius, Honorius en meer anderen, die de kercken der heijdenen van de afgoden ende hare priesters gesuijvert hebben ende den christenen geopent, hunnen godtsdienst mainteneerende als voesterheeren van de christelijcke Religie. Dit hebben oock mit eenen grooten ijver gepractiseert de Heeren Staten van de Lande, blijckende uijt hunne serieuse placcaten, van tijt tot tijt tegen de papisten geemaneert, gelijck sij oock door hunne officieren, die sij daertoe hielden, hebben geëxecuteert; waerdoor men heeft gesien, dat dc papisterije genocchsaem wiert t'ondergehouden, tot grootc aanwas van de kercke Jesu Christi; want toen wierden wel thien papisten ingewonnen, daer nu niet een. Ja selfs in hunne hoochste beswaringe ende ongelegentheijt hebben sij onverbreeckelijck sonder geveinstheijt ende coniventie hunne resolutie tegen de oeffeninge van de papisterije vastgehouden, ende tegen die van Vranckrijck verclaert ende willen conditionneeren

maintenement van de gereformeerde Religie, sonder veranderinge daarin te willen toelaten, behoudens alleen de vrijheijt van Sijne Maiesteijt om sijne Religie te exerceeren bij aldien Sijne Maiesteijt in dese landen wilde comen. Oock in de handel van Engelant bedongen, dat de Gouverneur die Hare Maiesteijt soude senden, sijn moest van de gereformeerde Religie. Dat oock de Raet van State, die neffens hem soude regeeren, soude sijn van de Religie, ende sweeren te mainteneeren de selvige sooals deselffde hier te lande wiert geexerceert. Ja al lange te vooren, in den jaere 1576, in de Unie, gemaeckt tusschen Hollant en Zeelant, is op het aenhouden van Sijn Excellentie geresolveert, dat alleen gehanthaeft soude worden de gereformeerde Religie. De uijtgeweekene papisten in het lant comende, hebben den eedt moeten doen, dat sij met raet ofte dact niet en souden aenrichten dat soude mogen strecken ofte strijden tegen de gereformeerde Religie, dat sij oock niet en souden pooghen bij enige direkte ofte indirekte middelen enige andere Religie in de lande van Hollandt te exerceeren. Deze resolutie heeft men soo noodich geacht, dat men in gheene tractaet daervan heeft willen wijcken; noch de Prince van Oraingen, noch de Heeren Staaten hebben die van Nimwegen, Sutphen, Deventer, Hulst, Groningen etc. hun ernstich versouck om te behouden exercitie van de papistische Religie willen inwilligen ofte ergens willen toelaten. Ja bij sulcke occasie seijden de Heeren Staten van de landen: *potius mori quam ut canis ad vomitum*, liever sterven dan gelijck de hont haer uijtgespogene wederom in te slicken.

Dat syn gewcest onse beginselen; dat is gewcest onse eerste yver; soo hebben gedaen in hunne dagen onze godtsalige voorouders, die in den Heere ontslapen sijn; maar de yver is vercout, wy syn lauw ende byna vervrosen geworden, wy wycken van de oude maximen aff, en de oude maniere wort genouchsaem verlaten.

Het lant is vol papen, monnicken, nonnen, baggynen, cloppen en paepsche vergaderingen. Alle monden der yverige christenen syn vol clachten. Alle christelycke patriotten staen verwondert over de stoutigheit der papisten, en alle godtvruchtige sielen suchten tot Godt, vreesende dat het eynde sal syn het verderf van 't Lant en de ruijne van de onsen. Wie soude connen verhalen alle tgeen dat de papisten in het lant niet wel en durven bestaen. Sy hebben alreede het lant afgedeelt in bisdommen, decaniën en pastorijen,

Hunne capellen en dienstplaetsen, met allerleij afgodische ornamenten, altaren, beelden, cassuijffelen, dwalen, pullen en afgodische schilderijen verciert, hebben sy met hoopen. Sy durven de goede ingesetenen ophitsen tegen desen Staat; de christelycke Overheyt schelden sy voor muijters en dieven van 's coninex landt, hunne placcaten voor tirannische statuiten. Sy bidden voor den Koninck van Spanién, als voor hunne wettelycke Heeren; hebben zich niet ontsien te bidden, dat hun plannen wel mogen gelucken. Hunne galle — [dus getuigen deze duifjes zonder gal] — loopt altemet soo verre over, dat sy in hunne vergaderingen uytroepen, dat het beeter is in een hoeren huys te gaen, ja sich selve de keele af te snijden, dan in de gereformeerde kercke te gaen ende de gereformeerde Religie aen te nemen; dese ende duijsentderleij dingen gaen der omme."

De predikanten halen hier een oogenblik adem. Zij weten heel goed, dat het gemoed der burgemeesters door al het schelden en razen, zoolang het bij algemeenheden blijft, niet in tribulatie kan gebracht worden; daarom gaan zij eenigszins in bijzonderheden treden. Vooreerst moeten de klopjes het misgelden. Geen wonder, deze vrome vrouwen en jonkvrouwen hadden zich verbonden de priesters te beschermen, als hunne geheime afgezanten den geloovigen de noodzakelijke kerkelijke berichten over te brengen en de verborgen vergaderplaatsen der Katolieken bekend te maken. Zij onderscheidden zich eenigszins van de andere jonge dochters door haar eenvoudig gewaad, van allen ijdelen tooi ontdaan; weshalve zij, niet enkel bij de Roomschen, maar ook soms bij de Calvinisten de aandacht trokken, wijl zij, bijna zonder uitzondering, tot de welvarende katholieke familiën behoorden. Hoezeer door de geheele stad verspreid, woonden vele klopjes op het Beggijnhof onder de vaderlijke hoede en geestelijke leiding van Leonardus Marius. Als dus de predikanten hunne „galle" over de klopjes lieten overloopen, dan konden de burgemeesters daaruit gemakkelijk besluiten, dat ook over Marius een paar maatjes venijn afdroop. Doch hooren wij de godzalige predikanten zelven:

„Maer opdat wy niet en schynen te generael te gaen, een cleppel in 't hondert te smijten, of den steen in een ander zyn hof te werpen, soo en connen wij niet nalaten Uwe Achtbaerheyt te vertoonen de groote exorbitantiën, die de papisten onder ons plegen in hunne E.E. Stadt: het gaet teenemael boven alle schreven, soodat wy nauwelycx de vrome patriotten, daerover clagende, connen ter neder setten. Siet men niet langhs de straeten gaen menigte cloppen, die sooveel syn dat men daer byna een geheel leger van soude maecken. Desc, waer ze eenige kennissen weeten te krygen, daer sluypen sy in; met een schyn van heyligheyt, verleyden sy dan de luyden. Sy weeten jongeluyden en jongedochters, die zich selven door swackheyt en minderjaricheyt niet governeeren connen, van de ware Religie tot hare afgoderye te verleyden. Sy weeten dan diegeene, die sy wanckelbaer gemaeckt hebben, haere paters aen te brengen, om volcomen tot de paperye gebracht te worden. Sy loopen alomme, catechiseren die luyden, besoeken de siecken, soucken de luyden paepsche bouckxkens in de hant te steecken, en inquiëeren de luyden alsoo, dat ze de predicanten en cranckbesouckers daerna meenichmael niet en connen gerust stellen. Voorwaer dese soorte der cloppen is een loose inventie des duyvels. De stadt is vol jesuiten, papen, monnicken, dat het getal niet uijt te vinden is. Hunne Achtbaerheyt connen selfs best weeten, hoeveel datter syn, die zich hebben aengegeven en die bij de E. Magistraat zich hebben laeten opteeckenen en zich nochtans niet modest en stil houden sonder oefeninge van hunne Baals priesterschap, maer gestadelyck onder onse ooghen hunne afgodische diensten pleghen en veel cenvoudighe sielen van de waerheyt aftrecken. Hoevele synder, die dagelycks uyt Brabant en Vlaenderen ten selven eijnde overcomen, rechte spions van het lant en de stadt. Wien is onbekent hunne stoutichcijt, wanneer sy in ontallijcke plaetsen op het clocke geluijt, met predikstoelen en boeck aen de arm, met groote troepen samen comen en scheijden. Door dese groote ongebondenheijt verneemt men dat de papisten dagelycx in de predicatiën worden opgehitst, in particuliere besoeckingen verbittert in hunne biechten en belydenisse alsoo geïnformeert, dat sy, de kercke vervolgende, meenen Godt een dienst te doen. [Wat dit volkje niet al durft beweren tegenover hen, die zij hebben vervolgd, bestolen en uitgeschud!] Daertoe spreecken oock hunne vreemde en ongehoorde protestatiën,

dat sy hunne sielen voor hunne leere te pant stellen, dat hen de toorn Gods moet vermalen als caf en stof, indien sy de rechte leere der salicheyt niet hebben, en dat de gereformeerden soo menige trap na de helle gaan als sy treeden na de publycke kercken deser landen; men durft nu met oopen keele wel seggen in alle vergaderingen, dat men een yegelyck vrije exercitie van syn geloove behoort te geven en dat het tegen de vryheyt van onse provincien soude strecken soo men de vrije exercitie wilde weeren. Men durft nu blarren, dat men de wapenen niet en heeft in de handt genomen om de Religie, maer alleen om privelegen te mainteneeren, daer de Heeren Staten noch ten huijdigen dagen in hunne uijtschryvinge van de Beedendagen dat selvighe bekennen en altyt voor aen in 't hooft stellen of in de missive inscreeren, dat het is om Godt te bidden, dat hy syne hulpe wil senden tot bescherming ende voortplantinge van de gereformeerde Religie; men siet de paepschen vergaderingen houden, en de papen gaan en de jesuwijten swermen onder de oogen van die geene, die se behooren te weeren."

Deze laatste tirade konden de burgemeesters zich aantrekken, maar zij deden het niet; want de predikanten waren in hunne onbedwingbare razernij wederom tot algemeenheden overgeslagen, hoezeer zij beloofd hadden geen „cleppel in 't hondert te smijten". In hetgeen nu volgt echter gaan zij, langzaam voorttredende, op den man af, wiens ondergang zij beoogden, op Leonardus Marius. Hunne eerste klacht gold „de onverdragelijke superstitie en afgoderij" op het Beggijnhof, waar Marius woonde en er in den vroegen morgen binnen de afgesloten ruimte de heilige geheimen vierde, voor en aleer de hofpoort openging. De tweede aanklacht was gericht tegen het Maagdenhuis; want ook daar had de beggijnenvader zich met de zielzorg der kinderen belast; weshalve zijn groote bekeerling Vondel op zijn uitvaart mocht getuigen:

„De Maeght en 't weeskint krijt:
Wij zijn, helaas ons' tweeden Vader quijt!"

In de derde aanklacht, rakende de Heilige Stede, worden wij bekend gemaakt met een bijzonderheid, waarvan ik nergens

elders eenig spoor heb aangetroffen. In 1644 namelijk bestond bij onze Katholieken nog het gebruik al biddende eenen ommegang te houden rondom de H. Stede in de Kalverstraat, wanneer zij dit namelijk in stilte en onopgemerkt konden verrichten. Ook namen zij soms de gelegenheid waar, om tijdens de protestantsche godsdienstoefening de Kapel binnen te treden, ten einde in dit hun dierbaarst heiligdom der stad den God der mirakelen te bidden en te loven. Hoezeer Marius juist niet rechtstreeks door deze aanklacht getroffen werd, moest toch iedereen aanstonds denken aan den pastoor van het Beggijnhof, die nog onlangs in een werkje de wonderen der H. Stede had beschreven en op wiens Hof de herinnering aan het Mirakel levendig gehouden en op plechtige wijze gevierd werd.

Nadat vervolgens de predikanten eerst nog een wijle „de cleppel in 't hondert hebben gesmeten", komen zij eindelijk tot de hoofdzaak: het gunstbetoon namelijk, hetwelk Leonardus Marius van de zijde der burgemeesters had ondervonden. Daardoor — dus getuigden zij — is de kerk in droefheid gedompeld en zijn vele ingezetenen, zoo burgers als buitenlui, in ontsteltenis geraakt. Doch hooren wij hunne eigene uitspraken:

„Wij moeten ook verhalen, boven 't gene wij geseijt hebben, eenige bysondere ende uijtsteeckende stoutigheeden der papisten in dese stadt. Onverdragelyck sijn de groote superstitie ende afgoderijen, die op het Baggynhof passeeren. Onverdragelyck ook het Maagdenhuijs, welck niet anders en is als een schole ende queeckerije voor aencomende meijskens ende dochters in de papisterije. Onverdragelyck sijn de groote superstitiën ende afgoderije, die van velen worden gepleecht, met naemen bij avont en ontijden, rontsom de Groote Cappelle, die genoemt wort de Heijlige Stee. Alle sulcke saken, soo bekent ende enorm, dat wij Uwe Achtbaerheden niet naeders daervan behoeven te verhalen. Het roept zelfs, ende wat des meer is, om een spoedige reformatie. Ja; de exorbitantiën van de papisten in dese stadt gaen soo hooch, dat de leeraers en cranckebesoukers verhindert worden in het besoucken der cranckeu. De

predicanten en ouderlingen worden in de visitatie der ledematen, insonderheyt waer de mannen paeps sijn, niet weinich verhindert, en vele lasteringen en injurién bejegenen hen. In de Nieuwe Sijts Capel hebben onlanex voor de oogen van de vergaderinge twee onbeschaemde cloppen oopenbaerlijck en superstitieusselijck hare paternosters en avemariën staen leesen, en toen men haer had doen uijtgaen, dadelijck wederom stoutelijck comen staen achter het volck, ende dat niet sonder murmurceringe van de gemeente. De kinderen op de straten weten te seggen, dat papisten barrevoets te beevaert gaen. 't Is ons gebleecken uijt een seecker briefken, dat de eene paep aen den anderen had geschreven (welckers originel bij ons bewaert wordt) dat se de stadt in quartieren hebben afgedeelt, ieder weetende wat tot sijnen laste staet, ende dat se nevens de nu gemelte insolentiën, er op uijt sijn om de publijcke en wettelijcke trouw, tsij dat die in de kercke of op het stadthuijs is bevestieht, te vernietigen, somtijts ook de luijden genoechsaem tot het hertrouwen dringen. Het wort van veelen met veele omstandigheeden verhaelt, dat de papen en munneken met hun gewaet en cleedinghe langs de straet gaende gesien worden. Voorwaer, dingen die vreemde en droevige speculatiën geven.

De papisten durven de gereformeerde burgers niet als al te stoutelijck verwijten, dat men hen meer vertrouwt als die van de Religie; want daer men hen bij gaet, worden sij gebruijckt [?].

't Heeft ook de kercke bedrouft, ende veele ingesectenen, soo binnen als buijten dese stadt, ontstelt, dat het Principale Hooft van de paepsche factie onder ons, haere pater Marius, sooveel gunsten bij Uwe E. Achtbaerheeden heeft gevonden, dat hij, het burgerrecht van deese stadt verkreegen hebbende, sich daermede heeft weten te behelpen, toen hij van de E.E. van den Hove (die wat bijsonders scheenen tegen hem te hebben) in 's-Gravenhage geciteerd was.

Nu onlanx is het gebeurt, dat een papistische vrouw, vernemende dat Hunne H. Mogenden geensins waren gesint aen de papisten de uitoefening hunner Religie toe te laten, maer veel meer hunne stoutigheijt tegen te gaen, is uijtgebarsten en heeft in gramschap gesecht: de Joden hebben hunne vrijheijt en de Christenen wort die geweijgert; dat de stadt toezie, dat het haer eijndelijck niet en gedije tot een roede voor haer selven.

In summa de insolentien van de papisten sijn soo veel ende groot

onder ons, dat de harten van alle vroome Christenen schreijen, wanneer sij sien dat de saecken van de Religie soo verre vervallen sijn, vreesende dat de toorn Godts daerdoor sal meer ende meer ontstoocken worden; ja, dat de stoutichcijd der papisten hen noch wel eens dapper om de tanden mochte slaen; want elck een can wel sien, dat dusdoende de papisten ons eijndelijck souden over het hooft wassen. Het is periculeus op scherpe sweerden ende heete coolen te wandelen; het is dangereus de wolven in de schaepscoije in te laten; het is onbetamelijck den Antichrist aen sijn voeten te kussen; de ware Godt en de afgodt en connen niet bij malcanderen staen.

Ja, wij sijn niet weijnich beducht, dat Godt de Heere sijnen extraordinairen seghen, waermede hij, tot verwonderinge van al de weerelt, dese onse stadt en Uwe E. wijse regering gansch hooch ende aensienlijck gemaeckt heeft, wel soude terugnemen, bijaldien tegen alle die roepende sonden, die onder ons in swang gaen, en in sonderheijt tegen dese grouwelijcke afgoderije, die onder ons soo pronckt en het hooft opsteeckt, niet meer geijvert en wort."

Wat nu volgt schijnt de boosaardige insinuatie te bevatten, alsof de burgmeesters zich voor het gunstbetoon aan Marius hadden laten omkoopen. Hoezeer inderdaad de kanker der omkooperij in de 17e eeuw op grove wijze en op groote schaal onder alle rangen der hooge en lage ambtenaren van stad en land heerschte, meen ik de bedoelde insinuatie der predikanten voor een louter verzinsel te mogen houden; want wél komen in de oude rekeningen van het Beggijnhof uitkeeringen voor, door Marius aan den schout e. a. gedaan, waardoor hij des te rustiger zijn herdersambt kon uitoefenen, maar van een jaargeld, voor dat doel aan burgemeesters verstrekt, zijn geen aanteekeningen te vinden. Pijnigend moet het den beschuldigden hebben toegeklonken:

„E wyse ende verstandighe Heeren! en wilt toch gheen afgoderije om geen tydelycke insicht, al waren die noch soo groot, toelaten: derhalve opdat alle apparente onheijlen geweert, het landt in syn welstant behouden ende de staet van Godts kercke in dit ons lieve Vaderlant en bloeijende stadt mochte bevesticht worden, hebben de predikanten ende opsienders van de kercke hoochnodig ge-

acht zich met een goetwillighe Supplicatie te keeren tot onse Achtbaere Heeren Burgemeesteren, die niet alleen alhier in hunne gesegende stadt, maer oock in het gemeen ten dienste des lants ende der kercken in deesen seer veel vermogen, ernstelijck biddende door de barmhartigheijt Godts, van wien toch Uwe Achtbaerheden haere macht ende aensien hebben ontfangen, deselfde gelieven met alle ernst in dese sware tijden aen te leggen, tot weeringhe van de afgodische papistische vergaderinghen, ende dat in tijts, eer het quaet de overhant neemt, ende de vijanden ons te machtig worden; dat is de wensch van alle vromen.

Wy betuijgen voor Godt, voor welckers throon wy allen eenmael sullen openbaer worden, dat wy hierinne niets anders voorhebben als alle goedt, onse conscientie ons hiertoe pressende, als wachters synde over Gods kercke, die ons Godt heeft bevolen, als van welcken het bloet dergenen, die door onse sorgeloosheijt soude comen te vergaen, soude afgeëischt worden.

Besluytende soo versoucken de verthoonders ootmoedelyck, dat Hunne Achtbaerheden dit alles met soodanich een herte gelieven optenemen als wy het in oprechtigheijt des harten versoucken. Ende of het soo geviel, dat iemant dit ons doen by Uwe EE. Achtbaerheden soude verdacht maecken — want de beste dienst wort dickwyls den slimsten geoordeelt — soo sullen wy daertegen stellen onse hoope op den levendighen Godt en de goede conscientie en uwe EE Achtbaerheden gewone discretie omtrent luyden, die het soo wel met het landt, met het welvaren des stadts, met uwe EE Achtbaerheden persoonen ende Gods kercke meenen. Ondertusschen sullen wy den almachtigen Godt bidden, dat hij Uwe EE Achtbaerheeden met synen H. Geest bywoone, opdat uwe EE resolutie gerichtet moge syn ende uijtvallen tot bevorderinge van synes H. naems eere, welstant der kercke Gods ende welvaren van dese gesegende stadt ende ons lieve Vaderlandt" [1]).

Voor zoover mij bekend is, hebben de burgemeesters dit stuk bij de tallooze andere voortbrengselen van nijd en kwaadaardigheid onbeantwoord ter zijde gelegd.

B. H. Klönne.

---

[1]) *Arch. Beg.* G, Art. 48, blz. 74.

DE HEILIGE ALPHONSUS DE' LIGUORI EN DE NIEUWE UITGAVE ZIJNER BRIEVEN.

(*Vervolg van blz. 226 vv.*)

II.

Alphonsus' hart was te groot om zijne zorgen binnen de grenzen zijner kleine Congregatie te beperken en zijne pen kon den aandrang des harten niet weerstaan, zoodat hij ook met betrekking tot zijne briefwisseling bij het einde van zijn leven heeft kunnen zeggen: „Ziet, dat ik niet gearbeid heb voor mij alleen, maar voor allen, die de waarheid zoeken" [1]). Zeer velen, die niet tot zijne medebroeders behoorden, religieuzen, priesters en leeken, mochten in zijne brieven troost, raad en opwekking vinden in de meest verschillende omstandigheden huns levens; zij mochten op hunne beurt hun gemoed ontvonken aan die vlammende woorden, waarmede zoo dikwijls de Heilige zijne gedachten en gevoelens mededeelde. Welk een heilig geweld zit er in den aanhef van den eersten brief, dien wij ontmoeten: „Dat Jesus „en Maria voor altijd de meesters onzer harten zijn! Maak er „een einde aan, o Heer, maak er voor goed een einde aan, en „neem onze harten geheel in bezit. Dat zij zich verliezen, dat „men ze niet meer vinde, daarom bekommeren wij ons weinig; „als zij eenmaal in uwe handen zijn, zijn ze dan niet in veilig„heid?" [2]) Bij het lezen van dezen brief komt ons het *quasi*

[1]) Eccli. XXIV, 47.

[2]) Brief aan de zusters van het klooster te Scala. 29 Oct. 1730. *Corr. Gen.* No. 1

ignis effulgens et thus ardens in igne, dat de Kerk op Alphonsus toepast, van zelf op de lippen en ook hiervan mogen wij zeggen, wat een Fransch schrijver, E. Desjardins S. J., van Alphonsus' gewijde liederen zegt: „Le pieux Evêque de S. Agathe semble[y] avoir fait passer toute la beauté de son âme ... La délicatesse de la pensée et l'émotion la plus tendre se montrent avec tous leurs charmes sous la transparence et la naïve limpidité de l'expression" [1]). Welk een raad van heldhaftige zelfverloochening als deze, gericht tot zuster Raphaëla della Caritá: „Dicht „bij God of van God verwijderd, met Hem vereenigd of van Hem „verlaten, bemin alleen den H. Wil van God .... vraag noch ver„troosting, noch licht, noch het ophouden uwer verlatenheid..." [2]). Een andermaal richt hij zich weder tot een geheele communiteit van religieuzen en zegt: „Bemint Jesus, bemint Maria .... „en weest opgeruimd... nooit mag men aan gedachten van „droefgeestigheid toegang tot het hart verleenen. Ik wil dan ook „niet, dat ge ooit de recreatie nalaat... Bidt ook zonder ophou„tot onze goede Moeder Maria... De godsvrucht tot Maria is een „zeker onderpand van voorbeschikking" (1731) [3]). Nu eens herinnert hij eene religieuze aan haren plicht met betrekking tot het onderhoudèn der regels en het aannemen der novicen (1748) [4]); eene andere leert hij, aan welke teekenen zij eene illusie van eene ware verlichting onderscheiden kan (1753) [5]). Aan Maria di Gesù, Carmelites te Ripacandida, die tot overste herkozen was, zegt hij, dat zij als overste niets anders te doen heeft dan „den

---

[1]) *Le Coeur de Jésus, Ascétisme et Littérature.* (Parijs, Julien Lémer et Cie Edit. 1855, p. 466.)

[2]) T. a. p. Raphaëla stichtte later het Redemptoristinnenklooster in Alphonsus' bisschopsstad. Haar leven is in het Hollandsch verschenen te Roermond bij J. J. Romen & Zonen.

[3]) *Corr. gen.* n. 2.

[4]) T. a. p. n. 102.

[5]) T. a. p. n. 143.

regel te onderhouden en de onderhouding ervan te bevorderen" [1]); elders vermaant hij haar de misbruiken met voorzichtigheid te verwijderen [2]). Bij Maria Cherubina, eveneens Carmelites, beklaagt hij zich, dat zij zoo vreesachtig is, als het er op aankomt de regeltucht te handhaven: „Is deze eenmaal verloren, gij weet „het, dan is ook het klooster verloren. Als gij nu reeds begint, „wat zal het dan later zijn!" (1757) [3]). Van eene andre religieuze derzelfde orde, die eveneens zijne geestelijke leiding genoot, bediende Alphonsus zich als tusschenpersoon bij de Koningin van Napels, om alzoo het lang verwachte koninklijk *Exequatur* der Breve van goedkeuring der Congregatie te verkrijgen. „Door onze „missiën — zoo schrijft hij haar — erlangen elk jaar dertig tot veertig „duizend menschen Gods genade terug" [4]). Aan eene religieuze van zijn diocees doet hij volgenderwijze de geestelijke lauwheid kennen: „Men is niet lauw, als men verveling of afkeer in het „gebed en de godvruchtige oefeningen ondervindt; als men ze „maar met goede meening doet en ze niet achterlaat, dat is ge„noeg. De schadelijke lauwheid is die, welke de oefeningen van „godsvrucht doet achterlaten, hetzij om zich moeite te sparen, „hetzij om zich niet te berooven van wereldsche vermaken" (1764) [5]).

Aan eene andere verbiedt hij het lezen van het Nieuwe Testament. „Ik ben het eens met uw bestuurder — zegt hij — en ik „zeg u, dat vrouwen en vooral de religieuzen zulke boeken niet „mogen lezen"; hij beroept zich hierbij op het oordeel der H. Theresia en zegt ten slotte: „De Heilige wilde daarmede zeggen, „dat de religieuzen de H. Schrift uit den mond der predi-

---

[1]) T. a. p. n. 258.
[2]) T. a. p. n. 268.
[3]) T. a. p. n. 287.
[4]) T, a. p. n. 163.
[5]) T. a. p. n. 435.

„kers en bestuurders moeten hooren, maar ze niet lezen" (1772) [1].

Ook personen in de wereld bestuurt Alphonsus met zijn brieven. Van den 10 Dec. 1742 dagteekent een schrijven aan Matth. Greco, waarin hij hem een methode van inwendig gebed toezond; voor verdere ontwikkeling verwijst hij hem naar de werken van den Eerbiedw. de Ponte S. J. en naar een werk van zijn eigen confrater, den Eerbiedw. Januarius Sarnelli, die toen nog in leven was [2]. Aan een godvruchtig jongeling schrijft hij een levensregel voor, maar verbiedt hem lang in de kerk te blijven, wijl dat zijne familie tot last kon verstrekken (1772) [3]. Louis Sagliano spoort hij aan tot geduld en noodigt hem ten slotte uit eene retraite te komen maken in het klooster zijner Congregatie te Ciorani (1753) [4].

Aan eene dame geeft hij goeden raad bij het kiezen van een levensstaat. „Ik kan niet meer lezen of schrijven", zoo zegt hij, „om mijne hooge jaren en ziekelijkheden; daarom moet ik de „brieven, die ik ontvang, mij laten voorlezen en mijne antwoor„den dicteeren"; het karakteristieke *postscriptum* luidt: „Ik voeg „er bij, dat het leven in de wereld zeer gevaarlijk is en dat men „er God weinig bemint" (1781 ?) [5]. Verder vindt men eene reeks van brieven, gericht tot iemand, die met gewetensangsten werd gekweld, en waarin Alphonsus hem met bewonderenswaardige liefde aanspoort, tot vertrouwen op God, tot gehoorzaamheid en het verachten zijner scrupulen (1766 ?) [6].

---

[1]) T. a. p. n. 94.
[2]) T. a. p. n. 52.
[3]) T. a. p. n. 707.
[4]) T. a. p. n. 168.
[5]) T. a. p. n. 984.
[6]) T. a. p. n. 517.

Niet de minst gewichtige voor de kennis van den geest des Heiligen is zijne briefwisseling met de leden zijner familie; meer dan ooit spreekt hij hier uit het volle hart. Zijn gevoel openbaart er zich met al zijne teederheid en verheffing tevens; zij leert ons, hoe de Heiligen de plichten, door de natuur opgelegd, door de genade wisten te veredelen. „Mijn Heer en Vader" (*Gnore mio*, Napolitaansche uitdrukking voor *signor padre*), zoo schrijft hij den 5 Aug. 1736, „ik hoor zooeven, wat er gedaan wordt ten „gunste van de onderneming van pater Sarnelli [1]). Wees zoo goed „dit werk uit al uwe krachten te ondersteunen. De eer van God „is er in betrokken... Ik houd niet op u aan God aan te be„velen, en gij van uwen kant, houd niet op mij te zegenen, opdat „ik getrouw zij aan God... Ik werp mij nederig aan uwe voeten „en vraag uwen heiligen zegen" [2]). Zoo schreef Alphonsus aan zijn vader op veertigjarigen leeftijd! Welk eene kinderlijke liefde! Doch hoe weet hij daaraan ook ernstigen raad te paren, zoowel om zijn broeder Hercules, wien hij zijn eerstgeboorterecht had afgestaan, van dienst te zijn, als voor het eeuwig heil van zijn vader zelven. „Ik bid u, mijn dierbare vader", zoo schrijft Alphonsus, „toon aan Hercules toch wat meer liefde. Dezen mor„gen is hij te Napels bij mij gekomen en hij begon in mijne „tegenwoordigheid te weenen, zoo bedroefd was hij... Kom, „mijn vader, toon u niet meer zoo zwaarmoedig aan tafel en

---

[1]) Het bestrijden n.l. der zedeloosheid in de stad Napels. Zie daaromtrent de noot des uitgevers bij n. 28.

[2]) *Corr. gen.* n. 29. Dezelfde brief toont ook weer overduidelijk, hoezeer Alphonsus overtuigd was, dat zijne roeping van God kwam: „Ik ben bereid, mijn vader, van het aartsbisdom van Napels, als „het mij aangeboden werd, afstand te doen om mij bezig te houden „met het grootsche werk, dat J. C. mij heeft toevertrouwd. Lict ik „dit na, dan zou ik mij bijna voor een verworpeling houden, want „ik zou doof blijven voor de roepstem, die God mij zoo duidelijk „heeft doen hooren".

„wees uw arm kind... behulpzaam... 't Is immers uw zoon. — „Geloof mij, vader, houd u wat meer met God vereenigd, biecht „dikwijlder en houd uwe rekening in gereedheid; als J. C. komt, „is er geen tijd meer om nog iets goed te maken... Elken mor- „gen bid ik voor u in de H. Mis, want ik ben zeer bevreesd voor „uwe eeuwige zaligheid" [1]). — Ruimschoots werd deze liefderijke zorg beloond. Joseph de' Liguori beantwoordde zoozeer aan de vermaningen zijns zoons, dat hij zich, had deze hem niet weer- houden, als leekebroeder in de Congregatie had willen terugtrekken. Kort daarna stierf hij, „rijk aan jaren en aan verdiensten" [2]).

In geen brief echter vinden wij de natuurlijke gevoeligheid des Heiligen beter geteekend dan in een brief aan zijn reeds genoemden broeder Hercules, geschreven in Februari van het jaar 1746. Alphonsus had van zijn vader een jaarlijksche lijfrente van 150 ducaten ontvangen; bovendien vermaakte hem deze bij zijn dood nog 200 andere. Nu schijnt don Hercules beweerd te hebben, dat de laatste beschikking de eerste zoo goed als vernietigde. Voor Alphonsus, die krachtens de termen van het legaat zelven de laatste som beschouwde als toebehoorende aan zijne Congregatie, die in zoo groote armoede verkeerde, was deze handelwijze van don Hercules allergrievendst en hij kon niet nalaten zich er bij hem openhartig over te beklagen. „Gij schrijft mij", zoo spreekt Alphonsus, „dat, als ik mij in ernstige ongelegenheid en in „eene wezenlijke behoefte bevint, gij het mij niet aan geld zult „doen ontbreken. Maar, mijn waarde Hercules, is dat nu eene „manier van handelen? Hoe zou ik u voortaan moeten bewijzen, „dat... ik mij in die ernstige ongelegenheid bevind, gelijk gij „zegt?... Gij gelooft mij nu reeds niet meer, want gij hebt geen „geloof geslagen aan hetgeen ik u schreef: hoe kan ik veronder- „stellen, dat gij mij in de toekomst gelooven zult? Dat is geen

---

[1]) *Corr. gen.* n. 36.

[2]) Tannoja, *Vita*, Lib. II, c. 17.

„behandeling, die ik van een broeder, maar wel van een barbaar „of een vijand verwachten zou ... Uw brief heeft mij zoo ontlutst, „dat ik er niet meer van kan slapen ... Ziedaar dan die broe- „derlijke liefde, waarvan gij spreekt ... Ik zie nu beter dan ooit, „en door u, dat God alleen ons een ware liefde toedraagt" [1]). — De lichte wolk, die zich bij deze gelegenheid tusschen de beide broeders plaatste, maakt echter weldra plaats voor het vriende- lijkste licht. In het fragment, dat ons van een brief van 22 Februari 1746 is overgebleven, heerscht reeds een geheel andere toon „Het ga u wel — zegt Alphonsus — en vergeet niet in de „Goede Week bij de priesters der missie [*de Lazaristen*] de „retraite te houden en tot de Sacramenten te naderen" [2]). Hoe treffend verder is het den Heilige uit Beneventum, waar hij eene missie preekt, aan zijn broeder den volgenden last te hooren opdragen: „Vraag voor mij den zegen van Moeder, en zeg haar, „dat God en de H. Maagd (*la Madonna*) haar zeker in den hemel „willen. Ik laat de geloovigen voor haar bidden" [3]). Alphonsus had haar n.l., daar zij ernstig ziek was, onmiddellijk vóór de missie te Napels bezocht en haar het laatste vaarwel gezegd. Eenige dagen later ontving hij het bericht van haar overlijden. Zij stierf in den hoogen ouderdom van 94 jaren, na onder de leiding van haar eigen zoon een toonbeeld van christelijke deugd geweest te zijn. — Later, als Alphonsus op den bisschop- pelijken zetel van St. Agatha is verheven, blijft hij zich met zijn broeder op de vertrouwelijkste wijze onderhouden [4]). Wil hij rijtuig en muildier verkoopen, wederom richt hij zich tot Her- cules en zegt hem: „Ik verzeker u, uwe gedachte om mij mijn „rijtuig te doen behouden, is niets dan eene bekoring; de duivel

---

[1]) *Corr. gen.* n. 70.
[2]) T. a. p. n. 71.
[3]) T. a. p. n. 222.
[4]) T. a. p. 369.

„wil er u en mij mêe plagen.... Gij weet wel, als ik na rijp „overleg een besluit neem, dan ga ik er niet meer van af. Wilt „gij dan, dat ik mij veroordeele om de muildieren bijna het „geheele jaar werkeloos op stal te zien, den koetsier in de her„berg? En intusschen zullen de armen mijne hulp vragen en ik „zal met ledige handen staan" (1763) [1]). Don Hercules berustte er in en Gaetano, een andere broeder des Heiligen, die als wereldsch priester te Napels leefde, kocht de koets. Kenmerkend voor den toestand der familie de Liguori in die dagen is een brief van Alphonsus aan zijn broeder, toen deze een tweede huwelijk wilde aangaan [2]); en treffend is de zorg, die de Heilige voor hem aan den dag legt, zoowel bij die gelegenheid [3]) als later.

Niet minder liefde en bezorgdheid vinden wij in Alphonsus' brieven aan zijne nichten en neven. Antoinette de Liguori te Napels wenscht hij geluk met de genade van de wereld te hebben verlaten, ondanks alle vooruitzichten [4]). Van het jaar 1780 tot 1784 vinden wij twintig brieven, alle gericht tot Maria Theresia, dochter van Hercules, eerst om haar te doen besluiten vaarwel te zeggen aan de wereld, dan om zich over haar besluit te verheugen en haar intusschen voor gevaren te behoeden; is zij het noviciaat ingetreden, dan licht hij haar voor bij de keuze van een biechtvader, zegt haar, in welke gesteltenissen zij de geloften moet afleggen, wenscht haar geluk met hare professie en gaat ook daarna nog door met haar te besturen; de laatste brief van den 88-jarigen grijsaard bevat o. a.

---

[1]) T. a. p. n. 406.

[2]) T. a. p. n. 379: „Onze stand is niet meer geheel en al dat, wat hij vroeger was".

[3]) Zie de twee brieven van 5 en 12 Nov. 1762. *Corr. gen.* n. 374 en 375.

[4]) T. a. p. n. 870: „Eene huwelijksgift van 30,000 ducaten heeft u niet kunnen bekoren".

dezen schoonen wensch: „Moge God u den overvloed zijner „genade geven en u ontvlammen in zijne heilige liefde" [1]). Den 4den April 1780 richtte Alphonsus een uitvoerig schrijven tot zijne twee jonge neven Joseph en Alphonsus de' Liguori, beiden in het collegie der adellijken te Napels, een brief, die de schoonste gedachten en opwekkingen bevat voor alle jongelieden, die zich op de studie toeleggen. Na eene inleiding, waarin het kenmerkend thema van Alphonsus: *de liefde tot God* — weer den hoofdtoon voert, volgt eene schoone uitlegging der eerste woorden van het *Onze Vader*. De vrucht van deze beschouwing moet wederom zijn: „God te beminnen, mijne kinderen, Hem „veel te beminnen... en zeer bevreesd te zijn van Hem te ver- „liezen". — „Wilt gij dit gevaar vermijden?" zoo gaat hij door, „weest dan nederig... En gij zult het zijn, als gij op uwe eigene „ellende let. Gij behoort tot eene aanzienlijke familie, maar dat is „eene gave Gods. Gij zijt in een collegie, dat bestuurd wordt door „ijverige en bezorgde meesters, die aan eene hooge geboorte „groote, bewonderenswaardige deugden paren; voorzichtige, ge- „leerde, voorbeeldige professoren geven u er eene goede opvoe- „ding, maar ook dat is eene weldaad van God. Gij zijt op dit „oogenblik, ik vertrouw het, in Gods genade; nog eens, 't is „enkel een uitwerksel der goddelijke goedheid.... Let vervolgens op „uwe eigene fouten.... gij zult er stof in vinden om u zonder ophou- „den te vernederen. Gehoorzaamt dan als nederige kinderen... aan „uwe meesters, met liefde en dankbaarheid... want zelfs hunne beris- „pingen zijn de vrucht der liefde, welke die goede kloosterlingen u „toedragen... Gij zult het doen, hoop ik, om te behagen aan God, „aan uw vader, en aan mij". Dan ontvangen zij eene kleine be- risping over hun gebrek aan studieijver: „Onwetendheid en ledig- „heid — zoo zegt de H. Leeraar — zijn de vruchtbare bronnen van „zonde en ondeugd. Studeert dus met oplettendheid, met toeleg,

---

[1]) *Corr. gen.* n. 1040.

„met ijver". Ten slotte geeft hij hun zijnen zegen en onderteekent: „Uw innig toegenegen oom, Alphonsus Maria de' Liguori, Bisschop" [1]).

Wat Alphonsus als bisschop geweest is blijkt ons niet alleen uit de documenten, welke de uitgever in het tweede deel der *Corrispondenza speciale (Lettere pastorale)* heeft verzameld, maar ook en misschien nog meer uit de brieven van allerlei inhoud, die hij als Bisschop schreef en die in de *Corrispondenza generale* te midden der andere volgens tijdsorde verstrooid voorkomen. Alle echter zijn als zoovele lijnen, die te zamen het heerlijk beeld vormen van een bisschop, gelijk de Apostel hem in de brieven aan Titus en Timotheus beschrijft en gelijk alleen eene uitgelezen natuur, met bijzondere genaden verrijkt, vormen kan. Alphonsus was reeds 66 jaar oud, toen hij gedwongen werd den last van het episcopaat op zich te nemen. Hoe hij bij het aanvaarden er van gestemd was, zegt hij ons in den brief aan zijn broeder gericht: „Gij hebt u over mijne verheffing verheugd „en ik, ik doe niets dan weenen. . . Het episcopaat was mij dus „voorbehouden voor mijn ouden dag! Maar God wil, dat ik „martelaar zij in de laatste jaren van mijn leven; zijn wil ge„schiedde altijd! Ik heb er slaap en eetlust door verloren; en „als ik er aan denk, dat de Paus mij de verplichting heeft opge„legd, het episcopaat aan te nemen, hij, die ze anders nooit oplegt, „dan ben ik geheel buiten mij zelven" (21 Maart 1762) [2]). Heeft hij echter eenmaal bezit genomen van zijn diocees, dan ontwikkelt hij er een ijver, die aan de zonde geen rust laat en al het mogelijke beproeft om het geestelijk heil zijner diocesanen te bewerken. De verordeningen, die hij tot zijne geestelijken

[1]) *Corr. gen.* n. 938. Ook no. 972 en 994 zijn aan zijn neef Joseph de' Liguori gericht. Het origineel van de hier aangehaalde brieven berust bij Z. E. Kardinaal Sanfelice, Aartsbisschop van Napels.

[2]) T. a. p. n. 364.

richt, strekken alle om hen in de waardige uitoefening hunner priesterlijke bediening en in het bestuur der hun toevertrouwden voor te lichten en te sterken [1]). Zeer uitgebreid zijn de verslagen over den toestand van zijn diocees, gericht tot de Kardinalen der *Congr. Concilii Trid.* Het eerste, van 8 Juli 1765, leert ons de reden kennen, waarom Alphonsus nooit eene diocesaansynode gehouden heeft: „Om wille der tijdsomstandig„heden [n.l. om het onrechtvaardig ingrijpen der regeering in „kerkelijke zaken] is het den bisschoppen niet gegeven synodale „wetten uit te vaardigen, en hierom heb ik tot dusverre geene „synode gehouden. Desniettemin — zoo vervolgt hij — heb ik langs „een anderen weg in dezen nood voorzien; ik heb n.l. op het „voorbeeld van andere waardige bisschoppen, algemeene voor„schriften gegeven om de tucht te handhaven" [2]).

De antwoorden der Kardinalen bevatten, in edele taal, den hoogsten lof voor Alphonsus' onvermoeiden ijver. — Ook richtte hij zich tijdens zijn episcopaat tot Ferdinand IV, Koning van Napels, om protest aan te teekenen tegen het misbruik van het duel; steunend op kerkelijk en burgerlijk recht, verzocht hij den Koning de wetten, door zijne voorgangers daartegen reeds uitgevaardigd, te vernieuwen en de straffen te doen toepassen, vooral op de militairen [3]).

---

[1]) De officiëele brieven van Alphonsus dragen het volgende opschrift: „Alfonso Maria de' Liguori, per la grazia di Dio e della S. Sede Apostolica vescovo di S. Agata de' Goti e Suessula, barone del castello di Bagnoli e Rettor Maggiore della Congregazione del SS. Redentore".

[2]) *Corr. Speciale* n. 355. Bij de opsomming der steden en dorpen van zijn diocees vergeet Alphonsus niet aan te stippen: „Arpadium cum suo pago, *ex Furcis Caudinis nuncupato Forchia*". Dáár n.l. waren de beruchte Caudynsche bergpassen, waar de Romeinen in 321 v. C. onder het juk hadden moeten doorgaan.

[3]) T. a. p. n. 363.

Wat de onmiddellijke zorg voor de geloovigen betreft, vinden wij van den 13 Maart 1763 een bevel, gericht aan een der pastoors, om in zijn naam „aan Carfora te laten „weten, dat hij die Napolitaansche vrouw zoo spoedig moge„lijk moet wegzenden; anders — zoo zegt hij — zal ik haar „met geweld doen wegjagen of tegen haar een bevel van „inhechtenisneming verkrijgen; en dat zal voor Carfora en „geheel zijne familie een schande zijn" [1]). Is daarentegen iemand onschuldig gestraft, dan treedt Alphonsus tusschenbeiden. „Tot „mijn grooten spijt heb ik vernomen — schrijft hij aan den „Markies Granito — dat een zeer arme vrouw uit Arienzo gearres„teerd is... Het ongeluk dezer vrouw, wier gedrag overigens on„berispelijk is, treft mij innig en ik kom u verzoeken, Mijnheer „de Markies, uwe goedheid jegens de gevangene uit te oefenen en „een bevel van invrijheidstelling te geven" (1 Aug. 1763) [2]). Een dergelijk verzoek ten gunste van eenige ingezetenen zijner bisschopsstad richt hij tot den Hertog van Maddaloni (19 Maart 1764) [3]). Bij denzelfden weet hij te bewerken, dat in de gevangenis van Arienzo de H. Mis gelezen worde; maar bovendien, zegt hij, „hebben de gevangenen een priester noodig, die „hun met zorg het brood van Gods woord breke; hun de „letter van den catechismus te leeren is niet genoeg; men „moet hun er ook eene uitlegging van geven, die zij kunnen „begrijpen" (29 Aug. 1769) [4]). — In 1773 kwam een gezelschap koordedansers met toebehooren zijne zorgen gaande maken. Hij vreest en houdt voor zeker, dat „zij, waar zij doortrekken, de „zaken des duivels zullen doen". Hooren wij, hoe hij in een brief van 2 Augustus aan Prins della Riccia zijne maatregelen

---

[1]) *Corr. Gen.* n. 392.

[2]) T. a. p. n. 398.

[3]) T. a. p. n. 424.

[4]) T. a. p. n. 618.

uiteenzet en verdere hulp verzoekt: „In mijne hoedanigheid van „bisschop en daar ik verplicht ben van mijne kudde alle gelegen„genheid tot ergernis te verwijderen, heb ik mij tot den gouver„neur en tot den hertog van Maddaloni gericht; met hunne me„dewerking slaagde ik er in, niet zonder veel moeite, dat gezel„schap uit Arienzo te doen vertrekken... Reeds waande ik hen „buiten mijn diocees, toen ik gisteren tot mijn spijt geheel het „tegendeel vernam; zij zijn inderdaad te Airola en dáár, op een „terrein, dat aan Uwe Excellentie toebehoort, voeren zij hun be„drijf uit. Ik kom u dus verzoeken uwe orders te Airola te geven „om ze te doen wegzenden" [1]). Tot denzelfden Prins della Riccia richt hij zich om de bestraffing te vragen van een afschuwelijken godslasteraar. „Op dit oogenblik", zoo zegt Alphonsus, „is „een *monitorium* mijner kanselarij tegen hem uitgevaardigd, om„dat hij reeds drie jaar zijn paaschplicht niet meer vervult. Uwe „Excellentie zal dus hare agenten bevelen dezen schuldige op te „sporen, met voorzichtigheid evenwel, want het is een woeste„ling, naar men mij verzekert. Inhechtenisneming overigens is „niet genoeg; daar hij zich onverbeterlijk heeft getoond, bid ik „u hem de verdiende straf te doen ondergaan" [2]).

De steun, dien hij van genoemden prins ontving, belette hem echter niet vrijmoedig datgene te weigeren, wat zijn geweten hem verbood toe te staan. „Excellentie", zoo schrijft Alphonsus een ander maal, „de buitengewone welwillendheid, „waarmede gij mijne bisschoppelijke ambtsuitoefening steunt, „heeft mij sints lang ten zeerste aan u verplicht. Maar gij zult „mij vergeven, als ik u zeg, dat ik ditmaal aan uw verlangen „niet kan beantwoorden en aan uwen beschermeling de wijding „niet kan toedienen. Sommige lieden gebruiken alle middelen „om tot de H. Wijding te geraken, maar zij zouden ze slechts

---

[1]) T. a. p. n. 720*bis*.

[2]) T. a. p. n. 737.

„ontvangen ten nadeele mijner ziel, en dat kan ik niet toelaten. „*Nec facio animam meam pretiosiorem quam me, dummodo con-* „*summem cursum meum et ministerium verbi, quod accepi a Do-* „*mino*" [1]) — Vooral echter en van de intrede in zijn diocees af was Alphonsus er op uit de missies te bevorderen; tal van brieven zijn ons daarvan getuige. Zelf richt hij zich tot zijn ambtgenoot, Mgr. Pergamo, benoemd tot Bisschop van Gaëta, om hem onder andere kostbare raadgevingen ook op het hart te drukken de missies te doen geven: „Een grooter weldaad kan een bis- „schop aan zijn diocees niet bewijzen" (12 Maart 1772) [2]).

De geestelijken van zijn bisdom spreekt Alphonsus steeds toe op een toon, die den diepsten eerbied verraadt voor het priesterlijk karakter. Welk een kieschheid van vorm, gepaard aan den hoogsten ernst, in de benoeming van Pasquale Mauro tot *vicario foraneo* (een ambt overeenkomende met dat van *deken*): „Uw „oom, de pastoor van Luzzano", zoo schrijft de Heilige, „kan om „zijn hoogen ouderdom en zijne voortdurende ziekelijkheden dat „ambt niet meer waarnemen; ik meende daarom het u te moe- „ten toevertrouwen. Ik ben er zeker van, dat ik mij slechts zal „kunnen gelukwenschen met de keuze van een zoo waardigen „persoon, wiens geschiktheid, getrouwheid en voorzichtigheid mij „bekend zijn; en de geestelijkheid, hoop ik, zal eveneens voldaan

---

[1]) T. a. p. n. 567. Het antwoord op Alphonsus' brief, dat ons eveneens bewaard is, doet den prins alle eer aan. Wij laten het hier volgen: „Het antwoord Uwer Doorl. Hoogw. op mijn verzoek „voor de wijding van N., mijn vazal, heeft mij een troostend bewijs „geleverd van de waarlijk apostolische kracht, waarvan Uwe Doorl. „Hoogw. bezield is. Deze weigering, Monseigneur, ik verzeker het „u, heeft mij ten zeerste gesticht, en ik beloof u nooit meer de tee- „derheid van uw geweten door dergelijke aanzoeken te kwetsen. „Wees zoo goed mij in uwe gebeden te gedenken en geloof mij ge- „heel tot uwen dienst gereed".

[2]) *Corr. spec.* n. 379.

„zijn. Ik verleen u dus alle volmachten, die u tot het uitoefenen „van dat ambt noodig zijn. Ontwikkel uw ijver, bid ik u, en „waak nauwlettend op allen, die ergernis geven ..., opdat wij „niet aan den Oppersten Rechter eenmaal strenge rekenschap „hebben af te leggen, gij, omdat gij zoudt hebben gezwegen, ik, „omdat ik niet zou hebben gehandeld. In een woord, mijn waarde „Heer, ik vertrouw op uwen goeden wil. Ik beveel mij in uwe ge„beden en bid mijnerzijds mijnheer pastoor, uw oom, en ook „uw vader te groeten. Ten slotte geef ik u mijnen herderlijken „zegen en bid u mij te gelooven uwen zeer toegenegen dienaar „Alphonsus Maria, bisschop van S. Agatha" (29 Jan. 1767) [1].

Zijn al zijne zorgen nog niet genoeg om aan allen te voldoen, komt de tand der critiek nog aan zijn goeden naam knagen, Alphonsus verontrust er zich niet over. „Ik zie uit uwen brief", zoo schrijft hij aan zijn vriend Tramontano, „welk een slechten „dunk N. van mij heeft. 't Is nutteloos, dat ik hem schrijve; ook „de H. Franciscus van Sales, pater Torres en vele anderen heb„ben zich niet verdedigd ... Men zegt — zoo gaat hij door — dat „ik geen gastvrijheid verleen. Welnu, in geweten verzeker ik u, „dat het vervullen van dien plicht voor mij een bron is van „voortdurende zorgen en kosten ... Dagelijks, om zoo te spreken, „heb ik gasten te herbergen; ik moet dan ook altijd verschei„dene bedden in gereedheid hebben ... Zeg mij .... welk diocees „is er, waar niets af te keuren valt? ... Er is geen aarde zonder „doornen; rukt ge er eene uit, aanstonds schiet een andere op. „Ik zie trouwens wel, dat het onmogelijk is al die klachten te „beletten, 't is genoeg, dat God zich niet hebbe te beklagen. Voor „mij is het overigens heilzaam ... dat men mij zoo hekelt en „een kwaden dunk van mij verspreidt en ik bid God, dat Hij „mijne lasteraars nog heiliger make, dan zij nu zijn" [2]. Sommi-

---

[1]) *Corr. gen.* n. 518*bis*.

[2]) T. a. p. n. 624.

gen bewerden, dat het schrijven zijner werken hem een beletsel was voor het goed bestuur. Alphonsus stelt daartegenover het voorbeeld van andere groote bisschoppen, die „gepreekt hebben „en werken geschreven ondanks het bestuur hunner diocesen: „de H. Joannes Chrysostomus bijv., de H. Augustinus, de H. Am- „brosius, de H. Franciscus van Sales, Mgr. Sarnelli en anderen. „'s Winters houd ik altijd mijn kamer en ik heb met niemand „omgang; allen overigens ontvluchten mijne conversatie, wijl zij „niets aantrekkelijks heeft. Driemaal 's daags houd ik eene medi- „tatie, een uur dankzegging na de Mis en mijne geestelijke lezing, „ten minste als ik geene zaken heb. Daarna tracht ik al den overigen „tijd goed te gebruiken door te arbeiden aan dingen, die mij „nuttig schijnen" [1]) Waarlijk, eene dagorde den Heilige waardig, die de belofte had gedaan nooit een oogenblik tijd te verliezen!

Van de gebeurtenissen der eeuw, waarin Alphonsus leefde, vinden wij, gelijk wij reeds in den beginnne opmerkten, in zijne brieven een getrouwen weerklank; en niemand, die de 18de eeuw een weinig kent, zal het bevreemden, dat Alphonsus' getuigenissen meestal zeer treurig zijn. Het was eene eeuw, wier geest door namen als Jozef II, Frederik II, Lodewijk XV voldoende wordt gekenschetst; eene eeuw, waarin het vorstenabsolutisme, tot het uiterste gedreven, de Kerk in verscheidene staten tot slavernij had gebracht, en waarin het, om den naam van „geleerd" en „verlicht" te dragen, noodig scheen te klagen over de aanmatigingen der Curie en te twijfelen aan de oppermacht en onfeilbaarheid des Pausen; eene eeuw, die het gif, haar door Jansenisme en Deïsme aangeboden, gretig inzoog en hare razernij eerst tegen de Sociëteit van Jesus keerde, om daarna Kerk en Staat des te zekerder te kunnen omverwerpen [2]).

---

[1]) T. a. p.

[2]) „Als zij [nl. de Jansenisten en ongeloovigen] er in slagen",

Het is hier de plaats niet te beschrijven, wat al kwellingen Alphonsus en zijne Congregatie van het Napelsch regalisme heeft uitgestaan; alleen van die trekken, die ons door Alphonsus' brieven worden verstrekt, willen wij er hier eenige weergeven [1]). Wij zien hierin, wat al moeite hij heeft aangewend om voor zijne Congregatie de goedkeuring des Konings te verwerven, die, zoo schrijft hij, „van het werk een hoogen dunk heeft opgevat, „maar terugschrikt voor de gedachte aan nieuwe kloosterorden" (Juli 1747) [2]). Van de maand Augustus van hetzelfde jaar vinden wij daaromtrent een woord van Alphonsus, dat ons het „*supra „modum gravati supra virtutem*" van den H. Paulus in het geheugen brengt: „Ik ondervind een doodelijken afkeer om met „die ministers te Napels te onderhandelen; zij doen mij het „leven walgen. Ik ben met bitterheid verzadigd; ik kan niet „meer; ik zou willen vluchten en ik kan zelfs Napels niet ver„laten" [3]). Zijne pogingen om het *Exequatur* te verkrijgen van de Breve „*Ad pastoralis*", waarbij Benedictus XIV de Congregatie had goedgekeurd, slagen niet beter. Reeds hebben wij hem als bisschop hooren klagen over de staatsbemoeiingen in kerkelijke aangelegenheden; het ging eenmaal zoover, dat hij door de regeering ter verantwoording werd geroepen omtrent de aan-

---

zeide Alphonsus, „de Sociëteit van Jesus omver te werpen, dan zijn „hunne verlangens vervuld; en komt dit bolwerk te vallen, welke „beroeringen in Kerk en Staat! Zijn de Jesuieten eenmaal vernietigd, „dan zal de Paus en de Kerk zich in nog hachelijker toestand be„vinden... De Jansenisten hebben het daarom alleen op de Socie„teit gemunt, om de Kerk en de Staten des te zekerder te treffen." Tannoja, *Vita etc.* L. III, c. 55.

[1]) Een volledig overzicht van de machtsoverschrijdingen der Napelsche regeering, geeft het *Alphabetisch Register* onder het woord *Governo Napolitano.*

[2]) *Corr. gen.* n. 86.

[3]) T. a. p. n. 90.

klacht, dat hij niet meer te S. Agatha, maar te Arienzo residerde en over het verleenen van kerkelijke beneficiën [1]). Acht hij eindelijk het oogenblik gunstig om de goedkeuring des Konings nogmaals aan te vragen, dan wordt hem een „regolamento" opgedrongen, dat van zijne Congregatie eene staatsinstelling wil maken, van de willekeur der regeering geheel afhankelijk. In dezen hachelijken toestand meldt hij aan pater de Paola, overste der huizen in den Kerkel. Staat, dat een maatregel des Konings hem in de onmogelijkheid brengt zich tot den Paus te wenden [2]). Elders schrijft hij aan denzelfde: „Wat het hof van „Napels betreft, ik weet niet, wat er meê aan te vangen. Dat „hof, gij weet het, laat niet licht zijne aanspraken varen, en al „de beden, die ik tot hetzelve richt, zullen nutteloos zijn" [3]). Een ander maal wijst hij op de groote voorzichtigheid, die tegenover de regeering moet worden inachtgenomen: „Er kan immers „een decreet worden uitgevaardigd, dat alle paters, die in den „Kerkel. Staat zijn, zou verplichten in het koninkrijk terug te „keeren" [4]). Zelfs moet hij zich tot den Koning wenden, om het verlof te verkrijgen eenigen zijner studenten te doen wijden [5]); hij ziet zich verplicht, om niet in de grootste moeielijkheden met de regeering te geraken, zijnen onderhoorigen streng te verbieden de geringste geldsom te brengen buiten het koninkrijk [6]), en zijne werken staan aan zoo lastige critiek van de zijde der regeeringsmannen bloot, dat hij tot het besluit komt, niet meer over wetenschappelijke onderwerpen te schrijven [7]). Over zijne *Zon-*

---

[1]) *Corr. spec.* n. 372.

[2]) *Corr. gen.* n. 974.

[3]) T. a. p. n. 960.

[4]) T. a. p. n. 877.

[5]) T. a. p. 1041, zie ook t. a. p. 843.

[6]) T. a. p. n. 848, 865, 877.

[7]) *Corr. spec*: n. 255. „Non voglio più scrivere di materie scien„tifiche; non voglio aver che fare con revisori che mi han fatto

dagspreeken schrijft hij aan Remondini in Nov. 1771: „Ik had „bijna den moed opgegeven... Om de moeielijkheden (*intrichi*) „te verhalen, die ik ermede heb gehad, zou ik een boekdeel noo„dig hebben. Anderhalf jaar heb ik moeten werken om het verlof „voor de uitgave te verkrijgen" [1]).

Hoe diep Alphonsus' hart gewond werd door de vervolging, waaraan de H. Kerk en in 't bijzonder de Sociëteit van Jesus blootstond, getuigen ons zijne brieven herhaaldelijk. „De nieuws„tijdingen uit Portugal — zoo schrijft Alphonsus den 3 Dec. 1759 „aan den Provinciaal der Jesuïeten te Napels — zijn tot dusverre „voor mij eene oorzaak van voortdurende droefheid geweest. „Het verhaal der drocvige gebeurtenissen doet mij evenveel ver„driet aan, als betroffen zij mijne Congregatie. Uw brief, Hoog„eerwaarde Pater, heeft mij ten minste getroost, door mij van „de standvastigheid te verhalen, welke de nog niet gepro„feste jongelieden hebben aan den dag gelegd, een allerduide„lijkst bewijs, dat de geest Gods de Sociëteit bezielt" [2]). — „Zelfs „de tyrannen — schrijft hij aan denzelfde, den 17 Aug. 1760 — „nemen de beschuldigden in verhoor alvorens hen te veroordeelen; „de Jesuïeten alleen worden veroordeeld zonder gehoord te zijn" [3]).

„sudar sangue" (Brief aan Remondini 31 Mei 1772). — Als een staaltje van de slavernij, waartoe het absolutisme dier dagen de geestelijke orden wilde brengen, kan ook het antwoord dienen van den Markies de Marco, waarbij aan de Congregatie eenige zoogenaamde *gunsten* worden verleend, o a. *„van eenigen onderstand te mo„gen vragen aan hare vrienden en weldoeners ten tijde van den graan„en olijvenoogst"* (!!). *Corr. gen.* n. 985 *nota*. Wie zou het niet immer als scherts hebben aangezien, zegt terecht Dilgskron, dat aan vrije mannen *verlof* wordt gegeven, van een vriend een bewijs van vriendschap te vragen! (II, p. 414).

[1]) *Corr. spec.* n. 249.

[2]) *Corr. gen.* n. 319.

[3]) T. a. p. n. 337.

Bij het verschijnen van het lasterlijk boek van den zoogenaamden abbé Platel, kan hij zich niet weerhouden den Generaal der Jesuïeten zelven, L. Ricci, aan te sporen, zulke aantijgingen niet onbeantwoord te laten: „Verschoon mijne stoutmoedigheid — zoo „eindigt Alphonsus — ik herhaal het, de liefde, die ik uwe Sociëteit toedraag, heeft mij doen besluiten u te schrijven, en al ben „ik tot niets goeds in staat, ten minste kan ik den lof uwer „Orde verkondigen" [1]). Bij het vernemen der verdrijving van de Spaansche Jesuïeten schrijft hij aan Pater Villani, Vicaris-generaal der Congregatie sints zijne verheffing tot het episcopaat: „Gij „hebt zeker het treurige nieuws vernomen; de Jesuïeten zijn uit „alle Spaansche staten verdreven. Arme Indianen! zoo zijn ze „dan geheel verlaten" (April 1767) [2]). De brief, dien Clemens XIII aan den Koning van Spanje richtte, vervulde Alphonsus met troost. „Ik heb den brief gelezen — meldt hij aan pater „Villani — hij is heerlijk schoon en vol teederheid. Ik zal hem „laten overschrijven en u zenden" (Juni 1767) [3]). En als dezelfde Paus, den storm der goddeloozen trotseerend, de Sociëteit opnieuw heeft bevestigd, dan juicht Alphonsus en hij stort de vreugde en de dank zijns harten in het hart des Pausen uit: „Wij, herders der zielen", zoo zegt hij na eene uitbundige lofprijzing der vervolgden, „wij betuigen Uwe Heiligheid onzen nede„rigen dank, en in 't bijzonder ik, de geringste aller bisschoppen; „wij danken u, wijl wij de vele vruchten zien, die onze kudde „van den arbeid dier goede kloosterlingen ontvangt; en wij bid„den u dringend deze orde... te beschermen. Tot nu toe heeft „zij een onmetelijk goed gewerkt over de geheele aarde, niet „alleen in een menigte katholieke landen, maar ook bij de on-

---

[1]) T. a. p. n. 338.

[2]) T. a. p. no. 527. Alphonsus richtte tot de slachtoffers dezer geweldenarij verscheidene brieven, die echter verloren zijn gegaan.

[3]) T. a. p. n. 533.

„geloovigen en de ketters, en zij zal er een nog grooter bewer-
„ken in de toekomst; dat moeten wij verhopen van de goedheid
„Gods, van Hem, die vernedert en weder verheft" [1]). Het is be-
kend, hoe Alphonsus gestemd was, toen Clemens XIV in 1773
de Sociëteit ophief. In de brieven, die na dien tijd en vóór den
dood van genoemden Paus zijn geschreven, toont zich zijn innig
medelijden voor den zwaar beproefden Opperpriester op de tref-
fendste wijze. „Ik geloof — zoo schrijft hij den 27 Juni 1774 —
„dat de gezondheid des Pausen niet goed is, of dat hij geheel ont-
„steld is door de tijdingen uit Spanje... De Paus, zoo is mij
„gezegd, is in droefheid gedompeld. Dit is trouwens ook zeer
„natuurlijk, want men ziet geen schaduw van hoop om tot
„dien zoo gewenschten vrede te geraken" [2]). „Mgr. Rosetti is
„dezer dagen aangekomen. Daar hij voor mij geen geheimen
„heeft en hij goed op de hoogte is van de zaken te Rome, heeft
„hij mij bevestigd, wat gij op het einde van uwen brief zegt;
„ja, de Paus is uiterst bedroefd ter oorzake der kwellingen, die
„Sardinië, Spanje, Napels en vooral Venetië hem aandoen. Hij
„vreesde ook voor den dood, welke hem de religieuze, die op
„het fort St. Angelo zit opgesloten, voorzegd had. Volgens deze
„religieuze moest hij sterven den 16 Juli; maar de 16de is voorbij
„en de Paus is niet dood. Hopen wij dus, dat God hem ons nog
„zal bewaren voor het jubeljaar en nog voor verdere jaren. Ik
„kan niet dan herhalen: arme Paus, arme Paus! De smarten
„vallen van alle zijden op hem neer! En ik bid God zonder op-

---

[1]) *Corr. gen.* n. 465. Clemens XIII beantwoordde Alphonsus' brief met een schrijven uit Castel-Gandolfo, waarin hij o. a. zegt: „Ceterum „tuum justitiae amorem et animi tui magnitudinem libertatemque „Episcopo dignam summopere amamus, Ven. Frater, qui nullo rerum „humanarum respectu atterritus, nihil veritus es de memorato Insti-„tuto ejusque sectatoribus per litteras tuas apud nos profiteri quid „sentias".

[2]) T. a. p. n. 753.

„houden hem te hulp te komen. Het is dan ook niet te verwon-
„deren, dat hij geene zaken afhandelt en dat hij zelfs verbiedt
„hem ervan te spreken. De Paus houdt voortdurend zijne kamer
„en wil aan niemand audiëntie verleenen. Wij moeten dus op
„geheel bijzondere wijze voor hem en voor de Kerk bidden" [1]).

Deze opwekking om voor de Kerk te bidden, en in 't bijzonder voor de Kerk in Napels, ontmoeten wij herhaaldelijk in Alphonsus' brieven [2]). Neemt hij de pen op om hare rechten te verdedigen, hij ziet niet op moeite of kosten, „want het geschiedt „ten voordeele der Kerk in dien zwaren storm, waarin zij zich „bevindt" [3]). Hoort hij, dat ook elders kampioenen voor haar zijn opgestaan, dan kan hij zijne vreugde niet bedwingen en richt zich tot hen met woorden van lof en aanmoediging. De werken van Voltaire's grooten bestrijder, Nonnotte, vonden in Alphonsus' hart vollen weerklank. Vol liefde en bewondering neemt de 82-jarige grijsaard de pen op om den schrijver, hoewel hem slechts van naam bekend, geluk te wenschen met zijn arbeid. Hij prijst de moeite, die hij voor de verdediging der waarheid ten koste legt en drukt den wensch uit, dat zijn werk, gericht tegen het *Dictionnaire philosophique*, in alle talen worde overgezet. „Ik voor mij", zoo gaat hij voort, „heb al mijn best ge-
„daan om het te verspreiden. . . Ik heb ook de breve gelezen
„van Paus Clemens XIII, zoo vleiend voor uw werk: *Erreurs*
„*de Voltaire*; en bij de eerste gunstige gelegenheid zal ik O. H.
„Vader Paus Pius VI verzoeken uw ander werk ook met een

---

[1]) T. a. p. n. 754.

[2]) T. a. p. n. 530, 559, 568, 574, 782.

[3]) *Corr. spec.* n. 207. Na den dood van Clemens XIV schreef Alphonsus op verzoek van Kardinaal Castelli een uitvoerigen brief, waarin hij zijne meening uitcenzet omtrent den toestand en de behoeften der H. Kerk. De Kardinaal wilde er zich van bedienen om zijne ambtgenooten in het toekomstig conclave in de keuze van een Paus te kunnen voorlichten. Zie *Corr. gen.* n. 773.

„breve van aanprijzing te vereeren. . . Ik bid God, dat Hij u „beloone. . .“ (Maart 1778) [1]). In hetzelfde jaar verspreidde zich te Napels het gerucht van Voltaire's bekeering. Alphonsus geloofde het aanvankelijk en bezat zich niet meer van vreugde. „Tot mijn eigen troost“, zoo schrijft hij aan pater de Paola te Frosinone (Kerkel. Staat), „heb ik besloten hem te schrijven“ [2]). Hij begint met den gewaanden bekeerling de gevoelens uit te drukken, welke het ontvangen van eene zoo heugelijke tijding bij hem en alle katholieken heeft veroorzaakt en wenscht hem met zijne bekeering hartelijk geluk. Dan spreekt hij van de tranen, die hij geweend heeft, om het slecht gebruik, dat Voltaire van zijne talenten maakte; van de gebeden, die hij gestort heeft voor zijn terugkeer; nu echter zijn zijne wenschen verhoord. „Maar — zoo vervolgt Alphonsus — deze algemeene vreugde „moet zonder schaduw zijn, en de oprechtheid van uw terug„keer tot God moet boven elke verdenking zijn verheven. Gij „moest dus, dunkt mij, de pen opnemen om de dwalingen en „drogredenen van den schrijver, die onlangs de leerstukken van „ons geloof heeft durven aanvallen [waarsch. J. J. Rousseau] te „weerleggen. Waarom zoudt gij zijne wapenen niet in zijne hand ver„brijzelen? . . . In afwachting daarvan zal ik God vurig bidden, dat „Hij u de kracht schenke om eenige bladzijden, zoo niet zelf te „schrijven, dan toch te dicteeren, om de ongeloovigen onzer dagen „te bestrijden“ [3]). De brief was echter nog niet weggestuurd, of reeds was het gerucht gelogenstraft. Aan zijn uitgever Remondini te Venetië verhaalt Alphonsus zelf, hoe te Napels

---

[1]) *Corr. gen.* n. 889. Dankbaar voor die welwillende aanmoediging antwoordde Nonnotte met een brief vol van de edelste gevoelens. Alphonsus zelf, in den brief aan Remondini van 28 Mei, noemt het schrijven van Nonnotte *„una bellissima lettera“*.

[2]) T. a. p. n. 893.

[3]) T. a. p. n. 894.

eene brochure over Voltaire's bekeering verschenen was, maar dat de geleerden der hoofdstad er aan twijfelden (28 Mei 1778) [1]). Den 9den Juli deelt hij hem mede, wat de *Gazette di Firenze* over Voltaire's dood verhaalt [2]). Met dat al blijft de brief aan Voltaire een heerlijk monument van den zielenijver des H. Leeraars.

Alphonsus' hart bloedde intusschen bij de gedachte, dat de vruchten der goddelooze Fransche pers en het gif, dat zij met zich droegen, zich in zijne vaderstad op schrikkelijke wijze verspreidden. Hij rustte niet, vóór hij den Prins de Centola, lid van den regentschapsraad van den jongen Ferdinand IV, had aangespoord, een onderzoek in te stellen „bij M. Gravier, den „Franschen boekhandelaar, die in de straat Santa Chiara woont „en te Napels een onmetelijk kwaad sticht. Voortdurend — zoo „zegt Alphonsus — laat hij uit zijn land door atheïsme besmette „boeken komen, die daar elk oogenblik verschijnen en waarvan „de schaamtelooze uitgave aan de Fransche bisschoppen zoo „droevige klachten ontlokt; en zijn de boeken aangekomen, „dan verkoopt hij ze in Napels aan iedereen. Uit de hoofdstad „verspreiden die schandelijke boeken zich vervolgens in alle „diocesen om er het bederf te brengen. Gij, Hoogedele Prins, „gij kunt, met den ijver, die u bezielt, en het gezag, waarover „gij beschikt . . . het geneesmiddel verschaffen; en juist omdat „ik uwe vurige liefde voor Gods eer ken, heb ik aan Uwe

---

[1]) *Corr. spec.* n. 324.

[2]) *Corr. gen.* n. 472. Een andere ramp, van stoffelijken aard, die omtrent dien tijd het koninkrijk trof, deelt Alphonsus in zijn brief van 21 Mei 1764 aan Remondini mede. Hij spreekt hem over „den „schrikkelijken hongersnood, die dit jaar in geheel het koninkrijk „gewoed heeft. . . Tweehonderdduizend personen, zegt men, zijn tot „nu toe in ons koninkrijk van honger gestorven. Ik zeg *tot nu toe*; „want van nu af tot aan den oogst is er nog ongeveer een maand" *Corr. spec.* n. 126.

„Excellentie willen schrijven . . . Waarom zou men niet van „tijd tot tijd een onderzoek instellen in het magazijn en het „huis van dien Gravier? en waarom zou men niet, als men „er van die slechte boeken vindt, ze zonder barmhartigheid „verbranden?" [1])

Den naam van Tanucci, den alvermogenden minister, in wien het regalisme zich een tijd lang als verpersoonlijkt zag, ontmoeten wij in Alphonsus' brieven meer dan eens; en op eene wijze, die genoeg aanduidt, welk een gewicht hij in de schaal der regeering legde. In Januari 1776 schrijft hij aan den reeds genoemden pater Majone: „Zoolang Tanucci overtuigd blijft, dat wij zeker „goederen hebben verworven en het bevel des Konings [2]) hebben „overtreden, zoolang varen wij tegen den wind in, want Tanucci „zal ons altijd voor schuldig houden; en als de zaken zoo staan, „hebben wij niets te hopen. Deze slechte indruk des ministers „heeft, geloof ik, zooveel decreten doen uitvaardigen, waarvan „wij de slachtoffers zijn" [3]). — De gespannen verhouding echter die tusschen de Koningin, Maria Carolina, dochter van Maria Theresia, en den gevreesden staatsman bestond, veroorzaakte nog in hetzelfde jaar zijn val. Hooren wij Alphonsus zelven dit feit aan pater Blasucci, toen in den Kerkel. Staat verwijlend, verhalen: „Er is te Napels iets gebeurd, dat veel opspraak verwekt „heeft; ik ga het u in al zijne bijzonderheden mededeelen. „Zaterdag, 26 October, heeft onze Koning [Ferdinand IV] van „zijn vader, den Koning van Spanje, een order ontvangen, en „den volgenden dag, 27 Oct., heeft hij aan Markies Tanucci de uit „Spanje gekomen instructie doen mededeelen. De inhoud van

---

[1]) *Corr. gen.* n. 472.

[2]) „*Del Re Cattolico*", n.l. Karel III, die, na koning van Napels geweest te zijn, den Spaanschen troon reeds had bestegen, terwijl zijn minderjarige zoon Ferdinand koning van Napels werd, onder een regentschap, waarvan Tanucci president was.

[3]) T. a. p. n. 819.

„het aan Tanucci gerichte briefje is ons onbekend: wij kennen „slechts het decreet, gericht aan den Markies della Sambuca, „zoon van Camporeale. Ik heb er eene copie van en ziehier den „text. [Hier volgen de woorden van het decreet, dat aldus eindigt: „Aan den Markies Tanucci is gelast, in de handen Uwer Excellentie alles over te geven, wat zijn departement betreft".] „... De slag, die Tanucci getroffen heeft, is, zegt men, „uitgegaan van Weenen en van Rome, en ook van Frankrijk. Zoo „gaat het in wereld! Tanucci is staatsraad gebleven en minister „van buitenlandsche zaken; maar op 't oogenblik zegt men mij, „dat de buitenlandsche zaken ook aan Sambuca zijn toevertrouwd. „Oordeel zelf, welk een opschudding er in de geheele stad Napels „heerscht. Dat God er de vermeerdering zijner glorie uit trekke" (Brief van 4 Nov. 1776) [1]).

De bespreking van Alphonsus' wetenschappelijke correspondentie stellen wij tot een volgend artikel uit.

---

[1]) T. a. p. 838.

J. Jansen, C. SS. R.

LETTERLOOVER.

OP DEN DOOD VAN MIJN KIND.

I.

Toen mijn voet voor de eerste male
Weder door de gaarde trad,
Ving mijn oor opnieuw het keuvlen
Van bosschage en kabblend nat.

Bloemen hieven 't nieuwsgier kopjen
Nikkend uit het groene kruid,
Zonden bontgekleurde vlinders
Fladderend op kondschap uit.

Uit de twijgen riep de koekoek
Mij het welkom op mijn schreên;
Eindlijk brak de boom het zwijgen:
„Waarom komt gij thans alleen?"

Als mijn lippen spraakloos bleven,
Suisde vreemd zijn bladerkroon;
Vogelijn en loof en bloesem
Fluisterden op stillen toon.

Tranen beefden aan de grasspriet;
Als weemoedig treurgezang
Klonk het golfgeruisch der beke,
En ik schreide, droef en bang.

II.

Een klok slaat in de verte,
Het spoedt naar middernacht;
De lamp straalt flauw en duister,
Uw ledig bedje wacht.

Weeklagend giert de windvlaag
Langs deur en vensterruit;
Wij zitten eenzaam binnen,
En vangen elk geluid.

't Is ons, als zoudt ge zachtkens
Dra tikken aan de poort,
En moede wederkeeren,
Daar ge enkel 't pad verloort.

Beklagenswaarde ontzinden!
Wij tasten zoekend rond,
Om 't Vaderhuis te vinden,
Dat gij sinds lange vondt.

III.

Gij rust in koele schaduw
Ten eeuwgen slaap gestrekt,
Waar u Gods vaderliefde
Met groene zoden dekt.

Daar buigen de oude wilgen
Zich over 't bedjen neer:
Uw wiegezang is 't juichen
Van 't blijde vooglenheir.

En als in gulden droomen
Lispt u de lentewind
In 't ruischend groen der boomen:
„Slaap zoet, slaap zacht, mijn kind!"

IV.

Ik stamel nu eerst mijn „vaarwel!"
'k Vermocht te spreken noch te klagen,
Toen 'k u naar 't kleine graf zag dragen,
Verstomd van zielswee, ach! te fel.

'k Zie thans bij Jesus' troon u staan,
Het hoofd getooid met mirtekransen;
Vol deernis schouwt ge uit 's hemels transen
Mij met een zoeten glimlach aan.

En jaren komen, jaren vliên,
Dra zal mijn jongste stonde dagen —
O blijf voor mij den Heere vragen
Een eeuwig zalig wederzien!

Br. Florentius.

(Naar het Duitsch van Von Eichendorff.)

GESCHILDERDE EN GEBEELDHOUWDE PORTRETEN ONZER GEESTELIJKEN.

Overgenomen uit de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.*

Een verzoek en eene aanbeveling.

Er behoeft voorzeker niet gewezen te worden op het belang, dat portretten onzer geestelijken hebben voor de kerkelijke geschiedenis.

Die belangrijkheid geldt niet slechts de parochiën waar ze berusten, maar ook vele andere plaatsen waar de afgebeelde personen gearbeid hebben, ja menigmaal zelfs bisdom of vaderland, jegens welke onze geestelijken zich in algemeener opzicht verdienstelijk hebben gemaakt.

Wie er dus toe bijdraagt, dat bekend worde, of er portretten van onze geestelijken gemaakt, en waar ze te vinden zijn, zal een verdienstelijk werk doen, Dat heeft indertijd de kundige boekhandelaar Frederik Muller gedaan voor de *gegraveerde* portretten in zijnen *„Beschrijvende Catalogus van 7000 portretten van Nederlanders."* Amst. 1853. Thans echter zijn ook de *geschilderde* en *gebeeldhouwde* portretten tot een onderwerp van nasporing gemaakt door den Heer *E. W. Moes,* Assistent-Bibliothecaris van de Amsterdamsche Universiteits Bibliotheek in zijne *Iconographia Batava, Beredeneerde Lijst van Geschilderde en Gebeeldhouwde Portretten van Noord-Nederlanders in vorige eeuwen.*

Deze Lijst geeft in beknopten vorm aan, van welken persoon er een portret bestaat, wanneer deze geleefd heeft, door wien hij geschilderd of gebeeldhouwd is, en wáár het portret zich thans bevindt, of wel wáár het als bestaande vermeld wordt, enz. Een paar voorbeelden uit de verschenen afleveringen moge dit duidelijk maken.

N. 738 BLOEMAERT. Augustijn Alstenius Bloemaert (1586—1659) Pastoor te Haarlem.

Door J. Verspronck. Bij den rentmeester van het Bloemaertsfonds te Haarlem. (J. Suyderhoef sc.).

N. 749 BOCKENBERGH. Arent Dircksz. Bockenbergh, gen. Goudanus (— na 1572) Pastoor te Leiden.

Door? In de R. K. Bijzondere School in de Bakkersteeg te Leiden. (Bijdr. Gesch. Bisdom Haarlem I, p. 247).

N. 838 VAN BOMMEL. Josephus van Bommel (1716—1783) Pastoor te Rotterdam,

Door ? S. Rosalia-kerk te Rotterdam.

De onderneming verdient, naar den ondergeteekenden dunkt, aller ondersteuning. Daarom veroorloven zij zich vooreerst het beleefde verzoek, dat de geëerde lezers dezer „Bijdragen" zoo goed willen zijn om hunne korte aanteekeningen, in den trant der bovengenoemde, te willen maken over de portretten, die onder hunne bewaring zijn, en die aanteekeningen opzenden, of wel aan den Heer E. W. Moes zelven (Vossiusstraat 4 te Amsterdam) of wel aan den eerstondergeteekende. Mocht er ergens eene geheele verzameling of reeks van de bedoelde portretten berusten, dan twijfelen we niet, of de Heer Moes zal, wanneer hem kennis gegeven wordt, gaarne persoonlijk opneming komen doen.

Vervolgens kunnen de ondergeteekenden niet nalaten de uitgaaf zelve der *Iconographia* in veler belangstelling aan te bevelen.

Met geregelde tusschenpoozen, van twee maanden, zoo meldt het Prospectus, zullen telkens afleveringen verschijnen van denzelfden omvang als de „Proeve", namelijk zes vellen druks voor den prijs van *f* 1,00. Op die wijze zal de inteekenprijs per jaar *f* 6,— bedragen. Het geheele werk zal binnen ongeveer twaalf jaren verschenen zijn. Wanneer de inteekening bijzonder goed mocht slagen, zullen aan enkele afleveringen afbeeldingen worden toegevoegd van tot heden onbekende meesterstukken onzer oude schilders, zooals dit bij de reeds verschenen proeve geschiedde met eene triptiek van ongeveer 1520, en in de 2de afl. met het grafmonument van den Utrechtschen Bisschop Frederik van Baden.

De eerste aflevering is als proeve op aanvraag gratis verkrijgbaar bij den schrijver te Amsterdam. Men kan het bericht zijner intee-

kening zenden aan den uitgever Frederik Muller & Co. terzelfder stede, of aan zijnen gewonen boekhandelaar.

De *Iconographia* zal bij de noodige medewerking veel hulp kunnen verleenen aan de beoefenaars onzer kerkelijke geschiedenis.

Reeds mogen we wijzen op een dubbelen dank, dien het Katholieke Amsterdam aan de nasporingen van den heer Moes verschuldigd is geworden. Daardoor toch kwam aan het licht, dat zich te Emmerik het portret bevond van Mr. *Jacob Buyck*, den laatsten pastoor der Oude Kerk te Amsterdam (*De Katholiek*, D. 99, bl. 112) en eveneens dat er in het Koninkl. Museum te Berlijn nog een *oud-Amsterdamsch familie-paneel* bewaard wordt, hetwelk in den Katholieken tijd een sieraad uitmaakte van het S. Agnieten-klooster onzer hoofdstad (*Jaarboekje v. Alb. Thym*, 1893, bl. 149).

Laat ons, Katholieken, zorg dragen dat „onze leidslieden die ons het woord Gods verkondigd hebben" niet alleen met piëteit bewaard blijven in hunne afbeeldsels, maar ook met eere dáár genoemd worden waar het behoort.

De Commissie van het Bisschoppelijk Museum
te Haarlem,
J. J. Graaf, *President.*
A. M. C. van Cooth, *Secret.*

De Katholiek,

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-VIERDE DEEL

1893.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. 1 Mach XV, 34.
(*De Katholiek.*)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
Wed. J. R. VAN ROSSUM.

1893.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-VIERDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Val en opstanding van Christoforo, Ferreira, S. J.
H. ERMANN, S. J. 1

De mensch. Eene psycho-physiologische studie. (Vervolg van Dl. CIII, blz. 205 vv.)
VII Zoogenaamde zielsziekten . 17
VIII Hypnotisme. 205
J. M. L. KEULLER.

De Heilige Alphonsus de' Liguori en de nieuwe uitgave zijner brieven. (Vervolg en slot van Dl. CIII, blz. 409 vv.)
J. JANSEN, Congr. SS. Redempt. . 41

Een natuuronderzoeker.
W. G. F. SNICKERS 69

Weber en zijn *Goliath*.
F. X. JANSEN, S. J. 95

Nog een woord over Ezechiël: XX, 25–26.
D. A. W. H. SLOET 116

Cruys-Mei.
W. P. H. JANSEN, Pr. 141

Katholiekenvervolgingen in Rusland.
I. 166
II. 383
CH. VAN DILLEN.

De zalige Gerardus Maria Majella.
M. A. THOMPSON. 176

Een overzeesch vaderlandsch kunstrechter.
M. W. VAN DER AA. 244

Bladz.

Amstelodamensia.
Het Kindeke wiegen in de Oude Kerk 262
B. H. KLÖNNE.

Ter eeuwgetijde van Marie-Antoinette, Koningin van Frankrijk.
P. J. M. AALBERSE 277

Internationaal wetenschappelijk congres van katholieken.
A. M. C. VAN COOTH 305

Jan van Arkel, bisschop van Utrecht.
J. TH. BEIJSENS 341

De regeeringsjaren der koningen van Juda en Israel.
D. A W. H. SLOET, Pr. 362

Uit de Acta martyrum.
Dr. A. H. L. HENSEN 377

BOEKBEOORDEELING.

Theologia pastoralis, auctore Jos. Aertnys, Congr. SS. Redempt.
J. L. 124

Na veertig jaren, door fr. A. van Kerkhoff, O. C.
Dr. G. BROM 127

Confessio viatoris, by C. Kegan Paul.
M. P. J. MOLLMANN. 132

Het H. Misoffer, door J. J. F. Brouwer.
P. ZWART. 189

De tocht naar Damiate, door J. R. van der Lans
A. E. F. 192

Verklarend woordenboek met platen voor België en Nederland, door J. Bal, Prof
A. M. C. VAN COOTH 197

Kerkelijk (liturgisch) Mis- en Lofboekje, door E. H. van der Heyde, R. K. Pr.
A. N. MUTSAERS, Pr. 274

Bladz.

Germania's Dichtbloemen, door B. van Meurs. Derde druk.
J. R. VAN DER LANS. 324

Verhandeling over de ware godsvrucht tot de Heilige Maagd, door den gelukzaligen L. M. Grignon de Montfort.
TH B. 333

Eenige apologetische werken uit den laatsten tijd.
K. 397

Leo XIII, door Dr. H. J. A. M. Schaepman.
A. M. C. VAN COOTH. 402

LETTERLOOVER.

Mijn lied 63

Aan de H. Barbara 203

De dichter. 204
H. ERMANN, S. J.

Aan de H. Maria Magdalena.
G. K. 138

Aan een vormeling.
W. J. M. HERSCHEIDT 139

Bij het jaargetijde van Z. Em. Kardinaal Lavigerie.
A. N. MUTSAERS, Pr. 415

SPROKKELING.

Een ander natuuronderzoeker.
C. 200

BIJLAGE.

Breve van Paus Leo XIII.
Veroordeeling van den Jansenisten aartsbisschop van Utrecht. Gerardus Gul 64

VAL EN OPSTANDING VAN CRISTOFORO FERREIRA S. J.

Een menologium [1]) van de Sociëteit van Jesus geeft den 26sten April een kort bericht omtrent den val en de bekeering van P. Cristoforo Ferreira. Dat bericht prikkelde, ook om zijne beknoptheid, mijn weetlust; ik wilde meer vernemen aangaande den man, die, na drie en twintig jaren in het land van den Mikado het geloof verkondigd te hebben, datzelfde geloof verzaakte, doch langen tijd daarna den breeden kring van bloedgetuigen sloot, op wie de Sociëteit van Jesus in Japan zich beroemen mag. Om waarheid van verdichting te schiften moesten vertrouwbare bronnen worden geraadpleegd, welker schuilplaats ik kende, maar niet dan met moeite en zuchtende geduldigheid genaken kon. Daar ligt de reden, waarom mijn verhaal veel later verschijnt dan mij lief was.

Reeds in 1579 leefden in Japan ondanks de vervolging meer dan tweehonderd duizend Katholieken. Nauwelijks was de rust hersteld, toen volgens Kard. Dr. J. Hergenröther door den onvoorzichtigen ijver van eenige Paters Franciscanen en het wangedrag van Portugeesche kooplieden en matrozen in 1596 opnieuw de gramschap van den keizer ontvlamde. Nog vreeselijker woedde de

[1]) *Ménologe de la Compagnie de Jésus*, par le P. Elesban de Guilhermy S. J. Assistance de Portugal. 2 vol. Ik moet het onhollandsch woord menologium gebruiken om daarmede een soort gedenkboek aan te duiden, waarin op elken dag van iedere maand een of meer kleine levensschetsen gegeven worden van gestorvene leden der orde, die anderen tot stichting waren.

vervolging tusschen 1612 en 1622. De grond van Japan werd met het bloed der Christenen gedrenkt. Alleen in 1622 stierven honderd een en twintig geloofshelden. Een en negentig Jesuïeten hadden omstreeks 1613 het land moeten verlaten, terwijl zeven en twintig anderen zich schuilhielden, die echter later deels van honger en ontbering omkwamen, deels gegrepen werden om den marteldood te ondergaan. Onder de zonen van Ignatius, die in het land gebleven waren, behoorde ook P. Cristoforo Ferreira. Deze Pater was in 1580 te Torres Vedras, wellicht het oudste stadje van het koninkrijk Portugal, geboren, dat in een romantische streek van de provincie Estremadura ligt, beroemd is om zijne warme bronnen en vruchtbare, wijnrijke heuvels en nu 4160 inwoners telt [1]). Op zestienjarigen leeftijd trad hij in de orde der Jesuïeten en vertrok dertien jaren later als missionaris naar Japan, waar hij tot 1633 vele en zware vervolgingen verduurde [2]) en met veel ijver en groote talenten voor de missie nuttig werkzaam was [3]). Door P. Nathanael Sotuellus wordt hij geroemd: „Een man van uitstekende begaafdheden — vir egregiis a natura dotibus instructus" [4]). De Visitator P. Andreas Palmeiro, door den Generaal gemachtigd Provincialen in Japan te benoemen, koos na den dood van P. Mathias de Couros voor die waardigheid P. Cristoforo Ferreira [5]).

---

[1]) Wellington wierp daar in 1810 zijne verdedigingslinieën tegen de Franschen op.

[2]) De Backer: *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus* (Nouvelle édition 1876).

[3]) „... que beaucoup de zèle et de grands talents rendirent très-utile à cette mission." P. de Charleroix: *Histoire du Japon*, T. II, p. 492 (Louvain 1829).

[4]) Sotuellus: *Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu* (Romae 1676).

[5]) P. Andreas Palmeiro was op vijftigjarigen leeftijd door P. Mutius Vitelleschi als Visitator naar de Indiën en Japan gezonden. Hij stierf te Macao den 4den April 1635.

Om een denkbeeld te geven van de wreedheid der Japanneezen ten opzichte van de Christenen, laat ik hier den Calvinist Françoys Caron spreken, die in 1652 zijne *Beschrijvinghe van het Machtigh Koninghrijcke Japan* uitgaf [1]). Zijn verhaal komt met dat van alle missionarissen overeen.

„De Christenen pleghen onthooft ende daer naer ghekruyst te werden, 't welcke doenmael een groote saecke scheen te zijn; doch vernemende, dat de luyden met eenen soo blijden ghemoet al singhende ende lacchende seer vrolijck zijnde de doodt ontfinghen ende dat het dooden bij 30, 50 ende 100 teffens niet op en hielt; resolveerden zij het lacchen, singhen ende vrolijck zijn in kermen ende tranen te veranderen met de selvighe te doen aen palen verbranden ende op houte roosters te braden, door welcke maniere eenighe duysenden om-ghebracht zijn; het dooden van so veel menschen geen eynde nemende, begost het haer mede te verdrieten, des middelen practiseerden de selvighe af te doen vallen, welcke tormenten seer wreedelijck ende afgrijsselijck in 't werck ghesteldt wierden.... Alle welcke tormenten te veel en te langhe (door de verscheydenheyt der selviger) om te verhalen, stonden de Christenen meest uyt en dat met so kloeckmoedige stantvastigheyt, dat het stellen des selfs (hoewel het een hertneckige opgenomen Natie is) ongelooflijck schijnen soude, behalven eenigen die de pijn te groot viel, afgevallen zijn.

Des jaers eens is een Examen in alle haere Landen en Volckeren perfect vernieuwt en moet yder persoon met sijn bloet in haer Kercken-Boeck schrijven laten, dat hij 't Christen Geloof loochende en goed *Japans* was; niet te min heeft het geensins opgehouden, maer sijn alle jaren noch veel honderden Christenen gevonden en door tormenten omme gebracht.

Eyndelijcke hebben sy een practijck ghevonden, de luyden bij de voeten aen een galge met het Lichaem tot aen de middel in een put te hangen..."

Deze straf is bekend onder den naam: foltering van den kuil.

---

[1]) t' Amstelredam, voor Joost Hartgers, Boeck-verkooper op den Dam (in de Boeckwinckel) bezijden het Stadt-huys, 1652 (bl. 25. 26).

Men ging daarmede te werk als volgt [1]). Men groef een kuil in den grond ter diepte ongeveer van een manslengte. De kuil was zoo breed, dat zijne zijden den ongelukkige, die daarin werd neergelaten, niet raakten. Aan weerskanten waren twee hooge palen in den grond bevestigd, welke bovenaan door een dwarsbalk bij wijze van een putgalg vereenigd werden. Men bond de armen van den veroordeelde vast aan het lichaam en, om den bloedsomloop te stremmen, omsnoerde men voeten, dij en heup met dunne touwen. Het slachtoffer werd dan met een ander koord, dat aan de voeten bevestigd en over den dwarsbalk geslagen was van de aarde opgetrokken, zoodat het hoofd naar beneden hing. Daarna liet men den lijder tot aan de knieën in den kuil dalen. Vervolgens sloot men de opening der groeve door middel van twee planken, welke zoo waren uitgezaagd, dat zij juist pasten om het bovenste gedeelte van het lichaamsdeel, hetwelk in den kuil hing. Zoo ademde de ongelukkige nagenoeg geen andere lucht in dan die, welke in den kuil besloten was en door onreinheden verpest werd.

Dag en nacht bleven eenige wachters bij het foltertuig om op het eerste teeken van afval den martelaar te verlossen. Onder de bloedgetuigen waren er, die eerst na zeven dagen den geest gaven. De dood werd vooral vertraagd doordien de koorden, om het lichaam gebonden, het bloed trager deden vloeien. Om te beletten, dat het hoofd, hetwelk vreeselijk opzwol en uitzette, zou springen, keepte men op vele plaatsen in de huid, zoodat het kruipende bloed langzaam kon wegvloeien [2]). Zoo bleef de martelaar lang in een soort van gruwelijken doodstrijd.

---

[1]) *Dell' istoria della Compagnia de Gesù: Il Giapone* dal P. Daniello Bartoli, 1825, Lib. V, p. 45. — Charlevoix, l. c. Ch. 12, no. 5, p. 478.

[2]) François Caron: „Doch vreesende dat haer het bloet overstelpen soude, sneden haer eenige kruycen in 't hooft: waer door het bloet allenskens uytsipperende sijnen uytgang nemen konde".

De eerste, die de ijselijke marteling van den kuil heeft doorstaan, was frater Nicolaas Kean of Keyan Succunanga, drie en zestig jaren oud, geboortig uit Japan en sedert vijf en veertig jaar lid van de Sociëteit van Jesus [1]). Hij stierf den heldendood in 1633, in welk jaar reeds achttien leden der Jesuïetenorde de martelkroon verdienden.

Den 18den October werden nog zes andere Paters, van wie drie in Japan en drie in Europa geboren waren, tot de straf van den kuil verwezen. Onder dezen was P. Cristoforo Ferreira.

Na op de gebruikelijke wijze omsnoerd te zijn, werd hij in de groeve neergelaten. Wat zoovelen vóór hem geleden hadden, zou hij ook lijden. Onzichtbare engelen omzweefden de plaats der foltering en hielden de martelaarskroon boven het hoofd van den bloedgetuige, en na betrekkelijk korten tijd zouden de smarten, voor God doorstaan, in eene eeuwigdurende vreugde vergeten zijn.

Helaas, 't mocht niet wezen! Na vier uren lijdens verloor Pater Cristoforo den moed. Met zwakke stem smeekte hij de wachters hem uit de pijnen te verlossen. Aanstonds trokken dezen den ongelukkige naar omhoog en sneden de koorden los. Ferreira herademde in de vrije lucht. Onmiddellijk leidde men hem naar een staatsbeambte, voor wien hij op schrift de verklaring aflegde, dat hij verzaakte aan het Christelijk geloof en Heiden werd.

Reeds meermalen had men een martelaar na eenige uren van foltering, hoe heldhaftig ook doorstaan, uit den kuil getrokken om Heidenen en Christenen in den waan te brengen, dat de geloofsheld was afgevallen.

Om die reden ging de mare onder de Christenen, dat P. Ferreira niet afvallig was geworden aan het geloof en dat zijne vrijlating maar geschiedde om den Heidenen en Christenen zand in de oogen te strooien. Sommigen dachten, dat men hem uit

---

[1]) Cardim S. J. *Fascicul. e Japp. Flor.* p. 71 en 159; Bartoli, V, p. 46.

den kuil zou getrokken hebben om vóór zijn dood van hem als Provinciaal te vernemen, hoevele Jesuïeten in Japan waren en in welke schuilhoeken zij zich ophielden. Dit schenen ook de Portugeezen te denken, die in de haven van Nagasachi voor anker lagen. Op 't punt van naar Macao te zeilen, werd hun het valsche bericht gebracht, dat P. Ferreira reeds weer naar den kuil was teruggeleid om den marteldood te ondergaan. En wijl niemand twijfelde, of de kloeke missionaris zou met heldenmoed voor Christus zijn leven offeren, kwam door die Portugeezen de tijding in Indië, op de Philippijnen en van daar in Europa, dat Ferreira voor het geloof gestorven was. Maar op het einde van hetzelfde jaar 1633 werd te Macao onder Christenen en Heidenen gefluisterd, dat hij was bezweken in den strijd en onder de geloofsverzakers moest gerangschikt worden. Niemand kon dit bericht gelooven, het klonk te vreeselijk, en zekere bewijzen voor de waarheid had men niet. Doch weldra werd de waarheid voor aller oogen zichtbaar, toen P. Ferreira, in vrijheid gesteld, door de straten van Nagasachi wandelde, den Japanschen naam van Yedo Tzuà [1]) aannam, geheel zijne levenswijze naar die der Japanneezen inrichtte en zelfs een huwelijk sloot met eene heidin, eene rijke Japaneesche vrouw, weduwe van een Chineeschen zilversmid, die wegens diefstal veroordeeld was. Tot dien echt werd hij gedwongen door het gouvernement, dat daarin een middel zag om hem in zijn afval te doen volharden en daardoor ook meende ontslagen te zijn van den last, hem op staatskosten te onderhouden. Het huwelijk werd in tegenwoordigheid van de voornaamste inwoners en beambten gesloten, maar was, zooals te denken valt, verre van gelukkig. De zoogenaamde echtelieden leefden al aanstonds gescheiden en

---

[1]) Volgens P. Nadasi (*Annus dierum memorabilium Soc. Jesu*) noemde hij zich YENDO TECIA, maar dezelfde schrijver laat Ferreira ook over de 80 jaren oud worden, wat zeker niet waar is.

daarom verviel de afvallige noodzakelijk tot armoede. Van nog geen driehonderd gulden in 't jaar, welke hij verdiende met het vertalen van Portugeesche en Japansche brieven op het kantoor van een koopman, moest hij leven. Aan de Portugeezen, die te Nagasachi handel kwamen drijven, durfde hij geen onderstand vragen, wijl hij, geboren Portugees, den godsdienst zijner vaderen verzaakt had. De Heidenen hadden geen medelijden met zijne armoede en verachtten hem diep.

Wij, Christenen, zullen den ongelukkige niet verachten. Een gevoel van medelijden doorstroomde ons gemoed bij het lezen van die geloofsverzaking en een heilige angst klemde ons een wijle op het hart. Hoe! Een man die Katholiek was opgevoed, van kindsbeen af de Apostolische geloofsbelijdenis bad, sinds zijne priesterwijding dagelijks het H. Misoffer opdroeg, door de geloften van gehoorzaamheid, kuischheid en armoede zich nauwer aan den Zaligmaker aangesloten en als missionaris zeer vele ongeloovigen bekeerd had, van nabij op talrijke toonbeelden van heldendeugd het oog kon vestigen en als hoofd der provincie het voorbeeld moest geven, verzaakte zijn Heer en God op 't oogenblik zelf, waarop de kroon der martelaren en het bezit van het eeuwig geluk hem tegenlachten? Hier denken wij aan 't woord der H. Schrift: „Wie staat zie toe, dat hij niet valle!" Hier dringt zich ook de practische vraag aan ons op: waarom bezweek deze priester en kloosterling in den kamp, terwijl talloozen vóór hem den zegeprijs behaalden? Omstreeks denzelfden tijd, waarop deze missionaris afvallig werd en om zoo te spreken terugkeerde tot de aarde en het stof, verlieten vijf zijner metgezellen van de plaats der marteling deze dorre aarde en gingen de heerlijkheid des Hemels binnen. Waarom begaven dezen zendbode Gods moed en krachten? Aan den geloofsverzaker zelven moet de schuld liggen; doch waarin bestaat zij? Het antwoord, door P. de Charlevoix gegeven, is waarschijnlijk onjuist, zeker vaag genoeg: „Le Père Ferreira était un ancien

missionnaire . . . *qui s'étant un peu trop dissipé, se relâcha insensiblement de sa première ferveur*" [1]).

Waarin die verstrooiing en verflauwing bestonden, welke toch zichtbaar moesten zijn, wordt niet gezegd. Ook kan ik niet achterhalen, op wiens gezag die beschuldiging werd neergeschreven. De voorspelling van P. Mastrilli, „que le Japon aurait son Marcellin" [2]), geeft voor die blaam geen grond. Immers indien de voorspelling op Ferreira slaat, is zij enkel eene ingeving des Hemels geweest, d. w. z. geen voorspelling, welke tevens op zichtbare verflauwing en verstrooiing berustte. De reden ligt voor de hand: de voorzegging is gedaan lang vóór den afval van Ferreira, die na de voorzegging tot het provinciaalschap verheven werd, en nog wel, zooals P. Tanner nadrukkelijk zegt, „om zijne uitstekende deugd en verdiensten" [3]). Wat er van zij, de foltering van den priester moet door iets zijn voorafgegaan, waardoor deze zich de genade van het martelaarschap onwaardig heeft gemaakt.

De tijding van Ferreira's afval drong weldra in Europa door. Zij was verpletterend, scheen zoo ongeloofelijk, dat er bijna twee jaren verliepen, eer allen daaraan geloof sloegen. Eerst toen den 12den Juni van 't jaar 1635 een koopvaardijschip op zijn terugreis van Nagasachi te Macao landde en de waarheid door de

---

[1]) *Hist. du Japon*, T. II, p. 492 (Louvain 1829).

[2]) In die dagen was de beschuldiging van den Donatist Petilianus, bisschop van Constantina, als zou Paus Marcellinus (296—304) de Heilige Boeken afgegeven en voor de goden wierook gebrand hebben, nog gangbare munt. De echt-historische critiek heeft sinds eenige jaren die beschuldiging als laster gebrandmerkt. (Zie *Kirchenlexicon*.)

[3]) „. . . Ea quibus abundé dotatus erat animi ornamenta, pro salute animarum ita impendit, ut innumeris ad Christi sacra suscipienda inductis, agrum Domini laeta cum sociis messe impleverit; fueritque adeo *ob virtutis et meritorum excellentiam* sparsis totâ Japoniâ sociis cum Provincialis potestate praefectus." P. Mathias Tanner S. J. *Societas Jesu usque ad sanguinis et vitae profusionem militans*, 1675.

passagiers onwraakbaar bevestigd werd, verdween elke twijfel. Maar toen ook bleek de droefheid van Ferreira's vrienden, vooral die van de Paters der Japansche provincie, onbeschrijfelijk. Deze laatsten hadden reeds zestien maanden lang voor de bekeering van den ongelukkige strenge boete gepleegd, doch toen het bericht van den afval bekrachtigd was, deden zij den Hemel een heilig geweld aan. Eenigen vroegen met aandrang naar Japan te vertrekken om het verdwaalde schaap op te zoeken en, zoo zij het door broederlijke woorden niet konden redden, den marteldood te ondergaan voor het heil dier ziel. Drie hebben iederdaad, zooals wij nog verhalen zullen, het offer huns levens gebracht. Dit ook was het ernstig voornemen van den Visitator P. Emmanuel Diaz († 1639). Deze vier-en-zeventigjarige grijsaard stond op het punt van Macao scheep te gaan naar het rijk van den Mikado met de blijde hoop in het hart de ziel zijns ongelukkigen broeders uit de slavernij der zonde los te koopen voor den prijs van zijn eigen leven. Personen van invloed, te Macao woonachtig, beletten de uitvoering van dit plan. Toen beproefde de eerbiedwaardige kloosterling een ander middel. Hij schreef aan P. Ferreira een langen brief, welke dezen zou beschamen en tevens aanmoedigen en opwekken tot terugkeer. Voordat hij den brief verzond, las hij hem aan de Paters van het college voor, maar onder de lezing schoot zijn gemoed zoo vol, dat hij de lezing niet kon voleindigen. Ook Pater J. B. Bonelli, een Italiaan en professor in de welsprekendheid te Macao, richtte een schrijven aan zijn rampzaligen medebroeder. Van deze twee brieven werden vele afschriften Portugeeschen kooplieden ter hand gesteld, die den 25sten Juni van 't jaar 1636 naar Japan voeren. Maar ondanks alle pogingen kon niemand hunner zijn brief aan Ferreira afgeven, wijl zij te scherp werden bespied. Later gelukte het aan een Portugees, neef van Pater Alphonse Mendez, Jesuïet en patriarch van Ethiopië, den ongelukkige eenige oogenblikken alleen te spreken en hem te vermanen op te staan van zijn val.

Maar het eenige en wanhopige antwoord was: „Wat goeds nog kan iemand doen, die zoo lafhartig zijn God en Heer verlaten heeft!"

Het zou ons te ver voeren, zegt Pater Bartoli, wilden wij alle pogingen vermelden, welke in het werk werden gesteld om Yedo Tzuà tot inkeer te brengen. Trouwens, zij bleven voorshands vruchteloos. Eenige brieven — men weet niet door wien geschreven — die een Pater Dominikaan van Manila hem wist te overhandigen, schenen hem te treffen en te ontroeren, maar hij bekeerde zich niet. Nadat dan alle mogelijke middelen vergeefs waren aangewend om den ongelukkige uit den staat zijner ellende op te heffen, vergaderde de Visitator P. Diaz alle Paters van het college te Macao en verklaarde, na aller gevoelen vernomen te hebben, dat de Sociëteit van Jesus den geloofsverzaker als een onwaardig lid van zich stiet. Dit had plaats den 2den November 1636.

Omtrent twintig jaren had Yedo Tzuà als afvallige tot groot verdriet zijner medebroeders en tot ergernis van de Christenen van Japan geleefd. Hij was ongeveer vier en zeventig jaren oud; het ernstig uur, de ure van den dood kon niet ver meer verwijderd zijn. Het geweten wroegde en folterde hem; de gedachte, dat hij weldra zou verschijnen voor den eeuwigen Rechter, dien hij voor den rechterstoel der wereld schandelijk miskend en verloochend had, liet hem rust noch duur. Gebogen onder den last des ouderdoms en ziek naar ziel en lichaam, sleepte hij zijn ellendig leven voort.

„Vallen is menschelijk, hervallen is nog menschelijk, volharden in de zonde is duivelsch." Ferreira heeft, Godlof! niet volhard in de boosheid; hij herstelde de ergernis op een schitterende wijze. Ziehier het korte verhaal zijner bekeering.

Dikwerf weende hij tranen van berouw in het bijzijn van de Japanneezen, en toen dezen hem naar de oorzaak zijner droefheid vroegen, klaagde hij: „Ik heb gezondigd tegen den God

van hemel en aarde; uit vrees voor den dood heb ik, verblinde, Hem verlaten!" — „Dat zijn woorden van een afgeleefden man", duwde men hem toe. Toen sprak hij met vuur: „Ik weet wat ik zeg en ben bereid met Gods genade mijn leven te offeren ter belijdenis van den levenden waren God, voor Zijn geloof en wet, die alleen de ware zijn en waarbuiten men niet zalig kan worden". Op 't hooren van die stoutmoedige taal ijlde men naar den gouverneur. Deze gaf terstond bevel Yedo Tzuà te grijpen en naar den kuil te brengen. Men voldeed aan dien last. Onderweg loofde de berouwhebbende zondaar den gekruisten Zaligmaker en hield niet op den Christenen vergeving te vragen voor de ergernis, die hij veroorzaakt had. Bij den kuil gekomen, werd hij evenals vroeger gebonden en met het hoofd naar omlaag nedergelaten, terwijl hij onder de vreeselijkste benauwdheid onophoudelijk riep: „Jesus Christus is waarachtig God en waarachtig mensch". Die geloofsbelijdenis was even oprecht als heldhaftig, want had P. Ferreira na eenige uren gefolterd te zijn Christus verloochend, nu hield hij de kwellingen acht en zestig uren uit en gaf daarna den geest. Die marteldood vond plaats in 't jaar 1652.

Het martelaarsschap is eene der grootste genaden, eene uitstekende weldaad Gods, een wonder van de zedelijke orde en van zulk een kracht, dat het *Doopsel des waters* door dit *Doopsel des bloeds* kan vervangen worden, en wel zoo dat het *Doopsel des bloeds* niet alleen de *zonden* kwijtscheldt, maar alle straffen. De H. Augustinus acht het eene beleediging, voor de martelaars te bidden. Al is dit doopsel geen sacrament en drukt het bijgevolg geen merkteeken in de ziel, overstraalt toch de schitterglans der bloedgetuigen in den Hemel den luister van vele andere Heiligen. En die weldaad viel Ferreira ten deel. Hoe! bijna twintig jaren volhardde deze in zijn boos opzet, en ziet, hij staat op van zijn val, wint den zegepalm en jubelt nu in de

eeuwige glorie! Waaraan heeft hij dat gunstbewijs te danken?

Het eerste antwoord in algemeenen vorm en van toepassing op elke bekeering, luidt: God is oneindig barmhartig. — „Zoo groot als God is, zoo barmhartig is Hij", zegt de H. Schrift (Eccli. II, 23). „Vol is de aarde van de goedheid des Heeren" (Ps. XXXII). „En Gij, o Heer! zijt een barmhartig en genadig God, lankmoedig, van groote goedertierenheid en getrouw" (Ps. LXXXV). Naar aanleiding van de talrijke teksten, waarin over die barmhartigheid gesproken wordt, schrijft Lessius [1]: „In de H. Schrift wordt op schitterende wijze Gods barmhartigheid aangeprezen. Men vindt haar voorgesteld onder vele en verschillende vormen en bewoordingen, omdat het verstand beelden noch woorden heeft om haar, die alle gevoelens van medelijden in zich bevat, naar waarde uit te drukken". Het is ook theologisch zeker, dat God overeenkomstig zijne oneindige goedheid aan de zondaars, die gedoopt zijn, voldoende genaden verleent, waardoor zij boete kunnen plegen en de zonden vermijden, en die barmhartige toedeeling van genaden strekt zich uit, ofschoon niet in dezelfde hoeveelheid, over de verblinde en verharde zondaren [2]. De Heer geeft die genaden niet elk oogenblik, maar naar plaats, tijd en andere omstandigheden.

Wanneer wij echter de gestelde vraag: waaraan had P. Ferreira de genade der bekeering en die van het martelaarschap te danken? iets bepaalder willen beantwoorden, kan het volgende uit zijne geschiedenis zelve dienst doen.

---

[1]) Lessius S. J.: *De perfectionibus moribusque divinis*, Lib. XII, cap. 2. (Novam editionem curavit P. Roh S. J.): „Misericordia Dei luculentissime commendatur in Scripturis, et quia satis exprimi nequit, utpote omnem cogitationem et sermonem superans, et omnem miserendi affectum includens, multis et variis modis et verbis proponitur".

[2]) B. Jungmann, *De Gratia*, no. 223 (Ed. 2a 1873).

Er werd, zooals wij verhaalden, voor den gevallen kloosterling vurig gebeden. Volgens een grondbeginsel der godgeleerden, kan de rechtvaardige *eenigermate* (de congruo) voor een ander verdienen, wat hij voor zich verdienen kan en iets meer, namelijk de eerste dadelijke genade of genade van hulp en ook de uitwerkende genade (gratia efficax), bij voorbeeld de bekeering eens zondaars. In dien zin heeft de H. Monica de bekeering van haren zoon Augustinus verdiend [1]).

God wilde het stadig gebed, dat door zoovele leden der Sociëteit voor P. Ferreira werd opgezonden niet onverhoord laten, vooral niet wijl het samensmolt met den offerpsalm van drie uitgelezene mannen, die de vrijwillige slachtoffers werden ter redding van hun gevallen broeder.

De eerste was P. Marcellus Mastrilli. Deze geloofdsheld, den 4den September 1603 te Nola geboren en ten jare 1618 te Napels in de orde der Jesuïeten getreden, brandde van verlangen naar Japan te vertrekken om den afvallige terug te brengen tot de belijdenis van 't geloof of ten minste door zijn eigen bloed de smet uit te wisschen, die de geloofsverzaker den godsdienst en der Sociëteit van Jesus had aangedaan [2]). Den 10den Juli 1637 ging hij scheep, kwam na een tocht vol hindernissen aan, werd kort daarop gegrepen en op verschillende gruwzame wijzen gemarteld. Den 14den October voerde men hem te paard naar den kuil. Den 18den vierde men het feest van een of andere godheid. Wijl het op dat feest verboden was iemand te doen lijden, trok men den mar-

---

[1]) Zie B. Jungmann, *De Gratia*, no. 384

[2]) De vijanden der Jesuïeten vonden in den afval van P. Ferreira stof tot ruigen laster; zij azen gewoonlijk op schandalen. Te goeder trouw vergaten zij, dat vóór de zwakheid van P. Cristoforo *honderd* Jesuïeten de martelkroon verdiend hadden in Japan en meer dan *vierhonderd* in andere streken.

telaar, nadat deze zestig uren in de groeve gehangen had, naar omhoog, en ziende dat hij nog leefde sloeg men hem het hoofd af. Dit geschiedde den 17en October 1637.

Crétineau-Joly vermeldt, dat Cristoforo Ferreira bij de martelingen tegenwoordig was [1]). Daarin stemmen de schrijvers overeen. Wanneer dus P. de Charlevoix schrijft: „Il ne paraît pas que le père Mastrilli ait vu le père Ferreira, pour lequel il était venu au Japon", dan moet dit zoo verstaan worden, dat de martelaar den afvallige niet zag of niet herkende, *ofschoon* deze zich onder de toeschouwers bevond.

P. Petrus Cassui, in Juli 1639 tot de straf van den kuil veroordeeld, had het geluk Ferreira te herkennen, die door den gouverneur gedwongen was ooggetuige te zijn van de folteringen [2]). Eensklaps sprak de offerreede priester den geloofsverzaker met de vurigste en hartelijkste woorden toe en wekte dezen op zijn voorbeeld te volgen en aldus de gloriekroon te herwinnen. Er ging een heilzame schok door de ziel des ongelukkigen, maar de lafheid zegevierde.

Ook Pater Antonius Rubino smaakte den troost niet vóór zijn dood Ferreira tot God terug te brengen. De verdienstelijke apostel, die bijna alle streken, waar Franciscus Xaverius zijn zweet vergoten had, doorkruiste en kort vóór zijne gevangenneming tot Visitator der Chineesche en Japansche missies benoemd was, had vele vergeefsche pogingen aangewend om den ontrouwen priester te genaken, voor wiens bekeering hij het offer van zijn leven wilde brengen. Dezen ontmoette hij in het gerechtshof; P. Ferreira toch diende tot tolk. De afvallige had de driestheid den verheven martelaar en diens gezellen tot geloofsverzaking aan te sporen. Vol verontwaardiging sloot P. Rubino hem den mond; de lafaard onttrok zich nu aan de blikken van den geloofs-

---

[1]) *Hist. de la Comp. de Jésus*, T. II, ch. 20.

[2]) P. Mattias Tanner: *Soc. Jesu* etc.

held, die, naar den kuil gevoerd, den 22sten Maart 1843 den zegepalm van het martelaarschap behaalde.

De drie bloedgetuigen Mastrilli, Cassui en Rubino hebben in den Hemel nog jarenlang gewacht op Ferreira's terugkeer, maar hun offer heeft zijne uitwerking niet gemist.

Ook behoeven wij, als antwoord op de bekende vraag, de volgende edele daad van Gods ontrouwen dienaar niet stilzwijgend voorbij te gaan. Zooals ik reeds meldde, kreeg hij van het gouvernement niet meer dan 300 gulden bezoldiging ; voor die som moest hij hard werken en leed noodzakelijk armoede, somtijds broodsgebrek. Het lag aan hem uit dien ellendigen toestand gered te worden. De Japanneezen beloofden hem namelijk meermalen zijne maatschappelijke positie te verbeteren, indien hij de schuilplaats der overige Paters verraden wilde. Hij was hun Provinciaal geweest en kende dus het verblijf zijner onderhoorigen. Welnu, Ferreira heeft altijd beslist geweigerd de Heidenen in te lichten omtrent den naam en 't verblijf der missionarissen. Al is het waar, dat zulk eene verraderij eene schandelijke daad zou geweest zijn, is toch de ongelukkige man, den kommervollen toestand, waarin hij verkeerde, in aanmerking genomen, hierin te prijzen, dat hij die zwarte daad niet gesteld heeft. En wanneer wij overtuigd zijn, dat de goede God een dronk waters in Zijn naam gegeven, beloont, dan mogen wij ook besluiten, dat Hij niet ongevoelig is gebleven voor dat zwakke blijk van edelmoedigheid.

Zoo is het voor mij althans een troost te denken, dat iemand, die door den dood plotseling uit een zondig leven is weggerukt, wellicht in het ondeelbaar, ernstig oogenblik de genade van een volmaakt berouw erlangd heeft, wijl hij vroeger een of andere daad heeft gesteld, welke God bijzonder aangenaam was.

Men vergete tevens het volgende niet. Ferreira had wel een zware zonde bedreven door het geloof te verzaken, maar geloofde nog inwendig, zooals hij een zijner vrienden bekende, aan *alle*

geloofspunten der Katholieke Kerk. De geloofsverzaking was het gevolg, niet van een slecht leven, dat zoo gaarne eenige geboden Gods schrappen en eene eeuwige straf zou willen wegdenken, was evenmin het besluit van een door hoogmoed gekoesterde twijfelzucht, — de verzaking werd afgeperst door het foltertuig.

Het geloof was dood, evenals dat van iemand, die in doodzonde leeft, maar het ging niet te loor. Een voldingend bewijs daarvan ligt in het troostend feit, door eene Christelijke dame met een eed bevestigd, dat de ontrouwe priester gedurende de jaren, waarin hij als afvallige onder de Heidenen leefde, geen dag liet voorbijgaan zonder het rozenhoedje te bidden. Dit enkel feit is voor mij voldoende ter verklaring, waarom de genade der bekeering en zelfs die van het martelaarschap aan Ferreira ten deel vielen. Maria is niet alleen de „Behoudenis der kranken", de „Toevlucht der zondaren", maar ook de „Uitdeelster der genaden". De H. Anselmus heeft durven schrijven: „Aeternum vae non sentiet ille, pro quo semel oraverit Maria: hij, voor wien Maria eenmaal gebeden heeft, zal het eeuwig wee niet ondergaan", en Maria heeft gebeden voor P. Cristoforo Ferreira.

Gymnasium Katwijk a R. H. Ermann S.J.

DE MENSCH.

EENE PSYCHO-PHYSIOLOGISCHE STUDIE.

(Vervolg van Dl. CIII, blz. 205 vv.)

VI.

ZOOGENAAMDE ZIELSZIEKTEN.

Storingen van het bewustzijn en van het verstand.

Het beginsel, waardoor de mensch leeft, is: „een onstoffelijk denkend en vrij willend wezen", en van daar, dat zijne levensuitingen steeds boven de stof staan en zelfs niet onmiddellijk aan de stof zijn gebonden. Eene eigenlijke ziekte des geestes, eene psychose in den strikten zin des woords, bestaat er dus niet. Maar de ziel heeft, zoolang wij leven, voor al hare werkingen het lichaam noodig en zelfs in haar denken en willen kan zij zich van dien band niet losmaken. Komt ons, in weerwil van alles, wat er over dit punt vroeger geschreven en gewreven is, eene gekke ziel, dat wil zeggen een wezen, dat in zijne natuurlijke verrichtingen *per se* den verkeerden weg op gaat en valsch redeneert en averechts wil, als eene onbestaanbare tegenspraak voor — wij weten zeer goed, dat het compositum humanum, *de mensch*, gek kan zijn, en wij vinden die kwaal de droevigste van alle, welke den mensch kunnen treffen, wijl zij het vermogen aan banden legt, waardoor de mensch mensch is, zijn verstand n.l. en zijn wil. De oorzaak dezer ziekte, die niet hoofdzakelijk in de ziel kan zetelen, moet gezocht worden in die organen, welke wij bij al ons denken en willen noodig hebben, en dat zijn de organen der innerlijke zinnen: de hersenen.

Op dit punt bestaat trouwens geen verschil van meening. „Krankzinnigheid is eene ziekte der hersenen" is eene uitspraak

van v. Krafft Ebing, Griesinger e. a., die door iedereen beaamd wordt. Het onderscheid tusschen de materialisten en ons bestaat hierin: zij beweren, dat het denkvermogen — volgens hen *uitsluitend* hersenwerk — *onmiddellijk* wordt getroffen, terwijl wij niet dan een *middellijken* invloed aannemen. Wij meenen de gronden, waarop onze opvatting steunt, genoegzaam in het licht gesteld te hebben en kunnen dus tot eene korte bespreking der krankzinnigheid overgaan. Twee vragen, dunkt ons, doen zich hier ter beantwoording voor: van welken aard is de ziekte? en: welk hersendeel wordt er vooral door getroffen?

Ter geruststelling der vele medici, die wij het genoegen hebben onder onze vrienden te tellen, en waarvan de een of ander wellicht reeds het „ne sutor ultra crepidam" op de lippen heeft, beginnen wij met de verklaring, dat het antwoord op die vragen genomen is uit de inlichtingen, die zij ons verstrekt hebben, en de werken, die zij ons ter studie aanbevolen hebben, terwijl wij daarbij ons best gedaan hebben zooveel we konden zelf te hooren, te zien en op te merken.

Het antwoord op de eerste vraag — namelijk: van welken aard is de hersenziekte der krankzinnigheid? — kan niet zeer afdoende zijn, gelijk wij reeds zeiden in een vorig opstel. Met het bloote en ook met het gewapende oog kan men in de hersenen van vele krankzinnig gestorven menschen geene veranderingen waarnemen, en de scheikunde is zoover nog niet, dat zij een onderscheid kan ontdekken tusschen hersenen van een gezonde en van een waanzinnige.

De geleerden spreken van eene functioneele storing, waarvan na den dood dikwijls geen erkenbaar spoor overblijft; maar wijl geene functie kan gestoord zijn, wanneer niet tevens het orgaan zelve veranderd is, moeten zij wel een of andere storing in 't orgaan veronderstellen. Zij komen dan tot eene moleculaire verandering, welke door verandering in de voeding ontstaan kan,

en zij appelleeren aan de scheikunde der toekomst, om ons die verandering te leeren kennen.

Onredelijk is die veronderstelling in geenen deele. Organische verandering moet er zijn; is met het bloote oog hiervan niets te ontdekken, dan moet het mikroskopisch onderzoek met kracht ter hand genomen worden. Dat men aan eene storing in de voeding en derhalve aan eene verandering in de fijnste deelen der weefsels denkt, ligt voor de hand, als men nagaat, hoe vaak bloedaandrang, bloedarmoede, bloedvergiftiging enz. met blijvende of voorbijgaande verschijnselen van waanzin gepaard gaan, en bedenkt, dat het aanbrengen en verdeelen der voedingstoffen door het geheele lichaam eene der hoofdfunctiën van 't bloed is. Van den anderen kant laten zich ook andere oorzaken van den waanzin met storing in de voeding best overeenbrengen. Zoo b. v. de gevolgen van overprikkeling v. h. zenuwstelsel, waarbij meer kracht verbruikt wordt en derhalve eene sterkere stofwisseling geëischt wordt, dan de voor eene normale functie berekende bloedvaten kunnen bezorgen. Insgelijks gaat de ontsteking der hersenen, die vooral bij langdurige hersenziekten ook voor het ongewapend oog zichtbaar wordt, met storingen in den bloedsomloop gepaard en kan een abnormale drukking op de hersenen (abcès, contusie, verdikking van schedel) den normalen bloedsomloop storen. Meer echter dan dat deze meening wel iets voor zich heeft, kan men voorshands niet beweren.

Eer wij verder gaan, wenschen wij de aandacht van den lezer een oogenblik te vestigen op de wondervolle wijze, waarop de hersenen, ons edelste orgaan, beschermd zijn en hoe er voor gezorgd is, dat ze in weerwil van hare teederheid veel kunnen verdragen. Vooreerst zitten ze besloten in de harde schedeldoos, welker beenderen door naden krachtig in elkander gewerkt zijn. Om de hersenen bevindt zich een drievoudig vlies; het buitenste, het harde hersenvlies (*dura mater*), omhult de hersenen en legt

zich als een vouw of plooi tusschen de groote en kleine hersenen en tusschen de twee halfronden van elk dezer deelen in; het binnenste, het zachte hersenvlies (*pia mater*), volgt alle lobben en windingen, terwijl het spinneweb-vlies de ruimten tusschen beide eerstgenoemde hier en daar aanvult. Deze vliezen en eene geringe hoeveelheid vocht, welke zich daartusschen bevindt, beletten belangrijke verschuivingen der hersendeelen ten opzichte van elkander. Het bloed in de hersenen wordt door de halsslagader (*carotis*) aangevoerd, die zich in drie groote stammen verdeelt, waarvan de vertakkingen zich spoedig in het zachte hersenvlies verspreiden. Hier is nu, volgens de ontdekking van Schröder van der Kolk (later door Heubner bevestigd), er voor gezorgd, dat een storm zonder gevaar voor de hersenschors door de aderen van het *zachte* hersenvlies heenbruisen kan. Want, terwijl meestal de slagaderen slechts langzaam en door capillaire (haardunne) vaten hun inhoud doen overgaan in de holaderen, die het bloed naar het hart terugvoeren, heeft het zachte hersenvlies een zoogenaamd derivatief aderennet, d. w. z. dat de slagaderen terstond in holaderen overgaan, welke den terugweg naar het hart door het *harde* hersenvlies nemen. Een bloedaandrang naar de hersenen behoeft dus niet in het andere stel kanalen — die, eveneens van de hersenslagaderen uitgaande, zich uit het zachte hersenvlies loodrecht in de hersenschors begeven en daar al spoedig haarvaten vormen — eene stuwing te veroorzaken, maar kan langs korteren weg naar het hart terug [1]). Verder is de verdeeling der aderen in de hersenen zoodanig, dat er voor de verschillende afdeelingen een afzonderlijk stel vaten aanwezig is, zoodat eene storing tengevolge van bloedaandrang (hyperaemie) kans heeft binnen eng gebied besloten te blijven.

Keeren we nu tot de bepaling der krankzinnigheid, hierboven

---

[1]) Naar v. Krafft Ebing e. a.

uit v. Krafft Ebing en Griesinger genomen, terug en geven we ze in haar geheel: „Krankzinnigheid is eene diffuse [1]) ziekte der hersenschors, die met storingen van de psychische functies gepaard gaat". Daarin ligt alzoo ook het antwoord op de tweede vraag — namelijk: welk hersendeel wordt vooral getroffen?" — opgesloten en wordt de ziekte in de hersenschors gelocaliseerd. Deze localisatie wordt aangenomen, niet omdat er altijd ziekelijke veranderingen in dit deel der hersenen worden gevonden — wij zagen reeds, dat zulks in zeer vele gevallen niet gebeurt — maar omdat de huidige geleerden de hersenschors voor het orgaan houden, dat bij de zelfgewaarwording onmiddellijk en bij het bewustzijn dus middellijk betrokken [2]) is.

Deze localisatie staat en valt dus tegelijk met die van de zelfgewaarwording, het zelfgevoel. Want hierin zijn het wederom allen eens, zonder diepe storing van het zelfbewustzijn, van het „ik", is er geene krankzinnigheid.

Men behoeft geen psychiater te zijn om met v. Krafft Ebing in te stemmen, dat: „die Psychose nicht bloss als eine Krankheit des Gehirns sondern auch als eine krankhafte Veränderung der Person" zich voordoet, en met Griesinger den nadruk te leggen op de verandering, welke het eigen *ik* in de krankzinnigheid ondergaat en dus te erkennen, dat in de krankzinnigheid vooral het bewustzijn gestoord is. Maar de vraag mag gesteld worden: is werkelijk de hersenschors, zooals Kraepelin (*Psychiatrie*, bl. 15) uitdrukkelijk zegt en v. Krafft Ebing bij herhaling beweert, „het orgaan van het bewustzijn" of om juister te spreken het orgaan van het zinnelijk zelfgevoel, waaraan in den mensch het redelijk bewustzijn verbonden is?

---

[1]) Het woord „diffuus" is in de bepaling opgenomen, omdat eene aandoening, welke zich tot een klein gebied der hersenen beperkt, meestal geene verschijnselen van geestesstoring doet ontstaan.

[2]) Kraepelin noemt de hersenschors het „centraal orgaan voor het bewustzijn" (*Psychiatrie*, bl. 5).

Wij stellen deze vraag, omdat, naar het ons voorkomt, eene begripsverwarring tot de localisatie van het bewustzijn in de hersenschors heeft geleid. Wanneer n. l. beweerd wordt: „Das Bewustsein repraesentiren die in der Zeiteinheit im wissenden Ich gegenwärtigen Vorstellungen", dan ligt in die woorden eene verwarring van *het gekende* met *het kennen* zelve. Niet de voorstelling zelve of de som der voorstellingen op een bepaald tijdstip, maar het *weten*, dat deze voorstellingen hic et nunc aanwezig zijn, is het wezen van het bewustzijn.

Daartoe behooren dus twee zaken: ten eerste de voorstelling — en het zinnelijke gedeelte daarvan is zeker de functie der hersenschors — en ten tweede het weten, het kennend waarnemen der voorstelling. Voor dit *kennend* waarnemen is een *zinnelijk* waarnemen noodig en het is niet doenlijk dezelfde hersendeelen te belasten met de zinnelijke gewaarwording hunnner eigene werking. Zelfs dan wanneer men op en top materialist wil zijn en blijven, moet men minstens een onderscheid maken tusschen deelen der hersenschors, welke bepaald met het bewaren der voorstellingen belast zijn, en andere hersendeelen, welke die voorstellingen als hic et nunc aanwezig zinnelijk waarnemen: tusschen het orgaan, hetgeen de voorstellingen bewaart, en dat, hetwelk dienstbaar is aan het bewustzijn.

Overigens schijnen de jongste onderzoekingen deze wijze van zien te bevestigen en het orgaan van het zinnelijk bewustzijn minder in de schors dan in centrale hersendeelen te zoeken. Wij zullen zien, dat ook de studie der krankzinnigheid tot hetzelfde besluit leidt.

Er is wellicht niets geschikter om ons een blik te doen slaan in het geestesleven der krankzinnigen dan de herinnering van hetgeen er gedurende het droomen in ons plaats heeft. Wij laten hier de beschrijving, welke v. Krafft-Ebing geeft, volgen:

„Er bestaat wel is waar tusschen droomen en krankzinnigheid een fundamenteel verschil, omdat het eene gedurende den slaap

plaats heeft en het andere, wanneer men wakker is, maar men moet hierbij bedenken, dat wij dan het levendigste droomen, wanneer wij ons in half slapenden toestand bevinden, en dat slaapdronkenheid en slaapwandelen den overgang tusschen slapen en waken vormen. In de krankzinnigheid zoowel als in den slaap worden de voorstellingen en zinnelijke opvattingen (Anschauung) vooral door inwendige oorzaken voortgebracht, terwijl ze bij den gezonden en in wakenden toestand verkeerenden mensch vooral aan de waarneming en de verbindingen der denkbeelden met elkander (ideeënassociatie) hun ontstaan danken. Deze omstandigheid maakt den droom zeer geschikt om ons sommige verschijnselen der krankzinnigheid te verklaren.

Als oorzaken der spontane, automatische opwekking van de voorstellings-middenpunten der hersenen kan men inwendige prikkelingen (veranderingen van het bloed) aannemen; de gevolgen van deze automatische werkingen zijn voorstellingen, welke aan de werkelijkheid niet beantwoorden (deliria) en hallucinaties. De voortdurende automatische prikkeling (der hersencentra) brengt in den droomende zoowel als in den krankzinnige voorstellingen te weeg, welke volstrekt niet bij elkander passen; de logische verbinding der gedachten is gestoord en de voorstellingen worden niet meer aan elkander geschakeld, zooals ze naast elkander hooren, maar zooals ze volgens de eene of andere oppervlakkige gelijkvormigheid met elkaar verbonden zijn, en zoo ontstaat de verwarring en het gemis aan samenhang, dat aan vele droomen eigen is en dat men ook bij vele krankzinnigen opmerkt. Beiden, de droomenden en de krankzinnigen, komen verder in de fantastische overdrijving van hetgeen ze werkelijk waarnemen overeen. Een speldeprik wordt in den droomende tot een degenstoot, de drukking der dekens tot een berghooge last; slaapt hand of voet, dan verkeert hij in den waan, dat zijne ledematen verlamd zijn, terwijl het gevoel van angstige beklemming, dat met eene storing der ademhaling verbonden is, hem doet droomen, dat men hem levend begraaft. Deze en soortgelijke beelden, die toch uit werkelijke gewaarwordingen ontspruiten, vindt men bij de krankzinnigen terug. Een ander punt van overeenkomst is verder de niet zelden voorkomende verdubbeling van het eigen ik.

De eigene gedachten worden aan een ander in den mond gelegd, zooals wij in den droom onze eigen contrastvoorstellingen aan

vreemde personen toeschrijven, waarmede wij dan beginnen te disputeeren. Zoowel in den droom als in de krankzinnigheid doorleeft men toestanden, welke met alle werkelijkheid of mogelijkheid in strijd zijn, zonder dat er twijfel aan de werkelijkheid opkomt — tenzij dat *hier* een lucidum intervallum plaats laat voor het denkbeeld, dat men krankzinnig is, en *dáár* een oogenblik van half wakenden toestand de gedachte mogelijk maakt, dat men droomt.

De oorzaak van dit verschijnsel ligt bij iemand die droomt daarin, dat de hoogere psychische werkzaamheid, welke oordeelt en redeneert, uitgesloten is en dat de zintuigen geene contrôle kunnen uitoefenen, wijl ze voor de buitenwereld gesloten zijn. Bij den zielszieke is deze correctuur, dit onderscheid maken tusschen werkelijkheid en begoocheling, onmogelijk, wijl het psychisch orgaan ziek en daardoor het bewustzijn gestoord en door subjectieve waarnemingen vervalscht is.... De verklaring van vele genezenen doet eene gelijksoortige storing van het bewustzijn tijdens den droom en gedurende de krankzinnigheid veronderstellen. Hunne geheele ziekte komt hun voor als een droom, dien zij zich bij hun ontwaken nog herinneren".

Vergelijken wij met deze beschouwingen van v. Krafft-Ebing, waarvan elkeen, voor zooverre het de droomen betreft, de waarheid aan zich zelven constateeren kan en bevestigen moet, met hetgeen de H. Thomas in de *Summa* en in zijne *Comment. in Arist.* (*De Somno et vigilia, De Somniis*) uit elkander zet, dan vindt men eene bijna volmaakte overeenstemming in zienswijze, wat den slaap en het droomen betreft, en dringt zich de overtuiging aan ons op, dat de Doctor Angelicus ook aan de overeenstemming tusschen droom en krankzinnigheid moet gedacht hebben, daar hij meer dan eens den waanzin ter sprake brengt, wanneer hij over het droomen spreekt.

De H. Thomas kent: 1° den diepen slaap. „waarin niet alleen de zintuigen, maar ook de voorstellingen aan banden liggen, iets hetgeen vooral plaats heeft, wanneer iemand, na veel gegeten of gedronken te hebben, *begint* te slapen"; 2° den lichteren slaap, waarbij „voorstellingen opdagen, die echter verwrongen en onge-

ordend zijn, iets wat bij koortslijders voorkomt"; en 3° den halfslapenden, half wakenden toestand, die geordende voorstellingen doet droomen, „zooals het vooral geschiedt tegen het einde van den slaap" [1]). Hij schrijft dien toestand, waarin men begint te denken, dat men droomt, daaraan toe, dat de „algemeene zin" (sensus communis), d. i. die zin, met welke onze zelfkennis verbonden is, „gedeeltelijk vrij wordt".

Het slapen en waken noemt de Doctor Angelicus „functiones sensus communis", werkingen van den algemeenen zin [2]). Hij stelt deze toestanden dus afhankelijk van dat orgaan, hetwelk als het ware het middenpunt der hersenen moet vormen, om de zeer juiste reden, „dat iets, hetwelk verschillende zintuigen tegelijk treft, in een gemeenschappelijk middenpunt dier zintuigen moet zetelen" [3]). Deze zin — welke ook, en terecht, „de wortel van het voorstellingsvermogen en het geheugen" genoemd wordt [4]) — kan nu *geheel* of *gedeeltelijk* in zijne werkingen belemmerd worden en deze belemmering kan of de regelmatig terugkeerende rust zijn van den slaap en het droomleven, of eene tijdelijke, de voorbijgaande storing eener tijdelijke verstandsverbijstering, of de blijvende storing der krankzinnigheid.

Is bij den slaap het geheele orgaan en dus ook de geheele zin in diepe rust, dan zijn tevens èn de zintuigen van de buitenwereld afgesloten, èn de verbeelding werkeloos — een toestand, welke bij de krankzinnigheid in eene algeheele verstomping, stompzinnigheid zijn analogen heeft. Een gedeeltelijke werkzaamheid hebben we in het droomleven zoowel van den slaap als van den waanzin. In beide is met de werking van het voorstellingsvermogen die van den algemeenen zin verbonden

---

[1]) *Summa* I, Q. LXXXIV, art. VIII.

[2]) *De somno et vigilia*, L III.

[3]) *Ibid.*

[4]) *De memoria et reminiscentia*, L II.

en gevolgelijk is het bewustzijn en het verstand niet geheel en al buitengesloten, want: „wij oordeelen wat er wel kan volgen uit hetgeen ons verschijnt" [1]). Omdat echter in den slaap (en in de krankzinnigheid) het bewustzijn slechts ten deele vrij wordt of is, is ook het oordeel slechts onvolkomen vrij, en „zij, die in den slaap redeneeren, worden bij het ontwaken gewaar, dat er aan hunne redeneering hier of daar iets hapert" [2]).

Tevens ontbreekt èn in den droom èn in de krankzinnigheid de contrôle over datgene, wat onze fantasie ons voorspiegelt, omdat wij niet vrijelijk kunnen beschikken noch over onze uiterlijke, noch over onze innerlijke zinnen; de droombeelden treden op den voorgrond, omdat ze niet meer gelijk overdag „verdrongen worden door sterkere en betere (hersen-) bewegingen, die met de functies der uiterlijke en innerlijke zintuigen verbonden zijn" [3]).

Wij meenen dus in overeenstemming te blijven, zoowel met de beginselen der scholastieke wijsbegeerte als met de uitkomsten der nieuwere wetenschap, als wij zeggen: zooals de slaap eene geheele of gedeeltelijke rust is van het orgaan der zelfgewaarwording, zoo is de krankzinnigheid vooral eene ziekte van datzelfde orgaan. Niet zóó echter, dat er bij de krankzinnigen geen andere hersendeelen lijdend zouden zijn, maar zóó, dat de aandoening van dit orgaan het eigenlijk wezen der krankzinnigheid uitmaakt.

Eene andere analogie van de krankzinnigheid, de dronkenschap, zal ons dit verband nog duidelijker doen inzien. Wij ontleenen de beschrijving weder aan v. Krafft Ebing, maar voegen er bij, dat ook hier de groote Thomas een juisten en scherpen blik heeft

---

[1]) *De somniis*, L 1.

[2]) *Summa* I, Q LXXXIV, art. VIII.

[3]) *De somniis*, L. IV.

gehad, toen hij schreef, dat „de slaap of de dronkenschap, het gebruik der rede bindt, door dat er eene lichamelijke verandering plaats heeft" [1]):

„De bedwelming der dronkenschap is eigenlijk niets anders dan eene kunstmatige krankzinnigheid, en wij kunnen in deze bedwelming twee psychiatrische hoofdfeiten waarnemen, n.l. ten eerste dat eene zelfde oorzaak verschillende ziekte-beelden doet ontstaan, naar dat de zieken verschillende constituties hebben, en ten tweede dat toestanden van opgewektheid voorafgaan aan de psychische verlamming, die kenmerkend is voor het stadium van bewustelooze dronkenschap zoowel als voor dat van algeheele verstomping (Blodsinn), het eindstadium der geestesstoring.

Alle werkingen van lichaam en geest worden verhoogd, de stroom der gedachten vloeit gemakkelijker. De zwijger wordt een prater, de bedaarde wordt levendig. Een verhoogd zelfgevoel geeft tot driestheid aanleiding en heeft een groot zelfvertrouwen en vroolijkheid tot gevolg.

Men heeft behoefte aan spierbeweging, men voelt een drang om rumoerig te zijn, en die drang vindt zijne uiting in zingen, schreeuwen, dansen en in allerlei moedwillige en veelal doellooze handelingen.

Nog weet men, wat past of niet, nog zondigt men niet tegen de welgemanierdheid en oefent men eene zekere zelfbeheersching uit. Wanneer echter de werking van den alcohol verder gaat, verdwijnen, evenals bij den wocligen krankzinnige (Tobsuchtige), vele aesthethische en morcele voorstellingen, die iemand, welke nog een gezond „ik" bezit, als remtoestel of als contrôle-apparaat ten dienste staan. In dit stadium laat de dronkaard alle teugels schieten, openbaart zijne fouten en zijne geheimen — in vino veritas — stoort zich noch aan fatsoen noch aan wellevendheid, wordt cynisch en brutaal, wil altijd gelijk hebben en slaat tot handtastelijkheden over. Hij heeft nu ook het vermogen verloren om zijn toestand te beoordeelen — hij meent zoo min, dat hij dronken is, als de waanzinnige zich verbeelden kan, dat hij gek is, en neemt het kwalijk, als men hem zijn waren toestand voor oogen houdt.

Eindelijk komt het tot een stadium van psychische verzwakking, tot eene diepe storing van het bewustzijn; er verschijnen storingen

[1]) *Summa*, Ia IIae, Q. LXXVII, art. II.

in de waarneming (illusies); verwardheid en eene diepe stomzinnigheid, met stamelend spreken en waggelend loopen en onzekere bewegingen gepaard, besluit, evenals bij den paralytischen zieke, het walgelijk tooncel" [1]).

Ons komt het bij het nalezen dezer schildering voor, alsof we een storm geteekend zien, die, door alkohol ontketend, het bloed met geweld door de aderen drijft. Maar de eerste golvingen bruisen nog door de wijde kanalen der *pia mater* heen zonder de hersenen te treffen [2]), allengs echter dringt de beroering in de hersenen door, dieper steeds en dieper, zoodat eerst de hersenschors en later ook de inwendige hersendeelen er door worden getroffen. En hiermede gaan de verschijnselen hand in hand: levendige werking van het voorstellingsvermogen met ongestoord bewustzijn, langzaam verlies van het controleerend bewustzijn (veroorzaakt door de storing in het orgaan, wat zoowel de „radix" van de fantasie en het geheugen, als het orgaan van het zelfgevoel is) en daaruit volgend verlies van de vrije beschikking over den voorraad kennissen en herinneringen, welke men bezit — en eindelijk volslagen gevoelloosheid.

Het kan ons plan niet zijn al de vormen der krankzinnigheid te bespreken; wij missen de noodige kennis, om het terrein der psychiatrie met vasten stap te betreden. Tot een juist begrip der psychose komt het ons echter dienstig voor de hoofdgroepen dier ziekten in 't kort hier te behandelen. Zooals vanzelf spreekt, kiezen wij ons ervaren medici tot geleidsmannen [3]), maar wij zijn toch in de gelegenheid geweest meer dan eens de juistheid der door hen waargenomen feiten door eigen waarneming in te zien.

De eerste groep mag wel den naam dragen van: „krankzinnig-

---

[1]) O. c. S. 37.

[2]) Zie boven bl. 20.

[3]) v. Krafft Ebing, Kraepelin, Griesinger c. a.

heid door toeval". Zij ontstaat bij menschen, wier zenuwstel tot dusver normaal was, en meestal tengevolge van oorzaken, die de natuur diep geschokt hebben: gemoedsaandoeningen, ziekten verwondingen enz. Zooals de erfelijkheid weinig deel heeft aan haar ontstaan, zoo vertoont de ziekte ook weinig neiging om zich door erfelijkheid voort te planten. Gezondheid en ziekte zijn duidelijk van elkander te onderscheiden; en de loop der kwaal heeft een typisch karakter en beweegt zich meestal in den aanvang binnen den kring der neerslachtigheid of der opgewektheid (melancholie, manie).

Ook de gezonde mensch kent deze toestanden en ook bij hem zijn ze het gevolg, hetzij van eene oorzaak *buiten* hem, zooals vreugde, leed, hetzij van eene oorzaak *in* hem, zooals eene voorbijgaande ongesteldheid of eene beginnende ziekte. Die toestanden hebben invloed op zijne gemoedsstemming en doen hem nu eens alles „couleur de rose", dan weder alles „grau in grau" zien. „Tengevolge van zijn lichaam en zijne lichamelijke hoedanigheden kan de mensch in verschillende toestanden verkeeren (potest esse aliqualis) zegt de H. Thomas [1]), naarmate zijne natuur (complexio) of zijne gesteldheid (dispositio) daartoe aanleiding geven... Zooals nu de mensch is, zoo schijnt hem zijn doel te zijn [d. w. z. naarmate hij opgewekt of neerslachtig is, schijnt hem zijn doel bereikbaar of niet, acht hij, hetgeen hij te doen heeft, zwaar of licht enz.], wijl de lichamelijke geaardheid den mensch naar iets doet overhellen of van iets doet afkeerig zijn". Maar, ofschoon neiging en stemming den mensch een vreemden maatstaf in de hand willen geven om de werkelijkheid te meten, blijft iemand met overigens gezonde hersenen in staat de dingen naar de werkelijke waarde te schatten, en het duurt niet lang, of de natuur keert wederom tot haar gewonen evenwichtstoestand terug, wanneer niet de eene of andere ziekte dat evenwicht voor een tijd komt verstoren.

---

[1]) *Summa* I, Q. LXXXIII, art. I.

Wanneer echter eene ongemotiveerde gemoedsstemming langen tijd aanhoudt, wanneer de mensch zonder reden in een droevigen of opgewekten toestand blijft verkeeren, wanneer eene meer dan gewone prikkelbaarheid of lusteloosheid langen tijd aanhoudt, dan is dit meestal een teeken, dat eene ziekte het zenuwleven heeft aangetast, die hetzij langzaam hetzij plotseling (en in dit laatste geval naar aanleiding van een of andere gebeurtenis) tot krankzinnigheid kan overslaan. In den beginne blijft de zieke zich van zijn toestand bewust, en wanneer hij somtijds beproeft de omstandigheden of de omgeving voor zijn lijden aansprakelijk te stellen, dan weet hij wel, dat hij zichzelven en anderen iets tracht voor te spiegelen, wat geene werkelijkheid is. Reeds zijn zoowel het voorstellingsvermogen als het zelfgevoel onder den invloed der kwaal, maar de ordenende werking van het orgaan, hetwelk voorstellingen en waarnemingen verbindt, is nog niet gestoord, en het redelijk zelfbewustzijn is nog aanwezig. Wanneer echter, zooals v. Krafft Ebing zegt, het „orgaan van het zelfbewustzijn" niet slechts een of anderen invloed ondergaat maar „ziek is", dan begint eene verwarring, waarbij waarnemingen en hersenschimmen met elkander worden verwisseld, en de lijder vertoont de droevige verschijnselen der melancholische of maniacale krankzinnigheid.

Naast deze eerste groep plaatst zich de tweede: „krankzinnigheid door erfelijkheid". Niet echter alsof men onmiddellijk de krankzinnigheid erfde — zulks gebeurt slechts zelden — maar een ziekelijk zenuwgestel is de door erflating verkregen bodem, waarop de krankzinnigheid in velerlei vormen kan opgroeien. Door erfelijkheid verkregen, is deze ziekte ook geneigd zich wederom erfelijk voort te planten. Het is niet mogelijk een typisch beeld van de ontwikkeling der kwaal te schetsen, daar zij, een echte Proteus, alle vormen aanneemt. In tegenstelling met de ziekten der eerste groep, dankt zij hare volkomen ontwikkeling meestal aan omstandigheden van weinig gewicht en kunnen

zelfs gewone physiologische verschijnselen (pubertas, menses, puerperium) de uitbarsting te weeg brengen. Ook zijn de kansen van genezing geringer en die van wederinstorting grooter dan bij de zielsziekten der eerste soort.

Tusschen de beide bovengenoemde groepen, welke meestal niet met zichtbare veranderingen in de hersenen gepaard gaan, en de volgende groep, bij welke deze waarneembare veranderingen nimmer ontbreken (*Delirium acutum*, *Dementia paralytica*, *Lues cerebralis* en *Dementia senilis* worden hieronder begrepen) plaatst men den waanzin der dronkaards en de krankzinnigheid der morphinisten, welke als het ware den overgang vormen.

Onder de *zwak*zinnigen, eerder dan onder de *krank*zinnigen, moet men de idioten, waarover wij reeds vroeger gesproken hebben, rangschikken.

In den laatsten tijd wordt in de rubriek *zwak*zinnigen eene splitsing gemaakt tusschen verstandelijk en zedelijk zwakzinnigen. Wij gelooven niet aan de juistheid dezer indeeling. Elke handeling toch moet, wil zij een ethisch karakter hebben, geleid worden door de *kennis* zoowel der wet als der handeling in verband met de wet. Ontbreekt die kennis ten gevolge van zwakzinnigheid en zijn de handelingen dientengevolge niet toerekenbaar, dan is de oorzaak in het gemis der verstandelijke vermogens te zoeken. Dit wordt daardoor bevestigd, dat, naar het getuigenis van v. Krafft Ebing, van wien wij deze indeeling overnamen, ook op andere punten, bij deze idioten „der intellektuelle Defekt" niet ontbreekt.

De aanleiding tot deze splitsing, welke wij wel „verwarring" zouden willen heeten, is wellicht te zoeken in de hebbelijkheid van sommigen om van „ethisch gevoel", „ethisch gemoed" of zoo iets te spreken en daarmee te bedoelen een „je ne sais quoi", dat zich uit het instinct der gezellig levende dieren ontwikkeld heeft. Daar wij deze vraag in een volgend hoofdstuk over „de verantwoordelijkheid" hopen uiteen te zetten, kunnen wij hier met deze korte mededeeling volstaan.

De beschouwingen, welke wij in de vorige bladzijden ontwikkelden, zullen het den lezer — zoo hopen wij althans — mogelijk maken den geestestoestand der zinneloozen eenigermate te begrijpen, zonder dat het noodig zal zijn verdere bijzonderheden aan te halen. Wanneer men slechts in het oog houdt, dat het ordenend bewustzijn ontbreekt (geheel of ten deele), maar dat daarbij zintuigen en voorstellingsvermogen, zinnelijk geheugen en driften werkzaam kunnen zijn, dan ziet men licht in, welk een chaos van verwarring op allerlei gebied hiervan het gevolg moet wezen.

Hiér verkeerdelijk beoordeelde feiten als grondslagen eener overigens logische redeneering — dáár goede grondslagen maar zeer onlogische verbinding. In den eén waarnemingen, die met vergrootenden maatstaf gemeten worden of aan een onjuiste oorzaak worden toegeschreven (illusies); in den ánder hallucinaties, welke stemmen doen hooren of personen doen zien. Nu eens een zieke, „die niet waard is, dat hem de zon beschijnt", dan een, „die zijn eigen grootmoeder is, in de derde macht"; de één verdedigt zich tegen een ingebeelden vijand, de ánder vindt in elk een godsgezant, die hem zijne hooge afkomst moet bekend maken. Bij den vrome kunnen de voorstellingen wakker worden, die hij steeds heeft onderdrukt, en hij spreekt ontuchtige taal, terwijl de uitgeputte wellusteling somtijds gebeden prevelt. Uitgelaten vroolijkheid en diepe neerslachtigheid, opgewektheid en stompzinnigheid leven naast elkander.

Al moge nu en dan een glimlach de lippen van den bezoeker plooien — de totaal-indruk van een krankzinnigengesticht is een oneindig droevige.

Storingen in den wil.

Na de storingen van het bewustzijn en het verstand besproken te hebben, moeten wij eenige woorden wijden aan de zoogenaamde storingen van den wil. Niet die storingen willen wij

bespreken, waarbij de verkeerde handeling duidelijk het gevolg is der valsche denkbeelden, onjuiste oordeelen, onbeheerschte, wijl niet genoegzaam gekende, driften — maar wij bedoelen die krankheden, welke eigenlijk in den wil *schijnen* te zetelen, de aboulie (willoosheid) en de hyperboulie (overdreven willen). Wij zeggen „schijnen", want in werkelijkheid is hier niet de wil maar de voorstelling en met deze de kennis in gebreke, en blijft het waar „nihil volitum nisi cognitum": niets wordt gewild, tenzij het gekend worde; of, wanneer men de kennis ook tot alle deelen, alle omstandigheden uitstrekt: „nihil volitum nisi in quantum cognitum": men kan niets willen dan voor zooverre men het kent.

Zeer juist maakt men daarom tegenwoordig een onderscheid tusschen aboulie (willoosheid) en anergie (werkeloosheid in den zin van gebrek aan energie om te handelen). De eigenlijke aboulie is eene hoedanigheid, welke toekomt aan de idioten of aan menschen met geatrophieerde hersenen; het gemis van voorstellingen en denkbeelden noodzaakt den wil tot werkeloosheid op dat gebied, waar de voorstellingen ontbreken. Bij enkele individuen is dit verlies zoo groot, dat slechts de behoeften des lichaams, en ook deze niet als *gekende*, maar slechts als *gevoelde*, overblijven.

Eene andere klasse van menschen *wil* eigenlijk wel, maar mist de noodige energie om den wil in daden te uiten. Naar de eigen verklaring van genezene zieken, vond „het schijnbare gemis van wilskracht" zijne oorzaak daarin, dat óf wel hunne voorstellingen niet levendig en duidelijk genoeg waren om juist te kunnen *weten* wát ze te doen hadden, óf wel dat de voorgenomen handeling hun onmogelijk toescheen, wijl de ziektetoestand hun de bezwaren en lichamelijke moeiten, aan de handeling verbonden, te zwaar deed tillen.

Juist het tegenovergestelde heeft bij de hyperboulie plaats. Aan zulk een zieke komt alles gemakkelijk en licht te bereiken voor,

en hij wil veel, wat hij anders niet zou verlangen te doen. Komt daar nu bij, dat ook zijne voorstellingen vlug op elkander volgen — ordelijk of ongeordend — dan wil de zieke nu dit dan dat en zijn willen en zijn handelingen springen van 't een op 't andere.

Overigens is ook de gezonde mensch niet geheel en al vrij van deze toestanden — het onderscheid tusschen dezen en den krankzinnige ligt weer in het zinnelijke en redelijke bewustzijn, zonder hetwelk de heerschappij over denken en willen en doen niet te bewaren is.

Een laatste soort van zoogenaamde „wil-zieke" menschen is zoo opgewekt van zenuwen, dat eene voorstelling bijna onmiddellijk door eene handeling wordt gevolgd en.... te midden van een gesprek vloeit een scheldwoord van hunne lippen, dat hun op 't oogenblik door het hoofd schiet, of te midden van het gebed voelen zij den drang eene godslastering uit te braken, wanneer zij toevallig aan zoo iets denken.

Het bestaan van zulke vreemde „contrast-voorstellingen" kan iedereen genoegzaam kennen, die op zijne eigen gedachten eenigszins acht wil slaan. Andere zieken van dit soort *praten* somtijds zeer verstandig, maar *doen* onder de hand de malste dingen.

Het feit, dat eene opkomende gedachte terstond eene overeenkomstige beweging uitlokt, is overigens zoo zeldzaam niet. De geheele kunst der „gedachtenlezers", beter gezegd „speldenzoekers of cijfer-raders", bestond immers daarin, dat zij, hoewel zij zelven schenen te leiden of te schrijven, zich lieten leiden door den persoon, welke de verborgen speld wist zitten en de cijfers kende. Die kennis en het voortdurend denken aan de verborgen speld of het te raden cijfer was oorzaak, dat hij, die eigenlijk geleid moest worden, of, zooals het scheen, de schrijvende hand slechts vast te houden had, in waarheid door gewillig volgen of bijna onmerkbaar tegenstribbelen en door een onwillekeurigen druk der hand, de plaats aanwees of het cijfer deed schrijven.

Wij zijn er getuige van geweest, dat zulk eene gedachte „als

ik eens toestootte" de hand, welke een geopend mes in scherts tegen iemands borst drukte, eene beweging deed maken en eene verwonding deed toebrengen.

Men heeft meer dan eens de vraag gesteld: is eene gedeeltelijke krankzinnigheid mogelijk? of: kan men krankzinnig zijn in een punt (of meer) en verstandig voor de rest?

Ofschoon de krankzinnigheid in één bepaald punt zeker een teeken is, dat het zenuwleven diep geschokt is, dunkt ons toch dat deze vraag met „ja" moet beantwoord worden. De ervaring bewijst het en de theorie moet het ook, afgezien van de ervaring, erkennen. Waar wij de noodzakelijkheid van hersendeelen voor verschillende functiën aannemen, ligt het voor de hand eene plaatselijke storing aan te nemen en derhalve eene gedeeltelijke werkloosheid zoowel van het orgaan van het zelfgevoel als van andere organen niet voor onmogelijk te houden.

Storingen van het voorstellingsvermogen.

De gevolgen, welke voortspruiten uit eene ziekte van het orgaan, dat bij de voorstellingen werkzaam is — en dit orgaan is, volgens allen, de hersenschors — zijn, voor zooverre ze zich als zoogenaamde zielsziekten voordoen, van tweevoudigen aard.

Het orgaan is of wel te traag of wel te bedrijvig. Een te traag orgaan is oorzaak van een traag denk- en herinneringsvermogen, zooals we reeds opmerkten [1]), maar dit heeft met krankzinnigheid niets te maken. Ook dan zelfs, wanneer enkele deelen van het orgaan geheel verlamd of vernietigd zijn en dus de werkzaamheid tot nul is gereduceerd, hebben wij nog slechts met zoogenaamde „Ausfalls-Erscheinungen" (het ontbreken van een of ander verschijnsel, in casu het gemis van sommige voorstellingen) te doen, die wel is waar tot zeer vreemde toestanden aanleiding kunnen geven, maar den patient, die er aan lijdt, nog niet tot een zinne-

[1]) Vgl. ons artikel: *Aanleg en erfelijkheid.*

looze maken. Het vreemdsoortigste geval van dien aard is wel dat van eene Amerikaansche dame, welke na een aanval van slaapziekte alles vergeten had, wat ze ooit had geleerd. Ze moest alles op nieuw aanleeren en zelfs de personen harer omgeving op nieuw leeren kennen. Eenige maanden later had zij wederom een aanval van slaperigheid en vond bij haar ontwaken als het ware haar eerste geheugen terug, terwijl ze het tweede bleek verloren te hebben. Na dien tijd wisselden gedurende eenige jaren beide toestanden met elkander af. Nu eens is ze in het bezit van al hare kennissen, dan weder weet ze slechts, wat zij met moeite na hare eerste slaapperiode heeft aangeleerd; is een persoon haar niet gedurende beide toestanden voorgesteld, dan kent zij hem ook nù wel en dàn niet. Zij zelve heeft van die wisseling geen het minste bewustzijn.

Deze verschijnselen moet men blijkbaar aan eene afwisselende verlamming van hersendeelen toeschrijven, en behalve dat hierdoor duidelijk wordt, hoe er plaatsvervanging en nummerverwisseling mogelijk is tusschen de verschillende deelen van een orgaan, blijkt hieruit tevens, hoe juist de oude scholastici deze feiten beoordeelden. „Uit de ervaring blijkt", zegt de H. Thomas, „dat hij, die eene verstandelijke kennis door middel van verstandelijke kennisbeelden (species intelligibiles) verkregen heeft, in werkelijkheid datgene, waarvan hij kennis draagt, niet kan beschouwen (overwegen), tenzij hem een of andere voorstelling te binnen valle. En daarvan komt het, dat bij storing van het orgaan der verbeelding de mensch niet slechts verhinderd wordt iets nieuws te begrijpen, maar ook zich datgene voor den geest te halen, wat hij reeds vroeger heeft begrepen" [1]).

Het ontbreken van alle bewustzijn in het aangehaalde geval laat zich gereedelijk verklaren. Indien toch het orgaan van het

---

[1]) *De memoria et reminiscentia*, Lect. II; tevens *Summa* I, Q. LXXXIV, art. VII c.

zelfgevoel bestemd is om de werking van andere organen op zinnelijke wijze waar te nemen en aan die waarneming het zelfbewustzijn is verbonden, dan spreekt het wel van zelve, dat, waar geene werking is, er ook geene kan waargenomen worden.

Het zij ons geoorloofd hier ter plaatse op eene eigenaardigheid van het geheugen te wijzen, die wel eens aanleiding heeft gegeven tot eene minder juiste verklaring.

„Quand la mémoire refuse un souvenir qu'on lui demande — zegt de Bonniot in zijn verdienstelijk werk *L'ame et la Physiologie* (p. 241) — on sait déjà de quelque manière ce qu'on lui demande. En effet quand on veut se rappeler un souvenir qui échappe, on fait diverses tentatives, on tire des images des trésors de son imagination, en disant à chaque fois: ce n'est pas cela, jusqu'au moment où se présente précisément ce que l'on veut. Mais comment juger que la représentation est fausse: comment reconnaître qu'elle est vraie, si l'on n'en a pas déjà quelque idée vraie dans l'esprit? Y aurait-il une mémoire derrière la mémoire? N'est ce pas encore ici un cas de l'idée cherchant son expression, pré-existant par conséquent à son expression et ne se reconnaissant pleinement elle même que dans son expression?"

Wij gelooven, dat de verklaring dezer feiten niet zoo idealistisch kan zijn, als de Bonniot schijnt te meenen. Zeker, het bewaren der begrippen, der denkbeelden, der oordeelen is zake des verstands; wij hebben een redelijk geheugen evenals wij een zinnelijk geheugen bezitten [1]), maar, zoolang als wij leven, hebben de phantasmata, de voorstellingen, van deze schatkamer den sleutel in handen en wel zóó, dat geen denkbeeld zich aan ons voorstelt zonder dien onafscheidbaren begeleider, de voorstelling [2]). Elkeen kan zich er van overtuigen, dat het eigenlijk niet is: l'idée qui est à la recherche de son expression", maar de mensch, die èn zijn denkbeeld èn de daarbij behoorende voor-

---

[1]) Vgl. S. Thom. *Summa* I, Q. LXXIX, art. VI.

[2]) Vgl. *Ibid.* Q. LXXXIV, art. VII, en *De mem. et rem.* L. II.

stelling tegelijk zoekt en vindt. Het „weten, dat men iets weet" is van andere herinneringen afhankelijk. Elke handeling, die wij verrichten, ook die, welke onze kennis met een begrip, een denkbeeld verrijkt, is van verschillende omstandigheden vergezeld (plaats, tijd, personen enz.), die in ons voorstellingsvermogen een indruk kunnen achterlaten. Is nu het bewaren dezer laatstgenoemde indrukken aan andere hersendeelen toevertrouwd, dan wordt het daardoor mogelijk, dat wij ons de omstandigheden herinneren en de zaak zelve niet en dat wij zeggen „ik weet het wel, maar ik kan er niet opkomen". Er is niet zoozeer „une mémoire derrière la mémoire" dan wel een herinneringsbeeld naast het andere. Onze pogingen om het geheugen op te frischen bevestigen de gegeven verklaring volkomen. Wij gaan in zulke gevallen „op jacht", gelijk de H. Thomas zegt, „d. i. wij zoeken naar hetgeen afhankelijk is van iets anders, dat wij in het geheugen bewaren" [1]). We denken aan de omstandigheden van tijd, plaats enz., wij herhalen enkele klanken, die ons van den vergeten naam zijn teruggebleven. M. a. w. wij dwingen het orgaan van ons voorstellingsvermogen de veranderingen (bewegingen b. v.) nog eens door te maken, die er vroeger hebben plaats gehad, in de hoop, dat ook die verandering, welke bij het verloren herinneringsbeeld behoort, hierdoor op nieuw zal voortgebracht worden.

Het *herkennen* van iets, wat het geheugen ons voorstelt, is op zich zelve aan deze voorstelling niet verbonden; 't gebeurt immers vaak genoeg, dat een of ander iets ons te binnen schiet, zonder dat wij weten, dat het slechts eene herinnering is.

Waar wij de herinnering ook herkennen, danken wij dit wederom aan omstandigheden, die ons tegelijk met de zaak zelve in 't geheugen terugkomen. Op zijn minst genomen herinneren

---

[1]) *De memoria et reminiscentia*, L. V.

wij ons er de omstandigheid van *den tijd* bij, het valt ons in, dat wij dit of dat vroeger gehoord of geleerd hebben [1]).

Het orgaan van ons voorstellingsvermogen kan 't den mensch nog op eene andere wijze lastig maken: per excessum ditmaal, d. w. z. door eene te groote werkzaamheid. Die werkzaamheid kan voortdurend afwisselen of ook eene voortdurende herhaling zijn. In het eene geval is het als eene voortloopende trilling, die het eene deel der hersenen na het andere treft; in het andere als eene staande golfbeweging, waarbij dezelfde deelen steeds in werking zijn. Maar aan die veranderingen der hersendeelen zijn voorstellingen en aan die voorstellingen zijn denkbeelden verbonden, en van daar die wondere verschijnselen, welke elkeen bij zich zelven kan waarnemen. Nu eens verdringt het eene beeld het andere, dan weder blijft één beeld ons hardnekkig bij. Op 't eene oogenblik trekt in bonte mengeling, als de grillige vormen der wolken, al wat wij waargenomen hebben voor het oog van onzen geest voorbij, op 't andere zien wij gestadig hetzelfde voorwerp in onze herinnering verrijzen.

Veel duidelijker treedt dit alles te voorschijn, wanneer de koorts het bloed in snellere golvingen door de aderen jaagt of wanneer de hersenen onder den invloed staan van alcoholische vochten of narcotica.

Blijft bij deze phantasmagorie het orgaan van ons zelfgevoel in zijne werkzaamheid ongestoord [2]), dan voelen wij daardoor de werkzaamheid onzer hersenen en daardoor *weten* wij, dat

---

[1]) „Praeteritum ut praeteritum, cum significat esse sub determinato tempore, ad conditionem particularem pertinet" en behoort dan tot het zinnelijk geheugen. S. Th. *Summa* I, Q LXXIX, art. VI.

[2]) Wijl dit dikwijls geschiedt kan men wel beweren, dat het orgaan van den *sensus communis* niet aan de oppervlakte der hersenen moet liggen.

het *voorstellingen, herinneringen* zijn en *geene waarnemingen.* Zoodra echter het orgaan der zelfgewaarwording ziek, en daardoor het zelfbewustzijn blijvend gestoord is, verliest men de juiste kennis van hetgeen in en om ons gebeurt en de krankzinnigheid, onder een of anderen vorm, is hiervan het gevolg.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

DE HEILIGE ALPHONSUS DE' LIGUORI EN DE NIEUWE UITGAVE ZIJNER BRIEVEN [1]).

(*Vervolg en slot van Dl. CIII, blz. 409 vv.*)

III.

Wij zijn thans gekomen tot dat gedeelte der correspondentie des Heiligen, dat bij velen wellicht de grootste belangstelling vinden zal, dàt n.l., waarin de *lettere scientifiche* vervat zijn. Dáár immers hoopt men — en terecht — nadere inlichtingen te zullen vinden over de meeningen door den Heiligen Leeraar gehouden en verdedigd; daarin hoopt men eenigermate de geschiedenis van zijn wetenschappelijken arbeid te zullen vinden. Wij kunnen verzekeren, dat die verwachting niet zal worden teleurgesteld. Een vluchtige blik in het alphabetisch register, onder de woorden: *Opere del Santo, Probabilismo* en dergelijke, zal er ons spoedig den weg in wijzen.

De meeste dier brieven zijn gericht aan Remondini, een boekdrukker te Venetië, wiens uitgaven in de vorige eeuw zeer gezocht waren, en wien Alphonsus bijna uitsluitend den tweeden druk zijner werken toevertrouwde [2]). „De goddelijke Voorzienig-

---

[1]) Het eerste deel der duitsche vertaling is onlangs verschenen te Regensburg bij G. J. Manz.

[2]) Wij zeggen „den tweeden druk". De eerste druk trouwens geschiedde te Napels, gewoonlijk met een zeer klein aantal exemplaren. De reden hiervan schrijft hij aan Remondini den 10 Febr. 1753: „Gij zoudt mijne werken voor den eersten druk willen „ontvangen; gave God, dat wij dicht bij elkaâr woonden en dat

„heid — zoo merkt terecht de fransche vertaler op — had er bijzon-„dere inzichten mede betrekkingen te doen ontstaan tusschen „den Heilige en dien waardigen man; de ware leer kon zich „zoo gemakkelijker door geheel Europa, en van daar door de „geheele wereld verspreiden. Napels immers bewaakte met eene „naijverige gestrengheid de geschriften, die in het Rijk versche-„nen, vooral die op het dogma of de moraal betrekking hadden. „Venetië daarentegen was veeleer geneigd zijne grenzen open te „stellen en toonde zich gemakkelijker voor de schrijvers" [1]). Dank aan Remondini konden Alphonsus' werken de Alpen overschrijden, om ook buiten Italië lichtbaken te zijn voor allen, die de waarheid zochten.

Om dit doel te bereiken spaarde Alphonsus dan ook noch moeite noch kosten. Men ziet in die opeenstapeling van brieven, tot welken arbeid hem, om zoo te spreken, elke bladzijde, die hij wil uitgeven, heeft veroordeeld. Met de nimmer rustende bedrijvigheid en wilskracht, die hem eigen is, laat hij niets onbeproefd om aan zijne uitgaven eene correctie en eene netheid van vorm te verzekeren, die ze voor het publiek aantrekkelijk maken. Wordt hij soms teleurgesteld, hij geeft den moed niet op; telkens komt hij bij Remondini op dit thema terug. „Ik vrees", zoo schrijft hij hem den 24 Juli 1760, „dat de latijnsche *Praxis*

„het alzoo mogelijk ware! Maar het is onmogelijk, want ik ben zeer „nauwlettend op mijn werk en nooit tevreden over hetgeen ik ge-„schreven heb. Daarom zijn mijne verbeteringen op de proeven altijd „ontelbaar. 't Is iets anders een boek als handschrift te lezen, iets „anders het gedrukt vóór zich te hebben. Al laat ik dan ook mijn „oorspronkelijk handschrift talrijke herzieningen ondergaan, toch „moet ik altijd lange en vele correcties maken op de gedrukte proef. „'t Is mijn gewoonte geheele volzinnen te veranderen; soms zelfs, „op sommige plaatsen, is, hetgeen ik verander, om zoo te zeggen „meer dan hetgeen overblijft". *Corr. spec.* n. 49. Zie ook T. a. p. n. 98.

[1]) *Correspondance spéciale.* T. I, p. VII, VIII.

„weinig verkocht zal worden; want zij is zoo vol drukfouten, dat „ik mij bij het lezen schaam. Men ziet wel, dat de corrector er „weinig verstand van had" [1]). Een andermaal, 17 Nov. 1762, weigert hij volstrekt een aantal exemplaren van den *Homo apostolicus* in ontvangst te nemen, als Remondini ze op de door hem afgekeurde wijze uitgeeft: „Denk er niet aan er mij te zenden, „want ik wil aan mijne seminaristen en aan mijne geestelijkheid „geen boek geven, dat zoo vol fouten is... Gelukkig, dat men „van die oude *Instructio* [n.l. het werk: *Homo apostolicus*] slechts „weinig exemplaren heeft gedrukt, want zulk een werk zou mij „overal een slechten naam hebben gegeven; ten minste zou men „mij als zeer slordig hebben aangezien... Hoe meer ik naar deze „latijnsche *Instructio* voor mijne geestelijkheid en voor andere „diocesen heb verlangd, des te meer verdriet heb ik er nu „van..." [2]). — Daar Remondini echter de boeken des Heiligen op eigen kosten drukte, hoort men Alphonsus hem voortdurend aanmoedigen in de moeielijkheden, die hem soms van regalistische regeeringen dreigen [3]); hij prijst hem zijne werken aan, zegt hem, wat voor nut zij zullen stichten, hoeveel arbeid hij zelf er aan besteed heeft, hoevelen naar zijne boeken verlangen en weet desnoods ten gunste van Remondini een privilegie des Konings te verkrijgen, dat het werk in een zeker tijdsbestek te Napels niet gedrukt mag worden [4]). „Men gaat door met „de Zondagspreeken te drukken", zoo schrijft hij hem 24 Dec. 1769, „en ik hoop, dat het boek met Gods genade door iedereen

---

[1]) *Corr. spec.* n. 71.

[2]) T. a. p. n. 98.

[3]) „Nog eene bijzonderheid omtrent het werk over het Concilie „[van Trente]: ik heb vernomen dat men het verslag naar „het Hof heeft opgezonden, voorzien van de officieele onderteekening; daarin wordt verklaard, dat mijn werk geheel en al onschuldig is" (t. a. p. n. 232).

[4]) T. a. p. n. 247.

„goed ontvangen zal worden. De preeken zijn kort, maar zaakrijk, „en elk heeft mij wel minstens 14 dagen werk gekost, ten minste „in den tijd, dat ik over mij kon beschikken; want als ik zaken „van het diocees te behandelen heb, dan heb ik meer tijd noo- „dig. Maar de 37ste preek is al af; ik moet er slechts 17 meer „maken" [1]). Elders zegt hij aan Remondini: „Men schrijft mij... „dat mijne moraal bij de Duitschers veel opgang maakt, evenals „mijne ascetische boeken, waarvan er verscheidene in het Duitsch „zijn vertaald. *Soli Deo honor et gloria*" (2 Maart 1773) [2]); en over zijn *Homo apostolicus:* „Het heeft veel succes gehad, zelfs „in Duitschland... Ik weet, dat de Jesuïeten, die hun examen „voor de jurisdictie willen afleggen, zich van den ouden *Homo* „*apostolicus* bedienen, hoewel hij, tot walgens toe, vol druk- „fouten is" [3]). Op een andere plaats wederom verzekert hij zijnen uitgever, dat het werk, dat hij gaat schrijven, „geheel ver- „schilt van die, welke vroeger over dezelfde stof verschenen zijn. „In mijn werk [*Geschiedenis der Ketterijen*]...", zoo zegt hij in den reeds aangehaalden brief van 24 Dec., „zal ik een beknopt „overzicht der voornaamste ketterijen geven... Maar wat de „wijze betreft, waarop zij zullen worden uiteengezet, zal geen „enkel boek ze behandeld hebben, gelijk ik. Bovendien maak ik „niet alleen gebruik van de oude geschiedschrijvers, maar ook „van alle nieuwe" [4]).

Inderdaad wist Alphonsus zich in zijn geschriften geheel op de hoogte van zijn tijd te plaatsen. Maakte de goddeloosheid in de XVIIIde eeuw zooveel slachtoffers, juist omdat zij den leven- digen vorm der populaire brochure aannam, ook Alphonsus streefde er naar in zijne apologetische en dogmatische geschriften

---

[1]) T. a. p. n. 232.
[2]) T. a. p. n. 269.
[3]) T. a. p. n. 116.
[4]) T. a. p. n. 233.

in een klein bestek de vruchten van veel persoonlijke studie en van de opsporingen zijner voorgangers den lezers aan te bieden [1]). En dit niet in de taal der geleerden, maar, om allen nuttig te zijn, in de moedertaal, in den eenvoudigsten stijl; zonder zich te bedienen van die vormen, welke men de „streng wetenschappelijke" pleegt te noemen, al wist hij, dat hem dit bij vele *geleerden* alle waardeering zou doen verbeuren.

Doch al prijst Alphonsus zijne werken aan, nooit verblindt hem de eigenliefde. Remondini had hem zijn portret gevraagd, formaat *in folio*, om het vooraan in zijne werken te plaatsen. Alphonsus wil er echter niets van weten. „Spreek er mij niet „van", zoo schrijft hij 21 Januari 1762; „het werk ... zou er door „ontsierd worden ... Als ik dood ben, zal men met mijn lichaam „doen, wat men wil: het beste zou zijn het te werpen *in qual-*„*che letamaio, com' io merito*; maar zoolang ik leef, zou ik niet „eens genoemd willen worden ... Als ik in mijne werken mijn „naam heb geplaatst, dan is dit geweest om aan het publiek „het verlangen in te geven ze te lezen; anders zou ik ze zon-„der mijn naam hebben laten drukken" [2]). En kan men met den franschen vertaler zeggen, dat Alphonsus' wetenschappelijke brieven als 't ware een dagboek vormen van zijn littera-

---

[1]) *Correspondance spéciale*, T. I, p. XI.

[2]) *Corr. spec.* n. 86. Zie ook t. a. p. 98, 100, 249. Toch slaagde Remondini er in een portret van Alphonsus machtig te worden. De laatst aangehaalde brief bevat daaromtrent een postscriptum van den Secretaris des Heiligen, Felix Verzella, waarin deze o. a. aan Remondini schrijft: „Ik hoop u door den eersten koerier het portret „van den Prelaat te doen toekomen ... Antwoord mij niet omtrent „dit punt; en na de ontvangst, doe mij dan alleen weten, dat gij „*dat ding* ontvangen hebt, zonder ooit van *portret* te spreken; be-„waar daaromtrent altijd het geheim en zeg nooit, dat gij dat por-„tret van *mij* ontvangen hebt; want de Prelaat is op dit punt zeer „gevoelig ..."

risch leven, waarin ons de geschiedenis van al zijne boeken wordt geschetst, even waar is het, dat op zoovele onder die talrijke bladzijden de liefde tot God en den naaste, zijn ijver voor de belangen der Kerk, zijn geduld, zijne belangeloosheid op de schitterendste wijze uitkomen.

Terecht heeft de uitgever ook de voorreden en toewijdingen, die Alphonsus in zijne moraal geplaatst heeft, onder de brieven opgenomen. Als toonbeelden van waardigen stijl en sierlijk Latijn vermelden wij hier de opdracht der eerste uitgave zijner moraal aan den aartsbisschop van Conza, Mgr. Nicolaï, een weldoener der Congregatie [1]), en den brief, waarmede hij de tweede uitgave ervan aan Paus Benedictus XIV opdroeg en die begint met de woorden: „*Tuae dignitatis majestas*" [2]). Over het doel, dat Alphonsus bij het schrijven zijner theologie had, over de wijze der behandeling, legt zoowel deze brief als de *Inleiding* [3]) tot zijne eerste editie (1748) het schoonste getuigenis af.

„Sedert verscheidene jaren", zegt hij in de *Inleiding*, „had ik

---

[1]) T. a. p. n. 2. Deze opdracht eindigt aldus: „Accipe ergo, „Illme Praesul, si merito tuo non aequale donum, saltem officii mei „fidele testimonium; accipe, et tua quae est animi benignitas com- „penset ad quod meae vires pervenire non possunt; expleatur tui „animi magnitudo non iis, quae et Tu mereris et ego velim, sed „his, quae praestandi facultas est; noli donum respicere, sed meum, „qui certe digna rependere cupio, donantis animum. Itaque Tu, qui „non tam Tibi, quam aliis natus es, tuo patricinio me meosque „foveas, humanitate complectaris et, ut incepisti, protegas." — Wat A. dacht over de studie van het Latijn, zegt hij in een brief aan p. Cajone: „De hoofdzaak is, dat zij (de studenten der humaniora) „goed Latijn en goed hunne Rhetorica kennen. Want kennen zij „de latijnsche taal niet goed bij het einde hunner humaniora, dan „zullen zij ze nooit leeren; en als zij haar kennen, is het altijd „goed, dat zij er zich in volmaken" *Corr. gen.* n. 194.

[2]) T. a. p. n. 5.

[3]) T. a. p. n. 3.

„het plan opgevat aan de studenten *(tyronibus)* onzer kleine „Congregatie van den Allerh. Verlosser een boek te verschaffen, „waardoor zij een genoegzame kennis der moraal zouden kun„nen verwerven. Zeer vele schrijvers heb ik, en met aandacht, „gelezen; sommigen vond ik te wijdloopig, anderen te beknopt. „Onder allen echter heb ik aan Busembaum de voorkeur ge„geven, wijl hij alles, wat meer wetenswaardig is, kort en zeer „methodisch samenvat... Desniettemin heb ik sommige plaatsen „met opheldering en, andere met bijvoegsels, uit de beste schrij„vers geput, voorzien... vooral met betrekking tot de practijk... „Mijns inziens zal hij, die dit boek aandachtig bestudeert, in „korten tijd en met geringen arbeid in deze wetenschap meer „dan noodzakelijk is, onderwezen zijn" [1]).

In den brief aan Benedictus XIV vinden wij de voltooiing dezer gedachte. Zijn „geringe arbeid" is door hem ondernomen „alleen „voor het heil der zielen". „Daar ik trouwens", zoo vervolgt de Heilige, „door Gods goedheid tot het werk der missiën ben „geroepen, meende ik, dat daartoe eene meer dan middelmatige „kennis der moraal noodzakelijk was. Daarom achtte ik het „nuttig, zoowel voor mij als voor de jongelingen mijner Con„gregatie, die opinies uit te kiezen, die de waarheid meer nabij „komen en voor het heil der zielen dienstiger zijn. En daar „eene gedurende vele jaren doorgezette studie van een groot „aantal schrijvers mij sommigen als te toegevend in hunne „leer, anderen als te streng had doen kennen, dacht ik een „werk te verrichten, dat de moeite loonen zou, indien ik een

---

[1]) Denkt men bij het lezen der woorden „tyrones" en „juvenes" niet onwillekeurig aan den aanhef der *Summa theologica* des H. Thomas: „Quia catholicae veritatis doctor non solum provectos debet „instruere, sed ad eum pertinet *etiam incipientes erudire*... propo„situm nostrae intentionis... est, ea quae ad christianam religionem „pertinent, eo modo tradere, secundum quod congruit ad *eruditio„nem incipientium*"?

„boek uitgaf, dat den middenweg volgde, en te dezer gelegen-„heid aan mijne medebroeders de vele practische punten me-„dedeelde, welke ik bij het geven der H. Missiën had geleerd."

Deze woorden des Heiligen voeren ons als van zelf tot de vraag, of zijne brieven ook nadere oplossingen geven omtrent het systeem, dat Alphonsus over de *conscientia probabilis* gehouden heeft. Wij kunnen al aanstonds hierop met een bevestiging antwoorden en zeggen, dat zoo ergens, dan zeker in zijne brieven ons duidelijk wordt aangegeven, welk het systeem des Heiligen Leeraars was.

Dat de kennis hiervan van groot gewicht is, zal wel niemand ontgaan, die den Kerkleeraarstitel naar waarde weet te schatten en tevens op de redenen let, waarom de H. Kerk dien aan den Heiligen Alphonsus heeft toegekend. Welnu, een der voorwaarden, waarvan de vervulling den Heilige den leeraarstitel verworven heeft, het *ophelderen van duistere vraagstukken* — „*si obscura dilucidaverit*" — verwezenlijkte Alphonsus, naar luid van het decreet van 23 Maart 1871, hierdoor, dat hij „*te midden „der ingewikkelde, òf te toegeeflijke, òf te strenge meeningen der „godgeleerden een veiligen weg heeft gebaand,* dien de bestuur-„ders der zielen zonder schroom kunnen volgen". Toonen ons dus Alphonsus' brieven, welke die gulden, door hem gevolgde middenweg is, dan wijzen zij ons tevens eene leer aan, *die van het hoogste, alhoewel private gezag is,* krachtens de uitspraak der Kerk zelve. Immers, gelijk eene opinie, welke *zeker* van den H. Thomas is, het hoogste gezag heeft in de dogmatiek, zoo kunnen wij, in de moraal, dit gezag ook aan Alphonsus' opinies toekennen; en betrekkelijk dit vraagstuk zelfs in nog hoogere mate; want het geldt hier eene leer, een systeem, dat een hoofdpunt in de moraal genoemd moet worden, een punt, dat bijna twee eeuwen de godgeleerden in tegenstrijdige kampen had verdeeld, en dat door den Heiligen Leeraar meer dan eenig ander *ex professo* is behandeld.

De vraag nu: „welk systeem Alphonsus heeft gehouden", is reeds met meer of minder eenstemmigheid en evidentie beantwoord, naar gelang men verschillende zijden dier vraag in het oog had. Zij komt immers in analyse hier op neer: was Alphonsus *probabiliorist* in eigenlijken zin — was hij gewoon *probabilist* — of stond hij als *aequi-probabilist* tusschen beiden? Wat het eerste punt dezer vraag betrof, dit liet geen twijfel meer toe; alleen omtrent de twee laatste heeft tot dusverre nog geen volkomen eenstemmigheid van oordeel geheerscht. Wij willen hier op datgene wijzen, wat Alphonsus zelf in zijne brieven als antwoord op alle drie de vragen geeft.

„Toen ik nog in mijne studiejaren was", zoo schreef Alphonsus den 16 Januari 1764 [1]), „stond ik onder de leiding van meesters, „die allen de strengere richting volgden, en het eerste boek der „moraal, dat mij in handen werd gegeven, was Genetti, de aanvoer„der der probabilioristen, en langen tijd vond het probabiliorisme „in mij een vurigen verdediger". — Omtrent 15 jaren na zijne priesterwijding echter heeft Alphonsus dit systeem laten varen, gelijk uit eene aanteekening van zijn dagboek, op 24 Oct. 1741, blijkt.

Geven wij den Heiligen Leeraar weder het woord. „UEerw. „weet", zoo lezen wij in een brief aan pater Villani van 21 November 1773, „UEerw. weet, dat ik om mijn systeem omtrent de „keuze der opinie's te vestigen en het rigorisme, dat de onder„gang der zielen zou zijn, te vermijden, *twintig jaar* heb gear„beid" [2]). — Werkelijk is ook in 1762 zijne *Breve dissertazione sull'uso moderato dell' opinione probabile* verschenen, waarin hij zijn systeem duidelijk omschreven uiteenzet en zich uitdruk-

---

[1]) *Risposta apologetica ad una lettera d'un Religioso circa l'uso dell' opinione egualmente probabile.* Vgl. *Corrisp. spec.* n. 118 *nota*; en n. 284 *nota*.

[2]) *Corr. spec.* n. 284.

kelijk tegen het probabiliorisme verklaart. Niet lang daarna, en wij zien uit zijne brieven, hoe hij reeds met een der voornaamste voorvechters van dit systeem, Pater Patuzzi, in vollen strijd is gewikkeld, welke aanvallen er plaats hebben, welke verwikkelingen er zich voordoen, tot hij eindelijk ons den uitslag in deze korte woorden weergeeft: „Ik heb aan Patuzzi „geantwoord, en mijne antwoorden zijn algemeen door de ge„leerden toegejuicht, daar ik geantwoord heb met de leer van „den H. Thomas en van de beste godgeleerden, die er zijn" [1]).

Doch heeft Alphonsus na het verlaten van het probabiliorisme zich bij het probabilisme aangesloten?

En zoo ja, is dan het *probabilisme* ook zijn *eindbesluit* geweest, en kan men dit dus *zijn systeem* noemen?

Wat wederom de eerste vraag betreft, geven de brieven ons een antwoord gelijkluidend met dat zijner dissertaties. Uit de eerste dissertaties n.l., van 1749 en 1755, blijkt het, dat Alphonsus zich in den beginne bij het probabilisme van beroemde godgeleerden, met name uit de Sociëteit van Jesus, had aangesloten, hoewel hij ook toen reeds met veel onderscheid te werk ging en met verscheidenen hunner een bijzonder standpunt innam; want in de dissertatie van 1755 zegt hij uitdrukkelijk, al is het slechts terloops, dat men de *minus probabilis* dan alleen mag volgen, *si excessus non sit notabilis* (no. 13). Welnu, den 30 Maart 1756 schrijft hij in dezer voege aan Remondini: „Het is voor mij een troost te hooren, dat gij de „proeven mijner moraal [n.l. der derde editie] laat nazien door „een Pater Jesuïet.... Immers, ik houd mij over het algemeen

---

[1]) T. a. p. Aan dezen strijd tegen Patuzzi danken wij den schoonen latijnschen brief, dien Alphonsus tot den bekenden Eusebius Amort richtte. Hij spoort hem daarin aan hem in den strijd tegen Patuzzi behulpzaam te zijn. Het origineel van dezen brief wordt bewaard in de openbare bibliotheek te Munchen.

„aan de opinie's der Paters Jesuïeten... daar die noch lax, „noch streng zijn, maar billijk. En zoo ik eene strenge opinie „houd tegen een of anderen Jesuïet, dan houd ik ze misschien bijna „altijd in overeenstemming *(coll' autorità)* met andere schrijvers „uit de Sociëteit, van wie ik beken het weinige te hebben geleerd, „wat ik geschreven heb; want zij (en zoo zeg ik altijd) zijn de mees„ters der moraal geweest en zij zijn het nog... Ik verzoek u „deze brieven aan den corrector te laten lezen, opdat hij wete, „welk systeem ik gevolgd heb, want ik heb het systeem van het „probabilisme [1]) gevolgd en volg het nog, en niet het probabilio„risme of rigorisme" [2]).

Wij hebben echter uit den aan Villani gerichten brief van 21 Nov. 1773 van den Heilige zelven vernomen, dat hij *eerst later*, n.l. omtrent 20 jaren ná het verlaten van het probabiliorisme, zijn *eindbesluit* omtrent het te volgen systeem had gevestigd. Welk dit eindbesluit was, wordt ons in de reeds vermelde dissertatie van 1762 zoo duidelijk aangetoond, dat alle twijfel daaromtrent onredelijk zou kunnen schijnen, en zoo blijkt dan ook, dat het gewoon probabilisme voor den Heilige slechts een overgang is geweest om tot „zijn systeem", gelijk hij het zelf noemt [3]), te komen. Immers, gelijk hij in die dissertatie het probabiliorisme verwerpt, zoo verklaart hij zich daarin ook uitdrukkelijk voor het *aequiprobabilisme*, in zoover dit tegenover het *probabilisme* staat, dat de *certo minus probabilis* verdedigt [4]). Wij meenen,

---

[1]) Hier zij wederom opgemerkt, wat wij zooeven zeiden, dat Alph. altijd de *strengere* opvatting van het probabilisme had gehuldigd.

[2]) *Corr. spec.* n. 10.

[3]) *„per fissare il mio sistema"*, t. a. p. n. 284.

[4]) 1°. „Diciamo che non è lecito di seguitare l' opinione meno proba„bile, quando l' opinione che sta per la legge, è notabilmente e certa„mente più probabile." 2°. „...Diciamo che quando l'opinione men „tuta è ugualmente probabile, può lecitamente seguirsi."

alvorens verder te gaan, den uitslag van Alphonsus' studiën zóó te kunnen resumeeren: aan de hand van den Engelachtigen Leeraar heeft hij verschillende verwarde noties opgehelderd, eenige grondstellingen van het oude probabilisme als valsch verworpe, andere juister omschreven en bewezen, wederom anderen meer logisch doorgevoerd en toegepast; de *gegronde* bezwaren der probabilioristen heeft hij overgenomen als argumenten tegen het vage, dikwijls al te laxe probabilisme; in één woord, de ommekeer, welken wij na die 20 jaren in Alphonsus' opinie aannemen, moet niet zoozeer eene volledige verandering, maar eerder eene ontwikkeling en voltooiing van het probabilisme worden geacht. Immers leerde hij thans, dat men slechts de *aeque* of *fere aeque probabilis*, niet de *minus probabilis* mocht volgen, ook vroeger had hij reeds het volgen van de *notabiliter minus probabilis*, gelijk wij reeds opmerkten, ongeoorloofd verklaard; welnu, de *paulo minus probabilis* komt in de practijk overeen met de *aeque probabilis*, zoodat *onder dit opzicht* zijn systeem hetzelfde is gebleven. De Heilige kon zich dan ook bij het oplossen der casus conscientiae in zijne groote moraal meestal bij de opinie van de oudste, meest gezaghebbende geleerden der Sociëteit van Jesus aansluiten. En hierop slaat dan ook de opmerking, die hij in een brief aan Remondini (30 Juni 1768) maakte, toen men in Portugal de moraalwerken der Jesuïeten wilde verbieden: „Waarlijk,... de boeken van „Kardinaal de Lugo, van Suarez, van Laymann, van Lessius, „van Castropalao en andere dergelijken bevatten geen be„dorven leer" [1]).

---

[1]) *Corr. spec.* n. 209. Zie ook t. a. p. n. 308. Door deze opmerkingen vervalt tevens de moeielijkheid: hoe heeft A. eene casuïstiek kunnen schrijven, vóórdat hij zijn systeem gevestigd had? (Vgl. de nieuwe uitgave van het *Kirchenlexicon.* v. Wetzer u. Welte. *i. v. Moralsystem*). — Hij heeft het trouwens kunnen doen, gelijk zoovele andere klassieke theologanten, die tot de strengere probabilisten

Dat nu Alphonsus sints 1762 zijn probabilisme in het *aequiprobabilisme* heeft doen overgaan, wordt ons in zijne brieven allerduidelijkst bevestigd. „Die Texte", zegt Dr. A. Bellesheim in zijne recensie van Alphonsus' brieven, „sind derart zahl„los und überwältigend, dasz jeder Widerspruch verstummen „musz. Schärfer als es im dritten Bande geschieht, läszt sich „der *aequiprobabilismus* nicht darstellen" [1]). Inderdaad, niet licht zal men duidelijker en krachtiger zich voor het aequiprobabilisme kunnen verklaren, dan Alphonsus het b. v. doet in de brieven n. 209 (aan Remondini) [2]), n. 217 (aan pater Blasucci) [3]), n. 230

---

behoorden, al was hun systeem nog niet afgewerkt. — Hoe hebben bovendien zoovele groote moralisten, als de H. Antoninus, Paludanus, Sylvester, Angelus, Soto enz. hunne uitgebreide moraalwerken kunnen schrijven, vóór dat Medina het probabilisme had opgesteld?

[1]) *Der Katholik* (1891, II, p. 245). Dit getuigenis van Dr. Bellesheim heeft daarom nog bijzondere waarde, wijl de Hoogeerw. Schrijver in zijne recensie van het leven des H. Alphonsus door P. Dilgskron zich in tegenovergestelden zin had uitgelaten. — Wij willen hierbij opmerken, dat de brieven des Heiligen ook het antwoord geven op eene opwerping, welke men zou kunnen trekken uit het feit, dat ook in de 5de editie der moraal (1763, dus *na* 1762) de oude dissertatie, waarin Alphonsus alleen tegen de tutioristen strijdt, is opgenomen. Het blijkt n.l., dat dit niet geschiedde op last van den Heilige, maar door de nalatigheid des uitgevers. Zie daaromtrent *Corr. spec.* n. 100, 122. — Hoe na dit alles Dr. Rappenhöner in zijne *Allgemeine Moraltheologie* (Münster, Aschendorf, 1891) en anderen Alphonsus weder onder de gewone probabilisten kunnen rekenen, is ons onverklaarbaar. De teksten des Heiligen, waarop zij zich beroepen, zijn geput uit de oude dissertatie van 1755, welke in slechts weinige exemplaren anoniem was uitgegeven, en verliezen hunne kracht door de latere uitdrukkelijke herroeping des H. Leeraars.

[2]) „Il mio sistema poi della probabile non è quello de' Gesuiti, perche *io riprovo il poter seguire la meno probabile conosciuta.*"

[3]) „Quando conosco che la rigida è probabiliore, quella dico doversi seguire. E qui son contrario al sistema de' Gesuiti."

(aan Remondini), n. 309 (aan de ministers der Koninklijke Kamer *S. Chiara*) [1]). Ja, den 5 Augustus schreef hij aan genoemden Pater Blasucci, overste van het huis zijner Congregatie te Girgenti (Sicilië): „Ga door met te zeggen, dat ik en wij allen *probabilioristen* zijn, „en dat is de waarheid" [2]). Doch in welken zin? Zeker niet in den strengen zin des woords; want de Heilige is juist een van de grootste bestrijders van het eigenlijke probabiliorisme geweest en gebleven. In welken zin hij probabiliorist was, verklaart hij wederom zelf in genoemden brief met deze woorden, die op de aangehaalde onmiddellijk volgen: „Want ik zeg, dat men de „*probabilis* niet *als probabilis* mag volgen, wijl er eene moreele „zekerheid vereischt wordt om goed te handelen; de enkele „*probabilitas* is dus geen genoegzame grondslag voor de goed„heid der handeling. Al heb ik dit niet in deze bewoordingen „geschreven [nl. in de *Moraal*], zoo heb ik toch in andere ter-

---

[1]) „E vero (confesso) che un tempo scrissi, che quando vi sono due opinioni egualmente probabili, la legge non obbliga; ma poi più volte, in tre opere da me stampate, e specialmente nel *Monito* [vgl. *Corr. spec.* n. 263 en n. 308] aggiunto alla mia Teologia morale, nella settima edizione fatta della medesima in Venezia, mi son dichiarato che, siccome non può seguirsi l' opinione probabile, così neppure può seguirsi l' opinione equiprobabile per la libertà; perche l'equiprobabile, non avendo maggior forza che di probabile, neppure dà bastante fondamento di lecitamente operare. Quel che solo ho scritto nelle mie ultime opere morali, e specialmente nella mia Teologia morale, ... è che: quando vi sono due opinioni egualmente probabili, una per la legge, e l' altra per la libertà, allora la legge non è promulgata; allora è promulgata l' opinione che sta per la legge, ma non è promulgata la legge; e quande le legge non è promulgata, ella non puo obligare."

[2]) *Corr. spec.* n. 261. Vgl. ook *Corr. gen.* n. 832, den brief aan D. Vincenzo di Maio, professor aan de Napelsche Universiteit, waarin wederom gewichtige en uitdrukkelijke verklaringen voorkomen.

„men hetzelfde uitgedrukt, daar ik meer dan eens gezegd heb, „dat om goed te handelen moreele zekerheid wordt vereischt, en „daar ik het beginsel: „*qui probabiliter agit, prudenter agit*" als „volkomen onwaar heb beschouwd (*avendo ritrovata come fal-„sissima*). Zooals ik zeg, heb ik deze leer niet in deze termen „uiteengezet, maar in de nieuwe uitgave mijner moraal, welke „Remondini gaat ondernemen, zal ik het uitdrukkelijk zeggen. „Overigens, als de opinie, die der vrijheid gunstig is, even pro-„babel is, dan mag men die opinie volgen, niet *wijl zij probabel „is*, maar wijl dan de der wet gunstige opinie niet verplicht, „daar de wet dan niet gepromulgeerd is; dan is alleen maar „gepromulgeerd de twijfel of de vraag — „of er een wet is" — „maar niet de wet zelve" [1]). „Dit punt", zoo schrijft hij aan denzelfden in November 1768, „dit punt was vóór het verschijnen „van mijn boek [n.l. *Dell' uso moderato dell' opinione probabile*, „1765] niet opgehelderd (*non era chiarito*), maar nu bekennen „allen, dat het zoo helder geworden is als de zon... Laat ons „nu uw gevoelen onderzoeken, n.l. dat men de strenge meening „moet volgen, als deze één of twee graden overwicht heeft. Deze „regel komt mij zeer verward voor en schijnt mij aanleiding te geven „tot gewetensangsten... Mijn regel echter schijnt mij allerduide-„lijkst en zeker te zijn: als de opinie ten gunste der wet *zeker „waarschijnlijker* is, dan zeg ik, dat men de minder waarschijn-„lijke niet volgen mag, en zoo ben ik probabiliorist in goeden zin „(*il vero probabiliorista, tuziorista no*). Dus als ik zie, dat de „strengere meening *meer waarschijnlijk* is, dan moet men „deze volgen" [2]). In een volgenden brief, van 8 Aug. 1769, wederom aan denzelfden gericht, spreekt Alphonsus zich over dat „meer waarschijnlijk" en „zeker waarschijnlijker" nog duidelijker uit: „UEerwaarde zegt, dat, wanneer de opinie ten gunste der

---

[1]) *Corr. spec.* n. 261.

[2]) *Corr. spec.* n. 217. Vgl. ook n. 315.

„wet meer waarschijnlijk is, ook maar één graad, het ver-„stand natuurlijkerwijze getrokken wordt om ze te omhelzen. — „Dit ontken ik niet; maar als men twijfelt, of die hoogere graad „werkelijk aanwezig is of niet, dan, zeg ik, wordt het verstand „niet getrokken, maar zijne toestemming blijft geschorst...; in „dat geval, is de wet *strikt twijfelachtig* en kan men niet „zeggen, dat zij gepromulgeerd is, en daarom verplicht zij niet... „[Maar] als de strengere opinie *zeker meer waarschijnlijk* is, ook „maar één graad, dan is zij ook *aanmerkelijk* waarschijnlijker, „want die zekerheid van grooter waarschijnlijkheid bewijst, dat „die waarschijnlijkheid zooveel overwicht heeft, dat zij voldoende „is om de weegschaal te doen dalen. Overigens, door te zeggen, „dat, wanneer de meening *zeker waarschijnlijker* is, deze gevolgd „moet worden, vermijd ik alle dubbelzinnigheid, al is er dan ook „maar één enkele (maar *zekere*) graad van waarschijnlijkheid „*meer*" [1]). En zoozeer was de Heilige van zijn systeem overtuigd, hij hield het voor zoo zeker („*lo tengo per cosi certo*"), dat hij als bisschop even goed de jurisdictie weigerde aan hem, die eene *zeker min waarschijnlijke* opinie wilde volgen („*ad uno che volesse seguir la certo meno probabile*"), als aan iemand, die de absolutie zou willen weigeren aan een biechteling, die eene *even waarschijnlijke* meening volgde („*chi volesse negar l'assoluzione ad un penitente, che tiene la sentenza aeque probabile*") [2]).

Men heeft wel eens willen beweren, dat de wijziging van Alphonsus' probabilisme slechts eene *schijnbare* is geweest; dat zijne latere uitdrukkingen daaromtrent, tegen de gewone regels der interpretatie in, door zijne voorafgaande werken moeten worden verklaard [3]); Alphonsus immers, zoo werd opgemerkt,

---

[1]) T. a. p. n. 219.

[2]) T. a. p. n. 217.

[3]) Gelijk nog onlangs werd beweerd in de *Revue Bénédictine* van Maredsous, *IXme Année*, laatste aflevering. De Redactie van ge-

wilde zich daardoor aan de vervolging onttrekken, welke in zijn tijd tegen de Sociëteit van Jesus en de leer harer leden woedde. Hooren wij echter, hoe de Heilige zelf tegen zulk een opvatting als bij voorbaat in zijne brieven protest aanteekent. Den 23sten Januari 1776 schreef hij aan pater Majone te Napels: „Sints vele „jaren heb ik mij herroepen en mij probabiliorist verklaard.... „Het zou goed zijn, dat Celano [advocaat der Congregatie] mijne „herroeping bij gelegenheid bekend maakte. Ik heb die niet ge„daan om wille van ons proces, maar wijl ik ze in geweten „noodzakelijk achtte *(perchè così la sentiva in coscienza)*; en „daarom heb ik ze in verscheidene latere werken opgenomen. „Anders zou ik mij nooit hebben herroepen; nooit zou ik mij „hebben herroepen tegen mijn geweten in (*rivocandomi contra „la mia coscienza*).... en verlangt men, dat ik dit met een „eed bevestige, ik ben er toe bereid" [1]). Wel is het waar, dat de bovenvermelde vervolging den H. Leeraar aanleiding gegeven heeft om zich in zijne brieven zoo duidelijk over zijn systeem uit te spreken, met zooveel nadruk er de juiste grenzen van te teekenen, en wederom zijn het zijne brieven zelven, die er ons van overtuigen. Op hem trouwens rustte de plicht alle middelen, die met waarheid en recht overeenstemden, in het werk te stellen om zijne Congregatie voor algeheele opheffing door de regeering en zijne boeken voor den brandstapel te behoeden. Werkelijk was een der beschuldigingen, die de Procureur fiscaal di Leone inbracht om de Congregatie te doen opheffen, deze: dat Alphonsus het systeem der probabilisten volgde [2]); en ondanks al zijne voorzorgen kon de Heilige niet verhinderen, dat in Portugal zoowel

---

noemd tijdschrift heeft echter Alphonsus' eigen getuigenis, waardoor die bewering wordt omvergeworpen, in de 1ste aflevering van den Xden jaargang opgenomen.

[1]) *Corr. gen.* n. 818. Bij vergissing zijn in de fransche vertaling eenige regels van dezen brief weggevallen.

[2]) *Corr. spec.* n. 309.

zijne groote moraal[1]) als de *Homo apostolicus*[2]) verboden werd.

Zoo vinden wij Alphonsus als leeraar der moraal in zijne brieven terug, maar nog levendiger geteekend dan in zijne werken; omgeven van een licht, waar ons èn de hooge bedoelingen van zijn arbeid èn zijne meeningen zelven nog duidelijker worden voorgesteld. Doch niet alleen als leeraar der moraal, ook als leeraar van het dogma treedt hij, niet alleen in zijne werken, maar ook in zijne brieven op, al is het in mindere mate. Vooral vinden wij er één punt met den grootsten nadruk uitgesproken, één der twee, welke Pius IX in zijne *Litterae apostolicae* van 7 Juli 1871 in het bijzonder als door Alphonsus geleeraard, heeft aangestipt[3]), het volstrekte oppergezag n.l. en de onfeilbaarheid des Pausen. Men zie slechts in het Alphabetisch Register de woorden *Papa, Infallibilita*; men werpe een blik in brieven als n. 180, 181, 185, 251, 207; welk een kracht van uitdrukking, welk een overtuiging! „Als er sprake is van het op„pergezag des Pausen", zoo schrijft hij 22 Febr. 1772, „ben ik „bereid mijn leven te geven om het te verdedigen, want is dit „verloren, dan is het ook gedaan met het gezag der Kerk"[4]). „Daarom ziet men zulk een verval in de Kerk", schrijft hij elders, „wijl het begrip der onfeilbaarheid des Pausen verloren gaat"[5]). „*O miseria!*" zoo klaagt hij in een brief aan Remondini van

---

[1]) T. a. p. n. 224, 226. Zie ook n. 209.

[2]) T. a. p. n. 249, 250.

[3]) „Hoc praedicari verissime potest nullum esse vel nostrorum temporum errorem, qui maxima saltem ex parte non sit ab Alphonso refutatus. Quid, quod ea, quae tum de Immaculata S^tae^ Dei Genitricis Conceptione, tum de Romani Pontificis ex Cathedra docentis Infallibilitate... a Nobis sancita sunt, in Alphonsi operibus reperiuntur et nitidissime exposita et validissimis argumentis demonstrata?"

[4]) *Corr. spec.* n. 251.

[5]) T. a. p. n. 307.

December 1766, „er was een tijd, en ik heb hem nog beleefd, „dat de stellingen, dat de Paus niet onfeilbaar was en onder de „Conciliën stond, afschuw verwekten; en nu moet men zich af„vragen, of het wel geoorloofd is te schrijven, dat de Paus on„feilbaar is en boven de Conciliën staat" [1]). Tijdgenoot van Febronius, rust hij niet, vóórdat hij zijne bisschoppelijke stem tegen zijn afgedwaalden ambtgenoot heeft verheven, al kost hem de arbeid nog zooveel moeite; al moet hij om van de zijde eener regalistische regeering zich geen vervolging op den hals te halen, een pseudoniem aannemen *(Honorius de Honorio)* en in zijne brieven aan Remondini *Febronius* slechts door de letter F. en zijn werkje tegen hem als *„het werk over de onstoffelijkheid der ziel"* vermelden [2]). — Verder spreekt Alphonsus in zijne brieven nog over de *scientia media* [3]), over den *status naturae purae* [4]), over de vraag, of de *charitas* der stervelingen dezelfde is als die, welke zij in den hemel zullen bezitten [5]), en over het lot der kinderen, die zonder doopsel sterven [6]). Welk een gewicht de H. Leeraar aan zijn systeem over *de genade* hechtte, blijkt ons uit een brief aan P. Tannoja (18 Juli 1760) [7]), waarin hij den professor der dogmatiek aanbeveelt het systeem, dat hij in zijn boek over het gebed (IIde deel) opstelt, den studenten voor te dragen en door hen te laten bestudeeren. Hooren wij nog ten slotte, hoe hij in een brief aan pater Longobardi, van de orde der *Pii operarii*, zijn oordeel uitspreekt over een zijner dogmatische

---

[1]) T. a. p. n. 181.

[2]) Omtrent dit werkje zie *Corr. spec.* n. 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 207, 208, 210, 213, 215.

[3]) *Corr. spec.* n. 230, reeds boven aangehaald: „La scienza media.. di proposito.. io l'oppugno".

[4]) T. a. p. n. 262.

[5]) T. a. p. n. 301.

[6]) T. a. p.

[7]) *Corr. gen.* n. 336.

werken en over het punt, dat wij op de eerste plaats hebben aangestipt: „Ik ben thans bezig met de uitgave van een zeer „nuttig werk, het compendium der *Geschiedenis van het Concilie „van Trente* van Kardinaal Pallavicini, welke zeer verward is. „Ik weet wel, dat er reeds een ander compendium van bestaat, „van pater Morelli, een Camaldulenser, maar ook dat lijdt aan „gebrek aan orde (*quello pure è confuso*) . . . Ik spreek alleen „van de dogmatische punten, welke in het Concilie zijn beslist, „zoodat mijn boek een goede dogmatiek behelst; want ik spreek „niet alleen over de opmerkingen en moeielijkheden, welke in „het Concilie gemaakt zijn en die in Pallavicini en Morelli zoo „verward zijn opgeteekend, maar in elk tractaat voeg ik ook de „leeringen der andere schrijvers er bij; en bovendien heb ik nog „andere verhandelingen over bijzondere theologische punten er „bij gedaan, zooals: „*Over de wijze, waarop de genade werkt*"; „en daar behandel ik in 't kort bijna alle systemen der school „over de *gratia efficax* en *sufficiens* en bijzonder schrijf ik tegen „het systeem van pater Berti[1]). Verder heb ik aan het einde eene „allernuttigste verhandeling over de onfeilbaarheid der Kerk, over „den geloofsregel en over de noodzakelijkheid van een onfeil- „baren rechter. Dit is het krachtigste middel om de ketters te „overtuigen; want op alles weten zij te antwoorden, maar als „er sprake is van geloofsregel, blijven zij het antwoord schuldig; „of als zij antwoorden, dan raken zij met zichzelven in de war „en zeggen klaarblijkelijke dwaasheden; en dat toon ik in die „verhandeling aan" [2]).

---

[1]) Vgl. *Corr. spec.* n. 388. — In de fransche uitgave *Corr. gén.* T. III, *Lettres supplém.* n. 2.

[2]) *Corr. spec.* n. 218. De H. Alphonsus stond buiten elke eigenlijk gezegde theologische school, buiten den invloed van schoolsche vooroordeelen, die hij in zijne dissertatie van 1757 (n. 29) de verdiende gisping niet heeft gespaard. Toonde hij eene voorliefde, zij was alleen op datgene gericht, wat hem door de H. Kerk als het

Wij hebben getracht in deze bladzijden een schets te geven van den aard en den inhoud der briefwisseling van den Leeraar, dien God in deze laatste tijden aan de Kerk gegeven heeft. Ons doel was zoowel den Heilige en zijne werken aan de lezers van *De Katholiek* beter te doen kennen, als hunne belangstelling voor die briefwisseling zelve op te wekken. Wij konden uit den aard der zaak slechts eenige punten aanstippen, slechts eenige teugen te genieten geven; volle bevrediging verschaft alleen het putten aan de bron. Minstens vertrouwen wij te

---

beste en zekerste werd voorgehouden; en zulk eene voorliefde deed hem schrijven: „Non recedendum puto a sanâ Doctoris Angelici „doctrina, ubi haberi potest; ipso enim duce in rebus theologicis „inoffenso pede ambulatur" (*Theol. mor.* l. II. *tr. de act. hum. in init.*). Bovendien door uit de werken der kerkelijke schrijvers van alle eeuwen het beste uit te kiezen, samen te stellen, te ontwikkelen, werd hij als 't ware eene levende traditie en verdiende hij het getuigenis, dat Cajetanus over den H. Thomas schreef: „Sacros „Doctores.. quia summe venceratus est, ideo intellectum omnium „quodammodo sortitus est" (*In* II. II. *Q.* 148, *art.* 4. *in fin.*). Zóó, als de echo en spiegel der Kerkvaders, als trouwe opvolger der groote scholastieken, trad deze nieuwe Kerkleeraar op, juist vóór dien tijd, waarin alle traditie en godsdienst scheen vernietigd te zullen worden; in dat alles ligt zijne groote beteekenis als Leeraar en Heilige. — Ten deele vinden wij deze gedachte ook weergegeven en toegelicht in de *Apologie des Christenthums* van P. M. A. Weisz O. P. (Freiburg, Herder, 1889) T. V, p. 688, waar hij o. a. zegt: „Lange genug hatte der Zwiespalt unter den katholischen „Lehrern und Schriftstellern selber gewährt. . . Nunmehr war es „Zeit eine neue Richtung anzubahnen. Statt dasz die, welche zur „Vertheidigung der Kirche berufen sind, ihre Waffen mit dem „gröszten Eifer gegen sich selber kehren, sollen sie dieselben „vereint gegen den gemeinsamen Feind richten. Die Verwirklichung „dieser dringlichsten Aufgabe der neuesten Zeit einzuleiten war der „grosze Heilige berufen. Gerade das, was nicht original an ihm „erscheint, ist vielleicht das Originalste an ihm, dasz er nicht um „jeden Preis etwas Neues und Anderes sagen, sondern alle Ansich-

hebben aangetoond, hoe waar het reeds aangehaalde woord is van Kardinaal Mermillod: „Cette correspondance doit attirer „l'attention des évêques, des prêtres, de tous les hommes aposto- „liques; mais elle mérite aussi d'être connue des fidéles"; — een woord, dat de vrije vertolking mag heeten van hetgeen Pius IX, toen hij aan Alphonsus den titel van Kerkleeraar had toegekend, in zijne reeds genoemde *Litterae apostolicae* schreef: „Wij „willen en bevelen, dat de *brieven* en alle werken van dezen „Leeraar, gelijk van de andere Leeraren der Kerk, niet alleen „in het bijzonder, maar in het openbaar, in de scholen, bij alle „kerkelijke studiën en bijeenkomsten aangehaald, en als de zaak „het vordert, gebruikt zullen worden": „Hujus Doctoris litteras, „commentaria, opuscula, opera denique omnia, ut aliorum „Ecclesiae Doctorum, non modo privatim, sed publice in gym- „nasiis, academiis, scholis, collegiis, lectionibus, disputationibus, „interpretationibus, concionibus, sermonibus aliisque omnibus „ecclesiasticis studiis christianisque exercitationibus, citari, proferri, „atque cum res postulaverit, adhiberi volumus et decernimus".

Wittem. J. Jansen C. SS. R.

„ten sammeln, mildern, beschwichtigen, ausgleichen will". — Aan alles echter gaf zijn echt kerkelijke geest, zijne vurige liefde voor God en Maria, zijn brandende ijver nieuwe bezieling en nieuwe kracht, berekend voor de behoeften zijner eeuw. En gelijk de Vaders hunne boeken schreven, naar gelang de omstandigheden en de nood het eischten, zoo ook Alphonsus. Evenals bij de Kerkvaders waren zijne verschillende geschriften niet zoozeer eene aaneenschakeling, niet de onderdeelen van een te voren ontworpen, volledig plan; neen het waren vlammen, die uit zijn apostolisch hart naar buiten sloegen, telkens als een vijand van God of godsdienst of een valsche vriend zich vertoonde, telkens als hij zijn naaste in zielsgevaren zag, telkens als hij zijne zonen of medestrijders een nieuw wapen voor Gods glorie in de hand wilde geven. Zóó moet men Alphonsus' werken beschouwen, en er dus vooral die diep ingrijpende, koninklijke gedachten in zoeken, die het leven der Kerk beheerschen.

LETTERLOOVER.

MIJN LIED.

„Voilà pourquoi je t'aime et je te remercie,
Dieu très haut, Dieu très bon, d'avoir mis en mon coeur
Outre la foi qui sauve, un grain de poésie."
J. B. FOUGERAY S. J. (1856—1888) *Oeuvres choisies.*

Mijn lied is één,
Mijn lied is kleen,
Maar 't welt mij uit het harte;
't Vaart niet naar hooge sferen heen,
Mijn lied van vreugd en smarte.

Al is het klein,
Mijn lied is rein
En ruischt alleen voor vrinden,
Niet op het woelig stedeplein,
Maar onder 't loof der linden.

Het lescht mijn dorst,
Verkoelt mijn borst,
O, laat den lust mij boeten
En de' arbeid, dien de schouder torst,
Door 't kleine lied verzoeten!

Hoe dank aan God
Voor dit genot
Naar eer en plicht geweten!
't Doet mij betalen schot en lot
En dragen en . . . . vergeten!

H. ERMANN S. J.

BIJLAGE.

BREVE VAN PAUS LEO XIII. VEROORDEELING VAN DEN JANSENISTEN AARTSBISSCHOP VAN UTRECHT GERARDUS GUL.

VENERABILIBUS FRATRIBUS
PETRO MATHIAE ARCHIEPISCOPO ULTRAIECTENSI
EIUSQUE SUFFRAGANEIS, ET DILECTIS FILIIS CATHOLICIS
UNIVERSIS IN HOLLANDIA COMMORANTIBUS.

LEO PP. XIII.

Venerabiles Fratres, et dilecti filii, salutem et Apostolicam Benedictionem. Dolentes equidem animo, sed apostolico munere impulsi, hasce ad vos litteras mittendas censuimus, in gravissima causa, de qua vosmet, ut aequum est, Nobiscum deploratis. Nimis etenim nostis quemadmodum istic, superiore anno, in locum pseudo-archiepiscopi iansenistae, Joannis Heykamp, misere in schismate

---

PAUS LEO XIII

AAN ZIJNE EERBIEDWAARDIGE BROEDERS
PETRUS MATHIAS AARTSBISSCHOP VAN UTRECHT
MET ZIJNE ONDERHOORIGE BISSCHOPPEN EN AAN ZIJNE GELIEFDE ZONEN
DE GEZAMENLIJKE KATHOLIEKEN VAN NEDERLAND.

Eerbiedwaardige Broeders en geliefde Zonen, heil en Apostolischen Zegen. Bedroefd voorzeker van gemoed, maar door ons apostolisch ambt aangedreven, hebben Wij gemeend u dezen brief te moeten toezenden omtrent eene zeer ernstige zaak, waarover gij, naar billijk is, met Ons treurt. Al te wel immers weet gij, hoe ten uwent verleden jaar in de plaats van den Jansenisten zoogenaamden aartsbisschop Joannes Heykamp, die ongelukkig in zijn schisma gestor-

suo demortui, a capitulo aeque schismatico, die XXIII februarii, electus sit Gerardus quidam Gul, e gremio canonicus, isque praeterea die XI maii per manus Gasparis Rinkel, pseudo-episcopi, consecrationem episcopalem sacrilego ausu susceperit. Utrâque Nos de re idem capitulum idemque ita electus consecratusque episcopus certiores fecerunt, datis litteris, in quibus cum simulatione obsequii despectus certabat. — Tum Nobis quid facto opus esset, et conscientia officii et Decessorum acta monebant. Attamen pro ea quae urgebat animum caritate paterna, re tota aliquandiu prolata, devios homines benignitati divinae, quae ad poenitentiam adducit, enixe commendavimus, si forte cordibus tacti ovile male desertum requirerent. Id Nobis, qui Christi pastoris boni fungimur vice, erat maxime optatum, spesque affulgebat animo, id ipsum fore in praecipuis gratissimisque pietatis muneribus quae Nobis annum episcopatus quinquagesimum iamiam celebraturis, laetitiae sanctae coronam augeret: ob eandemque causam quaedam etiam

---

ven is, door het evenzeer schismatiek kapittel op den 23en Februari iemand met name Gerardus Gul, uit den boezem van het kapittel, gekozen is, en hoe deze bovendien op den 11en Mei uit de handen van den zoogenaamden bisschop Gaspar Rinkel de bisschoppelijke wijding met heiligschennende vermetelheid ontvangen heeft. Van beide feiten hebben voornoemd kapittel en voornoemde aldus gekozen en gewijde bisschop Ons kennis gegeven door middel van brieven, waarin minachting met voorgewende onderdanigheid om den voorrang streed. — Toen was hetgeen Ons te doen stond aangewezen én door het bewustzijn van onzen plicht én door de daden onzer Voorgangers. Doch overeenkomstig de vaderlijke liefde, die onze ziel drong, hebben Wij, onder verdaging voor een poos van de geheele zaak, de verdoolde menschen ten dringendste aanbevolen aan de goddelijke goedertierenheid, die tot boetvaardigheid brengt, of zij wellicht getroffen van hart den te kwader uur verlaten schaapstal weder zouden opzoeken. Dit werd door Ons, die de plaats van Christus, den goeden herder, bekleeden, ten zeerste gewenscht, en in ons gemoed lichtte de hoop aan, dat juist dit zou behooren tot de eigenaardigste en aangenaamste geschenken der kinderlijke liefde, welke voor Ons, juist toen op het punt om het vijftigste jaar van ons episcopaat te vieren, de kroon van heilige

apud illos officia visum est interponere. — Nunc vero, quandoquidem sese illi Nobis insanabiles praebuerunt, vocem Nostram et Dei audire obfirmatis animis renuerunt, Spiritui Sancto ingrate contumaciterque restiterunt resistunt, nihil iam rati sumus cunctandum, quominus quae in istiusmodi crimina sacris canonum legibus praescripta sancitaque sunt, ea Nos, secundum Decessorum exempla, restricte observaremus et qua pollemus a Deo potestate edictis poenis praestaremus: quo fieret etiam, ut rite per Nos et dominici gregis incolumitati et Ecclesiae catholicae dignitati foret consultum. Itaque electionem Gerardi Gul in archiepiscopum Ultraiectensem, a pseudo-canonicis Ultraiectensibus actam, illegitimam, nefariam, irritam, prorsus nullam Apostolica auctoritate declaramus, eamque rescindimus, delemus, abrogamus: item eiusdem episcopalem consecrationem, illicitam, illegitimam, sacrilegam, contra sacrarum legum sanctiones factam declaramus, reiicimus, detestamur. Quapropter

---

vreugde zou opluisteren; en om diezelfde reden heeft het Ons ook goedgedacht bemiddelende tusschenkomst bij hen in het werk te stellen. — Nu echter, daar zij zich immers ongenceslijk aan Ons betoond hebben, met verstokte gemoederen geweigerd hebben naar de stem van Ons en van God te luisteren, aan den Heiligen Geest ondankbaar en halsstarrig wecrstand hebben geboden en wecrstand bieden, hebben Wij gemeend geen oogenblik meer te moeten dralen om datgene, wat door de heilige wetten der canons tegen dergelijke misdrijven is voorgeschreven en vastgesteld, zelven, naar het voorbeeld onzer Voorgangers, strikt in acht te nemen en met de macht, waarmede God Ons heeft toegerust, door uitgevaardigde straffen ten uitvoer te leggen; opdat aldus tevens naar behooren door Ons mocht gezorgd worden én voor de ongedeerdheid van 's Heeren kudde én voor de waardigheid der Katholieke Kerk. Derhalve verklaren Wij met Apostolisch gezag, dat de verkiezing van Gerardus Gul tot aartsbisschop van Utrecht, door de zoogenaamde Utrechtsche kanunniken gedaan, onwettig is, strijdig met het recht, ongeldig en van geenerlei waarde, en Wij verbreken haar, vernietigen haar en benemen haar alle kracht; eveneens verklaren Wij, dat de bisschoppelijke wijding van bovengenoemde schuldig is, onwettig, heiligschennend, tegen de verordeningen der kerkelijke wetten geschied, en Wij verwerpen haar en verafschuwen haar. Des-

eumdem Gerardum Gul, archiepiscopum ita electum et consecratum, eosdemque canonicos electores, pariterque eum ipsum Gasparem Rinkel qui partes egit consecratoris, atque una quotquot operam suam utrilibet isti execrabili facto commodarunt, quotquot praeterea illis adhaeserunt, opemque vel consensum vel consilium praestiterunt, eos omnes et singulos excommunicamus, anathematizamus, atque ab Ecclesiae communione segregatos, et prorsus schismaticos habendos et evitandos esse constituimus, edicimus, pronuntiamus.

Idem porro Gerardus Gul omnino sciat graviterque animadvertat, sibi iam, nisi novis se poenis obligatum velit, iis omnibus fungendis esse interdictum quae sunt iurisdictionis et ordinis: ita ut ipsi sit usquequaque nefas tum quemquam ad animarum curam et sacramentorum administrationem, quovis etiam necessitatis praetextu, constituere et deputare, tum chrisma sacrum conficere, sacramenta confirmationis et ordinis administrare, et alia quaecumque agere vel ad iurisdictionem, qua omnino caret, vel ad episcopalem ordinem,

---

wege is het, dat Wij voornoemden Gerardus Gul, den aldus gekozen en gewijden aartsbisschop, voornoemde kanunniken, die hem kozen, en evenzoo voornoemden Gaspar Rinkel zelf, die de wijding verricht heeft, en met hen allen, die bij een van beide deze verfoeielijke feiten hunne hulp verleend hebben, allen bovendien, die zich bij hen hebben aangesloten en medewerking of instemming of raad gegeven hebben — dat Wij hen allen en ieder voor zich excommuniceeren, in den ban slaan, en vaststellen, verordenen en afkondigen, dat zij als van de gemeenschap der Kerk afgescheiden en als volslagen scheurmakers moeten beschouwd en vermeden worden.

Genoemde Gerardus Gul wete verder wel en neme het ernstig ter harte, dat hem thans, tenzij hij nieuwe straffen wil beloopen, de uitoefening ontzegd is van al datgene, wat tot de rechtsmacht en tot de ordesmacht behoort; dientengevolge is het hem ten eenemale ongeoorloofd zoowel iemand voor de zielzorg en de bediening der sacramenten, zelfs onder eenig voorwendsel van noodzakelijkheid hoedanig ook, aan te stellen of last te geven, alsook het heilig chrisma te wijden, de sacramenten des vormsels en des priesterschaps toe te dienen en iets van al het overige te verrichten, wat op eenigerlei wijze behoort óf tot de rechtsmacht,

quem licite exercere nequaquam potest, quomodocumque spectantia.

Haec omnia, Venerabiles Fratres, et dilecti filii, eo vos animo accipite quo Nosmetipsi denuntiamus, cum summa nimirum et tantorum criminum detestatione et sacrarum legum reverentia: atque caecitatem reorum et duritiam Nobiscum vehementer commiserati, preces coniungite apud misericordiam divinam ad poenitentiae spiritum eis implorandum, dum tempus est. Vos autem qui materno in sinu Ecclesiae catholicae omni fidelitate conquiescitis, quique huic Apostolicae Sedi obsequium et amorem vestrum egregie probatis, crescite usque in proposito sancto, multiplicatisque fidei ac iustitiae fructibus, dolores matris affectu pio sarcire contendite. Eius rei gratia et in pignus peculiaris benevolentiae Nostrae Apostolicam benedictionem vobis omnibus peramanter a Domino impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die XXVIII februarii anno MDCCCXCIII, pontificatus Nostri sextodecimo.

LEO P. P. XIII.

---

die hem geheel ontbreekt, óf tot de bisschoppelijke ordesmacht, die hij volstrekt niet op geoorloofde wijze kan uitoefenen.

Neemt dit alles aan, Eerwaardige Broeders en geliefde zonen, in denzelfden geest, waarin het door Ons afgekondigd wordt, namelijk met den meesten afschuw van zoo groote misdrijven en tevens met den meesten eerbied voor de kerkelijke wetten; en laat, terwijl gij de verblinding en verstoktheid der schuldigen met Ons ten zeerste bejammert, uwe gebeden gezamenlijk opgaan tot de goddelijke barmhartigheid, om den geest van boetvaardigheid voor hen af te smeeken, zoolang het nog tijd is. Gij daarentegen, die in den moederlijken schoot der Katholieke Kerk met alle getrouwheid berust, en die uitstekende bewijzen geeft van uwe onderdanigheid en liefde jegens dezen Apostolischen Stoel, groeit steeds aan in uw heiligen toeleg en beijvert u, door vermenigvuldigde vruchten van geloof en gerechtigheid, de smarten uwer moeder met liefdevolle gezindheid te lenigen. Daartoe en als onderpand van Onze bijzondere welwillendheid, verleenen Wij in den naam des Heeren u allen met de meeste liefde den Apostolischen zegen.

Gegeven te Rome bij St. Pieter den 28en Februari des jaars 1893, het zestiende van Ons pausschap.

PAUS LEO XIII.

EEN NATUURONDERZOEKER [1]).

I.

„*Un paouré inoucent pécaïré: een arme onnoozele hals*": zoo hoorde eens de man zich noemen, voor wiens arbeid in deze bladzijden de aandacht wordt gevraagd.

In den vroegen morgen was hij uitgegaan en had ter zijde van een bergweg post gevat om de manieren van de zandwesp (*sphex*) te bestudeeren. Drie vrouwen gaan voorbij en een vriendelijk *goeden morgen* wordt gewisseld. Des avonds keert het drietal uit den wijngaard terug met volle korven op 't hoofd. De man zit daar nog altijd op denzelfden steen, den blik op hetzelfde punt gevestigd. „Mijn onbeweeglijkheid", zegt Fabre, „mijn lang verblijf in dit verlaten oord moesten haar wel levendig treffen. Want terwijl zij voorbijgingen, zag ik eene van haar den vinger aan het voorhoofd brengen, terwijl zij den anderen influisterde: „*un paouré inoucent pécaïré*". En zij sloegen alle drie een kruis".

Deze ontmoeting, in de *Souvenirs* van Fabre volstrekt niet eenig in haar soort, is misschien beter dan vele woorden geschikt, den lezer al aanstonds een juist denkbeeld over de studiën van onzen natuuronderzoeker te doen opvatten.

Het leven van J. H. Fabre was oorspronkelijk aan het onderwijs gewijd, waarvoor hij zich meerdere diploma's mocht verwerven. Ook waren sedert zijn kinderjaren, bijen en vlinders zijn vreugde; maar de lezing eener brochure van den geleerden

[1]) J. H. Fabre, *Souvenirs entomologiques*. Etudes sur l'instinct et les mœurs des insectes. Paris, Ch. Delagrave.

Léon Dufour, toenmaals den vader der entomologie, deed een nieuw licht voor hem opgaan. Hij begreep, dat deze studie nog wel iets anders dan het verzamelen en rangschikken van vlinders inhield: de beschouwing van de verborgen vermogens, van het instinct der dieren. Dit kwam hem als eene „revelatie" in den geest. De arbeid ving aan en snel volgde de blijde vrucht eener hoogst merkwaardige ontdekking. Aan zijn eerste werk werd door het Institut de France een „prix de physiologie expérimentale" toegekend, terwijl hij van de hand van Léon Dufour een hoogst vleiend schrijven van aanmoediging ontving. Tot dit punt keeren we later terug.

Zooals men zegt, dat de dichter geboren wordt, — in dien zin is Fabre geboren entomoloog. Wonderlijke gaven bezit de man, die als onmiddellijk toeschouwer geen voorwerp van vreés schijnt te zijn voor het insecten-volkje, zelfs niet te midden der nijvere werkzaamheden van hun verborgen instinct, die de kunst verstaat de larven van insecten op te kweeken, zooals een knaap zijn jonge musschen, die het ontwikkelings-proces van een onder de aarde ontkiemend bestaan in alle bijzonderheden onderschept en op zijn studeerkamer in glazen buizen aanschouwelijk maakt, kortom, die onder zijn insecten, als een leermeester onder zijn jongens, langzamerhand al meer en meer elks eigenaardigheden leert kennen.

Een klein bewijs van zijn geduld is hierboven geleverd, zijn vernuft moge uit de volgende bladzijden blijken. Maar ook de voor een entomoloog onontbeerlijke eigenschap, van, zooals men wel eens zegt, voor geen klein geruchtje vervaard te zijn, bezit hij in hooge mate. Stel u den man voor in het midden van een gonzenden bijen-zwerm. 't Is einde Mei, de tijd van den arbeid. Terwijl de zuiderzon een stroom van licht en warmte tusschen de woelende menigte giet, vliegen er ieder oogenblik duizenden uit, maar keeren er bliksemsnel even zoovele duizenden terug, zoodat de omvang der warrelende wolk niet vermindert.

Hij is daar niet slechts om toeschouwer te zijn, maar om den arbeid der nijvere dieren te verstoren, en de zoo juist gebouwde woningen weer af te breken. Bovendien vordert zijn onderzoek een scherp gezicht en een behendig gebruik der vingers, zoodat gelaat en handen zonder bedekking zijn. Sommigen der bijen naderen tot op twee duim afstand van het gelaat, blijven daar een oogenblik snorrend zweven, als om den vreemdeling van nabij te beschouwen, maar steken hem niet.

Als de bijen niet steken, zal misschien iemand zeggen, dan is er ook zooveel dapperheid niet noodig om in haar midden te vertoeven. Maar voor hij deze proefneming begon, wist Fabre niet beter, of de bijen zouden een geduchten aanval doen. Niet anders toch was èn de meening des volks èn de meening der entomologen, en wellicht zal dit voorloopig nog wel zoo blijven. Voor de bewoners der omstreken van Carpentras was deze ongewraakte proefneming ten minste nog geen bewijs voor den zachtzinnigen aard der bijen, want, zij riepen hem uit de verte toe: „Mé, moun bel ami, li-z-avé doun escounjurado què vou pougnioun pa" [1]).

Om echter een ieder tevreden te stellen kunnen wij hier bijvoegen, dat Fabre ook proeven neemt, waarbij de bijen wel degelijk haar angel doen gevoelen. In het eerste der vier deelen van zijn *Souvenirs* verhaalt hij zijn eerste onderzoekingen aangaande het instinct der bijen om tot haar nesten terug te keeren, als zij op grooten afstand daarvan verwijderd zijn. Eens nam hij van een nest der zoogenaamde *Siciliaansche chalicodomen* [2]), dat in de nabijheid zijner woning te Orange was, veertig bijen, en ging met dezen buit tot op een uur afstands van daar. Hier kregen de gevangenen des namiddags ten twee uur de vrijheid terug en

---

[1]) „Maar, goede vriend, hebt gij ze dan betooverd, dat ze u niet steken."

[2]) Later werden zij door Fabre *chalicodomes des hangars* genoemd.

de uitslag was, dat zijn dochtertje Aglaé te kwart vóór drie uur twee der weggevoerden zag terugkeeren, behoorlijk van stuifmeel voorzien, om aanstonds bij haar wederkomst den onderbroken arbeid te hervatten. Den volgenden morgen telde men vijftien geteekenden. Want alvorens de bijen in vrijheid te laten, nam Fabre ze een voor een tusschen de vingers en met vochtig krijt gaf hij een teeken tusschen de vleugelen. Dit aangrijpen van het insect geschiedde echter niet straffeloos, want meermalen was de steek eer toegebracht dan het teeken gegeven. Ten gevolge van een door de smart veroorzaakte onwillekeurige beweging werden dan ook een aantal der dieren min of meer gekwetst. Terwijl toch een twintig van het veertigtal zich aanstonds met kracht in de lucht verhieven, zetten de anderen zich neder en waren bijna niet tot vliegen te bewegen. Daarom berekent hij, dat er vijftien niet van de veertig maar van de twintig zijn teruggekeerd. Intusschen is hiermede zeker wel het bewijs geleverd, dat Fabre zich niet gemakkelijk door moeilijkheden laat afschrikken, om, zooals hij 't noemt, een klein hoekje van den sluier der waarheid op te lichten.

Dit weinige moge voldoende zijn om van Fabre's onderzoekingen iets goeds te doen verwachten. Voegen wij er nog bij, dat hij door Ch. Darwin een „onnavolgbaar onderzoeker" genoemd is.

Misschien zal men vragen welken godsdienst onze schrijver is toegedaan, welk wetenschappelijk stelsel hij huldigt, en hoe zijne wijze van behandeling der zaken is.

Op de eerste vraag kan, voor zoover het uit zijn *Souvenirs* is op te maken, geen bepaald antwoord gegeven worden, of het moest misschien zijn, dat de hier volgende aanhaling eenig licht verspreidt. Nadat hij bij de behandeling van den meikever (2de serie, blz. 312) heeft doen uitkomen, hoe bijna elk insect een ander verslindt om op zijn beurt de prooi van een derde te worden, komt hij tot dezen uitroep: „On est pris

d'effroi devant cet enchaînement de larcins, d'astuces et de brigandages qui rentrent, hélas! dans les vues de l'*alma parens rerum*".

Allerminst ligt het, zooals hij zelf verklaart, in Fabre's bedoeling eenig wetenschappelijk stelsel te bestrijden of te verdedigen. Hij onderzoekt daar, waar hij meent iets te zullen vinden, wat nieuw en opmerkelijk is; en hij verhaalt geheel de geschiedenis dier onderzoekingen. Niet zelden echter bevat de uitkomst een moeilijk te beantwoorden opwerping tegen datgene, wat hij „les hautes théories" der hedendaagsche wetenschap noemt. Wellicht is dit de reden, dat zijn arbeid door enkelen onwetenschappelijk genoemd is. Het zij den lezer overgelaten in het vervolg dezer bladzijden hierover te beslissen. Dit is zeker, dat Fabre veel heeft aan het licht gebracht, waaromtrent bij geen entomoloog vóór hem eenig vermoeden was ontstaan.

Daar hij geheel het verloop zijner onderzoekingen verhaalt, ook van die, welke niet slaagden, kan zijn werk misschien min of meer langdradig zijn voor hen, die zich haasten de korte samenvatting der nieuwe bevindingen te leeren kennen. Maar het omstandig verhaal is in deze studiën van de grootste waarde, omdat het ieder in staat stelt zelf te oordeelen en te beslissen omtrent de beteekenis der uitkomsten. Veel staat er over het instinct der insecten in kleinere en meer uitgebreide werken te lezen, wat thans blijkt op onvolledige waarneming en verkeerd begrepen proefneming berust te hebben. Zeker zal men Fabre niet kunnnen beschuldigen van dwaling door goedgeloovige ontleening aan anderen. Elk hoofdstuk bevat voor hem, die iets beters dan de dorre opsomming en ongemotiveerde opmerkingen der meeste handboeken over dierkunde verlangt, een boeiend verhaal; boeiend, omdat men al spoedig bemerkt met dien leidsman een pad te zijn ingeslagen, dat na het duister der verborgenheden een schitterend vergezicht zal te aanschouwen geven; boeiend ook, omdat de schrijver, met dat gemak, wat den Fransch-

man eigen is, u deelgenoot maakt van de veelzijdige gevoelens, die hem e midden zijner van zooveel leven tintelende insectenwereld bezielen.

Eindelijk mogen wij hier nog vermelden, dat Fabre te Avignon, te Orange en te Serignan gewoond heeft, in welke laatste plaats hij zich verheugen mocht in het bezit van een tuin, aan zijne woning grenzende, door ligging en inrichting bijzonder voor het verblijf van velerlei insecten geschikt, om na deze kennismaking met den schrijver ook eenige bladzijden aan zijn arbeid en zijne bevindingen te wijden.

Zooals reeds gezegd is, ligt het niet in Fabre's bedoeling een of ander wetenschappelijk stelsel te verdedigen of te bestrijden. Dit zij dan ook evenmin de bedoeling der hier volgende regelen, ofschoon het in het oog vallend is, hoe degelijkheid van onderzoek en grondige kennis van zaken ook hier weer onomstootelijke moeilijkheden te voorschijn roept tegen sommige overhaastige theorieën der zoogenaamd moderne wetenschap.

Vangen wij aan met een voorbeeld, dat ons leert, hoezeer Fabre in degelijkheid van onderzoek het wint van de beste der bekende entomologen. Het betreft tegelijk een onderzoek van het hoogste belang voor hen, die aan sommige insecten verstandelijke vermogens toekennen.

Ter wille der volledigheid zij hier herhaald, dat het iets anders is de tot eenig doel geschikte middelen aan te wenden, iets anders die middelen te kiezen en aan te wenden, omdat men zich van hun geschiktheid bewust is. Het eerste vindt men in het instinct der dieren, het andere is het werk des verstands [1]).

Naarmate het instinct kunstiger is in het aanwenden van middelen, zoodat menschelijk verstand en menschelijke wetenschap niet zelden van bewondering vervuld worden, naar die

[1]) Vgl. Bossuet, V, p. 92.

mate is het onaannemelijker, dat zulk een instinct zijn grond zou hebben in toevalligheden. Hiervan was reeds Ch. Darwin zoozeer overtuigd, dat hij, na in zijn hoofdstuk over het instinct getracht te hebben deze moeilijkheid zooveel mogelijk buiten debat te brengen, zelf verklaart: „Ik wil niet beweren, dat de feiten, die ik in dit hoofdstuk heb aangehaald mijn theorie aanmerkelijk versterken; maar geen der aangehaalde moeilijkheden doet haar, naar mijn beste weten, te niet" [1]).

Darwin's vrienden hebben zich gemakkelijker baan gebroken, door eenvoudig te verklaren, dat vele insecten verstandelijke vermogens bezitten. Als dit zoo is, dan kan het insect de toevallige veranderingen van lichamelijk samenstel en van lichamelijke vermogens volgens de regelen van dat verstand benuttigen, en de moeilijkheid vervalt, hoe toevallige veranderingen van lichamelijken aard met toevallige veranderingen van het instinct zoo toevallig zouden hebben samengewerkt, dat er werkingen ontstaan, waarbij menschelijk vernuft en menschelijke wetenschap zich overwonnen geven. Hoe het insect in het bezit van verstand gekomen is, is een vraag van ondergeschikt belang, indien men kan aantoonen, dat het verstand er is. Welnu, Darwin's grootvader, Erasmus Darwin, heeft gezien dat het er is; ook anderen, reeds door Ch. Darwin ter loops aangehaald, zijn van hetzelfde gevoelen en tegenwoordig kan men het in vele boeken lezen. Om slechts een der laatsten en der onzen te noemen, slaan wij Dr. D. Lubach op. In zijn *Handleiding tot de beginselen der dierkunde* (1887) leest men (blz. 216): „De verstandelijke vermogens der insecten schijnen bij sommige soorten vrij hoog ontwikkeld, te besluiten uit eenige handelingen, die niet wel aan het instinct toe te schrijven zijn".

---

[1]) „I do not pretend that the facts given in this chapter strengthen in any great degree my theory; but none of the cases of difficulty, to the best of my judgment, annihilate it." (*On the origin of species*, Chap. VII).

Het voornaamste dan, wat Darwin's grootvader gezien heeft, wordt door Fabre als volgt besproken. In zijn *Zoönomia* verhaalt Erasmus Darwin eens een wesp gezien te hebben, die een groote vlieg gevangen had. De wesp kapte met haar bovenkaken den kop en het achterlijf van haar slachtoffer af en vloog op met het borststuk, waaraan de vleugels waren bevestigd gebleven. Doch zie, de wind werpt haar ter neer. Nu geeft ze ook de vleugelen prijs, en verwijdert zich met het borststuk alleen. De wesp heeft dus begrepen, dat deze prooi haar te groot is om weg te voeren, en beredeneert, dat zij een gedeelte moet achterlaten. Daar de wind haar vooral tot beletsel is, laat zij zeer wijselijk de vleugelen achter.

Fabre las dit verhaal het eerst bij Lacordaire, die het van Darwin overnam. Lacordaire vertaalt echter het Engelsche woord *wasp* (vespa) met *sphex* (zandwesp) en er is onderscheid tusschen deze twee soorten van wespen, niet zoozeer in uiterlijke verschijning, maar in levensmanieren. „Een sphex zou dan een vlieg gedood hebben! Maar dat is onmogelijk! Darwin heeft het gezien en verzekert het. Onmogelijk! Darwin heeft het niet gezien."

Wij zullen den schrijver hier niet volgen bij de beredeneering van dit hem onoplosbaar raadsel, om enkel de conclusie mede te deelen, dat Darwin geen *sphex* maar een *vespa* moet gezien hebben. In het tweede deel zijner *Souvenirs* kan Fabre mededeelen, dat de vergissing voor rekening van Lacordaire is, dat Darwin, zooals hij vermoed had, een *vespa* gezien en ook „*wasp*" geschreven had. Intusschen is hierdoor voor verzamelaars en opstellers van hand- en leerboeken over dierkunde het aantal der met verstand begaafde vliesvleugelige insecten een aanzienlijk percent gestegen.

Waarom meende Fabre dat Darwin een *vespa* zou gezien hebben?

Deze soort van wespen voeden haar larven met dierlijk voedsel, dat zij meermalen daags aanbrengen en, evenals de vogels, van

mond tot mond overreiken. Gewoonlijk bedienen zij zich van de bekende groote vlieg. Deze prooi wordt nu eens op de plaats der vangst, dan weder onder weg, somtijds ook in de nabijheid van het nest bereid. Kop, pooten en vleugelen, alsook het hardere gedeelte van het achterlijf, zonder den inhoud, wordt verworpen en alzoo het vleezige en zachtere gedeelte behouden, waarvan zij een fijne marmelade maken om hare larven toe te dienen. Zoo waren reeds te voren de bevindingen van Fabre. Dan om zich nu van deze zaak nog beter te vergewissen stelde Fabre zich zelf in de plaats der moeder. Na zich meester gemaakt te hebben van een nest dezer soort van wesp, deelde hij aan de larven van cel tot cel de door hem zelven bereide vliegenbrij op een fijn strootje toe en mocht bij deze opvoeding even goed slagen als gewoonlijk met jonge musschen geschiedt, die de vreugde zijn der jeugd.

Niet lang daarna deed zich de schoonste gelegenheid voor tot nog overvloediger kennismaking met de wesp van Darwin. In de eerste dagen van October waren twee bloeiende asters voor de deur van zijn studeervertrek de plaats van samenkomst voor menigerlei insect, waaronder de vlieg (*eristalis tenax*); zoodat ook de wesp niet naliet zich veelvuldig te vertoonen. Heftig valt zij neder op hare prooi; maar de vlieg weet niet zelden den aanval te ontwijken, waarop een vluchten en achtervolgen plaats grijpt als bij sperwer en leeuwerik. De wesp keert spoedig terug en van tijd tot tijd is zij gelukkiger bij den aanval. Nauwelijks is de vlieg gegrepen, of zij laat zich met haar in het grasperk nedervallen. Aanstonds, zegt Fabre, ben ik haar ter zijde; en ziehier het drama, waarvan ik getuige ben. Er heeft een wilde worsteling plaats, waarbij de wesp zonder nauwkeurigheid haar angel gebruikt, terwijl een scherp geluid den hopeloozen weerstand der vlieg te kennen geeft. Haar dood is ten laatste meer het gevolg van slagen en snijdingen met de bovenkaken dan van de werking van den angel.

Hierna valt de kop, vallen de vleugelen, de pooten en het achterlijf, maar zoo, dat het ingewand wordt behouden. Deze tooneelen hadden het veelvuldigst plaats bij dat stil en drukkend weder, dat niet zelden het onweêr voorafgaat. Ook zonder dat de minste wind gevoeld wordt, ontdoet dit insect zijn prooi van vleugelen. Darwin heeft niets anders gezien dan wat deze wesp gewoon is te doen. Al had het niet gewaaid, de wesp van Darwin zou toch de vleugelen hebben afgekapt, want zij zijn moeilijk verteerbaar en bevatten geen sappen, voor de voeding der larven geschikt. „Darwin", zegt Fabre, „heeft zich bij zijne gevolgtrekking te veel gehaast." Iets verder zegt hij, „dat het niet aangaat zich op een enkele toevallige waarneming te verlaten". Het blijkt hier inderdaad, dat Darwin volstrekt niets wist van de gewone levensverrichtingen der dieren, die hij als voornaamste getuigen voor de verstandelijke vermogens der insecten laat optreden.

Hierboven is gesproken van bijen, die, nadat zij op verren afstand van haar woning zijn weggevoerd, zonder eenige aarzeling zich richten om langs den kortsten weg terug te keeren. Het schijnt, dat deze eigenschap niet bekend was aan entomologen, die vóór Fabre geschreven hebben. De bij, die haar woning zoo kunstig opbouwt, alsof zij een driejarigen cursus van mathesis doorloopen had, zou hierdoor nog hooger geklommen zijn in de achting der dierkundigen, die haar vooral verstandelijke vermogens toekennen. Want deze eigenschap kan zij onmogelijk gekregen hebben volgens de theorie der toevalligheden van Darwin. Immers heeft volgens den natuurlijken loop der zaken nooit zulk een ingrijpen, een opsluiten in duister en vervoeren per as plaats gehad. Eén van beide: òf het dier heeft deze behendigheid te danken aan een wezen van veel verstand, òf het heeft zelf verstand genoeg om richting en afstand van den afgelegden weg zoo goed te schatten en te onthouden, dat het daaruit besluiten kan tot den voordeeligsten terugtocht.

Toen Fabre het eerste deel zijner *Souvenirs* had uitgegeven, waarin onder meer anderen de proef verhaald wordt, die hierboven in het kort is medegedeeld, ontving hij den volgenden brief van Ch. Darwin :

„Veroorloof mij u een raad te geven in verband met uw wondervol verhaal over insecten, die hunnen weg huiswaarts vinden. Ik had het vroeger al eens met duiven willen beproeven; om, namelijk, de insecten in hun peperhuisjes ongeveer honderd pas te verwijderen in tegenovergestelde richting als waarin gij van plan zijt ze ten slotte weg te voeren, en om, alvorens u tot den terugkeer om te wenden, de insecten in een ronden doos met as te plaatsen, die zeer snel in de eene richting en dan weer in eene andere kan worden rondgedraaid, zoodat den dieren voor een wijl alle besef van richting moet ontgaan. Ik heb wel eens gedacht, dat dieren gevoelen, in welke richting zij op het oogenblik van de afreis worden weggevoerd" [1]).

Fabre was, zoo schrijft hij, eerst van meening, dat Darwin's vermoeden door de uitkomst zou bevestigd worden, en dit te meer omdat hij door de lieden zijner landelijke omgeving in denzelfden geest hoorde spreken. Favier, zijn knecht, onbetaalbaar in het geven van raad en inlichting, verhaalde hem, dat men, om een kat te verhuizen, het dier in een zak moest ronddraaien. Dan kon zij de verlaten woning niet meer terugvinden. Hij schreef naar Engeland wat hij gehoord had. Darwin was vol van goede verwachting en Fabre met hem. Deze afspraak had in

---

[1]) „Allow me to make a suggestion in relation to your wonderful account of insects finding their way home. I formerly wished to try it with pigeons; namely, to carry the insects in their paper *cornets* about a hundred paces in the opposite direction to that wich you intended ultimalety to carry them, but before turning round to return, to put the insects in a circular box with an axle which could be made to revolve very rapidly first in one direction and then in another, so as to destroy for a time all sense of direction in the insects. I have sometimes imagined, that animals may feel in which direction they were at the first start carried."

den winter plaats, en er was alzoo gelegenheid in overvloed om voorbereidselen te maken voor de proeven, die in Mei zouden genomen worden. „Favier — zoo zeide hij op zekeren dag tot zijn helper — ik heb van die nesten noodig, gij weet wel. Ga naar onzen buurman, vraag hem toestemming en klim op het dak van zijn schuur met nieuwe pannen en kalk, die gij bij den metselaar gaat halen. Verruil deze voor een twaalftal pannen, die het best van nesten voorzien zijn". Deze bijen, die Fabre „*chalicodomes des hangars*" noemt, gebruiken gewoonlijk de nesten van vorige jaren. De oude cellen worden zoo noodig hersteld en gewoonlijk ook nieuwe bijgebouwd. Deze nesten trekken zij op van aarde, die na de bewerking hard wordt als steen. Na eenig nadenken werden echter de door Favier gekozen pannen afgekeurd.

Fabre zou deze van nesten voorziene pannen ten zijnent niet al te hoog van den grond opstellen, om de moeilijkheid, die aan het verblijf op ladders en daken verbonden is, bij zijne proefnemingen te voorkomen. Maar het huis van den buurman was niet ver van het zijne verwijderd. Het was te vreezen, dat de bijen, uit deze nesten voortgekomen, eenigen invloed van erfelijkheid hadden ondergaan, daar toch hare voorouders reeds vele jaren bij den buurman hadden gewoond. Zoo zouden zij misschien kunnen gedreven worden om tot het voorvaderlijk erf terug te keeren, en van daar was dan de weg naar het eigen nest al te gemakkelijk te vinden. Er diende gezorgd, dat hier in 't geheel niet van erfelijkheid kon worden gewaagd. Zoo voorzag hij zich dan van nesten, die aan de oevers van de Aygues op meerdere uren afstands van zijne woning gevonden werden.

April is niet geëindigd, of er heerscht groote bedrijvigheid bij de nesten, die vooraan in een portaal zijner woning zijn opgehangen; en dat tot niet geringe vrees zijner huisgenooten, die den gonzenden zwerm dikwijls van nabij moesten naderen. Spoedig echter lieten ook zij zich van de vredelievende gezindheid der

dieren overtuigen, en had Fabre gelegenheid om rustig en zonder de eigenaardige moeilijkheden van vorige jaren zijne proeven, thans volgens de aanwijzingen van Darwin, te herhalen. Om zich tegen den pijnlijken steek der bijen te vrijwaren en ook de dieren minder te kwetsen gaf hij het teeken anders dan vroeger. Als de bij stuifmeel of honing in hare cel nederlaat, is zij zoo verdiept in den arbeid, dat een lichte aanraking haar niet schijnt te verontrusten. In die oogenblikken werd haar een teeken met het penseel gegeven en dit bij elken terugkeer herhaald, zoolang totdat zij duidelijk kenbaar was; hierna eenigen tijd gewacht, dat de verf kon opdrogen, en eindelijk bij haar nederduiken in de cel een fleschje met de opening daarboven gehouden. De bij begeeft zich naar de bodemzijde van het fleschje, doch hier geen uitgang vindend, keert zij terug en neemt haar weg in het peperhuisje, dat inmiddels voor de opening gehouden is en dichtgeknepen wordt terwijl zij zich daarbinnen bevindt. Zoo werden dan dagen achtereen een aantal bijen gevangen en volgens de aanwijzing van Darwin proeven genomen met de draaiende doos. Voor verschillende dagen nam Fabre verschillende kleuren, koos hij verschillende richting en gaf zijn gevangenen nu eens in het open veld, dan weder in een dicht bosch de vrijheid terug; een ander maal herhaalde hij de ronddraaiing op meerdere plaatsen gedurende de reis; eindelijk maakte hij van Orange uit een rondreis over meerdere dorpen en keerde terug tot Font-Claire, waarheen Favier zich rechtstreeks begeven had.

Zijn vijftien *chalicodomen* waren met rose, de vijftien van Favier met blauw geteekend. Deze proeven hadden plaats in Mei 1880 en werden in 1881 herhaald. Telkens werd in den namiddag ongeveer de helft der weggevoerde bijen weder aan den arbeid teruggevonden. Bij de laatste proef werden de dieren omstreeks twaalf uur losgelaten. Ten vijf ure werden er zeven met rose, zes met blauw geteekenden teruggezien. Na deze bevindingen kan de gissing vrij ter zijde gelaten worden, of er niet

meer dan de teruggevondenen wedergekeerd zijn, of sommigen van haar het lichte teeken niet onherkenbaar gemaakt hebben door het duiken in de cel of in de bloemkelken. Zeker is het, dat de bij het vermogen bezit tot hare woning terug te keeren, dat zij zich niet gemakkelijk van den weg laat brengen, maar ook, dat zij deze behendigheid niet dankt aan eenig gevoel en geheugen omtrent de richting, waarin zij is weggevoerd.

Fabre had het resultaat zijner eerste proeven reeds spoedig aan Darwin medegedeeld, die hem daarop aanraadde: „de bijen in een inductie-klos te plaatsen, om de magnetische of diamagnetische gevoeligheid, welke zij waarschijnlijk eenigermate bezitten, te verstoren" [1]).

Daar Fabre geen geschikt instrument voor deze bewerking had, deed Darwin hem een nog beter middel aan de hand: „Hij moest een zeer dunne naald magnetisch maken; deze in zeer korte stukjes breken, die dan nog magnetisch zouden zijn, en een dezer stukjes met een weinig cement op den thorax van het insect bevestigen, dat ter proefneming dienen zou. Ik geloof, dat zulk een kleine magneet in de onmiddellijke nabijheid van het zenuwstelsel meer invloed op het insect zal hebben dan de aardstroomingen" [2]).

De eerste proefneming, bij wijze van repetitie tot het bevestigen van magneten, geschiedt binnenshuis. In vrijheid gesteld, laat de bij zich aanstonds op den grond vallen en rolt als een dolle

---

[1]) „To place the insects within an induction coil, so as to disturb any magnetic or diamagnetic sensibility which it seems just possible that they may posess."

[2]) „To make a very thin needle into a magnet; then breaking it into very short pieces, which would still be magnetic, and fastening one of these pieces with some cement on the thorax of the insects to be experimented on. I believe that such a little magnet, from its close proximity to the nervous system of the insect, would affect it more than would the terrestrial currents."

over den vloer der kamer. Zij verheft zich op de vleugels, valt ten tweede maal, draait de kamer rond op zij, op den rug, hort tegen al wat in den weg komt, raast en jaagt zich moede in bewegingen van wanhoop. Eindelijk vlucht zij in heftige vaart door het venster, dat haar de vrijheid laat.

De magneet schijnt vreemd te werken. Doch, gaan wij naar het nest om te zien wat daar geschiedt. De bij heeft reeds haar onderbroken arbeid hervat. Zij is kenbaar aan een overblijfsel van het cement, want van den magneet heeft zij zich verlost. Doch zou het wel een magnetische invloed geweest zijn, waardoor de bij zoo ontsteld was? De proef is gemakkelijk te nemen. Deze maal wordt haar in plaats van een magneet een strootje op den thorax gelijmd. Het insect rolt over den vloer, draait de kamer rond nu eens op een zijde, dan op haar rug, kortom gedraagt zich even wanhopig als de vorige bij, zoolang totdat het zich ten koste van een gedeelte zijner harige wol van het lastig pak ontdaan heeft. De proef met den magneet is onuitvoerbaar. Wilt gij het instinct van uwen hond bestudeeren, bind dan het beest geen ketel aan den staart.

De hier in het kort verhaalde proeven, die in het zevende hoofdstuk van de tweede serie beschreven staan, had Fabre opgeteekend in den vorm van een brief aan Darwin. De brief is echter niet verzonden. Hij, die gezegd wordt den oorsprong van alle soorten der dieren ontdekt te hebben, is ten grave gedragen, zonder den weg te hebben gekend, waarlangs een weggevoerde bij naar hare woonstede keert.

De bijen, aan den ingang van een portaal zijner woning verblijf houdend, stelden Fabre zoo goed in de gelegenheid tot veelvuldig onderzoek, dat hij niet heeft nagelaten nauwkeurig te bepalen, wat er van de zoo hoog geroemde verstandelijke vermogens dezer dieren te zeggen valt.

„Deze *chalicodomen*", zoo schrijft hij in het tiende hoofdstuk van

de tweede serie, „kon ik daar ieder oogenblik van den dag bezoeken, en zoolang achtereenvolgens als ik begeerde; ik was in staat al hare handelingen tot in de kleinste bijzonderheden te volgen en de aangevangen proefnemingen, hoe lang zij ook duren moesten, ten einde toe te volbrengen; bovendien liet haar aantal mij toe het onderzoek te herhalen, zoo dikwijls als ter volkomene overtuiging noodig was".

Maar alvorens de proeven te vermelden, eenige woorden over den arbeid dezer bijen. Deze bij *(chalicodome des hangars)* maakt gebruik van de cellen-galerijen der vorige jaren, doch daar deze gewoonlijk reeds voor een goed deel door de *osmia* (een ander vliesvleugelig insect) zijn ingenomen, bouwt zij nieuwe cellen bij, zoodat de steenachtige aardklomp van jaar tot jaar in omvang toeneemt. Het bouwwerk wordt niet zonder onderbreking voortgezet: bouwen en honing aanbrengen wisselen elkander af. Het metselwerk begint met een soort van klein zwaluwennest; verbeeld u de onderste helft van een eikeldopje, vastgehecht op den aardklomp; daarmede is de cel ver genoeg gevorderd om een eersten aanvoer van honing te ontvangen. De bij staakt het bouwwerk en houdt zich bezig met de inzameling van proviand. Na eenige tochten wordt het metselwerk hervat, en de cel, welker rand zich hooger verheft, kan overvloediger voorraad bevatten. Daarna op nieuw afwisseling van arbeid; de metselaar wordt inzamelaar en omgekeerd, totdat de cel haar vereischte hoogte verkregen heeft en zulk eene hoeveelheid honing en stuifmeel bevat, als voor de ontwikkeling der larve noodig is. Zoo wisselen de tochten af naar den zandweg, om cement te zoeken en te bereiden, en naar het bloemperk, waar honing en stuifmeel verzameld wordt.

Eindelijk komt het oogenblik, dat het ei aan de oppervlakte van dien levensvoorraad zal worden neergelegd. De bij keert met een klompje cement terug, nog een oogslag, als om zich te vergewissen, of alles in orde is, en, terwijl zij nederdaalt, is de cel van bewoner voorzien.

Aanstonds wordt het verblijf verzegeld; zij sluit den ingang met haar klompje cement en weet de bouwstof zoo aan te brengen, dat bij de eerste bewerking de afsluiting volkomen is; er blijft slechts over deze te versterken, een arbeid, die zooveel spoed niet vordert en straks zal worden voltooid. Zoo spoedig het kostbaar ei in de voorraadschuur is nedergelegd, schijnt het sluiten der cel den grootsten spoed te vereischen, en de bij moet wel duchtige redenen hebben om hiermede zoo haastig te zijn. Wat zou er ook van de zaak worden, als zij in hare afwezigheid om nieuw cement te zoeken de woning geopend liet? Misschien zou een indringster haar ei met het daarin neergelegde verruilen. Wij zullen gelegenheid hebben om aan te toonen, dat deze vrees op geen zwakke gronden berust. Zeker is het, dat de bij nooit haar ei legt zonder het noodig materiaal gereed te hebben tot afsluiting van den ingang.

Tot beter begrip van hetgeen volgen gaat, behoort hier nog een opmerking te worden gemaakt. Zoolang het insect zich in gewone levensomstandigheden bevindt, stelt het zijne handelingen op eene wijze, die zeer afdoende is in betrekking tot het doel, wat bereikt moet worden. Doch wat zal er bij toevallige wijziging van omstandigheden geschieden? Om niet tot groote vergissingen te komen moet hier noodzakelijk onderscheiden worden.

Vooreerst kan de toevalligheid zich voordoen in betrekking tot die handelingen, waarmede het insect op datzelfde oogenblik bezig is. In zulke omstandigheden is het insect in staat te voorzien in hetgeen toevallig is; het is dan een voortzetten van den arbeid, waarmede het bezig was, het dier blijft in zijn instinctmatigen staat van dat oogenblik. Op de tweede plaats kan de toevalligheid betrekking hebben op een staat van zaken, die tot het verledene behoort, op een arbeid, die geëindigd is, zoodat het insect in gewone omstandigheden zich daarover niet meer behoeft te bekommeren. Om overeenkomstig deze toevalligheid te handelen zou het dier zich terug moeten verplaatsen in een vorigen toe-

stand, om het werk te herhalen, dat daareven zóó werd afgemaakt, dat met iets anders kon worden aangevangen.

Zou het insect hiertoe in staat zijn? Zou het de zaken van het oogenblik kunnen daarlaten om terug te komen op hetgeen verleden is, op een arbeid, veel dringender dan die van het oogenblik? Dan zou het bewijs van een weinigje verstand geleverd zijn.

De proefneming zal hier beslissen. Ziehier vooreerst eenige proeven van het eerste geval.

Een *chalicodome* heeft zoo juist de eerste afsluiting harer cel voltooid en is om nieuw cement uitgevlogen tot versterking van het werk. In hare afwezigheid, zegt Fabre, doorboor ik het dekstuk met een naald en maak een opening, half zoo groot als het bovendeel der cel. De bij keert terug en herstelt wat beschadigd is. Daar zij nog bezig is met den arbeid der afsluiting, blijft ze ook met de herstelling van het dekstuk bij hetzelfde werk.

Een andere bij is aan het begin van haar metselwerk. De cel is nog slechts een bekertje van weinig diepte, zonder levensvoorraad. Ik doorboor den bodem en de bij haast zich de opening dicht te pleisteren. Zij is aan den arbeid van het bouwen; om de opening te herstellen, moet ze zich een weinig afwenden, maar blijft bezig met het bouwen van het eerste gedeelte der cel.

Een derde heeft haar ei gelegd en de cel gesloten. Terwijl zij om cement is uitgevlogen ter versterking van de reeds gesloten deur, maak ik een wijde opening juist onder het deksel, zoo hoog, dat de honing niet kan uitvloeien. Het insect, met cement terugkeerend, dat voor dezen arbeid niet bestemd was, ziet den hals van zijn honingpot beschadigd en brengt alles tot den vorigen staat terug. Ziedaar een heldenstuk, zoo oordeelkundig als ik maar weinig gezien heb. Doch laten we, alles wel beschouwd, niet te voorbarig zijn met onze verheerlijking.

De bij was bezig met het sluiten der cel. Bij haar terugkomst ziet zij eene opening, voor haar een onvoldoende verbinding van dekstuk en wand, eene fout, die in 't eerst haar aandacht ont-

gaan is; zij voltooit dus den arbeid, die haar bezig hield, door het aanbrengen van betere verbinding.

Uit deze voorbeelden, die ik uit een groot getal min of meer overeenkomstige gekozen heb, volgt, dat de bij zich weet te schikken naar het toeval, *mits de handeling niet trede buiten de orde van werkzaamheid, die haar op dat oogenblik bezig houdt.* Zullen wij haar verstandelijke vermogens toekennen? Maar waarom? Het insect blijft in zijn zelfden instincts-toestand, het zet zijn werk voort, doet niet anders dan wat het juist te voren deed, herstelt hetgeen in zijn schatting niet anders is dan een fout in het werk, dat hem bezig houdt.

Maar indien iemand in het hier verhaalde soms een werk van verstand wil zien, de volgende proeven zullen hem wel geheel en al van meening doen veranderen. Nemen we vooreerst eenige cellen, gelijk aan die, waarvan in de tweede proef sprake was, maar nu reeds eenigen honing inhoudend. Ik doorboor den bodem, zoodat de proviand wegvloeit en verloren gaat. Op dat oogenblik is de bij bezig met inzamelen. Nemen we op de tweede plaats eenige cellen, die bijna afgebouwd zijn en een goeden voorraad proviand bevatten. Ik doorboor den bodem, en geef uitweg aan den honing, die langzamerhand wegvloeit. De bij is op dit oogenblik aan haar metselwerk.

Wie de proeven hierboven gelezen heeft meent misschien, dat er een onmiddellijk herstel zal plaats hebben, een herstel, dat zeer dringend is; want het behoud der larve staat op 't spel. Hoe zal hij zich bedrogen vinden! De bijen vliegen herhaaldelijk uit, nu om proviand, dan weder om bouwstof, maar geen enkele houdt zich met de verderfelijke opening bezig. Zij, die inzamelde, zet het werk der inzameling voort; zij, die een nieuwe laag metselde, gaat over tot de volgende laag, alsof er niets bijzonders plaats had. Als de cellen ten slotte voldoenden voorraad bevatten, legt het insect zijn ei, sluit de opening van het verblijf en begeeft zich tot den aanleg van een andere woning zonder te

voorzien in de wegvloeiing van den honing. Twee of drie dagen daarna is geheel de inhoud dezer cellen weggevloeid.

Doch laat de bij wel uit gebrek aan verstand haren honing verloren gaan? Is het misschien niet uit onvermogen? Mogelijk is het cement, waarover zij beschikt, niet van dien aard, dat het zich hecht aan den wand eener opening, die door honing bevochtigd is. In dit geval zou hare werkeloosheid slechts een berusten zijn in onherstelbaar kwaad Onderzoeken wij, eer we besluiten. Met een tangetje ontneem ik een bij haar klontje cement en breng dit voor de opening, waardoor de honing wegvloeit. Mijn werk slaagt volkomen, ofschoon ik mij niet vleien mag in behendigheid met de metselaarster te kunnen wedijveren. Voor menschenhand is het werk tamelijk goed. Mijn troffeltje kalk verbindt zich zeer wel met de doorboorde muur en wordt hard, zoodat de honing niet meer vloeit. Zeer goed zoo. Maar hoe uitmuntend zou het dan niet zijn, als het insect, dat over zoo goed gereedschap beschikt, dit werk gedaan had? Als de *chalicodome* er zich van onthoudt, dan is het blijkbaar niet uit onmacht van haren kant, ook niet wegens ongeschiktheid der bouwstof.

Een andere opwerping. Is het niet al te erg van een insectenverstand dezen gedachten-gang te vorderen: de honing vloeit weg, omdat de cel doorboord is; om te voorkomen, dat hij wegvloeit, moet de opening worden versperd. Voor zóóveel „logica" is misschien in zijn kleine hersentjes geen plaats. Bovendien is de opening niet zichtbaar, zij is door de wegvlietende honing verborgen. De oorzaak der wegvloeiing is dus onbekend; en om van het een tot het ander te besluiten is een wel wat verheven beredeneering van noode.

Ik doorboor eene cel, die in haar eerste wording is. Een oogenblik daarna is de fout hersteld. Wij zagen reeds iets dergelijks. Hierna begint de bij met haar arbeid van proviandeering. Ik maak opnieuw een opening op dezelfde plaats. Het stuifmeel, dat de

bij voor de eerste maal komt storten, valt er door. Geen twijfel, of zij ziet de vernieling, door mij bewerkt. Duikend om zich te vergewissen omtrent den voorraad, door haar aangebracht, steekt zij de voelsprieten in de opening, die zij aanraakt en onderzoekt, zoodat zij haar noodzakelijk moet zien. Ik bemerk haar sprieten aan de buitenzijde der opening. Zij heeft de bres gezien. Er is geen twijfel mogelijk. Zij vertrekt. Zal zij terugkeeren met cement om de doorboorde cel te herstellen, zooals zij een oogenblik te voren gedaan heeft? Alles behalve. Zij keert terug met proviand, met stuifmeel, met honing en vermengt beide. Het mengsel is niet zeer vloeibaar, blijft in de opening steken en vloeit slechts langzaam. Met een stukje opgerold papier doorsteek ik de opening, die nu weer geheel vrij is, zoodat ik van beneden naar boven en omgekeerd het licht kan zien. Telkens, zoo dikwijls het noodig is, herhaal ik de doorsteking, als weer nieuwe proviand is aangebracht; ik maak de opening zichtbaar, nu eens in afwezigheid der bij, dan weder in hare tegenwoordigheid, terwijl zij aan de vermenging arbeidt. Wat vreemde zaken er omgaan in haar magazijn, dat telkens leeggeplunderd wordt, kan toch haar aandacht niet ontgaan, evenmin als de bres, die opengehouden wordt, in den bodem der cel.

Niettegenstaande dit alles ben ik drie uur achtereen met dit vreemde schouwspel bezig: de bij, vol van ijver in den arbeid, die haar bezig houdt, verzuimt een stop in haar Danaïden-vat te slaan. Zij blijft er bij het vat te willen vullen, waaruit echter de proviand verdwijnt, zoo spoedig zij is aangebracht. Zij neemt achtereenvolgens den arbeid van metselaarster en inzamelaarster ter hand; bouwt de cel, laag voor laag, hooger op en brengt telkens nieuwen voorraad aan. Zij maakt in mijn tegenwoordigheid twee en dertig tochten, nu om cement, dan om honing, en denkt er geen oogenblik aan de wegvloeiing van den honing te beletten. Tegen vijf uren in den avond wordt de arbeid gestaakt, den volgenden morgen weer opgevat. Ik laat nu den honing van

zelven wegvloeien zonder de opening vrij te houden. Eindelijk wordt het ei gelegd en de deur gesloten, zonder dat de bij iets ten opzichte van de verderfelijke bres gedaan heeft. Een stop ware anders gemakkelijk aan te brengen: één klompje cement was genoeg geweest.

Heeft zij, toen het eerste gedeelte der cel nog ledig was, niet aanstonds de opening, die ik maakte, weer dichtgepleisterd? Waarom nu hetzelfde niet herhaald? Het blijkt hier zonneklaar, dat het insect volstrekt in de onmogelijkheid is een weinigje op den afgelegden weg terug te keeren.

Ziehier nog een ander voorbeeld. In het midden ongeveer van een afgebouwde cel maak ik een opening boven den honing, een venster zoo groot als de ingang. De bij gaat nog eenigen tijd voort met proviandeeren, daarna legt ze haar ei. Ik zie het door het ruime venster heen. Vervolgens arbeidt het insect aan het dekstuk, dat langzamerhand op de meest zorgvuldige wijze versterkt wordt. Meerdere malen komt het dier bij het geopende venster en schijnt daar een onderzoek in te stellen. Maar dat is alles. De geopende cel blijft zooals zij is, geen enkel klontje cement wordt meer aangebracht. Dit gedeelte van den arbeid is van te oude dagteekening dan dat zij er zich mede kan bezig houden.

Dit is, meen ik, genoeg, om de onmacht van het insect tegenover toevalligheden aan te toonen. Mijn aanteekeningen bevatten tal van dergelijke voorbeelden. Door deze mede te deelen zou ik in herhaling vallen.

Maar het is niet genoeg de proefneming te herhalen; zij moet ook op andere wijze worden ingericht.

De bij, zooals overigens alle vliesvleugelige insecten, is overdreven zindelijk in hare huishouding. Geen vlekje mag er kleven aan haren honingpot, geen stofje of zandkorreltje wordt aan de oppervlakte der marmelade geduld. En toch is de honing aan ongevallen van dien aard blootgesteld. De bijen, die in de nabijheid haren arbeid volbrengen, ja de huismoeder zelve kan een

korreltje van haar cement in den honing laten vallen. Een vliegje verdwaalt er, aangetrokken door den geur. Een twist in de nabijheid doet het stof er om en in vliegen. Dat alles moet verwijderd worden, opdat de larve later in den voorraad van haar voedsel geen onverteerbare of schadelijke bestanddeelen aantreffe. De *chalicodome* moet de kunst verstaan hare cel te zuiveren van al wat geweerd moet blijven, en zij verstaat die kunst uitmuntend.

Ik laat vijf of zes kleine stukjes stroo op de oppervlakte van den honing vallen. De bij neemt ze een voor een er uit en gaat ze ver weg brengen. Ik zie, hoe zij zich boven den plataanboom, die daar staat, een tiental meter hoog verheft en haren last, een atoompje, aan de andere zijde gaat wegbrengen. Zij vreest den toegang tot dit oord te versperren, indien ze haar stroo liet vallen in de nabijheid der nesten. Dat alles moet zeer ver worden weggebracht.

Ik laat op den honing het ei eener *chalicodome* vallen, dat ik in een naburige cel heb zien nederleggen. De bij neemt het op en gaat het op verren afstand wegbrengen evenals het stroo; eene zaak om tweevoudige reden wel van veel belang. Vooreerst is dus het kostbaar ei, voor welks toekomst het insect zich alle moeite geeft, zonder waarde, ja een hinderlijke en hatelijke zaak, als het van een ander afkomstig is. Het eigen ei is alles, het ei der buurvrouw niets. Op de tweede plaats vraag ik mij af, zonder nog een antwoord op de vraag te kunnen geven, hoe dan toch sommige parasieten wel te werk moeten gaan, om hare larven in het bezit te brengen der door de *chalicodome* verzamelde proviand. Als zij haar ei leggen, terwijl de cel nog geopend is, zal de bij het ongetwijfeld verwijderen; en het daarna in de cel te brengen is niet mogelijk, want de bij sluit aanstonds den ingang. Wonderlijk raadsel dat voor later onderzoek bewaard blijft [1]).

[1]) De hoogst merkwaardige oplossing van dit raadsel komt later tot volle klaarheid; wij zullen er op terugkomen.

Eindelijk plant ik een stroohalm van twee of drie duim lengte, die alzoo boven de cel uitsteekt, in den honing. Het insect trekt den halm er uit, ter zijde staande, of wel zich met de vleugels opheffend. Pijlsnel is de aftocht met den van honing klevenden halm, die aan de andere zijde van den plataan wordt neergeworpen Maar het vraagstuk begint al ingewikkelder te worden. Ik heb gezegd, dat de bij, alvorens haar ei te leggen, met een klompje cement komt aanvliegen om aanstonds de deur der woning te sluiten. Het insect steunt met de voorpooten op den rand der cel en keert het achterlijf naar den honing, terwijl het zijn cement tusschen de kaken houdt. Daarna keert het zich om, ten einde de deur te metselen. Op dit oogenblik duw ik het dier een weinig ter zijde en plant opnieuw mijn stroohalm in den honing, zoodat hij bijna een centimeter boven de cel uitsteekt. Wat zal de bij nu beginnen? Zij, zoo overdreven zorgvuldig om het minste stofje te verwijderen, zal zij nu ook dien balk, die noodzakelijk den dood der larve, welker groei zij belet, moet veroorzaken, gaan wegbrengen? Zij zou het kunnen doen, want een oogenblik te voren zagen wij haar een dergelijken last uit den honing trekken en ver verwijderen.

Zij zou het kunnen doen, maar zij doet het niet. Zij sluit de cel, zij metselt het dekstuk en metselt den stroohalm er midden in. Zij maakt een aantal tochten om cement tot versterking van de deur, en telkens brengt ze haar bouwstof met de uiterste zorgvuldigheid aan, zonder zich met den halm bezig te houden. Op die wijze verkrijg ik stuk voor stuk acht cellen, boven welker dekstuk zich een mast verheft, het einde van mijn stroohalm.

Indien iemand nog een grein verstand bij dit insect meent te bespeuren, heeft hij betere oogen dan ik. Ik zie in dat alles niet anders dan een onoverwinnelijk volharden bij de handeling van het oogenblik. Het drijfrad is in beweging gebracht, de geheele machine moet volgen. Het cement is tusschen de kaken; noch de gedachte noch de wil komt bij het dier op dit weer los te

laten, vóór het zijne bestemming gekregen heeft. Ja, grootere onzinnigheid nog: de sluiting wordt met de uiterste zorg, telkens weer met nieuw cement, bewerkt en afgemaakt. De meeste oplettendheid voor die sluiting, die zonder eenig nut meer is; volstrekt geen oplettendheid voor den zoo schadelijken balk. Och, klein verstandje, dat, zoo men zegt, de insecten verlicht, gij zijt wel nabij de duisternis, gij zijt een niet!

Een ander nog sprekender feit gaat ieder, die nog twijfelen kan, overtuigen. De hoeveelheid honing, die in een cel wordt saamgebracht, is blijkbaar afgemeten naar de behoefte der toekomstige larve. Niet te veel en niet te weinig. Maar hoe weet de bij, dat de juiste hoeveelheid er is? De cellen kunnen gewoonlijk een even groote hoeveelheid bevatten, maar zij worden niet tot aan den rand gevuld, ongeveer voor twee derden slechts. Een goed gedeelte wordt alzoo ledig gelaten, en de verzamelaarster moet kunnen bemerken, wanneer het oppervlak van den honing zich tot op voldoende hoogte verheft. De honing is ondoorschijnbaar; het insect moet dus uit het ledige gedeelte der cel besluiten tot het deel, dat gevuld is. Dat veronderstelt min of meer het oog van een meetkundige, bekwaam het derde gedeelte van een gegeven lengte te bepalen. Het zou wel schoon zijn, indien het insect hier geleid werd door de wetenschap van Euclides. Wat heerlijk bewijs voor zijn klein verstand!

Vijf nog niet volkomen gevulde cellen worden door mij geledigd met een prop katoen tusschen mijn tangetje. Van tijd tot tijd, als het insect weer proviand heeft aangebracht, hernieuw ik de uitdieping, zoodat de cel nu eens geheel ledig, dan weer van een zeer dun laagje honing voorzien is. Ik bemerk niet veel onsteltenis bij mijn bestolenen, ofschoon ze mij soms verrassen, terwijl ik haar den honing ontneem: ijverig maar bedaard zetten zij den arbeid voort. Meermalen blijft een vezeltje katoen aan den wand kleven; dat nemen zij zorgvuldig op en gaan het met driftige vlucht op een afstand wegwerpen, als naar gewoonte. Eindelijk wordt,

iets eerder of iets later, het ei gelegd en het dekstuk aangebracht.

Nu verbreek ik de vijf gesloten cellen. In de eerste is het ei nedergelegd op drie millimeters honing; in de twee volgende op één millimeter; in de twee laatste op den bodem der cel, die geheel droog is, of hoogstens een weinig vet door de wrijving van het in honing gedrenkte katoen.

De gevolgtrekking is gemakkelijk. Het insect besluit niet uit de verheffing van het niveau tot de hoeveelheid honing; het oordeelt niet op meetkundige wijze; het oordeelt in het geheel niet. Het blijft verzamelen, zoolang de geheime aandrift, die tot dit werk aanzet, zich gevoelen doet; het eindigt als die aandrift voldaan is, wat ook het gevolg er van zijn moge. Eene instinctmatige gesteltenis is hier de gids, die in gewone omstandigheden onfeilbaar den goeden weg wijst, maar zich door de kunstgrepen der proefneming geheel van den weg laat afleiden.

(Wordt vervolgd.) W. G. F. Snickers.

WEBER EN ZIJN GOLIATH.

Wederom heeft Weber de pen opgenomen: de groote Duitsche dichter, die in zijn *Dreizehnlinden* zulke fiere en tevens zulke welluidende tonen hooren liet, is wederom met een meesterstuk verschenen, dat, zoo niet in lengte en omvang, dan toch in kunst en dichterlijkheid zijn lyrisch-episch gedicht evenaart. Met welbehagen hebben wij het nieuwe werk van den meester begroet, van den meester, die op de hoogten leeft, ver boven manke en kleurlooze poëzie, wier smakelooze voortbrengselen de liefhebbers van ware en zuivere dichtkunst maar al te dikwijls onaangename verrassingen berokkent. Ditmaal hebben wij reine en echte poëzie, godentaal, gelijk een groot dichter ze wel eens noemde, poëzie uit het menschelijk hart — het fijngevoelig hart van Weber — poëzie vol gloed en leven, poëzie, waar lach en tranen, ideaal en waarheid, werkelijkheid en verbeelding, ja dood en leven in een aangrijpend en hoog kunstvaardig geheel samensmelten.

Op de vraag, die Anastasius Grün, een van Duitschlands beste lierdichters, over een luttel aantal jaren eens stelde:

„Wann werdet ihr, Poeten,
Des dichtens einmal müd?"

zou, dunkt ons, Weber met een klemvol „nooit" mogen antwoorden. Immers, onder onze hedendaagsche dichters is Weber een der werkzaamste; ieder weet nog, hoe hij voor het eerst optrad voor het publiek met zijn *Dreizehnlinden*, een gedicht van tamelijken omvang, en dat alleen genoeg zou wezen om een lichtkrans om des dichters hoofd te tooveren; daarna kregen

wij zijne *Verspreide gedichten*, pareltjes van het zuiverste water, waarin wij liefelijke juweeltjes vonden zooals *Das Glückschiff*, *Morgen ist es besser*, *Abendglocken* enz.

Gaarne verbeelden wij ons den onvermoeibaren dichter, gelijk hij zelf ons zijn vrome monniken afschetste in zijn gevierd *Dreizehnlinden*, werkend tot laat in den stillen nacht, blad op blad schrijvend,

„Blatt auf Blatt mit Müh' und Sorgen ...
Schrieben sie die braven Mönche
Sommertag' und Winternächte";

beelden teekenend, gelijk dat van Elmar en van Hildegonde, lichte en vlekkelooze scheppingen, die lang voor geest en verbeelding zweven; tot hij eindelijk in geestdrift zijn laatste rijm nederschreef, niet minder tevreden dan zijn Pater Biso, toen deze, na het volbrachte werk, uitriep:

„Eben setzt ich Gloria Deo
Unter Tacitus Annalen!"

En ziedaar, om hedendaagsche taal te voeren, ziedaar geheel de „genesis" van Weber's *Goliath:* dat is de geschiedenis, eenvoudig en nederig genoeg, van zijn worden en bloeien; zoo is waarschijnlijk dat kunstjuweel in ons bezit gekomen, dat kleinood, dat hij lang in 't heiligdom van zijn dichterhart heeft gedragen, totdat hij het eindelijk uit het kostbaar schrijn nam om het aan het publiek ter bewondering over te leveren. Neen, de dichter bedroog zich niet toen hij aan zijn „liebster Magnus" zei:

„So tief bewegte mich dein kurzes Wort
Dass ich es manchen Tag im Herzen trug
Wie man een Kleinod wahrt im sichern Schrein".

Misschien, waarde lezer, is bij het hooren van den bekenden naam „Goliath" uwe verbeelding opgewekt en heeft zij u op snelle wieken verplaatst naar het zonnige Oosten, waar de held der Schriftuur leefde en stierf; welnu, maak een omkeer en trek hooger op; verlaat het vriendelijk land der palm- en olijfboomen, der rijzende zon, der sterrenrijke en zwoele nachten;

't is hooger, bijna bij de pool, dat gij den held van het verhaal vinden zult. In het koude Noorwegen, in het land van sneeuw en ijs, van gletschers en lawinen, van vlammend noorderlicht, waar korte dagen volgen op lange nachten, daar valt de droevige geschiedenis voor; daar werd zij *geleefd* door de helden zelf en dringt met hun tranen, met de stille liefde hunner harten, met hun diepe, diepe smart onweerstaanbaar door tot des lezers hart, die weenend op dat kleine treurspel staart! O neen, het is geene geschiedenis uit 's levens lente, geen verhaal van geluk en vrede, maar een zachte en treurige vertelling uit des levens gure najaarsdagen, de lotgevallen van twee zielen, wier hoop, ver boven den horizont der wereld, slechts in God en in Zijn eeuwigheid berust; met één woord, wat men u aanbiedt, lezer, is:

„Vom Goliath die traurige Geschichte".

Goliath, zoo heet de held van het verhaal, of liever, zoo luidt de naam, die hem eens half uit spot, half uit scherts werd toegevoegd; Olaf, zoo noemde hem, wie hem beminde, wie in den sterken man iets anders wist te zien, dan een krachtig lichaamsgestel, bestand te werken onder hitte en zon, zonder spoor van zwakheid of vermoeienis; „du lieber Olaf", die zoete benaming zal eens een jeugdigen mond ontvloeien en den reus als eene welluidende muziek in de ooren klinken. Reeds in de eerste verzen speelt voor onze oogen het fijne beeld van den jongen knaap, die eens zoo veel lijden op zijn levensweg zal ontmoeten, die Margit's trouwe broeder zal wezen, maar wiens hand nooit de hare zal raken, van wiens mond nooit het zachte woord van „echtgenoote" haar zal tegenruischen.

Op een morgen kwam Eiwind, Olaf's vader, over hooge bergen — niemand wist van waar — op de hoeve van Rönnedal. Knud, „der reiche Bauer", lachte tevreden, als hij den man aanschouwde, die hem werk en brood kwam vragen; hij knikte welgemoed, als hij met hebzuchtige blikken den jongen man van het hoofd tot de voeten had gemeten, den man

„Mit breiter Faust, mit Schultern von Granit
Und finsterm Blick, schweigsam und menschenscheu".

Ja dat was een goede kans en

„Zufrieden nickend nahm der Bauer wahr
Die stärken Glieder und den hohen Wuchs
Des jugendfrischen Manns und sagte zu".

Onder de bergen in het lage dal vond Eiwind een vergeten plekje, waar hij met Knud's hout en met de aakse, zijn eenig goed, zich met taaien moed in vrije uren,

„Im Morgendämmern und in Abendgrau'n",

een hutje bouwde, klein maar warm,

„Geschirmt, gen Nord und Ost,
Ein warmes Nest, in schmale Felsenspalte".

Op een morgen, „als der Frühling durch die Birken fuhr", trok Eiwind welgemoed de bergen over; aan den weetgierigen pachter, die gaarne het geheim van dit vertrek had doorgrond, had hij lachend gezegd: „Ich komme wieder". En weder kwam hij, maar niet alleen: in zijne stille hut bracht hij Randi, zijne jonge vrouw, die de dichter ons in eenige fijne doch vaste trekken met geoefende kunstenaarshand afmaalt: in zoeten eenvoud rijst voor het oog des lezers Olaf's moeder, Eiwind's zedige en stille vrouw, liefelijke zonnestraal in de arme hut:

„Ein Mädchen, blank und schlank, sein junges Weib;
Sie war der Sonnenschein im dustern Häuschen,
Sie sang zur Arbeit wo sie ging und stand
Der Drossel gleich aus inn'rer Freud' und Lust
Des liederreichen Nords uralten Weisen".

Gaarne zou ik eenige oogenblikken verwijlen bij dit zoo eenvoudig maar zoo volkomen afgewerkte portret. Waar hij vrouwenbeelden afmaalt, is Weber ver boven onze moderne dichters verheven. Wie gedenkt niet de zachte Hildegonde, de edelste verpersoonlijking van al wat er fijns en zoets in teergevoelige harten rust! Eenige breede maar vaste lijnen en daar voor u leeft het geheele beeld. Hoort liever:

„Eine Ros' im wilden Walde,
Lieblich ihm zur Seite blühte
Hildegund, der heimgegangnen
Mutter gleich an Huld und Güte".

En in den geest van den lezer teekent het beeld zich verder met wel afgemeten vorm; hem staat het vrij de heldinne met nog meer sierlijkheid, met nog grooter lichaams- en geestesschoonheid op te hemelen. Dat viertal verzen omsluit misschien de geheele manier van den Duitschen dichter. Die kleine strophe toont, hoe zijn talent te werk gaat; in haar ligt des dichters eigenlijk *procédé* besloten. Weber is spaarzaam in kleuren, maar elke kleur heeft op het doek de ware plaats; weinige lijnen zijn voldoende om zijne karakterschilderingen in het hun behoorende daglicht te plaatsen; luttel trekken zijn het, maar diep in het zuivere metaal gegrift, waaruit de dichter zijne beelden vormt; sober is hij, maar juist deze soberheid levert de proef van zijn geoefenden kunstenaarssmaak.

Doch komen wij terug tot ons verhaal. Eenige jaren wonen Eiwind en Randi in diepen vrede onder het arme dak; aan hunne zijde groeit de jonge knaap, beider beeld en beider troost, Olaf, „der blondgelockte Knabe"; heden telt hij acht jaren; nu zal hij naar de bergen, met de blanke lammeren; werken zal hij, als Eiwind en Randi — en terwijl de arme moeder een stuksken brood in zijnen knapzak schuift — terwijl zijn vader den knaap lang met treurigen blik aanschouwt — stoot deze de kleine kudde voor zich heen — en voort gaat het naar de bergen! „Nun geh' mit Gott, mein guter Junge!" lispelt de moeder. — „Olaf, Gott segne dich!" zegt de vader.

Arme, arme knaap, in gouden droomen verzonken stijgt hij het bergpad op! — Een dondren, een kraken, een bersten, een scheuren en — daverend stort de lawine naar beneden; als Olaf in het dal komt, vindt hij een wildernis, losgerukte dennenboomen, zwarte rotsklompen — maar van Randi, van Eiwind, van de vreedzame kleine hut geen spoor!

Olaf is een wees, „verwaist und einsam in der grossen Welt". O, wat vallen zij zwaar op des lezers hart de woorden „verschüttet und begraben"! „Verschüttet und begraben", mort Knud de pachter, en een dikke traan rolt uit het oog des harden mans: „Armer Eiwind!" dat was de eenige lijkrede van Olaf's vader — en weenend slaat Olaf aan de hand des pachters den weg in naar Rönnedal.

En liefelijk kwam de groene lente! Dank aan het gezelschap van Margit, Knud's dochter, dank aan de teedere en moederlijke zorgen van Kari, Margit's moeder, sloot de wonde van den jongen knaap zich allengskens toe; hoewel droef en weemoedig van inborst — een erfdeel zijner afgestorvene moeder Randi — vond de jonge wees desniettemin een lachjen op de lippen, als hij met Margit speelde of wel met haar ter schole ging, als hij hare boeken en hare lei dragen mocht, als hij haar zelf, een lichten last, op de schouderen tilde om door de opgezwollen beek te waden. O, dan was de arme knaap gelukkig; dan viel hem het leven licht.

„Sie war ihm leichte Last. Und wenn sie dann
Bei raschem Sprung, bei unverseh'nem Gleiten
Zaghaft nach Mädchenart mit leisem Schrei
Um seinen Hals die runden Aermchen krümmte,
Und wenn dan kühl an seine Wange wehte
Der goldne Reichthum ihrer Lockenfülle
Und er mit fester Hand sie sichrer hielt
Dann däucht ihm oft, als trüg er all sein Gluck,
Dann war er froh und wusste nicht warum".

Maar die heerlijke eerste schooljaren gaan zoo ras voorbij en met hen zooveel liefelijke droomen, ontloken met het eerste leven!

Olaf werd een krachtig man, zoo krachtig en flink, dat hij welhaast onder den naam van „Goliath" bekend werd: geen

was als hij zoo goed, zoo zacht van gemoed en tevens zoo onvermoeibaar op land en akker. Pachter Knud wist hem weinig dank, maar een goed woord van Kari, een lachjen ook van Margit was hem het rijkste loon. Margit sloeg gaarne — zij wist niet waarom — een vluchtigen blik op Olaf's gelaat; gaarne sloop zij des avonds in den hof om van verre den vromen zang te hooren van den jongeling, die na het drukke dagwerk met den wilden hengst van het veld terugkeerde, — en zoo liep het leven stil op Rönnedal, totdat den pachter een zoon gewerd, Erik, een knaapje

„mit grossen, dunkeln, träumerischen Augen".

Maar helaas! het kind was doof en stom; Knud tuurde uren lang op den kleine in de wieg — en de arme moeder, zij weende, zij weende,

„Und ihre Thränen quollen durch die Finger
Und tropften auf den unglücksel'gen Knaben
Der ruhig athmend ihr im Schoosse schlief".

Op zekeren avond kwamen op de hoeve lastige bezoekers: bohemervolk: morrend wierp de pachter de bende een schaap toe; den gierigen Knud ging het noode van het hart met eigen goed dat bedelaarsvolkje te spijzen. Olaf werd gelast gedurende den nacht wacht te houden. De bende tierde, at en dronk, en daar bleef het bij, — maar des morgens, als de reus naar het veld getogen was, sloeg het dievengebroed de handen aan den hengst en vond het heel eenvoudig het schoone dier aan hun reizenden wagen te spannen. Maar Rasmus, de trouwe knecht, had beide oogen wakker gehouden; hij gaf het noodsein, en terwijl de pachter den hengst van den wagen lossleurde en, door twintig bruine vuisten te gelijk geslagen, bloedend onder de hoeven der paarden viel, sprong eensklaps Olaf vooruit; in een oogslag had hij twee, drie zigeuners op den grond geslagen en als bussels stroo terzij geworpen; huilend stoof de bende uiteen en maakte zich uit de voeten, terwijl trouwe han-

den den bloedenden pachter in de hoeve te bedde legden.

Doch waar was Erik, de lieveling van Margit? Binnen stond wel de ledige wieg, maar het kind? verdwenen, gestolen! Haastig rukte de reus zijns vaders zware aakse van den muur — een lichten last voor zijne breede, trouwe hand — en terwijl Margit en Kari hem zegenden, vloog hij naar buiten. Langs hem bekende wegen schoot hij als een pijl de bende achterna, bereikte voor haar den grooten landweg, en toen zij hem nabij kwam, viel hij als een donder te midden der verstomde bende en eischte, de zware aakse dreigend omhoog heffend, Kari's lieven Erik weer. De oude hekse, die de bende geleidde, vond het raadzaam geen tweeden eisch af te wachten, en daar viel het kleine, lieve schepseltjen uit den wagen in de armen van den trouwen Olaf. En sneller dan de bliksem vloog Olaf weder de baan op. Maar eene wachtte halverwege — de arme Margit met oogen roodgeweend — en toen zij den reus met den kleine in den arm naderen zag, werd zij vuurrood, en lieflijk klonk het uit haar mond:

„O Olaf, lieber, lieber Olaf!"

„Lieber Olaf" onthoud dat woord, beste lezer; nog eens zal het in druk en lijden van hare lippen glijden — voor de laatste maal alsdan: een eeuwig en hopeloos vaarwel.

En hij „der treue, der fromme Riese", hij lachte Margit tegen en zei:

„Margit,
Ich weiss nicht, wie es ist, doch weiss ich, Margit,
Für dich und für die deinen, dir zu Liebe
Gern göss' ich all mein Blut wie Wasser aus".

O Weber, wat kent gij wel des menschen hart; hoe fijn, hoe zachtjes raakt uwe hand dat levend snarenspel, waaruit der driften wisselende, wonderreine harmonie in bevende en levende tonen als uit een bezield orgel komt opstijgen.

O dichter, wat hebt gij diep in dat diepe hart gezien, in dien

bodemloozen afgrond vol liefde en zelfvergeten, vol kiesche geheimen, vol paarlen, verborgen voor wie niet aan liefde en zelfvergeten gelooft.

Van u, dichter, mogen wij zeggen wat Heine eens van zijn eigen hart in roerende verzen schreef:

„Mein Herz gleicht ganz dem Meere,
Hat Sturm und Ebb' und Fluth,
Und manche schöne Perle
In seiner Tiefe ruht".

En stil werd wederom de hoeve; sedert lang was de pachter genezen, en Kari? Kari was voor eeuwig genezen en rustte lang reeds onder het vochtige gras: te diepe, te sterke gemoedsaandoeningen hadden haar zwak gestel ondermijnd; — Margit en Knud hadden bij de baar geweend, en Olaf had gedacht aan eene, die diep in het dal begraven lag naast hem, dien hij met den „zoeten naam van vader" noemde, aan zijne eigene moeder, vergeten en verloren in den duisteren nacht des doods. — En stiller werd het dagelijks op Rönnedal. De pachter bleef uren in stomme droomen verslonden; Margit zweeg, en zoo stil werd het, lezer, zoo stil,

„Dass jeder staunte, wenn in Föhrenwipfel
Ihr Morgenlied so hell die Drossel sang".

Nu komt het groote keerpunt van het verhaal. Gelijk in den rozenknop de fijne geuren, zoo lag in de harten van Olaf en Margit de liefde stil en ongezien verborgen: beider harten zullen verbrijzeld worden, maar indien deze aarde voor hen ongenadig en onmeedoogend is, in den hemel toch zal die liefde eenmaal ontluiken gelijk eene bloem in den eersten zonnestraal. — Op een Zondag trad Olaf in de hoeve; eerbiedig vroeg hij aan Knud de hand van Margit, maar Kari had voorlang reeds gezegd:

„Schlag' an der Bergwand rauhen Stein: umsonst!".

De pachter, wiens hart slechts gevoelig was voor geld en rijk-

dom, wees den jongen man, die hem jaren trouw gediend had, meedoogenloos de deur. „Ga heen", dat was zijn laatste woord:

„Solang du lebst, betritt nach diesem Tage
Dein Fuss mein Haus und Eigenthum nicht mehr,
Nicht Feld und Wald, nicht Säter, Weid' und Wiese!...
Dass ist mein Wort: mein Wille soll bestehn".

Fier en het hoofd omhoog, staat Olaf voor den pachter; zijn hart is verbrijzeld, maar niet zijn stalen wil; met waardigheid zegt hij aan den pachter die hem honen durft:

„Ich warb um Margit, nicht um deinem Hof...
Ich gehe schon
Doch ehrlich, wie ich kam und nicht als Schelm!
Knud Erikson, ich gehe nicht als Schelm!" —

En de reus verlaat de hoeve: niets neemt hij mede dan zijns vaders aakse en een stuksken brood — al wat hij op Rönnedal gebracht had:

„Nichts nehm' ich mit, als was ich dir gebracht:
Ein stückchen Brot, des Leibes dürft'ge Hülle
Und meines Vaters Axt. Nun fahre wohl:
Knud Erikson, ich bin dein Knecht nicht mehr!"

Ge meent, lezer, dat dit wel een droef, een hartverscheurend tooneel is: een nog droever wacht u! Arme Margit, zij wachtte op den vromen jongeling:

„Und als er kam
Trat sie dem rüstig schreitenden entgegen".

Welk een tooneel, in het leven gezien en uit het leven gegrepen; want Weber is niet alleen dichter maar ook menschenkenner en doordringend psycholoog. Daar staan zij voor ons in reinen kleurengloed, stil en stom, gelijk twee steenen beelden:

„So standen sie und blickten vor sich hin,
Die jungen Herzen voll vom bitterm Weh,
Bereit zum Scheiden, ohne Trost und Hoffnung
Auf Wiedersehn und Glück in dieser Welt".

Margit, vaarwel, zegt de reus:

„Margit für alle Zeit. — Nun muss ich gehn:

Ich denke dein! Gleich wie der Sonnenwagen
Den Angelstern unwandelbar umkreist,
So bleibt bei dir mein Sinnen und mein Sorgen".

En zij, „das Mädchen, bleich wie Schnee", zij vond het hard:

„Es ist so hart — und doch, nun musst du gehn:
Ich denke dein!"

Maar Olaf liet haar vrij, en terwijl blinkende tranen in de groote, diepe oogen zwollen, sprak hij:

„Erwäge, liebe Margit, . . . verzichte
Auf bess're Tage nicht um meinetwillen;
Versprich mir nichts! Margit, du bist und bleibst
Die freie Tochter Knuds von Rönnedal",

maar zij, de vrije dochter van den rijken Knud, met vast en beraden wil, „Olaf", zegde zij,

„Olaf, ich denke dein, solang' mein Auge
Den Himmelswagen sieht. Fahr' wohl, fahr wohl!"

O wat valt het zacht en innig treurig dat laatste, dat uiterste „fahr' wohl", zacht zooals de traan, die aan de wimpers der jonge maagd glanzend in het daglicht speelt. Een laatste handdruk — en op aarde is voor die twee harten alles geëindigd. Knud had gesproken, en moedig, al breken hunne harten, brengen zij hun offer op het altaar van plicht en zelfverzaking. En rustig schrijdt Olaf de bergen op, terwijl Margit hem lang nog achterna ziet „bis ihr das Auge schwamm", terwijl zij dacht aan hem, aan den haar trouw gebleven, „der einsam durch die wüsten Berge schritt" met zijnen hond:

„Ein armes paar: der Bettler und sein Hund!"

Haastig, haastig ging de reus: de voeten brandden hem op Knud's grondgebied,

„Und wie er sah, dass noch sein linker Fuss
Jenseits der Grenze lag auf Knud's Besitz
Als stäch' ihn eines Wurmes gift'ge Zunge
Zog er ihn jäh zurück",

— en sneller, sneller werd zijn stap, terwijl zijne gedachte hem nog wederbracht bij Margit,

„Die bleiche Margit, die am Brunnen stand
Und leise zu ihm sprach: „nun musst du gehn!"

Welke diepe menschenkennis in al die kleine, lieve trekken, door het verhaal geweven als gouden draden door een fijn kantwerk. Waarlijk hier geldt wat G. Jonckbloet in zijne studie over Weber's *Dreizehnlinden* schreef: „Wie Weber begint aan te halen ontmoet elk oogenblik nieuwe heerlijkheid, en om den schrijver recht te doen, zou men drie vierden van zijn meesterstuk moeten copieeren". — Indien ik al wat aangrijpend, roerend en schitterend is in den zang *Ueber die Berge* wilde aanhalen, dan hadde ik den geheelen zang van het eerste tot het laatste vers over te schrijven. Liever laat ik het den lezer zelf over het boek open te slaan en met eerbiedige bewondering voor des meesters groot en onmiskenbaar talent stil te staan, en wel inzonderheid daar, waar de dichter de hooge bergen, de woeste watervallen of wel den onwrikbaren moed van Olaf, zijn vurig gebed en onmeetbaar vertrouwen in God met kleurenrijk en getrouw penseel weet af te malen; in het kiezen en mengen van kleuren behoeft Weber voor zijn vriend en kunstenaar Magnus niet onder te doen.

Nu gaat het verhaal met rassche schreden voort. — Op den Byglandshof ontmoet Olaf Lars Göranson, zijns vaders broeder; uit den mond van Lars verneemt hij het geheim, dat op het leven van zijn beminden vader woog, hoe hij om Randi's liefde in een oogenblik van drift en opgewondenheid een doodslag beging, hoe hij als een vogelvrije, als een wild dier over de hooge bergen toog, — en heete tranen biggelden op de wangen van den teederhartigen reus, als hij zijns lieven vaders lotgevallen hoorde. Te goeder ure had hem de goddelijke voorzienigheid bij Lars geleid. Olaf blijft bij den goedaardigen man en bouwt

zich eene hut in het dal, maar „nicht zu nah' dem Klippenüberhang!" — Olaf immers wist hoe vernielend de lawine nederviel: zij had zijn leven, zijn geluk vernield!

En op Rönnedal? — O, op Rönnedal, daar was sinds Olaf's vertrek geen geluk meer! Zelfs de zwaluw bouwde haar nest niet meer onder het dak; Knud zat uren lang in den leunstoel aan den oven:

„Weiberworte! Sand und Sägemehl,
Des Sturms, der Laune spiel"

had de oude gezegd, als Margit hem van Olaf sprak; maar Margit had geantwoord, dat zij getrouw zou zijn aan het gegeven woord — en het grijze hoofd schuddend, zonk Knud weer in den leunstoel bij het vuur. En zoo ging het jaren. Erik werd dood gevonden in den stal: een hoefslag van den moedwilligen hengst! En op Erik volgde de pachter: de harde man stierf, maar onmeedoogend had hij zijn woord gehouden — Margit ook het hare — en nu bleef de rijke dochter van Rönnedal alleen op de hoeve.

„Die Erbin Knuds, so reich und doch so arm,
Entsagend ging sie stumm den Weg der Pflicht,
Gehorsam dem Gesetz, das Gott der Herr
Mit eig'ner Hand auf Sinai geschrieben".

Zoo ook de reus: hij insgelijks boog zich voor den plicht, en toch zijne ziel was en bleef op Rönnedal, en toen op een avond onverwachts Rasmus van Rönnedal kwam met heilvolle woorden van Margit, — o, toen scheurde de wond zijns harten weer open; toen dacht hij weer aan den ijzeren man, die hardvochtig haar en zijn geluk met voeten had getreden. Eens nog zullen zij elkander wederzien: de dichter toovert ze nog eens — een laatste maal — voor onze oogen, op de bank gezeten voor des reuzen hut, maar als de laatste zonnestraal purper en goud langs de blanke bergen giet — dan moet zij terug: dan klinkt het nog eens: „du lieber Olaf, fahr' wohl", gelijk het klonk op den

breeden landweg den eersten droeven scheidensdag. En dof mompelt Olaf:

— „Und kommt sie wieder, kommt sie wohl
Zum letztenmal, mich in mein Grab zu legen".

O ja, Olaf, dan mag zij u „die kalte Stirne küssen". En zoo, zegt de dichter:

„So klingt, ob schmerzlich, doch in Frieden aus
Vom Goliath die traurige Geschichte".

En diep getroffen sluit de lezer het boek! In vrede eindigt het; want de lezer heeft typen aanschouwd van hooge reinheid, vol van onschuldige liefde, en nochtans die liefde in eenvoud opofferend uit den grond van een diepgekwetste ziel, met een bloedend en nochtans gelaten hart. Met Olaf zegt hij: „Still, Gott regiert die Welt!" en hooger ziet hij op, hooger naar den blauwen hemel, naar het rijk van eeuwige jeugd, van eeuwige liefde, van diepen, diepen vrede, waar gebroken harten genezing en stille rust vinden in den schoot van God.

En van den hemel vaart zijne gedachte naar den genialen dichter, die deze typen wist te scheppen, die ze ontleende aan een ideaal, ver boven het enkel stoffelijke verheven, waar Dante zijne Beatrix, waar Weber zelf vroeger zijne Hildegonde zoeken ging, ver boven die liefde van zinnenlust, waaruit de moderne poëzie hare heldinnen maar al te dikwijls vormen durft. Weber weet met kieschheid die eerste, die immer levende zucht van het menschelijk hart aan te raken, in al hare beminnelijkheid, in al het zuivere van haar eerste ontluiken, in al het krachtige van haar verder bloeien, ook in het opengaan dier rozige bloemen, als de geuren bij stroomen uit haar zuiveren kelk opstijgen. In de behandeling ook van dit gevoel blijkt het ongemeene en, om zoo te zeggen, het aristocratische van zijn talent: daar viert des dichters vernuft zijn hoogste, zijn reinste triomf. Met Jonckbloet zeggen wij: „Geen vader behoeft te schrikken, zoo de hand van zijn zoon naar des dichters

boek zich uitstrekt; geene moeder te blozen, zoo hare dochter zich voelt aangetrokken door het ook uitwendig bekoorlijke boek". Wees gerust: Weber is eene hooge, reine ziel; in hem gaat de kunstenaar samen met een vastgeloovenden Christen; zijne scheppingen mag hij in het volle daglicht te voorschijn brengen; immers zij staan rechtstreeks tegenover de bezoedelende voortbrengselen der naturalistische school; zij zijn de meest welsprekende veroordeeling van het hedendaagsch bandeloos realisme. Voor Zola, Bourget en geestverwanten zijn Weber's producten een kaakslag.

Weber zeiden wij, is een reine ziel; als blijk van dit gezegde willen wij, alvorens van den dichter afscheid te nemen, de aandacht van den lezer vestigen op de groote oorspronkelijkheid van dit eigenaardig en zoo persoonlijk vernuft: namelijk de manier, waarop Weber de natuur behandelt. Wie geen rein, geen zuiver hart bezit is niet in staat de schoonheden der schepping te verstaan; en poogt hij ook een hoekje van dat groote tafereel, door den Schepper voor onze oogen uitgespreid, weder te geven, dan blijft hij nog tot een koud en gevoelloos objectivisme beperkt; zijne beschrijving moge *waar*, moge sprekend wezen, aangrijpend, ontroerend zal zij niet zijn, omdat hij niet diep genoeg heeft gevoeld; omdat hij de natuur niet heeft opgevat in betrekking met den mensch, haar koning — die wereld in een andere wereld; omdat hij slechts verven heeft geschakeerd, die het zichtbare weergeven, en in dat „tafereel vol geest en leven" nooit den grooten kunstenaar, den Schepper, heeft gezien.

Zonsopgang en zonsondergang, lente en winter, dag en nacht, al die afwisselende en steeds herbeginnende tooneelen noemt hij met Leconte de Lisle:

„Miracles éclatants du mensonge divin
Que l'heure irrésistible emporte sur son aile!"

Met den twijfelzieken Franschen dichter zegt hij aan den mensch:

„Fuis ! La nature est vide et le soleil consume,
Rien n'est vivant ici, rien n'est triste ou joyeux".

En als de wandelaar hem de oplossing vraagt van het groote raadsel, werpt hij hem dit wanhopig antwoord toe uit *Midi:*

„Vicns, le soleil te parle en lumières sublimes;
Dans sa flamme implacable absorbe toi sans fin;
Et retourne à pas lents vers les cités infimes
Le coeur trempé sept fois dans le néant divin !"

Met Weber is het geheel anders: zijn oogslag rust het liefst op het bevallige in de natuur; gaarne zingt de dichter zijn dankbaar liedeken, en dat liedeken gaat in den „grooten lofzang" niet verloren; met het lied van nachtegaal en leeuwerik stijgt het dartel en vroolijk tot den troon van God; de hoofdtoon van zijn zang is de dankbaarheid; gaarne zou hij zich ongezien in het koor zijner kloosterlingen van *Dreizehnlinden* schuiven en zachtjes medezingen:

„Lobt den Herrn, ihr Wesen alle,
All ihr Werke seiner Hande;
Lobt den Herrn: denn er ist machtig
Gütig ist er ohne Ende".

Treffend is in dezen dichter het diepe inzicht, waarmede hij zijne natuurtafereelen in verband of in contrast weet te stellen met den zedelijken toestand zijner helden. Bij hem gaat er iets van zijne helden over in die natuur; zij weent en lacht met hen; soms zelfs drijft zij met hen den spot; liefelijk rijst de lentezon daarboven op den dag van Eiwind en Randi's omkomen; 't is op een zonnigen en wonnigen lentedag, dat Kari zich voor eeuwig te slapen legt. Hielden de ouden veel van eenheid van indruk, de modernen schilderen liever door contrast en tegenoverstelling. Bij Virgilius, als Pallas de jonge held, op het slagveld omgekomen, ten laatsten male begeleid wordt, is alles droef tot zelfs het trouwe ros, dat den kop naar den grond achter het koude lijk hinkt:

„Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon

It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
Victor habet. Tum moesta phalanx Teucrique sequuntur
Tyrrhenique omnes, et versis Arcades armis".

Hoort nu eens hoe Brizeux een andere lijkmarsch beschrijft:

„Elle mourut ainsi. — Par les taillis couverts
Les vallons embaumés, les génêts, les blés verts
Le convoi descendit au lever de l'aurore:
Avec toute sa pompe Avril venait d'éclore
Et couvrait en passant d'une neige de fleurs
Ce cercueil virginal, et le baignait de pleurs.
L'aubépine avait pris sa robe rose et blanche;
Un bourgeon étoilé tremblait à chaque branche;
Ce n'était que parfums et concerts infinis
Tous les oiseaux chantaient sur les bords de leurs nids".

Aan ons behoort het niet te beslissen, wie den palm behaalt, de Latijnsche of de Fransche dichter: zeker is het, dat Weber meer naar Brizeux overhelt en daarin blijft hij de moderne opvatting ten eenemaal getrouw. Overigens, wij zijn het eens met G. Jonckbloet, waar hij zegt, dat Weber op het terrein van natuurbeschrijving den komenden dichteren nieuwe banen ontsloten heeft: immers daar inzonderheid toont Weber zich, gelijk hij voor de eerste maal optrad in zijn *Drezehnlinden*, een hoogst oorspronkelijk talent, een dichter die durft, die slechts van zich zelven uitgaat, en, waar het hem goeddunkt, het waagt, oude en afgesleten vormen te verwerpen. Onder dit oogpunt moet Weber bestudeerd en grondig bestudeerd worden: immers hij is van die zeldzamen en gelukkigen, die men leest en herleest, wier scheppingen de verpersoonlijking zijn van eene gedachte, bij wie poëzie en geestdrift vervolmaakt worden door studie en getrouwheid aan historische gegevens en die in hooge mate datgene bezitten, wat de Franschen zoo wel met den naam van „couleur locale" bestempelen.

Wie daar een bewijs van wil, blijve eene wijl slechts

staan voor het kleurenrijke doek, dat Weber in zijn *Dreizehnlinden* in den zang *Das Kloster* en ook in *Die Mette* voor des lezers oogen leven doet. Hoe harmonisch smelten in dat prachtige tafereel idealisme en realisme te zamen!

Niet alleen zijne helden, maar ook de streek, waarin zij leven, hare natuurverschijnselen, haar klimaat, in één woord het midden, waarin zijne typen zich bewegen, worden door Weber met eene kracht van penseel wedergegeven, met een gloed van coloriet, met eene nauwkeurigheid van bijzonderheden, die van eene hooge en fijne waarneming, van een dagelijks gadeslaan der natuur getuigen.

Ja, Weber is een diepzinnig navorscher der natuur, en deze, den dichter genadig, is niet ontevreden, als zij in des meesters verzen haar eigen evenbeeld als in een spiegel mag bewonderen. Trouwens de schrijver van *Goliath* schijnt met haar in allen eenvoud op te gaan en weet haar op heeter daad te betrappen. In Noorwegen zijn gedurende het koude jaargetijde de dagen kort van duur: nauwelijks verschijnt de zon boven den gezichteinder; haastig glijdt zij naar beneden, alsof zij reeds vermoeid was van de volbrachte reis; vooral verbergt zij haar liefelijk gelaat achter nevels en wolken, waaruit zij den bewoners dier slecht bedeelde landstreek een flauw en twijfelachtig licht toewerpt; maar allengskens waagt zij zich een weinig hooger; de dagen worden langer, en de bogen, die zij boven den horizont beschrijft, breeder en wijder, totdat hare stralen niet alleen licht maar ook warmte en leven doen nederdalen. Dit is in proza gezegd, lezer: bij Weber wordt dit sprekende, schilderende, vlammende poëzie. Oordeel:

„Und wieder war vorbei der harte Winter
Mit Sturm und Eis, mit nebeldüstern Tagen
Und nordlichthellen, endlos langen Nächten.
Die bleiche Sonne, die verdrossnen Blicks,
Wie schläfrig, kaum von schneebedeckten Grat

Des Bergs hinabgelugt ins öde Thal,
Um wieder rasch zu trägem Schlaf und Traum
Ins kalte Wolkenbett zurück zu sinken:
Ihr feurig Antlitz hob sie jetzt und schwang
Sich himmelan in statig weiterm Bogen,
Dem jungen Adler gleich, der jeden Tag
Der Flügel Kraft versucht, und jeden Tag
Sich tiefer taucht ins blaue Meer der Lüfte".

Welk eene vergelijking! Juist, edel, verheven! Maar ziehier nu de dartele, de lieve groene lente. Weber verstaat de taal van al de bevallige schepselen, hare kinderen:

„Auf grauer Alpenfirne schmolz der Schnee,
Der Bergsee wogt' und durch die Schluchten hallend
Vom Fels zum Felsen schäumte Sturz auf Sturz
Der Wasserfall, und brausend schwoll der Elv.
Die Drossel heim von langen Südlandsreise
Begrüsste Busch und Baum: der Kieferwald,
Im Winter tröstlich grün, sah finster drein,
Noch finsterer beim lichten Grün der Birke.
Vom Meer herauf zog warm der weiche West
Und hielt geheime Zwiesprach mit den Blättern.
Da hob die Schlüsselblum' ihr blondes Köpfchen,
Sah sich verwundert um und hauchte leise
Der Nachbarin, der Anemone, zu,
Die lächelnd aus der Felsenspalte nickte:
„Ich höre Singen! Du, ist das der Lenz?" "

Dat is eene levendige, eene frissche schildering. En toch hoe afgesleten was het *cliché!* Welke bloemlezing heeft geen blaadje gevuld met eene min of meer gelukte „Lente"?

Wilt gij nu woeste tafereelen, wilt gij hemelhooge ijsbergen, ruwe rotswanden, waar wolven en beren huizen, grauwe wolken en duistere nevels, lees dan het hoofdstuk: *Ueber die Berge.* Bij de lectuur scheen het mij, alsof een kille koude noordenwind mij uit dien zang tegenwaaide; is elk der boven aangehaalde verzen een koesterende zonnestraal, dan is elk der nu aangewe-

zen regels een kristallen waterstraal, door Weber's behendige hand in een ijskegel veranderd.

Maar indien Weber wonderen voortbrengt in het afbeelden der onbezielde natuur, nooit vergeet hij, dat deze den mensch omringt, dat zij om hem en niet *hij* om haar afgeschetst moet worden. Doorloop het werk van den Duitschen meester, en te midden dier grootsche tafereelen, uit eene gezegende of uit eene misdeelde natuur, zult gij er andere vinden, klein en aanvallig, tooneeltjes in de andere besloten gelijk het fijne edelgesteente in de kas van een gouden ring, miniatuur-lichtteekeningen, waar de natuur zoo flink wordt nagebootst, dat de lezer uitroept: „dat heb ik ergens gezien".

De lezer heeft de kiesche teekening nog niet vergeten, waarin Weber's kunstenaarshand hem Olaf voor oogen toovert, waar deze, de voeten in het heldere water en de kleine Margit op de schouderen, door de beek aan 't waden is. Nog ziet hij het lachend gelaat van den knaap als omlijst met de lange gouden lokken der jeugdige amazone; nog ziet hij hare kromme armkes om den hals van haar schoolmakker.

De lezer bewondert de trouwe copie van het leven, en het dunkt hem, dat hij ook aldus zou gewerkt hebben: hij blijve voor zulke grepen de woorden van A. de Pontmartin indachtig: „L'art ne s'y devine que de la façon dont il s'y cache". — Vele dergelijke bloemen zou ik uit Weber's *Dreizehnlinden* kunnen plukken: één slechts bied ik den lezer nog aan uit het zoo rijke veld van 's meesters *Goliath;* het tafereeltje is zoo zonnig, zoo blijde, zoo opgeruimd niet als het vorige, maar het is even welgelukt en afgewerkt: het opent den vierden zang *Auf Rönnedal.* De dichter spreekt van den jongen wees, wien op het vreemde Rönnedal, zijn nieuw verblijf, het droeve beeld der zoo noodlottig omgekomene ouders gedurig voor de oogen zweeft:

„Er sass und weinte still.
Dann ging er um die Scheune, wo am Hügel

Die grosse Buche stand; er drückte sich
An ihren Stamm und sah der Sonne nach,
Die mählich westwärts glitt. Ihn fror; er krümmte
Die kalten Hände um die kalten Kniee,
Die Schultern zog er wimmernd ein, und ass
Das letze Brot, das ihm die Mutter gab".

Slotsom: Weber is een der grootste, de grootste misschien onzer hedendaagsche dichters. Zijn *Dreizehnlinden* en zijn *Goliath* zijn blijvende meesterstukken, de sprekende getuigen van des meesters kunst, de voortbrengselen eener rijke en diepgevoelende ziel, de werken ook van een doordringenden en fijngescherpten geest. Heil den meester! Moge hij eenmaal een talrijke schaar van leerlingen, van jonge dichteren rond zijn zegewagen zien. Mogen zij gelijk hun rijkbegaafde voorganger werken voortbrengen, die de herleving zullen zijn der kunst, de zegepraal der christelijke gedachte, de terugkomst tot het onstoffelijk en onsterfelijk ideaal, tot het spiritualisme in de kunst, uit den modderpoel der realistisch-materialistische school.

Ons werk moge den lezer wat te kleurloos voorkomen; twee gedachten kunnnen ter verontschuldiging dienen. In proza spraken wij, dat is in alledaagsche taal; geen wonder dus, dat ons verhaal den kleurengloed van het oorspronkelijke niet wedergeeft. Overigens ons doel was niet eene volledige studie over Weber's *Goliath* te schrijven; dit zou eene meer geoefende en scherpere pen dan de onze passen. Alleenlijk wilden wij Weber's gewrocht doen kennen, den dichter, indien het mogelijk was, een bewonderaar, ja misschien een leerling meer winnen, de oorspronkelijkheid van zijn talent doen uitkomen en, indien wij het hopen durven, die groote en geniale figuur met een lauwerkrans huldigen. Tolle, lege, neem en lees.

Leuven. F. X. Jansen S. J.

NOG EEN WOORD OVER EZECHIËL: XX, 25—26.

Zeer korten tijd nadat mijne artikelen, getiteld: *Een modern „criticus" over den Molochdienst,* in dit tijdschrift waren geplaatst, ontving ik van een vriend het pas verschenen werkje: *Le voeu de Jephté. Etude sur le chap. XI du livre des Juges, suivie d'une notice sur Ezéchiel: XX, 25—26,* geschreven door den geleerden professor van Leuven A. van Hoonacker. Het speet mij, dat ik van dit uitstekende werkje geen gebruik had kunnen maken. Het meest interesseerde mij de *„notice"* — die toch nog 28 bladzijden beslaat — over bovengenoemden tekst van Ezechiël, die in mijn eerste artikel in 't kort was behandeld. Tegenover de ruwe verklaring van Dr. Eerdmans en andere moderne „critici" had ik eene interpretatie geplaatst, die naar mijne bescheiden meening in den letterlijken zin der woorden den besten steun vond, doch die om hare nieuwheid hier en daar wel eenig opzien heeft gewekt. Niet weinig verrassend was het voor mij te zien, dat prof. van Hoonacker de verschillende gangbare verklaringen van dezen tekst, die wel eens — niet ten onrechte — een *crux interpretum* is genoemd, de eene na de andere evenzeer als onwaarschijnlijk ter zijde stelde, om dan tot een resultaat te komen, dat eveneens nieuw mag genoemd worden.

Ik acht het passend te bekennen, dat ik, na de verklaring van prof. van Hoonacker gelezen te hebben, aan de hechtheid van de mijne wel eenigszins ben begonnen te twijfelen. Toch schijnt het mij de moeite waard een kleine vergelijking in te stellen. Wellicht valt daardoor nog eenig licht, zoo al niet op den tekst zelven, dan toch op den stand der quaestie.

De twee aan onzen tekst voorafgaande verzen luiden:

„*Ik hief Mijne hand tegen hen op in de woestijn, dat Ik hen zou verstrooien onder de volkeren en verspreiden in de landen, omdat zij Mijne inzettingen niet hebben opgevolgd en Mijne wetten hebben versmaad en Mijne sabbathdagen hebben ontheiligd en hunne oogen waren gericht naar de afgoden hunner vaderen*".

Tegenover dit gedrag van Zijn volk stelt God Zijne eigene handelwijze, uitgedrukt in de verzen 25 en 26:

„25. *En Ik van Mijnen kant heb hun wetten gegeven, die niet goed waren, en inzettingen, waarbij zij niet zouden leven.*

„26. *En Ik heb hen verontreinigd in hunne offergiften, in het doen overgaan van alle eerstgeborenen, om hen ontzet te doen zijn* [1]*), opdat zij zouden weten, dat Ik Jahwe ben*".

Allereerst komt de vraag: zijn de „wetten" en „inzettingen", waarvan hier spraak is, eigenlijke door God gegeven wetten, of moeten deze uitdrukkingen overdrachtelijk worden opgevat?

Van Hoonacker neemt het laatste aan op grond van de onwaarschijnlijkheid der zeven verschillende sententies, die door hem worden besproken. De conclusie van deze bespreking luidt: „Il résulte, croyons-nous, de l'examen qui précède qu'on ne peut arriver à une explication satisfaisante des paroles d'Ezéchiel, du moment qu'on veut y voir une allusion à des institutions législatives proprement dites". De woorden „wetten" en „inzettingen" zijn volgens den geleerden schrijver in dezen tekst slechts ironische uitdrukkingen voor de *straffen*, waarmede God telkens het afvallige Israël sloeg. „In de passage, die wij bespreken — zegt hij — wil Jehova, niet zonder eene uiting van bittere ironie, de veranderde gedragslijn, waartoe de Israëlieten zelven Hem tot

---

[1]) Zoo de gewone vertaling van het Hebreeuwsche woord. De oude Grieksche vertaling heeft: *om hen te verdelgen*; de Vulgaat (met andere vocalisatie): *wegens hunne misdaden*.

hun eigene straf hebben genoopt, tegenoverstellen aan die, welke Hij te voren had gevolgd. Hij was begonnen, niettegenstaande de onwaardigheid van het volk, met hun Zijne wet te geven, een wet evenzeer heilzaam als rechtvaardig; dat waren de „wetten en inzettingen, door welker onderhouding zij zouden leven" (vs. 11). Het volk wilde er niet van weten. In vs 24, onmiddellijk vóór onzen tekst, herinnerde Jehova nog aan de ondankbaarheid der weerspannige Israëlieten; Hij zwoer in de woestijn hen te zullen straffen, hen te zullen verstrooien onder de volkeren, te zullen verspreiden over alle landen, „omdat zij Zijne inzettingen niet hadden opgevolgd en Zijne voorschriften hadden versmaad, omdat zij Zijne sabbathdagen hadden geschonden en hunne blikken hadden gericht naar de afgoden hunner vaderen". Op dat snoode gedrag antwoordt Jehova met het gedrag, dat Hij op Zijne beurt aannam. „Daarom, zegt Hij, heb Ik hun voorschriften gegeven, die niet goed waren" enz.; dat wil zeggen: daar zij Mij hebben veracht, Mij en de heilzame wetten, de levenbrengende bevelen, die Ik hun had gegeven, ben Ik te hunnen opzichte van gedragslijn veranderd en in stede van Mijne weldaden heb Ik Mijne straffen over hen uitgestort. Deze waren „inzettingen" op hunne wijze, aangezien zij bestemd waren om het volk te verbeteren, om het tot zijn plicht terug te brengen. Maar vooral om de tegenstelling te doen uitkomen tusschen de weldaden van weleer en de straffen, die daarna volgden, duidt Jehova deze laatsten op ironische wijze aan door uitdrukkingen, die herinneren aan de vroegere bewijzen Zijner goedheid, welke het volk op zoo onwaardige wijze heeft veracht. Een analoog gebruik van de spreekwijze חקים ומשפטים, *voorschriften* (wetten) en *inzettingen*, vinden wij in dezelfde rede, vs. 18. Hier vermaant Jehova de Israëlieten om de voorbeelden hunner vaderen niet te volgen, en die voorbeelden duidt Hij aan door de woorden *voorschriften en inzettingen*, niet als zou er sprake zijn van eigenlijk gezegde wetten, voor of door de vaderen gegeven, maar

enkel *bij wijze van tegenstelling met de inzettingen en wetten* van Jehova, die het volk als regel zal moeten aannemen tegenover het *gedrag* zijner vaderen (vs. 18, 19)". Zoover prof. v. Hoonacker (p. 71—72).

De geleerde schrijver meent van de letterlijke beteekenis der woorden „wetten en inzettingen" te moeten afwijken, omdat geene der door hem besproken verklaringen, waarin deze woorden in min of meer letterlijken zin worden genomen, aan de redelijke critiek behoorlijk voldoet. Onder deze verklaringen komt echter niet eene zoodanige voor als in mijn eerste artikel (blz. 42—43) werd voorgesteld. Volgens deze bestaan de bedoelde „wetten en inzettingen" in die wetten, waardoor de Israëlieten, die zich aan afgodendienst schuldig maken, voor onrein worden verklaard en met den *cherem* (ban) worden geslagen, tengevolge waarvan zij de straf der verdelging beloopen [1]). De voornaamste hierop betrekking hebbende plaatsen van de Wet zijn door mij t. a. p. aangehaald.

Met deze verklaring bracht ik het volgende vs. 26 zoo in verband, dat bedoelde verontreiniging het gevolg was van de „offergiften", in dat vers vermeld, bij name van het „overleveren van alle eerstgeborenen"; ik verstond dit namelijk van „offergiften" aan de afgoden. Tegen deze opvatting nu, waarin ik niet alleen stond, heeft prof. v. Hoonacker bezwaar. „Wij hebben de grootste moeite — zegt hij — om te gelooven, dat de *offering van alle eerstgeborenen*, in vs. 26, kan verstaan worden van de slachtoffering der menschelijke eerstgeborenen ter eere van Moloch. Het moet nog bewezen worden, dat zelfs de volkeren, die het meest aan den bloedigen eeredienst van deze godheid waren gehecht, op eenig tijdstip de barbaarschheid zoo ver hebben ge-

---

[1]) Bij deze verklaring acht ik dan ook de Grieksche vertaling: ὅπως ἀφανίσω αὐτούς, *opdat Ik hen zoude verdelgen* (in plaats van *om hen ontzet te doen zijn*) waarschijnlijker.

dreven, dat zij geregeld alle eerstgeborenen hebben geofferd. In elk geval spreken de profeten nooit dergelijke beschuldiging tegen de ontrouwe Israëlieten uit" (p. 70).

Ik geloof niet dat het bezwaar onoverkomelijk is. Het woord כל heeft juist niet altijd de beteekenis van *alle* in den volstrekten zin ; het beteekent meermalen *allerlei*. Hiermede kan men in verband brengen, dat aan Jahwe alleen de eerstgeborenen van het *mannelijk geslacht* moesten opgedragen worden (Exod XIII, 12, 15), terwijl de Molochisten *zonen en dochters* ter eere van hunnen god in het vuur offerden. Aldus zou de uitdrukking *alle eerstgeborenen* een zin kunnen hebben als: *eerstgeborenen van beiderlei kunne* (beiderlei eerstgeborenen).

Daar evenwel het woord העבר (doen overgaan) niet alleen met betrekking tot den Molochdienst wordt gebezigd (waar het den zin heeft van *overleveren door het vuur*), maar ook voor het geven der eerstgeborenen aan Jahwe wordt gebruikt (Exod. XIII, 12) en, zooals Kuenen heeft aangetoond, bij den eeredienst in 't algemeen de beteekenis van *overgeven, toewijden* heeft, kan men uit het voorkomen van dit woord in dezen tekst van Ezechiël niet besluiten, dat daar afgodendienst bedoeld wordt. Het ontbreken eener nadere aanduiding van afgodendienst en daarbij de, althans niet onwaarschijnlijke, toespeling op Exod. XIII, 12 *(alle eerstgeborenen zult gij aan Jahwe overgeven)* doen mij dan ook, na de opmerkingen van prof. v. Hoonacker, aan de juistheid mijner interpretatie twijfelen.

Toch is er reden om ze nog niet los te laten. Die reden ligt in vs. 31 van hetzelfde hoofdstuk van Ezechiël. In mijn eerste artikel (blz. 44) werd reeds opgemerkt: „Dit vers slaat blijkbaar terug op vers 26 en is daarvan een nadere verklaring. Daar werd de god niet genoemd, aan wien de kinderoffers werden gebracht, hier blijkt dat de vreemde goden (*gillulim*) bedoeld zijn". De woorden „blijkbaar" en „blijkt" wil ik nu juist niet urgeeren, maar het bestaan van een verband tusschen de beide

verzen is toch moeielijk te loochenen. Ik laat ze hier volgen en onderschrap de overeenkomstige uitdrukkingen.

v. 26. En Ik *verontreinigde* hen in hunne *offergiften*, in het *overleveren van alle eerstgeborenen*, om hen ontzet te doen zijn, opdat zij zouden weten, dát Ik Jahwe ben.

v. 31. Door het brengen uwer *offergiften*, door het *overleveren uwer kinderen in het vuur* zijt gij *verontreinigd* aan al uwe afgoden, tot op dezen dag, en Ik zoude u antwoorden, huis Israëls?

Van den anderen kant moet ik toegeven, dat men aan het verband tusschen deze verzen kan vasthouden ook zonder mijne verklaring van vs. 26 te volgen. Onderstel, dat Jahwe in vs. 26 het volgende wilde zeggen: Ik verklaarde hen onrein bij hunne offergiften *aan Mij*, bij het overgeven van alle eerstgeborenen *aan Mij* — dan geeft vs. 31 het antwoord op de vraag: *waardoor* zij die onreinheid hebben beloopen. Dat antwoord luidt: door het brengen van offergiften en het overleveren hunner kinderen *aan de afgoden*.

Prof. v. Hoonacker is ook hier van een ander gevoelen. Hij beschouwt de verontreiniging, waarvan in vs. 26 sprake is, niet als het onmiddellijke gevolg van den afgodendienst, maar als het gevolg eener heiligschennis, gelegen in het brengen van offers aan Jahwe door onwaardigen, zijnde dan die onwaardigheid het gevolg van den afgodendienst. „Ezechiël — zegt hij — spreekt hier eene gedachte uit, die meermalen bij de profeten terugkeert, t. w. dat de eeredienst, aan Jehova gebracht onder omstandigheden, die in strijd zijn met Zijne zedewetten, door Hem wordt afgewezen en, in plaats van de goddelijke gunst of barmhartigheid te verwerven, den schuldigen wordt toegerekend als eene verontreiniging te meer... Derhalve — zoo resumeert hij ten slotte — antwoordde Jehova op hunne misdaden in 't algemeen door de straffen, waarmede Hij hen sloeg, en in 't bijzonder door het mishagen, waarmede Hij hunne offeranden ontving, zelfs die, welke Hij met den meesten aandrang had geëischt, n. l. die

betreffende de eerstgeborenen — „om hen met ontzetting te slaan, opdat zij zouden weten, dat Hij Jehova was!"".

Deze opvatting heeft m. i. ook hare bedenkelijke zijde. De geleerde schrijver geeft aan de uitdrukking *Ik verontreinigde hen*, in vs. 26, den zin van *Ik liet hen zich verontreinigen*, wat in den grond niets anders beteekent dan: *zij verontreinigden zich*. Dat deze zin mogelijk is, wil ik niet ontkennen; toch is hij wel ietwat gezocht, en in elk geval kan de opmerking gemaakt worden, dat hij van den voor de hand liggenden zin afwijkt.

Om nu tot eene interpretatie van onzen tekst te komen, waartegen noch van den eenen noch van den anderen kant iets werd ingebracht, moeten wij een *middenweg* zoeken — want ook hier kan de waarheid in het midden liggen. Elk van beide hier behandelde interpretaties moet dan iets van het hare laten vallen en iets van de andere overnemen.

Van Hoonacker vat de „wetten" en „inzettingen" van vs. 25 niet in den letterlijken zin op — en dat is altijd een bezwaar zoolang de letterlijke opvatting mogelijk is. Deze nu is bij de door mij voorgestelde verklaring wèl mogelijk.

Van Hoonacker geeft aan het *Ik verontreinigde hen* van vs. 26 een zin die op zichzelf minstens genomen niet voor de hand ligt. Bij mijne uitlegging [1]) heeft deze uitdrukking eene van de letterlijke rechtstreeks afkomende en door den Bijbel gewaarborgde beteekenis (verontreinigen = onrein maken = onrein verklaren: Lev. XIII, 25).

Ik verstond de „offergiften" en het „overleveren van alle eerstgeborenen" in vs. 26 van offers aan de afgoden. Tegen deze opvatting bestaan echter bezwaren (zie boven). Op zichzelve ligt de beteekenis van offers aan Jahwe meer voor de hand.

Dit alles in aanmerking nemende zouden wij in de verzen 25

---

[1]) Dr. van Herwerden heeft het eerst deze beteekenis in onzen tekst vermoed.

en 26, in verband met vs. 31, den volgenden gedachtengang hebben:

25. *Ik van Mijnen kant gaf hun wetten, die, als strafwetten, geene goede gevolgen voor hen hadden, inzettingen, waarbij zij niet zouden leven;* 26. *want Ik verklaarde hen wegens hunnen afgodendienst* (vs. 31) *onrein, zoodat zij bij hunne offergiften en het opdragen van hunne eerstgeborenen aan Mij onrein waren...*

Wat er nu moet volgen is quaestieus. Men kan, zooals gewoonlijk geschiedt, vertalen: *opdat Ik hen met ontzetting zoude slaan;* of met de *Septuaginta: opdat Ik hen zoude verdelgen;* ofwel met Hiëronymus: *wegens hunne misdaden* (eigenlijk *wegens hunne schuld).* De laatste vertaling, hoewel zij met de vocalisatie van den masorethischen tekst in strijd is, komt mij de meest waarschijnlijke voor, omdat zij met het voorgaande in den besten samenhang staat en zelfs de *reden der verontreiniging* aangeeft: *Ik verontreinigde hen .... wegens hunne zonde* (van afgoderij).

De slotgedachte van v. 26 is: *opdat zij door de over hen komende straffen tot de erkenning zouden komen, dat Ik Jahwe, de Heilige, de Rechtvaardige, ben.*

Ziehier wat ik na de lezing der studie van prof. van Hoonacker over dezen tekst nog gaarne wilde zeggen. Wat de zooeven gegeven interpretatie betreft, moet ik opmerken, dat ik haar volstrekt niet als de eenig redelijke en waarschijnlijke wil doen gelden — zij moet alleen het tegenwoordige standpunt der quaestie in het licht stellen. Ook de verklaring van prof. van Hoonacker heeft m. i. op zich zelve veel waarschijnlijkheid voor zich.

D. A. W. H. Sloet, Pr.

BOEKBEOORDEELING.

Theologia pastoralis complectens practicam institutionem confessarii. Auctore Jos. Aertnys Congr. SS. R. Theologiae moralis et S. Liturgiae professore. Editio altera, aucta et recognita. In 8o. XII et 284 p. Amstelodami, W. van Gulick, 1893.

De naam van Pater Aertnys is op het gebied der moraal sinds lang geen onbekende. Reeds sinds geruimen tijd hebben hem zijn *Fasciculus*, die reeds de vierde uitgave beleven mocht, maar vooral zijne volledige *Theologia moralis*, waarvan reeds eene derde uitgave het licht ziet, een gezag verworven, dat hem naast die van Lehmkuhl, van Egeren, Marc, Marres en andere nieuwere moralisten eene eervolle plaats doet innemen. Men kan echter zeggen, dat de Eerw. Schrijver de kroon op zijn arbeid heeft gezet door het nieuwe werk, dat wij hiermede den lezers van *De Katholiek* aankondigen, een werk, waarvan reeds de spoedige herdruk — de eerste druk verscheen in Augustus 1892 met eene oplage van 3000 exemplaren — eene luid sprekende aanbeveling is. De eerste uitgave heeft dan ook van de katholieke pers in Italie, Duitschland, Frankrijk, Engeland, Belgie en ons vaderland eene ontvangst genoten, die ons de spoedige verspreiding er van verklaarbaar maakt. De Schrijver heeft ons eenige schoone getuigenissen over zijn werk, getuigenissen, waaronder wij o.a. de namen ontmoeten van P. Lehmkuhl S. J. en P. F. A. L. Smit S. J., toegankelijk gemaakt, door ze, in het Latijn vertaald, vooraan in de tweede uitgave op te nemen; en terecht. Want al is het waar, dat goede wijn geen krans behoeft, toch is men verlangend, als het een boek van practische pastoraal-theologie geldt, gelijk het werk van P. Aertnys uitsluitend is, te vernemen, wat ervaren mannen er over hebben gedacht; hun gezag neemt hier natuurlijker wijze de plaats van innerlijke redenen in; daardoor wijkt alle twijfel, alle bezorgdheid, of de aangewezen weg een veilige en rechte is.

Wij willen ten minste enkele zinsneden uit die getuigenissen vertalen en den lezer voor oogen stellen. „Wij aarzelen niet — zegt P. Lehmkuhl — dit werk alle aanbeveling waardig te keuren ; de priester vindt er eene volledige, gematigde, door zielenijver geregelde handleiding om met de meest verschillende soorten van biechtelingen om te gaan. Altijd houdt de Schrijver rekening met de tijden en met het verval des geloofs, dat wij beleven" (*Stimmen aus M. Laach*, 1892, S. 454). En P. Smit schrijft in de *Studiën* (Dl. XXXIX, bl. 426): „Wien men ook als lievelings-auteur in de moraal hebbe, altijd zal deze pastoraal onschatbare diensten bewijzen ; en hij, die er de voorschriften van in zijn geest en hart geprent heeft, zal een naar gelang zijner talenten uitstekend zielsbestierder wezen".

De *Nouvelle Revue Théologique* van Doornik (T. XXIV, p. 430—434) prijst de zekerheid der leer, de degelijkheid der argumenten, de beknoptheid en duidelijkheid van stijl en vooral den overvloed van practische voorschriften ; en *The Irish Ecclesiastical Record* maakt de gewichtige opmerking: „Het werk van P. Aertnys draagt de teekenen van langdurige studie en practische ervaring".

Bij zulke getuigenissen nog onze aanprijzing te voegen, schijnt ons waarlijk overbodig. Slechts een enkel punt, dat op de tweede uitgave betrekking heeft, zij hier nog aangestipt. De Eerw. Schrijver zeide op het einde der voorrede van de eerste uitgave, en hij herhaalt het even laconisch in de tweede : „*Si quid minus rectum scripserim, ad emendandum paratus sum*". Of een recensent iets *minus rectum* in het werk van P. Aertnys ontdekt heeft, is ons onbekend ; maar de vergelijking der twee uitgaven heeft ons geleerd, dat de tweede terecht *aucta et recognita* mag heeten. Om niet te spreken van nog grooter correctie van het Latijn, zij als bewijs hiervan gewezen op het VIIe Hoofdstuk van het derde deel, waar een geheel nieuw artikel, *Examen quotidianum conscientiae*, is bijgevoegd.

Wij laten hier een kort overzicht van het geheele werk volgen. Het is in drie deelen gesplitst. In het eerste — *De dotibus confessarii* — behandelt de schrijver de eigenschappen, die een goed biechtvader moet hebben en de gebreken, waarvoor hij zich wachten moet, wil hij, dat zijn arbeid vruchten drage en Gods zegen verdiene ; alles opgeluisterd door teksten uit de H. Schrift en schoone gezegden van Kerkvaders en Kerkleeraren. Het is niet alleen eene wetenschappelijke verhandeling, maar eene voor het priesterlijk hart aangrijpende

en opwekkende overweging. In het tweede gedeelte — *De praxi generatim servanda in confessionibus* — toont P. Aertnijs den biechtvader, hoe hij als vader, als rechter, als geneesheer moet optreden. Hier vinden wij de gewichtigste punten, als het ondervragen en onderrichten der biechtelingen, het opleggen der boete, het al of niet uitstellen der absolutie, de wijze, waarop men zich ten opzichte van *recidivi* en *occasionarii* gedragen moet, uitvoerig en grondig behandeld. Hoe schoone lessen worden b. v. gegeven in art. IV van het IIIde Hfdst.: *Praxis curandi cordis duritiam*, en in art. V: *Praxis exhortandi poenitentes!* Het derde deel — *De praxi servanda in confessionibus particularium personarum* — is verreweg het grootste. Daarin voert de schrijver allerlei personen op, in groepen verdeeld volgens hunne verschillende gebreken, volgens leeftijd en geslacht, rang en stand, ontwikkeling en karakter, ziels- of lichaamskwellingen, hunne geschiktheid tot en streven naar de volmaaktheid. In 't bijzonder zij hier gewezen op den *modus se gerendi erga liberales aetatis nostrae; erga massones converti volentes; erga operarios; erga adolescentes et juvenes, circa electionem statûs vitae; erga magnates et divites;* en op de schoone handleiding ter volmaaktheid, waarvan de betrekkelijke uitvoerigheid volkomen gerechtvaardigd wordt door het woord des schrijvers, aan den H. Alphonsus ontleend: „*Acceptior est Domino una anima perfecta quam mille imperfectae*".

Na eene bespreking over de generale biechten komt nog ten slotte een hoofdstuk over de *noodzakelijkheid der missiën*, over de verhouding, waarin zij tot de biecht staan. Met waarlijk apostolischen ijver, door redenen en getuigenissen van het hoogste gezag, toont P. Aertnijs het nut en de noodzakelijkheid er van aan en wederlegt zegevierend de opwerpingen, die er tegen gemaakt worden. Een *Index alphabeticus* vergemakkelijkt nog het gebruik van het werk; de firma Alberts te Gulpen verdient om de keurigheid der uitgave allen lof. De Eerw. Schrijver heeft zijn werk waarlijk niet overschat, als hij in zijne voorrede zegt: „Lectorem commonefacere volo, me pro modulo meo potissimum scripsisse in gratiam juniorum confessariorum... Nihilominus confessarii eruditi longaque experientiâ docti non pauca fortasse in hoc opusculo invenient, quae et ipsis quoque lumen et opem latura sint". Moge hij de voldoening smaken weldra een derde uitgave van zijn uitmuntend werk te zien.

J. L.

Na veertig jaren. Een terugblik op het herstel der bisschoppelijke hiërarchie en zijne gevolgen in Nederland, door fr. A. van Kerkhoff O. C. Henri Coebergh, Vlaardingen, 1893. 8°. 144 bldz. Pr. *f* 1.25.

„Een dankoffer voor het onverdiende voorrecht, in de van ouds erkende hoofdstad der christenheid zelve, het gouden bisschopsjubilé van den doorluchtigen opperpriester te mogen medevieren, tevens een luttele wedergave voor Gods genade en de gunst van den Apostolischen Stoel, waardoor 40 jaren geleden de bisschoppelijke hiërarchie hersteld werd in ons dierbaar vaderland," — als zoodanig leidt de schrijver zijn werkje bij het publiek in.

Zijn geschrift is dus op de eerste plaats een daad van kinderlijke piëteit. Een van Neerland's zonen, priester en kloosterling, heeft het voorrecht, in Rome zelf het gouden jubiléfeest van Paus Leo te vieren, maar ook nog *ultra montes* tracht hij zich den eerenaam van „een goed Roomsch Nederlander" waardig te maken. Zijn huldeblijk aan den jubileerenden Opperpriester zal daarvan getuigenis afleggen: uit het verre Rome, waar hij den Paus aanschouwt, den bisschopsmyter met goud gekroond — „corona aurea supra mitram ejus" (Eccli. XLV, 14) — werpt deze trouwe vaderlander een blik naar zijn dierbaren geboortegrond. Daar werd, juist 40 jaar geleden, de bisschoppelijke waardigheid door een Paus in eer en kracht hersteld. Al den zegen, dien het heilig bisschopsambt daar op geestelijk en stoffelijk gebied heeft verspreid, moet het vaderland na God aan den Paus dank wijten: aan Leo XIII op diens gouden bisschopsfeest zij dus openlijk hulde gebracht voor al hetgeen Nederland aan zijn Episcopaat verschuldigd is.

Deze gedachte moet den schrijver bezield hebben, toen hij zich beijverde, om zijn feestgave voor dit heugelijk jubeltij gereed te maken. Waarlijk een gelukkige gedachte, die zijn hart en geest beiden eer aandoet. En mocht het al geen gemakkelijke taak heeten, die hij zich had gesteld, fr. van Kerkhoff kon zich met zijn uitgebreide belezenheid en zijn welversneden pen daarvoor wèl berekend achten.

Onze schrijver begint nu met „een vluchtige schets" van den treurigen toestand, waarin de Katholieken van Nederland bijna drie eeuwen hadden verzucht, gedrukt als zij gingen onder het tyrannieke overwicht der gereformeerde staatskerk. Dan komt hij tot de be-

handeling van zijn eigenlijk onderwerp: hij verhaalt ons breedvoerig de wijze, waarop het herstel der bisschoppelijke hiërarchie geschied is, en de ernstige verwikkelingen, waartoe dat feit de naaste aanleiding was, met name het ontstaan en verloop der beruchte Aprilbeweging; ten slotte laat hij ons als in vogelvlucht de zegenrijke gevolgen zien, die het herstel der hierarchie over het katholieke Nederland heeft gebracht. Dit „geschiedkundig-critisch overzicht" wordt ons geschonken in den vlotten, levendigen stijl, waardoor fr. van Kerkhoff zich op het gebied onzer letterkunde en kerkgeschiedenis reeds gunstig heeft bekend gemaakt. Tal van interessante bijzonderheden geven, als frissche bloemen op een vruchtbaar weideveld, kleur en toon aan zijn verhaal; hier en daar is het met gezonden humor gekruid en ook de stekelblaadjes van ondeugende, maar welverdiende opmerkingen ontbreken niet.

Veel nieuws evenwel mogen wij over dit onderwerp niet verwachten, en zulks te brengen, zal de schrijver zich geenszins hebben voorgesteld. Nog te versch leven de gebeurtenissen van '53 onder ons voort, vooral bij de ouderen van dagen, die ze met eigen oogen hebben aanschouwd en persoonlijk kunnen beoordeelen. En dan, om over alles, wat in de laatste halve eeuw op godsdienstig en politiek terrein plaats had, nu reeds een volledig overzicht te geven, een beslissend oordeel uit te spreken, daarvoor is de *histoire contemporaine* nog niet rijp: zij onthoudt den geschiedkundige zooveel hulpmiddelen, die hem over vroegere tijden ruimer ten dienste staan. Wanneer zelfs Dr. Nuyens eerlijk erkent, dat hij over dit onderwerp: herstelling der R. K. hierarchie, „vollediger kon zijn", dan mogen billijkerwijze aan onzen schrijver op dit stuk niet te hooge eischen worden gesteld.

Intusschen moet de critiek, wil zij niet gaan lijken op willekeurige *Lobhudelei*, even openhartig zijn in haar loven als in haar gispen. Daarom behoeft haar strenge waarheidsliefde zelfs niet een feestgave te ontzien. Van die vrijheid worde hier, met de beste bedoeling natuurlijk, eenig gebruik gemaakt.

Vooreerst wat *de methode* betreft, die onze schrijver bij het samenstellen van zijn werkje gevolgd heeft. Ruim 68 van de 144 bladzijden worden ingenomen door den tekst van ministerieele nota's, openbare adressen, dagbladartikelen, verkiezingsmanifesten, kamerdebatten enz. Waarom aan het meerendeel daarvan niet eveneens

een plaats ingeruimd in de *Bijlagen*? Zelfs de vlijtigste liefhebber van bronnenstudie zal er de voorkeur aan geven, dat citaten, wanneer ze één of meer pagina's beslaan, niet in het geschiedverhaal zelf worden ingelascht. Op die wijze wordt de gewone lezer niet onnoodig vermoeid en loopt de draad van het verhaal onafgebroken voort. Zou onze schrijver dus niet beter gedaan hebben, indien hij het meest karakteristieke dier langdradige bescheiden in een paar forsche volzinnen had saamgevat? Dit zou ongetwijfeld ook beter passen in het bestek van een gelegenheidsschrift als het zijne.

Dan moeten mij over *den inhoud* nog een paar opmerkingen van het hart. Op blz. 5 wordt men wel een weinig verrast, dat Paus Pius op eens, als een *deus ex machina*, „het tijdstip kon gekomen achten, om over te gaan tot de organisatie der R. K. Kerk in Nederland". Zeker, in denzelfden volzin gaat vooraf, dat de grondwet van '48 aan alle kerkgenootschappen volkomen vrijheid had toegekend, „om zich inwendig te organiseeren", en dat „na '48 de Ned. Katholieken het zegel op hunne vrijwording durfden vragen door het herstel der bisschoppelijke hiërarchie formeel af te smeeken van den Paus". Maar deze twee belangrijke factoren, die tot het herstel der hiërarchie *hic et nunc* het meest hebben bijgedragen, worden toch al te zeer in het voorbijgaan besproken. En even vooraf heet het nog: „Niemand was dan ook zoo vermetel te denken aan de mogelijkheid van terugkeer tot den kerkelijken toestand van vroegere eeuwen, tot een erkend en onafhankelijk bisschoppelijk bestuur. Het slechts te wenschen werd zoo zinneloos geacht, als het verlangen naar onbereikbare dingen". Maar dan het concordaat van 1827? En de nadere overeenkomst, door koning Willem II met Paus Gregorius XVI in 1841 aangegaan? „Die heb ik toch in een noot vermeld", zal de schrijver zeggen, „en tevens, dat geen van beide overeenkomsten ooit ten uitvoer is gelegd". — Jawel, in een noot! Doch men zal toen zeker niet „zoo zinneloos" geweest zijn, om ernstig te onderhandelen over „onbereikbare dingen", aan wier mogelijkheid ook maar te denken reeds „vermetel" was!

Ook vinden de adressen, die vooraf onder de Katholieken in den lande rondgingen en door de voornaamste leeken werden onderteekend, geen uitdrukkelijke vermelding. En toch is deze beweging, waartoe eminente Amsterdammers als Alberdingk Thijm, Dr. I. W. Cramer en C. F. Lurasco het initiatief hadden genomen, van niet

geringen, wellicht van beslissenden invloed geweest. Reeds zijn die mannen in vrede gaan rusten, „met het lijkgewaad des roomschen strijders om", en reeds — zoo vertrouwen en bidden we — werden zij deelachtig aan de glorie der triumfeerende kerk. Maar nu ook, eere aan wien eere toekomt! Nu behooren de namen van dat edel drietal onder ons in dankbare zegening te blijven als onafscheidelijk verbonden met het herstel der R. K. hiërarchie in Nederland!

Mijn volgende opmerking is deze. Het groote wapen, waarmee de leiders der April-beweging de toenmalige regeering bestreden, was de beschuldiging, als had de Pauselijke Stoel onze ministers om den tuin geleid en niet volgens afspraak te voren de noodige kennisgeving gedaan van de wijze en het tijdstip, waarop de kerkregeling zou geschieden. Thorbecke zelf gaf aan deze beschuldiging vasten voet, toen hij aan de Commissarissen des Konings officieel schreef, dat de Pauselijke Stoel eerst met den slag had gewaarschuwd. Welnu, over deze kwestie, terecht genoemd „een der stokken, om Thorbecke en den Paus te slaan", zou men in dit geschrift meer licht verwachten. Hiermee is niet gezegd, dat de schrijver ze geheel onaangeroerd laat. Op verschillende plaatsen laat hij niet onduidelijk doorschemeren, dat de H. Stoel in deze geheel volgens zijn goed recht handelde. Doch hierbij blijft het ook.

Dr. Nuyens in zijne *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* doet anders. Volgens onzen Nestor der vaderlandsche historie was het niet als strikte voorwaarde, maar slechts als *wensch* door de regeering geformuleerd, om vooraf kennisgeving te ontvangen: deze gewerd haar dan ook, wel is waar niet officieel of officieus, maar toch op voldoende wijze en tijdig genoeg; de pauselijke curie heeft aldus gehandeld niet uit diplomatieke behendigheid van kardinaal Antonelli, maar uit wijze voorzichtigheid, in de gegeven omstandigheden een gebiedende eisch, wilde men niet „op de vlucht gaan, nog vóór dat de storm was opgestoken". Zoo krijgen we een veel gunstiger indruk van Rome's gedragslijn ten overstaan onzer regeering.

Eenige andere punten stip ik slechts even aan. Namelijk dat aan de waardige en kalme houding, door de Katholieken overal bewaard, „toen de April-beweging gelijk een stormwind over het land heenging", niet zooveel eer wordt gegeven als zij inderdaad verdient. Vervolgens, dat de „terugblik", dien onze schrijver op *de gevolgen* werpt van het herstel der bisschoppelijke hiërarchie, aan sommigen

wel wat *te* vluchtig zal schijnen. Slechts zestien bladzijden van het geschrift worden eraan besteed. Welk een gunstige gelegenheid lag hier voor de hand, om het monumentale fondswerk: *Neerlandia Catholica*, tot gemeengoed te maken voor het groote publiek! Daar staat het in ronde getallen en sprekende namen te lezen — doch hoe weinigen krijgen het te zien — welk een wonderbare vruchtbaarheid het katholieke leven ontwikkeld heeft, sedert de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld.

Doch reeds genoeg, misschien reeds al te veel aanmerkingen, die iemand zoo spoedig in de alles behalve benijdenswaardige rol brengen van een lastigen, bedilzieken beoordeelaar. Toch ligt niets zóo verre buiten mijn toeleg, overtuigd als ik ben, hoe moeielijk de kunst en hoe licht de critiek is. Daarom worde het hier met oprechte dankbaarheid herhaald, dat fr. van Kerkhoff, even gul van hart als van hand, ons op menige bladzijde een waar feestgerecht heeft bereid. Slechts een enkel proefje, dat beter spreekt dan de warmste aanbeveling, en den lezer van zelf naar meer zal doen vragen.

Op blz. 100 wordt in grootc trekken de hooge vlucht geteekend, die de kerkelijke kunst ten onzent in den jongsten tijd heeft genomen; daar luidt het waarlijk treffend: „En onthoudt men den Roomschen den Dom van het Sticht, de Haarlemsche St. Bavo, de Rotterdamsche St. Laurens, de Leidsche St. Pancras, — worden ze in hare vernedering gelaten, de talrijke grootsche hoofdkerken in ons vaderland, daar staande als schamele weduwen, wie de kroon van haren echt ontvallen is, de vruchten van haren schoot ontroofd zijn: die heerlijke werken der middeleeuwsche bouwkunst staven het woord van den Paus, dat de Nederlandsche Katholieken niet eerst van gisteren zijn, en in het heden nog de kracht hunner vaderen hebben om andere tempels te bouwen, door bisschoppelijke handen den Heere gewijd, en waarin zij

„Nooit veraert van hunnen ouden struick
In 't wettigh kerckgebruick" [1])

aanbiddend nederknielen voor den God hunner vaderen, bij 't klingelen der altaarschel boven wierookwolken geheven, terwijl de hemelsche melodie van den liturgischen zang en de jubelende

[1]) Vondel, *Eeuwgetijde van 't Amsterd. Mirakel.*

tonen van het orgel door de gewelven bruisen als de levenspsalm hunner onsterfelijkheid".

Niet waar, zulk een passage zou menig auteur van gevestigde reputatie onzen schrijver kunnen benijden, en de bekoring, om er zoo meer te citeeren, is werkelijk groot. Doch wie daarvan genieten wil, neme het geschrift van fr. van Kerkhoff zelf ter hand; vooral het jongere geslacht zal er ook veel wetenswaardigs uit leeren. „Interroga majores tuos et dicent tibi: ondervraag uwe voorvaderen en zij zullen het u zeggen", dat woord van Moses (Deuter. XXXII, 7) past allernaast op de historie van ons onmiddellijk voorgeslacht, op den pas gelegden grondslag, waarop tegenwoordig wordt voortgebouwd.

Moge de begaafde schrijver nog dikwijls zijn werkkracht besteden aan andere monografieën uit onze kerkelijke geschiedenis, maar altoos zóó, dat zij er bij winne èn als kunst èn als wetenschap. En even welgemeend als wij dezen wensch uiten, zoo vriendschappelijk voegen we daarbij niet een raadgeving, slechts een bescheiden herinnering aan hetgeen de geniale Mirabeau eens heeft opgemerkt: „La facilité est le plus beau don de la nature, pourvu ... que l'on n'en use pas".

Dr. G. Brom.

Confessio viatoris, by C. Kegan Paul. London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. 1891.

Bekend is de sterke strooming, die in den laatsten tijd de leden der Anglikaansche kerk in Engeland terugvoert naar de oude Roomsche Moederkerk, vooral sinds Dr. Pusey van de universiteit te Oxford de geschriften der oude Kerkvaders ter onpartijdige lezing en toepassing zijnen leerlingen had aangeboden. Menigvuldig zijn dan ook de grootere en kleinere werken, waarin dankbare bekeerlingen de roeping Gods en hunne beantwoording aan Zijne genade beschreven.

Hoogst interessant op dit gebied is zeker het verhaal zijner eigen bekeering, de *Confessio viatoris*, welke de heroemde Londensche uitgever Kegan Paul voor een tweetal jaren het licht deed zien. Den lezer een kort verslag van dit werkje te geven, om hem aan te sporen volledige kennis daarmede te maken: ziedaar ons doel.

Kegan Paul is de zoon van een Anglicaanschen predikant in Somershire. De eerste katholieke indrukken ontving hij van zijne

moeder, die meermalen in het jaar de kerk der Benedictijnen te Priory Park bezocht. Omstreeks tien jaar oud, vond hij in de bibliotheek zijns vaders een werk, geheeten: *Downside discussions;* „ik las het", zoo verhaalt hij, „met warme belangstelling, doch, zooals men zich wel verbeelden kan, met weinig begrip van zaken". Eenige protestantsche controversisten hadden de „downside Fathers" uitgenoodigd tot een openbaar dispuut over de punten van verschil tusschen Rome en de protestantsche kerken, en, vreemd genoeg, de uitnoodiging was aanvaard. Een openbare redetwist had plaats, en de zaak eindigde, zooals zulke disputen gemeenlijk eindigen, zonder eenig blijkbaar resultaat. „Ik herinner mij", zoo vervolgt hij, „geene bijzonderheden, maar het was mij toch duidelijk, dat de protestantsche kampioen niet geantwoord had op alles, wat door de tegenpartij beweerd was."

Een paar jaar later las hij het in Engeland bekende werkje *Father Clement,* eigenlijk bestemd om een hevigen afkeer tegen Rome op te wekken: doch deze uitwerking miste het op het gemoed van Kegan Paul. In dit werk wordt ook het belangrijk vraagstuk opgeworpen: „Waar was de protestantsche kerk vóór de Reformatie?" en het antwoord, door den „minister" daarop gegeven, kon Kegan Paul onmogelijk volle bevrediging schenken.

Een ander boek *The nun,* ook in anti-katholieken geest geschreven, maakte evenzeer op hem niet den beoogden slechten indruk, doch wekte veeleer zijne sympathie op voor den daarin bespotten bisschop en de belachelijk voorgestelde abdis.

Doch dit alles werkte op hem slechts hoogst oppervlakkig ten goede; de vooroordeelen zijner opvoeding en omgeving verstikten het ontkiemende goede zaad en zelf getuigt hij: „Roomsche priesters en nonnen, hoe belangwekkend ook, bleven mij toch altijd toeschijnen als wezens uit eene wereld, waarin ik nooit den voet hoopte te zetten."

Op dertienjarigen leeftijd begaf hij zich naar de Latijnsche school te Eton, vandaar naar Oxford, waar hij zich op de theologie toelegde en in 1851 tot Anglicaansch geestelijke werd gewijd. Dáár ook kwam hij in kennis met den beroemden predikant Charles Kingsley, aan wiens aanvallen op Newman in 1864 wij de onsterfelijke *Apologia* van den laatste te danken hebben. Kingsley was, zooals Kegan Paul ons mededeelt, geen geleerde noch scherpzinnige

theoloog en evenmin een goed belezen historicus, doch een schitterend docent, en als zoodanig miste hij niet invloed uit te oefenen op Kegan's jeugdig gemoed. Op zijne uitnoodiging dan ook vergezelt hij hem naar diens rectoraat te Eversley met het doel, om hem bij te staan in de bediening zijner gemeente, voor welke zijn leermeester, in gunstige tegenstelling met zoovelen zijner ambtsbroeders, een warm hart bezat.

Doch ook hier zelfs liet de godsdienstviering zeer veel te wenschen over: „Wanneer b. v. — zoo verhaalt hij — de dienstdoende ondergeschikte geestelijke predikte, en Kingsley zijn taak reeds volbracht had, was deze gewend zijn koorhemd af te leggen en plaats te nemen onder den predikstoel aan de zijde zijner vrouw. Bij het einde der preek stond hij op in zijne bank en gaf den zegen in een gewaad, dat geen enkel spoor droeg zijner kerkelijke waardigheid".

Ontzenuwend op Kegan's nog geloovend gemoed was vooral de verwaarloozing der parochiën, die hij van zoo nabij aanschouwde. Door den bisschop toch was hij naar Blokham, een uitgestrekt dorp, gezonden en met vreugde had hij die opdracht aanvaard.

De omstandigheden, waarin die parochie zich bevond, zijn merkwaardig om een denkbeeld te geven van den toestand, waarin toen de kerk in sommige minder aanzienlijke plaatsen van Engeland verkeerde, en dat nog wel in een diocees als van Oxford, waarin het godsdienstig leven nog het meest opgewekt scheen. De „Vicar" van Blokham was een grijsaard van negentig jaar doch gezond en sterk. Reeds vóór meer dan vijftig jaren had hij daar zijne aanstelling ontvangen en al dien tijd had hij zijne gemeente op ergerlijke wijze verwaarloosd. De communie b. v. werd slechts driemaal in het jaar toegediend, op Kerstdag, goeden Vrijdag en met Paschen.

„Niet lang — zoo verhaalt ons Kegan Paul — voor dat ik met de zielzorg belast werd, was de wijn, die altijd slechts in een gewone zwarte flesch op de communietafel geplaatst werd, daar op zekeren keer nedergezet in eene nog ongeopende flesch. De „Vicar" wendde zich tot de communicanten en vroeg, of soms een der dames of heeren een kurketrekker bij de hand had. Men bracht hem er eenen in een zakmes bevestigd, en de dienst werd voortgezet. De „Curate" dier parochie was eveneens reeds meer dan zeventig jaren, maar van zwakkere gezondheid en volstrekt niet werkzamer

dan de „Vicar". De ergerlijke tooncelen, aan de godsdienstoefeningen verbonden, en het verwaarloozen van het parochiaal bezoek brachten den bisschop er toe om den „Curate" van de uitoefening zijner functies te suspendeeren en den „Vicar" te dwingen tot volledige afstand zijner parochie in handen des bisschops."

Het aanschouwen van zulk eene verwaarloozing van alle kerkelijke tucht, gevoegd bij het prijsgeven zooveler geloofsartikelen door de waardigheidsbekleeders der staatskerk, voerden Kegan Paul tot het ongeloof. Hij legde zijn ambt van predikant neder en ging zich te Londen op de letterkunde toeleggen. Met verloop van tijd schaarde hij zich onder de volgelingen van het positivisme. Maar ook deze leer kon geen rust schenken aan zijn dwalenden geest. Hij getuigt het zelf: „Positivisme is een recht aangenaam geloof, als de mensch sterk, gelukkig en onbeproefd is of ten minste zich onbeproefd waant, en slechts zóó lang, als een toekomstig leven en de schrikwekkende mogelijkheden daarvan niet binnentreden in den kring zijner gedachten, maar het bezit geen blijdschap voor den bekommerde en den zondaar, geen leiding voor den dwalende, geen hulp in het uur des doods".

Langzaam begon nu het zonnelicht der waarheid de nevelen van ongeloof te verdrijven: bij druppelen bevochtigde de dauw der genade zijn dorstend hart. De lezing der geschriften van Newman, bijzonder van de *Grammar of assent*, welke in 1870 verscheen en algemeen voor de meest rijpe vrucht van dezen grooten geest gehouden wordt, overtuigde hem meer en meer van de waarheid en redelijkheid der katholieke leer; de onnavolgbare *Imitatio* van Thomas a Kempis gaf zalving aan zijn hart.

Een wonder te Lourdes, aan een zijner vertrouwde vrienden geschied, bracht hem aan de voeten der Onbevlekte Maagd, den zetel der wijsheid. Zelf getuigt hij: „De bron van Lourdes heeft haar genezende kracht ook op mij uitgeoefend".

In deze stemming steekt hij over naar Frankrijk en, opmerkelijk, gelijk het reeds dikwijls vroeger geschied was, zoo ook nu: „Wat mij het meeste aantrok was juist datgene in den eeredienst van Rome, wat mijn metgezellen het meest terugstiet". En diegenen, die hun onwil om zich te bekeeren achter ware of vermeende misbruiken te Rome verbergen, herinnert hij aan het geestig woord, dat een prelaat aldaar ten antwoord gaf op dergelijke klachten eener An-

glicaansche: „Ah, madame, il ne faut pas regarder de si près la cuisine du bon Dieu".

Toch schrikte hij nog eenigszins terug voor den grooten stap, openlijk de katholieke geloofsbelijdenis af te leggen. Op zekeren dag bevond hij zich te Beaulieu met eenige vrienden en, terwijl deze zich vermaakten, was hij in de kerk gegaan en in gesprek geraakt met den pastoor, die bezig was eenige verandering te brengen in de versiering van het altaar. Deze sprak met hem over verschillende godsdienstige onderwerpen, over het Engelsche Protestantisme enz., en ten laatste zeide de pastoor tot hem: „Mais Monsieur est sans doute catholique".

„Ik had — zoo verhaalt hij — de bekoring, om te antwoorden: à peu près; maar met overweldigende kracht kwam de gedachte bij mij op, dat dit eene zaak was, waarbij geen meer of minder te pas kwam; wij waren katholiek of niet; mijn ondervrager was binnen de schaapskooi en ik daarbuiten; en zoo ik nog daarbuiten was, dan tegen beter weten in en trots zoovele vermaningen: want ik erkende, dat mijn volle overtuiging ten laatste zich gevestigd had op datgene, waarheen mijn hart reeds te voren neigde; de roepstem van God had geklonken in mijne ooren en ik moest tegen wil en dank gehoorzamen. Maar wanneer?"

Eindelijk dan had de genade gezegevierd, was alle aarzeling overwonnen. Vol dankbaarheid aan God sprak hij den 12 Aug. 1890 de katholieke geloofsbelijdenis plechtig uit in de kerk der Servieten te Londen.

Roerend en schoon beschrijft de auteur ons den toestand zijns gemoeds na zijne intrede in den schoot der Kerk. Daaruit blijkt zonneklaar, dat geen oogenblikkelijk en voorbijgaand gevoel, maar volle en diepe overtuiging, naast Gods genade, hem naar Rome voerde.

Merkwaardig genoeg schijnen ons de woorden, waarmede Kegan Paul zijne „confessio" sluit en waarin zijn dankbaar gemoed zoo luide spreekt, om ze niet in hun geheel vertaald mede te deelen: „Zij, die niet katholiek zijn — zoo zegt hij — zijn in staat te denken en te zeggen, dat bekeerlingen aan de gemeenschap met Rome deelnemen in eene zekere geestverheffing, doch dat, wanneer die geestdrift is afgekoeld, zij betreuren wat er geschied is en gaarne zouden willen terugkeeren, als zij zich niet zoozeer schaamden. Men heeft wel gezegd van het huwelijk, dat iedereen, zoodra

de plechtigheid is afgeloopen, een ander meent getrouwd te hebben en niet de bruid of den bruidegom, met wie men in werkelijkheid gehuwd is, en Clough haalt de geschiedenis van Jacob aan als eene parabel, die dit feit voorstelt. Wij huwen Rachel, naar wij meenen, en zie! des morgens is het Lia. Zoo ook is de aanblik der Kerk op een afstand: *ab extra*, geheel anders als die, welke ons verrast, wanneer wij ons aan hare hoede hebben toevertrouwd.

„Maar de Kerk is niet Lia, neen veel meer: eene schoonere Rachel, dan wij durfden droomen: hare bekoorlijkheden zijn grooter, dan wij gehoopt hadden. Wat mij betreft, ik kan zeggen, dat de tranen van geluk, gestort in den stoel van boetvaardigheid, op dien 12den Augustus, de vurigheid mijner eerste Communie, als niets waren, vergeleken bij wat ik nu gevoel.

„Dag aan dag scheen het Geheim des Altaars mij grooter toe, de onzichtbare wereld meer nabij, God meer een Vader, de H. Maagd steeds teederder, de groote schaar van heiligen meer vriendelijk, als ik het zoo mag uitdrukken, mijn bewaarengel dichter aan mijne zijde. Alle menschelijke betrekkingen worden heiliger in mijne oogen, alle menschelijke vrienden mij dierbaarder, daar zij verklaard en geheiligd worden door de verwantschap en vriendschap van een ander leven.

„Zorgen zijn in overvloed over mij gekomen, sinds God mij de genade gaf, in Zijne Kerk te treden, doch ik kan ze nu lichter dragen dan te voren, en de zegen, dien Hij mij gegeven heeft, weegt bij mij veel meer dan dat alles. Moge Hij mij vergeven, dat ik zoo lang Hem weerstand bood en hen, die ik bemin, geleiden naar het schoone land, waarin Hij mij gevoerd heeft, om daar te wonen! Ik moet het zeggen en met kracht herhalen, dat ik daarop mijn volle vertrouwen stel. Mijne ondervinding is gelijk aan die van den blinde uit het Evangelie, die evenecns van zijne genezing volkomen verzekerd was. Wel was hij nog met vele zaken onbekend, ook kon hij niet ten volle uitleggen, hoe Jesus zijne oogen had geopend, doch dit kon hij zeggen met onwankelbare zekerheid: „Eene zaak weet ik, dat, ofschoon ik blind geweest ben, ik nu zie; „unum scio, quia caecus cum essem, modo video"".

M. P. J. Möllmann.

LETTERLOOVER.

AAN DE H. MARIA MAGDALENA.

MAGDALENA, U ter eere
Rijst het dankend jubellied,
Dat Gods eindelooze liefde
Voor de zondaars hulde biedt.
Zondares en boetelinge,
Satan's prooi en kruisheldin,
Schitt'rend wonder van genade,
Wat vertrouwen stort ge ons in!

Walgend van 't genot der zonde,
Knielt ge aan Jesus' voeten neer:
Gij besproeit ze met uw tranen
Kust ze in liefde keer op keer:
En ze zuiv'rend met uw hoofdhaar,
Stort ge uw nardusbalsem uit:
Moogt gij 't blijde woord vernemen,
Dat U 't Hemelrijk ontsluit.

Boetelinge, met wat liefde
Blijft gij aan uw Jesus trouw!
Onder 't kruis van smart en schande
Staat gij als de sterke vrouw;
Jesus' lijden is uw lijden,
Jesus' smart is uwe smart,
Ied're wond uw God geslagen
Wondt tot stervens toe uw hart.

Angstig dwaalt gij om de groeve;
Afgewenteld is de steen,
't Ledig graf brengt U geen antwoord,
Wie leidt U naar Jesus heen?
Wil niet treuren MAGDALENA,
Straks aanschouwt ge uw Meester weêr,
Knielt ge, in heilig zielsverrukken,
Nogmaals aan zijn voeten neer.

Dat dan heil'ge boetelinge,
Onze beê verhooring vind' —
Veel werd U door God vergeven,
Veel toch hadt gij Hem bemind;
Vraag voor ons het vuur der liefde
Dat ons hart van schuld bevrijdt;
Met U zingen wij dan eenmaal
Eeuwig Gods barmhartigheid.

A. G. K.

AAN EEN VORMELING.

Op 't eerste Pinksterfeest
Na Jesus' hemelvaart,
Kwam God de Heil'ge Geest
In storm en vuur op aard'.

Door allen, in het huis
Vereend naar 's Heeren woord,
Werd 't hemelsch stormgeruisch
Hoog in de lucht gehoord,

Totdat het onverdoofd
Door dak en muren drong:
Daar lichtte op ieders hoofd
Een vlam, een vuur'ge tong.

En allen, daar bij-een,
Zijn van Gods Geest bestraald;
Die hun in vuur verscheen
Is in hun hart gedaald.

Hun taal werd vuur en vlam,
Hun woord vloog als de storm,
Het brandde, waar het kwam,
Vernieuwde 's werelds vorm.

* * *

Dezelfde Geest, de Heer,
Gezien toen en gehoord,
Daalde, ongezien, ook neer
In U, op 's Bisschops woord.

Hetzelfde Hemelvuur,
Dat op de Apost'len viel,
Doorgloeide, in 't heilig uur
Des Vormsels, ook úw ziel.

O, dank dien Lieven Heer
Voor dit genade-blijk,
En bid, dat nimmermeer
Zijn gave van U wijk';

Dat niets zijn liefdegloed
In uwe ziel verdoof';
Hij sterke U in het goed,
Beware U in 't geloof.

W. I. M. Herscheit.

CRUYS-MEY.

Zoowel in ons vaderland als elders bestond in vroegere tijden het gebruik om bij den aanvang der maand Mei het herleven der natuur uit den doodslaap des winters feestelijk te vieren. Het zal wel niet al te gewaagd zijn te veronderstellen, dat dergelijk gebruik zijn oorsprong vond in een heidensch feest, hetwelk Germanen en Galliërs in de lente vierden, wanneer het jeugdige groen zijn frissche kleuren ontvouwde, de bloemen hare balsemgeuren verspreidden, en de vogelen hun schoonste liederen aanhieven: het bruiloftsfeest der natuur. Evenmin zal het gewaagd zijn te vermoeden, dat de Kerk Gods, bij hare kerstening der heidenen moeite hebbende dusdanige heidensche gebruiken uit te roeien, zich er veelal op toelegde aan die feestvieringen haar heidensch karakter te ontnemen en haar een christelijken stempel in te drukken, zoodat de oude heidensche feesten, na een soort van doopsel ondergaan en een hoogere wijding ontvangen te hebben, bleven voortbestaan in een christelijken vorm. Edoch, ook deze ontaardden weder, en naarmate het geloof der middeleeuwen verflauwde, een geest van twijfel de maatschappij verkankerde, zingenot de overhand nam, werden die feesten langzamerhand weer wereldscher, misschien mag men wel zeggen: heidenscher.

Dr. G. D. J. Schotel wijdt in zijn bekend werk: *Het oud-hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw* (Haarlem, 1868) aan het wereldsche Mei-vieren op den eersten van Meimaand eenige bladzijden, waaruit het volgende hier een plaats moge vinden:

„Wij mogen ons thans niet verdiepen in een geleerd onderzoek naar den oorsprong van de viering van dien dag . . . . .; het zij dus den lezer genoeg, dat die dag bij vroegere en latere beschaafde volkeren aan de natuur en de liefde geheiligd was. Men ging dan ten rei, wijl de natuur geheel uit haren winterslaap ontwaakt, het schoone, liefelijke jaargetijde weêrgekeerd was; dan werden liefdesbanden en andere verbintenissen gesloten; dan ging de vroolijke jager in 't groene jagtbuis met de groengesierde boog ter jagt, dan werden de jeux floraux gehouden, spanden de cours d'amour hun vierschaar, dansten jongelieden in 't groen gedost en met groen versierd rondom den rijkversierden meiboom en zwolgen den geurigen meidrank, dien ook gekroonden en geletterden niet versmaadden, met volle teugen in. Overal praalde reeds bij het aanbreken van den eersten meimorgen de met groene festoenen en goud- en zilveren papieren lovertjes, waarop soms geestige en gepaste devisen geschreven waren, behangen meiboom. Burgers hadden hem voor hunne overheden en begunstigers, armen voor de rijken, schoolknapen voor hunne onderwijzers, minnaars voor hunne minnaressen, kinderen voor hunne ouders geplant. Te 's Hage vooral maakten de burgerijen van oudsher en vooral de schutterijen veel werk van zulke boomen, wier devisen „de gezintheid van het volck, wat het prijswaerd achtte, wat het stoffe tot afkeuringhe gaf rondelyck te kennen gaven.""

Tot een proeve deelt Schotel dan eenige artikelen mede uit de nieuwsbladen der 17e eeuw, en dan vervolgt hij:

„De gewoonte van „Mey-boomen van Staat" te planten is tot de Fransche revolutie in gebruik gebleven. De laatste werden door de burger-schutterij vervaardigd en, meest vóór de planting in haren doel, door de vorstelijke familie bezigtigd. Zoo ging Willem V, vergezeld van den Hertog van Bruswijk-Wolfenbuttel, den 26 April 1759 naar den schuttersdoel, waar de officiers van het Columbijnen-vaandel in hun compagnies-gewaad gekleed, vergaderd waren om hen op te wachten. Hij werd door hen naar de kamer geleid waarin deze „cieraden gereed stonden". Omtrent een uur hielden beide prinsen zich toen bezig met het beschouwen der prachtige boomen en het lezen der devisen. In vroegeren tijd was de mei-boom omkranst of hingen er versierde kroonen in, die des avonds verlicht, en door 't Hof bezigtigd werden.....

Was het een vroege, zachte lente en stonden den 1 Mei de boomen in bloei, dan was het in de steden en de dorpen een regte vreugdedag. Men wandelde tusschen en onder groene heggen en bogen, waaraan geen gouden en zilveren lovers gespaard waren; de jongelieden zonden elkander mey-giften, bloemen, galanteriën, en des avonds waren de voornaamste straten prachtige feestzalen, waarin de luchtige jeugd vrolijk opsprong en mey-zangen aanhief....

Onder de liedeboekskens zijn er die, aan dezen dag gewijd, den titel van May-blom, May-boom, May-wensch, May-liedekens, May-gift van verscheyde vogelen aan alle eerbare jonge lieden (het werk van Hendrik Albertz in de Rijp) voeren....."

Schotel deelt dan een dergelijk liedeke mede, waarvan hier de eerste strofen:

Mey-Boom.

Stemme: *Van den koek.*

Ick kom hier planten
Met geluyt, trommel en fluyt,
Eenen groenen en playsanten
May-boom, voor u deur, schoon bruyt.

Want een ider moet belyden
Dat g'om u raer schoonigheyt
Van schoone meyskens en schoon mey'en
Verr' den schoonsten mey-boom sijt. Enz.

en eindigt aldus:

„Evenals op de feesten der heidenen, wisselden op de christelijke zich geestelijke en wereldsche vreugde af, ja het schcen, dat hoe ernstiger de eerste, des te grooter de laatste en niet zelden deze een parodie van gene was. Men denke aan het dauw slaan op Hemelvaartsdag; dan zag men in den vroegen morgen eene door sterken drank bedwelmde menigte naar buiten gaan en den heiligen dag zingende en stoeijende begroeten. Op het pinksterfeest liet men witte duiven, symbool van den H. Geest, in de kerken vliegen, de dag na het feest was aan Mars en Bacchus gewijd en de witte en vergulde duif het mikpunt van den schutter. De hervorming heeft vele misbruiken afgeschaft, doch die op die heilige dagen ge-

vierd werden, waren zoo diep in 't leven des volks gedrongen, dat noch Luther, noch Calvijn, noch kerkelijke, noch wereldlijke banbliksems ze konden afschaffen. Wel hield men er geen gewijde duiven meer op na, versierde men geen kerken met groen en bloemen, sliugerde men geen palmfestoenen langs hare wanden en altaren, maar aan de plegtige omgangen, het vogelschieten, de pinksterdansen, spelen en liedcren hield men vast." —

Aldus Dr. Schotel; maar terwijl wij met hem ons verheugen, dat de hervorming een aanleiding en een gelegenheid was om vele misbruiken af te schaffen, betreuren wij het niet minder, dat van den echt christelijken geest der middeleeuwen, tegen het opkomen der reformatie, zooveel verloren was gegaan, betreuren wij het ook, dat met vele andere godsdienstige gebruiken ook het vieren van de Mei, niet op wereldsche maar op godsdienstige wijze, namelijk het vieren van de „Cruys-Mey" in onbruik is geraakt. Wel is dat eigenaardige, mystieke feest niet ten volle door de hervorming uitgeroeid, — immers tot in de 18e eeuw schijnt het nog eenigermate bestaan te hebben, getuigen de liedjes, die nog in latere zangboekjes voorkomen, — maar zeker was het feest minder algemeen geworden, en het innig-godsdienstige, het kinderlijk-geloovige was er uit verdwenen, gelijk uit het vervolg dezer bladzijden blijken zal.

Elders heeft dit feest zich nog in stand gehouden.

Men leest bij Auerbacher (*Anthologie*, 1831): „Ohne Zweifel wurde dieses Volkslied [hij bespreekt n.l. een mei-kruis-lied] gesungen, wenn nach alter Sitte der Maienbaum aufgerichtet wurde. Noch heutzutage sind in mancher süddeutschen Dorfgemeinde die Maibäume mit den Leidenswerkzeugen geschmückt." En Hölscher (*Das deutsche Kirchenlied vor der Reformation*, 1848) schrijft: „Einer besonderen Andacht und mystischen Betrachtung des Leidens Christi war der Monat Mai gewidmet; die Mystiker auch eben sollen diese Sitte eingeführt haben. Noch heutiges Tages wird in manchen süddeutschen Dorfgemeinden ein Mayenbaum aufgerichtet und mit den Leidenswerkzeugen geschmückt. Das Festum lanceae et clavorum Domini, und Inventionis s. crucis fällt in dieselbe Jahreszeit.

So finden wir denn für diesen Zweck unter andern alten Liedern namentlich dieses, welches in sehr verschiedenartiger Gestalt erhalten ist. Uhland a. a. O. theilt aus dem 15 Jahrh. 3 verschiedene Ausgaben davon mit." Aldus deelt Bäumker *(Das kath. deutsche Kirchenlied*, I, S. 614) mede, en hij voegt er zelf bij: „Noch jetzt lebt das Lied im Volksmunde fort. Birlinger (*Schwäbische Volkslieder*, 1864, n°. 29) theilt dasselbe mündlich aus Wormlingen mit."

Hieruit ziet men tegelijk, wat onder „Cruys-Mey" verstaan moet worden, namelijk een vereering van het H. Kruis en den lijdenden Christus in een Meiboom, daartoe versierd met de werktuigen des lijdens.

Gelijk zooeven vermeld is, brengt Hölscher de Cruys-Mey in verband met het feest van Kruisvinding en dat van de Lans en Nagelen des Heeren, welke in Mei gevierd worden: of dit verband werkelijk bestaat, zal wel moeielijk uit te maken zijn; echter is het niet onwaarschijnlijk, dat die feesten op de richting en opvatting der mystieke theologen van invloed geweest zijn. Het feest van Kruisvinding, dat een echten historischen grond heeft, al is het waar, dat „unläugbar die Berichte über die Begebenheiten bei Auffindung des heiligen Kreuzes schon früh den festen Boden der Geschichte verlassen haben, in den Flusz der Sage gerathen und von ihren leichten Wellen fortgerissen sind," [1]) — dat feest is reeds tamelijk vroeg van Frankrijk uitgaande omstreeks 800 naar Rome gebracht en vandaar allengs over heel de Kerk verspreid. en behoort dus mede tot de oudste feesten van de Westersche Kerk.

Volgens Beck [2]) is Hendrik Suso [3]) de eerste geweest, die de overweging van Christus' lijden met de Meimaand verbond.

---

[1]) *Kirchenlexicon*, VII, Sp. 1092.

[2]) *Geschichte des katholischen Kirchenliedes* (Köln, 1878), S. 109.

[3]) Hendrik Suso, wiens geboortejaar bij verschillende schrijvers varieert tusschen 1280 en 1300, werd te Constanz geboren uit het aloude en voorname geslacht *vom Berg* of *Berger* (van vaderszijde)

Beck zegt van hem:

„Bei der tief allegorisirenden Geistesrichtung dieses Gottesgelehrten mag ihn hierzu der Umstand bewogen haben, dasz die Kirche am 3 Tage des Maimonats das Fest Kreuzerfindung feiert und der alte Volksglaube seit den frühesten Jahrhunderten den Anfang des Monats Mai mit einer ganzen Reihe von Festlichkeiten umgab, unter denen das Pflanzen von grünen Reisern (Maibäume oder „Meyen" genannt) die üblichste und weitverbreiteste war. Suso fasste diesen Volksgebrauch, welcher lediglich die Besiegung des Winters durch den Frühling bekunden sollte, allegorisch-mystisch auf und brachte den Maibaum mit seinem zarten Blätter- und Blütenschmuck in Beziehung zum Kreuze, welches ebenfalls der Baum des Sieges nach harter Zeit geworden ist und in den Gnaden des Erlösungswerkes ebensoviele geistige Blüten hervorsprossen liesz, wie Venantius Fortunatus bereits Jahrhunderte früher vom hl. Kreuze ähnlich gesungen hatte:

Treues Kreuz, du Baum an Würde
Einzig, edel, ausgesucht,
Nie ein Wald trägt solche Zierde,
Trägt solch Blüte, Laub und Frucht!
Süszes Holz, du trägst mit Würde
Susze Nägel, süszc Wucht.

„„Kam der Mai heran", so schreibt Diepenbrock, *Heinrich Suso's Leben und Schriften* (Regensburg, 1829), Cap. 15 — „da setzte Suzo „ihm (dem Mai) einen geistlichen Strausz auf. Unter allen schönen „Zweigen, die je wuchsen, konnte er nichts Aehnlicheres finden dem

---

en *Säussen* (van moederskant). Van zijne moeder nam hij den naam *Säusz* aan, waarnit Suso ontstaan is. Op 13-jarigen leeftijd trad hij in de orde der Dominikanen; zijn aanleg deed hem overhellen tot het predikambt, meer dan tot de hoogere theologische studien; hij werd, evenals Tauler, een der voornaamste mystieken der 14e eeuw, en stierf, naar men vrij algemeen aanneemt, op 25 Januari 1365 te Ulm, waar hij in den kruisgang van het Dominikanerklooster begraven werd. In 1613 stiet men, bij opgravingen daar ter plaatse, op zijn lijk, dat nog niet verteerd was en een liefelijken geur verspreidde. Kardinaal Melchior von Diepenbrock heeft zijn werken uitgegeven in 1829 (*Kirchenlexicon*, in voce).

„schönen Maien, als den wonniglichen Ast des heiligen Kreuzes, der „blühender ist mit Gnaden und Tugenden und aller herrlichen Zierde, „als alle Maien jemals blühten und Blumen trugen. Seine Begierde „galt den geistigen Maien; ihm sang er: Salve Crux Sancta! Dieser „Gedanke, mit den Maibäumen die Erinnerung an das Leiden Christi „zu verbinden, griff in der Folge immer mehr Platz, so dasz viele „Lieder, die als eigentliche Volkslieder beim Pflanzen der „Maien" „gesungen zu werden pflegten, die stete Beziehung auf das Kreuz „und Leiden Christi beibehalten haben." "

Dezelfde schrijver deelt ons op blz. 108 een lied mede voor dit feest, dat, door Suzo in het Latijn gedicht, later door zuster Elsbeth Stagel in het klooster te Winterthur in het Duitsch vertaald is :

Der geistliche Meyen.

Wer sich des Meiens [1]) wölle
zu dieser heilgen Zeit,
der ge [2]) zu Jesu Christo
da der Meien leit leit
da findt er ware freud.

Den Meien, den ich meine,
das ist der liebe Gott;
Er hat umb [3]) unsert willen
gelitten schimpf und spott spott.

So gen [4]) wir zu dem kreuze
und schen den Meien an,
der stet in voller blute
der uns Maria gebar gebar
on [5]) allen Wandel [6]) zwar [7]).

So gen wir zu den füssen,
die nägel sind drein geschlagen;
Wir wollen das leiden Christi

---

[1]) Maibaum. [2]) der gehe. [3]) um. [4]) gehen. [5]) ohne. [6]) Aenderung. [7]) wahrhaftig.

in unsern herzen tragen tragen,
Wie uns die priester sagen.

So gen wir in die seiten,
die sind weit aufgetan,
Sollen die lieben selen
des morgens fein beten gan gan.
den heilgen geist empfahn.

So gen wir zu den händen,
die sind gar ser verwundt;
Wir sollen des leiden Christi
schliessen in herzens grund grund,
so wird die sel [1]) gesund.

So gen wir zu dem haupte,
die kron druckt darein;
Wir sollen dem lieben Gott danken
für seine marter und pein pein
und grüssen die mutter sein.

Wir sollen dem lieben Gott danken
Seiner marter mit innigkeit,
Denn er will uns mitteilen
Seine barmherzigkeit keit,
Seind [2]) uns die sünden leid.

Maria ging in garten
Sie sucht ihren lieben son;
Sie fand in unter den juden
wol unter den juden ston ston [3]),
hoch an das kreuz geschlan.

Das kreuz das war ser lange,
das kreuz das war ser breit,

---

[1]) Seele. [2]) sind. [3]) stehen.

Da Christ der edele herre
Sein marter anc [1]) leidt leidt,
für alle Christenheit.

Zooals men ziet, is dit een passielied, toegepast op de Mei. Nog een ander dergelijk lied uit denzelfden tijd vinden wij bij Beck (S. 110).

Geistliches „Meyen gehn".

Wer nu wölle meien gehn
in dieser lieben Zeit
Dem zeig ich meine meien
der uns frewden geit [2]);
Der meien, den ich meine,
daz ist der zarte got,
do er ging auf Erden
do lede er menchen spot.

Menschliches Wesen
in doch nie verdroz [3])
Die marter war nit [4]) süze
die minen im das gepot;
Ge wir zu dem kreuze
und nemen das meine war!
er stet in roter plute [5])
den uns die meit [6]) gebar.

Se [7]) wir en sein haupte
daz ist von dorne wunt;
Wer dorne dick [8]) gedenket,
des selé wirt gesunt.
Sehn wir an seine hende!
die sint mit nageln durchslagen;
wir schullen [9]) daz seine leiden
in unserm herzen tragen.

---

[1]) an = waaraan. [2]) gibt. [3]) war ihm nie zu viel. [4]) nicht. [5]) Blut. [6]) Magd, Jungfrau. [7]) Sehn. [8]) oft. [9]) sollen.

Sehn wir an seine seiten!
die ist aufgetan;
do schullen die lieben sele
dez morgens meien gan.
Sehn wir an seine füze!
die sint mit nageln durchport [1])
daraus ist unz geflozzen
dez himmelreiches hort [2]).

An dez kreuzes este [3])
do pluet [4]) roter wein,
Den schenket man lieben gesten
die müzzen lauter sein.
In den ewigen frewden
do schenket man Kypper-wein
do müzzen die liebe sele
von wienen trunken sein.

Hoffmann von Fallersleben deelt in zijn *Horae Belgicae* (Pars II, p. 25) nog een paar strofen mede van een soortgelijk Duitsch lied, terwijl Wackernagel in zijn groot werk over het Duitsche lied nog enkele andere opgeeft.

Doch veel schooner dan deze Duitsche mystiek-allegorische gezangen is een Nederduitsch, een Hollandsch lied, door Hoffmann (t. a. p. blz. 23 en 24), Moll (*Joës Brugman*, II. blz. 171) en Willems (*Oude Vlaemsche liederen*, blz. 448) gelijkelijk medegedeeld met eenig verschil van lezing.

Hier stelt de dichter den Meiboom voor als het kruis, als den boom des levens,

„Crux fidelis, inter omnes
Arbor una nobilis",

die „bi den wech op enen berch, die also hoghe is, geset is"; daaronder „sal hem verposen so wie sine sonden te rechte be-

[1]) durchbohrt. [2]) Schatz. [3]) Aeste Zweige. [4]) blüht.

screien wil". En nu een keurige gedachte: op den boom klimt Christus „die fijne nachtegale, hi sanc so lude die vij noten hoech [de zeven kruiswoorden], so dat sijn edel hartken is ghebroken"; de nachtegaal stierf „omme die minne van eenre scoenre joncfrouwen", namelijk de H. Kerk. Doch laten wij den dichter in zijn eenvoudige taal zelf aan het woord:

Och hoe lustelic is ons die coele mei ghedaen
ende sprutet uut met bloemkens menigherleie;
So wie met druc en liden is bevaen [1]),
in Jesus wonden sal hi hem [2]) vermeien.

Nu sint die telgheren [3]) wide uutghespreit,
ende bloeyen scoen ghelijc den roden rosen:
so wie sine sonden te rechte bescreien wil,
onder desen boem so sal hi hem verposen.

Die mei [4]) is ons al bi den weeh geset
op enen berch ende die is also hoghe,
opdat een ieghelic sonder let [5])
die rosenmei vrilic aenscouwen moghe.

Hoe recht op ghewassen so is die edele mei,
gheplantet in also diepen dale,
dat is Maria die maghet rein;
van minnen so starf die fijne nachtegale.

O edel nachtegale — die alre scoenste boem
ende hadde sine blade so wide doe [6]) ontloken —
hi sanc so lude die vij noten hoech
so dat sijn edele hartken is ghebroken.

Nu is die nachtegale hier ghebleven doet
al omme die minne van eenre scoenre joncfrouwen;
hi is gheeomen al uut sijns vaders scoet,
waer sach ieman ghelicheit [7]) deser trouwen

[1]) bevangen [2]) zich. [3]) takken. [4]) meiboom. [5]) hinder. [6]) toen. [7]) gelijkheid.

So wie sine sinne noch onghestadich sijn
ende uutgedeilt tot eerdesceu creaturen,
die merke wael aen den nachtegale fijn,
hoe hi den doet om onsen willen wolde liden.

Dit lied heeft Hoffmann overgenomen uit een handschrift der 15e eeuw. In een liederboekje, „gheprent" in de 16e eeuw bij Harmen Jansz. Muller „tot Aemstelredam", staat een andere lezing van hetzelfde lied, welke genoeg afwijkingen vertoont, — o. a. het klimmen van den nachtegaal in den kruisboom, — om hier eveneens opgenomen te worden.

Hoe minlijc is ons de cruicen boom ontdaen [1])!
het spruiten gheluwe [2]) bloemkens aender heiden.
So wie met druck, met lijden is bevaen,
in Jesus wonden sal hi hem vermeiden.

Die mei die is al biden weeh geset
Op eenen berch die staet also hoghe,
omdat een ieghelijc soude sonder let
den soeten cruicen mei aenschouwen moghen.

Nu staen des meien tacken uitghespreit
ende bloeyen schoon ghelijc rode rosen.
So wie sijn sonden hier schreit,
onder desen boom sal hi hem verposen.

Recht opghewassen is dat edel grein
ende is gheplant in also diepen dale,
dat is Maria die suiver maghet rein;
van minnen so starf die fiere nachtegale.

---

[1]) geopenbaard. [2]) gele. De gele roosjes waren een zinnebeeld van vreugde. Verscheidene liederen melden van gele of goudgele roosjes; deze groeien niet op de kerkhoven, maar in 't groene veld, waar vreugde te plukken is (Noot van Willems).

Die fiere nachtegael des cruicen boom opclam,
hi heeft sijn veerkens so wijt ontloken [1]),
hi sanc so luide op die vij noten hooch,
so dat sijn edel hertken is ghebroken.

Nu is die fiere nachtegael ghebleven doot
om minnen van eender suiver jonefrouwen,
hi quam te hoghe al uit sijns vaders schoot;
wie hoorde ie [2]) ghelijc deser trouwen?

So wie sijn sinnen onghestadich sijn
ende tleven set op aertsche creaturen,
die merket aen dese nachtegale fijn,
hoe hi den doot om ons woude besuren [3]).

Moll (t. a. p.) heeft uit een ander liederboekje: *Het Hofken der geestelijcker Liedekens* (tot Loven, bij Rutgeert Velpius, Librier in Ingelborch, 1577) een weinig afwijkende lezing van ditzelfde liedeke laten afdrukken.

Een ander lied vinden wij in *Een deuoot ende profitelijck Boecxken* van 1539 (opnieuw uitgegeven door den Heer Scheurleer, en aldaar te vinden op blz. 189), waar de nachtegaal de zeven woorden zingt:

Ick wil mi gaen vermeyden
In Jhesus liden groot
Van daer en wil ic niet sceyden
Int leuen noch in die doot.

Tis een prieel met bloemen.
Bedaut met menighen traen
Och mocht ic daer in comen
Mijn trueren waer al ghedaen

---

[1]) Een zieke vogel zet zijn veertjes op. [2]) ooit. [3]) doorstaan.

Men hoort den nachtegael singen
Al onder den scerpen doren
Sijn herte is vol van minnen
Die wilt die macht horen

Een liedeken heeft hi gheheuen
Al onder den doren groen
O vader willet hen vergheuen
Sij en weten niet wat si doen.

Die schaker badt om vrede
Hi mocht wel hebben prijs
Die nachtegael singt/ nog heden
Suldy sijn int paradijs.

O vrouwe siet hier dinen soon
Joannes die moeder dijn
Ick hebse v beuolen
Wilt haer behoeder sijn.

Hi sanck wel also hooghe
Mijn God waer om laetstu mi
Sijn herte wert hem drooghe
Te drincken begheeret hi.

Men scanc hem daer te drincken
Edic met galle ghemengt.
Sijn hooft dat liet hi sincken
Hi sprac/ verruult is alle dinck.

O vader in uwen handen
Beueel ick minen gheest
Met also soeten sanghe
Voer hi in een ander foreest.

Hi liet die violette
Al onder den cruyce staen
Die hem te Nazarette
So ootmoedelijc hadde ontfaen.

Hi liet die open roose
Aent cruyce hangen soe root
Haer bladerkens liet si risen
Die nachtegael bleef van minnen doot.

Ziehier nog een ander lied over dit onderwerp uit hetzelfde boek. Hier wordt het „vriesen en sneeuwen" des vervlogen winters vergeleken met de wet des Ouden Verbonds, die „vergaen is". De mei is gekomen, het nieuwe leven, de nieuwe wet: daar „singhen de vogelkens op dat groene hout, dat sijn die engelkens menichfout". De Meiboom, Christus, „bloeyt so iuechdich" en noodigt al, die belast zijn, tot hem uit, hij „sal v ontladen van sonden"; die dorst hebben moeten „ter fonteynen" komen, om van het water te drinken, dat Christus ons „minnelijc wil schincken". Doch hooren we hoe de dichter zingt [1]):

De lusteliken mey Christus playsant
Vol alder duechden groene
Is doer den heyligen gheest als nu gheplant
In alle gheloouige koene
Die tot desen meye scrijt
Wort van alle sonden quijt
Sijn duecht ende alle sijn leuen
Wil hem Christus minnelijc gheuen

Het vriesen het sneeuwen is nu ghedaen
Den winter mach ons niet dwinghen
Die wet des ouden testaments is al vergaen
Die liefde moet al volbringhen
Die vast aen Christus liefde cleeft
Ende lief sinen broeder heeft
Als hemselven / na Paulus leeren
Hi volbrengt die wet des heeren

[1]) De punctuatie laat wel iets te wenschen over, doch ze is diplomatisch getrouw.

Die vogelkens singhen op dat groene hout
So vrolijck onbedwonghen
Dat sijn die engelkens menichfout
Ende alle ghelouige tongen
Die singhen / glorie fijn
Moet Christo inden hemel sijn.
Pays mannen ende vrouwen
Die op sijn woert betrouwen

Desen meyboom Christus so inechdich bloeyt
Met duechden menigerhande
Hi heeft ons met dau bespocyt
Sijn bloet tot eenen onderpande
Comt al die belast sijt / ende slaeft
Tot mi seyt hi / ghi wort gelaeft
Ick sal v ontladen van sonden
Mijn iock is licht bevonden.

Sijn goddelijc woert is een ghebloeyet rijs
Daer wij op mocten beeten
Dwelck is beseghelt na Gods aduijs
Met Cristus bloedich sweeten
Hi heeft den helschen viant groot
Die sonde / ende die eeuwige doot /
Verwonnen tot allen daghen.
Ende al onsen last ghedragen.

Coemt ter forteynen die so oueruloedich staet
Wilt vanden water drincken
Het welc int ecwighe leven gaet
Christus wilt ons minnelijc schincken
Want daer vloeyt wt Christus buyck
Leuende water tot onsen gebruyc
Die heijlige gheest eersame
Sceuct hi om niet / tot onser vrame [1])

[1]) voordeel.

Ghcloeft si den meyboom victorieus
Die ons God schanc wt minnen
Wten gheslachte Juda corragieus
Een leeu niet om verwinnen
Christus dien eewighen mey.
Die maect alle herten vrey
Met sinen gheeste iucchdich
Die hem versoecken vruechdich

O Prinche Jhesu / meyboom ghebenedijt
Soe lustelijck ontploken
Ontfangt ons in v armkens wijt
Aent cruce voer ons ontloken
Ghi sijt onsen troost ende alle ouse vruecht
Alleenliken bi uwer duecht
So worden wij deelachtich
In ws vaders rijc warachtich.

Ook in de 17e eeuw schijnt op sommige plaatsen van ons land de vereering des H. Kruises in Mei nog gebuikelijk te zijn geweest; althans de Delftsche begijnenvader, pastoor Stalpert v. d. Wielen zingt in de *Gulde-iaers-feestdagen* (1635) op „III May" in zijn trant ook nog een lied van de „Cruys-Mey". Het is een vrije bewerking van het *Pange lingua gloriosi lauream certaminis;* de hooge mystieke allegorie der middeleeuwen moge hier niet meer te vinden zijn, het is toch een verdienstelijk gezang, ofschoon men zeggen moet, dat het 't schoonst is op die plaatsen, waar hij de Latijnsche hymne vertaalt.

Komt ten Cruyce, Mey-bekijckers,
D'eelsten boom is opgericht:
Noyt warande droegh yet rijckers
't Zy van smaeck, 't zij van gezigt,
Soete sparren! Soete spijckers
Maer noch soeter was 't gewicht.

Vonw uw' tacken, boom verheven,
Schrickt de onverdiende straf,
Van den gheen, dic u het leven
End' dijn hout die stijfte gaf,
Opdat ghy zijn le'en gedreven
Aan u, spand met swacker staf.

Ghy had toch alleen de waerde
Van te draghen op uw' stam
Het rantçoen van gans de aerde,
Die door u ter haven quam,
Als u met sijn leden swaerde
Jesus het onnoosel lam.

Jesus, schepper van de blommen,
Jesus, planter van de Mey,
Gunn' ons in sijn Cruys te rommen [1]),
En met een oock vry geley
Om by hem te mogen kommen
Daer het vry is van geschrey.

Heyligh hout, ghy doet ons hopen,
Ons in desen Paeschen-tijd,
Van de sonde eens t' ontknoopen,
Om van nu voordaen bevrijdt,
Door het enghe pad te loopen
Daervan ghy de wijser zijt.

Tot het slot van ons' gebeden
Geven wy van minst te meest
Lof, met neergheboghen leden,
Hem die altijt is gheweest
Eenigh en Drievuldigh mede,
Vader, Soon en Heyl'gen Geest.

---

[1]) roemen.

In een handschrift, dat uit de eerste helft der 17e eeuw dagteekent en te Brussel bewaard wordt [1]), komt eveneens nog een lied op de „Cruys-Mey" voor; dit lied, ons door den Eerw. Heer Eppink ter hand gesteld, en tot dusverre geheel onbekend, moge hier nog een plaatsje vinden:

O boom daaraen gehangen heeft
De vrucht die ons het leven geeft
Gij cont mijn siel vermaeken
Ick roep wt sherten gront, ick roep wt sherten gront,
Wie sal mij geven taller stond
't Cruijcen vrucht te smaeken.

Hoewel den meij sijn rijcdom thoont
met nieuwe groenicheyt gecroont
ten can mij niet vermaken. Ick roep enz.

Hoewel den meij nieuw bloemkens brengt
al 't purper met den sneeuw vermengt
ten can mij niet vermaken. Ick roep enz.

Wat boom zijn dichte schaduw biet
terwijl de son haer straelen schiet
ten can mij niet vermaken. Ick roep enz.

Wat boom des hemels vruchten draecht
hoe seer teoleur en smaeck behaecht
ten can mij niet vermaken. Ick roep enz.

O noynt genouch gepresen boom
plant in mijn hert der sonden schroom
en doet mij naer u haecken

---

[1]) Prof. Acquoy vermeldt dit merkwaardig handschrift op blz. 10 en 11 van zijn verhandeling over het geestelijk lied. De Utrechtsche kapelmeester Eppink heeft het in zijn geheel laten copieeren en zal er, naar men zegt, ook binnen kort een studie over publiceeren.

Opdat ick uyt den gront, opdat ick uyt den gront
mijns herten wensche taller stont
van u vrucht te smaeken.

O boom daeraen mijn leven hanght
uwe schaduw mij ontfanght
gij cont mijn siel vermaecken
Ick wensch met hert en mont, Ick wensch met hert en mont
dat ick mach met een vast verbont
de weirelt versaecken.

In andere katholieke gezangboeken uit dezen en lateren tijd, zoover ze in ons bereik lagen, zijn geen dergelijke liederen meer te vinden, behalve in het veel verspreide werkje van Theodotus, namelijk *Het Paradijs der geestelijcke en kerkelijke Lof-sangen*, en in den *Singende Swaen*; doch uit deze liederen is niet alleen de mystiek maar zelfs ook alle lyrische gloed verdwenen, en zij dragen onmiskenbaar het karakter van hun tijd: onbeholpenheid, nuchterheid, stijfheid, ziellooshеid. Men hoore slechts:

Komt, laet ons gaen
Den groenen Mey in-draghen,
Daer den Pellicaen
Jesus op heeft gherust.
Hy heeft voldaen
Voor ons, nae zijn behaghen/
Onse sonden saen
Door zijn bloedt uyt-gheblust.
Desen Mey 't ontfaen
Had Christus grooten lust:
Omdat hy soude doen te niet,
Die Evam door den boom verriet.
Triumph' en accoort
Brenght desen Mey-boom voort.

Dus wilt u spoen/
Desen Mey in te haelen:
Want hij kan ons voen

Met alle weelden fijn:
Ons schulds rantsoen
Wou Christus eens betaelen
Aen het kruyce koen,
Dit was den wille zijn.
Deses Meyboom groen
Is ons een medecijn:
Zijn kostelijcke vruchten soet
Des vijands machte vluchten doet.

Wordt niet vermoeydt
Van desen Mey ghepresen,
Want uyt hem soo vloeydt
Alle gheneughte soet,
Lief'lijck hy bloeydt
Van bloemkens uyt-ghelesen,
Want hij is besproeydt
Met Christus dierbaer bloedt:
Dus niet en verfoeyt
Den Mey in uwen moet,
Die voor ons is victorieus/
Triumphant ende glorieus.

Broeders ghemeyn
Laet ons nu contempleeren
Desen Mey-boom reyn,
Waer door ons wordt bereydt
Een wegh, certeyn,
Waer door men moet passeeren
Nae dat edel greyn
Christus, ons saligheydt,
Want nae 's Hemels pleyn
Gheen ander padt en leydt,
Dan door het kruys ons Heeren snel,
So hij ons heeft gheleerdt seer wel.

Aldus zong (?) ten jare 1621 de Vreeswijker godgeleerde Aegidius Haefacker of Afhacker; men ziet, de poëzie gaat hier schuil

onder allerlei rijmelarij. Nog erger maakt het de Goudsche pastoor Willem de Swaen in zijn zangboek (ed. 1728, blz. 195):

Van oude tijden
Pleeg men sig te verblijden,
En zijn vreugd te verbreye
In den tijd des groene Meye;
En men plag op dien dag
Te verwekken zoet gelag:
Omdat het groene gras
Het welk' den winter had benomen,
Weder was
Voor d'oogen van den mensch gekomen
Met de Meye-boom
Die haer toonden fraey en groen
In dit sayzoen.

In meen'ge steden
Is 't gebruyk nog op heden
Dat men plant Meye-Boomen
Voor de huysen van de Vroomen,
Die in stand houden 't Land
Met hun wel-begaeft verstand.
Noyt heeft er oog aenschout,
Noyt isser celder Mey gevonden,
Dan dat Hout,
Aen 't welken Christus hing vol wonden
Voor onse boose zonden,
God voldoende voor ons schuld,
Met liefd' vervuld.

Wij zijn 't (o Wonder!)
Die den Heer van den Donder
Uyt dees wereltsche stranden
Brengen wil tot 's hemels Landen:
't Helsche Beest is wel meest
Voor des Heeren Kruys bevreest:
Wel aen dan houd dien Mey
In uw' gedagten t' allen tijden.

En 't geschrey
Van Jesus, die ons quam verblijden
Door sijn bitter Lijden;
En gij zult nae weinig tijd,
Staeg zijn verblijdt.

Wil op dan menschen,
Ende doet 't geen wij wenschen;
Plant in 't hert 't Kruys des Heeren,
Wil gestaeg dien Mey-Boom eeren:
Stelt dog vast Christi Mast
Soo ontgaet gij d' helsche last,
Omhelst dien waerden Boom,
Aen welken Christus heeft gehangen:
Zijt niet loom
In desen Mey-Boom te ontfangen;
Soo sal d' helsche Slange
Van u vlugten als een schelm,
Voor desen Helm.

Wat een verzen! Men betreurt daarbij den tijd van Hendrik Suso en onze diepgevoelde middeleeuwsche liederen.

Voor zoover bekend is geworden uit hun program, hebben de bewerkers van het uit te geven *Algemeen gezang- en gebedenboek* de „Cruys-Mey" niet in hun cyclus opgenomen. In Duitschland is bij de herleving van het kerkelijk lied aan de oude gewoonte weer een plaats ingeruimd, en Mohr heeft in zijn schoon boekske *Psälterlein* het oude Duitsche lied ter viering van den Mei-Kruisboom in nieuwer vorm weer opgenomen. Ter vergelijking zij ook dit lied nog medegedeeld, tevens als proeve, hoe men het oude een niet al te schadelijke verjongingskuur kan laten ondergaan:

Wer sich will herzlich freuen
In dieser Maienzeit,
Dem zeig' ich einen Maien,
So Freude uns verleiht.

Der Maie, den ich meine
Das ist der liebe Gott;
Als er hie ging auf Erden,
Da litt er manchen Spott.

Es hat ihn nie verdrossen,
Im Fleisch bei uns zu sein;
Sein Leben war voll Marter,
So gab's die Lieb' ihm ein.

Nun gehn wir zu dem Kreuze,
Des Mai'n zu nehmen wahr;
Er steht in roter Blüte,
Den uns die Maid gebar.

Laszt uns sein Haupt beschauen,
Das ist von Dornen wund;
Wer daran oft gedenket,
Des Seele wird gesund.

Beschauen wir die Hände,
Durchbohrt von Henkers Hand;
Dem all sei unser Sinnen
Hinfüro zugewandt.

Beschauen wir die Seite,
Die wir geöffnet sehn;
Da sollen liebe Seelen
Fruhmorgens maien gehn.

Beschauen wir die Füsze,
Mit Nägeln tief durchbohrt;
Daraus ist uns geflossen
Des Himmelreiches Hort.

An seines Kreuzes Aesten,
Da blühet roter Wein;
Den reicht man werten Gasten,
Die sollen lauter sein.

Im Himmel, in der Freude,
Schenkt Gott gar süszen Wein;
Da mussen wohl die Seelen
Von Wonne trunken sein.

Zou ook bij ons dergelijke restauratie niet mogelijk zijn? Misschien zou een bewerking van onze schoone Hollandsche liederen wel een plaats kunnen vinden op den 3n Mei.

W. P. H. Jansen. Pr.

KATHOLIEKENVERVOLGINGEN IN RUSLAND.

Van tijd tot tijd vindt men in de dagbladen een of ander kort bericht, waaruit blijkt, dat de Katholieke Kerk in Rusland bij lange na niet de vrijheid geniet, waar zij rechtmatige aanspraak op maken mag. Met volle recht echter kan van een „*Darkest Russia*" gesproken worden; want veel geschiedt er in Rusland, waarvan ons nooit of nimmer eenige kennis gewordt of waarvan de toedracht ons slechts verdraaid en vervalscht ter oore komt. Oorzaak hiervan is, dat het Russisch gouvernement maar al te zeer reden heeft sommige zijner handelingen geheim te houden en zekere pers er daarenboven belang bij heeft de geschiedenis van vele zaken te vervalschen. Terwijl op die wijze de joodsche dagbladen een verschrikkelijk gejammer aanheffen, als de keizer aller Russen hardhandige maatregelen neemt ten opzichte der Joden, die hun woekerbedrijf ten koste zijner onderdanen uitoefenen, terwijl die maatregelen als het schreeuwendst onrecht worden voorgesteld, zwijgen diezelfde bladen en hebben zij altoos gezwegen, wanneer de meest onrechtvaardige, en dikwijls gruwzame behandeling den katholieken in Rusland wedervoer.

Wij hebben hier niet het oog op de vervolgingen, welke de Polen hadden te verduren na de bekende opstanden ten einde hun onafhankelijkheid te herwinnen; deze waren zoo gruwzaam, dat de klachten van dat rampzalige volk niet konden gesmoord worden. Die vervolgingen echter golden meer Polen als nationaliteit. Maar wijl de Russische regeering begrijpt Polen nimmer voor goed te zullen bedwingen, zoolang het zijn aloud geloof behoudt, zoo is haar voornaamste streven daarheen gericht het

volk van Rome los te maken en niet alleen onder hetzelfde wereldlijk maar ook onder een zelfde geestelijk bestuur te vereenigen. Tot dusverre zag zij haar pogingen mislukken. Wat men ook den Polen moge ten laste leggen, nimmer zal men hun onwrikbare gehechtheid aan het aloude geloof der vaderen kunnen ontkennen, en vandaar ontstonden vervolgingen, welke in list en sluwheid en in wreedaardig geweld niets toegeven aan de vervolgingen der eerste christeneeuwen, maar welke tevens geloofshelden vormden, even moedig en onversaagd als de eerste christen martelaren. De Russische regeering doet al haar best het buitenland onkundig te houden van de tyrannieke maatregelen, ter bevordering harer doeleinden genomen; niet altoos evenwel mag haar dit gelukken, en zoo zijn er bijzonderheden bekend geworden, welke ons den aard dier vervolgingen genoegzaam leeren kennen.

Wat wij hier zullen mededeelen is hoofdzakelijk ontleend aan eenige brieven, welke het den vervolgden gelukt is aan hun vrienden buiten Rusland te zenden. Deze zijn ter kennis gekomen van de redactie der *Historisch-politische Blätter*, die ze voor eenigen tijd openbaar gemaakt heeft. Ter inleiding eenige korte opmerkingen, aangaande den godsdienstigen toestand in het gedeelte van Polen, vanwaar deze ballingen afkomstig zijn.

Het bisdom Chelm omvat dat gedeelte van Polen, hetwelk vroeger met den naam van Podlachien bestempeld werd en thans Siedlec heet. De diocesanen er van zijn deels Polen, deels Ruthenen, en behooren tot den Grieksch-katholieken godsdienst; het zijn de zoogenaamde geunieerden. Hun onmiddellijke nabijheid en omgang met de Latijnsch-katholieken was oorzaak, dat zij vele gebruiken, devoties, broederschappen en gezangen der Latijnsche kerk in de hunne begonnen in te voeren en hun kerken in te richten zooals wij de onze. Orgel, banken, preeken biechtstoelen, in de oostersche kerk onbekend, ja zelfs meerdere altaren — in de oostersche kerk is er altoos maar één,

een hoofdaltaar — vonden achtereenvolgens een plaats in hunne kerkgebouwen. Begrijpelijker wijze werd daardoor de band tusschen hen en Rome steeds nauwer toegehaald en de overeenkomst met den Grieksch-schismatieken godsdienst van het oppermachtige Rusland immer zwakker. Dit verdroot de Russische regeering, en reeds in 1839 gelastte zij den toenmaligen bisschop Philippus Szumborski in de kerken van zijn diocees een zoogenaamde reiniging te houden van al de nieuwigheden, de laatste jaren daarbinnen geslopen. Dat woord „reiniging" was een zachtere term ten dienste van het buitenland voor de geweldadige invoering van den Russisch-schismatieken ritus. Voor een oogenblik gaf de door ouderdom verzwakte bisschop aan het verlangen der regeering toe en vaardigde een herderlijk schrijven uit, waarin hij eenige veranderingen in den ritus voorschreef, met het gevolg echter, dat het volk weigerde de kerken te bezoeken en de bisschop daarenboven een vermanend schrijven van Paus Gregorius XVI ontving. Met innerlijk christelijken ootmoed gaf de bisschop een nieuwen herderlijken zendbrief uit, waarin hij de gegeven voorschriften terugtrok en zijn kudde om vergiffenis bad voor de gegeven ergernis.

Hoe gebelgd de regeering te St Petersburg ook was over deze handelwijze, men dorst nog niet zoo door te tasten als reeds in Lithauen was geschied, men had nog te veel te ontzien, en vandaar konden de grijze bisschop en ook nog zijn opvolger behoudens eenige kleinere plagerijen rustig hun diocees blijven besturen tot aan het jaar 1863. Toen echter brak de groote Poolsche opstand uit, welke in tranen en bloed gedempt werd, en nu achtte de regeering zich door niets meer gehouden : list en ruw geweld werden beurtelings te baat genomen. Eerst zond zij als voorzitter van het bestuur van kerkelijke aangelegenheden een zekeren Czerkawski, Tartaar van geboorte, een man, die maar al te zeer gereed was de inzichten der regeering te dienen. Hij stuitte echter op den onoverwinnelijken wederstand van

den bisschop, die daarin trouw door zijn geestelijkheid en zijn volk werd ter zijde gestaan. Na drie jaren zag Czerkawski het vergeefsche van zijn moeiten in en greep hij naar andere middelen. De moedige bisschop werd op het onverwachtst in den nacht opgelicht en naar Lublin gebracht. Daar trachtte men hem voor een Judasloon om te koopen, en toen dit mislukte, voerde men hem in ballingschap, waar hij na eenige maanden overleed. Als zijn opvolger werd tegen alle kerkelijk recht in door de regeering aangewezen een onwaardig priester, Wojcicki geheeten, die als professor op het diocesaan-seminarie haar reeds gewichtige diensten als verklikker bewezen had. Het is te begrijpen, wat het bisdom van zulk een herder te wachten stond. Hij begon met priesters, even onwaardig en omkoopbaar als hij, in het geheim in het dioces te halen, ze aan te stellen tot zijn raadgevers, tot professoren aan het seminarie, tot dekens.

Uit de kerken werden alle gebruiken van den Latijnschen eeredienst verbannen, en de ritus werd wederom op Russische leest geschoeid. Maar Wojcicki en ook zijn even waardige opvolgers Kuziemski en vooral de beruchte administrator Popiel mochten veranderen zooveel zij wilden, mochten de goede priesters in ballingschap doen wegvoeren, slechte priesters er voor in de plaats brengen, de seminnaries van hun goede studenten berooven om ze met allerlei nietswaardigen op te vullen, het hielp niets, het volk was en bleef trouw aan zijn ouden godsdienst.

Nu list niet baatte, nam men zijn toevlucht tot geweld, en het zou een pijnlijke last zijn al de tooneelen te moeten schilderen, welke van 1868 tot 1875 in het dioces Chelm werden afgespeeld. Al trachtte de regeering hare tyrannieke maatregelen verborgen te houden, toch drongen zulke geruchten tot het beschaafde Europa door, dat er zelfs in het protestantsche Engeland in het lagerhuis een interpellatie gericht werd tot de regeering, met verzoek de diplomatieke bescheiden open te leggen, door den

Engelschen gezant te St. Petersburg over de gebeurtenissen in het diocees Chelm aan zijn regeering verzonden.

Wij nemen hieruit eenige bijzonderheden over. De Engelsche gezant zelf, Lord Loftus, kon aan zijn regeering slechts datgene mededeelen, wat hij uit Russische, onder Russische censuur staande bladen vernam; men begrijpt dat dit niet veel beteekende. De Engelsche consul echter te Warschau, Mansfeld, meer in de onmiddellijke nabijheid, wist den gezant beter in te lichten. In een zijner depêches meldt hij, dat het volk met knoetslagen bekeerd wordt en de gevangenissen in Siedlec en Viala zoo vol zijn, dat men de gevangenen in stallen en op zolders moet bergen. Spoedig daarop spreekt hij van groote geldboeten, welke het volk werden opgelegd. In een volgende depêche komt hij herhaaldelijk terug op de bekeeringen door knoetslagen; het volk werd geslagen, totdat de militaire arts verklaarde, dat verdere mishandeling doodelijke gevolgen zou hebben; roerend medelijden in dien arts, welke slechts met slaan liet ophouden om de arme slachtoffers tot aan de borst in een half bevroren vijver te dompelen en ze vervolgens tusschen hun beulen door de kerk te laten binnentreden, waar zij tegen wil en dank als bekeerlingen werden opgeschreven. De ongehoorde geldboeten, de inkwartiering van kozakken, die have en goed der inwoners verteerden en zich straffeloos aan de gruwzaamste schanddaden schuldig maakten, de onophoudelijke dwingelandijen, waardoor het volk genoodzaakt werd in de kerken der slechte priesters te komen, daar hun kinderen te laten doopen, hun huwelijken te doen inzegenen en hun dooden te laten begraven, werkten ten slotte uit, dat de vervolgden bij menigte een toevlucht in de wouden zochten, ja, de vertwijfeling onder hen steeg zoo hoog, dat Mansfeld van een geval moet melding maken, waarbij een man zich met vrouw en kinderen in zijn hut verbrandde. Deze had geweigerd zijn pas geboren kind te laten doopen, was met steeds hoogere geldboeten gestraft en benam ten einde raad zichzelf en zijn gezin het leven.

Die onoverwinnelijken tegenstand der katholieke bevolking had de regeering niet verwacht. Zij riep te St. Petersburg de voornaamste bestuurders van Polen samen tot een conferentie, waar de meerderheid reeds neigde tot staking der gewelddadige maatregelen, toen de afschuwelijke Popiel de regeering tot doorzetten wist te bewegen. Verscherpte maatregelen werden met toestemming des keizers genomen, en zoo het arme volk nog meende, dat al die gruweldaden buiten zijn weten geschiedden, maar al te spoedig werd het van dien waan verlost. Op hunne van duizende handteekeningen voorziene adressen, waarin zij den keizer hun grieven openlegden en hem aan zijn keizerlijk woord, in 1865 tot een boerendeputatie gesproken, herinnerden, ontvingen zij het vernietigend, al hun hoop den bodem inslaand antwoord, dat zij de dwaling moesten verlaten om het geloof van hun alleenheerscher te omhelzen. Nu wisten zij meteen, wat het eigenlijke doel dier vervolgingen was: niet bloot een verandering van ritus maar een geheele uitroeiing van het katholieke geloof; maar met te meer moed en kracht volhardden zij nu ook in den strijd voor het dierbaarste, wat zij bezaten. Een groote aansporing vonden zij in de heerlijke encycliek van Pius IX „*Omnem sollicitudinem*" (13 Mei 1878), welke niettegenstaande de waakzaamheid der regeering in het Poolsch overgezet en bij duizendtallen onder hen verspreid werd; daarin werden de maatregelen der Russische regeering afgekeurd, Popiel als een indringer gebrandmerkt en vooral de geloofsmoed der Polen luide geprezen. Reeds wanhoopte de regeering haar verderfelijke plannen ooit te zien gelukken, toen uit Siedlec het heugelijk bericht kwam, dat twee gemeenten „vrijwillig" tot de staats-kerk waren overgegaan. Aanvankelijk durfde men aan deze blijde tijding geen geloof slaan, en door de regeering werden twee commissarissen afgezonden om ter plaatse zelve een onderzoek in te stellen. Werkelijk waren twee gemeenten, door mishandelingen, bedreigingen en allerlei beloften er toe gebracht

om een hun voorgelegd stuk te onderteekenen. Dit gaf nieuwen moed en met verdubbelde kracht besloot men door te zetten. Het rampzalig „zendelingswerk" werd met onverhoopt gevolg bekroond, want weldra kon de gouverneur de „bekeering" berichten van 45 gemeenten met 50.000 zielen, nog maar een zesde gedeelte wel is waar der Grieksch-katholieke bevolking, maar voor den aanvang toch meer dan men had durven hopen.

Men moet evenwel niet vragen, welk aandeel de vrije wil in deze bekeeringen had; uit hetgeen reeds gezegd is kan men dit genoegzaam berekenen. Voldoende zij het aan te merken, hoe in eene gemeente twee vreesachtige personen gevonden werden, welke werden gedwongen in naam der gansche gemeente een stuk te onderteekenen, waarvan zij den inhoud bijna niet kenden.

Nog eene zaak moest geschieden en dan was het treurspel volmaakt. De gezamenlijke geestelijkheid van het bisdom behoefde nog maar een nederig verzoekschrift te richten tot den Czaar om in den schoot der orthodoxe kerk te worden opgenomen. Ook dit had geen moeielijkheid meer te vreezen: Popiel kon tevreden zijn. Van de tweehonderd pastoors in het bisdom waren er reeds 74 in de verbanning gebracht en 66 naar Galicië gevlucht. Hunne plaatsen waren ingenomen deels door overloopers uit Galicië, deels door jonge priesters, welke Popiel naar zijnen trant in het seminarie had doen opvoeden; willooze werktuigen dus, zooals te begrijpen is. Deze werden tot een vergadering bijeengeroepen ter teekening van een desbetreffend adres aan den keizer. Ook Popiel op zijn beurt maakte een protocol op van een zitting der kathedraalgeestelijkheid en van het consistorie te Chelm, waarbij een langdradige acte van apostasie en een dringend verzoek tot opname in de orthodoxe kerk gevoegd werden. Een deputatie ging met deze stukken naar Petersburg en vond natuurlijk een gunstig onthaal.

Intusschen kwam de schismatieke aartsbisschop van Warschau Joannicius en celebreerde in de plaatsen Viala en Janow vol-

gens Russische wijze den hoogdienst. Het *Journal de St. Petersbourg* bracht daarover uitvoerige verslagen uit met de bijvoeging, dat het volk met groote vreugde er aan had deelgenomen. Natuurlijk maakte het *Journal* hierbij geen melding van de omstandigheid, dat het volk met wapengeweld, tusschen twee rijen soldaten door, het kerkgebouw was ingedreven. Joannicius echter was eerlijk genoeg dit vertoon op zijn juiste waarde te schatten en de tranen te eerbiedigen, welke het arme volk vergoot. Want na de voleindiging van den dienst keerde hij zich tot het weenende volk met de woorden: „Gij zijt ware martelaars".

Het diocees Chelm werd nu van ambtswege voor orthodox verklaard en vormde, met Warschau vereenigd, voortaan het aartsbisdom Chelm-Warschau. Of nog ruim vier vijfde der bevolking, meer dan 260.000 man, vasthield aan het oude geloof, daarover bekommerde men zich niet, van ambtswege was er verklaard, dat het R. K. geloof in het diocees Chelm niet meer bestond, dus moesten voortaan alle inwoners gedwongen worden hun godsdienstige plichten bij de afvallige priesters te vervullen. Droevige tooneelen van wreedheid en ruw geweld deden zich voor, en toch had de diplomatieke agent van Rusland bij den H. Stoel, vorst Usurow, de onbeschaamdheid aan Pius IX te verklaren, dat aan alle woeling en onrust enkel en alleen de katholieken de schuld hadden. De diplomatieke betrekkingen werden dientengevolge afgebroken en pas onder Leo XIII wederom aangeknoopt. Toen durfde het Russische gouvernement stoutweg beweren, dat er in het gansche Czarenrijk geen geuniëerde katholieken meer bestonden. Maar God greep met rechtvaardige hand in de gebeurtenissen en schreef in vlammend schrift, als in Baltazar's zaal, zijn oordeel. Czaar Alexander II stierf een verschrikkelijken dood op de straten zijner hoofdstad. Ter gelegenheid van het kroningsfeest van den nieuwen Czaar zond Paus Leo den apostolischen nuntius Vanutelli als zijn ver-

tegenwoordiger. Een stoute diplomatieke zet, een ongehoord iets in de annalen der Russische geschiedenis; tot dusverre n.l. had nog nooit een pauselijk gezant het durven wagen met de teekenen zijner waardigheid zich openlijk te Moskou te vertoonen.

En wat het pijnlijkste was voor de Russische regeering, de pauselijke gezant moest zijn weg nemen juist door die streek, waar, naar het zeggen der regeering, geen katholieken meer bestonden. En al hield zij die reis op het strengste geheim, al had de machinist van den trein order ontvangen zich nergens op te houden, het volk was, hoe dan ook, onderricht van de komst van den nuntius, en aan elk station, waar deze voorbijstoof, zag hij groote menschenmassa's zich verdringen.

Bij het stadje Lukow echter moest men stilhouden, omdat hier een andere lijn moest bereden worden, en oogenblikkelijk omringde een groote menigte den trein, het volk wierp zich voor de raderen van de locomotief, zoodat de machinist niet durfde voortgaan, en daar ontwaarde de nuntius, dat het volk, hetwelk weenend de handen tot hem ophief, de sinds acht jaren „bekeerde" geunieerden waren. „Vader", zoo riep de rampzalige menigte hem toe, „Vader, red ons, wij leven sinds jaren zonder sacramenten". De nuntius was tot tranen toe bewogen, ja zelfs de Russische beambten weenden bij dit treffende schouwspel.

Wat vermocht echter de Apostolische Stoel tegen het brutale geweld. Voor die rampzaligen, welke hun katholiek geloof wilden getrouw blijven, scheen nog slechts Dante's woord „Lasciate ogni speranza" te gelden.

De Katholieke Kerk echter weet in haar zelfopofferende naastenliefde, in het vuur van haar apostolischen ijver bij den meest hopeloozen toestand nog troost te bieden. Al zijn de katholieke kerken voor het meerendeel gesloten, de goede priesters verbannen of verjaagd, toch altoos nog komen heimelijk heldhaftige mannen onder vele gevaren aan die rampzaligen den troost der zielen brengen. Vooral de Jesuïetenpater Adler, een Duit-

scher van geboorte maar de Poolsche taal goed machtig, heeft zich ten hunnen opzichte verdienstelijk gemaakt. Hij werd in het plaatsje Sokolow door de politie gegrepen maar door het volk ontzet en veilig over de grenzen gebracht, vanwaar hij naar Rome vertrok en er een uitvoerig verslag van den toestand uitbracht.

Langzamerhand raakte het tragische uiteinde van het diocees Chelm in vergetelheid. Immer spaarzamer werden de berichten over het lijden der vervolgde geunieerden. En toch vormt de geschiedenis ervan een waar martyrologium, dat wel verdient openbaar te worden gemaakt, vooral in een tijd, waarin zoovelen voor den godsdienst geheel onverschillig zijn. Die geschiedenis is genomen uit de brieven, welke de vervolgden uit hun verbanningsoord aan vrienden in Europa wisten te richten, nadat zij reeds zeventien jaren daar hadden doorgebracht. Waarlijk, die langdurige vervolging, dat lijden past weinig in een eeuw, welke op hare humaniteit groot gaat, in een land, hetwelk zich ten doel stelt de Slavische volken door een en denzelfden band te verbinden en gelukkig te maken.

In een volgend artikel zullen wij de lotgevallen van de rampzalige slachtoffers der Russische bekeeringswoede met hun eigen woorden beschrijven.

(*Wordt vervolgd.*) CH. VAN DILLEN.

DE ZALIGE GERARDUS MARIA MAJELLA.

Hier..... bloeit de roos van liefde als incarnaat,
Die met haar vlammig blad het al te boven gaat.
P. POIRTERS.

Het was de 15de October van het jaar 1755, omstreeks het oogenblik van middernacht.

In eene armoedige kloostercel van het Napelsche stadje Caposele lag op dat uur een man ter neder, die, ternauwernood den rijperen leeftijd ingetreden, het brooze lichaam nog een wijle voelde worstelen met den dood.

De koortsachtige gloed, welken de ziekte over zijn gelaat verspreidde; het voortsluipen van den dood met al zijne verschrikkingen, zij konden niets ontnemen aan de heiligheid en de onschuld, die er steeds van zijne aardsche verschijning waren uitgegaan.

Die gloed was veeleer het uitwendig blijk van het vuur der goddelijke liefde, dat voor een oogenblik aan het wegvliedende leven nieuwe krachten scheen te geven, maar dat ten laatste eindigde met al de levenssappen van het afgestreden lichaam te verteren. De zoete glimlach des vredes, die er speelde om de lippen van den stervende, was het zekere bewijs, dat de ziel geen leed gevoelde onder den geweldigen strijd, die daar gestreden werd.

Hij lag daar neer in het sombere van den nacht, bijna geheel alleen, bijna door iedereen verlaten. Slechts een enkele werkbroeder uit het klooster bewaakte zijne lijdenssponde en een priester, die in haast geroepen werd, kon nog juist getuige wezen van zijne laatste geestverrukkingen. Want ook hierin wilde

hij gelijken op Jesus, zijn goddelijk toonbeeld, die al het pijnlijke der verlatenheid heeft willen gevoelen op Zijn kruis. Hij had zijn God om deze laatste gunst gesmeekt, en God had zijn gebed verhoord.

Hij stierf dan, maar door de schaduwen van den dood ontwaarden reeds zijne oogen de lichtstralen van het geopende paradijs, en de engelen, die hem toelachten, haastten zich om zijne ziel uit haren kerker over te voeren naar de gouden poorten, die het Sion Gods beveiligen.

Het was het sterfbed van een uitverkorene des Heeren, het sterfbed van den zaligen Gerardus Maria Majella, geprofest kloosterbroeder in de Congregatie van den Allerheiligsten Verlosser.

Gerardus Maria Majella!

Waan niet, o lezer, dat achter dezen naam de gestalte oprijst van een groote dezer aarde. De aureool der onsterfelijkheid, welke zijne beeltenis omgeeft, is eene eerekroon, maar niet door aanzien, wetenschap of macht hem op het hoofd gedrukt.

De wetenschap heeft hare geheimen voor dit kind der genade nooit mogen ontvouwen. Zelfs de neiging om zich op eenigerlei gebied van menschelijke kennis te bekwamen heeft zich ten spijt van een gelukkigen aanleg nooit in den zaligen Gerardus geopenbaard.

Wel verhaalt ons zijn levensbeschrijver, dat hij somtijds de godgeleerden verbaasde door de heldere oplossing van moeielijke vraagstukken, die hem werden voorgelegd; wel hooren wij hem op zekeren dag gedurende een uur in de hoogste bespiegeling uitweiden over het eerste hoofdstuk van het St. Joannes-Evangelie, maar dit alles was niet de vrucht eener door studie verworven wetenschap. Slechts de inwerking van een lichtstraal uit den hooge kan hier het mysterie ophelderen, en met volle recht mocht hij in deze het woord des Heeren op de lippen nemen:

„Ik dank U, Vader, dat Gij dit verborgen hebt gehouden voor de wijzen en de verstandigen, en dat Gij het geopenbaard hebt aan de kleinen".

Evenmin kan hij roem dragen op eene hooge geboorte. Te vergeefs zult gij zijn naam opsporen in de stamboeken der adellijke geslachten. Zelfs een zekeren welstand heeft hij op aarde nooit gekend. Zijne ouders behoorden tot de meest onbemiddelden van het stadje Muro, en alles, wat zijne wieg en zijne jeugd omringde, was niets anders dan het kleine, het geringe, het onaanzienlijke. Zijn doortocht door het leven was gelijk aan den gang dier breede scharen, die elken dag en elk uur tot God moeten opzien als tot den Vader der armen.

De bladen der wereldgeschiedenis zullen nooit van hem gewagen. Aan zijn naam zijn geen staatsomwentelingen of bloedige oorlogen verbonden; zonder den minsten invloed op den loop der geschiedenis is zijn kortstondig leven voorbijgevloden, zelfs voor velen in zijne eigene landstreek ging hij onopgemerkt voorbij, en buiten de beperkte grenzen van zijne omgeving werd zijn bestaan op aarde door de meesten niet eens vermoed.

Maar wat dan heeft dezen held ter victorie geleid en waarom gaat thans de roep van zijn naam langs alle hemelstreken?

O, hij had het geluk te behooren tot de Katholieke Kerk, en van die Moeder was hij wel een van de geringste maar tegelijk een van de meest bevoorrechte kinderen. Aan die Kerk, die de glorie van hare kinderen niet laat wegsterven met het laatste *Requiescat* langs den doodenakker, aan haar dankt hij zijn roem en zijn hooge verheffing. Niet ongelijk aan de machtige stem van den profeet des Heeren langs het veld van Ezechiëls droomgezicht, zoo verheft ook die Kerk hare stem met majesteit en kracht boven de graven van hare verheerlijkte kinderen, zij verkondigt den roem hunner deugden, en uit hun dor gebeente wordt als het ware een nieuw leven gewekt en voor onze oogen

verrijst die breede phalanx van heiligen op het uitgestrekte veld van hare geschiedenis!

„Justus ut palma florebit: de rechtvaardige zal bloeien als de palmboom." Daar is misschien geen heilige, in wien dit schriftuurwoord eene ruimere toepassing vindt.

De onbewegelijkheid en de statige rust van den palmboom vinden wij terug in het kalme gemoedsleven van dezen gelukzalige, in de reine en zachte bespiegelingen, welke aan zijne gestalte altijd hooger en edeler uitdrukking gaven en reeds hier op aarde de majesteit der hemellingen op zijne verschijning afteekenden. Maar ook de immer bloeiende bladeren van den palmboom, zij zijn het beeld van dat rijke en vruchtbare leven, dat wij in den zaligen Majella bewonderen, vruchtbaar in eigen volmaking, en niet minder verkwikkend en weldadig voor degenen, die het voorrecht hadden hem te naderen.

Wanneer wij daareven spraken van bespiegelingen, dan hebben wij hiermede het eigenaardige, het meest kenmerkende in Majella's leven aangeduid. Wel vinden we ook bij hem die geringschatting en diepe verachting van het aardsche, welke wij in een H. Josef Labre en in een H. Paulus a S. Cruce bewonderen. Niet minder die blijmoedigheid des harten, welke den H. Franciscus van Sales, en den ernst des levens, welke den H. Carolus Borromeus kenmerkt.

Maar het karakteristieke van geheel Majella's persoonlijkheid, een eigenaardige trek, die zich reeds in zijne vroegste levensjaren openbaart, is dat gestadige en innige verkeer met God, het mystieke der groote middeneeuwsche heiligen, dat als een zacht waas over geheel zijn leven ligt uitgespreid. Bij de overweging van zijn leven denken wij zoo gaarne terug aan den H. Franciscus van Assisië, die predikte voor de vogelen en hen tot lofzangen opwekte; aan den H. Antonius van Padua, die het woord Gods verkondigde aan de visschen te Rimini op het

strand; aan den H. Ignatius van Loyola, die zijn Schepper aanbad en in verrukking opgetogen was bij het gezicht eener bloem. Bij het aanschouwen van al dat kinderlijke en eenvoudige herinneren wij ons zoo gaarne de zalige oogenblikken, welke onze eerste ouders doorleefden, toen God hun in de avondkoelte verscheen en met hen sprak. Majella's leven hier op aarde verplaatst ons als in den paradijs-toestand, waar de teedere omgang met God het middenpunt en de glorie was van het leven dier bevoorrechte ouders, waar de koning van het geschapene een nooit gekende heerschappij voerde over de geweldigste krachten der natuur, over de dieren van het veld en de vogelen in het woud; dat gelukkige oord, waar nog geen hartstocht opvlamde of strijd gevoerd werd, waar de ziel in volmaakte harmonie leefde met het lichaam en het vleesch geen opstand kende tegen den geest.

Zoo vlood ook het kortstondige leven van Majella daarheen. Van dien gemeenzamen omgang met God volge hier een enkel voorbeeld, dat door onwraakbare getuigen in het proces zijner zaligverklaring is aangehaald.

Gerardus had zijn vijfde jaar bereikt, toen hij op zekeren dag, door zijn engelbewaarder geleid, zich naar de eenzame kapel begaf van Onze Lieve Vrouw van Capotignano. Dit heiligdom bevindt zich op een halve mijl afstands van de stad, en slechts een eng en in de rots uitgehouwen pad verleent er toegang heen. De inwoners van Muro vereerden daar een beeld van de H. Maagd Maria, die het Kindje Jesus op de armen draagt. Door dit beeld zouden het eerst de gunsten afdalen, welke God zijnen dienaar had voorbeschikt. Nauwelijks was de kleine knaap daar neergeknield, of het goddelijk Kind verliet de armen zijner Moeder, naderde hem met een zoeten glimlach op de lippen, en begon vertrouwelijk met hem te spelen. Aldus vernieuwde Jesus hier het mirakel, dat Hij eenmaal ten gunste van den gelukzaligen

Herman-Joseph had gewrocht. Toen dit verrukkelijk en hemelsch spel geëindigd was, gaf het Kindje Jesus, alvorens zich te verwijderen, een uitstekend blank broodje aan zijn jeugdigen vriend. Vol vreugde bracht de knaap dit goddelijk geschenk naar zijne moeder. Deze verwonderd over de fijnheid van het brood, vroeg hem: „Wie heeft u dit gegeven?" — „Ik heb met het kind eener schoone dame gespeeld, zeide Gerardus openhartig, en van hem heb ik dit gekregen." De moeder meende, dat hij van een kind uit de omstreken sprak en vroeg niet verder.

Deze gunst evenwel had Gerardus' ziel met zoete blijdschap vervuld, en voortaan werd hij schier iederen dag reeds vroeg in den morgen naar de kapel van Capotignano aangetrokken, terwijl bij elk bezoek het wonder zich vernieuwde. Dit was meer dan voldoende, om bij de kleine Brigitta, de zuster van Gerardus, eene levendige nieuwsgierigheid op te wekken. Zij vroeg dus op zekeren dag haren broeder, van wien hij toch telkens die witte broodjes ontving. Op het antwoord van Gerardus, dat hij die kreeg van den zoon eener schoone dame, streelde zij zich met het vooruitzicht weldra te zullen ontdekken, wie toch dat edelmoedig kind mocht zijn. Zij volgde nu Gerardus naar de kapel en was daar getuige van dit liefelijk wonder.

Naar het voorbeeld van haren goddelijken Zoon, wilde ook de allerheiligste Maagd Gerardus met hare zegeningen voorkomen, en meermalen mocht de knaap uit hare moederlijke hand dat wonderbaar brood ontvangen. Hij zelf heeft ons dit geheim ontdekt. Toen hij eens met zijne moeder naar de kapel was gegaan, wees hij naar het Moeder-Gods-beeld en zeide: „Moeder, daar is nu de dame, die mij zoo dikwijls brood geeft, en dat is het kind, waarmede ik heb gespeeld".

Is het wonder, dat aan zulk eene uitverkiezing van Godswege ook eene wonderbare onschuld van leven beantwoordde? Of zou dit genadeblijk, waarmede God den armen knaap van Muro

begunstigde, niet veeleer een belooning geweest zijn voor de groote reinheid des harten, welke zich reeds bij het eerste ontluiken der rede in dit begenadigde kind openbaarde en bij het klimmen der jaren in ongeëvenaarde grootheid voor aller oogen schitterde? Omdat hij behoorde tot de zuiveren van harte, daarom heeft hij zijn God mogen zien en mocht hij zelfs met Hem spelen in ongekunstelde liefde en in de eenvoudigheid van zijn gemoed.

Zoo groeide deze bloem der onschuld in de zachte Napolitaansche lucht, gevoed en gestreeld door de balsemgeuren van het zuiden. Maar al deze geuren kunnen u niet zoo weldadig aandoen als de goede geur van Christus, welke er opstijgt uit het leven van dit engelachtig kind.

„Beati immaculati in via: zalig zij, die onbevlekt hun levensweg bewandelen", en daarom zal ten allen tijde op de altaren der Katholieke Kerk zijne beeltenis eene plaats erlangen naast de beeltenissen van een Aloysius en een Stanislaus Kostka, om ook door zijn voorbeeld opgewekt en door zijne voorspraak geholpen, in de katholieke jongelingschap de teerheid van geweten en de ongereptheid des levens te bewaren.

Hebben wij met zijne visioenen en geestverrukkingen, met zijn mystieken zin, in het algemeen het kenmerkende van Majella's leven aangeduid, daar blijven in deze wondere verschijning nog andere sprekende trekken over. wier verdere beschouwing het heiligenbeeld in al zijn glorie zal ontsluieren.

Majella, zeiden wij, was een kind der Napelsche landstreek, een kind van het zuiden. In die hoedanigheid, met den landaard en het karakter der zuidelijke volken heeft hij zijne heiligheid bewerkt, en daarom treffen wij ook bij hem het ascetisme, den geest van boetvaardigheid aan in een hoogen graad van volkomenheid.

„Het is niet enkel eene speling van het toeval — zegt Dr. Stöhr in zijne *Pastoralmedicin* — dat de grootste asceten kinderen zijn

geweest der zuidelijke landstreken. De mindere vruchtbaarheid van den bodem, de aard zijner voortbrengselen, de luchtgesteldheid, dit alles heeft de romaansche stammen gemaakt tot de matigste onder alle volken."

Wanneer wij ons deze aanhaling van een groot menschenkenner onzer dagen veroorloven, dan is het niet om het verstorven leven van den zaligen Majella voor een groot deel toe te schrijven aan klimaat of lichamelijk gestel; neen, de natuur werd hier op voortreffelijke wijze geholpen door de genade; beiden werkten in gelukkige harmonie op de edele en reine ziel van Majella, en aan beider krachtdadige werking hebben wij het verheven toonbeeld van een ascetisch leven te danken, dat wij in den eenvoudigen kloosterbroeder van Muro bewonderen [1]).

Het is ook niet om hier den eenen heilige ten koste van den anderen te verheffen: altijd een even ondoordacht als nutteloos werk. Dezelfde eeuwige God is voor al Zijne lieve heiligen een overgroot loon. De engelen, die in het visioen van Jacob meer de aarde raakten, straalden voor de oogen van den sluimerenden aartsvader in dezelfde verrukking, in dezelfde verblindende schoonheid als de engelen, die omhoog het meest den schoot der Godheid nabij waren.

Leggen wij dus een bijzonder gewicht op deze omstandigheid van Majella's leven, op de plaats namelijk zijner geboorte, dan willen wij hiermede niet te kort doen aan den onsterfelijken luister, welken de heiligen der Katholieke Kerk onder alle hemelstreken zich verworven hebben door zelfkastijding, door ongehoorde boetplegingen en buitengewone lichaamsverstervingen. Het hooge ideaal van lijden en smart, dat de Zoon Gods ons vooral in de laatste uren van zijn sterfelijk leven te aanschouwen geeft, stond hun allen levendig voor den geest, en niemand is er onder hen, of hij heeft dit beeld van den lijdenden Christus op

---

[1]) Men denke hier aan het bekende: „Gratia superstruitur naturae".

min of meer volkomen wijze in zijn leven uitgedrukt. Komt deze gelijkvormigheid met den „Man van smarten" het meeste uit bij de Martelaren, daar zijn er toch ook velen, heiligen van elk geslacht en elken leeftijd, die zonder hun bloed te vergieten voor de belijdenis van Jesus' naam, zich zelven een martelaarschap van even hooge waarde verworven hebben. Bewonderen wij te dezen opzichte onder de heiligen der lager gelegene landstreken het meest de zuilbewoners van Syrië en Egypte en de anachoreten der Libysche woestijnen, ook in het leven van den zaligen Majella zien wij die gestrengheid tegen zich zelven en die navolging van den lijdenden Heiland tot zulke eene hoogte opgevoerd en tot zulk eene volmaaktheid gebracht, dat alleen de voorstelling van de feiten zijner martelie een pijnlijken indruk in onze verbeelding achterlaat en de menschelijke geest voor deze buitensporigheid nergens anders verklaring vindt dan in de dwaasheid der liefde. En zóó was zijn leven met de mysteriën van Jesus' kruis als het ware vereenzelvigd geworden, dat het aanschouwen van een kruisbeeld reeds genoeg was om hem gedurende eenige uren in extatische houding boven den grond te verheffen en hem met onbewegelijk starenden blik als aan een doode gelijk te maken.

„De excelso misit ignem in ossibus meis et erudivit me" [1]). Dit woord van den profeet mocht vooral Majella tot het zijne maken, want uit den hooge had de Almachtige een vuur in zijn gebeente ingestort, dat geen ander was dan het vuur der goddelijke liefde, en in de oogenblikken der contemplatie werd Majella op geheel bijzondere wijze en meer dan iemand anders door den Heer verlicht en onderwezen in de geheimen van Zijn kruis. En te meer zal die geest van zelfverstervíng en boetvaardigheid, die hem tot in zijne laatste levensuren is bijgebleven, onze be-

[1]) Jerem. Lament. I, 13: „Uit den hooge stortte Hij [God] vuur in mijn gebeente en Hij heeft mij onderwezen".

wondering gaande maken, naarmate wij in hem geene onvolmaaktheid schijnen te bespeuren, naarmate hij voor onze oogen op deze aarde heeft rondgewandeld gelijk een engel in het vleesch.

Wat den zaligen Majella nog meer als een kind van het zuiden, als een geborene onder den weelderigen Napelschen hemel zal doen herkennen, is dat opgewekte, die levendigheid zijner godsvrucht, die aan dit heiligenbeeld zulk eene hooge aantrekkelijkheid geeft.

Majella was een heilige, die evenals Paulus het zou verkozen hebben om Jesus-wille gevloekt te zijn, die het niet zou geduld hebben, dat er één druppel bloed door zijne aderen golfde, dat er één ademtocht zijne lippen ontvlood, of het moest wezen voor en om Hem. Een heilige, die immer, zelfs te midden van de felste lichaamssmarten, in hooggestemde blijdschap verkeerde en zich reeds hier op aarde voelde aangezeten aan den eeuwigen bruiloftsdisch der hemellingen. Een heilige met een kinderlijk eenvoudige maar tegelijk met een gloeiende ziel, die immer op de meest spontane wijze uiting geeft aan hare liefde voor God, en die er niet aan gedacht kan hebben, dat sommige zijner woorden en handelingen door den koelen wereldling zouden gebrandmerkt worden als de uitspraken en de daden van een zinnelooze. Het is ook hier wederom de dwaasheid der liefde.

Maar ook hier wederom vond de genade des hemels een krachtigen steun in de natuurlijke geaardheid en in de levensomstandigheden van Majella.

Wie nog heden ten dage Rome en de heilige plaatsen der zuidelijke landen bezoekt, dáár, waar bij elke straat en bij elk plein uw oog een heiligenbeeld ontmoet, wie er de ontelbare heiligdommen van Christus en zijne H. Moeder binnentreedt en de verschillende openbaringen van godsvrucht der vrome schare aandachtig gadeslaat, hij zal voor die vertrouwelijkheid met het hemelsche ook in de levens der heiligen ten deele eene verkla-

ring vinden. Voeg hierbij, dat op die plaatsen vooral de menschelijke geest door het scheppen van onsterfelijke kunstgewrochten de oneindige en goddelijke schoonheid op aarde als het ware heeft doen nederdalen, dan kunnen wij het begrijpen, dat het leven in zulk een atmosfeer niet zonder invloed zal blijven op de ziel van een heilige, en dat zulk eene ziel, daarenboven door uitstekende genade-blijken van God bevoorrecht, in altijd hoogere liefde zal ontvlammen en die liefde dikwerf op geheel buitengewone wijze zal toonen.

Wilt gij u van dat vurige karakter, van die levendige uitingen van godsvrucht der zuiderlingen eenig denkbeeld vormen, sla dan met ons een blik op één der schoonste meesterwerken van Leonardo da Vinci, n.l. *Het laatste Avondmaal.*

Reeds bij den eersten oogopslag zoeken wij te vergeefs naar dat rustige, naar dat stille verhevene, waardoor andere voorstellingen van 's Heeren liefdedisch zich gewoonlijk onderscheiden. De kunstenaar beeldt ons den Zaligmaker af op het oogenblik, dat deze de droevige woorden spreekt: „Een van u zal mij verraden".

En ziet in het idée van da Vinci doet de aanhankelijkheid en de liefde voor den goddelijken Meester plotseling eene groote verwarring ontstaan in het heilig gezelschap. Petrus staat reeds gereed met de hand aan het wapentuig om bij de eerste aanduiding des Heeren dien ondankbare ten doode toe te treffen, terwijl de houding, de gebaren, de dreigende blik der anderen ons genoegzaam doen gevoelen, wat er omgaat in hun van liefde kloppend hart. Zoo, wil da Vinci zeggen, zoo zouden de Apostelen zich gedragen hebben, indien zij Italianen waren geweest [1]).

Dezelfde onstuimigheid van gemoedsbewegingen, gepaard aan

[1]) Eene meer gedetailleerde verklaring van da Vinci's meesterstuk zal de lezer vinden in de schoone verhandeling van Kard. Wiseman: *De l'habitude de gesticuler qu'ont les Italiens*, p. 451.

een kinderlijke naïveteit treffen wij aan in de lyriek van heilige dichters, van een heiligen Franciscus van Assisië, van een Jacopone de Todi; in verschillende wonderbare feiten in de levens der heiligen, zooals in het leven van den H. Philippus Nerius en niet het minst bij den zaligen Gerardus Maria. Een schoon voorbeeld, dat wij onder vele anderen als een blijk zijner ongedwongene maar niet minder vurige liefde wenschen aan te halen, moge deze korte schets bekronen.

Op zekeren nacht kwam Gerardus op de gedachte om in den open klokketoren der kerk te klimmen en van daar geraakte hij niet zonder veel moeite in de kapel van het H. Sacrament. Daar ademde hij in volle gerustheid, daar gaf hij zich geheel en al over aan de weldadige werkingen van den H. Geest, en in de nachtelijke uren, die hij er doorwaakte, leschte hij den dorst zijner ziel aan de bron der levende wateren. Alleen de engelen van het heiligdom waren getuigen van de geheimzinnige samenspraken met den beminde van zijn hart. En ziet, op eens hoort Gerardus, hoe Jesus hem uit zijn tabernakel toesprak en hem vertrouwelijk noemde: „Pazzarello, d. i. kleine dwaas!" De heilige jongeling herkende aanstonds de stem van zijn God en werd van vreugde overstelpt; door zijne liefde vervoerd antwoordde hij met heilige stoutheid: „O mijn Jesus, gij zijt nog veel dwazer dan ik, Gij, die hier gevangen blijft voor mij".

Een andermaal deed Gods stem zich wederom hooren op het oogenblik, dat Gerardus het altaar naderde: „Kleine dwaas, kleine dwaas, wat doet gij?" en Gerardus antwoordde: „Wat wilt Gij dan, o God? En waarom mij zoo te noemen? Hebt Gij niet zelf mij aldus gemaakt?"

Moeten wij veelal dezen heilige met eerbiedige bewondering nastaren, wanneer hij zich in hooge vlucht boven het stof dezer aarde verheft en zijne vleugelen als in eene andere wereld uitslaat, daar is ook in het leven van den zaligen Gerardus een-

voudige deugd genoeg om hem als een toonbeeld op onze altaren te stellen voor alle rangen en standen der Katholieke Kerk. „De liefde — zegt Broere — is onbegrijpelijk groot, maar zij is ook onbegrijpelijk klein." Klein vooral, waar zij zich zoekt te verbergen in de handelingen van het meest gewone leven. En daarom zal het aan hem, die als lofredenaar van den zaligen Majella moet optreden, niet moeilijk vallen om, uit deze lustwarande van deugden, bloemen van velerlei schoonheid aan het Christenvolk aan te bieden, bloemen van gehoorzaamheid en onderwerping, van geduld en christelijke gelatenheid, bloemen van naastenliefde en heldhaftige zelfopoffering, bloemen, die te zamen een nooit verwelkbren krans zullen vlechten rondom het hoofd van den gezaligde.

Wij eindigen met een woord van gelukwensching aan de Congregatie van den Allerheiligsten Verlosser, die dezen medgezel van den H. Alphonsus nu nog meer als haar sieraad en haar toonbeeld mag bewonderen en vereeren, en die door den jubileerenden Opperpriester wederom met een geheel bijzonderen en krachtigen voorspreker in den hemel bevoorrecht is geworden.

M. A. Thompson.

BOEKBEOORDEELING.

Het H. Misoffer. Uitlegging en verklaring van alle ceremoniën en gebeden eener plechtige H. Mis door J. J. F. Brouwer, Priester van de Congr. der Allerheiligsten Verlossers. Tweede op nieuw bewerkte en veel vermeerderde druk. — Leiden, J. W. van Leeuwen, Maarmanssteeg, 1893.

Het H. Misoffer van pater J. J. F. Brouwer beleeft zijn tweede uitgave, en allen, wien dit werk tot nog toe onbekend mocht zijn gebleven, geven wij de verzekering, dat de kennismaking geen teleurstelling zal wezen.

Vooraf een kort verslag van den inhoud. Het werk bestaat uit twee deelen, waarvan het eerste: *De voorbereiding tot de plechtige H. Mis* (van blz. 1—47), handelt over de verschillende benoodigdheden voor het H. Misoffer, zooals het altaar, de misgewaden, het brood en den wijn enz. Het geeft het doel en de beteekenis daarvan aan, vermeldt de geschiedkundige bijzonderheden, die er betrekking op hebben, en meer van dien aard. Wij leeren daarin, om zoo te spreken, de bouwstoffen kennen en de hooge waarde er van begrijpen, om vervolgens in het tweede deel: *De plechtige H. Mis*, in het gebouw zelf rondgeleid te worden, het in al zijne schoonheid, in geheel zijn rijkdom en harmonischen samenhang te zien en te bewonderen. Dit deel (loopende van blz. 48 tot het einde, blz. 256) geeft ons de verklaring en uitlegging van alle gebeden en ceremoniën der plechtige H. Mis en volgt den priester en zijne dienaren voet voor voet aan het altaar. Het gaat tot in de kleinste bijzonderheden; alles wordt toegelicht; niets, geen hoofd- of lichaamsbuiging, geen oogslag, geene beweging der handen, volstrekt niets wordt voorbijgezien en zonder uitleg gelaten. Dit tweede deel is wederom onderverdeeld in zes hoofdstukken: I De naaste voorbereiding tot het H. Offer; II De Mis der Catechumenen; III Het Credo, de Offerande en de Praefatie; IV De Canon met het Pater Noster; V

De voorbereiding tot de H. Communie en de Communie zelve; VI De dankzegging.

De eerste lof, dien wij den schrijver moeten geven, is, dat hij zijn onderwerp ten volle in al zijn uitgestrektheid machtig is. Hij oefent er eene heerschappij over uit, die inderdaad bewonderenswaardig mag heeten. Gelijk reeds vroeger is opgemerkt, de dikwijls terugkomende woorden en handelingen, zooals *Dominus vobiscum*, *Per eumdem Dominum*, het kussen van het altaar enz. worden telkens weder van een nieuw standpunt beschouwd, waardoor van den ruimen blik des schrijvers getuigenis afgelegd, vervelende herhalingen vermeden, en eene aangename verscheidenheid te weeg wordt gebracht. De historische bijzonderheden, overal ingeweven, de menigte geciteerde auteurs uit vroegere en latere tijden, de zoo wel geplaatste aanhalingen uit onze katholieke dichters: Vondel, Broere en Schaepman, alles getuigt, dat een groote belezenheid en een diep gevoel de vaardige hand des schrijvers hebben ten dienste gestaan.

De stijl munt uit door zuiverheid en is altoos vloeiend en gemakkelijk. Het werk is geschreven, zegt een vroegere recensent, „op eenvoudigen, bevattelijken, maar toch altijd stemmigen en waardigen toon", en bij dit oordeel sluiten wij ons met volle instemming aan. Slechts hoogst zelden zal men een woord of uitdrukking aantreffen, die voor eenige verbetering vatbaar zou wezen, en door geleidelijke overgangen wordt telkens een brug gevormd, om van het een op het ander te komen, zoodat het boek niet den schijn aanneemt van eene reeks op zichzelf staande artikelen, maar als een aaneengeregen en samenhangend geheel doorgaat en nergens wordt afgebroken.

Daarbij, en dit is ongetwijfeld nog de grootste verdienste, daarbij ademt het geheele werk een innige en eenvoudige godsvrucht, die zich onwillekeurig en als van zelve aan den lezer mededeelt, het hart met zachten drang omhoog voert en een blijvenden indruk achterlaat. Wij aarzelen niet, dit met dankbaarheid uit eigen ondervinding te getuigen. Het doel van den schrijver, dat zijne lezers met nog grooter liefde, nog meer ijver voor dat goddelijk en ontzaglijk Geheim vervuld zullen worden, komt daardoor vooral tot zijn recht.

Mochten wij hierna nog iets op- of aanmerken, wij zouden misschien vragen, of het voor een volksboek niet wat al te uitgebreid, wat al te volledig is. Zouden sommige mystieke beteekenissen, die

niet zoo heel zeker zijn en misschien meer in de vrome spitsvondigheid van dezen of genen auteur dan in de bedoeling der H. Kerk gelegen hebben, niet zonder nadeel en zelfs meer doelmatig zijn weggelaten? Niet dat wij dit den schrijver als een eigenlijk gezegde grief toerekenen, maar alles, waardoor de kortheid bevorderd wordt zonder het doel te schaden, dunkt ons toch, vooral hier, een ware verdienste te zijn. Het geduld der gewone lezers wordt zoo licht op te zware proef gesteld, en met het oog daarop, hoe korter hoe beter.

Wat wij lezen op bladz. 131 is ons niet recht duidelijk. Er staat: „Het [offeren van brood en wijn] dagteekent uit de tijden der Apostelen, *want* [1]). . . . . er bestaat geen godsdienst zonder offering en offer". Maar als nu ten tijde der Apostelen de consecratie eens geschied ware zonder voorafgaande offering van het brood en den wijn, zou het Christendom dan een godsdienst zonder offering en offer zijn geweest? Dat de eerste christenen dikwijls hunne goederen verkochten en den prijs er van ter beschikking der Apostelen stelden, was ook geen eigenlijk gezegd offer, zooals de godsdienst er een eischt, want het Christendom heeft er slechts één: het Kruisoffer, op onbloedige wijze vernieuwd of voortgezet in het Misoffer. Wij weten wel, dat wij dit alles den ZEerw. Schrijver niet behoeven te leeren, maar juist daarom begrijpen wij niet goed, wat hij hier zeggen wil. Op blz. 24 vinden wij „kluizenaars . . . . . die druiven *lecsden* [1]). Het is ons niet bekend, dat het werkwoord *lezen* in dezen zin anders vervoegd mag worden dan in den meer gewonen zin, en daarom zouden wij *lazen* verwachten. Ook de volgende zinsnede op bladz. 101 had vooraf wel een weinig gecorrigeerd mogen worden: „Na de lezing des Evangelies staat hij den priester ter zijde, als *deze* den wierook doet in het wierookvat en *dezen* zegent: want ook *deze* is thans noodig".

Van dergelijke kleinigheden hadden wij hier of daar nog een enkele kunnen opvisschen: zij zijn echter van zoo weinig belang en komen zoo zelden voor, dat wij gerust kunnen zeggen: *parum pro nihilo*. De schrijver van de causerie over de *Vereischten voor een goede boekbeoordeeling* [2]) zou zich met recht verontwaardigen, als wij op die wijze spijkers op laag water gingen zoeken.

---

[1]) Wij cursiveeren.

[2]) P. M. Bots, in *De Katholieke Gids*, Juli '93.

De ZeerEerw. Pater Brouwer heeft zijn onderwerp behandeld op eene wijze, die dat hoogheilig en verheven onderwerp ten volle waardig is. Zijn boek is uitnemend geschikt om ons veel te leeren, diep te stichten en aangenaam bezig te houden. Wij mogen hem dankbaar zijn en tevens geluk wenschen met zijnen zoo goed geslaagden arbeid. „*Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.*"

Alvorens te eindigen moeten wij nog welverdienden lof toebrengen aan de technische uitvoering, aan het kleed, waarmede de Heer J. W. van Leeuwen te Leiden de lettervrucht des Eerw. Schrijvers heeft opgeluisterd. De uitgaven in kleineren vorm, vooral die met het linnen stempelbandje, maken door hare nette uitvoering reeds een aangenamen indruk en zijn bijzonder geschikt om als gelegenheidsgeschenken dienst te doen. Wat wij hier echter vooral op het oog hebben is de grootere prachtuitgave, verguld op snee, die door rijkdom en eenvoud tevens zich dien naam ten volle heeft waardig gemaakt. De linnen band is keurig en smaakvol bewerkt; papier en letter, breed kaderwerk, fijn uitgevoerde chromoplaten, alles draagt bij en wedijvert om het boek van den ZeerEerw. Pater Brouwer bij zijn tweede verschijning in een hoogst solied en smaakvol feestgewaad uit te dossen.

P. Zwart.

De tocht naar Damiate. Historische roman door J. R. van der Lans. — 's Gravenhage, T. C. B. ten Hagen.

Deze historische roman, die, opgeluisterd door een fraaie penteekening van A. J. Derkinderen, eenigen tijd geleden, het licht heeft gezien, is reeds van verschillende zijden met veel lof besproken en die lof is ongetwijfeld verdiend.

De Heer J. R. van der Lans, wiens letterkundige arbeid zijn naam alom in ons vaderland tot een bekenden en gevierden naam heeft gemaakt, koos zich hier met blijkbare voorliefde een onderwerp, dat hem gelegenheid gaf om een hoogst belangwekkend tijdperk onzer vaderlandsche geschiedenis — die voor hem zoowel als voor ons eenige eeuwen vroeger begint dan de tijd der „Neder-

landsche beroerten" — in beeld te brengen en opnieuw met den levensadem der kunst te bezielen. Liefde voor godsdienst en vaderland hebben voorgezeten bij die keus. De prediking van den kruistocht hier te lande door meester Olivier van Keulen, de oudste bekende groote zeevaart onzer vaderen over den oceaan, ziedaar onderwerpen, die men slechts behoeft te noemen, om den schrijver, door wien ze ter opluistering gekozen werden, te kenmerken als een katholiek, die èn den godsdienst zijner vaderen èn zijn vaderland lief heeft: hij verplaatst zijn lezers gaarne in dien ouden katholieken tijd, toen de landskinderen van hetzelfde vaderland nog één waren, zoowel in godsdienst als in klocken zin; en wat hem in zijn volk het meest aantrekt, is die onverschrokken aard, waardoor zij in stoutmoedige tochten, vooral ter zee, het beste merg van hun volkskarakter toonden en den standaard der „lage landen aan de zee" in alle wereldstreken ontplooiden.

Met meer dan gewone zorg heeft de schrijver zijn onderwerp bestudeerd, en aan het historisch gedeelte van zijn kunstwerk moet onverdeelde hulde worden toegebracht. Een schat van authentieke bijzonderheden, die men in de geschiedboeken gewoonlijk niet aantreft, zijn in dezen roman, onder verwijzing naar de bronnen, ingelascht. De Heer van der Lans heeft de historische gegevens, die de oude kronieken hem aanboden, niet alleen geraadpleegd, maar heeft ze in zich opgenomen en in een bezield tafereel voor de oogen zijner lezers ontvouwd.

Een historische roman heeft echter een dubbel karakter, en het is zeker moeilijk de twee elementen zoo met elkander te verbinden, dat zij een volkomen kunstwerk vormen. Daarin vertoont zich allicht de onvolmaaktheid, die aan ieder menschenwerk, vooral in een uiteraard halfslachtig genre, eigen is. Dat de Heer van der Lans dit bezwaar geheel te boven is gekomen en van zijn uitstekend gekozen en grondig bestudeerd onderwerp een boeienden roman heeft weten te maken, is meer dan we durven beweren. Wel heeft zijn historisch verhaal, ook als roman, eigenaardige verdiensten, maar onder dit opzicht kunnen wij zijn voortreffelijk werk toch niet zoo onvoorwaardelijk prijzen, als we zouden wenschen.

Het komt ons veeleer voor, dat de grondige studie en geleerdheid van den schrijver zijne fantasie te veel aan den band heeft gelegd en dat hij zich wat streng aan de geschiedenis heeft gehouden.

Zulk een schat van historische bijzonderheden had hij verzameld, allen wetenswaardig en kenmerkend voor het gekozen tijdvak, dat hij de handen vol had met alles te ordenen en daardoor in eigen vlucht belemmerd werd. „Wahrheit und keine Dichtung" zou men bijna van dezen roman kunnen zeggen en, hoe hoog zulk eene historische getrouwheid ook moet geschat worden in den geschiedschrijver, voor een historischen roman kan zij een gebrek worden; daar immers moeten fantasie en werkelijkheid hand aan hand gaan en gelijkelijk tot haar recht komen. Wel treffen wij hoofdstukken aan, die aan de scheppende fantasie des schrijvers hun oorsprong ontleenen, zooals b. v. de beschrijving van de bedevaart naar Dokkum, Mabelia's vlucht uit het ouderlijk huis, Heer Wigger's wraak; zij bewijzen duidelijk, dat de Heer van der Lans geenszins behoeft te schromen op eigen wieken te drijven; maar die episoden staan in vrij los verband met het hoofdthema van den schrijver: de tocht naar Damiate, het beleg en de inneming der stad. Juist in de bemachtiging van Damiate had de lezer de ontknooping van het gansche verhaal mogen verwachten, dunkt ons. De geschiedenis van den tocht daarheen en van het maandenlange beleg dier veste bood den schrijver gelegenheid genoeg om in een reeks van hoofdstukken een spannende verwikkeling op boeiende wijze uit te werken. De intrige, thans door den schrijver gekozen, is reeds zoo dikwerf, zij het dan ook met eenige wijziging, in tal van romans en novellen gebezigd, dat men van een zoo begaafd schrijver, als de Heer van der Lans is, rijker vinding zou verwacht hebben.

Bij den lof alzoo, dien we aan dit historisch verhaal verschuldigd zijn en volgaarne brengen, meenen we toch den talentvollen schrijver, van wien nog zooveel mag verwacht worden, in bedenking te moeten geven, of hij zijn aandacht niet al te veel in beslag heeft laten nemen door de belangwekkende historische gegevens en daardoor den roman te veel als bijzaak heeft behandeld.

Want ook in de uitwerking is deze onvolkomenheid zeer goed merkbaar. Dat de Heer van der Lans karakters kan teekenen, heeft hij reeds menigmaal bewezen, en ook in dezen historischen roman zijn Heer Wigger en zijne gade sprekend gekarakteriseerde personen. Maar voor het overige is hier de karakterteekening van het tijdvak hoofdzaak en die der opgevoerde personen door vluchtige behandeling flets van kleur. De eene persoon verschilt niet veel van

de andere; de meeste zijn vaag van teekening; zij verheugen zich in het bezit van dezelfde deugden, en hier en daar zouden ze gerust van naam kunnen verwisselen, zonder daardoor buiten hunne rol te geraken. Hooger belangstelling zou bij den lezer gewekt worden, indien de schrijver zijn helden meer handelend had laten optreden in plaats van hen zoo menigmaal als verslaggevers te gebruiken. Niet dat wij het inlasschen van verhalen in den roman afkeuren; integendeel, ze zijn er uitstekend op hunne plaats. Maar dan blijft eerste en laatste vereischte: natuurlijkheid. Aan den stijl en den toon van het verhaal, aan de voorstelling der feiten zij het merkbaar, wie er aan het woord is: ridder of legerknecht, lijfeigene of burchtheer. Waar beide ondergaan in den schrijver, gaat de natuurlijkheid te loor, verdwijnen de scherpe omtrekken der verschillende karakters en wordt het geheel eentonig. Als men b. v., om bij de verhalen der kruisvaarders te blijven, hetgeen de Heer van der Lans geeft vergelijkt met de levendige en boeiende verhalen, die van Lennep zijnen kruisvaarders in *De reisgenooten* in den mond legt, blijkt aanstonds het eigenaardig verschil tusschen beide romanschrijvers: in degelijkheid en historische trouw is de Heer van der Lans zeker de meerdere, maar van Lennep weet zich veel beter van zijn lezers meester te maken en hen gebocid te houden.

Aan de twee met gloed geschreven preeken — op het patroonfeest van St. Bonifacius en de Kruisprediking — brengen wij verdiende hulde, maar de verschillende andere plechtige aanspraken, al zijn ze voor de Friezen doorgaans zeer vleiend, vergen toch wel wat veel van de belangstelling en van het geduld der lezers, die een romantisch verhaal ter hand nemen.

Een bewijs eindelijk, dat de begaafde schrijver den roman meer als kleedij der geschiedkundige bijzonderheden dan als grondstof zelf van zijn kunstwerk behandeld heeft, vinden wij in zijn stijl. De Heer van der Lans is meester van zijne taal en heeft haar lief. Hij besteedt er altoos veel zorg aan, is steeds keurig in zijne uitdrukkingen, en zijne volzinnen zijn onberispelijk van bouw en gemakkelijk vlocicnd tevens. Onder dit opzicht mag hij door velen ten voorbeeld worden genomen. Maar wij vinden in dit verhaal meer den ernstigen en plechtstatigen stijl van de historie dan dien lossen en onderhoudenden schrijftrant, die levendigheid en natuurlijkheid van dialoog, waardoor b. v. van Lennep's romantische

verhalen zich zoo gunstig onderscheiden. In dezen historischen roman is blijkbaar het romantische niet zoo *con amore* behandeld als het historische.

Wij hebben een poos gewacht met het uitspreken van dit persoonlijk gevoelen, dat wij overigens met alle bescheidenheid aan beter oordeel onderwerpen, omdat wij niet gaarne iemand daardoor wilden wederhouden om zijne bibliotheek en zijn geest te verrijken met een zoo verdienstelijk werk als *De tocht naar Damiate* werkelijk is. Zeer veel valt daaruit te leeren omtrent de vaderlandsche toestanden in het begin der dertiende eeuw; en de eerste roemrijke zeetocht onzer voorvaderen, die in de handboeken onzer vaderlandsche geschiedenis slechts vluchtige vermelding vindt en toch het merkwaardigste feit van ons beginnend zelfstandig volksbestaan is, wordt daar in het volle leven van den tijd hertooverd op eene wijze, die aller erkentelijkheid verdient.

Nogmaals zij daarom gezegd, dat wij den lof, aan dit kunstwerk gebracht, van ganscher harte als welverdienden lof erkennen. Wij achten echter den schrijver te hoog om te verzwijgen, wat naar ons inzien de zwakke zijde van dezen historischen roman is, en wij meenen werkelijk reden te hebben om te waarschuwen voor een gevaar, dat voor dit slag van verhalen een doodelijk gevaar is, het gevaar namelijk van „zwaar op de hand" te worden. De Heer van der Laus heeft onmiskenbaar veel talent, en onze vaderlandsche letteren mogen nog veel van zijne begaafdheid en onvermoeiden arbeid tegemoet zien. Hij is een van de weinigen, die onder ons, Katholieken, in dit genre iets uitstekends onder alle opzichten kunnen leveren. Daartoe aan te sporen is, dunkt ons, de plicht van den beoordeelaar, en eene gemotiveerde schifting zal den schrijver zelf meer welkom zijn dan de gebruikelijke volzinnen van onverdeelde loftuiting. De degelijkheid van inhoud, die deze auteur zich blijkbaar ten doel stelt en hem een hoogst gelukkig en belangwekkend onderwerp deed kiezen, dat hij met de meeste grondigheid bestudeerd heeft, zou schade kunnen toebrengen aan zijne verhalen, als daardoor te kort werd gedaan aan het onderhoudende en boeiende, dat de lezers in dit genre vooral zoeken. Wij houden ons overtuigd, dat de Heer van der Laus volkomen in staat is zijn meesterschap door beide gelijkelijk te staven.

A. E. F.

Verklarend woordenboek met platen voor België en Nederland, door J. Bal, professor. Gent, A. F. Siffer; Amsterdam L. J. Veen, 1893. Prijs: 5 fr.; gebonden 6 fr.

Volgaarne begroeten wij dit *Verklarend woordenboek* met een paar woorden als een wezenlijke aanwinst. Bekend is de schat van beknopte inlichting omtrent zaken en personen, die de zoogenaamde kleine *Larousse* (*Dictionnaire complet illustré*) in een duodecimo van 1464 bladzijden ten gerieve zijner gebruikers heeft samengeperst; de bruikbaarheid van dezen *Dictionnaire* blijkt het best daaruit, dat in 1892 de 62e uitgave ervan verschenen is; voor velen, ook in ons vaderland, is *Larousse* een bestendige vraagbaak, omdat een zoodanig woordenboek in onze taal tot dusverre niet bestond. In deze leemte is thans door het *Verklarend woordenboek met platen*, dat wij hier aankondigen, grootendeels voorzien. Wij zeggen grootendeels omdat het nieuwe *Woordenboek* in zijne soort niet zoo volledig nog is als de *Dictionnaire* van Larousse. Maar, dat de inhoud rijk genoeg is, kan blijken uit de onderstaande inhoudsopgave.

Woordafleidkunde. — Al de woorden, opgegeven in de lijst van M. de Vries en L. A. te Winkel, met hunne beteekenissen. Uitlegging met voorbeelden. Grondtijden der werkwoorden. Meervoud der naamwoorden. Oplossing aller spraakkunstige moeilijkheden. Geslachten volgens de Nederlanders en de Vlamingen.

Geschiedenis. — Historische feiten, veldslagen, oorlogshelden (hun leven en daden) uit de geschiedenis van België en Nederland. — Gewijde geschiedenis.

Aardrijkskunde. — Beschrijving van België en Nederland. Bevolking en ligging der gemeenten. De kolonien en de Congo. — Kaarten.

Literatuur. — Historie der Nederlandsche Letteren. Biographische, bibliographische en letterkundige studie over de oudere, nieuwere en hedendaagsche schrijvers.

Godgeleerdheid. — Uitlegging der voornaamste termen en der philosophische stelsels. — Godgeleerden.

Schilderkunst. — Historie der Vlaamsche en der Hollandsche schilderschool. Kunstenaars (schilders, graveerders, beeldhouwers enz.) tot die scholen behoorende.

Geneeskunde. — Verklaring der ziekten volgens de nieuwere wetenschap. — Gezondheidsleer. — Geneesheeren.

Rekenkunde. — Uitlegging van de termen der wiskunde, stelkunst, meetkunde enz.

Natuurlijke wetenschappen. Plantenrijk. — Nederlandsche benamingen en wetenschappelijke termen.

Natuurkunde. Muziek. Bouwkunde. Wetgeving. Sterrenkunde. Enz. enz.

Voor den vreemde. — Werelddeelen. Landen van Europa. Bijzonderheden dier landen. Voornaamste steden (bevolking, ligging). Groote mannen: Chopin, Palestrini, Brahms, Byron, Hugo, Longfellow, Camoëns, Pasteur, Koch enz. enz.

Zooals de lezer uit deze opgave ziet, heeft dit werk voor ons het groote voorrecht, dat het niet enkel voor België maar ook inderdaad voor geheel Nederland is; dat het omtrent vaderlandsche personen, gebeurtenissen en eigenaardigheden veel bevat, wat in *Larousse* vergeefs gezocht wordt; dat het voor alle zoogenaamde technische uitdrukkingen dadelijk het goede Nederlandsche woord geeft, zoo het althans bestaat, terwijl de gebruiker van *Larousse* nog menigmaal een Fransch woordenboek zal behoeven om de gelijkte vaderlandsche uitdrukking te vinden. Daarbij heeft het de voor een Nederlandsch woordenboek hoogst zeldzame verdienste, dat het van het eigenaardig katholieke een bijna altoos volkomen juiste verklaring geeft [1]) in plaats van de onzinnigheden, waarop wij in onze streken gewoonlijk onthaald worden, en dat katholieken van beteekenis, ook uit Noord-Nederland, niet ten eenemale worden verzwegen [2]).

Wij kunnen alzoo dit woordenboek reeds in deze eerste uitgave zonder aarzelen aanbevelen, en wij houden ons verzekerd, dat het genoeg uitgaven zal beleven, om nog aanmerkelijk vervolmaakt te worden. Want ofschoon de inhoud zeer rijk is en zeer beknopt tevens, treft men toch, zooals begrijpelijk is, leemten en ongelijkmatigheden aan. Wie op de hierboven aangegeven inhoud afgaat bij het zoeken, zal meermalen teleurgesteld worden. In een

---

[1]) De verklaring, die wij i. v. *Scheurmaker* vinden: „afvallige ketter", is blijkbaar onjuist, maar bij zeldzame uitzondering.

[2]) Zoo vinden wij i. v. *Broere* aangeteekend: „(*Cornelis*) 1803—1860, van Amsterdam. — Hoogleeraar te Warmond, eerekamerheer van Z. H. Paus Pius IX, dichter, geschiedschrijver, theologant, enz." — Iets beter toch dan het malle „*pater Broere*" uit een der laatste afleveringen van *De Gids*! Is die vernuftige bibliograaf *nog* niet wakker?

volgende uitgave zal er bijgevoegd moeten worden, en daarvoor is plaats te vinden door elders wat overtollig is weg te laten en te besnoeien, terwijl het getal bladzijden (871) ook nog wel eenige uitbreiding toelaat, zonder onhandelbaar te worden. Behalve deze vermeerdering en verbetering zouden we voor een volgende uitgave nog twee zaken vooral willen aanbevelen. Vooreerst kunnen de verklarende afbeeldingen gemakkelijker worden ingericht: bij Larousse zijn niet alleen de afdrukken veel scherper, maar is er ook geen gekriebel van verwijzende lettertjes, omdat de naam zelf aanstonds bij het aangewezen onderdeel staat; dit is voor den gebruiker een niet gering voordeel. Vervolgens is het, dunkt ons, noodig, dat bij eene herziening de verklaring geheel in overeenstemming worde gebracht met de woordenlijst zelve. Het Germaansche *daarstellen* b.v. staat met recht niet in de woordenlijst, maar wordt wel in de verklaringen gebruikt. Zoeken wij het woord *zonderling* op, dan ontvangen wij de goede verklaring: „*niet alledaagsch, vreemd, ongewoon*", maar in de uitleggingen wordt het soms op Zuid-Nederlandsche wijze gebruikt voor: bijzonder; Noord-Nederlanders intusschen nemen een scherp geteekend verschil waar tusschen een *bijzondere gunst* en een *zonderlinge gunst*. Zoo is er meer, waarvan wij den zeer verdienstelijken bewerker geen grief mogen maken, maar wat toch vatbaar is voor verbetering.

De onverdroten ijver en de bekwaamheid, waarmede deze eerste uitgave is samengesteld, zijn ons een waarborg, dat de geachte professor aan de volgende uitgaven steeds de hand zal blijven houden om ze altoos nader te brengen tot die volkomenheid, welke vooral in een werk van dezen aard zoo moeilijk te bereiken is. En moge 't hem al niet gelukken aller wenschen te vervullen — er zijn eenmaal menschen, die het onmogelijke verlangen — zeker toch zal hij zich de begroeting waardig toonen, waarmede zijn leermeester Dr. H. Claeys de proefbladen verwelkomde: „Wij kwamen in bezit van een boek, welks weerga voor ons nog niet bestond, dat al het noodzakelijke en wetenswaardige van vijftig lijvige boekdeelen in zijnen band omsluit, de kruim ervan als gesneden brood ons voorlegt, ja, die boeken vervangt, den tijd tot nasporen en opzoeken spaart, het aarzelend geheugen ter hulpe komt, of, als het ware, een goed gestoffeerd geheugen naast het onze tot wacht en bijstand stelt. In rechtzinnige liefde voor taal en volk heeft de heer Bal zich

den langen, lastigen arbeid getroost, die van allerwegen den rijken voorraad aanvoert, waar wij voor elk oogenblik het noodige en nuttige in ter hand hebben. Wat dien arbeid in verdienste nog verhoogt, is dat hij teenemaal onbaatzuchtig is; de schrijver heeft ten algemeenen goede gewerkt, gezwoegd, en acht zich ruim beloond met de overtuiging, dat hij aan velen nut en baat zal verschaffen. Eer en lof aan hem!"

A. M. C. VAN COOTH.

SPROKKELING.

EEN ANDER NATUURONDERZOEKER.

Naar aanleiding van het artikel, dat prof. W. G. F. Snickers in de vorige aflevering plaatste over den uitstekenden natuuronderzoeker J. H Fabre, werd in het dagblad *De Tijd* de opmerking gemaakt, dat het een verblijdend verschijnsel is, een zoo onafhankelijk en scherpzinnig onderzoek, als in dit artikel beschreven wordt, weder veld te zien winnen in de natuurkunde, omdat de beoefenaars der natuurlijke historie sedert de onderzoekingen van Darwin en de door hem geopende vergezichten maar al te zeer geneigd zijn tot overhaaste gevolgtrekkingen in de door hem aangewezen richting.

Een merkwaardig voorbeeld daarvan vonden wij onlangs in eene bespreking der uitkomsten, die Dr. Eug. Dubois aan zijne onderzoekingen op Java meent te mogen verbinden. Deze handige natuuronderzoeker koestert de streelende gedachte, dat het hem gelukt is op Java de fossielen van den lang gezochten overgangsvorm tusschen aap en mensch op te graven en heeft dan ook niet geaarzeld, na een volledige beschrijving, deze nieuwe

diersoort — tot dusverre even onvindbaar als de niet minder wereldberoemde zeeslang — in de „wetenschap" in te leiden onder den weidschen naam van *Anthropopithecus erectus.*

Vraagt de lezer naar de feiten, welke deze belangrijke ontdekking waarborgen, ze zijn de volgende.

In Augustus 1892 vond genoemde doctor te Trinil, onder meer andere fossielen, een linker dijbeen. Van dit been gaf de geleerde een hoogst nauwkeurige beschrijving, waarbij hij gelegenheid vond om tot vijftien maal onder verschillende bewoordingen te herhalen, dat het volkomen gelijkt op een menschen-dijbeen.

Ziedaar al vast één onomstootelijk feit, waar zoo aanstonds de bewijsvoering op zal steunen: een dijbeen, dat wel onder vijftien opzichten gelijkt op een menschen-dijbeen. Maar er is meer. Een jaar te voren had dezelfde geleerde — en nu moet de lezer zijn aandacht goed inspannen — op hetzelfde niveau in het tuf, alleen op den niets beteekenenden afstand van vijftien meter, een schedelkap en een losliggenden kies gevonden en, na onderzoek, was hij tot het besluit gekomen, dat deze twee stukken beide behoorden tot een aap van ongekende soort, maar toch zeker een *Anthropopithecus* of anthropoïd.

Wie nu de bewijsvoering nog niet ziet aankomen, moet wel bekrompen van geest zijn. Wat maakt een afstand van vijftien meter, als drie stukken, die niet bij elkander hooren, maar zoo aardig aan elkander kunnen gepast worden, op éénzelfde niveau in dezelfde aardlaag gevonden worden? Het dijbeen gelijkt op dat van een mensch: de schedelkap en de kies behooren tot een soort van hoogontwikkelden aap: flusjes worden ze door onzen doctor in elkaar gezet, en zietdaar in een ommezien den lang gezochten mensch-aap of aap-mensch kant en klaar: *Anthropopithecus erectus!*

De drie stukken, verzekert eenvoudig deze beoefenaar der ervaringswetenschap, behooren onmiskenbaar tot hetzelfde individu. Dan gaat hij op grond van deze kostelijke gegevens aan het redeneeren over de levenswijze en hebbelijkheden, ja zelfs over de „kunstmatige wapenen" van den rechtoploopenden mensch-aap, en op waardige wijze worden de „uitkomsten" van dit orginecle „onderzoek" bekroond met de van zelf sprekende bewering, waarin wij alleen een paar woorden onderstrepen: „Zóó is dan de eerste overgangsvorm bekend geworden, die den mensch met zijn naastlevende verwanten

onder de zoogdieren *op onmiskenbare wijze* in nadere verbinding brengt... En zoo is dan ook het *feitelijk bewijs* geleverd... dat Indië de wieg is geweest van het menschelijk geslacht" !

Wie er nu nog niet wetenschappelijk zeker van is, moet het maar zeggen. Een van zulke halsstarrigen is de heer H. Bolsius, lid der Nederl. Dierk. Vereeniging, die de onbescheidenheid heeft van bewijzen te verlangen, dat de drie stukken, op een afstand van vijftien meter van elkander gevonden, werkelijk tot één individu hebben behoord. De verzekering van Dr. Eug. Dubois, dat dit „onmiskenbaar" is en dat zijne „verklaringen de echte zijn", bevredigen hem niet, en in de verhandeling van den geleerden doctor vindt hij geen andere bewijzen daarvoor dan deze: „1°. dat alle drie in hetzelfde niveau lagen; 2°. dat de schedelkap en kies nog zeer aapachtig en het dijbeen zeer menschelijk is; 3°. dat Lamarck en Darwin als schakel tusschen mensch en aap een meer menschachtig wezen aangeven dan tot nog toe ooit gevonden is". Met zulke evidente bewijzen verklaart deze lastige heer geen genoegen te nemen en zegt zelfs, dat op de vergadering van de *Société scientifique de Bruxelles* de geheele bewijsvoering niet weinig hilariteit heeft gewekt, en dat de conservator van het Museum van Natuurlijke Historie te Brussel onecrbiedig genoeg was zijn gevoelen uit te spreken in de woorden: „C'est ainsi qu'on rend notre science ridicule". Volkomen waar: belachelijk; doch welk een weegeroep over idiote lichtgeloovigheid zou er opgaan, wanneer verdedigers der openbaring bewijsvoeringen van zulk een wetenschappelijk gehalte durfden voor den dag brengen!

C.

LETTERLOOVER.

AAN DE H. BARBARA,

BESCHERMHEILIGE VAN EEN ZALIGEN DOOD.

(WIJZE: *O, naam ! zoo zoet in de ooren.*)

Gij, reine bruid des Heeren,
O, teere Barbara,
Hebt Jesus' kruis gedragen
En volgde trouw Hem na;
Help gij ons Christus volgen
En blijf aan onze zij,
Maar sta vooral vol liefde
In 't stervensuur ons bij.

O, Maagd en Mart'laresse,
Die 's werelds vreugd ontvlood
En na een heilig leven
Blij ging ten marteldood;
Help gij enz.

Gij zijt een treffend voorbeeld
Voor de ouders en het kind,
Hoe 't hart eens waren dienaars
Den God van liefde mint;
Help gij enz.

Vraag kracht in de bekoring,
In 't lijdensuur geduld,
Maar vraag vooral vergeving
Van onze zondenschuld.
Help gij enz.

Geef, dat het Brood des levens
Door englenhand bereid,
In 't ernstig uur ons sterke
Op reis naar de eeuwigheid.
Help gij enz.

DE DICHTER.

Wat of het toch beduiden mag:
Nauw kom ik buiten voor den dag,
Of zie, de leeuwrik neemt een vlucht
En tiereliert in de ijle lucht.

En grasscheut, bloemen altegaar
Staan met juweel en paarl in 't haar,
En statig buigen keer op keer
Al de aren en de popels neer.

Zelfs wordt door Philomeel bij nacht
Een serenade mij gebracht,
En glinsterwormen in het hout
Illumineeren heel het woud.

Wat raad! Het is nu eenmaal zoo:
Geen dichter reist incognito;
Der blijde lente ontgaat het niet,
Wie koning is op haar gebied.

Naar v. EICHENDORFF. H. ERMANN S. J.

DE MENSCH.

EENE PSYCHO-PHYSIOLOGISCHE STUDIE.

(Vervolg van blz. 17 vv.)

VII.

HYPNOTISME.

Het lijkt wel onbegonnen werk een hoofdstuk over hypnotisme te schrijven, wanneer men de overtuiging heeft, dat de meeste lezers reeds hetzij met 't interessante werk van pater de Bonniot: *Le Miracle et ses contrefaçons* of met de leerzame artikelen van pater Kerlen in de *Studiën* bekend zijn. Maar, het onderwerp past in de psycho-physiologische studiën, waarmede wij ons thans bezighouden, en het komt ons voor, dat wij het niet ter zijde kunnen laten.

Om zooveel mogelijk binnen de perken van het psycho-physiologisch gebied te blijven, moeten wij eenige verschijnselen buiten den kring van ons onderzoek sluiten, te weten:

1°. De zoogenaamde „zwijgende suggestie" (suggestion mentale) waardoor, *zonder uiterlijk teeken hoegenaamd,* aan een tot zulke proefnemingen geschikt persoon een bevel of verlangen kan medegedeeld worden. Zoo iets heeft plaats, wanneer b. v. de hypnotiseur in zich zelven (mentaliter) het bevel uitspreekt „kom hier" en zijn sujet aan dat bevel gehoorzaamt. Wij laten op dit punt gaarne ieder zijne meening, maar wij voor ons zijn van de zekerheid der feiten niet overtuigd. Zekerheid in dien zin, dat alle toeval en, meer nog, dat alle dressuur is uitgesloten.

2°. Alles wat met telepathie, theosophisme, spiritisme enz. in verband staat. Wij gelooven, dat, voor den tijd van dit leven,

de ziel in al hare verrichtingen aan ons lichaam is gebonden; dat zij er dus geen tweede (zoogenaamd „astraal") lichaam op nahoudt, waarmee ze buiten haar natuurlijk psycho-physiologisch domein kan gaan wandelen en zich aan anderen kan gaan mededeelen. Waar zoo iets zou gebeuren — en wij zijn zeer hardgeloovig op dit punt — hebben wij, dunkt ons, met zaken te doen, die voor den mensch buiten zijn natuur vallen.

Wij beperken ons dus tot het eigenlijke hypnotisme met de suggestie, en om dien toestand te kenmerken komt ons de bepaling het geschiktste voor, die wij in een opstel van Alfred Fouillée vonden [1]): „Het hypnotisme is de tijdelijke [en wij voegen er bij: kunstmatige] verlamming van enkele hersencentra". Ofschoon in de woorden „hypnotisme" en „somnambulisme" de slaap ingesloten is, hebben wij toch eene definitie gekozen, waarin dat woord niet voorkomt, om de „suggestie in wakenden toestand" en de „posthypnotische verschijnselen" niet uit te sluiten; al gaat overigens de bepaling aan hetzelfde euvel mank, waaraan ook andere omschrijvingen lijden, n.l. van *alle* kunstmiddelen, welke eene verlamming van hersendeelen doen geboren worden, te omvatten, terwijl slechts enkele bij het eigenlijk hypnotisme behooren. Een ander voordeel van deze definitie vinden wij in de localisatie, welke zij ons aan de hand doet, en

---

[1]) Om van voortdurend citeeren ontslagen te zijn, laten wij eene lijst volgen der door ons geraadpleegde werken:

Dr. Charcot, *Oeuvres complètes*, T. IX; Dr. Bernheim, *Hypnotisme, Suggestion, Psychothérapie*, 1891; Dr. Cullerre, *Magnétisme et Hypnotisme*, 1892; Dr. Liebeault, *Le Sommeil provoqué*, 1889; Dr. Marin, *L'Hypnotisme*; Dr. Jordan, *Das Räthsel des Hypnotismus*, 1892; Dr. Forel, *Der Hypnotismus*; Dr. v. Krafft Ebing, *Eine experimentelle Studie auf dem Gebiete des Hypnotismus*, 1893; R. F. Finlay S. J., *Der Hypnotismus*, 1892; *Studiën* (art. van pater Kerlen S. J.); De Bonniot S. J., *Le Miracle et ses contrefaçons*; *Stimmen aus Maria Laach*; *Revue des deux mondes*; v. Tricht S. J., *L'Hypnotisme*, e. a.

welke het onderzoek naar het natuurlijke der verschijnselen op zich zelve en naar de „voldoende oorzaak" vergemakkelijkt.

Laten we hier nog bijvoegen, dat, zooals we reeds bij andere gelegenheid opmerkten, om een verschijnsel te bestudeeren en zijn waren aard te leeren kennen, het noodig is den invloed van alle bijkomende complicaties te vermijden. Om die reden vinden wij de hysterische hypnosen van Dr. Charcot niet geschikt, wijl daar de hypnotische verlamming van sommige hersencentra zich voegt bij eene reeds aanwezige, en steeds dezelfde, zenuwziekte, de hysterie namelijk, zoodat derhalve geen zuivere teekening mogelijk is. Waar daarentegen de hypnose op verschillende menschen wordt toegepast, is er kans, dat bij de groote verscheidenheid van personen, de individueele verschillen op het eindresultaat van weinig invloed zullen zijn.

Ook zijn hysterische personen, zooals ieder weet, volleerde tooneelspelers, die niets liever verlangen dan gezien en gehoord te worden en die dus bij uitstek geschikt zijn voor eene wetens of onwetens toegepaste dressuur.

HET WEZEN DER HYPNOSE EN HET HYPNOTISEEREN.

Al hebben we het woord „slaap" in de definitie van het hypnotisme willen vermijden, zeker blijft het toch, dat hetgene er in of na de hypnose geschiedt zich het beste laat vergelijken met hetgeen in den slaap of liever in den half-slaap plaats heeft, en daarom zullen we beginnen met na te gaan, wat we bij ons of bij andere personen kunnen waarnemen. Wat doet ons inslapen of indommelen op oogenblikken, dat wij van ons zelven niet kunnen getuigen, dat wij vermoeid zijn en behoefte hebben aan rust?

Het zij ons geoorloofd, waarde lezer, u onzen vriend Jacobus voor te stellen — een prachtexemplaar om het indommelen te illustreeren. Om 't even of 't morgen, middag of avond is, Jacobus — van wien alleen de naam fictief is, maar dien we sinds jaren van zeer nabij kennen en voor wiens openhartigheid

in zijne bekentenissen wij borg blijven — Jacobus, zeggen wij, sluit zijne oogen en begint te knikkebollen, zoodra hij, bij afwezigheid van ernstige bezigheid, lichamelijke of verstandelijke, een éénvormigen zinsindruk, ook slechts gedurende korten tijd, moet ondergaan. Zoo hebben wij hem zien en hooren slapen in volle gezelschap gedurende een druk maar niet bijster belangrijk gesprek; in de kerk gedurende de Vespers en ook — het woord moet er uit — gedurende de preek; op reis bij het ruischen van de beek en het donderen van den waterval. In dat alles is voor hem en voor meer andere menschen eene „virtus dormitiva, cujus est natura sensus assoupire", zooals Molière van den opium getuigt.

Opmerkelijk daarbij is het — hoewel volstrekt geen ongewoon verschijnsel — dat hij in den beginne nog hier en daar een woordje in het gesprek weet te plaatsen, somtijds echter in eens met praten van de wijs raakt en een droombeeld in woorden vertolkt, terwijl hij menigmaal, ten bewijze dat hij *niet* geslapen heeft, vrij goed de gehouden conversatie weet na te vertellen. Bij eene plotselinge staking in 't gesprek is hij onmiddellijk wakker, even zeker als de bewoners van een oliemolen, wanneer een van de stampers een slag achterblijft. Ofschoon wij hem niet voor zeer hypnotisabel zouden houden, weten wij toch van hem, dat hij in zijne jeugd door toeval er achter kwam, dat hij zich door het staren op het witte kleed van een predikant in een toestand kon verplaatsen, die sterk op slaapdronkenheid leek en waaraan hij zich met geweld moest ontrukken[1]). Tot het herhalen der proef was hij echter niet te bewegen, omdat hij het „naar" gevonden had; eerst scheen het hem, dat een lichte nevel zich om den redenaar verspreidde, maar het duurde niet lang of die nevel werd dicht en onttrok alles, behalve het voorwerp zijner

---

[1]) Hij had toen van de zichzelven hypnotiseerende fakirs en monniken van den berg Athos nog nooit gehoord.

onverdeelde aandacht, aan zijn oog. Vreemd genoeg vergeleek hij den „naren" indruk bij dien van een droom, waarin men boven de aarde zweeft en maar niet naar beneden kan komen.

Of de slaapwekkende kracht van het wiegen der kinderen in de éénvormige beweging moet gezocht worden, kunnen wij niet zeggen, maar de ééntonige dreun van het „slaap, kindeke, slaap, daarbuiten loopt een schaap" is zeker van dezelfde orde als de bovengenoemde oorzaken.

Het schijnt, dat ons organisme aan verandering behoefte heeft en zeer spoedig door eentonigheid vermoeid wordt. De hypnotiseurs trekken hiervan partij om hunne patiënten in slaap te brengen. Zij laten hen op een klein blinkend voorwerp staren, liefst zóó dat de oogen daarbij naar binnen en naar boven gekeerd worden — eene ongewone positie, die de oogspieren vermoeit — of ze doen hen luisteren naar het tikken van een uurwerk enz., totdat de oogleden van den patiënt beginnen te knippen en de oogen vochtig worden, waarop dan in den regel de hypnotische slaap volgt.

Willen wij nu zeggen, dat de hypnotische toestand in alle opzichten gelijk en gelijkvormig is aan den natuurlijken slaap? Dat niet; maar met elkander verwant zijn ze o. i. wel. Vooreerst zijn er verschillende patiënten, welke zeker op die wijze in een onder alle opzichten natuurlijken slaap vallen. Zij slapen, ronken zelfs, droomen, en bij 't ontwaken — hetgeen van zelf plaats heeft, of op de meest verschillende wijzen kan veroorzaakt worden — wrijven ze zich in de oogen, zijn nog slaperig en herinneren zich hunne droomen al of niet evenals elke andere slaper.

Van den anderen kant kan men bij vele menschen, die op de gewone wijze in slaap gevallen zijn, de geheele reeks hypnotische kunststukken te voorschijn roepen, en in den slaap gebeurt van zelve veel, wat sprekend op hypnotische verschijnselen gelijkt.

„Wanneer — aldus Dr. Bernheim — de moeder 's avonds te huis komt en aan 't slapend kind vraagt, of het wil drinken,

antwoordt het kind dikwijls genoeg. Het drinkt dan met gesloten oogen en herinnert zich bij 't ontwaken niets meer [1]). Even-als bij generaal Noiset en bij den heer Liebeault komt het in mijne praktijk dikwijls voor, dat ik bij iemand ga, die in een natuurlijken slaap gedompeld is en nog nooit gehypnotiseerd is geworden; ik spreek hem aan, maar suggereer hem van door te slapen. Somtijds wordt hij wakker, maar andere malen blijft hij met de oogen dicht doorslapen, terwijl hij toch antwoord geeft; in dat geval kan ik bij hem alle hypnotische verschijnselen te voorschijn roepen. Een mijner zieken deelde mij mede, dat hij gewoonlijk met zijn broer te zamen sliep en dat die hem dikwijls gedurende zijn slaap naar iets vroeg en dan ook antwoord kreeg; zoo zelfs, dat zijn broer van die praatzucht in den slaap partij trok om achter geheimen te komen, die in wakenden toestand nooit zouden verklapt zijn. Bij 't ontwaken herinnerde de ander zich niets van hetgeen hij gezegd had."

Dergelijke verschijnselen — en ze zijn zoo zeldzaam niet, als sommigen gelooven — zijn wel geschikt om den natuurlijken slaap en den slaap, die het gewone begin der hypnose is, als zeer nauw verwant te doen beschouwen.

Van de bovengenoemde methoden om den kunstmatigen slaap der hypnose voort te brengen wil echter Dr. Bernheim en met hem de geheele school van Nancy, in tegenstelling met Dr. Charcot en zijne volgelingen, niets weten. Suggestie is voor hen het wachtwoord. Men slaapt in, omdat men zich laat overtuigen, dat men inslapen zal, dat de oogleden reeds zwaar worden en dichtvallen, en zij kennen aan al de overige middelen slechts in zooverre waarde toe, als zij dienen om den patiënt te overtuigen, dat hij zal inslapen, als zij hem m. a. w. in slaap *suggereeren*. Wij voor ons zullen de eigenaardige macht der verbeelding niet

[1]) Dat alsdan eene geheele conversatie mogelijk is, waarvan het kind zich 's morgens niets meer herinnert, weten moeders en vaders en kindermeiden goed genoeg.

ontkennen, en hetgeen er *in* de hypnose en *nà* de hypnose kan plaats hebben is zeker geen logenstraffing van het volkswoord: „verbeelding is erger dan hekserij"; maar dat, altijd en overal, suggestie en suggestie alleen de oorzaak zou zijn van den hypnotischen slaap, kunnen wij niet gelooven. Dr. Bernheim en zijn mede-doctoren laten het aan éénvormige indrukken niet ontbreken. Iemand, die voor 't eerst gehypnotiseerd wordt, laten zij „onbewegelijk in de oogen van den operateur staren en daardoor worden de zintuigen als 't ware van alle in- en uitwendige indrukken afgezonderd"; zij „zeggen hem van slechts aan slapen en genezen te denken en spreken hem over de verschijnselen, welke het begin van den slaap vergezellen: loomheid, slaperigheid, zware oogleden, ongevoeligheid". Blijkt het nu, dat deze ééntonig voorgedreunde suggesties uitwerking hebben, dan volgt het bevel: „slaap". Heeft echter dit slaapliedje niet den gewenschten uitslag, dan wordt van voren af begonnen, terwijl men den patiënt tevens de oogleden dicht drukt (methode van Dr. Liebeault, waarvan die van Dr. Bernheim weinig verschilt).

De overtuiging, dat men zal inslapen, de suggestie, is moeilijk aan te nemen bij kleine kinderen, die toch door dezelfde methode in slaap gesust worden, bij dieren, die men kan hypnotiseeren [1]) en, wat meer is, bij hypnotiseurs, die in plaats van den patiënt zich zelven in hypnose brengen. Zelfs vindt men een geval vermeld van een meisje, dat in een der toestanden van het „grand hypnotisme" van Dr. Charcot verviel, wanneer zij knoopsgaten zoomde en dus lang en scherp op een klein plekje moest staren. Er moet dus wel hypnotische slaap bestaan, die niet aan suggestie te danken is. Hiermee willen wij echter de waarde der suggestie niet ontkennen, maar slechts den midden-

---

[1]) Men denke aan de bekende proeven van pater Kircher S. J. en aan de methode, die men in Oostenrijk volgt om wilde paarden te temmen.

weg houden tusschen „alles is suggestie" hiér en „geen suggestie" dáar.

Bij het bestudeeren der verschillende gevallen van hypnose, die wij hetzij gelezen hetzij waargenomen hebben, kwam het ons voor, dat de kunstmatige slaap steeds minder op den natuurlijken geleek: 1°. wanneer de persoon reeds vroeger het voorwerp geweest was van hypnotische proeven, zoodat daardoor het zenuwleven in eene bepaalde richting geleid was, zij het ook slechts in die eener volkomene afhankelijkheid van den experimentator; 2°. wanneer de hypnose werd toegepast op menschen met een ziekelijk zenuwgestel; 3°. wanneer de wijze van behandeling eene ruwe of bijna gewelddadige was en dus van zelf reeds eene overprikkeling der zenuwen moest teweegbrengen.

De physiologische oorzaak zal, dunkt ons, gezocht moeten worden in het eigenlijke knooppunt der hersenen, d. w. z. in dat deel, hetwelk zoowel bij elke zinswaarneming als bij elke werking van het voorstellingsvermogen betrokken is, in het orgaan van den algemeenen zin[1]). Zoo alleen is het begrijpelijk, hoe de hypnose zoowel door indrukken van gehoor, gezicht en gevoel, als door eene concentratie der verbeelding (suggestie) kan veroorzaakt worden. Al is hiermede het ontstaan van den hypnotischen toestand niet geheel verklaard, zoo is het intreden daarvan toch niet onbegrijpelijker dan het natuurlijke inslapen van iemand, die, zonder de minste vermoeienis of behoefte aan rust, in slaap gezongen of gepreekt wordt.

Indien wij, zooals we werkelijk doen, den hypnotischen slaap, althans in 't eerst, voor zeer nauw verwant aan den natuurlijken slaap houden, dan moeten wij ook hetgene *in* de hypnose

---

[1]) De algemeene zin (*sensus communis*) is, volgens S. Thomas, de zin: „waarheen alle indrukken der uiterlijke zinnen worden overgebracht en waarin alle uiterlijke zinnen met elkander in betrekking komen (conjunguntur)". Vgl. ons artikel in *De Kath.* Dl. CIII, bl. 47.

gebeurt begrijpelijk trachten te maken door hetgeen in den natuurlijken slaap voorkomt. Om niet in herhaling te vallen stippen wij slechts aan wat, wij reeds in een vorig artikel bespraken [1]).

Men kan zoo vast slapen, dat men geheel en al bevangen is en volstrekt niet droomt — een toestand, waarbij tevens de spieren niet werkzaam zijn en de opgeheven hand machteloos langs het lichaam neervalt.

Men kan droomen, en die droomen herinnert men zich of wel of niet; en de herinnering is er of bij het ontwaken om daarna te verdwijnen of ze verschijnt plotseling na korter of langer tijd.

In den droom is het verstand gedeeltelijk werkzaam maar nimmer volkomen.

In den droom beleeft men dikwijls de onmogelijkste toestanden zonder aan de werkelijkheid te twijfelen of begaat men de zwaarste misdaad zonder de minste wroeging te bespeuren. Mijn vriend, overigens „d'humeur pacifique et ne craignant rien que les coups", vermoordde iemand en sneed het lijk in stukken om die in een kleerkast weg te bergen en was slechts verwonderd, dat hij het hoofd er niet goed in kon krijgen. Wat wij in den droom zien is slechts datgene, wat wij reeds gezien hebben en volstrekt niets nieuws. 't Zijn, om zoo te zeggen, oude theatercoulissen maar dikwijls op de vreemdste wijze door elkander geplaatst. Voor den droomenden moordenaar was, op 't oogenblik, dat hij doodde — hij wist zelf niet goed, op welke wijze dat gebeurd was — zijn tegenstander een bekende straatfiguur uit de stad zijner inwoning; wat hij daarna wegsleepte om in de kast te duwen, iets, waarvan hij niet meer wist, of het meer op een handkoffertje dan wel op een zwaren overjas leek; en het hoofd van den vermoorde, dat weerbarstig weigerde zich in te laten sluiten, werd onder zijne hand een kop van papier-

---

[1]) *De Kath.* Dl. CIV, bl. 24 vv.

maché, dien hij in de mode-magazijnen voor het venster had zien staan. In den droom evenals in den wakenden toestand kunnen wij „ons niets verbeelden, dat wij niet door de zinnen hebben waargenomen" [1]). De eene of andere uiterlijke zinsindruk blijkt dikwijls in staat een geheelen droom te geleiden en te besturen. Hoe menigmaal gebeurt het, dat iemand van een smids- of timmermanswinkel begint te droomen en dan daarbij de vonken ziet vliegen of den hamer ziet neervallen — wanneer men 's morgens op de deur komt kloppen om hem te wekken; of dat tengevolge van koude, door het afwoelen der dekens veroorzaakt, de slaper zich verbeeldt in een zeer primitief kostuum midden op straat te staan?

„Verhaal nooit iets, wat ge geheim wilt houden, in 't bijzijn van slapende menschen; ge weet niet of ze er iets van hooren en in hun geheugen opschrijven": deze raad van Dr. Bernheim komt ons zeer begrijpelijk voor, wanneer we ons herinneren, dat onze vriend Jacobus bij het inslapen dikwijls nog geruimen tijd een gesprek volgt, en dat zulk een toestand ook kan verschijnen bij iemand, die reeds gedurende eenigen tijd slaapt. Gewoonlijk schijnt wel alle herinnering verloren te gaan, wanneer de halfslaap in een gerusten diepen slaap overgaat, maar dikwijls genoeg komt hetgeen men op die wijze gehoord heeft later plotseling in het geheugen terug.

Dr. Bernheim verhaalt, dat hij, wanneer hij één gehypnotiseerde iets voorspiegelde, bij verscheiden andere rustig slapende personen een levendigen droom deed ontstaan, die zich meer of minder juist aansloot aan de woorden, welke de slapers opgevangen hadden. 't Is waar, de dokter van Nancy vergeet hierbij te voegen, of de personen, met wie hem deze proef lukte, reeds vroeger gehypnotiseerd waren, en wij kunnen dus niet oordeelen, of er al dan niet een zekere dressuur mede in 't spel is, maar zulke

---

[1]) S. Thomas, *Summa* I, Q. CXI, art. III ad 1um.

gevallen van geïnfluenceerde droomen zijn ook in het dagelijksch leven geene zeldzaamheid.

Nemen we hierbij nog in aanmerking, dat het gebruik van narcotica de taak van den hypnotiseur bij lastige patienten vergemakkelijkt en dat in de chloroform-narcose de zieke, gedurende de operatie, vaak met den dokter schijnbaar zeer verstandig blijft praten, terwijl toch de afwezigheid van alle gevoel voor pijn gedurende, en het ontbreken van alle herinnering ná de operatie duidelijk bewijzen, dat hij den invloed van het bedwelmingsmiddel ondergaan had, dan achten wij ons gerechtigd tot het besluit, dat de hypnose, althans in haar begintoestand, na verwant is aan slaap en droom.

DE SUGGESTIE.

Aan den gewonen droom, inclusief dien, waarbij men al droomende luidop praat, sluit zich het slaapwandelen, waarvan iedereen voorbeelden genoeg bekend zijn, aan.

Hoever een slaapwandelaar het brengen kan, blijkt uit de bekende geschiedenis van den monnik, die opstond om zijn abt te vermoorden. Gelukkig was deze nog in zijne cel werkzaam, en terwijl hij over zijn boek gebogen bleef, zag hij, hoe de slaapwandelaar op het ledige bed toetrad en met geweld het mes in de dekens stiet om zich na volbrachte daad weer terug te begeven en ter ruste te leggen. 's Anderen daags herinnerde de monnik zich slechts, dat hij een akeligen droom had gehad en in den droom zijn abt had willen vermoorden [1]). Een ander „comble" van slaapwandelen overkwam een jongeling, die te paard zijn vriend ging bezoeken, alle hindernissen op weg zorgvuldig vermeed, in de stad zijn paard stalde en zich te voet naar zijn vriend begaf om op diens kamer met de grootste verbazing te — ontwaken.

---

[1]) Een dergelijk geval haalt Dr. Cullere van een knaap aan.

Zonder zulke somnambulistische tours de force te verrichten vertoonen de meeste natuurlijke slaapwandelaars deze eigenaardigheid, dat zij geheel en al vervuld zijn van het ééne, hetgeen zij in den droom te doen hebben, en daarbij wel zien en hooren wat er op hun weg voorkomt, maar er volstrekt geen oog en oor voor hebben, evenals iemand, die, in diep gepeins verzonken of door hevigen angst gedreven, een weg gaat zonder te verdwalen of zonder zich aan iets te stooten.

„Solvitur sensus communis ex parte": het orgaan van den algemeenen zin — en daardoor tevens de organen van de zinnen (uiterlijke of innerlijke) — wordt voor een gedeelte uit den toestand van rust en werkeloosheid tot werking gebracht, maar juist de intensiteit, waarmede eene voorstelling (of eene reeks van bij elkander hoorende voorstellingen) zich doet gelden, is oorzaak, dat dadelijk alle beschikbare energie in beslag wordt genomen en er voor andere hersendeelen geene energie genoeg overblijft om mede in werking te treden: m.a.w. geene energie genoeg om den toestand van slaapwandelen in dien van waken te doen overgaan.

Eene schok, die door een of ander zintuig binnendringt en langs den weg der zenuwen zich tot in de hersenen voortplant, om daar — met geweld of bij verrassing — andere middelpunten van het zenuwleven in beweging te brengen, veroorzaakt bij slaapwandelaars dikwijls een plotseling ontwaken.

Wanneer een droom nu zoo levendig kan zijn, dat hij tot spreken en handelen overeenkomstig dien droom aanleiding kan geven, en van den anderen kant de droomen van vele natuurlijke slapers onder den invloed kunnen gebracht worden van dingen, die zij door de zintuigen gewaarworden, dan is het wel als iets vreemds — wijl ongewoon — maar volstrekt niet als iets boven- of buitennatuurlijks te beschouwen, dat een droom door woorden kan opgewekt en bestuurd worden en zelfs zoo levendig kan gemaakt worden, dat er woorden en handelingen mede gepaard gaan.

Dit komt ons des te aannemelijker voor, omdat door den hypnotiseur de droom voortdurend als het ware gedwongen wordt voet bij stuk te houden, terwijl in den gewonen slaap meestal het eene droombeeld het andere verdringt; en omdat ook de droom van een gewoon slaper in sommige gevallen zoo „actief" kan gemaakt worden, dat hij opstaat om de handelingen te verrichten, die hij droomt.

Het opwekken der verbeelding, door woorden of teekens, is nu wat men gewoonlijk „suggestie" noemt. Deze suggestie, dit kunstmatig voortbrengen van een droom, kan gedurende de hypnose plaats hebben en bij het ophouden der hypnose verdwijnen (hypnotische suggestie), of de droom kan na het ontwaken nog voortduren (posthypnotische suggestie), of de verbeelding kan buiten den slaap sterk opgewekt worden (suggestie in wakenden toestand).

Met de twee laatstgenoemde zullen wij ons straks bezig houden. Op de eerste soort, suggestie gedurende den kunstmatigen slaap, heeft betrekking hetgeen wij in de vorige bladzijden bespraken.

Onder de verschijnselen, welke door een kunstmatig opgewekten, levendigen droom, een droom „en action", voldoende verklaard worden, rekenen wij: de zoogenaamde „objectivation des types", waarbij de gehypnotiseerde spreekt en handelt als klein kind, als schooljongen, als generaal, als priester of bisschop enz., wanneer hem zulke droomen worden gesuggereerd; — het te voorschijn roepen van poses en uitdrukkingen van het gelaat (toorn, eerbied, vriendelijkheid), wanneer men slechts de hand tot een vuist buigt of tot kushandjes aan den mond brengt enz.; — de werking van imaginaire geneesmiddelen of bedwelmende dranken; — het al of niet zien van personen of zaken en wat daarmee samenhangt.

Bij dit alles mogen, tot een juist inzicht, twee zaken niet uit het oog verloren worden, n.l. de getrouwheid van het geheugen (wanneer niet de hersens geatrophieerd zijn) en de eigenaardige macht der verbeelding.

't Is een genoegzaam bekend feit, dat verschillende menschen, die bewusteloos uit het water gehaald worden, getuigd hebben, dat zij in de korte oogenblikken van doodsangst, die zij onder water doorbrachten, hun geheele leven als het ware nog eens doorleefden en alles als in tafereelen voor hunne oogen zagen voorbijgaan. Hetzelfde zou gebeurd zijn met iemand, die, tusschen de spoorstaven neergevallen, een trein over zich zag heen gaan. Bij een zieke, die in ijlkoorts lag, was het voldoende een enkel woordje te zeggen, wat op zijn vroegeren, lang vergeten, schooltijd betrekking had, om hem alles, tot in de kleinste bijzonderheden te laten navertellen, wat er gedurende die les, waarop men zinspeelde, had plaats gegrepen.

Ook zijn er gevallen bekend van studenten, die in den toestand van een natuurlijk somnambulisme knapper schenen te zijn dan in wakenden toestand, omdat hunne verbeelding en hun geheugen geheel en al door ééne zaak in beslag werd genomen en zij dientengevolge aan alle verstrooiing onttrokken waren. 't Is alsof, om eene vergelijking uit de mechanica te gebruiken, de geheele energie, welke in wakenden toestand voor verschillende verrichtingen noodig is (ook voor het zinnelijke werk der hersenen, wat wij bij het denken noodig hebben) in de somnambulen voor ééne zaak of enkele zaken beschikbaar blijft en daardoor eene verhoogde werkzaamheid mogelijk maakt. Of, wil men eene andere voorstelling, 't lijkt eene watermassa, die gewoonlijk door vele kanalen stroomt, maar door sluiting van enkele gedwongen wordt door de overige, maar nu met grootere kracht en snelheid, haren weg te nemen. De verhoogde werkzaamheid kan zoowel het gebied van de innerlijke zinnen als dat der uiterlijke zintuigen treffen. In het laatste geval noemt men zulks „hyperaesthesie". Als voorbeelden zou men uit het gewone leven de blinden kunnen aanhalen, die meestal een zeer fijnen tastzin en een scherp gehoor bezitten, en zou men op de hyperaesthesie van sommige zieken kunnen wijzen, indien deze vergelijking niet minder geschikt

ware om ter gelegenheid van het hypnotisme gemaakt te worden. Doelmatiger is het de aandacht er op te vestigen, dat men dikwijls bij iemand, die in zijn slaap opstaat en zich aan 't schrijven zet, een blad bordpapier tusschen oog en hand kan inschuiven, terwijl de slaapwandelaar, slechts door den tastzin geleid, even regelmatig blijft doorschrijven.

De getrouwheid van het geheugen en de levendigheid der verbeelding zijn bij de hypnotische „verandering van persoon" van grooten invloed. Men suggereert aan A een droom, waarin hij als generaal, bisschop enz. optreedt, en in dien droom speelt hij zijne rol met meer of minder succès, naarmate zijn geheugen en verbeelding meer of minder beelden, welke bij die rol behooren, ontvangen en bewaard hebben en naarmate zijne verbeelding in het oogenblik van den hypnotischen droom levendiger werkt.

„L' individualité du sujet intervient dans la façon dont les hallucinations s'accomplissent, comme pour les autres phénomènes de la suggestion.... La suggestion ne réalise pas ce qu'elle veut; elle réalise ce que l'organe psychique sur lequel elle travaille peut réaliser. Chaque sujet imprime le cachet de son individualité aux conceptions de son imagination. Figurez-vous un rôle de comédie que vous faites jouer à plusieurs personnes successivement, chacune le jouera à sa façon avec plus ou moins d'éclat et de vérité" (Bernheim, o. c.).

Een mijner vrienden suggereerde aan eene patiente de letters P. R. op een geheel onbeschreven gelaten velletje papier en deed haar daarna dit velletje ('t was door een haast onmerkbaar speldeprikje geteekend) tusschen andere uitzoeken. Na eenig aarzelen vond ze het, en toen haar daarna gelast werd, het papiertje met de louter denkbeeldige letters voor den spiegel te houden, zag zij de letters omgekeerd, als Ꝑ. Ꝛ. Blijkbaar had zij het papiertje, hetzij aan het merk, dat er op gemaakt was, hetzij aan iets anders herkend, want niet de

letters deden het papier vinden (anders ware er geen aarzelen mogelijk geweest) maar het herkende papiertje suggereerde de letters. Bij de proef met den spiegel, hoe verrassend ook op het eerste gezicht, heeft, dunkt ons, de kennis, dat een spiegel op die wijze de beelden omkeert, op de verbeelding gewerkt, en bij iemand, die nooit een spiegelbeeld gezien had, zou de proef niet gelukt zijn. „La suggestion ne réalise pas ce qu'elle veut": niet alle hypnotische proeven gelukken bij elk sujet en ook bij het hypnotisme maakt oefening den meester. Waar de eene gehypnotiseerde een stuk hout in de hand moet hebben, om in den waan te komen, dat hij een glas met wijn uitdrinkt, brengt de andere de ledige hand aan den mond en drinkt hij lucht, terwijl een derde naar zijn mond wijst en verder op de suggestie volstrekt niet reageert.

Naast de getrouwheid der verbeelding om indrukken te bewaren en te reproduceeren, speelt bij de hypnotische suggestie ook de macht dier verbeelding eene groote rol.

Zeker ligt er overdrijving in de uitdrukking: „toute idée tend à se réaliser", maar onwaar kan men dit gezegde niet noemen. De kunst der gedachtelezers, die wij in ons laatste artikel bespraken, is er reeds een bewijs voor. Eenige andere voorbeelden mogen hier eene plaats vinden; zij zullen het hunne er toe bijdragen om den sluier der geheimzinnigheid, waarin het hypnotisme gehuld is, eenigszins doorzichtiger te maken. Wanneer wij zien, dat ook bij gezonde, wakende menschen spieren en zenuwen, waarvan men dit niet zou vermoeden, onder den invloed staan van de verbeelding, zal het ons niet verwonderen, dat zulks in hoogere mate het geval kan zijn, wanneer de controle ontbreekt (krankzinnigheid, gewone slaap en droom, en hypnotische toestand).

Wie weet niet, dat men den weerslag van de gedachte aan iets zeer zuurs in den mond voelt, dat de voorstelling van iets akeligs iemand kan doen huiveren en die van iets walgelijks

tot zeer onaangename reflexbewegingen aanleiding kan geven. Wij vreezen onkiesch te worden, maar om eene dikwijls voorkomende hypnotische geneeswijze begrijpelijk te maken moeten wij er toch op wijzen, dat de gedachte aan iets, hetwelk in de hollandsche spoorwagens, in tegenstelling met de duitsche, dikwijls ontbreekt, voor sommige reizigers lastige gevolgen kan hebben: gevolgen, die uitblijven, wanneer eene lectuur of een gesprek de aandacht afleidt. Op de medische colleges is het geene zeldzaamheid, dat verschillende toehoorders aan de ziekte meenen te lijden, welke behandeld wordt (hartziekten en tering hebben gewoonlijk den meesten aanhang); in de laboratoria der scheikundigen ontstaat bij nieuwelingen speekselvloed enz. ten gevolge van de idee, dat eene minimale hoeveelheid kwik in staat is die vergiftiging te veroorzaken. Nog niet lang geleden zagen wij een paar hoogere burgers zeer opgewekt en luidruchtig worden ten gevolge van eene hoeveelheid lachgas, die nog geene muis dronken zou gemaakt hebben. Wil de lezer een paar zeer onschuldige proeven om de kracht der verbeelding in het licht te stellen, dan late hij iemand, „die geen zolder in den neus heeft", een snuifje nemen en verzekere hem vast en zeker, dat hij niet zál en niet kán niezen. Tien tegen een, dat het anders onvermijdelijke niezen zal uitblijven. Of wel hij signaleere de aanwezigheid van een klein, bruin, springend insect (den bekenden turner *Pulex*) op de wang of op den hals. De eerste beweging is natuurlijk die van afweer, maar weldra voelt men ook de bekende huidprikkeling; en blijft die prikkeling uit, dan is het gewoonlijk voldoende, dat men de verbeelding verlevendige door na eenige oogenblikken te herhalen, dat ze (de vloo) leelijk gestoken heeft.

„Wanneer men aan leeken in 't vak of aan leerlingen — zegt Dr. Jordan — iets van een microscopisch praeparaat wil laten zien, dan gebeurt het, dat ze verzekeren het gezien te hebben en zulks ook werkelijk gelooven, terwijl men toch door vragen er achter kan

komen, dat zij of niets of wel iets anders gezien hebben." Uit eigen ervaring weten wij, dat zulke illusiën volstrekt niets ongewoons zijn.

Wij zouden het aantal dezer voorbeelden gemakkelijk nog kunnen vermeerderen, maar wij gelooven, dat ieder, wanneer hij slechts in zijne naaste omgeving wil rondzien, bewijzen genoeg zal vinden voor de waarheid van het spreekwoord „inbeelding is erger dan hekserij". De gewone kunststukken der gehypnotiseerden achten wij tevens, zooals wij reeds zeiden, door het bovenstaande voldoende toegelicht, n.l : het voorstellen van verschillende personages, het zien van dingen, die er niet zijn, de werking van denkbeeldige geneesmiddelen of van sterke dranken, om 't even of er water noodig is om de suggestie te helpen, dan of een patiënt in staat is uit een denkbeeldig glas een even denkbeeldig borreltje te drinken en daarvan dronken te worden. Het feit, dat verschillende personen niet op dezelfde wijze ontvankelijk zijn voor hypnose en suggestie, dat hunne persoonlijkheid, vooral in den beginne, van invloed blijft op de wijze, waarop zij aan eene suggestie beantwoorden, dat eindelijk herhaalde proefnemingen eene zekere dressuur doen verkrijgen, welke den hypnotiseur in staat stelt snel en met zekerheid te werken, is een teeken, dat tot hiertoe de hypnose de grens van het natuurlijke niet overschrijdt.

De bepaling: „de hypnose is de kunstmatige verlamming van hersencentra", waarbij wij nu zouden willen voegen: „gepaard met de opwekking van andere" geeft op voldoende — zij het ook niet afdoende — wijze rekenschap van den hypnotischen toestand en plaatst hem physiologisch op eene lijn met de bedwelming welke door opium, haschisch, chloroform, sterke dranken kan teweeggebracht worden. De hefboomen worden, bij al deze storingen, op verschillende punten aangezet; de storingen beginnen op verschillende plaatsen in het zenuwstelsel en bereiken wellicht ook op verschillende plaatsen hare grootste intensiteit

— en van daar de verschillen, de differentiae ultimae. Maar bij al deze storingen is dit gemeenschappelijk, dat het teedere centraal deel der hersenen, wat met de zinnelijke zelfwaarneming belast is en (middellijk) ten nauwste met de zelfkennis samenhangt, geheel of gedeeltelijk buiten werking gesteld, verlamd wordt — en van daar bij de verschillen tevens de groote overeenkomst, en tegelijkertijd de nauwe aansluiting bij den slaap ter eene en, helaas! bij de krankzinnigheid ter andere zijde.

Wij achten het niet noodig de gevoelloosheid (anesthesie) der gehypnotiseerden ter sprake te brengen, maar wenden ons tot eene klasse van verschijnselen, die zeer vreemd schijnen.

GESUGGEREERDE MISDADEN.

„Le crime par suggestion existe-t-il et peut il exister?" is de vraag, welke Dr. Benedikt stelde op het anthropologisch congres te Brussel, en hij antwoordt: „Pour moi, je n'ajoute pas la moindre foi à son existence. Je considère ces produits comme les produits d'une fantaisie scientifique malheureuse; je ne nie pas leur existence „théorique", je ne nie pas qu'on puisse en suggérer la simulation dans les salons et dans les laboratoires, mais je nie leur réalité „pratique" [1]). „Crimes de salon et de laboratoire", dat zijn zeer zeker de manslagen, welke met behulp van een vouwbeen of een stukje hout gepleegd worden, de vergiftigingen, welke door suikerwater veroorzaakt worden, de moorden, welke een ongeladen pistool tot werktuig hebben; wanneer zoo iets in de hypnose gebeurt, dan heeft het er al den schijn van, dat men of met „eene daad van gehoorzaamheid aan den dokter", in wien de zieke volmaakt vertrouwen stelt, met de vaste overtuiging, dat deze dit vertrouwen in geener-

[1]) Dit laatste slaat meer op misdaden, die tengevolge van post-hypnotische suggestie bedreven worden, waarover straks.

lei opzicht zal misbruiken, of met de tooneelkunst eener hysterische te doen heeft

Niet altijd nochtans, ten minste indien men hetgeen ernstige doktoren schrijven niet aan „illusion inconsciente", onbewuste zelfbegoocheling, zooals Benedikt zegt, moet toeschrijven.

Theoretisch komt het ons wel mogelijk voor, dat een droom als die van den monnik, welke zijn abt vermoordde, gesuggereerd en verwezenlijkt worde, al heeft Dr. Benedikt gelijk in zijne bewering, dat een misdadiger al zeer ondoelmatig zou handelen, indien hij zich tot het voltrekken van zijn plan van een gehypnotiseerde bediende, en dat zich dus de justitie over zulke misdaden niet ongerust behoeft te maken.

Maar er zijn feiten van anderen aard, welke afdoende bewijzen, dat in de hypnose en tengevolge der suggestie dingen mogelijk zijn, die noch goed noch onverschillig mogen genoemd worden. Bij de proefneming, die Dr. Forel (o. c.) vermeldt, was wel geen slechte bedoeling in het spel, maar de suggestie, die in de hypnose opgevolgd werd door een meisje, dat hij sedert jaren als zeer zedig kende, bewijst toch, dat voorzichtigheid hierbij een gebiedende eisch is. Het is echter niet waar, dat de suggestie in zulke gevallen met zekerheid en zonder onderscheid van personen werkt. Prof. Brouardel deelt, zooals Dr. E. Marin aangeeft, een geval mede van eene jonge dame, die heel goed de suggestie aannam, dat zij zich in de nabijheid eener rivier bevond, maar een zenuwtoeval kreeg, toen men haar suggereerde zich te ontkleeden om een bad te nemen. Ook Dr. Bernheim en anderen bevestigen, dat de suggestie eener misdadige handeling door den een aangenomen en uitgevoerd wordt, door den ander niet.

Het zal overbodig zijn op het gevaar te wijzen, welke zulke proefnemingen met zich brengen en het ongeoorloofde er van aan te toonen; wij bepalen ons dus tot het mededeelen der eiten om daaruit alweder de nauwe overeenkomst tusschen den kunstmatigen en natuurlijken droom te doen zien.

„Wij redeneeren in den droom — zegt de H. Thomas [1]) — en gaan na, wat er wel kan volgen uit hetgeen wij ons voorstellen. Bij die werking des geestes wordt de algemeene zin vrij, maar niet volkomen, en aan de redeneering hapert altijd iets". Ook aan de redeneering op zedelijk gebied hapert in dat geval altijd een of ander. Vandaar de grillige verscheidenheid van de moreele opvattingen gedurende den droom.

Een moord zal — in den droom — nu eens in koelen moede bedreven worden, dan weder niet dan met weerzin en angst; de eene maal is men zonder vrees voor ontdekking, de andere maal is men vol zorg, dat 't zal uitlekken; terwijl toch de droomer in beide gevallen een even zachtzinnig mensch blijft, als hij wakker is, en er in de verste verte niet aan zou denken iemand zeer te doen.

Eene andere omstandigheid mag hierbij tevens niet over het hoofd gezien worden. Ieder, die met kinderen te doen heeft gehad, weet zeer goed, dat reeds op jeugdigen leeftijd de energie, waarmede zij iets opvatten en uitvoeren, eene gewoonte doet geboren worden, die zich gedurende den slaap niet verloochent. Zoo zal van twee kinderen, die beide zedig en braaf zijn, het eene zich in zijn bedje niet bloot woelen zonder aanstonds, ook al slapende, zich weer te dekken, het andere echter rustig blijven liggen. Eveneens is het geen zeldzaamheid, dat kleine kinderen, die zeer energisch aan het „mijn" houden, ook in den slaap het speelgoed des te vaster omknellen, dat men hun uit de hand tracht te wringen.

In den verlevendigden, handelenden droom der hypnose is het — afgezien van de daaraan verbonden gevaren, waarover later — niet anders.

---

[1]) Vgl. ons vorig artikel bl. 25 vv.

„Wanneer ge nu wakker zijt en de deur uitgaat, moet ge eens flink aan de bel trekken", zei mijn vriend Dr. J. aan een meisje, dat hij gehypnotiseerd had. En werkelijk het kind speelde beletrekkertje en liep hard weg. Een ander zette zich in een hoekje op de knieen en bad een „Gegrüsset seiest Du Maria". Een derde plaatste zich aan het klavier en speelde de „sonate pathétique" tot aan het „andante", en toen haar vader zei, „kom kind, wij gaan", was het antwoord: „ik kan niet, ik moet doorspelen, dat heeft de dokter zeker gedaan".

Ziedaar een paar voorbeelden van post-hypnotische suggestie „met korten vervaltijd", nl.. onmiddellijk na het ontwaken.

„Ga nu naar huis en heden avond om acht uur slaapt ge in en blijft rustig slapen tot morgen ochtend zes uur": dit bevel, in den voormiddag gegeven, was voldoende om de patiente, welke aan langdurige slapeloosheid leed, werkelijk te doen inslapen en haar eene rustige nacht te bezorgen. Bij deze suggestie was de termijn der vervulling reeds langer. Er zijn gevallen bekend, waarin het gedurende de hypnose gegeven bevel na dagen en weken ten uitvoer werd gebracht en eene gesuggereerde hallucinatie werkelijk ontstond.

Een paar voorbeelden tot toelichting. Dr. Bernheim beval aan een zijner patienten, een oud soldaat, welke aan eene maagkwaal lijdende was, na vijf dagen in zijn college-zaal te komen; daar zou hij een zijner vroegere wapenmakkers vinden, welke met hem over een horloge woorden zou krijgen, die op eene vechtpartij zouden uitloopen. Werkelijk komt de oud-gediende, en hoewel blijkbaar verwonderd bij het zien der toehoorders, laat hij zich eene plaats aanwijzen en weldra speelt zich de geheele hem door Bernheim geruggereerde scène af; hij disputeert met den denkbeeldigen sergeant en valt neer, als ware hij ter aarde geworpen. Eene dame, aan wie Dr. Richet bevolen

had na eenige dagen terug te komen, verschijnt op dag en uur. „Ik weet niet, waarom ik ben gekomen — is haar woord — het is ellendig weer. Ik heb menschen te huis. Ik heb geloopen om hier te komen en ik heb geen tijd om te blijven. 't Is eene dwaasheid en ik begrijp niet, waarom ik eigenlijk gekomen ben". „Den 1 Januari 1885 om tien uur 's ochtends — suggereerde Beaunis aan mejuffr. A. — zult ge mij zien; ik kom u nieuwjaar wenschen en daarna zal ik verdwijnen". Deze suggestie, 172 dagen vóór nieuwjaar gedaan, ging in vervulling, en mejuffr. A. verwonderde er zich zeer over, dat Dr. Beaunis, die op dat oogenblik in Parijs was, midden in den winter zijn zomerpak (de kleeding die hij droeg, toen hij haar hypnotiseerde) aan had.

Het is er echter verre af, dat eene post-hypnotische suggestie met onfeilbare zekerheid werkt; de een vergeet heel en al wat hij moest doen, de ander doet het ten halve of op een ander tijdstip, een derde verzet zich tegen de gesuggereerde handeling, of uit eigenzin, of omdat hij het ongeoorloofde er van inziet. Zoo kon Dr. Forel een student er niet toe krijgen hem na de hypnose op den schouder te kloppen; zoo wilde eene dame, die onder Dr. Bernheims behandeling was, er zich niet toe leenen een horloge aan een ander te ontfutselen. Een man, die de suggestie had ontvangen, na eenige dagen een bezoek aan iemand te brengen en daar een zilveren inktkoker, dien hij op tafel zou zien staan, in den zak te steken, werd, toen hij het bezoek maakte, als door een onweerstaanbare macht naar den inktkoker getrokken; reeds had hij hem in handen, toen hij plotseling zich met de hand langs het voorhoofd wreef en den inktkoker weder neerzette met de woorden: „Daar! ik dacht dat ik het niet klaar zou gekregen hebben".

Om tot eene verklaring van deze feiten te komen moeten wij beginnen met de gevallen der post-hypnotische suggestie in twee groepen te verdeelen. In de eene groep behooren die menschen,

welke na de hypnose volkomen ontwaken en ook volkomen wakker blijven. wanneer zij volbrengen wat hun in den slaap bevolen is. Het gegeven bevel herinneren zij zich meestal zonder het als bevel te herkennen en beschouwen het als een voortbrengsel hunner eigene hersenen. „Dat kwam me zoo in 't hoofd"; „Ik weet niet waarom, maar ik dacht dat ik 't moest doen", is meestal het antwoord op de vraag: „Waarom doet ge dat?" Enkele malen, wanneer de bevolen handeling onzinnig is, wordt zij, en dikwijls op handige wijze, gemotiveerd. 't Is deze groep van gehypnotiseerden, welke het, blijkens vele voorbeelden, in hunne macht hebben, aan het gegeven bevel te gehoorzamen of niet — al moet gezegd worden, dat het weerstreven dikwijls groote inspanning vordert.

De andere groep omvat die, welke op den bepaalden tijd of plaats enz. opnieuw in hypnose geraken. Dr. Mesnet verhaalt (zie Marin), dat hij een zijner patiënten gelast had 's anderen daags de horlogeketting van X te stelen: „Des anderen daags zagen wij onzen zieke, het oog strak op de ketting gericht... zijn gelaat was kalm, zijn oog afgetrokken (contemplatif), *'t was duidelijk, dat hij zich langzamerhand aan de omgeving onttrok en zich zelven hypnotiseerde*". De diefstal werd voltrokken en de patiënt was geheel ontdaan, toen men later de horlogeketting in zijn vestjeszak vond.

„De schijnbeelden, welke zich in den slaap vertoonen", zegt de H. Thomas [*De Somniis* L. V.] — en deze woorden bevatten de verklaring der post-hypnotische verschijnselen der eerste groep — „vertoonen zich ook somtijds aan hem, die wakker is. En aldus blijft dezelfde beweging der droombeelden in de organen der zinnen aanwezig zoowel gedurende den slaap als na het ontwaken. En daarom gebeurt het, dat de kinderen, wanneer ze in 't duister wakker worden, dezelfde schimmen zien, welke ze in den slaap zagen en bij hun ontwaken vreezen, dat hetgeen hun verschijnt werkelijkheid is, omdat ze in den slaap beangst waren".

Dr. Liebeault, die (o. c. p. 174) op dit feit de aandacht vestigt en het, waarschijnlijk onbewust, ongeveer in de woorden van den H. Thomas inkleedt [1]), voegt er bij, dat zulks ook bij volwassen menschen kan voorkomen en dat hij zelf het ondervonden heeft, toen hij, nog student zijnde, eens van een brand droomde [2]). Bij personen, wier zenuwstelsel geschokt is, kan een droom, vooral indien hij zich herhaalt, de aanleiding zijn tot een idée fixe, getuige de weduwe S. (o. c. p. 148), die er door een herhaalden droom toe gebracht werd haar kind te dooden, getuige ook de gendarme, die de vlucht nam, omdat hij gedroomd had, dat hij ter dood veroordeeld was. Maar ook bij normaal aangelegde menschen is het geen ongewoon verschijnsel, dat een droom invloed uitoefent zoowel op de stemming als op de handelingen; ieder zal hiervan bij eenig onderzoek wederom in zijne naaste omgeving voorbeelden vinden. De werking der post-hypnotische suggestie op zich zelve is dus van denzelfden aard als hetgeen ook tengevolge van een natuurlijken droom geschiedt, en de (betrekkelijke) zekerheid, dat een bevel uitgevoerd wordt, zal wel daaraan te danken zijn, dat, terwijl een natuurlijke droom meestal iets vaags en onbepaalds heeft, de kunstmatige droom door den hypnotiseur in een vast spoor geleid wordt, waarin hij zich gemakkelijker en langer kan voortbewegen.

Daar echter in deze groep de menschen werkelijk wakker zijn, kunnen zij aan de ingegeven gedachte weerstaan (indien er overigens aan hun zenuwleven niets hapert) en doen dit dan ook somtijds — al kost het hun evenveel moeite als b. v. aan iemand, die van inbraak droomt en die, wetende dat hij gedroomd heeft, niet aan den drang wil toegeven om op te staan en na te zien, of alles op slot is.

---

[1]) „Les enfants éveillés voient et entendent encore les personnages de leurs rêves avec tous les caractères de la vérité".

[2]) Van een soortgelijk geval waren wij nog dezer dagen getuige.

De andere klasse der post-hypnotisch gesuggercerden geraakt op nieuw in hypnose en verliest dan het controleerend bewustzijn, terwijl de suggestie zich met vernieuwde kracht opdringt. Dit zijn meestal sujetten, die reeds eene hypnotische dressuur hebben ondergaan, of die, wanneer de proef reeds de eerste maal lukt, een ziekelijk zenuwstelsel hebben.

Ook de nauwkeurigheid, waarmede een gesuggereerde den tijd weet af te passen en intusschen van de suggestie niets schijnt af te weten, wekt bij velen groote verbazing. En op de feiten uit het gewone leven, die hiermee op één lijn gesteld dienen te worden, wordt volstrekt geen acht geslagen. Hoe vaak betrapt zich ieder op een uitroep als: „'t is goed, dat ik daarom denk, ik had 't haast vergeten"; „dat valt me nog net in tijds in" e. a. Wij herinneren ons, dat wij iets moeten doen, juist op 't oogenblik, dat het moet geschieden, en dikwijls zonder dat wij in den tusschentijd er aan dachten. De een of andere omstandigheid (tijd, plaats, voorwerp enz.) waarmede wij hetgeen wij ons hadden voorgenomen of hetgeen ons bevolen werd in verbinding hebben gebracht, is de oorzaak, dat wij plotseling aan ons voornemen, aan het bevel enz. herinnerd worden, wanneer de tijd daar is, wanneer wij ons op de plaats bevinden, het voorwerp zien enz. [1]). Het vermogen van sommige menschen om, ook zonder er aan te denken, den tijd af te meten, is dikwijls zoo groot, dat zij nimmer een wekker of porder noodig hebben, maar te zelfbepaalder ure zeker ontwaken. Ook aan deze zijde sluit zich dus het post-hypnotische wonder bij de alledaagsche gebeurlijkheden aan, en deze aansluiting wordt des te nauwer, omdat, evenals in het gewone leven, sommige gehypnotiseerden dikwijls denken aan hetgeen zij te verrichten hebben en omdat de waarschijnlijkheid, dat eene suggestie verwezenlijkt zal worden, met den tijd afneemt even zoo goed als men meer kans heeft

[1]) Zie overigens ons vorig art.

dat te vergeten, wat men zich had voorgenomen op een ver verwijderd tijdstip te verrichten. De voorbeelden der „suggestion à longue échéance" zijn dan ook zeer schaarsch.

Post-hypnotische misdaden, d. w. z. misdaden gedurende den slaap bevolen en nà de hypnose uitgevoerd, schijnen ons niet veel toekomst te hebben, al kunnen wij de mogelijkheid niet ontkennen. Zelfs het geval, wat Dr. Voisin (*Rapport s. l. suggestions délictueuses)* in Brussel ter tafel bracht om de mogelijkheid zulker misdaden te bewijzen, wekte in ons de overtuiging, dat een schurk al heel onhandig zou doen, wanneer hij een gehypnotiseerd persoon met de voltrekking van een misdadig plan zou belasten. De brandstichting, welke door hem aan Marie D. bevolen was, werd onder de oogen van de bewoners der avenue Bugeaud met de grootste kalmte ten uitvoer gelegd en had dus, ware het meenens geweest, al bitter weinig kans van slagen. De „amnésie au réveil", het vergeten wat er gebeurd is, waarop de misdadiger, die een gehypnotiseerd persoon gebruikt, moet rekenen, is wel een verschijnsel, dat aan den hypnotischen droom even als aan den natuurlijken droom eigen, maar ook bij beiden nagenoeg even onzeker is, daar de herinnering dikwijls plotseling plaats heeft en andere malen door een bekwamen hypnotiseur kan opgewekt worden.

Negatieve suggestie noemt men het wegsuggereeren van een of ander. Zij is meestal post-hypnotisch; b.v.: „Wanneer gij ontwaakt, zult gij mij niet meer zien, niet hooren" enz. Dr. Bernheim merkt hierbij zeer terecht aan, dat de patiënten toch blijven zien en hooren, daar zij de voorwerpen, die weggesuggereerd zijn, weten te ontwijken en het bevel „nu kunt ge mij weer hooren" verstaan.

Ook dan, wanneer schijnbaar een der oogen met blindheid geslagen wordt, kan men met een prisma aantoonen, dat het oog ziende blijft. De patiënten zien, hooren en voelen wel — gegeschikte vragen kunnen dit aan den dag brengen — zij slaan

er echter volstrekt geen acht op, omdat hunne aandacht zich vestigt niet op hetgeen zij zien maar op de onmogelijkheid om het te zien. Het moet hun te moede zijn evenals sommige zieken, welke beweren den een of anderen naam niet te kunnen uitspreken, en terwijl ze over die onmacht klagen, bij herhaling den naam duidelijk zeggen; of als den droomer, die de nachtmerrie heeft en in den waan verkeert, dat hij zich niet kan verroeren en geen macht heeft, om het monster, dat op zijne borst zit, te verjagen.

Bij den „rêve en action", zooals men den hypnotischen toestand zou kunnen noemen, wordt de gedroomde ongevoeligheid, en bewegingloosheid tot werkelijkheid evengoed als bij den zenuwzieke, die in den waan verkeert, dat zijn linker been verlamd is maar die zeer goed kan loopen, wanneer hij voor een oogenblik zijn idée fixe vergeet.

HYPNOTISCHE GENEESWIJZE.

Toen we van de macht der inbeelding spraken, hebben we eenige voorbeelden aangegeven, waaruit die macht bleek. Wij moeten daarop terugkomen, wijl de inbeelding op het menschelijk organisme eenen invloed uitoefent, welke tot zulke vreemdsoortige dingen kan aanleiding geven, dat men geneigd zou zijn een „Apage Satana" uit te spreken, ... wanneer wij niet van Sint Thomas leerden de zaken kalm onder de oogen te zien en voor een kleinigheid niet vervaard te zijn. „Aan de verbeelding, zoo ze sterk is, gehoorzaamt het lichaam in sommige zaken. . . . . Op dezelfde wijze [gehoorzaamt het lichaam] bij die veranderingen, welke met warmte en koude in betrekking staan en met andere zaken van dien aard; dit komt daarvan, dat uit de verbeelding natuurlijkerwijze aandoeningen der ziel voortspruiten, volgens welke het hart bewogen wordt; en op die wijze wordt door de beweging der levensgeesten het geheele lichaam veranderd. Maar er zijn andere gesteldheden des

lichaams, welke met de verbeelding niet in betrekking staan en dus ook niet door haar, hoe sterk ze ook zij, veranderd kunnen worden, zooals de vorm van hand en voet en andere van dien aard" (*Summa* III, Q. XIII, art. V). Steken we deze woorden van den Engel der School in moderne kleedij, dan luiden ze als volgt. Het beeld, dat de phantasie ons voor den geest toovert, is in staat eene aandoening in ons op te wekken. Is deze aandoening sterk, dan kan zij haren invloed op de vasomotorische zenuwen doen gevoelen en daardoor den bloedtoevoer naar een of ander lichaamsdeel versnellen of vertragen en aldus een middel zijn tot ziekte of tot genezing. Dat deze laatste interpretatie niet overdreven is, blijkt ten duidelijkste uit de woorden, die wij in de *Summa contra gentiles* (Lib III, cap. XCIX) vinden: „Daardoor, dat de ziél zich iets verbeeldt en er sterk door wordt aangedaan, volgt somtijds in het lichaam eene verandering, welke tot genezing of tot ziekte kan leiden". Op gezag der medici neemt St. Thomas zelfs aan (l.c. cap. CIII), dat zulk eene ziekte koorts of melaatschheid kan zijn en houdt slechts tegen Avicenna staande, dat de ziel niet direct, onmiddellijk en zonder medehulp van eenige beweging (motus localis, waarvan hij het hart als oorsprong aanneemt) zulke verandering kan bewerken.

Ook in de *Quaestiones disputatae (De pot. an.* art. III*)* vinden we dezelfde meening over koorts en melaatschheid, terwijl daar duidelijk gezegd wordt, dat „door de beweging der levensgeesten [voor ons: van het bloed] naar het hart of de verspreiding door de ledematen eene verandering kan veroorzaakt worden, waarvan de ziekte afhangt, vooral indien het organisme daarvoor geschikt is („praecipue si sit materia disposita").

In aanmerking nemende, dat men tegenwoordig het principium motus niet in het hart maar in het centrale zenuwstelsel zoekt, moeten wij tot het besluit komen, dat de verbeelding op gezondheid en ziekte („ad sanitatem vel ad aegritudinem") kan werken in de eerste plaats bij die kwalen of toestanden, welke direct

van de zenuwen afhankelijk zijn, om 't even of de verbeelding op zich zelve prikkelbaar genoeg is om ook buiten de hypnose geïnfluenceerd te worden („suggestion à l'état de veille"), dan of de verbeelding, althans voor de eerste maal, geheel vrij terrein moet hebben en door den hypnotischen toestand van allen storenden invloed moet zijn afgesloten („suggestion hypnotique").

Niemand denkt er aan van de suggestie te eischen, dat zij eene geheel afgestorvene zenuw zal herstellen; er zijn echter dikwijls geringe, nauwelijks waarneembare veranderingen der zenuwzelfstandigheid, welke wel is waar het gebruik der zenuw, hare functie eigenlijk, niet belemmeren, maar toch zoo op de verbeelding werken, dat feitelijk het lichaamsdeel, hetwelk die zenuw tot beweging noodig heeft, verlamd schijnt. In dit geval is de suggestie (en andere oorzaken evenzeer) in staat het gebruik van het lidmaat terug te schenken en daardoor tevens de feitelijke genezing te bevorderen. Hetzelfde geldt voor die gevallen, waar pijn, hetzij tengevolge van eene reflexwerking hetzij tengevolge van eene vrijwillige reactie, bewegingen belemmert, die in zich nog zeer goed mogelijk zijn. De suggestie, welke de pijn wegneemt, of liever de aandacht van de pijn aftrekt, herstelt daardoor ook de beweging. Op eene andere wijze werkt de suggestie, welke de pijn wegredeneert, somtijds gunstig op het organisme. Als de pijn hare rol vervuld heeft en hare waarschuwende stem heeft doen hooren, zoodanig dat de zieke de hulp van een geneesheer heeft ingeroepen, is het dikwijls goed dat haar het zwijgen (door narcotica of suggestie) worde opgelegd. Haar voortdurend geroep zou de aandacht van den zieke op zijne kwaal of wond gevestigd houden en hem ongerust maken — een toestand welke zeker voor de genezing niet gunstig is. Bij groote operatiën schijnt de suggestie niet de plaats van de chloroform te kunnen innemen; bij het kiezentrekken is echter een watje met zuiver water voor velen voldoende om geen pijn te voelen, terwijl ook hoofdpijn en kies-

pijn zich door „suggestion à l'état de veille" gemakkelijk laten verdrijven. En wanneer een dokter de overtuiging heeft, dat een patient wel van zelve genezen zal, als hij maar rustig en matig leeft, en om den zieke kalm te houden pillen van broodkruimels of een drankje van Protoxyd Hydrogenii (water) met een stroopje voorschrijft, wat is dat dan anders dan een werken op de verbeelding? Zeer juist zegt Bernheim (o. c.): „Zonder twijfel is de suggestie niet in staat een ontwricht lidmaat op zijne plaats te brengen, een rheumatische gewrichtsaanzwelling te doen slinken, de verdwenen hersenzelfstandigheid te herstellen... de suggestie is niet bij machte de functie te herstellen van een orgaan, dat niet meer bestaat. Men moet zich voor overdrijving wachten; de rol, welke de suggestie bij organische kwetsingen (lésions) speelt, is gering. De suggestie kan niet voor het heele therapeutische arsenaal in de plaats treden;... zij geneest de koorts niet en voorkomt niet altijd het zweeten en den hoest". Maar van den anderen kant: „kan de suggestie organische veranderingen te weeg brengen; wij hebben roode plekken, blaren (als van een trekpleister), diarrhee en haemorragieën door suggestie zien ontstaan. .... Bij de meest uiteenloopende ziekten der organen voegen zich storingen in het zenuwleven, die aan den algemeenen zenuw-toestand van een organisme, welks verrichtingen één samenhangend geheel vormen, gebonden zijn. ..... Waarom zou men nu deze storingen niet door suggestie kunnen doen verdwijnen, ook dan wanneer men de oorzaak niet kan wegnemen.... Wat doet de medicus in vele gevallen anders, dan de zieken symptomatisch behandelen? [d. w. z. de gevolgen aantasten, waar hij tot de oorzaak der ziekte niet kan doordringen]". Deze woorden van Dr. Bernheim geven den juisten middenweg aan, dien men moet inslaan om het hypnotisme en de suggestie als geneesmiddel naar waarde te schatten.

De „roode plekken en blaren", waarvan de dokter spreekt, moeten wij echter nog aan een onderzoek onderwerpen, vooral

omdat hij, naar de heerschende mode, in éénen adem daarbij voegt: „de stigmatisatie is een verschijnsel van auto-suggestie". Wanneer S. Thomas, op gezag der medici van die dagen, toegeeft, dat zelfs melaatschheid en koorts uit de verbeelding kunnen ontstaan en daarin niets ongerijmds ziet. dan kan ons eene brandwonde, die men met behulp van een koud voorwerp op de hand of den arm van een gehypnotiseerde voortbrengt, eene blaar, die door een stukje postzegelpapier (als trekpleister gesuggereerd), en zelfs een paar bloeddruppels, die te bepaalder ure uit den neus of uit den arm van een sujet te voorschijn komen, eigenlijk volkomen onverschillig laten.

Van den anderen kant zijn wij, katholieken, er vast van overtuigd, dat God én de macht heeft wonderen te doen én de wijsheid om, waar Hij een wonder wrocht, het duidelijk te maken voor allen, ook voor de mannen der wetenschap, die willen zien.

Gesteld al, dat de auto-suggestie in staat ware inderdaad stigmata voort te brengen, dan zijn nog de omstandigheden, welke zich bij de „van Gods genade" gestigmatiseerden voordoen, van zoo buitengewonen aard en zulke duidelijke strekking, dat alleen daardoor reeds blijkt, aan welken kant de oorzaak der lijdensteekens gezocht moet worden. Maar zooverre is het nog niet; de stelling: „de stigmatisatie is aan auto suggestie te danken", is voorloopig niets dan eene onbewezen verzekering, waarvan wij niet begrijpen hoe ernstige mannen haar zoo boud kunnen uitspreken. Want er zijn geen feiten bekend, dat autosuggestie bloedingen heeft doen ontstaan; alle vermelde waarnemingen, en die zijn niet talrijk, betreffen voorbeelden van *hetero*-suggestie, suggestie door een ander. Meestal was hierbij het sujet of eene hysterische of getraineerd en moest, om de proef te doen lukken, de invloed van het gevoel te baat genomen worden. Het was niet voldoende te zeggen: „ge zult aan den arm bloeden", maar er moest eene letter op den arm geteekend worden en in de hypnose bevolen worden: „ge zult daar bloeden, waar die letter

geteekend is". Karakteristiek hierbij is, dat bij de meeste proeven van dit soort eene „suggestion à échéance" noodig is, dat het niet lukt den patiënt *dadelijk* te doen bloeden maar wel na eenigen tijd: eene omstandigheid, die vooral met het oog op de sujetten, bij wie het kunststuk mogelijk is, tot groote voorzichtigheid moet aansporen. Bij een patiënt, die onmiddellijk en ten aanschouwe van een geheel medisch publiek op het bevel reageerde, waren het niet de letters, die staande de zitting op de huid geteekend waren, maar de letters, die bij eene vroegere voorstelling reeds dienst gedaan hadden, welke zich rood en met enkele bloedparels voorzien op de huid afteekenden (Cullere o. c.). Diepe wonden en scheuren in de huid zijn tot nog toe niet door suggestie veroorzaakt [1]).

Wij voor ons verwachten van die kunsten therapeutisch weinig heil en vreezen er geen nadeel van voor de echtheid der werkelijke lijdensteekens. Integendeel hoe nauwkeuriger men zulke buitengewone feiten onderzoekt, hoe beter het is en hoe helderder ook Gods macht aan het licht komt.

Het wachtwoord „suggestie" moet ook dienst doen, om de wondervolle genezingen van Lourdes en andere plaatsen te verklaren, in weerwil van de verklaring door ongeloovige doctoren afgelegd, dat er genezingen geschieden, welke geheel en al buiten het bereik der suggestie liggen en dat er personen herstellen, welke door den bekenden hypnotiseur Dr. Charcot als ongeneeslijk

---

[1]) Onze vriend Dr. J. wees ons op de overeenkomst tusschen deze gesuggereerde blaasjes en plekken en die, welke bij de gordelroos voorkomen. Deze ziekte bestaat daarin, dat over het geheele verloop van een zenuw de huid rood wordt en zich met kleine blaasjes bedekt. Eene „gemakkelijk geneesbare verandering der zenuw" (Niemeyer, *Pathologie*) kan dus zulke verschijnselen te weeg brengen en maakt ons minder onbegrijpelijk hetgeen er tengevolge der hypnose, waar ook de zenuwen hoofdzakelijk in 't spel zijn, gebeurt.

ontslagen waren. Dat feitelijk de een of andere zenuwlijder door eene religieuse opwekking der verbeelding geneest, wij hebben er volstrekt niet tegen — maar, zooals Riko in *De Tijd* mededeelde, in Lourdes bleef dikwijls de genezing uit, waar men ze *wel*, en werd verkregen, waar men ze *niet*, op natuurlijke oorzaken afgaande, zou vermoeden. Men moet, waar het een wonder geldt, degelijk onderscheid maken, of de zaak geheel en al buiten de macht der natuurlijke oorzaken ligt, dan of ze door natuurlijke oorzaken kan bewerkt worden. En in dit laatste geval moet er wederom scherp onderzocht worden, of, in een bepaald geval, de natuurlijke oorzaken wezenlijk werkzaam waren of niet. Zijn dan de natuurlijke oorzaken werkzaam, dan heeft men *niet*, is de werking der natuurlijke oorzaak uitgesloten, dan heeft men *wel* met een wonder te doen.

Overigens heeft Dr. Bernheim, zooals we aanhaalden, gevallen genoeg opgenoemd, waarin geen suggestie en geen opwekking iets vermag — en er is dus nog, en er zal steeds blijven, gelegenheid genoeg voor genezingen, die elkeen als een wonder moet erkennen. Is het dwaas de mogelijkheid der mirakelen te ontkennen, en onverstandig een mirakeljager te zijn — de Kerk zelve leert ons, beter dan alle doktoren, dat men bij het constateeren van een mirakel zeer voorzichtig moet te werk gaan.

HET HYPNOTISME IN DE OPVOEDING.

„*Extractum cornus unicornii*" was voor jaren een geneesmiddel, dat overal dienst moest doen; het bestond uit fijngemalen beenderen van voorwereldlijke dieren, mammoethstanden vooral. Tegenwoordig is voor velen „suggestie" iets dergelijks. Ook op 't gebied der opvoeding en der moraal heeft zij zich een plaats willen veroveren. Enkele heethoofden zouden wel overal „suggestie" willen zien, waar een gezond menschenverstand „overtuiging, overreding, inzicht" waarneemt. Zij zouden gaarne

de geheele godsdienstige en zedelijke opvoeding tot suggestie willen terugbrengen. Wij sparen ons de moeite, zulken onzin te weerleggen.

Dat men zich door den een gemakkelijker laat overreden dan door den ander, dat de eene schoolmeester alles met de kinderen kan doen, terwijl de andere niets met hen kan aanvangen, weet iedereen. Tot heden heeft men gedacht, dat de waargenomen hoedanigheden dier personen aanleiding gaven tot oordeelen, zij het dan juiste of onjuiste, en dat die oordeelen mede van invloed waren op de volgzaamheid, de gewilligheid, waarmee men naar die menschen luisterde of van hen iets aannam en zoo, dunkt ons, kan 't nog wel blijven.

Men vindt echter in de boeken over hypnotisme en men hoort uit den mond van hypnotiseurs, dat ze door suggestie dronkaards genezen en slechte gewoonten uitgeroeid hebben, en wij staan dus voor de vraag, welke waarde daaraan te hechten is. Wij kunnen niet anders dan theoretisch deze vraag bespreken, omdat, naar onze meening, de ervaring niet in voldoende mate aanwezig is om het practische nut dezer suggestie te kunnen bevestigen, en wij voor ons verwachten er geen gouden bergen van [1]). Persoonlijke sympathieën of antipathieën hebben echter in deze niet mee te spreken en wij zetten die dus aan kant.

Wanneer er sprake is van eene slechte gewoonte, die zich van iemand heeft meester gemaakt, van een slechten aanleg of slecht karakter, dan zijn hierbij twee factoren werkzaam. Vooreerst de vrije wil en ten tweede de lichamelijke gesteldheid. Daar nu de zedelijkheid in den wil ligt, begint de moreele verbetering dáár, waar de wil zich ten goede keert, maar wijl van den anderen kant het lichaam zijn deel heeft, met of zonder schuld, moet dikwijls

---

[1]) Dit mistrouwen deelen wij met vele medici, die het er voor houden, dat geene hypnotische verbetering, zoowel op lichamelijk als op zedelijk gebied, op den duur stand houdt.

eene lichamelijke behandeling met de opvoeding des geestes en des wils hand in hand gaan. Toegegeven nu, dat de hypnotische suggestie een dronkaard of een verzwakt wellusteling een sterken tegenzin tegen zijne zonde kan inboezemen, zoodat hij gedurende korter of langer tijd ten gevolge van dien tegenzin zijne gewoonte laat varen, dan is wel is waar het beter leven *in zich zelve* slechts in zooverre van zedelijke waarde als er de wil deel aan heeft, maar wanneer de patient met het doel en den wil van zijne kwade gewoonte vrij te komen zich aan die behandeling onderworpen heeft, dan is het *gevolg* geheel en al voor rekening van den wil, omdat *de oorzaak* met kennis der gevolgen eene gewilde was.

Wanneer de noodige voorzichtigheid in acht genomen wordt, bestaat er in zulke gevallen, dunkt ons, voldoende reden om zich te onderwerpen aan eene behandeling, die iemand voor korten tijd (gedurende de hypnose n.l.) van zijn vrijen wil berooft en voor langen tijd (den duur der inwerking van de post-hypnotische suggestie) aan den invloed van een opgedrongen voorstellingsbeeld (den afschuw) onderwerpt.

Verzwakt langzamerhand de in de hypnose opgewekte indruk, dan is het mogelijk, dat de gewoonte terugkeert, maar het is ook mogelijk, dat, door de lange onthouding, de lichamelijke prikkel genoegzaam verzwakt is om den wil de overwinning te vergemakkelijken. Afgezien van de moreele waarde en van den invloed der vrijwillige onderwerping aan eene kuur, is het met de uitwerking gesteld evenals bij kinderen, die reeds moeten leeren gehoorzamenen en zich netjes gedragen, zelfs met medehulp van argumenten a posteriori, vóór dat ze tot de jaren des onderscheids gekomen zijn. Komt de rede later tot ontwikkeling, dan krijgt hunne handeling pas zedelijke waarde, maar ze hebben dan gelukkigerwijze alvast de gewoonte van zich netjes te gedragen.

Wij zijn als van zelve tot het al of niet geoorloofde eener

hypnotische behandeling gekomen en hebben reeds in één geval tot een „licet" besloten. De beginselen, welke ons daarbij leidden waren in 't kort de volgende, welke ook bij de beoordeeling der hypnotisatie tot genezing van lichamelijke kwalen moeten dienen.

I. De oogenblikkelijke verduistering van het verstand en, bij gevolg, de verlamming van den wil is eene daad, welke volgens den H.Thomas slechts dan zedelijk kwaad is, wanneer zij zonder voldoende oorzaak geschiedt. Wanneer men zich dus gerustelijk mag laten chloroformiseeren, als men daarvoor voldoende en, zooals van zelve spreekt, zedelijk goede beweegredenen heeft, dan mag men zich onder dezelfde voorwaarden ook door de hypnose laten bedwelmen.

II. Wanneer echter uit zulk eene handeling zoowel goede als slechte gevolgen voortvloeien, beide even onmiddellijk, dan moeten, zelfs dan wanneer men het goede gevolg wil, de slechte gevolgen niet aanmerkelijk zwaarder wegen dan de goede.

Onder de gevolgen der hypnose rekenen wij niet het misbruik dat plichtvergeten menschen van de hypnose kunnen maken, daar soortgelijke misdaden evenzeer bij andere bedwelmingen mogelijk zijn en dus niet per se tot de hypnose behooren.

Wijl echter gedurende den hypnotischen slaap iemands handteekening kan verkregen worden, b.v. onder eene volkomen rechtsgeldige schuldbekentenis, wijl misdaden tegen de eerbaarheid kunnen bedreven worden, zooals reeds feitelijk is voorgekomen, wijl vooral door herhaalde behandeling een patient steeds meer onder den invloed van zijn hypnotiseur raakt en post-hypnotische suggesties steeds met beter gevolg kunnen gegeven worden, is de raad van ernstige medici zeker én in hun eigen belang én in dat der patienten: laat u nooit hypnotiseeren dan door een man van erkende betrouwbaarheid en in tegenwoordigheid van onverdachte getuigen, die toehooren en toezien.

Onder de gevolgen der hypnose kunnen wij evenmin die der veelvuldig herhaalde hypnose tellen. Wij stellen, wat dit punt aangaat, de werking der herhaalde hypnose op ééne lijn met die van andere bedwelmende middelen: chloroform, morphine, alcohol enz. Allen, waar ze ook hunne werking op de hersenen mogen beginnen, eindigen met het orgaan van het zelfgevoel voor een tijd te verlammen en het zelfbewustzijn te ontnemen; zij praedisponeeren dus dit orgaan tot eene blijvende stoornis, en dit te meer omdat hunne werking in tegenstelling met de natuurlijke rust van den slaap, eene in zekeren zin gewelddadige is. Te veelvuldig gebruik loopt bij al deze narcotica op het gekkenhuis uit, terwijl een *spaarzaam* en *oordeelkundig* gebruik nuttig kan zijn.

Wij zeggen een „oordeelkundig" gebruik, omdat het hypnotiseeren door de Hanssen's, Donato's e. t. q., die zonder onderzoek, of de nerveuse toestand der patiënten niet de hypnose verbiedt, er maar op los hypnotiseeren en daarbij als het ware met geweld hun sujet overmeesteren, zonder zich veel te bekommeren om hetgeen er daarna kan voorkomen, reeds bij de eerste zitting schadelijke gevolgen kan hebben. Het houden van hypnotische voorstellingen houden wij voor even schandelijk als het eene zitting zoude zijn, waarin ten aanschouwe van een geheel publiek eenige menschen opzettelijk dronken zouden gemaakt worden [1]).

Juist omdat wij een spaarzaam en oordeelkundig gebruik der hypnose voor niet gevaarlijk houden, zouden wij, indien wij ons op die wijze moesten laten behandelen, liefst aan zulk een dokter ons toevertrouwen, die wel goed hypnotiseur is, maar niet alle heil in alle gevallen van hypnose verwacht, die ook aan andere poeders en pillen recht laat wedervaren. Geheel anders als voor eene

---

[1]) Op de medische colleges, waar patiënten hypnotisch behandeld worden en tegelijkertijd als demonstrations-objekte dienen, is dit natuurlijk niet toepasselijk.

operatie, zijn we voor de hypnose eenigszins huiverig van de specialiteiten.

De „suggesties in wakenden toestand", die niet reeds voorafgegaan zijn door eene hypnose, welke den patiënt van den hypnotiseur afhankelijk heeft gemaakt, en die daarbij niet aan personen van een zwak of ziekelijk zenuwgestel gegeven worden, zijn van onschuldigen aard, en wij gelooven niet, dat zelfs de angstvalligste er iets in zal zien, wanneer kiespijn, hoofdpijn enz. suggestief weggestreken, weggeblazen of weggeveegd wordt, en niemand zal er bijgeloovigheid in zoeken, als de moeder bij het kind, dat zich gebrand of gestooten heeft, de pijn wegzoent.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

EEN OVERZEESCH VADERLANDSCH KUNSTRECHTER.

Uit Nederland en Insulinde. Letterkundige causerieën van G. Jonckbloet, pastoor te Batavia, (1ste Bundel). Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1893.

De schrijver van dezen bundel is aanvankelijk voornemens geweest het voor zijn rekening te laten drukken, met het merk „Niet in den handel" op den titel, en de exemplaren uit te deelen aan zijn letterkundige vrienden.

Dat hij er een uitgever voor gezocht heeft, en het nu in ieders handen kan komen, is het gevolg van omstandigheden, niet van zijn verlangens. Aldus verhaalt ons de *Inleiding*, en tevens waarom hij zijn opstellen het liefst bestemd had voor een kleinen, door hem zelven begrensden lezerskring. Dat „Niet in den handel" toch zou zooveel geweest zijn als een slot op den mond der critiek. Wanneer de bundel op de algemeene markt werd aangeboden, viel te veronderstellen, dat die spraakzame dame er het zwijgen niet toe zou doen, en de gedachte aan de bejegening, die hij mogelijk van haar zou ondervinden, deerde den schrijver.

Mij dunkt, menigeen zal groote oogen opgezet hebben, toen hij deze schuchterheid bij den heer Jonckbloet waarnam. Zij moge den beginneling, voor wien *le plaisir de se voir imprimé* nog een versch genot is, niet kwaad staan, bij een schrijver en dichter, die reeds meermalen met het publiek kennis heeft gemaakt, en hiervan geen onaangename herinneringen kan overgehouden hebben, verbaast zij. De critiek is ten opzichte van

den heer Jockbloet noch achteloos, noch onrechtvaardig geweest, en bij uitstek bevoegde beoordeelaars zijn aan te wijzen, die van zijn dichtwerken met bewondering hebben gewaagd.

Het is waar, dat hij dit maal in een ander karakter publiek en critiek te gemoet treedt. Niet als dichter vertoont hij zich nu, maar als recensent. In een nieuwe gedaante alzoo en, in zekeren zin, als een nieuw personaadje. De kennismaking moet derhalve van voren af aan herhaald worden.

Men kan daar eenigszins tegen opzien, maar men mag het niet ontwijken. Vooral niet bij opstellen als deze, waarin de critische wapenen met zulk een vasten greep worden gehanteerd.

Het ware toch een zonderling schouwspel geweest, dat een strijder — „daar woelt strijd in deze bladzijden", zegt de *Inleiding*, — na dezen en genen zonder schroom en zonder genade flinke degenstooten toegebracht te hebben, zich achter een verschansing teruggetrokken en van daar uit alle tegenweer afgewezen had door een bordje aan de poort: „Niet in den handel", of met andere woorden: „Niet t'huis".

Ik verheug er mij in, ook voor den heer Jonckbloet, dat er omstandigheden zijn geweest, die hem van dit plan hebben doen afzien. Ik geloof zelfs, dat, bij ontstentenis van zulke omstandigheden, overwegingen haar plaats zouden ingenomen hebben, die tot dezelfde uitkomst hadden geleid. Bedeesdheid ligt volstrekt niet in den aard van dezen criticus. Hij durft de luidjes aan, ziet hen flink in de oogen, spreekt onversaagd zijn oordeel uit, en laat hen, overal waar hij het niet in ronde woorden afkondigt, gevoelen, dat daar, zijns bedunkens, geen woord tegen te zeggen valt, om het even of hij het motiveert of niet motiveert. Het laatste komt overigens slechts nu en dan voor. En die kloekheid openbaart zich niet alleen, wanneer hij laakt, hekelt of verwerpt. Met gelijke kracht vertoont zij zich bij de beschouwingen over schrijvers — en deze verschijnen het talrijkst voor zijn rechterstoel — die hij roemt. Maar dan wendt

hij zich tot hem, die gewaagd heeft, of zich zou onderwinden te wagen, zijn citaten niet te bewonderen of zijn vonnis te beknibbelen. Zelfs tegenover hem ziet men Jonckbloet staan in een houding van: „Kom eens op, als je het hart hebt".

Misschien dat deze of gene zulk hart hebben zal. Misschien wel de heer Albert Verwey, van wien getuigd wordt, „dat hij de kunst verlaagt tot een goochel- en guichelspel, gekunsteldheid vent voor eenvoud, duisternis voor helderheid, potsierlijkheid voor ernst, en in de volzinnen van zijn bewonderende commentaren op Vondel, den vorstelijken dichter omringt door een stoet beschonken kinkels".

Men beseft, dat het opstelletje, waarin deze mokerslagen dreunen, het karakter heeft van een *boutade*. Er worden nog een paar even of iets minder forsch in den bundel aangetroffen, vergezeld of voorafgegaan door aanhalingen en betoogen, waarmede de schrijver zijn recht bepleit tot en den lezer voorbereidt op zulke kunstvaardige geweldenarij. Onder anderen in de bladzijden over Smit Kleine's beoordeeling van Multatuli. Naast zulke kastijdingen geeft de bundel ook breedvoerige en diepgaande studiën, zooals die over Alberdingk Thijm en de Génestet, korte aankondigingen, critische kantteekeningen op enkele liederen van dezen of genen dichter, een beredeneerd verslag van een allermerkwaardigsten vondst — een zeventiende eeuwsche vertaling van de *Navolging* in nederlandsche verzen — bespiegelingen over en naar aanleiding van dichtwerken en stukken in proza van beroemde poëten en schrijvers, en meer dergelijks. Een groote verscheidenheid derhalve, zoowel van stof als behandeling, die een behagelijke afwisseling voortbrengt, en den lezer de klip der dorheid doet ontzeilen, waartegen hij in methodisch critische werken van eenige lijvigheid gemeenlijk reeds stoot eer hij half op weg is Deze verscheidenheid kan hierdoor verklaard worden, dat de artikelen op ver van elkander verwijderde tijdstippen — tusschen het eene en het andere ligt soms een ruimte van vele jaren — en dus

niet in dezelfde gemoedstemming of onder dezelfde omstandigheden geschreven zijn. Ook kan de wil van den schrijver er een groot aandeel in hebben. Maar mocht dit niet zoo wezen, dan heeft het geval hem voortreffelijk gediend, en zijn arbeid met een levendigheid en kleurigheid versierd, die streelt en kruidt. Onmogelijk is het daardoor echter zulk een verzameling een hoedje op te zetten, dat haar kleedt. Het blijkt uit den titel van *Letterkundige causerieën.*

Slechts op enkele uit de vele stukken en stukjes past die naam. Allerminst op de beide eerste: *J. A. Alberdingk Thijm* en *P. A. de Génestet.* Zij staan veel hooger dan „causerieën", al missen zij, vooral de laatstgenoemde, de losse bevalligheid van dit genre niet geheel. Wat zij wel missen is zijn — wezenlijke of schijnbare — oppervlakkigheid, zijn gefladder van het eene gezichtspunt naar het andere, zijn alles aanraken en niets peilen, zijn spelen en stoeien met het onderwerp.

In de andere opstellen komen die trekken al mede te weinig voor om, ook te hunnen opzichte, den naam van „causerieën" genoegzaam te rechtvaardigen. Eéne eigenschap hiervan hebben zij echter allen: de onderhoudendheid. Ik vorder van niemand, dat hij deze verzekering op goed geloof zal aannemen. Een tastbaar bewijs volgt haar op den voet.

De heer Jonckbloet citeert veel en wel bij voorkeur datgene, waarvoor hij ongemengde bewondering wil opwekken. Zeer gelukkig gekozen zijn het meerendeel dezer citaten. Men vindt er onder, waardoor ieder, die de eerste maal met die fragmenten kennis maakt, diep getroffen zal worden. Bij voorbeeld door deze regels uit de Génestet:

„Ik ben een kind
Van God bemind!"
Was 't eerste lied dat mij mijn moeder leerde,
Die ik op aard' maar kort heb liefgehad;
God nam mij vroeg des levens grootsten schat.

'k Vond sinds een deel van 'tgeen mijn hart begeerde,
Doch ook mijn deel van 's levens diepste smart!
Ik leed en streed en strnikelde en ontbeerde,
In raadslen werd mijn ziel verward;
'k Vroeg of een God van Liefde 't Lot regeerde?

't Geloof, bezweek, de twijfel triumfeerde,
Mijns ondanks, vaak in 't vrucht'loos smachtend hart!
Toch, wat daar in of om mij ook verkeerde,
Nog menigmaal te stillen middernacht,
Ruischt om mijn spond, vertroostend, lieflijk, zacht,
Dat eerste lied, dat mij mijn moeder leerde,
En bij dien toon — eens Engels vredegroet —
Daalt vrede soms in 't rusteloos gemoed.

Of die uit Frederik van Eeden:

Kunt Gij nog wreeder slaan! — mijn God! mijn God!
Zie, ik ben sterk en breken zal ik niet;
Maar was er één, dien Gij zóó lijden liet,
Wijl hij U lief had, boven zielsgenot?

En nòg zal ik niet vloeken 't menschbestaan,
En 't leven niet, en Uwen naam niet smaden;
Zelfs met dit matelooze leed beladen,
Neem ik het heden uit Uw handen aan.

Maar schrijf dan ook, ter keerzij mijner schuld,
Dat eens een menschkind, zóó diep in ellende,
Zóó ver verloren in een nacht van rouw,

De maat zijns droeven levens heeft vervuld.
En schoon hij 't bitterst dezer wereld kende,
Toch durfde leven en niet sterven wou!

Hoe aangenaam voor den lezer deze methode moet wezen, om hier en daar het betoog op te tooien met bloemen van zulke pracht, voor een schrijver is zij gevaarlijk. Menigeen zal met mij bij de lezing van critische werken hebben onder-

vonden, hoe dikwijls de criticus, door het aanhalen van bekoorlijke versregels of stout gebouwde volzinnen, zich zelven schaadt in evenredigheid tot hun schoonheid. Dan, als men aan de „ " ziet, dat het citaat uit is, en aan de alinea, dat de auteur zelf het woord gaat hernemen, heeft hij minder kans op een welkomstgroet dan op een verwensching. „Groote goden! Begint gij nu weer zelf? Citeer liever nog wat!" Maar de onverbiddelijke tekst gaat door; het duurt lang alvorens de „ " zich op nieuw vertoonen, en nog langer wellicht eer de venijnigheid verdwenen is, die, naar het spreekwoord, op het gebruik van melk na wijn volgt. Niet alzoo bij den heer Jonckbloet: hebben wij ons vergast op de lekkernijen, die hij ons voorzette, en waarop hij ons bij voorbaat graag had gemaakt, dan raken wij volstrekt niet ontstemd bij het opdragen van den schotel uit zijn eigen keuken, welke thans aan de beurt komt. Ook die staat ons niet tegen, en somwijlen wordt het ons na de verorbering zelfs te moede, of de smaak van het latere gerecht zich met den nasmaak van het vroegere aangenaam vermengt. En daarom mag deze schrijver citeeren wat hij wil. Bij meer lust tot hekelen, bij minder behoefte aan bewonderen, zou hij daardoor anderen kunnen te kort doen Hij zelf blijft ongedeerd.

In een der artikelen hebben zijn citaten een bijzondere beteekenis. Zij zijn als processtukken waarop, zonder pleidooien, de rechter vonnis zou kunnen vellen. Zoo duidelijk spreken zij voor zich zelven.

Twee dichters, van wie de een den ander zeker nooit heeft hooren noemen, hebben, een paar eeuwen geleden, dezelfde stoute onderneming gewaagd, en dus onbewust een tweestrijd aangevangen. Groot is het onderscheid, waarmede de faam hen behandeld heeft. De een is wereldberoemd De tweede in de republiek der letteren een vergeten burger. Zij heeten Corneille en Jan Bouckart. Ieder hunner heeft een vertaling in verzen geleverd van de *Navolging*, Corneille in het Fransch en Bouckart, die een

landgenoot van ons was, in het Hollandsch. De vertaling van Corneille wordt in zijn vaderland nog altoos in hooge eere gehouden en met zijn grootste meesterstukken op ééne lijn geplaatst. Die van Bouckart — wie kent ze? Ik zeg niet alleen buiten onze taalgrenzen, maar ook daarbinnen? Zelfs de veelbelezen Jonckbloet wist niet van haar bestaan af, vóór hem het oude werkje bij het snuffelen op een verlaten zolder toevallig in handen kwam. Kostelijke ontdekking!

Leest het merkwaardig opstel, waartoe zij Jonckbloet de stof leverde. Ziet wat er van de *Imitatio* terecht is gekomen in de handen van Corneille en in die van Bouckart! Van verscheidene hoofdstukken treft gij beider vertaling aan, met den oorspronkelijken tekst er naast. Vergelijkt nu. Wie ook hier als rechter moge optreden, geen twijfel of hij zal zonder eenige aarzeling den hollandschen dichter den krans reiken, en tot die daad kan hij overgaan, zonder dat ingenomenheid met zijn moedertaal er aandeel in heeft. Werkte zij hier al, zij zou een tegenwicht vinden in het pompeuze van Corneille's berijming, dat zoo velen aantrekt, inzonderheid bij godsdienstige stoffen, waarvoor het in hun oog de passende toon is bij uitnemendheid. Maar de lang vergeten Hollander wint het van den grooten Franschman in de nauwkeurigheid zijner vertaling, niet alleen wat den tekst maar ook wat den vorm van het oorspronkelijke betreft. In zijn alexandrijnen dezelfde eenvoudigheid, dezelfde helderheid, kracht, soberheid en onbevangenheid, dezelfde volstrekte afwezigheid van pretentie, als in het innig proza van Thomas a Kempis. Ja zoo ver gaat de overeenkomst, dat, als men die vertaling naast den grondtekst voorlegde aan iemand, wien tot dusver de inhoud der *Navolging* vreemd was gebleven, deze eerst na herhaalde lezing zou kunnen zeggen, of hij hier te doen had met een dichter, die een prozastuk in verzen, dan wel met een prozaschrijver, die een gedicht in proza had vertaald. En toch, ter wille van de ge-

trouwheid aan den zin, geen stroef gerijm; o neen, bevallige, vloeiende versregels, welke aan die van Poirters doen denken, waarachtige poëzie, die met haar verhevene en zalvende argeloosheid, even hoog, ja hooger staat in haar genre, dan die van Corneille in het hare. Ik grond dit gevoelen alleen op de fragmenten van Bouckart, welke in den bundel, vergezeld door de daarmede overeenstemmende bladzijden van Corneille, worden medegedeeld. Maar verondersteld al eens, dat hier, om te sterker te laten uitkomen, hoe ver de eerste boven den tweede uitsteekt, het beste van hem ware uitgezocht; verondersteld, dat het onderscheid tusschen het wel en het niet geciteerde van belang was, voortreffelijk moet ook dit in elk geval wezen. Ik geloof niet, dat iemand, na van de citaten kennis genomen te hebben, als mogelijkheid zal aannemen, dat het anders kan zijn. Mij dunkt, zij wijzen naar een mijn heen, waaruit een koen uitgever een schat zou kunnen opdelven.

Wellicht valt er voor den ontdekker van Bouckart ook nog iets met hem uit te richten. Niet alleen daarin gelijkt die oud-hollandsche bard den franschen puikdichter, omdat hij als deze en ongeveer ter zelfder tijd de *Navolying* in zijn moedertaal overgebracht en geversificeerd heeft — er is een tweede punt van overeenkomst. Corneille was tragisch tooneeldichter. Bouckart eveneens, zooals te lezen is in een kantteekening van Jonckbloet, waar ook de titels vermeld staan van twee treurspelen door Bouckart vervaardigd: *De Nederlaag van Hannibal* en *De Ballingschap van Scipio.* Hannibal, Scipio — welke stof „naar den eisch van den tijd" voor een zeventiende-eeuwsch tooneeldichter! En hoe brengen zulke namen ons aanstonds *Horace, Cinna, Pompée, Polyeucte* zelfs, in herinnering! Mocht de heer Jonckbloet in het toegezegde vervolg op zijn bundel nog eens, en nu onder een ander opzicht, een vergelijking maken tusschen den uitstekenden landgenoot, dien hij aan ons heeft voorgesteld, en diens beroemden franschen

collega! Wel zou het volstrekt niet te verwonderen zijn, wanneer Corneille, die als vertaler uit het stichtelijk proza bij Bouckart verre achter bleef, ook omdat hij hierbij doorgaans de cothurnen aanhield, hem even ver als treurspeldichter overtrof. Maar ware dit zoo, toch zou het reeds even belangrijk als vereerend voor onze vaderlandsche letteren wezen, wanneer het bleek, dat niet onze Vondel alleen met den grootsten tragicus van zijn tijd genoemd mocht worden, al moest ook de voorrang aan den Franschman blijven.

Ik vrees echter, dat, zelfs wanneer bij den heer Jonckbloet de lust levendig werd zulk een taak ter hand te nemen, mijn verlangen niet vervuld zou worden. Wel kwam zoo even *de Nederlaag van Hannibal* en *de Ballingschap van Scipio* ter sprake, maar is er van deze stukken nog iets anders over als de herinnering aan hun titel? „*Habent sua fata*" — niet alleen de boeken maar ook hun makers! Het nageslacht, dat Bouckart vergat, richtte voor Tollens een standbeeld op! Het laatste heeft reeds menig lettervriend geplaagd als een doorn in het oog. Vooral Busken Huët, wiens schimpscheuten tegen den volksdichter door den heer Jonckbloet met blijkbaar welgevallen herhaald en met eenige andere niet minder geweldige vermeerderd worden. Vervaarlijk is de bui, die daar boven dat standbeeld losbreekt. „Botte rijmelaar!" klinkt het uit dien wolk der verbolgenheid, „Rotterdamsche verfhandelaar", „doedelspeler", „pedant", wiens dichtbeker „een bruin bierglas" was! Wel wat veel hagelsteenen, en wel wat zware ook! Moge aan Tollens door het standbeeld te hooge eer zijn gegeven, hij verdient, dunkt mij, toch beter dan zulken smaad! Gedurende een geheel tijdvak onzer letterkundige geschiedenis heeft deze doedelspeler het oor van zijn landgenooten bezeten en hun gemoed met zijn liederen verkwikt. Die missen verheffing, kracht en kern — het zij zoo. Zonder buitengewone eigenschappen nochtans wordt men geen volksdichter, en blijft het zeker niet

jaren lang. Eigenschappen van den tweeden rang. O ja, mogelijk zelfs wel van den derden, maar toch eigenschappen, die niet iedere verfkooper en iedere pedant bezit.

De beste harer — de duidelijkheid — is er anders eene, die de heer Jonckbloet geenszins geringschat. Hij toont het door zijn zinbouw, door sommige zijner opmerkingen, bovenal door zijn citaten. Wanneer hij u wil doen deelen in zijn geestdrift voor dezen of genen dichter, en u met dit doel, na een voorbereiding, die uw gretigheid geprikkeld heeft, eenige coupletten voorlegt, wees er verzekerd van, dat die niet twee of meermalen behoeven gelezen te worden, eer de schoonheden aan den dag komen. Dat doen ze hier op slag, en niet alleen bij de Génestet of van Meurs, maar ook bij Da Costa en Alberdingk Thijm, ja zelfs bij Potgieter.

Een voorbeeld:

Maand en dag zijn weêrgekomen,
Maand en dag zoo bang, zoo wreed;
Straks een jaar werdt ge ons ontnomen,
En nog lijde ik wat ik leed!
IJdel bleek der vriendschap wanen,
Dat in meêgeschreide tranen,
In vertroosten en vermanen,
't Wee allengs verzachting vindt·
Ieder avond, ieder morgen,
Onder zegen, onder zorgen,
In 't verkeer en in 't verborgen,
Hijgt mijn hart naar u, mijn kind!
. . . . . .
Anders is een vaders smarte,
Anders eener moeder rouw;
't Hoofd des mans gebiedt zijn harte,
Naar het harte leeft de vrouw.
Om zich hierer op te richten
Leert de slag den sterke zwichten;
Hem toch roepen honderd plichten,

Welvaart, glorie, nageslacht.
Onze wereld ligt verscholen
In de panden ons bevolen,
En als 't graf die houdt verholen,
Houden wij bij 't graf de wacht!

Echter weet ik, dierbre gade!
Hoe dat heerschen op 't gemoed,
Hoe die ijver vroeg en spade
Wordt gebroken en geboet!
Niet alleen als uit mijn treuren
Mij uw teêrheid op wil beuren,
Hoor ik 't leed u 't hart verscheuren,
Hoor ik tranen in uw stem;
Slechts één naam blijft in uw droomen
Over bleeke lippen komen,
En die naam, zoo vaak vernomen,
Is de zoete naam van hem!

Wat! — zal menig lezer uitroepen, na deze diep gevoelige en onmiddelijk treffende regels genoten te hebben — wat! is dit Potgieter? Wel neen, het is Borger! Toch is het Potgieter, maar Potgieter op zijn zondagsch. Jonckbloet besefte dan ook wel, dat hij met dit citaat de lieden verbazen zou „Zijn [Potgieters] muze — zegt hij — is geen sylphide. Ernstig en edel is haar voorhoofd, doch de groef der gedachte jaagt de eenvoudigen van geest op de vlucht". Mogelijk zal men het jammer vinden, dat door een ander citaat, begeleid van toelichting en ontleding, de criticus die eenvoudigen van geest niet aan het verstand heeft gebracht, dat zij ongelijk hebben met zich steeds, bij de nadering van Potgieters muze, uit de voeten te maken. Nu laat hij den dichter, ofschoon ook hij diens verzen „heerlijk" noemt, aan zijn lot over, zonder een enkele poging om te toonen, dat de onverstaanbaarheid, hem toegeschreven, in menig opzicht slechts betrekkelijk is.

Overigens, dat Potgieters gedichten nooit populair zullen wor-

den, zal ieder wel met den heer Jonckbloet eens zijn. Populariteit is trouwens geen onmisbaar vereischte voor de voortbrengselen van het genie. Dit meenen echter velen van zijn vereerders. En door die meening is waarschijnlijk de onderneming ontstaan, om een bloemlezing uit Potgieter's gedichten te verzamelen en in sierlijken vorm de wereld in te zenden. Hiermede spot Jonckbloet zeer aardig. En voor degenen, die hem er op mochten wijzen, dat het boekske dan toch een derden druk beleefde, heeft hij het merkwaardige antwoord gereed, dat op duizend koopers van zulke uitgaven nauwelijks vijftig lezers voorkomen. Haar bestemming is rustig op tafels in salons te pronk te liggen, om de bezoekers te doen denken, dat het daar ook al wordt gelezen. Onder de lotgevallen, die naar de klassieke verzekering den boeken eigen zijn, is dit wel een zeer zonderling en door den romeinschen poëet waarschijnlijk niet voorzien. Wanneer de heer Jonckbloet ook hier den spijker op den kop slaat, zouden dichters en boekdrukkers zonder bezwaar hun werkplaatsen kunnen sluiten en zich laten vervangen door binders. Een prachtbandje, een rugtitel in vergulde letters als: „Meesterstukken van A.", „Bloemlezing uit B.", „Mijn Eerstelingen van C.". „Herfstzangen van D.", wat scheurpapier van binnen — en wij zijn er. „Wel, wel. worden A., B., C. en D. hier gelezen! Welke beschaafde familie!"

Ook bij zulke toestanden past de vraag, hoe het mogelijk is, dat men in ons vaderland nog wilgen vindt, waaraan geen lieren hangen!

Maar de ware dichter bekommert er zich niet over, of naar zijn zang door duizenden of door weinigen wordt geluisterd. Eén hart slechts, dat met het zijne klopt, één gemoed, dat hem begrijpt — hij is voldaan en heeft zijn loon weg!

Men kan het uit den bundel leeren door het voorbeeld van Alberdingk Thijm. Was niet alleen aan velen zijner gedichten, zooals Jonckbloet getuigt, maar ook aan menig zijner opstellen in proza „iets gewrongens, iets duisters, iets stroefs, iets onbe-

hagelijks" eigen, evenzeer als aan die van zijn vriend Potgieter. dat den oppervlakkigen lezer van beiden verwijderde, in de *Portretten van Vondel* kan dat toch niet hinderen. In deze bekoorlijke tafereeltjes, waar de heerlijke gaven van den uitstekenden kunstenaar met de pen zich op zoo vele plaatsen openbaren, komen die gebreken niet voor. Hier kan niemand door gewrongenheid of stroefheid worden afgeschrikt. Hier geen duisternis, maar doorgaans helderheid.

Welnu — die *Portretten* werden eenvoudig niet verkocht, wat voor den schrijver, die er als hoofd der firma C. L. van Langenhuysen zelf de uitgaaf van verzorgde, minder verborgen bleef, dan voor wien ook.

De heer Jonckbloet noemt ergens het getal, dat van de *Portretten* werd afgeleverd; het is zoo ergerlijk gering, dat het iederen minnaar der vaderlandsche letteren tranen van verontwaardiging in de oogen moet dringen. Aan warme, opgetogen bewonderaars ontbrak het Alberdingk Thijm niet, en nog altijd klinkt hun geestdrift luide en ver, maar de trage menigte hebben hun lofzangen niet gewekt. Die kent den grooten man nog altijd maar alleen bij reputatie.

Om haar oor te bereiken — waar zij het trouwens nooit op hebben toegelegd — zou hij en Potgieter wellicht eenige hunner talenten kunnen missen, maar zeker moesten zij vaker andere hebben vertoond, die bij hen maar zelden op den voorgrond traden. Talenten van de soort, zooals bijvoorbeeld bij van Meurs aanstonds in het oog vallen. Naar hem hoort, jaar in, jaar uit, iedereen; zoowel zij, die de gedichten van Potgieter, als reclame voor hun belezenheid, ongelezen in hun salon laten slingeren, en hun boekverkooper met Alberdingk's *Portretten* — wier formaat niet handig genoeg is voor zulk gebruik — laten zitten, als zij, die met de werken dezer dichters hebben kennis gemaakt. Van Meurs is, in een beteren dan de dagelijksche zin van het woord, een allemansvriend. „Dat komt, omdat dichters van den eersten

rang wel de *élite* maar nooit het *plebs* kunnen behagen; van Meurs is een dichter van den tweeden rang". — Zoo hoor ik daar beweren, en als ik verwonderd opzie, krijg ik ten antwoord: „Aldus spreekt Jonckbloet, de kunstrechter". Jonckbloet — wij zagen het bij Tollens — kan slaan, dat het davert. En met dezelfde geweldige hand kan hij speldeprikjes uitdeelen, zoo gevoelig, dat de toeschouwer roept: „ik kreeg liever een stomp". Maar ik meen, dat hij, met van Meurs op den tweeden rang te plaatsen, noch de eene noch de andere kunst in praktijk wilde brengen. Voor een prik is het gezegde niet fijn genoeg, en dat hij geen slag bedoelde, bewijst de bijzonder sympatieke toon, waarop hij in de beide artikelen, aan dezen dichter gewijd, van hem en zijn arbeid gewaagt. Voorts bezit onze criticus te veel kunstsmaak om niet te beseffen, dat recensiën geen vergelijkende examens mogen worden, waarvan de beoordeelden genummerd naar huis keeren. Nochtans die uitspraak staat er, zoo onbewimpeld mogelijk. Maar het wil mij toeschijnen, dat wij hier te doen hebben met een dier teksten, welke getoetst behooren te worden aan den contekst. En verder aan de citaten. Onder meer aan dit:

't Is met haar gedaan.

De dokter vuult 'et pulske slaon
En duut den vaoder stil verstaon,
Dâ 't met zien dochtertje is gedaon.

„Wâ hêt de dokter oe gezeid?"
„ „Hie zei: „je bint 'en zuute meid!" "
De vaoder keert zich um en schreit.

Wat dunkt u? Mag ik dit paar stancen niet zonder schroom aanhalen zelfs na Potgieters: *Maand en dag zijn weêrgekomen*? Jonckbloet getuigt er zelf van: „Twee stroofjes, drie rijmpjes maar... *Eine ganze Seele.* Ik ken er wien het aandoenlijk stukje tranen in de oogen lokt, edele tranen! Uhland's wereldberoemd *Mutter und Kind* heeft geen hooger recht op bewondering".

„*Eine ganze Seele*"! Welke dichter van den tweeden rang had ooit daarover te beschikken? Uhland's *Mutter und Kind* staat niet hooger. Uhland een dichter van den tweeden rang?

Op een andere plaats — afdeeling opstoppers — laat Jonckbloet een der menschen, „die ossenhorens hebben voor gevoelsorganen", aldus „loeien": „Heb je die twee nieuwe boeken van van Meurs gezien? Ze bennen mooi gedrukt, maar ik vind er niet veel aan. Poëzie, eigenlijke, hooge poëzie zit er niet in!"

There is the rub! Eigenlijke *hooge* poëzie, het is zoo, zet van Meurs zijn lezers gewoonlijk niet voor. Hij behandelt bij voorkeur het alledaagsche leven, wat ieder kent, en wat ieder meeleeft. Wel ziet hij daarin meer — en ook hooger en dieper — dan het gros, maar zijn stof blijft toch stof van den tweeden rang, zoo als onder anderen ook verwerkt werd door Hildebrand, Dickens, Molière en soortgelijken. Met dichter van den tweeden rang zal dus wel niets anders bedoeld zijn dan een dichter, die zich bij voorkeur bezighoudt met tweede rangs onderwerpen.

Wat mij in die opvatting versterkt, is, dat uit deze opstellen, in haar geheel genomen, een krachtige ingenomenheid spreekt voor dichters, die bijzonder of alleen het verhevene bezingen en onmiskenbaar van gevoelen zijn, dat dit uitsluitend te vinden is in stoffen, die reeds uit haren aard verheven zijn. Hun vergeeft hij veel, zelfs dat, wat anderen van hem een schrijnende berisping op den hals zoude halen. Aan hen wordt niet eens de eisch gesteld, dat zij het verhevene den kring uwer bevatting binnenleiden. Begrijpt gij niet aanstonds, hoe hoog zij u hebben opgevoerd, en merkt gij, bij uw eerste bezoek aan hun bergkruinen, slechts rommelende donderwolken op, zonder bliksemlicht, dan loopt gij gevaar door Jonckbloet tot een versmadelijk *plebs* gerekend te worden, dat in de vallei te huis behoort, waar de lieden wonen, „die ossenhorens hebben voor gevoelsorganen". Verklaringen van het gelezene en niet begrepene, waardoor het duidelijk mocht worden, hoe grovelijk ieder te kort schoot, die

wel het donderen hoorde, maar de bliksemstralen niet zag, geeft Jonckbloet niet. Hij bepaalt zich tot het herhaalde bericht, dat zijn dichter dezulken en hun kameraden „ontsteigerd" is Zij uit de vallei zouden mogen antwoorden, dat een Pegasus, die zulke cirkusmanieren aanneemt, aan dressuur doet denken en de vraag uitlokt, waar hij zijn vleugels heeft gelaten.

Overigens moge Jonckbloet de duisternis, door haar slechts voor schijnbaar uit te geven, hier en daar vergoelijken, als kenteeken van diepzinnigheid vordert hij ze den zangers van het verhevene niet af. Dat ontwaart men aan den toon, waarop hij zich over Da Costa uitlaat, en vooral door zijn aanhalingen uit Broere's lierzang op het Allerheiligste en de ontboezemingen, waarmede hij die begeleidt. Het is zeker niet te verwonderen, maar toch voor de waarde van dit onvergankelijk meesterstuk karakteristiek, dat niemand er van spreken kan zonder in geestdrift te geraken. En die, welke Jonckbloet hier bevangt, is van den vurigsten aard. Zij voert hem tot zulke hooge verrukking op, dat alles om hem heen uit zijn oog verdwijnt — zelfs zijn onderwerp. Want niet over de Dithyrambe op zich zelve zou hij handelen, maar over de toelichting, welke de WelEerwaarde heer J. C. Alberdingk Thijm S. J. daarop geschreven heeft Acht bladzijden gaf zij den criticus in de pen, en hiervan ontvangt J. C. Alb. Th. vier regels. Het overige is voor Broere. Van de toelichting vernemen wij alleen, dat zij een „keurig boekje", een „even fraaie als leerzame arbeid" is, „ten volle waardig door duizenden te worden gelezen en bestudeerd", en dat zij „een goede honderd bladzijden beslaat". Was er nog bijgevoegd, hoeveel de prijs bedraagt en dat de uitgever voor nette druk en stevig papier heeft gezorgd, men zou in deze recensie van des heeren Alberdingk's geschrift een welgelukte proeve mogen zien van een boekverkoopersadvertentie.

De billijkheid vordert evenwel, dat bij deze omstandigheid de mededeeling niet uit het oog worde verloren, die over het

ontstaan van vele dezer opstellen in de *Inleiding* voorkomt. Zij verschenen aanvankelijk te Batavia in een klein blaadje, dat buiten den engen kring der Nederlanders in de kolonie wel geen of nagenoeg geen lezers zal hebben geteld. Het mag verondersteld worden, dat aan dit publiek Broere ter nauwernood bij name bekend was, en Jonckbloet de verschijning der toelichting als welkome aanleiding heeft gebruikt, om voor de Dithyrambe nieuwe bewonderaars te werven. Trouwens deze is de eenige zijner beschouwingen niet, waaraan men bespeuren kan, dat zij niet geschreven werden voor de lezers, wien zij nu worden aangeboden. Hieruit volgt echter geenszins, dat zij voor hen weinig waarde zouden hebben. Integendeel, over het algemeen zal deze bundel, vol scherpzinnige, soms heftige, soms kalme, soms fel lakende, soms prijzende, doorgaans gemotiveerde, nooit dorre en altoos eerlijke critiek, den letterlievenden in het moederland wel behagen. Daar de artikelen geen geheel vormen en zelfs zoo volstrekt op zich zelve staan, dat geen band te ontdekken valt, die hen onder dit of dat opzicht samenhoudt, kunnen zij ook niet dienen als maatstok voor des schrijvers volle macht als criticus. Dat die ver reikt, ten minste even ver als zijn lang niet geringen moed, bespeurt men op menige bladzijde — hoe ver blijft echter voorshands onzeker. En dit zal — om dezelfde reden — ook onzeker blijven na den tweeden bundel, die in aantocht is. Een werk, geboren uit één gedachte, gesmeed uit één stuk, levend voor één doel, is daarvoor noodig. En al vrees ik niet, dat iemand, na van Jonckbloet's geschrift met aandacht kennis genomen te hebben, zulk een arbeid voor hem te zwaar zal achten, de volledige proef op de som moet nog worden geleverd. Zij wordt ons echter reeds beloofd.

In de *Express* — het koloniale blaadje, waarvan zoo even werd gewaagd — komen met de andere opstellen van Jonckbloet ook vele voor over Multatuli. Die zijn echter niet mede overgegaan naar den bundel. Wie hieruit, in het artikel over de nale-

zing van Smit Kleine, opgemerkt heeft, hoe vast Jonckbloet's oordeel over den vermaarden schrijver staat, behoeft daarom nog niet te betreuren, dat juist die opstellen in Batavia moesten achterblijven. Geduld, zij reizen de anderen na! En dan vermeerderd, omgewerkt en door hetgeen nieuwe bescheiden bevatten aangevuld, als afzonderlijke uitgaaf.

Multatuli is een zware en netelige stof. Alleen forsche, kloeke en vaardige handen is het geoorloofd zich daarnaar uit te strekken. Dat men, na de lezing van *Uit Nederland en Insulinde*, bij de aankondiging van zulk plan noch meesmuilt, noch schrikt, maar het integendeel belangstellend verneemt, toont duidelijker dan eenig betoog zou vermogen, welken goeden dunk van zijn gaven Jonckbloet als criticus bij de lezers van dezen bundel nalaat.

Hilversum, September 1893. M. W. VAN DER AA.

AMSTELODAMENSIA.

HET KINDEKE WIEGEN IN DE OUDE KERK.

In het *Repertorium der Protocollen van de Gereformeerde Kerkeraad te Amsterdam* [1]) komt in voce *Orgelen* het volgende voor:

„Tegens het kinderen te wiegen op het orgel in de Oude Kerk".

Toen ik deze woorden voor de eerste maal ontmoette, meende ik aan een schrijffout te moeten denken: niet *wiegen* maar *wegen* zou bedoeld zijn. Want in katholieke tijden werden de pasgeborenen, na het ontvangen van het H. Sacrament des Doopsels, in de kerken gewogen.

Waarom? Het was eene nabootsing van hetgeen in het Oude Verbond plaats greep, als de eerstgeborene van het mannelijk geslacht den Heer werd geheiligd door een offergave. Waren de ouders arm, dan konden ze met een paar tortelduiven volstaan; dit offer bracht dan ook de H. Maagd, toen haar goddelijk Kind in den tempel te Jerusalem werd opgedragen.

In den bloeitijd van het kerkelijk leven volgden de vrome ouders dat voorbeeld van Maria na. Als het ouderhart God dankte voor de gave van een pasgeborene, lieten de echtelingen onmiddellijk na de toediening van het H. Doopsel, in de kerk den jongen telg wegen. Het gewicht strekte tot maatstaf van het offer. Zoo-

[1]) Universiteitsbibliotheek, Collectie W. Moll, Afd. Handschriften, No. 85.

veel ponden als de weegschaal aanwees, evenzooveel ponden waslicht werd aan het altaar geofferd. Maar die tot de armen of behoeftigen behoorden en zich dergelijke uitgaven niet mochten veroorloven, schonken het gewicht in „weyt", koren, vlas, enz. [1]). Soms werd het kind gewogen vóór het Onze Lieve Vrouwe-altaar, en dan strekte de offergave tot onderhoud en versiering van dat altaar. Niet alleen zuigelingen, maar ook oudere, vooral zieke kinderen, ja zelfs volwassenen werden in de middeleeuwen gewogen.

Het verwondert mij, dat een man als professor Moll aan dit kerkelijk gebruik geen ander ontstaan weet toe te kennen dan de vrees voor tooverij of hekserij en daarbij praat van wisselkinderen en van middeleeuwsch bijgeloof. In dat voetspoor treedt ook de heer A. W. Wybrands, bewerende, dat dit middeleeuwsch gebruik op heidenschen bodem is ontstaan, en tot bewijs daarvoor ons afscheept met een berichtje uit het *Nieuws van den Dag*, waarin wordt meegedeeld, dat de Majaraha van Oedipoer, aan leverziekte overleden, zich drie dagen vóór zijn dood tegen goud had laten wegen en dat goud aan de armen moest worden uitgedeeld. Dertig duizend brahmins stormden van heinde en verre op den buit af. En... begrijp eens — die Majaraha was een rechtstreeksche afstammeling van den grooten Rama [2]).

Wie na zoovele doorslaande argumenten nog niet de overtuiging bezit, dat het kinderen wegen zijn oorsprong dankt aan de Hindoes, hem ontbreekt het aan goeden wil.

Niettemin heeft de heer Wybrands een beter begrip gehad van het kinderen wegen dan professor Moll; jammer dat hij zich de toovenaars, heksen en andere geheimzinnige machten niet van

---

[1]) Dodt van Flensburg, VI, 307, 308. — J. van Vloten, *Nederl. Geschiedzangen*, I, 302. — Moll en de Hoop Scheffer, *Studiën en Bijdragen*, III, 190.

[2]) *Studiën en Bijdragen*, III, 344.

den hals heeft kunnen schuiven. Het volgende namelijk heeft genoemde heer mij, natuurlijk met eenige wijzigingen, aan de hand gedaan.

Onder de mirakelen, die bij het heilig kruis te Breda geschiedden, wordt ook vermeld de genezing van een kind, dat bij afwezigheid der moeder in het vuur was gevallen en zich deerlijk gebrand had. Toen de moeder thuis kwam en „haer kint vant alsoo „mismaect ende verberndt, weenese seer ende misbaerde, ende „gheloofde [beloofde] dat kynt te weghen den heylighen cruce te „Breda [1]) met coren, vlasse ende wasse". Als de teedere moeder haar dierbaar pand mag zien genezen, zal zij dat kind *geheel*, zal ze zijn volle gewicht offeren; wel driemaal zelfs: zij zal het kind „wegen met koren, met vlas en met was". Het is ons, of zulk een moeder bij haar gelofte van offerande eerbiedig een ruilhandel aanbiedt en schreiend het kermend wicht op haar armen dragende den God der barmhartigheid bidt: „Gij hebt de hand uitgestrekt naar mijn kind — wie zal morren tegen U? Maar och, of ik U verbidden mocht! Wat Gij eischt, heel den schat, dien ik in mijn armen draag, wil ik U geven; heel den lieven schat, tot het laatste greintje toe gewogen! Maar of ik U betalen mocht in hetgeen U en der H. Kerk het aangenaamst is! Neem heel het gewicht van wat Gij eischt als het Uwe, maar neem het in koren, in wijn of in was, neem het in zilver... als Gij 't mij maar in vleesch en been laat behouden!" Wie ter wereld zou zich aan zulk eene aandoenlijke moederbede kunnen ergeren? Wordt hare bede verhoord, dan heeft er geen ruilhandel in den vollen zin des woords plaats: de verhooring bleef *genadegave*, door heilig middelaarschap verworven; want de weging geschiedde, in de kerk te Breda b.v. „voor het Heilig Kruis", te Utrecht „voor Onze Lieve Vrouw".

Behalve kinderen werden soms ook volwassen zieken gewo-

---

[1]) In Breda was een beroemd miraculeus kruis.

gen; zoowel in de rekeningen der Buurkerk *(Mariae Minoris)* te Utrecht als voor het Heilig Kruis te Breda komen dergelijke gevallen voor. Dat deze zieken, Gods souvereine majesteit erkennende, Hem de offergave boden, om hunne gezondheid terug te krijgen, ligt voor de hand. Men behoeft daarvoor juist geen verklaring te zoeken bij de groote Rama's, de groote Lama's of de groote Brahma's. Die voorwerpen, thuisbehoorende in het oudheidkundig museum der moderne afgoderij, worden tegenwoordig maar al te dikwijls voor den dag gehaald; ze raken versleten.

Na deze eenigszins lange uitweiding keer ik tot den tekst van het Protocol terug, die, na de verandering van het woordje: *wiegen* in *wegen*, luidt: „Tegens het kinderen te wegen op het orgel in de Oude Kerk".

Maar ook met evengenoemde wijziging bleef de tekst mij even raadselachtig. Hoe is het mogelijk — dus vroeg ik mij zelven af — dat nog in 1645 het protestantsch kerkbestuur zou hebben toegelaten, in de Oude Kerk de kinderen te wegen, nog wel „op het orgel"?

Ten einde raad, nam ik het besluit, mij te richten tot het tegenwoordig kerkbestuur der Nieuwe Kerk, met beleefd verzoek mij inzage te veroorloven in folio 14 van Protocol VIII.

Met groote bereidvaardigheid, waarvoor ik den kerkmeesteren mijn oprechten dank breng, ontving ik kort daarna het gewenschte extract uit meergenoemd Protocol. Het luidt:

„Dewyl de Organist van de Oude Kerk zich voorgenomen heeft het kindeken te wiegen en daartoe vele papisten genoodigd. Is goed gevonden den Heeren Kerkmeesteren te bidden dat hunedelen zulke superstitien te weeren: En zijn daartoe gedeputeerd Ds. Badius en Frater Croon. Voor extract conform fol. 14 Protocol 8, en de vergadering werd gehouden 12 Januari 1645".

Het zij mij vergund op dit extract eene eenigszins uitvoerige memorie van toelichting te geven.

Er heerschte in de katholieke tijden allerwegen een zeldzame

opgewektheid, als in het midden van den winter het blijde Kerstfeest naderde. Niet slechts in de parochiekerken, maar ook in de openbare en kloosterkapellen, ja in elk huisgezin zag men eene voorstelling of afbeelding van de stal te Bethlehem met het Christuskind in de kribbe [1]). Overal weerklonken ter eere van het goddelijk Kind de lieflijke kerstliederen, die in groote verscheidenheid op aller lippen leefden.

De protestantsche schrijver Walich Sieverts, de eenige, die ons met vele bijzonderheden van het katholieke leven in Amsterdam — maar, helaas, altijd om ze aan laffe spotlust prijs te geven — heeft bekend gemaakt, verhaalt omtrent de viering van het Kerstfeest in de Oude Kerk:

„Hoe men op Kerstdach een wiegken met een Beeldeken daerinne, nae een cleyn kindeken liggende in de luyers gefatsoneert, opt hooch Autaer plachten te setten: ende dat d'Ouders hare kinderen met een wiegken en een schel in de kercke leyden: ende als de Priester onder de Misse het kindeken, opt Autaer staend, begost te wiegen en te singen *Eia, Eia, Eia* enz. soo vinghen de kinderen voort mede aen elck zyne kindeken te wieghen ende *Eia* te singen, maeckende daerbenevens een groot geluyt ende geclanck met haere schellen, dat de geheele kercke daervan vervult was: waeronder de Orgel op eene sonderlinghe wyse was spelende, die het spel hielp vercieren.

„En is dit niet een fraeye oefeninghe in de Christelijcke Religie, om op soodanighe kindische ende belachelijcke wijse geheugenis te houden van de geboorte onses Salichmakers? Ende dit wert noch onder hunluyden voor costelijck dingh gehouden, ende planten hare kinderen op die tijt binnenshuys dit poppenwerck noch in, gelijck sy oock mede doen op Dertiendenavent [2]), als sy Coningsken speelen, twelck sommige publique persoonen, die het Pausdom versaect hebben, haer voor Godt en de menschen niet schamen nae te volgen en te onderhouden, om alsoo op de leerkinderen-beursen, die bij hen in de cost besteet zijn, met hare huysgesinnen eenen vetten muyl

[1]) Jammer, dat hier en daar de protestantsche kerstboom het stalletje dreigt te verdringen.

[2]) Driekoningen-avond.

daervan te hebben; om welcke volghende feestdach te vercieren, zij versiert en gedicht hebben, datter drie Coninghen tot Bethlehem zijn gecomen, om het kindeke Jesum aen te bidden: ende wetent soo nauwe op een prick, sonder fondament noch bewijs, dat sij seggen dat een van dese drie een Moriaan geweest is: ende om dattet immers wat lijcken soude, soo hebben sij die met namen weten te noemen: als Jaspar, Melchior en Balthazar, twelck strijdt tegens de Evangelische Historie ende tegen 't gevoelen sommiger outvaderen. O soete cluchten waerop haeren dienst gefondeert is!" [1])

Als wij deze voorstelling ontdoen van hetgeen de spotternij erin heeft verzonnen, blijft er slechts een greintje waarheid over.

Gedurende den kersttijd stroomden de geloovigen des avonds naar de parochiekerken, om er deel te nemen aan het zingen der oude bekende liederen en tevens te luisteren naar de nieuwe kerstgezangen, die door de schoolmeesters, zoowel van de Oude als van de Nieuwe Zijde, op stadskosten waren vervaardigd [2]).

---

[1]) Walich Sieverts, *Voorrede*, blz. 4 en 5.

[2]) „Meester Jacob Joost, meester van 't groote schoel aude Nuwe Zijde over de oncosten bij hem gehadt in 't maken en doen prenten van de Korscanteleenen lestleden, V schellingen". *Thesaurie Ordinaris*, Anno 1535, fol. 80.

„Meester Pieter Aphert, Rectoer vant Nyeuwe Zijdts Schoel, betaelt over de oncosten vant maecken van de Corscanteleenen van den tegenwoordigen jaere, 2 gulden". *Th. Ord.* Anno 1568, fol. 71.

„Meester Bartholemeeuws Sovvius, Rectoer vant Oude Sydts Schoele, over doncosten vant drucken ende synen moeyten van de Corscantelenen van den jaere 1568, twee karolus gulden". *Th. Ord.* Anno 1568, fol. 72.

Na het Verraad werden de beide rectoren afgezet en de Corscanteleenen niet betaald:

„Meester Pieter Aphert heeft noch sjaers gehadt over de oncosten van de Corscanteleenen 6 schelling 8 groten; dan en is daervan voor desen jaere geen betalinge geschiet". *Th. Ord.* Anno 1578 na de Alteratie, fol. 103 vso.

„Meester Simon Sovvius heeft noch jaerliex gehadt over oncosten

Zich verplaatsend naar de stal te Bethlehem, stelden zij zich het heilig Kind nu eens als vrolijk spelend voor, en zongen dan blijde zangen, waarbij zij soms de hulp der engelen inriepen. Meermalen echter beschouwden zij het Christuskind als schreiend over de zonden, schreiend bij het gezicht van het bitter lijden op Golgotha; dan trachtten zij met beminnelijke naïveteit en onnavolgbare teederheid het heilig Kind te troosten en in slaap te zingen, daarbij de toenmalig gebruikelijke zangwijzen van het wiegelied bezigende. In vele refreinen of leysen hoort men het „slaap kindeke, slaap".

Aldus in het volgend herderslied:

Komt laet ons gaen bezoecken. In doecken.
Dat kindeken teere. Des werelts Heere.
Die van ons kudden. Den wolf zal schudden
Die voor ons in een kribbe leit.
Zoo heeft ons den Engel gezeidt.
De herderkens singen. De lammerkens springen.
Den hemel en aerde schiep jeugt.
Zij zingen Gods glorie en deugt.
Aen de menschen peys en vreugt·
Kindeken slaept, slaept, kindeken slaept, slaept.
Kindeken slaept, slaept, kindeken slaept, slaept,
Na, na, na kindeken teer,
Sus, sus, sus. krijt dog niet meer [1]).

Dr. I. G. R. Acquoy, hoogleeraar aan de Leidsche universiteit, zegt van de oude kerst- en driekoningenliederen: „Wat de Evangeliën aangaande de geboorte des Heeren verhaalden en wat de legende daaraan toevoegde, werd neergelegd in zangen, zóó eenvoudig en frisch, dat latere eeuwen niet meer in staat zouden geweest zijn, iets dergelijks te leveren. Wie deze liederen leest,

---

van de Corseanteleenen 6 schelling 8 groten; dan en is daervan desen jaere niet betaelt". *Th. Ord.* Anno 1578, na de Alteratie, fol. 106. — *Arch. Begg.* G, Art. 50.

[1]) *Oude Kerstliederen. Archief Begg.* C, Art. 33, blz. 20.

ziet als met eigen oogen den schamelen stal, waar het kindeke wordt geboren, de kribbe, waarin het wordt nedergelegd, den os en den ezel, die zijne leden verwarmen, de herders, die het wiegen en kussen, de drie koningen, die het met geschenken begroeten" enz. Vervolgens geeft hij als voorbeeld een lied, waarvan ik hier een gedeelte overneem. De herders komen in den stal en verhalen wat daar voorviel:

Als wy daer zijn gekomen,
Siet een kleyn kindeken
Leyt op 't strooy nieuw geboren,
Soet als een lammeken,
d'Ooghskens van stonden aen
Sagh men vol tranen staen,
't Weenden uyt druk en rouw,
In dese straffe kouw.

Ick [nam] mijn fluytjen, een ander
Die nam zijn moeseltjen [1]),
En speelden met malkander
Voor 't soete Kindeken,
Na, na, na, Kintje teer,
Sus, sus en krijt niet meer,
Doet u kleyn ooghkens toe,
Sy zijn van 't krijten moe.

Siet wy schenken u t'samen
Een teer kleyn Lammeken,
Boter, melck en saene [2])
Voor u lief mondeken,
Na, na, na, Kintje teer,
Sus, sus en krijt niet meer,
Doet u kleyn ooghkens toe,
Sy syn van 't krijten moe.

---

[1]) Zakfluit, doedelzak.

[2]) Zoete room.

't Kintjen begonst te slaepen,
De Moeder sprak ons aan,
Lieve Herders, bij u schaepen
Wilt soetjens buyten gaen,
U-lie zij peys en vree,
Dat brengt mijn kint u mee,
Want 't is Godt uwen Heer,
Komt morgen nog eens weer [1]).

Een tafereel van onbeschrijfelijke en onuitputtelijke moederweelde wordt ons gegeven in een ander lied, waarin Maria het Kindeke op haren schoot, op hare knieën, in haren arm neemt, en het vervolgens plaatst in een badje, waarin de kleine met de handen plettert zoodat het water er uitspat — een tafereeltje het penseel van een onzer oude meesters waardig.

Ons ghenaket die avontstar,
die ons verlicht also claer,
wel was haer doe.
Susa ninna, susa noe [2]),
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat huis dat hadde zo menich gat,
daer Christus in gheboren was,
wel was haer doe.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Si sette dat kint op haren schoot,
si cussedet voor syn mondekyn root,
het was so soet.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

---

[1]) *Archief voor Ned. Kerkgesch.* II, 72.

[2]) Zooveel als · slaap, kindje, slaap.

Si sette dat kint op harc cnien,
si sprac: groot eer moet u geschien
wel was haer doe.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Si sette dat kint op haren aerm,
mit groter vroude [1]) sach syt aen,
het was so soet.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Die moeder makede den kinde een bat,
hoe lieflic dattet daer inne sat!
wel was haer doe.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat kindekijn pleterde mitter hant
dattet water uten becken spranc,
wel was haer doe.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Die os ende oec dat eselkijn,
die aenbeden dat soete kindekijn,
wel was haer doe.
Susa ninna, susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe. [2])

In den rijken schat van oude kerstliederen treffen wij tal van dergelijke wiegezangen aan; en aan deze omstandigheid moeten wij het toeschrijven, dat men van iemand, die kerstliederen zong

---

[1]) Vreugde.

[2]) *Archief voor Nederl. Kerkgesch.* II 74.

of speelde, zeide: hij is bezig het Kindeke te wiegen. Waar bijgevolg deze laatste uitdrukking voorkomt, hebben wij geenszins te denken aan een werktuigelijk *wiegen*, maar eenvoudig aan *zang* of *orgelspel*.

Na deze toelichting zal het ons duidelijker worden, wat de Gereformeerde Kerkeraad bedoelde, toen hij den 12 Januari 1645 het besluit nam den organist der Oude Kerk eens behoorlijk onder handen te nemen over de superstitie van „het Kindeke te wiegen" op het orgel, waaraan hij zich ging schuldig maken. De toenmalige organist der Oude Kerk was Dirck Swelingh, de beroemde zoon van den nog beroemder vader Jan Pietersz. Swelingh, die nog in de katholieke tijden het orgel dier kerk bespeeld had. Na het eindigen van den avondgodsdienst was Dirck gewoon zijne stadgenooten op een heerlijke orgelmuziek te vergasten, als wanneer gewoonlijk stoelen en banken met een overgroote menigte luisterende en opgetogen toehoorders waren opgevuld [1]).

Die gelegenheid zal Dirck in de kerstdagen hebben te baat willen nemen, om de verrukkelijke zangwijzen der oude kerstliederen in de gewelven der Oude Kerk te laten weergalmen. Maar wat zijn schuld niet weinig verzwaarde: hij had reeds afspraken gemaakt met de Katholieken „en daartoe vele papisten genoodigd".

Hoe was Dirck, die als „luimig" bekend stond, tot zulk een waagstuk gekomen? Wie had hem daartoe overgehaald?

De Katholieken beleefden in 1644 een benauwden tijd; want de plakkaten tegen hen waren verscherpt. De Staten hadden allerwegen hunne commissarissen uitgezonden, om den werkkring van Marius, het hoofd der geestelijkheid, te bespieden en in hem al zijne geloofsgenooten te treffen. Wèl zullen de vervolg-

---

[1]) *Vondel* door v. Lennep, VI, 125.

den in hunne schuilhoeken een stalletje van Bethlehem hebben opgeslagen; maar hun hart in blijde zangen uit te storten — dit verbood hun de voorzichtigheid; en dan treurden zij over het smartelijk verlies hunner oude tempelgebouwen, waarin hunne vaders en moeders, vooral tijdens de kerstdagen, zooveel hemelvreugde gesmaakt hadden.

Maar... Dirck behoorde tot de vrienden van Vondel, die weinige jaren geleden door Marius in den schoot der Kerk was opgenomen.

Mij dunkt, Vondel heeft den organist tot de „superstitie" overgehaald: na den avondgodsdienst had hij immers vrij spel? Wat belette hem alsdan de zangwijzen der oude kerstliederen te spelen?

De argelooze Dirck bezweek; hij noodigde Vondel en andere Katholieken op vastgestelde uren uit hem in de Oude Kerk te komen hooren.

Of nu die genoodigden voornemens waren zich onder de andere kerkbezoekers te mengen — wie, die het zeggen kan? Maar zij liepen dan groot gevaar door hunne tegenwoordigheid en hun groot aantal den argwaan der Gereformeerden te wekken. Wellicht hadden zij, om alle opzien te vermijden, met Dirck de afspraak gemaakt, dat zij stilletjes met hem naar het orgelkoor zouden opklimmen, om hem daar meteen de zangen hunner keuze voor te leggen. Voor Dirck bleef ook dit laatste een gevaarlijke onderneming.

Want wie waarborgde hem, dat zijne gasten, die hem bij zijn spel omringden, hunne vervoering zouden kunnen bedwingen. Als eens in de oogenblikken der verrukking hun overstelpt gemoed een wijle losbarstte; als eens onder begeleiding der majestueuse orgeltonen de onbeschrijfelijk schoone melodie van het weergaloos „O Kerstnacht!" in menschenstemmen door het onmetelijk kerkruim golfde....

Maar helaas, zoover is het niet gekomen. Het geheim brak

uit. De organist werd aangeklaagd; Ds. Otto Basius en Broeder Croon lazen hem de les. en de rouwmoedige Dirck haalde zijn katholieke vrienden niet op zijn orgel.

Vondel, het onnoozel bedrijf vernemende, zal wel och! och! och! geroepen hebben.

B. H. KLÖNNE.

BOEKBEOORDEELING.

Kerkelijk (liturgisch) Mis- en Lofboekje door E. H. van der Heijde, R. K. Pr. Tweede, omgewerkte druk. 's Bosch, P. Stokvis en Zoon, 1893.

„Er bestaat een tweede Evangelie, zichtbaar en levend in de heilige personen, plaatsen, tijden, handelingen, 't welk de Kerk den geloovigen voor oogen stelt. Gelijk in de afbeeldingen der *Biblia Pauperum* uit de middeleeuwen, treden in de handelingen, wijdingen, gebeden en oefeningen der *Liturgie* alle leerstukken des Christendoms, alle geheimen van ons geloof, de machtigste wetten der Christelijke zedenleer voor onze blikken, weerklinken uit gebed en gezang, vertoonen zich plastisch in de heilige gewaden, gebruiken, gebouwen, plaatsen, tijden, ja zelfs in de schijnbaar onbeduidendste bewegingen des Priesters bij de H. Offerande in de kniebuiging, zegening, samenvoeging der handen. En alle begeerten en behoeften der Christelijke ziel, alle bekommernissen van ons hart, alle verlangens van onzen geest, alle aandoeningen van heilige liefde, alle verzuchtingen van rouw en boete vinden hare eigenaardige, volkomene, waardige, door de Kerk gewijde uitdrukking in onze Liturgie. Uit haar ruischt de adem Gods ons tegen, in haar schittert het werk des H. Geestes, die de Kerk in haren opbouw geleid heeft, in haar spreken de beden der groote smeekelingen, die groote gedachten, in haar voor ons behouden, die eens uit de katakomben als liederen opstegen, die door de eerbiedwaardige hallen der oudchristelijke basilieken weergalmden en de martelaren sterkten en aanmoedigden tot den heldendood" [1]).

---

[1]) Hettinger, *Aphorismen über Predigt und Prediger*, S. 275.

De lezer veroorlove mij dit lange citaat ter inleiding eener bespreking van bovenstaand werkje. Niet beter dan met de woorden van den gevierden apologeet des Christendoms, zoo geheel overeenstemmend met de uitspraken der HH. Vaders en der H. Kerk zelve, meende ik te kunnen doen zien, in hoe nauwe betrekking de Liturgie staat tot het geloof en het christelijk leven, op welke verheven wijze zij den zin ontsluiert der HH. Geheimen en de godsvrucht der geloovigen sterkt, — en hoe verdienstelijk reeds daarom alleen de poging is, door den Eerw. Schrijver van het *Mis- en Lofboekje* aangewend, om het volk zooveel mogelijk bekend te maken met den zin en den geest der voornaamste kerkelijke gebeden en plechtigheden. Ik zal de laatste zijn, om te ontkennen, dat ook ten onzent, met name door de St. Gregoriusvereeniging, reeds veel is gedaan, ten einde de Liturgie meer te doen begrijpen en waardeeren, maar toch blijven er redenen te over voor de klacht, eens door Kardinaal Wiseman geuit, „dat de heerlijke schatten van den eeredienst voor het katholieke volk veel te weinig ontsloten zijn en dat het daarom de grootheid van zijn godsdienst slechts ten halve kent". Des te verblijdender dus moet ons de verschijning zijn van een werkje, dat in dit opzicht zooveel nut kan stichten, dat namelijk zooveel goeds bevat en zoo praktisch is ingericht. Een vluchtig overzicht moge dit aantoonen.

In de eerste afdeeling vinden wij morgen- en avondgebeden, eene voorbereiding en dankzegging voor de H. Biecht en Communie en eene Kruiswegoefening, terwijl bij voorkeur die gebeden zijn uitgekozen, welk de Kerk of zelve gebruikt of heeft goedgekeurd en met aflaten verrijkt.

Daarop volgt een kort onderricht over de H. Mis, verder verklaringen van gewaden en kleuren, eene vertaling en uitlegging der gebeden bij de wijding van het water, vertolkingen en toelichtingen van het *Ordinarium Missae*, de Mis voor overledenen en de begrafenisplechtigheden.

In de derde afdeeling levert de schrijver korte beschouwingen voor alle *Dominicae Majores* en feesten uit het *Proprium de Tempore*, alsook voor de voornaamste feesten der Heiligen, waarbij hij vertalingen voegt — en zoo noodig ook korte verklaringen — van het Introïtus, de Collecten, het Epistel en Evangelie, het Offertorium en de Communie, alsmede van den hymnus der Vespers. Meer

uitvoerig worden de laatste dagen der Goede Week behandeld. Jammer is het dat niet *alle* Zondagen van het kerkelijk jaar, al waren het slechts hunne Epistels en Evangelien, konden worden opgenomen, of — wat althans gemakkelijker had kunnen geschieden — het geheele *Commune Sanctorum*, dat toch zoo menigmaal den koorzanger te pas komt.

De vierde afdeeling bevat lofzangen en antiphonen voor het Lof en de Vespers, en de vijfde gebeden en plechtigheden, waarmede de HH. Sacramenten worden toegediend, overal begeleid van verklaringen en opmerkingen.

Ten gerieve der zangers is ook de Latijnsche tekst aangegeven van alle liturgische gezangen, die in de H. Mis of het Lof door het koor worden uitgevoerd, met de Nederlandsche vertaling er naast. Eveneens treffen de misdienaren 't geen zij moeten antwoorden aan in 't Latijn en in 't Nederlandsch. En wat de waarde van het werkje in niet geringe mate verhoogt, is, dat ons bij meer dan 40 lofzangen de dichterlijke vertolkingen worden geschonken van den Eerw. Pater Stokvis, vertolkingen, die niet alleen de letter maar ook de zalving, ja den rhythmus der Latijnsche hymnen over 't algemeen zoo voortreffelijk weergeven. Ook vinden wij bij enkele gezangen nieuwe vertolkingen in dichtmaat, die echter niet alle even gelukkig geslaagd zijn. Voor de praktische doelmatigheid van het boekje pleit nog, dat de 925 bladzijden, welke het bevat, met flinke en heldere letter in kerkboekformaat zijn gedrukt, zonder nochtans een te lijvig boekdeel uit te maken, en dat het, in een netten linnen stempelband gestoken, verkrijgbaar is voor den uiterst lagen prijs van één gulden [1]).

Moge de ijverige Pastoor van Woudrichem door eene ruime verspreiding voldoening vinden voor zijn verdienstelijken arbeid, en zij hem spoedig in eene nieuwe uitgave gelegenheid gegeven eenige verbeteringen aan te brengen, ook wat taal en stijl betreft. Des te meer zal tevens het Katholieke Nederlandsche volk genieten van de rijkdommen onzer Liturgie, in zoo ruime mate door het *Mis- en Lofboekje* aangeboden.

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers Pr.

---

[1]) Bij grootere bestellingen daalt de prijs zelfs tot 70 cents.

TER EEUWGETIJDE VAN MARIE-ANTOINETTE.

KONINGIN VAN FRANKRIJK.

† 16 OCTOBER 1793.

„Men zagh u, als een zon,
In tranen ondergaen, terwijl uw deughden bloncken."
VONDEL.

Tusschen den Pont St.-Germain en den Pont Neuf liggen in de Seine twee eilanden, l'Ile St.-Louis en l'Ile du Palais. Het laatste wordt geheel ingenomen door grootsche bouwwerken, kunstgewrochten van den ouden en den nieuweren tijd, alle ingesloten echter en overschaduwd door de Notre-Dame ter eenre, en het Palais de Justice ter andere zijde.

Wel geen der monumenten der schoone wereldstad heeft eene geschiedenis als dit paleis, — eene geschiedenis, die bijna de historie van Frankrijk omvat [1]). Langs zijn gewelven fluisteren de stemmen van tien eeuwen, zingend van Frankrijk's glorie, schreiend om Frankrijk's rampen, zuchtend om Frankrijk's misdaden.

Gebouwd door Robert den Vrome, vergroot door den heiligsten koning, die de kroon van Clovis ooit heeft geërfd, verrijkt door den twaalfden Lodewijk, heeft het tijd en vuur ten deele steeds getrotseerd, om nog heden met zijn trotsche muren te getuigen van Frankrijk's kracht, — door zijn Sainte-Chapelle óok van Frankrijk's geloof.

---

[1]) Eugène de la Gournerie, *Histoire de Paris et de ses monuments*; — Busken Huet, *Parijs en omstreken*.

Dáar gaf koning Philips het eerste charter aan eene stad [1]), en verwierf Lodewijk VI zich den eerenaam van „Stichter der Monarchie"; — daarheen togen, zelfs uit vreemde landen, geestelijken en edelen, om den Heiligen Lodewijk uitspraak te laten doen over hunne gedingen, om getuigen te zijn, hoe hij omringd was vooral door de „povres et souffreteux"; — de vijfde Karel van Frankrijk ontvangt er plechtig den vierden van Duitschland; — maar Frans de Eerste zucht er, omdat hij te Padua alles verloren heeft, en peinst er over daden, die hem verliezen doen óok zijn eer.

In diens vorstenregeering echter werd het paleis der koningen het paleis van dien anderen koning, die twee eeuwen lang Frankrijk zou beheerschen: het Parlement. Het waardige woord ging er klinken van Olivier de Leuville tot Frans I: „Sire, vous ne ferez jamais, qu'un act inique devienne juste en lui donnant le titre de loi", — en de echo zou slechts overstemd worden door de kloeke taal van Achille de Harlay tot den Hertog de Guise: „Monsieur, quand la majesté du prince est violée, le magistrat n'a plus d'autorité. Au reste, mon âme est à Dieu, mon cœur est à mon roi, et mon corps est entre les mains des méchants: qu'on en fasse ce que l'on voudra!"

Hoe echter werd weldra waardigheid trots, kracht aanmatiging, en lag, als steeds, in de ontaarding van kracht slechts zwakheid: in het begin der 17e eeuw maakte Richelieu de kroon onafhankelijk van het Parlement, — aan het einde der 18e hief Lodewijk XV het op...

Zoo meldden de breede muren van het Palais de Justice de grootheid zoowel als de kracht van Frankrijk's koningen en onderdanen. Maar de dag brak aan, dat de Sainte-Chapelle niet meer sprak van Frankrijks geloof, dat het huis der gerechtigheid getuigde van Frankrijks misdaad: — een der edelste koninginnen, die na de Heilige Blanca den Franschen

[1]) Beauvais.

troon had bestegen, verbeidde er het oogenblik, waarop zij de treden zou beklimmen van het schavot.

Wreede wisseling des lots!... Een laag vertrekje [1]) in de conciergerie voor haar, die door te verschijnen alléén de schittering van Versailles' feestzalen heeft doen verbleeken; — een plompe houten tafel voor de dochter van Duitschlands keizerin; — een kreupele rieten stoel voor haar, die op den troon van Frankrijk gezeteld heeft; — een stroo-leger, een kruik waters voor de koninklijke bezitster van Trianon; — twee dronken gendarmes het gezelschap der vorstin, die keizers en koningen de eer heeft vergund, haar te mogen naderen.

Marie-Antoinette in den kerker... Men behoeft door de doeken van Weber noch van Paul de la Roche getroffen te zijn, om diep te gevoelen het groote leed dier fiere, maar beminnelijke gevangene — der koninklijke vrouwe met haar koninklijk karakter.

Nog slechts weinige uren, en zij zal voor het laatst gebracht worden voor hen, die onrecht spreken. Het is reeds laat in den avond, — alles is donker, want licht mag er niet ontstoken worden. Zij staat voor de tafel, de handen gevouwen. Zacht prevelt zij het gebed, dat Madame Elisabeth haar geleerd heeft: „Wat zal mij heden geschieden, o mijn God? Ik weet het niet. Dit slechts weet ik, dat niets mij zal geschieden, wat Gij niet in alle eeuwigheid hebt voorzien. Dit is mij genoeg, o Heer, om gelaten te zijn..."

Langzaam, zooals haar gewoonte is, loopt zij haar cel op en neer. Haar gedachten gaan terug in het verleden. Vergeef het der achtendertig-jarige, dat zij terugdenkt aan haar jeugd — dat het beeld eener teerbeminde moeder, wier meest geliefd kind zij geweest was, haar voor den geest rijst, in die laatste uren haars levens.

Schoone dagen van het verleden! Waarom mochten zelfs zij niet louter zonneschijn wezen?

---

[1]) Lord Auckland, *Journal.*

Weenen, geheel Oostenrijk en Hongarije en Boheme juichte om de geboorte der keizersdochter, van haar, Marie-Antoinette-Joséphine-Jeanne van Lotharingen, aartshertogin van Oostenrijk, — juichte, maar half Europa treurde om de geweldige ramp van Lissabon, op dien eigen tweeden November van 1755 door een aardbeving verwoest.

In Schönbrunn, het keizersslot bij Weenen, werd zij opgevoed, onder het oog van Maria-Theresia [1]) zelve, der moeder, die eene der grootste vorstinnen genoemd mag worden uit de wereldgeschiedenis: haar land had zij verdedigd tegen bijna geheel Europa, toen nauw Engeland en de Vereenigde Nederlanden haar bijstonden, — maar de Hongaren hadden gezworen voor hun „koning" te sterven! Met vaste hand had zij het roer van staat gehouden; waar noodig, had zij hervormd, hernieuwd, — niet echter, gelijk haar zoon deed, de hand tegen de Kerk geheven. Een voorbeeld was zij geweest voor haar dochter, — een voorbeeld voor alle souvereinen dier eeuw, die aan de groote Revolutie voorafging — om open oog te hebben en ontsloten hart voor de nooden aller onderdanen, en 't meest voor die, welke 't meest steun en bescherming behoefden. Zij gevoelde diep — meermalen verklaart zij het in hare brieven — dat haar plicht als keizerin meebracht, voor *allen* te zorgen. Zelf bezocht zij de schamele woningen der armen. Vaak mocht haar dochter deelgenoote zijn dier wandelingen, en toen deze reeds zetelde op den troon van Frankrijk, kwam brief na brief haar de moederlijke vermaning brengen, toch vooral te zorgen voor de geringsten harer onderdanen, voor de armen en de lijdenden. En heilig bleven haar steeds de lessen der moeder, die zij zoo teer had bemind. Toen zij reeds lange jaren in Frankrijk geweest was, schreef zij nog aan haar broeder Leopold, zoo juist gouverneur geworden van Lombardije: „U gelukwen-

[1]) Nettement, *Vie de Marie-Thérèse;* — Carron, *id.*

schen kan ik niet. Veeleer beklaag ik u. Zelf heb ik het gevoeld, zelf ondervonden, hoe zwaar het valt, gescheiden te moeten leven van eigen bloedverwanten!" [1])

Het uur der scheiding had geslagen.

Meer dan twee eeuwen, sinds Karel V zich de keizerskroon op het hoofd had geplaatst, ten spijt van Frans I, had de vijandschap voortgeduurd tusschen Oostenrijk en Frankrijk. Lodewijk XIV had Frankrijk's roem slechts gekocht door uitputting van het land, het Regentschap had het zedelijk ondermijnd, Lodewijk XV had het tot aan den rand des afgronds gebracht: slechts een schitterend huwelijk kon den ouden roem herstellen.

Choiseul koos de dochter van Maria-Theresia, en het hof van Weenen verblijdde zich om het herstel van den vrede. De veertienjarige bruid echter verheugde zich niet; vaak vond men haar weenend. In Mei 1770 moet zij afscheid nemen van haar moeder, — een scheiding voor altoos. Op de reis is zij ontroostbaar, en wanneer de bruid bij de Fransche grens door een bijzonder gezantschap ontvangen wordt, weent en smeekt zij: „O breng mij, waarheen gij wilt, — maar niet naar Frankrijk!" [2]) Had zij een voorgevoel, dat achter den troon verrees . . . een schavot?

De reis door Frankrijk is een onafgebroken feesttocht: van

---

[1]) Voor deze en andere geciteerde brieven, zie de verzamelingen, uitgegeven door Reinet *(Lettres inédites de Marie Antoinette et de Marie Clotilde de France)*; — Arneth *(Correspondance sécrète entre Marie Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau, avec des lettres de Marie Thérèse et de Marie Antoinette)*; — Arneth *(id. Marie Antoinette, Joseph II und Leopold II)*; — Feuillet de Conches *(id. Louis XVI, Marie Antoinette et Madame Elisabeth)*; — Barruel *(Correspondance de Madame Elisabeth)*.

[2]) Bachaumont, *Mémoires*.

alle kanten stroomt het landvolk samen, en jubelt: „Hoe schoon is onze Dauphine!"

Te Compiègne wordt zij ontvangen door het Fransche hof. De oude koning is opgetogen over zijn lieve schoondochter. Te Soissons wordt zij begroet met Latijnsche verzen: zij antwoordt in dezelfde taal. Overal juicht en jubelt het volk. Versailles ontvangt haar in feestdos, en nadat den 16en Mei de aartsbisschop van Reims het huwelijk heeft ingezegend, komt aan de feesten schier geen einde. Maar wederom te midden der vreugdezangen de noodkreet. Ook Parijs viert feest: een schitterend vuurwerk wordt afgestoken, op de Place Louis XV, waar duizenden en duizenden opgetogen het schouwspel aanstaren. Plotseling ontstaat er brand... meer dan zeshonderd menschen verliezen bij de paniek het leven... [1]). Maar de Dauphine heeft de lessen harer moeder niet vergeten: zelf bezoekt zij de nagelaten betrekkingen der ongelukkigen en geeft haar eerste maandgeld geheel weg. Heel Frankrijk juicht en prijst de goedheid van haar, die deed wat na Henri IV maar al te weinig gedaan was door de leden der koninklijke familie: deelnemen in het lijden des volks.

Het Fransche hof keurde hare handelwijze ten strengste af: zoo iets was in strijd met de etiquette...

Marie Antoinette aan het hof van Lodewijk XV! Het onschuldige kind aan 't hof van hem, wiens regeering door Victor Hugo in één vers werd geteekend:

„L'honneur mort; dans un siècle un jour: Fontenoy"

en wiens leven geoordeeld:

„D'autres rois ont été flairés par les orfraies,
Ils ont été les pleurs, les tortures, les plaies,
Les terreurs, les fléaux; *celui-ci fut l' affront*" [2]).

Toch werd hij, die Maria Leczinska had laten wegkwijnen van

[1]) Sommige *Mémoires* spreken van 1200.

[2]) Victor Hugo, *Les Quatre Vents de l' Esprit.*

verdriet, getroffen door den onschuldigen blik en de edele houding der veertienjarige bruid...

Zie haar talrijke portretten op het Louvre, — dat door Madame Le Brun, dat door den Zweed Westmuller — kan één halen bij deze eenvoudige penteekening?

„Qu'on se figure un teint d'une blancheur éblouissante, où se mêlaient des couleurs aussi fraîches que la rose printanière; de grands yeux d'un bleu d'azur à fleur de tête; un front que couronnait une forêt de cheveux blonds, où la majesté s'unissait à la candeur, et qui donnait à sa physionomie l'expression la plus noble, à laquelle la forme de son nez ajoutait encore" [1]).

of bij deze krachtige penseelstreken:

„Douée de tous les agrements de son sexe, elle réunissait à la digneté du maintien, qui inspire le respect, la grâce, qui adoucit la majesté. Ses traits seuls portaient quelque empreinte de la fierté autrichienne. Toutes ses manières étaient aimables, engageantes et françaises" [2]).

„Son caractère était doux et prévenant. Facilement touchée par les malheureux, aimant à les secourir à toute occasion, elle montrait une âme sensible et bienfaisante, et réunissait deux qualités assez rare à rencontrer ensemble, celle de se plaire à rendre service, et de jouir du bien qu'elle avait fait" [3]).

En wanneer men hiernaast de pastels brengt van Madame Campan [4]) en den ridder Weber [5]), van den graaf de Tilly [6]) en den hertog de Lévis [7]), kan men zich begrijpen dien grooten invloed, welken Marie-Antoinette, door hare verschijning alleen uitoefende op ieder, die haar nader trad, zelfs op den ouden koning, — maar daarom begrijpen ook, dat die andere vrouw,

---

[1]) Mademoiselle Bertin. *Mémoires.*

[2]) Comte de Ségur, *Mémoires.*

[3]) Baron de Bésenval. *Mémoires.*

[4]) *Mémoires.* — [5]) *Id.*

[6]) *Souvenirs.*

[7]) *Souvenirs et portraits.*

zij, die waarlijk was „l'affront", haar haatte, wijl zij dien onschuldigen blik der schoone blauwe oogen niet weerstaan kon. Het eerst uit haar mond klinkt het: „l'Autrichienne!" En het hof zal 't scheldwoord hooren en herhalen, — het volk zal 't vernemen, en de dag is niet verre meer, dat het de leuze zal worden der Jacobijnen, luid schreeuwend om het hoofd van haar: „l'Autrichienne"!

Spoedig heeft Madame Du Barry den vroegeren invloed op den koning herwonnen, en drie jaren lang weet zij de blijde inkomste binnen Parijs tegen te houden. Eindelijk echter kan Lodewijk den wensch der Dauphine niet meer weerstaan, en Marie-Antoinette doet haar joyeuse entrée in Frankrijks hoofdstad. Luid juicht het volk „la bellissima" toe; de geestdrift kent geen perken. En zij?... Enkele dagen later schrijft zij haar moeder: „Je ne puis dire, ma chère maman, les transports d'affection qu'on nous a témoignés. Nous avons salué le peuple avec la main. *Rien de si précieux que l'amitié du peuple; je l'ai senti et ne l'oublierai jamais*".

Hadde Frankrijk haar gekend, gelijk wij haar thans kennen, na honderd jaren!

Lodewijk XV sterft, berouwvol, gelijk hij nog éens rouwmoedig geweest was in zijn leven, toen hij ook meende dat de Opperrechter hem zou dagen voor Zijn gericht. De tijding wordt den kleinzoon gebracht, en wanneer het „le roi est mort, vive le roi!" weerklinkt, dan valt hij in zwijm, om, bijgekomen, uit te roepen: „Oh! quel fardeau!"

Ook der Dauphine wordt bericht, dat de Dauphin koning is geworden. En zij, nauw meesteresse van Versailles, bant alles, wat onrein is, uit hare omgeving; zelfs zij, die van hunne echtgenooten gescheiden leven, mogen den drempel van het hof niet meer overschrijden; — nauw schoone bewoonster van Trianon,

laat zij een gedeelte der tuinen met huizen bebouwen ter herberging van hen, die door ouderdom of gebreken niet meer in hun onderhoud kunnen voorzien; — nauw koninginne van Frankrijk, verkrijgt zij van haar gemaal, dat hij de boeien der gevangenen doe slaken, den prijs van het brood verminderen, zijn bijzondere belasting „le don de joyeux avènement" niet innen, evenmin als de hare „la ceinture de la Reine".

En het volk is verheugd, omdat de dochter van Maria-Theresia koningin is geworden van Frankrijk. Na Lodewijk's verheffing luidt haar eersten brief aan hare moeder: „De nieuwe koning schijnt de liefde zijns volks te bezitten... hij werkt onophoudelijk... Eén ding is zeker, en dat is, dat hij vooral tracht zuinig te zijn, vooral verlangt, zijn volk gelukkig te maken, vooral eischt, juist omtrent alles te worden ingelicht. Ik hoop, dat God zijn goede bedoelingen zal zegenen!"...

Edelmoedige vrouw, die al het goede, dat Lodewijk XVI door haar invloed tijdens zijn regeering deed, steeds voorgesteld heeft als zijn gedachte, zijn werk. *Die* onwaarheid, de eenige, waarvan zij te biechten was, stond niet in haar acte van beschuldiging...

Die eerste regeeringsjaren des konings waren de gelukkigste van haar verblijf in Frankrijk. Naarmate de invloed zijner tante Adelaïde afnam, groeide die zijner gemalin, en met dien invloed won zij tevens zijne liefde, een innigere, dan zelden een vorstenpaar vereenigd heeft. — Slechts één schaduw zweeft over haar geluk, en telkens en telkens stort zij daaromtrent haar hart uit in de brieven aan hare moeder: reeds acht jaren was het geleden, dat zij Dauphine werd van Frankrijk, reeds vier jaren was zij koningin, en Orleans verheugde zich, omdat de stam van Bourbon scheen uitgebloeid.

Maar de negentiende dag van December brak aan, — men

schreef 1778 — en in Versailles klinkt het zwakke geschrei van een kind: Marie-Antoinette is moeder geworden, Marie-Thérèse-Charlotte, hertogin d'Angoulême, is geboren, de dochter, die later het lijden harer moeder zou te boek stellen [1]), gelijk Anna Comnena de glorie haars vaders. In vervoering drukt de moeder haar kind aan het hart: „Arme kleine, gij zijt niet wat men verwacht had en gewenscht, maar mij zult gij er te dierbaarder om zijn. Een zoon zou den staat hebben toebehoord, maar gij zult de mijne zijn; al mijn liefde zult gij hebben, al mijn vreugde deelen, al mijn smart verzoeten!" ...

Droeve profetie, gegeven aan haar, die door Chateaubriand genoemd zou worden „filia dolorosa" [2]), — een profetie, die in geheele volheid vervulling zou vinden.

Grooter vreugde nog heerscht er in Frankrijk, in Versailles, in Lodewijk's hart, den 22en October 1781... Van alle kanten is het volk voor het paleis saamgestroomd in angstige verwachting; — de balcondeuren worden geopend, — Lodewijk treedt naar voren [3]), — een luid vreugdegejuich stijgt op:

„Car ses deux bras lévés présentaient à la terre
Un enfant nouveau-né!" [4])

Frankrijk bezat zijn troonopvolger!... Maar nooit zou hij den troon bestijgen: het jaar, waarin Mei de Revolutie ziet aanbreken, aanschouwt Juni de lijkbaar des Dauphins. Arm moederhart, dat te midden der immer wassende rampen, uw kind moet verliezen! — toch gelukkige moeder weer, die van hem ten minste weet, dat hij veilig rust in 's Heeren schoot!...

Een zoon! klinkt het andermaal door Versailles, — toen was

---

[1]) *Relation de la captivité de la famille royale à la tour du Temple, par la duchesse d'Angoulême*, ed. p. Lescure.

[2]) Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe.*

[3]) Weber, *Mémoires.*

[4]) Victor Hugo, *Chants du Crépuscule.*

het den 27en Maart 1785 [1]). Een zoon! jubelt het hart des konings, die hem vol trots in zijn armen drukt, „zijn kleinen Noorman", dien hij aanstonds graaf van Normandië maakt, want „die naam zal hem geluk aanbrengen". Geluk... voor den kleine, die weenend zal staan aan het wiegje van het eenig na hem geboren zusje, - geluk... voor het kind, dat, ziek zijnde, de komst zijner moeder begroet met de woorden: „O, het is dus niet waar wat die leelijke menschen zeggen, dat mijne moeder mij niet bemint!" — geluk... voor den knaap, die zijn koninklijken vader het schavot ziet bestijgen, zijner moeder wreed wordt ontrukt, door een onmensch wordt opgevoed, wordt mishandeld, verdierlijkt, doodgemarteld, — in naam der natie, wier koning hij moest zijn!...

Vooral in haar moederschap heeft Marie-Antoinette het voorbeeld gevolgd van Maria-Theresia. Liefde tot God, liefde voor het volk, — het was 't eerste, dat zij haar kinderen inprentte. Met edele, zelfverloochenende liefde beminde zij hen. Een bewijs van de grootheid dier moederliefde? — Na den dood des konings had men een nieuw plan tot ontvluchting beraamd. Alles was gereed, het kón niet mislukken. Slechts dit eene: zij moest alléén de vlucht nemen, — het kon niet anders. Met potlood schrijft zij haren bevrijders: „Nooit zult gij mij van gebrek aan geestkracht en moed kunnen beschuldigen. Maar 't belang van mijn zoon is mijn eenige gids, en, welk eene vreugde het voor mij zou wezen uit dezen kerker verlost te zijn, ik kan er niet in toestemmen mij van hem te scheiden... Ik ontveins het mij niet, dat dit de laatste gelegenheid is, die zich kan voordoen. Maar in niets kan ik toestemmen, wanneer ik mijne kinderen verlaten moet; en om deze gedachte zal mij mijn besluit nooit berouwen".

En toch... eens had die moeder gesproken: „Welk een geluk

---

[1]) De Beauchesne, *Louis XVII.*

voor u, dat gij nooit moeder zijt geweest!"... Veroordeel de arme niet! Weenend had zij die woorden Madame De Lamballe toegefluisterd, op dien verschrikkelijken tocht van Versailles naar Parijs, toen het schuim der stad tierend het rijtuig omringde, en de Dauphin, op hare knieën zittende, schreiend klaagde: „Moeder, ik heb zoo'n honger!" [1])

Haar hart heeft die woorden herhaald, toen, na 's konings dood, ook de kleine Dauphin haar ontrukt werd. Zij wil hem niet afgeven, bedekt hem met haar lichaam: „Vermoordt mij!" Eerst dan geeft zij den strijd op, wanneer de onmenschen haar dreigen den knaap voor hare oogen te zullen doodschieten... Nog vraagt zij aan de Conventie, om haar kind ten minste éénmaal 's daags te mogen zien, en... de Vergadering van het Fransche volk „gehoord het verzoek van de weduwe Capet, gaat over tot de orde van den dag"...

En nog een dag kwam er in haar leven, dat zij hetzelfde woord herhaalde, — dien 2en Augustus, toen men haar overbracht van den Temple naar de Conciergerie, — toen zij afscheid nemen moest van Madame Elisabeth en haar oudste dochter: „Kind, schrei zoo niet, — uwe tante immers blijft bij u, — en — ik — kom terug!" Geloofde zij haar eigen woord?... De deur uitgaande, stiet zij het hoofd. „Hebt gij u bezeerd?" vroeg een der gendarmen, verteederd door het roerend afscheid. „O neen, thans kan niets ter wereld mij meer zeer doen!"... [2])

„L'ombre du Parc aux Cerfs couvrait toujours Versailles." De Fransche Wagenaer [3]) geeft met deze woorden de maar al te juiste verklaring van het anders onverklaarbare feit, hoe een vorstin als Maria-Theresia's dochter door haar volk kon worden

---

[1]) Weber, *Mémoires.*

[2]) Mad. Campan, *Mémoires.*

[3]) Martin, *Histoire de France.*

gehaat, kon worden veracht. Orleans ondermijnde Bourbon, dus eerst en vooral moest zij getroffen worden, die den koning had gesteund en bemind gemaakt — meer: door haar persoonlijk optreden de nooden des volks had verlicht, dus het vertrouwen op het koningschap hersteld, — meer nog: het vorsten-huis had doen voortleven in twee zonen. Noch vergif — hoe vaak aangewend — noch dolk — hoe dikwijls tegen haar gericht — hadden hem zijn doel nader gebracht. Orleans vond een ander langzamer wèl, toch zekerder, althans hem waardiger, middel: „La calomnie s'est attachée à poursuivre la Reine même avant cette époque, ou l'esprit de parti a fait disparaître la vérité de la terre" [1]).

Het Collier de la Reine is maar al te bekend.

Bij de opening der Staten juicht men den koning toe: „Vive le roi", en haar... „Vive le duc d'Orléans".

Veel, zeer zeker, heeft Marie-Antoinette geleden als moeder, — evenveel wellicht leed zij als koningin. Deed de koning iets goeds — en dat geschiedde zéer veel — meestal was het haren invloed dank te wijten. En toch, de kreet „A bas l'Autrichienne!" klonk altijd door, hoe weinig de schimpnaam was verdiend.

Het volk kende haar niet. In Juli 1789 schreef zij nog aan Madame de Polignac: „Het is meer dan ooit noodzakelijk er aan te denken, dat *alle* klassen van menschen gelijkelijk onze onderdanen zijn, en te weten, hoe men moet onderscheiden diegenen, die weldenkend zijn in iederen rang en stand. Mijn God! kon het volk slechts gelooven, dat dit mijne werkelijke gedachten zijn! misschien zou het mij dan wel een weinigje beminnen. Doch neen! ik moet niet aan mij-zelve denken. De roem van den koning en van mijn zoon, en het geluk van dit ondankbare volk is alles, dat ik kan en moet wenschen".

De koning, de eer van het koningschap, het volk, het geluk

---

[1]) Madame de Staël, *Procès de la Reine.*

harer onderdanen. dat zijn de twee drijfveeren van al haar denken, van al haar handelen. En wel moet er hooge moed hebben getroond in het hart dier vrouwe, om steeds voort te gaan, — eenerzijds strijdend tegen de overmacht van het ruwe straatgeweld. — anderzijds kampend met de onmacht van te ver gedreven goedheid. Zij doorzag van den beginne Frankrijk's toestand: reeds den 9en April 1787 schrijft zij aan Madame de Polignac: „De tijd der illusies is voorbij, en wij doen wèl wreede ondervinding op". Zij wist, dat de dagen waren aangebroken, door Fénélon reeds tachtig jaren her voorspeld, toen hij zeide: „Pour moi, si je prenais la liberté de juger de l'état de la France par les morceaux du gouvernement que j'entrevois sur cette frontière, je conclurais qu'on ne vit plus que par miracles, que c'est une vieille machine délabrée qui va encore de l'ancien branle qu'on lui a donné, *et qui s'achèvera de se briser au premier choc*" [1]). Zij was er innig van overtuigd, — hare brieven liggen voor ons, — dat

„De vrijheid met gezach verbonden
Het schoonst juweel der vorstenkroon"

is, wanneer zij niet slechts wordt

„Met liefde en trouwe saamgewonden"

maar ook en vóór alles is

„De heil'ge wreekster aller zonden" [2]).

Zij wist onderscheid te maken tusschen de omwenteling in het staatsbestuur — die niet te vermijden, die noodzakelijk was, ook in haar oog — en het oproer dat, deels daardoor, deels uit andere oorzaken, te gelijk uitbarstte. Ware zij koning geweest van Frankrijk, haar eerste regeeringsdaad zou de eerste schrede zijn geweest der Omwenteling, — eener omwenteling echter, door het koningschap aangevangen en voltooid, maar die het

---

[1]) De Broglie, *Fénélon à Cambrai.*

[2]) Dr. Schaepman, *De Eeuw en haar Koning.*

versterkt zou hebben door het opnieuw te vesten op het vertrouwen en de liefde des volks, — en nooit ware Parijs, ware Frankrijk bezoedeld geworden door het bloed van onschuldigen, — maar zij, die het volk en de monarchie vermoordden, zouden gestraft zijn met gerechtige straf.

En de koning?... Het volk huilt voor Versailles en dreigt met eene bestorming. Lodewijk zit in een leunstoel en zegt hoofdschuddend: „Het is thans tijd om ernstig na te denken". — „Neen! Sire, het is thans tijd om krachtdadig te handelen!"

Dat woord van Lodewijk XVI, dat wederwoord van Marie-Antoinette, — zij zijn door de historie geboekt. Zij teekenen beide.

Een schoone figuur zeer zeker, Frankrijk's zestiende Lodewijk, als mensch. Wie zal weigeren den lof, door den bisschop van Meaux eens van een zijner voorvaderen gesproken, op hem toe te passen?: „La bonté n'était pas seulement une de ses vertus, c'était son fond, c'était lui-même" [1]). Dien lof verdient hij: door de koningin werd hij overtuigd, dat bezuinigd moest worden in alle uitgaven, op de eerste plaats in die van het hof: — aanstonds schaft hij verschillende belastingen af, worden de uitgaven meer dan de helft verminderd. Zij verklaart hem, dat het noodzakelijk is, het Parlement weer bijeen te roepen: — de koning stemt toe, hij zag in, dat dit offer van een gedeelte zijner macht noodig was. Na Henri IV had nooit een vorst zóó zijn volk bemind.

Maar, en het is aangenaam, voor het uitspreken van 't eigen, — hard schijnend, maar lang gewikt, — oordeel, het woord te mogen bezigen van een man, als Mgr. Dupanloup: *„Il eut un défaut, un seul, mais qui causa tous ses malheurs. Il fut faible! Et par là, c'est lui qui fut la grande cause de ce qui arriva. Il ne sut pas assez que la justice et la fermeté ne sont pas moins que la bonté les vertus d'un roi"* [2]).

---

[1]) Bossuet, *Oraisons funèbres.*

[2]) De Beauchesne, *Louis XVII: Lettre de Mgr. Dupanloup.*

Het oordeel schijnt hard? schijnt onverdiend? schijnt onwaar?

Het zou dat zijn, als het ware uitgesproken over Lodewijk, den uitstekenden, den „goeden" *mensch*. Want nooit was hij onrechtvaardig geweest jegens iemand, zelfs niet jegens den minste zijner onderdanen. Maar onrechtvaardig was hij geweest jegens zijn land en de monarchie, omdat hij, het leven willende sparen van moordenaars, het bloed had doen vloeien van onschuldigen, van zijn trouwe verdedigers, die hij de wapenen uit de hand had geslagen.

Nooit had het hem aan moed gefaald, waar 't gold het eigen leven. Toen het tierend grauw hem in de Tuillerieën omringde, en een zijner soldaten hem aanmoedigde: „Sire, vrees niets, wij zullen voor u sterven!" — toen legde hij fier diens hand op zijn hart: „Voel, of het sneller klopt dan anders!" [3]). Maar die andere, die koninklijke moed heeft hem ontbroken, om in toepassing te brengen, wat Marie-Antoinette hem voorhield: „Gouverner c'est prévoir". Maar bij ruste vooruitzien, bij opstand kloek handelen, Lodewijk kende geen van beide, — wèl bij 't eerste diep nadenken, bij het andere toegeven, toegeven altijd.

Zijn land en de monarchie had hij kunnen redden, — de feiten onder Turgot en Necker hadden het hem, hebben het ons geleerd — wanneer hij gehandeld had als koning met dien moed, die hem persoonlijk wèl eigen was. *Dien* moed verliet hem nooit, en wel het minst in het uur zijns doods — van dien schoonen dood, volgend op het krachtige woord: „Franschen! ik sterf onschuldig aan al de misdaden, die men mij ten laste legt; ik vergeef hen, die mijn dood bewerkten, en ik bid voor God, dat het bloed, hetwelk gij gaat storten, nooit kome over Frankrijk!"

Zulk een dood was den gemaal van Marie-Antoinette waardig, was een dood met eere, die de herinnering wekt aan de gespierde verzen van onzen dichtervorst:

---

[3]) Mad. Campan, *Mémoires*.

„Rechtschapen karel past op dootshooft of grimmassen
Van grijns of schors des doods, die kinders hier vervaert,
Gelukkig sterft — hij, die zijn doot met eere paert" [1]).

Gezochtheid schijnt het te verraden, de gezochtheid eens stijls, die contrasten zoekt, wanneer de reine dochter van Maria-Theresia geplaatst wordt naast den meest veilen volkstribuun van Frankrijk.

Nooit was schijn meer leugenachtig: de 3e Juli van het jaar 1790 zag Mirabeau voor Marie Antoinette, — leverde het bewijs van hare fierheid, tevens van haar kracht, door zelfverloochening geopenbaard.

Door niemand werd Mirabeau [2]) meer verafschuwd dan door haar: „Ik hoop, dat wij nooit zoo ongelukkig zullen worden, dat wij onze toevlucht moeten nemen tot Mirabeau". Nauwelijks negen maanden zijn voorbijgegaan, sinds dit woord door haar mond en haar hart was gesproken, en... de tuinen van St.-Cloud zien volksmenner en koningin in onderhandeling: — 't behoud der monarchie hing af van haar, — zij moest zich-zelf eerst, dan hem verwinnen, — voor hem ook — hij moest 6000 livres rente en de betaling van al zijn schulden genoeg noemen, om te verdedigen wat hij tot dien dag bestreden had, — en verdedigen niet slechts, ook redden, ook herstellen.

Zou hij dat vermogen?...

De grootvader was een held, de grootmoeder een heilige, — de vader heeft slecht geleefd, maar kon op zijn sterfbed verklaren: „Ik heb steeds beleden, en voor zoo ver het pas gaf ook verde-

---

[1]) Vondel, *Leeuwendalers*.

[2]) Rousse, *Mirabeau*; De Loménie, *Les Mirabeau*; Pfülff, *Mirabeau* (*Stimmen aus Maria-Laach.*, 1893); Dumont, *Souvenirs sur Mirabeau*.

digd den godsdienst mijner vaderen", — de moeder ... le silence aussi est une opinion. De zoon had iets van deze allen, — van de beide laatsten het meest. Zijnen broeder kon hij dronkenschap verwijten, maar deze mocht antwoorden: „De tous les vices de la famille, vous ne m'avez laissé que celui-là".

Maar Mirabeau is dit nog niet.

Zijn gestalte is forsch, imponeert. Zijn gelaat — zelf vergeleek hij het bij den kop eens pokdaligen tijgers. Hoewel leelijk, is hij onweerstaanbaar toch voor vrouwen. Als leeuwemanen omgolven de lange haren zijn hoofd ...

Maar ook dat is nog niet Mirabeau.

Mirabeau is de redenaar, de man, die spreekt tot het volk, het vervoert, begeestert, beheerscht. Gelijk van den bard, die Oscars daden zong. Ossian,

„Le vol de sa pensée agitait ses cheveux
Et ses accents, pareils au murmure des ondes,
Coulaient à flots pressés de ses lèvres fécondes
Comme un torrent d'hiver qu'on ne peut contenir" [1]) ...

Aix is in beroering. Een opstand dreigt uit te barsten. De magistraat roept de hulp in van Mirabeau. Hij komt, hij spreekt tot het volk. Geen druppel bloeds wordt gestort. In triomf wordt hij de stad binnengevoerd. De paarden voor zijn rijtuig worden afgespannen. Het volk jubelt, het volk weent ... Mirabeau weent ook en zegt: „Voilà comme on devient esclave!"

Hongersnood in Marseille. Hevig oproer. De gouverneur vlucht. Hij smeekt Mirabeau „de faire ce que son coeur lui conseillerait". Wat te doen? Het volk schreeuwt, tiert, huilt, moordt. Groot is het gevaar. Gaat hij — de dood zal het loon wezen zijner onverschrokkenheid. Gaat hij niet ... maar hij zal sterven, sterven om zijn lafheid, sterven van schaamte. Mirabeau gaat

---

[1]) Lamartine, *Souvenirs d'Enfance.*

naar Marseille. Dreigend omringt hem het volk. Hij spreekt... „et le lion se fit agneau" [1]).

Dat is Mirabeau, — de afgevaardigde edelman, door de zijnen uitgestooten. door het volk gekozen; de geweldige redenaar, die de geheele vergadering zal beheerschen; de volksman, wiens mond het begin der revolutie zal aankondigen met den klaroenstoot: „Nous sommes ici par la volonté du peuple, et nous n'en sortirons que par la force des bajonnettes!"

Mirabeau komt op audiëntie bij Lodewijk XVI en Marie-Antoinette: zij was ongelukkig genoeg geworden.

Hij weet wat men van hem verlangt, hij kent zijn loon, — maar óok het gevaar dat hem bedreigen zal. Hij ziet, welk een moeite het der koningin kost, hem te ontvangen, — hoe zij hijgt, hoe zij nauwelijks zich staande weet te houden, — hoe zij zich in één oogenblik weer vermant [2]). Dat reeds maakt indruk op hem.

Zij zegt: „Wanneer ik sprak tot iemand van minder rang of karakter, ik zou de noodzakelijkheid gevoelen op mijne woorden acht te slaan; — maar nu ik spreek tot een Mirabeau, behoeft daar geen sprake te zijn van zulk eene voorzichtigheid"... Mirabeau is gewonnen voor de monarchie. Het optreden alleen van Marie-Antoinette heeft hem overweldigd.

De audientie duurt lang. Eindelijk is zij afgeloopen. Hij zal vertrekken. Nog éenmaal wendt hij zich tot de koningin: „Mevrouw, wanneer uwe verhevene Moeder een der keizerlijke onderdanen had toegelaten tot de eer harer tegenwoordigheid, nooit liet zij hem heengaan, zonder ter kus hem hare hand gereikt te hebben"... Met vorstelijk gebaar reikt Marie Antoinette hem hare hand, — een schok doortrilt haar, — maar Mirabeau richt zich weer op, en het klinkt als een profetie: „Mevrouw, de

---

[1]) Michelet, *Histoire de France: Louis XVI.*

[2]) Feuillet de Conches, *l. c.*

monarchie is gered!" En een zijner vrienden schrijft hij: „Liever sterven dan mijn belofte onvervuld laten!" [1])

Zijn belofte *bleef* onvervuld. Zelfs de donder van *zijn* woord kon den loeienden orkaan der opgezweepte volksbartstochten niet meer overstemmen. Nog redt hij de oudere familie-leden des konings, maar reeds klinkt het woord door de zaal: „Verrader!" Zijn invloed vermindert, — hij ziet, hij voelt het; tandenknarsend roept hij uit: „O, welk een schade doet toch die zedeloosheid mijner jeugd thans der openbare zaak!"... Nog tracht hij voor den koning het recht van oorlogsverklaring en vredesluiting te handhaven, — maar luider stormt het: „Verrader!"... Hij zal zijne populariteit verliezen, geheel en al; — die moet eerst herwonnen, — hoe?...

„O volksgunst, zijt gij niet de onkuische
Voor ieder veil, die tot u naakt,
Wanneer zijn bloed slechts voor u bruische,
Zijn arm naar uw omhelzing haakt?" [2])

En hij, die de monarchie had kunnen, — zeker had willen, — althans gezworen had te zullen redden, sluit zich wederom aan bij hare bestrijders.

Kon het verwondering baren, dat het scherpziend oog van Marie-Antoinette geen traan kon storten, toen weldra zijn doodsmare haar bereikte, — zelfs niet toen de stem haars gemaals vermaande: „Ne vous rejouissez pas, madame, de la mort de Mirabeau; nous faisons une perte plus grande que vous ne pensez" [3])?

De laatste steun was der monarchie ontvallen. Een logen bleek de profetie van Mirabeau: het koningschap is gered! Nog zou Barnave den door hem ingeslagen weg trachten te vervolgen: —

---

[1]) *Correspondance entre le Comte de Mirabeau et de Comte de la Marck.*

[2]) *Barbier*, Vert. naar Beets.

[3]) Mad. de Tourzel, *Mémoires.*

de guillotine stond ter helfte. Nog zou La Fayette de poging herhalen: — zijn vijanden kreten hem een Cromwell, maar hij miste diens wreede onversaagdheid; zijn vrienden prezen hem een Monk, maar diens edelen moed kende hij niet. Vluchten bleek hem geen schande.

Het oproer ging zijn weg. — de koning werd geschorst, werd gevangen, werd afgezet, aan gade en kroost ontrukt, op een schavot onthoofd. De Monarchie is vervangen door la Terreur. Geschreeuwd had het volk: „La liberté ou la mort!" — Waarom het laatste gekozen?...

De 16e October van het jaar 1793 was aangebroken. Voor het laatst zou Frankrijks koningin voor haar rechters verschijnen.

Het is nacht, nog geen vier uur. Eenige gendarmen komen haren kerker binnen, komen haar storen in de diepe overpeinzing, die de beelden van het verleden, zoo schoon, zoo droef, zoo grievend, voor haar oog nogmaals hertooverd had.

Met opgeheven hoofd treedt zij de zaal binnen. — ten spijt harer rechters, zelfs op dat oogenblik waarlijk koningin. Een lang, zwart kleed als rouwgewaad om Lodewijk dragende, — de haren, in dien éénen verschrikkelijken nacht van Varennes „blanchis par le malheur" [1]), zorgvuldig gepoederd, — met bleek gelaat, — de schoone blauwe oogen door 't lange lijden zwart omkringd, — zet zij zich neder voor haar rechters, kalm, waardig, majestueus.

Fouquier Tinville, de openbare aanklager, leest de acte van beschuldiging voor. Het volk dringt te zamen, om geen woord te verliezen. Iedere beschuldiging, hoe onverdiend, hoe laag ook, vindt toejuiching. Waardig antwoordt de koningin op alle beschuldigingen. Op ééne niet; zij zou met Madame Elisabeth haar zoon...

---

[1]) Mad. Campan, *Mémoires*.

Daar zijn dingen, die men niet neerschrijven *kan*.

De president Amand Hermann vraagt haar, waarom zij niets zegt op die aantijging, door Hébert het eerste ingebracht, door haar ongelukkigen zoon, — ongelukkig vooral, omdat men hem in dronkenschap de vreeselijkste beschuldigingen tegen zijn moeder had doen uitspreken, — schriftelijk bevestigd. Bevend van verontwaardiging, rijst Marie-Antoinette van haar zetel op; trillend, maar krachtig, maar de geheele zaal doorklinkend, spreekt zij: „Waarom ik daarop niet heb geantwoord? Ik heb niet geantwoord, omdat er beschuldigingen zijn, waarop het menschelijk gevoel ons dwingt het antwoord schuldig te blijven. Een moeder *kan* zoo iets niet doen. Ik beroep mij op alle moeders, die hier tegenwoordig zijn!"...

Een steeds luider wordend gemompel van afgrijzen tegen den lagen beschuldiger stijgt uit de dichte drommen der volksmassa op.

Vergeefs! Vergeefs ook, dat Madame de Staël haar energiek beroep op geheel het Fransche volk heeft gedaan: „Republikeinen, Constitutioneelen, Aristocraten, vereenigt u, om haar te redden!" [1]) — Vergeefs dat Duitschland door Schiller, Italië door Alfieri, zelfs Frankrijk door André Chenier hun stem hebben verheven! — Vergeefs, dat de koningin-zelve nog drie dagen uitstel vraagt van het vonnis, daar de tijd haar zelfs niet gegund was, om de acte van beschuldiging geheel door te lezen, terwijl toch „de plicht tegenover heur kinderen haar oplegde, om niets onbeproefd te laten, dat hunne moeder geheel kon rechtvaardigen".

Alles vergeefs. „De vierschaar, rechtsprekend op het requisitoir van den openbaren aanklager, zich beroepende op de wetten, door hem aangehaald, veroordeelt voornoemde Marie-Antoinette, genaamd van Lotharingen van Oostenrijk, weduwe van

---

[1]) Mad. de Stael, *Procès de la Reine.*

Lodewijk Capet, tot de straffe des doods." Tevens werd de uitvoering bepaald op den volgenden morgen ...

De ter-dood-veroordeelde wordt teruggebracht naar de cel, waarin zij reeds tien weken lang in akelige eenzaamheid is opgesloten geweest.

Het uitgesproken vonnis heeft geen de minste verandering in haar gemoedsstemming teweeggebracht. Kalm, statig schrijdt zij voort. Haar kerker binnentredend, vraagt ze als laatste — sinds een jaar steeds geweigerde — gunst, dat men haar een pen brenge en papier en inkt. Het verzoek wordt ingewilligd. In het licht van den morgenzon zet zij zich neder voor haar houten tafeltje. De koningin schrijft...

Wie zou zij beter de laatste gevoelens van haar hart kunnen openbaren, dan haar, der lieve, teerbeminde zuster Lodewijks, dan der vrome Madame Elisabeth? [1]) Lange jaren was zij de liefste vriendin der koningin geweest [2]); Madame de Polignac was gevlucht, het hoofd der onschuldige Princesse de Lamballe was op een piek voor de koninklijke gevangenen in den Temple, vertoond; — niemand restte der koningin dan hare kinderen, dan Madame Elisabeth.

Heilige vrouw, zij, wier roeping het scheen te zijn, met anderen te lijden, anderen te troosten, door woord en voorbeeld den verflauwden moed te doen herleven. Nooit was zij haar leuze ontrouw geworden: „Oubli des offenses, pardon des injures".

Moedige vrouw ook, die nimmer vrees had getoond in het prangendst gevaar, — niet toen de stormen opstaken, loeiden, beukten, — niet toen het koningschap was vergaan. Het hoogste bewijs van innige vriendschap en moed beide, was

---

[1]) Lairtullier, *Les femmes celèbres de* 1789—1795; de Beauchesne, *Madame Elisabeth.*

[2]) Bertin, *Mémoires.*

door haar gegeven op dien gedenkwaardigen dag, toen zij fier en onvervaard had gestaan naast den koning, bij dien tocht van het Parijsche gepeupel door de Tuilerieën. Het volk ziet in haar de koningin, — zij weet het en blijft. Het volk schreeuwt, huilt haar toe, — zij blijft. Een piek wordt op haar borst gericht, — één stoot slechts... Zij wordt gered door een lijfwacht, die luid roept: „Spaar de onschuldige prinses!" — Zij ziet hem verwijtend aan: „Ach, waarom weerhieldt gij hen? Wellicht ware met mijn leven dat der koningin gered!" — Edele vrouw! Van haar schijnt het woord van Dante gezegd:

„Amor e cor gentil son una cosa" [1]).

De koningin schrijft..

ce 16 octobre à 4 h.
½ du matin.

C'est à vous, ma soeur, que j'écris pour la dernière fois. Je viens d'être condamné non pas à une mort honteuse, elle ne l'est que pour les criminels, mais à aller rejoindre vote frère. Comme lui innocente, j'espère montrer la même fermeté que lui dans ses derniers moments. Je suis calme comme on l'est quant la conscience ne reproche rien; j'ai un profond regret d'abandonner mes pauvres enfants, vous savez que je n'existoit que pour eux et vous, ma bonne et tendre soeur. Vous qui avoit par votre amitié tout sacrifié pour être avec nous, dans quelle position je vous laisse! J'ai appris par le plaidoyer même du procès que ma fille étoit séparée de vous. Hélas! la pauvre enfant, je n'ose pas lui écrire, elle ne recevcrait pas ma lettre; je ne sais pas même si celle-cy vous parviendra; recevez pour eux deux icy ma bénédiction, j'espère qu'un jour, lorsqu'ils seront plus grands, il pourront se réunir avec vous et jouire en entier de vos tendres soins: qu'ils pensent tous deux à ce que je n'ai cessé de leurs inspirer, que les principes et l'exécution exacte de ses devoirs sont la première base de la vie, que leur amitié et leur confiance mutuel en fera la bonheur. Que ma fille sente qu'a l'âge qu'elle a, elle doit toujours aider son frère, par les conseils que l'expérance qu'elle aura de plus que lui, et son amitié pouvront lui inspirer; que mon fils à son tour rendrat à sa sœur tous les soins,

[1]) Dante, *Vita nuova.*

les services que l'amitié peuvent inspirer; qu'ils sentent enfin tous deux que dans quelques positions ou ils pourront se trouver, ils ne seronts vraimant heureux que par leur union; qu'ils prennent exemple de nous; combien dans nos malheurs, notre amitié nous a donné de consolation, et dans le bonheur, ont joui doublement quant ont peut le partager avec un ami, et ou peut-on en trouver le plus tendre, de plus uni que dans sa propre famille? Que mon fils n'oublie jamais les dernier mots de son père que je lui repette expressement: qu'il ne cherche jamais à venger notre mort.... Il me reste à vous confier encore mes dernières pensées, j'aurois voulu les écrire dès le commencement du procès: mais outre qu'on ne me laissoit pas écrire, la marche a été si rapide que je n'aurois reellement pas eu le tems.

Je meure dans la Réligion catholique, apostolique et romaine, dans celle de mes pères, dans celle ou j'ai été élevée, et que j'ai toujours professé.... Je demande sincerement pardon à Dieu de toutes les fautes que j'ai pu commettre depuis que j'existe; j'espère que dans sa bonté, il voudra bien recevoir mes dernier voeux, ainsi que ceux que je fais depuis longtemps pour qu'il veuille bien recevoir mon ame dans sa misericorde et sa bonté. Je demande pardon à tous ceux que je connois et à vous ma soeur en particulier, de toutes les peines que sans le vouloir j'aurois pu leur causer. Je pardon à tous mes ennemis le mal qu'il m'ont fait. Je dis icy adieu à mes tantes et à tous mes frères et soeurs. J'avois des amis, l'idée d'en être separé pour jamais et leur peines sont un des plus grand regret que j'emporte en mourant; qu'ils sachent du moins que jusqu'à mon dernier moment j'ai pensé à eux.

Adieu, ma bonne et tendre soeur; puisse cette lettre vous arriver. Pensez toujours à moi, je vous embrasse de tout mon coeur, ainsi que ses pauvres et chers enfants; mon Dieu, qu'il est déchirant de les quitter pour toujours! Adieu, adieu, je ne vais plus m'occuper que de mes devoirs spirituels, comme je ne suis pas libre dans mes actions, ont m'amenera peut-être un pretre [1]), mais je proteste icy que je ne lui dirai pas un mot, et que je le traiterai comme un être absolument étranger [2]).

---

[1]) d. i. un prêtre assermenté.

[2]) Afgedrukt volgens de lezing van Feuillet de Conches. Zelfs

Een brief als dezen leest men met eerbied en aandoening; hij is de reliek eener edele, heilige vrouw, die geleden heeft zelfs den dood, om anderer zonden, — hij is de stervenszucht eener teeder liefhebbende moeder, — de afscheidsgroet eener beminnende en beminde vriendin, — de geloofsbelijdenis eener katholieke.

Nooit echter zoû Madame Elisabeth dit laatst vaarwel ontvangen: weldra zou ook haar hoofd zich buigen onder den valbijl [1]). Juist was zij dertig jaren, — den leeftijd door haar bepaald, dat zij als bruid des Heeren zich geheel zou hebben gewijd aan den dienst van haar God [2]). Werd ooit schooner voornemen schooner volbracht? ....

Na het schrijven van den brief begeeft de koningin zich een wijle ter ruste: de ter-dood-veroordeelde slaapt kalm en zacht op den morgen van dien dag, welks avond zal schreien om haar dood. Het is een wel treffende — niet de éenige — overeenkomst met de laatste uren dier andere koninklijke vrouwe, die gelijk Marie-Antoinette stierf als offer voor de monarchie, twee eeuwen her het leven gegeven had als offer voor haar geloof.

Het is zeven uur in den morgen. Gendarmen trekken de cel binnen, de koningin wordt gewekt. De dienstmaagd der Conciergerie, de trouwe Rosalie [3]), vraagt haar, of zij nog iets wil gebruiken. Het gezicht der arme schreiende doet der koningin

---

de spelfouten in dezen brief wekken de aandoening op, wanneer men let, in welke gedeelten ze het meest voorkomen.

[1]) 10 Mei 1794.

[2]) Bertin *Mémoires*.

[3]) *Rosalie Lamorlière*. Haar *Journal*, van hetgeen in de Conciergerie is voorgevallen, werd uitgegeven door Campardon.

een oogenblik haar eigen kalmte vergeten, en zij snikt: „Lief kind, ik heb niets meer van noode, ik ga sterven ..." Na eenigen aandrang gebruikt zij een paar lepels bouillon.

Zij moet zich nog kleeden. „In naam der eerbaarheid verzoek ik u, terwijl ik mij kleed, dit vertrek te verlaten." Het waardig verzoek tot de gendarmen gericht, ontvangt ten antwoord, dat de inwilliging van haar verlangen in strijd zou zijn met de gegeven orders. De dochter eener keizerin moet zich tusschen haar bed en den muur begeven om zich te kleeden ...

Om acht uren treed de beul Sanson binnen. De koningin is gereed. Met geboeide handen richt zij zich op. Nog één oogslag door haar cel geworpen, dan gaat zij voort en

„Zy scheit van alle hoop op 't weereltsche uyt dit leven
En slaet haer' oogen reede op een geruster Ryck" [1]).

Onder oorverdoovend geschreeuw, waarboven luid de scheldwoorden uit klinken: „A bas l'Autrichiene!" „Madame Déficit!" „A bas la Boulangère!" „Madame Véto!" bestijgt zij de plompe kar der ter-dood-veroordeelden.

Lange lijdensweg, van het Palais de Justice naar de Tuilleries! Maar kalm zit Marie-Antoinette op de harde bank. Het schijnt of zij niets hoort, niets ziet. Toch wel... Een oogenblik vertrekt zelfs haar gelaat, — het is, of zij in tranen zal uitbarsten: eene vrouw heeft haar aanvallig knaapje opgeheven, het kind werpt der veroordeelde kushandjes toe... Arme, arme moeder! hoe zoekt haar angstig starend oog de zware torenspits van den Temple...

Huilend en tierend is de zwarte menschenmassa op de Place de la Révolution aangekomen. Daar verrijst het schavot. Is dat bloot toeval?... naast het getimmerte liggen nog de brokstukken van het vroegere ruiterstandbeeld van Louis XV. Eéns had in den nacht daar een hand op geschreven:

---

[1]) Vondel, *Maria Stuart.*

„Grotesque monument, infâme piédestal !
Les vertus sont à pied, le vice est à cheval...." [1]).

De koningin van Frankrijk, de keizerlijke dochter van Maria-Theresia beklimt het schavot. Het rumoer verstomt. Aller blikken zijn op haar gericht. Aanstonds buigt zij de knie en doet een kort gebed. Dan nadert de beul Sanson, — de valbijl dreunt neer... Het hoofd van Marie-Antoinette wordt den volke vertoond. Nog een oogenblik ijzige stilte, — dan barst het los, als een donder, steeds verder en verder voortrollend: „Vive la République!"... En arm in arm duwen de scharen elkander voort, en uit één mond galmt het lied van de zege der misdaad,

„Allons enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé...."

Le jour de gloire... o dag van schande!...

Na dien zestienden October, met bloed opgeteekend, met tranen herdacht, zal de naam van Frankrijks edele, ongelukkige vorstinne in één adem worden genoemd met dien van Schotlands deerniswekkende, heilige koningin; — en gelijk van deze zal van gene worden getuigd:

„Zoolang er tranen zullen zijn op aarde, zoolang zullen er ook tranen worden gestort om deze koninklijke doode, — de vereering der levenden zal nooit ophouden met volle handen leliën en rozen te strooien op haar graf" [2]).

P. J. M. Aalberse.

---

[1]) De la Gournerie, *Histoire de Paris.*

[2]) Causin, *Histoire de l'incomparable Royne Marie Stuart.* — Vert. van *Prof. J. A. de Rijk.*

INTERNATIONAAL WETENSCHAPPELIJK CONGRES VAN KATHOLIEKEN.

Congressen zijn in onzen tijd zoozeer aan de orde van den dag, dat wij ons niet durven vleien door bovenstaand opschrift de belangstelling onzer lezers al dadelijk gaande te maken. Veeleer zijn we voor het tegenovergestelde beducht. Openbare vergaderingen van allerlei aard volgen elkander in bonte wisseling op den voet, en de alomtegenwoordige pers brengt ons telkens met zooveel vrijgevigheid verslagen van de daarbij uitgesproken redevoeringen — die, hoe goed en nuttig en welsprekend ook, voor den gewonen lezer niet zoo boeiend kunnen zijn, als ze het voor een belangstellend gehoor waren — dat menigeen zulke verslagen nauwelijks voor oogen krijgt, of hij gevoelt zich geneigd op eigenaardige wijze den raad van Horatius in toepassing te brengen: „Semper ad eventum festinat" [1]), door de blaadjes haastig om te slaan en iets anders ter hand te nemen.

Maar nu zouden we toch onzen lezer, die wellicht reeds gereed staat om zich uit de voeten te maken, even willen staande houden en hem zeggen: „Neen maar, geef mij een oogenblik gehoor; ook in onzen congressen-tijd, ja vooral in deze dagen, is een internationaal wetenschappelijk congres van katholieken toch iets merkwaardigs; en ik beloof u niet langdradiger of vervelender te zullen zijn dan onvermijdelijk is".

Reeds tweemaal heeft zulk eene samenkomst, en met gunstigen uitslag, plaats gehad, maar op tamelijk verren afstand, te Parijs

[1]) „Hij haast zich steeds naar den afloop."

namelijk, zoodat de zaak in ons vaderland, met zijn eigen congressen bezig, slechts vluchtig de aandacht heeft getrokken. Het derde congres echter zal, Deo favente, in den loop van het volgend jaar te Brussel, in onze onmiddellijke nabijheid, gehouden worden. De commissie van voorbereiding — die Mgr. Abbeloos, rector-magnificus van de Leuvensche universiteit tot eerevoorzitter en Dr. Lefebvre, professor aan dezelfde hoogeschool en president van de Société scientifique de Bruxelles tot voorzitter heeft — bestaat uit katholieke geleerden van naam en onbetwistbare verdienste en heeft haar zwaarwichtige taak met kracht aangevat. Reeds is de goedkeuring van het hoogwaardig Belgisch Episcopaat aan hun voorbereidenden arbeid verzekerd, en Paus Leo XIII heeft, blijkens een brief van kardinaal Rampolla aan Dr. Lefebvre, het plan dezer derde wetenschappelijke bijeenkomst met vreugde begroet: „Le Saint-Père à qui j'ai communiqué ce que vous m'avez écrit, en a été aussi très réjoui et satisfait", schrijft de kardinaal.

Er is derhalve alle reden voor de gunstige verwachting, dat dit congres zich op waardige wijze bij zijne twee voorgangers zal aansluiten, en daar het thans zijn zetel zoo dicht bij onze grenzen zal hebben, wenschen wij er reeds vooruit de aandacht op te vestigen en belangstelling voor te winnen door het een en ander uit de geschiedenis en het verloop der voorgaande mede te deelen.

Van den aanvang af hebben deze congressen, zooals niemand onzer lezers verwonderen zal, krachtdadigen steun gevonden bij onzen roemrijk regeerenden Paus Leo XIII. Met de wijsheid echter, die wij van onzen Heiligen Vader gewoon zijn, was daarbij aanstonds ook het voorbehoud gemaakt, dat de theologie in strikten zin moest uitgesloten blijven. De reden ligt voor de hand. Alle gevaar en zelfs iedere schijn moest vermeden worden, dat een congres van katholieke geleerden zich ook maar eenigermate het leerend gezag van de wettige herders in Gods Kerk zou willen aanma-

tigen. Daarom was door den H. Stoel verordend, dat geen beraadslagingen van eigenlijk gezegden theologischen aard mochten toegelaten worden en dat ieder lid van het congres bij het bespreken van kwesties, die met geopenbaarde waarheden in verband staan, zich strikt binnen de perken van zijne wetenschap moest houden, zonder op eenig hooger leergezag aanspraak te maken. Deze wijze bepalingen hebben de twee voorgaande congressen tegen ontaarding gewaarborgd, en vanzelf waren daardoor ongeroepene of zichzelf roepende kerkvaders — een lastig slag van overigens welbedoelende menschen, die niet enkel alle menschelijke wijsheid maar ook de openbaring in pacht meenen te hebben — uitgesloten. Natuurlijk blijven deze voorschriften voor de aanstaande bijeenkomst norm, en zoo heeft dit congres al dadelijk een bepaald omschreven karakter. Met vrijmoedigheid mag de katholieke wetenschap er spreken, maar op haar eigen gebied en met geen hooger gezag dan toekomt aan de bewijzen, die zij uit haar eigen beginselen rechtmatig weet af te leiden.

Toen voor de eerste maal het plan werd geopperd om de katholieke geleerden, die in de verschillende landen aan den vooruitgang der wetenschap arbeiden, in een congres samen te brengen — een plan, waartoe prof. Duilhé de Saint-Projet, schrijver van de voortreffelijke *Apologie scientifique de la foi chrétienne*, den eersten stoot gaf, en dat aanstonds een onvermoeid voorstander vond in Mgr. d'Hulst, destijds rector van het *Institut catholique* te Parijs — ontbrak het niet aan schouderophalende vijanden, die een volslagen mislukking met besliste zekerheid voorspelden, en evenmin aan vreesachtige vrienden, die bergen van bezwaren aandroegen en de geheele zaak met niet geringe beduchtheid te gemoet zagen. Doch nadat de aartsbisschop van Parijs en vele andere leden van het Episcopaat aan het plan hun zegel hadden gehecht, en vooral nadat Paus Leo XIII verklaard had veel goede verwachting van het congres te koesteren, niet alleen voor de eer der katholieke wetenschap, maar ook voor den luister der Kerk,

werden alle bezwaren met onverdroten inspanning overwonnen. En zoo kwam werkelijk in 1888 het congres voor de eerste maal samen te Parijs onder voorzitterschap van Mgr. Perraud, bisschop van Autun en lid van de Fransche academie.

Vele bisschoppen uit Frankrijk en uit het buitenland vereerden de zittingen met hunne tegenwoordigheid; talrijke katholieke geleerden van naam, verscheiden genoeg van landaard om den „internationalen" titel niet te logenstraften, namen ijverig deel aan de werkzaamheden, die tusschen zes wetenschappelijke afdeelingen (*sections*) verdeeld waren; de openbare zittingen werden door een talrijk en belangstellend gehoor bijgewoond; en na den afloop verschenen de volledige handelingen in twee lijvige boekdeelen, die een gunstige waardeering gevonden hebben zelfs in kringen, waar anders de katholieken voor hun wetenschappelijken arbeid geenerlei erkenning plegen te vinden.

Deze uitslag had de verwachting van vriend en vijand overtroffen, en met opgewekten moed werd een tweede samenkomst voorbereid, die dan ook in 1891, insgelijks te Parijs, heeft plaats gehad en de eerste proefneming met hoogst verblijdenden vooruitgang onder alle opzichten is te boven gegaan. In de katholieke bladen zijn van dit congres wel eenige algemeene verslagen gegeven, maar de omvang en de beteekenis van den gemeenschappelijken arbeid, aldaar ingeleverd en in beraadslaging gebracht, konden eerst naar waarde geschat worden uit het officieele relaas (*Compte-rendu*), dat door een daartoe benoemde commissie met veel zorg en volledigheid, maar daardoor ook geruimen tijd later, in het licht is gegeven. Dit uitvoerig en zeer belangrijk verslag, dat aan de leden van het congres, zoo medewerkende als bijdragende, kosteloos werd toegezonden en tegen den prijs van 20 francs in den boekhandel verkrijgbaar is gesteld, beslaat niet minder dan twee duizend bladzijden, groot octavo, en is in acht stevige bundels afgedeeld. De eerste daarvan strekt tot inleiding, en de andere geven volledige mededeeling van hetgeen in de zeven

afdeelingen van het congres voorgedragen en verhandeld is.

Daar aan de zes afdeelingen van het vorige congres de philologie was toegevoegd, had men thans de volgende indeeling verkregen: sciences religieuses (met uitsluiting van de theologie in strikten zin); — sciences philosophiques; — sciences juridiques et économiques; — sciences historiques; — philologie; — sciences mathématiques et naturelles; — anthropologie. Wel een bewijs, dat het uitgebreide veld der wetenschap met ruimen blik was overzien. In elk van die afdeelingen zijn door katholieke geleerden zeer merkwaardige voordrachten en beraadslagingen gehouden, ofschoon, zooals te begrijpen is, niet alle even goed bezet waren en een arbeid van ongelijke waarde geleverd hebben, waarin zich ook eenige leemten vertoonen, die aan een toekomstige aanvulling moesten overgelaten worden.

Een overzicht van deze acht bundels te geven ligt geenszins in onze bedoeling; het zou ons veel te ver voeren en ook in strijd zijn met onze belofte bij den aanvang van dit artikel, want veel van het besprokene is uiteraard voor de mannen van het vak bestemd: „coquis non convivis: voor de koks, niet voor de gasten". Alleen wilden we aantoonen, dat voor de aanstaande samenkomst een ruime en breede grondslag is gelegd, waarop katholieke beoefenaars der wetenschap, in welk vak ook, overvloedig gelegenheid kunnen vinden om voort te bouwen. Moge het derde congres zijn voorganger even ver overtreffen als dit de eerste welgeslaagde proefneming van 1888 te boven ging!

Niet alleen in rijkdom van stof maar ook in deelneming was de vorige maal reeds veel gewonnen: zij was meer internationaal geworden.

Een zeer vleiende aanmoediging was het al dadelijk, dat Z. H. Paus Leo XIII de tweede samenkomst met ingenomenheid had goedgekeurd, niet enkel, zooals de eerste maal, omdat de Opperherder der Kerk het congres als heilzaam voor de tijdsomstandigheden erkende, maar ook om den goeden geest, die de eerste

vergadering had bezield [1]). In overeenstemming met deze aanbeveling mocht het tweede congres onder zijne begunstigers met name vermelden: 33 kardinalen, 78 aartsbisschoppen en bisschoppen van Frankrijk en 85 buitenlandsche bisschoppen.

De overige deelnemers, die of persoonlijk tegenwoordig waren of zich hadden ingeschreven als „adhérents", bedroegen te zamen niet minder dan 2494 belangstellenden. Overeenkomstig het internationaal karakter van het congres waren deze over verschillende volkeren verdeeld, maar de Franschen vormden toch, met hun 1500 leden, verreweg de meerderheid. Duitschland was te Parijs — juist om die reden wellicht? — minder sterk vertegenwoordigd. Wel was alle politiek even zorgvuldig buitengesloten door de wijsheid der leden als de theologie door de voorzichtigheid van den Paus, maar de nationaliteit heeft toch onbetwistbaar eenigen invloed uitgeoefend, zoowel op de deelneming aan den arbeid als op de latere waardeering van het congres in Duitschland. Gezegd echter moet worden, dat ook onder dit opzicht veel gewonnen was in vergelijking van de eerste samenkomst. De éénige Windthorst, over wien het vaderland bij de samenkomst van het congres juist in rouw was, had kort te voren op den katholieken-dag van Mainz openlijk de deelneming aanbevolen op eene wijze, die zijn ruimen blik en zijne edele gezindheid waardig was; München, Würzburg, Breslau, Greifswald alsmede het bekende Görres-Gesellschaft hadden vertegenwoordigers gezonden; van Joannes Janssen was een belangrijke historische studie ingekomen voor de „section historique"; bovendien waren er uit Oostenrijk-Hongarije een tweehonderdtal deelnemers. Het heeft dan ook aan waardeerend eerbetoon tusschen Franschen en Duitschers op dit katholiek con-

[1]) „Quum prior ille probatissimus Nobis exstiterit": brief van Paus Leo XIII aan den Kardinaal-Aartsbisschop van Parijs, 16 Maart 1891.

gres niet ontbroken; blijkbaar gevoelden de leden zich, boven alle nationale verdeeldheid uit, door ééne gemeenschap verbonden, de gemeenschap van de ééne, heilige, katholieke en apostolische Kerk. Onder de overige volkeren is ook ons vaderland te vermelden met 41 leden, voornamelijk aangeworven door de ijverige bemoeiingen van pastoor J. W. Brouwers z. g., die de eer had tot de buitenlandsche leden van de „commission d'organisation" te behooren. Maar de levendigste belangstelling buiten Frankrijk was door Amerika betoond; de twee Amerikaansche kardinalen, Mgr. Gibbons en Mgr. Taschereau hadden de zaak krachtdadig en met geestdrift gesteund en aanbevolen, en zoowel uit het noorden als uit het zuiden van de Vereenigde Staten der Nieuwe Wereld waren talrijke leden ingeschreven, ofschoon de verre afstand een persoonlijke deelneming voor de meesten onmogelijk maakte.

De geest, die deze vergadering bezielde — wat dit congres beoogde en welke eigenaardige stelling het wilde innemen in de strooming des tijds — werd reeds in de eerste voorbereidende zitting voortreffelijk aangewezen door Mgr. d'Hulst, voorzitter van de „commission d'organisation". Na eene schets gegeven te hebben van de voorbereidende werkzaamheden en van den goeden uitslag, die ze bekroond had, besloot de redenaar aldus:

„Aan degenen, die alleen vooruitgang van kennis zien in het prijsgeven van besliste zekerheid, die van de waarheid een voorloopige verovering maken, van de evidentie eene begoocheling, steeds gereed om zich zelve te logenstraffen, zullen wij het bewijs leveren, dat vaste overtuiging en stevig gegrondveste beginselen aan den voortgang der wetenschap het steunpunt bieden, zonder hetwelk zij zich niet ver in de hoogte kan heffen. Vertrouwend op het woord van Hem, die gezegd heeft: „*Ik ben het licht der wereld*", zullen wij voortgaan het raadsel der wereld te bestudeeren, zonder vrees van aldaar de ontkenning te zullen vinden van haren oorsprong. De vastheid van ons geloof zal de maat zijn van onze stoutmoedigheid in het nastreven van kennis, en wij zullen onze moeite genoeg

beloond achten, wanneer onze herhaalde samenkomsten deze vrucht opleveren: voor de ongeloovigen eene les van eerbied jegens het geloof; voor de geloovigen eene aanmoediging en eene bevestiging; voor de Kerk, onze Moeder, eene aanwinst van eer en zedelijken invloed ten aanzien eener kranke maatschappij, die in aanraking moet gebracht worden met de katholieke affirmatie, wil zij het vermogen herwinnen, dat het scepticisme haar ontroofd heeft, het vermogen om de waarheid met onwrikbare vastheid aan te hangen".

Dit was al dadelijk een open en ruiterlijk woord, een banierontplooiing in den dienst der waarheid en een zeer juiste vingerwijzing, dat de wetenschap zelve de meeste schade lijdt door de veldwinnende zucht van dezen tijd, om met alle traditioneele waarheid te breken, alles tot een telkens van voren af te onderzoeken vraagstuk te maken, en de waarheid alleen te aanvaarden onder beding van haar morgen als verouderd te kunnen bespotten.

In dezelfde voorbereidende zitting werd naast de eerevoorzitters — den Kardinaal-Aartsbisschop van Parijs en Z. Em. den Apostolischen Nuntius op de eerste plaats — tot algemeen voorzitter gekozen Mgr. Freppel, bisschop van Angers, en aan de uitstekende leiding van dezen betreurden kerkvorst heeft het congres zeer groote en ook dankbaar erkende verplichting gehad. De redevoeringen, door Mgr. Freppel in de algemeene vergaderingen gehouden, hebben het merk gezet op den geheelen arbeid. Deze redevoeringen zijn in haar geheel te vinden in den *Compte-rendu*. Door eene vertaling zouden wij te uitvoerig worden; maar wij wenschen er het een en ander uit aan te stippen, wat wij het meest geschikt achten om thans belangstelling voor de zaak bij onze lezers te wekken, met terzijdelating van datgene, wat meer bepaaldelijk voor het oogenblik zelf van belang was.

In de eerste algemeene vergadering bracht Mgr. Freppel, na een woord van hulde aan den opperherder van het diocees, de reeds vermelde voorschriften van den H. Stoel in herinnering en

zette daarna de voordeelen uiteen, die van het congres mochten verwacht worden.

Het zou de wetenschappelijke werkzaamheid der katholieken aanprikkelen en verlevendigen in een tijd, waarin alleen reeds hetwoord *wetenschap* zoo groot vermogen op de geesten uitoefent. — Het was een aangewezen middel om de katholieke wetenschap en hare vertegenwoordigers meer in het volle licht der openbaarheid te brengen. Want wij zelven, zeide de prelaat, en dit is zeker een behartigenswaardige wenk, bezorgen menigmaal door den ophef onzer bestrijding een meer dan verdiende vermaardheid aan de werken eener ongeloovige wetenschap, terwijl wij daarentegen, hetzij uit beschroomdheid, hetzij uit overmaat van bescheidenheid, de verdiensten der onzen te veel in het duister laten; de katholieke pers mag onder dit opzicht aan de haar vijandige een voorbeeld nemen. Het is goed, het is nuttig voor het christenvolk te weten, dat de Kerk, in welk vak van wetenschap ook, onder hare zonen een keurbende van denkers telt, die geen vergelijking behoeft te duchten. — Een ander voordeel nog is gelegen in de vereeniging van overal verspreide krachten, eene vereeniging, die ook na de dagen van gezamenlijk verkeer onderlingen steun blijft geven en duurzame vrucht voorspelt. — Ten slotte werd het vertrouwen uitgesproken, dat de arbeid van het congres, al mocht het gebied der godgeleerdheid niet betreden worden, nut zou hebben voor de handhaving van het Christendom en voor de christelijke apologetiek. Wat onze tegenstanders ook mogen beweren, zeide de redenaar, dat vertrouwen heeft geen zweem van partijdigheid en zal geenszins schade doen aan onze wetenschappelijke oprechtheid [1]). Copernicus, Kepler, Euler, Newton hebben openlijk in hun werken den wensch uitgesproken, dat hunne wetenschap aan

---

[1]) De telkens terugkeerende grief tegen de katholieke wetenschap, dat zij apologetische bedoeling heeft en daarom niet onpartijdig is, moet tegenwoordig veeleer omgekeerd worden. De meesleepende strooming, die de onpartijdigheid van het oordeel in gevaar brengt, is in de hedendaagsche wetenschap zeker niet het verlangen om den godsdienst te verdedigen, maar de zucht om het ongeloof te rechtvaardigen. Voor ieder, die zich door groote woorden van „onafhankelijke wetenschap" en dergelijken geen zand in de oogen laat strooien, moet dit feit daghelder zijn.

de verdediging van den godsdienst bevorderlijk mocht zijn, en wie zal beweren, dat zij daardoor belemmerd zijn in hun baanbrekende ontdekkingen. Nog altoos blijft het voor eeuwen gesproken woord van Clemens van Alexandrie waar, dat alle menschelijke wetenschappen „bondgenooten des geloofs" zijn. Alle wetenschap komt van God en voert tot God.

Zoo werd de wetenschappelijke arbeid van dit congres aangevangen onder de leuze: „Deus scientiarum Dominus".

In een volgende algemeene zitting gaf eene begroeting, tot Zijne Eminentie den Apostolischen Nuntius gericht, den hoogwaardigen voorzitter vanzelf aanleiding om in herinnering te brengen, dat de Pausen de oudste en krachtdadigste bevorderaars van letteren en wetenschappen in het christelijk Europa zijn geweest, dat de eerste en meest beroemde universiteiten door hen zijn gesticht, met voorrechten begiftigd en beschermd, dat zij bepaaldelijk van ouds de schutsheeren zijn geweest van de Parijsche alma mater.

Verreweg het belangrijkst èchter was de redevoering, waarmede Mgr. Freppel, na ijverig en met veel beleid aan den arbeid der afdeelingen te hebben deelgenomen, in de laatste algemeene zitting het congres besloot. Zij is zoo rijk aan treffende „zeitgemäsze" waarheden, dat wij er den gedachtengang en eenige bijzonderheden uit willen mededeelen.

In twee woorden laat de hoofdgedachte zich samenvatten: de *rechten* en *plichten* der wetenschap. Dit was de lof, die de voorzitter aan het gehouden congres toebracht, dat het beide gelijkelijk geëerbiedigd en met elkander in samenstemming gebracht had.

De rechten der wetenschap! Ook in ons vaderland verdient gehoord te worden, hoe een der eerbiedwaardigste kerkvoogden voor die rechten opkwam.

Niemand onzer, verzekert de doorluchtige prelaat, denkt er aan de rechten der wetenschap en haar rechtmatige vrijheid te betwisten. Het goed recht van iedere wetenschap om zich in eigen kring

onbelemmerd te ontwikkelen wordt niet alleen gehandhaafd door den grooten leeraar der school, St. Thomas, maar is ook herhaaldelijk door de Pausen, laatstelijk door Pius IX en Leo XIII, erkend, en het staat gewaarborgd in het Vaticaansche concilie, dat uitdrukkelijk aan de ongewijde wetenschappen, als rechtmatige vrijheid („*iustam libertatem*"), het recht toekent om ieder in haar eigen kring hare eigene beginselen en haar eigen methode in toepassing te brengen [1]). Zoolang zij binnen de grenzen van haar eigen gebied blijven („*in suo quaeque ambitu*") en de wapenen niet aangorden tegen de leer van Gods openbaring („*divinae doctrinae repugnando*"), hebben zij volle vrijheid en autonomie.

Omtrent dit punt, dat men als opzettelijk in een dichten nevel van vooroordeelen gehuld heeft, moeten wij ons zoo duidelijk mogelijk en zonder omwegen verklaren. De Kerk wil evenmin storend ingrijpen in de normale ontwikkeling der wetenschappen, als zij er eenige aanspraak op maakt een beslissend oordeel te vellen over de verdienste van letterkundige werken. Zij heeft van haar goddelijken Stichter geenerlei rechtstreeksche openbaring ontvangen omtrent dingen van louter wetenschappelijken aard. Er is geen geopenbaarde sterrenkunde, geen geopenbaarde geneeskunst, geen geopenbaarde scheikunde, geen geopenbaarde natuurkunde! Hooger taak heeft de Kerk te vervullen dan vraagstukken op te lossen, die aan de menschelijke nasporing zijn overgelaten.

't Is waar de openbaring werpt haar hooger licht ook over verscheidene vraagstukken der wetenschap, en wel vermetel is hij, die het oog daarvoor sluit. Maar de zeer ruime lijnen, die daardoor aangewezen worden, zijn een algemeen richtsnoer en geene belemmering. Ten opzichte der ongewijde wetenschap is de Kerk niets anders dan de lichtbaak, die de klippen aanwijst en tegen schipbreuk behoedt door de haven aan te wijzen.

Het eerbiedigen van die wezenlijke rechten der wetenschap acht ik, zoo vervolgde de doorluchtige kerkvorst, een punt van hoofd-

---

[1]) „Nec sane ipsa [Eclesia] vetat, ne huiusmodi disciplinae in suo quaeque ambitu propriis utantur principiis et propria methodo; sed iustam hanc libertatem agnoscens, id sedulo cavet, ne divinae doctrinae repugnando errores in se suscipiant, aut fines proprios transgressae, ea, quae sunt fidei, occupent et perturbent." *De fide et ratione.*

zakelijk belang in de betrekkingen tusschen geloof en wetenschap. Laat ons niet naar eigen willekeur het gebied der menschelijke vrijheid beperken. Wachten wij ons wel de H. Schrift te vereenzelvigen met een of ander cosmogonisch stelsel, dat geen anderen waarborg heeft dan betwistbare feiten of onzekere schriftuurverklaringen. Laat ons niet tot geloofsartikel opvijzelen wat slechts de uitkomst is van onze eigene bespiegeling. Geene methode is onvruchtbaarder voor de wetenschap en schadelijker voor het geloof, dan dat men door middel van de openbaring vraagstukken wil beslechten, die zij geheel aan de onderzoekingen van 's menschen geest heeft overgelaten.

Handhaaft Mgr. Freppel aldus op onbekrompen en welsprekende wijze het recht en de rechtmatige vrijheid der wetenschap, niet minder onverschrokken komt hij op voor hare verplichtingen.

Juist daarin, zegt de prelaat, ligt onze zedelijke waardigheid, dat men in geene orde van zaken het woord *recht* kan uitspreken, zonder dat het woord *plicht* er zich nevens stelt als daaraan beantwoordende voltooiing.

Een tweevoudige verplichting vooral is hier in het oog te houden.

Vooreerst heeft elke wetenschap, die haar naam waardig is, de verplichting om de grondwaarheden te eerbiedigen, die het natuurlijk familiegoed van het menschelijk geslacht zijn, het erfdeel der eeuwen en de grondslagen der maatschappij: waarheden, zonder welke er geene beginselen zijn, geen zedelijke orde, geen openbaar geweten, geene beschaving. Daartegen in verzet te komen is breken met alle gezond verstand en met de essentieele voorwaarden der menschelijkheid. Zulk eene vermetelheid is geen bewijs van moed, maar een bewijs van verstandelijke zwakheid.

Eene vernedering is het voor onzen tijd, dat atheisme en materialisme, de twee ergste verbijsteringen („défaillances suprêmes") van 's menschen geest, de twee jammerlijkste teekenen van verstandelijke verlaging, weder met opgeheven hoofd te voorschijn zijn getreden. Als een geest zich niet meer in staat gevoelt om het groote idee van den Oneindige in zich te dragen, de grenzen van het eindige en wisselvallige niet meer weet te ontstijgen, dan verkleint hij zich zelf en legt zijne kroon neder; en als eene wetenschap alleen

rekening wil houden met verschijnselen en zinnelijk waarneembare feiten zonder den drang te gevoelen om van de gevolgen tot de oorzaken en van de ondergeschikte oorzaken tot de eerste oorzaak op te klimmen, dan is zij slechts een geknotte en verminkte wetenschap, die zich zelve vlucht en vergezicht ten eenen male beneemt. Want de grootheid van 's menschen redelijke natuur is daarin gelegen, dat de mensch in geenerlei orde van dingen een schrede kan zetten, zonder dat het idee van God zich aan hem vertoont als de grondslag, die de veste steunt, en het licht, dat de spits overstraalt. Men kan wel beweren, dat de metaphysiek heeft uitgediend en men niets meer te maken wil hebben met hetgeen boven de zinnen uitgaat. Maar de menschelijke rede laat zich daarmede niet tot zwijgen brengen. Draagt de mensch het teeken zijner superioriteit op het voorhoofd, 't is juist omdat hij aan de zinnelijke waarneming, die hij met de dieren gemeen heeft, veel meer weet te ontleenen dan zij, 't is juist omdat hij in zich zelf, onder een omhulsel van stoffelijke atomen, de werkzaamheid eener onsterfelijke ziel waarneemt, die in geest en hart eindeloos meer kan omvatten dan heel de wereld der zinnen aanbiedt.

Eene miskenning van de eerste verplichting der wetenschap is het te breken met het algemeene bewustzijn van het menschelijk geslacht en zich, tegen gezond verstand en logica in, willekeurige hersenschimmen te vormen, zoo ongerijmd als een zedelijk wezen zonder vrijheid, plichten zonder persoonlijke verantwoordelijkheid, een samenstel van wetten zonder wetgever, een geweten zonder rechter, een geheel van bewegingen zonder eersten beweger, een reeks van gevolgen zonder eerste oorzaak, eene wereld en eene menschheid zonder God!

Een tweede verplichting heeft de wetenschap ten opzichte van de openbaring, door welke God, den gezichtskring onzer rede verruimend, onze ziel opvoert tot hare bovennatuurlijke bestemming; en die verplichting geldt, ofschoon op verschillende wijze, én degenen, die hare waarheid erkennen, én degenen, die haar verwerpen.

De man van wetenschap, die christen is, buigt zich voor de geopenbaarde waarheid, overtuigd dat er geene verlaging maar verheffing in ligt, God als leermeester te erkennen. Hij weet vooruit, dat met deze reeds als zeker erkende waarheid geene nog te ontdekken waarheid in strijd kan zijn; hij weet, dat de zekerheid der

openbaring aan de rede evenmin te kort doet als de onweerstaanbare evidentie der axiomen eene verkorting is van de vrijheid der wetenschap; hij weet, zooals Bossuet in zijn grootsche taal zeide, dat de aarde, wanneer zij nevelen ten hemel opzendt, niets ontneemt aan den luister der zon, die haar bestraalt, maar zich zelve in duisternis hult. Komt hij derhalve bij zijn wetenschappelijk onderzoek tot eene uitkomst, die tegen de geopenbaarde waarheid aandruischt, dan zal hij daardoor gewaarschuwd worden, dat hij op zijne hoede moet wezen. Met de onbevangenheid en eenvoud, die aan ware kunde eigen zijn, zal hij zich ten plicht stellen op zijn schreden terug te keeren, zijn onderzoek te herzien, te vervolmaken, te vervolledigen; want hij weet, dat in den voorbijgaanden strijd tusschen een gewaagde menschelijke meening en de duidelijk uitgesproken openbaring van God de feilbare rede des menschen nooit het laatste woord heeft of hebben kan.

Wie daarentegen het geluk niet heeft de zekerheid des geloofs te deelen mist daardoor ook den waarborg, dat geloof en wetenschap met elkander samenstemmen; maar ook aan hem mag de openbaring, behalve een ernstig onderzoek van de beweegredenen om haar aan te nemen, voor het minst toch deze twee eischen ten plicht stellen: den eisch van rechtvaardigheid en den eisch van onpartijdigheid.

Cicero heeft ergens het schoone woord geschreven; „Legum omnes servi sumus, ut liberi esse possimus" [1]). Geene vrijheid is mogelijk dan onder voorwaarde, dat ieder zich onderwerpt aan de wet, aan de rechtvaardige wet altoos, want een onrechtvaardige is geen wet maar eene overweldiging. Evenzoo kunnen wij alleen aan de slavernij der dwaling ontsnappen door ons allen te onderwerpen aan de waarheid en hare souvereiniteit te huldigen.

Geen andere eischen stellen wij aan de wetenschap van onzen tijd, nog altoos met Clemens van Alexandrië overtuigd, dat de wetenschap geloovig en het geloof wetenschappelijk kan zijn Niet de kennis der wetenschap hebben wij te duchten maar de onkunde der halve wetenschap en hare afdwaling. Het kan niet genoeg herhaald worden, dat de Kerk, wel verre van vijandig te zijn aan den vooruitgang der wetenschappen of er onverschillig voor te blijven, hare ontwikkeling toejuicht en er medewerking van verwacht voor haar

---

[1]) „Wij zijn allen slaven der wetten om vrijen te kunnen zijn."

eigen onderricht. Want de wetenschappen zijn als zoovele stemmen, die zich vereenigen tot verheerlijking van het Woord, door hetwelk alles is gemaakt, en hare onderlinge samenstemming is aanhef en voorbereiding voor den hoogen lofzang van aanbiddende hulde en dankzegging, die de Kerk zelve omhoog zendt ter eere van het menschgeworden Woord.

Wij weten niet, hoe het onzen lezer bij dit onvolledig verslag te moede is; maar de redevoering zelve, naar welke wij verwijzen, heeft ons aanstonds getroffen, en met vreugde hebben wij haar herlezen en thans in het kort samengevat. Niet juist omdat daarin nieuwe waarheid verkondigd wordt; want zij is slechts de welsprekende vertolking en uiteenzetting van de aloude leer der Kerk omtrent het verband tusschen geloof en rede, die laatstelijk nog in het Vaticaansch concilie uitdrukkelijk is gehandhaafd. Maar zelden hebben wij de ware verhouding zoo ruim en zoo juist tevens en in zoo geestrijken vorm afgebakend gezien als in deze rede, die aan de bisschoppelijke waardigheid en het persoonlijk aanzien van den doorluchtigen en betreurden spreker des te hooger gezag ontleent. Beter dan iets anders achten wij de korte samenvatting daarvan in staat om onze lezers van het algemeen belang, dat bij deze wetenschappelijke congressen betrokken is, te overtuigen.

En nu denke iemand niet bij zich zelf: in onzen tijd treedt de sociale kwestie met zijn practische eischen te veel op den voorgrond en is van te overwegend belang voor ons, katholieken, om onze aandacht aan een louter wetenschappelijk congres te wijden of er veel heil van te verwachten. Want dat de sociale kwestie in dezen tijd zulk een dreigend aanzien heeft verkregen, is mede, en voor grooter gedeelte dan oppervlakkig te zien is, daaraan te wijten, dat de wetenschap maar al te zeer de hierboven besproken plicht verzuimd heeft om de grondwaarheden, die het gemeenschappelijk erfgoed der redelijke natuur uitmaken, te eerbiedigen. En door een onvergeeflijke verblinding, die haar

eigen straf medebrengt, is zij daarin bijna overal van staatswege aangemoedigd. Juist aan de staatsuniversiteiten en in het officieele hooger onderwijs, dat de staat tot zich getrokken heeft, is het materialisme met vlag en wimpel ingehaald; is de rechtswetenschap losgemaakt van haar vasten grondslag om herbouwd te worden op een zandgrond, die met alle winden verstuift; is de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch voor zijne daden nagenoeg reeds tot een hersenschim vervluchtigd. De gevolgen zijn niet uitgebleven. „Les idées marchent": zij vinden haren weg uit de hoogere kringen der wetenschap naar omlaag, in steeds breeder en wijder omvang, met zulk eene gevolgelijkheid, dat de fijngesponnen sophismen der geleerden tot instandhouding eener maatschappelijke orde, waarvan de grondslagen weggenomen zijn, als spinrag verscheurd worden en aan het eind de proef op de ideeën wordt geleverd in daden, desnoods met vuisten. Weinig baat het de gevolgen te bestrijden, als de oorzaken blijven voortbestaan. En daarom is het zeker in dezen tijd van hoog belang de wetenschap in aanraking te brengen, zooals Mgr. d'Hulst zeide, met de groote katholieke affirmatie, omdat deze voor den denkenden geest al dadelijk, nog eer zij aangenomen wordt, de indrukwekkendste is, die ooit op deze aarde gesteld en gehandhaafd werd, en althans in de gevolgelijkheid, waarmede zij van God uitgaat en tot God terugkeert, als eenig moet erkend worden.

Ook de omstandigheden zijn daartoe gunstig. De overmoed, waartoe de bewonderenswaardige uitvindingen, die deze eeuw gekenmerkt hebben, de wetenschap gebracht hadden, heeft voor meerdere bezadigdheid plaats gemaakt. De verwachting, dat zij alleen, zich zelve genoegzaam, door voortgezet onderzoek van de stoffelijke wereld in staat zou zijn alle raadselen des levens op te lossen, zoo niet aanstonds dan toch bij verloop van tijd, is een ijdele waan gebleken. Het *ignoramus* en *ignorabimus*, uitgesproken door een zoo gezaghebbend vertegenwoordiger der weten-

schap als Dubois-Reymond, heeft wel aanvankelijk een storm van verontwaardiging gewekt, maar bij allen, wien het in de beoefening der wetenschap om waarheid en niet om grootspraak te doen is, heeft zich toch de overtuiging verlevendigd, dat er ook voor onzen tijd veel meer wijsheid, dan de rumoer makende menigte vermoedt, ligt opgesloten in het woord van den ouden wijsgeer, die meende, dat hem daarom de voorrang in wijsheid boven de verwaande sophisten van zijn tijd was toegekend, omdat hij erkende niet te weten. Men is tot het besef gekomen, dat de wetenschap én meer beloofd heeft dan zij geven kan én hare grenzen te eng heeft getrokken. Stof en beweging zouden alles verklaren; wat niet te wegen en te meten was werd eenvoudig geloochend. Maar de loochening is niet vol te houden. Feiten, die langen tijd alleen met minachtend schouderophalen bejegend zijn, dringen van tegenovergestelde zijden het domein binnen en laten zich niet langer zonder onderzoek afwijzen. Het materialisme wordt in zijn eigene veste bestookt. Ook onder dit opzicht is het duidelijk, dat wij in een tijd van overgang leven, niet enkel van de eene eeuw op de andere. En nu behoeft men de optimistische beschouwingen van den abbé Klein in zijne *Nouvelles tendances en religion et en littérature* niet onvoorwaardelijk te deelen om toch de toekomst met goede verwachting te gemoet te gaan, althans daarvan verzekerd te zijn, dat ten slotte zelfs uit het kwaad het goede wordt te voorschijn gebracht.

In alle geval, wat ook te hopen of te duchten zij, de Kerk heeft de belofte der eeuwen. Wel mogelijk, dat de bakens verzet worden, maar het licht blijft. Daarom is het zeker nuttig, dat de ware verhouding tusschen wetenschap en openbaring, die zoo voortreffelijk door Mgr. Freppel werd aangewezen, ten duidelijkste voor allen blijke, en de hier besproken congressen kunnen daartoe veel bijdragen. Ofschoon zij geenerlei theologisch gezag hebben, maken zij het toch tot een openbaar feit, dat de Kerk aan de wetenschap geenszins vijandig is en er geen vrees voor koestert;

dat zij de rechtmatige vrijheid der wetenschap niet wil belemmeren noch de eigenaardige taak van het menschelijk onderzoek wil overnemen, maar een onderricht heeft, dat eigenlijk pas begint, waar de wetenschap haar onmacht moet bekennen; dat eindelijk, waar er tusschen beider onderricht punten van aanraking zijn, de Kerk ongetwijfeld hare goddelijke leer handhaaft en niet laat aanranden, maar dat er daarom toch zeer goed verstandhouding mogelijk is, als slechts door de woordvoerders van weerszijden niet meer beweerd wordt dan men bewijzen kan [1]), en de gulden spreuk in eere blijft: „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas: eenheid in het noodzakelijke, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde". Opmerkelijk is het zeker, dat de H. Thomas, die door Paus Leo XIII als leermeester en patroon der wetenschappelijke studie van onzen tijd is aangewezen, onder allen uitmunt door de geloofszekerheid, waarmede hij elk wetenschappelijk vraagstuk aandurft en aan zijn rustige en scherpzinnige ontleding onderwerpt.

Op zijn voetspoor zullen deze wetenschappelijke congressen zeker heilzaam zijn voor onzen tijd. Niet zelden treft men oprechte zoekers naar de waarheid aan, die voor elk onderzoek te vinden zijn, alleen niet voor een grondig onderzoek van de Katholieke Kerk; en de reden van dien afkeer is, dat zij zich kinderen van hun tijd gevoelen, de beweging der geesten en den gang der wetenschap met belangstelling volgen en daarbij verkeerdelijk meenen, dat de Kerk, zoo al niet vijandig daaraan, zich er toch buiten heeft geplaatst, om alleen maar achterwaarts te zien en uit een tijd, die voorbij is, zoo veel mogelijk vast te houden, niet enkel wat onveranderlijk is als de waarheid zelve, maar ook het vergankelijke en voorbijgaande. Hun blik te ver-

[1]) Zóó ook zegt het Vaticaansch concilie: „Inanis contradictionis species inde potissimum oritur, quod vel fidei dogmata ad mentem Ecclesiae intellecta et exposita non fuerint, vel opinionum commenta pro rationis effatis habeantur".

ruimen, hunne vooroordeelen te overwinnen, is zeker een loffelijk pogen. Hoe meer de dingen dezer aarde in het groot en met ruimen blik overzien worden, des te duidelijker treedt de waarheid te voorschijn; het blijft hier beneden toch, naar het zinrijk woord, dat kardinaal Newman op zijn gedenksteen wilde gebeiteld hebben: „Ex umbris et imaginibus in veritatem: uit schaduwen en beelden ter waarheid" [1]).

Wij zijn alzoo overtuigd, dat het derde internationaal congres van katholieken, zoo dicht bij onze grenzen te houden, de belangstelling in ons vaderland ten zeerste verdient, en het zal ons aangenaam zijn, wanneer dit artikel iets tot opwekking daarvan kan bijdragen. Aan de voorbereiding en leiding van zulk een internationale samenkomst zijn uiteraard groote moeilijkheden verbonden, maar men behoeft de namen der leden van de voorbereidingscommissie slechts in te zien om verzekerd te zijn, dat de zaak in beste handen is. Een openbare uitnoodiging tot deelneming is spoedig te verwachten. Mogen velen aan die oproeping gehoor geven, zoo al niet als werkzame leden, dan toch als belangstellende deelgenooten [2]). Moge vooral het aanstaande congres, trouw aan den goeden geest, die de twee vorige bezield heeft, de gunstige verwachtingen, waarmede onze groote Paus Leo XIII reeds den eersten opzet begroet heeft, ten volle verwezenlijken.

A. M. C. VAN COOTH.

---

[1]) *Meditations and devotions of the late Cardinal Newman* (London, Longmans, 1893). Nadat St. Paulus, die tot den derden hemel was opgenomen, gezegd heeft: „Wij zien thans door een spiegel in een raadsel, maar dan [zullen wij zien] van aangezicht tot aangezicht", kan in dit opschrift wel geen zweem van scepticisme vermoed worden.

[2]) Reeds nu kan men, door aan Prof. M. Pasquier (Rue Marie-Thérèse 22, Louvain, Belgique) de „cotisation de 10 francs" te zenden, een kaart bekomen, die niet enkel toegangskaart is, maar ook recht geeft om later kosteloos een exemplaar van den volledigen *Compte-rendu* te ontvangen, onmisbaar voor ieder, die belang stelt in wetenschap op katholieken grondslag.

BOEKBEOORDEELING.

Germania's Dichtbloemen, door B. van Meurs
Derde druk. Blom & Olivierse, Culemborg.

De vorige aflevering van dit tijdschrift verraste de lezers, naar aanleiding van Pater Jonckbloets' onlangs verschenen bundel *Letterkundige causerieën* met een letterkundige causerie van de echte soort. Onder vele puntige opmerkingen trof mij daarin een snedige afwijzing van het numeroteeren in de kunst. Geestig nam de keuvelende kunstrechter een loopje met de critiek, wanneer zij, haar taak opvattend als een vergelijkend examen, de verschillende aspiranten naar den dichterlauwer van een rangnummer meent te moeten voorzien.

Over de vraag: „welke Heilige een hooger rang inneemt in het Rijk der Hemelen" moet men niet redetwisten, zegt de wijze Thomas van Kempen; dat geeft maar ijdele krakeelen. Dat woord mag, dunkt me, ook wel gelden voor het vaststellen der rangorde onzer dichtvernuften, vooral wanneer de betrokken personen nog in leven zijn. Is zoo'n rangverdeeling daarbij, strikt genomen, wel mogelijk? Of behoort niet juist tot het wezen van elk echt dichttalent, dat het iets oorspronkelijks, iets aparts, iets heel eigenaardigs heeft, dat zijn bijzonder kenmerk uitmaakt en uit den aard van de zaak aan alle vergelijking ontsnapt, omdat het nergens elders zóó wordt aangetroffen?

Is het daarmee niet eenigermate als in het rijk der natuur, waar elke verschijning haar eigen mooi heeft, omdat alle, groot of klein, op zichzelve volmaakt zijn wat ze wezen moeten?

Wat is — niet voor de uiteenloopende smaken van verschillende beschouwers, maar *in zich* — mooier: een breedgetakte eik of een bloeiende rozenstruik? De woedend brullende leeuw of het schuldeloos blatende lam? De bruisende Niagara of een kalm bergmeer? De sterrenhemel of het met bloemen bezaaide dal?

De vraag kan enkel een glimlach wekken: die dingen zijn niet te vergelijken. Zou dat niet evenzeer als in Gods heerlijke schepping gelden in het rijk des geestes, dat zeker niet zonder reden altijd genoemd is de *republiek der letteren*? In elk geval schijnt het een netelig werk, een onderscheiding in rangen te maken, waar het echte dichters geldt, die in hun beste, meest karakteristieke uitingen nooit onderling te meten zijn, omdat het bijzondere van ieders eigen talent dit tot een *unicum* maakt.

Terwijl ik hierover zoo ernstig zit te philosopheeren, schijnt mij uit den naast mij opgeslagen dichtbundel een schalke stem toe te klinken:

't Is dwaas als ge iemand aanstonds meet
En spreekt van *groot* of *kleen*;
Er zijn toch nullen bij de vleet,
Vraag eerst: is hij er een?

Daar hebben we 't! Is hij er een? In ons geval: is hij een dichter? En mag daarop bevestigend geantwoord worden, dan kan de rest ons onverschillig laten. In plaats van angstvallig af te passen, wien onder onze dichters de voorrang toekomt, doen we beter met beurtelings, en ieder alweer naar zijn smaak, te genieten wat elk van hen ons naar zijn eigen aard te bieden heeft, en daar is Pater Van Meurs ons met rechten fijnproeversmaak in voorgegaan bij het samenlezen van zijn bundel *Germania's Dichtbloemen*.

Bij het gâren van zijn ruiker heeft hij niet enkel oog gehad voor de vol ontloken roos of schitterende anjelier; neen, ook het liefelijke lelietje der dalen bekoorde zijn blik en zorgvuldig strengelde hij het zachte blank tusschen de kleuriger verven van ander gebloemte. Het stilverscholen viooltje en het nederig vergeet-mij-niet trokken hem niet minder aan, en zelfs versmaadde hij het eenvoudig groene, maar geurige takje niet, dat hem geschikt voorkwam om, tusschen de bloemen gestoken, haar tinten fraaier te doen uitkomen en het bouquet een frisschen reuk van gezonde veldlucht te geven.

Want frisch en gezond moest zijn ruiker zijn; geen nieuw-modische gifbloemen, *fleurs du mal*, van de cultuur *fin de siècle;* geen orchideeën of chrysanthemums met haar scherpe kaslucht. Die werden even onverbiddelijk geweerd als de slaapwekkende papaver, hoe pretentieus hoogrood ze ook op haar langen steel moge pralen.

Bij zijn keurlezing op het wijde veld der Duitsche poëzie vroeg hij niet naar gevierde namen, naar dichters, gereputeerd als „van den eersten rang". Niet als een kunstliefhebber, die met een catalogus in de hand een tentoonstelling bezichtigend, met voorbijgang van al het overige naar de nummers zoekt, die hij te voren als afkomstig van „erkende meesters" heeft aangestipt; neen, als de gevoelige bewonderaar, die oog en hart heeft voor alle schoon, hoe bescheiden het zich ook voordoe, — zóó heeft de verzamelaar der *Germania's* het dichtgebied onzer oosterburen doorwandeld en er uitgekozen wat van zijn gading was.

En hij heeft daarbij gelukkige vondsten gedaan, ware ontdekkingen, die toen hij ze hier voor de eerste maal vertoonde, den minnaar van echte poëzie verrasten en verrukten.

De lezers van *De Katholiek* kennen de beide eerste uitgaven van den bundel. Reeds bij zijn eerste verschijning, in 1874, is hun deze in de meest waardeerende bewoordingen gepresenteerd. Zij mogen niet verzuimen ook kennis te maken met den belangrijk vermeerderden derden druk, die thans, na een tijdsverloop van tien jaren, sedert den tweeden verstreken, het licht ziet.

In die tien jaren hebben we al menigen nieuwen dichtbundel zien verschijnen. Er zijn jongeren gekomen, die er zich op toelegden, anders te zingen dan de ouden, in andere woorden, op een anderen, dikwijls twijfelachtigen rhythmus; daar waren er onder, die heel liefelijk wisten te kweelen, al verstond niet de eerste de beste waar ze 't over hadden; die wisten te tooveren met een schitterend vuurwerk van woorden als *goud* en *licht* en *rose*; maar . . . .

Als de sterretjes knettrend verdwijnen,
Door een vuurpijl in 't luchtruim verspreid,
Dan zien we in volle majesteit
Weer 't oude starrenheir verschijnen.

Weer 't oude starrenheir — het is niet te veel gezegd bij de begroeting der oude bekenden uit Pater Van Meurs' bundel, terugkeerend in gezelschap van een vier-en-twintigtal nieuwelingen, die alweer luide getuigen van het onverzwakte meesterschap des bewerkers.

Dat meesterschap in het hanteeren van elke versmaat, het aanslaan

van elken toon het weergeven van elke schakeering der gedachte van den oorspronkelijken dichter is het eerste, wat ons bij het openslaan van den bundel treft en bij het verder bladeren onze bewondering afdwingt.

Met hetzelfde gemak, dezelfde sierlijke ongedwongenheid en natuurlijke gratie, dezelfde *désinvolture* geeft Pater Van Meurs ons een forsch episch stuk, als de *Jacht van den Mogol*, of een lieve ballade weer; een gloedvolle schildering als de zonsopgang in *Constantinopel* of de wilde rondedans in het *Zigeunerkamp* gaat hem even kranig af als het voordragen van een grappige vertelling gelijk *Salomon en de musch* of *De Perzische boer en de Schah*. Hij toovert u het lustige, nachtelijke leventje der *Kabouters* voor of doet u in den lach schieten om een leuken zet als (in de genoemde Perzische vertelling):

Maar ach! dit kale komplimentje
Is 't eenig vorstelijk presentje
In 't leêge mandje hem gebracht.

en hij doet u een traan wegpinken bij de teere schildering der lachjes op de bleeke wangen van *Het stervende kind:*

Wat spellen die lachjes? ....
Het kindje wordt zachtjes
Gekust door den dood.

Dat meesterschap over den vorm gaat zoover, dat de vertaling niet alleen geen enkele maal beneden het origineel blijft, maar die menigmaal nog in fijnheid van toets of kracht van dictie overtreft. In de meer luimige dichtjes weet de vertolker aan de uitdrukking een *pointe* van ondeugende scherts bij te zetten, die aan het oorspronkelijk vreemd is, zooals in het slot-couplet van *De Reuzendochter:*

Doch Pa gromde als een onwêer:
„Maar ben je stapel, Jet?
„Gauw, gauw, dat boeltje ginder
„Weer op zijn plaats gezet!
„Bedenk, meid, als dat volkje
„Niet zaait, niet ploegt en spaadt,
„Dan vallen immers spoedig
„De reuzen van de graat!"

Na dit staaltje van luchtig schertsenden, schalks parodieerenden toon, volge een greep uit een ernstiger genre.

Ik kies, om geen fragment te nemen uit een grooter gedicht, het fraai afgeronde *Constantinopel:*

Het morgenrood omzoomt met purpren luister
Der heuvlen top, en uit het deinzend duister
  Zie 'k gouden sikkels langs den blauwen boog
Der heemlen plotsling fonklen, vlammend dansen
Op slanke torens, die als reuzenlansen
  Verschijnen, fier zich heffend naar omhoog.

En statig spreidt de zonne zegepralend
Haar flonkerenden waaier uit, bestralend
  De koepels en den Gouden-Horen-vloed.
Zij hult Stamboel, d'Aja-Sofia-tempel
En Oeskoudar, gelegerd op den drempel
  Van Azië, in een wonderbaren gloed.

Cipressengroen omschaduwt de moskeeën
Rooskleur'ge zeilen zweven over zeeën,
  Als opgedoken uit der waatren schoot.
De Moslim knielt met opgeheven handen
Naar 't heilig Oost, en van de beide stranden
  Klinkt luid de morgenbede: „God is groot!"

Wien — die niet beter wist — zou het in de gedachte komen, dat deze schijnbaar *d'un trait* neergeschreven verzen, zoo statig en zwierig voortgolvend op hun breeden, levendigen en toch rustigen rhythmus, een onberispelijk trouwe dichterlijke vertolking zijn?

Het gaat niet aan, van elke dichtsoort, in den bundel vertegenwoordigd, aldus een staaltje mee te deelen. Anders zou ik graag ten gerieve onzer jongeren — voor wie het sonnet nog de eenige der beoefening waardige dichtsoort, en de daarbij overwonnen moeilijkheid het onfeilbaar criterium van dichterlijke volkomenheid schijnt, weshalve zij dan ook de wanhopigste pogingen aanwenden om hun gedachte in het keurslijf der tweemaal vier en tweemaal drie regels te rijgen, — graag een paar specimens van dit genre uit de *Dichtbloemen* aanhalen. Aan deze sonnetten uit de „oude school" kunnen onze moderne klinkdichters, in natuurlijkheid van uitdrukking, zuiverheid van taal en welluidendheid van toon, een lesje nemen.

Wie meester is van de taal, is het volgens Bilderdijk ook van

het gemoed. Maar daartoe zal dan toch verder nog wel vereischt worden, dat hij zelf er een gemoed op na houdt. Dat nu Pater Van Meurs met een bijzonder rijkbesnaard gemoed is begaafd, waarin alle aandoeningen, bewegingen en opwellingen van het menschelijk hart weerklank vinden, blijkt haast uit iedere bladzijde van dezen bundel. Bij voorkeur hebben blijkbaar den bewerker die verzen aangetrokken, waaruit een diep meegevoel spreekt voor het lief en leed van den evenmensch.

Reeds in het tweede gedicht van de reeks treft ons diep in de ziel het schrille gekrijsch der *Trompet van Vionville:*

Ook haar had een kogel getroffen in 't hart —
Om de dooden kreet de verwonde!

En als wij verder bladeren, is het beurtelings het heimwee van den *Zigeunerknaap in het Noorden:*

Derven wil ik alle lusten,
Zoo 'k maar Spanjes lucht geniet...

de weemoed van den zwerveling, een laatste maal in den geest terugkeerend naar den ouderlijken *Burg Boncourt;* het gesprek tusschen *Het blinde kind en de moeder:*

'k Zag zoo graag een enklen keer,
Moederlief, uw aangezicht.

het *Doove moedertje,* dat de stem van haar weergevonden zoon verstaat:

Met de oogen hoort zij hem.

of de vrome berusting der *Oude vrouw,* die ons hart week en ons oog vochtig maakt.

Het laatstbedoelde gedichtje kan ik niet nalaten hier af te schrijven. Het is het honderdmaal behandelde thema, aangegeven in ons kort en kernig spreekwoord: „Oude liefde roest niet", en ook het hoofdmotief vormend van Weber's laatste meesterstuk *Goliath.* Maar hoe treffend in zijn gemoedelijken eenvoud klinkt ook voor hem, die Goliath's en Margit's „traurige Geschichte" gelezen heeft, de ontboezeming der oude vrouw:

Hier zit ik aan de voordeur:
  Wat doet de zon mij goed!
Al ben ik oud van jaren,
  Jong ben ik van gemoed.

Ik zie de wolkjes gloeien
  En 't zonnetje ondergaan;
Ik hoor het zingen, springen
  Daar bij de lindelaan.

Aan 't einde van den straatweg,
  Daar zit een stokoud man,
Die schouwt als ik van verre
  Dat jonge leven ân;

Gedenkt als ik met weemoed
  De dagen onzer jeugd:
Toen zongen en toen sprongen
  Wij mee in eer en deugd.

Wij waren dikwijls samen,
  Wij pasten bij elkaar.
„Dat wordt nog eens een paartje!"
  Zoo zeiden ze allegaar.

Wij hebben in geen jaren
  Elkander weer ontmoet:
Wij beiden zijn versleten
  En gaan niet meer te voet.

Maar eens ter halverwege
  Ontmoeten wij elkaar,
Dan worden wij gedragen,
  Gedragen op een baar.

Daar ginder op het kerkhof,
  Aan 't eind der lindelaan,
Daar treffen wij, als 't God b'lieft,
  Elkander weder aan.

Aandoenlijke stukjes als het bovenstaande bevat de bundel er een aantal; als ik niet reeds te veel had aangehaald, zou ik nog willen wijzen op den door de ziel snijdenden wanklank in het lied der *Lustige muzikanten* of de *Kreten des harten*, vier aangrijpende variaties op de Engelsche formule van de harde levenswet: „Men

must work and women must weep". Zie, de keurige dicht- en taalvormen, waarvan ik boven sprak, zullen bewonderd worden door allen, die de vaderlandsche letteren beoefenen; maar zulke stukjes moeten den dichter stormenderhand de sympathie veroveren van ieder, die een hart in de borst heeft. En dezulken zijn, Goddank, nog talrijker dan de eerstbedoelden.

Bij de zorgvuldigste voldoening aan de hooge eischen der eersten, blijkt Pater Van Meurs bij de samenstelling van zijn bundel toch hoofdzakelijk de lezers der laatste categorie op het oog te hebben gehad, en daarin heeft hij wijselijk gehandeld overeenkomstig de uitspraak, aan onzen onvergetelijken Alberdingk Thijm toegeschreven, dat namelijk alleen zulke kunst waarde heeft, die dienstbaar is aan het leven.

Zijn boeken zijn niet enkel een lust voor de literatoren, maar voedsel naar hart en geest voor het heele volk. Ook deze bundel, hoe aristocratisch hij er op het oog uitziet in zijn roomgeel, met zilver en goud gesierd bandje, is een volksboek in den besten en edelsten zin. Het „volkstümliche" spreekt uit honderden kleine trekjes, uit het typische echte Hollandsch, zooals het volk dat spreekt, uit de familiare gezegden in de luimige dichtjes, maar ook uit regels als deze in een zoo ernstig gedicht als *Het lied van 't sterven:*

Bestijg der bergen hoogten,
Der Alpen toppen vrij —
Den kleinen kerkhofheuvel
Dien komt ge niet voorbij;
Dien komt ge niet te boven,
Al is hij nog zoo klein,
Daar blijft ge moede liggen,
Vergeten en alleen.

Is dat geen levenswijsheid, voorgedragen in den echten volkstoon? Wat verder dezen bundel maakt tot een boek voor iedereen, voor het studeervertrek, het salon en de huiskamer, is de behaaglijke afwisseling van ernst en luim, als berekend om allen te boeien.

Het heeft mij bij het doorbladeren van het boekje wel eens gehinderd, dat op een aandoenlijk stukje zonder eenigen overgang een al te vroolijk volgt. Wanneer wij bijvoorbeeld aan het slot van het fraaie gedicht *De Engel des geduld*s gelezen hebben:

Weinig sprekend staat die Engel
U ter zijde dag en nacht,
Maar veel denkend aan de toekomst,
Die u na dit leven wacht

dan doet het ons zonderling aan, als op de volgende bladzijde dadelijk een *Krokodillengalop* aanvangt.

En als wij na het lezen van *Uw wil geschiede* — een gedicht, dat ik van buiten zou willen kennen, gelijk men zich sommige spreuken van den vromen Thomas van Kempen in het geheugen prent, — door den heerlijken toon van stille berusting en hemelsche kalmte, in een stemming zijn gebracht, als hadden wij een der treffendste bladzijden van de *Navolging* overwogen, dan wordt die stemming verstoord door het onmiddellijk daarop uitbarstende *Huiskrakeel.*

Bij een volgenden druk — en ik hoop van harte dat er geen tien jaar meer over heen zullen gaan vóór die noodig blijkt — was daarom een verschikking van deze nummers wel gewenscht. En als ik het voor het zeggen had, zag ik dan ook de uitvoering van het boek liefst wat minder precieus (ik bedoel niet *duur*), wat minder berekend op de „gens de lettres qui sont le plus souvent myopes".

Waarom niet een wat flinker letter en een band, dien men zonder schroom kan aanpakken? Maar ik weet bij ondervinding, dat over dergelijke détails de uitgevers gewoonlijk meer te beschikken hebben dan de auteurs.

Mocht het echter den dichter persoonlijk een offer zijn, de fijne letter en den teêrgetinten band prijs te geven, dan bedenke hij, dat het groote voorrecht der populariteit, hetwelk dit offertje eischt, het dubbel en dwars waard is.

J. R. VAN DER LANS.

Verhandeling over de ware godsvrucht tot de Heilige Maagd, door den gelukzaligen Louis Marie Grignon de Montfort, Apostolisch Missionaris, Stichter van 't „Gezelschap van Maria" en de „Dochteren der Wijsheid". Naar de XIIIe Fransche uitgave en vergeleken met het handschrift van den gelukzaligen schrijver door A Kerckhoffs, van 't „Gezelschap van Maria". Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1893.

„Daar zijn vele andere godvruchtige oefeningen der ware gods-„vrucht tot de allerheiligste Maagd, welke de H. Geest aan god-„vreezende zielen geopenbaard heeft en die zeer dienstig zijn ter „heiliging . . . Nochtans durf ik openlijk verklaren, dat ik, na bijna „alle boeken, die over de godsvrucht tot de Moeder Gods handelen, „gelezen, — en hierover met de heiligste en geleerdste mannen „dezer tijden gemeenzaam gesproken te hebben, — geene devotie „tot Maria gevonden noch geleerd heb, die gelijk is aan die, welke „ik ga uitleggen" (bl. 113—114). „Gelijk er natuurgeheimen zijn, die „ons in weinig tijds, met geringe kosten en gemakkelijk natuurkundige „proeven helpen verrichten, zoo bestaan er ook genadegeheimen, om in „weinig tijds, geleidelijk en gemakkelijk bovennatuurlijke werkingen „voort te brengen, aan zich zelven te sterven, met God te leven en „tot de volmaaktheid te geraken. De oefening van godsvrucht, die „ik mij ten doel stel voor u te ontsluieren, behoort tot een dezer „genadegeheimen" (bl. 79).

Ziedaar de getuigenis, welke de gelukzalige Grignon de Montfort zelf over zijn werkje geeft, eene getuigenis, welke in den mond van een heilige, die, voor alle eigenliefde dood en gewoon de zaken geheel in God te beschouwen, ook over eigen arbeid een onbevangen oordeel vermag uit te spreken, zeker ten volle geloof verdient. Aan de meeste lezers van *De Katholiek* zal het leven van den schrijver der verhandeling over de ware godsvrucht tot Maria althans in hoofdtrekken bekend zijn. Den 31sten Januari 1673 geboren, leefde de gelukzalige Louis Marie Grignon de Montfort slechts 41 jaren, van welke hij 16 jaren priester was. Clemens XI verhief hem tot Apostolisch Missionaris van Frankrijk, om er den strijd aan te binden tegen het veldwinnend Jansenisme. Het woord van de H. Schrift: „Consummatus in brevi explevit tempora multa" [1]) is ten volle op hem van toepassing; onnoemelijk veel is in de 16 jaren van zijn pries-

[1]) Sap. IV, 14: „In korten tijd voleind, heeft hij veel tijds vervuld."

terschap door hem tot stand gebracht en ook na zijn zalig heengaan bleef zijn geest in Gods Kerk door zijn twee congregatiën en zijn geestelijke werken voortleven. Onder die geestelijke werken verdient een eerste plaats het thans door ons besprokene: *Verhandeling over de ware godsvrucht tot Maria*. De gelukzalige schreef het in den laatsten tijd van zijn kortstondige loopbaan, gelijk valt op te maken uit zijn getuigenis, dat het bevat hetgeen hij „tal van jaren" op zijne missiën had verkondigd. Zeer waarschijnlijk heeft hij het in slechts drie dagen begonnen en voltooid, eene bijzonderheid, welke aan hen, die met het karakter van den zalige wat nader bekend zijn, geen verwondering zal baren. Door een geheime beschikking van Gods voorzienigheid bleef het werkje, dat reeds vóór 1716 geschreven was, meer dan honderd jaar verborgen. Eerst in 1842 werd het handschrift gevonden, waarop het aanstonds in de meeste moderne talen werd overgezet, en eindelijk in 1853 de goedkeuring van de Congregatie der Riten mocht ontvangen.

De inhoud van het werkje laat zich kort en gemakkelijk samenvatten. Na een heerlijke lofspraak op Maria, handelt de gelukzalige in het eerste deel over de godsvrucht tot de Allerh. Maagd in het algemeen, over hare voortreffelijkheid, hare noodzakelijkheid, over de verschillende manieren of vormen, zoowel goede als verkeerde, waarin zij zich uitspreekt. Vervolgens handelt hij in het tweede deel over de beste dezer vormen, welke bestaat in een volmaakte toewijding aan Jesus door Maria; over de beweegredenen om de geloovigen tot dezen vorm van godsvrucht te brengen; over het profetisch beeld, dat men van deze toewijding vindt in de geschiedenis van Rebecca en Jacob; over de wonderbare uitwerkselen, die zij teweegbrengt; en eindelijk over de in- en uitwendige oefeningen van godsvrucht, waarin zij zich uitdrukt, bijzonder over de H. Communie, in den geest dier uitmuntende devotie ontvangen. Eene plechtige „toewijding van zich zelven aan Jesus Christus, de menschgeworden Wijsheid, door de handen van Maria", welke aan een ander handschrift van den heilige ontleend is, benevens eenige andere godvruchtige oefeningen heeft de vertaler er bijgevoegd.

Dat de beoefening der godsvrucht tot Maria, gelijk de heilige schrijver ze voor ons uiteenzet, een allerkrachtigst middel is, niet alleen om zielen te redden, maar ook om tot hooge volmaaktheid te geraken, is zóó klaarblijkelijk, dat een aandachtige lezer van dit

werkje het geenszins in twijfel kan trekken. De gelukzalige neemt „devotie" in den meest eigenlijken zin van het woord voor: „toewijding" (van *devovere*, gelijk ook de H. Thomas het doet); die devotie sluit in zich een algeheele verloochening van zich zelven, zoodat wij geheel aan ons zelven afsterven, om alleen voor Jesus te leven. Maar om zekerder, gemakkelijker, veiliger tot deze algeheele toewijding te komen, wordt ons door den heilige als middel aanbevolen haar te doen door, in en met Maria. Wanneer wij God aangeboden worden door *deze* handen, zal Hij ons zeer zeker niet afwijzen; terwijl daarvoor veel gevaar bestaat, wanneer wij ons *zonder* Maria God aanbieden, tengevolge der vele gebreken, welke zelfs in onze heiligste werken gevonden worden. Maar niet alleen zal Maria onze gebreken aanvullen, zij zal ze wegnemen, als wij ons geheel aan haar overgeven, als wij in en met haar al onze handelingen verrichten, haar zonder eenig voorbehoud vrije beschikking laten over al het onze, in één woord, als wij volkomen hare dienaren en lijfeigenen worden, die zij op hare beurt weder geheel gebruikt voor den dienst van haar Zoon. Het doel dezer godsvrucht is dus, gelijk van elke andere ware devotie, de liefde tot Jesus; en wel verre dat die godsvrucht ons van Jesus zou aftrekken, brengt zij ons integendeel zekerder, veiliger en gemakkelijker tot Hem. De heilige schrijver gaat hierbij steeds van de grondgedachte uit, dat de zekerste weg om tot Jesus te komen, die is, welken Hij zelf zich koos om tot ons te komen: de Allerheiligste Maagd Maria.

De schets van den inhoud, hier door mij gegeven, hoewel naar ik vertrouw juist, is echter geenszins in staat het boekje naar waarde te doen schatten; dáárvoor is noodig, dat men het zelf leze, en niet ééns, maar verscheidene malen; eerst dan beseft men, welk een rijkdom en diepte van gedachten het bevat en leert men de hooge waarde van de devotie, die het verkondigt, waardeeren.

Bij het lezen van dit werkje herinnert men zich onwillekeurig de woorden van den diep wijsgeerigen en tevens innig godsdienstigen Broere: „Eerst toen ik mij bij hen [de heiligen] over de goootheid van Maria zocht te onderrichten, ben ik overtuigd geworden, dat ik slechts op eene armelijke, doode wijze over haar spreken kan .... Neen, wie de liefde der heiligen voor de H. Drievuldigheid en voor Jesus Christus niet heeft, kan niet genoeg ge-

voelen wie Maria is". Alléén bij de heiligen leeren wij eenigszins beseffen, welk een schat wij in Maria bezitten. Geen kind kan zich zoo rustig en veilig gevoelen in de armen en aan den boezem eener teedere moeder, als een christen, die zich verdiept in hetgeen de heiligen over Maria hebben geschreven, bijzonder wanneer zij haar beschouwen in de rol, haar door God in het werk van 's menschen zaligheid aangewezen: als de moeder van erbarming, bekleed met onbegrensde macht. Alle onrust des harten maakt dan plaats voor het zoetste vertrouwen; in de armen dier moeder vergeet men een oogenblik alle gevaren voor zijne zaligheid; en dáár is ook geen gevaar te duchten. Want hetgeen de heiligen, in den gloed hunner liefde, over Maria's macht en goedertierenheid hebben geschreven, is geen overdrijving, geen dwaling. Verblinden en tot dwaling brengen kan wel de aardsche en zinnelijke liefde, de geestelijke en goddelijke liefde der heiligen niet. Juist in de vervoering hunner liefde zijn de heiligen het meest tegen dwaling gewaarborgd, wijl zij juist dàn het meest bezield en doordrongen zijn van den H. Geest, die de geest der waarheid is en deze liefde in hen werkt. Evenals aan Beors zoon worden den heiligen juist in de bezwijming hunner liefde de oogen geopend: „*Qui cadit et sic aperiuntur oculi ejus*" [1]). Dit drukt Broere weer zoo schoon uit, als hij zegt: „De wetenschap is zoo koud, is zoo gevaarlijk en moet zelve zeer geloovig, zeer met de mystiek bevriend zijn, zal ze niet afdwalen.... Maar de liefde? loopt ze gevaar van te dwalen? Neen. Zij kan het zelfs niet. Wat men hare dwalingen noemt, zijn hare spelingen, hare zoete overdrijvingen, hare vlammende pijlen, die ze te hoog schiet, maar om ze juist te doen vallen op het eigenlijk doel" [2]).

Een treffend bewijs voor deze waarheid vindt men in de overeenstemming der heiligen, ook wanneer ze geheel buiten elkanders invloed over Maria schrijven. Vergelijk bijvoorbeeld den gelukzaligen Grignon met den H. Alphonsus Maria de Liguori. Beiden door God geroepen en gevormd tot bestrijders van het Jansenisme, beiden werkend volgens hetzelfde goddelijk plan, waarom hun leven en streven zoo menigen trek van gelijkenis aanbiedt — arbeidden

---

[1]) Num. XXIV, 4: „Die valt, en aldus worden zijn oogen geopend".

[2]) *De Kath.* Dl. XXVII.

zij beiden niettemin geheel onafhankelijk van elkander; en moge de faam van den gelukzaligen Louis Marie Grignon de Montfort, die reeds lang gestorven was, toen Alphonsus zijn langdurige loopbaan nog moest beginnen, ook al tot dezen laatste zijn doorgedrongen, zeer zeker is hem de verhandeling over de godsvrucht tot Maria nooit bekend geweest, wijl zij, gelijk wij reeds hebben gezegd, eerst in 1842 openbaar werd. En toch zou de overeenkomst, die men in beider werk over Maria aantreft, doen vermoeden, dat zij elkander geraadpleegd hadden. De hoofdstellingen, waarop Alphonsus' werk: *de Heerlijkheden van Maria*, als op zoovele raderen loopt, vindt men geheel in het werkje van den gelukzaligen Grignon terug. In beiden vindt men dezelfde breede opvatting over Maria's macht, over de noodzakelijkheid harer voorbede, beiden prijzen dezelfde godvruchtige oefeningen ter eere van Maria aan, dikwijls met dezelfde argumenten, ja soms met dezelfde woorden [1]).

Is dan voor hen, die het werk van andere heiligen gelezen hebben, de *Verhandeling over de godsvrucht tot Maria* overbodig? In geenen

---

[1]) Ook de hoofdgedachte van des zaligen Grignons werkje vindt men meermalen bij den H. Alphonsus terug, ofschoon niet zoo expliciet uitgewerkt. Vgl. b.v. *Heerlijkh.* I, c. V, § 1: „*Ut sim servus Filii, servitutem appeto Genitricis*"; — § 2: „*Per te accessum habemus ad Filium, ut per te nos suscipiat qui per te datus est nobis*". De heilige raadt ons, om wanneer wij iets, hetzij werken of gebeden, aan God willen opdragen en verlangen, dat God het aanneemt, steeds zorg te dragen het aan Maria aan te bevelen (V, § 2). Ook de gelijkenis van Rebecca vindt men bij den H. Alphonsus (c. III, § 2); en op meerdere plaatsen bidt de heilige tot de H. Maagd, dat zij ons Gode aanbiede, daar God zeker niet weigeren zal ons aan te nemen, wanneer Hij ons aangeboden ziet door Maria's handen (zie het gebed op 't feest van O. L. V. Praes). Zoo blijkt opnieuw de waarheid van de lofspraak, welke in de *Acta doctoratus* van den H. Alponsus aan zijn werk *De Heerlijkheden van Maria* gegeven wordt: „*Non esse in Theologiis Marianis, ampliori etiam stylo conscriptis, quaestionem serii alicujus momenti, quae in hoc aureo volumine non reperiatur, compendiose saltem, at semper nervose, acutissime et doctissime declarata*" (*Act doct.* Cap. II, art. 5): d. w. z. „*in de godgeleerde verhandelingen over Maria, ook van meer uitvoerigen aard, is er geen vraagstuk van eenig ernstig gewicht, of men vindt het ook in dit gulden werk, minstens in 't kort, maar toch altoos zaakrijk, scherpzinnig en geleerd toegelicht*".

deele. Wat de H. Kerk van iederen heilige in het algemeen zegt: „*Non est inventus similis illi*" [1]), dat geldt ook in het bijzonder van hunne liefde tot Jesus en Maria. De devotie der heiligen tot Maria, hoezeer ook in den grond bij allen dezelfde, heeft nochtans bij ieder een bijzonderen karaktertrek. De vertaler heeft daarom waarlijk een verdienstelijk werk gedaan met het gulden boekje van zijn zaligen Stichter voor een uitgebreider kring van lezers toegankelijk te maken en het opnieuw in het Hollandsch over te brengen. Vooral heeft hij recht op onze erkentelijkheid om de wijze, waarop hij dit heeft gedaan, om de zorg en den arbeid aan de vertaling besteed. Hoe moeielijk het is, een dergelijk werkje uit het Fransch in dragelijk en goed leesbaar Hollandsch over te brengen, vooral wanneer de piëteit u dwingt zooveel mogelijk aan de letter te houden, kan hij alleen beseffen, die het beproefd heeft.

Dat de vertaler, wanneer men dit in aanmerking neemt, uitmuntend geslaagd is, zal iedereen, die het werkje leest, mij gaarne toestemmen. Nochtans treft men er ook kleine misvattingen aan. Somwijlen, ofschoon uiterst zelden, is de vertaling niet geheel juist. Zoo b.v. op bldz. 15, waar het Fransche *produire* eenmaal met *afbeelden* verwisseld wordt; de vertaling had eenvoudig kunnen luiden: hoe meer de H. Geest Maria in eene ziel aantreft, „des te werkzamer zal Hij zijn om in die ziel Jesus Christus voort te brengen en die ziel in Jesus Christus". Zoo ook op blz. 217, waar gezegd wordt, dat Maria, ofschoon haar geloof in de gelukzalige aanschouwing is overgegaan, dat geloof toch behouden heeft „om hare dienaren en dienaressen hiermede in de strijdende Kerk aan te vuren". In het Fransch staat: „elle l'a conservée [sa foi] pour la *garder* dans l'Eglise militante à ses fidèles serviteurs et servantes". Bij een volgende druk zal de eerwaarde vertaler deze en dergelijke kleine feilen wel doen verdwijnen.

Wij eindigen deze recensie met een aanhaling uit den bekenden Pater Faber. Zij is ontleend aan de voorrede, welke deze schrijver aan een door hem zelf vervaardigde vertaling van de Grignon's werkje doet voorafgaan [2]). Wanneer wij deze

---

[1]) „Er is geen gevonden aan hem gelijk."

[2]) Deze vertaling verscheen in 1862; in 1883 werd zij herdrukt. Van deze uitgave heeft Z. E. Kardinaal Vaughan, destijds bisschop

woorden aanhalen, geschiedt dit niet, omdat wij ze geheel van toepassing achten op ons vaderland, maar omdat de lof, welke zij bevatten, veel meer zal bijdragen om het werkje van den zaligen Grignon te doen lezen, dan al hetgeen wij er over ten beste kunnen geven.

„Allen, die dit werkje zullen lezen — zoo spreekt de geleerde schrijver — beminnen reeds zonder twijfel God en zien met droefheid, dat zij Hem niet genoeg liefhebben; allen zijn begeerig iets te zijner eere te verrichten, als: het bevorderen van een goed werk, het voorbereiden van betere dagen; de een heeft sinds jaren alle moeite aangewend, om een bijzonder gebrek te overwinnen, en is niet geslaagd, een ander heeft zuchtend de bekeering zijner betrekkingen en vrienden afgewacht, en is verwonderd, dat in weerwil zijner verzuchtingen zoo weinigen hunner tot het geloof bekeerd zijn; deze is bedroefd om zijn zwakke godsvrucht, gene treurt omdat hij een kruis moet dragen, dat hij te zwaar acht voor zijne zwakke krachten; een derde vindt niets dan huiselijke rampen en oneenigheden, die hem een beletsel schijnen voor zijn zaligheid — en voor dit alles schijnt het gebed zoo weinig hulp te brengen! Maar welk hulpmiddel ontbreekt hun dan? Welk hulpmiddel heeft God zelf aangewezen? Als wij op de openbaringen der heiligen mogen vertrouwen, is het eene onbegrensde godsvrucht tot onze gezegende Vrouwe; maar let wel: geen andere dan een *onbegrensde* godsvrucht. Hier in Engeland wordt Maria niet half genoeg gepredikt. De godsvrucht tot haar is zwak, koud en armzalig. Zij is van haar stuk gebracht door de spotternijen der ketterij. Zij laat zich immer beheerschen door menschelijk opzicht en vleeschelijke voorzichtigheid, en zou van Maria zoo weinig de ware Maria willen maken, dat Protestanten zich bij haar

---

van Salford, aan geheel zijn clergé een exemplaar present gedaan, vergezeld van een uitvoerig bisschoppelijk schrijven, waarin hij het gebruik van dit werkje ten dringendste aan zijn geestelijkheid aanbeveelt; hij verhaalt daarin, hoe hij een geheele week besteed heeft om zich voortdurend en uitsluitend met de studie van dit boekje bezig te houden en dat hij het ook na dien tijd nog dikwijls leest; hij houdt zijn geestelijkheid voor, het eveneens voortdurend te lezen, zoolang tot men de ondervinding opdoet van den omnekeer, die het in de ziel vermag teweeg te brengen. Engelsche editie, *Letter to the clergy* (B. IX).

op hun gemak konden gevoelen. Haar onkunde in de godgeleerdheid ontneemt haar pit en waardigheid. Zij is niet die aanstonds in het oog springende karaktertrek van onzen godsdienst, die zij wezen moet. Zij vertrouwt zich zelve niet. Ziedáár de reden, waarom Jesus niet wordt bemind; de ketters niet tot inkeer komen; de Kerk niet verheven wordt. De zielen, die heilig konden zijn, kwijnen en ontaarden; de HH. Sacramenten worden niet zoo veelvuldig ontvangen als het behoort, noch het evangelie met genoegzame warmte gepredikt. Jesus wordt niet gekend, omdat Maria op den achtergrond wordt gehouden. Duizenden zielen gaan verloren, wijl men Maria van hen verwijderd houdt. De onbeduidende, nietige schaduw, waaraan zij den naam durven geven van godsvrucht tot de Allerheiligste Maagd, is oorzaak van al die ellende en duisternis, van al dit euvel, die nalatigheid en dat verval. Nog eens, als wij de openbaringen der heiligen mogen gelooven, dan verlangt God met aandrang een grooter, ruimer, krachtiger, kortom, een geheel andere devotie tot Zijn heilige Moeder. Om tot dit doel te geraken, bestaat er, mijns inziens, geen uitmuntender en krachtiger middel dan de eenvoudige verspreiding dezer bijzondere godsvrucht van den eerbiedwaardigen Grignon de Montfort".

TH. B.

JAN VAN ARKEL, BISSCHOP VAN UTRECHT.

Gens Herculanorum, zonen van Hercules' geslacht, is de trotsche naam, waaronder wij Arkel's adeldom bij oude schrijvers vinden aangeduid. Fantastisch als die naam is ook de sage van hun alouden oorsprong. Abraham Kemp [1]) heeft er zijn dichttalent aan gewaagd om ons, naar zijn uitdrukking, „de korte afkomst der Heeren van Arkel" te beschrijven:

„Men seyd Troiaanse zaad en e'el Hoogduytse Bloed
't Lof-ruchtig Arkels Huys heeft eerstmaal uyt-gebroed,
Dat Hercules den Duyts wan Human, d'eerst der Hunnen,
Dat nu de Hungaers zijn, soo braaf in 't peerde-runnen:
Van dees daald' Human, die het land van Arkel hiet
Na zijnen Hercules, maar oft soo is geschied,
'T is twijffel, hoe dit land en and're eerst begonnen,
Doch Arkel houd men d' outst' van Bataviers Baronnen".

Men ziet het, ondanks den rijmlustigen gloed, die hem voor Arkel bezielt, heeft de eerzame poorter van Gorcum nog voorzichtigheid genoeg behouden om aan dien algemeen gewilden oorsprong uit Troje eenigen twijfel te blijven voeden. Maar al houden ook wij — „met den vermaarden Hoornsen geneesmeester Ilion verwerpende en Priamus' schakel losbrekende" — dien oorsprong uit Troje „voor een klucht" [2]) en het vaderschap van den Duitschen Hercules vrij vaag en onzeker, toch geeft ons die naam en faam van ouden adel en heldenafkomst een denkbeeld van de hoogte,

[1]) *Beschrijving der stad Gorinchem* enz. blz. 2.

[2]) *Ibid.*

waarop dat roemruchtig geslacht in de schatting der tijdgenooten was geplaatst.

Hoog stonden en staan nog die aloude geslachten in aller achting, schitterende verschijningen in ijzer en staal, ware kinderen der woeste Germanen, die nog hun geslacht in hen zouden herkennen, met sprekende deugden zoowel als gebreken, die allen de ongetemde en jeugdige kracht van het Germaansche bloed verraden. Wat een kracht en sterkte in geheel hun wezen, in hun leven en alwat hen omringde, wat een kracht tot in hun weelde en prachtvertoon. Wat een heldenmoed in die oude ridders, uitbarstend ja somtijds in woeste drift en toomeloozen overmoed, maar toch ook veelal de heldhafte verdediger van eigen en anderer vrijheid en rechten, de steun van zwakken en onderdrukten, de schrik van begeerige booswichten. Wat een koninklijk gevoel van eigenwaarde en eigen hoogheid in die mannen, van onbeperkte vrijheid in eigen huis en hof, waar ieder als meester heerschte meer dan een keizer in zijn rijksgebied, waar ieder had te zorgen voor de belangen der onderzaten, die ook de zijne waren, voor de stoffelijke welvaart, de verbetering en verheffing van zijn klein maar eigen koninkrijk. Wat een kinderlijk geloof ook in die sterke helden, wat een godsdienstzin, die al meer en meer in hun leven doordrong, die hun woeste kracht en grootheid veredelde en beschaafde, en allengs over hen allen te zamen een waas van zachtheid en bevalligheid heeft uitgespreid, zooals alleen de eeuwen dier oude ridders ons vertoonen. Luide ongetwijfeld spreekt voor hen de onomstootelijke waarheid, dat het noemen hunner namen, het opsommen hunner roemruchte daden niet anders is dan een deel onzer geschiedenis te verhalen, dat alles te zamen in eer en glorie niet onder de minste behoeft gerekend te worden.

En naast en boven vele anderen staat onder hen de naam van Arkel als een der edelste onder de edelen in de kronijken opgeteekend, groot in aanzien en rijkdom, wijd beroemd zoowel

door oorlogsmoed en dappere wapenfeiten als door rechtschapenheid en wijs beleid [1]), vermaagschapt aan graven en hertogen, ja aan keizerlijke geslachten, allengs tot zoo groote macht geklommen, dat al 't geweld van 't vergrootte Holland niet dan na langdurigen en hardnekkigen strijd den trotschen Arkelstam heeft kunnen omhouwen.

Het is een loot van dezen stam, wiens naam wij aan het hoofd van dit opstel geschreven hebben, geboren uit die schitterende rij van wijdberoemde helden, wier schakel zich in de duisternis der eeuwen verliest, op den tijd, toen de steeds vermeerderde roem der vaderen het geslacht tot het toppunt van eer en macht had opgevoerd.

„De roem der ouders", zegt Plato, „is voor de kinderen een voortreffelijke en heerlijke schat; maar dien schat van rijkdom en eer te verbruiken en niet aan het nageslacht over te leveren, uit gebrek aan persoonlijk bezit en eigen roem, dat is schandelijk en een grootmoedig man geheel onwaardig." Dat onze bisschop den schoonen naam van Arkel heeft gedragen, dat zeker rekenen ook wij hem tot eer en glorie. Dat hij zich echter dien naam waardig heeft betoond, dat hij door eigen verdiensten en eigen grootheid den luister van zijn naam heeft verhoogd, dat hij waarlijk „een blinkende peirl aan de schoone kroon van Arkel" is geweest in „zoo groot een ampt met geestelijk gesagh, dier tijd soo geacht en geerd" [2]), dat is het, welwillende lezer, wat wij ons voorstellen in deze bijdrage aan te toonen.

Joannes IV van Arkel dan, de 47ste [3]) in de rij van Utrechts

---

[1]) Vgl. *De vita et rebus gestis dominorum de Arkel*, p. 237seq. — Hun rijkdom was voor dien tijd waarlijk buitengewoon groot: 34000 Eng. nobels jaarlijks was ongetwijfeld een vorstelijk inkomen.

[2]) *Beschrijving der stad Gorinchem* enz. blz. 68.

[3]) Wij volgen hier de telling van J. de Beka. Anderen, bijv. *Chron. de Trajecto* etc., noemen hem den 42sten bisschop van Utrecht.

bisschoppen, was de 4de zoon van Jan XI, den 12den heer van Arkel, en van Ermingarde, eenige dochter van Otto, graaf van Kleef [1]), uit dien echt geboren omstreeks het jaar 1314.

Van de geschiedenis zijner jeugd uit den tijd vóór zijn episcopaat is ons weinig met zekerheid bekend [2]). Glasius [3]) en na hem Arend berichten, dat J. v. A., aanvankelijk voor den krijgsdienst bestemd, eerst kort vóór zijne verheffing op den bisschoppelijken stoel in den geestelijken stand getreden was. Dat hij een opvoeding heeft genoten als alle jonge edellieden van grooten huize, en met name in alle ridderlijke spelen en de behandeling der wapenen is geoefend, is meer dan waarschijnlijk. Daarvoor pleit allereerst de bekende gewoonte dier tijden, maar ook — zoo wij althans uit de kunst tot voorafgaande oefening mogen besluiten — de persoonlijke kennis en bedrevenheid in krijgszaken, die Jan van Arkel later meermalen heeft getoond. Ook de geheel bijzondere genegenheid, welke graaf Willem IV van Holland den

---

[1]) Vgl. *De vita et rebus gestis dominorum de Arkel*, ed. Matthens, p. 226. In *Abraham Kemps leven der Doorl. Heeren van Arkel*" enz. wordt bisschop Jan van Arkel een zoon genoemd uit het tweede huwelijk des heeren van Arkel met een dochter van den graaf van Verneburg. Ook Buchelius in zijne aanteekeningen op Beka vermeldt dit gevoelen, maar verwerpt het als ongegrond.

[2]) Het verhaal, dat v. Lennep in zijn *Roos v. Dekema* op hoog ernstigen toon ons ten beste geeft, zal hij waarschijnlijk zelf niet geloofd hebben. De weerspannige monnik, die telkens weer zijn klooster ontloopt om zich in ridderlijke spelen te vermaken en te schitteren, is wel hoog romantisch, maar vooral ook niet meer dan dat, een beeld der phantasie, dat aan de werkelijkheid geen puntje raakt.

[3]) *Gesch. der Christ. kerk in Nederland*, Dl. II, blz. 138. Men leest daar — ik weet niet op welken grond — dat hij zich in Frankrijk op de schoone letteren en kunsten heeft toegelegd. Immers het bericht van Heda daarover moet, dunkt me, van zijn later verblijf in Frankrijk worden verstaan.

jeugdigen edelman toedroeg, kan deze zich wel niet anders dan door persoonlijken omgang en in den dienst van den graaf verworven hebben.

Geenszins echter is daardoor de meening veroordeeld, dat de jongeling reeds lang te voren, hetzij dan door eigen keuze, hetzij door aandrang zijner familie, voor den geestelijken stand was bestemd. Dit wordt zelfs zeer waarschijnlijk, als wij zien, hoe hij, reeds op 28-jarigen leeftijd tot bisschop benoemd, hoogelijk geprezen wordt om het bezit van een kennis en wetenschap, die voor geen jeugdig ridder in dien tijd een begeerbaar, misschien niet eens een passend bezit werd geacht, ja als het bijna uitsluitend eigendom van den geestelijken stand werd beschouwd. Zoo acht hem Paus Clemens VI [1]), „begaafd met kennis der wetenschappen", waaronder ongetwijfeld vooral de gewijde wetenschappen moeten verstaan worden. Ook Heda [2]) spreekt van hem als van „een edel jongeling, een uitstekend en ijverig geleerde; want — zoo voegt hij er bij — in de gewijde wetenschappen was hij zeer goed onderwezen".

Wat hiervan zij, zeker is het, dat Jan van Arkel eenigen tijd vóór zijn bisschopskeuze den geestelijken stand was ingetreden. De onbekende schrijver van *De cita et rebus gestis dominorum de Arkel* (ed. Mattheus, p. 229) zegt van hem: „Joannes echter, de 4de zoon, was kanunnik der Utrechtsche kerk geworden". Ook Clemens VI noemt hem in den brief, waarin hij zijne benoeming tot bisschop van Utrecht aan het domkapittel bekend maakt, „kanunnik van die kerk met de wijding van 't diaconaat" [3]).

Toen Jan van Arkel op 28-jarigen leeftijd op den bisschoppe-

---

[1]) *Chronic de Trajo* etc. ed. Mattheus, p. 351.

[2]) *Historia Wilh. Hedae*, p. 242: „J. de A., adolescenti nobili, perdocto atque industrio, nam sacris litteris erat apprime eruditus". Vgl. Arend, Dl. II, 2 st. blz. 196.

[3]) *Chron. de Trajo*, p. 351: „Ipsius ecclesiae canonicum in diaconatus ordine".

lijken zetel van Utrecht werd verheven, vond hij het Sticht in een toestand zoo benard, als het te voren schier nimmer had gekend. De regeering van den zwakken bisschop Jan III van Diest had het op den rand van den afgrond gebracht. „Deze Jan [van Diest] — lezen we bij Beka [1]) — berechtte dat bisdom 't Utrecht herde cranckeliken." Beter gezegd, er heerschte een wanorde zonder weêrga.

Het gezag van den bisschop werd bijna nergens meer geeerbiedigd. Reeds bij zijn komst op den bisschoppelijken zetel vond Jan van Diest aller gemoederen tegen zich ingenomen. Want toen hij op aandrang der groote heeren, door den Paus benoemd was, moest Jan van Bronckorst, „een wel mint man", dien de kapittelheeren „eendrachtelic met ghemenen wille" [2]) gekozen hadden — iets wat zeer zeker tot de zeldzaamheden behoorde — voor hem wijken. Zijn zwakheid vervolgens en gebrek aan beleid, die hem onmachtig maakten de belangen van het Sticht krachtdadig voor te staan, zijn rechten te handhaven, ja zelfs om den binnenlandschen vrede tegen de roofzucht van eenvoudige edellieden te verdedigen, bovenal zijn meêgaandheid en al te groote vriendschap voor het gehate Holland, vervreemdden zijne onderdanen al meer en meer van hem, en brachten hem in herhaalde botsing met geestelijken, edelen en burgers, die zich allen in hunne belangen bedreigd zagen. Terwijl het Sticht aldus inwendig door tweedracht werd verwoest, had het op zijn grenzen heerschzuchtige vijanden, die er steeds op bedacht waren zich grootere macht over het rijke bisdom te verschaffen. De zwakheid van den bisschop, de tweedracht der ingezetenen onderling en met den bisschop, werkten hun plannen niet weinig in de hand. Zoover was het eindelijk gekomen, dat er niets van belang zonder goedkeuring van den Hollandschen graaf werd ondernomen, dat graaf Willem eigenmachtig den bisschop raads-

[1]) *Verm. Beka*, blz. 227.

[2]) *Verm. Beka*, blz. 214.

lieden toevoegde, dat de bisschoppelijke ambtenaren door hem werden bevestigd, ja schier tegen den bisschop werden gehandhaafd. Ten laatste verdeelden de graven van Holland en Gelre onderling bij formeel verdrag de heerschappij over het bisdom. Het geldgebrek, waarin Jan van Diest altijd verkeerde, had vooral dien toeleg zoozeer doen gelukken. De schatkist was dan ook ten eenenmale uitgeput en het bisdom met talrijke schulden bezwaard, de vaste goederen, ja bijna alle inkomsten van den bisschop waren aan Holland's graaf en enkele andere schuldeischers verpand of vervreemd, zoozeer, dat den bisschop, en dat nog bij hun genade, slechts het geringe inkomen van 2000 pond was overgebleven.

Wat wonder, dat bij den dood van dezen gebieder (A°. 1340) geestelijken en leeken reikhalzend uitzagen naar een man van kracht, aanzien en beleid, sterk genoeg om het Sticht uit zijn diep verval op te heffen. Helaas, de oude naijver tusschen de verschillende kapittelen der bisschopsstad, die elkander sinds lang het recht der bisschopskeuze betwistten, verhinderde, dat er werkelijk een beslissende keuze werd gedaan. Men stelde niet één, maar twee kandidaten, Jan van Arkel, destijds kanunnik van Utrechts Dom, gesteund en aanbevolen door graaf Willem IV van Holland, en den reeds genoemden Jan van Bronckhorst, proost van S. Salvator, die door graaf Reinoud van Gelre werd voorgesteld. Maar Paus Benedictus XII, mogelijk wel over de bestaande tweedracht ingelicht, en meenende daaraan een einde te kunnen maken, stelde beide kandidaten ter zijde en benoemde Nicolaus di Capucio, auditeur der Rota, tot bisschop van Utrecht. Maar de treurige toestand van het bisdom, waaromtrent Capucio door den vicaris, dien hij naar Utrecht zond, weldra werd ingelicht [1]; de groote schuldenlast vooral, die het bisdom drukte; de moeie-

---

[1] *Chron. de Trajo*, p. 349: „Sed iste Nicolaus resignavit iterum, quia audivit per suum officialem, quod nullus vicarius posset in illa

lijke vraagstukken, die er moesten opgelost worden en de voortdurende tegenwoordigheid van den bisschop zelf gebiedend noodzakelijk maakten, schrikten hem blijkbaar af en deden hem besluiten nog hetzelfde jaar voor zijne nieuwe waardigheid te bedanken.

Op zijne aanbeveling [1]) benoemde Paus Clemens VI, die inmiddels den Pauselijken Stoel beklommen had, Jan van Arkel tot bisschop bij breve van 20 November 1342. Deze bevond zich toen aan het pauselijk hof [2]), dat, gelijk men weet, destijds te Avignon zetelde. Waarschijnlijk was hij daar heengegaan om de bevestiging zijner keuze van den Paus te verwerven. Hij ontving daar de heilige wijding uit de handen van kard. Gancelinus, bisschop van Albano, op den 25sten April, den feestdag van S. Marcus, van het jaar 1343 [3]). Aanstonds vertrok hij naar zijn bisschopsstad en werd er met de gebruikelijke plechtigheid en onder groot vreugdebetoon [4]) van geestelijken en leeken ontvangen.

Zeer verschillend — ten deele althans — is het oordeel, dat over Bisschop Jan van Arkel is geveld. Allen zonder onderscheid

---

ecclesia residere et judicare de arduis causis, nisi episcopus in propria persona". Op den *Verm. Beka* teekent Matth. p. 228 aan: „Haud dubie et aes alienum, quo involvendus successor et quod ingens, deterruit". Vgl. Heda, p. 242; Glasius, III, blz. 136; *Magn. Chron Belg.* p. 326.

[1]) Heda, p. 242: „Commendans ipsum Johannem de Arclo dudum electum, abdicavit se dignitate".

[2]) *Chron. de Trajecto*, p. 349: „Ergo apostolicus tradidit episcopatum uni viro prudenti Johanni de Arclo, qui tunc fuit in curia".

[3]) *Ibid.* „Haec acta sunt anno Domini CIↃCCCXLIII in die S. Marci, et Johannes festinavit se ad suam ecclesiam et honorifice susceptus est".

[4]) Beka, p. 117: „8. die Maji 1343. Trajectensem urbem decenter ingressus est, ubi secundum ritum antiquae consuetudinis gloriose cathedratus est". Heda, p. 242: „Cum gratulatione omnium excipitur".

stemmen hierin overeen, dat hij een man van groote gaven en buitengewone talenten is geweest, als vorst zeer zeker een der krachtigste van allen, die ooit op den bisschoppelijken stoel van Utrecht hebben gezeteld. Terwijl echter velen hem luide prijzen en niets dan lof voor hem overhebben, zijn er anderen, die vele gebreken in hem weten te ontdekken en daaronder zoo grove, dat zij inderdaad — zoo zij waar bleken — der nagedachtenis van den overigens in vele opzichten uitstekenden vorst en kerkvoogd de aanspraak op de liefde en achting van het nageslacht voor een goed deel zouden ontrooven.

Van Lennep vooral heeft er niet weinig toe bijgedragen, om den goeden naam van Jan van Arkel te verkleinen. Deze toch neemt onder de personen, die in zijn welbekenden roman *De Roos van Dekama* optreden, een eerste plaats in. Niemand zal zeggen, dat hij het goede en groote in onzen bisschop vergeet; integendeel op verschillende wijzen doet hij diens buitengewone gaven duidelijk uitkomen. Maar — om nog te zwijgen van de zware misdaden, welke hij hem ten laste legt — dat goede zelfs heeft een bijsmaak, die het bederft. Immers de man van onversaagden moed en hooge geestkracht, dien hij ons teekent, draagt ook het teeken van geweldige heerschzucht op 't voorhoofd; zijn beleid grenst aan een sluwheid en list, geenszins kieskeurig op de middelen, die ter bereiking van zijn doel worden noodig geacht; niet afkeerig vooral van duistere en verborgene wegen, waarbij hij zich o. a. niet ontziet zijn hooge waardigheid onder het kleed eens potsenmakers te verbergen om in geheime samenkomsten staatkundige plannen te smeden; niet vrij ook van huichelarij en kwalijk verborgen verraad en ontrouw jegens een vorst, dien hij schijnbaar ten strijde vergezelt tegen een volk, wiens bondgenootschap hij heimelijk zoekt, en dat hij in 't verborgen en door allerlei middelen tot den oorlog heeft aangehitst.

Zulk eene voorstelling is echter, zoo al niet ten eenenmale valsch, dan toch zeker onvereenigbaar met de historische trouw.

Niettemin zal de goedmoedige lezer niet willen, dat men den schrijver daarover al te hard valle. Immers, zoo zal hij zeggen, om de nieuwsgierigheid zijner lezers te prikkelen, moet iedere romanschrijver phantasie en waarheid dooreenmengen. Daarmede is echter de nagedachtenis van den bisschop niet gebaat. Want voor de groote menigte, wie het doorgaans aan tijd en lust ontbreekt om phantasie van waarheid te onderscheiden, is wel het meesterwerk van van Lennep de eenige bron om het karakter, misschien zelfs om den naam van Jan van Arkel te leeren kennen.

Of wij hem dan van alle gebreken willen of kunnen vrijpleiten? Geenszins! Toch dunkt het ons niet gewaagd te beweren, dat ieder onpartijdige, met de ware geschiedbronnen in de hand, hem den hoogen roem van een goed en waardig vorst, van een ijverig en vroom kerkvoogd geven zal; terwijl de gebreken, die hem aankleven, voor een goed deel aan den tijd, waarin hij leefde, aan de omstandigheden, waarin hij verkeerde, kunnen worden toegeschreven.

Zoo oordeelt ook prof. W. Moll, ongetwijfeld een onverdacht getuige. Want ondanks zijn streven naar onpartijdigheid, dat reeds naar verdienste werd erkend, blijft toch zijn scherpzinnigheid buitengewoon, waar het geldt de gebreken der Utrechtsche kerkvorsten op te sporen, en zijn openhartige waarheidsliefde aarzelt niet er het volle licht op te doen vallen. Alles te zamen zijn dan ook doorgaans zijn oordeelvellingen, vooral over de latere bisschoppen, alles behalve zoetsappig. Toch schrijft hij over dezen bisschop letterlijk het volgende [1]): „Was Jan van Arkel een wakker staats- en oorlogsman, wellicht meer dan een onzer latere bisschoppen, ook als kerkvoogd onderscheidde hij zich gunstig boven de meeste zijner voorgangers en opvolgers".

Wie een rechtvaardig oordeel over een geschiedkundig persoon

---

[1]) *Kerkgeschiedenis*, II, 2, blz. 147.

wil vellen, mag ongetwijfeld den tijd en de omstandigheden, waarin deze leefde, niet over het hoofd zien. De tijd van J. v. A. kende nu eenmaal niet anders dan vorst-bisschoppen van Utrecht, die geestelijke en tijdelijke macht in hun persoon vereenigden. Nu moge men dien toestand verkeerd en zelfs verderfelijk achten, men moge de kwade gevolgen betreuren, die uit de vereeniging der beide machten hier en daar zijn voortgekomen, zoodra men echter zulk een kerkvoogd rechtvaardig wil beoordeelen, dient men te bedenken, dat hij feitelijk vorst en bisschop was, dat hij dus ook, eenmaal in die omstandigheden geplaatst, de plichten aan beide waardigheden verbonden, naar recht en geweten moest vervullen. Geen hunner had dien toestand gemaakt. De drang der omstandigheden, de behoeften der ontluikende christelijke beschaving vooral, hadden den bisschoppen langzamerhand die macht geschonken. Zij zelven moesten den toestand aanvaarden, gelijk zij dien vonden, zonder hem, ook al hadden zij het gewild, plotseling te kunnen veranderen. Wie dan mag het in hen wraken, dat zij zich daarnaar voegden, hun gedrag en werkzaamheid daarnaar regelden? Alleen waar zij niet beide plichten als vorst en als bisschop naar hun best vermogen vervulden; waar of de vorst te veel den bisschop verdrong of deze het belang van staat verwaarloosde, daar alleen kan het nageslacht een gegronde aanklacht tegen die mannen inbrengen. En naar dien eenig waren maatstaf beoordeeld, behoeft waarlijk Jan van Arkel, al was ook hij niet volmaakt, voor geen onteerend vonnis te vreezen.

Het was inderdaad, gelijk wij boven reeds zagen, geen benijdenswaardige taak in den benarden toestand, waarin het Sticht verkeerde, als bisschop op te treden en de berooide erfenis van Jan van Diest te aanvaarden. Die toestand was overal bekend en vooral het pauselijk hof kon daarvan niet onkundig zijn. Want Nic. di Capucio, de begunstigde dienaar van den Opperpriester, kan toch de inlichtingen omtrent het Sticht niet verzwegen hebben, die hem deden besluiten zoo spoedig voor Utrechts bisschops-

zetel te bedanken en Jan van Arkel in zijne plaats aan te bevelen. Dit verhoogt niet weinig de waarde der getuigenissen, die uit dien tijd omtrent Jan van Arkel voor ons zijn bewaard gebleven, getuigenissen van den Paus, die hem op dien zetel heeft verheven, en van den Hollandschen vorst, die hem daartoe zoo dringend had aanbevolen. Daardoor leeren wij nog beter begrijpen, hoe hoog de jeugdige van Arkel in aller achting stond aangeschreven, en wat groote verwachtingen omtrent hem gekoesterd werden. Zoo lezen wij in den brief, waarin Paus Clemens VI de benoeming van den bisschop aan het kapittel van Utrecht bericht, woordelijk het volgende: „Daar wij wenschen, dat over die kerk een man gesteld zij, die beleid, wil en kracht bezit om haar voor schade en ongemak te behoeden, haar in hare rechten te handhaven en deze zelfs te vermeerderen, zoo hebben wij, na ons hierover met onze broeders rijp beraden te hebben, ten laatste ons oog laten vallen op onzen geliefden zoon Johannes van Arkel, den elect van Utrecht, kanunnik van uwe kerk met de wijding van diaken, met kennis der wetenschappen begaafd, eerbaar van leven en zeden, aangenaam in den omgang, zorgzaam in geestelijke, omzichtig in tijdelijke zaken, en door de verdiensten van vele andere deugden loffelijk onderscheiden, naar wij uit geloofwaardige getuigenissen vernomen hebben" [1]).

Gelijk wij zien, is Paus Clemens geenszins karig in zijn lof

[1]) *Chron de Trajecto*, p. 350: „Cupientes talem ipsi ecclesiae vestrae praesse personam, quae sciret, vellet et posset eam praeservare a noxiis et adversis, ac in suis manutenere juribus et etiam adaugere, post deliberationem, quam super his cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad dilectum filium Johannem de Arkel, electum Trajectensem, ipsius ecclesiae vestrae canonicum in Diaconatus ordine, litterarum scientia praeditum, vitae ac morum honestate decoratum, conversatione placidum, in spiritualibus providum et in temporalibus circumspectum ac aliis multiplicium virtutum meritis, prout ex testimoniis fide dignis accepimus, laudabiliter insignitum convertimus aciem mentis nostrae".

en erkent in hem tal van hoedanigheden, die den besten vorst en den vroomsten bisschop tot sieraad zouden strekken. Denken wij daarbij aan de persoonlijke bekendheid des Pausen met den nieuwen bisschop, die, gelijk wij zagen, aan 't pauselijk hof vertoefde, dan zullen wij moeten erkennen, dat daardoor de waarde zijner zoo waardeerende woorden niet weinig wordt verhoogd, terwijl toch ook zijn uitdrukkelijke verzekering, dat hij door geloofwaardige getuigen tot zulk een gunstig oordeel werd gebracht, niet van beteekenis is ontbloot. Ook graaf Willem IV van Holland, die hem aan de keuze des kapittels aanbeval en die den jongen van Arkel van jongs af als onder zijn oogen zag opgroeien, weet veel tot zijn lof te zeggen. En doet hij ook al — wat wij van dien graaf wel niet anders konden verwachten — vooral die eigenschappen in Jan van Arkel uitkomen, die hem als vorst voor 't Sticht bijzonder aanbevelenswaardig maken, toch spreekt uit zijne woorden zeer duidelijk een achting en waardeering, die ook den bisschop niet dan eervol kunnen zijn [1]).

Waren de verwachtingen, die men van den nieuwen bisschop koesterde, blijkbaar hooggespannen, ruimschoots heeft hij er aan beantwoord. In hem heeft het vervallen Sticht werkelijk den man gevonden, die het kon oprichten en het ook heeft gewild, die voor geen strijd noch opoffering is teruggeschrikt om het tot vorigen bloei terug te brengen.

Het is opmerkelijk, dat alle schrijvers, van de oudsten af, waar zij den lof des bisschops verkondigen, altijd op de eerste plaats de verdiensten vermelden, welke hij zich verworven heeft op hetgeen wij in onze moderne taal „het financieel gebied" plegen

[1]) *Ibid.* p. 353: „Vir totus discretus et idoneus et multis virtutum gratiis insignitus, valens et potens et qui nulli est vasallorum ecclesiae Trajectensis ex parentela sua subditus, imo propter potentiam suam pro refectione ejusdem ecclesiae necessaria et optatata longe per majorem partem universalis ecclesiae Trajectensis in eorum episcopum caritative postulatus".

te noemen. Reeds Beka, zijn tijdgenoot, begint het levensbericht des bisschops met de volgende woorden: „Deze Johannes nu vond het geheele bisdom in armoede gedompeld, maar zorgvuldig legde hij er zich op toe om allen schuldeischers te voldoen". Ofschoon er zeker ook van dezen bisschop menige verdienste van hooger orde te vermelden is, mag deze wijze van handelen, — de bekende toestand van 't Sticht in aanmerking genomen — ons niet verwonderen. Het geldt hier toch ongetwijfeld een zaak van gewicht, wie zal 't loochenen! Wij kennen te goed de waarde van het geld in het huishouden van den staat. Men zou geneigd zijn te zeggen, dat juist de kinderen onzer eeuw, die allen in aanmerkelijke mate den last van staatsschulden leerden gevoelen, bovenal in staat moeten zijn de waarde te beseffen van den lof, die hierdoor den bisschop wordt gegeven. Zooveel is zeker, dat, was er een vorst in onzen tijd, die volbracht wat Jan van Arkel voor 't Sticht heeft gedaan: een land, op den rand van het staatsbankroet, van alle schulden te zuiveren, de roem van zijnen naam zou over geheel de wereld weerklinken. Wat wonder dan, dat deze verdienste in hem allereerst geprezen wordt. De allertreurigste toestand van het bisdom ontsproot ook allereerst uit armoede en geldgebrek, en het moest dus als vorst zijn eerste zorg zijn de oorzaak van zooveel kwaad weg te nemen. „Hij vond", zegt *Chron. de Traj.* (p. 352), „groote schulden en vele grondbezittingen vervreemd van de kerk, zooals ook geheel Overijsel, behalve Kampen, en meest alle burchten aan deze zijde van den Ysel": m. a. w. hij vond een geheel uitgeputte schatkist, hij vond het grootste deel der vaste goederen, burchten, landerijen, ja geheele landschappen zoo goed als verloren voor 't bisdom. Te grooter eer en roem voor zijn bestuur, als wij in den loop daarvan dien schuldenlast voortdurend zien verminderen. In zijn levensberichten vinden wij aanhoudend melding gemaakt van den terugkoop of lossing van vaste goederen, waaronder als de voornaamste met name worden genoemd de kas-

teelen ter Horst, Stoutenburg en Vredeland met onderhoorigheden, Vollenhove met Salland en te Goor met Twente. Buitendien spreken de berichten van de voldoening van allerlei schulden, welke het Sticht voormaals tegenover Holland, Gelre en anderen had aangegaan. Een voor een won hij die bezittingen voor het bisdom terug, wist ze zelfs hier en daar met nieuwe te vermeerderen, tot hij ten laatste na moeitevollen strijd zijn doel volkomen mocht bereiken. „En toen hij", zegt Suffridus Petrus [1]), „het bisdom 23 jaar had bestuurd, het met goederen en burchten had verrijkt en van schulden had gezuiverd, is hij door den Paus overgeplaatst".

Begrijpelijkerwijze waren hiermede groote sommen gemoeid. Zoo loste hij b.v. ter Horst voor 9000 pond, Stoutenburg voor 4800, Vredeland voor 7000 pond [2]), de Overijselsche landstreken

---

[1]) *Appendix Suffridi Petri ad Chron. Joannis de Beka*, p. 143.

[2]) *Chron. de Trajecto*, p. 354. Uit den brief van Willem IV, daar aangehaald, blijkt, dat de bisschop het eerste slot (Stoutenburg) ten behoeve van het Sticht van zijn eigen vader loste.

Men rekende in dien tijd in Gelderland en een groot gedeelte van het Sticht met ponden, schellingen en grooten; een pond gold 20 schellingen, 1 schelling 12 grooten. Nog was er tweeërlei munt, n.l. oude groote koningstournois, en kleine of zwarte tournois. De waarde der eerste soort was zestien maal grooter dan die der tweede. „In openbare rekeningen en andere ambtelijke stukken maakte men van het kleine pond en zijne onderdeelen gebruik" (Zie Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, IV, blz. 156).

Een „pond Vlaamsch" gold gewoonlijk 6 kleine ponden. Ook tegenwoordig nog geldt in sommige streken „een pond" *f* 6.—. Hoewel dan ook dikwijls de waarde van een klein pond voor dien van *f* 1.— wordt opgegeven, kunnen wij toch daaraan niet veel gezag hechten, als we slechts denken aan de volkomen gerechtvaardigde uitspraak van Mattheus (*Analecta*, T. I, p. 755): „Dit [de waarde der penningen] is zoo onzeker, dat het zelfs eertijds niet vaststond, wat een pond kleine penningen was. In mijn bezit is een oud lijstje uit de Utrechtsche kerk, dat de waarde

voor 60.000 gouden realen [1]), voor dien tijd ongetwijfeld ontzettende sommen.

Had Jan van Arkel zijn bisdom in vrede kunnen besturen en daardoor zijn krachten geheel aan dit werk kunnen wijden, had hij dienaren gehad, die hem trouw en eerlijk in zijn taak hadden bijgestaan, dan nog zou ongetwijfeld zijn arbeid alle recht op waardeering en dankbaarheid hebben. Hoeveel te meer dan, nu hij dit alles derven moest, nu alles en allen, ook zij, die hem natuurlijkerwijze ter hulpe hadden moeten zijn, als een bondgenootschap tegen hem hadden aangegaan. Hoe vredelievend hij ook was, wat groot belang hij ook bij den vrede had, hij zag zich gedwongen jarenlang oorlogen te voeren, die hem schatten gelds kostten en aan zijne staten onberekenbare schade toebrachten. Het waren daarbij niet zijne vijanden alleen, die hem in het nauw brachten; neen, ook zij, die aan zijne zijde streden, die zich zijne bondgenooten noemden, wisten hun vriendschap zóó duur te verkoopen, dat het twijfelachtig kon schijnen, of hun vijandschap den bisschop niet voordeeliger geweest ware. Toen o. a. in het jaar 1349 de heer van Bronkhorst, door Holland en Gelre geholpen, het Sticht aanviel, snelden de heeren van Voorst en van de Eese (of Hekeren) den bisschop ter hulp. De eerste belegerde en nam het huis te Keppel, de ander verdedigde als bisschoppelijk stedehouder de Overijselsche landstreken tegen den aanval van Gelre en Bronkhorst. Maar de heer van Voorst eischte voor dien vriendendienst 5000 oude schilden [2]), een

---

van verschillende ponden opgeeft. Maar bij de kleine ponden wordt, om de onophoudelijke veranderingen en hun verschillende waarde, in het geheel geen prijswaardeering opgegeven." — En op de waarde der kleine ponden was het muntstelsel voor een goed deel gebouwd.

[1]) *Ibid.* p. 360; *Verm. Beka*, blz. 234.

[2]) Een „oud schild" gold 24 schellingen (Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, IV, blz. 156) somtijds 20 schellingen. Ten tijde van keizer

som, waarvoor men destijds menige burcht met onderhoorigheden in eigendom kon verwerven. De heer van de Eese achtte zijne diensten zoo gewichtig, dat hij 42200 schilden geen al te groote belooning achtte voor de bewaking van Salland en Twente, welke de bisschop kort te voren van Gelre had gelost. En toen dezelfde eenigen tijd daarna den aanslag van enkele Munstersche roofridders had afgeslagen, voegde hij niet minder dan 14000 schilden aan zijne schuldvordering toe als belooning voor deze nieuw bewezen diensten. Dit bracht den bisschop zoozeer in 't nauw, dat hij, aan die „onsedelick rekeninghe" [1]) niet kunnende voldoen, zich gedwongen zag „heer Vrederick van der Ezen zijn ambachten ende sloten op die tijt" als panden te laten.

Nog erger maakten het sommige zijner dienaren. Toen hij b.v. voor de tweede maal in ballingschap was gegaan, had hij zes mannen, „die hi best gelovede dat si sine scout [schuld] vervallen souden" [2]), tot voogden des bisdoms aangesteld. Deerlijk echter werd hij in zijne gunstige verwachting omtrent hen bedrogen. Want „als hi [na tweejarige afwezigheid] tot sinen lande wederquam, vont hi dattie sesse syn scout gemeerret hadden ende niet geminderd". Het schijnt n.l., dat zij door wanbeheer het hun toevertrouwde Sticht in de noodzakelijkheid hadden gebracht nieuwe gelden op te nemen, en dat zij — om zeer duidelijke redenen — er den voorkeur aan gegeven hadden tegen schuldbrieven uit eigen middelen die penningen te leenen. Want toen de bisschop later door de eischen zijner bondgenooten, waarvan hierboven sprake was, in 't nauw werd gebracht, schroomden de zes voogden niet den toestand van hun heer en bisschop nog te verergeren, niet alleen door ook van hun kant op de

---

Karel V had het de waarde van 42 stuivers. Vgl. *Analecta* Matth. I, p. 776.

[1]) *Verm. Beka*, blz. 240.

[2]) *Ibid.* blz. 239. Vgl. Suffr. Petri *Append.* p. 141.

aflossing hunner schuldbrieven aan te dringen, maar zelfs door, van de onmacht des bisschops bewust, zulke eischen te stellen, dat de vervulling daarvan al zijn werken ongedaan zou gemaakt hebben, en hem opnieuw van alle macht en heerschappij zou beroofd hebben. Gedurende 30 jaren zou hij de reeds vrije eigendommen, ja, de heerschappij over het bisdom hun moeten afstaan, terwijl hem tot zijn persoonlijk onderhoud een inkomen werd verzekerd gelijk aan het jaargeld, dat J. v. Diest in zijn slechtste dagen had kunnen overhouden.

Voorwaar met minder tegenkanting ware de arbeid des bisschops een reuzenwerk gebleven. Ongetwijfeld hebben zijne onderdanen hem in 't volbrengen van zijn taak ter zijde gestaan. Groot en veelvoudig kan echter die hulp niet geweest zijn. Hoe zijn eerste en hoogste staatsdienaren hem behulpzaam waren, is reeds gebleken. Ook op zijne edelen en groote vazallen kon hij zich niet verlaten. Althans het gedrag van velen hunner tegenover den bisschop, hun voortdurende twisten met hem, hun bekende hebzucht, hun geest van trots en onafhankelijkheid, die al te dikwijls in volslagen opstand en openbaren krijg ontaardde, kan ons geen hoog denkbeeld geven van hun bereidwilligen en offervaardigen zin om hun suzerein bij te staan.

Toch heeft zijn beleid ondanks dat alles althans eenigen steun bij zijne onderdanen weten te vinden. Zoo is het zeker, dat zijne steden, ja zijn diocees hem is te hulp gekomen bij de lossing der Overijselsche landschappen uit de handen van Gelre's hertogen [1]). Maar zijn groote kracht heeft hij toch in zich zelven moeten zoeken. En wat den Stichtenaren aan belangstelling in hun eigen zaak ontbroken heeft, heeft hun bisschop door persoonlijke toewijding en opoffering vergoed. Uit den rijken Arkelstam gesproten,

---

[1]) *Verm. Beka*, blz. 234. „In den jare O. H. CIↃCCCXLVI overdroeg bisschop J. v. A. met sinen steden en lande van Overijsel, dat si hem hulpe deden mit gelde, daar hij 't land van Overijsel

bezat hij ongetwijfeld ruime middelen [1]) om van zijn kant krachtdadig mede te werken tot lossing der schulden. Inderdaad kunnen wij 't ook als vrij zeker aannemen, dat hij zijn persoonlijk vermogen niet heeft gespaard, maar voor een goed deel heeft opgeofferd om de verwarde zaken te herstellen. „Hij lostte — zegt Arend [2]) — de nog uitstaande staatsschulden met eigen opoffering af"; en ook Beka weet ons o. a. te verhalen, hoe hij het stadje Renen, dat aan de voortdurende aanvallen der vijanden blootstond, „begonste te mueren *mit sinen goede*".

Meer dan zijn vermogen heeft hij ook zijn persoon aan het welzijn van het Sticht ten offer gebracht. Tot driemaal toe, zoo verhalen zijn levensbeschrijvers, begaf hij zich daartoe in vrijwillige ballingschap. De eerste maal in 1345 naar Grenoble in Frankrijk, Robert van Arkel-Asperen, zijn broeder, als zijn plaatsbekleeder in het tijdelijke, Zweder van Uterloo als zijn vicaris in 't geestelijke achterlatende. Maar reeds in hetzelfde jaar riep het geweld van graaf Willem IV van Holland, die Utrecht belegerde, en de opstand van vele zijner edelen hem in zijn bisdom terug. Toen in het jaar 1347 de toestand van zijn bisdom en een tweejarige vrede met Holland het veroorloofden, vertrok hij ander-

---

mede vry makede en lossede". — *Chron. de Traj.* zegt, p. 360: „Anno Domini CIↃCCCXLVI convenit Joës epūs cum sua diocesi et civitatibus Transysalanis" cet.

[1]) De schrijver van *De vita et rebus gestis dominorum de Arkel* verhaalt, hoe Jan XII nog tijdens zijn leven zijne goederen onder zijne zonen verdeelde, „zoodat allen, grootelijks verrijkt, tevreden waren met het vaderlijk erfdeel" (p. 225). Als hij echter aanstonds daarna opsomt, welke goederen ieder hunner ten deel vielen, wordt als het erfdeel van Joannes slechts zijn geestelijke waardigheid opgegeven. Dat echter Joannes meer dan dat ontvangen heeft, blijkt uit een stuk van zijn hand uit het jaar 1363, waar hij spreekt van „sulker erffenisse als ons van den heere van Arckel, onsen vader, aanbestorven was". — *Chron. de Traj.* p. 357.

[2]) Arend, Dl. II, St. 2, blz. 204.

maal naar Frankrijk, waar hij zich voornamelijk te Tours en te Verdun ophield. Ditmaal had hij de zes mannen, waarvan hierboven sprake was, tot voogden van het bisdom benoemd. Tegen het einde van het tweejarig bestand met Holland keerde hij in zijn bisdom terug. Daar wachtte hem groote teleurstelling. De zes voogden toch hadden zich ontrouwe rentmeesters betoond en door hun wangedrag den toestand zoo verergerd, dat de bisschop al zijn krachten moest aanwenden om aan de tallooze moeilijkheden het hoofd te bieden. Van alle zijden in benauwdheid gebracht, beproefde hij in 1349 opnieuw hetzelfde middel: hij begaf zich, slechts van zes ruiters vergezeld, naar Rome, en liet Ger. v. Veen als zijn vicaris in het bisdom achter. Maar zijne vijanden maakten van 's bisschops afwezigheid gebruik om het Sticht van alle zijden aan te vallen, zoodat hij zich in 1351 verplicht zag terug te keeren, om met kracht en geweld zijn oproerige vazallen tot rede en plicht terug te brengen.

Eenstemmig zijn alle schrijvers omtrent het doel, dat de bisschop hiermede beoogde, en dat o. a. door Suffridus Petrus als volgt wordt beschreven: „Daar het bisdom door zijn voorganger met groote schulden was bezwaard, stelde hij, om die gemakkelijker af te lossen, zes mannen aan, die de zaken van het bisdom besturen en de schulden betalen zouden, en vertrok hij zelf in 't geheim met een gering gevolg naar Tours in Gallië om daar onbekend te leven en door spaarzaamheid allerzekerste staatsinkomsten te verzamelen" [1]).

Nu moge, gelijk prof. Moll schrijft, deze maatregel niet nieuw [2]) en tevens gevaarlijk zijn geweest; men moge erkennen, dat de bisschop, door anderer schuld, niet alle vruchten heeft geplukt, welke hij ervan verwachtte, toch blijft het een eer voor

---

[1]) *Appendix*, p. 141.

[2]) Vóór hem had bisschop Guy van Avesnes hetzelfde middel beproefd.

Jan van Arkel dat hij zelfs voor dit uiterste middel niet is teruggeschrikt, om de welvaart zijner onderdanen te bevorderen. Het was in waarheid geen kleine of weinig bezwaarlijke zaak, het luisterrijke bisschoppelijke hof te verlaten om onbekend en ongeëerd in 't verre Frankrijk rond te doolen. Geen zoon der trotsche Arkels, die immers allen in het volle bewustzijn van hun hoogadelijk bloed waren opgevoed, kon ongevoelig zijn voor rijkdom, macht en heerschappij, die zij geleerd hadden als hun natuurlijk eigendom te beschouwen, voor den luister en eer, aan den vorstelijken bisschopszetel van Utrecht verbonden. Eere dan aan Jan van Arkel, die, terwijl rondom hem graven, vorsten en edelen, zelfs waar zij vaderland en recht dienden, hun eigen persoonlijk voordeel al te dikwerf zochten, zulk een voorbeeld van vorstelijke onbaatzuchtigheid gegeven heeft: zich zelven en het zijne heeft hij opgeofferd aan het welzijn van hen, die hem onderdanig moesten zijn, maar door hun oproerigen zin en voortdurende tegenwerking aan de belangen, welke toch ook en vooral de hunne waren, voortdurend schade hebben toegebracht.

J. Th. Beijsens.

(Wordt vervolgd.)

DE REGEERINGSJAREN DER KONINGEN VAN JUDA EN ISRAËL.

Tot nu toe heeft men zich in boeken die niet van streng wetenschappelijken aard zijn (school- en leesboeken voor bijbelsche en algemeene geschiedenis), tamelijk algemeen gehouden aan de jaartallen, die door Petavius volgens den toenmaligen stand der bijbelsche wetenschap aan de koningen van Juda en Israël zijn toegekend en na hem traditioneel zijn geworden. Dat in die regeeringslijsten een paar naamlooze tusschenregeeringen of tijden van regeeringloosheid (*interregna*) voorkwamen, die in de verhalen van den Bijbel niet den minsten grond vonden, gaf men toe, maar men meende door de cijfers tot de aanneming ervan gedwongen te worden en men had geen voldoende middelen om de cijfers van den Bijbel te controleeren. Nu de ontdekkingen van den nieuwen tijd, vooral in Assyrië, volkomen zekere resultaten hebben opgeleverd, die met deze traditioneele chronologie bijna overal in strijd zijn, wordt het tijd, dat men ook in niet-wetenschappelijke boeken van deze resultaten notitie ga nemen en met den ouden sleur in dit opzicht breke. Het kwam mij daarom gewenscht voor, dat in dit tijdschrift de chronologie van de Boeken der Koningen naast en volgens de daarop betrekking hebbende ontdekkingen eens kort en duidelijk werd behandeld. — Wel is waar zijn alle raadsels ook hier nog niet opgelost en blijft er nog plaats voor vermoedens en hypothesen, maar wij staan toch op veel vasteren grondslag dan voorheen. Wat zeker is dient als zoodanig te worden erkend en gewaardeerd, al willen de bijbelsche cijfers zich er ook niet altijd naar

plooien: immers die cijfers zijn onder de hand der afschrijvers geenszins onfeilbaar echt gebleven en kunnen door vergissing of willekeur veranderingen hebben ondergaan [1]). Toch zou het zeer onverstandig en zelfs vermetel zijn die cijfers te verwerpen, waar het niet volstrekt noodig is; zij hebben een zeer sterke waarschijnlijkheid voor zich zoolang het tegendeel niet is bewezen.

Aan deze beginselen wensch ik mij in de volgende artikeltjes te houden.

I. VAN SALOMON TOT ATHALIA EN JEHU.

Gelijk men weet, werd het rijk van Salomon, die 40 jaren regeerde, na diens dood verdeeld in het rijk van Juda (waartoe ook Benjamin behoorde) en dat van Israël (ook het *Tien-Stammenrijk* genoemd). Roboam werd koning van Juda, Jeroboam vestigde den troon van Israël. De zesde koning van Juda van Roboam af, Ochozias, werd door Jehu gedood tegelijk met den Israëlietischen koning Joram. Jehu aanvaardde het koningschap over Israël, Athalia, de moeder van Ochozias, bezette den troon van haren zoon. Tusschen het begin van Roboam en dat van Athalia verloopt dus dezelfde tijd als tusschen Jeroboam en Jehu. Wanneer men echter de door den Bijbel aangegeven regeeringsjaren der koningen van Juda eenerzijds en van Israël anderzijds eenvoudig samentelt, dan verkrijgt men voor Juda 95, voor Israël 98 jaren.

Men zou zich zeer vergissen, zoo men dergelijke sommen van regeeringsjaren ging beschouwen als het aantal jaren, dat in werkelijkheid gedurende de betreffende regeeringen is verloopen. Men moet rekening houden met de wijze, waarop de Israëlieten de jaren hunner koningen telden. Vooreerst rekende men de

---

[1]) Derglijke ingeslopen fouten hebben volstrekt geen invloed op de geloofs- en zedenleer van den Bijbel, die volgens de leer der Kerk onvervalscht is overgeleverd.

regeeringsjaren niet van den datum der troonsbestijging af, maar naar het kalenderjaar, en vervolgens bestond bij de Israëlieten, althans tot aan den ondergang van het Tien-Stammenrijk, het gebruik om het geheele kalenderjaar, waarin een vorst den troon had bestegen, als zijn eerste jaar te tellen, terwijl het jaar, waarin hij stierf of aftrad, als zijn laatste werd gerekend. Zoo zou het mogelijk zijn, dat een vorst, die slechts twee *dagen* heeft geregeerd, geacht werd twee jaren te hebben geregeerd; dit zou het geval zijn met een koning, die op den laatsten dag van het jaar zijn ambt had aanvaard en den eersten dag van het onmiddellijk volgende jaar was gestorven — hij had van twee jaren elk één dag geregeerd en kon zoo gezegd worden twee jaren geregeerd te hebben. Dat dergelijke rekening bij de Israëlieten bestond, leeren wij uit den Bijbel, uit Flavius Josephus en uitdrukkelijk uit den Talmud. Hieruit volgt, dat het laatste jaar van de regeering eens konings, d. w. z. het jaar, waarin hij stierf of aftrad, tevens gold als het eerste van zijn opvolger — zoo hij ten minste in hetzelfde kalenderjaar den troon besteeg. Het laatste jaar van een vorst en het eerste van zijn opvolger moeten dus in den regel niet als 2, maar als 1 jaar geteld worden. En zoo blijkt het, dat men van eene som van regeeringsjaren van verschillende koningen in den regel zooveel jaren moet aftrekken als het getal dier koningen bedraagt. Neem b. v. drie koningen, die achtereenvolgens elk 10 jaar hebben geregeerd, en noem het jaar, waarin de eerste optrad, het jaar 1; dit is zijn eerste jaar. Zijn tiende jaar is het jaar 10, en in dat jaar is hij gestorven. Doch zijn opvolger besteeg den troon in hetzelfde jaar 10, en ditzelfde jaar is nu diens eerste; zijn tweede is het jaar 11, en zijn tiende is het jaar 19. In dit jaar 19 kwam de derde aan de regeering; het jaar 19 was dus diens eerste en het jaar 28 zijn laatste jaar. Tusschen het jaar 1 nu, waarin de eerste optrad, en het jaar 28, waarin de derde stierf, ligt slechts eene tijdruimte van 27 jaren (= 30 — 3).

Zoo wij nu dezen regel op de bovengenoemde getallen 95 en 98 toepassen, dan verkrijgen wij voor Juda 89 en voor Israël 90 jaren tot Athalia en Jehu; want Juda had in dien tijd 6, Israël 8 koningen, wier regeeringen in jaren zijn uitgedrukt (Zambri, die slechts 7 *dagen* regeerde, telt niet mee). Het verschil bedraagt dus nog slechts 1. Om dit verschil te vereffenen gaat het niet aan zonder voldoenden grond aan één der koningen van Israël een jaar te ontnemen (en dus een fout in een der getallen te onderstellen) of ook ergens een mede-regentschap van een jaar aan te nemen. Veel beter kan men het getal 89 van Juda op 90 brengen door te stellen, dat een der opvolgers van Roboam niet in hetzelfde jaar den troon heeft beklommen of plechtig gekroond is, waarin zijn voorganger is gestorven. Stel dat deze voorganger tegen het einde van het kalenderjaar is gestorven en dat zijn opvolger in het begin van het daarop volgende jaar het koningschap heeft aanvaard — dan is het verschil vereffend, want dan zijn het laatste jaar van den voorganger en het eerste van den opvolger niet samen als één, maar als twee jaren te tellen.

't Is nu de vraag, waar wij dan in deze rij der koningen van Juda het begin van een kalenderjaar tusschen twee opvolgende regeeringen *kunnen* plaatsen. Het antwoord luidt: reeds tusschen Roboam en Abiam. Immers Roboam regeerde 17 jaren, d. w. z. stierf in zijn 17e regeeringsjaar, en Abiam begon (volgens III Kon. XV : 1) te regeeren in het 18e jaar van Jeroboam van Israël, die toch tegelijk met Roboam aan de regeering was gekomen. — Zoo wij nu het jaar, waarin Roboam en Jeroboam aan de regeering kwamen, het jaar 1 noemen, kunnen wij het volgende synchronistische lijstje van de regeeringen der koningen van Juda en Israël tot Athalia en Jehu samenstellen. De tusschen haakjes staande getallen zijn de door den Bijbel opgegeven getallen van de regeeringsjaren der koningen.

Juda.		Israël.	
1 Roboam (17)	=	1 Jeroboam (22)	= 1
1 Abiam (3)	= 18	„	= 18
1 Asa (41)	= 20	„	= 20
3 „	=	1 Nadab (2)	= 22
4 „	=	1 Baäsa (24)	= 23
27 „	=	1 Ela (2)	= 46
28 „		Zambri (7 dagen)	= 47
(28) „	=	1 Amri (12)	= 47
39 „	=	1 Achab (22)	= 58
1 Josaphat (25)	=	*3* „	= 60
20 „	=	1 Ochozias (2)	= 79
21 „	=	1 Joram (12)	= 80
1 Joram (8)	= 5	„	= 84
1 Ochozias (1)	= 12	„	= 91

In hetzelfde jaar 91 begonnen Athalia en Jehu te regeeren. Van de verdeeling des rijks af tot aan Athalia en Jehu hebben we dus een tijdsverloop van 90 jaren (= 91—1).

De Boeken der Koningen vermelden echter niet alleen het getal jaren van de regeering der koningen, maar zij geven ook een middel aan de hand om de nauwkeurigheid daarvan te controleeren. Zij geven n.l. telkens aan, in welk jaar eener regeering van de eene rij eene regeering van de andere rij is begonnen. B.v. Abiam begon te regeeren in het 18e jaar van Jeroboam, Nadab in het 2e jaar van Asa. Nu komt echter ons lijstje met die synchronistische opgaven volstrekt niet overal overeen. De regeeringsjaren van Asa, die met het eerste jaar van Israëlietische koningen moeten overeenkomen, zijn in ons lijstje geregeld 1 hooger dan in den Bijbel. Josaphat begon volgens den Bijbel te regeeren in het 4e, volgens het lijstje in het 3e jaar van Achab. Volgens den Bijbel begonnen Ochozias en Joram van Israël respectievelijk in het 17e en 18e, volgens ons lijstje in het 20e en 21e jaar van Josaphat. (De cijfers, die met den Bijbel niet overeenstemmen, zijn *cursief* gedrukt.) Zouden er middelen zijn om hier harmonie te verkrijgen?

Men heeft het op verschillende wijzen beproefd door jaren en regeeringen in elkaar te passen, te rekken en te verkorten. Ons dunkt echter, dat de tijdruimte van 90 jaren, voor beide rijen door eenvoudige aaneenschakeling der elkaar opvolgende regeeringen verkregen, te goed gestaafd is, om die aaneenschakeling te veranderen of te verbreken. Ik stel een ander middel voor, dat wel is waar hier en daar reeds door sommigen is aangewend, maar dat, naar ik weet, nog niet genoeg is uitgewerkt en geregeld doorgezet. Het is slechts een hypothese (de andere middelen zijn immers ook slechts hypothesen), maar een hypothese, die niet onwaarschijnlijk is en waardoor de meeste der bedoelde verschillen in eens worden opgelost.

Aannemende (wat trouwens algemeen wordt aangenomen), dat de regeeringen der koningen van Juda werden gerekend naar het kerkelijk jaar, dat in de lente met de maand Nisan begon onderstellen wij, dat men in Israël rekende naar het burgerlijk jaar, aanvangende in den herfst. Deze onderstelling is niet zonder grond. Hoewel het begin van het kerkelijk jaar onder Moses op den eersten Nisan werd gesteld ter herinnering aan den uittocht uit Egypte en omdat het Paaschfeest, het grootste van het jaar, in die maand werd gevierd, bleef toch ook het begin van het burgerlijk jaar in eere en wordt dit tot nu toe door de Joden als Nieuwjaarsdag gevierd. Het burgerlijk jaar begon in den herfst met de 7e maand (van Nisan af), de maand Tisri. In deze maand viel de groote Verzoensdag en het Loofhuttenfeest, dat, evenals Paschen, acht dagen duurde. Jeroboam nu, de afvallige, schafte den Mosaïschen eeredienst af, ook het Paaschfeest in Nisan, en zoo verviel in het Tien-Stammenrijk vanzelf de telling naar het kerkelijk jaar. Hij deed nog meer. „En hij stelde een feestdag vast in de achtste maand, op den vijftienden dag der maand, ter gelijkenis met het feest, dat gevierd werd in Juda.... En hij beklom het altaar, dat hij gebouwd had in Bethel, op den vijftienden dag der achtste maand", om te offeren aan de

kalveren, die hij gemaakt had (III Kon. XII: 32—33). Het Loofhuttenfeest in Juda begon met den vijftienden dag der *zevende* maand; het door Jeroboam ingestelde feest viel dus een maand later. Men heeft daaruit afgeleid, dat het burgerlijk jaar bij Israël een maand later begon dan bij Juda — allicht niet ten onrechte — en hieruit weder, dat ook het kerkelijk jaar bij Israël een maand na Nisan aanving, en zoo nemen enkele nieuwere chronologen (b. v. Dr. Neteler) een verschil van een maand aan in de jaartelling van de beide rijken. Het komt mij veel waarschijnlijker voor, dat de telling naar het kerkelijk jaar, van de lente af, sedert Jeroboam in Israël eenvoudig niet meer bestaan heeft en er gerekend werd naar het burgerlijk jaar, dat in den herfst begon [1]), het zij dan in de zevende of in de achtste maand na Nisan. Men heeft dan ook wel gevoeld, dat het kleine verschil van één maand niet zeer geschikt is om in den regel de chronologische uitkomsten met de opgaven van de H. Schrift te verzoenen; daarom heeft men meestal andere middelen aangewend. Bij een verschil van zes of zeven volle maanden is het heel iets anders. Daar moeten, door elkaar genomen, de helft of $^7/_{12}$ der bijbelsche opgaven met de berekening een jaar verschillen. Van de vijftien in ons lijstje voorkomende regeeringen is dit dan ook met zeven het geval. (Verschillen, als onder Josaphat, van meerdere jaren, kunnen op deze wijze niet vereffend worden.) Uit deze verhouding van 7 op de 15 kunnen wij zelfs besluiten tot de waarschijnlijkheid onzer hypothese.

Wij nemen dus aan, dat de regeeringsjaren der koningen bij Juda in de lente, bij Israël in den herfst begonnen. Stellen wij nu dat Roboam en Jeroboam beiden in denzelfden zomer begonnen te regeeren, dan loopt het eerste jaar van Roboam tot de lente van het jaar 2, terwijl het eerste jaar van Jeroboam reeds eindigt in den herfst van het jaar 1. Daar Jeroboam nu

[1]) Reeds Raska heeft in zijne *Chronologie der Bibel* deze mogelijkheid opgemerkt.

in het 22e jaar zijner regeering is gestorven, heeft zijn dood plaats gehad tusschen den herfst van het jaar 21 en den herfst van het jaar 22; want zijn 22e jaar begon met den herfst van het jaar 21. Onderstel dat hij gestorven is vóór de lente van het jaar 22 en dat Nadab hem terstond is opgevolgd, dan begon Nadab te regeeren in het 2e en niet in het 3e jaar van Asa (want Asa's 2e jaar loopt tot de lente van 22), en dan is onze rekening in overeenstemming met den Bijbel. Zoo doorrekenend ruimen wij alle verschillen van ons lijstje uit den weg, behalve de twee onder Josaphat.

Wij stellen nu een lijstje samen, waarin wij weder het jaar, waarin Roboam begon te regeeren, het jaar 1 noemen. De achter elken koning staande getallen duiden aan, in welke jaren het er vóór staande jaar van dien koning begon en eindigde, welk begin en einde bij de koningen van Juda in de lente, bij die van Israël in den herfst vielen.

1	Roboam	lente	1— 2	1	Jeroboam	herfst	0— 1
1	Abiam	„	18—19	18	„	„	17—18
1	Asa	„	20—21	20	„	„	19—20
2	„	„	21—22	1	Nadab	„	21—22
3	„	„	22—23	1	Baäsa	„	22—23
26	„	„	45—46	1	Ela	„	45—46
27	„	„	46—47		Zambri na	„	46
(27)	„	„	46—47	1	Amri	„	46—47
38	„	„	57—58	1	Achab	„	57—58
1	Josaphat	„	60—61	4	„	„	60—61
19 en *20*	„	„	77—79	1	Ochozias	„	78—79
20 en *21*	„	„	79—81	1	Joram	„	79—80
1	Joram	„	84—85	5	„	„	83—84
1	Ochozias	„	91—92	12	„	„	90—91
1	Athalia	„	91—92	1	Jehu	„	90—91

Men heeft alle mogelijke (en onmogelijke) middelen beproefd om het begin van Ochozias en Joram van Israël respectievelijk te brengen onder het 17e en 18e jaar van Josaphat. De zaak is

eenvoudig onmogelijk zonder tegen of althans erg bezijden den eenen of anderen tekst te gaan, en in elk geval verbreekt men de overigens in het oog vallende harmonie der beide rijen; ook die verbroken harmonie tracht men dan weer te herstellen, en zoo valt men van de eene moeielijkheid in de andere. Wij laten dus het lijstje eenvoudig staan zooals het is, en nemen aan dat òf Josaphat eerst 2 à 3 jaren na den dood van Asa plechtig is gekroond, òf door de afschrijvers eene fout in de cijfers is gebracht (uit ééne fout volgde vanzelf het aanbrengen der andere).

Nog een paar andere afwijkingen moeten wij vermelden.

1°. Als het jaar, waarin Amri koning werd, wordt in den Bijbel niet 27 maar 31 Asa opgegeven. Daar hij echter 12 jaren geregeerd heeft en Achab hem opgevolgd is in het jaar 38 van Asa, valt zijn eerste jaar in Asa's 27e. terstond na Zambri's regeering van zeven dagen. De H. Schrift verhaalt, dat het volk een tijdlang verdeeld was tusschen Amri en een zekeren Thebni, en tevens dat Amri 6 jaren te Thersa heeft geregeerd, de overige zes te Samaria, welke stad hij na de overwinning op Thebni heeft gebouwd en tot zijne residentie heeft ingericht. Het jaar 31 van Asa valt in het vijfde van Amri's twaalfjarige regeering; van dien tijd af zal zijn onbestreden koningschap dateeren. Zouden wij iets dergelijks ook niet voor de dateering van Josaphat's regeeringsjaren kunnen aannemen?

2°. Volgens IV Kon. I : 17 begon Joram van Israël te regeeren in het 2e jaar van Joram van Juda, terwijl elders in hetzelfde boek (III : 1) het 18e jaar van Josaphat wordt opgegeven. Zoo op de eerste plaats geene fout is ingeslopen, moeten wij aannemen dat Joram van Juda toen het tweede jaar van zijn mederegentschap met zijn vader Josaphat telde (aangeduid IV Kon. VIII : 16 en II Par. XXI : 3).

3°. Ochozias van Juda, die naar IV Kon. VIII : 16 in het 12e jaar van Joram van Israël den troon beklom, werd volgens IX : 29 in diens 11e jaar koning. Dit laatste cijfer moet foutief

zijn; want een mederegentschap van Ochozias met zijn vader is niet waarschijnlijk (verg. II Par. XXII : 1).

Wij staan nu voor de vraag: *Welke tijdruimte in de jaartelling vóór Christus wordt door de in ons lijstje voorkomende regeeringen ingenomen?*

Op deze vraag geven Assyrische opschriften ons een afdoend antwoord. Wij vinden daarin twee koningen van Israël vermeld, en wel elk in een bepaald en vaststaand jaar, en tevens zóó, dat daardoor de regeeringen der beide rijen van ons lijstje volkomen worden bepaald. Die twee koningen zijn Achab en Jehu: *Achab komt voor in het jaar 854, Jehu in het jaar 842 v. Chr.*

De Assyrische koning Salmanassar II overwon in den zomer van het jaar 854 Benadad van Damascus (die ook in den Bijbel onder de regeering van Achab voorkomt) en onder diens bondgenooten wordt door Salmanassar in een opschrift ook *Achab van Israël* genoemd, die in den slag bij Karkar 10000 man verloor.

Dezelfde Salmanassar II verhaalt in twee opschriften, dat hij schatting of geschenken ontving van *Jehu* (*Ja-u-a*) *zoon van Humri* (d. i. Amri). Hoewel noch Jehu, noch latere Israëlietische koningen nakomelingen van Amri waren, worden zij door de Assyrische koningen telkens vermeld als behoorende tot het huis of de dynastie van *Humri*. Dat hier een koning van Israël bedoeld wordt, is zeker, dat onze Jehu gemeend is, kan niet betwijfeld worden en staat bij de assyriologen vast. In een van deze beide opschriften nu wordt als het jaar van deze gebeurtenis opgegeven het 18e van Salmanassar's regeering, d. i. 842 v. Chr. [1])

Vóór wij verder gaan, moeten wij nog in het kort eene vraag beantwoorden, die de weetgierige lezer wel op de lippen zal hebben:

---

[1]) Zie de oorspronkelijke Assyrische teksten met vertaling bij Winckler, *Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament*, waarnaar wij hier eens voor al verwijzen.

Hoe kent men zoo nauwkeurig den tijd der regeering en der krijgsdaden van een Assyrischen koning?

Men heett Assyrische naamlijsten gevonden van personen, naar welke de jaren achtereenvolgens genoemd worden en die daarom de *eponymi* (naamgevers) dier jaren worden geheeten, evenals de Romeinsche consuls de naamgevers waren van het jaar, waarin zij dat ambt bekleedden. Wij bezitten zulk eene Assyrische eponymen-lijst, die 228 achtereenvolgende namen bevat en dus over even zoovele jaren loopt. Men noemt deze lijst den *Assyrischen Canon*. Door astronomische gegevens nu is het vastgesteld, dat zij loopt van het jaar 893 tot 666 v. Chr. Zoo komt bij den naam Pur-Sagali de bemerking voor: „In de maand Sivan had eene zonsverduistering plaats" — hier kan geen andere zonsverduistering bedoeld zijn dan die van 15 Juni 763; verder sluit de Assyrische Canon tegen het einde nauwkeurig aan bij den beroemden astronomischen Canon van Ptolemaeus, die de regeeringen van Babylonische koningen van het jaar 747 af bevat.

In verband met de opschriften van Assyrische koningen worden nu door deze eponymen-lijst hunne regeeringen nauwkeurig bepaald. Zoo verhaalt Salmanassar II in een opschrift, dat hij Benadad met zijn bondgenooten overwon in het *zesde* jaar zijner regeering, en in een ander opschrift verhaalt hij, dat dit plaats had in het jaar van *Daian-Assur*. Daar dit het jaar 854 v. Chr. is volgens den Assyrischen Canon, is 859 het eerste jaar van Salmanassar's regeering.

Nu kunnen wij overgaan tot de chronologische vaststelling der regeeringen, die op ons lijstje, van Roboam en Jeroboam tot Athalia en Jehu, voorkomen. Achab regeerde nog in het jaar 854, Jehu regeerde reeds in 842; verschil 12 jaren. Het jaar, in welks herfst het laatste jaar van Achab (= 1 Ochozias van Israël) eindigde, noemden wij in ons lijstje het jaar 79; het jaar, waarin het laatste jaar van Jehu eindigde, noemden wij het jaar 91; verschil 12 jaren. Uit dit overeenkomstige verschil volgt, dat het

laatste jaar van Achab eindigde in 854 en het eerste van Jehu in 842 v. Chr. In het jaar 854, in den voorzomer (Salmanassar trok den 14den Ijar, de tweede maand na Nisan, van Ninive uit), werd Benadad met zijne bondgenooten, onder welke Achab, bij Karkar geslagen. In dat zelfde jaar moet Achab nog in den slag bij Ramoth-Galaäd gesneuveld zijn (III Kon. XXII).

Volgens de boven gestelde beginselen kunnen wij nu het volgende chronologische lijstje vaststellen, waarin wij *zomer* noemen den tijd tusschen het begin der lente en het begin van den herfst, *winter* den tijd tusschen het begin van den herfst en het begin van de daarop volgende lente.

	Roboam	zomer	932		Jeroboam	zomer	932
	Abiam	„	915	18	„	= herfst	916—915
	Asa	„	913	20	„	= „	914—913
2	„	= lente	912—911		Nadab	winter	912—911
3	„	= „	911—910		Baäsa	„	911—910
26	„	= „	888—887		Ela	„	888—887
27	„	= „	887—886		Zambri	„	887—886
					Amri	„	„
38	„	= „	876—875		Achab	„	876—875
	Josaphat	winter	873—872	4	„	= herfst	873—872
					Ochozias	zomer	854
				1	Joram	= herfst	854—853
	Joram	zomer	849	5	„	= „	850—849
	Ochozias	„	842	12	„	= „	843—842
1	Athalia	= lente	842—841		Jehu	zomer	842

Ter opheldering van dit lijstje een paar voorbeelden. *Roboam zomer 932* beteekent, dat Roboam tusschen het begin van de lente en den herfst van het jaar 932 koning is geworden (het begin van de lente noemen wij *in casu* den eersten dag van de maand Nisan). *18 Jeroboam = herfst 916—915* beteekent, dat het 18e regeeringsjaar van Jeroboam geduurd heeft van herfst 916 tot herfst 915. *1 Athalia = lente 842—841* wil zeggen, dat Athalia den troon heeft bestegen binnen het jaar, dat verliep tusschen begin lente 842 tot begin lente 841. — Het jaar 842

heeft bij Juda de eigenaardigheid dat drie regeeringen het zich toeëigenen. Het is het 8e jaar van Joram, het is het „ééne" jaar [1]) waarin Ochozias regeerde, en het is het eerste jaar van Athalia. In Israël was datzelfde jaar het 12e van Joram en het eerste van Jehu.

De in deze bladzijden verdedigde chronologie tot Athalia en Jehu wordt — zoo noodig — nog gestaafd door de regeeringstijden van Benadad van Syrië en zijn opvolger Hazaël. Volgens de H. Schrift stierf Benadad nà Achab en vóór Joram van Israël, dus tijdens de regeering van den laatste. Joram van Israël toog met Ochozias van Juda ten strijde tegen Hazaël, werd in dien strijd gewond, en aan die wonde nog ziek liggende werd hij met Ochozias, die hem was komen bezoeken, door Jehu gedood (IV Kon. IX: 14—27). Volgens de Assyrische opschriften leefde Benadad nog in 846, in welk jaar Salmanassar II tegen hem te velde trok; in 842 versloeg Salmanassar zijn opvolger Hazaël. Benadad moet dus tusschen 846 en 842 gestorven zijn. Het laatste jaar van Joram van Israël, het jaar, waarin ook Ochozias van Juda regeerde, kan dus onmogelijk vóór 846 gesteld worden, tenzij men de alleszins vaststaande Assyrische chronologie van dit tijdperk wil omverwerpen. Hieruit blijkt genoegzaam, dat het oude chronologische systeem, volgens hetwelk Roboam omstreeks 975 begon te regeeren, valsch is. Het begin van Roboam's regeering moet ten minste 40 jaar later gesteld worden. Wij hebben het jaar 932 daarvoor berekend.

Daar volgens onze berekening Roboam en Jeroboam beiden

---

[1]) Zoo Ochozias reeds vóór Nisan 842 of nog nà 1 Nisan 841 koning was geweest, zou hij volgens de telwijze der Hebreeuwen niet één maar twee jaren hebben geregeerd. Zoodra men naar het „eerste jaar" van een vorst dateerde (en dat kon men al terstond na zijn optreden doen), kon men zeggen, dat hij 1 jaar geregeerd had. In het *Seder-olam-rabba* staat: „*Een gedeelte der maand telt voor de geheele maand en een gedeelte van het jaar voor het geheele jaar*".

in de lente of in den zomer van het jaar 932 den troon hebben bestegen, en daar na den dood van Salomon de mislukte onderhandelingen met zijn zoon Roboam plaats hadden, tengevolge waarvan het rijk in tweeën werd gescheurd, is het waarschijnlijk dat Salomon nog vóór Nisan 932 is gestorven. Wij mogen dus aannemen, dat met Nisan 933 Salomon het 40e en laatste jaar zijner regeering was ingegaan, dat hij als alleenheerscher na David's dood den troon heeft bestegen in het jaar 972, en dat dit jaar a's het eerste van Salomon moet worden geteld.

Salomon is met den bouw van den tempel begonnen in de tweede maand van het vierde jaar zijner regeering (III Kon. VI : 1), derhalve in het jaar 969. De bouw heeft zeven en een half jaar geduurd en is geëindigd in de achtste maand van Salomons elfde jaar (l. c. 38), bijgevolg in den herfst van het jaar 962.

Zien wij nu of deze jaartallen ook door andere, van onze berekening geheel onafhankelijke, gegevens bevestigd worden.

1°. Volgens den Romeinschen geschiedschrijver Justinus (18,3) werd Tyrus gebouwd in het jaar vóór de verovering van Troje, en volgens Flavius Josephus (*Ant.* VIII, 3,1) nam de bouw van Salomons tempel een aanvang 240 jaren na de stichting van Tyrus. Het begin der Trojaansche aera wordt door het beroemde *Marmor Parium* gesteld in het jaar 1207. De bedoelde stichting van Tyrus valt hiernaar in het jaar 1208; het 240e jaar na deze stichting is dus het jaar **969**. De verwoesting van Troje wordt door geen enkelen schrijver vóór (wel nà) 1207 gesteld. Is dus de opgave van Fl. Josephus juist — en daaraan valt moeielijk te twijfelen, daar hij ze uit Menander, den afschrijver der *Tyrische Annalen,* geput heeft — dan kan de Salomonische tempelbouw evenmin vóór 969 gesteld worden.

2°. Flavius Josephus zegt (*C. Ap.* I, 17): „In de met veel zorg geschreven en bewaarde Tyrische annalen leest men, dat de tempel van Salomon te Jerusalem gebouwd is 143 jaar en 8 maanden vóórdat Carthago door de Tyriërs werd gesticht". De Romeinsche

geschiedschrijver Vellejus Paterculus (*Hist. Rom.* I, 6, 4) bericht, dat Carthago 65 jaar vóór Rome gesticht is. Rome werd gesticht in het jaar 754. 754 + 65 = 819. Volgens denzelfden schrijver (I, 13, 5) werd Carthago verwoest „nadat het 672 jaren had gestaan". Carthago werd door Scipio verwoest onder de consuls Cn. Corn. Lentulus en L. Mummius, in het jaar 146 v. Chr. 146 + 672 = 818. In het jaar 146 had Carthago 672 jaren gestaan en in het jaar 818 één jaar; het werd dus gebouwd in 819. 819 + 143 = **962**. Naar onze hiervan onafhankelijke berekening is 962 het jaar, waarin de tempel van Salomon werd voltooid; deze voltooiing ligt juist 143 jaren vóór de stichting van Carthago.

Vellejus Paterculus (omstreeks 30 n. Chr.) is, als de oudste en nauwkeurigste, de meest vertrouwbare auteur voor de berekening der stichting van Carthago. Meerdere oude steden telden naar de jaren harer stichting, en de Romeinen, die Carthago in het jaar 146 v. Chr. verwoestten, moeten geweten hebben, welk jaar hunner stichtings-aera de Carthagers in dat jaar telden. — De reeds genoemde Justinus (3e of 4e eeuw na Chr.) plaatst de stichting van Carthago niet 65 maar 72 jaar vóór die van Rome Dat geeft voor Carthago het jaar 826 en voor den tempel van Salomon **969**, d. i. het jaar van het *begin* van den tempelbouw.

Met genoegzame zekerheid kunnen wij in elk geval vaststellen, dat de regeering van Salomon begonnen is in het jaar 972 vóór Christus.

D. A. W. H. Sloet, Pr.

UIT DE ACTA MARTYRUM.

I.

Het martelverhaal van de HH. Timotheus en Maura heeft zijne eigenaardige schoonheden, en daar het wellicht aan sommige lezers nog niet onder de oogen kwam, zullen wij de meest treffende gedeelten van dit verhaal hier mededeelen.

In de verzameling van Ruinart zijn de acten van dit heilig echtpaar niet opgenomen, doch de Bollandisten deelen ze op den derden dag van Mei volledig mede en verklaren zeer hooge waarde te hechten aan deze bescheiden. De marteling had plaats onder de regeering van Diocletiaan, toen het heidendom nog eenmaal eene geweldige poging aanwendde om den voortgang van het immer veldwinnend Christendom te stuiten. Eusebius getuigt in zijne Kerkelijke Geschiedenis, dat deze vervolging nergens wreedadiger karakter vertoonde dan in Egypte, en wel bijzonder in de zuidelijke provincie van dat wingewest: Thebaïs.

Hier woonde in het dorpje Perapeï onze Timotheus en vervulde er het kerkelijk ambt van voorlezer. Voor den rechter Arianus ontboden, weigerde hij aan de goden te offeren, en het aanzoek om de liturgische boeken af te geven wees hij als verraad aan zijne heilige bediening even beslist van de hand. Vreeselijke straffen werden nu toegepast om zoo mogelijk zijn onwil te buigen. Met een gloeiend ijzer beroofde men hem van het licht zijner oogen, vervolgens werd hij aan de pijnigingen van het rad onderworpen, en, toen ook dit niet baatte, met het hoofd naar omlaag aan een kolom opgehangen, terwijl een steen, aan

zijn hals bevestigd, het lijden nog moest verzwaren. De martelaar bleef echter standvastig en de soldaten, die hem omringden, begrepen dat louter geweld hier ijdel was. Zij sloegen derhalve een ander overredingsmiddel voor, er op wijzende, dat Timotheus eerst kort geleden met eene jonge vrouw was gehuwd. Deze, Maura geheeten, werd nu voor den rechter gebracht. Onder betuiging van medelijden met haar jeugd, en voorgevend haar een langen en droevigen weduwestaat te willen sparen, eischte Arianus, dat zij zou trachten haar onwilligen echtgenoot te overreden. Maar om hierin eerder te slagen moest zij, alvorens hem te naderen, zich de haren tooien, haar beste kleederen aantrekken, geen van haar sieraden achterlaten. Aldus trad zij op den gefolterden man toe en poogde met vele woorden hem over te halen tot een offer aan de goden. Met welk een overleg dit nieuwe middel gekozen was, blijkt uit het gedrag van Timotheus. Was hij te voren onvervaard gebleven onder de hevigste lichaamssmarten, thans is zijn eerste woord, zoodra hem de mondboei wordt afgelegd, eene bede om bescherming tegen dezen verradelijken aanval. Hij smeekt den priester Pocilius, die zijn voorlezer in dien zwaren stond moedig ter zijde is gebleven, hem het gelaat niet den mantel te bedekken, opdat hij niet langer verwijle onder de bekoring der reukwerken, waarvan zijn vrouw zich bij haar tooi heeft bediend. Maura echter begrijpt niets van den aard dier afgekeerdheid, evenmin als zij in hare onervarenheid al het kwaad heeft beseft, dat in haar aanzoek lag opgesloten. Hare argeloosheid bleek uit het gesprek, dat zich thans tusschen beiden ontspon en wij woordelijk aan hunne acten zullen ontleenen:

Maura. „Timotheus, mijn broeder, waarom doet ge mij zulk een smaad aan, nog vóór ik u beleedigd heb? Immers slechts twintig dagen zijn wij gehuwd! Gij hadt nog geen gelegenheid mijn aard te leeren kennen en ik op mijn beurt ken zelfs nog niet al de plaatsen van uw huis. Met niemand anders heb ik nog gesproken of aan tafel gezeten. En nu reeds moet ik, u dus gefolterd ziende,

vreezen het van verdriet te besterven! Ik erbarm mij over u, die zulke pijnigingen schuldeloos lijdt en ik zelf wordt met u gepijnigd, omdat ge mij, jonge vrouw, nog heden als weduwe achterlaat. Waart gij mogelijk al te mild met uw geld en kwaamt ge, na schulden te hebben gemaakt en door een woekeraar te zijn gegijzeld, hierheen om u zelven den dood aan te doen? Kom dan, broeder, gaan wij naar huis en verkoopen wij onze kleederen om dien schuldenaar te voldoen! Of grepen u de gerechtsdienaars om de belasting en hebt gij, onmachtig om hen tevreden te stellen, u zelven aan zulke straffen overgegeven? Welaan! mijn gansche uitzet, goud en kleederen, is in uwe handen: neem die zaken van mij weg, verkoop ze en geef den keizer zijne belasting!"

Timotheus. „Maura, mijne zuster, ik heb u uit ons huis zien komen en aan uwe zijde ging de booze, die in zijn hand een sleutel droeg, waarmede hij uw hart opensloot voor de wereld."

Maura. „Mijn broeder Timotheus! indien ik u later zoek, waar zal ik u vinden? Wel heb ik medelijden met u! En wanneer het Zaterdag of Zondag is, wie zal dan uwe boeken voorlezen?"

Timotheus. „Verzaak het voorbijgaande en ijdele dezer wereld, Maura, en kom in gezelschap van mij den schoonen strijd aanvaarden, opdat wij de kroon, door onzen Zaligmaker toegezegd, verwerven."

Maura. „Wel wenschte ik met u te zijn, doch ik dacht, dat mijn hart vervuld was van zonde; nadat gij mij echter hebt toegesproken, is de H. Geest erin afgedaald en geef ik den voorrang aan hetgeen gij liefhebt."

Timotheus. „Zoo gij werkelijk aldus gevoelt, ga dan tot den rechter en spreek uw afkeuring uit over zijne daden."

Maura. „Ik vrees, broeder lief! de marteling niet te kunnen verduren, wanneer ik denk aan dien toornigen rechter en zijn geweldige straffen; ik ben immers nog zoo jong, slechts zeventien jaren oud!"

Timotheus. „Vertrouw in onzen Heer Jesus Christus, dan zullen de folteringen van den rechter zijn als olie, over uw lichaam uitgegoten, als dauw op uw gebeente nederdalend en alle smart lenigend."

Daarop richtte de martelaar zich onmiddellijk tot God en bad Hem „neder te zien op Zijn dienares Maura, opdat Hij, die hen in den echt had vereenigd, ze niet zou scheiden in het koor der mar-

telaren ter beschaming van den booze, welke hun eendrachtig verbond in Christus niet had kunnen verbreken."

Dit gebed miste zijne uitwerking niet; Maura begaf zich naar den rechter en verweet hem het misbruik, dat hij van hare onnoozelheid had gemaakt. In plaats van aanstonds tot geweld over te gaan, zooals bij Timotheus, volgde hij tegenover haar een veel sluwer gedragslijn. Aan zijne omgeving verzekert hij de oorzaak van dezen ommekeer te zoeken in toovenarij van Timotheus uitgaande; haar echter spreekt hij aldus aan:

Arianus. „Hebt gij daarom u voorgenomen met uw man te sterven, wijl gij, zijn dood voorziende, nimmer rust meent te kunnen vinden in uw vereenzaamd leven? Pijnig uw hart niet met zulke gedachten! Gij zult geen weduwe blijven, maar een van mijn honderdmannen ten huwelijk ontvangen, die reeds twaalf veldtochten heeft meegenaakt; met hem zult gij de genoegten van het leven smaken en op een veel aanzienlijker echtgenoot kunnen bogen dan Timotheus."

Maura. „Daar ik alle dingen van deze wereld heb prijsgegeven, huw ik met geen uwer honderdmannen; wees er echter zeker van, dat ik verloofd ben aan den Hemelschen Bruidegom, Jesus Christus, en uwe onrechtvaardige vonnissen niet vrees."

Met de schijnbare welwillendheid van den rechter was het na dit antwoord ten einde; hij gelastte, dat men haar het hoofdhaar zou afsnijden. Nadat dit geschied was, sprak zij aldus: „Nu weet ik, rechter, dat Christus mij tot de Zijne heeft gemaakt. de zonde niet toerekenende, welke ik op uw aandrijven had gepleegd; gij hebt mij thans de haren weggesneden, welke ik, door u misleid, moest tooien om mijn heiligen echtgenoot ten val te brengen."

Even ootmoedig erkent zij voor de gegeven ergernis te boeten, wanneer haar vervolgens de vingers worden afgekapt. En als de priester Pocilius, ook bij haar marteling tegenwoordig, vraagt, hoe zij bij dit folteren te moede is, luidt het antwoord: „Ik zag mijne vingers afkappen en voelde het evenmin als wanneer gij moeskruid in een tuin ziet snijden."

Nog een gansche reeks van straffen werd tegen haar aangewend: ziedend water, gloeiende kolen en brandende fakkels, maar het was al te vergeefs. „Ik offer niet, — zoo zegt zij tot Arianus — want het is God, die mij beschermt."

Ten einde raad sprak de rechter het eindvonnis: dat Timotheus en Maura zouden gekruisigd worden, met het aangezicht naar elkander gewend. Negen lange dagen en nachten, zoo verzekert ons de schrijver der acten, hebben zij die straf verduurd. Wanneer verdooving hen allengs dreigt te overmeesteren, zegt Maura: „Laten wij ons niet overgeven aan den slaap, daar de Heer, wanneer Hij komt en ons ingesluimerd vindt, toornig zal wezen". En als Timotheus niettemin toch dreigt in te slapen, vermaant zij hem opnieuw: „Ontwaak, lieve broeder, schud den slaap van u af en blijf wakker!" Om hem hierbij te helpen, verhaalt zij dan een drietal visioenen, welke haar aan het kruis zijn overkomen De twee eerste hebben betrekking op de hevigste smart, welke hen onder die foltering moest kwellen, den dorst. Eerst verscheen haar een man met een beker vol melk en honing in de handen, die zeide: „Neem en drink!" Vervolgens had een ander haar geleid naar een beek, waarin louter melk met honing stroomde, en ook deze noodigde haar tot drinken. Maar in beide mannen had zij den booze herkend, die haar tot op het kruis belaagde. Het derde visioen wordt aldus door haar medegedeeld:

„En weder stond er voor mij een, die voegzaam gekleed, een gelaat vertoonde, dat schitterde als de zon. Hij greep mij en voerde mij aan de hand den hemel binnen. Hier wees hij naar een wel toebereiden troonzetel, waarop een lang wit kleed gereed lag en een kroon. Met verbazing vroeg ik: „Heer! voor wien is dit bereid?" En hij antwoordde: „Dit is het loon uwer overwinning; deze zetel en deze kroon zijn voor u bestemd". Daarna voerde hij mij een weinig hooger, waar een andere troon stond, op gelijke wijze toegerust. En hij zeide: „Deze is voor uw echtgenoot". Als ik hem nu smeekte mij te zeggen, waarom deze zetels van elkander verwijderd stonden, voegde hij mij toe: „Er is een groot onderscheid tusschen

u en uwen man. Of weet gij niet, dat gij om hem en tengevolge van zijne vermaning uw kroon verkrijgt? Welaan! keer met uw geest naar het kruis weder; morgen met het zesde uur zullen Gods engelen uwe zielen ten hemel komen geleiden. Blijft onderwijl waken, opdat de booze u niet opnieuw belage".

„En op den tienden dag — aldus het slot der acten — was hunne marteling voltrokken in Christus onzen Heer, die met den Vader en den H. Geest macht en heerlijkheid deelt in alle eeuwigheid, Amen."

Dr. A. H. L. Hensen.

KATHOLIEKENVERVOLGINGEN IN RUSLAND.

(Vervolg en slot van blz. 166 vv.)

Het katholieke diocees Chelm was dus tot de Russische staatskerk overgegaan. Wilt ge een staaltje hebben, dat nauwkeurig de wijze waarop aangeeft, lees dan den volgenden brief van een der bannelingen:

Men heeft vooreerst onzen bisschop Joan Kalinski gevangen genomen, uitsluitend omdat deze het rozenkransgebed niet wilde verbieden, noch het orgel uit de kerk verwijderen. Midden in den nacht hebben de soldaten als verscheurende dieren zich op hem gestort, hem medegesleurd en gedurende acht dagen onafgebroken doen voortreizen naar zijn ballingsoord om hem op den negenden dag te vermoorden . . . [1]) Nu kwamen er vreemde geestelijken, vanwaar weet ik niet, en trachtten de geloovigen te bewegen, een hun voorgelegd schrift te onderteekenen; die weigerde, werd onder politietoezicht geplaatst. Als nu het jaar 1873 aanbrak, begon men reeds met afdeelingen kozakken de ronde te maken en het volk tot onderteekenen te dwingen. Op den zestienden December van dat jaar kwam een hoofdman met 100 kozakken ook in ons district en liet allen voor zich komen, welke kinderen hadden. Een voor een werd hun de vraag gesteld: „Zult gij uw kinderen laten doopen?" (door den pope n. l.) Eenigen beloofden dit, drie echter van ons dorp gaven op die vraag ten antwoord: „Wij weten niet, wáár wij ze zouden laten doopen". Terstond gaf hij zijn soldaten bevel deze drie gevangen te nemen. Zij werden aangegrepen en op den grond geworpen; een soldaat zette zich neder op het hoofd van elk hunner; een tweede op de beenen; aan weerskanten namen er drie

---

[1]) Hier volgen eenige bijzonderheden, reeds vroeger vermeld.

anderen plaats, die een dracht van knoetslagen op de ongelukkigen deden neerkomen, terwijl de aanvoerder daarbij onophoudelijk riep: „Sla toe! ik zal ze wijzen, waar er gedoopt moet worden". Dan moesten de kozakken, die op het hoofd der gemartelden zaten, opstaan en werd dezen gevraagd: „Nu, hebt ge u bedacht?" En op het heldhaftig gegeven ontkennend antwoord, begon de tuchtiging van voren af aan. De standvastige belijders werden ten slotte meer dood dan levend in de gevangenis gesleept. Van woede vervoerd, schreeuwde de aanvoerder den overigen toe: „Op uw knieën gij" ... (hier volgde een om zijn laagheid niet weer te geven scheldwoord). Een gansche gemeente, vier wersten van de onze verwijderd, en vijf van onze gemeente gehoorzaamden, en terwijl wij overigen kalm bleven staan, werden hun de volgende vragen gesteld: „Zweert gij den paus van Rome af, alsmede alle Latijnsche gebruiken in de kerk?" — „Wij zweren ze af", klonk het antwoord. „Van nu af aan", zoo werden zij vermaand, „zult gij de orthodoxe gebruiken in eere houden, uw trouwplechtigheden, doop en begrafenis in de kerk doen plaatsgrijpen! hebt gij het gehoord?" En wederom knikten de afvalligen tot driemaal toe bevestigend. Nu mochten zij naar huis gaan en werd ons de vraag gesteld: „Stemt gij met hen in?" Eenstemmig gaven wij ten antwoord: „Nooit of nimmer". Daarop werden de drie gemartelden wederom te voorschijn gebracht, op een wagen geworpen en naar elders vervoerd; geen onzer durfde afscheid van hen te nemen — aan de kozakken werd het bevel gegeven onze huizen te doorzoeken en alles, wat zij er vinden zouden, mede te nemen. Acht dagen lang duurde de plundering — van alles werden wij beroofd.

Den 26 December kwam de kozakken-aanvoerder met zijne soldaten andermaal in ons dorp, liet ons bijeenroepen en vroeg ons één voor één: „Wilt gij in de kerk gaan?" Als de beurt aan mij kwam, antwoordde ik: „Zeker, ik zal er binnentreden, zoodra weder onze vroegere geestelijken en onze oude gebruiken daar zullen zijn — maar nu in geen geval". Een vuistslag was het antwoord, zoodat het mij groen en geel voor de oogen werd, en met nog zes anderen werd ik in de gevangenis geworpen".

Voeg hierbij, dat, zooals uit andere brieven blijkt, zelfs vrouwen en meisjes niet ontzien werden en van de knoetslagen ruim

hun aandeel ontvingen; dat om de mannen tot afval te bewegen, hun vrouwen en dochters aan het dierlijk geweld der kozakken werden prijsgegeven, en iedere commentaar op deze bekeeringswijze is overbodig — men ziet, reeds twee jaren vóór de zoogenaamde algemeene apostasie werden de hardnekkigsten verwijderd. Een jaar lang vulden zij de verschillende gevangenissen.

„Men hield ons", aldus dezelfde briefschrijver, „een jaar lang gevangen. Iedere week moesten wij twee malen voor onze beulen verschijnen en werden wij aangaande onzen godsdienst ondervraagd. Den 25 December 1874 werden wij ten getale van 267 (waaronder drie vrouwen) naar het gouvernement Chersones verbannen. Drie en dertig waren ons reeds een jaar vroeger daarheen voorgegaan."

Uit de officieele bescheiden, door den Engelschen vice-consul te Cherson aan zijne regeering verzonden, blijkt, dat meer dan 20.000 geunïeerden naar de zuidelijke streken van Rusland werden verbannen. Hun leven daar was betrekkelijk nog dragelijk te noemen. Wel trachtte men door allerlei middelen hen te bekeeren, wel werden zij van iederen godsdienstigen troost beroofd (scapuliers, rozenkranzen, gebedenboeken en daarbij ook menig stuk geld waren hun ontnomen), maar het zou later nog erger worden. In de eerste twee maanden hunner verbanning ontvingen zij dagelijks per hoofd 8 kopeken (ongeveer tien Hollandsche centen), dan echter moesten zij door harden arbeid in hun onderhoud voorzien. Tot aan den Russisch-Turkschen veldtocht mochten zij in de steden wonen, dan echter werden zij geïnterneerd in dorpen. Ook daar hielden de pogingen tot bekeering niet op. Belangwekkende bijzonderheden deelt daaromtrent een verbannene mede, die 10 Febr. 1874 te Siedlec in de gevangenis geworpen en met vele anderen den 25 Dec. naar Chersones overgevoerd was. Hij schrijft o. a.:

„Vijfmaal ben ik naar huis gevlucht, wederom gevangen en teruggebracht, door hooge beambten verhoord en in gevangenissen geworpen. In Kiew voerde men mij achtereenvolgens alle Russische kerken binnen, gaf mij dagelijks een halven roebel, liet mij

eten met monniken en officieren, welke alle pogingen in het werk stelden mij te bekeeren. Men beloofde mij o. a. dat, wanneer ik maar tot het oude Russische geloof overging, mijne kinderen naar Petersburg zouden gezonden worden, om daar te zamen met de kinderen van den Czaar te worden opgevoed".

Al die pogingen schijnen echter vruchteloos geweest te zijn; ten minste de brievenschrijvers gewagen maar van één geval van apostasie [1]). Hun standvastigheid werkte bemoedigend op de in het diocees Chelm achtergebleven broeders. Al heetten deze allen tot de Russische kerk bekeerd, toch bleven zij voortdurend weigeren de ontheiligde kerkgebouwen te betreden en den geestelijken bijstand der popen in te roepen. Nog een middel werd beproefd. Den 15den April 1887 werden de geïnterneerden bij de dorpshoofden geroepen en deed men hun de belofte, dat zij voor zich in alle vrijheid den katholieken godsdienst zouden mogen belijden, mits zij hunne kinderen in het orthodoxe geloof lieten opvoeden. „Wij hebben onze kinderen", zoo luidde het antwoord, „op geen markt gekocht en zullen ze dus ook niet verkoopen aan een vreemd geloof." Nu werd hun een keizerlijk bevelschrift vertoond, krachtens hetwelk, tot straf hunner hard-

[1]) Dit betreft een echtpaar, hetwelk een zoogenaamd Krakausch huwelijk had aangegaan. Zoo werden n.l. de huwelijken genoemd, welke in stilte voor katholieke geestelijken werden aangegaan en vervolgens in de huwelijksregisters te Krakau, in Oostenrijksch Polen, opgeteekend. De Russische regeering beschouwde deze huwelijken als nul en van geener waarde en had daarenboven de wreedheid dergelijke echtparen door verbanning van elkander te scheiden. Zoo was de vrouw van bovengenoemd paar naar Orenburg verbannen, terwijl de man in Polen moest achterblijven. De vrouw bad om haren man, en deze kreeg van de regeering verlof tot haar te gaan, indien hij zich door een pope in den echt liet verbinden. De man stemde toe, en zoodra het huwelijk op deze wijze was voltrokken, werd hun de vrijheid hergeven, maar werden zij ook voortaan beschouwd als behoorende tot de Russische staatskerk, moesten dus bij den pope biechten enz.

nekkigheid, twintig bannelingen uit Chersones met hunne huisgezinnen, welke nog in Siedlec waren, naar het district Orenburg werden verbannen. In Siedlec liet de gouverneur die gezinnen voor zich komen, beproefde nogmaals hen tot afval te brengen, wees hun op de verschrikkelijke gevolgen hunner weigering, de verbanning n.l. naar Orenburg, alles echter te vergeefs. „Gij kunt ons wegvoeren", was het eenstemmig antwoord, „maar van geloof zullen wij niet veranderen."

Zoo werden dan in den nacht van 8 Juni 1887 twintig gezinnen in hunne huizen gevangen genomen. Soldaten drongen er binnen en bevalen den ongelukkigen zich gereed te maken. Onderwijl werden de beelden van de wanden gerukt en met voeten getreden, de gebedenboeken en andere godvruchtige voorwerpen in beslag genomen, en alwat zij bezaten verbeurd verklaard. Niemand, zelfs de naaste verwanten niet, dorst die rampzaligen te naderen of afscheid van hen te nemen. Ten getale van 130 personen, de kinderen medegerekend, werden zij in de gevangenis te Viala opgesloten en daar aan een onderzoek onderworpen, waarbij hun de scapulieren, rozenkransen en alle dergelijke zaken werden ontnomen.

Den Zondag daaraanvolgende voerde men hen, geboeid en onder militair geleide, naar het station. Een ontelbare menigte volgde onder luid gesnik en geween. Niemand echter dorst naderbij te komen. De trein stond gereed; zij werden gepakt in zoogenaamde „zwarte wagens", welke van ijzer traliewerk voorzien waren. Daardoorheen strekten zij de geboeide handen hun vrienden ten afscheid toe. Treffend zijn de woorden, door de rampzaligen daarbij uitgesproken:

„Wij riepen", zoo luidt het in een hunner brieven, „vaarwel, heilige Poolsche grond, dierbaar vaderland, dat ons van onze geboorte af als op de handen hebt gedragen en als een moeder door uwe vruchten hebt gevoed! Wij danken u voor al uwe weldaden, want wij moeten van u scheiden en naar een onbekend land trek-

ken! Vaarwel, heilige Kerk, dierbare en liefdevolle moeder, dank, duizendmaal dank, dat gij ons goedgunstig in uw heiligen schoot onder uwe moederlijke bescherming hebt opgenomen! Vaarwel, geestelijke vaders, wij danken u voor de genade van het heilig geloof, dat wij door uwe handen in den H. Doop hebben ontvangen en waarin wij door uwen mond zijn gesterkt! Vaarwel, gij broeders en zusters, verwanten en vrienden! God vergelde het u, dat gij hierheen zijt gekomen om afscheid van ons te nemen".

Wat hun droefheid nog vergrootte, was, dat zij niet alleen in boevenwagens vervoerd werden. maar daarenboven in gezelschap van allerlei gespuis, aan hetwelk naar Russisch gebruik hoofdhaar en baard op de helft was weggeschoren en van hetwelk zij onderweg veel hadden te verduren. Zoo bereikten zij Smolensk, waar zij opnieuw onderzocht en van alles beroofd werden, wat hun nog te Viala was overgelaten. Dit geschiedde andermaal te Moskau, waar zij acht dagen onder verschrikkelijk lijden in ellendige gevangeniskotten doorbrachten. Van Moskou ging de tocht per spoor naar Nischny-Nowogrod en verder per stoomboot den Wolga af en langs een zijtak naar Perm. Zes weken lang duurde deze vaart in een ongezond klimaat, zoodat allen ziek werden. Van Perm wederom per spoor door het Ural-gebergte naar Ekaterinburg. Hier bezweken drie hunner onder het doorgestane lijden en werden door hunne broeders met „Roomsche woorden" begraven op een kerkhof, voor misdadigers bestemd, wat zij verre verkozen boven het kerkhof, dat ten dienste was der schismatieken. Van Ekaterinburg moesten zij nu gedurende elf dagen te voet een weg afleggen van 226 wersten, tot zij Tschelabinsk bereikten, waar hun één dag rust gegund werd. Na een betrekkelijk korten tocht per wagen, bereikten zij eindelijk de plaats hunner bestemming, het dorpje Butersk, waar de regeering voor ieder hunner een stuk land ter bebouwing had aangewezen.

De bannelingen echter weigerden van dat land bezit te nemen, vooreerst om niet den schijn te hebben, alsof zij van alle recht

op hun eigendom in het vaderland afstand deden en de hoop opgaven daar ooit weder te keeren, en vervolgens, wijl zij niet onder dat slag van misdadigers gerekend wilden worden, welke Rusland als kolonisten naar zijn afgelegen provinciën zendt. Voorloopig werden zij hierover niet lastig gevallen; men verschafte hun onderkomen en een weinig geld, maar maakte te gelijk veel haast met het opbouwen der gemeenschappelijke woningen op het voor hen bestemde land. Niet zoodra waren deze voltooid, of men wierp hen met geweld uit de tot dusver hun toegestane verblijven, laadde het weinig goed, wat zij bezaten, op een wagen en beval hen naar hun nieuw verblijf te trekken. Zij echter weigerden, en als men geweld wilde gebruiken, wierpen zij zich ter aarde en hielden elkander vast omstrengeld, zoodat 80 soldaten niet bij machte waren hen van hun plaats te krijgen. Men ontbood een grootere afdeeling soldaten uit Tschelabinsk. In de acht dagen, welke intusschen verliepen, bleven de bannelingen dag en nacht onder den blooten hemel, en op straffe van 15 roebels was het iedereen verboden, hen op eenigerlei wijze bij te staan. Eindelijk kwam er versterking van ettelijke honderden mannen. Tegen die overmacht waren de rampzaligen niet bestand; zij werden gebonden, op wagens geworpen, tot bloedens toe mishandeld, zoodat een hunner vrouwen er onder bezweek. Bij de woningen aangekomen, werd hun een huiselijk reglement voorgelezen en aan elk gezin een vertrek gewezen, dat met het hoogst noodige gemeubeld was en met den naam van het gezin prijkte. De bannelingen volhardden echter bij hun weigering om die woningen in bezit te nemen, zij bleven op den grond liggen, zooals zij van de wagens waren afgeworpen, zoodat men, ten einde raad, hen aan hun lot overliet en slechts een kleine afdeeling soldaten ter bewaking deed achterblijven. Na veertien dagen werden deze het wachten moede en gingen henen. Nu beproefden de bannelingen tot drie malen toe te ontvluchten, wat echter een hopeloos werk

bleef. Hun beroep op den gouverneur van Orenburg had slechts ten gevolge, dat deze zich verwaardigde naar hunne klachten te komen luisteren en tot troost eenige harde woorden toe te voegen. „Waarom martelt men ons toch zoo?" vroegen zij den gouverneur, „ach doodt ons liever of zendt ons naar de Katorgi" (de bergwerken in Siberië). „Gij hebt hier Katorgi genoeg en ge geeft ons meer te doen dan heel Polen. 't Was ons gemakkelijker Plewna in te nemen dan uwen tegenstand te overwinnen." Met dit antwoord draaide hij hun den rug toe. Zoo brachten de ongelukkigen van 13 Juni tot 8 September (1888) hun dagen en nachten in de open lucht door. Zij hadden aanvankelijk tenten van zeildoek gespannen, maar deze werden door de gerechtsdienaars verbrand; zij moesten leven van de aalmoezen, welke de bewoners dier streken hun nu en dan uit medelijden gaven; geen wonder dus dat twaalf hunner in dien tijd door hongertyphus omkwamen. Ook deze begroeven zij zonder bijstand der popen „met Roomsche woorden", zooals zij dit in hun brieven uitdrukken.

De winter kwam, en nu werden zij in verschillende dorpen onder dak gebracht, zoo echter dat het eene gezin minstens 30 kilometer van het andere was verwijderd. Ook hier hadden zij een kommervol bestaan. De dorpelingen zelve waren arm en konden dus weinig bijstand bieden; de voortdurende mislukking van den oogst deed er het gebrek ten toppunt stijgen. En niettegenstaande dit alles weigerden zij den geldelijken onderstand, door de regeering in het jaar 1890 hun geboden. Het was niet veel, ongeveer zes centen daags per persoon, kinderen en meer dan zestigjarigen uitgesloten. Daarvoor moesten zij echter ontvangstbewijzen teekenen. Nu had men reeds 20 jaren lang beproefd hun handteekening te verkrijgen, zoodat zij hier een list vreesden en heldhaftig liever van allen onderstand afzagen dan der regeering ook maar een schijnbewijs van hunnen afval in handen te geven.

Intusschen hadden zij nieuwe deelgenooten in hun droevig lot gekregen; de Russische regeering ging voort met op haar manier bekeeringen te maken. Zoo waren in 1888 wederom twintig huisgezinnen uit hetzelfde diocees, op dezelfde wijze en bijna langs denzelfden weg naar het ballingsoord vervoerd. Vier gezinnen waren voor het district Orenburg bestemd; zeven weken lang liet men hen, en daaronder ook vrouwen en kinderen, te voet voorttrekken tot Tschelabinsk, vanwaar zij per wagen nog 200 wersten in oostelijke richting vervoerd werden. De hoofden dier gezinnen, tot dusverre bannelingen in Chersones, werden vandaar eveneens overgebracht naar het district Orenburg. Onder hen was een grijsaard van twee en zeventig jaren; drie maanden moest hij reizen en daarvan 46 dagen te voet, om eindelijk na een veertienjarige scheiding zijn kinderen en kindskinderen te midden van een woest land in de uiterste ellende weder te zien. Daar ook de laatstaangekomenen standvastig bleven in hun geloof en men onderwijl te Petersburg in kennis was gesteld van het passieve verzet der bannelingen, gewerden den districtsbestuurders strengere orders. Zooveel mogelijk van elkaar verwijderd, werden de verbannen gezinnen in afzonderlijke dorpen geplaatst, daar, waar een Russische kerk was; zij stonden onder politietoezicht en het was streng verboden hen eenigen bijstand te geven. Zij moesten door het uiterste gebrek gedwongen worden tot toegeven, en vooral de Russische pope moest trachten hen te bekeeren. Een der bannelingen schrijft hierover:

„Een Russische pope treedt bij ons binnen en zegt ons dagelijks een brood toe, als wij in zijn kerk willen komen. Wij echter antwoorden hem: „Wij hebben zonder eenigen spijt het verlies van duizenden geleden en zijn toch geen Russische kerk binnengetreden. En zoudt gij nu ons, alsof wij kleine kinderen zijn, met een brood willen paaien!"

Uit den brief van een tweede blijkt, aan welke goede handen het bekeeringewerk is toevertrouwd:

„Den 27 November 1889 had er bij ons iets bijzonders plaats. De pope uit ons dorp werd naar een ander dorp, op twintig wersten afstand, bij een stervende geroepen. Daar aangekomen, was de zieke reeds overleden. Schoon hij de heilige teerspijze bij zich had, gaf hij zich aan een afschuwelijke dronkenschap over. Teruggekomen ging hij niet naar de kerk, maar trad bij ons binnen en knoopte een gesprek aan. De lederen zak, waarin de bus met de H. Communie, legde hij naast zich op een kist. Zijn voerman nam echter den zak en borg dezen op in zijn jas. De pope begon nu ons te overreden in zijn kerk te komen, beloofde ons iederen dag een brood en heeft nog over vele andere zaken gesproken, want hij was bovenmate dronken".

De Russische popen in het algemeen, en vooral zij, die in de ballingsoorden zich bevinden, zijn niet geschikt om eerbied en vertrouwen voor hun kerk in te boezemen. Bijna allen zijn zij verslaafd aan den drank en zeer hebzuchtig, zoodat de Russen zelve, om de mate van iemands hebzucht aan te geven, gewoon zijn te zeggen: „Hij heeft de oogen van een pope". In een der brieven staat dan ook het volgende te lezen:

„Als iemand ernstig ziek wordt, ontvangt hij het laatste oliesel. Daarvoor koopt de pope in een winkel wat olie en brandewijn, mengt het dooreen en dient daarmede het sacrament toe, maar eischt eerst een roebel er voor. Kan de zieke uit armoede niet betalen, dan weigert de pope hem het sacrament, ja wil hem niet eens biecht hooren. Wordt er een huwelijk gesloten, dan komt de pope aan huis het inzegenen, voor geld natuurlijk, bedrinkt zich dan als een ... en wordt een mikpunt van spot voor de bruiloftsgasten".

Wat de bannelingen hier melden, wordt bevestigd door verschillende schrijvers, welke van Russische toestanden goed op de hoogte zijn. Leroy-Beaulieu o. a. heeft uitvoerig gehandeld over de hebzucht van den pope en geeft daarbij vermakelijke staaltjes, welke als anecdoten de ronde doen onder de Russen zelve. Onder meer komt een boer bij zijn pope het verlof vragen in een andere parochie te mogen trouwen. Goed, antwoordt de pope, maar hebt gij wel berekend, welk een schade uw vertrek voor mij is? Vooreerst: ik zou u getrouwd hebben, dat is zooveel

roebels. Vervolgens: gij krijgt kinderen, stellen wij: zeven, d.i. zeven doopsels; wederom zooveel roebels. Niet al uw kinderen zullen blijven leven; zeggen wij, dat er drie zullen sterven — zij moeten toch begraven worden. Uw andere kinderen zullen trouwen, dat zijn wederom vier huwelijken. „Maar vadertje", antwoordt de boer, „ge zijt reeds zoo oud: gij kunt al lang dood zijn, vóór dit alles geschiedt". — „Zeker, mijn vriend", herneemt de waardige bedienaar, „wij zijn allen sterfelijk, en daarom zal ik u maar tien roebels vragen voor het verlof."

Nog een ergerlijk geval van dronkenschap vinden wij vermeld in bovengenoemden brief:

„Op zekeren Zondag begon de pope den hoogdienst, maar in zeer beschonken toestand; als een weinig later zijn stem zweeg en de lieden verwonderd opkeken, zagen zij hem als een dier op den grond liggen. Menigmaal gebeurt het, dat een pope op Zondag den hoogdienst begint, doch zoo beschonken is, dat een andere ze moet voortzetten. En dan verlangt men nog van ons, dat wij tot zulk een kerk zullen overgaan!"

Men ziet, van den kant der Russische priesters is het gevaar voor verleiding niet groot. In dit opzicht rekent de regeering buiten den waard. Ook het uithongerings-systeem zal niet baten. De bannelingen hebben getoond, alles voor hun dierbaar geloof veil te hebben. „O mijn God", roept een hunner uit, „van welk een onschatbare waarde is toch ons katholieke geloof en hoe schrikwekkend moet het den boozen geest niet toeschijnen, dat hij ons daarvoor zooveel leed aandoet en zoo onophoudelijk beproeft ons ervan los te scheuren. Dat verhoede echter God in Zijn eindelooze barmhartigheid." Daarenboven zijn hun noodkreten gehoord door vrienden in het buitenland, die op allerlei wijze pogen verzachting in hun ellende te brengen.

Met alle recht mochten wij zeggen, dat de katholiekenvervolgingen in Rusland die van Nero's tijden evenaren. Op het einde

onzer zoogenaamde humane en liberale eeuw moesten zij in een beschaafd land als een onmogelijkheid beschouwd worden; zij werpen dan ook een onuitwischbare schandvlek op de mannen, welke zulke gruwelen laten voortbestaan. Waarlijk men behoeft niet alleen de oogen vol medelijden te richten naar het onbeschaafde Afrika, waar arme zwarten door gewetenlooze slavenjagers naar de kusten ter slavenmarkt gezweept worden; ook in het beschaafde Europa wordt menige lange en bange weg afgeteekend door het bloed der edelste zonen van een edel volk. En wanneer wij dan, zooals een paar maanden geleden, in de couranten het lakonieke bericht lezen, dat de Czaar aller Russen wederom een katholieke provincie van zijn rijk verklaart als tot den schismatieken godsdienst te zijn overgegaan, dan weten wij nu wat een zee van ellende daardoor wordt uitgestort over een volk, dat zich overgelukkig gevoelde in zijn aloud geloof, wat een bloed en tranen zulk een verklaring aan de rampzalige slachtoffers zal kosten. Maar even zeker kunnen wij er van wezen, dat met dat keizerlijk besluit andermaal een nieuwe reeks van geloofshelden is opgestaan, van helden, welke hun broeders der eerste eeuwen in kracht en moed evenaren, zoo niet overtreffen. Wat toch beteekent het lijden van enkele oogenblikken of dagen zelfs, in vergelijking van die zedelijke en lichamelijke folteringen, nu meer dan twintig lange jaren verdragen. Gods hand rust zwaar op het ongelukkige en toch zoo edele Polen. Wie zal Zijn raadsbesluiten doorgronden? Is het de straf voor de zonden van vroegere dagen? Of zal ook hier wederom het bloed der martelaren het zaad der Christenen zijn? Zal de glans van onbuigbare trouw en onwankelbaren geloofsmoed eenmaal de nevelen verdringen en een helder licht doen opgaan over het sinds eeuwen in dwaling en zedenbederf verzinkende Rusland? Schieten misschien niet nu reeds in Siberië's eindelooze en woeste steppen de zaadjes op, die oog en hart verkwikken der scharen, welke troosteloos daar hun ellendig bestaan voortsleepen?

„Waren onze priesters hier", zoo schrijft een der bannelingen, „in den loop van een jaar zouden allen katholiek zijn. De menschen hier weten nog iets van den Paus, dat hij de plaatsbekleeder van Christus is; zij zeggen: „Ja, de Paus van Rome is de heilige Vader. Hij wordt door God verlicht. Bij afnemende maan is hij oud, bij nieuwe maan jong [1]). Onze voorouders leefden eens onder zijn bestuur, maar zij hebben zich losgerukt en daarom zijn wij in zoovele sekten verdeeld". En als wij hun dan spreken over den Paus, onze geestelijken en hunne leeringen, dan roepen zij uit: „Wat is het toch schoon bij u! Maar pas op: de pope heeft iets gemerkt van onze gesprekken en gedreigd ons voor het gerecht te brengen en dan zoudt gij nog dieper Siberië in gezonden worden". Ik moet dus voorzichtig zijn. Het is hun verboden met ons te spreken".

Zoo zijn die arme, van alles beroofde, aan alles behoefte hebbende bannelingen aan de uiteinden van het Ural-gebergte nog gevaarlijk voor de Russische staatskerk. Voorwaar een schitterende getuigenis wordt hun zoo door de regeering geschonken. Een kerk, welke zulke geloofsgetuigen voortbrengt, geeft in hen getuigenis van de bovennatuurlijke kracht, die in haar leeft.

Niet alleen echter voor Rusland, niet alleen voor alle dwalenden, schijnen die bannelingen in Gods plannen een lichtend voorbeeld te moeten zijn, ook menigen katholiek onzer dagen maken zij beschaamd. Vergelijk de onverschilligheid van velen dezer bij de alles ten offer brengende liefde dier geloofsgetuigen, welke liever alles prijsgeven en een vreugdeloos, een kommervol bestaan verkiezen boven het verlies van het kostbaarste goed, van hun geloof.

Hoe ondoorgrondelijk echter Gods raadsbesluiten ook mogen wezen, dit ééne staat zeker vast, dat de heldhaftige kinderen van

---

[1]) Gevraagd, welke beteekenis deze uitdrukking heeft, gaf de schrijver in een volgenden brief deze verklaring: „Daarmede willen zij zeggen, dat de macht des Pausen zich steeds vernieuwt en eeuwig duurt".

Polen, welke zonder naar Gods plannen te vragen, blijmoedig alles ten offer gebracht hebben voor hun geloof, hun overgroot loon niet zullen missen. En al moge de aarde hun geen andere verlossing uit hunne ellenden aanbieden dan den dood, eenmaal zullen ook zij met zooveel millioenen bloedgetuigen hunne vervolgers hooren verkondigen: „Wij onzinnigen! Hun leven beschouwden wij als een dwaasheid, hun einde zonder eer. Ziet! hoe zij nu geteld worden onder de kinderen Gods en hun verblijf is te midden der heiligen".

Ch. van Dillen.

BOEKBEOORDEELING.

EENIGE APOLOGETISCHE WERKEN UIT DEN LAATSTEN TIJD.

„Roomsch verweer" tegenover aanvallen van verschillende zijden is er altijd noodig geweest en aan apologeten heeft het nooit ontbroken. Maar elke dwaling, welke bestreden, elk goed recht, dat verdedigd moet worden, eischt eene andere slagorde, terwijl de vaardigheid van hem, die zich ten strijde aangordt, niet zonder invloed is op de keuze der wapenen. Van daar eene groote verscheidenheid van apologetische werken. Wij willen er eenige, die wij, 't eene vóór 't andere ná, gelezen hebben, met een enkel woordje bespreken, niet om er een afdoend oordeel over te vellen, maar om den lezer bij de keuze eener apologie behulpzaam te zijn. In onze dagen, waarin zoowel de „wetenschap om der wetenschap wille" in de gehoorzalen als de gepopulariseerde wetenschap in brochuren, tijdschriften en lezingen, zeer offensief tegen de Roomsche Kerk te werk gaat en er buitendien nog af en toe met de versleten wapens van Luther en Calvijn gerammeld wordt, is de keuze van een verdediger, onder wiens hoede men zich veilig gevoelt, niet slechts nuttig maar noodzakelijk.

Aan 't vaderland de eer! en daarom plaatsen wij de *Summa apologetica* van pater de Groot bovenaan. Eene welversneden pen heeft dit werk reeds in *De Katholiek* besproken en wij kunnen er dus gevoegelijk het zwijgen toe doen, maar wij wenschen toch, dat het bescheiden, al te bescheiden verlangen van den geleerden schrijver: „sacrorum alumnos adjuvare" voor *alle* alumni in vervulling ga, niet slechts om de innerlijke waarde van het werk, maar ook in de hoop, dat het genieten van een boek „ad mentem S. Thomae" den lust moge wekken om den meester zelven te bestudeeren.

Het in 't Latijn geschreven werk van pater de Groot, dat de instelling, de kenteekenen, het bestuur der Kerk uit elkander zet en tegen de voornaamste opwerpingen verdedigt is hoofdzakelijk voor den priester en den seminarist bestemd en vindt zijne noodzakelijke voortzetting in de verdere theologische studiën. Voor ontwikkelde leeken en voor studenten, welke nog geene Latijnsche boeken kunnen verduwen, is de *Apologie* van Devivier [1]) een geschikt werk. Van lateren datum (1890) dan het bij velen bekende en om zijne degelijke beknoptheid en fraaien vorm beminde boekje van pastoor Kaag: *Het Christendom in zijn waarheid en schoonheid* (naar Schouppe) houdt de apologie van Devivier ook meer rekening met de moderne dwalingen. Wij vinden het echter jammer, dat de schrijver zijn werk niet begonnen heeft met eene degelijke verhandeling over den aard en het wezen van den mensch en wellicht daarom ook de moderne wanbegrippen over de rede en den wil minder ter sprake heeft gebracht. 't Is waar, voor de leerlingen onzer klein-seminaries wordt deze leemte wel aangevuld; 't boek is echter niet voor hen alleen geschreven, maar is blijkens de achttien bisschoppelijke goedkeuringen en aanprijzingen voor velen geschikt.

In dispositie gelijkt Devivier's werk op den *Cours d'apologétique* van Rutten, maar terwijl deze vragenderwijs te werk gaat, levert gene eene doorloopende lektuur. Bij Devivier is het hoofdstuk „Kerk en beschaving", dat bij Rutten te omvangrijk is, tot een normale lengte teruggebracht, maar bij Rutten vinden we de uiteenzetting over het wezen des menschen, welke bij Devivier ontbreekt. Beide werken geven als bijvoegsel eenige der oude, maar helaas! altijd nieuwe geschiedkundige geschilpunten.

Uitsluitend van historisch-apologetischen aard is de *Geschiedvervalsching*, door „drie vrienden der waarheid" bewerkt en door drie andere vertaald of in een Nederlandsch kleed gestoken. 't Is geene vertaling slechts, want in de plaats van enkele geschiedkundige dwalingen, die meer in 't bijzonder op Duitschen bodem groeien, zijn er andere besproken, die voor ons, Nederlanders, van meer belang zijn.

---

[1]) Onlangs in 't Nederlandsch vertaald onder den titel: *Apologie des Christendoms.*

Een apologie, maar in geheel anderen vorm, is ook het werk van pater Hammerstein, onlangs vertaald onder den titel: *Edgar, of van het ongeloof tot de volle waarheid*, een bekeeringsgeschiedenis, waarin op degelijke en boeiende wijze de voornaamste opwerpingen van onze dagen ter sprake gebracht worden.

Wij zeiden, dat er nog af en toe met de verroeste wapens van Luther en Kalvijn gerammeld wordt. Aan hen, die in de gelegenheid zijn dit wapengekletter te hooren, bevelen wij als sourdine *Der Katholicismus* van Dr. Vosen. Niet alsof Vosen eene volledige apologie leverde — welk boek is overigens volledig — maar zijn op kalmen, bezadigden toon geschreven werk, licht de voornaamste geschilpunten tusschen katholieke en niet-katholieke christenen toe en strijdt voor de waarheid zonder kwetsend te worden voor den tegenstander. Voor hen, die de oudere uitgave van Vosen kennen, zij hierbij gevoegd, dat in de nieuwe bewerking verschillende onjuistheden verbeterd zijn. Van denzelfden schrijver bestaat, eveneens in verbeterde uitgave, eene demonstratio christiana *Das Christenthum*, die zich eveneens door kalme bezadigdheid onderscheidt.

Eene apologie zoowel van het Christendom als van het Katholicisme is niet mogelijk zonder de bestrijding der dwalingen, welke in den naam der natuurwetenschappen worden verkondigd. Al de werken, welke wij noemden, voeren dan ook dien strijd in meerdere of mindere mate. Een Fransch apologeet, prof. Duilhé de Saint-Projet houdt zich in zijn *Apologie scientifique* (Duitsche vertaling van Braig) bijna uitsluitend daarmee bezig. De schrijver begint altijd met in de verschillende afdeelingen (kosmologie, biologie enz.) duidelijk voorop te stellen, wat in deze geloofspunt, wat zekere wetenschappelijke waarheid is; daardoor wordt het gemakkelijk in te zien, dat er tusschen de zekerheid des geloofs en de zekerheid der wetenschap geen conflict bestaat. Wij betreuren het, dat die scherpe afbakening in het hoofdstuk „Anthropologie" eenigszins ontbreekt. Ook de lijvige apologie van Weiss (5 dikke deelen) evenals de herdrukte werken van Hettinger: *Der Beweis des Christenthums* (2 dl.) en *Die Dogmen des Christenthums* (3 dl.) houden rekening met hetgeen men de ontwikkeling der wetenschap belieft te noemen en verdedigen de katholieke leer zoowel tegen de natuurwetenschappelijke als de staathuishoudkundige dwalingen. Hettinger's geschriften zijn overigens bekend ook wegens den vorm, waarin zij gegoten zijn.

Meer in 't bijzonder met de eerste hoofdstukken des Bijbels houden zich bezig: Pfaff [1]), wiens *Schöpfungsgeschichte* en *Die Entwickelung der Welt* van blijvende waarde zijn, al is sedert hun verschijnen de kennis der geologie zeer vermeerderd, Ardouin *(Cosmogonie, Geologie)*, met wiens meeningen wij 't echter niet in allen deele eens kunnen zijn, en anderen.

„Als gij Moses geloofdet, zoudt gij ook in Mij gelooven, want van Mij heeft Moses gesproken" is wel de reden, waarom elke nieuwe wetenschap, welke 't hoofd opsteekt, zich haast Moses tot een leugenprofeet te verklaren, maar tevens de oorzaak, waarom van geloovige zijde bekwame kampioenen de feiten, in 't Oude Testament vermeld, verdedigen en verklaren. Wat de zooeven genoemde voor het natuurkundig gedeelte doen, dat verrichten Vigouroux *(La Bible et les découvertes modernes, La critique rationaliste)*, Kaulen *(Assyrien und Babylonien)* voor het geschiedkundig gedeelte, en de *Dictionnaire de la Bible*, die onder leiding van Vigouroux wordt uitgegeven, belooft, volgens de eerste afleveringen, een werk te worden, dat op de hoogte van zijn tijd zal staan.

Aan handboeken, welke door jongelieden van eenige ontwikkeling met vrucht gelezen, of beter, bestudeerd zullen worden, noemen wij behalve de reeds aangehaalde van Rutten en Devivier nog: Gutberlet's *Apologetik*, die „de omnibus aliquid" bevat zonder daarom, dank zij de bekende degelijkheid van den schrijver, „de toto nihil" te geven, en Cauly's *Cours d'instruction*, die evenals Gutberlet „multa" levert maar minder „multum".

Ons vaderland heeft hoofdzakelijk vertalingen van apologetische werken voortgebracht. Bij de reeds aangehaalde voegen wij in het voorbijgaan nog de vertaling van Reusch *Bibel und Natur*. Met zooveel te meer genoegen wijzen wij daarom op een paar oorspronkelijke werkjes. Een vaderlandsch verweer tegen Kuenen's pentateuch-critiek schonk ons prof. Schets van Hoeven in zijn degelijk historisch-critisch onderzoek, dat eerst in dit tijdschrift verscheen en afzonderlijk is uitgegeven. Van meer algemeenen aard zijn: *Het geloof van den Christen* door pater van Gestel, en: *God, Christendom en*

---

[1]) Pfaff is niet katholiek maar blijkbaar een geloovig protestant en in zijne wetenschappelijke verdediging van het scheppingsverhaal neemt hij hetzelfde standpunt in als wij.

Kerk van D. Sloet. Pater van Gestel S. J. heeft gemeend aan den vermeerderden herdruk van zijn *Schat des geloofs* een nieuwen titel te moeten geven. Wij hadden den vroegeren titel liever behouden. Door het ernstige woord van den schrijver hadden wij dien schat in zijn wezen en in zijn waarde leeren kennen, hoogachten en bewaren, en wanneer nu pater van Gestel ons met meer nadruk op de gevaren wijst, die onze schat te duchten heeft, dan blijft zijn werk ons dierbaar, juist omdat het, aan zijn ouden titel trouw, ons vooral leert, welke *schat* ons geloof is en moet blijven. Het boekje van den Eerw. Heer Sloet „zou gaarne gelezen worden". Nu! daarvoor is gezorgd; het leest inderdaad prettig, niet slechts wegens zijne taal maar ook en meer nog wegens zijn rijken inhoud. Het geloof is een schat, zegt pater van Gestel, een geschenk der genade, dat ge kunt en moet aannemen en dat u troost en geluk zal brengen — het geloof staat in de wereld als een feit, een voldongen feit, zegt de Eerw. Heer Sloet en het staat er krachtens goddelijk recht en zijn bestaan is ook wetenschappelijk gerechtvaardigd. Het geloof is redelijk, argumenteert de eerste — het geloof is redelijk, en de moderne wetenschap, welke dit loochent, vangt een twist aan, welke op hare eigen beschaming uitloopt, betoogt de laatste, en wij mogen den Eerw. Heer Sloet den lof niet onthouden, dat hij degelijk kennis genomen heeft van de nieuwe en ook van de nieuwerwetsche theorieën. De schrijver houde het ons ten goede, dat wij niet begrijpen, waarom hij (bl. 54) de eigenschappen van de atomen zoo innig aan den lichamelijken vorm dier deeltjes wil binden; met „vorm", door „forma" vertaald, zou hij allicht verder komen. Beide werken, zoowel dat van van Gestel als dat van Sloet — en ons dunkt, dat die twee bij elkander behooren en moeten gelezen worden, liefst met de *Summa apologetica* als „Dritter im Bunde" — zullen behalve in de handen van „R. K. onderwijzers en studenten" of in die van „ontwikkelde leeken" ook nut stichten in andere handen.

R. K.

Leo XIII, door Dr. H. J. A. M. Schaepman. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink, 1893.

Toen in de eerste maanden van dit jaar het gouden feest van Paus Leo's episcopaat over de geheele wereld met geestdrift gevierd werd, is onder het groot aantal gelegenheidsgeschriften een levensbeeld van Leo XIII verschenen, dat geteekend is door Dr. Schaepman en een geheel eigene plaats inneemt. Opgeluisterd door een fraai portret des Pausen, is het opgenomen in de bekende reeks: *Mannen van beteekenis in onze dagen* — een gezelschap van zeer gemengden aard — die onder redactie van Dr. E. D. Pijzel te Haarlem wordt uitgegeven.

Waarom wij aan dit merkwaardig kunstwerk eerst thans en thans nóg eene bespreking wijden? Gedeeltelijk omdat wij meenden, dat een kleine opruiming onder de gelegenheidsschriften, die het monumentale stuk omgaven, met voordeel kon afgewacht worden, gedeeltelijk omdat wij tegen eene bespreking met verklaarbaren schroom opzagen en nog opzien, uit vrees van in fragmenten te verbrokkelen wat uit één stuk met forsche handgrepen geboetseerd is en in zijn geheel moet genoten worden. Liever hadden wij eene waardeering van een andere hand dan de onze aangeboden. Maar nu onze pogingen bij anderen vergeefs zijn geweest, meenen we het zwijgen, ook tegenover onze lezers, niet langer te kunnen verantwoorden.

Inmiddels is deze karakterschets — onder den titel: *Leo XIII, ein Character- und Zeitbild* — door den gunstig bekenden schrijver, die zich L. v. Heemstede teekent, in het Duitsch vertaald, en Mgr. Dr. Fr. Hülskamp, die deze uitgave ook van een inleidend woord voorzag, zegt in zijn *Literarischer Handweiser* (1893, S. 302) o. a. het volgende daarvan: „Dit karakterbeeld verschijnt eerst na onze „talrijke Leo-jubelschriften in het licht, maar het verdient naast „deze nog volkomen zijne plaats. Want 't is juist geen van de vele „Leo-boekjes, waarvan er altoos twaalf of ook wel dertien in een „dozijn gaan, maar het staat onbetwistbaar eenig in zijne soort „op zich zélf, door en door verschillend van al de overige behande„lingen derzelfde stof, die mij onder de oogen zijn gekomen. Voor „de allerbreedste kringen van het katholieke volk is het niet ge„schreven; maar denkende en ontwikkelde lezers, die aan het „kerkelijk leven deelnemen en de beweging der geesten in het „heden en in het verleden belangstellend gadeslaan, zullen er groot „genoegen in vinden en zullen ook zeker — wanneer zij slechts

„beginnen te lezen — niet ophouden, voor zij de laatste bladzijde „hebben omgeslagen".

Deze waardeering is, dunkt ons, even juist als eigenaardig. Onder de grootere en kleinere werken hier en elders, die Paus Leo XIII ten onderwerp hebben, staan deze 52 bladzijden klein-octavo geheel op zich zelf en alleen. In een zoo beperkte ruimte geven zij een stuk geschiedenis in het groot. Daar rijst niet enkel het levensbeeld van een groot man voor onze oogen, maar dat beeld treedt in zijn volle grootheid te voorschijn op de meesterlijke schets van een „veelbewogen en geweldigen tijd, een tijd van worsteling, vernieling, herschepping". Paus Leo XIII heeft bijna de geheele negentiende eeuw doorleefd, worstelend met de gevolgen van de voorgaande, de toekomstige voorbereidend, en er is diepte en vergezicht genoeg in het tafereel om een ruim uitzicht naar alle zijden te openen. Bij de wisselingen, die dit rijke leven aanbiedt, worden telkens de verschillende toestanden en omstandigheden in korte, geestrijke schetsen samengevat, en op dien bewegelijken achtergrond van plaats en omgeving treedt altoos dezelfde edele gestalte naar voren, hoog en fijn van geest, bezadigd maar onverzettelijk van karakter, grootmoedig en ruim van opvatting in zijn streven. Er is hier niet gepeuterd als aan een mozaïek van welgekozen steentjes, die gezamenlijk een verrassende gelijkenis vertoonen; 't is niet enkel een ordelijke aaneenschakeling van feiten en gebeurtenissen zooals de geschiedbeschrijving, waaraan wij gewoon zijn; maar er is met groote en forsche streken gewerkt, die dadelijk het karakter aangeven, de onderdeelen in hun eigen licht en relief laten uitkomen, en bovenal de wonderbare toovermacht der kunst hebben om in de doode stof het leven vast te leggen en tevens vrij te laten opademen. Kleine trekjes, intieme bijzonderheden worden niet versmaad, maar zij worden zoo aangebracht, dat de lezer ze niet voor klein kan houden. Het geheel tintelt van het bezielde leven des geestes en der kunst, en is in een stijl vervat, zoo zinrijk en mannelijk krachtig — ver boven halfvolwassen geweld — als maar zelden in het Nederlandsch van onze haastige dagen te genieten wordt gegeven. Eén voorbehoud echter. Wie geen roomsche lectuur kan verdragen zal voorzichtig doen met deze bladzijden ongeopend te laten; want ofschoon de levensbeschrijving in een neutrale reeks werd opgenomen, is toch geen enkel woord daarin neutraal; zij is eenvoudig weg uit één stuk roomsch.

Wenschen onze lezers na deze algemeenheden eenige nadere bijzonderheden? Wij mogen te minder weigeren daaraan te voldoen, omdat het geschrift, door de wijze waarop het verschenen is, in onze kringen niet zoo algemeen verspreid is als het, vertrouwen we, bij nadere kennismaking zal worden.

Eenige weinige regels, de allereerste, vermelden in lapidair-stijl de voorname data van dit leven eenvoudig achtereen. Daarna lezen wij:

„Binnen deze schijnbaar rustige en eenvoudige lijnen beweegt „zich een schoon en groot leven. Voor wie de jaarcijfers gadeslaat „houden de lijnen op rustig en eenvoudig te zijn. Zij omvatten in „den vollen zin niet een grootsch tijdgewricht, maar een grootschen „tijd, veelbewogen en geweldig, een tijd van worsteling, vernieling, „herschepping".

Wat ons zal aangeboden worden staat hiermede vast.

De eerste jaren kunnen, meent ge, weinig belangrijks nog aanbieden. Inderdaad, de gebeurtenissen gaan niet boven het gewone uit. De knaap Joachim Vincent Pecci maakt zijne klassieke studiën naar hetzelfde proefhoudende stelsel, dat vele anderen voor en na heeft gevormd. Maar de „schoone tucht des geestes, zonder welke ordelijke, harmonische wetenschap niet bestaat", levert toch voor dezen student nog iets meer op dan de vaardigheid om fraai Latijn te schrijven: „De vaste wetten, die de vlucht van den adelaar zoo „majestueus, den dans der sterren zoo wonderbaar maken, zijn zoo „in hare soort de wetten geworden van zijn geheele bestaan". — Op jeugdigen leeftijd heeft hij het verlies eener teeder beminde moeder te betreuren, een groote, diepe smart, die menig kinderhart doet bloeden. Maar deze veertienjarige laat zich voortaan, in plaats van Vincenzo, Joachim noemen: „Geen andere zou den naam, „waarmede de moeder hem liefkoosde en, in vromen eenvoud, onder „de schuts van St. Vincentius Ferrerius stelde, meer bezigen". — Met duizenden woont de edelknaap het luisterrijk jubileum bij, dat Paus Leo XII bij zijne troonsbestijging uitschreef. Maar deelneming aan al de oefeningen en plechtigheden zegt hier veel te weinig: „Zij versterkten hem in zijn vroom vertrouwen op de kracht van „het gebed en de tusschenkomst des Heeren; zij doordrongen zijn „ziel van de grootsche gedachte, die aan dat alles ten gronde ligt:

„de vereeniging van geheel de wereld tot één berouw over de „zonden, tot één bede om bijstand en genade, tot één daad van „geloof en hoop en liefde. Hij zag de pelgrims komen van heinde „en ver, ieder biddende in zijn taal, allen biddende ééne bede; „voor zijn rein gemoed en zijn helderen geest werd deze wonder- „bare gemeenschap het alles beheerschende feit". — De jongeling voltooit met uitstekend gevolg zijne studiën te Rome. Het feit is niet eenig. Maar wat het voor dezen beteekende? Ziehier: „Door „zijne schitterende studiën werd hij in steeds wijder kring bekend „en vond hij onder de ouderen en hoogeren steeds meer vrienden. „In dit opzicht is Rome de éénige stad. Nergens ter wereld vindt „men een school van het leven als deze. Hier arbeiden of rusten „de mannen, die talent, wetenschap, ondervinding met meerderen „gemeen mogen hebben, al worden zij ook daarin door weinigen „overtroffen, maar, die aan dit alles nog eene verheven eigenschap „paren, deze: van alle dingen uit de hoogte en onder hooger licht „te zien. Zeker ook te Rome vindt men allerlei kleine dingen: „ijdelheid, ijverzucht, bekrompen eigenwaan. Maar even als de „groote monumenten der oudheid, de triomfbogen, de zegezuilen, „de tempels steeds uit het stof en het puin der eeuwen hun weêr- „galooze schoonheid verheffen, zoo stijgen altijd uit de dwarreling „der menschelijkheden te Rome de adel van het karakter en de „grootheid der ziel onoverwonnen omhoog. De eeuwige stad is de „stad der grootheden, groote dingen en groote mannen. Deze groote „mannen zijn zóó groot, dat zij niet bij hun grootheid de wacht „behoeven te houden. Zij zijn toegankelijk en mededeelzaam; deze „fijne waarnemers geven hun mededeelingen ten beste met den „grootsten eenvoud en deze groote zwijgers hebben geen geheimen. „Gewichtige houdingen passen niet bij hun kracht en de zwaarste „aangelegenheden behandelen zij op den rustigen toon van lieden, „die bij alle onverdroten werkzaamheid gelooven in den God, die „over de musschen op de daken waakt. Voor de jongeren zijn „deze veteranen van het Roomsche Rome echte vaders. Zij hebben „voor hen meer over dan men bij het eerste ontvangen beseffen „kan. Met vriendelijke zorg volgen, bemoedigen, steunen zij den „jongen man. Zonder er een woord van te reppen leeren zij hem „metterdaad eenvoudig groot te zijn, niets meer".

Zoo worden ons in de voorbereidende jaren de voorboden van de

dingen der toekomst aangewezen, en wanneer thans Joachim Pecci den openbaren dienst der Kerk in het priesterschap ten levenstaak kiest, als „ten volle ontwikkeld man", toegerust met „de twee wezenlijke gaven, de onmisbare talenten: heiligheid en wetenschap", dan zijn we behoorlijk voorbereid om de ontwikkeling van een „schoon en groot" leven te verwachten.

Vrij snel volgen aanvankelijk de wisselingen elkander. Wij zien den jeugdigen delegaat van Gregorius XVI eerst in Beneventum, weldra in Perugia aan het werk, strikt rechtvaardig, vast van besluit en hand, bezorgd voor geestelijke en stoffelijke behoeften. Binnen weinige jaren volgt de nuntiatuur te Brussel. Deze wordt ingeleid door een geestrijke en diep doordringende schets van de strijdige elementen, waaruit het jeugdige koninkrijk België in het levenslicht was verschenen, en van de woelige ontwikkelingstoestanden, waarin het opgroeide. Koning Leopold I van Saksen-Coburg had de constitutioneele voogdij over dat vrijgevochten of althans vrijgemaakte volk aanvaard. En wat dunkt u van de volgende penteekening? Een constitutioneel koning, Salomo... in zijne soort: „Duitscher en Pro-„testant regeerende over een katholiek volk, was hij als geschapen „om de koning te zijn in een rijk, dat van de het omringende peters „en meters de onzijdigheid als wiegegift ontvangen had. Onzijdigheid „was dan ook zijn groote kracht; hij was de gunsteling van Talleyrand „en de vriend van Metternich. Hij sprak nooit van beginselen, maar „behandelde alle zaken met een ernstige waardigheid, een meesterlijke „voorzichtigheid, een kalmen, door niets bewogen geest. Hij koos „nooit partij, maar hield met een ongeëvenaard meesterschap steeds „de eene partij door de andere in bedwang en liet steeds de partij, „die hem verder wilde drijven dan hij wilde, over haar eigen drijven „struikelen. Men heeft hem in zijn ouderdom met den naam van „Salomo versierd en zeker heeft hij den Prediker dikwijls het: IJdel-„heid der ijdelheden nagesproken. Maar hij zou er hebben bijgevoegd: „behalve geduld en tijd. De tijd was voor hem de groote macht, „het éénige beginsel in dit ondermaansche. En geduld was de zede-„lijke uitdrukking voor tijd. Toen hij de Belgische Constitutie „gelezen had, bekende hij aan Stockmar, dat hij geen kans zag naar „dit zonderling stel voorschriften koning te zijn. „Beproef het", „zei Stockmar. Leopold I heeft de proef genomen en, al heeft hij

„het koningschap in België niet gevestigd, hij is koning geweest. „Menschelijke instellingen gehoorzamen altijd aan den mensch".

In dezen toestand van staat en aan dit hof beweegt zich de nuntius Mgr. Pecci — tot aartsbisschop i. p. i. gewijd — door alle omstandigheden heen „met waardige kalmte". Gelegenheid tot schitterende openbare daden zoekt hij niet, maar oefent den vermogenden invloed uit van een pauselijk vertegenwoordiger, die aan allen eerbied en vertrouwen inboezemt door zijn „hooge beschaving, degelijke wetenschap en echte vroomheid". Vooral het katholieke onderwijs verheugde zich in zijne belangstelling. En Leopold I, die de menschen wist te doorgronden en te schatten, zag in den minzamen, onverstoorbaar bezadigden nuntius de grootheid des karakters en achtte hem de hoogste onderscheiding waardig.

Niet de diplomatie echter, maar het veeljarig episcopaat te Perugia wordt hoofdmoment in dit leven. Daar ontwikkelt zich de volle kracht van den toekomstigen Paus, niet enkel als opperherder van zijn diocees, maar ook als deelgenoot in al de bitterheden, die den kelk van Pius IX ten boorde hebben gevuld.

Pius IX en de bisschop, die hem na vele jaren als Leo XIII zal opvolgen! Grootsche gestalten, alleen door een machtige hand te teekenen! Zóó geschiedt het ook. Wij vreezen misbruik te maken van ons recht om aan te halen, maar den aanhef ten minste kunnen wij onzen lezers niet onthouden:

„Pius IX had niet geaarzeld de beloften te kwijten, die zijn „voorgangers hadden gegeven, maar niet ingelost. Wat de nood „der tijden hun onmogelijk had gemaakt zou hij volbrengen; hij „zou niet aarzelen te treden op den nieuwen weg, aan natuur„lijke en rechtmatige strevingen voldoening te schenken, oude „vormen als oude en versleten vormen te bejegenen, hij zou „zelfs in den Kerkelijken Staat aan het volk, het leekenvolk, „zijn invloed op den gang van 't staatsbestuur door staatsrechtelijke „instellingen verzekeren. Hervormen wilde hij en hervormen op „grootsche wijze. Van een breken met het verleden, waar het „beginselen betrof, kon geen sprake zijn, maar al wat aan den Pause„lijken Stoel was bedreven, al wat door de Pausen was geleden, „vergeten, behoudens waar het waarschuwingen behelsde, vergeven „waar het de schuldvordering betrof, dat vermocht hij en dat ver-

„mocht hij in heldhaftige mate. Nooit ter wereld heeft een Souverein „met zóó majestueuse breedheid de armen geopend voor ieder, die „wilde terugkeeren tot het oude huis. Nooit is de drager van eenige „gevestigde macht er op bedacht geweest, met zoo machtige edel- „moedigheid te toonen hoe alles, wat er rechtmatigs was in de „eischen, wenschen, droomen der terugkeerenden, op verwerkelij- „king rekenen kon.

„En nooit is iemand op zoo smadelijke en laaghartige wijze be- „drogen".

Sluipmoord en verdrijving uit eigen paleis en staten geven het antwoord. „Grooter zonde is door de Revolutie nooit tegen de vrijheid gepleegd." Met wapengeweld moet het oproer bedwongen en de Paus onder de zijnen teruggevoerd worden. En na dien terugkeer begint eerst voor goed de „sombere, zware tijd". Opgeruide volken woeden tegen den Stedehouder van Christus, en de koningen, die den hoogen balling op zijn troon hersteld hebben, staan er bij en zien toe, neen, geven goedkeuring en aanmoediging, steeds bereid om „de Revolutie, waar zij slaagt, toe te juichen en te voet te vallen". Door den een heimelijk uitgeleverd, door den ander met openlijk roofgeweld aangevallen, vindt Pius IX, alleen gelaten tegenover allen, geen hulp meer dan in zijn eigen ongebogen lijdensmoed en in God, die hem, naar de bede zijner kinderen, bewaart, en bij elken nieuwen aanslag met nieuwe kracht bezielt, en niet uitlevert in de handen zijner hateren. „Maar kruis volgde op kruis en het laatste was altoos het zwaarste."

En de bisschop van Perugia? In één woord kan zijn handel en wandel worden samengevat: onwrikbare trouw aan het volk, waarover hij als herder is gesteld, en onwrikbare trouw aan den souverein, wiens lijden hij deelde. Maar daarmede is de teekening niet voltooid; wij moeten weder aanhalen, 't is onvermijdelijk:

„Het blijft de onsterfelijke eer van Joachim Pecci, dat hij als „bisschop van Perugia de lijn, door Pius IX in 1846 aangegeven, „onverstoord en onverwrikt, steeds rustig en steeds krachtdadig „heeft gevolgd. Aan zijn scherpen blik had het niet kunnen ont- „gaan, dat de beweging onzer eeuw niet alleen de uitkomst is van „eenige toevallige gewelddadigheden, maar in den diepsten grond „der zaak het gevolg van eenige tot de menschelijke historie behoo- „rende wetten van vervorming en ontwikkeling. Hij was te goed

„wijsgeer en te groot godgeleerde om niet vast te staan in de „overtuiging, dat het kwaad, hoe machtig ook, toch altijd het toe- „vallige is en het bijkomende, dat het revolutionaire karakter onzer „dagen niet tot het wezen van de in onzen tijd zich openbarende „streving naar breeder zelfregeering en wijder volksinvloed behoort. „Hij voorzag, dat de vrijheid, al mocht zij dan, helaas, niet altijd „op ordelijke wijze tot stand komen, toch de toestanden zou gaan „beheerschen, dat in het goed gebruik der vrijheid het machtigste „wapen tegen het misbruik der vrijheid liggen zou. Door deze „waarneming en opvatting werd de richting van zijn bestuur, de „gang zijner daden, de wijze van zijn optreden bepaald. Hij moest „het kwade bestrijden, het uitroeien als een woekerplant, die in „haar omslingering den eik doodde, hij moest het volk opleiden tot „het leven in de vrijheid".

Wij zien volkomen in, dat deze voorstelling van de meest gebruikelijke aanmerkelijk afwijkt en niet door allen met onverdeelde instemming zal ontvangen worden. Men kan bij het lezen van bovenstaande regels hier en daar meenen, dat er uitgeleend wordt, zooals de Fugger's aan hun grootmachtigen keizer Karel leenden, zonder schuldbrief. Allerminst gevoelen wij ons geroepen om elke van deze zinsneden afzonderlijk te beduimelen en er een ongevraagd advies over ten beste te geven. Maar dat hetgeen over de ontwikkeling van onze eeuw gezegd wordt een diepliggende waarheid bevat, kan, dunkt ons, niet ontkend worden. In alle geval, voor Mgr. Pecci blijft trouw aan zijn volk en trouw aan zijn souverein het alles beheerschende woord, zooals het vervolg in het duidelijkste licht zal stellen.

Toen de aartsbisschop-bissehop zijn herderlijk bestuur te Perugia begon — het was in 1846, kort na de verheffing van Pius IX op den Stoel van Petrus — was de storm nog niet ontketend, maar wel ter uitbarsting gereed. Een paar bladzijden, die in zakelijkheid tegen een lijvig geschiedwerk opwegen, teekenen den algemeenen toestand van Italië. Wij zien, wat al verschillende en tegenovergestelde oorzaken hadden samengewerkt om de ontredderde elementen, hier te verzwakken, ginds in gevaarlijke woeling en spanning te brengen; hoe het eigenaardig volkskarakter op die oorzaken terugwerkte of hare kracht vermenigvuldigde; klaarblijkelijk was de

tijd om storm te oogsten aangebroken. Een wachtwoord, zoo geschikt om de vaderlandsche gemoederen te ontvlammen als: Italië één en beschikker over zijn eigen lot, kon niet als eene vonkeling van ware geestdrift uitslaan, maar moest de vonk worden in het lang en door vele handen saamgedragen kruit.

Ook te Perugia vond de bisschop aanvankelijk een nog schijnbaar geregelden toestand, maar „die de meeste regelmatigheid toonde in het voortglijden langs het hellende vlak". Snel en in groote trekken wordt de omvattende werkzaamheid van Mgr. Pecci geteekend: zijne zorg voor het onderwijs en voor het dagelijksch brood der zijnen; voor Perugia's seminarie om er deugd en wetenschap tot hoogen bloei te ontwikkelen; voor zijn priesters in hun geestelijke en ook in hun tijdelijke belangen. En daarbij wordt vooral nadruk gelegd op de persoonlijke deelneming des bisschops in alles, eene deelneming, die aan het opwekkend woord en voorbeeld de bezieling van eigen toewijding gaf, en waarin de hooge verheffing tot het kardinalaat geen verandering kon brengen. Uit de herderlijke brieven worden eenige lichtstralen over het heden en de toekomst vergaderd, en het is geen toevallige of onzekere greep, die ze tot een bundel vereenigt. De vastenbrief „over de dwalingen van den dag" verschijnt als voorlooper van den *Syllabus*, schifting van waarheid en dwaling, maar dezelfde verwerping van eene vrijheid, die niet uit God is: praestantissimum donum, maar die de souvereiniteit van God aanrandt en loochent; van een vooruitgang, die niet wil ontwikkelen maar vernielen; van eene neutraliteit, die slechts een masker is. — De rechtsverkrachting, die aan de orde van den dag komt, vindt haar merk in het mandement, dat de rechten der Kerk in beginsel uiteenzet en handhaaft. — Straks wordt „de wereldlijke macht van den Paus" in het licht geplaatst van de onafhankelijkheid, waarmede de Opperherder der Kerk zijn hooge taak moet kunnen vervullen, de onafhankelijkheid van den martelaar in een heidensche maatschappij, van den souverein in eene christelijke.

Maar de storm is niet te bezweren; stap voor stap gaat de overweldiging voort; de volslagen berooving van Pius IX is weldra een feit: *fait accompli*, dat nooit een *fait consommé* wordt!

Ook Perugia en zijn herder moeten buigen voor het geweld met al de gevolgen daarvan: het onrecht, de krenking, de aanhoudende plagerijen. Geen oogenblik verloochent zich daarbij de altoos kalme

maar onverzettelijke waardigheid van den kardinaal, die zich nooit bloot geeft door onvoorzichtige uittarting, maar voor geen enkelen plicht van trouw terugdeinst. Waar het recht door geweld overmeesterd wordt, blijft slechts het protest over, in woorden, maar ook in daden niet zoozeer van „verzet" als wel van „tegenweer", en protesteeren bleef Mgr. Pecci op alle wijzen en in iederen vorm zoo in eigen naam als herhaaldelijk ook in naam zijner medebisschoppen, de woordvoerder voor allen. Zich zelf steeds meester, in zijne vormen altoos edelman en man van fijnen smaak, maar voor transigeeren ongenaakbaar, stond de kardinaal bij de regeering bekend als „een beslist en onbuigzaam karakter, onder de zachtste vormen, die men kan bedenken".

En onderwijl blijft de bisschop onverpoosd werkzaam voor de zijnen, zonder verbijstering of ontmoediging: „*Saevis tranquillus in undis*" [1]).

Zoo gaan jaren voorbij, totdat in 1877 de beroeping van kardinaal Pecci naar Rome, om in het Vaticaan den staf met gouden knoppen van den Camerlengo te voeren, een nieuw vergezicht opent. De vraag: waarom toen eerst te Rome? ligt te gereedelijk voor de hand, om voorbijgegaan te worden. Niet als antwoord daarop, maar als toelichting, ontvangen wij o. a. de volgende fijngetoetste tegenstelling tusschen den eenige maanden te voren overleden staatssecretaris Antonelli en kardinaal Pecci: „Het is verder in geenen deele „ondenkbaar, dat tusschen kardinaal Antonelli en den aartsbisschop „van Perugia geen stroom van genegenheid golfde, die beiden als „door natuurlijke aantrekking verbond. Zij waren mannen van geheel „uiteenloopenden aanleg en beweging. Beide staatsmannen, maar „Antonelli op de eerste plaats begaafd met een weêrgalooze, veelzij„dige behendigheid, die zonder iets laags te hebben en aan de beste „zaak der wereld verpand, toch behendigheid bleef; Pecci, waarlijk „niet van scherpzinnigheid misdeeld, maar met breeder gedachten „in het hoofd en met meer wijsgeerigen blik de gebeurtenissen „waarnemend; Antonelli het beginsel hoog houdend, maar vooral „rekende met, spelende op de personen; Pecci de personen meer „beschouwende als dikwijls onbewuste werktuigen, maar diep over-

[1]) „Kalm te midden van woeste golven": een passend devies voor den heraldischen leeuw, die uit het golfgewoel klimt.

„tuigd van de hooge kracht der ideeën, die, eenmaal in de ziel van „een volk levende, de drijvers met machteloosheid slaan; Antonelli „met meer waardigheid toch een diplomaat in den zin van Richelieu „en Mazarin; Pecci meer gevormd in den stijl van dien Lothario „Conti, die eenmaal Innocentius III heeten zou".

Opmerkelijk is het — en het wordt niet onopgemerkt gelaten — dat de herderlijke brieven, waarmede de aartsbisschop afscheid neemt van zijn volk te Perugia, handelen over „de Kerk en de negentiende eeuw", over „de Kerk en de beschaving", niet om een profetisch wee! of een vonnis van verwerping uit te spreken, maar om aan beide te toonen wat haar ontbreekt en te vinden is in de Katholieke Kerk.

De werkkring van Kardinaal Pecci ligt voortaan te Rome aan de zijde van den hoogbejaarden Pius IX. En wanneer nu de veelbeproefde en veelgeliefde Opperpriester, die ons nog eenmaal in de volle grootheid van zijn onverwinnelijke geestdrift wordt voorgesteld, ter ruste gaat als een „afgetobde en afgemartelde grijsaard, maar met denzelfden glimlach op de lippen en dezelfde ongebogen en onbuigbare kracht in de ziel" — en vervolgens de groote gebeurtenis plaats grijpt, die kardinaal Pecci als Leo XIII op den Stoel van Petrus verheft, dan kan bij den lezer, na al het voorafgaande, zelfs de gedachte aan een nieuwe en andere richting niet opkomen, maar wel is hij er vooruit van verzekerd, dat in dezelfde lijn zal voortgegaan worden, doch op zeer eigene en persoonlijke wijze, met krachtdadig ingrijpen, en vooral met diep besef van de eigenaardige behoeften des tijds. En zóó is de feitelijke waarheid.

Karakteristiek zijn de twee kernspreuken, die de nieuwe Paus zichzelven in zijn eigen puntig Latijn ten „levensregel" grift. Nog karakteristieker is de grondgedachte, die al dadelijk in de eerste pauselijke brieven wordt blootgelegd: „Te midden van de zwaar„wichtige overwegingen, die de vreeswekkende last van het Pausdom „bij ons opwekte en nog wekt, is onze groote troost het diep in „onze ziel geworteld geloof aan de groote macht, die de Kerk zoo „rijk maakt, niet alleen tot het eeuwig heil der zielen, haar waar„achtig en eigenaardig doel, maar ook tot het heil der geheele „menschelijke maatschappij". Uit deze grondgedachte ontplooit zich heel de verbazende werkzaamheid, waarvan de wereld gedurende de

jaren van dit pausschap met bewondering getuige is geweest, eene werkzaamheid voor het heil der zielen op de eerste plaats, maar ook voor alle maatschappelijke belangen, zonder iets daarvan vreemd aan zich te achten. De Kerk van Christus moet in een kranke en ontredderde maatschappij weder, zoo openbaar en zoo werkzaam mogelijk, optreden als de groote weldoenster der menschheid, als de vertegenwoordigster van Hem, die al weldoende rondging en vooral innig, diep, echt menschelijk medelijden had met de schare. Voorwaar, de gedachte is een Paus van Rome, den Vader der Christenheid, waardig!

Wanneer echter de lezers een breede uiteenzetting van deze werkzaamheid des Pausen verwachten, zullen zij zich teleurgesteld vinden. De schrijver heeft beter geoordeeld zich te beperken en wat in het volle licht der openbaarheid voor aller oog geschied is niet uitvoerig te herzeggen. Maar voltooid is de teekening toch, in weinige doch krachtige trekken; het licht valt naar alle zijden; niets is vergeten of verwaarloosd. Allereerst in de Kerk zelve de opwekking tot vroomheid en gebed, maar ook de bevordering der wetenschap en evenzeer de zorg voor de tucht. In de staatkunde „onaantastbare beginselen, maar geen isolement": zegenrijke invloed wordt in alle landen der Christenheid uitgeoefend. En „over al de groote dingen, die de menschheid bezig houden", blijft de Stedehouder van Christus de „eenig ware beginselen" verkondigen als „een boodschap des vredes", in den „geest der bergrede", aan grooten en kleinen, aan hen inzonderheid, die zwoegen en beladen zijn met overmatigen druk, maar zóó, dat aan allen de plichten herinnerd worden, waarop hun rechten steunen.

In deze „omlijning van den arbeid" blijft het beeld voor ons staan. Geen luidklinkende phrasen of groote wierookslagen aan het einde. Ziehier de laatste woorden, onze laatste aanhaling:

„Zijn geschiedenis is nog niet voleind. Het beeld in zijn volle „afmetingen is nog niet te teekenen. De grootheid erkent men, „de volle maat der grootheid niet. Toch behoeft men zich aan geen „profetie te wagen, indien men reeds de stem herkent der historie „in de volgende belijdenis:

„Justitiam colui: certamina longa, labores,
Ludibria, insidias, aspera quaeque tuli;

At fidei vindex non flectar; pro grege Christi
Dulce pati, ipsoque in carcere dulce mori".

„Eerlijk eerde ik het recht: ik droeg veel strijd en veel arbeid,
Spot en verguizing en list en menig neerdrukkenden last;

Handhaver van het geloof sta ik pal; voor de Kerke van Christus
Is mij het lijden een vreugde, 't sterven in boeien mij zoet".

Hiermede is ons verslag ten einde. Wij zijn niet gezind om er woorden van loftuiging bij te voegen. Zij zouden, vreezen wij, een beleediging voor onze lezers geacht worden. Dit levensbeeld is een werk van hooge en edele kunst, dat wij met nationale fierheid mogen toonen, maar dat niet behoeft geprezen te worden. Reeds na dit verslag zullen onze lezers, meenen we, overtuigd zijn, dat Mgr. Dr. Hülskamp in zijn inleidend woord met reden zegt: „In een zoo kort „bestek is een zoo karaktervol beeld van den hoogen grijsaard tot „dusver niet geteekend. Op den helderen achtergrond van diepdoor„gronde tijdsgeschiedenis treedt zijne lichtgestalte stralender dan „ooit te voorschijn" [1]).

De geduchte Julius II vond in Michel-Angelo den rechten man om zijn standbeeld in koper te gieten; voor het lichtspreidend pontificaat van Leo XIII is een letterhulde eigenaardiger passend, en deze letterhulde van Dr. Schaepman is een standbeeld in koper waard.

A. M. C. van Cooth.

---

[1]) Van dezelfde Duitsche uitgave zeggen de *Stimmen aus Maria-Laach*, dat „het kleine geschrift even groot van opvatting als lichtend van voorstelling is", al wordt eenig voorbehoud gemaakt voor afwijkende oordeelvellingen omtrent sommige verhoudingen en personen; en de *Westfäl. Merkur* schrijft: „Sedert jaren hebben wij geen boek van een modern schrijver ontmoet, dat een zoo machtigen indruk op ons gemaakt heeft".

LETTERLOOVER.

BIJ HET JAARGETIJDE VAN Z. EM. KARDINAAL LAVIGERIE,

† 26 November 1892.

„Je ne veux pas un jour de repos."

„Geen enklen dag van rust!" Ziedaar uw leven,
O strijder Gods! — Gelijk een wereldstroom
Trots berg en dam ten oceaan blijft streven
En reuzenwouden meesleept aan zijn zoom:
Zoo streefde uw ziel naar God. U dreef en praamde
Geloof en Liefdes onweerstaanbre kracht,
Een liefde, die het wereldrond omvaamde,
Nooit zwichtend voor 't geweld der hellemacht.

„Geen enklen dag van rust." Reeds klonk die leuze,
Toen ge op het veld der lettren, stap aan stap
U gulden lauwren gaarde, en God uw keuze
En erfdeel werd in 't heilig Priesterschap;
Toen op Sorbonne's leerstoel uit uw woorden
De geestdrift vlamde om de eer van Christus' Kerk,
En stad en land de teedre beden hoorden,
Uw hart ontweld voor 't Oostersch Liefdewerk.

Maar als de treurboô komt van 't gruwzaam lijden
Der Christenschaar aan Syries verre kust,
Als gij daar duizenden ter dood ziet wijden
Door dweepzucht, op onschuldig bloed belust:
Dan vaart een storm u door de leden. Zeeën
En landen snelt ge op Liefdes vleuglen door,
Brengt lafenis voor onverduurbre weeën
En heul aan 't hart, dat alle hoop verloor.

Straks golft een psalm door Nancy's tempelhallen:
't Is 't lied, dat u als Opperherder groet,
Als Vader, die zich alles toont voor allen,
Aan aller heil zich wijdend tot aan 't bloed.
Wat arbeid daar volbracht, wat vrucht vergaderd!
Gij zamelde als weleer Sint Cypriaan
Den oogst schier vóór de zaaitijd was genaderd;
Uw wijnstok bood vóór 't blad reeds druiven aan [1]).

Maar verder reikte uw blik, maar sterker tochten
Doorslingerden uw rustloos ijvrend hart:
„Naar Afrika! waar in afgrijsbre krochten
„Ontzinde duivlendienst den Hemel tart;
„Waar de Arabier den vruchtbren grond, doortrokken
„Van martlaarsbloed, tot wildernis vertrad,
„En Slavernij met bloed en menschenknokken
„De heirbaan overdekte en 't eenzaam pad.

„Daarheen, daarheen! Het heilig Kruis des Heeren
„Geplant, gevest in dien barbaarschen grond,
„De kluisters, die den mensch tot dier verneêren
„Gebroken, en der Vrijheid Wet verkond!"
Zoo spreekt ge en vliegt naar de Algerijnsche landen. —
Carthago hoort weer 't woord van Cypriaan,
En Augustinus schijnt aan Hippo's stranden
Hergeven, uit zijn grafstede opgestaan!

„Geen enklen dag van rust." In forscher tonen
Schalt nu die leus door 't wijde wereldrond,
En iedre dag, die aanlicht, komt haar kronen
In kloeke daân, zich wislend te elken stond.
Zie! kerk bij kerk verheft haar kruis ten hoogen
En zingt den lof des Heilands, maar vereert
En dankt ook u, o Vader, die haar bogen
Gewelfd hebt en de glorie Gods vermeerd.

---

[1]) „Praevenit, si potest dici, tritura sementem, vindemia palmitem." *Pontius, de S. Cypr.*

Daar grijnst de bleeke Honger, dorp en stede
Ontvolkend door zijn scherpen geeselslag.
De wereldmacht is doof voor alle bede:
Gij, Vader, toont, wat Liefdes drang vermag.
Uw hand schaft brood aan honderdduizendtallen,
Het weesje vindt in u zijn vader weer;
En hoe de hel en heur trawanten brallen,
Ook meenge ziel geleidt gij tot den Heer.

En toch, wat wond blijft in uw boezem bloeden!
Gij ziet in 't harte van uw Afrika
Nog d'afgodsdienst in al zijn waanzin woeden:
Wie kondigt hier des Heeren heilgenâ? —
God schenkt u zonen: in hun fiere borsten
Stort gij uw kracht, uw hoogen liefdegloed,
En zendt ze — o roem, waarnaar ook gij blijft dorsten! —
Beproefd, gekeurd, den marteldood temoet [1]).

Het bloed dier helden vloot. Maar nieuwe strijders
Verwekt uw woord, neen, nieuwe martelaars,
Wier schoone dood weer drommen van belijders
Doet smachten naar den moordpriem des barbaars.
Zoo meerdren zich de rijen van uw zonen,
Zoo ziet ge elk uur, met telkens grooter schâ
De duivlen deinzen, en uw arbeid kronen
Den Heer ten prijs in 't hart van Afrika.

De Liefde kent geen maat. Als door uw harte
Der slaven gil en bange doodsangst snijdt,
Stelt ge u ten tolk der wanhoop en der smarte,
Die van ontmenschten de arme Neger lijdt.
Op Leo's stem doorkruist gij gansche landen,
Gij, grijsaard, en uw woord schrikt in Euroop
Den staatsman op, en opent hart en handen,
En wekt bij d'afgebeulden slaaf de hoop.

---

[1]) Toespeling op het *Visum pro martyrio*, door den Kardinaal geschreven op de *Litterae testimoniales* van een zijner missionarissen.

„Geen enklen dag van rust." Dit woord, gegeven
In 's levens kracht, hebt gij gestand gedaan.
De dood zag u, de kruisvaan hoog geheven,
Nog aan de spits van Christus' strijdren staan,
Nog, schoon miskend en wreed gelasterd, waken
Voor de eer van 't u zoo dierbre Frankenland.
Nu moogt gij rust na 't moeizaam zwoegen smaken,
Nu loont u 's Eeuwgen milde vaderhand.

Gij, Heer, wil 't werk Uws dienaars duurzaam maken,
Schenk wasdom aan den gaard door hem geplant!

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers, Pr.